ДИМИТЪР МАРИНОВ

ИЗБРАНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

ТОМ I

ДИМИТЪР МАРИНОВ

ИЗБРАНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

В ДВА ТОМА

ИЗДАТЕЛСТВО
НАУКА И ИЗКУСТВО • СОФИЯ

ДИМИТЪР МАРИНОВ

ИЗБРАНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

ТОМ I

НАРОДНА ВЯРА И РЕЛИГИОЗНИ НАРОДНИ ОБИЧАИ

СЪСТАВИТЕЛ И РЕДАКТОР МАРГАРИТА ВАСИЛЕВА

ИЗДАТЕЛСТВО НАУКА И ИЗКУСТВО • 1981

©
МАРГАРИТА ВАСИЛЕВА
С/О JUSAUTOR, SOFIA, 1981

ДИМИТЪР МАРИНОВ И НЕГОВОТО ЕТНОГРАФСКО ДЕЛО

Развитието на българската етнографска наука в годините непосредствено след освобождението от османско владичество и първите десетилетия на нашия век е неразривно свързано с делото на известния културно-просветен и обществен деец Димитър Маринов. Заслугите му по организирането на науката и особено неговите етнографски приноси определят мястото му в историята на нашата етнография.

Пряк наследник на народоучната дейност на Г. С. Раковски, Ст. Веркович, братя Д. и К. Миладинови, В. Чолаков, той продължава традициите на романтично-патриотичното направление от Възраждането. Д. Маринов започва работа на етнографското поприще, ползувайки опита на своите предшественици. Същевременно в съгласие с възгледите си за тематичния обхват на етнографската наука той пръв проучва всестранно материалната народна култура и ѝ отрежда равностойно място с духовната и обществената култура. По този начин Д. Маринов надхвърля далеч направеното до него. В голямото си по обем етнографско творчество той се очертава като един от най-ревностните и най-плодовитите събирачи на своето време. Ако трябва да търсим мястото му сред неговите съвременници-етнографи, то той може да бъде сравняван сполучливо само с К. А. Шапкарев, Ст. Н. Шишков и Ст. С. Бобчев.

Направеното от Д. Маринов в областта на етнографията и до днес остава най-крупният принос към градивото на науката. Най-общо етнографските му трудове се характеризират със своята разностранност и пълнота. Вещо събраният материал засяга всички дялове на народната култура, като по ареал една голяма част обхваща цялата българска етническа територия. Етнографското творчество на Д. Маринов представя богатството и многообразието на българската народна култура и е неизчерпаем извор за науката.

Животът и делото на етнографа Д. Маринов вече са били обект на внимание и научна преценка. Пръв Хр. Вакарелски пише за него. Той има щастливата идея да издаде цяла серия от библиографски прегледи за наши известни етнографи и фолклористи, които пе-

чата под рубриката „Наши събирачи на фолклор" в сп. „Родна реч". Един от очерците си той посветява на Д. Маринов.[1] Макар и съвсем сбито, тук са дадени сведения за живота му, както и кратък преглед и характеристика на научното му творчество. Хр. Вакарелски пише статия във в. „Зора" за значението на издаваната от Д. Маринов етнографска поредица „Жива старина"[2]. Веднага след смъртта на Д. Маринов същият автор публикува специална статия, в която се съдържа кратка оценка на научното му дело.[3] Все около смъртта му излизат и някои по-незначителни работи за него.[4]

Към писаното за Д. Маринов трябва да отнесем и вещо и подробно направената от Д. Матов рецензия за книга първа от „Жива старина"[5]. Седмата книга от същата поредица е обект на критичен разбор от страна на М. Арнаудов.[6]

На него дължим и по-пълното осветляване на личността и творчеството на Д. Маринов. Догонвайки своя замисъл да проследи развитието на българската народоука, през 1942 г. Арнаудов публикува обширна статия[7], в която се съдържат доста подробни биографични данни за Д. Маринов, както и преглед и критична оценка на етнографското му дело. При написването на тази работа особено полезни се оказват двата ръкописа на Д. Маринов — „Как обикнах фолклора?" и „Из спомените на моя живот", които той изпраща на М. Арнаудов по негова молба през 1925 г.

За да бъде пълна нашата библиографска справка, трябва да прибавим и онова, което е писано за Д. Маринов в някои по-общи изследвания, макар то да е и съвсем кратко.[8]

[1] *Хр. Вакарелски*, Димитър Маринов. Родна реч. XII, С., 1938, с. 20—27.

[2] *Същият*, Жива старина. Зора, бр. 5806 26 X. 1938 г.

[3] *Същият*, Преглед. Димитър (Митко) Маринов. Просвета, год. V, 1940, кн. 5, с. 606—611.

[4] Така във в. Зора, бр. 6174 12.I.1940 г. се печата един анонимен материал, а *Д. Хр. Маджаров* пише във в. Вчера и днес, бр. 77/25.I.1940 г. статията „Димитър Маринов", която има чисто публицистичен характер.

[5] *Д. Матов*, Жива старина. Етнографическо (фолклорно) изучване на Видинско, Кулско, Белоградчишко, Ломско, Берковско, Оряховско и Врачанско. Книга първа. Вярванията или суеверията на народа. От Д. Маринов. Русе, 1891, XX + 189 с. ПСи, год. VIII, кн. 41—42. С., 1893, с. 961—998.

[6] *М. Арнаудов*, Д. Маринов, Народна вяра и религиозни народни обичаи, 574 с. Училищен преглед, год. XIX, 1915, кн. IX—X, с. 479—482.

[7] *Същият*, Д. Маринов и българската народоука. ГСУ, Ифф, т. XXXVIII, С., 1942, с. 1—50.

[8] Имаме пред вид труда на *П. Динеков*, Български фолклор. I ч., второ изд., С., 1972, с. 138—139; *Хр. Вакарелски*, Етнография на България. С., 1974, с. 61—63. *Н. Мизов*, Празниците като обществено явление. С., 1966, с. 8—9, *Д. Тодоров*, Възникване и развитие на българската етнография (под печат) *Цв. Тодоров*, Северозападните български говори. СбНУ, кн. XLI, С., 1936, с. 466.

Когато говорим за библиографските източници, не може да отминем това, което ни е оставил самият Маринов. Преписи на негови ръкописи се съхраняват в Народописния архив на Етнографския институт при БАН. Между тях заслужава внимание „Спомени из моя живот или моята биография“[9]. Този ръкописен труд, писан през 20-те години, носи мемоарен характер. С жив и увлекателен език авторът разкрива както своя живот, така и обществено-политическото положение в страната и атмосферата от онова време. В същия архив се пазят „Кратки биографически бележки за свещеноиконом Димитър (Митко) Маринов“[10] и „Моят юбилей. Петдесетгодишнината на моята обществена, политическа и книжовна деятелност. 26 октомври 1867 год. — 26 октомври 1917 год. (Или преглед на моите писмени трудове)“[11]. Единствените публикувани автобиографични бележки на Д. Маринов са от 1935 г.[12]

Въпреки някои критични моменти общата оценка на съвременниците на Д. Маринов го утвърждава като един от най-плодовитите събирачи, оставил в наследство богати и всеобхватни етнографски сбирки, които имат непреходна стойност в съкровищницата на българската народна култура.

Нашата задача е да представим етнографското дело на Д. Маринов в неговата цялост както пред специалистите, така и пред по-широк кръг читатели от българската културна общественост. Ще проследим неговия твърде разнообразен жизнен път, търсейки онези моменти, фактори и влияния, свързани с оформянето на етнографските му интереси и станали подтик за народоучните му занимания. Ще направим преглед на всички негови етнографски приноси, както и на заслугите му като организатор на музейно-събирателска, експозиционна и популяризаторска дейност. Специално внимание ще бъде отделено на труда „Народна вяра и религиозни народни обичаи“, който е включен в настоящия том I от „Избрани произведения“ на Д. Маринов:

Димитър Маринов (наричан в някои среди Митко Маринов) е роден на 14 октомври 1846 г. в с. Армалуй[13] в семейството на Върбан Мъцанков. Още 3-месечен той загубва майка си и остава на грижите на баща си, по-големия си брат Томо и особено на 12-13-годишната си сестра Неделя. Големите трудности при отглеждането на кърмачето стават причина баща му да го даде в семейството на богатия ломски гражданин, крупен търговец на храни, вълна и

[9] АЕИМ, № 215 (2 свезки), 288 с. От този труд Д. Маринов прави извлечение под подобно заглавие, което изпраща на М. Арнаудов.

[10] АЕИМ, № 219, 4 с.

[11] Пак там, № 216, 22 с.

[12] Юбилейна книга на Русенската народна мъжка гимназия „Княз Борис“. Русе, 1935, с. 88—90.

[13] Твърде отдавна влязло в състава на с. Вълчедръма, дн. гр. Вълчедръм, Михайловградско.

добитък Марин Бонов Стамболията. Самият той без деца и познавайки Върбан Мъцанков като честен и уважаван от всички селяни, без двоумение осиновява детето. След обреда за осиновяване[14] и след църковното кръщаване от Петко, син на Върбан Мъцанков, той става Димитър, син на Марин Бонов.

Новото семейство, в което израства бъдещият наш просветен и книжовен деец, представлява онази най-тясна среда, която го възпитава, оформя неговия характер и насочва духовните му интереси, проявили се твърде рано. В тази насока най-съществена роля изиграва баща му, който притежава доста широки за онова време интереси и се отличава с подчертана любознателност.

С особена любов и уважение Д. Маринов говори за баща си Марин и майка си Вълкана, както и за родителите на баща си — дядо Боно и баба Бона. Всички те полагат много грижи за израстването на детето, заобикаляйки го с изключителна нежност и топлота. От първите съзнателни години на своя живот Д. Маринов запазва спомена за атмосферата в техния дом, за физическия и духовния образ на всеки един от семейството, за чудния глас на майка си, някогашна „първа песнопойка и хороводка" в селото[15], както и за предаността, с която баща му е изпълнявал задълженията си на дългогодишен църковен и училищен настоятел. Всички тези наглед дребни факти от ежедневието несъмнено оставят свой отпечатък върху формиращия се детски характер.

Особено жив и свеж е споменът на Д. Маринов за първото му отиване в училище — 24 април 1854 г.[16] Още от самото начало той проявява своя буден ум и бързо напредва в ученето. Това не убягва от вниманието на неговия учител, известния на времето педагог и книжовник Кръстю Стоянов Пишурка, който само след шест месеца премества своя отличен ученик от пясочницата на чина. Това събитие развълнувало дълбоко малкия Митко и споменът, врязан в неговото детско съзнание, остава за цял живот.

Същото прилежание и отличен успех той показва и по-нататък като всяка година преминава на следващия чин, така че в 1858 г. завършва своето първоначално образование. Като награда за преминаването в горните класове баща му му подарява няколко книги. От тях особено влияние върху Митко имат „Житието на Алекси, човек божи" и „Чудесата на Пресветая Богородица". У него възниква желанието да се посвети на бога, което се засилва от подстригването му за иподякон[17] през есента на 1858 г. и от смъртта

[14] Сам Д. Маринов описва подробно извършения обред по осиновяването в своите „Спомени из моя живот или моята биография", с. 2.

[15] С. Прогорелец, дн. Якимово, Михайловградско — родно място на майка му.

[16] Това е денят след Гергьовден, на който е започвала и свършвала учебната година и когато се наемал нов учител.

[17] От гр. hypodiakonos — поддякон, лице, което прислужва в църква и по време на богослужение.

на майка му (1859 г.), чиято загуба той преживява много тежко.

Междувременно поради известни обществено-политически събития Кр. Пишурка бива отстранен от училището. Този факт дава своето отрицателно отражение — сменят се един след друг случайни учители,които връщат стария метод на преподаване,и в резултат бива задържано развитието на учебното дело. Както сам забелязва Д. Маринов: „Аз останах калфа през всичкото време на туй променяване учителите, и то все на една точка, в едно положение, с едно непроменено знание — туй, което бях получил при Пишурката."[18] Въпреки това той остава в училището. В същото време по горещото настояване на своя баща, който иска синът му да завърши медицина, Д. Маринов започва да се подготвя за постъпване в Белградската гимназия. Той е подкрепян и от Кр. Пишурка, който му преподава частни уроци по френски и гръцки език. Освен това изучава латински, немски и сръбски език, проявявайки характерното за него прилежание.

Проектираното за 1864 г. заминаване за Белград бива осуетено от неочаквана смърт на баща му (27 декември 1863 г.). Това събитие има сериозни последици в по-нататъшния живот на Д. Маринов. Той бива принуден да понася много материални и морални лишения, при което неговата жажда за знание остава незадоволена, макар и временно. Той поема търговията на баща си, но много скоро (още в началото на м. януари 1864 г.) роднините му го изгонват от дома като незаконен наследник. Престарелият му вече дядо, който е истинският собственик на къщата, не може да го защити и така той остава на улицата, без подслон и без средства.

На 9 януари 1864 г. 17-годишният Маринов напуска Лом и тръгва към Хилендарския манастир в Света гора. В това тежко за него време отново се съживява желанието му да се посвети в служба на бога. Лютата зима му попречва да изпълни своето намерение и той остава в Рилския манастир, за да дочака пролетта. Тук е приет за ученик и послушник на проигумена на манастира йеромонах отец Неофит Рилски, наричан от всички даскал Неофит[19], който оценява дотогавашната училищна подготовка на младежа и неговите,макар и съвсем повърхностни, познания по няколко езика.[20]

Много скоро между новия послушник и неговия духовен баща отец Неофит се установяват близки и сърдечни отношения. Тук

[18] *Д. Маринов.* Спомени . . ., с. 14

[19] Известният наш книжовник Неофит Рилски (ок. 1793—1881), първият учител в Габровското училище, въвел бел-ланкастерския метод и съставил взаимноучителните таблици.

[20] Така Д. Маринов попада в категорията на послушниците, от които тези, завършили с отличие, бивали подстригвани за иноци и оставали в манастира или пък се връщали по селата като свещеници. Всеки такъв послушник се считал за духовен син на стареца (в случая даскал Неофит), който е длъжен да се грижи за него в материално и морално отношение.

Маринов остава 10 месеца и започва да се готви за духовната семинария в Белград, където отец Неофит решава да го изпрати. Съвсем неочаквано обаче той е принуден въпреки волята си да се завърне в Лом при своя стар и немощен дядо. Тук той получава документ за своите законни права на собственик. Неофит Рилски одобрява неговото решение да остане при дядо си, но му препоръчва да продължи своето образование.

Жаждата за наука, която младежът носи у себе си и която отец Неофит насърчава със своя съвет, отново го отвежда в училище при новия учител — известния Никола Първанов, възпитаник на Философския факултет на Белградската велика школа. На 15 септември 1865 г. започват занятията в новоуреденото от Н. Първанов класно училище, където Д. Маринов завършва успешно втори и трети клас на това училище.

Маринов няма възможност да продължи своето образование в Лом и след смъртта на дядо си решава да замине за Цариград. Насърчен от своите учители Кр. Пишурка и Н. Първанов, които му дават препоръчителни писма до известни влиятелни българи, той пристига в Цариград на 15 ноември 1868 г. Тъй като му липсват средства, както и препоръката на някой влиятелен мисионер или висок турски сановник, той може да постъпи единствено в Медицинското държавно училище на Сарай-бурну. С грижата по настаняването му там се заема тогавашната българска община в Цариград и през февруари 1869 г. Маринов е приет в подготвителното отделение на Медицинското училище[21]. Това отделение той завършва успешно през лятото на 1870 г.

Средата, в която се движи Д. Маринов по време на ученето си; в Цариград, несъмнено оставя трайни следи в съзнанието на младежа и укрепва рано проявилия се у него интерес и вкус към обществено-политическите събития. От една страна, той попада сред българската интелигенция в Цариград, следи отблизо борбата за учредяване на Българска екзархия и чувствува целия онзи революционен подем, обхванал българите. От друга страна, в училище Маринов живее в много тесни контакти с будни българчета, между които Стефан Бобчев от Елена, Павел Бобеков и Атанас Шопов от Панагюрище, Хараламби Маринов от Севлиево и др., с първия от които го свързва тясно приятелство. Той става инициатор и председател на образуваното дружество „Напред“ с ръкописен орган

[21] Подготвителното отделение (идадие) било с три класа, в които се изучават прогимназиални предмети. Училището имало и медицински факултет (тъбие) с шест класа, в първите два от които се преподават гимназиални предмети, а в останалите — чисто медицински. Преподаването се водело на френски език от известни професори-медици. Всички ученици получавали безплатно храна, облекло, отопление и осветление, както безплатно било и самото обучение. Основано на военни начала, училището подготвяло лекари за турската армия.

в. „Балкан", на чиито сбирки се четат сказки и се разисква върху някои статии или въпроси.

Медицинското училище явно не задоволява младежа и той решава да го напусне. В средата на август 1870 г. Д. Маринов пристига в Белград и постъпва в последния клас на Семинарията. Тук изучава специални богословски предмети. Увлечен по радикалната партия на Адам Богосавлевич, той няма срещу проповедниците на пансръбския шовинизъм, което става причина да бъде изгонен от Семинарията (28 май 1872 г.). Приет е в V клас на Класическата гимназия, но пред него отново застава въпросът за материалните средства. Своите парични затруднения той разрешава, като преподава частни уроци по математика и френски език (за което му дава възможност неговата отлична подготовка) и прави преводи от сръбски на френски език. Завършил през 1873 г. Класическата гимназия с отличен успех, той постъпва във филоложкия отдел към Философския факултет на Великата школа. Поради разстроено здраве се налага да напусне следването и на 29 юни 1875 г. се завръща в Лом. Веднага бива нает от общинския съвет за главен учител. Заедно със своя колега Никола Ненов Попов от Панагюрище, завършил гимназия в Чехия, те подготвят откриването на два класа. Преподаването в тях се води по програмите, застъпени тогава в сръбските и чешките прогимназии.[22]

Учителската дейност на Д. Маринов, която той започва с такова голямо желание и старание, бива прекъсната още на следващата 1876 г. от настъпилите събития. Революционният кипеж, обхванал цялата страна в навечерието на Априлското въстание и Освобождението, увлича и младия учител. Чувствителен към теглото и мъките на своя народ и мечтаещ за неговата свобода, той не остава настрана от общото дело. Случаят налага да крие двама от оцелелите Ботеви четници — Иваница Данчев и Кирил Ботев (брат на войводата), което довежда до арестуването му. Той е съден заедно с тях и лежи в затворите на Лом, Видин и Русе почти до Освобождението.[23]

В навечерието на Освобождението, на 7. II. 1878 г., след като е освободен от затвора и се връща в Лом, Маринов се оженва за дъщерята на своя учител Кр. Пишурка — Виктория.

Политическият климат у нас след Освобождението и характерът на самия Д. Маринов са причините за честите промени в местожителството и работата му. Непосредствено след Освобождението Д. Маринов е избран за председател на Ломския съдебен съвет. В областта на юриспруденцията той остава няколко години, като

[22] Новият предмет, който въвежда Маринов, е физическо възпитание. Но скоро той трябва да го изхвърли от програмата поради настояването на турската власт в града, която виждала в това подготвяне на учениците за войници

[23] Много подробен и жив е разказът на Д. Маринов за това негово пребиване, даден в същите Спомени . ., с. 137—202.

последователно заема същата длъжност в Силистра и Русе. Един случай в неговата съдебна кариера, който Маринов възприема откъм морално-етичната му страна, го накарва да се откаже от мястото си и да се върне към „благословеното учителство". През 1883 г. той е назначен за учител в Ломската гимназия, една от най-авторитетните тогава в България. През октомври 1887 г. известни стечения на обстоятелствата го заставят да приеме, макар и против волята си, длъжността окръжен управител в Лом. На следващата година той е назначен директор на Русенската мъжка гимназия. Същевременно преподава българска литература, черковна българска история и политическа българска история в VI и VII кл. През петте учебни години в Русе Д. Маринов полага много усилия според своите разбирания и характер за подобряване на училищната дисциплина и ред. Вероятно някои качества на личността му стават причина да бъде преместен за директор на Девическата гимназия в София, където постъпва през учебната 1893/94 г. От април 1894 до март 1895 г. Д. Маринов е директор на Народната библиотека, а след това учител в Софийската мъжка гимназия. От 1899 до 1903 г. е редактор на печатния орган на Българската екзархия в Цариград в. „Вести". През 1904 г. е поканен от тогавашния министър на просветата Ив. Д. Шишманов да заеме длъжността завеждащ етнографския отдел на Народния музей в София. По инициативата пак на Шишманов през 1906 г. този отдел е обособен в самостоятелен Етнографски музей с директор Д. Маринов. В новообразувания музей той остава твърде кратко време. Причини главно от личен характер го карат да се оттегли и през март 1908 г. се пенсионира. Вече като пенсионер, през 1921 г. той е ръкоположен за свещеник и изпълнява задълженията си, налагани от този сан, до 1929 г., когато се оттегля окончателно от обществена дейност. До смъртта си (10 януари 1940 г.) обработва своите етнографски записи.

През целия свой съзнателен живот Д. Маринов проявява особено будно чувство към политическите събития, на които реагира бързо и своевременно. Завършил своето образование в навечерието на Освобождението, той се включва още през първите години след него в изграждането на свободна България. Маринов е депутат в Учредителното събрание през 1879 г., което прие Търновската конституция. Той взема участие и във Великото народно събрание при избирането на първия български княз Александър Батемберг. Непосредствено след Учредителното събрание в Търново Маринов е в средата на „младите" — Др. Цанков, П. Р. Славейков, П. Каравелов, Ст. Стамболов, — които стават ядрото на новосъздадената либерална партия и организират нейния печатен орган в. „Целокупна България" (27 юни 1879 г.). В кръга на неговата обществена дейност трябва да се включи и работата му като педагог, както и заслугите му по организирането

на един културен институт, какъвто е Етнографският музей.

Неделимо от обществено-политическата дейност на Д. Маринов е и книжовното му дело. На това поприще той се проявява в няколко направления, определени от неговите интереси, наклонности и разбирания.

В пряка връзка с преподавателската си работа и по настояване на книгоиздателя Хр. Г. Данов през 1885 г. Д. Маринов съставя учебника „История на българската литература" (С., 1887). В него излага не само развоя на българската книжнина до Възраждането включително, но и състоянието на народното творчество. Тази глава той разработва, ползувайки като извори главно трудовете на Раковски, Верковић и Миладинови, в духа на митологическата школа от времето на Раковски.

Плод на историческите търсения на Д. Маринов, на широките му интереси към културата на българския народ, както и на погледа му върху актуалните политически събития са редица негови съчинения. Тук трябва да отбележим студията „Политически движения и въстания в Западна България (Видинско, Ломско, Белоградчишко и Берковско)" (СбНУ, кн. II, С., 1890, 61—114), статията „Чипоровци или Кипровец" (СбНУ, кн. XI, С., 1894, 135—144), студията „Иеромонах Йосиф Брадати (Принос към историята на българската литература)" (СбНУ, кн. XVIII, С., 1901, 99—131), статията „Димитрий Кантакузин" (СбНУ, кн. XVIII, 74—98), „Из историята на град Лом" (СбНУ, кн. XI, С., 1894, 251—258), отпечатаната в отделна брошура статия „Вук Караджич в новобългарската книжнина" (1897), „Как е създадена Българската екзархия" (1898), „Евтимий патриарх Търновски — живот и духовно-обществена дейност (1900), „Служба преподобнаго отца нашего Йоакима Осоговскаго" (1900), мемоарните трудове „Спомени от послушничеството ми при отца Неофита Рилски" (Училищен преглед, год. XI, С., 1906, кн. IX, 138—149) и „Стефан Стамболов и новейшата ни история (Летописни спомени и очерки)" (1909) и много още други. Погледнати в един по-широк план, много от тези трудове на автора съдържат повече или помалко етнографски сведения.[24]

Почти всички тези съчинения, както и множеството му статии в периодичния печат[25] третират проблеми, които и днес не са изгубили своята актуалност. В неговите съчинения намират място и ня-

[24] Така в студията си „Политически движения и въстания в Западна България" Д. Маринов пише за различните групи от население в този район на страната според тяхната носия и говор, дава различни предания и песни. Етнографски данни се съдържат и в статиите „Чипоровец или Кипоровец" и „Из историята на град Лом".

[25] Статии по различни исторически, културни и политически въпроси Д. Маринов публикува във вестниците „Целокупна България" и „Вести", в списанията „Българска сбирка", „Училищен преглед", „Български преглед" „Религиозни разкази" и др.

кои въпроси, свързани с етническата история на българския народ, които, трябва да отбележим, той третира от правилни според нашето съвременно гледище научни позиции. Разбира се, тази част от своето творчество Д. Маринов създава, от една страна, според степента на развитие на научното познание от онова време, а, от друга — според собствените си виждания, сили и възможности. Много застъпвани от него гледища са вече в значителна степен остарели. Но тук няма да правим разбор на тези произведения, тъй като в случая те не са обект на нашето внимание. А и според нас не в тях е силата на Д. Маринов.

Онова, което утвърди името на Д. Маринов сред дейците на научния фронт, онова, с което той остави трайна следа, е неговото дело в полето на етнографията. Интересът му към живота на народа, към всички форми на народния материален и духовен бит се проявява още преди Освобождението. Както всички възрожденски дейци обръщат поглед към миналото на народа, към старината, за да търсят там основание и сили в борбата с османския нашественик, повдигайки националното съзнание на българина, така и Д. Маринов тръгва по този път. Голямата му любов към народа и желанието да направи за него това, което му позволяват силите, определят неговия траен интерес към народната култура. Този интерес той реализира от позициите на романтично-патриотично настроената българска интелигенция.

Още преди Освобождението Д. Маринов се запознава с направеното през Възраждането от събирачи и теоретици като Раковски, Славейков, Каравелов, Верковић, Миладинови, Чолаков и др. Несъмнено това му дава подтик към системна и целенасочена събирателска работа. Особено влияние в неговите дългогодишни етнографски дирения оказва „Показалецът“[26] на Раковски.

За съжаление в своите така подробни „Спомени“ Д. Маринов не е отбелязал нищо за етнографските си интереси и търсения, за огромната събирателска работа, която извършва, нито пък за нейните етапи и трудностите при осъществяването ѝ.

Много важни подробности във връзка с подтиците му към занятия с народоука и първите му стъпки на това поприще дава М. Арнаудов в споменатата вече работа.[27] Откъслечни сведения намираме и в бележките на самия автор към някои от трудовете му.

Към 1872 г. Д. Маринов нахвърля първата си програма за народоучни изследвания. Той вече познава добре „Показалеца“ на Раковски и сборниците на Верковић и Миладинови. Но това му се струва недостатъчно и решава да състави свой план. Тласък в тази работа получава и от упътването за изследване стопанския

[26] *Г. С. Раковски*, Показалец или ръководство как да ся изискват и издирят най-стари чърти нашего бития, язика, народопоколения, стараго ни правления, славного ни прошествия и проч. Част I, Одеса, 1859, 144 с.

[27] *М. Арнаудов*, Димитър Маринов и българската. . ., с. 1—50

живот на село, изработено от Адам Богосавлевич, основател на сръбската радикална партия, с когото Маринов е бил близък. Сам Д. Маринов казва в записките си: „Седнах, та по терка на програмата на сръбските радикали да съчиня програма на моите фолклорни изучвания; това обаче се оказа много неудобно, много мъчно. Тогава направих опит да съставя своя програма за изучаване живота и бита на българите; и тая програма излезе сполучлива. Тая програма се вижда в излезналите седем тома от тоя фолклорно-етнографически труд под име„Жива старина". От тая година—1872—аз станах фолклорист."[28] По-късно в хода на събирателската работа Маринов допълва или преработва тази програма.

Първите стъпки на етнограф-събирач Д.Маринов прави през 70-те години на миналия век по времето, когато започва учителстване в Лом. Още тогава събира първите етнографски материали от селяни из близките села, насочвайки се според своята програма към Северозападна България. Към събирателска работа Д.Маринов пристъпва целенасочено, с напълно определен възглед върху изследователските зони, които трябва да обхваща тя, както и върху нейното огромно значение. Този свой възглед той излага много ясно в предговора на първия си печатан етнографски труд — книга първа от „Жива старина": „Ний събираме песни, приказки, пословици, гатанки и др. и ги печатим, като мислим, че с туй ний сме изучили нашия народ. Не зная какво ще кажат другите, но мене ми се чини, че ний ще имаме същински етнографически сведения, ценни за науката и етнографията, само тогава, когато знаем при какви обреди, обичаи, случаи и обстоятелства нашият народ пее тия песни, приказва тия приказки и употребява тия пословици; когато видим: как се храни нашият селянин, в какво се облича, в какво вярва, как се ражда, жени, весели,цери и умира; когато видим и знаем нашата селянка вътре в колибата като: къщовница, съпруга, майка и работница и вън от нея; когато видим нашия селянин в задругата и семейството като къщовник, съпруг и баща, а в полето — като работник — с една дума, когато изучим всестранно живота и бита на нашия селянин."[29] Както можем да констатираме днес, Д. Маринов прокарва това схващане неотклонно през своята многогодишна дейност, във всич-

[28]Вж. *М Арнаудов*, Димитър Маринов и българската. ., с. 7—8. От цитирания текст е явно, че Маринов схваща понятието „фолклор" в най-широкия смисъл на тази дума. Той стои на позициите, които Ив.Д.Шишманов излага в своята забележителна статия „Значението и задачите на нашата етнография" (СбНУ, кн. I, 1889): „. . .онова, което знае или вярва народът за себе си, за ближните си или за природата, която го обкръжава. . ." Това схващане благодарение на големия авторитет на Шишманов по-късно възприемат и такива известни учени като Д. Матов, А. П. Стоилов, М. Арнаудов.

[29]*Д. Маринов*, Жива старина. Етнографическо (фолклорно) изучване на Видинско, Кулско, Белоградчишко, Ломско, Берковица, Оряховско и Врачанско. Книга първа, Вярванията или суеверията на народа. Русе, 1891, с. IV.

ки свои етнографски трудове. Те съдържат богато градиво из всички области на материалната, духовната и социално-нормативната култура на българския народ.

Събитията в навечерието на Освобождението прекъсват събирателската работа на Д. Маринов. Но веднага след него той продължава започнатото дело. Тъй като събирането на материала налага обхождането на почти всяко село, а това е свързано с много средства, Д. Маринов се обръща през 1884 г. с молба за материална помощ към Министерството на просветата. Полученият отказ става причина да прекъсне работата си. През 1888 г. той се среща по друг повод с министъра на същото ведомство Г. Живков, в чието лице намира сериозен поддръжник, който го насърчава и му обещава съдействие. Наистина Д. Маринов получава така необходимите средства, които му дават възможност да допълни своите материали.

Междувременно последен подтик за окончателното утвърждаване интересите на Д. Маринов към етнографски проучвания стават излезлите през 1887 г. „Баба Ега или Сборник от различни вярвания, народни лекувания, магии, баяния и обичаи в Кюстендилско" на П. Цв. Любенов и първа книжка на сп. „Родопски старини" на Ст. Н. Шишков, започналият да се печата от 1889 г. „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина", както и критическата статия на П. Сырку „Болгарская этнография" от 1890 г.

И към 1890 г. Маринов вече е подготвил материала, предназначен за отпечатване в първите четири книги на замисления от него поредица, която той озаглавява „Жива старина. Етнографическо (фолклорно) изучване на Видинско, Кулско, Белоградчишко, Ломско, Берковско, Оряховско и Врачанско". Това в същност е първият етнографски труд на Д. Маринов — и по време на издаване, и по своите размери, и по своето значение за българската етнография.

Първата книга от „Жива старина", за която вече имахме възможност да споменем, се публикува в Русе през 1891 г. Озаглавена „Вярванията или суеверията на народа" (189 с.), тя съдържа извънредно интересен материал из областта на народната духовна и обществена култура — космография, митология и демонология, народен календар и свързаните с него обичаи и вярвания. Тук авторът застава на позициите на един опростен анимизъм, без да предложи системно изградена теория.

Пак в Русе през следващата 1892 г. излиза втора книга, озаглавена „Племена, влаки, задруги, семейства. Имената и коровете в Западна България" (306 с.). Тя е посветена главно на социално-нормативната култура. Вземайки за делитбени белези преди всичко носията и говора, отчасти и нравите на народа, авторът предлага класификация на населението от този край по групи, които илюстрира с подробна карта. Независимо от слабостите на тази

класификация тя си остава първият подобен опит в нашата литература.

Същата година излиза и третата книга —„Семейния живот на народа (женитба, кръщене, умиране, служба, сбор, оброк, тлака, седянка, хоро, натемия (проклетия) в Западна България“ (383 с.). Материалът в тази книга, особено за основните семейни обичаи, представлява най-подробното, пълното и най-доброто известно дотогава.

Четвърта книга на „Жива старина“ — „Народното обичайно право I. Гражданско право“ (540 с.), се публикува в 1894 г. също в Русе. Доста по-късно, през 1907 г., в София излиза книга шеста — „Народно карателно (углавно) право“ (247 с.), която се явява продължение и допълнение на книга четвърта. Материалът и в двете книги е изключително из областта на социално-нормативната култура.

Петата книга от поредицата се публикува през 1901 г. в кн. XVIII на СбНУ под заглавие „Градиво за веществената култура на Западна България“ (201 с.). Тя е посветена на материалната култура на населението от Западна България и се отличава с богатството на включения в нея текстов и илюстративен материал.

Последната,седма книга от „Жива старина“ Д.Маринов публикува значително по-късно — 1914 г., в кн. XXVIII на СбНУ под заглавие „Народна вяра и религиозни народни обичаи“ (574 с.). Тази книга се отличава от останалите в поредицата както по съдържащия се в нея материал, така и по начина на неговото излагане. Тя е посветена на духовната и обществената култура на целия български народ.

Успоредно с „Жива старина“ авторът подготвя и други някои приноси из областта на етнографията. През 1894 г. в София публикува „Басненик или сборник от народни басни“ (135 с.), в който са фабулизирани 50 поговорки, за съжаление с езика на събирача, а не на народа.[30] Във в. „Вести“ (Цариград, год.XII, бр. 5) се отпечатва статията му „Службата в нашия народ“, а в „Периодическо списание“, кн. XVIII — статията „Едно предание“ (за известната Царицина скала над Урвичката крепост). Една част от своите етнографски сбирки Д.Маринов публикува в единствената излязла книжка на организираните и редактирани от него „Известия на Етнографическия музей“ (С., 1907). Това са статиите му „Боенец“ (с. 6—11), „Патерица“ (с. 11—14), „Еня, Еньо, Яня или Еньова буля“ (с. 14—20) и „Кукови или кукери“ (с. 21—28). В тях авторът прави подробно описание на разглежданите явления, подкрепено с богат илюстративен материал. В уводните думи на същите

[30] Три басни от ръкописната II ч. на този Басненик авторът обнародва в сп. „Българска сбирка“, кн. II, 1895, 160—162, под заглавие „От неиздадените басни на М. Маринов“.

„Известия“ Д. Маринов отново излага своето схващане за предмета и обекта на етнографията, като изтъква същевременно нуждата от пълно етнографско проучване на страната.

Интерес за етнографа представляват и лексикографските материали за българския речник, които Д. Маринов публикува в СбНУ (кн. X, 217—232; кн. XI, 187—195; кн. XII, 270—296 и кн. XIII, 249—271) — „Думи и фрази из Западна България“. При много от думите той дава сведения за материалния бит, за духовния и обществения живот на народа. Макар и останали недовършени, те могат да бъдат използувани от различни специалисти — етнографи, фолклористи, диалектолози, културни историци.

Негова е и малката статия „Женитбата чрез грабене моми“ (Българска сбирка, год. XII, 1905, кн. III, 222—226), в която описва този обичай в областта Каменица, Кюстендилско.

Това е цялото печатно творчество на етнографа Д. Маринов. Значителна част от събраните материали за съжаление остават неиздадени. На няколко места в „Народна вяра и религиозни народни обичаи“ той споменава за бъдещи свои изследвания, които посочва с названията им, а в кратките си биографични бележки[31] пише, че подготвя материала за следните монографии: „Облекло“, „Храна“, „Дом и покъщнина“, „Детски фолклор“ и „Народна медицина“. Явно той не успява да довърши своето дело. Това, разбира се, не накърнява значимостта на оставеното ни от него етнографско наследство.

В цялостното етнографско дело на Д. Маринов се откроява неговата поредица „Жива старина“. По своя замисъл и етнически обхват, съдържание и размери тя представлява крупен свод за изучаване на българската народна култура. Непосредствено и лично събраните от Д. Маринов материали са от селища в тогавашната българска държава, а материалите от останалите български етнически територии той взема от публикувани източници, главно от „Сборник за народни умотворения“. Така авторът успява да осъществи своя стремеж и амбиция, като представи в „Жива старина“ народната ни култура в границите на цялата българска етническа територия. Главното в случая е правилната авторова идея и позиция да изложи българската народна култура в нейните естествени етнически граници.

Поредицата разкрива цялото богатство и многообразие на народната култура главно на селското население (значителна част се отнася за Северозападна България), която авторът фиксира в края на миналия и първите десетилетия на нашия век. Включваща материали от всички дялове на тази култура, „Жива старина“ покрива предметната област на българската етнография през този период от нейното развите. В това най-вече прозира нейната значимост.

[31] АЕИМ, № 219, с. 4.

Нито един работник на етнографското поприще дотогава не е направил това, което направи Д. Маринов. И ако днес ние сравняваме неговото дело главно с богати сбирки от народни песни и приказки на съвременника му К. А. Шапкарев, то все пак Маринов си запазва преднината на етнограф, събрал и обнародвал извънредно пълни материали върху цялата народна култура. В това отношение той остава ненадмогнат и до днес. Събраното от Д. Маринов ценно научно градиво отразява състоянието на народната култура през оня период, когато тя представлява една ненарушена още цялостна система. Това обстоятелство е още една причина, поради която и днес Д. Маринов не може да бъде достигнат.

Още една особеност на етнографското творчество на този плодовит автор заслужава внимание. Той пръв нарушава утвърдените през Възраждането традиции да се изследва главно духовната култура на народа. Историческият момент е определял насоката на тогавашните народоучни изследвания, правени в духа на романтично-патриотичното направление. Д. Маринов има несъмнени заслуги за разчупването на тези научни традиции и преодоляването на наследената едностранчивост,като всестранно проучва и материалната народна култура. С това той разширява предметната област на българската етнография. „Градивото“ му е най-ярката изява на неговия поглед върху задачата и обекта на изследователя-етнограф. Насърчение за подготвянето на тази книга стават думите на Ив. Д. Шишманов: „Веществената култура образува за себе си едно почти недогледно поле, на което рядко изследвачите у нас стъпват, като че тя не заслужва еднакво внимание с духовната. . . Досегашното чисто естетическо влечение в изследването на народните произведения, както се е казвало и на друго място в тоя Сборник, трябва да отстъпи на един по-широк възглед, от който ще се изработи и по-широка програма.“[32]

Поредицата дава основание нейният автор да бъде признат и утвърден като най-видния наш етнограф-събирач от първите десетилетия след Освобождението. И което е интересно, това признание върви непосредствено с публикуването на отделните книги. В преписката между Ив. Д. Шишманов и Д. Маринов,[33] която се води именно по време на отпечатването на „Жива старина“, срещаме висока оценка на авторовото дело и насърчение от страна на големия наш културен, просветен и обществен деец. Така в писмото си от 18. XII. 1891 г. Шишманов пише: „Уважаеми г. Маринов, отдавна вече желаях да Ви поднеса своите комплименти за отличната Ваша „Жива старина“, която ще направи живо впечатление в славянския мир и ще бъде посрещната въобще като ценен вклад в етногра-

[32] Вж. в предговора към кн. X на СбНУ, с. VII.

[33] Преписката, отнасяща се за периода от 1891 до 1906 г., съдържа 11 писма на Шишманов до Маринов. Вж. АЕИМ, № 218.

фията, но очаквах да видя и втората част, та тогава да Ви изкажа своето мнение за целия Ви труд. Сега мога свободно да Ви кажа, че Вий си създавете с Вашата прелестна и преинтересна сбирка един траен паметник. . .Аз се чудя на Вашето трудолюбие, на Вашата прозорливост и особено на Вашата строга систематика! В последното отношение особено Вие седите по-високо от всички наши етнографи. Вий притежавате всички условия да станете сериозен изследовател и да влезете в реда на славянските учени етнографи, които минават и в областта на сравнителната наука."

В следващото си писмо от 8. I. 1892 г. Шишманов пише: „Който разбира от етнография и се интересува за нейните проблеми, с наслада и с увлечение ще чете Вашите сбирки."

Оценката, която Шишманов дава на поредицата, не е случайна. Той познава отблизо трудовете на Д. Маринов, някои от които редактира (печатаните в СбНУ), и с високата си ерудиция е могъл да съди за тяхната научна стойност. В края на 1900 г., когато Маринов е в Цариград, в кн. XVIII на СбНУ се печата неговото „Градиво". Шишманов го държи в течение на работата, съобщавайки му голямата бързина, с която върви набирането на материала. Видна е радостта на редактора за по-скорошното публикуване както на тази книга от „Жива старина", така и на другите две работи на автора в същия том—„Иеромонах Иосиф Брадати" и „Димитрий Кантакузин".

Прави впечатление, че Д. Маринов отпечатва първите пет излезли книги от поредицата в самостоятелни издания. Въпреки че Шишманов го съветва да ги публикува на страниците на „Сборник за народни умотворения", той отказва. „Крайно съжалявам —му пише Шишманов (8. I. 1892 г.), — че Вий не се съгласихте с мене да публикувате в Сборника резултатите от Вашите изследвания. Виждате ли, аз съм убеден, че по тоя начин по-лесно щяха да бъдат достъпни за ученатa публика. Не е ли грях хубавите Ви сбирки да гният из лавиците на нашите книжари, наместо да бъдат в ръцете на европейските учени?" И по-надолу: „Знаете, Сборникът вече сам по себе препоръчва печатаните в него материали." Може би М. Арнаудов има право, като пише, че Маринов „. . .сякаш иска да съперничи на знаменития Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. . . Очевидно Маринов догонва честолюбивия план на Раковски да изчерпи сам цялото богатство от устни традиции и народна култура в България. . ."[34]

Определени заслуги за популяризирането на „Жива старина" има Шишманов, който цени високо народоучното дело на нейния автор и същевременно дълбоко е убеден в необходимостта тя да стане достояние на учения свят. „Ако имате възможност, пратете даром на учените, както правим със Сборника — поне на славистите. Аз сам ще обявя за Вашите сбирки в един реферат върху българската

[34] *М. Арнаудов*, Димитър Маринов и българската. . ., с. 4.

фолклорна литература, който се обещах да направя за един чешки етнографски вестник" — пише Шишманов в същото писмо от 1892 г. Очевидно по този повод Д. Маринов се обръща към Шишманов, който в отговора си от 23. XII. 1892 г. му изпраща списък на учени и институции от редица страни, на които според него авторът трябва да изпрати своите книги. Тук четем имената на такива известни учени като А. Н. Веселовски, А. Н. Пипин, П. А. Сырку, Т. Сумцов, В. И. Ламански, Л. Нидерле, И. Поливка, К. Иречек, А. Лескин (Лайпциг) и др., а също и редакциите на списания „Живая старина" (Петербург), „Этнографическое обозрение" (Москва), „Wisla" (Варшава), „Česky lid" (Прага).

От наше, съвременно гледище биха могли да се предявят някои по-високи изисквания към поредицата. Българската народна култура по онова време (края на XIX в.) не е социално еднородна, т.е. в различните социални слоеве на обществото тя е вече чувствително диференцирана по съдържание, обхват и структурни компоненти. В този смисъл всестранното й научно изследване не може да се ограничи само с културата на селското население, а предполага включването и на градската народна култура. Д. Маринов, оставайки верен на тогавашните традиции на науката, оставя тази култура извън предмета на своите етнографски изследвания.

По-високи са днес и научните критерии за методическите принципи на етнографската събирателска работа. Ако се опитаме да ги приложим към „Жива старина" на Д. Маринов, ние можем да посочим слабости както в конкретните методи на събирането, обработката и систематизацията на материала, така също и по отношение на класификацията и структурата му.

При изложението и описанието на етнографските материали се срещат, макар и твърде рядко, опити за научна интерпретация в духа на митологическата школа, които Д. Маринов прави на елементарно равнище. В този смисъл би било прекалено той да се разглежда като учен с изградени теоретични концепции и дори последовател на школата, към която се опитва да се придържа. Теоретичните му опити са твърде скромни и ограничени. Той не проявява особени амбиции за по-широки и задълбочени научни анализи и обобщения. Съществените приноси, които определят неговото място и значение в историята на българската етнография, са в областта на събирателската работа. В продължение на много десетилетия именно на това поприще той разви ревностна и изключително плодотворна дейност.

Според нас по-конкретният критичен обзор на методическите слабости на „Жива старина" е не само неуместен в представянето на тази забележителна по съдържание, обем и научно значение поредица, но и в исторически аспект — твърде несъстоятелен. Д. Маринов създаде своето голямо етнографско дело в духа на изискванията и научните традиции, които характеризират този ранен етап от раз-

витието на българската етнография. Днес ние трябва да оценяваме етнографските му приноси и откъм тяхната историческа стойност. Д. Маринов, както и знаменитите му възрожденски предшественици ни оставиха материали и наблюдения върху народната култура и бит, които създадоха фундамента на националното градиво на българската етнография и без които бе немислимо по-късното й научно изграждане и развитие.

Обективната оценка днес трябва да съдържа и признанието, че Д. Маринов в сравнение със своите предходници пръв създаде изключително по обем и обхват етнографско градиво, чиято систематизация почива на по-строги и издържани научни принципи. Този факт бе високо оценен и изтъкнат още на времето от Ив. Д. Шишманов.

В работата си като директор на новооснования Етнографски музей Маринов продължава да работи все така ентусиазирано, ползувайки се от подкрепата на Шишманов. С широтата на своята ерудиция последният е оценявал огромното значение на този културен институт и с всички сили е съдействувал за неговото организиране и обществено утвърждаване. Веднага след административното учредяване на музея Маринов подготвя подробен доклад по искането на Шишманов за неговото устройство, за събирателската и експозиционната работа.[35] Той намира и помещение за музея и в един извънредно кратък срок — зимата на 1906 и 1907 г. до м. август — експозицията е готова. Освен материалите от до тогавашния отдел към Народния музей Маринов сам събира нови из цяла България, обикаляйки страната през 1904, 1905 и 1906 г. Към заслугите му за популяризирането на етнографията трябва да отнесем и организирането на печатен орган на музея — „Известия на Етнографическия музей", за който вече се спомена. Когато Маринов изпраща „Известията" на Шишманов, последният му пише между другото следното: „Не забравяйте да изпратите органа си на всички по-видни славянски и европейски етнографи, етнографски и други научни дружества. Помолете всички да Ви изпращат в замяна своите съчинения или издания и сборници. Турете вече основа на една по-специална народоучна библиотека при музея. Постарайте се да съберете преди всичко една пълна колекция от всички български издания на песни, приказки и пр. Нека музеят стане средище за всички, които искат да изучават българската етнография. Влезнете в преписка с ония

[35] По времето, когато Ив. Д. Шишманов е началник на отделение в Министерството на просветата, Д. Маринов му предсказва, че ще стане министър на това ведомство. На въпроса му, какво ще иска тогава от него, Маринов отговаря, че ще иска магаре, с което да обиколи България за своите издирвания. И сега, когато получава доклада на Маринов, възхитен от него, Шишманов му казва: „Ти искаше от мене магаре, ето аз ти давам ат. Иди и работи!" (вж. *М. Арнаудов*, Димитър Маринов и българската. . ., с. 4 6).

учени, които биха се интересували за нашата народоука. Завържете по-близки отношения с музеите на балканските народи, като им изпратите на първо време органа си."[36]

Колкото и кратко да е времето, през което Д. Маринов е в музея, то неговото име остава свързано с историята на този културен институт.

С цялостната своя дейност в полето на етнографската наука и главно като събирач Д. Маринов се утвърждава като един от най-известните български етнографи след Освобождението и първите десетилетия на нашия век. Събраният от него огромен материал, включен главно в „Жива старина", представлява значителен корпус от систематизирани сведения върху традиционната българска народна култура. И днес това ценно градиво остава актуално. Както досега, така и в бъдеще към него ще прибягват всички изследователи на българската народна култура.

* * *

В сполучливо замислената и осъществявана от издателство „Наука и изкуство" поредица „Историческо наследство" се включва издаването и на два тома „Избрани произведения" на Димитър Маринов. Те ще съдържат материала от известната негова етнографска сбирка „Жива старина". Етнографските трудове на Д. Маринов отдавна са станали библиографска рядкост. Ето защо тяхното преиздаване е съвсем навременно.

Настоящият том I от „Избрани произведения" обхваща труда „Народна вяра и религиозни народни обичаи", който представлява книга седма от „Жива старина". Публикуван в кн. XXVIII на СбНУ, 1914 г., той се явява последната книга от поредицата. Сравнен с останалите книги от поредицата, този труд се отличава доста от тях. Докато всички те са посветени на културата на населението от Северозападна България, то материалът в този труд териториално обхваща цялата страна (общо около 400 селища). Това ни дава основание да приемем, че по своя географски обсег томът носи обобщаващ характер. Така е схващан и от самия автор.

Материалът в труда, както се вижда още от заглавието, засяга духовната и обществената култура, специално вярванията, понятията и представите на народа за заобикалящия го свят и народния празничен календар. При подготвянето на труда авторът включва в него почти изцяло материала от книга първа на „Жива старина" за вярванията на населението в Северозападна България. Използува части и от книга трета, отнасящи се до отделни явления из областта на обществената култура (също от Северозападна България), като служба, оброк, сбор, натемия. В хода на изложени-

[36] Вж. АЕИМ, № 218.

ето той често се позовава и на останалите книги от поредицата си, което му дава възможност за едно по-пълно и комплексно осветляване на изследваните обекти. Основната част от материала съставлява този, който Д. Маринов събира лично от всички кра-ища на страната ни по време на своите обиколки през 90-те години на миналия и първото десетилетие на нашия век.

Трудът е разделен на две части — Народна вяра и Религиозни обичаи. Според възприетата от автора структура всяка част се дели на по-малки дялове, съответно на явленията, които са дадени в тях. Така първата част включва вярванията за видимия далечен свят (небесни тела и въздушни явления), за видимия ближен свят (земя, вода, огън, флора, фауна, веществена култура и човек) и вярванията за невидимия свят (бог, ангели, дявол, орисници, русалки, болести, самовили, вещици и пр.). В тази част е отделено място, макар и по-кратко, на народните вярвания за задгробния живот и богомолството с неговите жреци, храмове и жертвоприношения. Във втората част от труда, посветена на народните обичаи, авторът излага пак в обособени дялове редовно определените празници с обичаите и обредите към тях (целия годишен празничен цикъл) и нередовните или, както ги нарича още, условни обреди и обичаи (пеперуда, Герман, гонене змей, заораване, стопанин и пр.).

Тази структура, която авторът следва неотклонно, му позволява да организира материала в прегледен план. Само на отделни места в различните дялове се явяват някои повторения.

Конкретното изложение на материала също се отличава от това в останалите книги на „Жива старина". Тук авторът обобщава своите наблюдения и сведения от цялата страна и ги излага, привеждайки към тях известните вече публикувани успоредици, главно в СбНУ. Той се е постарал да посочи мястото, времето и източника на своята информация.[37] В отделни случаи указва и на някои изследвания върху разглежданите явления.

Цялото това богато градиво Д. Маринов поднася на читателите такова, каквото се възприема и предава от селската среда — негов носител, и каквото той самият го е видял и почувствувал. Много често авторът дава обяснението на отделен етнографски факт с непосредствените думи на информатора, т. е. от гледището на самия народ. И твърде редки са случаите, когато авторът се опитва да

[37] Явно, че в случая авторът е вземал пред вид критиките, отправени му по този повод. Още Д. Маринов в споменатата рецензия от 1893 г. под формата на препоръка към всички записвачи обръща внимание на тази слабост, забелязана и в книга първа от „Жива старина". (Вж. *Д. Матов*, Жива старина. . ., с. 962.) Вероятно Д. Маринов се е вслушвал и в съветите на Пв. Шишманов от времето на тяхната съвместна работа, който му пише във връзка с отпечатването на „Градиво за веществената култура на Западна България": „. . .кажете нещо повече за самите материали, от где, кога, от кого са събрани" (писмо от 5. XII. 1900 г., вж. АЕИМ, № 218).

интерпретира в чисто научно отношение своите наблюдения и сведения. Този подход в работата, който намира обяснение в липсата на специална научна подготовка на Д. Маринов, има и своята добра страна. Благодарение на него трудът съдържа неподправен, свеж материал, който няма да изгуби стойността си с годините (както би могло да се случи с едно чисто теоретическо изследване) и който ще остане добра основа за бъдещи етнографски проучвания.

Добро впечатление прави множеството фолклорни материали — песни, приказки, предания и пр., — които авторът привежда в тяхната връзка с вярванията, обичаите и обредите на народа. Една част от тези материали са негови лични записи, събрани заедно с етнографските сведения, а друга част той ползува от известните по онова време печатни източници.

Несъмнено достойнство на труда е богатата сбирка от фотоснимки на обредни хлябове (над 400), дадена като приложение към него. За всеки етнограф са безспорни стойността и значението на едно добре илюстрирано етнографско съчинение. В случая точно такова е налице. Авторът правилно е оценил важността на своята сбирка, както личи от въведението към труда, и е положил много усилия, за да я подготви. С нея той последователно провежда един възглед, чието начало е сложил още в първите книги на „Жива старина", специално в трета и пета. Маринов е успял да събере почти всички обредни хлябове, приготвяни във връзка с различните празници и обичаи, и то от много селища на страната. При това той дава хлябове от различни села, предназначени за едни и същи случаи. По този начин се създава възможност обредните хлябове с тяхната строго определена украса (пластична или друга) да бъдат съпоставяни по отделни селища и цели райони. Своята сбирка Маринов е обогатил с изображенията на различните елементи от пластиката върху хлябовете, символическото значение на всеки един от които той определя според представите на народа.

Към илюстративния материал се отнасят и снимките на писани великденски яйца, а така също и на различни други етнографски обекти, разглеждани в труда.

Навсякъде в текста авторът дава и съответните термини за означаване на явленията. Така се изчерпват всички елементи на изследваната система — представи и вярвания, обредни действия и практики, обреден реквизит, терминология, както и свързаният с тях обреден фолклор. На основата на откроените термини авторът снабдява тома с предметен показалец.

Така най-общо може да бъде представено съдържанието и структурата на труда „Народна вяра и религиозни народни обичаи". Неговата научна значимост е неоспорима. Но както в много други случаи, така и в този могат да се посочат редица по-съществени или по-дребни недостатъци, от които страда работата на автора.

Очевидно основната причина за тези слабости се корени във факта, че Д. Маринов не е получил специална подготовка за своите етнографски занимания. В тях той се ръководи най-вече от известното нему, направено в тази област, както и от собствения си вкус към този род материя. Зараждането на интереса към живота на народа, както и успехите на Д. Маринов в областта на етнографските изследвания до голяма степен се определят и от обстоятелството, че самият той произлиза от народа и винаги остава тясно свързан с него. Това твърде много му помага в работата, но то съвсем не е достатъчно за подготвянето на труд на високо научно равнище. В този смисъл е прав М. Арнаудов, който определя мястото на Д. Маринов в науката между това на записвача и изследователя.[38]

Структурата на труда, която му осигурява определен план при изложението, от съвременно гледище търпи известни възражения. Някои от дяловете в двете части могат да бъдат прегрупирани по друг начин, както и да се подобрят и направят по-сполучливи отделни оглавления. Често авторът дава в заглавията диалектните названия на разглежданото явление, без това да е последователно проведено в целия труд.

На някои места в дяловете се наблюдава известно несистемно излагане на материала, което съвсем естествено се отразява върху стойността и прегледността на изложението.

Слабост на труда е и това, че не винаги са ясно разграничени народните схващания от авторовите. Това много отчетливо се вижда напр. при описанието на калушарите.

На отделни места описанията правят впечатление със своята непълнота. Такъв е случаят напр. с празника Младенци, с кукерите и шестинарите, отчасти с обичая лазаруване, а празниците Петловден, Павльовден и Петковден изобщо са пропуснати. Непълно е представено и регионалното разпространение на отделни обичаи. За пример ще посочим обичая лазаруване и празника Свети четирси (в Източна България). В някои случаи при описание на дадено явление авторът го свързва само с едно селище, откъдето е неговата информация. Такъв е случаят напр. с ладино хоро. Това води читателя до известна дезинформация и до стесняване на фактическия ареал на битуване и разпространение на явлението. Не навсякъде са отбелязани всички названия и практики, известни у нас. Но в никакъв случай не можем да се съгласим с М. Арнаудов, който предявява към автора претенциите за пълна изчерпателност на материалите от отделните райони.[39]

Съществена слаба страна на труда представляват фолклорните текстове, в които Д. Маринов си позволява свободно да се вмесва. От два или повече публикувани варианта на песен той прави един,

[38] *Вж. М. Арнаудов*, Димитър Маринов и българската. . ..с. 28.

[39] Това изискване Арнаудов излага в рецензията си за „Народна вяра и религиозни народни обичаи", с. 480.

при това даден на литературен език. Такива случаи се срещат и при коледарските благословии. Когато цитира своите лични записи, той проявява същата волност. Освен това първоначалните си автентични записи на съответния диалект подменя с литературни, какъвто е напр. случаят с коледните, лазарските и буенешките песни.

Към труда може да се отправи критична бележка и по отношение на авторовите записи, които не са направени фонетично. Тази слабост, посочвана и за по-ранните му работи, [40] се наблюдава и в разглеждания том.

Накрая ще се спрем на редките опити на автора за теоретични тълкувания на някои изследвани явления. Тук именно се срещаме с известни негови неправилни схващания, които са пряко следствие, от една страна, на недостатъчната му осведоменост върху научната литература по онова време, а, от друга — на посочената вече неподготвеност за научноизследователска работа в областта на етнографията. Опитите му за научна интерпретация, както вече бе казано, се основават предимно на тълкувания от позициите на митологическата школа. Ето защо обяснението на отделни явления, обичаи и обреди той търси в прастари митически представи.

Когато пише своя труд, Д. Маринов не познава всички публикации по засяганите от него етнографски явления, от което безспорно страда неговата работа. Имаме пред вид описанието на нестинарите от П. Р. Славейков („Нрави и обичаи", Гайда, год. III, 1866, бр. 12,194—195), второто описание на нестинарите от същия автор („Нестинарите", Ден, год. I, 1875, бр. 11,5—6), интересната работа на английския археолог Даукинс за гръцките кукерски игри (R. W. Dawkins, The Modern Carnival in Thrace and the Cult of Dionysus. Journal of Hellenic Studies, XXVI, 1906, 191—206), а така също и сравнителните изследвания на М. Арнаудов върху нестинарските игри и обичая Герман („Студии върху българските обреди и легенди, ч. I, Нестинари, Герман и техният цикъл", СпБНА, кн. IV, 1912, 1—122). Това му попречва да даде ясна картина на кукерските обичаи и игри и да очертае различните типове в тях. Нестинарите той определя неправилно като религиозна секта, без да предложи аргументирано научно обяснение за тяхната същност. Позовавайки се на статията на К. А. Шапкарев („Русалии, древен и твърде интересен български обичай, запазен и до днес в Южна Македония", Пловдив, 1884, 29 с.), Маринов отбелязва общността между русалии и западнобългарски старци и джамали, без да може да обясни причината за това. Несъстоятелно в научно отношение е и обяснението на обичая ладуване и играта буенец. И тук авторът търси корени и смисъл в древни митически вярвания. Затова М. Арнаудов е прав,

[40] Вж. у *Цв. Тодоров*, Северозападните. . ,с. 466.

когато при случая с буенеца го упреква в простодушна мистификация.[41]

Ив. Д. Шишманов, който познава добре автора и неговите възможности за теоретични обобщения, си е позволил най-чистосърдечно да го предпази от научни интерпретации. „Пазете се само от прибързани генерализации и забелязвайте за всеки факт де е виден или слушан. Общите разсъждения си имат своя прелест, но и своите опасни страни. По-добре картината да не представлява такива широки и очарователни перспективи, но да бъде фотографически вярна."[42]

Когато днес преценяваме труда „Народна вяра и религиозни народни обичаи", ние изхождаме от гледището за неговата използуваемост. Независимо от грешките на автора по отношение на някои научно-теоретични постановки и концепции този крупен труд в своята цялост си остава ценен влог в градивото на етнографската наука, едно от най-богатите по съдържание и териториален обхват и най-търсените етнографски произведения. Разглеждан от такива позиции, то неговото преиздаване е съвсем навременно, необходимо и много полезно.

* * *

При съставянето и редактирането на настоящия том се наложиха известни промени с оглед по-добрия вид и по-достъпната работа с него. Основният принцип, от който сме се ръководили, бе да се запази автентичността на първото издание откъм съдържание, структура и език. Поради това направените промени засягат най-вече техническата страна.

Позволили сме си в единични случаи да направим някои малки размествания на думи и изрази в текста за по-логична последователност на изложението.

Заглавията в първата част на тома са уеднаквени при изписването, като са оставени в нечленувана форма, каквато преобладава у автора. Последната степен заглавия в целия труд стават врязани, за да се постигне известно съкращаване на обема. Уеднаквено е изписването на термините, които изобилствуват в текста. Навсякъде те се дават без кавички, като се открояват шрифтово. При това се разграничават диалектните термини от термините-явления. Кавички се запазват само в случаите, когато се посочва дословно записана информация.

За авторските бележки под линия е въведена поредна номерация. Тук са снети и тези, които авторът е оставил в самия текст. Всички тълкувания на редактора и дребни добавки в текста, направени

[41] Вж. *М. Арнаудов*, Димитър Маринов и българската. . ., с. 480—481.
[42] АЕИМ, № 218 — писмо 10 (без дата), писано вероятно през 1892 г.

за по-голяма яснота, са дадени в ъглести скоби. Тези редакторски бележки също са включени в общата поредна номерация на тома.

Съкращенията при посочване имена на автори, други източници и литература са уеднаквени. За по-лесно боравене в края е прибавен списък на съкращения, в който са включени всички, използувани от автора, а така също и тези от уводната студия на редактора. Многократно използуваното от автора съкращение Сбм (Сборник на Министерството на народното просвещение) е заменено с новото СбНУ (Сборник за народни умотворения). Въведени са нови съкращения за отделни много често срещани думи и изрази, като напр., др., т. н. и пр.

Всички посочвания в текста са сверени със съответните печатни източници и са отстранени забелязаните грешки. Специално внимание е отделено при цитирането на фолклорни материали (песни). Всеки текст е сравнен и в случаите,където авторът си е позволил да прави промени или пък да подмени диалектния запис с литературен, е оставен оригиналът, както е даден в посочения от автора източник. За съвременното оформяне на книгата при цитиране на песни са отстранени кавичките, а библиографските данни за тях са дадени без скоби.

Езикът на автора е запазен без всякакви промени — с употребените стари езикови и падежни форми,русизми и стил.Осъвременен е само правописът и до известна степен — пунктоацията (в случаите, когато тя затруднява четенето и правилното възприемане на съдържанието). При това сме се придържали строго към нормите на съвременния български език.

Селищните имена в текста са оставени същите, т. е. запазват старите наименования, както и околиите, без да се пише „околия". Направени са промени на места само в начина на изписване, за да бъде той съобразен пак със съвременните изисквания. Явните грешки, забелязани наистина в редки случаи, са отстранени. За улесняване на работата с тома е изготвен нов показалец — географски. В него материалът е подреден по азбучен ред, като към всяко селище се посочва съответното ново име, както и промените, които са настъпили (слято, заличено и пр.). Показалецът е снабден с препратки,които дават възможност селищата да бъдат търсени и по новите им имена. На съответните места в показалеца са влезли и околии, и по-големи области (напр. Ловчанско, Рупчос, Западна България), за които в тома има материали.

Предметният показалец към старото издание е основно преработен. От него са извадени всички географски имена, както и много други понятия,които според нас не са етнографски явления. Новият предметен показалец включва диалектните термини и терминитеявления, които се разглеждат в труда. Показалецът е общ за двата вида термини, т. е. в него те не се разграничават.

С особено внимание е огледано илюстративното приложение.

Снимките са съпоставени с описанията в труда, което наложи известни разместванията на образците. Прекъснатата при тях номерация произтича от това, че се повтарят едни и същи форми и украса при различни обредни хлябове, които са описани поредно и пълно в текста. Целият снимков материал е репродуциран с изключение на № 2, 149, 167, 168 и 169, за които са заснети оригинални предмети от фондовете на Етнографския институт и музей при БАН. Илюстративното приложение се предхожда от списък на снимките (такъв липсва в първото издание на труда), който ще улесни до голяма степен работата с тях.

Описаната работа по тома е извършена единствено с желанието той да стане по-четивен и на съвременно техническо равнище. Ако сме постигнали това, ще смятаме, че сме изпълнили своята задача.

МАРГАРИТА ВАСИЛЕВА

ВЪВЕДЕНИЕ

В тая, XXVIII книга на Сборника за народни умотворения и народопис, с одобрение на Българската академия на науките излизам със седма книга от моя етнографически материал, обнародван досега под заглавие Жива Старина. В излезлите досега книги от Жива Старина съм обнародвал етнографическия материал, събран само в Западна България (Видинско, Кулско, Белоградчишко, Берковско, Ломско, Врачанско и Оряховско, т. е. в някогашната Видинска губерния); със седмата книга начинам обнародването на етнографическия материал, събиран из цялото наше царство, с притурка и на ония материали из Одринско и Македония, които са обнародвани в нашите сборници, а особно в Сборника за народни умотворения, наука и книжнина.

Тоя материал озаглавих: Народна вяра и религиозни народни обичаи. Той съставлява две отделни части, тясно свързани помежду си.

Първа част: Народна вяра, обема понятията, възгледите и вярата и култа на народа върху видимия и невидим свят, въздушни явления, фауна, флора и веществена култура.

Втора част: Религиозни народни обичаи, съдържа материала, който излага и обяснява обредите, празненствата и обичаите, извършвани в чест на ония същества, които народното поверие или народната вяра е създала във видимия и невидимия мир.

Тоя материал аз нарекох Религиозни обичаи за разлика от другите обичаи — социални, които съставляват нашето народно обичайно право, гражданско и углавно, обнародвани в предишните ми трудове: книга четвърта и шеста от Жива Старина.

Първата част съм подразделил на два дяла: Видимия мир и Невидимия.

В първия отдел, т.е. във видимия свят, са изложени понятията, възгледите и вярата на народа върху далечния недосегаем свят: небото, слънцето, месеца, звездите и различните въздушни явления — вятър, дъжд, сняг и пр., т. е. народната астрономия и народната метеорология, доколкото тия тела и явления влизат в областта на народната вяра. В същия дял по-натътък са изложени понятията, възгледите и вярата върху видимия ближен свят, в средата на който живее човек, в обектите, които са близо

до него, като: растенията, животните, дом и покъщнина, па и оръдията и уредите, с които се служи в катадневната си работа, т. е. народната флора, фауна и народната веществена култура.

Във втория дял от първата част, т. е. в невидимия мир, съм изложил материала, който обема понятията, възгледите и вярата върху бога, добрите и зли духове (ангели и дяволи); добрите и лоши невидими същества, които управляват съдбата на човека и се намесват на всяка стъпка в катадневния му живот; болестите, олицетворени в живи, невидими, свръх човека същества; душата, задгробния живот, понятията за грях и тям подобни из областта на духовното и невидимото.

Тук се засягат всички страни на душевния мир на народа ни. В понятията и вярата върху болестите, които са представени като живи същества, аз засягам нашата народна медицина, обаче само дотолко, доколкото тя влиза като елемент в народната вяра.

Във втората част, Р е л и г и о з н и о б и ч а и, които съставляват още и нашия народен календар, защото са наредени според народните черковно-православни празници през годината, не влизат ония обичаи, които се вършат около скотовъдството, земеделието и другите полски и домашно-женски занятия, а така също и около рождението, женитбата и смъртта, тъй като тия обичаи, които също носят чисто религиозен характер, ще бъдат описани последователно в другите ми трудове.

Част от тоя материал е влезнал в първата и трета книга от Жива Старина, но тамо в много съкратен обем, понеже оня материал е събиран само из Западна България, когато тоя тук в тая книга изложен материал е в много широк обем и както казах, е събиран в цялото ни царство, с прибавка и на оня материал из Одринско и Македония, колкото е обнародван в нашите сборници.

Целия тоя материал съм събирал непосредствено и лично от народа, като съм разпитвал вещите за тия работи лица, т. е. старите баби и жени, па и старци, чиито имена посочвам при всеки случай.

Туй, което ще привлече най-много вниманието на читателите, са обредните хлябове — тяхното количество и разнообразие. Те са застъпени в най-широк размер. При изследванията на народните религиозни празненства, обреди и обичаи и при събирането на тоя материал аз бях сам изненадан както от количеството и разнообразието на тия хлябове, така и от тяхното голямо значение в тия празненства и обреди: няма нито един празник, нито един обред, който да не е придружен с особени обредни хлябове, които в тези случаи играят роля на жертвоприношение. Освен тяхната религиозно-обредна важност тия обредни хлябове са много важни още и по своята декоративна част, шарките, които покриват повърхността им и които имат голям интерес за нашите скулптори, тъй като обредните хлябове представляват прототип на нашата родна скулптура.

Ето защо аз се постарах да събера всичките по възможност обредни хлябове, употребявани във всички религиозни обичаи.

И пак още не са събрани всички хлябове, понеже такива из Одринско и Македония липсват.

Надея се, че в тоя си труд аз съм успял да събера всичко важно, което се касае до вярата на народа и до религиозните му обичаи. За Одринско и Македония не говоря, понеже там не можах да направя лична и непосредствена обиколка, следователно не мога да утвърдя каква част е събрана, а каква още очаква своя откривател и изследовател.

Една непълнота навярно ще забележи критикът, а именно, че липсват мелодиите на песните. И аз съзнавам самичък тая непълнота; тая непълнота ще стане в бъдеще толкова по-чувствителна, едно, защото копираните досега мелодии, на които съм и посочил, не са точно схванати и липсват в тях ония нюанси и тънкости, които именно са характерни за нашите народни мелодии, и, друго, защото старите свирачи или песнопойци изчезват бързо. Но не беше възможно да допълня и тая непълнота, защото тъкмо когато гласях да правя обиколка нарочно, за да събера мелодиите с помощта на апарата грамофон, и чудните и дивни танци: ръченици и други хора и игри, които са обредни, в случая чрез апарата за кинематографа — аз бях принуден да си подам оставката от Музея, а с частни мои средства събирането на тия материали беше положително невъзможно.

Аз моля управлението на нашия Етнографически музей да не пожали никакви средства, за да събере тия ценни материали, които също са на изчезване.

Д. МАРИНОВ

Част първа
НАРОДНА ВЯРА

Глава първа

ВИДИМИЯТ ДАЛЕЧЕН СВЯТ

А. НЕБЕСНИ ТЕЛА

1. Небо

Небото е връшняк, който заклапя землята от всичките страни. Тамо, дето небото се допира до землята, се казва *край свят* или *край земля* или още *ўсвет*.

Човек може да стигне до тоя край свят, но трябва да мине първом пространна тъмница, а после широко море. Някога е имало човеци, които са стигвали до край свят. (Баба Анна х. Драганица, с. Жеравна, баба Мария, с. Твърдица.)

Небото, което виждаме, е твърда кора дебела и има седем *дипли*. На небото живее дядо господ и ангелите. (Баба Десна, с. Деремахле. Срв. СбНУ, V, 30, Струга.)

Някога небото не е било толкова високо, а много ниско, дотолкова ниско, щото можало да се достигне с ръка, но отпосле се дигнало високо. (Баба Мария, с. Твърдица, баба Тодора, с. Литаково, Орханийско.)

Да се дигне небото високо причина са станали тия случки. Веднъж една жена прала пелените на детето си и ръцете ѝ, както били мръсни, сегнала, та ги отрила от небото. Това много досвидяло на бога и той издигнал небото дотолко, щото човек не е можал да го досегне.

Друг път един селянин орал нивата с четворка (четири чифта волове) и карал воловете с *копраля* (дълъг остен). Като дигнал копралята да покара предните волове, той мушнал небото. Тогава още повече досвидяло на бога и той издигнал небото още повече, та да не може да се досегне и с копраля.

Трети път друг човек, като окосил ливадата си и почнал да пласти сеното, изкачнл се на пласта да го завърши; но тук той допрял с главата си небото, разсърдил се и мушнал го с вилата. Тогава господ издигнал трети път небото и го издигнал толко високо, колкото го видим днеска. (Баба Мария, с. Твърдица, баба

Вълка Вълчева, с. Смоляновци, Кутловско, баба Кына Петкова, с. Алтимир, Оряховско, баба Тодора, с. Литаково, Орханийско.)

Ако човек стигне до край свят, той може да се изкачи на небото. До днеска никой не се е изкачвал. (Баба Анна х. Драганица, с. Жеравна.)

На небото живее господ и ангелите и никой друг. На него живеят праведните човеци, защото раят е на небото. (Баба Рада Тоньова, с. Търново при Сеймен.)

На небото, на най-долната дипла, са приковани звездите.

В народната вяра не се срещат никакви следи от някакво богопочитание към небото. Такива изражения като „Небото ми е свидетел", „Небото ще те награди", „Небото ще отмъсти" и тям подобни, каквито се срещат в западните езици и в които думата небо замества думата бог, в нашия език няма.

2. Слънце

Слънцето е под небото и ходи под връшняка небесен. То свети на човеците и топли земята, та да никнат семената, да завързват плод, да се развиват дърветата, да цъфтят и вързват рожба. „Дека има слънце — тамо бягат болестите", казва баба Мария, с. Твърдица.

„На *присой* всичко вирее, всичко е добро; присойните дървета пеят, а *усойните* плачат" — казва баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко.

Някога е имало две слънца — казва баба Мита Жекова, с. Комарево, Карнобатско. Но баба Пена Петровица от с. Брусен, Тетевенско, казва, че слънцето е едно, само че, като пътува по небото през годината, менява си пътя. Така на Гергевден стига до междата, от дето се начиня пътят, който води към лято; а като върви през лятото, на Кръстовден стига до междата, от дето начиня пътят, който води към зима. И в това си пътуване то си менява пътя и мястото; то бива ту по-близо до нас, ту по-далече, ту повече жежи, ту по-малко. От тамо има приказка, че лете на 10 оки кал стига една ока слънце, а зиме — на една ока кал трябва 10 оки слънце, за да я изсуши. Ето защо—завършва баба Пена—някои мислят, че има две слънца: лятно слънце и зимно слънце.

Тамо на край света е къщата на слънцето под морето. В тая къща живеят слънцето, майка му, сестрите му и брат му. В тая къща слънцето спи само нощно време, защото денем всякога то е на път да свети и топли. Като спи в тая къща под морето, то сгрява водата на морето и от това море иде и тече топлата вода в топлите извори. (Баба Рада Тоньова, с. Търново при Сеймен, баба Гица Вълчева, с. Летница, Ловчанско; срв. тоже СбНУ, III, 135, Прилеп.)

Сутрин много рано една от сестрите му, наречена зорница, тръгва на път; преди да тръгне, тя отива при брата си слънцето, та го буди, че е вече време да става и да се стяга за път. И то се събужда, става, омива се, закусва и тръгва. Изгряването на слънцето става постепенно: най-напред издава *зора* (т. е. *заря*) и после се покаже малко, а сетне половина и най-сетне цяло:

Та се чуе на истока,
Дека слънце зора дава,
Ясен месец рок подава.

Срв. СбНУ, III, 21, Софийско

В това си положение то е благо и кротко и може всеки да гледа у него. (Баба Рада, с. Търново, Хасковско, баба Вутя, с. Лопян, Тетевенско.)

Заран, кога пойде на път, то е весело, та затова и не пече сърдито. Но като се изкачва по връшняка на небето, то се уморява и става сърдито. Като стигне да средата на връшняка, то е много изморено, та от тамо е сърдито и пече много силно. Като стигне до средата на връшняка, до върха или *преслапа* на небето, то се спира малко за отпочивка. Тогава е пладне. От преслапа нататък то почне да слиза низ могилата на връшняка, та върви по-лекo и е по-весело. Като стигне до другия край на връшняка, то се скрива отдолу под земята и морето и отива у дома си. То захожда край синьо море, както се вижда от следната песничка:

Със слънцето заедно да вървиш,
То ще зайде край Синьо море,
Ти остани край Синьо море.

СбНУ, XIII, 85, Пирдопско

Тамо майка му приготвила вечеря и сложила трапезата; тя го посреща, полива му да си омие лицето от праха и тогава сяда да вечеря. На трапезата то вечеря самичко, а майка му сяда настрана. Додето вечеря, слънцето разказва на майка си всичко, що е видяло на земята през деня. Сестрите му и брат му никога не са у дома, когато слънцето се връща и когато вечеря. Само майка му седи постоянно в къщи; през деня тя му готви за вечеря, слага трапезата и го посреща, а сутрин тя му приготвя закуска и го изпраща на път. На вечеря то яде цели казани с гозби. (Баба Рада Тоньова, с. Търново при Сеймен, баба Вутя Николица, с. Лопян, Тетевенско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.)

Във всичките песни и приказки се зима като образ на хубост, на красота и гиздавост.

Слънцето сега не е женено, па няма вече и да се жени, но някога искало да се жени и за тая цел грабнало от земята едно мо-

миче Това момиче, което било залибено от слънцето, според едни разкази се казвало хубава Маринка или света Марина, а според други — хубава Радка.

Разказът за хубава Маринка се среща в една песен, която се пее само на Еньовден в обичая, наречен *Еньо*, вършен в чест на слънцето (ИЕМ, кн. I, с. 16; също СбНУ, I, 28, Ахърчелебийско; срв. и тук по-долу Еньовден). Песента разказва, че една царица, наречена Домна царица, била бездетна и се помолила на слънцето да ѝ намери и донесе б и л к а з а р о ж б а. Слънцето ѝ казало, че има такава билка, но е много далече и много скъпа. Домна царица повторно го помолила да ѝ донесе от тая билка, като дала такъв обет: ако зачне от тая билка и роди момче, то да бъде нейно, ако ли зачне и роди момиче, то негово да бъде. Слънцето се съгласило и ѝ донесло билка за рожба. Домна царица яла от билката, зачнала и родила дете, но то било момиче, което кръстила Маринка. Маринка порасла и станала много хубава, поради което била наречена хубава Маринка. Домна царица, като помнила обещанието си към слънцето, а не ѝ се щяло да го изпълни, криела дъщеря си да не я види слънцето. Една неделя тръгнала в църква; на тръгване тя поръчала на дъщеря си да не излиза никак из къщи, за да я не види слънцето. Но Маринка не послушала майка си. Щом майка ѝ заминала, Маринка грабнала съдовете (ведрата) и отишла на вода, но слънцето я видяло, пуснало своите люлки и я грабнало (по-долу при Еньовден е изложена цялата песен).

Другият разказ за хубава Радка гласи. Хубава Радка била залибена от слънцето и то искало да я земе. Радка обаче не рачила, затова слънцето решило да я грабне.

Радка не смеела да излезе наникъде, но трябвало е да отиде за вода. За да не я види слънцето и да я грабне, Радка е помолила вятъра:

Да дигне мъгли и прахове,
Да затули слънцето,
Слънцето още месеца,
Че Радка за вода ще иде,
Слънцето да я не види,
Нито пък брата му месеца.

Баба Гица Вълчева, с. Летница, Ловчанско

(Вариант от тая песен срещаме в „Труд", год. II, кн. IV, стр. 1092. Тя е записана от Ц. Гинчев от Мария от Плаково и придружил я със своите дълги разсъждения.)

Но не можала да се укрие. Слънцето пак я съгледало и спуснало люлката, та я грабнало и дигнало на небото. Люлката на слънцето се вижда сутрин или вечер, когато пуща краищата във вид на лучи. (Баба Вутя Николица, с. Лопян, баба Мария, с. Пашакьой, Къзълагачко.)

Слънцето се готвило да се жени. То свикало и сватове. Майка му се потрудила да го отвърне от тая му мисъл, но не можала да го отклони. На помощ й дошъл таралежът, който поради това е спечелил и прякора „стара вяра", т. е. който много знае, много умее.

Съветът, който е даден от таралежа, се предава в такава форма.

Таралежът, който бил от поканените сватове, дошъл с магаре и като стигнал у двора, вързал магарето си за един колец и сложил пред него камък. „Защо не туриш сено, а си турил камък?" — запитало слънцето таралежа. „Да се учи да яде каманье" — отговорил таралежът. „Защо да яде каманье?" — попитало слънцето повторно. „Защото ще дойде това време, когато не ще има никъде тревица — отговорил таралежът. — Сега, когато грее само едно слънце, понякога изсуши всичко, а какво ще стане, когато се пораждат много слънца, та едно ще залязва, а две ще изгряват. Ще ли може тогава да расте поне една тревица, едно дръвце? Ще ли тогава да има и капка вода за пиене? Ето тогава ще трябва да се яде каманье!"

Това подействувало силно на слънцето и то се отказало да се жени. (Баба Руса Калушева, с. Русокастро, Бургаско, баба Драгана Тачева, с. Марашки Тръстеник, Плевенско, баба Пена Иванова, с. Семисче, Хасковско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско. Подобни разкази, варианти има в СбНУ, VII, 131; IX, 134; XII, 139.)

Една от сестрите си — не се споминя коя именно — слънцето я оженило за човек, който бил юнак над юнаците и който се надбързвал с него и го варнал с коня си. Разказът е във форма на песен и има такова съдържание. Юнакът Бранко (в разните варианти името на юнака е различно)се обложил със слънцето да се надбързва с него. Ако слънцето надбърза (варне) юнака, да му земе първото либе, ако ли юнакът надбързи слънцето, да му земе сестрата. Бързили са се от изток до запад и юнакът надбързил слънцето. Слънцето било принудено да даде сестра си за жена на юнака. От тая слънчева сестра и юнака, разказът мълчи, нищо не казва, имало ли е деца и какви са тия деца. (Песента изпята от баба Мария, с. Пашакьой, Къзълагачко, и баба Фила, с. Белица, Хасковско. Срв. варианта в СбНУ, III, 13 и в другите коледни песни: СбНУ, XII, 3; XIII, 10; Ат. Ил. № 6, № 56.)

В народната вяра има ясни следи от някогашното богопочитание на слънцето.

И днеска работниците в полето (орачи, косачи, жетвари), овчарите по егреците и полетата, пътниците из пътищата, които са на отворено и подранили пред слънце, сутрин, когато слънцето зора издаде, т. е. когато се появи на изток — всички спират работата си; ако са седнали, стават прави, свалят шапките си (ако

са мъже) и с благоговение се покланят и прекръстват и след това начинят отново работата си или сядат на местата си. (Срв. СбНУ, XII, 123, Битолско.)

В клетвите на жените се срещат такива клетви: „Да те убие тоя, що свéти! Да те гръмне тоя, що свети!“ — т. е. слънцето, което тук замества думата бог.

Слънцето в народната вяра е добро същество. То, освен дето свети и топли, но всякога прави добро на тези, които са се обръщали към него за помощ или съвети. Неговата къща, макар и на край света, имало е човеци, кото са стигали до нея от нужда, искали са помощ от слънцето и то им е помагало. Тая вяра на народа се вижда в долните две приказки.

Един човек бил много сиромах и в нищо нямал щастие; каквото хващал, всичко пропадвало. Най-после решил да отиде при слънцето за помощ. Стегнал се и тръгнал. Пътувал дълго време, преминал планини и реки и най-накрай с големи мъки стигнал до край света, дето е палатът на слънцето. Тоя палат се намира на висок връх и отдалече се виждал, защото светел ясно. Покачил се по върха и тъкмо при заход слънце стигнал в палата. Посрещнала го слънчевата майка. Сиромахът човек ѝ разказал всичко, каква мъка го закарала при слънцето. Тогава тя го зела и скрила, защото — рекла тя, слънцето сега ще дойде и е много сърдито, понеже е гладно и може да те изяде.

По едно време задало се слънцето, сърдито, напрашено и с ехтава, с фучава влезнало в къщи. Седнало на готовата трапеза и почнало да вечера. Майка му седяла край него. Слънцето почнало да разказва какво е видяло на земята. Но сегиз-тогиз се спирало, подушвало и казвало: „Майко, тук ми мирише на човек! Да не е дошъл някой от земята?“

„Не е, синко, никой дошъл; като си ходил по земята, та ти мирише на човек. Вечерай и после ще ти разкажа.“

Слънцето се навечеряло и станало по-весело и по-приказливо. Тогава майката станала и отишла, та извела човека. Сиромахът разказал на слънцето, кое го накарало да дойде от толкова далечен път при него. Като изслушало болките на сиромаха, слънцето рекло: „За твоето нещастие крива е твоята *орисница*. Видиш ли, е, е, тамо оня връх! Тамо е къщата на твоята орисница. Иди при нея и я помоли да ти помогне“. Сиромахът излезнал из къщата на слънцето и отишъл при орисницата си. Той я намерил, че яде и пие и чупи орехи. Тя се смаяла, като го видяла. Като ѝ разказал теглилата и мъките си, помолил я да отмени орисаното от нея. Тя отговорила, че орисаното не може да отмени, но му рекла: „Земи тоя орех — като му дала един от тез, що яла, — отнеси го у дома и го счупи. Каквото намериш, скътай го!“ Той зел ореха и се върнал с него. Като го счупил, излязло от него едно птиченце, което той турил в

кафез. Това птиченце му носило всеки ден по едно златно яйце, което той продавал.

Разказът разправя по-нататък как се обогатил сиромахът и как птичето било откраднато и пр. (Баба Димитра Жекова, с. Комарево, Карнобатско.)

Друга приказка за жена, която тоже ходила при слънцето.

Една вдовица имала три дъщери, които не можали да се оженят. Много питала, много ходила, но никой не можал да й помогне. Най-после тя решила да отиде при слънцето. Стигнала се и после дълго пътуване стигнала до къщата му. Влезнала вътре и му разказала всичко. Слънцето й рекло: „Твоите дъщери са останали неоженени, защото всякога слънцето ги заваря в постелката. За да се оженят, те трябва да стават много рано, та слънцето да ги намира омити, вчесани и с работа в ръце." (Баба Руса Николова, с. Турски Тръстеник, Никополско, баба Мария, с. Тодювци, Еленско. Срв. варианта в СбНУ, XIII, 219.)

В песните слънцето се представлява като всезнающе и всеведуще, т. е. всичко знае и всичко вижда. То знае де има ж и в а в о д а, де има б и л к и з а р о ж б а, б и л к и з а л е к и пр. То вижда всичко, що става по земята. Затова момите, булките или майките всякога се обръщат към него и го питат да им каже де се намира и какво прави техният брат, син или *войно* (мъж).

— Ой та тебе, ясно слънце!
Като ходиш по високо,
Като гледаш на широко,
Не видя ли мойго синка? – пита го майка за сина си.
— Слънчице, ясно огряло:
Ти слънце, грееш високо,
И виждаш слънце широко,
Широко още далеко:
Видя ли стадо голямо?
— го пита овчарят, комуто са откарали стадото.

— Ой слънце, слънце, ой ясно слънце,
Ти ясно грееш, далеко виждаш.
Не видя ли, слънце, моето либе?
— го пита невеста за своето
либе, което е отишло на война далече в Мъсърска земя.

И никога слънцето не ги оставя без отговор.

Слънцето има и други имена. В една песен то се нарича Райко:

Слънчице, Райку мил сине!
Нали ти майка поръча:
Допладне ясно да грейш,
Отпладне в'облак да зайдеш,

Че изгоряха, Райко ле, синко,
Жетварето в росни ливади,
Орачето по черни угари,
Копачето по лозя зелени,
Невестите във две дрехи,
Дребните деца във люлките.

Жътварска песен, баба Каля, с. Къзъклисе, Къзълагачко.

Народната вяра забранява сутрин, когато то изгрява, да се хвърга сметта на изток, защото с това се прашяло в очите му и то кълне тези, които му прашят очите. Лошо е тоже да се пикае срещу слънцето или да се плюе у него. (Баба Руса Николова, с. Турски Тръстеник. Срв. СбНУ, VI, 91, Трявна.)

В чест на слънцето има устроени празненства, които ще изложим по-долу наред в религиозните обичаи.

В Рупчоско се вярва, че слънцето днеска е с едно око. Другото око му е сляпо и е ослепяло при тия условия. Веднъж ожадняло и излезнало да пие вода. Когато се навело над един кладенец да пие, една змия, която била във водата, сегнала, та му изпила едното око. Ето защо е ослепяло.

Днеска, когато някой срещне змия и я убие, слънцето се радва и се поспира да погледа как човек убива змията (СбНУ, VIII, 139, Рупчос.)

3. Месец, месечина

Месечината свети нощно време, свети в *потайна доба*, когато всичко спи, когато всички нечисти духове и дихания боравят, когато се вършат всички тайни и лоши работи, когато хайдуци и хищни зверове скитат и причиняват зло на човека и добитъка и когато човек не смее да излезне.

Оттук месецът е обкръжен с ореол от страхопочитание и уважение, каквото няма ни едно от небесните нощни светила. Във всичките религиозни обреди и обичан, в полските и къщни занятия, в раждането, женитбата, в народната медицина, в тайнствените магии и гадания — във всичко месечината играе една много значуща и много важна роля.

Месечината се счита за по-малък брат на слънцето. Слънцето обича сестра си зорницата, а месецът—другата си сестра вечерницата. (Баба Рада Тоньова, с. Търново при Сеймен.)

Месечината има няколко именувания, създадени от нейните *мени*.

Нова свещ, нова месечина, млад месец, новина. Нова свещ се казва онова положение на месеца,

когато се появи в първите три дни на своята осмина като много тънък сърп. Той се явява вечер с извити рогове към юг или югоизток.

Нова свещ се казва до три дни от своето появяване; след това се нарича месечина.

Новата свещ се посреща с голямо почитание и тържества. Като видят тънкия сърп, свалят капа и обърнати към него, се кръстят. Момите и децата при появяването на тънкия сърп играят хоро и скачат нанагоре до три пъти, като викат: „Утре вечер по-о-голям!"

Туй правят, едно, за да расте месечината, а, друго, да бъде времето през целия месец хубаво, да пече слънце и да пада дъжд, когато е време, та храните да бъдат по-големи (класовете). Ако ли е зимно време – да има хубаво време. (Баба Върба Гинева, с. Ресен, Търновско, баба Кера, с. Балван, Търновско, баба Рада Тоньова, с. Търново при Сеймен. Срв. СбНУ, II, 101, Търновско.)

На друго място също пак скачат до три пъти, но викат: „Месече! Ти висок, я по-о-о-висок!" (Баба Руса, с. Кипилово, Еленско, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско. Срв. СбНУ, III, 139, Софийско.)

Някога новата свещ се посрещала с хора и песни. Момите играели хоро и всяка гледала да има в ръката си пари. Ако нямат пари, земали лиген пълен с вода или земали всяка вместо пари хляб. (Баба Калина, с. Подвес, Карнобатско, баба Вълка Вълчева, с. Смоляновци, Кутловско. Срв. СбНУ, XII, 124, Битолско.)

Почитанието се простира до тамо, щото на децата вечерно време старите сочат месечината, особно когато е пълна, и я именуват „дедо боже" или „дедо господ".

Новата свещ е свързана с множество позволени или непозволени работи из катадневния живот.

Хубаво е, когато се види нова свещ за пръв път, да се подсичат косите на момиче, защото тогава косите ще растат, както начиня да расте и месечината. (Срв. СбНУ, VII, 127, Велес.)

Не е хубаво и не бива, когато се види за пръв път нова свещ, да се погледне у човека, защото тоя ще има главоболие през тоя месец или ще бъде покрит през месеца с циреи и кели. (Баба Пена Мичева, с. Колибите, Троянско, баба Рада Тоньова, с. Търново при Сеймен, баба Неда, с. Табачка, Русенско, баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина. Срв. СбНУ, VI, 92, Трявна.)

Когато някой види нова свещ, не бива да каже това в къщи, защото през тоя месец щели да се чупят много глинените съдове. (Баба Рада, с. Търново при Сеймен, Баба Пена Мичева, с. Колибите, Троянско, баба Неда, с. Табачка, Русенско, баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина и др. Това трябва да е разпространено навсякъде.)

Не бива да се сади нищо, защо насаденото семе ще никне, но

няма да върже никакъв плод. (Баба Каля, с. Къзъклисе, Къзълагачко. Срв. СбНУ, VI, 92, Трявна.)

Не бива да се секат дървета за сграда, защото дърветата ще бъдат изядени от червеи. *Червоточината* ще ги съсипе и ще изгният лесно и скоро, та къщата ще се срути (Баба Дона, с. Шипка. Срв. СбНУ, VI,92, Трявна.)

Когато някой види нова свещ, не бива да погледне у къща, у дърво, у сено или слама, защото къщата и сеното ще се запалят, а дървото ще изсъхне. Трябва да се погледне у голям връх или у камък. (Баба Добра, с. Твърдица, Срв. СбНУ, XII, 130, Велес.)

Вярва се, ако дотогава е било сухо, с появяването на нова свещ ще почне да вали; ако ли е било дъждовно и кишавито, времето ще се поправи, защото месечината се окъпала вече и тръгва на път. (Баба Кера, с. Балван, Търновско, баба Анна, с. Жеревна, Срв. СбНУ, I, 76, 77, № 40, Ахърчелебийско; IX, 131, Велес.)

П ъ л н а с в е щ, п ъ л н а м е с е ч и н а се казва, когато месечината е пълен кръг. Това положение на месеца е възпято в песните с думите *ясна месечина*; в това си положение месецът е предмет на почитание и побудител на всяко начинание. На пълна свещ се сеят ниви, садят се дървета, пресаждат се варива и градински зеленчуци, защото всичко посеяно, насадено, разсадено ще има плод, ще бъде пълно.

На пълна свещ се правят и сватбите, защото на младоженците всичко ще върви на добре, на пълно, на сговор.

На пълна свещ се начиня всичко, защото всичко върви на добре, на пълно и се свършва, ако е работа, път или търговия, с успех, с придобив, благополучно.

Когато някой види за пръв път пълна месечина, има тоя обичай, та си вади кесията с парите, почуква я и като гледа у месеца, казва: „Как си пълна ти (месечината), така да е пълна и кесията!“ — и вярва се, че тогава кесията през целия тоя месец ще бъде пълна (Баба Върба, с. Ресен, Търновско, Срв. СбНУ, VIII, 139, Рупчос.)

С т а р а с в е щ, с т а р а м е с е ч и н а. От пълна свещ начиня да става стара свещ. Стара свещ се казва мената, когато месецът е вече половинка и начиня да става сърповиден.

Стара свещ е до момента, когато сърпът намалее дотолкова, щото едвам се вижда.

Старата свещ се вижда само сутрин, и то постепенно все по-късно, додето най-после се изгуби съвършено.

През време на тая мена нищо се не начиня, нищо се не прави, защото всичко ще бъде без успех. Сватби се не правят, защото младоженците няма да се *довеват*, т.е. няма да доживеят и ще се разведат. През тая мена не бива да се сее бял лук, защото ще го яде червей; не бива да се сее никакво вариво: грах, леща, боб и друго, защото ще бъдат празни чушките или няма да увират. Зеле и чушки не се разсаждат, защото ще ги ядат червеи. (Баба Върба

Гинева, с. Ресен, Търновско, баба Кера, с. Балван, Търновско, баба Стояна Павлова, с. Кнежа, баба Добра, с. Твърдица, и др. Срв. СбНУ, VIII, 138, Рупчос.)

Напротив, през тая мена бива да се секат дървета за градиво, защото туй градиво ще бъде трайно, червоточина няма да го яде. (Баба Върба Гинева, с. Ресен, Търновско. Слушано и в с. Корово, Чепинско.)

Ра́зсип, изет месец се казва мената, когато старата свещ се изгуби съвършено. Това трае три дни и после се появи на запад във вид на тънък сърп с рогове нагоре, към юг — тогава е вече нова свещ.

На разсип не се върши и начиня тоже нищо. Освен друго на разсип се пази и да не се пере, защото ризите, както са в коритото, ще се наядат, т. е. ще се назобат. Пази се още да си не мият и главата, защото косата ще почне да се *бъсса*, т. е. да се къса и да пада. Не сади се нищо, защото всичко ще бъде празно. Не се начиня никаква работа, защото няма да има успех. Не се снове, нито се връзва основата за тъкане, защото преждата ще се къса.

„Върви му като от новина на погибел (разсип)“ — казват във Велес. (СбНУ, IX, 139.)

На *погибел* (разсип) хубаво било да се наяде най-напред еминш, защото, додето трае тоя еминш, ще се яде със сладост.

Също така било хубаво да се захрани най-напред малко дете, защото щяло да яде благо, със сладост. (СбНУ, IX, 132, Велес.)

* * *

Месечината като нощно светило и вижда всичко тайно, според вярването на народа вижда повече нещо от слънцето, защото всичките тайни неща, като кражби, убийства и други, се вършат повечето нощя.

Месечко, ясен месечко,
Ти грееш дене и ноще,
Виде ли стадо големо?

СбНУ, V, 72, №2, Софийско

Майката, която чезне по сина си, отишъл надалеч, невестата, която линее по своя войно, отишъл надалече, или момата, която вехне по своето първо либе, отведено във войска надалече, обръщат се към слънцето, месеца и звездите. Към месечината се обръщат с названията „месечинко марушко“, „месечко виторошко“ или пък „месечко ле сечко“.

Месечината, когато види някакво убийство, кръвнина, нажалва се и плаче; тогава от ясен светъл става тъмен кръвен. Щом изгрее тъмен и кръвен, народът знае и казва: „Кръвнина е станало.“

Магьосниците и бродниците, за да узнаят тайните на света или да почерпят сили в своите магии, чрез магии свалят месечината на земята. Затъмнението на месеца народната вяра обяснява с това, че някоя магьосница го свалила на земята. (Баба Върба Гинева, с. Ресен, Търновско, баба Стояна Павлова, с. Кнежа.)

Месечинката има петна. Тия петна са направени от една жена, която, като прала пелените на детето, отрила си ръцете о него. Както слънцето, така и месецът някога са били ниско. (ПСп, III, 174.) Има песен, в която се пее:

Ой ти сечко, месечко,
Турски помощнйче,
Българска неверо.

Слушана от баба Катерина Милованска, с. Рила, Дупнишко, която обяснява, че българската войска била скрита и очеквала турците, които щели да минат през клисурата. Било тъмно, та са вярвали, че турците няма да ги видят. Но месечината огреяла ясно и турците, които вървели из клисурата, съгледали скритите българи, нападнали ги и ги разбили. Оттогава останало да се пее.

Обаче друга бабичка, баба Вела Моева от Байрамдере, Преславско, дето тоже се пее тая песен, ми обясни другояче. Скритите в гората не са били войници, а селяни — жени, деца и старци, които се скрили при известието, че идат турци. Било тъмно и са вярвали, че никой няма да ги види, но месечината огреяла и турците ги съзрели, нападнали и старо изклали, а всичко младо отвели в робство.

„Издала е българите — завърши баба Вела, ето защо месечината е турска“ (тук е думата за полумесеца).

Деца, които са се родили в един и същ месец, казват се *едномесечна*. Народната вяра утвърждава, че месечината влияе на живота и здравето им — когато едното заболее, заболява и другото, когато едното умре, и другото залинява, губи се и най-после и то умира.

Да се не случва ни едното, ни другото — лекуват ги по един начин, продиктуван от народната медицина.

4. Дъга, зуна, зуница

Някога хората станали много лоши и греховни, род що е не знаяли—баща с дъщеря си ходил и син с майка си, брат със сестра си и сестра с брат — от грях не хаели, срам нямали за нищо и от никого, старо не почитали, сиромаси, сираци и вдовици не жалили и не приглеждали, затова богу много досвидяло и пратил потоп — издавил всичките човеци. Но от плачовете и писъците на децата и от писъците на животните и птичките много се нажалил и зарекъл се вече потоп да не праща. Тогава направил дъгата като

сведочба, че няма вече да праща потоп. Ето защо всякога, когато има дъжд, явява се и дъгата. (Баба Пена Банджукова, с. Джулюница, Търновско, баба Върба, с. Крал бунар, Търновско.)

Дъгата или зуницата пие вода от морето или реките и дава дъжд и берекет.

Боите, от които е съставена тя, показват главните вилове храни: зелената е трева, жълтата е просо, червената е вино, а тъмночервената или огнената — жито. Сега жълтата боя показвала още и царевица, понеже днес садят повече царевица, а просо много малко. По тия бои на дъгата познава се от кое още има повече плодородие: ако жълтата бразда е по-широка, това показва, че плодородие ще има в царевиците; ако червената бразда е по-широка — берекет ще има във вино; ако е зелената бразда по-широка — берекет ще има в тревата и т. н.

Като символ на плодородие дъгата играе много важна роля във всичките обредни хлябове: рядко ще има хляб без представление на дъгата. Дъгата представлява още и дъжда, който е носител на плодородието. (Баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко, баба Тана, с. Ново село, Севлиевско, баба София Ангелова, с. Аязли, Поповско и др.

Дъгата или зуната има в себе си друга сила, божа сила. Тя може да превръща от мъжко в женско и от женско в мъжко. Това ставало така: ако някой желае да си промени пола, трябва да отиде във време на дъжд край реката и къде дъгата пие вода, да пие от това място и той ще стане от мъж на жена и от жена на мъж. (Баба Стамена Милкова, с. Жеравина, Кюстендилско, баба Рада Тоньова, с. Търново при Сеймен. Срв. СбНУ, III, 141, Габрово и Казанлък.)

„Някога е имало такива случки — приказва се, но днеска няма" — притури баба Дона, с. Шипка.

По образец на небесната зуна момите и невестите са направили и украсили и своите опаси, които носят същото име — *зуна, зунка, зуница*.

Самовилите са опасани със зунка. (Баба Деспа от с. Деремахле.)

5. Звезди

Зведите са накит на небото; те са божи кандила, които му светят. Когато господ е направил човеците, направил е и звездите. Най-напред е имало малко, защото е имало и много малко човеци, а после, когато човеците се размножили, размножили се и звездите. Днеска колкото човеци има, има и толкова звезди. Когато се роди дете, веднага се появява и звездата му на небото, а когато умре човек — угасва и звездата му, пада у гроба му.

На небото виждаме звезди, които са малки и малко светят, и звезди големи и много светят. Малките звезди са на сиромасите

и бедните човеци, а големите — на богатите, забележителните люде. Най-светлите звезди са звезди на царе, крале, войводи, юнаци и пр.

Детето, когато се роди, макар и да е още бебе, но ако има да стане някога прочут човек — юнак, войвода, голям богаташ или много учен човек, звездата му е голяма.

Никой не може да познае своята звезда. Има обаче човеци вещи, които могат да познаят коя зведа чия е и по нея може да предскажат бъдещето на човека. Това са звездобройците. (Баба Анна х. Драганица, с. Жеравна, баба Мария, с. Твърдица, баба Камена Петрова, с. Бъзовец, Ломско, баба Рада Тоньова, с. Търново, Хасковско, при Сеймен. Срв. СбНУ, VII, 125, 127, Велес; I, 71, №1, Прилеп; VIII, 139, Рупчос; IX, 131, Велес; XII, 123, Битолско.)

Коя ми звезда най-рано рани,
Тая ми звезда войвода слуга.

СбНУ, XIII, 111, Охрид, също и в моя сборник

Тук се споминя, че са гледали да познаят звездата на войводата, и е казано, че която звезда най-рано рани, т. е. най-светла, защото най-светлите се явяват най-рано, тая е звезда слугата на войводата, т. е. негова звезда. (Баба Пена, с. Стубел, Кутловско.)

Звездите имат силно влияние върху съдбата и характера на човека. Както видяхме, на силните, юначните и богатите хора звездите са големи. „Такава му е звездата", казва народът за щастливия или нещастния; „Силна му е звездата" или „Слаба му е звездата".

За дете, което урочасва и боледува, казват: „То е слабозвездо" (Баба Пена Валева, Лумбарска, с. Тръновлак, Кюстендилско.)

Звездите играят много важна роля и в народната медицина и във вярванията народни.

Билки, с които ще се запои някой болен, трябва да бъдат изложени нощно време да стоят на звездите. Само тогава получават по-голяма лековита сила.

Котелът с водата и пръстените на момите, когато ще ладват на Сурваки, Гергевден, Великден, Спасовден, трябва да нощуват в градината на звездите, само тогава водата и пръстените получават освещение и предсказването ще бъде вярно.

Семето, приготвено за сеитба, трябва да пренощува на звездите, тогава нивата не може да бъде обирана от бродници.

Преждата, приготвена за тъкане, трябва тоже (или хубаво е) да нощува на звездите, тогава нямало да се къса.

Коритото с ризите хубаво е да се остави да нощува на звездите, тогава ризите не могат да бъдат достъпни на магии.

Във всичко, както последователно ще бъде посочено в обредите и обичаите, звездите играят важна роля във вярата на народа.

Делбата на звездите и названията им. Звездите са много, безброй и вярата на народа не позволява да се броят, защото е лошо. Освен светлите големи звезди, които са, както се спомена, звезди на царе, крале, войводи, юнаци и други прочути и силни люде, има други звезди, които по едно или по друго са обърнали вниманието на народа и по тях той е определявал времето през нощта и времето през годината. По тях той е познавал коя е доба през нощта — среднощ ли е или наближава да се съвне; доба ли е да се сее, да се коси, да се жъне; близо ли е пролет, близо ли е лято, есен и зима и пр. подобни из катадневния живот.

На тия звезди или групи звезди е дал особени имена.

Звездите, които народът познава и на които той е дал названия, са *зорница*, *вечерница и керванка*, а групите звезди са *кваčка* (к о к о ш к а), *кумова слама*, *рало*, (*рилица*, *кола*), *мечка* (голяма и малка) и др.

З о р н и ц а, з о р н я ч а, д е н н и́ ц а. Слънцето и месецът народът представлява като братя: слънцето по-голям, а месецът по-млад. Освен това те имат още две сестри: зорницата и вечерницата, които се рисуват като моми с рядка хубост и с криле, които живеят край свят в златен палат (сарай). От тях зорницата е по-младата, а вечерницата по-стара. Слънцето по-обича по-малката сестра, която пътува постоянно с него, а месецът обича по-старата си сестра, която е неотлъчна негова спътница. (Баба Руска Калушева, с. Вресово. Срв. СбНУ, IV, 188, с. Сухо, Солунско.)

Дзвездйце, ясна зорнйце,
Ти грееш деня и нощя,
Виде́ ли ста́до голе́мо?

пита овчарят зорницата за своето откарано стадо. (СбНУ, V, 72, Софийско.)

Ой те звездо, звездо деннице!
Ти високо грееш и широко видиш,
Дали виждаш моите братя?

пита сестрата денницата да каже нещо за нейните отсъствуещи братя.

Значи зорницата се казва още и *денница*, но дали е една и съща звезда? На това питане баба Руса Калушева, с. Вресово, баба Пена Иванова, с. Семисче, и баба Пена Лумбарска, с. Тръновлак, отговориха: „Зорницата и денницата е една звезда с две имена, само че зорницата свети у зори, а денницата дене. Затова се казва „ще видиш звезда по пладне". „Някога е имало такива хора, които са можали да видят звезда и дене, но те са били праведни, а такива днеска няма" — каза баба Руса.

Денницата значи не е друга зведа, а същата зорница, затова в песните се казва:

Зорнице, ясна деннице,
Ти грееш дене и ноще.

По-горе, когато се говореше за слънцето, спомена се, че то оженило една от сестрите си за Бранко юнак, който се надбързвал с него и го варнал. Макар че в песента не се споминя коя е именно от двете сестри, но в друга песен за сипаницата се казва:

През черно море, през бяло,
Между девет могили,
Дето слънцето изтйча,
Там има жена денйица,
Денница, жена змеица,
На седем болести най-баша,
Дето болести разсъжда.

Тук денница не е друга освен зорницата, която живее, дето слънцето изтича, и тя е сестрата на слънцето зорница, която, като се оженила за Бранко юнак, станала змеица. (Баба Руса Калушева, с. Вресово, баба Деспа, с. Деремахле — така мислят, така се приказва.)

Зорница или денница е възпята в моминските сватбарски песни. С нея се намират в постоянно общение момите, момците и невестите. Своите блянове, мечти и тъги ней изказват, ней поверяват, от нея съвети търсят и нея питат за своята съдба, за отсъствуещето им либе или своя воин.

Накитите и украшенията по кошулите и везовете оприличават на слънцето, месеца и денницата.

На чело й слънце грее,
На гърди й месечина,
На рамене й до две звезди,
До две звезди две денйици.

Тук са оприличени накитите: златни и сребърни. (Баба Мария, с. Твърдица. Срв. СбНУ, VIII, 227 в приказката, Прилеп.)

Везбата по кошулята се възпява:
Таз кошуля копринена,
И шарена, и писана:
На плещи й слънце грее,
По поли й ситни звезди.

Баба Мария, с. Твърдица. Срв. СбНУ, III, 20; VII, 6; Ат. Ил. № 70

Невестата се оприличава на денница:

Нишна се звезда денница
Низ тая честна трапеза.

Не била звезда денница,
Най била млада невеста.

Баба Камена, с. Бъзовец, Ломско. Срв. СбНУ, V, 62, сватбарска, Софийско

Вечерница е звезда, която се появява само вечер и свети нощем с месеца заедно. Тя се явява само на запад.

Народното ведение не допуска, че вечерницата и зорницата са една звезда; вечерницата е отделна и зорницата отделна звезда, само че са две сестри. Както слънцето и месецът—два братя, никак се не срещат и не виждат, тъй и зорницата и вечерницата, две сестри, също се не виждат и срещат. Както зорницата е спътница на брата си слънцето, така и вечерницата е спътница на брата си месеца.

Вечерницата много нарядко е възпята в народните песни.

Както месецът, когато види някъде някакво убийство, става кървав, също така и вечерницата става кървава:

Изгря звезда мо̀рава,
Мо̀рава, дорѝ кървава,
На Видек полѐ широко.
Грозна е кръвнина станала.

Баба Мария Стоеница, с Тодювци, Еленско. Срв. СбНУ, VI, 46, Габрово

Керванка, лъжи-керван. Тя е ясна голяма звезда, също както и зорницата се появява тъкмо когато настъпи среднощ или потайна доба, и е другарка на лошите стихии и духове. Тя мами човеците, та ги погубват лошите духове. Името си е получила от това обстоятелство, дето хората, като я мислели за зорница, тръгвали са на път и са изгинали било от виелици, било от самодиви и други лоши дихания. Приказва се, че един керван от пътници и кола, като я видели, зели я за зорница и тръгнали на път. Обаче, като било среднощ, всичките са изгинали. От тамо е останало и името *и керванка* или *лъжи-керван*. (Баба Димитра Жекова, с. Комарево , Карнобатско, баба Пена Лумбарска, с. Тръновлак, Кюстендилско. Срв. СбНУ, IX, 91, Прилеп. Също срв. приказката в Ж. стар., I, 4.)

За подобна нещастна случка от керванката пее се следната песен:

Ясно слънце подѝ-дойде,
Месечинка зор зазори.
Ясна зора зазорила
Из немила влашка земя.
Не би зора като зора,
Ами беше ясна звезда,
Ясна звезда Керванката.
Мома мисли съмнало е,
Па си грабна бели менци,
Та отиде на кладенец,
Да налее студна вода.
Не било съминяло,
Нъй е било глуха доба,

Глуха доба и потайна.
Отишла е на кладенец,
Там завари до три юди,
До три юди самодива.

Баба София Ангелова, с. Аязли, Поповско. Срв. СбНУ, II, 37, Чепинско

Момата била изпита от самодивите и като се върнала от кладенеца, разболяла се и след няколко дни умряла.

На керванката народът гледа с някакъв страх и никъде не е представена с добър спомен: навсякъде, било в приказките или песните, тя се представлява като опасна измамница.

К в а ч к а, к о к о ш к а. Това е едно от най-личните и най-познатите на народа с ъ з в е з д и я. Всеки вижда и всеки познава оня куп звезди, сгушени една до друга: в средата по-светла звезда—квачката, а около нея по-ситни звезди — пиленцата. И народът не е можал да намери повече подходящо название от това, което ѝ е дал — *квачка*.

Квачката с пиленцата се вижда на небото през цялото лято, през есента и зимата и свети до Гергевден. На Гергевден се скрива. Народната вяра утвърждава, че квачката се скрива, защото ляга да мъти и мъти до л е т н и Т о д о р о в д е н, т. е. до 8 юни (св. Тодор стратилат). Тоя ден тя се отново появява, обиколена със своите нови пиленца. Нейното появяване селяните, а особно скотовъдците посрещат с голямо внимание и страх, защото се вярва, че тя носи сега болест по стоката и стадата: воловете, конете, овците и др. До 8 юни овците и другия добитък са здрави, не боледуват от нищо; от тоя ден начинат да боледуват от болестта *далак* и да мрат. Тая и други болести идат от квачката. Като е мътила от Гергевден до Тодоровден и като излиза из полога си тоя ден за пръв път, квачката си изтърсва перушината и кокошинците и тая перушина с кокошинците са нечисти; като падат на земята върху стоката, причиняват различни болести, между които най-върла е далакът.

Ето защо старите съветват и младите изпълняват: вечерта срещу 8 юни всеки да си вкара стоката, каквото има, и стадото, колкато има, под покрив, та през нощта да нощува под сушина, а не на отворено небо. Тогава перушината и кокошинците няма да могат да заразят добитъка и овците. (Баба Вълка Вълчева, с. Смоляновци, Кутловско, баба Къна Петкова, с. Алтимир, Оряховско, баба Тодора, с. Литаково, Орханийско, и др.)

К у м о в а с л а м а, също така най-познато и най-лично съзвездие. Народното вярване представлява това съзвездие като път, посипан от слама, и обяснява неговото създаване или появяване по тоя начин. Веднъж един кумец бил на гости у кръстника си. Като си тръгнал, той откраднал от сламата (плявата) и я закарал у дома си. Из пътя обаче сламата падала и посипала целия път. Кръстникът, като познал, че е крадено от сламата му, подирил крадеца и по дир-

ките на сламата из пътя намерил я у кумеца си. От тамо и пътят останал с името *кумова слама*. (Срв. приказката в Ж. стар., I, 7—8; СбНУ, XII, 123, с. Ранзани, Битолско. Баба Вълка Вълчева, с. Смоляновци, баба Тодора, с. Литаково, Орханийско, баба Руса Калушева, с. Вресово, Карнобатско и др.

Други съзвездия, които поменахме: рало (ралица), колата с воловете и кучето, вълка или мечката, са съзвездия, за които народът има много смътни вярвания.

* * *

Положението на звездите, които описах, служи на селянина земледелец и скотовъдец не само за часовник и календар, но и за земледелческа и скотовъдна метеорология.

Зорницата, вечерницата и керванката показват на селянина коя доба е през нощта. Същото показват и съзвездията. По квачката, колата, ралото, мечката и кумовата слама селянинът е в положение да ви определи коя доба е през нощта, колко е изминало от нощта и колко остава до съмване.

Освен това по квачката, кумовата слама, ралото и колата селянинът знае да ви определи дали е настъпило пролет, дали е време да се сее пролетно, царевица, да се открива и реже лозето, да се сеят гръсти и лен. Той познава дали е настъпило лято, трябва ли да се коси или жъне, да се подрязват кошарите, да се берат гръсти и пр. Той познава дали е настъпила есен, трябва ли да се бере боб, орехи, сливи, грозде и пр., дали трябва да се приготвя листница и шума за стоката, дали трябва да се лъчат овците и тям подобни. Той познава дали е близо зимата, или ако е вече дошла, дали вече си отива и пр. условия, с които е свързан катадневният живот на неговата полска и скотовъдска работа.

По положението на тия съзвездия селянинът знае с една приблизителна чудесна точност да ви определи каква ще бъде годината— кишовита или суха, топла или студена, ще има ли плодородие или няма да има и в какво ще бъде плодородие, а в какво не.

И тия негови сведения, плод на вековни наблюдения, предавани от деди и бащи на син и внук, много рядко мамят. Те са едно много ценно градиво за нашата родна метеорология.

О п а ш а т а з в е з д а. Туй чудесно небесно светило със своето рядко появяване на небесния свод е привличало вниманието на народа и будило е във вярата му големи опасения и страхове; затова всякога, колчим се е появявало то, давало храна на различни тъжни предсказания. Опашатата звезда се праща от бога за *личба*, т. е. да предскаже на човеците нещо много лошо, което има да стане: или мор по хората, като чума и холера, или мор по добитъка, или глад и суша, или, което е много страшно — зли години, войни, свързани със сеч, пожари, опустошения и робене.

В това се съгласяват всички бабички и старци без изключение.

„Когато беше се появила опашата звезда — казват дядо Златан, с. Бяла Слатина, и дядо Мило Стоянов, с. Камено поле, — то стана Кримската война и умря руският цар. А преди Кримската война била се появила пак опашата звезда — казва дядо Златан, че му разказвал баща му — и тогава пак имало война между московеца и турчина, било голям глад, големи патила за народа, а после дошла и чумата." (Намек за войната в 1828 г.)

„Па и пред последната война между русите и турците не яви ли се пак опашата звезда?"— каза баба Гица Вълчева, с. Летница, Ловчанско.

Метеори, падащи звезди. Падащите звезди, които се забелязват особено често есенно време, народът обяснява, че това са летящи из въздуха змейове и змеици, които хвърчат из пространството или падат на земята (в някое село, паланка и поле), за да грабят моми. Ако падащата звезда е голяма и светла (т.е. ако метеорът е по-голям), тогава тя е звезда на някой цар, крал или друг знаменит мъж, който в тоя същ момент е издъхнал. (Баба София Ангелова, с. Аязли, Поповско, и др.)

Има година, когато падащите звезди са в изобилие. Това показва, че много змейове прелитат на далечни страни. А това предвещава, че ще има някъде война (битка). (Баба София Ангелова, с. Аязли, Поповско, баба Мария Стоянова, с. Тодювци, Еленско, баба Руса Калушева, с. Вресово, Карнобатско, баба Пена, с. Тръновлак, Кюстендилско.)

Имало е да падне камък на земята, но това не е звезда, а камък, който господ пуща за личба, т. е. подсеща човеците, че правят беззакония — казва баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко.

Много пъти в такъв камък, паднал от небето, се намирало и писмо — притури баба Дона Мирчева, с. Колибите, Троянско.

Вярва се, че някога са падали камъци от небото, а и сега ще дойде време, та пак ще падат за людските грехове. От тамо има и приказката: „Не град, но огън и камъци ще падат, както сме се избеззаконили." (Баба Деспа, с. Деремахле, баба Рада Тоньова, с. Търново, Хасковско, баба Кера Желязкова, с. Балван, Търновско.)

Б. ВЪЗДУШНИ ЯВЛЕНИЯ

Въздушни или атмосферни явления се наричат всички ония, които стават в атмосферата. Тука идат мъгла, облаци, вятър, дъжд, сняг, гръмотевица, светкавица, градушка, затъмнение на слънцето и месеца, па тука ще видим и землетресението.

1. Мъгла

Мъглата е затворена в пещера и я пущат само когато каже господ. Мъгла има във всяка планина и когато господ каже, душникът на пещерата се отвори и тя излиза и покрива планината или пада на земята.

Мъглата в песните се нарича „ясна мъгла", „гъста мъгла" и „тъмна мъгла".

Ясна мъгла е, когато е яснобяла и светла, гъста мъгла — пак яснобяла, но през нея мъчно може да се види, а тъмна мъгла е, когато е възчерна и тъмна и през нея не може да се видят двама пътници, които пътуват заедно, мъчно може човек да види пред себе си. (Баба Тодора, с. Литаково, Орханийско, баба Руса Калушева, с. Вресово, Карнобатско, баба Жека Байнова, с. Риш, Преславско.)

От мъглата стават облаци. Когато е по землята или по рудините планински и върховете долу ниско, та човек ходи из нея — тя е мъгла; щом се дигне горе над землята или над планината във въздуха — тя носи вече име облак.

Мъглата предсказва в много случаи лошо време: дъжд или сняг зимно време и от тамо селяните са устроили цяла метеорология. Почти във всяко село и място си имат метеорологически станции — „мъглени" ще ги наречем, защото има и други — „ветрени".

Щом на известно място се появи малко облаче макар, вече знаят, че времето ще се развали, т. е. ще вали дъжд, ако е лятно време, или сняг — ако е зимно.

Мъглата, изначало съвършено малко, едвам забележимо облаче, излиза като из фуния или тръба из някой дол или усой планински, или из пещера, ако има такава, и за половин час цялата планина е покрита с мъгла, която се издига във вид на тъмен облак — и дъждът залуе. Едно за любопитство, друго за по-голямо доказателство и потвърждение на наблюденията на народа и създадената от него народна метеорология аз давам тук няколко от тия наблюдения.

Върхът Рабиша над с. Рабиша, Белоградчишко, като се покрие с мъгла, която излиза из Рабишката пещера, дъжд ще вали — ако е лятно време, и сняг — ако е зимно. Св. Никола над с. Чупрене, Белоградчишко, Косматица над с. Стакьовци, Белоградчишко, Минджур над Горни Лом, същата околия, Ком над Берковица, Тодорини кули над с. Вършец, Ветрен над с. Редина, Искрецко, Грашин над Буковец, Софийско, Мургаш над с. Желява, Софийско, Баба над Мирково, Златишко, Голеш над Златица, Веден над Клисура, Орлица над Медвен, Ниpиц над Котел, Мерджовец над Мъглиж и пр. върхове, щом се появи на тях и най-малко облаче във вид на мъгла, която излиза из усоите или из някоя пещера, знаят вече, че ще последва — ако е лете — дъжд, ако ли е зиме — сняг.

От цвета на мъглата — ясносветла или тъмна, знаят дали дъждът ще бъде с вихрушка и снегът е виелица, или тих проливен.

Има мъгла, която пада в полето и по падините и доловете и която лежи с дни, но понякога и с недели. Тая мъгла е тъмносива и като не пропуща слънчевите лучи, пречи на нивите да растат или ако са израсли, пречи да зреят. На тая мъгла народната вяра гледа не като на мъгла обикновена, изпратена от бога, а като на лошо, дяволско нещо: тая м ъ г л а е някоя х а л а (ламя), паднала, за да „яде бяла пшеница и да зобе бяло грозде", както казва народната вяра в песните коледарски, т. е. да обира плодороднето.

Паднала е гъста мъгла
На Софийско равно поле.
Не е било гъста мъгла,
Но е било сура ламя
Да си яде бяла пшеница
И да зобе бяло грозде.

Срв. СбНУ, IX, 7, №6, Софийско

Има друго оприличаване с мъглата. Стадото на заможния стадник-пастир е оприличено на мъглата в коледните песни:

Припаднала тъмна мъгла, Коладе, Коладе ле,[1]
По планини, по рудини;
Ту припада, ту се дига,
Не е било тъмна мъгла,
Но е било Нойчо овчар
Със своето сиво стадо.
Девет хиляд сагмалици,
Още толко яловици,
Девет хиляд вакли овни,
Още толко шилетина.
Напред върви Нойко овчар,
А по него Югнч овен,
На врата му златен звънец. . . .

Баба Мария, с. Криводол

Земено изобщо, мъглата се гледа от народа с лошо око, защото тя причинявала повече вреда, отколкото полза.

Вълкът най-дързък е и най-стръвно ходи и напада на стадата в мъгливо време, когато е гъста мъгла.

В мъгливо време човек сбърква пътя и не може да върви. От тамо е и приказката: „Дъжд да е, сняг да е, само лошо време да не е" (това лошо време се разбира гъсто мъгливо време). Мъглата

1 „Коладе, Коладе ле" се повтаря след всеки стих.

много пъти се смесва в намеренията на човека и осуетява начинанията му. Така един момък, който бил на чужбина, се оплаква, че когато се накани да тръгне за дома си:

Тък ми се сторат мъгли, прахове;
Къда помислам тук да останам,
Тък ми се сторат слънце и месец.

СбНУ, IX, 29, Криворечна паланка

2. Облаци

Както мъглите, тъй и облаците са в пещери, заключени и се пазят от някаква хала. Главният обаче заповедник е св. Илия, наречен в народната вяра *гръмоломник* или *гръмовник*.

Дял се падна на св. Илия,
Паднаха му се лѐтни гръмотеви,
Паднаха му се лѐтни трескавйци,
Да си лети над ясното небе,
Да си лети по темни облаци,
Да си сбира мъгли и облаци,
Да заключва във Черното море,
Да заключва, още да отключва.
Да си дава роса и дъждеве.

Облаците всякога са високо над земята, поради това дават на народа понятие за най-високо видимо. „Лети из облаците“— значи високо до небото; „орлите хвърчат из облаците“—значи много високо; „Св. Илия лети под небото и в облаците“ — най-високо. Над облаците никой не може да лети, защото от тамо нагоре се начина първата дипла на небото. (баба Деспа, с. Деремахле.)

Облаците са летни и зимни.

Летните облаци носят дъжд и градушка — те са под властта на св. Илия.

Зимните облаци носят сняг, студ и лед — те са под властта на св. Атанасий.

Делба делят пет светии,
Пет светии, до пет братя:
Делба делят небо земя,
Във делбата се паднало
Свети Ивану кумство, побратимство;
Свети Атанасу ледове, снегове;
Свети Николу служба и трапеза;
Свети Илию гръмове, трескове;
Свети Петру ключи от небото.

Баба Деспа, с. Деремахле, баба Пена Иванова, с. Семисче, Хасковско.
Срв. вариант Ат. Ил. № 266

Облаците по гъстина и цвят се казват ясни и тъмни.

Ясните обаци са бели и сиви. Тъмните са тъмни, черни. Още биват летни и зимни.

Летните облаци се предвождат от *кръстачи орли*. (Беба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко, баба Пена Иванова, с. Семисче, Хасковско. Срв. СбНУ, III, 139, №2, Габрово; IX, 132, Велес.) Затова, когато почне да вали град, хвъргат пушки нагоре, та пъдят орлите да бягат и да водят облаците на друга страна.

Светлите облаци се посрещат от народа с голямо почитание, защото се вярва, че господ или неговите ангели със светлите облаци ходят и из тях говорят. Така в народните ни песни се разказва, че из подобен ясен облак е долетяло пиле соколово и паднало на царево коляно, та изпуснало из клюна си бяло книже с черно писмо, което обаждало на цар Асена, че царството му дотраяло.

Също така и трите светци, които се явили на царевия пръв войвода във вид на три сури елени и му казали, че българското царство е дотраяло, излезнали из бял ясен облак и пак в него се скрили.

Тъмните облаци се посрещат със страх и трепет, защото с тях почти всякога идат големи наводнения, опустошения и градушка. Ето защо тъмният или черният облак се представлява от народната вяра като хала, която лети с вихрушка и причинява опустошения, през дето мине. Такъв черен тъмен облак е на пръчки и тия пръчки са крилата и опашката на халата. Народът познава такъв о б л а к-х а л а. С такъв облак-хала се борят змейовете и орлите. Ако в някой селски сънор има змей или орел кръстач, то те излитат високо горе, бият се с халата и я откарват на друга страна. (Баба Тодора, с. Литаково, Орханийско, баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко, баба Пена Иванова, с. Семисче, Хасковско.)

Господ е заградил манастир, но нито на небото, нито на земята, а по средата, и то в тъмен облак — пее народната песен. (Срв. СбНУ, IV, 21.)

Из тъмен облак се чул страшният глас:
Удри, гърми, гръмовник Илия,
Удри огън, огнена Марио,
Удри вода, воден Пантелея —

та да се накажат човеците за техните тежки грехове. (Баба Деспа, с. Деремахле, баба Велика Дачовица, Тетевенско. Срв. СбНУ, X.)

3. Гръмотевица, светкавица, трескавица (гръм), мъня

Гръмотевица — когато във време на дъжд се гърми; светкавица — когато се светка, а трескавица — когато във време на светкавицата и гръмотевицата тресне, та убие човеци или добитък, или запали сено, слама или къщи и дървета.

Облаците, които носят дъжд и град и с които иде гръмотевицата и светкавицата и с тях трескавицата, според песента, която изложихме, и вярата на народа са под властта на св. Илия. Той дава дъжд, той дава и гръмотевицата и светкавицата; той праща по божия заповед, за да накаже грешните, и трескавицата, та треснува. От тамо в песните и във вярата народна той не се нарича другояче освен *св. Илия гръмоломник, гръмовник*.

Гръмотевицата според вярата на народа става от това, дето св. Илия, като върви със и низ облаците, той седи на колесница, впрегната в хвърковати коне. Понеже кара много бързо, то колелетата се търкалят силно и причиняват гръмотевицата.

Като кара конете с бича си, той понякога ги шибне да хвърчат по-бързо; и когато шибне с бича си, произвежда светкавицата. (Баба Деспа, с. Деремахле и др.)

Но това не става всякога, защото св. Илия не всякога ходи с облаците.

Черните облаци, които носят силен дъжд с порои или градушка с вихрушки, се предвождат от хали (лами); от тамо такива черни, тъмни облаци се наричат още и *хали*. Тогава змейовете, които пазят сънорите на селата, излитат високо горе и започват жестока борба с тия хали. Змеят, който носи със себе си огън и може да пали, от дето носи и названието *огнен змейко*, в борбата си с халата си служи с огън, той хвърга огън срещу халата и от тамо става светкавицата, хвърга и камъци срещу нея, които се търкалят и дигат шум — от тамо гръмотевицата. (Баба Кына, с. Алтимир, Оряховско, баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко, баба Каля, с. Къзъклисе, Къзълагачко и др.)

Трескавица (гръм) според вярата на народа е стрела огнена с острило от кремък. (Баба Деспа, с. Деремахле, баба Каля, с. Къзъклисе, баба Анка Димова, с. Бутров, Русенско, баба Руса Славова, с. Кипилово.)

Когато гърми и святка, св. Илия хвърга тия стрели из своя лък, като мери (нишани) тия човеци, които са грешни много и които не рачат да се покаят. Затова грънат или треснат човек не се внася в къщи, не се опява от поп и не му се прави никакъв п о м е н (не му се полага), нито пък се копа в гробища, защото, ако се внесе в къщи, ако го поп опее и се закопа в гробища или пък се прелива и му се дава *принос*, лошо е за в къщи, а лошо е и за селото: в къщи ще има болест и мор и в селото ще бие град или ще има суша. (Баба Деспа от Деремахле, баба Руса Сла-

вова, с. Кипилово, баба Дона Иванова, с. Карабунар, Бургаско.)

На треснатия човек се гледа като на голям грешник; или ако е момче, момиче, дете, невеста, мома или друг някой сиромах, за които се знае, че не са големи грешници, тогава такива човеци преследва голяма клетва майчина или бащина или пък клетви проклетии, изсипани срещу баща и деда техен, а тия клетви и проклетии от сиротиня и народ гони до трети пояс. (Баба Тодора, с. Литаково, Орханийско, баба Калинка Кенева, с. Подвес, Айтоско, баба Мария, с. Пашакьой, Ямболско.)

Когато пък тъмните и черни облаци се предвождат от хали и змейовете водят с тях борби, тогава змеят хвърга огън и с огъня и огнени стрели. Тия стрели всякога не улучват халата, защото тя бяга и криволичи; тогава падат на земята с голям трясък и разрушават всичко, дето паднат. Халата, като бяга, овърта се около грешните хора и тогава пада върху тях и ги убива.

И тия стрели огнени са с острило от кремък. (Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Каля, с. Къзъклисе, Къзълагачко, баба Стоя Симонова, Русокастро, Бургаско.)

Всякога когато се загърми и светне, пада и трескавица, затова се казва:

Да те гръмне,
Да те светне,
Да те тресне.

Баба Стана Янева с. Русокастро

И в разговора се казва: „ако те светна" или „ако те тресна," т. е. ударя в главата.

Случвало се, щото да погърми и да тресне без облак, из ясно небо. Това е божия личба, чудо. Затова има клетва:

Да те светне тоя, що свети!
Да те гръмне из ясно небо!

т. е. да те светне и тресне слънцето — намек на слънчев удар.

Когато се гърми и святка, нашият селянин бърза да прибере *подницата* в къщи и да не е на двора, защото вярата народна казва, че халата, като бяга пред змея, не може с нищо да му стане напротив; едничкото оръжие, с което тя може да победи змея, е подницата или парчета от нея. Халата, ако намери подницата навънка или парчета от нея, зимала ги и ги хвърля срещу змея и ако го улучи, тя го наранява, а може и да го убие. Нарани ли или убие змея, халата тогава пада в сънора със силен пороен дъжд или с град и нанася опустошения. Ето защо селянинът крие подницата, па ако има и счупена подница и нея прибира с парчетата заедно. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Стоя Симонова, Русокастро, баба Мария, Пашакьой. Срв. СбНУ, IX, 126, Софийско; ПСп., XV, 445, Велес.)

Когато пролети най-напред прогърми, трябва да се чукне всеки по джебовете, за да бъдат през годината пълни с пари, или си удрят главата с желязо, да ги не боли главата през лятото. (Баба Мария, с. Пашакьой. Срв. СбНУ, II, 167.) А пък някъде се търкалят да ги не боли през лятото кръстът, когато жънат, косят, копат или изобщо работят наведени. (Баба Кына, с. Алтимир, баба Каля, с. Кьзъклисе. Срв. СбНУ, IX, 132, Велес.)

Гръмотевицата има влияние върху растенията и стадото. Тя служи тоже за земледелческа метеорология. По това, кой ден се гърми най-напред, кой месец, коя доба през деня и в какво направление, дали от изток към запад или от запад към изток, дали от север към юг или от юг към север, селянинът земеделец и скотовъдец тълкува и знае дали ще има плодородие, или не, дали стадото ще бъде млечно, или не, дали пчелите ще бъдат добри, или не и, най-после, дали лятото ще бъде кишсвито или сухо.

Стрелите, за които бе по-горе дума и които падат на земята, вярата народна утвърждава, че се забиват дълбоко в земята. Ако някой, когато копае или оре, намери такава стрела, това се счита за голям късмет, защото такава стрела е много лековита — лекува от различни болести, но и в къщата зло не може да влезне, като магии, напратено, па и да се донесе, не може да борави. (Баба Велика Станковица, с. Русокастро, баба Каля, с. Кьзъклисе, баба Пена Иванова, с. Семисче, баба Станка, с. Тетово, Балбунарско.)

Вярва се, че стрелите, които изкопават из земята, са тия гръмотевичните стрели, особено ако острилото им е кремъчно.

На гръмотевицата народът гледа с голямо уважение, затова, когато се гърми, святка и тресне, всеки се кръсти.

В чест на гръмотевицата и трескавицата има устроено празненство.

4. Дъжд

Дъждът иде из облаците и той разлива берекет по нивите и ливадите и благодат по човеците. Дъждът се праща от бога, ето защо и във време на бездъждие и суша молят се богу. Но в същото време се вярва, че дъждът се дава и от св. Илия, от него зависи да има ли дъжд или да бъде суша. Бездъждие и суша завладява само когато господ ще да накаже човеците за техните грехове.

Песните народни разказват, че светът се много избеззаконил и човеците не рачили да вярвят в бога. Събрали се вси светци на съвет и натоварили св. Илия гръмоломника той да накаже човеците за техните беззакония.

Той си литнал више под небеса,
Та си събра мъгли и облаци;

Накара ги на дъш в черно море,
Заключи ги с райски ключеве
Три години дъждец не поросил.

По друг вариант: Ат. Ил. № 264. „Девет години капка дъжд не паднал"

На кръст се земя пропукнала
Девет лакти земля на дълбоко,
На дълбоко земля на широко;
Ще пропаднат старци с бели бради
Ще пропаднат баби с бели коси,
Ще потънат момци с врани коньи,
И невести със все мъжки деца,
И девойки с бели покосняци.
Изгорела шума по гората,
Погорела трева по полето,
Пресъхнали реки и кладенци,
Пресъхнали врела по планини,
Глад настанал голям по земята.
Тогава се хора покаяли:
Тогава са в бога повервали,
Повервали и в църква влезнали,
Покаяли, богу помолили.
Смилил ми се сам Свети Илия,
Та отключи тъмните морета,
Та отпусна мъгли и облаци,
И зароси ситна тиха роса,
И завале руен ситен дъждец,
И накваси землята, гората.

Из сборника ми от баба Вълкана, с. Литаково. Срв. СбНУ, II, 26, №7; III, 35; X, 12, Серско, 24, Царибродско; Ат. Ил. №264]

Суша по землята може да стане, ако св. Илия се разболее и не може да води облаците. Песента разправя, че св. Илия се разболял и лежал девет години на постелка. През това време вятър не повеял, нито дъждец завалял, всичко изгоряло и голям глад завладял по земята. Сестра му Мария тръгнала лек да дири. Насреща ѝ иде св. Богородица и я попитала къде е тръгнала. Мария ѝ казала, че брат ѝ св. Илия се разболял и тя тръгнала да му дири лек. Св. Богородица ѝ рекла да се върне у дома си, да земе сол и трички, да отиде горе в планината при *неначнато езеро* и тамо да накърми кошутица и да издои мляко. От това мляко ще оздравее брат ѝ. Мария така сторила и брат ѝ оздравял и веднага вятър повеял и дъжд заросил.(Баба Каля, с. Къзъклисе. Срв. СбНУ, IV, 11, №20.)

Дъждът е или тих, ситен, или е едър и стремителен.

Ако е тих, ситен (дребен), тогава ръми, роси; с по-едри капки и тих — нарича се *влажняк*. Тоя дъжд — влажнякът, е най-благодатният, защото всяка капка се попива. Той най-дълбоко мокри. От влажняка се бои и *йопанджакът*, защото дълбоко пробива.

Едър и стремителен дъжд, който иде със силен вятър, е *бучняк:* той е пороен и повече е вредителен, отколкото полезен, защото често причинява наводнение и опустошение.

Дъждът гергевски и спасовски, т. е. който вали на Гергевден и Спасовден, се посреща с голямо почитание и радост, защото тия два дъждове според народната вяра донасяли целия берекет през годината.

Мартенският дъжд, т. е. който вали на първи март, се счита от вярата народна като пръв дъжд и той играе много важна роля в народната медицина. Мартенският дъжд е лековит. От тоя дъжд правят и оцет—събират водата и я сипват в някой съд, та я варят, после я тургат вън на отворено и след 40 дни водата ставала на оцет. (Баба Пена Мичева, с. Колибите, Троянско. Срв. СбНУ, VII, 140, Трявна.)

В обредните хлябове дъждът е олицетворен в дъгата, която е символ на плодородие, затова почти във всички хлябове дъгата ще бъде представена между шарките.

Като личба божия народната вяра предава и представлява ония случаи, когато дъждът вали топъл или донася жабчета, рибки или други неща.

Кървав дъжд, който се случвало да вали, е белегът и предвестие на лоши, смутни, тежки и кървави години. (Баба Рада Тоньова, с. Търново при Сеймен, Хасковско, баба Добра, с. Твърдица).

5. *Град, градушка*

Градът, или както народът го нарича умалително *градушка* от страх, се праща от бога не за друго, а само да накаже човеците за греховете.

Града валят (правят) мъртвите на *оня свят*, и то грешните, и го трупат на купове. Заповедникът на градушката е *Герман*, който се нарича *градушкар*. (Баба Каля, с. Къзъклисе, баба Добра, с. Твърдица, и др.)

Градушката се предвождала от глух старец. Като тръгне, дядо господ му заповяда: „Води тамо, дето вчера не си ходил", а той чуе „дето вчера си ходил" и ето защо градът бие пак тамо, дето е бил по-напред. (Баба Дона, с. Шипка, баба Добра, с. Твърдица. Срв. СбНУ, III, 139, Габрово и Казанлък.)

Според други облакът с градушката се предвожда от *орел кръстат* и където го заведе, тамо бие. Ето защо, когато видят такъв облак, гърмят с пушки срещу него, та плашат орела да заведе градушката на друга страна. (Баба Петровица, с. Брусен, Тетевенско, баба Димитра Жекова, с. Комарево, Карнобатско, дядо Стойко, с. Какрина, Ловчанско.)

Когато почне да вали град, за да се пресече, т. е. да престане, зимат брадвата и ножовете, та ги турят с острека нагоре. Вярва се, че градът се пресичал на дъжд. (Баба Петковица, с. Осиково, Врачанско.)

Също, за да престане градушката, нареждат момче и момиче, които са или първаци, или изтърсаци, та глътват по едно зърно от градушката. Тогава градушката се пресичала на дъжд. (Баба Петковица, с. Осиково, баба Мария, с. Твърдица. Срв. СбНУ, III, 139, Габрово, Казанлък.)

Единственото средство, за да се запазят нивите от градушката, е милостинята — да се дава на сираци, вдовици, сиромаси. Народното вярване утвърждава, че този, който дава храна (жито, ръж и царевица) на бедни, нивата му никога не бие град.

Имало един селянин, който всякога давал на всеки беден човек, на сираци и вдовици жито с кутел, никого не връщал с празни ръце. Когато през лятото се задал тъмен черен облак с град, чуло се из облака как някой говорил:

Върти, върти Въртоломее,
Удри, бий Германе,
Кутьова нива да упазиш!

И градът убивал и опустошавал всички ниви, само когато дошъл до нивата на селянина, заобиколил я и не я повредил. (Баба Мария, с. Твърдица, баба Дона, с. Шипка. Срв. СбНУ, III, 139, Казанлък.)

В чест на градушката има празненство с песни и обреди, целта на които е да бъде умилостивен Герман градушкар, та да не бие град.

6. Вятър

Ветровете са затворени в пещери, заключени с куфари и се пазят от хала (ламя). Те излизат само когато ги пускат, т. е. когато се отварят вратата на пещерата по заповед на дядо господ и на св. Илия, който освен на облаците счита се заповедник още и на ветровете, които докарват облаците.

Ветровете се делят на три категории: по посока или направление, накъдето духат, по сила и стремителност, с която духат, и по положение (ниско или високо), където духат.

а) По посока или направление вятърът бива:

Горня̀к (западен), който духа от запад към изток.

Долня̀к (източен), който духа от изток към запад.

Юг, иначе наречен *лодос* или *бял вятър*, който духа от юг към север.

Север (северен вятър), който духа от север към юг.

Кошава (югоизточен), който духа от югоизток към северозапад.

Козѝца, който духа откъм североизток.

Подунавец, който духа низ Дунава отдоле нагоре или откъм Дунава от север към юг.

Горнякът вятър всякога разкарва облаците, ако има такива, и ако е мъгливо, от там той се казва още и *яснец*, т. е. който изведрува, изяснява небото. Лятно време е прохладен, а зимно – много студен и заледява всичко. От него звездите треперят от студ, а

снегът (ако има сняг) замръзва, скрипти изпод цървулите и обущата. Той се казва още в песните *горнянин*.

Подухай ми ветре,
Ветре горнянине.
Да развееш коню грива,
Коню грива, момку перчин.

Баба Мария, с. Твърдица

Долнякът докарва облаци и ако е лятно време, докарва дъжд, ако ли е зимно, докарва сняг. В песните се нарича още *долнянин*.

Подухал е вятър,
Вятър долнянина,
Та докара киша,
Киша лапавица.

От баба Деспа, с. Деремахле, баба Кына, с. Алтимир

Югът, лодосът или белият вятър духа всякога топъл и разтопява зимно време и сняг, и лед,а лятно време докарва облаци с тих росен дъжд.Зимно или лятно време тоя вятър никога не причинява вреда, затова се нарича още бял вятър; в песните той се не нарича другсяче освен „тих бял вятър".

Подухнал е тих бял вятър,
Та разнишал Бяло море,
Та откара три гемии,
На зло място безбродливо,
Безбродливо и тиняйво.

От баба Деспа, с. Деремахле, Срв. СбНУ, III,7, Софийско

Народното вярване утвърждава, че югът е сляп с едното око. Ослепил го горнякът. Тая случка се предава в такава форма. Горнякът се похвалил, че е най-силният на света — по-силен е и от слънцето дори, защото, когато той духа, слънцето мъчно го отмръзва. Югът, като слушал тия хвалби на горняка, отвърнал му, че той — югът, е по-силен, защото онова, що горнякът може да замръзне за неделя, югът ще го отмръзне за час, за ден. Хванали се на облог. Горнякът духал цяла седмица и всичко станало на камък смръзнато и заледено. „Ето — рекъл горнякът, ела сега,та отмръзни това!" Югът почнал да духа, и то не силно, а тихо, кротко и за един ден не останало ни следа от леда, от поледицата. Горнякът много се разсърдил и казал на юга: „Я погледни,че слънцето ти се смее!" Югът подигнал глава нагоре да погледне у слънцето и горнякът го мушнал у окото, като рекъл: „Кьорчо! Тамо не е слънцето!" Оттогава югът е сляп.

Горнякът е скаран и със слънцето, затова слънцето е много голям приятел на юга.

Югът се нарича още *тъмничарин:*

Повеял е юга тъмничарин,
А по него кривца палаина,
А със тях сняг лапаица.

Мил. № 221

Тук „тъмничарин" може да има две значения — сляп, както се изразяват просяците слепци за себе си: „подарете мене тъмничару", затворник, който лежи в тъмница. Той се нарича още и *меглен:*

Повея вятър от море,
Ей гиди ветре меглене!

Мил. № 291

От баба Съба Бойчева, с. Лесидрен, баба Вутя, с. Лопян, Тетевенско, баба Десна, с Деремахле. Срв. СбНУ, IV, 91

Север е вятър, който лятно време прохладява времето до студено и докарва дъжд, а зимно време заледява. Той е противен на юга и всякога са в борба.

Кошава духа всякога след юга и докарва студ и дъжд, а зимно време сняг и студ.

Козица духа и зиме, и лете. Лете докарва дъжд, а зиме сняг с виелица или киша лапавица, т. е. дъжд със сняг и с вятър.

Подунавец е тих и много е полезен на земеделците във време на вършитба, защото той духа всякога вечерно време и помага да се отвейва овършаното жито или друга ситна храна (ечемик, ръж, овес, просо и др).

Радка на арман седеше,
Лопата в ръка държеше;
Дунавец вятър чекаше,
Червено жито да вее.

От баба Гица Вълчова, с. Летница, Ловчанско. Срв. СбНУ, III, с. Бяла черква, Търновско

Освен тия названия ветровете носят още много местни названия, които тоже трябва да бъдат предмет на народната метеорология. Така в Софийско вятърът север се нарича *кривец* (с. Локорско).

В Стакьевци, Белоградчишко, има вятър студен, който духа из клисурата нагоре от Белоградчик към селото (от североизток към югозапад), който смръзва всичко; тоя вятър тук се казва *мòар*.

Северният вятър, който духа из боаза при селата Лаханлии и Яйканлии, духа много рядко, но когато духа, тъй стремително и силно духа, щото носи керемидите от покрива на къщите като плява. Ако духа 24 часа, той ще трае три дни, ако духа три дни, той

ще трае цяла неделя. Той е много опустошителен и се казва *чер вятър*. Единственото спасително в тоя вятър е това, че той е силен от боаза, па до сред селото Лаханлии; от средата на селото, па до долния край и оттатък през р. Тунджа той не допира,т. е. става съвършено тих.

б) По силата, с която духа, вятърът се казва:

Полѝбник, който духа сутрин рано и вечер късно или на пладне в горичките. Той е тих и разхладителен вятър. Народното вярване предава, че тоя вятър полѝбник е побратим на самовилите. В песните той се нарича *полюбе:* „Вей, полюбе, вей". (Баба Съба Бойчева, с. Лесидрен, Тетевенско, баба Пена Иванова, с. Семисче, Хасковско,баба Калинка Кенева, с . Подвес, Карнобатско.)

Бруен или *брулен* вятър, който духа по-силничко и брули лицата, та погрознява; за него песента казва:

Я извади тънка мара̀ма,
Че превѐси бяло лицѐ,
Да не те бруй бруен вятър,
Да не погрози бѐло лице.

Срв. СбНУ, XIII, 11, Русе

Вихрушка, много силен вятър, който дохожда всякога с мъгли, прахове и причинява големи пакости на нивите.

Вихрушката народното вярване представлява като дух, и то като сестра на самовилите,с които ходи и на които помага. Песента разказва, че като се борил Стоян със самодивата и вече ѝ надвивал, тя се провикнала:

Вихрове, сестри вихрушки,
Днеска ще ми Стоян надвие;
Дека да сте, тук дойдѐте!
Вихрушки се спустнали,
Вихрушки се свили,
Та си Стояна хванàли
И го високо дигнàли,
Високо вишом в небеса,
От връх на връх носили,
Къс по къс го кинали,
И стадото му се пръснало.

От баба Мария, с. Пашакьой, Ямболско. Срв. песента в Ж. стар., I, 24—5

Юнаците с конете си се надбързвали с вихрите ветрове:

Той си има добра коня,
Добра коня вихрогоня,

Вихрогоня, ветрогоня,
Що си вихри надигравя,
Що си слънце надваркува.

От баба Пена Иванова, с. Семисче. Срв. СбНУ, III, 14

Сприята е също като вихрушка,само че тя се явява минутно и във вид на витло, та дига нагоре всичко, що срещне на пътя си. Сприята изтръгва дърветата из корените, дига човека, носи понякога и издига нагоре цели купи сено.

Народната вяра предава, че и сприята е сестра на самовилите и по тяхна заповед дига и отниса горе по планините момци или моми, които те искат да земат.

Ето защо, когато се появи вихрушка или сприя, препоръчва се да се ляга на земята или да се крие в окопите. (Баба Къна, с. Алтимир, баба Деспа, с. Деремахле, баба Мария, с. Твърдица.)

Във Велес народната вяра препоръчва, ако някой се сгоди някъде близо, когато се появи вихрушка или сприя, трябва да вика „лук ям,лук мериша", додека премине вихрушката. Защото тия ветрища са нечисти, вред тях ходят самовили. (СбНУ, IX, 131.)

Хала. Хала е оня силен вятър,който помита всичко пред себе си и донася големи опустошения.

Излезнáха до три люти хàли,
Девет години що не са духàли.

СбНУ, XII, 61, Самоков

Случка, която действително става много рядко. Тука под думите „три люти хали" се разбира три люти ветра, девет години що не са духали.

Народната вяра утвърждава, че х а л а т а-в я т ъ р е самата хала (ламя), която всякога се появява с фучене, бучене и вятър:

Заечàла, зафучàла,
С душата си порéи нóси,
С крилете си горà лòми,
С нозете си горà кърти;
Дека мине все повехне,
Дека стъпи все изсъхне.

СбНУ, II, 8, №9, Софийско

в) По положението си ветровете са долни и горни.

Долни ветрове, които духат долу по земята. Те са обикновените ветрове, които описахме.

Горни ветрове са, които духат горе над облаците. Тях народното вярване именува *бесни ветрове*.До тамо могат да отидат орлите, по-нататък никакво дихание не може да мине. Понякога

излиза до тамо и чучулигата, но веднага бивала разкъсвана на парчета и падала на земята. Кое куче я намирало и изядвало, побеснявало.

Тия бесни ветрове са по-силни и от вихрушката, и от сприята, па и от халата. Някога тия бесни ветрове ще слезнат на земята и ще пометат всичко: и гори, и планини, и скали — всичко. (Баба Тодора, с. Стакьовци, Белоградчишко, баба Кына, с. Алтимир, Оряховско, баба Морфа, с. Дерекьой, Кьзълагачко, баба Мария, с. Търново при Сеймен и др.)

7. Сняг и лед

Сняг и лед идат зимно време и се намират под заповедта на св. Атанасий.

Снегът е покривка на нивите и тревата, а ледът е покривка на водата. Снегът топли семената и корените на тревата и дърветата, а ледът — водата и рибите, що са в нея.

Снегът, когато вали без вятър, е тих сняг; с вятър—*вилица:* с вихрушка — *фъртуна:* с югов вятър се казва *югов сняг*. Той вали и се топи. *Пръхък сняг* е сух и ситен, вятърът го носи като прах. Ако вали много едър, на пашкуле, казва се *щръков сняг*. Щръковият сняг според народното вярване вали последен и показва, че пролетта наближава и щръковете се готвят да тръгнат на път към нашите страни. Колко по-дебел е снегът, толко по-плодородно ще бъде лятото.

Когато вали първият сняг, хубаво е да се търкаля човек по него; през лятото няма да го боли глава и половина, когато жъне, коси или работи друга работа наведен.

Като личба божия народната вяра представлява, когато снегът вали черн или кървав. Ще има кръвнина или мор по хората и добитъка. Такъв *черн* или *кървав сняг* смръди. (Баба Пена Иванова, с. Семисче, Хасковско, баба Дона Иванова, с. Карабунар, Бургаско, баба Доца Железова, с. Конак, Ескиджумайско, баба Мария Стоянова, с. Пашакьой, Ямболско, и др.)

8. Затъмнение на слънцето и месеца

Затъмнение на слънцето и месеца е явление, което народното вярване представлява не иначе, а тъй, че магьосници жени, бродници и вещици със силата на дявола и на магиите надделяват на тия светила, свалят ги на земята за своите нечисти, мръсни работи и магии. (Баба Морфа, с. Дерекьой.)

Затъмняването на слънцето и месеца се посреща от народа със страх, защото после едно такова затъмняване, вярва се, ще настъпят лоши дни, болести, глад, мор и други пакости, които господ ще из-

прати, за да накаже света за тия тежки грехове. (Баба Морфа, с. Дерекьой, баба Мария, с. Търново, баба Велика Станковица, с. Русокастро, Бургаско.)

9. Землетръс, землетресение

Землетръс, землетресение е явление, което народното вярване посреща с голям страх и тълкува като голямо божие наказание за техните грехове. Колчим се появи землетресение, всякога господ напомнюва на хората, че са сторили тежки грехове и трябва да се покаят. (Баба Велика Станковица, с. Русокастро, Бургаско.)

Малките и слаби землетресения различават от силните и големи с това, че първите дохождат, когато биволът, който държи земята на рогата си, промени, та я хвърли на другия рог. (Баба Димитра Жекова, с. Комарево, Карнобатско.)

ВИДИМИЯТ БЛИЖЕН СВЯТ

Тук разбираме тоя веществен свят, който окръжава човека и в който той се намира ежедневно в най-близко съприкосновение.

Тук идат:

А. ЗЕМЯ, ВОДА И ОГЪН

1. Земя

Земята като планета. Земята отначало господ я направил равна и плоска. Когато рекъл да я захлупи с небесния връшняк, земята дошла по-голяма от връшняка и всякъде наоколо артисвало от нея. За да я събере под връшняка, господ я сдиплил, т. е. набръчал, както се дипли баница. Тия дипли са днешните планини. По тоя начин небесният връшняк заклопил напълно земята, както я виждаме сега.

После господ рекъл да направи моретата, езерата и реките, та изкопал дълбоки трапове и вади; пръстта, която изровил из тия трапове и вади, натрупал на купища. Тия купища са високите върхове около моретата и езерата и бреговете покрай коритата на реките.

Земята има край, който се казва *край свят*. Тамо човек мъчно може да стигне. Толкова е далече, щото човек трябва да тръгне детенце на година и да върви, додето побелее, пак не ще стигне до край свят. Имало е обаче човеци, които са стигали до край свят

— така се приказва. (Баба Тодора, с. Стакьовци; баба Вълкана Пеювица, с. Литаково, Орханийско; баба Неда, с. Табачка, Русенско. Срв. СбНУ, XII, 123, Битолско.)

На край свят живеят самовилите, змейовете, болестите и всички други дихания. На край свят е и жилището на слънцето.

Земята е заобиколена отвсякъде с едно голямо и широко море, а оттатък морето са ветровете, които духат непрестанно.

За да се дойде до края на света, трябва да се мине през една гъста тъмница, която именно пречи, за да се иде до края на земята. (Баба Каля, с. Къзъклисе, Къзълагачко, баба Велика Дачовица, Тетевен.)

Земята се държи на рогата на един бивол. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Стояна, с. Кнежа.) Други пък казват, че земята се държи на палците на двама светци. (Баба Петковица, с. Осиково, Врачанско; баба Тана Пенкова, с. Ново село, Севлиевско.) Когато им дотежнее, биволът премества земята на другия рог, а светците я преместват на другия палец и тогава става слабо землетресение. (Същите баби.)

За да може земята да се държи, да се не разпука от тежината на човеците, животните, планините и моретата — вярата народна утвърждава и предава, че тя е обхваната от една грамадно голяма и дебела змия, но така, щото опашката и главата ѝ са схванати, сплетени и образуват като обръч на колело или на бъчва. Ако не е тая змия да я стега и крепи, земята би се разпукнала на две половини. (Баба Морфа, с. Дерекьой; баба Анка Димова, с. Бутров, Русенско; баба Стоеница, с. Балван.)

Има три средини или три свята: долен, среден и горен.

От земята може да се отиде на долния свят. Тамо някъде има дълбока пещера, през която може да се отиде на долния свят. Човеците на долния свят се опасват на колената. Имало е някога юнаци, които са ходили на долния свят. (Баба Тона, с. Ново село, Севлиевско. Срв. Шапк. №19, част Г. „Св. Георги и Ламя"; Мил. № 11, 31, 38; Псп, XIII, 147; Бълг. книж. год. III, ч. I, стр. 200.)

Има също и горен свят. И тамо има човеци и тия човеци се опасват на шията. На горния свят може да се отиде само на орел или орлица. Стига се до една голяма река. (Баба Тодора и баба Тона, с. Ново село, Севлиевско. Срв. СбНУ, XII, 211, Севлиевско.)

Нашият свят е среден, затова се човеците опасват на пояса, на кръста. (Баба Димитра Жекова, с. Комарево, Карнобатско, баба Пена Лумбарска, с. Тръновлак, Кюстендилско, баба Мария Титюва, с. Тодювци, Еленско. Срв. СбНУ, IX, 131, Велес; XII, 123, Битолско, 211, Севлиевско.)

Земята като вещество, като пръст, в народната вяра се наслаждава на голямо почитание, което достига до култ. Това се вижда във всичките религиозни обичаи и обреди и в много от катадневните полски занятия.

Когато орачът ще заоре най-напред угар, ще свали капа, ще се прекръсти и като земе бучка пръст, ще я целуне и тогава ще почне да оре. (Дядо Петър, с. Комощица, и др.)

Когато отиде да сее семето, орачът отнася бяла погача хляб, бъклица с вино и ако е блажно времето, печена кокошка. Освен това той ще бъде облечен във великденската си премяна. Като стигне на нивата, ще свали торбата с хляба, виното и кокошката, ще се прекръсти, ще разпрегне воловете, ще разчупи хляба и като се прекръсти повторно, ще хвърли едно парченце в нивата, ще даде по едно парче на воловете, а другата част ще остави за себе си. Ще земе после това бъклицата, ще се прекръсти и ще полее нивата. После това закусва и почва да сее. (Баба Димитра Жекова, с. Комарево, Карнобатско, баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина, баба Тодора, с. Литаково, Орханийско, баба Мария Сивконова, с. Малорат, Оряховско, баба Деспа, с. Деремахле, и др.)

Това е един вид жертвоприношение на земята, на нивата, която дава храна на човека.

Същият обред се извършвал и на ливадата, когато се начняло първа коситба. (Баба Димитра, с. Белиците, Ихтиманско, баба Вълка, с. Смоляновци, Кутловско.)

При погребението на умрял човек в гроба му върху него се хвърга земя и полива земята с вино и елей — жертва към земята, за да го приеме и разложи костите му. Защото счита се за голям грях, ако костите му останат цели и невредими. Затова казват „и земята го не прибира". (Баба Мария, с. Пашакьой, Ямболско, баба Пена Ристова, с. Стубел, Кутловско, баба Стана Янева, с. Русокастро, Бургаско.)

На Бъдня вечер между другите неща, които ще се кадят, гужда се землица от нивата или тор. Това се прави в чест на земята. Между обредните хлябове, които се кадят на трапезата, на първо място е хлябът, посветен на нивата.

Да се работи с неумито лице е голям грях; неумит човек сутрин не бива нито да поздравлява някого, ни да начиня някаква работа. А още по-голям грях е, ако яде неумит. Но ако се случи на полето или другаде, дето няма вода, човек наместо с вода може да се умие със земя. И мнозина пътници или работници и овчари правят това. Като си потрие ръцете със земя и лицето, счита се вече за умит.

Тук земята (пръстта) играе роля очистителна и заема мястото на водата. (Баба Елка, с. Чупрене, Белоградчишко, баба Пена Ристова, с, Стубел, Кутловско, баба Пена Банджукова, с. Джулюница, Търновско.)

Кога ще определят межлите между някои спорни ниви или селски землища (*мерй*), свидетелите и поемните лица, които са повикани, за да посочат същинските граници, някога не са давали клетва; вместо клетва е служела една торба, напълнена със земя и окачена на

шията; с тъй окачена на шията торба са определяли и посочвали междата. И това определяне се считало за свято.

Също и свидетели по други углавни или граждански дела, ако е имало в една от страните съмнение, че свидетелите ще бъдат пристрастни, вместо клетва давали са им земля в двете ръце и така, с тая земля в ръцете са давали своите показания. Това се считало посилно от всякаква клетва.

Това се правело, защото вярата народна утвърждава, че такива лица, които с торба на шия или пръст в ръцете излъжат, те са сторили най-голям грях и землята, когато умрат, няма да ги прибере, защото са се клели в нея и са лъгали!

Землята и небото в народното вярване са представени като живи същества, свръхестествени. Те са в дружба, но веднъж се скарали заради човеците, които станали много грешни. Небото хвърлало вина на земята, а землята обвинявала небото. Дошла работата до съд. Никой друг не можал да ги съди освен господ, пред когото и отишли. Като изслушал оплакванията и обвиненията един срещу друг, господ ги пратил при майка си. И тя, като ги изслушала, пратила ги при св. Илия. Тоя последният, за да ги примири, показал им пъкъла и грешниците в него и им казал, че няма за какво да се карат, защото човеците, кой каквото прави, това ще намери. (Баба Руса Славова, с. Кипилово. Срв. СбНУ, II, 27, № 8.)

2. Вода

Водата е повече от землята. Това е направено от бога, защото водата е потребна на всички за всичко.

Без хляб човек може да мине три-четири, па и повече дни, но без вода не може нито един ден.

Водата трябва и на землята, и на гората, и на добитъка. Без вода землята не може да изкара нищо или ако изкара нещо, то не може да вирее — съхне. Без вода гората не може да вирее, тоже съхне. Без вода и добитъкът не може. Водата, ако пресъхне, всичко ще угине.

Водата освен за пиене и поливане нужна е и за чистота. Без вода светът, землята, гората, добитъкът и човек би се осмърдели. (Баба Ивана Каратодорица, с. Паламарци, Поповско, баба Руса Славова, с. Кипилово, баба Каля, с. Къзъклисе, Къзълагачко.)

Такова е народното вярване относително водата. Затова и водата се наслаждава на едно голямо уважение и благоговейно почитане. Във всички обреди и религиозни обичаи водата заема първо място.

При раждането без *молитвена вода* не се минава; при погребението преливането става с вода; при венчаването *цветната* или *ладаната вода* се донася с особен сбред и религиозен обичай; при

ладването и кумичането на момите ладваната вода или *мълчаната* вода се носи с песни и обреди и играе важна роля.

На Бъдня вечер, Гергевден, Спасовден без вода на трапезата не може да се кади. Народната медицина в случаи, когато играе роля народната вяра, без вода не може да мине.

И има особени дни, в които са устроени празненства в чест на водата.

Народната вяра забранява да се хвърлят нечистотии в реките, нито да се мърси човек във вода и река.

Водата се намира навсякъде, в недрата на земята и отгоре нея.

Водата, що е в недрата ѝ, извира във врела, извори, кладенци. От тая вода стават ручеите, доловете, барите, потоците, рекичките и реките.

Водата, що се намира по повърхността, е събрана в езера и морета.

Врело или *глава* на един дол, ручей, бара и река е изворът на водата.

И з в о р или к л а д е н е ц е вода, която се пие. „Хайдушко кладенче", „самодивски кладенец"са общо употребителни изражения в песните.

Изворите или кладенците обикновено се намират по високите планински рудини (поляни) и върхове; врела обаче има и по ниските места, за които народното вярване мисли, че и те изтичат из планинските високи места. Има много такива кладенци, в които от време на време излизат листове от бука — знак, че водата иде от планината чрез тайни подземни пътища.

Такива кладенци според вярата народна са обиталища на самодивите, с а м о д и в с к и к л а д е н ц и, и са предмет на голямо уважение и страхопочитание.

Нощно време при такива самодивски кладенци народното вярване забранява да се ходи и да се налива вода. Който наруши това забранение, всякога лошо изпаща.

Народните песни, за да утвърдят тъй народно вярване, разказват как Стоян отишъл нощно време на вода на кладенеца и тамо намерил „три жени, три самодиви";

Първа си дете къпеше,
Втора си дреи пираше,
Трета си глава миеше.

Като видели Стояна по туй време да им нарушава спокойствието, разсърдили се и го устрелили. Той си налял вода, но щом се върнал у дома, втресло го и издъхнал.(СбНУ, IX, 19, Перущица.)

Всичките кладенци имат такива легенди по десетина. Ту мъж, като минал покрай кладенеца, видял моми и жени, че си перели ризите, и тия моми и жени били самодиви; ту жена или мома отива-

ла за вода и също заварвала жени, а тия жени били самодиви; ту момци, като минавали покрай кладенеца, чували викове и смехове, придружени с пляскане, а това са викове, смехове и плясъци на самодиви.

И по-голямата част от тия легенди, подкрепени с конкретни примери, се свършват с умирането на налетелите лица.

От тия планински врела, глави и извори стават долове, т. е. потоци, които текат в дълбоки долове и образуват най-напред малки рекички, наречени *бари (бара)*, от които се образуват рекички и от тях реки.

Р е к а т а, чиято вода се събира от планинските върхове и извори, от доловете, потоците, барите и рекичките, тече през полето, долините и равните поляни и се влива или направо в морето, или в друга някоя по-голяма река.

Реката в народното вярване е облечена в голяма тайственост и обиколена с голямо уважение и почитание.

Вярва се, че в реките живеели лятно време самодиви, а във вировете, т.е. в дълбоките места — дяволи и различни други лоши дихания. Поради това народното вярване както за кладенците, тъй също и за реките препоръчва, доколкото се може, да се не минава нощно време; ако се преминава реката, то да се пази гробно мълчание, иначе опасността е неизбежна.

Почитането и религиозното уважаване към реката се вижда във всички обреди и религиозни обичаи, както и в повечето случаи при народната медицина.

При сватбата, ако булката излезне недевствена, т. е. *нечиста*, както се казва в тоя случай, то за къщата е голямо нещастие. За да се отгонят нещастните последствия, булката се завежда на реката — па било и в най-голям студ, и тамо гола, по ризица, я окъпват — с това се очиствала цялата къща.

Обредите и религиозните обичаи Еня, кумичене, Герман и други не могат да се извършват на друго място освен край реката.

На Бабинден (8 януари) бабата се води на реката и тамо се окъпва за здраве на всичките деца и булки, на които е тя бабувала.

Всичките *поливки*, т.е. лекувания с поливане, стават не иначе освен край реката. Само тогава имало лек. Магьосниците и вещиците, за да могат да имат сношение с нечистите духове, трябва да отидат нощно време край реката.

Народната вяра утвърждава, че всяка река трябва през годината да земе поне един *курбан (жертва)*. За реката Дунав съществува такова поверие, че когато придойде пролетно време от разтопените зимни снегове, тя не спада, додето не й се даде курбан или додето тя сама си не земе такъв, т.е. додето се не хвърли в нея живо някое животно или додето се не удави човек.

И понеже спадането на Дунава е интересувало най-много рибарите, т. е. селата покрай Дунава, които се препитават с риболовство

защото в много дълбока вода риба се не лови — някога (помни се и днеска в селата Връв, Флорентин, Арчар, Цибър) тия, които изключително се занимавали с риболовство, са хвърлали всред Дунава жива кокошка, петел, мишка или агне. Това обаче е ставало тайно; па и по-рядко е ставало нужда, защото Дунавът самичък си е зимал курбан, т. е. скоро някой се удавял. (Дядо Колю, с. Сливата, Ломско, дядо Моно, дядо Герго и дядо Никола Бабин-Предин, с. Орсоя, Ломско, крайдунавски села, които се занимавали с риболовство.)

Да се удави човек народната вяра предава като смърт не от бога, а от дявола. Тая вяра представлява така: човек, като падне във водата, дохажда веднага дяволът и държи в ръката си зелено *барде* (стомничка) с вода и го кани да пие от нея. Додето не пине от бардето, човек не може да се удави; щом сръбне, макар и един гълтък, веднага се удавя, т. е. издъхва и душата му зима дяволът.

Ако на такъв човек е силен ангелът, той се отказва да сръбне от бардето и бива избавен от удавяне.

Ето защо удавникът се счита като принадлежност на дявола. Такъв удавник се не копае в гробищата, поп го не опява, принос не му се дава, нито се прелива. Счита се много лошо, ако удавник се погребе в гробища с поп или без поп или ако му се дава принос. В това село, дето това се допусне — през лятото ще падне силен опустошителен град или ще се появи силен мор по добитъка. И селяните не позволяват подобно закопване по никакъв начин. Удавникът се закопва тамо, дето се удавил, и то без поп.

Езерото е планинска вода, бистра, цибра и студена. В песните езерото се нарича още и *неначнато*, защото от водата му човек не е гребвал, човешка ръка и човешки крак не са се докоснали до цибрата му, бистра вода. Само планинските елени, кошути и сърни могат да пият от нея, само планинските овчари могат да поят сивото си стадо в тях.

Езерото е във владение на самовилите и вилите, то е тяхно имение, в тях се те къпят, в тях къпят и децата си, в тях поят своите крилати коне — хвъркатите елени. Според народното вярване човек никога не може да пристъпи при него, а да остане ненаказан. Обикновените люде загиват непременно, овчарите се отървават със своите медни кавали и гласовити свирки, а юнаците побеждават вилите със своята храброст и юначество.

С една дума, планинското езеро е тайнствено и обкръжено е с ореол на благоговейно почитание. Халите и змейовете живеят само в езера.

Морето е вода безкрайно дълбока и широка, дето се вливат всички реки и отдето пак по тайни подземни пътища се връщат по планините и излизат във врелата, изворите и кладенците планински.

Познатите на народа морета са три: черно, бяло и синьо. Из бялото море изтича слънцето, а в синьото захожда. Оттамо бялото

море е на изток, а синьото е на запад. Човек може да стигне само на изток до бяло море, а на запад до синьо и от там вече е край земля. Черното море е на север и по него се пътува с гимия, за да се отиде на Света гора.

Морската вода играе роля в народната медицина. Ако някой е бил при Черно или Бяло море и е пил морска вода, неговата плюнка става лековита. Който има по лицето пришки, *пофракан* от нещо, ако отиде при такъв, който е пил морска вода, и тоя с просо го поплюва по лицето — пришките оздравевали.

Тая лечебна сила на морската вода отдават на това, че в морето живее Денница — морска змиица, майка на всички болести.

Землята е обиколена отвред с море. Там някъде, на средата на морето, има широка пещера, в която пещера се вливат моретата и отиват у гърлото на *ада несита*, която все пие вода и все пищи за вода. (Баба Пена Иванова, с. Семисче, дядо Кънью Христов, с. Подвес, Карнобатско.)

Там водата се залита от 40 часа отдалече и се спуща в пещерата с голяма ехтява и фучава. Гемиите бягат от това място от 40 часа далече, защото, ако малко нещо ги закачи, силното течение ги отвлича в устието на пещерата и пропадват в дъното на пропастта.

В тия морета живеели големи зверове—хали, които разклатвали и разнишвали водата и потопвали гимиите и изядвали човеците. (Баба Димитра Жекова, с. Комарево, Карнобатско, баба Мария Тудурова, с. Криводол, Врачанско, баба Руса Николова, с. Марашки Тръстеник, Плевенско, баба Найда , с. Александрово, Видинско.) Според народната вяра, предадена в песните обредни и седални (трапезни), когато петимата братя светци св. Никола, св. Иван, св. Илия, св. Петър и св. Атанасий си разделили небото и землята, на св. Никола се паднало:

Вода и бродове и дълбоки морета;
По вода да ходи, гимии да кара,
Гимии да кара, ветрове да спира.

Етоз ащо св. Никола се счита като заповедник на морските ветрища, на халите и вихрите по моретата, които разнишват водата и потопват плаващите кораби.

В негова чест и в чест на тия морски стихии има празник Св. Никола или Никулден, когато като жертва принасят му риба шаран или рибник. Във всяка морска напаст и бедствие се вика на помощ св. Никола и той притича им на помощ.

Св. Никола постоянно ходи по моретата и бди да не би халата или вихрите, или пък някоя морска юда да потопи някоя плаваща гимия. Той ходи на кораб, като има за кръмач св. Илия, друг заповедник на ветровете, но на небесните ветрове и облаци.

Песента ни разказва как св. Никола, като вървял по морето с

кораба, на чийто щит е седял св. Илия, срещнали са морска юда, която той вързал. (Баба Десна, с. Еремахле, СбНУ, II, 10.)

Черното море се не замръзва. Но когато господ ще да покаже личба, той го замръзва. Така Стоян и Петкана, като тръгнали на Св. Гора, морето се замръзнало; те са обещали да изградят църква от темян и бъчва от восък и господ размръзнал морето. Но Стоян се разкаял за това свое обещание и гимията им се разбила, та Стоян потънал, а Петкана се избавила с помощта на св. Никола. (Баба Димитра Жекова, с. Комарево, Карнобатско. Срв. СбНУ, IV, 22, №3.)

Тръгнали са 300 хаджии през Черно море, но то замръзнало 9 лакти. Хаджиите повикали на помощ св. Никола и той го размръзнал. (СбНУ, I, 26, Ахърчелебийско.)

Жива вода. Народната вяра утвърждава и народните песни и приказки възпроизвеждат, че имало жива вода, която съживявала мъртви човеци. Тая вода се намирала тамо далече на край свят. Тамо има две скали — живи планини, а в средата им е пропаст. На дъното на тая пропаст се намира живата вода. Но много мъчно може да се промъкне тамо, защото скалите я пазят: ако рече някой да влезне, те се склапят силно и го умъртвяват. Само Магда самовила знае тая вода и може да влезне вътре, за да гребне от нея.

Имало и юнаци, които с хвъркати коне са се спускали в пропастта и гребвали от тая вода. (Баба Стоя Симонова, с. Русокастро, баба Мария, с. Пашакьой. Срв. СбНУ, IV, 124.)

Магда самовила възкръснала убит юнак, като му наместила костите и го поляла с тая жива вода. (СбНУ, XII, 56, Пловдивско.)

3. Огън

Подобно на земята и водата и огънят се наслаждава в народа на едно голямо уважение и религиозно почитание.

В различните обреди и религиозни обичаи огънят заема важно място. На Бъдня вечер заедно с друго ще се кадят и живи въглени, положени на палешник, на Заговезни сирни ще палят оратници и ще ги прескачат за здраве, на Благовец ще кладят тоже огневе и ще ги прескачат и пърлят краката за запазване от болести и срещу ухапване от змии.

В обичаите при раждане, погребение и сватба огънят застъпва важно място. Родителката е непристъпна за *лахусите* и другите зли дихания, ако има край нея огън; умрелият тоже се пази от разни духове с помощта на огъня; при сватба невестата, като влезне за пръв път в новата къща, ще отиде при огнището да разрови огъня.

От огъня и огнището е получило религиозно уважение и почитане.

Голяма грижа полага всяка селска къщовница, щото огънят на огнището да не угасне; той се гаси само в случаи, предписани от народната вяра.

Когато има епидемия по човеците или по добитъка, огънят се угасва във всичките къщи и се произвежда *нов* или *жив огън*.

Също така веднъж в годината се гаси старият огън и се произвежда нов или жив огън. Това става на 17 юли, третия горещняк. Как става туй, ще бъде по-долу описано.

В чест на огъня народната вяра е устроила тридневно празнество, наречено *Горещняци* (15,16 и 17 юли), като утвърждава и предава, че през тия дни огънят можал да слиза от само себе си от небото.

Ако на сън има пожар в къщи — добро е: ако има мома, ще се ожени или ще стане придобив в къщата. (Баба Вида, с. Стакьовци, баба Иона, с. Раковица. Срв. СбНУ, VII, 131, Прилеп.)

Народната вяра забранява да се пикае в огъня и се счита за голям грях. Също забранява на децата да си играят с огън, защото, кое дете си играе, ще се опиква. (Баба Добра, с. Твърдица, баба Пена Ристова, с. Стубел, Кутловско, баба Мария Стоянова, с. Пашакьой, Ямболско. Срв. СбНУ, III, 137, Софийско; XII, 130, Велес.)

Б. ФЛОРА

Тук идат само ония растения от нашата флора, които имат някакво съотношение с вярата народна и които играят малка или голяма роля в обредите, в религиозните обичаи и в жертвоприношенията.

Флората във вярата народна ние ще разделим на три групи:

Първа група. Дървета.

Втора група. Културни растения.

Трета група. Билки момински или лековити и полски магьоснически.

ПЪРВА ГРУПА. ДЪРВЕТА

1. Дъб

Дъбът в своите родове *цер* или *церовина*, *горун* (*горуняк*), *благун* или *сладун*, *граница*, *церак*, *лютак* в народното вярване се наслаждава на голямо религиозно почитане. На Бъдня вечер бъдникът не може да бъде друго дърво освен дъбово.

На Игнажден (20 декември) полазникът влиза в къщата с пръчка в ръка или с шумка; тая пръчка или шумка не могат да бъдат друго дърво освен от дъб.

Бухалката, с която селянката пере и с която момите се кумичат, трябва тоже да бъде дъбова.

Кобилицата, която играе важна роля в обичаите и обредите, някога не е можала да бъде от друго дърво освен дъбово.

Във време на бездъжд̀ие излизали да се молят при дъбови дървета.

Стари дъбове от 150—200 г. се почитат и днеска като свещени. Някои дъбове служат за лековити места. И сега се срещат дъбове, обкичени с червена прежда и парици — жертва от болни. От много стари дъбове се вземат стърготини и се пият за лек.

Когато някога не е имало църкви, то обикновено се черкували при такива дъбове.

Оброците, около които стават обреди и се колят курбани, не могат да бъдат без дъбови дървета. Тия дъбови дървета до тамо са почитани и уважавани, щото ги считат за свещени дървета и ги употребяват за религиозно лекуване, т. е. в тия лекувания, които се извършват чрез вярата.

В с. Локорско ми посочиха три стари дъба, на които селяните гледат със страхопочитание. При тия дъбове някога са служили св. литургия, а сега колят курбани. На св. Троица има обичай, та излизат с икони и обикалят целия сънор за берекет. Като дойдат при тия дъбове, спират се и ги миросват: провъртват със свредел дупка и сипват в нея зейтин от черковните кандила, гуждат темян и запушват дупката с восък.

На тия дъбове някога са мътили орли и са пазили сънора от град и други вихри и хали.

Над с. Долни Лом, Белоградчишко, има също такъв дъб, когото почитат с религиозно благоговение.

В църквата „Св. Петка" в София има един пън от стар дъб, посветен на св. Терапо̀нт, епископ Кипърски (27 май). От тоя дъб и днес набожни верующи стържат трески за лек. Тоя дъб някога е бил оброк, служило се при него св. литургия и когато се направила църквата, той бил край нея и сега е влезнал в приградената част.

В Устово, Търновско, край Янтра, има един дъб (цер), за когото има предание, че е видял българското царство, неговото падане и е преживял петвековното робство.

Има много места и села, чиито имена са произлезли от дъб:

Дъбова махала, Ломско.

Дъбниците — Горни и Долни Дъбник, Плевенско.

Дъбница и Дъблен, Неврокопско.

Дабеница, Тиквенско.

Церово, Искрецко.

Церовене, Ломско и Берковско.

Цер, Битолско.

2. Явор

Явор е също дърво, почитано и уважавано в народната вяра.

Под яворово дърво, както и под дъбово, може да стане оброк.

Под сянката на явор може човек да седи или да спи без никакъв страх от лоши духове или от ограма. Св. Никола, когато полегне на сушата да си отпочине от много труд по моретата, той ляга под зелен явор. (Баба Руса Славова, с. Кипилово, баба Димитра Жекова, с. Комарево, Карнобатско. Срв. СбНУ, IV, 22, № 2.)

Овчарските кавали, с които овчарите по планинските рамни рудини, край неначнатите самовилски езера са омайвали самовилите и вилите, трябвало е да бъдат направени от яворово дърво – „свирка яворова".

Чашата сватбарска,с която се запояват двамата млади, за да имат помежду си любов и сговор и с която *кумът* (*кръстникът*), преди да отидат в черкова, напива и благославя, трябва да бъде от дърво яворово. (Баба Мария Стоянова, с. Пашакьой, Ямболско, баба Драгана Вълкова, с. Подвес, Карнобатско.)

В сватбарските песни се възпява:

Провикна се чаша,
Чаша яворова,
От гора зелена,
Пълна ми рамна
Със руйно вино.

СбНУ, X, 67, Перущица

Ведрото, което е неотемлема част от домашната прикя на булката, когато влезне в новата къща, и с което за пръв път ще донесе „студна вода" на свекъра и свекървата, някога трябвало да бъде ново, ковано ведро, и то не от друго, а от яворово дърво. Само яворовото ведро можело да запази булката и момата от змейовете и самовилите. (Баба Пена Иванова, с. Семисче, Хасковско, баба Руса Славова, с. Кипилово.)

С нови ведра яворови;
Този явор зиме бучи,
Зиме бучи като буга (бик) —

се пее в коледните песни.

СбНУ, V, 15, Котел

Оброците могат тоже да се правят, дето има дървета яворови. Има села Яворово и Яворица.

3. Габер

Габер е тоже дърво, уважавано в народната вяра. То е много близко до дъба, дори по някъде се счита за един род с него. То е едничкото дърво, по което слизал млада бога на земята. (Баба Мария, с. Търново при Сеймен, баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко, баба Вълкана Вълчева, с. Смоляновци, Кутловско.)

Св. Богородица, като родила млада бога, подирила из гората дърво, на което да върже люлка за него; из цялата гора тя не намерила *чисто място* освен онова, дето израснало дърво „златен габер“:

Че отиде сред горица;
Там намери чисто място,
Чисто място, златн габер,
Че си върза златна люлка.

СбНУ, VII, 15, коледарска, Варненско

Свирките овчарски са правени някога само от габер — „габрова цафарка“. Има села и места Габрово и Габровица.

4. Бряст

Когато се загражда ново *гумно*, т.е. нов двор — нова ограда, та да се прави нова къща, трябвало е непременно да се посадят брястови дръвчета. Народната вяра утвърждава, че къща с двор, в който има брястови дървета, не запустявала никога, т. е. не влизало в тоя двор никакво зло, никаква болест.

Повечето от оброците, места свещени за селяните, са посадени с брястови дървета.

Под сянката на бряст може човек да отпочива и лежи безбедно, защото под туй дърво не може да борави никакво лошо дихание. (Баба Мария Йончовица, с. Смоляновци, Кутловско, баба Митра, с. Белица, Грозеви кошари, Ихтиманско, баба Пена Иванова, с. Семисче, Хасковско.) Има села Брестово, Брестовица.

5. Ясен, осен

Най-хубавото дърво в нашата гора Кобилината на булката и момата трябвало да бъде само от ясен, защото самовилите бягали от туй дърво, змейовете се плашат от него. (Баба Каля, с. Къзъклисе, Къзълагачко.)

6. Орех

Под сянката на орех никога не бива да се отпочива или да се спи, защото под него почиват лоши дихания и човек налита на лоша болест или на *ограма*, т. е. може да *ограище* (тук се разбира парализация). (Баба Вида, с. Стакьовци, Белоградчишко, баба Първа, с. Ярловица, Ломско.)

Листето на ореха има тая магическа сила да отделя кравата от бика, жената от мъжа, момата от змея:

На двора имаше дърво,
Орехово, столовато;
На върха има листо,
Листо е кръст — кръстато.
Турнете рикла снопена,
Та си листото изкъснете,
Та си кравата закърмете.
От бика ще отритне.

От баба Първа, с. Ярловица. Срв. СбНУ, XIV, 9, Копривщица

Ореховото дърво според вярата на народа има свръзка с живота на човека. Така, вярва се, че който посади орехово дърво, той умира, щом дървото порасте и стеблото му стане дебело, колкото вратът на посадителя. Поради това неохотно човек сади орехово дърво или ако сади, туря обръч около него, та когато стане дебел, колкото обръча, тогава и човекът ще умре. На Бъдня вечер трапезата се не кади без орехи.

Понеже шумата орехова прогонвала змейовете и самовилите, то през Русалската неделя всяка мома и булка ще има в пазвата си орехови листа и пелин. (Баба Стояна, с. Кнежа, баба Сава Иваница, Бяла Слатина.) Имена на села и места: Орехово, Ореше.

7. Топола

Топола, нарічана в песните „тънка-висока", „бяла-лъскава", има значение в народната вяра. *Чутурата, врѣча* (уред, в който се кълца сол) се прави само от топола, защото, когато гърми и трещи, тамо не пада, дето има чутура от топола или има по окопа насадени дървета топола.

В народните песни се предава, че тополата влияе върху хубостта на момата;

Кога ме мама родила,
У градина е влезнала,
На мермер камик стояла;
Вос топола е гледала,
Та сам висока порасла.

СбНУ, XIV, 28, Софийско

Има села и места: Тополово, Тополовец.

8. Трепетлика, треперушка

Трепетлика, треперушка е тоже един род топола, чиито листа всякога шумят и треперят дори и в най-тихо време. Според народната вяра тя е наказана от св. Богородица.

Когато се родил млада бога и коледарците оповестявали това важно събитие на света, то се спряла гората и водата да послушат тая нова песен. Само трепетликата (треперушката, *сипитликата*) не се спряла. За това божа майка я проклела:

Ой та тебе, трипе́рушко,
И от нине дор до века
Да трипе́реш и със вятар,
И със вятар и без вятар.

СбНУ, VIII, 24, № 29

Под сянката ѝ никой не бива да седне. (Баба Елка Маркова, с. Чупрене, Белоградчишко.)

9. Елха и бор

Елха и бор растат само по високите планински рудини, усои и присои, т. е. там, дето другите дървета не могат да стигнат. Под техните сенки почиват самовилите, елените, кошутите и сърните. Планинските неначнати езера, дето се къпят самовилите и в които пият вода елените, сърните, кошутите и орлите, са обградени само от елхи и борове. Ето защо народната вяра им придава някаква тайнственост и буди религиозно почитание.

Елхата и борът са символи на невинност, на радост и затова на сватбите в селата, разположени край ребрата на планините, дето расте елха и бор, елхата, укитена с цветя, се носи пред младоженците и на трапезата пред кръстника стои, додето се свърши сватбата или поне додето булката бъде въведена в чертога и излезе от него вече като невеста.

Елхата и борът са възпети в много обредни песни. Момата и невестата се наричат „тънка елха".

Понеже в тия места главно светило е била, па и сега е боровината, то борът се счита още и като дърво, което дава светлина. (Баба Елка Маркова, с. Чупрене, Белоградчишко, баба Тодора и баба Вида, с. Стакьовци, Белоградчишко, баба Йова Недева, с. Смядово, Преславско.) Има села и места: Борово, Боровица, Борован.

10. Бук

Бук расте също по високите планински места и народната вяра го препоръчва тоже като свещено дърво; народът го почита и гледа на него с благоговение.

На буковите дървета живеят самовилите и други лоши дихания.

Букът е възпят в народните ни песни. Има села Буковец, Буков дол.

11. Калинка

Калинка е дърво, което народната вяра препоръчва като дърво на младост, на любов. В сватбите калинката играе важна роля; във венеца невестински трябва да има калинка, защото тогава младите ще се обичат.

Дотекла е вода тунджалия,
Докарала дърво дафиново;
На дървото премлада невеста,
На глава ѝ венец от калинка,
На венеца китка размаринка.

СбНУ, XV, 18, с. Завет, Разградско

(Същата песен — в сборника ми, слушана от баба Рада Тоньова, с. Търново при Сеймен.)

Тук венецът е от алени гроздове, които ражда калинката. Калинката расте дива в планините, но садят я и в дъворовете зарад хубавите ѝ алени гроздове. Песните пеят:

Садила мома
на двор калинка:
Хем я садила,
хем и поръчва:
Расти ми расти,
тънка калинке,
Да ми порастеш,
тънка висока,
Със двеста стебла,
със триста клони.
Га си ми дойде
първото либе,
Да си ми върже
бързата коня,
И да закачи
тънката пушка.
Конь да гризе,
тънка калинка.
Ща му накърша
червен триндафил,
Та конь да гризе
червен триндафил.

От баба Каля, с. Къзъклисе. Срв. СбНУ, I, 32, № 2, Ахъчелебийско

Кладенците, които избликват под някоя калинка, са възпети в песните, защото в тях водата е особено студена.

Ще да поят студна вода
На кладенец калиньовец.

СбНУ, VIII, 7, № 3, Софийско

Калинка има собствено име, но се употреблява и [като нарицателно. В Западна България една невеста, снаха, която дохожда в къщата на мъжа си, казва *калина*, *калинка* на първата му по-млада от него сестра. (Срв. Ж. стар. IV, 72.)

12. Лиляк

Лиляк е тоже от почитаните и възпетите дървета в народната вяра. Цветът на лиляка или люляк (червен лиляк) заема място в моминските китки и венци; според народната вяра лилякът запазва момата или булката от лоша среща, от лоши очи и от магии.

В градината на момата трябва да има непременно лиляково дърво, защото славейчетата, другарите на момата, вият охотно гнездо в лиляково дърво. (Баба Тана Пенкова, с. Ново село, Севлиевско.)

Има собствено име Люляка. Тоже имена на места: Лиляче, Люляково.

13. Дафин

Дафин, дърво възпято в песните.
Там никнало дърво дафиново;
Корен пущило Кара Влашка земля,
Вис високо до Вишнего Бога.
Клоне клонило свата Румелия;
Листе листнало все кара грошове;
Цвят е цъфнало все дребен бисер;
Род е родило все злати ябълки.

От баба Каля, с. Къзъклисе. Срв. СбНУ, XIII, 112, Охрид

Дафиново дърво не се сади по дворищата, защото се вярва, че то само никне, където ище, а тамо, дето изникне, много хубаво е за тая къща. (Баба Тана, с. Ново село, баба Катерина, с. Баня.) Някога често е изниквало по дворищата и се считало като личба. (Баба Тана, с. Ново село, баба Васила, с. Байрамдере, Преславско.)

От листето му някога са правели, па и сега правят венци за младоженците при сватба. (Баба Пена Иванова, с. Семисче, Хасковско.)

Има собствени имена мъжки и женски: Дафин, Дафина.

14. Круша

Расте дива по нашите гори, а особено по нивите и ливадите. Когато требят (чистят) и коренят гората, та правят ниви, внимава се да остават всички крушови дървета за сянка през време на жътва или коситба. Туй се прави, защото се вярва, че под сянката на крушата може да се връзват люлките на децата без страх, че ще бъдат *истравени*, че ще ги хванат *истравци*. Под сянката на крушовото дърво *навяци* и други лоши дихания, които се навъртат около люлката на детето, за да му напакостят, не смеят да пристъпят. Ето защо майките без грижа връзват люлките под круша. (Баба Руса Калушева, с. Вресово, Карнобатско, баба Петровица, с. Брусен, Тетевенско, баба Руса, с. Кипилово.)

Лятно време от цвета и листата крушови вият венци момите от зла среща, а зимно време — на Бъдния вечер, трапезата се не кади без сушени круши.

Крушовото дърво се счита още и като пазител на нивата. (Баба Руса Николова, с. Тръстеник, Никополско.)

В коледните песни и в благословиите крушата се възпява и благопожелава:

Сред нивица, крушица,
Под крушица, люлчица,
Във люлчица, детенце.

В песните крушата се представлява в два вида: „круша дробнйца" (СбНУ, V, 69, Дупнишко), „круша червенушка". Има места и села: Крушово, Крушевица.

15. Ябълка

Ябълка расте дива, а садят я облагородена по дворовете; сади се заради плодовете, но повече се сади и заради важната роля в народната медицина и народното вярване.

Поливки, които правят за излекуване на някои болести, се правят под ябълка. (Баба Мария, с. Пашакиой, Ямболско.)

Трудна жена, ако иска, щото детето, което ще роди, да бъде червенко в бузите, трябва вечерно време след заход слънце да отиде под ябълката и да погледне у дървото — ако е зимно време, а в плодовете — ако е лете.

В ябълка е гледала,
За туй съм червеничка —

отговаря момата на момъка, който я пита защо е толко хубава.

Когато умре момък, мома или млада невеста, правят му *оруглица*, която забиват на гроба при главата. Тя е заменявала кръста. Тая оруглица е цяло дръвче малко, отсечено при самия

корен, с листята, а клоновете, колкото ги има, са със заострени върхове. Това дръвче не може да бъде друго освен ябълчица. На всеки заострен клон има забодена позлатена (т. е. покрита с жълт варак) ябълка.

Вярва се, че тая оруглица от ябълково дърво отива с душата на умрелия и й помага из пътя като другар. Когато изсъхне дръвчето, което се забожда на гроба, вярва се, че душата е стигнала до рая и тамо оруглицата се разделила с нея и се върнала, защото тя не може да влезе в рая. (Баба Къня, с. Подвес, Айтоско, баба Бойка, с. Медвен, баба Кера, с. Балван, Търновско.)

На сватба, при кръщене, раждане и други обичаи религиозни и сбреди червената ябълка или позлатената се являва на първо място.

На принос *коливото* (вареното жито) се шари с ябълки и така се кади.

Мълчаната вода на *ладките* с котела, ако няма трендафил, гужда се да нощува под ябълка, круша, слива или череша.

Булката в дома на мъжа си казва *ябълка* на най-младата си зълва, т. е. мъжова сестра (Ж. стар. IV, 72.)

16. Череша, дункя, слива

Черешата, дункята и сливата са по-малко застъпени в народната вяра, но все се наслаждават с едно религиозно уважение. „Вишня-череша" е възпята в сватбарските песни, дункята — в момшиските, а сливата — в жътварските. На Бъдня вечер трапезата се не кади в някои места без сушени череши, сливи и без дункя.

Има собствено женско име Дункя, а и нарицателно: невестата, най-малката сестра на мъжа й, е *дункя* и тя я тъй нарича.

17. Леска

Леската според народната вяра се представлява като кръстник (кум) на змията и ето защо селянин, когато ще пътува, не ходи без тояга или кривак, но тая тояга трябва да бъде дрянова или лескова, защото, в случай че срещне на пътя си змия, ще може да я убие по-лесно. От ударите с друга тояга змията може да не умре и да се хвърли на човека, но ударена с лескова тояга, тя веднага умирала. (Баба Деспа, с. Деремахле, дядо Калчо, с. Горно Павликени, дядо Цеко, с. Колибите „Камен дел", Тетевенско, дядо Стойно, с. Какрина, Ловчанско.) Има села и места: Лясковец, Лесков дол, Лесково.

18. Глог

Глогът според вярата народна има тая магическа сила, че от него бягат всичките лоши дихания и човек, който носи със себе си тояга от глог, може да пътува без страх нощно време през всички самодивски игрища, през реки и покрай самовилски кладенци. Обикновено от него правят кръстчета и ги носят на шията, защото глоговата тояга не е практична за отбрана, че се чупи лесно.

Има собствено женско име Глогинка. *Глог* носи название човек, който вижда и има сила да убие вампирите. Има села Глóжене, Глогово.

19. Трън

Трънът според народната вяра пази от чума, холера и други болести. Във време на чума, холера, сипаница бягат в трънливи места и тамо тия болести не могат да проникнат. Ето защо всички дворове селски, като се оградят с окопи, тия окопи се затрънват с тръне. Прелезите през тия окопи се затварят пак с тръне.

Във време на вършитба метат *тока* (хармана) с *трънометка* (метла, направена от цял трън). Туй правят да не долети змей, за да грабне някоя от момите или невестите, да се не извива вихрушка, та да отнесе *врахьта* (овръханото жито). (Баба Гана, с. Вълкова Слатина, Ломско, баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина.) Има места и села: Трън, Трънково, Тръница, Тръно поле.

20. Дрян

Дрянът се счита за най-яко дърво след чемшира и като такова той е символ на здраве; а понеже се счита още и като дърво, което най-дълго живее, то се зима и за символ на дълъл живот. Освен дето е най-яко и дълговечно дърво, то цъфти и най-рано и това предвестява, че зимата вече е на път да си отиде, а пролетта вече иде. Поради това пък цветът му е символ на радост, на младост.

Всичко това е повлияло, та дрянът с пъпките, дървото и цвета играе важна роля в много обреди и религиозни обичаи.

Така на Игнажден (народната нова година) полазниците, на Малка коледа коледарците, на Сурваки сурвакарите ходят по къщите да полезват, да коледват и да сурувакат човеците и добитъка с дрянови пръчки, с дрянови криваци. На Бъдня вечер на трапезата има дрянови пъпки, които се кадят ведно с всичко друго, а после ги пукат на огнището за здраве и да си опитат късмета. В мълчаната вода на ладките при пеенето на пръстените ще има дряно-

ви клончета с цъфнал цвят. На сватбата ще има дрянови цветове, също на кръщене.

Плодът — дренките, се не срещат в обредите и обичаите, само на Бъдня вечер сушени ги кадят.

Както цветът е предвестник за приближаването на пролетта, така и плодовете — дренките, са предвестници за приближаването на есента.

Дойдоха дренките,
Дойдоха и седенките

се пее в песните, т. е. че лятото вече се минало и настъпва есента със своите дълги нощи, през които се правят седенките.

Дрянът, дето най-рано цъфти и най-късно зрее, зима се още и за символ на мъдрост, най-много мисли, най-много крои. (Баба Желя Райкова, с. Вресово, Айтоско, баба Драгана Вълкова, с. Подвес, Карнобатско, баба Пена Радева, с. Тръновлак, Кюстендилско). Има места и села: Дряново, Дрянково, Дряно поле.

21. Чемширово дърво

У нас чемширът се сади по градините за неговата трайна зеленина и се счита като храст в реда на цветята; от него правят китки.

Но в песните чемширът се възпява като дърво голямо — чемширово дърво, което се счита за най-яко и дълговечно дърво.

В песните коледарски и любовни се възпяват „чемшир порти", „чемширови порти".

„Потропахме на чемшир порти" — пеят коледарците.

„Портите му са чемширови" — се пее за портите на нашите боляри.

Чемширът заема място в обредите и обичаите. На сватба китките, които раздава невестата след чертога, са чемширови — знак на чистота, че е излезнала *чиста*, целомъдрена. (Баба Драгана Вълкова, с. Подвес.) Ако не излезе чиста, вместо чемшир праща се на баща ѝ сушена коприва или друго сушено цвете. (Баба Елка Маркова, с. Чупрене, баба Вида, с. Стакьовци, Белоградчишко.)

От чемшира се правят кръстовете божигробски и светогорски. В песните се споминя още б о ж у р д ъ р в о:

Край хубаво Бяло море,
Под хубаво божур дърво,
Със хубава златна чаша.

Баба Кына. Срв. СбНУ, III, 22, № 2, коледарска, с. Чунетльово, Самоковско

Баба Севастия, с. Горни Окол утвърждава, че такова дърво няма, а тука с думата божур се казвало, че дървото е било хубаво, червено. Божур е цвете.

22. Кеферично дърво

Споминя се за друго дърво, кеферично, което раждало златни ябълки (срв. СбНУ, VIII, 92—93), а баба Мария от с. Пашакьой, Ямболско, утвърждава, че имало такова дърво, но расло било много далече, у п у с т и г о р и.

23. Маждраново дърво

Споминя се в песните дърво маждраново:

Ой те тебе едно дръвце,
Едно дръвце маждраново!
Да се раждаш по брегища,
По брегища и по скали,
Да те секат овчарите,
Да те гризат еренцата.

Баба Каля. Срв. СбНУ, VIII, 23, № 27, коледарска, Варненско

Проклела го св. Богородица, защото, като родила бога Христа, викнала ла пее на Коледа и всичко станало да я слуша, само едно дръвце не станало, а то е било маждраново дръвце. (Баба Деспа. Срв. СбНУ, VIII, 23, № 27, коледарска.)

24. Гора

Всичките тия дървета и други, които растат по планините, съставляват общото понятие г о р а. Гората, земята, водата и огънят според народната вяра са четирите вещества, без които човек не може. Тя е персонифицирана: говори, пита, отговаря, плаче, тъжи и ликува.

Гората обикновено се счита като нещо тайнствено и усамотено, в която обитават самовили, самодиви, вещици и други лоши дихания; в гората обитават и дивите животни и зверове. В гората не обитава човек, нито домашните опитомени животни и птици.

Ето защо в баянето, което играе важна роля в народната медицина, болестите се пращат или пъдят да отидат в „пусти гори, дека петел не пее, дека куче не лае, дека кумин не пуши".

Във всичките приказки гората се представлява тайнствена, препълнена с чудовища.

ВТОРА ГРУПА. КУЛТУРНИ РАСТЕНИЯ

Тук идат тия растения, които служат за храна и облекло на човека, и растения, които служат за храна на добитъка.

1. Храна за човека

а) Пченица, пшеница

Най-много възпята и най-религиозно почитана. Тя се почита като нива (още треви), като плод (зърна) и като хляб. Като нива е възпята с епитети „нива хлебородна".

Пченица чърнокласица,
Бяла белия, пченица загария.

На нивата като още трева гледа се с религиозно уважение и възпява се в обредните песни.

В чест на нивата, на снопа и на кръстците на хармана се месят особени обредни хлябове.

На зърно тя се вари и кади като жертва, наречена *коливо*. Без варена пченица не може ни оброк, ни религиозен обред, ни смърт; като хляб тя е предмет на голямо религиозно почитание. На хляба селянинът гледа като на свят предмет: когато да яде, той се кръсти; когато изпусне или настъпи хляб, той го поема и целува. На хляба се кълне, трохите дори от хляба не смеят да бъдат тъпкани с крака или хвърлени на боклука, защото туй съставлявало най-голям грях.

Във всичките обреди и жертвоприношения хлябът, било като прост хляб или обреден, заема първо място и служи като най-свято жертвоприношение.

Дето има житото клас, та дава хляб — трябва да се благодари на кучето. „Класът някога бил много голям: от корена, па до върха имало жито; веднъж една жена зела, та си обърсала детето с класа и господ се разсърдил, та дигнал класа съвсем — да няма клас. Кучето, като видяло как господ дига класа, казало: „Боже, остави това малко за мене." И господ се смилил, та оставил клас на върха."

Така сега ние ядем хляба на кучето. (Баба Драгана Вълкова, с. Подвес. Срв. СбНУ, IX, 134.)

б) Ръж

Ръжта в песните не се нарича иначе, освен „хлебородна":

Не разпущай сиво стадо,

Покрай ръжье хлеборолни,
Край пченица черноклаеа.

Хлеборолни (плодородни) се наричат затова, защото те имат много рядко лоша година и се раждат навсякъде и в най-високите и най-каменистите места. При всичко това ръжта няма онова уважение, каквото пшеницата. Ръж се не вари на коливо и не се носи в черква, ръжав хляб се не кади и не се прави обреден хляб от ръжано брашно; на сватба, на кръщене, на смърт и в приносите се меси хляб само от пшеница или чисто жито. Но за това небрежение към нея според вярата на народа виновна е самата ръж, защото, когато св. Богородица, като родила Христа, турнала го в скутовете си и отишла в нивите, всички ниви и класове й се поклонили, само ръженицата не се поклонила, затова и св. Богородица я проклела: „много да ражда, но малко да се яде и в църква да се не носи". (Баба Драгана Точева, с. Марашки Тръстеник, Плевенско.) По-нататък пшеницата, като била тръгнала да отиде в черква, минала покрай ръженицата и я повикала: „Хайде да отидем в черква!" Ръженицата се засмяла и рекла: „В черква ли? Я си и оттука гледам черквата." За това господ я проклел в черква да се не носи; ето защо ръж се не носи в черква — казва баба Цена Пъчовица от същото село Тръстеник.

в) Просо

Просото, преди да се донесе царевицата, е било главна хлебна храна на селяните, понеже то е расло и расте навсякъде. От просеното брашно са месили и пекли хляб, наречен и до ден днешен *просеник*. Днеска неговото място заема царевицата, а просото служи за храна на домашните птици и животни. Просото в катадневния живот се нарича още „захранй дете", защото някога детето, когато е дохождало време да му се даде хлебна храна, захранвало се с просена кашичка; това се правило от вяра, че детето през целия си живот щяло да бъде сито, понеже просото е белег на ситост — „харчиш, харчиш и довършване няма". (Баба Вутя, с. Лопян, баба Гица, с. Летница, Ловчанско, баба Руса, с. Тръстеник, Никополско.)

Просото в присмех се нарича *прольо*. Това име му оставило житото. Приказва се, че веднъж житото и просото се срещнали. Просото се присмяло на житото с думи: „Добра среща, женско играло!" т. е. жените, като месят, играят си с тестото. На това житото отговорило: „Дал ти бог добро, прольо!" И оттогава на присмех му останало това име.

Виното, като чуло това, рекло и то да се подиграе с просото и като го срещнало, рекло: „Добра среща, прольо!" Но просото му отговорило: „Дал ти бог добро, разбий глава!" Виното се много

ядосало, но се покаяло. То пак срещнало просото и му казало: „Добра среща, захрани дете!" Просото му отговорило. „Дал ти бог добро, веселй трапеза!" (Баба Драгана Точова, баба Цена Пъчовица и баба Цона Пенова, с. Марашки Тръстеник, Плевенско.)

Просото се кади на Бъдня вечер, за да има спор в къщи! С просото се лекуват някои болести; при баянето просото често се употребява.

В дъгата жълта брезда според вярата народна представлява просото.

В пеперугарските песни, в които се моли господ да даде дъжд, казва се:

Дай боже дъжд,
Да се роди ръж,
Просо, жито, ечмик и пр.

Без да се спомене ръжта и просото, не може да бъде, защото тогава нямало да има берекет. (Баба Съба Бойчева, с. Лесидрен, баба Драгана, с. Марашки Тръстеник.)

г) Варива

Варивата: боб, леща, грах, зеле, лук (кромид) и чесън (бял лук) се кадят на трапезата.

Боб, леща, грах, зеле се кадят във всички случаи: било на смърт, служба или принос. Червеният лук служи всякога като зачинка: нито едно от горните варива не се готви без лук.

Чесънът се кади само на Бъдня вечер и носят го през Мръсните дни срещу караконджера и други лоши дихания. Срещу уроки се носи чеснов лук, върху който е баяно. На главата на родителка жена ще турят чесън от уроки и от лахусите. В народната медицина чесновият лук играе много важна роля.

Също е и с червения лук. На родителка жена се дава червен лук да яде, за да има мляко. Когато съседките и роднините дохождат при родителката за пръв път на *богородична пита*, всяка носи глава червен лук, за да има мляко родителката. Във всички обреди и при разни случки от народната медицина червеният лук държи много видно място.

Червеният лук трябва да се яде, като се разреже главата на кръст, защото бил казал: „Когато ме ядат човеците, ако ме не разрежат на кръст, ще им докарам деветдесет болки, ако ли ме разрежат — деветдесет болки ще пропъдя."

Чесънът пък бил казал: „А пък мене, ако не турят нокът, т. е. ако се не люпи — ще им изкарам деветдесет болки!" Затова чесънът трябвало да се яде с люспите. (Баба Драгана, с. Марашки Тръстеник, Плевенско, баба Руса, с. Тръстеник, Никополско.)

Бобът играе роля в народното гадателство. Не може да се

вража, т. е. да се гледа и гадае за бъдещето някому, без боб; от тамо е и поговорките „да ти гледам на боб", „така му се паднало на боба". Има имена на места: Бобово, Бобов дол, Бобошево.

Грахът, преди да се пренесе у нас царевицата, на Андреевден са варили и хвъргали из куминя за здраве на мечката. И днес на Андреевден в царевицата ще има по някое зърно фасул, грах, леща и просо. Има кранще Грахово.

д) Царевица

Царевицата, която има най-разнообразни названия: *кукуруз*, *муруз*, *папур*, *мамул*, *гълъби* и др., замества днес като храна на човека и домашните птици във всичко просото. И желтата бразда в дъгата днеска в някои краища представлява царевицата, т. е. ако тая бразда в дъгата е по-широка, ще да има хлебородие не в просо, а в царевица.

На Андреевден като жертва на мечката се вари царевица.

Царевичният хляб, който и днеска носи название *прозеник*, а някъде само *мурузник*, *спружник* — не се кади и не се носи в черква.

е) Тиква

Тиквата служи за храна на човеците и добитъка Нейното място в обредите и обичаите се вижда само на Бъдня вечер, когато на трапезата се не кади без тиква или без баница с тиква, наречена *тиквеник*. Има Тиквеш.

ж) Винова лоза

Гроздето се наслаждава на едно високо религиозно уважение, почти равно на пшеницата.

Самата винова лоза е възпята във всичките наши разновидни песни: сватбарски, жътварски, обредни и любовни, дето „бяла лоза винена" с бяло грозде или с черно грозде се зима в най-скъпи и свети сравнения и уприличения.

Според народната вяра грозде не бива да се яде преди Преображение. На тоя ден всяка къща носи грозде в черква.

На Трифуновден (1 февруари) се празнува в чест на лозята и гроздето, а тоже и за виното.

Виното се уважава и почита наравно с хляба. Преди да се пие вино, длъжен е всеки да се прекръсти и тогава да поеме чашата или бъклицата.

Както хляба, също и виното е застъпено като жертва във всичките религиозни обичаи и обреди.

На сватба на младоженците, преди да ги въведат в къщи, ще

им дадат да пинат винце, за да бъдат в любов и съгласие, да имат сговор. При раждане на родителката ще дадат пак винце.

Детето, когато му дадат да сръбне най-напред винце — туй се извършва с цял обред, — отнася се край огнището и тамо се запойва, като се вярва, че ще бъде червенко в бузките.

На смърт без вино не може; гробът преливат с вода и вино, за да умилостивят земята да го прибере, да го не изхвърли.

Виното е кръвта на бога.

В дъгата червената брезда е поклонена на виното.

Виното се нарича в песните „весели трапеза", но просото му дало още едно второ име — „разбий глава".

Само хлябът и виното не употребляват в магиите, защото не ставало с тях магии, дяволите бягали от тях.

Голям грях е да се хвърли грозде или да се изсипе вино в нечисти места. Има собствени имена: Гроздан, Гроздана, Лозан, Лозана, Винище.

2. Храна за добитъка

а) Ечемик

Ечемикът е възпят в песните всякога с епитета „шестореди", понеже един клас има шест реда зърна.

В народната вяра и ечемикът тоже се наслаждава на едно уважение, понеже нерядко, когато другите хлебни растения не станат, ечемикът ги заместя като храна. Ечемичено брашно, ечемичен хляб се среща не редки години в торбите на селянина.

б) Сено

Сеното, а особено тревата детелина като храна на добитъка се наслаждават на едно почитание.

Сеното съдържа в себе си различни билки и като таково то е недосегаемо за лошите духове.

Змеят пали всичко, но сеното или купата със сено не може.

Детелината е възпята като ситна, защото тогава е най-хранителна:

Храна храня ситна детелина,
Зоб го зобя пребрана пченица.

Има име Детелин.

3. Растения за облекло

а) Лен

Ленът се някога сеял и от него са вадили ленена прежда, от която тъкали ленено платно за ризи. Лененото семе

се кади на Бъдня вечер на трапезата. То се употребява и в много религиозни обичаи.

Във всичките песни се възпява единствено ленът. Конопът никъде се не споминя.

Та отиде лен да бере,
Лен да бере, лен да плеви;
Та е брала, що е брала,
Та набрала до три гръсти, (тук *гръста* значи голям сноп, нарочно при лена.)
До три гръсти половина.

Баба Ружа, с. Лопян

Мома лен пазила,
Във зелена градина.

СбНУ, III, 33, № 2, с. Алъчкьой, Добричко

б) К о н о п

Конопът сега замества лена. От него вадят *гръсти*, *кълчища* и тъкат кълчищно платно. Конопено семе се кади и употребява в много обичаи.

в) П а м у к

Памукът не е отколешно растение у нас; то е донесено много късно, през време на турското владичество, обаче като полезно за човека, за облеклото то е влезнало във вярванията народни.

На Бъдня вечер в Хасковско, Харманлийско и други области, дето расте и се обработва памук, на трапезата ще има и семе от памук.

Ако човек сънува памук — значи душа.

Същото е и със с у с а м а. На Заговезни хвъргат стрели, посветени на сусама, и носят названия *сусамници*. Хвъргат ги сусамите да бъдат добри.

От сусама изкарват сусамовото масло, *ширлигана*, който употребяват наместо дървено масло.

ТРЕТА ГРУПА. БИЛКИ МОМИНСКИ ИЛИ ЛЕКОВИТИ И ПОЛСКИ МАГЬОСНИЧЕСКИ

Тук идат всички ония цветни треви, които се употребяват в народната медицина, но в същото време са обкръжени с религиозно уважение или пък са представени от народната

вяра като билки, които имат магическа сила и могат да причиняват на човека лошевини и добрини, могат да му докарат болести или да отгонват такива. Първите ще наречем момински цветя или лековити, вторите — полски магьоснически цветя.

1. Момински билки

Между тях идат следните растения:

а) Босиляк

Босилякът е и моминско цвете, и религиозно. С босиляк се китат, от него невестите, жените, па и бабите правят китки и ги носят: невестите на главите, а жените и бабите в пазвите заради миризмата му.

На момите най-милото цвете е босиляк, който сеят в градините. В сватбарските песни момата на тръгване за дома на момъка поръчва на майка си:

—Мале, мила майко,
Сяла съм босиляк,
В'долнята градинка,
В'среднята лешичка.
Та ми го поливай,
Поливай, подливай:
Сутрена с'росица,
На пладне с'водица,
Я вечер с'сълзици.
Ега се повърнем,
Китки да накитим,
Венци да увием.

От баба Ружка, с. Лозян. Срв. СбНУ, I, 37

Но босилякът има и религиозно значение; в обредите и религиозните обичаи той играе първенствуваща роля.

Бабите носят на родителката китка босиляк и здравец; на Гергевден се ръси стадото с китка босиляк; свещениците ръсят с китка босиляк; на сватба босилякът е на първо място в китките и венците; на смърт при погребяването на умрелия босилякът тоже е на първо място. С една дума, във всичко босилякът е цветето, което се тачи и употребява.

В песните босилякът се нарича „ран босиляк" и „ран бял босиляк". Зимно време се употребява сушен и като такъв служи за китки. Сушен се употребява и лете, додето зеленият босиляк цъфне. Нецъфнал босиляк не правят на обредни и религиозни китки.

Има собствени имена: Босилко и Босилка, Босилград.

б) Невен

Невен е уважавано момино цвете и възпято в моминските песни.

Мила китка невенова,
Невенова, босилкова,
Направена, неносена,
През бял Дунав пренесена,
Във градинка насадена.

Сватбарска, Пещера

Тук китката невенова представлява булката.

Невенът се епитира обикновено „шесторед", „чернооки", още и „китен":

Мумицеа, мари хубава,
Ут мет ли ти са устан,
Ут чеарнок неван учйньки?

СбНУ, VII, 12, № 22, Ахърчелебийско

Момите и невестите китки китат от невен и ги носят, като вярват, че в такъв случай змейовете и самовилите, както и други магии не могат да им напакостят. (Баба Руса, с. Кипилово.)

Има и собствено име Невенка, Невен.

в) Божур

Божур расте по полето див, но сади се и в градините. Възпято е като божур дърво. Селянките моми и невести го берат див и правят китки и венци. Божурът запазва момата и невестата, също както и невенът, от лоши очи, от уроки, от магии, от напратено и от самовили.

Има собствено име Божурка.

Божурът е синоним на червено, алено: „тя стана божур", т. е. бузите й се зачервиха.

г) Стратур

Моминско градинско цвете, носи се като китка, но цяла вейка:

Яна биле брала,
Брала, та набрала,
. . .
Яна двóре мела,
. . .
С китка босйлкува,
С вейка стратурува.

СбНУ, X, 60, Перущица

Стратурът се възпява за хубост и в земледелието:

Два му волове ангеле,
Ралото му стратурково,
Жеглйте му босйлкьови.

СбНУ, I, 23, №14

Носи се на главата като китка срещу зли очи, от уроки, от магии, от напратено. (Баба Руса, с. Кипилово.)

д) Иглика

Иглика расте дива по ливадите. Тя е момински цвете; бере се и се прави на китка.

Носи се от лоши очи, от магии.

В песните се употребява, когато е реч за прилика между момък и мома:

Колко сме си лика,
Лика и прилика,
Като два стръка иглика.

Срв. СбНУ, II, 18, № 4

Има собствено име Иглика.

е) Селеф

Седефът се сади в градините и се употребява в народната медицина срещу лоши духове. На родителка жена дават да яде смачкан седеф срещу лахусите; китят я със стръкове от седеф срещу уроки и зли очи или от магии. Китят също и детето от уроки и истравци. (Баба Цона Пенева, с. Марашки Тръстеник.)

И при сватбата седефът заема почетно място. На невестата се гужда във венеца невестински и в пазвата й стрък от седеф. Това се препоръчва от народната вяра, че тогава тя, невестата, е запазена от уроки, от магии, а младоженека — от *завързване*.

Зелените камъци в пръстена се оприличават на седеф:

Пръстенье ми пáдаха,
Със зелени камъне;
Дето камък паднеше,
Зелен седеф никнеше.

СбНУ, XIV, 16, Копривщица

ж) Трендафил, ружа

Градинско цвете, възпято в моминските и сватбарските песни. Котелът с мълчаната вода на Сурваки, Великден

и Гергевден, в която са пръстените на момите, ще се гуди да пренощува под трендафила.

Трендафилът се зима като белег на хубост, радост и младост, затова се употребява при раждане, кръщене, сватба, годеж, но при смърт — никак, освен на мома и момък, в смисъл, че правят сватба, както това ще обясня по-долу.

Гюлчета са едно най-много употребявано украшение в обредните хлябове.

В песните се нарича повечето *гюл*, а се епитира „бял, червен трендафил". Има собствени имена: Трендафил, Трендафила, Ружа.

з) Здравец

Здравецът е диво планиско цвете, което расте и лежи:

Лете под дебели сенки,
Зиме под дебели преспи.

Поради своята миризма сади се и в градините.

Здравецът е най-възпятото моминско цвете и се употребява не само като моминско накит (китки и венци), но и във всички обреди и религиозни обичаи. На годеж китката на момъка ще бъде от здравец, ако няма здравец, замества се с чемшир. На сватба венецът на невестата се прави от всякакво цвете, но без здравец не може. При раждане покрай седефа в китката ще има и здравец; когато се къпе детето, в коритото покрай седефа ще има и здравец. На Ивановден бабата, когато ходи да къпе децата, на всякое дава китчица от здравец; коледарците имат на калпаците си китка от здравец. Във всички обреди и обичаи без здравец не минава, както това ще бъде показано на своя ред. Това употребление се нарежда от народната вяра, защото здравецът е белег на здраве и радост.

Между здравеца и босиляка има спор за първенство; босилякът се гордее с това, че той пресбладава в черквата, но здравецът пък се хвали с това, че той е всякога зелен, всякога весел, а босилякът е зелен само три месеца, а после е сух.

Провикна се из гора зелена,
Здравко, бравко, цвете миризливо:
Стойне моме, ябълко червена!
Що не додат моми да ме берат,
Да ме берат, китки да ме китят;
Или са се босилку предали?
Босиляк е веднъж във година,
Във година, лете три месеци,
Ала аз съм и зиме и лете.
Лете цъвтя под зелена сянка,

Зиме лежа под дебела преспа.

От баба Стоя. Срв. СбНУ, XIV, 17, Копривщица

Има собствени имена Здравко, Здравка.

2. Полски магьоснически [билки]

Магьоснические треви или билки растат диви по полето или високо по планините. Те всички влизат в народната медицина, но тука за нас са важни по своята тайнствена мощ, която им дава народната вяра: че боравят в областта на невидимия свят, върху невидимите духове, лоши и зли духовни същества и в областта на магиите. Тук народната вяра именува следните билки:

а) Б и л е

Билето е трева, която има голяма магьоснически сила и с която се правят магии. От това растение носят название онези, които се занимават с магии — *биляр*, *билярка*.

Чула се мома билярка,
Билярка мома лекарка,
Та ойдох да ме лекува,
Сгоди се света неделя,
Немаше биле набрано.

СбНУ, VII, 28, № 18, Дупнишко

С билето, зрънцата от това растение, тровят риба. . .

С това биле обаче трябва да има в някои случаи още и други специални билки. Такива се споминят:

б) О м а й н и ч е

Омайничето расте в нивите между пшеницата и ръжта, а расте и по планините. Името си е получило от това, дето, като се яде, омайва човека, а като се яде повече, може и да отрови.

Тая билка носи няколко още названия: *пиявец* (Кюстендилско), *горчивец* (Тетевенско), *лудовец* (Плевенско), а по турски *делидже* или още *лудо жито*.

В Кюстендилско, пиявечките села, то се казва пиявец и никне в житото. То цъфти синьо, а като узрее, има го с осил и без осил. Без осиля е по-върло, по-лошо. Щом ядат хляба, пазят се да не пият вода; защото, ако пият, не могат да мръднат от мястото си, замайва им се главата. Яде ли се топъл хляб, омайват се дотолкова, щото не могат да мръднат по три дни. Уверяват, че от него би-

ле, ако се яде само, може човек да умре или да полудее. В Сейменска махла в с. Ваксово преди 30—40 години имало в житото много на гъсто пиявец или омайниче и като не знаели, селяните яли, та заболели в цялата махала и мнозина измрели.

Много мъчно се *треби* (чисти), защото се тъпчат нивите.

Вярва се, че туй биле се напраща през Русалската неделя, защото някои години го няма много и тогава хлябът е безвреден, но някоя година го има съвършено много.

Между другите вредни свойства на омайничето народната вяра му приписала и силата, че с неговата сила може един момък да бъде омаен дотолкова, щото да лудее по някоя мома. Ето защо се пее:

Рада ходи по сайца (рокличка);
Рада носи кован гердан,
Кован гердан, плетен гайтан;
У гайтана дробно биле,
Дробно биле омайниче.

Из сборника ми, от баба Мария, с. Рила. Срв. СбНУ, V, 70. Дупнишко

Си напълни дробно биле,
Дробно биле омайниче,
Та омая мало и голямо.

Из сборника ми. Срв. СбНУ, II, 110, Кукушко

Тук омайничето се споменя като билка, която омайва и хвърга човека в несвястна любов.

в) Любиче

Любиче, *любовниче* е билка, която се бере по полетата в тревата или се намира в сеното; любичето се носи зашито в ризата, която трябва да бъде ленена, или се гужда в *гайтана (покосняка)* момински, или се дава на момъка да пие. Любичето има тая сила, че момата, която го носи, става обична на всички и момците лудеят по нея. (Баба Найда, с. Извор. Видинско, баба Добра, с. Твърдица.)

г) Деленка

Деленка е билка, противна на любичето. И тя расте по ливадите, бере се, когато цъфти, или се пробира суха в сеното. Тя има сила да раздели двама залюбени; тя има сила да раздели мъж от жена. С нея се запойва лицето, което според желанието трябва да се омагьоса, за да намрази. (Баба Найда,

с. Извор, Видинко, баба Тодора, с. Твърдица, баба Руса, с. Тръстеник, Никополско, баба Мома, с. Тодювци, Еленско.)

Тая билка се казва още и *омразниче*. С билката деленка може да се натърка някой уред (остен, копраля, кобилица, дръжка на мотика, коса, сърп или друго, което се лови с ръце и се работи с него) и тогава лицето се омагьосва и бива намразено от любещето го лице. (Баба Добра, с. Твърдица.)

Стрелите на самовилите някога са натривани с делянка; тогава тая *стрела* става *делянчева*, *билянчева*, та когото рани, омагьосва го и прави го да намрази жена си — ако е женен, или любовницата си, ако е момък. Ето защо самовилите, за да накарат някого—момък или юнак—да ги обикне, хвърлят му такава стрела, както се пее:

Та си хвърли до три стрели.
Първа стрела белоперка;
Друга стрела черноперка;
Трета стрела делянчева,
Делянчева, билянчева,
Що разделя, що омразва. . .

Баба Рада, с. Търново при Сеймен. Срв. СбНУ, XI, 6, № 4, баба Мария Стоянова, с. Пашакьой, с. Климентиново, Търново — Ямболско Сейменско

д) Перуника

Тая билка расте в ливадите между тревата; бере се лятно време цъфнала или в сеното суха. Лековита билка. Момите я носят във венците и китките си, та с тях вплитат в своите мрежи момците и ги омайват.

Която мома има китка от перуника, омагьосва всите момци, защото момъкът, щом й земе китката и я забоде на пояса или на шапката, веднага става омаян, омагьосан от нея. А това става много лесно, понеже обичаят е, щото момците да грабят китките на момите.

Ето защо се пее:

Гадиш, мале, кого гадиш,
Мене, мале, недей гади,
Недей гади, недей учи,
Мене мома омагьоса,
Омагьоса, та омая,
С' росна китка, перунишка;
Та ми мома додражала,
Додражала, умилела.

Из сборника ми, от баба Желя Ранкова, с. Вресово, Айтоско. Срв. СбНУ, III, 52, №16, Ахърчелебийско

е) Куманика, куманига

Куманика, куманига е лековита билка. Цъфти по ливадите и по високите планински места. Цъфти син цвят. Тя има мощна магическа сила, за да раздели и омрази според вярата народна.

ж) Чемерика

Чемерика, също планинско цвете, отровна билка и с голяма магьоническа сила за раздяла. Тя се нарича още *овча чемерика* за разница от друга билка, която прилича на чемериката. (Баба Тодора, с. Стакьовци, Белоградчишко.)

з) Тинтява

Тинтява, лековита билка, расте по високите планински места. Има тоже голяма магьоническа сила за раздяла. Има два вида: жълта тентява, която се казва още и *овчарска тентява*, и синя тентява, която се казва *едноспръка тентява*.

Тия билки всяка за себе си има разделна и магическа сила, но съединени на куп, те стават още по-силни.

Змеят, който либил мома, либил я и я зел за жена, бил отпъден чрез тентява. Момата, като искала да се отдели от него, с хитрина го питала:

Имаме крава ялова,
Крава се води със бика,
Нити се крава завожда,
Нити се бика отделя.

Змеят я научил: да се земат билките

Синята куманига,
Овчата чемерика,
Овчарската желта тентява,
Тия билки разделни.

Па да ги сварят на *парясано* (пусто) огнище и да полеят кравата, веднага бикът ще се отвърне. (СбНУ, XIII, 48, Габровско.)

По друг вариант билките разделни са:

Вьртигъ и кумунйгъ,
Иднустрѣкътъ ле тинтявъ.

СбНУ, XIV, 5, Ловчанско

По трета са:

Вратика, иглика,
Куманика и овчарска тентява.

Ж. стар., I, 178

С тия билки, като се полее момата или момъкът, залибени от змей или змеица, веднага ставали недосегаеми от тях.

и) Вратика

Вратика, лековита билка, сади се в градините. Тя има същата магьосническа сила, както и гореспоменатите билки. Вратиката носят през Русалската неделя ведно с пелина срещу русалките или самовилите.

к) Пелин

Пелинът е лековита билка, расте по градините; има го див и питом. Питомният пелин притежава магьосническа сила; него носят през Русалската неделя срещу русалките и самодивите.

Пелинът се сади, за да се намери за през Русалската неделя, и за други лечебни средства. Дивият пелин е знак на пустотия: „къщата му е в пелин обрасла" — значи опустяла.

Пелина употребяват зелен, но и сушат го за зиме. Родителка жена, невеста, мома, момък и дете носят пелин в пазвата, пояса или в дрехите срещу магии и лошо. (Баба Каля, с. Къзъклисе, Къзълагачко.)

л) Разковниче

Разковниче е лековита билка, която расте по ливадите. Бере се зелено, цъфнало, но и сухо в сеното. Тая билка според народната вяра има туй магьосническо свойство да отваря всичко заключено. Пред него се отварят и железните врати и тежките ключове; пред него се отваря и земята, дето има закопано имане. Ето защо него много дирят иманярите.

Много рядко са ония биляри и билярки, които познават разковничето; познава го само костенурката. За да се сдобият с разковниче, билярките отиват по полето и търсят гнездото на костенурката, дето е снела яйцата си. Туй гнездо заграждат с плет, за да не може костенурката да влезне. Тя се връща и като намира гнездото си заградено, отива по ливадата, намира разковничето и го донася при заграденото си гнездо. Пред силата на разковничето оградата рухва и костенурката влиза в гнездото си. Билярката пристъпва и взима разковничето, което е оставила костенурката

като вече ней непотребно. (Баба Вида, с. Стакьовци, Белоградчишко, баба Пена Ристова, с. Стубел, Кутловско, баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, Оряховско, баба Ёлика, с. Русокастро, Бургаско.)

* * *

Освен тия общи магьоснически билки, с помощта на които народът се брани срещу змейове, змеици, самовили, самодиви и срещу различни болести, напасти и зли дихания, има още няколко, които са също снабдени с магическа сила, също така гонят лоши, нечисти духове, но се употребляват само в известни дни.

Чесънът, за който се говори по-горе, се употребява против всяка лоша болест, но особено е важен за през Мръсните дни (от Бъдня вечер, па до Водици). Той има тая сила, че гони караконджо и други дихания, поради това се и кади на Бъдня вечер.

м) Кукурек

Кукурек се бере зимно [време] и много рано напролет, като се дири и изравя изпод снега по присоите. Който момък намери кукурек на св. Силвестри (2 януари) и на св. Атанаси (18 януари) и накичи воловете си — той е юнак и вреден; воловете му ще бъдат през цялата година здрави, пъргави и бодри; умора за тях няма да има, нито пък болест ще ги лови.

н) Великденче

Великденче е билка, която се бере само за Великден, гужда се в котела с вода и с нея вода се мият момите, за да са бели, червени и здрави през годината, а така и децата.

о) Гергьевка

Гергьевка е билка, която се бере само на Гергев ден. Венецът на агнето, което ще се коли, прави се от гергьевка на овцата, която ще издоят най-първа в стадото, ще гудят вене; от гергьевка. Момите ще си увият венец от гергьевка и така ще обиколят *егрека*, дето са овците.

Народната вяра предава, че в стадото болест не може да се появи през годината, нито пък обирачка — *мамница (бродница)*, може да обира млякото.

п) Еньовка

Еньовка се бере на Еньовден; от нея билка се увива еньовският венец, през който се провират с песни моми и невести на Еньовден. Има сила да отгоня змейове, змеици, самовили и различни болести. (Баба Вида, с. Стакьовци, Белоградчишко, баба Гана, с. Вълкова Слатина, Ломско, баба Йона, с. Раковица, Кулско, баба Сава Иваница, Бяла Слатина, баба Митра, с. Белиците, Ихтиманско, баба Каля, с. Къзъклисе, Къзълагачко, и др.)

р) Росен

Росенът е билка, която не расте навсякъде, а само на особени места в един край. Тя е лековита, но има и магическа сила. Росенът е цвете, много обичано и мило на русалките, самовилите и самодивите, които го берат срещу Спасовден, та китят китки и вият венци от него, с които се китят през тяхната празднa неделя, известна в народа под името *Русалска неделя*.

И момите някога, за да бъдат безбедни от змейове и самовили, брали са росен, увивали венци и китили китки, които са носили те сами, а давали и на самите любовници, а особено на орачите и овчарите, които ходят постоянно по полето, та могат да бъдат нападнати от змеици и самовили. Бере се на Спасовден, затова се и пее:

Тръгнала е малка мома,
Ой коладе, мой коладе[2]
През горица, росенова,
Да си бере ситен росен;
Избра го ситен, дребен.

Баба Вълкана, с. Литаково. Срв. СбНУ, VII, 9, №6, коледарска, Варненско

Избират го ситен дребен, защото той бил по-красив и с по-голяма магическа сила. (Баба Къна Петкова, с. Алтимир, Оряховско, баба Вълкова, с. Кнежа.)

с) Пулчец

Пулчец, билка от рода на чесновия лук, която расте дива по полето и ливадите. Него берат само на Еремия; ядат го с вяра, че през лятото змия няма да може да ги ухапе

2 „Ой коладе, мой коладе" се повтаря след всеки стих.

или ако ги ухапе, няма да им повреди. (Баба Руса Николова, с. Турски Тръстеник, Никополско. Срв. СбНУ, XV, 14.)

т) Изтравниче, изтравка

Изтравниче или изтравка е билка, която расте по ливадите, берат я на Еньовден и сушат, та къпят детето в нея срещу болестта изтравци.

В. ФАУНА

Според вярата народна някога са говорили като човеците всичките животни, но после господ им зел говора, за да се отличава и познава човек от животно. И сега те не говорят като човек; те пак имат свой език, но тоя език си разбират само те; някога е имало човеци, които са отбирали говора на животните, но това е било много отдавна. Приказва се, че имало някакъв си пръстен, който е под езика на змийския цар; ако някой може да земе тоя пръстен и го носи на пръста си, ще може да разбира езика на животните. (Баба Тодора, с. Стакьовци, баба Елка Маркова, с. Чупрене, Белоградчишко, баба Еленка Тодорова, с. Чирен, Врачанско, баба Найда, с. Извор, Видинско.)

Човек можал да добие сила да разбира езика на животните, ако му плювне в устата змийският цар (Баба Вида, с. Стакьовци.)

Животните, като изгубили езика човешки, почнали да се не разбират с човека и почнали да враждуват, па и да се бият и убиват. (Баба Вида, с. Стакьовци, Белоградчишко.)

Така вървяло дълго време и едни от животните се разбирали с човека и останали при него като другари или слуги, а други избягали по горите и планините и оттамо дебнели не само човека, но и тия животни, които са останали с човека. Оттам са станали домашни и полезни за човека животни, питомни и кротки, и дивите и вредителни животни, които живеят по планините и горите и правят пакости на човека. (Баба Елка, с. Чупрене, Белоградчишко, баба Първа, с. Ярловица, Ломско, баба Вела Пеновица, с. Кнежа, Оряховско, баба Петковица, с. Осиково, Врачанско, баба Руса Славова, с. Кипилово и др.)

Цялата фауна ще разгледаме по следния ред:

1. Животни.
2. Птици.
3. Влечуги.
4. Насекоми.
5. Риби.

1. Животни

Животните ще разделим на три групи:

Първа група: Домашни питомни полезни животни.

Втора група. Диви планински, горски вредителни [животни].

Трета група. Диви планински безвредни животни.

Тия животни било със своята полза за човека или вреда са пробудили у него чувство на любов и преданост към едните, а чувство на страх към другите и, както в чест на едните, тъй и в чест на другите е устройвал празненство, придружавано с обреди, религиозни обичаи и песни.

Тия животни ще влезнат тук в туй изложение.

ПЪРВА ГРУПА. ДОМАШНИ ПИТОМНИ ПОЛЕЗНИ ЖИВОТНИ

а) Вол, крава, бик, юнец, говедо

Волът в народната ѓяра заема едно много високо място, защото с него селянинът оре, сее, превозва и си служи на всяка стъпка в живота си.

„Селянинът без земля е половин сиромах, но без волове — цял сиромах" — казва баба Тодора, с. Стакьовци, Белоградчишко. Същото утвърдиха дядо Живко, с. Чупрене, дядо Петко, с. Горна Кремена, Врачанско.

Тук е думата за впрегатните волове.

Впрегатните волове се не наричат другояче освен „ангели": „не бий ангелите!", „не мъчи ангелите!" „не е ли те грях баре за ангелите" — са обикновените изражения в разговора относително воловете.

Селянинът не се обръща към своите впрегатни волове с други думи освен: „хайде, татко!", „хайде, баща!", т. е. признава в тях своите най-големи благодетели и свещени за него животни, които уважава като баща. „Синко" никога ги не нарича, а това показва, че ги има по-високо от себе си.

Селянин, който бие или попържа, псува воловете си, за останалите селяни е най-лошият човек: „бие ангелите", „псува баща си!" — казват за тогова и вярват, че в отговор на тоя бой и на тая псувня, воловете отговаряли: „няма да ни имаш; харам сме ти!", и скоро такъв селянин оставал без волове т. е. сетен сиромах и скитник. (Баба Вълка, с. Смоляновци, баба Йона, с. Раковица, Кулско, дядо Златан, с. Бяла Слатина, дядо Мило, с. Алтимир, Оряховско.)

Ако някому случайно умрат или се наранят воловете, счита се за голямо нещастие за къщата и причината приписват на някакъв сторен грях. Заради това през постите и в петък и сряда селяните постят за воловете. (Дядо Димитър, с. Комощица, Ломско, дядо

Стойно, дядо Христо, дядо Денчо, с. Какрина, Ловчанско, дядо Георги Вълков, с. Брусен, Тетевенско.)

Мома, невеста и жена не бива да мине път на воловете, т. е. тачи ги като свещени животни.

В чест на тия впрегатни волове е устроен празникът св. Силвестри, 2 януари, когато се извършва известен обред, придружен с религиозни обичаи.

В чест на воловете на Бъдня вечер има особен обреден хляб, на който са представени воловете с колата и ярема. Тоя хляб, наречен *кола*, се кади и се дава на орача.

Вълкът, който яде всички домашни животни, според вярата народна не смее да напада на впрегатни волове; тоя хищник сам съзнавал, че впрегатният вол не бива да се напада и яде. Вярата народна предава: вълк, който нападне на вол, бива убиван в най-скоро време; и вълкът като че ли знае това, та бяга от впрегатен вол. (Баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина, баба Райка Йотевица, с. Кнежа, дядо Калчо, с. Горно Павликени, дядо Цако, с. Колибите, Камен дол, Тетевенско.)

Волът впрегатен не колят никак; когато остарее, оставят го в говедата да пасе, додето умре, и го закопват с уважение.

Минало ти време, Стояне;
Минало ти време за либене,
Като на стар вол оране.

Говеждо месо не се яде; считат го грях.

Култът към впрегатните волове се вижда и в съновника народен.

Ако сънуваш волове впрегатни или невпрегатни — значи щастие, богатство. (Баба Вида, с. Стакьовци.)

Бик ако те гони — ще имаш кавга, а теле или юнец — радост. (Баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко, дядо Мило, с. Алтимир, Оряховско. Срв. СбНУ, III, 138, Леринско; Книга за прочит, год. II, 1889, стр. 40 от Керечкьой, Солунско.)

В коледните песни волът се нарича не другояче, а „еленчовец", т. е. с рога като на елен. Рогата са най-голямо украшение на вола; обикновено хубавите и от сой волове имат високи рогове, извити във вид на полумесец.

К р а в а т а се уважава само за това, дето дава мляко и дето ражда теленца. В коледарските песни тя се нарича „белобоска", с бели сиси, а тия крави са млечни.

В чест на воловете изобщо и кравата се празнува св. Влас, когато се месят обредни хлебчета.

И на кравата, особено ако е телна или вече се отелила, мома, невеста и жена не бива да минава път. Кравата не бива да се впряга, за да се вози товар, а още по-малко бива да се оре с нея. Народната вяра препоръчва, че това е грях. Селянин, който впряга крава,

счита се за най-беден в селото и го сочат с пръст. „Впряга кравици!“ е изражение, с което окайват някого. „Беше добър, но сега е стигнал до тоя хал, та впряга кравици“ — казва дядо Христо от с. Какрина, Ловчанско, за един техен съселянин. Да се впрягат кравици вярата народна тоже го предава като едно наказание за някакъв тежък грях, сторен или от самия селянин, или от баща му, което се казва *клетиня*, по турски таксират [прегрешения].

Млякото на кравата може да пресекне от магии; това става, защото млякото ѝ е измамено от някоя бродница. Може кравата с магии да се накара да не отива у дома си вечер, а да отива да се дои у чужда къща. Също крава, омагьосана от голям смок, вместо да си дойде вечер при телето у дома, отива в някоя ливада при някое дърво — бряст, круша или дъб, дето смокът я чака да изсиса млякото, и после, като се напие с мляко, отпуска я да си отиде при телето у дома.

Такива крави лекуват, за да развалят магиите.

Бикът е баща на селската чарда. Той се уважава и почита от всички. Нему е позволено да ходи из всички селски ниви и да пасе, дето иска; пъдарите не смеят да го пъдят. Селото плаща загубите, които би причинил някому бикът.

Стария бик колят на селски курбан и ядат с песни и тържества.

Също на принос, сватба, оброк са клали някога юнци, мъжки телци.

Говедо е общо название. [Под] говеда се разбира: волове, крави, телци, юнци с бика заедно. Изкарват говедата сутрин; „у говеда“ — вечер е, време, кога се мръква. Лошо е да се яде „у говеда“, защото устата се разяждат, т. е. устните стават покрити с рани.

Върколаците боравят дене в говедата и вечер се връщат седнали на рогата на някоя крава. Тогава ги и убиват съботниците.

Има *говежда болест* — жена рошава, черна, грозна. Оттамо и жена невчесана, неомита и дрипава се нарича „говежда болест“.

В преносно значение означават:

„Вол“ — глупак.

„Крава“ — също глупак, за жена, но още и с леко поведение.

„Говедо“ — див, глупав.

„Бик“ — глупав, твърдоглав; биковито — яко.

„Теле“ — простак, глупав; оттамо: „отиде теле, върна се вол“.

„Юнец“ — момък личен, пъргав, красив.

В сънищата:

Вол ако сънуваш — добро е, помощ ще ти дойде.

Крава ако сънуваш — придобив ще имаш.

Теле ако сънуваш — дете ще имаш.

Бик ако сънуваш — неприятел ще имаш. (Баба Вела, с. Кнежа, баба Петковица, с. Осиково.)

Когато нечия крава се *поведе* и бикът тръгне с нея, в дома на

селянина го посрещат с трички и сол и му оказват голяма нежност. Сутрин ще го накърмят повторно и напоят с прясна неначната вода, донесена рано от кладенеца, и тъй го изпращат с кравата в говедата. Това става, додето се заведе; щом се заведе кравата, бикът престава да дохажда.

Бикът е недосегаем за никакви лоши духове и дихания. Вълкът и мечката тоже бягат от него. (Баба Вела, с. Кнежа, баба Петковица, с. Осиково, Врачанско, дядо Георги Вълков и баба Петровица, с. Брусен, Тетевенско.)

б) Овца, овен, агне

Както е волът за земледелеца, тъй е овцата за скотовъдеца. А понеже и скотовъдството е източник голям за селското благосъстояние, то и овцата се наслаждава на голяма почит и уважение.

Овцата в коледарските песни се нарича „ваклушка", „ваклошатка", т. е. с черен пръстен около очите. На ваклушка уподобяват всякога и момата.

Овцата е *сагмалица*, когато се обягнила и дава мляко. *Яловица*, когато не се ягни, следователно и не дава мляко. Яловицата се продава за клане.

Овцата по старост се нарича: овца на едно агне, на две агънца, на три и пр. — до десет, а най-много до 12 агнета; като стигне до тая възраст, тя ощръбее и вече се продава за клане.

Овците в голямо количество се наричат „сиво стадо."

Около овцата има устроени празненства. На Бъдня вечер ще се кади особен обреден хляб, наречен *кошара*, в който хляб овците са представени с обора, егрека и стъргата. Тоя хляб се дава на овчаря.

Гергьовден е празник, посветен изключително на овцата, т. е. на стадото, и около туй стадо се извършват обреди, придружени с религиозни обичаи и песни. Овцата или стадото е предмет на високо религиозно почитание. Овца не колят, додето тя се агни; па и яловица или стара овца, ако я колят, не принася се като жертва.

Овенът е повече възпят в песните, както в овчарски и обредни, тъй и в моминските. Овенът се нарича „вакъл" и „виторог"; и момъкът много често се уподоблява с вакъл овен. Овенът е предводител на стадото и като такъв той играе важна роля. Той е предмет на голямо внимание от страна на пастира и стопанина.

Песните, които възпяват овена, наричат го с разни хубави имена и представляват го накитен с бисери и злато.

Руна, Руне!
Руна пасе сиво стадо,
Овен има четворога,

Ялъци му подресила,
Рогове му оковала,
Ноги му е позлатила;
Звънци има за хилядо,
Сам овен е за две хиляд.
Той й води сиво стадо.
Звънец дрънка, Руна пее,
Та се двама приглашават;
Кой ги чуе, той се чуди,
Що е тая хубавина.

От баба Ангелина, с. Белиците. Срв. СбНУ, V, 67, №3, Чемирхисарско

Тоню льо шилитарино!
Тоню льо ялуварино!
Я ми улови овнето,
Овнето шесторо̀гото,
Дето ти води стадото,
Дето му дрънка звънчето.

СбНУ, V, 77, №3, Търновско

Та изпасе овен девет млека;
На гърло му сенджир за хиляда,
На сенджир звънец за две хиляди.
У звънеца зърно зънзарливо,
Лѐком бйе, далеко се чуе:
Кога бие горе по планина,
Он се чуе доле по бел Дунав.

СбНУ, IV, 61, № 4, Софийско

Моѐ стадо лично беше.
У ста̀дото девет овна̀,
Девет овна̀ яловака;
На овните девет ката,
Девет ката, девет дзвънци,
Девет дзвънци позлатени.
Кога пият студна вода,
Та се чуе на изтока,
Дека слънце зора̀ да̀ва,
Ясен месец рок пода̀ва;
Кога̀ паса̀т ситна трева,
Та се чуе на за̀пада.

СбНУ, III, 21, № 30, Софийско

Овенът обикновено има имена. Така в една песен на такъв овен предводител името му се пее „караджа“, което е турско, а българското му ще бъде еленчец.

Кьраджа овен най-добър,
Ако ми стадото измамиш,
С вино ще те напоя,
С ориз ще те назобя,
Вълната ти ще обнижа
Със дребен, ситен маргариц.
СбНУ, XIII, 48, №1, Габровско

Или:

Овен караджа-оладжа,
Дзвънецо кьу ти позлата,
Да пее като девойка;
Рогове кьу ти посребра,
Да лъщят като слънцето
вика овчарят на овена и овенът му е повърнал стадото.
СбНУ, I, 21, №9, Софийско

Овенът се казва още *кьосем*. Пастирът, като му откарали стадото, не жали за него, но жали за овена:

Тако си жаля кьосема,
Със позлатените рогове,
Със посребрените копити,
Що ми стадото въртеше,
За дванадесет овчари.
Мил. № 205

В други песни овенът — предводител на стадото, се нарича *югич*. Овен-годежник се казва овенът, който се носи от момъка на момата, когато се сгоди. (СбНУ, IX, 41, Ахърчелебийско.)

Тия и тем подобни епитети и хвалби в многото песни посочват на голямото уважение, което питаят пастирите и стадниците към овена. Само овенът може да се коли курбан, на служба, оброк; овен може да се коли и на принос. Овенът е недосегаем за лошите духове и самовилите.

В преносен смисъл значи:
„Овца“ — глупав, щурав.
„Агне“ — незлобив, кротък.
„Овен“ — пръв между момците.

Агнето е възпято в песните и [във] всичките обреди, в които се нарежда жертвоприношение, агнето е жертвата. То е най-приятната жертва на бога. На Гергьовден в чест на стадото се коли жертва, а тая жертва е агне.

Когато порасте, агнето става *шиле*. Ако някой няма овен за курбан, коли шиле.

Ако сънуваш, че пасеш овци — добри вести.

Ако сънуваш овен — радост; че имаш агне — голям придобив. (Баба Вида, баба Вела, баба Петковица.)

в) Бивол, биволица, малаче, турме

Също така полезни, както и воловете, но не тъй уважавани; никъде се не срещат в обредите и религиозните обичаи.

В песните се споменят с епитетите „брезн биволи", „руси биволи", „серез биволи".

Щъ впрегна руси бйволи,
Със копрйнени чу̀лове,
И със обнизани опашки,
И с обковани рогове,
Във тая кола ша̀рена.

СбНУ, XIV, 80, Копривщица

Упрегна Стоян, упрегна,
Тия ми серес биволи,
Със копринени чулове,
Със маламени капйстри.

Баба Мила, с. Русокастро. Срв. СбНУ, XV, 28, №6, Бургаско

Маламени капистри значи посребрени синджири, бели светли.

Биволът изобщо се рисува силен, як и в песните, които ни рисуват цветущото положение на селяните, които се занимавали с кираджилък, т. е. които са изпълнявали ролята на железниците, возили кирия, всякога се споминят: „брезн биволи", „руси биволи", „серез биволи". Изобщо за тежка и далечна кирия предпочитани са били биволите като по-издръжливи и по-силни от воловете.

Биволът, освен че е силен, може още и много силно да бяга; той бил казал: „Мога да надходя и най-бързия кон, но ме е страх, че ще продъна землята." (Баба Вида, с. Стакьовци.) Както видяхме по-горе, бивол държи землята на роговете си.

В преносен смисъл „бивол" значи — душманин, намусен, недружелюбен човек.

„Биволица" — жена нечиста, умацана.

„Турме" — дете умацано, нечисто.

„Биволицата е черна, но дава бяло мляко" — е пословица.

Ако сънува човек бивол — значи болест. Ако го гони бивол или биволица — ще се разболее.

Вълк, мечка и други хищни зверове бягат от бивола. (Дядо Стойчо, с. Какрина, Ловчанско.)

г) Куче, кучка, щенци, съботник, овчарско куче

За селянина—земледелец или скотовъдец, кучето е ценен, скъп другар, защото е вярно и защото пази къщата му, *стоката* му, мъката му не само от хищни зверове, но още и от лоши хора, па и от лоши духове и болести. Кучето е вярно — върху туй вярата народна не допуска никакво съмнение. Кучето се самопожертвува за стопанина си и лошите хора, които имат намерение да крадат или убиват, гледат да премахнат преди всичко домашните или овчарските псета, като ги тровят или убиват, защото не могат с нищо да ги подмамят и прелъстят. Кучето според вярата народна познава добри и лоши намерения. Добрите хора полае, па млъкне, а върху лошите се нахвърга да ги разкъса. С това показва на стопанина си да се пази от тоя човек. И домашните гледат дали псетата ще се нахвърлят на някой гостенин, или само ще полаят и ще млъкнат. За първия ще знаят вече, че е лош гостенин, и ще се пазят от него. Това се знае особно, ако псетата или някое от тях е от сой: има пес, което, като влезе гостенин в къщи веднъж, после колкото да излиза и да влиза, то го никак не лае; не лае, ако е добър; ако ли е лош и дошел с лоши намерения — псето го не оставя да излезне. За такъв гостенин домашните вече знаят, че е дошъл в къщата за лошо. И има стотина примери, записани от мене, в които се посочва на конкретни случаи как псетата са предпазвали стопаните си от хайдути, дошли в къщата като гости, а с намерение да обират и убиват стопанина през нощта.

Кучето, когато се отбира, гледа се да бъде от сой, т. е. от добра кучка.

От сой ли е майка му:
Близу ли лежи до стадото,
Често ли лае през нощи,
Далече ли гони вълците?

Баба Морфа, с. Дерекьой

Овчарското куче, което се случи от сой, за овчаря е по-ценно от всичко. То не само пази стадото от хищни зверове — вълци и мечки, но в много случаи отървава и самия стопанин. Тия случки народните песни предават в следната фантастична форма. Стоян бил нападнат от мечка стръвница, която щяла да го удави. Той се провикнал и повикал кучката, която била на планината горе и при *бачията* вързана:

Кога си кучка дочула,
От тая вйше планина,
От Стоянова бачия,
Де беше кучка вързана,
За тая бука висока,
С'девет нови синджире,
. . . . . .
Синджире не откинала,

Бука низ корен оскубла,
Та па си кучка търчеше,
Бука по себе влачеше,
Та вана мече стръвниче.
През сред си мече ванала,
Та го на две преяла,
И фана мечка стръвница,
. . . . . .
Мечка от земи удари.
И си ѝ гръклян извади.

СбНУ, V, 74, Софийско

Такава храброст срещаме и в трите овчарски кучета, които избавят стопанина си от хайдути. Особено се ценят псетата *съботници*, т.е. такива, които са се окучили в събота. Тия псета не само са зли, но още и недосегаеми за лоши духове и дихания.

Хайдуците бягат от тая къща или от тоя егрек, дето има такива псета, защото лошо ще патят.

Налетели на овчари,
На овчари, на ловджии,
На зли псета съботници.

СбНУ, VIII, 5 , № 2, коледна, Софийско

Болестта чума върлува по цялото село, но в една къща не смее да прийде:

Че си има девет псета,
Девет псета съботници.

СбНУ, XIV, 10, 11, 12, Копривщица

Ето защо кучето е застъпено в обредните и религиозните обичаи.

На Бъдня вечер на хляба кошара ще има: овчар, гегата му, овците, но без псетата съботници не може *да мине*; тоя хляб кадят и *псетата* (хлебчетата) дават на псетата от бяс.

На Пъси понеделник, ден, посветен в чест на домашното и овчарско куче, ще бъдат люлеяни псетата, за да не ги лови бяс — единствената болест, която мори псетата.

Ако насън те лае куче — ще имаш кавга с някого. Ако те ухапе — ще пострадаш нещо. Ако е бяло куче — по-малка напаст. Ако е черно — душманинът е голям. (Баба Йона, с. Раковица.)

Според народната вяра кучето може и да предвижда какво ще стане в къщи и предсказва. Ако има някой да умре от къщата, то вие жално всяка вечер след заход слънце и през нощта. Стопанката го гони с думите „да завиеш за главата си", като вярва, че с това ще се спре отреденото от съдбата. Някои пък го убиват. Но има разница в начина на виенето: ако вие надоле — лошо е; ако ли вие нагоре — добре е. (Баба Тодора, с. Стакьовци, баба Пена, с. Стубел.)

Кучето, когато е заразено, драще с ноктите си. Ако някой

мине през такова място, хваща го *сиреп*, подкожна болест, и трябва да се лекува у скоро време с поливки.

В преносен смисъл „куче“ означава лош човек, „кучка“ — лоша жена, „кученце“ — ако е за човек — значи лош; ако ли е за дете — значи умилква се, добричко.

д) Кон, кобила, жребец, конче, ат, аткиня

Конят съставлява тоже важен клон от скотовъдството и следователно от стопанството и стоката на селянина. Туй, което е волът за земледелеца, овцата за скотовъдеца, туй е конят за кираджията. Особно конят е ценен на селянина по планинските места, дето кола много мъчно вървят.

Конят обаче най-много е възпят в юнашките песни, т.е. като другар на юнаците в техните подвизи, борби, боеве и надбързвания. Било като превозен кираджийски добитък, било като другар на юнаците, конят е извоювал едно важно място в народната вяра и в религиозните обреди и обичаи. Конят е недосегаем за самовили, змейове, змеици и други лоши дихания; ето защо човек, който пътува нощно време с кон, много рядко е нападнат от тия духове. Конят мъчно може да бъде заразен и от болести; във време на чума, холера, сипаница и други страшни болести човек е запазен от тях, ако язди и пътува на кон: чумата, холерата не нападали на кон. (Баба Пена Иванова, с. Семисче.).

В чест на коня на Бъдня вечер има особен обреден хляб, който се кади и после се дава на коняра.

На Тодоровден се празнува в чест на коня, месят се особени обредни хлябове и се вършат известни обреди и религиозни обичаи.

В коледните песни на стопанина селянин или *станеника* между другите радостни и добри вести, които му носят коледарите, е и радостната вест из Загоре:

Кобилките са изждребили,
Все кончета златогриви,
Все кобилки левогривки,
Левогривки койлогривки,
Я коньовци патаноги,
Патаноги витогривки.

Както за вола, бивола, овцата и овена са важни роговете, защото им служат като украшение, така за коня е важно украшение гривата; затова и в песните се възпява тя с епитети „златна грива“, „лява грива“, „койло грива“, „витогрива“, т. е. златна и положена всякога на лява страна, която се развява като койло и на вятъра. *Патаног* кон е, който има на двата си или

трите си крака бялко; по народната вяра кон патаног е добър, силен, бърз — затова и в коледарските песни се благопожелава такъв кон: „я коньовци патаноги“.

Освен гривата и нозете важно украшение на коня е и *длака-та*, т.е. цветът на косъма му. Възпети са коне със следния косъм:

Кулеста — „кулашйна“, със златножълтав косъм.

Вран — „вранко“, „враня коня“, черен къкличав светъл косъм; такъв кон се нарича още „гарван“:

Извади ми коня гарвана,
Подай ми сабля френгия!

СбНУ, XIV, 84, № 13, Копривщица

Сив-зелен — „сив-зеленко“:

Разяри си свети Георги,
Своя коня Сив-зеленко.

СбНУ, XV, с. Руслар, Преславско, преселени из Одринско

По силата и бързината, с която върви и бяга, конят носи тия епитети:

„Вихрогоня“:

Па възседни добра коня,
Добра коня вихрогоня,
Вихрогоня, ветрогоня,
Що надбързва вихри ветри,
Що надварква ясно слънце.

Из сборника ми от баба Деспа. Срв. СбНУ, III, 13, 15 ,коледарска

„Бедевия“, „Витез“:

Па си яхна конь витеза,
Конь-витеза, бедевия.

СбНУ, XIII, 89, Прилепско

К о б и л а т а се нарича още с епитет „ластовица“, т. е. много бързо бяга, като ластовица; освен това тънка е, въздълга и лека.

И си яхна кобила ластовица.

Мил. № 146

За да бъде конят силен, як, издържлив и бърз, трябва да бъде от сой, Песните рисуват такъв кон със следните качества:

Бягай, бягай, сур-елене,
И да бягаш, ще те хвана,
Кон ми не е за ден расъл,

Кон ми не е едногодец;
Но е расъл за три годин,
Мляко сисал на аткиня,
На аткиня първожребка;
Три години зоб е зобал,
Зоб е зобал, зоб белия,
Зоб белия, ситен ориз;
Вода поен ройно вино.

Из сборника ми от баба Деспа, с. Деремахле. Срв. СбНУ, I, 14; III, 11, 12; IV,13; V, 8, 13; XII, 4; XIII, 6

Тая песен и вариантите в посочените извори са коледарски.

Конят на юнаците освен хубавото обюздване — със златна юзда, синьо седло и други украшения, възпети в песните, цени се много и по своята грива, която също така е възпята в песните. Гривата за коня важи също, както косата за момата. И когато се споминя гривата на коня, песните я рисуват изресена с бисер:

Свещи горило, конци сукало,
Конни сукало, бяла коприна;
Конци сукало, бисер низало,
Бисер низало коню по грива.
Бисер низало, коню думало:
Немой ми коню, не нишай си глава,
Не нишай си глава, не рони си бисер.

Из сборника ми от баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко, преселници някога из Софийско. Срв. СбНУ, XIII, 112, Охрид

Конете като другари на юнаците много често са проговаряли и давали им своите съвети. Така, когато Дончо войвода водил мегдан с прочутия арапин, чийто кон е бил много хитър, конят Дончов проговорил и му дава такива съвети:

Конь си Дончу тихо проговаря:
Ой те, Дончо, добър юнак!
Не мери си коню в черни очи,
Че конь е хитра гидия.
Конь ще падне ничком на колене.
Но го мери в широки гърди,
Та тогава арапина ще погодиш,
Ще погодиш в черните очи.

Из сборника ми от баба Тодора поп Христова, с. Лютаково, Орханийско. Срв. СбНУ, I, 60

Оттука се вижда, че някога не само юнаците, но и конете са знаели хитрости.

Народната вяра предава и народните песни са възприели и

възпяват някакви хвърковати коне. Тия хвърковати коне са яздили само нашите юнаци. Такива хвърковати коне в песните се разказва, че са яздили Крали Марко, Момчил войвода, Дойчин войвода и още много, които нашите народни песни познават.

С такъв хвърковат или крилат кон Крали Марко е литнал в облаците, дето била се скрила Магда Самовила; тамо я намерил и я накарал да слезе долу на земята и със своите лековити билки да съживи неговия побратим.

Крилатите коне се жребили татък някъде далече, на край свят, дето имало пусти ливади и дето се въдили такива крилати коне. (Баба Мария, баба Дада и баба Рада, Панагюрище, баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко, баба Тодора поп Христова, с. Литаково, Орханийско. Тая вяра се предава в няколко приказки.)

В сватбарските песни конят е възпят много повече, отколкото другите домашни животни. Сватовете са яхнали на „врани коне", а свахите в „златни кочии", в които са впрегнати пак врани коне; рядко се споменят бели или зелени коне.

Народната вяра предава, че и конят, както кучето, имал тая дарба от бога да предвижда, да предчувствува какво има да стане със стопанина му, когато тръгне на път. Ако предвиди и предугажда, че има да се случи нещо лошо със стопанина му, който се готви и вече тръгва на път, конят отказва да тръгне. Той се връща назад и не рачи да излезне из портите. И стопанинът му, знаейки, че конят му е добър и дресиран, озадачава се за тоя негов каприз и най-накрая, вярвайки, че тук конят предугажда нещо лошо, остая от път; тръгва друг ден. Поверието разказва, като посочва и конкретни случаи, че ония стопани, които не са послушали тия предупреждения на своите коне и са тръгнали на път — са претърпявали нещастия: или са били убивани, или ограбвани, или им се случвало друго голямо нещастие.

Жребецът е бащата, кобилата е майката, а жребчето е детето.

Ако кобилата се ожреби нощно време, ожребеного конче ще бъде *угурсуз*, т.е. без добра среща. Стопанинът на такъв кон ще търпи всякога премеждия, пакости, беди или пък няма да има никаква сполука, ако отива по търговия с такъв кон, ожребен нощно време. (Баба Йона, с. Раковица, Кулско, баба Кера, с. Балван, Търновско, баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко, дядо Калчо, с. Горно Павликени.)

• *Ат* и *аткиня* са коне, считани от народната вяра от особен род, много по-висок, по-благороден от обикновените коне. Всичките коне крилати, вихрогони, ветрогони, витези и бедевии песните не допускат, че са ожребени от обикновена кобила, а само от аткиня.

Ако яздиш на кон насън — добро е; придобив.

Ако яздиш и паднеш — ще се случи някое премеждие и беда. (Баба Вида, с. Стакьовци, Белоградчишко. Срв. СбНУ, VII, 130, Прилеп.)

е) Свиня

Свинята се счита от народната вяра за мръсно животно и като такава тя не служи за жертвоприношение. На служба, оброк, принос и във всички други обреди, дето се кади, свинята или свинско месо са изключени. На Коледа без свиня никоя селска къща не може да мине. Оттамо е обичаят и по градовете, щото без прасе да не може. Както ще видим тук по-после, *шипарът* се коли с особен обичай, близък до обред. От коледната свиня се пазят известни части по указанията на поверието. Обаче свинята не може да се кади, т.е. не приема се за религиозна жертва.

Единствено изключение се прави на Суроваки. Срещу Суроваки е втората кадена вечер. На тая вечер на обредната трапеза главната гозба, която играе роля на жертва, е свинята. Тя не е цяла, а нейните части — главата и краката, които са останали от Коледа.

Някога, преди сто и повече години, тая глава и краката — тъй цели сварени, са били кадени. И днеска това се прави по някои села и места, а изобщо днес се кади главата и краката, но сварени и надробени и приготвени като *пача* (*пихтия* в Западна България).

Друго празнество, обред или религиозен обичай в чест на свинята няма.

Народната вяра прави свинята неуязвима от никакви нечисти духове и като такава тя пълни поверието с разкази и предания.

Само свинята можела да влиза в таинствените пещери, дето боравят змейове, змеици, хали и други дихания; тя влиза в тия пещери и излиза из тях без никаква вреда. (Баба Найда, с. Извор, Видинско.)

В Рабишката пещера, над с. Рабиша, Белоградчишко, народното поверие е заселило много змейове и змеици. Едно време тия змейове отвлекли една от най-хубавите в околията моми от с. Влахович. Момата изчезнала от нивата; тъй както жънала, свила се вихрушка откъм Рабишката планина, откъм пещерата и като се завила около момата, после няколко минути вихрушката отлетяла пак към пещерата и момата се не видяла. Минало се месеци, когато един ден една от рабишките свине влезнала в пещерата и после няколко часа тършуване върнала се из пещерата и изнесла престилка, която престилка всички познали, че била престилката на грабнатата мома. (Баба Стояна, с. Рабиша, баба Найда, с. Извор.)

Свинята може да влезе в пещерите подземни и да излезне без вреда.

Поверието разказва, че няколко свине от същото рабишко свинско стадо влезнали в същата Рабишка пещера и се изгубили. Минало се дълго време и в селото се узнало, че тия свине, като влезнали в пещерата, слезли под земята и по тайни подземни пътеки, под Дунава и цяла Влашка, излезли из друга пещера в Карпа-

тите. Оттамо е и поверието и преданието, че Рабишката пещера се сношавала чрез подземни пътеки с Карпатите. (Баба Стояна, с. Рабиша, баба Вида и баба Тодора, с. Стакьовци. Това се приказва в цялата тая околност, запомнено чрез предание.)

Свинята има тая способност да предсказва за времето и селяните я имат като барометър. Кога ще вали силен дъжд лятно време или ще има силна виелица зиме, свинята ще носи с устата си трески или клечки и ще ги къта в кочината си. Като видят селяните това, събират лятно време сеното или ако имат нещо друго — жито, царевица и пр., разтурено по двора да съхне; а пък зимно време, ако има стока, разпиляна по гората, прибират я под сушина.

В народната медицина свинската кочина играе немалка важна роля. Когато някой страдае от подкожна или надкожна болест, наречена *свински сигреп*, лекува се не иначе освен в свинската кочина чрез свинските нечистотии. В съботен ден, рано преди слънце, болният по ризица ще влезне в кочината свинска и ще легне в нечистотиите. След това ще бъдат пуснати и изкарани свинете на паша; като излизат из кочината, свинете ще прескачат болния. След като излязат свинете, болният ще стане и тъй с нечистотиите ще отиде под витлото на някоя воденица и тук, като хвърли нечистата риза, ще се окъпе от водата, която отхвърля воденичното колело, и после ще се облече в нова риза и дрехи и ще си отиде.

Предпочитат в тоя случай в о д е н и ц а л е в а к, т.е. в която колелото се обръща наляво. Поверието утвърждава, че болестта ще мине.

Вярата народна казва, че турчинът, ако стане вампирин, той ставал само на шипар и живеел по гората като глиган. Поверието сочи дори и на конкретни случаи. В с. Стубел, Кутловско — разказва баба Пена Ристова, че се случило много отдавна такова нещо. Господарят на селото, турчин от Берковица, умрял и се увампирил; той станал на глиган и ходил из Стубленската гора, та правел пакости. Сполучили да го убият. Когато одрали кожата, на десния крак намерили златен пръстен, по който пръстен са познали, че това бил техният господар. От уста на уста дошло е и до ушите на кадъната му в Берковица. Тя дошла в селото, изпитала у кого се намирал пръстенът и го зела, а на човека дала пари и му поръчала да укрие всичко.

Турчин, ако се увампири и стане на глиган, познава се по пръстена.

На плешката на коледната свиня или прасе гледалците познават миналото и бъдещето на къщата, на стопанина, на цялото семейство, какво има да стане в къщата. (Дядо Живко, с. Чупрене, Белоградчишко, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко.)

Ако сънува човек свиня — не е добро.

Ако сънува прасе — добро е, придобив ще има.

Ако сънува, че има свиня и се опрасила — много добро е; голям придобив в къщата.

Ако сънува човек, че е имал свиня или прасе и е умряла — лошо е.

Ако колиш прасе или свиня — добро е: що желаеш, ще се сбъдне скоро.

(Баба Вида, с. Стакьовци и баба Елка, с .Чупрене, Белоградчишко, баба Йона, с. Раковица, Кулско, баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко. Срв. СбНУ, VII, 131, Прилеп.)

В преносен смисъл „свиня" значи нравствено мръсен човек.

„Прасе" значи здравичко, пълничко, но нечисто, неомито дете.

„Шипар" значи угоен човек, шишкав, дебел — „станал цял шипар".

„Свински сой" се казва за лош човек, с лоши нрави и от лоши родители.

ж) Котка, мачка, мачок, котак, коте, котенце, маченце

Единствената полза от котката за човека е тая, че изтребява мишките. Котката се държи и търпи в къщата, но от нужда, а не се наслаждава на никаква обич.

Народното поверие много неприязнено говори за котката. Котката никога не е предана, вярна и привързана към човека; тя храни омраза и недоверие към стопанина и семейството му; тя не търпи никаква обида; за най-малкото котката драще дори когато с нея си играе дете. Тя е противоположна на кучето, което е вярно и привързано към човека, търпи всяка обида и няма случай да е ухапало някое от децата, когато те си играят с него. Котката е привързана към къщата, а никак към стопанина. Затова, когато стопанинът излиза из къщи, тя го не съпровожда, но остава в къщи; ако стопанинът напусне тая къща и се пресели в нова къща, котката остая в старата къща.

На *онзи свят,* поверието утвърждава, че ако стопанинът иде в пъкъла, котката подклажда огъня под казана и го раздухва да гори, та повече да се мъчи стопанинът, когато кучето носи вода и гаси огъня. (Баба Елка, с. Чупрене, Белоградчишко, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Върба, с. Ресен, Търновско, баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко.)

Когато умре стопанинът, котката се радва, а кучето плаче. (Баба Мома, с. Тодювци, Еленско, баба Върба, с. Ресен, Търновско, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско.) Оттамо е и свързана враждата между котката и кучето; кучето мрази котката и всякога я гони и дави. „Живеят като котка и куче" — е пословица за двама съпрузи, които се мразят и постоянно се карат и бият.

Ако котката се припича край огнището, туй показва, че вре-

мето ще се развали, ще стане студено. Ако котката врънка и си мие лицето с крака, туй показва, че ще дойде гост. (Баба Елка, с. Чупрене, Белоградчишко, баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина.)

Когато се земе в къщи котенце, то да не би да бяга, премерват опашката му с вртено, а туй вртено забиват в къщи зад вратата. Тогава нямало да бяга. (Баба Вида, с. Стакьовци, Белоградчишко, баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина.)

Ако сънуваш котка — лошо е.

Ако сънуваш, че те одраскала котка — лошо е, ще имаш кавга с някого.

Ако сънуваш, че е умряла котката — добро е, ще има в къщи придобив. (Баба Пена Ристова, с. Стубел, Кутловско, баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина.)

ВТОРА ГРУПА. ДИВИ ПЛАНИНСКИ ВРЕДИТЕЛНИ ЖИВОТНИ

В тая група идат следните животни:

а) Вълк, вълчица, щенци, вълченца

Вълкът е хищно животно и причинява голяма пакост на скотовъдците, а особно на овчарите. Той е опасен и за самия човек, а особно зимно време, когато е гладен и ходят събрани по няколко на куп, глутница; тогава вълците нападат не само на по-едър добитък, но и на човека и го разкъсват.

Тая опасност от вълка е създала в народната вяра едно уважение към него и устроила му в поверието народно много предания, па и празненства. Като не е можал човек да му надвие с друго, той е прибягнал към молба да го умилостиви и оттамо са устроени в чест на вълка празници, наречени *Вълчи празници*, с известни обреди и религиозни обичаи.

Относително самия вълк поверието народно разказва за следните негови качества и свойства. Вълкът е много лаком и той може да издави цяло овчо стадо. Обаче господ е запазил човека и стадото му от такава напаст с това, дето е наредил, щото устата на вълка да не бъдат всякога отворени; челюстите на вълка в известни дни и часове са склопени и вълкът не може да си отвори устата. В тия дни и часове, ако влезне вълк в стадото, той не може да удави нито една овца, а само ги души и мирише и чушка ги с муцуната, но не може да захапе овцата; ако му се не отключат устата, той си отива гладен. (Дядо Колю Живков, с. Мъглиш, дядо Цако, с. Колибите, Камен дол, Тетевенско, дядо Денчо, с. Какрина, Ловчанско.) Това е едно щастие за скотовъдците. Друго щастие е и това, че вълкът не може да подуши като кучето, т.е. да познава по мириз-

мата; затова с носа си не може да познае къде има овци. Много пъти минава близо покрай стадото, което е или в дол, или в някоя горичка, а като не го вижда, замишава си, без да се спира и отбива при стадото. Той подушва миризмата от овци само по вятъра : ако духа вятър откъм тая страна, дето има овци, той отива по вятъра към стадото. Ето защо във ветровито време овчарят кара стадото да пасе срещу вятъра. (Дядо Колю Живков, с. Мъглиш, дядо Живко, с. Чупрене, Белоградчишко, дядо Златан Нойков, с. Бяла Слатина.)

Вълкът не можал да види отдалече, нито можал да си обръща главата —той не можал да вижда какво се върши или какво има зад него.

Трето щастие за човека и скотовъдеца е това, че по народното поверие в ъ л ч и ц а т а се окучвала само веднъж в живота си, и то окучва толкова щ е н ц и, колкото недели са *месниците*, т. е. неделите от Коледа до Месни заговезни. (Баба Вида, с. Стакьовци. Срв. СбНУ, VI, 90, № 21, Царибродско.) Ето защо селяните се много радват, когато месниците са кратки, т. е. когато Великден се пада рано (презм. март), та малко да се яде месо и скоро се запости. Тогава вълчицата окучва малко щенци. Когато пък месниците са дълги, тогава селяните са загрижени; особно стават загрижени, когато Великден се падне на 25 април. „Да му мислят овците и овчарите“, казват селяните в тоя случай, защото се вярва, че тая пролет вълчицата ще окучи най-много щенци. (Дядо Мило Стоянов, с. Камено поле, Врачанско, дядо Иван Девенски, с. Малорат, Оряховско, дядо Колю Живков, с. Мъглиш, дядо Стойно, дядо Христо и дядо Денчо, с. Какрина, Ловчанско.)

Дека ще се кучи вълчицата, селяните знаят и познават през време на тяхното бесуване, защото тогава много вият. Бесува се през мартинските нощи (11, 12, 13, 14, 15, 16, 17 ноември)[3]; през тия нощи вярването народно казва, че вълчиците се събират на куп с вълците и тъй събрани, се бесуват; друг път не се събират на куп, освен ако съставляват глутница.

Дето са бесували, тамо се и кучат Затова пролет, когато знаят селяните, че вълчиците се вече окучили, тръгват на хайка те превръщат всичките шубраци, прегледват всичките дупки и колкото щенци намерят, избиват ги, додето са още малки.

Когато се бесуват, след една вълчица ходят 10—12 вълци. Кучат се около Еремия, т. е. 1 май, а най-късно до 15 май, и то в дупки или трънци, но всякога близо до селото или до някоя кошара и *държава*. Туй правят, за да заблуждават селяните, които

[3] [На друго място авторът посочва като мратински нощите от 11 до 21 ноември.]

[4] [В случая „държава“ е употребено в смисъл на недвижим имот. Вж. Н. Геров, Речник на българския език, ч. I, С., 1975, стр. 373.]

не вярват, че вълчицата ще се кучи толкова близо до село или до жилището на човека.

Дето се окучила вълчицата, тамо не прави никакви пакости; тя граби овци от далечно място и ги донася тук при малките си; туй прави с цел да не даде подозрение, че близо около селото или кошарата има вълчица.

Агнето донася живо и с него си играят малките, а сетне го удавя и дава да го ядат. С това ги учи да грабят. Овцата или козата вълкът улавя за шията и с опашката я шиба и кара да върви; и тя сама тича с него.

Когато ходи при малките си с плячката, вълчицата се пази да не прави *дирка*, т.е. да не се познава никак, че е минавала там; затова не ходи през нивите, а по слоговете, дето не се познават стъпките ѝ.

От щенците тя отделя едно, обикновено мъжко, и него най-много гледа и храни и то става най-голямо.

Щенците до 50 дни пораснуват и вече тръгват да ходят. (Дядо Мило Стоянов, с. Камено поле, Врачанско, и други по-горе посочени лица.)

Вълкът, когато тръгне за плен, ходи или самичък, или на сурия. Самият вълк се казва *самец*, а сурията вълци — *глутница*. Самецът не е толкова опасен, както глутницата, но той всякога е сит. Има приказка за самеца-вълк, която се изразява във въпроса и отговора: „Защо ти е вратът дебел?“ — попитали самеца, а той отговорил: „Защото си гледам работата самичък.“ И тая приказка се зима като нравоучение, което учи, че всяка работа върви успешно само тогава и само тогава на човека е добре, когато самичък си върши и гледа работата.

Глутницата е много опасна, защото много налита и на човека. Оттамо е и приказката:

Да те пази господь:
От турци голтаци,
От вълци глутница,
От мечка стръвеница.

Баба Добра, с. Твърдица

Според баба Вида, с. Стакьовци, баба Добра, с. Твърдица, баба Тодора и баба Вълкана, с. Литаково, вълчицата не може да стане *кучна*, додето не яде кучешко месо. И да се бесува, остая ялова. Ето защо, когато наближи да се бесува, вълчицата гледа да удави някое куче. Тогава се събират няколко вълчици на глутница и обикалят около овчарските кошари или около селата и гледат да намерят някое куче. Това време е най-опасно за псетата овчарски. (Срв. СбНУ, VI, 90, № 21, Царибродско.)

Вълкът много се бои от мечка; заради това тамо, дето има

мечка, вълци не се явяват. Също така се бои и от свинско стадо от черни свине. Тамо, дето има черни свине, както напр. в Преславско, Шуменско и цялото Герловско, вълци рядко се явяват. Черните свине, а особено глиганът им, щом усетят някъде вълк, тичат към него, заобикалят го и го разкъсват. (Баба Пена Димитрова, баба Лека Банева и баба Муша Желева, с. Риш, Преславско.)

Във всичките приказки, пословици и гатанки вълкът е представен като глупаво животно, което се лъжи и мами навсякъде и във всичко от лисицата. В приказките вълкът се епитира всякога „Кумчо вълчо", а лисицата „Кума лиса".

Вълкът не може да бъде опитомен. Някои овчари са правили опити, обаче всеки опит е излизал неуспешен. Вълкът или вълчицата седят при овчаря на кошарата, додето дойде време да се бесува; щом настъпи тая възраст, те избягват в гората и не се връщат вече. Опитите обаче за кръстосване са излизали сполучливи; някои овчари са кръстосвали вълк с кучка или куче с вълчица и кръстосаните кучета са били полуопитомени и много зли. (Дядо Калчо, с. Горно Павликени, дядо Петко, с. Горна Кремена, Врачанско, дядо Иван Петров Девенски, с. Малорат, Оряховско.)

Вярата народна устроила празненства в чест на вълка, наречени Вълчи празници. Те се празнуват два пъти : през ноември (11—17) и през февруари (1—3). През тия дни жените нищо не работят — не предат, не тъкат, не шият, не перат, защото, ако някой селянин облече нещо, работено през тия Вълчи празници, вълците ще го разкъсат. Вярата народна утвърждава, че ако човек не носи и не е облечен в нещо, работено през тия празници, вълкът и да го срещне не го закача никак.

С грабежа на вълка селяните дотолкова са навикнали, щото и самият тоя грабеж, извършен при известни условия, считат за щастие.

Така, ако вълкът успее да влезе в кошарата или обора, дето са овцете, и грабне някоя овца, без да бъде усетен от овчарите и подушен от псетата, това се счита за голямо щастие — през тая година овцете щели да се изагнят добре и щели да бъдат млечни през лятото. Ето защо се радват на такъв вълчи грабеж. (Дядо Колю, с. Мъглиш, дядо Мило Стоянов, с. Камено поле, Врачанско, дядо Денчо, с. Какрина, Ловчанско. Срв. СбНУ, VI, 91, № 36, Царибродско.)

Ако някой бере *браница*, т.е. събира овце, кози, говеда и друга стока за продажба, и в тая браница влезе вълк, та отнесе някоя брав, това показвало добро: браницата щяла да се продаде скоро и скъпо, а от тая продажба търговецът щял да има голяма печалба. (Дядо Калчо, с. Горно Павликени, дядо Колю, с. Мъглиш, дядо Цако, с. Камено поле, Врачанско. Срв. СбНУ, III, 139.)

Вълкът много обичал мъгливо време, защото тогава ходел много свободно: никой не може да го види.

Ето защо има приказка, че като попитали вълка кога е най-студено, а той отговорил: „Зиме, кога изгрява слънцето.“ Също и циганинът казал: „Дъжд да е, сняг да е, само лошо време да не е.“ Лошо време той нарича мъгливо, защото тогава ходили вълците най-много. (Баба Вида, с. Стакьовци, Белоградчишко, дядо Златан, с. Бяла Слатина. Срв. СбНУ, VI, 91, № 36, с. Желюша, Царибродско.)

Ако сънуваш вълк — лошо е.

Ако те гони вълк — имаш голям душманин.

Ако гониш ти вълк и го убиеш — добро е, ще победиш някой свой голям душманин. (Баба Вида, с. Стакьовци, баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина.)

б) Мечка, медун, мешан, мече

Мечката е най-голямото диво и хищно животно в нашите гори. Мечката се храни с мед, раци, зайци, диви свине, плодове, а особено просо, царевица, диви круши, ягоди, малини. Ето защо тя наниса голяма повреда на земеделеца в планинските села и на скотовъдеца.

На овцете не е голям неприятел.

На вълците мечката е голям душманин; ето защо, дето има мечка, вълк не борави. Заради това селяните не убиват мечка, освен ако тя е станала стръвница. *Мечка стръвница* се казва оная мечка, която се настървила да яде месо и става опасна не само за стоката и добитъка, но и за самите селяни. Такава мечка е опасна и трябва да бъде убита. Мечка стръвница се казва още и *мечка мръсница*.

Мечката следи вълка и като го завари и затече на тясно място, умъртвява го с един удар и после го яде.

Мечката напада на дивите свини, но ако между тях няма глиган, т.е. див шипар, *нерез*; от него мечката бяга, защото той я разпаря със зъбите си. Но ако сполучи мечката да грабне някое дърво, тя умъртвява глигана с един удар. Ако в свинското стадо няма глиган, тя го напада без страх.

Мечката извожда малките си на широка поляна по планинските присойни рудини и там, полегнала, наблюдава ги как си играят. Ако в това време се зададе човек, тя се скрива в гората с малките си, додето замине човекът. Мечката, казват, спи през зимата, но сънят ѝ е лек, буди се лесно.

В чест на мечката има устроен празник *Мечкинден*, на който ден в нейна чест се извършват обреди и религиозни обичаи, които ще бъдат изложени тук на реда си.

Мечкинден е на 30 ноември, св. апостол Андрей.

Мечката е задала на населението голям страх. „Дай да ти побая — казала една циганка на един селянин — да те не закача

мечка, ако те срещне." „По-добре, бабо, — отговорил селянинът — побай ми да ме не срещне."

В нашите юнашки песни мечката е възпята и представена много голяма и страшна. Тук се нарича не иначе, а мечка стръвница и се рисува, че прилича „на кола с тръне", нещо грамадно, високо и голямо. С такива мечки стръвници се борили нашите юнаци и им надвивали.

В народната медицина мечката и нейният косъм играят важна роля. Ако някой боледува от уплаха, т. е. уплашил се от нещо, такъв може да бъде излекуван, ако бъде покаден с косъм от мечка и ако мечка го погази. Но де косъм от мечка! Ето защо, когато циганите-мечкари докарат дресирани мечки, та ги разиграват по селата, населението тича и купува от мечкарите косъм от мечката и плащат му да накара мечката да потъпче болните.

Народното вярване препоръчва, че пролет мечката се къпе в реките обезателно; тя се къпе на Благовец; щом се окъпе мечката, човек можал вече да се къпе, защото водата е вече *отвърната*, т. е. станала добра.

Трябва да се знае, че народното поверие препоръчва да се къпе човек в реките от Благовец, когато за пръв път се къпе мечката, па до Секновеньё (29 август), когато водата се се кне и вече става лоша за къпане.

Когато вали дъжд и после пече слънце — народната вяра казва, че тогава се жени някоя мечка. Има ловци за мечки; те са рядко. Има от тях, които убиват мечката не иначе, а само когато влезне с нея в двубой и когато тя го прегърне да го удуши, той забива в сърцето ѝ острия ханджар. Такива смели ловци носят обикновено прякор „боримечка". Те са рядко, но все има такива боримечковци.

Ако сънуваш мечка — лошо е.

Ако те гони — ще имаш неприятности.

Ако се бориш и я надвиеш — избавил си се от душманин.

Ако те гази — ще имаш премеждие.

(Баба Елка, с. Чупрене, Белоградчишко, баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина.)

"Мечка" — в преносен смисъл значи едър човек; а значи и много глупав човек.

в) Лисица

Лисицата живее по нашите гори, гъсталаци; тя слиза всякога в селата, разположени край гористи места и около кошарите и държавите, защото дебне да граби кокошки. Тя е най-големият изтребител на кокошките.

В народната вяра за лисицата няма отреден празник, нито обред и обичаи в нейна чест, обаче в приказките тя се среща често

сама или в съдружие с вълка, както се спомена и по-горе, и е известна с името „Кума лиса".

Лисицата се зима за символ на хитрина и измама и епитет „лисица", даден някому, означава хитър човек, комуто не бива да се доверяваш, защото ще те измами. Поверието казва, че ако пътува човек на път и лисица му мине път, на добро е: ще има сполука или ако падне в някаква напаст, ще се отърве. Особено значение има, ако някой обвиняем селянин отива да го съдят и из пътя му мине лисица път — това показва, че той ще бъде оправдан. Оттамо е създадена пословицата: „И сега му мина лисица път" — значи избави се.

Противоположното е, ако ти мине заяк път, значи, че ще ти се случи нещастие, или ако отиваш на съд, ще изгубиш или ще бъдеш осъден. (Баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина, баба Тодора, с. Литаково, Орханийско, баба Дона, с. Шипка.)

Малките лисичета, когато се отделяли от майка си и тръгвали на плен и живот, питали майка си: „Мамо, дека ще се видим и срещнем пак?" „В щавата на кожухаря" — отговорила тя. — Това показва, че „оттук нататък вам предстои борба да се храните и пазите, защото неприятелите ни са много, дебнат ни на всяка стъпка, и то за нашите кожи; ако прочее се видим втори път, то ще се видим не ние, а ще се видят нашите кожи в кожухарската щавена каца".

г) Мишка

Мишката живее в къщата, а живее и по полето; от тамо има два вида мишки: домашна и полска. И едната, и другата правят големи вреди на човека. Домашната — обикновена мишка, прави вреда, като яде царевица, жито и друга прибрана храна и като назобва платна и други дрехи.

Полската мишка принася вреда, като яде посято семе, особено царевицата, или пасе вече узрелите класове.

Срещу домашната мишка човекът е опитомил и държи котката, но за полските мишки нищо не може да помогне.

Като не е можал да изнамери друго средство срещу туй пакостно животно, селянинът е подирил средство из областта на духовното. Народното поверие разказва, че мишката е един малък дух, който не може да бъде победен с друго средство освен чрез молба, чрез умилостивяване. И по такъв начин в чест на мишката е устроен празник *Мишинден* (27 октомври), на който ден се вършат обреди и религиозни обичаи. Народната вяра утвърждава, че в тая къща, дето се празнува Мишинден и дето се извършват установените обреди и обичаи, там през цялата година няма да има мишки в къщата.

Ако през годината в някоя къща, дето са празнували Мишинден, се появят мишки, в такъв случай народното поверие утвържда-

ва, че тия мишки се появили, защото в къщата се краде: или някоя от снахите, или от мъжете крадат и изнасят вън от къщата скритом. Също така в една къща се появяват много мишки, когато в тая къща няма сговор между челядта; когато стървите се карат помежду си; когато снахите се не покоряват на свекървата или синовете на баща си. (Баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, баба Вълкана, с. Литаково. Срв. Ж. стар., I, 58.)

Ако сънуваш мишка — грижа.
Ако гониш мишка — добро.
Ако си уловил мишка — придобивка.

(Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина.)

д) Рис

Има [го] в планината дължина на Стара планина и е известен само на селянина в планинските села, разположени при полите на планината. Той живее в гъстите гори, по високите букі, елхи и дъбове и причинява големи пакости.

Отгоре той е сив и черен, мръсък и дава лице като атлас, т.е. има блясък; отдолу по корема е бял с черни капки, на пулове. Дълъг е колкото едно голямо куче. Нозете му са дълги и дебели и имат големи нокти, дълги около 5 см. Ушите му като на лисица, щръкнали нагоре и на върха им има китки (ресничкі) от козина, черни и прерязани, та приличат на четка. Опашка къса, колкото 20 см. Главата му прилича на хрътка, челото му търкалясто като на маймуна, а муцуната остра с гъсти, бели и дълги мустаци. Очи големи, сиви и мътни.

Рисът може да се катери по високите дървета като котка и това му свойство го прави много опасен, защото, скрит в шумака и листата на дървото, той дебне своята жертва и мигновено се спуска върху животното, прояжда вратните жили или слабините и по тоя начин го умъртвява. Зимно време той употребява такава хитрина: за да примами кошути, диви кози и елени, катери се по дърветата и събаря на снега мъх; сърните, дивите кози и елените, примамени от мъха, дохаждат да ядат и тогава той, скрит на дървото, се спуска на някоя сърна и със зъбите прояжда жилите.

Той е толкова смел, щото напада на вол, на кон, па дори и на бивол.

Много пъти дърварин някой се връща без магаре или кон. Като отишъл за дърва и вързал магарето или коня за някое дърво, а той отишъл по-настрана в гората да сече дърва, на връщането си намира добитъка умъртвен. Рисът, който дебнел дърваря, щом тоя се отдалечил в гората, внезапно напада на животното, прояжда

вратните му жили и го умъртвява, а като види човека, покатерва се на дървото и се скрива.

Появи ли се някъде в някоя местност такъв рис, той причинява големи пакости; никаква хайка не може да помогне, защото той се крие и не може да се улови.

Поверието го представило като лош дух, който може да се пропъди чрез магии. (Баба Руса, с. Кипилово, дядо Цоло, с. Колибите, Камен дол, Тетевенско.)

Рисът се среща в Стара планина в следните местности: Св. Никола при Чупрене; вижда се в планинските височини при Железна, Копиловци, Осеновлак (Искърско); Лопян и Лесидрен (Тетевенско); Кипилово и Котел.

ТРЕТА ГРУПА. ДИВИ ПЛАНИНСКИ БЕЗВРЕДНИ ЖИВОТНИ

В тая група идат следните животни:

а) Елен, рогач, кошута

Еленът или още рогачът е едно от най-красивите наши планински животни. Живее по високите планински върхове и рудини, дето човек много рядко се явява, с изключение на планинските овчари, и покрай планинските езера, в които според народната вяра обитават нашите горски вили, самовили и самодиви, а още и змейове и змеици. Той се храни с трева и млади издънки от дърветата, а вода пие от планинските езера.

Тия условия на обитаването и храненето му са силно спомогнали, та народната вяра и поверието са създали цели легенди за него и го обкръжили с ореол на светост и тайнственост.

Еленът е другар на самовилите; има особен род елени, които имат криле и които служат на вилите, самовилите и самодивите за коне: възседнали на хвърковат елен и обръжени със стрели, те летят по планинските рудини, прелитат от връх на връх, прехвърчват над пропастите или излитат високо в облаците.

Еленът е слуга божи. Ако има нещо господ да съобщава на човеците или на царете и болярите, той праща или свой ангел, или някой светец. Но тоя ангел и светец се явяват в образа на елен. В тоя случай тоя елен е личен: той има на челото си слънце, на гърдите си месечина, а роговете му са сухо злато, както го рисуват песните:

Три елена златороги,
На чело им ясно слънце,
На гърди им месечина,

На плещи им дребни звезди
. . . . . .
СбНУ, I, 14

Еленът се наслаждава с една неприкосновеност, която е издигната до религиозност. Народната вяра строго забранява да се убива елен, а поверието утвърждава, че който убие елен, добро няма да види.

Овчарите планински почитат много елена и техните кърмила са на разположение на елените. Елените свободно идат на кърмилата и лижат от солта, поставена за овцете. Дядо Живко от Чупрене и дядо Цако от Колибите Камен дол утвърждават, че елените, които ходят начело на десетина кошути, дотолкова обръгват с овчарите и овчарските псета, щото без страх дохаждат на бачията и лижат сол. И псетата ги не закачат, а овчарите ги не задяват. Като се налижат сол, те се оттеглят и пасат трева. Понякога еленът се намесва в *яловината* и пасе с нея.

Поверието казва, че тая кошара, дето отиват елени да лижат сол, бива запазена от самовили, самодиви и лоши дихания.

„Но еленът отива само на тая кошара — казва дядо Живко, — от която овчарите не пипат нищо чуждо и не са лоши хора. При курвари, пияници, хайдуци и убийци овчари елен не пристъпа." Някога се сочил с пръст онзи *стадник* (овчар с много овци), на чиято кошара идат елени да лижат сол. „На Петковата кошара слизат елени и кошути" — се казва с голяма похвала за Петка.

Нашите боляри са презирали народната вяра, та са ловили и убивали елени; в песните народни тоя лов се нарича „едра лова, сур-елени". В коледните песни коледарците пеят на момъка в къщи между други някои песни още и тая, в която се разказва как юнакът е излязъл по планинските присойни руди (рудини) да лови „едра лова сур-елени". Тук се представлява, че еленът проговорил на юнака:

Не мори си врана коня,
Врана коня и сам себе.
Тизе мене не мож хвана,
Не съм елен за ловене;
Не съм елен едногодец,
Но съм елен троегодец.
Аз съм елен от кошута,
Пръвоженка пръвескиня;
Три години мляко сукал;
Трева пасъл (детелина
По планини по рудини;
Сол съм лизал по кърмила,
По кърмила яловарски;
Вода пиял по езера,
По езера самовилски.

Из сборника ми от баба Пена Ристова, с. Стубел, Кутловско. Срв. варианти в СбНУ, I, 14; III, 11, 12; IV, 13; V, 8, 13; XII, 4; XIII, 6

Народното поверие разказва, а народната медицина е приела, че млякото на кошутата и рогът на елена са лековити.

Млякото на кошутата е лековито срещу различни болести, само че много мъчно се набавя. Де можеш да уловиш кошута в планината да я издоиш! За поверието това е възможно.

В една песен се разказва, че св. Илия се разболял и никакъв цяр му не помогнал. Сестра му св. Мария тръгнала да му дири цяр. Срещнала я св. Богородица и я разпитала къде и за какво отива; тя й разказала, че отива да дири цяр за брата си св. Илия. Св. Богородица й казала да се върне у дома, да земе сол и трички и да отиде на планината при овчарско кърмило, да накърми кошута и да издои млякото; с това мляко, щом напои брата си, той ще оздравее. (Песента из сборника ми от баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско. Срв. СбНУ, IV, 11, № 20.) Народната вяра разказва още, че момък, който е сукал от кошута, става юнак, силен и здрав; до него не могат да приближат никакви болести.

Еленът в известно време си хвърга роговете. Тия рогове имат голяма магическа и целебна сила. В къща, в която има рогове от елен, магии не могат да влезнат, лоши духове не боравят и нищо лошо не може да бъде напратено.

От голяма уплаха, от урочасване лекува се, ако болният изпие във вода стърготини от еленов рог. Поради това *яловарите*, които ходят по планините,събират такива рогове и ги продават скъпо.

Поклонниците, които са ходили някога в Рилския манастир, купували такива еленски рогове от пандурите, говедарите и овчарите манастирски, които ги брали по рилските височини, а особено по височините на Еленин връх и при езерата. От тия рогове калугерите са рязали кръстове;тия кръстове поклонниците са купували, защото вярата народна утвърждава, че тия кръстове имат голяма сила срещу всякакви магии и всякакви лоши духове.

Дядо Цако от Колибите Камен дол, Тетевенско, дълги години овчар и яловар по високите планински рудини на Тетевенския, Троянския и Златишкия балкан, ми разказа следния епизод из живота на еленте. Когато пролети почват кошутите да се водят, събират се по 10—15 на куп и туй стадо от кошути води един елен. Тогава в това време елените много враждуват един на друг. Ако се срещнат две такива стада, елените им се улавят на борба и бият се дотогава, докато един не победи; победеният заедно със стадото си избягва на други планински върхове.

Понякога се случва двата елена излезнат еднакво яки; тогава се бият, додето един от тях падне мъртъв или двама тежко ранени. През време на борбата кошутите, застанали в стадото с издигнати глави, стоят настрана и гледат сеир; те никак не зимат участие в тая борба.

Понякога, разказва дядо Цако, се случва такова нещастие: два елена в борбата си вплитат роговете и не могат да ги отплетат. Тогава се ловят живи. Ако се не случи някой овчарин да ги намери наскоро и да им отплете роговете, те там умират. Защото в това положение те не могат да пасат, нито да пият вода, нито да ходят.

Той сам дядо Цако не е откачвал роговете на такива елени, но е намирал няколко пъти скелетите на такива елени със сплетени рогове, умрели и скапали се от глад.

В приказките се споминя как чрез магии може момък да бъде преправен на рогач.

Ако сънуваш елен или сърна – добро е.

Ако сънуваш, че си уловил елен или сърна — много добро е; голям придобив в къщи. Мома ако има, ще додат скоро сгодежняци.

Ако убиеш насън елен — придобив.

(Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско.)

б) Невестулка, батова булчица, каламанка (Ахърчелебийско), попадийка

Невестулката е станала от невеста. Имало невеста, снаха, която никак не се срамувала на свекъра и свекървата си и правила всичко противно. Ако я накарат нещо да работи, тя веднага взимала хурката и почвала да преде. Така вървяло дълго време и свекървата веднъж се разсърдила и я проклела: „Да даде господ, снахо, да станеш на такова животно, та всякога да си невяста и всякога да си предеш!“ Случила се клетвата в лош час и невестата станала на невестулка.

Ето защо невестулката мрази и сега свекър и свекърва, т.е. стари хора, а много обича, като види хурка с вретено. И днеска, когато имат да я зарадват, та да не прави пакост, турят хурка и вретено.

Невестулката изтребява много кокошките; за да я направят безвредна, тургат пред курника хурка с вретено. Тогава не закачала никак кокошките. (Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Йона, с. Раковица, Кулско. Срв. Ж. стар., I, 10.)

Народната вяра препоръчва невестулката като много лошо и пакостливо животно. Всякога гледа да напакости на човека.

Тя можла да чуе всичко, що се говори за нея, добро или зло; затова поверието препоръчва никак да се не споминя нейното име, защото, щом си чуе името, дохаждала в къщи и причинявала големи пакости.

Невестулката е голям враг на мишките, домашни и полски, и тамо, дето имало невестулка, мишки нямало. С това принася полза на човека. (Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко.)

В Ахърчелебийско, когато има в някоя къща много мишки и не могат да ги изтребят с друго средство, канят невестулката да дойде в къщи. Това канене има характер на обред. Когато я канят, казват „Кальманко, ела у дома на мишина сватба!“ и вярват, че тя без друго ще дойде през нощта и ще изтреби мишките. Случвало се понякога, та някой се пошегува, та я кани тъй, но в къщи мишки

няма. Поверието утвърждава, че в тоя случай невестулката дохождала и когато не намирала мишки, разсърдвала се и за да отмъсти за тая подигравка, влизала в долапи, сандъци и изпоядвала всички дрехи.

Помаците я наричали *чумова сестра* (СбНУ, I, 77, № 44).

Поверието утвърждава, че и плюнката на невестулката е отровна; ако в стомна, във ведро или в гърне с ястие плюне — водата и ястието се отравят и когато човек пие или яде, отравя се и умира. Приказва се за такъв конкретен случай.

В едно лозе веднъж копаели работници; един от работниците намерил гнездо на невестулка с малки; взели работниците, та преместили гнездото на малките на друго място и продължили работата си. По едно време дошла невестулката и подирила малките си на първото място; като ги не намерила, помислила, че работниците или са ги убили, или зели. И веднага в яда си, за да им отмъсти, отишла та плюла в гърнето с ястието, което било закачено за един чвор на едно дърво. Работниците нищо не видели, нищо не подозирали, а продължили работата си до пладне. Когато дошло пладне, те оставили работата си и отишли под дървото да пладнуват. Какво е било тяхното удивление, когато видели гърнето счупено и ястието разлято по земята.

Невестулката, когато плюла в гърнето, отишла пак да дири малките си; когато пообиколила около старото място, тя чула гласа на малките и като подирила, намерила ги здрави и читави. Тогава невестулката познала, че несправедливо отишла да отрови ястието; за да не би да се отровят работниците, тя отишла, та прехапала връвта на гърнето и то паднало и се счупило и работниците останали спасени. (Баба Тодора, с. Стакьовци, Белоградчишко, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко. Срв. СбНУ, XII, 128, Битолско; XIII, 265, Ловчанско.)

в) Таралеж, еж

В народната вяра и в поверието таралежът заема много важно място. Народната вяра учи, че таралежът е най-старото животно между всичките животни: затова е и най-мъдро и умно; оттам е наречено *стара вяра*. По-горе се разказа как само таралежът се намерил най-мъдър, та отклонил слънцето да се не жени. Ако не беше бил тогава таралежът, слънцето щяло да се ожени и днеска светът не би бил, защото всичко щеше да изгори.

„Таралежът знае всичко и ако можеше да говори със света, и човеците биха били друго — казва баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко — защото щеше да ни научи на много работи, които днеска не знаем."

Таралежът според поверието не остарявал, защото, като

остарее, той пасе трева, която подмладява. (Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско.)

Той умира само от човека и от орлите. Човекът го убива за лек, а орлите го ядат.

Таралежът е полезен за човека; той се храни с мишки и изтребява много полските мишки. Той изтребява и домашните, но не го взимат в къщи, защото много смърдял. Той се храни още и със змии и изтребява най-опасните отровни змии.

Той обичал много музиката. Когато овчар някой засвирел със свирка, кавал или гайда, таралежът се откривал, издавал главата си и слушал с внимание. (Дядо Цако, с. Колибите, Камен дол.) Когато е свит на кълбо, ако иска човек да се развие, трябва или да му засвири, или да му задрънка с машите и ръжена. (Баба Йона, с. Раковица, Кулско.)

Месото на таралежа се употребява в народната медицина. Яде се за всяка вътрешна болест; а всичките рани и подкожни болести се лекуват, като се изгори месото му и [със саждите] се посолят. Родителка жена, когато страда от пъпките на *cucute*, т.е. дохаждат, та се изпукват и детето не може да суче, тогава ги солят със сажди от изгорено таралежово месо и раничките леко и лесно заздравяват. (Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Вида, с. Стакьовци, Белоградчишко, баба Ивана, с. Раковица, Кулско, баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко.)

г) Прилеп

Прилепът според поверието е бил някога си човек голям престъпник, който избягал из затвора. За наказание господ го сторил на прилеп. Той се бои от света, крие се от хората и от животните и излиза само нощно време. Ако го срещне някое животно и го спре, той се казва птица и посочва крилете си; ако го срещне птица и го спре, той се казва животно и посочва главата и нозете си. (Баба Пена Ристова, с. Стубел, Кутловско, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Деспа, с. Деремахле.)

Прилепът се бои много от човека, защото само той ще го познае; пред него той не може да се скрие, нито да го измами. Затова излиза само нощно време, когато човеците спят, и живее в пусти къщи и здания в пукнатините на стените. (Баба Стояна, с. Кнежа, баба Йона, с. Раковица, Кулско, баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко.)

Поверието народно казва, че прилепът има в себе си някаква магическа сила. Вярва се, че ако някоя мома носи в косатника си зашито крила от прилеп, то момците ще летят по нея; също и дукянджия, който има окачена в дюкяна си глава от прилеп, дюкянът му ще бъде пълен всякога с мющерии [купувачи].

Ако някой носи в дрехата си или в пояса зашита главата му или крилете му, такъв не ще има лоша среща.

И кръвта му е лековита срещу уплаха, нагазено или друга вътрешна болест. В такъв случай прилепът трябва да бъде заклан със сребърна пара; иначе лек няма да има.

д) Кърт, къртица

Народната вяра разказва, че къртицата е станала от човек. Едно време един баща е имал 40 синове, които се много карали за земята. За да ги умири, баща им разделил земята, като дал всякому неговия дял. Но те пак продължавали да се карат. Баща им в голям яд ги проклел: „Да даде господ, синко, да станете на такива животни, та все в земята да ровите и пак да се не наситите!" Случила се клетвата в лош час и господ ги направил къртици. И сега всяка къртица има по 40 кърпичини (купчинки от земя) и пак ѝ е тясно. (Баба Пена Христова, с. Слубел, Кутловско, баба Тодора, с. Литаково, Орханийско, баба Кера, с. Балван, Търновско.)

Пръстта от кърпичината се взима за лек; зима се и за баяне и за магии. (Баба Тодора, с. Литаково, баба Деспа, с. Деремахле.)

2. ПТИЦИ

Птиците, които влизат в областта на народната вяра, ще разделим на две групи.

ПЪРВА ГРУПА. ДОМАШНИ ПТИЦИ

В тая група идат следните домашни птици:

а) Кокошка, петел, пиле, квачка, ярчица, ярка

Кокошката играе важна роля в живота на нашия селянин, колкото в стопанството му, толкова и във вярата и поверието му.

В стопанството на селянина кокошката е важна, защото му дава месо и яйца. Който има кокошки, може всякога да се отсрами, ако му дойде гост: веднага се лови и коли кокошка, сготвя се и гостът е нагостен.

В къщата като храна кокошката много нарядко се употребява — само на Заговезни и на някой друг празничен ден и когато дойде гост. Гостенин не може да се изпрати негостен с печена кокошка.

Други случаи, когато кокошка се коли и яде, са случаи обредни, религиозни. На св. Илия ще се заколи старият петел и

се оставя нов баща, по-млад; на стожера, когато се свърши вършитбата, коли се петел и се яде; на сватба има случай, когато се коли петел или кокошка на кръстника, стария сват и свата; на кокоша черква се колят само кокошки, кадят се и се ядат и още др.

Кокошката обаче е много по-важна в живота на селянина, в областта на неговата вяра и неговото поверие.

Къща, в която се не върди гад и не пее петел, тая къща, казва поверието, ще запустее.

Не само къща, но и всяко жилище на човека — *кошара*, *поята*, *държава*, *колиба* — обезателно трябва да има гад, т.е. кокошки с петел. Най-тежката клетва, която може да се изрече срещу някого, е „На къщата му петел да не пее".

В християнската религия кокошката е обявена за нечиста; кокошката никога се не кади; прави изключение само един народен обред, наречен *кокоша черква*, когато курбан е изключително кокошката и попът я кади.

Но ако християнската религия ѝ отрекла място в обредите, то народната вяра и поверието ѝ дали много почетно място.

На добър гост, ако се не заколи кокошка и да се нагости с печена кокошка, лошо е за в къщи.

На сватба, кръщене, на *госкье* (при сватба), ако се не заколи и свари кокошка — обикновено вари се цяла — сватбата, кръщенето и госкьето няма да бъдат щастливи.

На кокоша черква, ако някой не донесе кокошка за курбан, в неговата къща няма да има спор и късмет.

Не само кокошката, но и частите ѝ имат влияние и значение за човека.

Кокошата глава, а особено кокошия мозък, ако яде човек, става глупав, отслабва паметта му.

Кокоши крака, който яде, не може да държи тайна. „Ти си ял кокоши крак» — се казва за оногова, който не държи, що му е казано като тайна.

На *коняка* (гръдната кост) гледачите могат да познаят бъдещето на къщата, какво ще бъде. (Баба Къна Петкова, с. Алтимир, Оряховско.)

Всичко това е повлияло, та народната вяра е устроила празненство в чест на кокошката, съпровождано с обреди и обичаи.

Когато кокошката пропее като петел, това показва, че ще има нещастие в къщи. За да се отстрани то, трябва да се заколи веднага или пък жива да се отнесе в чуждо землище, и то в гора, и тамо да се хвърли да бъде изядена от диви животни. С това нещастието се отстранявало. (Баба Йона, с. Раковица, Кулско.)

Черната кокошка се употребява за магии и за лек. Черната кокошка не се гледа добре от поверието; в нея имало нечист дух.

В чест на кокошата болест *мрата* се коли курбан черна кокошка. Перушината, главата, *жельдъкът* от тая кокошка се скриват

за лек срещу лоша болест и срещу лахусите, които нападат на родителка жена.

Кокошката става к в а ч к а *(клочка)*, когато дойде време да мъти.

Ако квачката умре на яйцата, вярването народно утвърждава, че тя е ударена от лахусите; с перушината на такава умряла квачка се лекува жена *лахуса*, т. е. родителка, която е ударена от лахусите — нечистите духове.

Ако квачката бяга от яйцата си и не лежи да ги мъти, поверието утвърждава, че такава квачка е омагьосана. Да бъде запазена от такива магии, още когато я садят да мъти, вършат се някои обреди и обичаи над яйцата. (Баба Сава, с. Бяла Слатина.)

Пилетата, особено черните, играят роля в магиите и в народната медицина. (Баба Вълкана, с. Литаково.)

На момче се подарява само пиле, и то петле, а на момиче — ярчица. Това има значение за разплодяването на кокошките. (Баба Морфа, с. Дерекьой.)

Я р к а е женско пиле, което вече се момее, т. е. близо е да носи яйца. „Къса кокошка заман ярчица“ — е пословица, която се казва на жена младолика.

Ако сънуваш, че в къщи има квачка с пиленца — добре е; ще има в къщи придобив голям.

Ако колиш кокошка — бърз хабер ще ти дойде.

Ако ядеш печена кокошка — грижа и скръб.

Ако кокошка снела яйца — клевета. (Баба Елка, с. Чупрене, Белоградчишко, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко.)

П е т е л ъ т заема много важно място във вярата народна и в поверието.

Петелът се върди колкото за разплодяване на кокошките, толко и за неговото значение в народната вяра.

Ние казахме по-горе, че къща, колиба, кошара и всяко място, дето човек се установява да живее, макар и няколко месеца, без петел не бива, защото е лошо. Къщата и колибата ще запустее, а кошара, както и друго селище без петел ще бъде нападано от лоши духове и навети. Петелът пази живущите в тия места. Оттамо е и най-тежката клетва: „Петел да ти не пее в къщи“ — значи да опустее.

При баянето срещу някоя болест заклинанието, което прави баячката, е: „Да идеш в пусти гори Тилилейски, дето петел не пее!“ — казва се на болестта.

Нема куче, бабо, да пролаи,
Нема петел, бабо, да пропее —

казва момчето в една песен за чумата, която, престорена на бабичка, седяла вън от селото край кладенеца и питала момчето-сираче,

което се връщало дома си от гурбет. (Срв. СбНУ, XIII, 120, Охрид.)

Петелът е недосегаем за никакви лоши духове. Напротив, тия лоши духове бягат от гласа на петела. Нощно време те боравят само додето попеят петлите. *Първи петли* е време, когато всички лоши дихания са побягнали и човек може да излазя из къщи, а може и да тръгне на път. (Срв. приказката в Ж. стар. I, 39.)

Петелът може да предсказва. Ако пее на прага — значи ще ни дойде гост. Затова, когато почне да пее, селянката казва: „Пей, петлю, пей! Ако е добър гост, пей ми пак!" И ако петелът повтори да пее, това показва, че гостът е добър.

Вечерно време, ако петлите почнат да пеят, това показва, че времето ще се развали: лете — ще вали дъжд, а зиме — ще има сняг и виелица. (Баба Йонка, с. Раковица, Кулско, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко.)

Петелът е застъпен в много обреди и обичаи като жертва.

На св. Илия се коли старият петел като курбан на св. Илия.

После свършването на вършитба червен петел се коли на стожера като жертва на нивата, на плодородието.

На сватба момъкът заниса червен петел, украсен с китки и венци, в дома на момата.

На кокоша черква всяка къща ще отнесе червен петел насред селото, дето се прави обща селска трапеза. Тая кокоша черква е обред в чест на нивите, на плодородието. (Баба Върба, с. Ресен, Търновско, баба Дада, Панагюрище, баба Дона, с. Шипка. Срв. СбНУ, XII, 138, Прилеп.)

Петловите пера на опашката са служили някога, па и днеска служат на момите за украшение. С тях се китили, защото тия пера ги пазели от уроки, от лоша среща, от магии и от лоши духове.

В приказките петелът се явява много често и играе всякога свръхестествена роля срещу лошите духове.

На пилци, които се измъчват у ягоди, т. е. есенно време, черупките от яйцата надяват на пръчка и ги скътват, та с тях лекуват пилците и кокошките, когато се появи по тях болест. Употребяват ги и за друг цяр. (Баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, Оряховско.)

В полога на кокошките, дето носят яйца, не бива да се бърка вечер после заход слънце, а така и в четвъртък, защото кокошките ще *стръват* яйцата, т.е. няма да носят на полога, а по дворищата.

Жена не може да коли кокошка, защото е лошо и за жената, и за къщата. Изключение се прави на Мрата, когато черното пиле или черната кокошка трябва да бъде заклана от жена, и то от най-старата в къщи жена — свекървата или най-старата снаха.

Ако сънуваш, че си уловил петел — придобив. Ако чуеш на сън, че петел пее — хабер от домашни (ако си в странство) или от добър приятел. (Баба Вълкана, с. Литаково.)

б) Пуйка, гъска, патица (пловка)

Тия домашни птици не зимат участие в религиозните обичаи и обреди, обаче в поверието се срещат.

Патица (*пловка*) не бива да мъти своите яйца. Пловчите яйца мъти кокошка. Ако някъде някоя пловка мъти своите яйца, това е лош знак — ще умре някой в къщи. В такъв случай патицата с малките си трябва да се отнесе в някоя гора и там да се хвърли, за да я изядат диви зверове. (Баба Пена Ристова, с. Стубел, Кутловско.)

Патицата, кога ще легне да мъти яйцата си, тя ги носи някъде из двора на скришно място и никой от домашните не може да усети, додето не измъти яйцата и изведе малките. Много пъти такава патица отива вън от къщи, в съседна къща или в друго чуждо място. (Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Йонка, с. Раковица, Кулско.)

Момите се китят с перата на пловъка (патока),които растат на опашката и са криви; тия пера се наричат *кривец*. Тоя кривец, както и петловите пера, пази момата от уроки, от лоша среща, от напратено, от магии и от лоши духове. (Баба Елка, с. Чупрене, Белоградчишко, баба Пена Ристова, с. Стубел, Кутловско.)

Когато есенно време почнат да хвърчат гъските, това показва, че зимата наближава. (Баба Драгана Точова, с. Марашки Тръстеник.)

в) Паун

Паунът сега не е домашна птица; някога обаче изглежда да се развъждал много, защото много е познат на народната вяра и на народните песни.

Паунът се развъждал в болярските дворове и оттам в коледните благословии:

Да се носи и подноси,
Като паун по болярски двори.

В сватбарските, коледните и моминските песни паунът много се споменя, много се възпява. Той се споменя като птица хубава и величава, а споменя се и заради перата си.

В песните се казва, че всякога пауновите пера са предпочитани били пред други пера, употреблявани за украшение; дори са бивали купувани. Вярата и поверието казват, че и пауновото перо предпазва момата и невестата от уроки, от магии, от нагазено и лоши духове.

Додето другите пера птичи са носили само момите, то пауновите са едно от украшенията на невестинското було. Оттам пауновото перо се дирило много.

Пее се:

Ситна роса́ роси́,
Ситна та студена:
Дребна трева расте́,
Паун ми я пасе.
Перата му капат,
Момите ги берат,
Та ги китки китят,
Китки за хилядо,
Перо за стотина.

СбНУ, XV, 15, № 2, Неврокопско

Мили мои девет се́стри!
Китѝте ле ми гайтанье?
Свивате ле ми свилна руба?
Купихте ле ми паун пе́ро,
Паун перо лазаричко?

СбНУ, V, 21

Оттук се вижда колко се ценило пауновото перо; то се дори продавало за пари, което показва, че паун-птица е бил рядък.

В песните паунът се споминя, че той се ловил като лов по горите от нашите боляри и е готвен на гозба и слаган на царска и болярска трапеза.

Да отиде у гора зелена,
Да улови два сиви пауни,
Да уготви кралъова вечеря.

СбНУ, XIII, 64, Софийско

Дали наистина пауни е имало в нашите гори, или тука се споминя за друга птица, прилична на паун, никой не можа да ми обясни. Изглежда, че тук под думата „сиви пауни“ се разбира друга прелетна птица, например див петел с дива кокошка или пък известната днес прелетна птица бекас.

В обредите и религиозните обичаи паунът не се споминя; в песните се нарича още „паун-пиле“. Такова паун-пиле кацнало на боляр-Павлови двори и го подканя да отиде на Светогорски манастир, каквото се бил обещал, а отлагал да изпълни. (СбНУ, II, 12, № 15; III, 6, № 4.)

В сватбените песни младоженякът се оприличава на паун, а булката на пауница:

Паун иде, паунища води.

Насън ако видиш паун — добро е.

Ако уловиш паун — момък ще иска момата или момата ще пристане за момъка; изобщо добро е.

Ако момата се кити на сън с пауново перо — добро е, ще получи чест. (Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко.)

Има собствени имена Паун, Пауна.

г) Гълъб, гълъбица

Гълъбът е домашна птица, но не се развъжда от селяните; той е известен повече като дива птица и се нарича „див гълъб".

Гълъбът, както и паунът са развъждали болярите; после той е развъждан по турските кули, по черквите, по водениците. Селянин гълъби не въди. Това се дължи на поверието, че къща, дето се развъждат гълъби, най-накрай запустява.

В песните гълъбът се споминя с епитета „сив-бял гълъб". (СбНУ, II, 3; IV, 8, № 12.)

Такъв сив-бял гълъб известява на царя, че царството му ще пропадне:

Подхвъркнали два гълъби,
Два гълъби, два ангели.
Кацнали са на царьови,
На царьови чемшир порти.
Разтърсили сиви перца,
Изтърсили бяло книже,
Бяло книже черно слово.

Из сборника ми от баба Деспа. Срв. СбНУ, IV, 8, № 12; Ат. Ил. № 65

Гълъбът се споминя и в сватбарските песни, дето момъкът се оприличава на гълъба, а булката на гълъбицата:

Гълъб иде, гълъбица води.

В сватбарските песни срещаме обреден сватбарски хляб, известен под името *гълъбник* (*галабник*). Гълъбът се зима като образец на плътна чистота, на съпружеска вярност и привързаност.

Ако уловиш гълъб на сън — добро е.

Ако гълъби мътят в къщи — грижа. (Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско.)

Има собствено име Гълъб.

ВТОРА ГРУПА. ДИВИ ПТИЦИ

Дивите птици, които влизат в народната вяра и поверието, както и в някои религиозни обичаи са следните:

а) Орел

В народната вяра и поверието орелът заема много важно място.

Орелът е единствен от живите същества, който може да излиза горе до облаците в горния свят и да слиза доле, в долния свят, изпод земята. Той живее в облаците и по високите планински непристъпни върхове, а на земята слиза само когато ще се нахрани. Вода пие горе в планинските езера.

Орелът предвожда облаците; той се и бие с тях.

В който сънор има орел, тамо град не бие, защото орелът не дава; като се зададе облак с град, орелът излитва горе, бие се с облака и го откарва на друга страна. Поради това народната вяра забранява да се убива орел; поверието заплашва,че който убие орел, той или осакатява, или се разболява, или се случва нещо лошо у дома му. (Баба Елка, с. Чупрене, баба Деспа, с. Деремахле.)

Също много лошо е за човека, който иде та развали гнездото на орел или му земе яйцата.

Народната вяра разказва, че орел никога не остарява; дойде ли до старост, той отива там на край свят, дето има езеро с жива вода и се окъпва в нея. Като се окъпе, той става млад. (Баба Вида, с. Стакьовци, Белоградчишко, баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко, баба Дона, с. Шипка.)

Орлицата снасяла едно яйце и измътвала едно пиле; това пиле е изначало с кръст на гърдите, оттам и в песните се пее за кръстато орле (СбНУ, I, 53), оттам се споминят и орли-кръстачи.

Такова орле е известило на цар Костадин, че царството му ще пропадне:

Припаднала тъмна мъгла
Над царьови равни двори.
Сред мъглата малко орле,
То си трепти с дясно крило.
Та изтърси бяло книже,
Бяло книже, черно писмо,

Из сборника ми от баба Деспа. СбНУ, VII, 12/15

Нашите боляри някога са опитомявали и обучавали за лов такива орли, с които ловили птици.

Марко не ще сокол да си земе,

Нало узе кръстато орленце.
Всите шатки на дно са паднали.

СбНУ, III, 103, Софийско

Из живота на орлите народните сведения са такива.

Има два вида орли: бели и черни. Белите орли се казват *баба*, а черните — *козгун*; общото название обаче е б я л о р е л, ч е р е н о р е л.

Храни се с мърша, а граби и живи агънца, ярета, зайци, змии и костенурки. Белият орел се храни само с мърша, затова е много полезен, а черният граби агънца и ярета и с това напася вреда.

Когато грабне животното, орелът го отнася далече на планината или в скалите и там го яде; додето хвърчи с животното, той гледа да го умъртви с клюна си: или му пробива главата, или го изтърбушва. Когато грабне костенурка, той я издига високо и оттамо я пуска на земята и когато се пръсне черупката ѝ, той я повторно поема и после я яде.

Когато грабне змия, той с клюна си ѝ прокълва главата. Ако това не успее, и нея пуска на земята отвисоко и додето е още зашеметена, той се спуска и я умъртвява. Но всякога тоя лов на орела не минава без борба. Понякога змията се увива около нозете му и орелът води с нея жестока борба във въздуха, додето ѝ надвие; имало е случки, когато змията успява да му пречупи свирките. Тогава орелът пада. Но това става много рядко — казва дядо Цако от с. Колибите, Камен дол, който веднъж е наблюдавал такава борба между един голям смок и един орел.

„На която страна *зашестат* (завият) орли — там има мърша“ — е пословица за ония наши грабители, които летят и се струпват там, дето има келепир.

Нашите някога иноци, попове и граматици, които са писали книгите, употребявали са орлови пера; който е имал орлово перо, той се е гордеял.

Друг обред или обичай в чест на орела не среща се.

Ако сънува човек орел — добро е, придобив ще има. Ако улови орел — голям придобив и добри вести. Ако сънуваш, че орел те напада — лошо е. (Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско.)

б) С о к о л

Соколът е възпят като юнашка птица в нашите юнашки песни. Соколът е неразделен другар на юнаците, на войводите, на болярите; в тоя случай той се нарича „сив-бял сокол“. (СбНУ, IX, 81.)

Нашите боляри, войводи и юнаци са го опитомявали и обучавали, та с него са ловили „дребна лова, дребна лова ярабици, ярабици преперици“.

В поверието соколът се рисува като вестител на бога. Когато е имал да праща някаква вест на царя или на някой силен болярин, той пращал писмо по „сив-бял сокол", а много рядко по „сив-бял гълъб".

За нашето политическо крушение господ е известил цар Асеню, като пратил „бяло книже, черно писмо" по „сив-бял сокол".

Завил се сив-бял сокол,
Завил се е зашестарил,
Над царьови равни двори,
Ни се дига, ни се слага.
Съгледали го царьовите,
Царьовите чохадари,
Та си царю проговарят:
Ой те тебе, царь Асене!
Завил се е сив-бял сокол,
Над царьови равни двори.
Ни се дига, ни се слага.
Става три дни как се вие.
Излязъл е царь Асене,
Да си види сив-бял сокол.
Зашестари сив-бял сокол,
Падна царю на коляно.
Та разпери дясно крило,
И изтърси бяло книже,
Бяло книже черно писмо,
Черно писмо, ситно писмо.

Из сборника ми от баба Деспа, с. Деремахле. Срв. варианти в Мил №63; СбНУ, XII, 3, 2, 1; Ат. Ил., № 105, 69, 110

В песните момъкът се оприличава на сокол, а момата на *геракиня*, т. е. женска соколица:

Ой Дойчине, мой соколе!
Ти си стана сив-бял сокол,
Аз си станах пъстра геракиня.

СбНУ, VII, 21, Разградско

В сватбарските песни младоженякът се именува „сокол", а невестата „геракиня":

Сокол иде, геракиня води.
Гълъб иде, гълъбица води

СбНУ, II, 64, № 24, Кратово

Ако момъкът сънува, че е хванал сокол — ще земе мома, която ище сърцето му.

Ако мома сънува сокол — ще земе мъж, когото обича.

Ако убиеш сокол — придобив.

Има собствени имена: Сокол, Соколина, Соколец планина.

в) Щ ъ р к, щ ъ р к е л

Щъркът е хаджия, поклонник, и то голям поклонник, защото всяка година отива на хаджилък и се връща оттамо.

Щъркът живее далеко, тамо близо до край свят.

Щъркът е човек, но веднъж много съгрешил на бога и господ го наказал. Дал му да носи на гърба си един голям сандък по полите на една висока планина, като му заръчал да не посмее да отвори капака. На едно място свалил сандъка да си отпочине и от любопитство отворил сандъка да види що има вътре; като отворил захлупака, тутакси излезли из него змии, гущери и жаби и се разпръснали. Тогава господ го направил щърк и му казал, че ще стане човек, когато събере отново в сандъка избягналите змии, гущери и жаби. Ето защо той цяло лято се щура из блатистите места и събира змии, гущери и жаби. (Баба Елка, с. Чупрене, баба Сава Ивановица, с. Бяла Слатина. Срв. приказката в Ж. стар., I, 10.)

Според друг разказ на народното поверие щърковете и сега са човеци, но човеци са тамо на мястото си; но тамо не могат женските да раждат — така е отредил господ, та дохождат у нас да раждат и тогава се връщат. Господ е отредил при нас да дохождат престорени на щъркове.

Когато дойде пролет, те отиват, та се окъпват в някакво езеро и тогава стават на щъркове. Когато дойдат при нас и измътят и отгледат малките си, есени се връщат пак тамо. Като стигнат там те се окъпват в друго езеро и стават на човеци. (Баба Вълкана с. Литаково, баба Деспа, с. Деремахле. Срв. СбНУ, VII, 193 Прилеп.)

Приказва се, че един момък, като побягнал от баща си, скитал се из земя в земя и по едно чудо стигнал в земята на щърковете. Стигнал, но не можал да се върне. Когато щърковете тръгнали за нашата земя, и той тръгнал с тях, като се окъпал в чудното езеро и станал на щърк. Но преди да стане на щърк, той зел в едно стъкълце от другата чудна вода, която претваря от щърк на човек. Като стигнал до селото си, той се полял с тая вода и станал пак на човек. (Срв. приказката в СбНУ, VII, 193—206.)

Вярването народно утвърждава, че къща, където мътят щърковете през лятото, по кошовете, кошарите, кумините, купите сено или на някое високо дърво — бряст, люляк или друго, тая къща е запазена от магии, от лоши навети, от напратен живак и други злини.

Вярва се, че щърковете пролети, когато дойдат, отиват пак в същата къща, дето са мътили и миналата година. Връзвали им белези и по тези белези ги познавали.

Дохаждането на щърковете е белег, че вече пролетта е дошла. Затова щъркът се посрещал с песни и игри, които в тоя случай са били обредно-религиозни песни и игри. Те дохаждат на Младенци (9 март). От тия някогашни песни и игри са останали днес само ония обичаи, дето децата, като видят най-напред щърк, скачат и викат:

Щърко ле, мърко ле!
Тебе боли половина,
Мене не; не!

Това правят до три пъти, като подскачат високо.
Другаде пък децата, като играят хоро, пеят:

Щърко ле, мърко ле!
Щръкни кола под кола,
Да береме камъне,
Да правиме мостове,
Да ни идат гостове!

Вярва се, че през лятото тези, които са пели и играли, ако са възрастни вече, няма да имат болка в кръста, когато жънат, косят или работят друга работа наведени. (Баба Йона, с. Раковица, Кулско, баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина.)

Някъде по същата причина се търкалят по земята. (Баба Пена Христова, с. Стубел, Кутловско, баба Мария, с. Криводол, Врачанско.)

Яйцето на щъркела има такава сила да развали и най-силната магия. Ето защо, макар и да е голям грях да се бърка в гнездото на щърка и да му се зимат яйцата, но в тоя случай правят доя грях, та зимат яйце.

Поверието разказва, че когато види човек щърк най-напред, хубаво е да има в себе си пари и да бъде сит и весел, защото в какво положение те завари и види най-напред щъркелът, в такова ще останеш през цяло лято. (Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко. СбНУ, VI, 95.)

г) Ластовица, лястовица

Лястовицата е другар на щърка и ведно с него отива и с него се връща. Така есени на св. Илия тръгва от нашата земя и се връща на Благовец, а щъркът тръгва на св. Пантелей и се връща на Младенци. Но тамо край Бяло море се чакат едни други.

Ластовиците тръгват по-рано (20 юли), но при Бяло море чакат щърковете, защото сами не могат да го прехвръкнат. Като дойдат щърковете, тогава тръгват заедно; през морето, когато щърковете разперят крилете си да почиват, ластовиците кацват на крилете им, та и те почиват. (Баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско.)

Ластовиците живеят по съседство с щърковете и при тях се раждал черният пипер, който им служи за храна — те зобат чер пипер.

Поверието народно утвърждава, че в която къща мъти ластовица, тамо магии не боравят, тамо *напратен живак* не отива. Ето защо както щъркът, така и ластовицата гостенка се посреща с радост и не ѝ се пречи да си прави гнездо под кошовете, хамбарите или под стряхата на къщата.

Поверието строго забранява да се убива ластовица или да ѝ се разваля гнездо, да се чупят яйцата ѝ или да се убиват малките ѝ.

Вярва се също, както и за щърковете, че ластовиците се връщат в същата къща, в която са мътили и миналата година или са се излюпили в нея. (Баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.)

Гнездата на ластовицата народната медицина препоръчва за лековити и ги употребяват за цяр. Тях употребяват още и за разваляне магии, когато са направени, та един мъж да намрази и напусне жена си. (Баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.)

Ластовицата е станала от невеста. Тя била оженена за момък и дадена надалеко. Свекър ѝ бил хайдутин и харамия; със сина си заедно пресрещали пътници на друма, дето им била къщата, и ги убивали и обирали; всяка нощ донасяли:

Човешки глави да крие,
Кървави ризи да пере.

Това ѝ много дотегнало и тя решила да бяга, но било много мъчно, защото майка ѝ била много далеко. Тогава тя плакала и се молила богу:

Стори ме, боже, направи,
На каква годе гадинка,
Да литна, боже, да хвръкна,
Да бягам, боже, оттука.

И господ чул молбата ѝ и я направил на ластовица. На *коцака* си като невеста тя носила гайтан (косатник) с три редове. Когато да хвръкне през прозореца, свекърът я съгледал и се спуснал да я улови. Той обаче успял да сграбчи само единия ред от гайтана ѝ, т.е. едно перо от опашката ѝ. Ето защо и днеска опашката на ластовицата има само две пера, т. е. само два реда останали от гайтана ѝ и изглежда като вила. (Баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско, баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко. Срв. приказката в Ж. стар., I, 9; СбНУ, I, 28, Ахърчелебийско, как Марийка станала на ластовица.)

В народните песни ластовицата се нарича „граматик", „чернопера", „шаро-крила".

Ой ви вазе, ластовици,

Ластовици, граматици,
Черно-пери, шаро-крили!
Кат' сте дошли от през море,
От през море, бяло море,
Дал' видяхте мое либе,
Татък доле в Анадола?

Из сборника ми от баба Мича Илийчева, с. Козар Белене. Срв. вариант в Шапк. № 32

Ако сънува човек ластовица — добро е.
Ако мъти под стряхата — придобив.
Ако сънува човек, че уловил ластовица — печалба. (Баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.)

д) К у к у в и ц а

Кукувицата дохажда на Благовец.

Щъркът и ластовицата се считат за вестители на пролетта, но дохаждането на кукувицата е най-силната вест за пролетта, защото после това дохаждане студ и зима вече няма.

Нейното вестяване очакват всички: овчари, земледелци, моми и невести. Защото нейният глас вестява и добри, и лоши вести. Добри — че вече пролетта е дошла, а лоши — че заедно с пролетта са дошли и самовили, самодиви, змии, гущери, змейове, змеици и разни други лоши дихания.

Ето защо тя се посреща с п е с н и и и г р и, наречени о б а г о в е ш к и. Тия песни и игри са обредни, защото се пеят и играят само на Благовец в чест на кукувицата.

Кукувицата, като кука, предупреждава майките, които имат щерки, да ги не пускат на кладенци, че там' има самовили и самодиви. (Срв. песента в Ж. стар., I, 125.)

Поверието препоръчва човек да гледа на Благовец да бъде всякога сит и охолен и да има при себе си пари, защото, когато чуе гласа на кукувицата, в каквото състояние се намира, в такова остая през цялото лято. (Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.)

Момите, като чуят гласа на кукувицата, връзват възел на кърпата си; тоя възел носят три дни и после го отвързват и гледат какво има в него. Ако има прашец или вълничка (влакънца) или друго нещо — момата ще се ожени през годината; няма ли нищо в него, ще я завари и на другата година кукувицата пак мома. (Баба Тодора, с. Литаково, баба Морфа, с. Дерекьой, баба Дада, Панагюрище. Срв. СбНУ, VII, 138.)

Момите гледат на кое клонче е стъпила кукувицата, кога кука, и след като хвръкне, момата отива, та откършва туй клонче и го носи със себе си; вярва се, че нейният любовник ще да я поиска

скоро. (Баба Дада, Панагюрище. Срв. СбНУ, III, 135, Прилеп.)

Народната вяра утвърждава и народът твърдо вярва, че кукувицата не вие свое гнездо и не мъти тя сама, а сниса яйцата си в чуждо гнездо; като снесе яйцата си, тя се вече не грижи за тях. Тя не сниса яйцата си в едно гнездо, а във всяко гнездо сниса по едно. Другата птица измътва кукувичето яйце и отгледва малкото, додето хвръкне. Оттамо има клетва: „Да събереш къща като кукувица!"

Дето кукувицата няма свое гнездо, вярата народна утвърждава, че това е следствие на клетва. В коледните песни се разказва, че тая клетва срещу кукувицата е от св. Богородица, защото разбудила млада бога:

Закукува, божне ле, кукувичка,
Закукува, божне ле, събуди го.
Прокълна я, божне ле, божа майка:
Ой та тебе, божне ле, кукувичке!
Тъй да ходиш, божне ле, да кукуваш,
Да не виеш, божне ле, вито гнездо.
Най да снесеш, божне ле, в чуждо гнездо,
В чуждо гнездо, божне ле, пъстро яйце.

СбНУ, VIII, 11, № 5, Варненско

Вярата народна утвърждава, че кукувицата има плюнка; тая плюнка се вижда по дърветата и се казва *кукувиче*; тя е един род гъби. Тая кукувича плюнка е лековита и я употребяват за цяр. (Баба Вида, с. Стакьовци, баба Къна, с. Алтимир.)

И кукувицата е станала от жена. Вярата народна разказва така.

Имало е сестра и брат; името на брата било Куку. Сестрата била мързелива и брат ѝ много я гълчал, а тя му се карала. Като не можал да я търпи, той забягнал надалече и я оставил самичка. Тя останала сама в къщи. Като се изгубил брат ѝ, тя се разкаяла и почнала да плаче. Молила се богу да я стори на каква годе гадина, да хвръкне и отиде да го дири и намери и да му ище опрощение. Господ ѝ чул молбата и я сторил на кукувица.

Оттогава и до днеска тя ходи, дири го и го вика: „Куку! Куку!" А брат и мълчи. Той излиза нощно време и отговаря: „Чух! Чух!" Тя го чуе из гората, но не го вижда. На сутринта тя пак хвърчи и още по-силно го вика, но той ѝ се не обажда.

Така прави до Еньовден. На Еньовден, като види, че той ѝ се не обажда, тя млъкне. Тя мълчи догодина до Благовец и пак се сети за него, пак ѝ дожалее и пак го дири и вика. (Баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина. Срв. Ж. стар., I, 10.)

В коледните песни се разказва защо кукувицата млъква на Еньовден; тя разбудила млада бога и св. Богородица я проклела:

Д'онемееш от Еньовден,
От Еньовден до Благовец.

СбНУ, VII, 15, № 20, Варненско

Повернето разказва, че ако кукувицата кацне на някое дърво в двора и кука, това е лошо. Затова, щом я чуят, пъдят я. (Баба Мария Конова, с. Малорат, Оряховско.)

В песните юнашки се пее, че кукувицата помагала на ранените юнаци.

Песента разказва, че юнакът бил ранен и нямало кой да му помогне; тогава:

Задала се кукувица:
С клюна си куршум вади,
От криле си превръз дере,
От нозе си конци вие,
От уста си мехлем плюе.

Баба Дада, Панагюрище. Срв. СбНУ, XV, 23, с. Скребетино, Неврокопско

И тук се вижда, че кукувицата има плюнка и че тая плюнка е мехлем и лекува рани.

„Кукувица" в преносен смисъл значи сама, вдовица останала жена сама-самичка: „останала сама като кукувица" или „седи у дома си като кукувица", или „кука като кукувица", т.е. плаче за изгубените свои скъпи мъж, дъщеря или син.

Ако видиш на сън кукувица — добро е.

Ако чуеш кукувица — добра вест. (Баба Дада Генчовица, Панагюрище.)

е) Гугучка, гугутка

Тая птица се смесва с гълъба и в обредните хлябове се представлява наместо гълъба, понеже означавала чистота, девственост, съпружеска вярност. Тия хлябове се месят на Великден, на сватба.

Приказва се, че и гугутката била жена; тя имала син на име Гугу, който умрял. Тя плакала много по него и господ я направил на гугутка. И днеска хвърчи и вика сина си: „Гугу! Гугу!", отдето е наречена гугутка. (Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско. Срв. СбНУ, III, 134, Прилеп.)

ж) Сврака (стрáчка в Прилеп)

Народното вярване дава за свраката такива сведения.

Самовилите и самодивите живеят тамо на край свят, в село, което се казва Змейково. Това село никой не знае, нито пък може

някой да отиде в него. Орелът, който слиза долу под земята и се качи горе на горния свят, и той не знае къде е туй самовилско село, нито може да отиде. Само свраката го знае и само тя може да иде. (Баба Тодора, с. Литаково, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене.)

Всяка година самовилите я канят и тя отива в селото им и им върше *смил* (полско жълто цвете; в Ломско пък вярват, че тя отива да върше тръне). Като свърши вършитбата, тя се окъпва в тяхното езеро и се връща при нас. Тогава свраката е оципана, с много рядка перушина. Поверието казва, че свраката, като се окъпела в самовилското езеро, хвърлила е старата перушина и сега ще ѝ пикне нова. (Баба Дада, Панагюрище, баба Деспа, с. Деремахле, баба Мария, с. Шипка.)

Свраката е много пакостна. Тя граби малки пилци, бибета и патенца; тя прокълвя яйцата на птиците и изпива, а също граби и малки птиченца. Затова я гонят и убиват.

Свраката, когато види някоя мърша, не може да мирува, но силно кряка, оттамо е създадена и пословицата: „Дека кряка свраката, има я крилце, я перце", която в преносен смисъл има значение, че ако се мълви за някакво злоупотребление, за някаква кражба или за друго злодейство, че са извършени от някого или някъде — от тая мълва ще има я крилце, я перце.

Свраката, като ходи в Змейково и се къпе в самовилското езеро, обладава една целебна сила. Поверието разказва, че тя може да донесе човеку яки зъби; поради това, когато дете менява млечните си зъби, всеки паднал млечен зъб се хвърля на покрива на къщата, кошарата, коша или на купата с такава молба към свраката: „На ти, сврако, костен зъб, та донеси железен!" — и вярва се, че свраката ще отнесе в Змейково костения зъб и наместо него ще донесе железен, т. е. траен, як, с който човек ще си служи до гроб.

Ако свраката е кацнала на дървото пред къщи и кряка силно, това показва, че ще дойде гост. (Баба Елка, с. Чупрене, баба Иона, с. Раковица, баба Мария, с. Криводол, Врачанско, баба Мария Сив-Конова, с. Малорат.)

Срещу магии се употребяват перушината и жлъдката на свраката.

Когато има епидемия по кокошките, за да се прекрати епидемията или да бъдат запазени кокошките — убиват сврака и я окачват на дърво пред курника или близо до него. Поверието казва, че кокошата болест се плаши от свраката и бяга. (Баба Вида, с. Стакьовци, баба Вълкана, с. Литаково, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене.)

Ако чуеш на сън, че кряка сврака — скръбна вест.

Ако убиеш сврака — избавление от премеждие. (Баба Мича Илийчева, с. Козар Белене.)

з) Гарван, врана, галун

Народната вяра представлява гарвана като злокобна лоша птица. Нейното грачене всякога предвещава лошо нещо, нещастие.

Народното поверие утвърждава, че когато гарвани грачат около една къща, в тая къща ще има смъртен случай. Ако в някое село се трупат гарвани и грачат силно — в туй село ще дойде голямо нещастие: или ще дойде чума, холера, сипаница, или селото ще бъде нападнато от харамии, турци и други и ще бъде изгорено и сечено.

Гарванът върви след войска или дружина въоръжена, защото предвижда, че ще има мърша.

В песните се пее, че щом падне някой юнак в планинските усои, гарванът ще бъде първият, който ще кацне при него „да кълве черни очи“ и „да яде бяло месо“ юнашко. Дори в някои песни се казва, че гарванът не е търпял да издъхне раненият юнак, но още жив почнал да му кълве очите.

В песните гарванът се казва още „галун“:

Галуни, черни гарвани

„Гарвани ти очи изкълвали“ — е клетва.

Хайдутин, ако не падне в ръцете на турците, за да го обесят, той знае, че рано или късно ще падне убит по планинските усои, и затова се пее:

Орлите му са сватове,
Галуни му са кумове,
Враките му са свахите.

Баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско

„Черни очи гарванови“ — епитет за черни очи.

„Черно грозде гарваново“ — възпято в песните един вид черно грозде.

„Когато ти е водач гарванът, той ще те отведе или на купище, или на бунище“ — е пословица, с която се характеризира водител злонравен и глупав.

Ако сънува човек гарван — лошо е.

Ако убиеш гарван — придобив, избавление. (Баба Мария Сив-Конова, с. Малорат.)

и) Кукумявка, бухал, пукал

Народната вяра смесва кукумявката с бухала, който в народните пословици и узречици се нарича още и пукал: „Защо ме гледаш като пукал?“ или „Гледа ме като пукал“, с отворени широко (ококорени и опуклени) очи, т. е. без срам и без страх.

Кукумявката обитава в усамотени места и здания пусти, в които човек не живее: пусти кули, пусти воденици и тям подобни. Тая нейна усамотеност и още обстоятелството, че излиза само нощем и с гласа си нарушава тишината нощна, когато всичко спи — е създала вярата, че кукумявката е зловеща, лоша птица, другар е на лошите духове и принася на човека само злини и напасти. Вярата народна разказва, че кукувицата е била ангел, но сгрешила нещо и господ я наказал, като я направил кукумявка.

Вярата народна утвърждава, че ако кацне на комина на някоя къща и кукумейка, с това предрича, че в тая къща ще умре стопанинът. Затова я пъдят и убиват. (Баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, Оряховско, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско.)

Ако човек пойде на път и види най-напред кукумявка на някое дърво, той трябва да се върне и на другия ден да тръгне на път, защото е лошо.

Ако сънува човек кукумявка — лошо е.

„Кукумявка“ или „кукумевняк“ се казва на жена или на мъж, които седят сами у дома. „Седи сама у къщи като кукумявка“ или „Седи сам като кукумевняк“ — се казва за мъж и жена.

к) Жерав

Прелетна птица, която лете обитава по нашите полета, но много уединено. Хубава птица, която в песните е възпята за своите хубави пера. Както всички други птичи пера, за които се говори като моминско или невестинско украшение, тъй и перата на жерава имат в себе си някаква сила, която запазва момата и булката от магии, зла среща, лоши очи и различни поливки.

Жеравите хвърчат високо и в редица; вярата народна утвърждава, че те, като хвърчат толко високо, виждат всичко. Ето защо срещаме, че се обръщат към тях, та ги питат дали са виделе едикого си.

Така майката ги пита за сина си, който е отишъл войник в турската армия:

Жерави, вие, бӯрави,
Като високо хвърчите,
И на широко гледате,
Дали не сте видели,

Моего сина Стояна?

Жеравите й отговарят:

Видяхме го, видяхме;
Нало е много далеко:
У пуста земля мъсърска.
Край море ранен лежеше,
Черноморски пясък постелка,
Беломорски камък възглаве.
Стоян си душа береше,
Гарван му вода носеше,
Носеше, та го поеше.

Из сборника ми от баба Мича Илийчева, с. Козар Белене. Срв. СбНУ IX, 59, Бургаско

Друга, дето Стоянка пък пита за годеника си, който също е отишъл с турската армия като войник:

Стоянка жерави думаше:
Жерави, летни пиленца!
В като долу фърчити,
Ви долу, ешти ви горе,
Не видяхти ли, жерави,
Моя годеник Стояна?

СбНУ, XIII, 13, Старозагорско

Момата по своята хубост се оприличава на жераво перо:

Радо ле, перо жераво!

СбНУ, XIV, 65, Копривщица

Когато есени почнат да прехвъркат на редици, това показва, че есента вече е дошла. В Западна България жеравите се наричат *кръковци*. „Кръковците вече минават — есен дойде", казват селяните.

л) Яребица или еребица и преперица

Тия две птици са възпети в нашите песни. Те са били предмет за лов на нашите боляри, които са ловили с обучени соколи или орлета.

Да си лови дребна лова,
Дребна лова яребици,
Ощ' по дребна преперици.

Тук под думата преперица се разбира днешният пъд-пъдък.

Перата от яребица са служили за китки на момите.

От пъстро пепелявия цвят на яребицата има прилагателно *яребат* или *еребат*, т. е. сив на капки.

Мома, която е пъргава, лека, чиста, оприличава се на яребица. „Петрано моме, лятна яребица“ — се пее в песните. „Драгана е цяла яребица“ — т. е. пъргава, лека, чиста, спретната.

И яребицата се не кади.

3. ВЛЕЧУГИ, ЗЕМНОВОДНИ ЖИВОТНИ

Животните от тоя род, които влизат в народното вярване и поверие, са следните:

а) Костенурка, костеница, костена жаба, желка

Костенурката е станала от жена. Народното вярване разказва така.

Била невеста и много се срамувала от свекъра си. Веднъж той тръгнал на работа и й поръчал да му омеси за пладне турта, та като се върне да яде. Невестата омесила, опекла туртата и я скътала за свекъра си. Отде се нашла кучката, та грабнала питата и невестата можала да отърве само половина. Свекърът се забавил, а невестата била гладна; тя намислила да излъже свекъра си, че кучката изяла цялата турта, и седнала, та изяла и другата половина. В това време се чул гласът на свекъра, който се върнал. Невестата се уплашила. Рекла да се скрие някъде в къщи, но нямало къде; а да излезне навън не можала, защото свекърът вече влизал. Тогава тя набързо сложила кръга на земята, седнала отгоре и се захлупила с нощвите.

Свекърът влязал и почнал да я вика, но тя мълчала. Той я съгледал под нощвите, разсърдил се и я проклел: „Да даде господ, снахо, да бъдеш всякога, каквато си сега!“ — и си излязъл. Случило се в лош час и невестата станала на костенурка — казва баба Сава Иваница, Бяла Слатина.

Костенурката и до днеска се срамува и бяга, щом съгледа човека, като мисли, че това е свекърът й.

Костенурката е веща и добра познавачка на всички билки. Народното вярване утвърждава, че само костенурката познава тревата разковниче, чиято сила видяхме по-горе.

Яйцата на костенурката влизат в народната медицина, а още повече в народното вярване. Магии се развалят със силата на нейните яйца.

Месото й е лековито срещу уплаха, страх и обща слабост,

която слабост вярването народно казва, че иде от *захранване*, т. е. болният или болната е изяла нещо омагьосано, направено.

И от костта и стържат стърготина прах и запойват с него мома или булка от страх, от уроки. (Баба Върба, с. Ресен, Търновско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.)

б) Змия

Народното вярване е облякло змията в голяма тайнственост. Всичките наши приказки с фантастичен характер са пълни със змията. За змията народната вяра разказва, че тя живее татък далече на край света, и то в долния свят; живее наедно с другите в голяма пещера, дето е жилището и на змийския цар.

Змийският цар е голяма, много голяма змия, като голям дебел бор; има криле и голяма глава. Той седи на престол от сухо злато и обкичен с безценни камъни. Около него стоят неговите големци боляри и войводи, големи смокове. Под езика на тоя змийски цар има магически пръстен, който притежавал свръхестествена сила. Поверието разказва, че който можал да приобрети и да има тоя пръстен, можал да получи, каквото помислювал.

Една приказка разказва как един овчарин, като избавил дъщерята на змийския цар от пожар, отишъл със змията — царска дъщеря, в пещерата при баща ѝ — змийския цар, и царят му дал тоя пръстен. Като чуквал с тоя пръстен в нещо, излизал един дервишин и го попитвал какво желае; каквото овчаринът поисквал, веднага му било доставяно. (В моя сборник приказката за овчарина и дъщерята на змийския цар, слушана от баба Вълка, с. Литаково, Орханийско, допълнена от баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.)

В пещерата имало безчет злато и безценни камъни. Тия камъни правели змиите. Болярите, които са около царя, имали на опашката си *топуз*, който не е друго, а чист безценен камък. (Същата приказка.) Има големи смокове и у нас, които имат на опашката си такъв топуз, който е пак безценен камък; тия смокове са началници на всичките змии в известен край. (Баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина, баба Деспа, с. Деремахле.) Такива смокове обаче никой не може да убие, защото те се не бият; ако някой би се опитал да убие такъв смок, той ще пострада: или сам ще се убие, или ще полудее, или ще ограише. (Същите баба Деспа и баба Сава.)

Змиите дохождат при нас на Благовец, а отиват си на Секновенье (29 август). Когато си отиват от нас, те всичките се събирали в тая пещера и тамо прекарвали зимата. (Същите баба Деспа и баба Сава, още и баба Мича Илийчева, с. Козар Белене. Срв. Ж. стар., I, 154; СбНУ, IV, 186.)

Преди обаче да тръгнат за зимовището или зимното леговище, всяка змия ще бъде подложена на изследване от смока-началник и

всяка е длъжна да му изповяда за всичко що е вършила и как е прекарала лятото; ако някоя змия е ухапала човека, такава не се приема да отиде в зимното леговище, а я оставят навън да погине от студ. (Баба Сава Иваница, Бяла Слатина, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Вълкана, с. Литаково, баба Дада, Панагюрище.)

Змията се много бои от огъня; къде има огън или пожар, тя бяга далеч. Ето защо на Благовец и на Еремия плашат ги с маши и ръжен, че ще ги горят, и ги пъдят да не влизат в двора и в къщи.

Ако змия се появи в двора на някоя къща или в самата къща, поверието тълкува туй появление като лош знак: в къщи ще умре някой. Да не стане такова нещастие, устроен е обред да ги пъдят с машите и ръжена.

На тоя свят змията бяга от огъня, но на оня, в пъкъла, дето е страшен огън, змията борави и мъчи грешните. Мъките са много, но една от тия мъки ще бъде такава, змии ще се увият около тия грешни хора и ще ги пият. (Баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко, баба Дада, Панагюрище.) Народното вярване утвърждава, че и самият *ада несита* не е друго освен голяма, много голяма змия. (Баба Върба, с. Ресен, Търновско, баба Мича, с. Козар Белене, Свищовско, баба Тодора п. Кръстева, с. Литаково, Орханийско.)

Всеки сънор, т. е. известен край от селското землище, според поверието народно си има свой *сейбия*, т.е. стопанин, и тоя стопанин е смок много голям. Тоя смок не се убива, защото, който би се осмелил да го убие, сам ще пострада. Имало е случаи, когато някой е посягвал да убие такъв смок, или е осакатявал, или е полудявал, или пък е ограисвал. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Мария Сив-Конова, с. Малорат.)

Един турчин веднъж се опитал да убие такъв смок с пушка, но като гръмнал, пушката се обърнала, та цевта го ударила в челото и той паднал там на място мъртъв. (Баба Пена Христова, с. Стубел.)

Поверието утвърдява, че тоя смок сейбия, или стопанин, имал очи, с които можал да омагьосва; той с очите си омагьосвал най-млечната крава в говедата и я привличал при себе, та сукал мляко. Веднъж като сукал от нея, кравата се омагьосвала и омайвала и сама отивала на пладне на това място, дето я чакал смокът, и му се давала да суче. След като изсмуквал млякото, отпускал я пак в говедата. Такава крава се връщала вечер без мляко. Само биволица не му се подавала.

За да стлъчат смока от кравата, т.е. да го направят да бяга от нея и кравата от смока — прибягва се до магии: поливат кравата с магически билки. (Баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, Оряховско, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.)

Има ч е р н и з м и и, които хвърчат. Тия змии според народ-

ното вярване са били в пъкъла и се върнали на землята. Те правят големи пакости на човека. Щом се спомене името им, те веднага са чували и дохаждали през нощта и причинявали пакост на стоката (крава, биволица, кон, вол), па и на човеците, ако някой спи навънка. Затова, ако стане дума за нея, то не споминят името ѝ змия, а казват *звяр*, *дявол*. (Баба Върба, с. Ресен, Търновско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско. Срв. СбНУ, XII, 127, Битолско.)

И на всяка змия селяните казват дявол.

Змията всеки мрази и всеки гледа да убие през лятото поне една змия. Когато някой убие змия, слъцето се радва, защото змията му изпила едното око. (Баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко. Срв. СбНУ, VIII, 139, Рупчос.)

Вярването народно предава, че змията, когато ще ухапе човека, гледа всякога да го ухапе в петата. За да бъде неуязвим от нейното ухапване, установено е на Благовец да се палят огньове насред гумното със силен и висок пламък и тия огньове се прескачат от всички, та си пърлят краката; прескачането се върши с голи крака и пищялки. За същата цел е установено и на Еремия да се гази кал, от която правят чирепни. Вярва се, че тия, които са прескачали огъня и си пърлили краката, и тия, които са газили чирепни — тия и да бъдат ухапани от змия през лятото, ухапването е неотровно, не смъртоносно. Но вярва се, че такива змия не ухапва, бяга от тях. (Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко, баба Мария, с. Шипка.)

Ако някого ухапе змия, налага се ухапаното място със *змийска трева;* ухапаният пие вода, в която е варена същата трева.

Да не бъде човек ухапван от змия, или ако бъде ухапан, раната да не бъде смъртоносна, вярването народно препоръчва: на Еремия всеки да набере и да яде тревата пулчец. (Баба Пена Ристова, с. Стубел, Кутловско, баба Елка, с. Чупрене, Белоградчишко, баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, Оряховско.)

Змията е много опасна за децата, които се носят по нивите на жътва и по ливадите на пластене и оставят ги под дърветата в люлка. Защото вярването народно утвърждава, че тя — змията, влизала на детето в устата и оттам в корема. А също така тя влизала в корема на човека, ако спи на пладне с отворени уста. Такава змия, която е влезнала в корема на детето или на човека, народното вярване утвърждава, че можала да живее дълго време, дори ако е малко змийче, можело в корема на детето и на човека да живее и расте. Такава змия пиела човека и мъчела го много. Има сума посочени примери за такива случаи. Да не бъде такова нещастие вярването препоръчва: за децата — майката да яде пулчец и змийска трева и тогава да кърми детето, а за старите хора — те сами да ядат от тая лековита и магьосническа трева. Освен това както майката, тъй и всеки човек лете трябва да яде чесън. Змията много

бягала от него. (Баба Мария, с. Криводол, Врачанско, баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, Оряховско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.)

Вярването народно разказва, че змията или смокът, особно за последния, ако доживее да напълни до 40-годишна възраст, той получавал криле, израствали му две криле изпод главата долу и ставал хвърковат. Такъв смок приличал на хала. (Баба Тодора, с. Стакьовци, баба Мария, с. Малорат, баба Ивана, с. Бяла Слатина, баба Вълкана, с. Литаково, баба Драгана, с. Марян, баба Мома, с. Тодювци, Еленско.)

Змията не умирала. Като навършвала 40 години, змийският цар я пращал в пъкъла да помага на дяволите да мъчи грешниците; ставала дявол. Оттамо и хората я наричат дявол. Но много рядко са тия змии, защото човек убива змия всякога и всякъде само ако я срещне. (Баба Пена Ристова, с. Стубел, Кутловско, баба Вида и баба Тодора, с. Стакьовци, Белоградчишко, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско, баба Драгана, с. Марян, Еленско, баба Мария Узун-Николова, с. Шипка.)

Ако змията плювне на човека в устата, той получавал способност да разбира езиците на всичките птици и животни. Приказка в моя сборник, слушана от баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина, допълнена от баба Мича Илийчева, с. Козар Белене и баба Тодора п. Христова, с. Литаково — как един овчарин, като избавил змия от пожар, тя му плювнала в устата и той почнал да разбира езиците на птиците и животните. Птиците му посочили да изкопае казан с жълтици и станал много богат. Жена му, любопитна да узнае отде и как е спечелил тия пари, принуждава го да й каже. Понеже змията му била казала, че ако обади някому тая тайна, тоя час, когато я обади, ще умре, и мъжът, като знаел това, решил да обади на жена си, но приготвил се и да умре. Кучето тъгувало и плакало, че господарят му ще умре от глупостта на жената, а петелът се смеел. Когато го упрекнало за това кучето, петелът му отговорил: „Нека умре, като е глупав, та слуша жена си; аз имам 40 кокошки и смирявам и владея, а той има една жена и тя го владее. За такава жена суровица.“ Мъжът, както бил вече легнал да умре, като чул тоя разговор между петела и кучето, скочил от леглото си, зел една суровица и наложил хубаво жена си и тя вече забравила да го пита отдека е спечелил тия пари.

Змията знае церовете на всичките болести и познава всичките лековити билки. Със силата на тия билки тя можела да се претваря в жена и човек [мъж].

Вещиците, които получавали способност да вършат всякакви чудеса, тая способност добивали чрез тия билки, но тия билки научавали от змията. (В сборника ми приказката за вещицата, която живяла край река и която имала пиленца, но тия пиленца са

били змийчета. Приказката е за златното момиче, слушана от баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, а допълнена от баба Мича Илийчева, с. Козар Белене.)

В голямото море, което е насред земята, имало една голяма змия — голям смок, чудовище, което можело да глътне цяла гемия. (Баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, баба Вълкана, с. Литаково.)

В чест на змията се празнуват Благовец и Еремия, когато се вършат някои обреди с някои религиозни обичаи.

Ако сънува човек змия — лошо е.

Ако го ухапе насън — много лошо, ще пострада от неприятел.

Ако убие змия — добро е, ще унищожи някой свой душманин. (Баба Вълкана, с. Литаково.)

в) Г у щ е р

Макар и съвършено от друг род влечуга, вярването народно обаче го свързва тясно със змията и придава му всичките качества, които има змията.

И гущерът ходи на край свят в змийската пещера; и гущерът се връща при нас пролет на Благовец. Ето защо, когато пъдят с машите и ръжена змиите, пъдят и гущера.

И за гущера народното вярване разказва, че като стигвал до 40-годишна възраст, той добивал криле и хвъркал: той ставал един род от змейовете.

Гущерът, ако захапвал човек, не го пускал, додето не чуе, че магаре прореве. (Баба Тодора, с. Стакьовци, баба Мария, с. Шипка.)

г) Ж а б а

Има два вида: с у х а ж а б а и в о д н а ж а б а. Сухата жаба живее по гората и къщите, а водната — по реките и блатищата.

Жабата зимно време се завирала дълбоко в дъното на блатото и тамо заспивала и със съня си прекарвала зимата. Лятото се събужда и излиза навън.

Ако сухата жаба по дърветата вечерно време почне да кряка, с това предвещавала, че времето ще се развали, ще вали дъжд.

Ако е бездъждно и суша, вярва се, че ако се убие жаба, ще вали дъжд.

Мокротата на жабата е вредителна; дето допре тая мокрота по кожата на човека, там изникват брадавици.

В обредите жабата се не среща.

В народната медицина и в някои случаи и в магиите тя не е изключена. В приказките жабата се често среща като дъщеря

царска, която от жаба става мома. (Подобна фантастична приказка в сборника ми, слушана от баба Мария Сив-Конова, с. Малорат.)

В говора жабата се нарича *пиклива* и на нея се оприличава развлечена, мръсна жена.

4. НАСЕКОМИ (БУБОЛЕЧКИ)

От насекомите или буболечките, както ги нарича народът, във вярването народно и в обредите влизат следните:

а) П ч е л а

Пчелата е благословена от бога буболечка. Народното вярване разказва, че пчела е принела голяма услуга на бога и от тая услуга тя е страдала. За да я награди, господ я благословил и тя е най-благословената днеска.

Някога господ бил решил да ожени слънцето; за предстоящата сватба поканил всичките дихания; само дявола не поканил. Дяволът, като научил за тая сватба, яхнал на заек, минал покрай къщата на бога, засмял се и почнал нещо да бърбори. Господ го видял, кога се засмял и кога почнал да бърбори. За да узнае какво си бърбори дяволът, господ изпратил пчелата, която леко лети и бързо върви. Тя литнала и кацнала на капата на дявола и прислушала какво приказва. Дяволът приказвал на себе си така: „Колко е глупав тоя господ; той се кани да ожени слънцето. Сега едно слънце грее, па лете изгаря всичко, ами ако се намножат слънцата, тогава какво ще стане!"

Пчелата чула това и литнала да се върне при бога. Дяволът я съгледал и я погнал да я стигне. Като я гонил, той хвърлял по нея стрели и я наранил в кръста (*половината*) и тя тъй ранена едвам избягала и стигнала при бога; от страх тя била станала само мръсотии.

Тя казала на бога всичко и господ отменил сватбата; решил да не жени слънцето.

Но пчелата, едно била ранена, а друго била омърсена, и ако излезне такава пред другите дихания, които са били надошли в двора, то от срам и подигравка не ще има къде да се дене. Затова се оплакала на бога: „Сега такава омърсена и такава ранена, къде да отида и какво да правя?" Господ я утешил и рекъл: „Мълчи, не плачи. И така ранена с прекършена половина ти ще живееш; и така прекършена на две ще бъдеш пак хубава и гиздава и всякога ще пееш." И я излекувал. „А за мръсотиите ти не бой се, отсега нататък нека бъдат благословени и да миришат на хубаво и приятно. Твоите мръсотии да ми се поднасят като най-приятен и мил пода-

рък. Това, що е у другите животни мръсно и за срам — у тебе да бъде чисто, сладко и свято."

И така лайното на пчелата станало на мед и восък. Медът слади целия свят, а восъкът се пали пред бога.

И така пчелата станала на почит и похвала пред всичките. (Приказката в сборника ми, слушана от баба Вълка и баба Мария, с. Смоляновци, Кутловско, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско. Срв. СбНУ, IX, 134, Софийско.)

Оттогава медът и восъкът са станали лековити; с тях се лекуват всички болки; пред меда и восъка бягат всички магии, всички лоши дихания.

В чест на пчелата има устроено празненство на св. Прокопий.

В чест на пчелата на Бъдня вечер се кади мед и восък.

Във всичките момински, лазарски и коледни песни пчелата се възпява с похвала. Тя се нарича „лява пчела", т. е. такава, която е недосегаема за никакви лоши духове, пред която бяга всичко, що е лошо. В коледните песни се пее:

Кошари се изроили:
Все кошари, все леваци;
Всяка пчела лява-пчела,
Леком лети по тревица,
По тревица, по росица,
Та събира много благо;
Всяка носи на ножица,
На ножица по лъжица,
На главица по паница,
Всяка носи по жълтица.

Из сборника ми от баба Пена Ристова, с. Стубел, Кутловско. Срв. СбНУ, I, 3, 4, 5; III, 5, 23; IX, 4

Народната вяра утвърждава, че и днеска само пчелата може да излезне пред бога.

Душите на дечицата ставали на пчелици и като такива отивали у рая. (Баба Вида и баба Тодора, Стакьовци, баба Мария, с. Смоляновци, баба Тодора п. Христова, с. Литаково, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене.)

„Ухапала го пчела за езика" — е узречица за човек, който си пийнал, та езикът му е свързан. Народното вярване утвърждава, че пчела, като ужили човека, жилото ѝ остава в кожата. Без туй жило пчелата умира. Ужиленото се лекува с баяне и с налагане мед и паяжина.

Ако сънуваш пчела — добро е.

Ако насън роева кошар в къщата — много е добро, ще има голям придобив в къщи, голяма печалба. (Баба Мария Сив-Конова, с. Малорат.)

б) Мравка, бръбиняк (в Западна България)

Народното вярване разказва, че и мравката е била пчела, но после, като прегрешила нещо пред бога, за наказание станала мравка.

В обредите не среща се никъде; в народната медицина и в някои случаи и във вярванията се среща.

Вярва се, че в къща, дето излезнат мравки, добро е, а дето се издига *мравиняк*, т. е. жилището на мравките — тамо имало закопано имане.

„Цял бръбиняк" или „цял мравуняк" — се казва за къща, дето има много дечица и челяд.

„Цял бръбиняк" или „цяла мравка" — се казва за човек, който е умен, пестелив, трудолюбив.

Пчелата и мравката във всичките приказки, пословици и гатанки се зимат като образец на трудолюбие, спестеливост и за поука на послушност и ред в задругата и семейството.

в) Пеперуда

Насекомо, което народното вярване представлява като гадинка, която лети около бога и моли всякога за дъжд.

Когато настане суша, народното вярване е устроило обред с религиозни някои обичаи, наречен пеперуда, който ще бъде подолу описан.

г) Божа кравица

Тая бубулечица е малка, червена с бели капчици. Народното вярване я представлява като кравица на бога.[48а]

Приказва се, че веднъж едно момиче, хвърлено от баща си в една пуста гора по настояването на мащехата й, изгубило път и срещнало тая буболечка: момичето й се оплакало и я помолило да й покаже път да излезе из тая гора и буболечката я извела. Оттогава народното вярване препоръчва, когато момиче или мома види тая буболечка, да я гали и да я моли да й покаже път:

Калинке, малинке,
Кажи каки път!

Това се повтаря до три пъти.

Тук момичето или момата се представлява като снаха, а буболечката като по-млада и по-малка от тях, затова я наричат

[48а] [Авторът смесва насекомото божа кравица с насекомото калинка, лат. Coccinella, което спада към разреда колиоптера.]

„калинка“, „малинка“, каквото всяка снаха нарича сестрите на мъжа си, по-млади от нея.

Вярването строго забранява да се убива тая буболечка. „Цяла буболечка“ се казва за кротък човек; в тоя случай се разбира тая буболечка.

д) Вещица

Народното вярване представлява вещицата като лошо насекомо; то хвърчи вечерно време и причинява пакости на човеците.

Тя е пеперуда черна с червени капки, но народното вярване я представлява като лош дух.

е) Стършел и щъркел

Стършелът [лат. Vespa crabro, най-голямата оса у нас] е насекомо, много вредително за добитъка и за човека. Неговото ужилване е смъртоносно; особено е опасно, ако говедо, кон или пък човек мине близо около тяхното легло или ако случайно срещне рояк от стършел — роякът го напада и с ужилванията си го уморва, защото става оток голям и гноясва, та отравя всичката кръв.

Стършелът е бил пчела, но поради тежък грях господ го направил на стършел. Стършелът се счита като лош дух. (Баба Тодора и баба Вида, с. Стакьовци.)

„Стършел“ в преносен смисъл означава лош, сърдит, пакостен човек. „Остави тоя стършел!“ — се казва за лош човек.

Щъркел [лат. Hydroderma bovis, вид муха] е друго тоже вредително насекомо; особено е пакостливо за говедата. Лятно време, когато е горещо, щъркелът напада на говедата в цял рояк и така силно хапе, щото говедата от болки хукват да бягат; това се казва „щръклеят говедата“.

Някога са щръкляли овцете, но дядо господ, като ходил по земята, отишъл при говедаря, който лежал под сянка, и му поискал вода. Говедарят, без да мръдне дори, му казал „Кьорав не си; ето е кладенецът, иди се напи!“ и си обърнал гърба. Дядо господ тогава отишъл при овчаря и му поискал вода. „Сега, дядо, ще ти донеса — рекъл овчарят, — но поварди ти овцете, додето се върна, защото щръклеят.“ „Иди, синко — рекъл дядо господ, — аз ще вардя овците.“ Овчарят отишъл и донесъл прясна вода и напоил дядо господа.

Тогава дядо господ благословил овците и овчарите и заповядал на щъркела да не задява вече овците, а да отиде при говедата. И така станало. Говедата, както лежали на пладнището, отведнъж пощръклели и хукнали да бягат; а говедарят, който се излежавал

под дебелата сянка, хукнал и той след тях да ги гони гологлав и капнал от умора. (Баба Вида и баба Тодора, с. Стакьовци, Белоградчишко, баба Къна Петкова, с. Алтимир, Оряховско.)

Вярването и за щъркела мисли, че е лош дух.

ж) О с а

Осата е била тоже пчела, но наказана от бога поради някое непослушание.

И осата е много вредително насекомо. Ужилването ѝ е много вредително, а ако се случи цял рояк, то е и смъртоносно. На ужиленото място става оток, който гноясва и боли. „Пикал на оса" се казва за човек, който лесно кипва и лети на бой.

„Махни тая оса!" се казва тоже за човек, който от малко кипва и завързва кавга. (Баба Къна, с. Алтимир, баба Пена Ристова, с. Стубел.)

И осата се счита за лош дух или за слуга на лош дух. (Същите баби.)

5. РИБИ

Рибите, които се срещат в народното вярване и в народните религиозни обреди и обичаи, са следните:

а) Ш а р а н

Шаранът се препоръчва от вярването народно като слуга на св. Никола. (Баба Мария, с. Криводол, Врачанско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.) Затова на Никулден се коли и принася като жертва само шаран. От шарана правят рибник, който се кади на Никулден. Шаранът се кади още на служба, принос (за душа) и на оброк. Шаранът варен никога не се яде, а само печен. Печен шаран се и кади.

Шаранът се споминя в много песни като лакома риба.

Вярването народно намира, че в известни душевни болести болният трябва да бъде *заречен* от шаран, т. е. да му е забранено да яде шаран.

б) Щ у к а и п л а т и к а

И двете се кадят, но много рядко; щуката се счита за лакома риба и тя яде удавени хора.

Щуката е възпята, както гарванът. Щуката между рибите и гарванът между птиците са хищни.

Шаран за заран (за утре).

Щука за тука.
Платика за владика —

са изречници, които показват: шаранът да се яде на другия ден, да престои със солта; щуката да се яде на мястото, дето се улови, т. е. жива, а платиката е запазена за владиката по своя вкус.

в) Мряна, мрянка

Една от най-познатите на народните ни песни риба, а особено на моминските. Момата и булката се оприличават с мряна риба. „Цяла мряна" се казва за мома или булка, която е красива, пълна и стройна. „Премрежила очи като мренка риба" — се пее за очите на мома, която има очи големи с ресни китни, а това се счита за белег на срамежливост, невинност и с добро сърце.

В песните се споминя „шара риба", която не ще бъде друга освен познатата днес *пестърва* или *пъстърва*, т. е пъстра, шарена риба.

Споминя се още друга риба, наречена „кита риба". Тая риба живее в морето; тя се навърта около плаващите кораби и поглъща що падне или що бъде хвърлено. Така в сватбарските песни се пее, че някаква кита риба глътнала маламения пръстен на Павел юнак:

Па нагази Павел юнак,
Загази си през бел Дунав;
Като беше насред Дунав,
Изпадна му малмен пърстен,
Малмен пърстен меновнико.
Узела го Кита риба,
Та я гонил три дни време,
Та я гонил и я фанал,
Та си земал малмен пърстен,
Малмен пърстен меновнико.

СбНУ, II, 9, № 11, Софийско

Има още и друга риба, която се споминя в песните коледарски като риба, която се поднася на царска трапеза. Пее се, че на трапезата имало всякакви гозби, но:

Още няма риба Поморкина,
Да се сложи на честна трапеза.

СбНУ, XIII, 87

Рибата казала: „Я ме печи, доде ми побелеят очите, я твоите побеляват!", т. е. да се пече рибата добре, иначе от сурова риба човек умира.

Пословицата [гласи:] „Рибата се усмърдява от главата“.

Ако сънува човек риба — означава тъга, плач.

Ако ловиш риба насън — ще получиш пресни новини. (Баба Пена Ристова, с. Стубел, баба Мария Сив-Конова, с. Малорат.)

Г. ВЕЩЕСТВЕНА КУЛТУРА В НАРОДНОТО ВЯРВАНЕ

Обектите от веществената култура, които влизат в народното вярване и които се срещат в обредите и религиозните обичаи, са долу изброените:

1. Двор, гумно, огрань.
2. Къща и съставните й части.
3. Домашна покъщина.
4. Земледелчески уреди.
5. Уреди за женско ръкоделие.
6. Обекти за храна.
7. Обекти за облекло и накит.
8. Обекти из минералната област, от които се правят оръдия и накити.
9. Други сгради из селското стопанство.

1. Двор, гумно, огрань

Дворът е заграден със стена; гумното с плет, а ограньта с дъски. Дворът, гумното или ограньта е мястото заградено, дето е къщата с всичките й пристройки: кошара, кош, хамбар и др. Двор или гумно, или огрань става само тогава, когато е заграден. Незаграден двор не е двор.

Народното вярване гледа на двора с голямо благоговение, защото в него се извършват много от религиозните обреди и обичаи.

Вярването утвърждава, че ако дворът е избран на добро място, семейството или *задругата*, която ще живее в него, ще бъде щастлива във всичко и в тоя двор ще преживеят цели поколения; ако ли се случи мястото лошо, тогава задругата или семейството не вирее, къщата запустява.

Ето защо при избирането на място за нов двор трябва да се гледа да бъде на *добро място*.

Мястото е избрано, но още двор не е. За да стане двор, трябва да бъде заграден. Като съставни части на двора са:

а) Окоп или плет

Окопът е заградата на двора, когато е заграден с хандек; плетът е изплетен с прътове. Окопа или плета народното

вярване издига високо; без окоп или плет къщата се счита за пуста, нечиста; в двора, както и в къщата обитават нечисти духове.

През окопа или през плета не може да минат нито болест, нито самовила, нито лош дух. Който влезне в двора, трябва да мине през отверстията, които са оставени за тая цел.

„Прескача плета“ или „прескача окопа“ — в преносно значение се казва, когато някой влиза в някоя къща за нечисти работи с жената или с някоя от жените в задругата или семейството.

„У Иванови се често прескача окопът или плетът“ — означава, [че] Ивановата булка е станала с леко поведение.

„Оставете Ивановата къща; там често се прескача окопът“ — се казва с презрение за Ивановата къща, която вече е безчестна.

„Окачих я на плета“ — значи оставих я.

(Направата на плета се вижда в „Градиво за веществена култура“, СбНУ, XVIII, 8, рис. № 2.)

б) Прелез

Когато се гради двор, оставят се отверстия. Едно от тия отверстия се казва прелез; то е прокопано тясно място на окопа, и то само пеша да се минава. Прелезът е дъска или оставена тясна ивица от неизкопания окоп. През прелеза се влиза или у съседите, или в ближната до гумното градина, или отзад на гумното да се отиде по-лесно на кладенеца, да се не заобикаля.

Вечерно време прелезът трябва да се затвори. Затваря се обикновено с трън, отдето се казва „затръни прелеза“. Нощно време, ако прелезът не е затрънен, през него ще минават лоши духове.

„Затръних го“ — в Западна България значи изоставих го. „Петко затръни Ангелина“ — Петко е оставил Ангелина.

„Ние си затрънихме прелеза с Драгана“ — значи, вече се скарахме и няма да си ходим.

в) Вратняк, вратница, вратничка

Други две отверстия на окопа или плета са: едното — да се влиза с кола и кон в гумното, а другото — да се влиза пеша. Първото е широко и се затваря с вратняк, а второто е по-тясно и се затваря с вратница или вратничка. (Направата на вратницата се вижда в „Градиво за веществена култура“, СбНУ, XVIII, 8, рис. № 1.)

Вратницата заема важно място във вярването народно — вярва се, че ако вратницата е затворена вечерно време, през нощта болест или лошо нещо не може да мине.

В сватбарските, коледарските и момински песни вратницата

е възпята не иначе, а като порти, и то наричани „чемшир порти", т. е. направени от чемширово дърво.

Вратницата, като се закачи веднъж, тя се не откачва и не махва никога; дори и когато изгние, и тогава още се държи. Едвам когато падне и дворът остане отворен, тогава се закачва нова вратница.

Има един обичай в селата между момците; когато някоя мома се присмее на някой момък или го оскърби по някой начин, тоя момък, за да си отмъсти, откачва през нощта вратницата и я отписа на кладенеца или на реката. Така че дворът или гумното е останало през нощта отворено.

Това деяние на момъка е оскърбление, и то тежко, за цялата задруга. Тая къща остая поругана. Цялото село се присмива както на момата, така и на къщата. Ето защо някога, ако се открие виновникът, бива наказван от селския старейшина и другите старци с публичен бой — той, и с глоба — баща му. Той е можал да отмъсти за оскърблението на момата лично ней, но не да засрамва цялата къща. Но тук има и друго нещо; според поверието тая вратница не бива да се закачва вече; тя не може да служи за заграда, защото е *аличена*, т. е. поругана. (Баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина, баба Вълкана, с. Литаково, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене.)

2. Къща и съставните й части

Тука идат:

а) Къща, земена като цяло

Къща или дом в народното вярване има значение не само на сградата, но и цялата челяд в нея и като такава тя играе много важна роля във вярванията.

„Да завъртиш къща като кукувица" — е страшна клетва у народа; тук се разбира не само сградата къща, но и семейство, челяд.

„Да събираш дом и къща" — се разбира не само сградата, но така също семейство, челяд. Именно в тоя смисъл на къщата е отредено почетно място във вярванията, обредите и религиозните обичаи.

На Бъдня вечер бъднякът се вниса в къщата и се кади в името на къщата; на къщата той е посветен; на трапезата се кади особен хляб, представляващ къщата; парата в тиквеника и питата нарича се първо за къщата; дряновите пъпки пукат първо за къщата; коледарците ще пеят първата си коледна песен за къщата; главатарят им — куда-башият — ще блажи, т. е. ще благославя първом за къщата; на Водици попът ще преръси най-напред къщата; на Сирни заговезни ще туйкат и ще хвърлят стрели първом за къщата; куке-

рите ще играят първом за къщата; на Велики четвъртък първото яйце ще вапсат пак за къщата, и още други обреди и обичаи имат къщата като нещо свято.

„Къщата е божа“ — трябва всеки да каже; никой не бива да каже „къщата е моя“.

Вярването народно утвърждава, че щом се изгради къщата и се запали първият огън, веднага къщата получава свой *сейбия*, *стопанин*, невидим дух; тоя стопанин бива добър за къщата, т. е. задругата и челядьта, ако е дошъл в добър час, а лош, ако е дошъл в лош час. (Баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско, баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско.)

В чест на тоя стопанин се устройва празненство, за което ще се говори.

Къщата като сграда има значение за обществото. Човек, който няма къща, е *битанка*, бездомник, скитник, а такъв не е приет никъде. Вярването народно утвърждава, че човек без къща се преследва от бащини или майчини клетви. Селянин без къща не е човек.

В къщата като наследници могат да живеят момчетата; момичетата отиват в друга къща. Ако някъде има само момиче и то остане като наследник и остане в къщата — това народното вярване счита като клетиня. Мъжът, който влиза в тая къща като зет — *зет на къща*, *домазет* или *приодник*, не е и не може да бъде глава на къщата, защото е от чужда кръв.

Къщата за семейството е светилище, църква, защото в нея се вършат всичките обреди и колят всичките жертви и курбани.

Когато се случи, та селището се загради на *лошо място*, задругата или семейството в новото селище, в новата къща, почва да намалява, да умират един по един. В такъв случай задругата или семейството напуща туй селище с къщата и къщата става пуста. Такава п у с т а к ъ щ а или п у с т о с е л и щ е става обиталище на нечисти духове и вещиците, магьосниците и бродниците в такива пусти селища и напуснати огнища правят своите магии.

Ако сънува човек, че гради нова къща — добро е, придобив.

Ако се сънува, че къщата е паднала — лошо, ще има смъртник скоро.

Ако къщата гори — добро е, ще има сватба; ще се ожени или момата, или момъкът. (Баба Съба Бойчева, с. Лесидрен, Тетевенско, баба Дона, с. Шипка.)

Съставните части на къщата, които влизат в народното вярване, обредите и религиозните обичаи, са:

б) Огнище

При направата на къщата половината от обредите и религиозните обичаи, които е наредило в тоя случай народното вярване, се извършват в чест и около огнището. Ето защо огнището в много обреди и обичаи замества къщата и понятието за къща. И в песните често се пее „бащино огнище“, вместо „бащина къща“.

Огнището според народното вярване е свято и никакви лоши дихания, никакви магии не могат да боравят при огнището; при него се разбиват всички лоши навети.

Тая святост и неприкосновеност огнището е получило от обредите и обичаите, които се извършват около него, когато за пръв път в една нова къща правят ново огнище.

Първата работа, когато се направи къщата, е да се избере място за огнище. Мястото за огнището ще се избира всякога да бъде на изток слънце; понякога може да бъде на юг според положението на къщата; обаче никога огнището не се гужда на север или запад. Много често, да не кажем повечето пъти, когато къщата — именно тая част, дето е огнището, е широка, тогава огнището се полага на средата. (За огнището ще говоря по-на пространно в друг труд под название „Къща и покъщнина“.)[5]

Когато се избере мястото, изкопва се трапчинка, ръси се с вода, кади се и като се гуди в трапчинката китката, с която е ръсено и която е от всякакви магьоснически билки, похлупва се с плоча. После се прекадява с палежника и извършват още някои обичаи, след което огнището е основано и на него се кладе първият огън, запушва първият дим.

(Обредът, с който се прави новото огнище, с който се запалва първият огън и запушва първият дим, съм изложил в „Градиво за веществена култура“, СбНУ, XVIII, 15, а ще бъде допълнен и по-обширно изложен в друг труд — „Къща и покъщина“.)

Във всичките обреди и религиозни обичаи огнището играе важна роля.

На Игнажден шумката за пилците ще се дигне на огнището; полезникът, като влезне в къщи, ще отиде при огнището и тамо ще благославя, като бърка в него с пръчката; около огнището ще сее с протъка и пр. На Бъдня вечер бъднякът, като се прекади, ще се тури на огнището да гори цяла нощ. На сватба булката, като влезе в къщи за пръв път, най-напред ще отиде при огнището и ще разбърка огъня. От уроки ще омият урочасалия с баяната вода пак на огнището. На огнището се вършат и още много други обреди и обичаи, които ще бъдат по ред описани тук по-после.

На огнището магии не се правят; ако някоя жена се опита да прави магии, магиите не само се развалят, но още и за къщата е лошо, па и за самата жена, която ги прави.

[5] Замисленият под това заглавие труд Д. Маринов не публикува.

Магии се правят само на пусто, или, както още се казва, парясано огнище. (Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Пена Христова, с. Стубел, Кутловско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.)

в) Комин

Коминът е съставна част на огнището и неразделна от него, защото огнище без комин не може и не бива. Наистина има огнища без комин, но тия огнища не са в къща, а в бурдели, колиби, кошари и пр. Тия постройки не се броят за къща.

Коминът играе важна роля в много обреди, религиозни обичаи и в поверието.

На Андреевден — Мечкинден — за здраве на мечката и за наедряване на дните хвъргат просо, варена царевица, смесена с фасул, и др. семена из комина.

Невестата, когато ще влезне за пръв път в къщи, ще отиде при огнището и ще погледне през комина и пр.

Когато се роди дете през Мръсните дни (от 25 декември до 6 януари), поверието казва, че това дете ставало вампир; да не се увампири, изтъкават му дрешка на комина отгоре.

Някои сватбарски обредни песни пеят на комина. Това ставало, когато къщите са били *дзем*; сега тия песни се пеят пред вратата.

Хайдуците, макар коминът и да е широк, не смеят да влизат през него. Поверието казва, че хайдутин, който влиза през комина, ще бъде уловен или убит.

Вампири и други нечисти духове не могат да влизат в къщата през комина. Болест може да влезе през комина, ако огънят е угаснал. Ето защо във време на чума, холера, сипаница, кашлица и други епидемии поверието препоръчва огънят на огнището да не угасва нощно време. (Баба Тодора п. Христова и баба Вълкана, с. Литаково, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, баба Деспа, с. Деремахле.)

(Направата на комина [вж.] в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 12, рис. № 8.)

Най-тежката клетва е: „Комин да ти не пуши!"

Пустинята се отбелязва от народното вярване с тези клетви: „дето петел не пее, дето куче не лае, дето комин не пуши!"

г) Врата

Първите врата къщни, през които се влиза в къщи, се наричат *стари врата*. Когато се правят и наместват тия стари врата, извършват се обреди и обичаи, които ще бъда-

изложени на друго място. Поставени веднъж тия врата, за народното вярване те стават вече не обикновена веществена част на къщата, но някакъв обект свят и религиозно уважаван.

Тия врата пазят къщата, т. е. челядьта в къщата.

Тия стари врата се явяват в много обреди и обичаи.

На Игнажден полезникът, като влезне в къщи,ще седне първом зад вратата, за да лежат квачките на яйцата; за да седи в къщата щастието, плодородието през годината. После отива при огнището.

Когато върлува някаква епидемия, редня, като чума, холера, сипаница, кашлица и др., на вратата се окачват нищелките, за да пресекне епидемията.

Когато свекървата ще посрещне булката за пръв път, ще я срещне тук при вратата и ще я благослови.

На Бъдня вечер домакинът на къщата ще отиде на тия стари врата и тук ще посрещне коледарците.

Ако къщата се развали, вратата се скътват; поверието забранява да се горят или унищожават. (Направата на вратата се вижда в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 19, рис. № 9 и № 10.)

д) П р а г

Прагове са два: г о р е н и д о л е н.

Тия два прага са съставни части на вратата. Както вратата, тъй и праговете-народното вярване счита за необикновено вещество. Горният и долният праг се срещат в много обреди и обичаи.

На Великден черупките на червените яйца, с които ще се отговее на трапезата, не се хвърлят; те се лепят [с говежди изпражнения] на горния праг и тамо стоят до другата година. Туй се прави, защото вярването народно учи, че тия черупки не дават на каква да е болест да влиза в къщи.

Когато невестата се връща от венчило или за пръв път я доведат и ще влезне в къщи, тя ще се спре при входа на вратата и ще помаже с масло и мед горния праг, за да има в къщата берекет и спор във всичко и да има благ живот между нея и мъжа й. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Деспа, с. Деремахле, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Мария, с. Шипка.)

Под долния праг заравят билки срещу магии и болести.

„Да те удари горният праг, та да видиш долния" е възречица, употребявана в смисъл, че когато дойде човеку грижа, тогава познава живота; тогава става по-умен, по-опитен.

През долния праг не се подава нищо; или трябва да се влезне вътре в къщи, или да се излезне вънка. Поверието казва, че е лошо за къщата: туй, от що се дава, ще се довърши.

На прага и зад вратата лошо е да се пикае; затова домашните пазят децата да не би някое да прави такава грешка.

На прага се не сяда, защото хората щели да говорят лошо за къщата.

* * *

Тук идат и други обекти, които могат да се считат като неотемлеми от къщата, макар да не са нейни съставни части. Тия са:

е) Водник

Водникът е дъска, на която се слагат ведрата и котлите с вода, или пък клиновете, дето се окачват. Във вярванията и обредите и водникът се явява тоже нерядко.

Невестата, когато ще влезне за пръв път в къщата, ще я отведат при водника и нему ще се поклони в знак, че отсега нататък до самата й смърт водникът ще й бъде другар, а той ще я и бие, т. е. в случай, когато е забравила да донесе у време вода.

На Мишинден, когато се извършват обредът и обичаят със замазване на очите на мишките, калта, с която се замазват очите, се зима от водника.

Когато едно дете или мома, а особено булка са угледни, т. е. красиви и мили, за да не гледа у тях светът, или ако ги гледа, да бъдат заназени от лоши очи, зимат калчица от водника и им намазват челата. (Баба Стана, с. Раковица, Кулско, баба Първа, с. Ярловица, Ломско, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.)

Ако сънуваш, че си миеш ръцете — туй значи, което желаеш няма да постигнеш. Оттамо е и възречицата „омих си *шакиге*" (шъпите, ръцете) — означава изгубих надежда да постигна туй, що желаех.

Ако [сънуваш, че] си бил кален, па си се омил — ще се отървеш от някоя беля, от някоя туня-беда, от някое обвинение. (Баба Дона, с. Шипка, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене.)

ж) Лочняк

Лочнякът е копаня, в която изсипват помията от съдовете. Тая помия се изсипва в лочняка за псетата да локат, отдето и името му лочняк. Когато няма помия, в лочняка се сипва вода за псетата, за свините, за кокошките.

Изобщо лочнякът се счита мръсен и ако някой бръкне в него с ръка, вярва се, че той ще бъде пофракан по снагата с пришки.

Туй става, че в лочняка обитават нечисти духове. (Баба Стана, с. Раковица, Кулско, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско.)

(Направата на лочняка се вижда в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 30, рис. № 28.)

Ако сънуваш лочняк с помия — лошо е, ще имаш омраза с някого, скарване.

Ако те някой посипе с помия — лошо е; ще имаш големи неприятности; някои тайни работи, които си вършил, ще излезнат наяве.

з) Кочина

Кочина е жилище за свините.

Кочината не само че е мръсна, но се счита от вярването и за нечиста в отвлечено отношение, защото в нея има нечисти духове.

Във вярата народна и в народната медицина, доколкото тя се уповава на народното вярване, кочината се явява целебна [вж. с. 124].

Булката, ако излезе нечиста, т. е. недевствена, мъжът ѝ и домашните му имат туй право да я върнат на баща ѝ. Ако по една или друга причина не я върнат, а решават да я оставят в къщата си, тя трябва да бъде очистена, защото такава, каквато е, тя се счита нечиста, мръсна духовно и лошо е за къщата, за челядьта.

В такъв случай народното вярване заповядва: булката да отиде да легне в кочината, в мръсотиите и сетне я откарват с кола или шейна на реката и тамо я окъпват, па бил и много голям студ. След като се върне от реката, вярването утвърждава, че булката е вече чиста и за къщата няма никаква беда, никакво нещастие. (Баба Стана, с. Раковица, баба Стояна, с. Кнежа, баба Вълкана, с. Литаково.)

(Направата на кочината се вижда в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 29, рис. № 27.)

и) Курник

Курникът е жилище на кокошките.

И курникът се счита за нечист, но и той се среща в някои обреди и обичаи.

Деца, които се напикават нощно време на сняа си, са болни; в тях има дух нечист, който ги блазни да се напикават. Има и такива, които от деца още като се напикават, имат тая болест и като момък или мома. Такъв момък-пиклю или мома-пикла мъчно се оженват, защото, колкото домашните и да крият, все се узнава за болестта им. За да се пропъди тоя дух и да бъдат изкекувани, народното вярване е посочило няколко способа. Един от тия спо-

соби става при курника, и то в потайна доба. Тук се извършвал цял обред, който ще бъде описан на друго място.

В курника да се бърка нощно време вярата народна забранява, защото е лошо.

Да се пикае при курника също така лошо е.

Грях голям е да се хвърля сметта на курника. (Баба Стана, с. Раковица, баба Пена Христова, с. Стубел, баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина, баба Вълкана, с. Литаково, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене.)

„Развали къща — направи курник" — е пословица, която се отнася за човек, който е глупав и не знае що върши в стопанствено отношение.

„Да струпам баре един курник" е възречица, която изразява най-скромно желание.

(Направата на курника се вижда в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 29, рис. № 26.)

к) Дръвник

Дръвник се казва мястото, където стоварват и секат дървата, а така също и самият пън, на който се секат.

Дръвникът в обредите и в обичаите се среща нерядко.

На Игнажден, който излезне пръв из къщи, на връщане за в къщи задължително трябва да отиде на дръвника и оттамо да земе шумка и тая шумка се отписа на огнището.

Полезникът на Игнажден, преди да влезне в къщи, ще отиде при дръвника и оттамо ще земе шумка, с която после ще бърка в огъня.

Кукерите на Сирни заговезни ще играят при дръвника.

На Благовец лазарките ще отидат при дръвника да пеят своите песни.

На Благовец и Еремия, когато се дрънка с машите и ръжена, та се пъдят змиите и гущерите, ще почнат да дръпкат от дръвника най-напред и тамо ще свършат.

Голям грях е да се пикае на дръвника.

Когато ще свалят на булката *превеса*, та да ѝ турят на главата забрадка — върши се цял обред; тоя обред се извършва на дръвника.

Дете, което плаче нощно време, е болно: има лош дух, наречен *плач*, тоя дух е напратен от вещица чрез магии; за да бъде тоя дух — плача, изгонен из детето, лекуването се извършва пак при дръвника — никъде на друго място.

Има болест, наречена *далак*; и той е пак лош дух. Да бъде изгонен, лекуването трябва да се извърши при дръвника. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Мича, с. Козар Белене, баба Дона, с. Шипка.)

Дръвник в преносно значение се казва на човек тъп, глупав.

3. Домашна покъщина

От обектите из покъщината, които влизат в народното вярване, в обредите и религиозните обичаи, идат долупосочените вещи.

а) Верига

Веригата е уред, на който се окачва котелът да се грее вода или котле да се готви гозба.

Веригата в народния говор, в пословиците и приказките се употребява в множествено число — *вериги*. И ние ще ги употребяваме в множествено число.

Според народното вярване веригите имат голяма магическа сила. При веригите или с веригите могат да бъдат развалени всякакви магии.

С магии могат да вържат момъка и той на сватбата става немощен да изпълни на чертожната вечер своите съпружески длъжности. Тия магии му са направени от негови душмани. И това е голямо нещастие за къщата, защото вярването заповядва още тая вечер момъкът да се събере с булката, за да се види девствена ли е, или нечиста. Ако се види, че момъкът е вързан, развързват го чрез силата на веригите.

Обредът за развързване ще се опише при сватбата.

Лошите духове, болестите, па и хайдуците не могат да влезнат нощно време през вратата, ако на тях са окачени веригите. (Баба Вида, с. Стакьовци, баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, баба Кера, с. Балван.)

Дете, което има болест, та се опиква, лекува се с веригите, вързват го съботен ден и рано пред слънце го водят на три къщи като казват: „Дайте на пиклю трички корички.“ И народното вярване утвърждава, че нечистият дух излиза и болното дете се изцерява. (Баба Стана, с. Криводол, Ломско, баба Мария, с. Криво; дол, Врачанско.)

Ако на веригите няма окачен котел или котле, лошо е да висят, а ги закачат на клина, забит в *пезуля*. Ако висят, лошо е за къщата.

Народното поверие забранява да се клатят веригите, ако са празни; ако има окачено на тях котле, може да се клатят. (Баба Петковица, с. Осиково, Врачанско, баба Кера, с. Балван, Търновско.)

б) Ръжен, ожег, гребач

Уред, с който се бърка в огъня, с който се гребе огън. (Направата му се вижда в „Градиво за веществената култура“, СбНУ, XVIII, 38, рис. № 39.) Той има тия три названия в различни места.

Тоя уред играе много важна роля в народното вярване и в обредите.

Вярването утвърждава, че ожегът може да оживява нощно време, в потайна доба. Затова вечер, когато се заравя огънят, стопанката не бива да го оставя изправен въз пезуля, а да го полага край огнището. Вярването утвърждава, че нощно време в потайна доба дохождали лоши духове и болести и викали ръжена да им отвори. Ако е положен край огнището, той отговарял: „Не мога да стана; цял ден съм стоял на крака, та съм уморен"; ако ли е изправен, той отивал, та им отварял. (Баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, Оряховско, баба Пена Христова, с. Стубел, Кутловско.)

Ожегът се среща в много други обреди и обичаи. На Благовец и Еремия змиите и гущерите се пъдят с ожега и машите.

На Бъдня вечер, ако няма палежник, трапезата се кади с ожега.

На смърт както самият смъртник, така и гробът, а така и трапезата някога са кадили с ожега. (Баба Пена Христова, с. Стубел, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Кера Желязкова, с. Балван.)

Когато има *редня* (епидемия), то тая редня се пъди, като се кади къщата с известни лековити и магьоснически билки; тия билки се турят на ожега и с него се кади цялата къща; ако ли реднята е по кокошките или говедата — кадят се курникът, кошарата или оборът, кочината и други сгради според реднята. (Баба Мария Сив-Конова, с. Малорат.)

Невестата, когато влезне за пръв път в къщата, ще отиде край огнището и ще вземе ожега, та с него ще разрови огнището; с друг уред не бива да рови огънят. (Баба Мича, с. Козар Белене.)

Ожегът служи и в много баяния.

Мома или момък не бива да се бият с ожега, защото няма да се оженят.

„Ще те оженя с ожега" е възречица, употребявана в смисъл, че като те ударя с ожега, няма да се ожениш.

На ожега магии не могат да надделеят, защото той е по-силен от всички магии. (Баба Тодора, с. Стакьовци, баба Вълкана, с. Литаково.)

в) Маша̀, дилаф

Машата в говора, в приказките, в пословиците се употреблява в множествено число — *маши*.

(Направата на машите се вижда в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 38, рис. № 38.)

Както ожегът, така и машите играят известна роля във вярванията, обредите и обичаите.

С машите се дрънка на Благовец и Еремия да се пъдят змиите и гущерите, да не влизат в гумното и в къщи. Тук трябва да се знае

това, че вярването заповядва с машите да се бие ожегът, а не с ожега да се бият машите.

Бият и с огрибката („Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 46, рис. № 45.)

Машите се употребяват и при баянето от уроки; употребяват се при раждане, при смърт — както това ще се посочи на реда си, и още в други някои обреди.

„Додето има маши, не бива да си горя ръцете" е пословица, която учи, че додето има човеци да стават оръдие някому, тоя не бива сам да върши тия работи, които ще извърши неговото оръдие. Тук машите представляват глупавите хора, които стават оръдие.

г) Перустия, саджак

Перустията е служила, па и сега служи като уред, на който се пече кокошка, плешка и др. Скара някога не е имало.

И перустията се явява, макар и рядко, в народното вярване и в обредите.

Вярването казва, че ако перустията набира на себе си много искри — това показва, че в къщата ще има голям придобив. (Баба Мича Илийчева, с. Козар Белене. Срв. СбНУ, IV, 93/9, Струга.)

Когато се махне тенджерата или котлето с ястието от перустията, не бива тя да се държи на огъня, но да се махне веднага. Защото, ако стои без работа на огъня, ако някой от домашните се намира на път, ще му стане нещо лошо, някакво премеждие; ако стопанинът пък е отишъл на пазар или на панаир, или по селата да купува или продава нещо, няма да купи, няма да продаде с печалба. (Баба Дана Генчовица, Панагюрище, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско. Срв. СбНУ, XI, 72, Ахърчелебийско; VII, 125, Велес.)

Ако остане перустията на огъня без работа, народното вярване още разказва, че лошо е и за умрелите; ако рекат да излязат от пъкъла, перустията се изпречва пред тях и загражда им пътя на прага и ги пали. (Баба Кера, с. Балван, Търновско, баба Върба, с. Ресен, Търновско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско, баба Мома Стефанова, с. Тодювци, Еленско. Срв. СбНУ, VI, 82, Трявна.)

(Перустията се вижда в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 64, рис. № 73.)

д) Нъщви, нощви

Уред, в който се сее брашно и меси тесто.

Нъщвите трябва да бъдат от бряст или габер, особено от габер, защото е чисто дърво.

Във вярването и обредите нъщвите държат много почетно място.

Нъщвите се предават от баща на син и от син на внук.

Нови нъщви не се правят; изключение се прави, когато старецът отделя от себе си някого от синовете, та му прави нова къща: в тая нова къща се внасят нови нъщви. В старата къща остават старите нощви; оттам е и приказката: „У коя къща са старите нъщви — тая къща е стара.“ На нъщвите се дава чест и почитание. Ето защо някога няколко братя, които са били заедно, а отпосле се разделили, на Бъдня вечер, на Сирни заговезни, на Великден и на Гергьовден, ако и да са по-стари, дохождали у най-малкия си брат, у старата къща, при старите нъщви. (Баба Пена Христова, с. Стубел, баба Елка, с. Чупрене, баба Сава, с. Бяла Слатина, баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Тодора п. Христова, с. Литаково.)

Около коритото, което е отредено да стане нъщви, т.е. да получи онова освещение и значение, което му дава народното вярване, извършва се обред и с цяла редица обичаи. Кади се с тамян, турнат на ръжен; ръси се с неначената вода и други, които подобно ще бъдат описани в труда „Къща и покъщнина“.

Когато се извършат тия обреди, коритото не е вече корито, т. е. вещ, но става нъщви.

При сватба, при раждане, при смърт — нъщвите играят първенствуеща роля във всичките обреди.

При сватба *засевките* се правят в нъщвите.

При раждане богородичната пита се меси в нъщвите с цял обред.

При смърт *пътнината* хляб, *препещника* и други се месят с обреди, в които нъщвите са на първо място.

Нъщвите никога не трябва да бъдат открити или да зеят; всякога трябва да бъдат захлупени с кръга и покрити с месала или пък захлупени с дъното нагоре.

В нъщви не смее никой да стъпи, защото е голямо зло за къщата; пазят се строго и децата да не би някое да стъпи в него. Ако нъщвите са сложени, много е лошо да се прескачат.

Пази се да ги не прескочи ни котка, ни кокошка, ни куче, ни друга някоя гад, защото тогава нъщвите плакали и кълнели. (Баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, Оряховско, баба Мича, с. Козар Белене, Свищовско, баба Кера, с. Балван, Търновско.)

Невестата, когато ще влезне в къщи за пръв път, между другите обичаи свекървата ще я заведе при нъщвите и ще ѝ ги хариже: „Ето, снахо, харизвам ти нъщвите; да даде господ всякога да са пълни с тесто, по сватби, кръщенета, по сборове и радости.“ Невестата ще се поклони на нъщвите и ще целува ръка на свекърва си. (Баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско, която като булка е вършила това.)

От уроки, от уплаха, от изтравци, от магии, от напратено — всички тия беди се пропъждат чрез нъщвите.

В пословиците и приказките нъщвите се срещат често.

„Оттук бряг, оттам бряг — по средата бял сняг“ — е гатанка за нъщвите.

„Празни нощви — гладни гости“ — пословица, когато няма в нъщвите и гостът е гладен. (Баба Съба, с. Лесидрен, Тетевенско.)

„Како, защо ти са празни нъщвите?“ „Оти ми са меки очите“ — е възречица, която учи, че меките очи всекиму дават безразборно и докарват най-накрай сиромашия.

Ако сънува човек пълни нъщви с брашно или с тесто — хубаво е; придобив или голяма радост в къщи.

Ако са празни нъщвите — ще има загуба в къщи.

Ако сееш брашно в нъщвите — добро е; ще ти дойде скъп гост. (Баба Вълкана, с. Литаково.)

е) Сито, протък или честина, решето, дърмон

Както ситото, тъй и другите са уреди, с които се сее брашно, жито, ечемик, овес, царевица, боб, просо, грах, леща и др.

На друго място са описани накратко („Градиво за веществена култура“, СбНУ, XVIII, 40—44), но при „Къща и покъщина“ ще се говори много по-обширно.

Всичките тия уреди от един вид и с еднаква служба, кой повече, кой по-малко, срещат се в народното вярване и в обредите и обичаите.

На Бъдня вечер, когато се кади, под трапезата ще бъде и ситото или протъкът (честината), или решетото.

На Игнажден, когато дойде полезникът, посрещат го с решето или протък, в което има просо, жито, ячмик, царевица и друга храна, що се сее в полето и нивите, и той сее това покрай огнището. Вярва се, че ще има берекет от туй, щото се сее през решето край огнището.

Когато се сади квачка, яйцата, които ще бъдат турнати за мътене, трябва да са или в сито, или в протък и решето. Вярването народно утвърждава, че тогава не могат да боравят никакви магии, и квачката ще лежи на яйцата, додето ги измъти, и от яйцата няма да излезне нито едно *запъртък*.

Когато да се приготвят дрешки за бебето, гуждат ги в сито или в протък и решето; вярва се, че детето няма да се изтрави. (Баба Мича, с. Козар Белене, баба Тодора, с. Литаково.)

Когато посрещат невестата, дават й сито или решето, напълнено с жито, ячмик, овес, просо, и тя отива при огнището и тамо сее тия зърна. Вярва се, че с булката влиза в къщата и хлебородие, берекет и ще има изобилие.

Ризата на булката после чертога, ако е излезнала девствена, се нужда в решето или протък и свекървата, като го държи в дясната ръка, играе хоро. Вярва се, че веселие, хлебородие, здраве и щастие ще царува в къщата и в семейството, което ще образува младата двойка.

На лазарките, на кукерите, на пеперудата, когато домакинката ще им даде нещо храна: жито, ячмик, царевица или друго нещо, да ги подари, тая храна трябва да бъде насипана не в друг съд, а в ситото — „да е сита годината".

Магьосниците свалят месеца в сито; също и други магии правят в сито или решето.

На много болести се бае и лекуват се пак със ситото и решетото. (Баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Мария, с. Тодювци, Еленско. Срв. „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 40—41.)

Ако се вража за нещо с боб, вража се само в сито, защото тогава бобът показвал вярно. (Баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.)

Ако сънуваш сито — добро е; ще има придобив.

Ако сееш на сън със сито или решето — добро е; ще има голям придобив; ако е пролет, когато агнят овците, всичките овци ще се изягнат. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Мича, с. Козар Белене.)

(Сито и протък вж. в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 44, рис. № 40 и № 44.)

ж) Кръг

Дървен уред, на който се полага и разплесква хляб, когато ще се тури да се пече, а така също и когато се извади от пещта или от чирепнята. Кръгът е неразделен от нещвите.

Кръгът се среща във вярванията и в някои обреди и религиозни обичаи.

Когато детето се донесе от черква, от кръщене, на вратата се посреща с хляб и сол и вино, сложени на кръга. Кръстникът, който носи детето, поема хляба, солта и виното, а детето слага на кръга и тъй го внисат в къщи на кръга. Вярването казва, че детето ще бъде здраво и ще има за другар хлебородие и придобив във всичко. (Баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Мома, с. Тодювци.)

Нещвите, както се посочи и по-горе, трябва да бъдат захлупени с кръга.

Когато се вади хлябът от пещта или чирепнята, трябва да се положи на кръга и да се остърже с остружката. Вярва се, че ще има спор в къщи и че тоя хляб ще го яде добър гост. (Баба Вълкана, с. Литаково.)

Когато някой заболее от уплашване, лекува се с кръга; туря се над огъня, изгребан от огнището, и болният го прескача до три пъти; като прескочи кръга, бабата го удари по дупето с метлата; тая метла трябва да бъде от метличина. (Баба Пена, с. Стубел, Кутловско, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско. Срв. СбНУ, I, 80.)

(Кръгът вж. в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 46, рис. № 46.)

з) Чирепня, подница

Уред землен, в който се пече хляб. („Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 46.)

Чирепнята се прави само на Еремия. Прави се от глина; тая глина се копае из някой дол, носи се с котли и гази се с песни обредни и игри. Ако селото е малко, няколко къщи, глината се гази на едно място; ако ли е голямо, тогава се гази на няколко места. Газят глината моми и булки. Туй газене е обредно. То ще бъде описано тук на реда си. Когато калта е добре угазена, разделят я помежду си и всяка къща прави чирепня за себе си. Чирепнята се пече на слънце.

Веднъж калта направена на чирепня, тя вече не е вещество. Народното вярване гледа на чирепнята като на невеществен предмет, който притежава голяма духовна сила.

Чирепнята има тая сила да убие дори и духовни същества, каквото същество е змеят. И, както ще видим, когато се борят змеят и халата, халата убива змея само с чирепнята или с парче от нея. Ето защо, когато се гърми и светка, чирепнята не се оставя навън, а трябва да се внесе в къщи или в кошара, защото вярването твърди, че ако халата намери чирепнята или парче от нея, с него убива змея. (Баба Пена Ристова, с. Стубел, баба Вълкана, с. Литаково, баба Мича, с. Козар Белене. Срв. Ж. стар., I, 47, 159; СбНУ, IX, 126/3, Софийско.)

(Чирепнята вж. в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 47, рис. № 47.)

и) Гърне, паница, лъжица

Гърнето и паницата са уреди от глина, а лъжицата е от дърво. И трите тия обекти имат много тясна връзка помежду си: гърне без паница не може, а пък гърнето и паницата без лъжица не могат. Ето защо ги не отделихме.

Гърнето се явява в много обреди, обаче няма онова духовно значение, каквото напр. чирепнята.

Билките за магии и буренте за пиене и поливане се варят в гърне; в други съд не бива. И това гърне трябва да бъде ново. Тия варени билки и буренп ще се сипят пак в паница, която трябва тоже да бъде нова. Има и други съдове, напр. гаванки, сахани,

обаче билките трябва да се изсипят в пръстена паница, и то да бъде нова, защото във вехта се губи целебната или магьосната сила.

Обредите и обичаите не могат без гърне и паница.

Лъжицата се явява много често при баянето и при магиите. С три, седем или девет лъжици, събрани от три, седем или девет къщи се лекуват уроки, от уплаха; унищожава се напратен омагьосан живак. С тия и толкова лъжици се правят и развалят магии за обиране мляко от добитък, за обиране жито от нивите, за завързване и отвързване на младоженяк; за направа и развала на женитба и пр. Тия лъжици обаче трябва да бъдат направени от бряст, ясен и габер.

Много баби предпочитат чемширови лъжици.(Баба Тодора, с. Стакьовци, баба Мича, с. Козар Белене, баба Мария, с. Тодьовци. Срв. СбНУ, II, 172, 174; VIII, 129 (за чемширова лъжица в баянето); X, 129.

(В „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 59, рис. №57 — гърне; 60, рис. № 58 — паница; 60, рис. № 59-лъжица.)

к) Софра, трапеза, синия, паралия

Тоя уред с тия разни названия е дървен; той служи да се слага на него хляб и ястия и да ядат на него.

В песните той се не нарича другояче освен „честна трапеза". Според преданието и вярването народно трапезата е най-стара от всичките покъщнини. На трапезата се покланят всички покъщнини.

На трапезата сядат всички и преди да почнат да ядат, всеки ще се прекръсти; също и когато се дигне софрата, трябва всички да се прекръстят.

Додето софрата се не дигне, не бива никой да стане. Изключение се прави, когато е заговезни, сбор, служба, сватба, кръщене, принос; тогава, понеже софрата се не дига, то може всеки, който се е наял, да стане, та да седне друг. В тия случаи само гозбите се менят.

Додето се обядва или вечеря, грехота е да се приказва или смее на софрата. Изключение се прави на сватба, сбор, служба, кръщене, заговезни, кадена вечер; тогава може да се говори, да се пее, да се смее и да се свири на софрата.

Трапезата да се прескочи голям грях е.

Трапезата е голяма и тя се слага само в тържествени случаи: сватба, сбор, служба, смърт, кръщене, кадена вечер. Тая трапеза се възпява в песните с епитета „честна трапеза", „шестореда", „седмопола":

Седнали ми скъпи гости,
На трапеза шестореда,
На трапеза позлатена,
На столове посребрени.

Коледарска песен от баба Цена, с Марашки Тръстеник

Когато се дига софрата, на нея трябва да има хляб; не е добре да се дига съвършено празна, защото софрата тогава плачела, а от тоя плач идела сиромашия в къщата. (Баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, баба Добра, с. Твърдица, баба Кера, с. Балван, Търновско. Срв. СбНУ, III, 141, Габрово, Казанлък.)

(Софрата вж. в „Градиво за веществена култура, СбНУ, XVIII, 91, рис.№77.)

Ако сънува човек софра — добро е.

Ако софрата е пълна — придобив.

Ако софрата е празна — нещо загуба. (Баба Вълкана, с. Литаково.)

л) Метла

Метлата в селата е била някога от метличина. Тая метличина се бере на Еньовден с песни и игри из полето, после се навързват метли и се скътват под кошовете да съхнат на сушина и от тях употребляват през цялата година до Еньовден.

Тая метла е къщна, защото има друга метла, която се прави от метли, но се употребява да се мете гумното.

Къщната метла, от метличина, е предмет в народното вярване, в обредите и религиозните обичаи.

Във време на много киша, когато дъжд вали дълго време и почне да повреждa сеитбите, народното вярване е устроило обреда, наречен Герман; тук Германът е метла къщна от метличина. За тоя обред ще се говори тук на друго място на реда си.

Когато се цери човек от уплаха, употреблява се метлата. (Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско. Срв СбНУ, I, 80.)

Метлата може да отсрочи женитбата на момата; ако момата се бие с метлата, народното вярване утвърждава, че тя няма да се ожени; затова пази се строго момиче да се не бие с метла.

Така също е лошо да обикаляш човека с метла или да го замиташ, защото такъв човек ще бъде намразен от селяните; ако пък бъде мома и я заметеш или обиколиш с метла, ергените ще приказват за нея лошо. (Баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко, баба Мария Узун-Николова, с. Шипка. Срв. СбНУ, XI, 82, Ахърчелебийско.)

Метла не бива да се прескача, грях е.

Ако мома я прескочи, ще бъде намразена от ергените. (Баба Мича, с. Кюлар Белене, Свищовско, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско.)

Метлата има сила да пъди лоши духове, както и други лошевини. Така детето, додето не е кръстено, народното вярване препоръчва да не бъде оставяно самичко, особено ако е заспало, защото тогава налитат на него лошите духове, наречени изтравци, и го удавят. Но дохажда нужда да бъде оставено самичко; тогава, за да бъде запазено, полагат при него метлата и тя го запазва. (Баба Руса Иваница и баба Дада Генчовица, Панагюрище, баба Тодора п. Христова, с. Литаково, Орханийско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.)

Също и родителката, додето не е сторила неделя, не бива да се оставя самичка, а особно ако е заспала, защото лахусите, лоши духове, които обикалят около нея, щом я видят самичка, а особно заспала, налитат върху нея и я ударват. Да бъде запазена от лоши духове гуждат при леглото ѝ метлата. (Баба Тодора п. Христова, с. Литаково, баба Мария Узун-Николова, с. Шипка, баба Мома Стефаница, с. Тодьовци, Еленско.)

На Игнажден, когато тоя ден дойде някой в къщата, преди да влезе в къщи, турят го зад вратата да седи малко време на метлата. С туй се разваляли наветите на лошите духове и през пролетта квачките ще лежат на яйцата и ще ги измътват всички.

Моминската метла, с която тя мете равни двори, за да дочака своето първо либе или сватовете, които ще дойдат да я земат, не е обикновена метла от метличина; ето как се представлява тая момина метла:

Гюргена мела дворове,
Със босилкова метлица,
Със стратуркова лопатка.

Срв. „Градиво за веществена култура", СбНУ XVIII, 23

м) Кобилица, кобилка

Дървен уред, с който се носи вода от чешмата, кладенеца, реката и пр., а носят се и други вещи.

Кобилицата играе много видна роля в народното вярване, в обредите и религиозните обичаи, затова туй вярване препоръчва от какво дърво трябва да се направи кобилицата. Тя трябва да бъде от дъб, ясен, явор, но най-добрата е от габер. Народното вярване казва, че момите и булките, особно тия, които са угледни и красиви, имат големи неприятели в самовилите и змейовете. Самовилите налитат на момите и булките от ревност, а змейовете от любов. Самовилите устрелват момите и булките, а змейовете ги грабят и отвличат. Това ставало особно често пролет, от Благовец па до Русалската неделя. В това време всичките реки, кладенци и извори, всичките поляни, усои и присои са изпълнени с тях. И ако момата и булката отидат макар и дене, самовилите ги устрелват, а змейовете грабят.

Единствен пазител на момата и булката е кобилицата. Щом е с кобилицата, самовилата и змеят са безсилни. Ето защо кобилицата се явява навсякъде и във всички обреди.

Кобилицата се явява при баянето (СбНУ, VIII, 158, №5), дето тя гони болест, уроки и други нечисти духове.

Кобилицата се явява в много от обредите при сватбата, при ладваната вода, при чистата вода, когато булката после чертога отива на бунара да донесе вода, за да се умият свекърът и свекървата. Кобилицата се явява при пеенето пръстените, при носене цветната или мълчаната вода на Гергьовден и още много други, които ще бъдат описани на реда си. Туй, което за мъжа са кривакът и брадвата, за жената е кобилицата, т. е. уред за защита. Ако някой нападне мома или булка и тя носи кобилица, тя се с нея защитава. И мъж, бит от жена, и то с кобилица, става за присмех на всички и унизен пред всички; за такъв казват: „Махни го, той ял кобилица!“ — т. е. бит от жена.

За нанесен побой с кобилица народното обичайно право наказание не предвижда.

Кобилицата е женски уред; мъж с кобилица вода не носи; ако някой мъж носи вода с кобилица, смеят му се и го наричат „женчо“. Мъжът носи вода с бъкел.

н) Коритo

Коритото е дървен уред за пране и къпане деца. Обаче едно е корито за къпане деца, в което перат и неговите пеленки, а друго е коритото, в което перат ризите на възрастните. Тия две корита се не сместват, т. е. никога дете се не къпе и пеленките му не се перат в коритото на възрастните, нито пък ризите на възрастните се перат в детското корито. Вярването народно забранява това, понеже детето е чисто, а възрастните хора не са чисти.

Коритото се среща в много обреди и обичаи, а особено при магии за развала, при народната медицина: баяне, поливане и др.

Коритото се среща, когато има да се развалят направени магии срещу мома, момък и булка за омраза. Когато се напрати живак в къщата на някоя мома, момък или булка и те го изпият, тоя живак се умъртвява пак чрез магии и тук коритото играе роля.

В обредите и обичаите при раждането и около детето коритото се среща и играе видна роля. В обредите и обичаите при смъртта и около къпането на умрелия; в сватбата и при други случаи коритото тоже играе роля.

Коританка се казва на момиче, *подевка*, т. е. което има постара сестра. На коританка е забранено да се момее.

о) Гребен, хума, хумняк

Гребеньт и хумата са нужни, когато жените си мият главите.

Гребенът е от кост, а хумата е от един вид глина, която копаят из бреговете. Хумата замества милото /сапуна/; обаче, за да стане пригодна за мило, трябва да претърпи едно известно приготвяне и туй приготвяне има характер на обред. И по тоя начин приготвена, хумата вече става не обикновено вещество, а такова, което притежава известна духовна сила.

Тая хума се гуджа в *чирен* — паница, наречена хумняк.

И трите тия обекти се срещат във вярването народно, в обредите и обичаите и в приказките.

Гребенът за момата и булката са свети; всяка мома и булка има свой гребен (в Западна България *чешал*) и народното вярване заповядва да се крие, защото чрез него могат да бъдат направени магии на момата и булката. И всяка мома и булка, като се вчеса, счита за голяма длъжност да увие гребена в пешкир и да го скъта на скришно място, никой да го не знае. (Баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско, баба Кера Милкова, с. Балван, Търновско, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско.)

Баба Мича ми разказа за една случка, дето на една мома откраднали гребена и с него й направили магии, та момата си побъркала ума. Това било, когато тя била мома. „Та затова трябва гребен да се крие" — каза тя.

Гребенът се явява при баянето за уроки, за уплаха и други болести, както това ще се посочи на пространо на друго място.

И в приказките гребенът се явява често, но не като проста вещ, а като магическа, която помага, преобразява се и пр. фантастични роли.

Хумата е силна срещу магии; явява се и в народната медицина много често.

На Бъдня вечер, когато се кади трапезата, ще има между другите вещи и малко хума. Тая хума се скътва за през годината и се употребява за лекуване на децата. (Баба Стана, с. Раковица, Кулско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.)

Хумнякът се среща само в някои баяния и в приказките.

п) Ведро

Ведрото е съд за вода. Споминя се в песните, а и народното вярване препоръчва яворово ведро, защото яворовото ведро пази момата и булката от змейове и самовили; яворовите ведра при бачията пазят момците-овчари от змеици и самовили, които налитат да ги залибват; яворовото ведро играе

видна роля в обредите при сватбата; на Ивановден при къпането младоженците яворовото ведро играе тоже видна роля.

Яворово ведро, ковано ведро се споминят във всичките коледарски, момински и сватбарски песни.

(Ведрото се вижда в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 53, рис. № 50.)

р) Котел, медник, менец

Котелът като покъщнина се явява в народния живот много късно, медта не е била позната на народа от много рано, та и котелът дошъл по-късно.

Ето защо котелът се не среща в народното вярване, а в обредите и обичаите се среща рядко, па ако няма котел, замества се от ведрото.

Котелът е бял и черен. Белият е *гаосан*, калайдисан отвътре и отвън и с него се носи вода. Черният котел е калайдисан само отвътре, а отвън е почернял от сажди; в него топлят вода

Белият котел се среща в обредите при сватба, при кръщене, при пеенето пръстените, на Гергьовден, на Водици и др.; обаче, както казах, ако няма котел, дохажда ведрото.

Когато се сипва вода из котела, поверието препоръчва да се не сипва вода през ушите, нито през *латвицата*, *повързалото* (дръжката на котела), защото тоя, който сипва през ушите и латвицата, ще заболее от ухобол. (Баба Съба Бойчева, с. Лесидрен, Тетевенско. Срв. СбНУ, III, 136, Софийско.)

с) Бухалка

Бухалката е дървен уред, който служи на жените при белене платна и пране ризи и дрехи. С бухалката се бухат: платното, ризите и дрехите, за да излезе прахта и кирта.

Вярването утвърждава, че бухалката има някаква магическа и целебна сила, затова се среща при правене или разваляне магии, при баяне и лекуване.

Бухалката се являва при кумиченето — обред, за който ще се говори тук на реда си, който обред без бухалката не може. Тя тука играе важна роля, защото тя е, която ще запази кумиците през лятото от змейове. (Баба Вида, с. Стакьовци, баба Тодора, с. Литаково, баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене.)

т) Чутура или стъпа (Плевенско)

То е дървен уред, в който се кълца сол.

Чутурата се являва в народното вярване и в обредите, но не толкова често.

През мратинските нощи (15, 16, и 17 ноември) и Вълчите празници (1,2 и 3 февруари), когато се празнува в чест на вълците, чутурата трябва да бъде с устието (устата) надолу, заклопена. Вярването народно утвърждава, че чутурата е имала такава магическа сила да затваря устата на вълците, та затова я заклапат през тия дни, като се вярва, че през цялото лято устата на вълците ще бъдат заключени. (Баба Тодора, с. Литаково, баба Мича, с. Козар Белене и др.)

(Чутурата се вижда в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 63, рис. № 69.)

у) Брадва, манара, секира

Брадвата е уред от желязо, с който се сече. Брадвата обаче сама не може да върши нищо, ако няма държало или дръжка. Оттамо е и баснята за брадвата и дръжката.

Оплаквала се гората от брадвата, че много я изтреблява; младите дръвчета проклиняли брадвата и не намирали думи да я укорят. Един стар дъб слушал тия хули и клевети и като свършили, той им казал: брадвата не би можала да стори нищо, ако вие младите не и станете дръжка; без дръжка брадвата е просто желязо; тя става сечиво, когато някое от вас и послужи. (Вж. в моята неиздадена втора част от басненика, басна 67.)

Брадвата с дръжка се являва в народното вярване, в обредите и обичаите; без дръжка вярването я не счита брадва, т. е. за вещ с магическа и духовна сила.

При баяне от страх, от уроки — брадвата заема важно място, защото има сила да пропъди лошите духове, лошите очи; при *отвръщане плач* на детето брадвата тоже заема важно място, защото тя може да изгони из детето лошия дух — плач. Също и при разтуране магии брадвата е на първо място. (Баба Вълкана, с. Литаково.)

Далакът е болест лош дух: когато се сече далакът на далачивия човек на дръвника, брадвата е, която сече тоя дух, посича го и го изпъжда от човека. (Баба Пена Ристова, с. Стубел, Кутловско, баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско, баба Мария Узун-Николова, с. Шипка.)

ф) Оцетняк

Оцетнякът е съд пръстен, в който се държи оцет. Той седи всякога в къта, край огнището и поради това се счита по-стар от цялата покъщина — след софрата и нъщвите.

Оцетнякът се среща в някои обреди и обичаи и според народното вярване има известна магическа сила. Той се являва при разваляне магии, при унищожаване напратен живак, при раждане, при смърт и пр.

„Оцетняк" в преносен смисъл се казва на човек, който е пияница, защото мирише на вино, но вече туй вино се вкиснало в него.

(Оцетнякът се вижда в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 62, рис. № 67.)

4. Земледелчески уреди

От уредите, употребявани в земледелието, във вярванията, обредите и обичаите се срещат следните уреди или оръдия:

а) Кола

Колата за селянина са ценни, защото без кола той нищо не може. Тая голяма полза от колата е повлияла, та народното вярване е издигнало колата много високо. Не само колата, но и съставните части на колата се срещат в обредите и в религиозните обичаи. Колата са неприкосновени от никакви лоши духове и зли срещи.

Когато човек пътува седнал на кола, макар да мине през много лоши (*отвратни*) *места*, никакво зло няма да го срещне, нищо лошо не може да му повреди; ако пътува седнал на кола, макар и потайна доба да е, макар и през реки да гази, макар и край самодивски кладенци да минава — никакво зло няма и не може да му стане, защото колата има магическа сила, по-силни са от всички лоши духове и лоши срещи.

Баба Мича Илийчева, като утвърди тая сила на колата, казва, че силата иде още и от воловете.

През Мръсните дни, когато борави караконджулът, макар и да е нощно време, ако човек е седнал на колата, нищо не може да му стори тоя нечист дух. Обикаля около колата, но не смее да се приближи. (Дядо Стоян Петков, с. Камено поле, Врачанско, дядо Сейно, с. Бяла Слатина, дядо Цако от колибите Камен дол.)

Когато пътува човек с кола и го срещне вихрушка, сприя или хала, ако е седнал на колата, вихрушката не може да го

закачи и минава, без да го повреди. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Пена Ристова, с. Стубел, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене.)

Ако мома или булка пътуват с кола и са седнали в тях, никакъв змей не може да им напакости, макар и да лети около колата, защото колата са по-силни от него. (Баба Цена Пъчовица, с. Марашки Тръстеник, Плевенско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.)

Когато колата са силни, защо тогава керванът, който, измамен от лъжи-керванката звезда, като тръгнал в потайна доба, е изгинал? — запитах баба Мича Илийчева, баба Вълкана, баба Цена.

— Защото човеците не са били на колата, а ходили въз колата. Грях е да се качи човек да се вози на колата, когато са натоварени; а керванът е бил все натоварени кола — ми отговориха речените баби.

Колата заемат видно място и в обредите.

На Бъдня вечер при другите обредни хлябове има особен обреден хляб, посветен на колата, и носи име *кола*; в тоя хляб се представлява яремът с воловете, човекът и остенът му.

На Бабинден, когато трябва да бъде окъпана бабата — селска акушерка, тя се откарва на реката не на друго, а седнала на колесар от кола.

На първи Трифунец (1 февруари) царят на лозята, който бъде избран, вкарват го в селото, седнал на колесар от кола.

Не само целите кола, но и отделните части на колата се срещат в народното вярване, в обредите и обичаите. Тия съставни части са:

Хомот, ярем. Яремът има сила, както и колата, и тая сила пъди лоши духове, болести, лоши срещи, лоши очи и разваля магии. (Баба Мича, с. Козар Белене.)

Когато някой заболее от ограма, вярва се, че тук действува лош дух; ако болният се проврe през ярема, лошият дух побягва от човека. (Баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Кера Желязкова, с. Балван, Търновско.)

Хомотът разваля магии, с които момъкът или младоженецът е вързан.

В обредния хляб *колата* има представен и хомот с воловете.

Хомотът се являва и при обредите на сватба, което ще бъде описано на свое място.

Коло, колело, точило. И колото има същата сила.

През колото се провират децата, когато има редня (епидемия); вярването утвърждава, че болесчината (реднята), която е лош дух — жена, бяга от колото. Колото се среща също и при разва-

ляне магии. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Мича, с. Козар Белене, баба Кера, с. Балван.)

(Колото се вижда в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 121, рис. № 115.)

Разточник или *опашница*. Разточникът има съща магическа сила.

Когато трябва да се развалят магии, направени за омраза, за завързване, за боледуване, туй се върши на разточника, т. е. болният или вързаният се полива с приготвената вода на разточника, защото разточникът придава сила на магьосаната вода.

Ако някоя мома е залибена от змей и ище да се отдели от него, пригатва се вода омагьосана; варят се разни билки в ново гърне на пусто огнище и залибената мома или булка завеждат нощно време при разточника и седнала на него, поливат я с тая вода. Вярването народно утвърждава, че змеят вече не пристъпва при тая мома или булка, или момък, ако го залибила змеица. (Баба Тодора, с. Литаково, баба Съба, с. Лесидрен, баба Мария Сив-Конова, с. Малорад, баба Стояна, с. Кнежа, баба Мича, с. Козар Белене.)

Жегъл. Жегълът тоже притежава сила магическа. И той се среща във вярванията народни, в обредите и в обичаите.

Срещу магии за завързване на момък жегълът е силен и като се извърши известен обред, който ще бъде описан на реда си, магиите се развалят и момъкът се развързва. Ето защо, когато още месят сватбарските хлябове, жегъла гуждат при нощвите, като се вярва, че тогава магиите не успяват; също и в чертога на младоженците ще се внесе жегълът и ще се гуди при леглото им и когато легнат, гуждат го под възглавницата. Вярва се, че ако са направени магии, развалят се. (Баба Кера, с. Балван, баба Мича, с. Козар Белене. Срв. СбНУ, XII, 34.)

б) Катраник, катраница

Катраникът бива всякога от говежди, а повечето от биволски рог; рядко катраникът е от дърво. Катраникът е отделен, т. е. несъставен предмет към колата, но неразлъчен от тях.

Без катраник кола не могат. В катраника се държи катран, с който се мажат колата.

Тая катраница с катрана народното вярване счита за обекти, които притежават магическа сила. Катранът пъди лахусите — лоши духове; затова с катрана от колата се маже челото на булка-родителка, която е *първескиня*, т. е. ражда първо дете, да я не ударят лахусите. С тоя катран се маже челцето на детето от уроки и от плач, които са лоши духове; с тоя катран се развалят магии; с тоя катран се маже горният праг на вратата, та да не

могат да влезнат лоши духове, да не влезе напратено и да бягат болести. (Баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, баба Вълкана, с. Литаково, баба Мича, с. Козар Белене.)

Катраницата се туря при родителката, за да я пази от навяци. (Баба Мария Лекова, с. Рила. Срв. СбНУ, XIII, 142, Самоковско.)

С капки от тоя катран се пръска нивата, та бродници и мамници да не могат да обират хляба. (Баба Мария Лекова, с. Рила, баба Вълкана, с. Литаково.)

Изобщо катраницата и катранът се срещат в много обреди и обичаи.

(Катраницата [се вижда] в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 126, рис. №194.)

в) Копраля, остен

Копралята и остенът са пръстове, с които селянинът боде, та кара воловете. Остенът е по-кратък и се употребява всеки ден, а копралята е по-дълга и се употребява, когато се оре, а особно когато се оре с четворка.

Народното вярване е дало и на копралята магическа сила: от нея бягат самовили, змейве, хали, вихрушка, сприи и всякакви лоши духове. Много пъти орач се връща от полето, т. е. от оране, без колесар, само с воловете, впрегнати в ярема; това става обикновено пролет, когато се оре угар; но като са воловете и като държи копралята в ръцете си, орачът е запазен. Случвало се, та орач без волове и без колесар, само с остена или копралята е замръквал и нощно време е минавал покрай самодивски извор или кладенец, покрай пуста воденица, през река или мост и друго лошо отвратно място, дето боравят и обитават самовили, самодиви, таласъми, вампири и други лоши дихания, и тия духове летят около него, но не могат да го устрелят и да го повредят, защото носи копраля в ръцете си. (Баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина, баба Тодора, с. Литаково, баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, баба Мича Илинчева, с. Козар Белене, баба Десп[illegible], с. Деремахле.)

(Копралята [вж.] в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 127, рис. № 127.)

г) Палежник

Уред железен, с който се оре.

Вярването народно му дало голямо религиозно уважение и почитание и голяма магическа сила.

Палежникът има сила да изгонва от човека различни болести и други нечисти духове. Поради това палежника срещаме

при разваляне магии, при баяне от уроки, от уплаха, от направено и напратено и други душевни повреди, които ще бъдат изложени обширно в друга книга „Народна медицина".

Обкръжен от религиозно почитание, палежникът се среща в много обреди и религиозни обичаи.

На Бъдня вечер, когато се кади трапезата, къщата и всичките пристройки, огънят и тамянът не се гуджат в кадилница (ручка), както това е при християнски обреди, но на палежника и с него кадят.

Срещу Суруваки, на втора кадена вечер, както наричат тая вечер, и срещу Водици, на трета и последна кадена вечер, пак на палежника гуждат огън и тамян и с него кадят както трапезата, тъй и къщата и всичките пристройки. (Баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, баба Стояна, с. Кнежа, баба Съба, с. Лесидрен, баба Деспа, с. Деремахле, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене.)

Когато се почне орането, най-напред палежникът ще бъде прекаден и залят с вино и тогава се нагласява на плуга или ралото да се оре. Дава му се жертва, за да върви орането весело и здраво и да има хлебородие. (Баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Вълкана, с. Литаково каза: „Това се вършеше някога, сега го вършат само старите орачи.")

През Трифунците (1,2,3 февруари), когато според народното вярване можало да се познае от що ще има през лятото най-много хлебородие: от жито ли, или от царевица, или вино, или ичмик, или друго нещо, което се сее и вади от полето и от лозето — установено е, че това може да се познае по тоя начин.

Зима се палежникът и на него нареждат толко въглени, на колко предмети ще бъде наречено; палежника с наредените и наречени въглени изнасят навън и полагат на някое скътано място. Това се повтаря през трите дни и на третия Трифунец гледат кой от въглените е станал на пепел, а кой е угаснал и почернял. Станалият на пепел показва голямо хлебородие, а почернелият — слабо хлебородие.

На друг уред въглените не бива да се гуждат. (Баба Мича, с. Козар Белене, баба Кера, с. Балван, баба Мома, с. Тодьовци, баба Съба, с. Лесидрен и др.)

(Палежникът [вж.] в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 135, рис. № 134.)

д) Коса

Косата е уред железен, натъкмен на дървена дръжка, с която се коси сено.

Косата, стъкмена на *косилото*, според народното вярване притежава магическа сила и от нея бягат лошите духове.

Когато някой косач на ливадата се разболее от уградисано или от устрелване от някоя самовила, лекува се между друго още и с косата. Това обаче разболяване става само когато е спал под някое дърво или е почивал, но никога не може да се разболее, додето коси, защото косата го пази. (Баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Кера Желязкова, с. Балван, баба Вълкана, с. Литаково и др.)

Косата може да развали още и направени магии за омраза. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Мича, с. Козар Белене, баба Кера, с. Балван.)

През Горещняците (15,16 и 17 юли) народното вярване е устроило тридневен празник в чест на слънцето, на огъня. На 17 юли, т. е. на третия Горещняк, някога се подновявал огънят в селото, в къщите, т. е. изгасван е бил огънят във всичките къщи и произвеждан е бивал жив или нов огън с цял обред, който ще бъде описан тук по-долу.

Народното вярване утвърждава, че през тия Горещняци, а особено през последния на пладне падал самичък огън от небето.

Поради това е забранено, строго забранено, да се работи през тия дни в полето от огън. Особено е забранено да се коси сено, да се пласти или вози туй сено. Който би се осмелил да коси, да вози или да пласти — народното вярване утвърждава, падал огън от небото и запалвал сеното. Независимо от туй нещастие и самият косач или пластач, или возач можал да пострада от ограма, от полудяване или друга болест.

Да не пада огън и да не оградисва човек — трябва да има в ръцете си коса или на колата и на пласта да са сложени косата и вилата.

Ако се разболее косачът, пластачът или возачът — лекува се със силата на косата и вилата. (Баба Кера, с. Балван, баба Мича, с. Козар Белене, баба Вълкана, с. Литаково, баба Мария, с. Шипка, баба Десна и баба Морфа, с. Дерекьой, баба Пена Христова, с. Сгубел и др.)

„Но все пак по-хубаво е през тия три Горещняци да се не пипа никаква работа — притури баба Руса, с. Марашки Тръстеник, — защото да е било хубаво да се работи, старите не биха забранили."

(Косата и косилото вж. в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 154, рис. № 147 и № 148. Вилата там же, 153, рис. №, 143, 144 и 145.)

е) Свредел, свръдел

Свределът е уред железен с дървена дръжка, който е постоянен другар на орача и въобще на селянина, когато пътува с кола. Той е нужен, в случай че колата се счупят; а понеже това често става, то свределът всякога ще стои забоден в някоя дупка от *литрището*.

Народното вярване и на свредела е дало магическа сила, затова го срещаме в много обреди и обичаи, а особено в народната медицина.

Когато младоженякът е вързан чрез магии, тия магии се развалят и момъкът бива развързан чрез много способи, но употребява се и способ (обред), дето свределът стои на първо място и играе важна роля.

Вртоглавието, т. е. болест, от която се върти главата на човека и не може да я вдигне, нито да ходи, според народното вярване е лош дух. Тоя лош дух дохожда от ограма, от направени или напратени магии.

Лекува се със силата на свредела. (Баба Мича, с. Козар Белене, баба Кера Желязкова, с. Балван, баба Вълкана, с. Литаково.)

На Бъдня вечер около бъдняка се извършва известен обред, когато между други действия провъртва се още дупка, в която се гужда восък, тамян и зейтин. Тая дупка се провъртва не с друг уред, а само с коларския свредел; или ако има свредел на селски дърводелец-колар, и тоя свредел може да бъде употребен. (Баба Вида, с. Стакьовци, баба Пена Христова, с. Стубел, баба Вълкана, с. Литаково, баба Кера, с. Балван. Срв. СбНУ, XI, 87.)

Имат обичай в някои места, та във време на оброк или селски събор миросват някое старо дърво. Миросването става по тоя начин: провъртват в дървото дупка, в която гуждат восък, тамян и зейтин. Тая дупка се провърта само с коларски свредел. (Баба Вълкана, с. Литаково.)

5. *Уреди за женско ръкоделие*

От многото уреди, които се употребяват в женското ръкоделие, едно голямо число народното вярване е облякло в одежда на религиозно почитане и дало им е сила магическа. Тия уреди се срещат във вярванията, в обредите и религиозните обичаи, а особено в магиите и народната медицина, преимуществено в баянето.

Тук идат следните обекти:

а) Мелица

Дървен уред, с който се *мънат* (чупят) конопените пръчици, та се вади от тях конопът или кълчища (*повесма*).

Мелицата има магическа сила и пъди змейове, самовили и други лоши духове. Мома и невеста, които обикновено мънат гръстите, работят и стоят без страх под дървото или под стрехата на къщата, защото змеят или самовилата, или друг някой лош дух: сприя, вихрушка и други, ако и да обикалят около тях, не могат да ги ударят или устрелят, защото мелицата е по-силна и пази момата, булката или младата жена. И змеят не може да грабне момата или булката, защото мелицата е по-силна от змея и ги пази. (Баба Вида и баба Тодора, с. Стакьовци, баба Найда, с. Извор, Видинско, баба Вълкана, с. Литаково.)

Ако някоя мома, булка или жена, която бере гръсте, се разболее, вярва се, че е устрелена от самовила или от някой друг лош дух; такава мома, булка или жена лекуват чрез мелицата. Баячката приведе болната при мелицата, бае и болната се провира под мелица и гужда болната ръка или болния крак на мелицата. Болната оздравява, защото лошият дух е изпъден.

Мелицата се среща също и при разваляне на магии, при лекуване от уплаха, от направено, напратено и още много болести. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Мича, с. Козар Белене, баба Кера, с. Балван.)

б) Четка

Четка е уред, с който се четкат, т. е. чистят кълчищата от останалите още малки клечици, та стават чисти повесма.

Четката според народното вярване има такава сила да пъди навяците или лахуските, които летят около родилката и детето; затова при родилката или при дете се гужда четка. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Мича, с. Козар Белене, баба Кера, с. Балван, баба Мома, с. Тодьовци.)

Бродниците и вещиците могат да докарат тъга, мъка и плач на мома или булка. Момата и булката тъгуват, тежко им е на душата и постоянно плачат; защо, и те сами не знаят; нищо ги не весели, нищо не привлича — постоянно са замислени. Това са лоши духове, които ги мъчат; момата или булката вехне, чезне и ослабява; ако се не лекува, имало случаи такива да умират.

Тая болест или лош дух се пъди чрез силата на четката. (Баба Пена Ристова, с. Стубел, баба Върба, с. Ресен, баба Мича, с. Козар Белене, баба Морфа, с. Дерекьой.)

Когато бозайниче дете се отбие от сиса, то тъжи за сисата,

но и майката тъжи за детето, че го е отбила. Мъката на детето, а и мъката на майката се разтуря чрез четката. (Баба Мича, с. Козар Белене, баба Кера, с. Балван, баба Върба, с. Ресен, баба Мома, с. Тодьовци.)

Четката се употребява в много случаи при народната медицина: при баяне от уроки, от уплаха и др

в) Хурка

Хурката е дървен уред за предене прежда; на хурката се надява къделята и с вртеното се преде. Хурката е възпята във всичките ни песни, а особено в моминските и сватбарските; тя се нарича всякога „писана хурка".

Хурката се среща във вярванията, обредите и обичаите.

Съставните части на хурката са: *къжел*, *урчило*, *повезалка* и *кишка*. Както цялата хурка, тъй и съставните й части се срещат в обредите и обичаите.

Къжелът е същинската хурка; на къжела се привързва къделята с повезалката. Урчилото е дълго дърво, което се вмира в къжела и служи като дръжка, та се забожда в пояса на жената или *подпаската*, за да преде. Хурката трябва да бъде направена от явор, ясен, бряст и габер.

Хурката има сила да пази момата, булката и младата жена от змея да ги не залиби или от самовилите да ги не устрелят. Тя пази от лоша среща, от лоши очи, от магии и пр. Затова момата или булката, когато тръгне в полето на работа, ще носи и хурката и из пътя, дето среща много хора, ще преде. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Мича, с. Козар Белене, баба Кера, с. Балван.)

На сватбата деверът, който ходи неотлъчно с булката и я пази, дарява й хурка после сватбата. Значението е, че до чертога я пазил деверът, а после чертога и по-нататък да я пази хурката. (Баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина, баба Мома, с. Тодьовци, баба Мария, с. Шипка.)

Деверовата хурка е гиздава, шарена, затова се епитира в песните „писана хурка".

На невестулката, както видяхме, за да не прави пакост по зимниците, по сандъците и по курниците на кокошките, гуждат на курника или при сандъците хурка с къделя и вртено запредено.

Вярването народно утвърждава, че много е лошо да се удари човек с хурката и урчилото.

Ако се удари дете с хурката, вярването народно казва, че туй ударване е равносилно с най-тежката клетва и детето се разболява. Затова на майките вярването строго забранява да

бият децата си с хурка. (Баба Елка, с. Чупрене, баба Стана, с. Раковица, баба Мома, с. Тодювци, баба Мария, с. Шипка.)

Да се удари мома с хурката много лошо е; ще налети на лош мъж или на лоша свекърва и свекър. (Баба Съба, с. Лесидрен, Тетевенско).

Повезалката служи да се завърже къделята за къжеля. Тя има сила срещу *гутурач* (болест в гърлото). Когато детето хване гутурач, баят му и после баянето увиват шията с повезалката; вярването уверява, че гутурачът ще се разнесе. (Баба Вида, с. Стакьовци, баба Пена, с. Стубел.)

Кишката е клечка с навита на нея вълна и тая вълна е натопена в катрана в коларския катраник. Тоя катран служи на предачката да си мокри палеца и показалеца, та да може да врънка вретеното, да се не плъзга.

Когато няма катраник, ако е отишъл с колата, а стане нужда да се лекува някой от дома или от съседите, тогава катран зимат от кишката; с тоя катран намазват челото на дете срещу уроки; на булка и мома пак срещу уроки или срещу лоша среща. (Баба Тодора, с. Литаково.)

Ако се тръгне на път с кола и воловете са млади и много угледни, намазват челата им с катран от катраника, но предпочитат да им мазнат челата малко и с катран от кишката. (Баба Върба, с. Ресен, Търновско, баба Мария Узун-Николова, с. Шипка.)

Ако сънуваш, че предеш на хурка с вретено и изкарваш дълга нишка — ще има придобив в къщи; а още значи ще иде някой от къщи на дълъг път. (Баба Вълкана, с. Литаково. Орханийско.)

(Хурката с урчилото и другите й съставни части (вж.) в „Градиво за веществена култура, СбНУ, XVIII, 96, рис. № 80 и № 81.)

г) Вретено

Вретеното е дървен уред, с който се преде. То се среща в обредите, обичаите и вярванията.

Обредни някои хлябове се шарат с вретено.

При баянето има случаи, когато трябва да се бае с вретено, но тука вретеното трябва да бъде пълно, т. е. намотано с прежда.

При разваляне магии вретеното тоже се среща; и тук трябва да бъде пълно с прежда.

(Вретеното (вж.) в „Градиво за веществена култура", СбНУ. XVIII, 97, рис. № 82.)

д) Мотвила, мотовилка

Мотовилката е дървен уред, който служи да се мотае преждата от вретеното и да се приготви за основа.

Мотовилката се среща в някои обредни обичаи, а особено се споминя в приказките.

В народната медицина се среща често при баянето.

С мотовилка да се удари мома, булка, момък и дете народното вярване строго забранява. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Съба, с. Лесидрен, баба Мария Сив-Конова, с. Малора.)

Мотовилката има магическа сила: от нея бягат самовилите и змейовете. Която мома или булка мотае с мотовила, нея змей и самовила не могат да нападнат. (Баба Мича, с. Козар Белене, баба Кера, с. Балван.)

Родителка, устреляна от лахуси, лекува се с мотовила. (Баба Руса Николова, с. Марашки Тръстеник, Плевенско, баба Мома Стефановица, с. Тодювци, Еленско.)

Когато една жена мотае с мотовилка, трябва да пази да не дохажда детето ѝ да седи у полата ѝ, а тя да мотае над него. Вярването забранява това, защото туй дете, ако бъде момче, ще бъде залибено от змеица и самовила, ако ли е момиче, когато стане мома, ще бъде грабната от змей. (Баба Мича, с. Козар Белене, баба Кера, с. Балван.)

(Мотовила (вж.) в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 97, рис. № 83.)

е) Чекрък, вртешка, кръсташка, сукало

Уреди дървени, тясно свързани един с друг и служат да се суче преждата на цеви (за вътъка) и масури (за основата). Тук идат още *цевта* и *масурът*.

Чекръкът се среща в някои случаи при баянето.

В чекръка има част желязна, наречена *вртено*, и дърво, наречено *вителник*. (Вж. „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 98, рис. № 84, буква д.) Туй вртено с вителника имат сила над нечисти духове. Ето защо, когато някое дете е уручасало, пъдят уроките с вретеното и вителника.

Ако някоя мома или булка са срещнати от лоша среща или ударени от лоши очи — лекуват пак с туй вртено от чекръка и с вителника. (Баба Пена, с. Стубел, баба Вълкана, с. Литаково.)

Същата сила има и *стрелката* в сукалото (вж. „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 99, рис. №88, буква г), затова се лекуват същите болести. (Баба Пена, с. Стубел, баба Вълкана, с. Литаково, баба Мича, с. Козар Белене.)

Кръсташката („Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII,

99, рис. №87) и вртешката („Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 99, рис. № 86), която има две кръсташки (горна и долна), са сила божия; тук кръсташката има сила над всякакви магии, лоши очи, лоша среща и пр., затова уроките, магиите, лоши срещи и пр. лекуват с баяне, дето кръсташката играе важна роля.

Вртешката с двете си кръсташки лекува и *вртоглависто*. Заради това на Вртоглав четвъртък (четвъртък през първата неделя на великия пост) вртешката се увива с бяло платно и гуждат я в къщи край огнището в къта, срещу оцетняка; тамо седи през целия тоя ден, а вечерта късно окъпват я с мълчана вода. От тая вода дават на всички в къщата да сръбнат и си омиват челото, образите и очите, а особно слепите очи. (Баба Вида и баба Тодора, с. Стакьовци, баба Пена Христова, с. Стубел, баба Вълкана, с. Литаково, баба Мария Сив-Конова, с. Малора, баба Мича, с. Козар Белене.)

ж) Д а р а к

Даракът е уред железен — зъбци, прикрепен на дървено стълбче, който служи да се влачи вълна.

Даракът притежава тоже магическа сила, поради това се среща в баянето срещу уроки, за разваляне магии, за лекуване от напратен живак, от уплаха, от лоша среща.

Дете, което е уручасано, изцерява се, като се бодне със зъбците на дарака; магиите се разнасят, напратеният магьосан живак се обезсилва и лошата среща се разтуря, ако болният пие от водата, в която са омити зъбците на дарака, и ако си омие лицето. (Баба Вида, с. Стаьовци, баба Пена, с. Стубел, баба Вълкана, с. Литаково.)

На Вълчите празници (12,13,14 ноември и 1,2,3 февруари) връзват дарака, за да бъдат вързани на вълците устата през годината. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Съба, с. Лесидрен, баба Стояна, с. Кнежа.)

Вж. „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 100, рис. №89.)

з) М а с у р или к а л е м
(калмукан в Търновско)

Масурът е голяма цев от дърво; правят я циганите стругари. (Вж. „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 99, рис. №85.)

И тоя уред има магическа сила, особено срещу уроки; за-

това, когато се бае на урочасано дете, масурът държи първо място. (Баба Вълкана, с. Литаково.)

Масурът също така се употребява и при баяне от пъп. (СбНУ, III, 147.)

и) Сноватслка

Сноватслката е дървен уред, с който прежда̀та се снове за основа.

Сноватслката има известна магическа сила, затова я срещаме при лекуването от ограма; има сила срещу магии за омраза и раздяла. Заради това ограисал човек се лекува, като му се бае и се провира през сноватслката. Също и жена, намразена от мъжа си, лекува се с баяне, поливане и като се провира през сноватслката. (Баба Мича, с. Козар Белене.)

(Сноватслката се вижда в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 101, рис. №92.)

к) Кросно

Кросното е дървен уред, на който се навива основата. Има две кросна: предно и задно.

В народното вярване на кросното се гледа с религиозно уважение, нему се придава голяма магическа сила.

Бродниците и обирниците, които обират нивите и хлеборо-дието пренасят в свои ниви, не могат да стоят туй, ако голи голинички не са възседнали кросното и с него да заобикалят нивите. Без кросното техните магии са безсилни. При обирането на нивите, когато обикалят около тях, класовете се прекланят: това правят на кросното, което има сила. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Мича, с. Козар Белене, баба Мома, с. Тодювци.)

При магиите за отвързване на вързан младоженяк кросното играе тоже важна роля. (Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.)

л) Бърдо

Бърдото е уред с който се тъче

То се среща в баянето и развалянето магии. (Вж. в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 103, рис. №95)

м) Нищелки

Нищелките имат сила да гонят и пъдят всички лоши духове и навети, дори и болести. Когато върлува епидемия: чума, холера, сипаница, кашлица по децата, наречена *ма-*

гарешка кашлица, на вратата окачват нищелките. Народното вярване утвърждава, че болестта не можала да влезне в къщата. (Баба Елка, с. Чупрене, Белоградчишко, баба Къна Петкова, с. Алтимир, Оряховско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.)

През Мръсниците (Мръсните дни, от 25 декември до 5 януари) нощно време качат нищелките на вратата и вярването казва, че караконджерът и други лоши духове, които изобилват през тия дни, не могат да влезнат в къщи. (Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Петковица, с. Оснково, Врачанско.)

Когато в селото върлува вампир или плътеник ходи по селото, влиза по къщите, чупи паници, грънци и други пръстени съдове, удря хората със счупените паници, натиска ги и ги души на спане и още много други пакости, да не може да влезне в къщи нощно време, окачват на вратата през нощта нищелките. (Баба Елка, с. Чупрене, баба Стана, с. Раковица, баба Къна Петкова, с. Алтимир, баба Райка, с. Кнежа.)

н) Напрусци, прък (Оряховско), зъмбци (Ново село, Видинско)

Уред железен, употребява се при тъкането; с него се опъва платното, за да може да се въчи основата. (Вж. в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 106, рис. №100.)

Народното вярване е дало на напрусците голяма магическа сила.

Когато момък се заворже чрез магии, тия магии се развалят, когато зъбците на напрусците се допират до слабите места на момъка. (Баба Елка, с. Чупрене.) Магиите за омраза и раздяла се развалят, ако невестата си бодне сисите със зъбците на напрусците. (Баба Вида, с. Стакьовци.) Магиите с омагьосан живак се развалят, ако живакът се бодне със зъбците на тоя уред, а когато живакът е вече изпиен, то действието му се разваля, като се бае и зъбците се допрат до корема. (Баба Пена Христова, с. Стубел.) С напрусците шарят обредни хлябове, защото тия шарки придавали духовна сила на хляба.

о) Ножици

Железен уред, с който жените кроят.

Вярването народно и тям е дало известна магическа сила.

През Вълчите празници, за да бъдат заключени устата на вълците през лятото, връзват ножиците и ги дигат високо да не могат да ги докачат децата. Поверието утвърждава, че ако някое дете докачи ножиците през тия дни (12, 13, 14 ноември и 1, 2, 3 февруари), то вълците ще грабят много от стадото на тая къща.

(Баба Вутя Николица, с. Лопян, баба Вълкана Пеновица, с. Литаково, баба Къна Петкова, с. Алтимир, баба Деспа, с. Деремахле.)

Ножиците се срещат много често и в народната медицина, при баянето, а така също и в магиите.

п) Стан и урезало

Станът и урезалото от основата се срещат в народната медицина при баянето, при лекуване от уплаха, от лоша среща и лоши очи и при разваляне на магии.

Урезалото тоже се среща при развала на магии, при лекуване на лахуса жена, при лекуване на дете от изтравци; при лекуване от уплаха, от лоши очи, от лоша среща, от прегазено, от ограма и други някои недъзи, които ще се посочат в друг труд — „Народна медицина".

6. Вещества за храна

От веществата, които се употребляват за храна на човека, в народното вярване, обредите и религиозните обичаи влизат следните вещества:

а) Сол

Солта в народното вярване е издигната високо и облечена в голямо религиозно почитане, едва ли се не счита за свято вещество. Сол, хляб и вино, може да се каже, съставляват народната веществена троица, които народното вярване е облякло в святост.

Солта се среща във всичките обреди и религиозни обичаи. Обред и обичай с религиозен характер без сол не може; също и в народната медицина и в магиите солта играе важна роля.

Къща без сол не бива. Поверието казва, че която къща дотрае солта — там влизат болестите без никаква спънка и в тая къща няма да има спор в нищо. Ето защо всяка стопанка селянка будно гледа да не остане без сол. Ако се привърши, тя бърза да купи или да земе на заем, додето се купи. Ето защо селянинът всякога има сол на буци за няколко месеца и първата грижа, когато тръгне на пазар в града, е да пита сол има ли. (Баба Вутя Николица, с. Лопян, Тетевенско)

Когато се слага софрата, на първо място ще се тури на софрата солникът, защото, ако няма солник, вярва се, че дяволите играят през софрата и се мърсят. (Баба Вълкана Пеновица, с. Литаково, Орханийско.) Лошо е за къщата софрата да се държи без солник; нямало да има спор и берекет в къщата. (Баба Къна Петкова, с. Алтимир, Оряховско.)

Ако са сложени другите гозби, а солникът липсва, лошо е за къщата и за челядта. (Баба Стана, с. Раковица, Кулско, баба Дона, с. Шипка.)

Когато донесат детето от църква, от кръщене, на прага на вратата го посрещат с пита хляб, сол и вино—значи берекет в къщата, берекет да съпровожда детето в целия му живот. (Баба Стояна, с. Кнежа, баба Вутя, с. Лопян.)

Когато се връща невестата от венчило, посрещат я на прага на вратата с пита хляб и отгоре сол и вино. Младите трябва да хапнат по един залък от питата, натопен в солта, и да сръбнат от виното, за да имат помежду си сговор и обич и да имат спор във всичко, берекет; ако е имало лоша среща, да се развали — защото солта разваля всички лоши навети. (Баба Стояна, с. Кнежа, баба Вълкана Пеновица, с. Литаково.)

Когато се посреща някой скъп гост, на вратата ще го посрещнат с пита хляб, сол и вино. С това се проси от бога да дава спор и берекет в къщата, здраве и веселие на челядта. (Баба Вълкана Пеновица, с. Литаково, баба Десна, с. Деремахле.)

Солта като силна срещу всичко лошо, момите и булките, за да бъдат запазени от магии, от лоша среща, от лоши очи, от поливки и прегазено и от всякакви лоши дихания, носят в пазвата си или в подпаската си малко сол от Бъдня вечер. (Баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко.)

На трите кадени вечери: Бъдня вечер, срещу Сурувакя и срещу Водици трапезата не може да се кади без сол.

На Гергьовден се чете сол, с която закърмват агнето, отредено да бъде заклано. Тая очетена сол освещава агнето и не се кади втори път. Това правят някъде, дето попът е сам, а селото е голямо, та няма време да ходи да чете на всяко агне във всяка къща. Във всичките обреди и обичаи на смърт, сватба или рождение, дето се кади или не кади, без сол, хляб и вино не може да мине.

И в баянията солта държи първо място; солта в народната медицина има туй значение, че пъди болестите. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Кына Петкова, с. Алтимир.)

Сол вечерно време, после залязването на слънцето, не се дава, защото берекетът и доброто се давало на друга къща. Но има случаи, когато от голяма нужда или за лек се налага да се даде сол вечерно време; тогава от тая сол трябва да се спусне малко в оцетняка. Тогава оцетът казвал: „Не бой се; нали сме двама, никой не може да ни направи нищо." (Баба Мария Узун-Николова, с. Шипка, баба Мома, с. Тодювци. Срв. СбНУ, VI, 93, Трявна.)

Сол се не хвърга в огъня, защото тогава тя кълняла и в къщата дохажда лошото, па лошо е и за оногова, който хвърля солта. (Баба Мома, с. Тодювци. Срв. СбНУ, VII, 140, Трявна.)

Солта има сърце; то се намира не често. Който има от това сърце и го носи в пазвата си или в подпаската, той бива запазен от

лоша среща, от лоши очи, от прегазено, от напратено, от магии и от всяко зло. (Баба Вида, с. Стакьовци, баба Пена Христова, с. Стубел, баба Вълкана, с. Литаково, баба Кьна, с. Алтимир.)

Вярването народно учи, че да се кълне със сол или в името на сол е много тежко. Някога в спорове за зимане-даване както страните, така и свидетелите пред общинския старейшина и селските старци се клели в хляб и сол: „Да ме убие тоя хляб и тая сол, ако право не казвам!“ — и народното вярване утвърждава, че такъв, ако е излъгал, непременно ще бъде наказан: или езикът му ще се завърже, та не ще може да говори, или с очите си ще ослепее, или с краката и ръцете ще осакатее, или ще се побърка с ума си. (Баба Тодора п. Христова, с. Литаково, баба Вутя Николица, с. Лопян, баба Кьна Петкова, с. Алтимир, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Кера Желязкова, с. Балван.)

б) Хляб

Хлябът е издигнат до най-голяма степен на религиозно уважение и почитание.

Хлябът е свещен. Когато да се яде, човек трябва да се прекръсти, па тогава да яде; ако има трохи, трябва да се сметат, защото голям грях е да се гази по тях; ако по пътя се намери парче хляб, трябва да се махне, за да не го газят.

Обред без хляб не е обред; религиозен обред, какъвто и да е бил той, без хляб не може да бъде. В обредите и обичаите хлябът се казва о б р е д е н х л я б.

Хлябът и солта света хранят.

Хлябът, солта и виното са обредната св. Троица, без която никакъв обред не се върши.

Най-голям грях е да се хвърли в нечисто място хляб и вино.

В баянето хлябът се среща цял, но рядко.

В магиите никак се не среща.

(За хляба [вж.] по-горе, стр. „96“

в) В и н о

„Виното е комка“ — казва народът.

Независимо от това виното в обредите и в обичаите се гледа като свещено вещество също както и хлябът. Както без хляб, тъй и без вино никакъв обред, никакъв обичай, религиозен или не, не може да бъде. Тамо, дето се кади и дето се не кади, виното заема първо място до хляба и солта. Има случай, дето виното само се употребява.

(За виното [вж.] по-горе, стр. 99—100.)

г) Оцет

Къща без оцет не може; лошо е за къщата.

Оцетът е главната зачинка на всичките селски гозби. Каквато и да бъде гозба, освен кисело зеле, без оцет не може.

Народното вярване е дало на оцета голяма магическа сила.

Оцет гони уроките и лошите очи; заради това дете, което е хванало уроки, или мома и булка, която хванала лоши очи — мият над огъня с оцет.

Напратен живак, ако го видят у ведрото, умъртвяват го, като го полеят с оцет.

(Баба Вутя, с. Лопян, баба Кера, с. Балван.)

Оцет после заход слънце се не дава из къщи, защото оцетът се разваля и защото е лошо за в къщи. (Баба Елка, с. Чупрене.)

Ако има голяма нужда да се даде оцет, тогава в него се туря малко сол. Солта казвала на оцета: „Дръж се, не бой се; нали сме двама, никой не може ни направи нищо!" (Баба Мария, с. Шипка.)

Оцетът и солта се считат двама близки другари; която гозба има оцет, непременно трябва да има и сол. „Солено и кисело е лятна гозба на работника" — казва баба Мария, с. Шипка; а баба Вълкова, с. Литакоро, притури и *пипрено*, т.е. лютиво.

д) Брашно

Брашното има същото религиозно уважение, каквото и хлябът, обаче не до такава степен. Във воденицата, па и по пътя брашното газят и никой не го счита за грях, когато, както казах по-горе, една троха хляб да се види хвърлена или паднала, примитат я в някой ъгъл или я дигат да се не тъпче с краката.

Брашното се явява като вещество, отделно от хляба, в много обреди и религиозни обичаи, кади се и се употребява за лек в народната медицина.

За магии брашно не се употребява, както и хлябът, виното, солта и оцетът — защото магии не ставали, дяволът бягал от тях. Обаче за добро, т.е. да се развалят някои магии или да се разнесат лоши очи, лоша среща и др., брашното се употребява.

(За брашното [вж.] в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, 44.)

е) Тесто (квас)

Тестото става от брашно, а от тестото става хляб.

В народното вярване тестото има известно религиозно уважение, но не в такава степен, както хлябът.

Като се говори за тесто, разбира се не цялото тесто, а квасът. Квасът е баща на тестото. Без квас къща не бива да остане,

както и без сол и оцет, защото е лошо за къщата; къщата осиромашевала. Всеки Велики четвъртък се подновява квасът — добива се млад квас, който после трае през цялата година пак до Велики четвъртък. После заход слънце квас се не дава, както се не дава ни сол и оцет, защото берекетът се пренася в чужда къща, в тая къща, дето се дава квас. Освен това, понеже с кваса се правят магии, то може и с дадения квас да правят нещо лошо.

С кваса може да се правят магии за обиране хляба от нивите и млякото от кравите и овците; заради това не бива да се дава квас изобщо, а най-вече вечерно време. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Морфа, с. Дерекьой, баба Мария, с. Шипка.)

Квасът се употребява в народната медицина често. Когато се приспособлява начинът, наречен с термина *пукане валци*, който става по тоя начин: квасът се прави на топчета (валци) и ги гуждат на нажежената плоча на огнището без жар; над тия топчета се бае и се нарича; някой или всички топчета пукат; това показва, че уроките, лошата среща, лошите очи, направеното, прегазеното и пр. се пуква, разнася се.

Тоя способ на лекуване се приспособлява, когато някоя мома или булка, или дете са хванали уроки, срещнала ги лоша среща, стреляни са били от лоши очи, прегазили са някои магии, направено им е нещо лошо и пр. пр. зли навети. (Баба Вълкана Пеновица, с. Литаково, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Вутя Николица, с. Лопян.)

Квасът се среща още при много обреди и обичаи; при раждане, при сватба, па и при смърт; има случаи в обредите, когато се употребява квас да предпази детето и родителката, да запази младоженците, а при смъртта — да запази домашните и да бъде пътят на умрелия лек и добър.

ж) Яйце

Народното вярване и на яйцето е дало известно религиозно уважение, само че яйцето се среща повече в магиите за лошо, а само рядко в обичаите за добро.

Яйцето на Великден играе важна роля, бяло или червено. С него се комкават, т.е. отблажват; никой не хапва месо или друго блажно, додето не хапне яйце.

Яйцето пази детето и родителката.

Черупките от великденските яйца пазят къщата от зло.

Великденското яйце, и то първото, което е вапсано на Велики четвъртък, се пази при иконата и с него се бае на децата, момите и булките, когато урочасат или ги срещне лоша среща, или ги устрелят лоши очи.

Яйцето играе важна роля и в обреда, който се извършва на поята при овците да бъдат запазени от мамници жени, които с ма-

ги мамят млякото на стадото. (Баба Вълкана, с. Литаково.)

Със силата на яйцето се развалят уроките на някой добитък: кон, вол, крава.

В народната медицина се среща яйцето много често, но така също се среща често и в магиите. (Баба Къна, с. Алтимир.)

От яйце, мътено под мишницата, жена-вещица получава пиленавяк, т.е. лош дух. (Баба Мича Илийчева, с. Козар Белене.)

з) Мед

Медът е благословен, както и восъкът.

Народното вярване е облякло меда в голямо религиозно уважение. Мед се кади и се среща в много обреди и обичаи.

На Бъдня вечер, срещу Суроваки и срещу Водици, на трите кадени вечери, софрата се не кади без мед.

С мед се мажат обредните хлябове; с мед се подсладява колливото на смърт и принос.

В народната медицина при баянето медът се среща често, защото имал сила да разваля магии, уроки, лоши очи, лоша среща и др. (Баба Мома, с. Тодювци, баба Мария, с. Шипка.)

„Мед и масло" е благословия във всички случаи, при сватба, на Бъдня вечер и други, дето се благославя и благопожелава.

и) Восък

Восъкът е благословен от бога. Него употребляват за жертва богу. В обредите и в народните обичаи восъкът се счита за свят. Обред и религиозен обичай без восък, т.е. без вощена свещ, не може; не се кади на трапеза, ни нещо друго, ако няма вощена свещ.

Восъкът в магии не се употребява, понеже с него магии не стават, дяволите бягат от него.

В народната медицина восъкът се среща често, защото е лековит и защото има голяма сила. (Баба Морфа, с. Дерекьой, баба Мома, с. Тодювци.)

Дърветата се миросват с восък, зейтин и мед.

Бъднякът се миросва с восък, зейтин и мед.

к) Зейтин, (елей, дървено масло)

Народното вярване гледа на зейтина с уважение. Зейтинът се кади; кандилото на служба, на оброк, на смърт и във всеки обред, дето има кандило, се пали само със зейтин.

Маслиновото дърво с маслината е възпято в нашите момински и сватбарски песни, а елеят в песните се не среща, но в обредите — навсякъде.

л) Масло

Тук се разбира само прясното масло, предимно от крава. Народното вярване препоръчва маслото в много обреди и религиозни обичаи; маслото се кади на трапеза в известни случаи.

На кръщене и на сватба в обредите прясното масло играе важна роля.

Детето и родителката се мажат с прясно масло, за да бъдат здрави и да бягат от тях всякакви лоши духове и навети.

Булката, когато ще влезне за пръв път в къщата, спира се на вратата и маже горния праг с мед и прясно масло, за да има любов, сговор, здраве и берекет.

В благословиите си коледарците пожелават да тече „мед и масло".

м) Трици

Трите се отделят от брашното.

Трите имат някаква магическа сила; затова се срещат в някои обреди и обичаи.

На дете, което се опиква, дават се трички.

При лахуса жена, когато остане самичка, да не я устрелят лахусите, под възглавницата ѝ гуждат трици.

Да не влиза зло и лоша среща в къщата, под долния праг гуждат трици. (Баба Вълкана Пеновица, с. Литаково.)

7. Обекти за обличане и накити

От обектите за обличане и за китене тук идат следните:

а) Риза, кошуля

Ризата е възпята в народните песни, особно в моминските и играе важна роля в народното вярване, в обредите и в религиозните обичаи. Ризата, особно моминската и булченската, е предмет на най-големи грижи, защото по ризата, т.е. по чистотата и по везмото, познават момата и булката. Ето защо момата и булката полагат всичкото си умение да извезат и нашарят ризата си колкото се може по-хубаво и по-гиздаво. За такива везани ризи пеят моминските песни:

По поли ѝ ситни звезди,
На гърди ѝ ясно слънце,
На плещи ѝ ясен месец,
По пазва ѝ земля, небо,
Земля, небо, гора, вода,
Три планини сиво стадо,

т.е. шарките светят като слънце, месец и звезди и толко е нашарена и написана, щото надминава всичко, що се вижда.

Както един художник в своите творения излива своята душа, тъй и във везмото на ризата момата излива своите чувства: своята тъга, своята радост и своите мечти. Ето защо в един край и дори в едно село — везмото по своя тип и по цветовете на свилата или вълната, с която се везе, си прилича, но самото везмо има свои характерни черти, които показват момата, която ги везала.

Ризата е свещена за момата и булката.

А такава я представлява и народното вярване.

Ризата представлява самата мома или самата булка. Ето защо всяка мома и всяка булка, па и по-млада жена, пази своята риза като очите си. И народното вярване представлява ризата като нещо по-високо от обикновеното облекло.

Народното вярване твърди, че чрез ризата може да се напакости на момата, на невестата или младата жена. Една магьосница, за да направи магии на една мома, невеста или жена, било да се разболее и умре, било за омраза и раздяла, гледа да има на ръката си ризата на тая мома, невеста и жена. Ако ризата не може да ѝ доставят, защото всяка мома, невеста и жена си крие ризата под ключ, тогава доста е само един конец от нея.

Ризата играе много важна роля в сватбата.

Венчалната риза на невестата и на младоженяка, която е везана от същата невеста като мома, след венчаването се пази и къта; народната вяра препоръчва в същата риза и да бъдат закопани, защото на оня свят човек ходи по ризица, и то в тая риза, в която се венчал. Но тая риза трябва да бъде чиста, а *чиста риза* е тогава, когато булката е излезнала чиста, девствена. Нечиста риза се хвърга. (Баба Елка, с. Чупрене, баба Вълкана, с. Литаково, баба Съба, с. Лесидрен, баба Мича, с. Козар Белене.)

Човек без риза лошо е да ходи. Такъв човек без друго ще осиромашее и оголее, но и за цялата къща е много лошо.

Ризата се среща също при разваляне на магиите, т. е. магьосница, която иска да развали направените магии, употребява пак риза.

Ризата се среща в много случаи при лекуването и баянията.

б) Престилка

Престилката е белег на жената. Мъж престилка не носи. Жена без престилка не бива. И престилката играе важна роля във вярванията народни.

При магиите престилката се среща често.

Ако не може да се достави риза, то се зима престилката и чрез нея се развалят или правят магии.

Престилката играе важна роля в народната медицина, а особено при баянето.

в) Гащи

Гащите са мъжко облекло и са символ на мъжа. Както една мома или жена пази своята престилка, така трябва и мъжът да пази своите гащи, защото с гащите се правят магии. Чрез гащите един момък може да бъде вързан.

Народното вярване дотолкова свързва човека с неговите гащи, щото гащите могат да го заместят в различни обреди и обичаи.

При такива обреди и обичаи, които изискват присъствието на всички домашни, а особено всички мъжки членове на задругата, ако някой от мъжете отсъствува — по печалба или отишъл войник и не може да си дойде, тогава вместо него турят гащите му.

Гащите са имали такова значение, щото е имало случаи в отсъствието на момъка, годеницата му да бъде венчавана с гащите му.

Такъв случай е имало в с. Пчелинци, Радомирско преди 100 и повече години, около 1750 г.

Тоя случай напомня на пословицата: „На ти пъньо гащи, да приличаш на тата!“

г) Забрадка

Туй, което е капата на мъжа, забрадката е за жената.

Гологлава жена без забрадка на главата е невидено и нечуто. Само лудите жени тръгват без забрадка, затова се и пее:

Гола по кошулкя,
Боса по чорапци,
Гола гологлава

— с тъга, като се разказва за една булка, че изумяла от магии и тръгнала да ходи в описаното положение.

Мома ходи гологлава; но веднъж минало венчило, тя трябва да е забрадена със забрадка.

На жена не бива да се видят косите от никой друг мъж дори и от свекъра, защото е лошо за къщата, лошо е за семейството, лошо е за децата. Само мъжът може да види косите на жена си. Гологлава жена равнозначи гола жена. (Баба Тодора п. Христова, с. Литаково, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене.)

„На *пустиняк* и сиромашия тръгва в къщи, ако жената почне да ходи гологлава“ — каза баба Кера Желязкова, с. Балван, Търновско.

Около забрадката, когато за пръв път се забражда булката, се върши цял религиозен обред.

Кръстникът я води за ръка, отвежда я при дръвника и тамо

с една пръчка от дрян, глог или трън закачва превеса (булото) и го хвърга на дръвника, а в същото време веднага кръстницата ѝ хвърга на главата забрадка, за да не види никой от мъжете косата ѝ.

И от тоя ден тя става жена и не смее да си покаже косата никому освен на мъжа си.

Забрадката играе много важна роля в много обреди и обичаи, а особно при баянето и магиите.

Народното вярване препоръчва много на всяка жена да пази забрадката си, защото с нея могат да се направят най-тежки магии.

Ако сънува човек, че носи нова забрадка — хубаво е, радост ще има.

Ако забрадката е много дълга — голям придобив.

Ако сънува, че ходи без забрадка — голям срам, голяма щета. (Баба Вълкана Пеновица, с. Литаково.)

Народното обичайно право счита за най-голямо оскърбление, ако мъж скъса забрадката на жена. За подобно оскърбление отмъщението е тежко.

„Ще си скъсам от тебе забрадката" — е възречица, с която една жена изказва своето тежко тегло.

д) Капа

Капата е мъжко носило.

Във вярванията и обредите капата се среща нерядко.

При жалейка, в случай на смърт на ближни свои: баща, майка, жена, брат, дете — мъжът ходи гологлав и небръснат. Това е било някога в Западна България, а среща се и днеска. (Баба Вида и баба Тодора, с. Стакьовци, Белоградчишко, баба Пена Христова, с. Стубел, Кутловско, баба Къна Петкова, с. Алтимир, Оряховско, баба Вълкана Пеновица, с. Литаково, Орханийско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.)

Капата на един мъж играе роля в народната медицина.

Във вярванията се твърди, че дяволът имал капа. Тая дяволска капа го прави невидим: без капата ние го виждаме. Ако може човек да му земе капата и я тури на главата си, и той ставал невидим. В приказките се приказва, че един човек сполучил да земе капата на дявола и с нея правил дяволии. Когато я турял на главата си, той ставал невидим. (Приказката записана от мене в моя сборник, слушана от баба Къна Петкова, с. Алтимир.)

Ако на сън носиш нова капа — хубаво е, придобив.

Ако ходиш гологлав — лошо е, ще претърпиш загуба. (Баба Вълкана Пеновица, с. Литаково.)

е) Накити женски: гривни, пръстен, пафти, обици

Тия накити женски се правят от злато, сребро и пиринч. Те се срещат в народната вяра, в някои обреди и обичаи, а тоже и в народната медицина.

Гривните играят важна роля в обредите и обичаите при сватбата. Когато се носи цветната вода, с която ще се замесват хлябовете, наречени *кумови колаци* и *каниска*, или *гълабник*, в тая вода трябва да бъдат гривните на булката.

Някъде гуждат и пафтите с обиците. Гривните носят на кладенеца с песни и игри и после с тях топлят водата, с която замесват тестото за горните обредни хлябове. Това се прави, за да бъде невестата запазена от лоши очи, от лоша среща и да има в къщата спор и да върви всичко на добре и да бъде пълно навсякъде. (Баба Къна Петкова, с. Алтимир, Оряховско, баба Цана Пъчовица, с. Марашки Тръстеник, Плевенско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.)

Гривните, пафтите, пръстените и обиците на третата вечер след раждането на детето се слагат на софра, на която има още сол, хляб и вино, и тая софра тургат при главата на детето. Това е за орисниците, които ще дойдат през нощта да го орисат, т.е. да му отредят съдбата. (Баба Пена Христова, с. Стубел, баба Николина, с. Марашки Тръстеник, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Мома, с. Тодювци.)

Гривните, пафтите, пръстените и обиците гуждат в мълчаната вода на Гергьовден, в която има гергьовка; с тая вода се ръси стадото, да не могат бродниците и мамниците да обират млякото; с тая вода се ръси и конската глава (скелет), която е набучена на един колец от оградата, която пази стадото от уроки и пази да не дохожда вълкът в обора; дойде ли, то да му бъдат устата затворени. (Баба Драгана, с. Марашки Тръстеник, баба Вълкана Пеновица, с. Литаково, баба Съба Бойчева, с. Лесидрен, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене.)

Гривните, пафтите, пръстените и обиците се гуждат в котела с мълчаната вода, с която ще се преръси харманa (*тока*, *гимното*), дето ще се върше, когато ще се почне вършенето; тук се прави да бъде лека вършитбата, да има добър ветрец за отвейване вряха и да има спор в овършеното жито — да дава повече хляб, а по-малко плява. (Баба Вела, с. Кнежа, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Вълкана, с. Литаково.)

Гривните, пафтите, пръстените и обиците — всички заедно и поотделно се зимат при баянето от уроки, от уплашено, от магии и други напасти. (Баба Кера Желязкова, с. Балван, Търновско.)

Гривни, пафти, пръстени и обици се гуждат на булка, когато умре, и вярва се, че те я водят из пътя и на оня свят. Тия обекти,

когато отпосле се изкопаят из гроба — силни са срещу магии. (Баба Кера Желязкова, с. Балван, баба Дона Узун Николова, с. Шипка.)

Пръстенът отделно играе много голяма роля в някои обреди. Срещу Нова година, на Гергьовден, на Великден, на Спасовден, при пеенето на пръстените пръстенът държи първо място.

На Гергьовден, когато булката издоява първата овца и зима първото мляко, това издояване се прави през пръстен, за да бъдат запазени овците от лоши очи и да дадат през лятото много мляко. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Къна, с. Алтимир, баба Мария Сив-Конова, с. Малорад, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене.)

Пръстенът, *меновникът* играе важна роля в много обреди при сватбата, при раждането и при смъртта. Пръстенът меновник се туря на пръста на всеки умрял човек, защото вярването твърди, че тоя пръстен пътува с него и му помага из пътя. (Баба Деспа, с. Деремахле, баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко, баба Мария Узун Николова, с. Шипка, баба Мома Стефановица, с. Тодювци, Еленско.)

Когато тоя пръстен бъде изкопан из гроба, употребява се за лекуване разни болести, а особено комуто тече кръв из носа; ако се подложи под носа, та да капе през тоя пръстен, кръвта веднага спирала. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене.)

Когато се роди дете и трябва да се окъпе, то в котела с водата се гужда пръстенът на майката; тогава детето се запазва от изтравци и от склопци. (Баба Кера Желязкова, с. Балван, Търновско.)

При баяне от уроки, от лоши очи, от лоша среща пръстенът на невеста се зима, защото е много силен и може да развали уроките, лошите очи и лошата среща. (Баба Кера Желязкова, с. Балван, баба Мома, с. Тодювци, баба Цана Пенковица, с. Шипка.)

Ако сънуваш, че имаш на пръстите си пръстени — добро е; ако е жена и трудна, ще роди момче; ако е мъж — значи придобив.

Ако сънува жена, че носи накити — хубаво е.

Ако имаш обици — грижа, скръб.

Ако мома сънува, че носи венец, китка или покосняк — много добро е, ще се отличи в нещо. (Баба Тодора п. Христова, с. Литаково.)

(Направата на гривните: рис. № 106, стр. 115; на пафтите: рис. № 104 и № 105, стр. 114 и 115; на пръстените: рис. 102, стр. 114, и на обиците: рис. №№ 107, 108 и 109, стр. 115 в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII.)

8. Минерали, от които се правят накити и оръдия

От минералите, които се употребяват за правене оръдия домашни и накити, във вярванията, обредите и обичаите, както и в народната медицина, влизат следните:

а) Злато

Златото има сила да пази от уроки, от лоша среща, от лоши очи. Затова на капицата на детето нанизват жълтичка или я връзват на капичката му над челцето. Тая жълтичка разбива уроките и лошите очи и разваля всяка лоша среща. (Баба Кера Желязкова, с. Балван, Търновско.)

За същата цел носят булките жълтичка над челото.

„Кръст-дукато", възпято в коледарските песни, трябва да бъде жълтичка, защото тогава имало берекет, имало мир в къщи. (Баба Тодора п. Христова, с. Литаково.)

б) Сребро

Среброто има същата сила, каквато и златото.

При баяне от уроки сребрената пара стои на първо място.

На Бъдня вечер в тиквеника се гужда чиста сребърна пара, да има берекет и спор във всичко. (Баба Мома, с. Тодювци.)

На дете, когато се роди, за да бъде запазено от уроки, от лоши очи, от изтравци и от склопци, нашиват се на капицата му различни фигурки, направени от сребро; „хубаво е да са златни, но като няма златни, и сребърните пазят" — казва баба Кера Желязкова, с. Балван.

Когато се роди дете и роднините отиват да го видят, обичаят е установил да му отнесат или жълтичка, или сребрена паричка: тоя обичай е установило народното вярване, че тогава детето щяло да бъде здраво и късметлия; а още, каза се по-горе, жълтичката и паричката го пазят от уроки, лоши очи, изтравци и други лошевини. (Баба Пена Иванова, с. Семисче, Хасковско.)

На Ивановден, когато бабата ходи да кърпе децата, на всяко дете отниса китка от здравец или чемшир, но на тая китка трябва да има нанизана сребрена парица за здраве, от уроки, от лоши очи и пр. (Баба Морфа, с. Дерекьой, баба Каля, с. Къзъклисе, Къзълагачко.)

На сватба на венеца невестински трябва да има жълтица или сребрена пара. Също и на китката, която се забожда на капата на младоженяка, трябва да има жълтица или сребрена пара. Тая жълтица или пара пази невестата и момъка от уроки, от лоши очи, лоша среща. (Баба Морфа, с. Дерекьой, баба Калинка, с. Подвес.)

Ако сънува човек жълтица – добри приказки ще чуе; също ако сънува и сребрени пари.

Ако сънува ситни сребрени пари — добри вести. (Баба Морфа, с. Дерекьой.)

в) Олово (куршум)

Народното вярване е облякло оловото в голяма магическа сила: то може да направи магии и да развали магии. Оловото се „лее“ в особен съд и при тъй свое течно състояние има магическа сила. Но когато се топи и лее, баячката бае над него и нарича, т. е. заклева го.

Куршум се лее на мома да я обикне и земе оня момък, когото тя залибила и иска.

Куршум се лее на булка, ако мъжът ѝ я намразил; куршум се лее от ограма, от лоша среща, от напратено, прегазени поливки, от магии и други болести като: страх, клинове, игране на сърцето (сърцебиене) и пр. И вярването народно твърди, че куршумът всичко ще развали, всичко ще пропъди и болният ще оздравее.

Куршум се лее още и да се познае: каква е болестта, от що и от кого е дошла.

Лее се още и за гадателство: да се познае какво мисли момъкът за момата. (Баба Морфа, с. Дерекьой, баба Деспа, с. Деремахле, баба Дона Узун-Николова и баба Цана, с. Шипка, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене.)

г) Живак

Живакът има също такава магическа сила. С него са правят и развалят магии, обаче трябва сам той да бъде омагьосан чраз магии. Когато живакът бъде омагьосан, според народното вярване той получава живот и разум, т. е. ходи и знае що прави. Знае къде и в коя къща да отиде и кога да влезне в стомната или във ведрото; знае за кое лице е изпратен и познава това лице, та само когато то гребе из ведрото или пие из стомната, тогава влиза в чашата или в устата на лицето.

Ако гребне из ведрото друго лице или навали стомната да пие вода — живакът се дръпва и свива. Това става само нощно време, когато се не вижда.

Ето защо старите препоръчват нощно време да се не пие вода из ведро или котел, а из стомна, и стомната, когато се налее още вода в нея, да се затиска с особено направен затискол, да не може да влиза живак. (Баба Къна Петкова, с. Алтимир.)

Лицето, което е изпило живака, почва да усеща болки в стомаха, да линее, да съхне, да слабее и най-накрая умира.

За да се познае от що е болна момата или булката, отива се при врачка и тя гледа или лее куршум.

Ако се види, че болестта е от живак, прави магии чрез друг живак и го дава на същата болна да го изпие.

„Голям грях е да се лее куршум и да се напрати живак“ — каза баба Стоеница, с. Балванци, която е прочута баснарка.

Тая баба Стоеница знае да лекува всички болести. От нея събрах една грамадна част от моите материали за народната медицина, които ще излезнат в особен труд. Тя предварително зима от болния белег: чорапи, риза или друго нещо и гледа на книги(карти). Ако види, че болестта има лек, тя дава цяр и действително болната оздравее; ако ли познае, че болетта няма цяр — тя праща болната при друга баснарка. Лично събрах от нея сведения, 26 юли 1891 г. при моята първа обиколка из Търновско.

(За живака срв. СбНУ, IX, 126.)

9. Пристройки при къщата

В областта на веществената култура припадат и пристройките при къщата: от тия пристройки в народното вярване влизат и следните сгради:

а) Воденица

Направата и устройството на воденицата се вижда в „Градиво за веществена култура", СбНУ, XVIII, стр. 175—182 с всички рисунки, а тук ще говорим за силата, която тя притежава в областта на народното вярване и поверие.

Народното вярване твърди, че когато се избира място за воденица и се туря основата ѝ, долу в темелите, които са зид, тая основа не ще може да бъде крепка и трайна, ако няма в нея зазидан човек — жена или мъж, но предимно се зазидва жена. Тая жена или тоя мъж трябва да бъдат млади. Човекът се зазидва, като му премерят сянката скрито и тая мярка турят зидарите в зида. Тоя човек умира, но сянката му, душата му остая в темелите на воденицата и крепи воденицата да не я отнесе водата.

Сянката се являва всяка нощ в полунощ, плаче, пее, вика, а ако в туй време мине човек покрай воденицата, тя се преправя на куче, на заек, на вълк, мечка и друго животно, та напада човека. Това е таласъм. (Баба Вълкана Пеновица, с. Литаково, баба Мича Илинчева, с. Козар Белене, баба Кера Желязкова, с. Балван.)

Във воденицата обитават дяволи, самовили, самодиви и други лоши дихания. В потайна доба дяволите се събират под воденицата и тамо се съвещават, а самодивите се къпят под витлото. Оттамо и водата под витлото е лековита и тая вода зимат всички за цяр или се къпят под витлото.

На *керепа* се развалят магии, а водата, която отхвърля витлото, има голяма магическа сила и с тая вода се лекуват всички болести. (Баба Стоеница, с. Балванци, Търновско.)

Но много силна и лековита е водата от витлото на в о д е н и ц а - л е в а к, т.е. такава, дето витлото се обръща и отхвърля водата наляво. (Същата баба Стоеница.)

Пуста воденица. Има по разни причини напуснати воденици; те се казват пусти воденици. В приказките се споминят такива пусти воденици.

В такава пуста воденица обитават дяволи, самодиви, върколаци, вампири, таласъми и всякакви лоши духове, срещи и ветрове. В такава пуста воденица ходят магьосниците и бродниците, та приготвят своите магии; там те прекарват с дни, па и с недели. Правят магии само нощно време, когато дяволите са събрани, та ги учат и им помагат.

В това време, потайна доба, вярването народно учи, че е много лошо за човека да минава покрай пуста воденица; такъв бива нападнат от тия лоши духове и устреляи. Такъв се разболява и умира, ако се не прибърза чрез магии или с поливки да бъде лекуван. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Морфа, с. Дерекьой.)

Народното вярване облича в магическа сила тоже и яза на воденицата. В него се къпят самодивите и ако някой отиде или мине оттамо в потайна доба било за риба и друго, той бива устрелван. (Баба Вида, с. Стакьовци, баба Стоеница, с. Балванци, баба Кера, с. Балван.)

б) Мост

Мост да бъде траен, както и при темеля на воденицата, народното вярване препоръчва, трябва в [него да] има зазидан човек — мъж или жена. Туй зазидване става чрез премерване на сянката и тая мярка се туря в зида. (Зазиданото ще се опише подолу.) Тая сянка излиза отпосле във вид на разни животни, а излиза и като самата жена нощно време на моста и тамо пее или плаче. Който мине моста в тайна доба, зазиданата сянка го напада и устрелва.

Под окното [свода] на моста обитават дяволи и самодиви. Самодивите нощно време се къпят под окното.

Магьосниците под моста правят своите магии, а под моста се и развалят магии.

Водата под окното има голяма магическа и целебна сила. С вода, земена изпод окното нощно време у първи петли, се лекуват много болести: ограма, напратено, направено и др., които са станали от магии, от лоша среща, от лоши очи. (Баба Стоеница, с. Балванци.)

Ако сънуваш, че минаваш през мост — хубаво е; ще минеш болестта, ако си болен; ще се избавиш от съд, ако имаш съдба, или ще преминеш друга някоя напаст.

Но ако сънуваш, че минаваш моста нощно време, в тъмница — лошо е; ще имаш напаст. Ако сънуваш, че минаваш моста и той се срутва — лошо е; значи голяма напаст и смърт. (Баба Вълкана Пеновица, с. Литаково, баба Кера Желязкова, с. Балван.)

Д. ЧОВЕКЪТ В НАРОДНОТО ВЯРВАНЕ

1. Общи бележки за човека

Народната вяра разказва, че днешният човек не е бил създаден изначало, а много после. Преди него е имало два вида човеци; тия са:

а) Джидовина-човек

Дядо господ най-напред направил човека много голям и много висок, наречен от вярата народна *джидовина-човек, исполин, латинец*. Тоя човек бил толкова висок, щото досягал с ръката си небото. Но тоя човек излезнал непригоден за живота. Като много висок,той не можал да се превира и навожда,за да поема нещо от земята, защото кръстът му се прекършвал. Освен това джидовина-човек имал още и друга непригодност: като ходел, той не можал да вижда пред себе си и много често се спинал, та падал; и веднъж паднал, той мъчно се изправял на краката си.

Тогава дядо господ направил друг вид човек:

б) Педя-човек

Педя-човек, наречен от народната вяра. Тоя човек бил много малък, толкова малък, щото едвам се виждал. Но и той излезнал непригоден за живота. Тоя човек се губел из нивите, ливадите и гъсталаците и ставал много зян от зверове и гадове. Освен това той не можел да върти никаква полска работа.

Тогава дядо господ създал:

в) Среден човек

Среден човек, днешният, който стои между първия и втория, т.е. нито много висок, нито много нисък. Но при все това останали са като потомци от първите два вида човеци, които се срещат и днеска. Това са:

г) Върлина човек

Върлина човек, който е по-висок от средния. За него народната вяра разказва, че той всеки ден ставал в ума си: цар, княз, войвода, болерин и пр., т. е. все големец, първенец, богаташ, макар че по ума си и способностите си едва ли е и колкото обикновения среден човек. Поради това народната вяра не гледа с добро на много високия върлина-човек.

д) Джудже, човеченце, дживелек

Джудже, човеченце, дживелек-човек, който е по-нисък от обикновения човек; тук обаче народната вяра прави разлика: има умерено по-нисък и извън мярка по-нисък. Тук е дума за последния вид човеци, които са извънмерно по-ниски от обикновените люде.

В такъв човек джудже живеят дяволи,затова са и пълни с дяволии. (Баба Вида, с. Стакьовци, баба Пена Ристова, с. Стубел,баба Каля, с. Къзъклисе, баба Мария Стоянова, с. Пашакьой. Срв. СбНУ, XII, 131, Велес.)

Такъв джудже-човек с акъла си днес двадесет и четири пъти ставал: цар, княз, войвода, големец, богаташ, и двадесет и четири пъти слизал до своето действително положение. На такъв човек народната вяра не гледа никак добре и нему е забранено да зима участие в известни религиозни обичаи. Така: такъв не бива да става полязник на Игнажден; не бива да става коледарец на Бъдня вечер; не бива да става сурвакар на Сурваки; не е добре да бъде цар на лозята на Трифуновден;не е добре да става побратим при лекуване. Срещата му се счита за лоша, затова,ако някой,като излиза из двора да отива на работа, пръв срещне такъв, народната вяра препоръчва да се върне от пътя и после някое време пак да тръгне; защото ако продължи пътя си, работата му нямала да има никакъв спор, никакъв успех. Такъв човек не се приема за кукер, за ринач (2 януари), за девер при сватба, па не е добро и поп да става. (Баба Станка Ангелова, с. Тетово, Балбунарско.)

Има друг вид човек, наречен:

е) Забележен човек

Тоя човек е обикновен, но има някакъв кусур, някакъв недостатък: сляп, глух, ням, хром, гърбав, сакат с ръка, чип (с нос), голобрад (без мустаки, кьосав). За такива забележени или бележени човеци народната вяра разказва следната ука:

Едно време, когато господ направил човека, показал му всичките животни и разправил му кои животни са добри, а кои лоши, та добрите да земе при себе за другари, а от лошите да се опази; научил още, кое е добро, та него да прави, а кое е лошо, та да гледа да го не прави.

Като свършил всичко, изпратил го да си иде. Човекът тръгнал и из пътя кучето се приближило при него и тръгнало с него: станало другар на човека. Оттогава то неотлъчно е с човека. Из пътя човекът разказал на кучето всичко, що го бе научил господ и какво му беше поръчал.

— Добре е всичко — рекло кучето, — ти не трябва да правиш никому зло, но как ще можеш ти да пазиш себе си от зло, от зли хора?

Човекът познал, че наистина още много неща не знае, затова се върнал при бога и му казал:

– Дядо боже, ти ме всичко научи, ти ми всичко показа и аз запомних всичко. Зло няма да правя никому, но как ще се пазя от зло, от лоши хора?

Господ се позасмял и рекъл:

— Иди си, синко, иди и запомни, че злото ще се крие в лошите хора, а лошите хора лесно ще ги познаеш, защото всичките съм забележил, имат на себе си нишан.

„Ето защо от бележените хора — казаха баба Елка, с. Чупрене, баба Пена Ристова, с. Стубел, баба Цона, с. Марашки Тръстеник — всеки бяга. С бележен човек на път не тръгвай, другар не ставай, ортак не бивай."

Бележен човек според вярата народна лошо е да стане кръстник, девер, спрежняк; не е добре да те полази на Игнажден; не е добре да бъде коледарец, сурвакар, ринач, цар на лозята; ако е жена — не е добро да бъде лазарка, кумица, сваха и тем подобни. Такъв човек не бива да става и кукер, калушарин, говедар селски. Такъв човек не е добро да бъде поп; ако ли е жена, не бива да става баба (да бабува). С една дума, народната вяра изключва бележения човек из всички религиозни обичаи и забранява да зима какво годе участие. (Баба Мома, с. Тодювци, баба Мария Стоянова, с. Пашакьой.)

2. Мъж и жена със семейство

а) М ъ ж

Народната вяра поставя мъжа по-горе от жената във всичко. Мъжът е по-стар от жената и това негово старшинство му отредило място както в религиозните обичаи, така и в домашните и полски занятия. Мъжът е глава на къщата, на семейството. Мъжът е темел на къщата — казва баба Пена Ристова, с. Стубел; къща без мъж е пуста къща. Жената с мъж е за похвала; вдовица — шегобийница, т. е. с вдовицата всеки си бие шега. Мъжът в религиозните обичаи извършва обредите. Само мъж може да бъде полязник, коледарец, суровакар, ринач, цар на лозята, кукер, русалец; само мъж може да коли кокошка; само мъж коли гергьовското агне — жертва; само мъж може да коли петела на св. Илия; само той може да подрязва кошарите на Прокопий; само той може да коли петела при стожера, да заорава село, да произвежда жив огън и пр. и пр. работи из областта на религиозните обичаи и поверието.

В областта на полските и домашни работи също така има работи, които могат да се извършват само от мъжа. Така: да оре, да сее, да коси, да отиде за дърва, да дига окоп, да плете плет, да прави къща, кош, кошара или кола и пр. — това е работа на мъж.

Жена не бива да работи тия работи, защото е лошо за къщата. „Дека мъж стъпи — тамо жена не може да стъпи“ е народната наука; „Що може да хване и свърши мъжът — жената не може.“ Ето защо мъжът стои пред жената и народната вяра заповядва жената да чака път, т. е. да не пресича пътя на мъжа.

Външният белег на мъжа освен облеклото още са мустаците и гласът му. Мъж без мустаци не е мъж. Такъв кьосав човек не може да върши в религиозните обичаи и поверието никаква работа. (Баба Елка, с. Чупрене, баба Руса, с. Кипилово, баба Пена Ристова, с. Стубел и др.)

б) Жена

Жената е по-млада от мъжа, затова народната вяра я подчинява нему.

Жената се познава външно освен по облеклото още и по гърдите (сиските), по лицето и по косите, а още и по гласа.

Жената е по-слаба от мъжа, но е по-хитра от него. Но пак се много лъже и мами. Оттамо народната вяра е създала пословицата „Жената е дългокоса, но краткоумна.“

Народната вяра и поверието са определили строго какво може да върши жената било в религиозните обичаи и обреди, било в домашните и полски занятия.

Жената кади трапезата на смърт, ако няма поп; тук мъжът не бива да кади; само жената може да бае; може да меси обредни хлябове; да става лазарка, Еньа; да върши обредите около мратинчето, около огнището; тя само може да лекува лахуси, да отвръща плач; само момите пеят пръстени, пеят еньовските песни и се провират през еньовския венец; само жена гази чирепня; само жена може да бъде баба (акушерка) — мъжът в горепосочените обичаи и обреди не бива да бъде участник, защото е лошо.

В домашните къщни работи само жена меси хляб, мете къща, пере дрехи, преде, тъче платно, крои и шие ризи. Тия работи мъж не бива да върши, защото е лошо за в къщи. (Баба Елка, с. Чупрене, баба Николина, с. Марашки Тръстеник, баба Вълкана, с. Литаково.)

Оттамо и първите обществени фурни за хляб някога са били в ръцете на жените, т. е. фурнаджии, хлебари са били жени. И днеска в някои села, дето почнали да навикват да носят за печене хляб в обществени фурни, хлебари са жени.

Момата трябва да се ожени; това заповядва народната вяра, народното поверие. Неженена мома е голямо зло не само за къщата, но и за селото. (Баба Елка, с. Чупрене, баба Вълкана, с. Литаково.) Такава неженена мома е изключена из всички обреди и обичаи.

Мома и момък се женят да вадят деца. Жена, която няма деца, е *бездетка*. Бездетка жена е зло в къщата; на нея тежат тежки май-

чини или бащини клетви. Народната вяра тук не допуща виновност у мъжа, а само у жената; ето защо и всичката злоба се изсипва върху бездетната жена. Такава жена не може да зима участие в никакъв религиозен обред или обичай: нито при празници, нито при раждане, нито при сватба или смърт. Ето защо бездетната жена тъжи и гледа да роди чрез магии и чрез билки. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Николина, с. Марашки Тръстеник.)

Жена вдовица, ако е млада, трябва да се ожени, защото вярата народна и поверието и такава жена лишава от всяко участие във всякакъв обред и религиозен обичай. Прави изключение, ако вдовицата има много деца и ако тия деца са останали на нейните ръце; или ако вдовицата е останала с деца и тя застъпва мъжа си, т. е. става глава на къщата, додето порасте някое от малолетните й деца—момчета. В такъв случай вдовицата е майка и баба и тя върши всички религиозни обреди и обичаи, за които е отредена най-старата жена в една задруга.

„Мъжът е половин човек и жената половин: като се ожени мъж и жена, двамата правят пълн, цял човек" — каза баба Тодора п. Христова. Ето защо господ е оставил мъж и жена да се женят. Нито мъж може да бъде сам и да върши всичко, нито жена. Що върши мъж—жена не може, ама и що върши жена, мъж не може. Двамата завъждат дом, къща.

в) Дете

Детето е целта на женитбата. Мъж и жена се събират да завъдят дом и къща, т. е. да имат деца. „Къща без деца — огън да я гори" — казва баба Цана, с. Марашки Тръстеник. Затова всичката грижа на мъжа и жената и всичката радост е да имат деца и да им са здрави децата. Около децата има цели обреди и религиозни обичаи или много обреди и обичаи са свързани единствено с това: да се раждат в къщата много деца и да бъдат здрави деца.

От децата във всяка къща предпочитат мъжко дете; затова във всички песни и в много обреди и обичаи се благопожелава и благославя за мъжко дете.

От всичките деца в къщи първо място в обредите и обичаите държат:

Първенче, близнаци и изтръсък. Първенче или първанче, особно ако е момче, народната вяра и народното поверие полага високо над всички други деца в семейството. Първото дете играе много важна роля в обредите и религиозните обичаи. При боенец, при лазарки, при Енья се дирят първенчета момци или моми. При засевки на сватба, при кръщене и др. дири се момче първенче. (Баба Тодора п. Христова, с. Литаково, баба Мома, с. Тодювци, Еленско, баба Руса, с. Кипилово.)

Близначе, близнакиня, близнаци са две деца, родени в един и

същ момент. Особено значение им е дала народната вяра, ако и двете са момчета или и двете са момичета. Ако едното е момче, а другото момиче — значението се много намалява. В обредите и религиозните обичаи близнаците или близнакините имат запазено много почетно място. Така при заорване на селото, при произвождане на нов или жив огън и при много други обреди и обичаи се дирят само близнаци момчета, защото други не могат да вършат тия обреди и обичаи. При сватба, при ладуване, при кръщене, при кумичене, при лазарки и още в много обреди и обичаи само близнакини могат да извършат някои обреди и обичаи. (Баба Тодора и. Христова, с. Литаково.)

Блазе на тая майка, която има близнаци или близнакини. Тая къща народната вяра и поверието считат за честита, за късметлия, за берекетлия. (Баба Николина, с. Марашки Тръстеник, баба Мома, с. Тодювци.)

Не само човеци-близнаци, но и животни-близнаци: телета, агънца, турмета, кончета, т. е. такива, които обикновено се раждат по едно — и тях народното поверие е отличило и отредило им почетно място в някои обреди и религиозни или суеверни обичаи. Така при заорване на селото тоя обред може да се извърши само с близнаци волове или юнци.

Изтръсък е дете—момче или момиче, което е последната рожба на жена. С изтръсъка жената *се отражда*, т. е. престава вече да ражда. Както първенчето, така и изтръсъка народната вяра и поверието е отличило между другите деца. Има обреди и религиозни обичаи, които може да извършва само изтръсък — момче или момиче. (Баба Мома, с. Тодювци, Еленско и др.)

г) Копиле

Копилето дете не влиза в семейството; то е вън от челядта къщна. Копилето е дете, родено без баща или извън законен брак. Копилето се ражда или от мома, или от вдовица. То се счита за голямо зло не само за къщата, в която се родило, но и за цялото село. Ето защо някога, като се родело такова копиле в селото, селяните се събирали и изгаряли жива *копиланата* с копилето. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Елка, с. Чупрене, баба Милка, с. Тодювци и др.) В която къща се раждало копиле — от тая къща късметът бягал и тя запустявала, а пък в селото доходждала болест, суша, бияло град и други злополуки на цялото село. Ето защо момата или вдовицата сами умъртвявали такава своя рожба.

Ако по какъвто друг начин копилето уцелявало и достигало до възраст, народната вяра и поверието утвърдяват, че то бивало късметлия, защото дяволът му във всичко помагал; обаче в обредите и в религиозните обичаи то не може да зима никакво участие.

Копиле не може по никакъв начин да става девер, коледарец, полязник, сурувакар, ринач, кукер, русалец; също и копиле момиче не можало да бъде сваха, лазарка, Еньа, кумица (при кумичението). (Баба Мома, с. Тодювци, Еленско, баба Николина, с. Марашки Тръстеник.)

д) Повторено

Дете, което веднъж отбито от сиса, после по разни причини майка му го повтори да суче, се нарича повторено. Такова дете — момиче или момче, народната вяра и поверието препоръчват много зле. Такова дете, когато порасне, ще има лоши очи: когото погледне, ще го урочаса и урочасаният ще се разболее; такъв повторен човек или жена имат лоша среща: когото срещнат — тоя няма да има никаква сполука в работата си; когото споходят първи, няма да има успех в работата си. Такива с погледите си можали да урочасат и добитък. Ето защо такъв повторен човек не се приема за полязник, а повторена мома или жена — за сваха на сватба, за лазарка, за кумица, за Еня и пр. И двамата са изключени от много обреди и религиозни обичаи. (Баба Мария, с. Пашакьой, баба Мома, с. Тодювци, баба Николина, с. Марашки Тръстеник, баба Вълкана, с. Литаково.)

е) Халче

Понякога в наякоя къща някоя от жените ражда дете с лоша личба: с едно око, с две глави, с четири и с една ръка, с три или един крак, или пък без ръце или без крака — изобщо с голям кусур. Такова дете народната вяра и поверието препоръчват като много лоша личба не само за къщата, в която се родило, но и за цялото село: суша, мор, град и други злополуки. Същата вяра и поверието настоятелно и строго заповядват такова халче да бъде умъртвено веднага щом се роди.

Народната вяра разказва, че такова халче в една къща се раждало само при тия условия: ако брат е ходил със сестра си; ако свекър е ходил със снаха си; ако някой от деверите, т. е. братята на мъжа, ходил със снаха си — изобщо от близко кръвосмешение. Такова халче се раждало още, ако върху жената или върху мъжа имало клетва: майчина или бащина, или върху дядото в задругата, т. е. *домовладиката*, имало обща клетва: селска, сиротинска, сирашка или вдовишка за изедничество, предателство и други злини, сторени от тоя дядо или домовладика.

Такава лоша личба му давал господ да му напомни да се покае. (Баба Вълкана и баба Тодора, с. Литаково, баба Николина, с. Марашки Тръстеник, баба Елка, с. Чупрене, баба Мома, с. Тодювци.)

ж) Змей-човек

Освен змейовете, които са невидими същества, има и змейове-човеци. Тия змейове-човеци се раждат, когато змей залиби мома и невеста и тя зачне и роди момче. Такова дете се познава, че е змейче, по това, че има изпод мишниците си криле; тия криле едвам се виждат, когато се роди детето, но отпосле порастват и с тях може да хвърчи и лети по облаците. Крилете му светят като злато, затова ги наричат златни.

Че жената е зачнала и ще роди змейче, познава се по това, че го носи не 9 месеца, както другите деца, а 11 месеца. Затова има и приказка, когато една жена закъснее да роди в деветия месец: „змейче ще роди, та толкова къснее" (Баба Мария, с. Тодювци, баба Деспа, с. Деремахле.)

Когато се види и познае, че детето ще бъде змейче, щом майката се замъчи да ражда, повикат 12 момичета, но да бъдат всичките първенчета, та за една нощ над куминя ще изпредат, изтъкат и ушият ризката, в която трябва да бъде облечено детето, щом се роди. Додето работят всичко това, пазят всички да не споменят името змей, защото детето щяло тутакси да умре.

Кото се роди детето, веднага гледат дали има криле; гледат още и главата му и очите му: на змейчето-дете главата е голяма, а така и очите. После, като порасне, главата му става като шиник, а очите му като малко яйце. (Баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Вълкана, с. Литаково, баба Стоеница, с. Балванци. Срв. СбНУ, XII, 160, Велес.) Змей да се роди в едно село е хубаво, заради това такова дете се не убива. Змеят-човек е много голям юнак; с него никой не може и не смее да се мери. Той се бори с халите и облаците; когато се зададе някой облак или вихрушка, това е хала; той легне и като заспи, хвръкне горе у облаците, бие се с халата и я побеждава. Не бива в тоя час да се буди, защото тогава халата му надвива. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Деспа, с. Деремахле, баба Дона, с. Шипка. Срв. СбНУ, IX, 126, Софийско.)

В събраните материали етнографически има посочени няколко конкретни случая.

В с. Крушово някой си дядо Траил бил син на змей. Той бил овчарин по планината Али Ботуш и оттамо, като се провиквал, чувало се дори в селото. Той бил толкова силен, щото можал да повдига, да подхвърля и да носи като играчка триста оки желязо. (Срв. СбНУ, IV, 113, Демирхисарско.)

Във Велеско синът на Божко Вълнара бил също така зачнат от змей и бил змей-човек. Той имал глава като шиник, а очите му големи като две бели меджидии (наши петолевки). Той никъде не ходил, а седял у дома си. Кога гърмяло, той влизал в стаята, заключвал се и никой не знаел, какво правел. Разказват, че в това време дошла била сестра му, ламята, да краде берекета, но той

отишъл да се бие с нея и я пропъдил. Облачето било брат му, но той и с него се биел. (СбНУ, XII, 160.)

В с. Садовик, Радомирско, също така имало змей-човек. Той бил просяк. Бил човек като всички, но само че имал криле под мишниците, с които хвърчал и се борил с халите. (СбНУ, VIII, 126, Софийско.)

Тоя същият змей-човек бил сакат в краката, затова, като яздил на коня, връзвали го за коня. Осакатяването му станало от едно подобно сражение с ламята; като се борил с нея, тя случайно го ударила с едно крушово дърво, та му счупила краката.

В с. Своге през 1890 г. се родило такова „чудовище", както го нарекло населението. (В. Македония, бр. 42, год. II, зает съобщение от „Дневни новини" под име „Чудовище в Своге".)

При всичко, че ги уважават и почитат такива змей-човеци, но все пак народното вярване забранява да участвуват в обреди и религиозни обичаи. Така те не бива да стават полезници, коледарци, сурвакари, риначи и кукери; те не бива да се ловят за побратими при лекуване на болници; те не бива ни да венчават, ни да кръщават. (Баба Руса Славова, с. Кипилово, баба Стоеница, с. Балванци, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, баба Деспа, с. Деремахле.)

з) Съботник

Дете, родено в събота, става съботник. На такова дете в цялото семейство се гледа с голяма радост и почитание; и понеже това се случва много нарядко, то на такова рождение гледат като божие благоволение към туй семейство. Това е важно и за цялото село, защото съботник, особно ако е момче, добро е за селото. През девет села мъчно се намират съботници.

Тая радост от съботниче дете и това уважение към него произлиза оттам, дето народното вярване утвърждава, че в къща, в която има съботник, вампир не влизал, магии не можли да боравят, напратен живак бягал, лоши духове и болести не смеяли да влизат. (Баба Деспа, с. Деремахле, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, баба Рада, с. Търново при Сеймен.)

И псета съботници са на почит и цена; и вол съботник, и кон съботник струва повече, отколко родените в други дни през неделята. (Баба Мича, с. Козар Белене, баба Деспа, с. Деремахле.)

и) Намерено

Когато някому децата не траят, има един обичай, продиктуван от народната вяра, та да могат да живеят децата. Като се роди детето, веднага го увиват в пелени и още през нощта, много рано пред зори, го тургат на кръстопътя край селото, а бабата, която го бабувала, ще се скрие в някой окоп или зад някое дърво или плет. (Вж. Ж. стар., кн. III, 209.) Който случайно мине, той ще го кръсти, а името му непременно ще бъде не друго, а Найден, т. е. намерен.

Такова дете е изтръгнато из устата на смъртта, изтръгнато е из устата на лошата орисница и на него се гледа с уважение; счита се от народната вяра като дете необикновено, различно от другите деца. Има обреди и обичаи, в които се предпочитат намерени момчета или момичета. Така на коледарците царят или куда-башията, ако има такъв намерен момък, предпочита се той да бъде такъв; майката на кукерите предпочтително става намерен момък. (Баба Станка Ангелова, с. Тетово, Балбунарско); за побратим при росен или други лекувания предпочита се намерен мъж или жена. (Баба Иона, с. Раковица, Кулско, баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, Оряховско.) Когато тръгнат за дърва, за воденица или на кирия, предпочитат да избират *керван-башия*—водач, такъв намерен момък или съботник, защото тогава за целия керван лоша среща, самовили, вампири и други зли навети няма. (Баба Пена Ристова, с. Стубел, Кутловско, баба Гана, с. Вълкова Слатина, Ломско, баба Вълкана, с. Литаково, баба Кера, с. Балван.) Намерено дете, ако е момче, ставало поп или даскал — учено; ако ли е момиче, ставало първа песнопойка, първа хубавица, първа работница в селото. (Баба Елка, с. Чупрене, Белоградчишко, баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина.)

к) Мъртво родено

Случва се, та детето се ражда мъртво, но бабата, ако е веща, трие го, надува го с цев и го съживява и това дете живее отпосле дълги години, както всичките други деца и човеци.

Такова дете обаче народната вяра представлява като рожба на дявола, защото по божията воля то е мъртво. Господ не му дал душа, но после бабата, като го надувала с цев, вдъхнала му своя душа или по-добре вдъхнала му душа, която е дадена от дявола. И такова дете, ако е момче — става хайдук, изедник, предател народен, *палич* — изобщо човек, за когото се обикновено казва „по-добре е майка да го не е раждала". Ако ли е момиче, става курва, магьосница, механджийка (кръчмарица), която ходи с турците и капасъзите, ятак на хайдутите и убийците, от която светът ще пропищи — жена, за която се обикновено казва „да не е се пръкнала на света" или „майка й камик да е раждала". (Баба Елка, с. Чупрене, баба Мария, с. Криводол, Врачанско.) Такъв човек не бива да става коледарец, сурвакар, полезник. (Баба Драгана, с. Марашки Тръстеник, Плевенско, баба Райка, с. Кнежа), защото премеждие ще докара на дружината, па и лошо е за къщата, дето влезне. Не бива и *спрежняк* (съдружник в земледелието) да го зима човек, защото няма да има берекет. (Баба Пена Ристова, с. Стубел.) И за побратим не бива да го зима болният, защото нямало да получи цяр. (Баба Тодора и баба Вида, с. Стакьовци.) Ето защо, когато се роди такова дете мъртво и

бабата го съживи изкуствено, домашните крият, а на бабата, за да мълчи, дават й подаръци. (Баба Елка, с. Чупрене, баба Стана, с. Криводол, Ломско.)

л) Зачнато и родено дете със силата на билки или от бога

Видяхме какво нещо е жена бездетка. Тая жена ще се труди да зачне или чрез магии и билки, или ще се моли богу да й даде рожба от сърце.

У народа съществуват два вида понятия за силата на билките. Едни билки в реалния смисъл принадлежат към народната медицина, т. е. вярва се, че по нашите планини имало билки, с чиято сила една бездетка жена можела да роди. Тук в тоя случай се не изключва никак събирането на бездетката с мъжа си. Билките само улеснявали зачатието или отстранявали магиите, които са причинили бездетство.

(В с. Влашко село, Берковско, имаше старец, дядо Мано, ако се не лъжа, който познаваше тая билка и лете я береше по Стара планина. Тая билка растяла само по най-високите планини край езерата самовилски. Тоя дядо Мано бил хайдутин 25 г. и научил билката от своя войвода, родом от Арнаутлука. Той продаваше тая билка. От мене обаче в 1888 г. скри. Види се моето звание окръжен управител по онова време го бе уплашило. Подирих го по-подире в 1892 г., обаче той беше починал.)

Другите билки са отвлечено понятие за народа. Тия билки съществуват само във вярата народна и в поверието. Тия билки имали тая магическа сила, жена, щом ги пиела, зачвала и раждала дете. Тук в тоя случай се изключва всяко участие на мъжа: това е безсеменно зачатие.

За такова безсеменно зачатие се говори в песните и приказките, но тук се говори само за жени; вдовици и моми са изключени съвършено. Песните и приказките представляват, че тия билки никнели много далече и можали да ги донесат самовилите, орисниците, русалките и слънцето.

В тоя случай зачнатото и родено от такива билки дете народната вяра и поверието издигат много високо и го снабдяват с много качества, които липсват у другите обикновени деца. Ако по тоя начин зачнато и родено дете е момче — то бивало с белег: звезда на челото, криле под раменете, и бивал юнак над юнаците, красив и личен. Ако ли е момиче, то ставало мома „дуня-гюзелия“, т. е. рядка красавица, стройна и с дълги коси и рядка песнопойка. (Баба Рада Тоньова, с. Търново, Хасковско, баба Деспа, с. Дере-

махле, баба Елка, с. Чупрене, баба Руса, с. Кипилово. Срв. СбНУ, III, 37, № 4 и № 5.)

Такова зачнато от билки и родено дете представлява песента за хубава Марийка.[6] Тук никак не се споминя за участие на мъж.

Друг вид зачатие е зачатие от бога, чрез божия сила, но пак с участието на мъжа.

Бездетката жена се моли богу дълго време да ѝ даде рожба от сърце; ходи по манастири, дава по църкви; дава милостиня по сиромаси: служи литургии — и най-накрай зачне и роди дете. Тук наистина не се споминя за участието на мъжа, но то се подразбира, защото всякога, където и да отиде, тя е придружена от мъжа, който също така тъгува и жали за деца не по-малко от жената.

Има зачатие пак от бога, чрез силата негова, обаче участието на мъжа никак не се допуска.

Така жена била прокълната от майка си за някаква грешка: „Да даде господ, синко, да родиш, кога чуеш камик да продума и риба да пропее.“ И тя останала бездетка. Като се сетила за тая майчина клетва, бездетката се помолила богу и отишла при Черно море; тамо плакала и се молила богу дълго време и най-накрай бог се смилил и наредил, та камък е продумал, а една риба излязла на брега и пропяла. Бездетката зачнала веднага и после родила дете. (Баба Деспа, с. Деремахле, баба Стана Янева, с. Русокастро.)

Друга жена, също бездетка, се молила богу да ѝ даде рожба от сърце, па макар било и змийче. Бог чул молбата; бездетката зачнала и родила змийче. Жената благодарила богу, само ѝ било тежко, че син ѝ се крил из дупките в къщата и се являвал само вечер. Когато стигнал на възраст за женитба, той се явил и казал на майка си да отиде да му иска за жена царската дъщеря. Майката отишла. Царят, за да я подиграе, казал ѝ, че ще даде дъщеря си само ако синът изгради палат от злато и драгоценни камъци; ако постеле пътя от царския двор до неговия палат със злато и още няколко такива невъзможни неща. Майката се върнала и казала на сина си всички тия поръчки. Змията сторила всичко това и царят бил принуден да даде дъщеря си. Венчали ги: момата била мома, но момъкът бил змия. Вечерта, като ги свели в чертога, змията по божие повеление станала момък, и то такъв красавец, да му се ненагледаш. (Баба Вида, с. Стакьовци, баба Мария, с. Криводол, Ломско, баба Деспа, с. Деремахле. Приказвана като приказка.)

Дете от камик. Вярата народна утвърдява, че по божия сила дете може да стане, без да се роди от жена, а се претваря от някое вещество, напр. от дърво, от камик.

Разказва поверието, че една жена нямала деца. Помолила се богу да претвори макар камик на дете. С тая си молба и вяра тя зела камик, турнала го на корема си, увила го с пояса (жените наши всички носили някога опас) и го носила девет месеца. На десетия го развила и за нейна голяма радост камикът станал дете. (Ба-

[6] Съдържанието на песента вж. тук, стр. 42.

ба Елка, с. Стакьовци, баба Мома, с. Тодювци, баба Деспа, с. Деремахле, баба Върба, с. Ресен, Търновско.) Това поверие се предава във вид на приказка.

— Дали е вярно това? — запитах.

— Да не е било, не би се ни приказвало — отговориха баба Върба и баба Деспа.

Брат от дърво. Народното поверие разказва, че две сестри нямали брат, в когото да се кълнат. Много жалили, много плакали, много се богу молили да претвори макар и едно дърво в човек, само да им бъде братец. Отишли в гората и намерили един дънер сух; облекли го в мъжки дрехи и го хванали за свой брат. Молили се богу и плакали и господ чул молбата им и пънът станал човек. (Баба Деспа, с. Деремахле, баба Върба, с. Ресен, баба Мома, с. Тодювци. Поверието предава туй във вид на приказка.)

Всичките тия деца — момчета и моми, народната вяра представлява като отлични деца: юнаци, хубави, красиви, песнопойки и други качества, каквито липсват у другите обикновено родени деца.

м) Юнаци

Тук под думата „юнаци" народната вяра и поверието говорят само за момци. Тях представляват като човеци, обаче обладаещи свръхестествени качества: сила и хубост. Тия човеци-юнаци имат такава сила и такава мощ, каквато липсвала на всичките други обикновени мъже; с тая сила те вършили подвизи вън от възможното за обикновен човек.

Такива човеци-юнаци се раждали с голяма вънкашна личба: с криле, със звезда на чело, облечени с риза, с три или девет сърца.

Вярата народна и поверието сочат тия условия, при които едно дете родено, отпосле ставало юнак.

1. Когато се родило от съвокупление на обикновена жена и змей.

2. Когато се родило от змеица, която имала за мъж някой момък личен.

3. Когато детето е родено от самовила, но зачнато и родено от съвокупление на тая самовила с някой юнак — момък или овчар.

4. Когато детето е родено от обикновена жена, но отпосле отдоено от самовила.

Вярата народна и поверието разказват, че това дете, обикновено здраво и красиво, отнасяла го майка му на нива или на ливада по планински места и като го полагала на люлка, която връзвала за две елхи, оставяла го само, а тя отивала на работа. Детето се събуждало и почвало да плаче. Самовила, която сама имала бебе, като чуела тоя детски плач, отивала при люлката и подоявала детето.

Веднъж подоено от самовила, детето отказвало да приеме да суче от майка си, а и самовилата го не оставяла. Тя се явявала всякога когато детето заплаквало, и го накърмвала; това ставало, когато майката е отнасяла детето в къщи. Така откърмено от самовила детемомче ставало отпосле юнак. (Баба Елка, с. Чупрене, баба Мина, с. Колибите, Троянско, баба Деспа, с. Деремахле.)

За Крали Марко се приказва, че той станал юнак поради това, защото бил откърмен от самовила. (Баба Вълкана Пеновица, с. Литаково. Срв. СбНУ, VI, 112, Орхание.)

5. Когато детето е родено или станало по свръхчовешки начин: родено като змийче, станало от камик, дърво и др. — за каквито начини споменахме по-горе. Такива момчета ставали юнаци.

6. Когато роденото дете имало голяма добра личба на себе си: роден с криле или с риза, или със звезда, за каквито деца говорят песните:

Снощи се дете родило
С голяма личба на чело:
Ясно му слънце греяло.
Снощи се дете родило,
Заран си майци продума.

Из сборника ми, от баба Деспа, с. Деремахле

Такива деца с посочени личби отвънка не се различават от другите момци, но тяхната сила се показвала, когато е дохождал случай да се бори или бие. Тогава проявявал своята сила. Такива юнаци имат не едно сърце, както обикновените човеци, а няколко сърца. Народната вяра и поверието ги представляват обикновено с три сърца, но имало и с повече — осем, па и десет:

Исправиле са са до девет сръца,
А десето люта змия.

СбНУ, XIV, 95, Копривщица

Тук юнашкото сърце се представлява като змия усойница. Тия сърца спят и не се пробуждат наведнъж, а постепенно, едно по едно. Ако трае борбата по-дълго, събуждат се всичките сърца; последното се рисува като люта змия, т. е. най-яко, най-силно. И когато се пробужда това последното сърце, тогава юнакът става непобедим и неудържим, тогава извършва свръхчовешки подвизи.

Подвизите на тия юнаци-човеци в народното вярване, в народните ни песни и в приказките са представени в степен, която надминава всички граници на човешката сила. Тия юнаци надделяват на свръхчовешки препятствия, побеждават всички невидими същества и духове, па и самите стихии; надбързват се със слънцето и го надминават; хвърчат със своите коне по облаците и излизат на го-

рния свят; слизат на долния; ходят до край света; отиват при живата вода и зимат от нея. С една дума, народното вярване не е турнало никаква спънка, никаква невъзможност в подвизите на нашите юнаци.

Ето няколко примера.

Дойчин войвода е юнак. Той върти в ръцете си като перо боздуган, който тежи триста оки, и тоя боздуган се казва „лека боздугана"; саблята му „диплешица", „що се дипли на дванадесет дипли" и „се носи в бяла пазва", а когато се раздипли „дълга е шестнадесет педи, а широка четири педи". Тая сабля сече не само юнашки глави, но „сече и дърва и камънье".

Той лежи болен девет години, костите му са разглобени, но пак болестта му не е можала да сломи юнашката му снага, юнашката сила.

Девет години йоще оди,
Дене лежи, ноще оди,
Та се бие със змейове,
Със змейове, със юнаци.

СбНУ, XIV, 74, Копривщица. Срв. СбНУ, XIV, 75, Копривщица

Дете Голомеше е също такъв юнак. Появил се черен арапин, но не обикновен човек, а цяла *халетина*; ето как го описва песента:

Долна устна на гръди му бие,
Горна устна във чело го удря.
Глава има, колко два тъпана,
Очи му са, колко две паници,
Уста има, колко малки врата,
Зъби има четири дикели,
А нозе му — солунски дреци.

Когато с устата си диша, от устата му огън излиза и на гората листето облива. Тая халетина запира друмове, клисури и не дава никому да мине. С тая халетина излегнало дете Голомеше да дели мегдан. Сборили се и го съборил, па извадил саблята си да му отсече главата. Като замахнал, той отсякъл не само страшната глава на халетината, но още пресякъл и девет буки наведнъж. (Мил. №137.)

Димо или Стоян юнак. Излезнала е мечка стръвница, която е завладяла планините Пирин, Мургаш и др. или пък някое широко поле — „димно загорско поле", и пояла е „сиви говеда и врани коне", деца, па и псета и опустошила девет села. Събрали се селяни от девет села да утрепят мечката, но като излезнала, всички се разбягали: то не е било мечка като мечка, а „кола тръне". Останал е самин Стоян или Димо, които са юнаци,

та се борили с нея и с помощта на своите псета я утрепали. (СбНУ, V, 73, № 4, 75, № 5; VII, 83, № 3.)

Такива юнаци се срещали със змейове, борили се с тях и всякога им надвивали, та ги ловили за другари-побратими.

Така Димитър юнак отишъл на Пирин планина и тамо срещнал 77 змейове. Най-напред ял и пил с тях три дни и Димитър ги надял и надпил. После станали и почнали да се борят и Димитър надвил на всички. После се хванали на облога да хвъргат един *становитен камък* (голяма скала, която не може да се поклати от никаква човешка сила); хвърлили го змейовете и стигал камъкът до едно място: когато го зел Димитър юнак и го хвърлил, камъкът преминал над Кожук планина и паднал в Бяло море. Тогава всички го признали за по-голям юнак от себе и го хванали за побратим. (СбНУ, X, 10, № 2, коледарска, Серско.)

Друг юнак, като ходил по планините:
Срешком среща младо змейче.
Сборили се, посбили се,
Че го дигна надй себе,
Че го удари в черна земля,
Гърми, трещи, дъжд на вали.

Из сборника ми, от баба Тодора, с. Литаково СбНУ, XV, III, Трънково

Мирчо юнак, като ходил по туй равно поле, за да лови лов, срещнал един болен змей. Змеят му разказал, че те са трима братя. Един чува селото на Мирчо, другият пази Костурското поле, а третият — върховете пиринси. Той му казал още, че горе на Пиринското върше има хала, която яде бяла пшеница и зобе бялото грозде, та да я убие. Мирчо юнак го послушал, отишъл на Пиринското върше и убил ламята. После се върнал, та зел болния змей и го оставил на една мандра на планина Дабик, дето го поили с мляко три недели, та оздравял; и тоя змей после хванал Мирча за побратим. (СбНУ, X, 9, Серско.)

Такива юнаци се борят с хали и ги надвиват. Появила се ламя „троеглава, шестокрила, дванадесетопашата", която е завардила три планини, три клисури, разселила е девет села и три града и глътнала е девет сватби. Но юнакът излезнал насреща ѝ, борил се с нея и я убил, та извадил девет сватби. (Мил. № 59, 142, 145.)

Змеят грабнал царската дъщеря, но син ѝ бил юнак. Той слиза в долния свят, намира змея, убива го и отнема царската дъщеря. (Приказка, СбНУ, III, 220.)

Юнаците се борят и бият със самовилите и самодивите.

Рабро юнак срещнал самодива и тя искала да го убие; като хвърлила върху му своите стрели без успех, защото той ги ловил с ръцете си и ги ломил; най-после я погва и я побеждава. (СбНУ, III, 5.)

Друг юнак отишъл при пет сестри самодиви и ги побеждава. (СбНУ, V, 134.)

Рада имала дете, което било юнак. Стана самовила била заробила роби, то отишло, настигнало я, сборили се и то убило самовилата, та освободило робето. (Ат. Ил., № 276.)

Има много други песни и приказки, в които се разказва и излагат свръхчовешките подвизи на тия наши юнаци.

Такива юнаци според баба Вълкана Пеновица, с. Литаково, баба Морфа, с. Дерекьой, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, баба Мома Стефаница, с. Тодювци, баба Кера Желязкова, с. Балван и др. — всякога са родени с личба, раждали се някога, па и днеска се раждат, но много рядко, защото „светът се много избезаконил", казва баба Тодора п. Христова, с. Литаково.

„Такива юнаци е имало и между нашите войводи — казва същата баба Тодора — тях куршум не ловил."

Такава вяра беше разпространена между българското население и турските власти за Филипа Тотя войвода: тоя имал бил криле и куршум го не хващал.

н) Старец, бабичка

Когато човек премине в преклонна възраст, народната вяра го обличa в някаква неприкосновеност. Тогава мъжът е старец, а жената старица — бабичка, баба.

Старецът и бабичката много знаят, оттамо е и възречицата: „Всеки старец—зналец, и всяка баба — врач", т. е. знаят да разказват, да поучават, да лекуват, да разгадават сънища и др. Има пословица „Не слушай старо, а патило", която се стреми да омаловажи значението на стареца, но тая пословица се докосва само до отделни изключителни случаи и събития, а общо земено, старецът и старицата всякога са видели, повече претеглили, та и повече знаят, когато „патилият знае само за една или две случки".

Оттамо уважение към старец или старица е един вид религиозно почитание.

Когато мине старец, всички, особено жените, ако са седнали, ще му станат на крака; ако влезне в кръчма или друго събрание — всички ще му станат и сторят място; в църква старецът ще бъде начело, на първо място; също така и на трапезата. Някога, когато селяните се управлявали от своя *старейшина*, тоя старейшина се избирал от старците в селото и от попа. За всичко, което имало да се присъжда в селото, било случка от граждански или углавен характер — присъждало се от селските старци. Старейшината, попът и селяните старци са били селската власт.

Старецът е бил началник на задругата. Старецът при отсъствие на свещеника е прекадявал трапезата, с изключение на случаи, когато това е вършила бабичката.

При всичко това обаче има обреди и обичаи, в които старец и старица не могат да земат участие. Народното вярване ги изключило, защото било лошо за къщата, за челядта, а тия обреди ги вършат по-младите.

„Старецът става дете“ — се казва и вярва се, че старецът достига предел, когато той става пълно дете, нищо не знае, нищо не помни, а и плаче като дете.

Да са убивани старци или бабички в народното вярване няма никакви следи.

Глава втора

ПОНЯТИЯ И ВЯРВАНИЯ ЗА НЕВИДИМИЯ СВЯТ

Вярата народна учи, че има невидим свят: невидими същества, свръхестествени, които управляват видимия свят и които се разпореждат със съдбата и живота на човека, с имота му и с щастието му.

Тия същества според образа, както ги рисува народната вяра, според качествата и свойствата, които им дава тая вяра, трябва да бъдат разделени на следните четири групи:

В първа група влизат всичките същества, които по своето произхождане и качества са всички божествени същества, които могат и са пълни разпоредители с видимия свят.

Във втора група влизат ония невидими същества, които, макар и да са свръхестествени, обаче нямат божеско произхождение и имат в себе кой повече, кой по-малко някои човешки свойства.

В трета група влизат ония невидими същества, които също са свръхестествени, но се намират в постоянно съприкосновение с човека и притежават много от човешките качества и свойства, дори влизат и в съжителство с човека.

В четвърта група влизат ония невидими същества, които са произлезли от човека, т. е. първобитно са били човеци, а отпосле, след смъртта, са се преобразили на същества духовни.

Тук влизат още и ония духовни същества, които са станали от някои вещества, напр. от пари.

ПЪРВА ГРУПА

Според както определихме свойствата на невидимите същества от първата група, тук ще дойдат следните:

1. Бог.
2. Ангели.
3. Дяволи.
4. Орисници.
5. Русалки.

1. Бог, господ, дядо господ

Вънкашният образ на дядо господ народната вяра рисува като старец с бяла дълга брада, приличен във всичко на човек. Като старец се и явява на човеците. Народната вяра

го представлява като много добър, много благ; той постоянно се грижи за човеците, за тяхното добро. Но при това е и справедлив; колкото обича и милва добрите и праведните човеци и ги награждава за добрите дела, толкова е строг към лошите човеци, които той никога не оставя без наказание. „Бог забавя, но не забравя" е пословица, създадена от вярата народна, с която се определя божието правосъдие.

Дядо господ живее на небото. Но някога е бил и на земята и тогава той е научил човека как да изкарва хляба си; той го е научил как да оре, да сее, да копае, да жъне; научил е жената как да преде, да снове, да тъче, да кладе огън и др. къщни, полски и женски ръкоделни работи. Дядо господ и сега слиза на земята, преобразен на старец. Той дохожда късно вечерта, хлопа на вратата и се показва като чужденец, пътник от далеко и моли да го приемем да пренощува. Тая къща, дето го приемат, той благославя, а тая, дето го не приемат, той проклина. Ето защо много е добро никога да не връщаме, когато дойде някой пътник в къщата ни, за да пренощува — казаха баба Дона Узун-Николова, с Шипка, дядо Кольо Желязков, с. Мъглиш.

„Па не само вечер, но и денем дохожда дядо господ, затова трябва всякога да посрещнем, да нахраним, да нагостим и изпратим пътник, който ни дойде в къщата" — казаха баба Руса Славова, с. Кипилово, баба Деспа Еньова, с. Ресен, Търновско, баба Мария, с. Твърдица.

Дядо господ всичко види, всичко знае. Нищо не можем укри от него. Затова никога да не правим лошо, защото той всичко вижда, всичко чуе. (Баба Елка, с. Чупрене, баба Вълкана, с. Литаково, баба Тотя Яръмката, с. Клисура.)

Дядо господ е добър и ни праща само добро, но много пъти, за да ни изпита, праща ни и лошо. Той ни праща лошо много пъти и да ни накаже заради нашите грехове; праща ни болест, премеждие, сиромашия или друга беда. Затова никога не трябва да се сърдим на бога, а всичко да приемаме с търпение и радост. Днеска е лошо, утре ще бъде добре. (Баба Пена Христова, с. Стубел, баба Деспа, с. Ресен, Търновско, баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко.)

Дядо господ заповядва на орисниците. Преди да отидат да орисат някое дете, те отиват да го питат. Той живее на небето. Но народната вяра разказва, че той живее понякога и татък на край земята, дето небото и земята се допират и отдето може да се отиде на небото. Тамо, в това голямо жилище може човек да отиде при бога.

Приказката за бедния човек разказва как тоя беден човек тръгнал и отишъл при бога, за да го пита защо да има на тоя свят едни хора много богати, а други да теглят черно тегло и сиромашия. Господ го приел и му казал да преспи у дома му, но да бележи всичко, що види. Сутринта станал дядо господ и като прост селянин зел мотиката и отишъл да копае; в това време дошли орисниците

и го питали какво да орисат сега родените деца. Той им казал: „Каквото ме видите", т. е. орисали ги да работят. Около обед дядо господ се облякъл в граждански дрехи и почнал да шие, да кове, да дяла и пр. Дошли пак орисниците и го попитали какво да орисат сега децата. Той пак им рекъл: „Каквото ме сега видите", т. е. пак работа и труд. Вечерта селянинът видял дядо господ пременен, натъфрен, накитен и седнал да вечеря; пред него трапезата с много и хубави гозби. В това време дошли пак орисниците и го попитали какво сега да орисат децата. Той пак им отговорил: „Каквото ме видите", т. е. изобилие, рахатлък. И така има орисани да работят и да теглят сиромашия; има да работят и по-заможни, а има, които не работят и всичко в изобилие. „Видя ли — рекъл дядо господ на селянина— как аз не бях всякога едно? Така и хората не могат да бъдат едно. Иди си у дома, па работи и труди и моли бога да ти дава здраве, да ти е здрава челяд, па повече не ти трябва." (Баба Елка, с. Чупрене. Същата приказка слушана от баба Вълкана, с. Литаково и от баба Мария, с. Тодювци. Срв. СбНУ, XII, 165, Велес.)

2. Ангели

Народната вяра представлява ангелите като млади момци, много хубави и красиви, облечени в бели позлатени ризи, с дълги руси коси и с криле на раменете.

Те са слуги на бога и непрестанно са около него. Господ ги праща навсякъде с поръчки да обаждат или да вършат нещо.

Ангелите са безбройно много. Те изпълват целия свят, има ги навсякъде. Колкото човеци има на земята и колко животни — толкова са и ангелите.

Всеки човек има и свой ангел; тоя ангел се казва ангел-хранител, ангел-пазител. (Баба Тодора п. Христова, с. Литаково, баба Деспа, с. Ресен.) Тоя ангел дохожда при човека, щом се роди, и неотлъчно е при него, додето умре. Тоя ангел отива после с душата на човека и на оня свят, додето тя влезне или в рая, или в пъкъла. Тоя ангел не само пази човека от премеждия и от беди, но упътва го да прави добро и отвръща го от зло. Тоя ангел записва всички дела на човека: добри и зли, и после, когато душата иде пред бога, той е свидетел и разказва за всичко, що е работил човек през живота си.

Тоя ангел постоянно се бори с дявола, за да запази човека от зло, от беда, от грях; и ако той надвие, тогава човек не само добрува на тоя свят, но още е и праведен, защото е запазен от лоши работи. За такъв човек казват „силен е ангелът му". (Баба Тодора п. Христова, с. Литаково, баба Мома, с. Тодювци.)

Ангелът стои неотлъчно на дясното рамо на човека и постоянно му шепне и напътствува на добро. И ние всеки час чуем като че някой ни говори: това е ангелът, който ни шепне. И дяволът ни шепне, но той ни накланя на зло.

Когато сторим нещо добро — ангелът се радва, а когато сторим зло, той скърби и плаче.

Има и други ангели, които са при бога и му слугуват. Има ангели, които стоят в митарствата. Има ангел, който само вади душите на човеците. Тоя ангел народната вяра назовава св. Рангел или Ангел Михаил, който се казва още и *душовадник*. (Баба Тодора п. Христова, с. Литаково, баба Върба Гинева, с. Ресен, Търновско.)

3. Дявол, гявол

Дяволът в народната вяра има няколко имена, които означават и няколко вида дяволи: *нечестивият*, *враг*, *късият*, *еднокракият*, *сатана*, *вран*, *антихрист*, *тартор*.

Нечестивият се среща в разговора: „нечестивият го надъхал“ — за човек, който е обезумял, който е полудял; с това народната вяра сочи, че човек полудява само когато влезне в него дяволът, та му зима разума. (Баба Тодора п. Христова, с. Литаково, баба Върба Гинева, черковната баба, с. Ресен.)

Враг е дяволът, който причинява болести на човеците: „дигнала се тамо нему си (т. е. на дявола) врага на гушата“ или на друго някое място по тялото, в което народната вяра посочва някоя лоша болест: *далак*, *червенка*, *гущер* и пр. (Баба Вида, с. Стакьовци, баба Пена Христова, с. Стубел, баба Вълкана, с. Литаково.)

Късият, това е дявол, когото народната вяра представлява с два крака, от които единият крак е много къс, а другият дълъг, та когато ходи, той куца. Той се казва още и *куцият*. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Сава, с. Бяла Слатина.) „Да те земе късият“ — се употребява в разговора.

Еднокракият е дявол, когото народното вярване представлява с един крак; тоя дявол според вярата народна е най-опасният за човека, защото, макар и с един крак, но причинява най-големите злини и пакости. (Баба Вълкана Пеновица, с. Литаково, баба Съба Бойчева, с. Лесидрен.)

„Да те земе еднокракият“ или „Еднокракият се овъртял около тебе, ама ще те отведе на бесилката“ — се слуша често в разговора за ония човеци, които са пакостници.

Сатана е дявол, който се върти около човека и го наклаия към зли работи, но повече душевни престъпления: блуд, предателство, клевета, лъжесвидетелство, пиянство, изедничество, жестокосърдие и пр. (Баба Тодора п. Христова, с. Литаково, баба Върба Гинева, с. Ресен.)

В разговора се слуша: „осотонил го сатана“, т. е. прелъстил го, измамил го — за човека, който се хванал в блуд, кражба; *осотонен* се казва за човек, закоренял престъпник или който се предал

на пиянство, на грабеж, изедничество, [посяга на] сиротински имот; който клевети или е немилостив.(Баба Тодора п. Христова, с. Литаково.)

В р а н е дявол, който се върти около децата и им причинява уроки. Той се спомня само когато се бае срещу уроки:

Вран фърчи по небóто,
Бран седи на комúня,
Брани дýша и тéло. . .

Баба Вълкана, с. Литаково. Срв. СбНУ, V, 116

Тук думата вран означава дявол, а бран — ангел. Вран значи черен, лош.

А н т и р и с (а н т и х р и с т) е дявол, който е големец и войвода на дяволите. (Баба Тодора, с. Литаково, баба Върба, с.Ресен.) Той сега е в ада, но ще дойде някога на землята и ще завладее целия свят. Тогава праведни няма да има. „Остави го; не видиш ли го, станал цял антирис" — се казва за съвсем лош човек.

Т а р т о р. Народната вяра го представлява като цар на дяволите. Той живее в ада и оттамо дава заповед на всички дяволи. (Баба Тодора, с. Литаково, баба Върба, с. Ресен.)

Вънкашния образ на дявола народното вярване представлява като много грозен: ни човек, ни животно; дяволът е чърн като арапин; има роги и опашка като на пръч; има криле като ангел; лицето му е като на пръч или говедо. Краката му са като на куче, а ръцете му са като краката на котка. (Баба Тодора п. Христова, с. Литаково, баба Върба Гинева, черковната баба, с. Ресен, Търновско, баба Мома, с. Тодювци, Еленско.) Тия вярвания на горните баби ще са почерпани от черковните изображения, дето дяволът се рисува тъкмо такъв. Баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко, баба Пена Христова, с. Стубел, Кутловско и баба Елка, с. Чупрене, Белоградчишко рисуват дявола само чърн като арапин, много грозен, с опашка и с криле.

Дяволът най-напред е бил ангел, но отпосле за непокорството си към бога станал дявол. (Баба Върба Гинева, с. Ресен, баба Тодора п. Христова, с. Литаково.)

Колкото ангели има на света, толкова има и дяволи.

Когато господ изпрати ангел при новороденото дете за хранител и пазител, праща и тарторът свой дявол при това дете да му бъде пакостник. Додето ангелът гледа да запази човека от зло, от премеждия и беди и от грехове, то дяволът гледа противното — да пакости на човека, да го вкара в премеждия, в беди и напасти и грехове. Оттамо между ангела-хранител и дявола-пакостник се води непрекъсната борба. Ако победи ангелът, човекът е спасен; ако ли победи дяволът, човекът е паднал и злочест. За първия

случай се казва „ангелът му е силен, а дяволът слаб“, а за втория „ангелът му е слаб, а дяволът силен“.

Ако дяволът на един човек излезне по-силен, тоя човек прави лоши работи: краде, убива, пали и върши други тежки престъпления, додето най-накрай го доведе до бесилката, като каже: „Колко чифта цървули скъсах, додето те доведох дотука.“ (Баба Елка Маркова, с. Чупрене, баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско. Срв. СбНУ, IV, 90, Софийско; XII, 125, Битолско.)

Има хора, които се предали всецяло на дявола. Такива са: магьосниците, вещиците, самовилите, бродниците. (Баба Пена, с. Тръновлак, Кюстендилско. Срв. СбНУ, X, 137, Щип.)

Дяволът имал капа на главата си. Ако човек успее да му земе капата и я тури на главата си, той става невидим. Имало е хора дяволити, които са грабвали дяволското калпаче и са вършили много дяволии. (Баба Гица, с. Летница, Ловчанско, баба Руса Славова, с. Кипилово, Еленско. Срв. СбНУ, XIII, 165, Ловеч.)

Има приказка: „Стани на дявола ортак, додето минеш моста“, която е станала от тая случка. Веднъж един селянин, като минавал с товарни кола през един мост, дяволът счупил моста и колата заедно с воловете и снопето паднали у реката. Човекът познал, че това е от дявола, и си рекъл да го излъже. Друг път, когато пак бил с товарни кола и трябвало е да мине пак моста, той извикал: „Дяволе, я съм твой и с тебе!“ Дяволът, който бил тамо и чул, не му направил нищо и човекът минал благополучно моста. Като минал моста, дяволът излезнал и казал: „Ти си сега мой!“ „Е-е-е — рекъл селянинът, — ти си дявол, ама я съм по-голям дявол. Видиш ли как те измамих!“ И дяволът си отишъл засрамен. Тоя човек, като знаял, че дяволът го следи, всякога когато ще мине мост или друго някое зло и опасно място, повтарял: „Дяволе! Сега няма да те излъжем. Я съм отсега твой!“ Но пак все се отказвал. (Баба Пена Ристова, с. Стубел, Кутловско.)

От тая приказка народът вади такова поучение. Когато човек срещне някоя напаст и спънка от лош човек, който не може да отстрани, тогава временно трябва да отстъпи, додето мине злото и спънката. (Баба Стояна Павлова, с. Кнежа, баба Пегковица, с. Осиково, Врачанско.)

В приказките се споминя, че дяволът имал жена — дяволка, и дъщеря. (СбНУ, VIII, 162, Леринско; баба Пена Христова, с. Стубел, Кутловско.)

4. Орисници

Орисниците, които носят различни названия, народното вярване е облякло в свръхестествена одежда и учи, че те са свръхестествени същества, близки до бога, които действуват

по указанията на бога. Но с тия орисници има явления в живота на човека, които народното вярване тълкува, че те са следствие от орисаното на тия орисници, следователно стоят в тясна свръзка с тях. Ето защо тия явления ние туряме в отдела на орисниците. Според това вярване за орисниците и за явленията тоя отдел ще бъде разделен по тоя начин.

а) Орисници

Орисниците носят няколко названия: *орисници* (Западна България), *речениці* (Дупнишко), *нарéчници* (Велес), *наръчници* (Охрид).

Името им произхожда от названието им, *орисват*, *нарéчват*, *наричват*.

Народното вярване ги представлява вънкашно като моми или жени: те на брой са три, от които едната най-стара, но не по-стара от 30—35 г., другата е средна — от 25—30 г., а третата е най-млада — 18—20 г. (Баба Стоеница, с. Балванци.) Тая баба разказва, че като бабува, случвало се, та или тя сама, или някоя от родителките са виждали на сън трите орисници, когато са идвали да наричат, дори и чули какво са орисали детето. Ние излагаме по-долу нейния разказ.

Те са три сестри и вечно живеят. Жилището им е на край свят. При нас идват само тогава, когато се роди дете.

Те дохождат при новороденото дете третата вечер и произнасят своето наричане.

Преди обаче да кажат своята дума, те отиват при бога и го питат как да орисат новороденото дете, т. е. отреждат съдбата му.

Народното вярване твърди, че господ всеки ден се намира в три имотни състояния. Сутрин е работник в полето, по обяд е работник в дюкяна, а вечер отпочива и тогава яде и пие и е добре облечен. Поради това, когато се роди дете и на третата нощ трябва да бъде орисано, те отиват при бога и го питат как да нарекат детето, а той им каже „Каквото съм аз сега“. Оттамо има три съдби или три късмета: богат късмет, среден късмет, сиромашки късмет.

И тъй орисват. И повече от орисаното не може. (Вж. по-горе приказката, стр. 249—250. Срв. СбНУ, XII, 165, Велес.)

Като дойдат при детето, застават и трите при главата на детето и почнат наричането. Ще нарече най-напред най-младата, после средната, а най-сетне най-старата. Тя или ще приеме нареченото на другите две, или ще каже съвършено друго. И наричането на най-старата преодолява и то се записва. Записва се нареченото на главата, на лоба на главата. Написаното не се изменява в нищо и от никого. Ето защо в говора се казва: „Така му е писано“, „Така му е драснато“, а още и „Такава е орисията“.

Буквите на орисниците се виждат на лоба; те са драски меж-

ду костите, но никой не може да ги познае, не може да ги чете. (Баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина, баба Стоеница, с. Балванци. Търновско, баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко, баба Пена Ристова, с. Стубел, Кутловско, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка; баба Руса Славова, с. Кипилово, Еленско. Срв. СбНУ, I, 110; VIII, 189; IX, 131, Велес; X, 119, Прилеп; XII, 125, Битолско, 165, Велес; XIII, 137, Охрид, 200, Габрово; XVI—XVII, 177 и др.)

Какво ще отредят, това не могат и самите светци да променят. (Баба Стоеница, с. Балванци, Търновско, баба Мария, с. Тодювци, Еленско, баба Желя Райкова, с. Вресово, Айтоско. Срв. СбНУ, X, 147, Самоковско.)

За да бъдат посрещнати орисниците с чест и да бъдат благоразположени към детето, народното вярване е създало цял обред и обичаи при посрещането им на третата вечер от раждането на детето, които ще бъдат изложени при раждането.

Решенията на орисниците никой не може да знае, никой не може да чуе; но както в народните умотворения, така и при личното ми изследване и събиране материалите срещнах много примери и случаи, дето тия решения са чути от домашните.

При личното ми изследване посочиха ми се много случаи, дето третата вечер, когато са дохождали орисниците, бабата (която бабувала детето) или майката (родителката), или друг някой от домашните са виждали тия орисници и чули тяхната присъда. Баба Руса Славова, с. Кипилово, баба Стоеница, с. Балванци, Търновско, баба Върба Гинева, с. Ресен, Търновско, баба Цана Пеньовица, с. Шипка, баба Пена Мичева, с. Колибите, Троянско, баба Рада Тоньова, с. Търново при Сеймен, баба Деспа, с Деремахле, Къзълагачко, баба Калина, с. Подвес, Карнобатско, баба Фила, с. Белица, Харманлийско, баба Мария Стоянова, с. Пашакьой, Ямболско, баба Стоя Симонова, с. Русокастро, баба Каля, с. Къзъклисе, Къзълагачко, баба Неда, с. Табачка, Русенско, и още много др. ми посочиха на живи примери, че са видели орисниците и чули какво са говорили помежду си и какво са отсекли-орисали.

Ето какво ми разказа баба Стоеница от с. Балванци:

„Искам да бъда будна, но като дойде това време да влезнат орисниците, мене се заклопиха очите, та ту виждам, ту не виждам, или виждам, а не мога да говоря. Будна съм, но не мога да мръдна, и слушам какво говорят. Виждам им лицето и сега, ако бих ги срещнала — бих ги познала. Една млада около 18-годишна, черноока, другата също черноока на около 25—30 г., а третата също черноока, но вече около 30—35-годишна. И трите тънки високи, облечени в наше хубаво облекло. Влезнаха в стаята из вратата, отидоха при детето и застанаха. „Хайде сега — каза най-старата към другите — говорете!“ И най-младата почна: „Да бъде щастлива, дълговечна, да бъде най-красивата мома, да земе богат и ху-

бав мъж, да види внуци и правнуци; що похване да посребрява.“ Средната каза: „И аз й пожелавам същото.“ Най-старата малко сърдито рече: „Вие дадохте всичко добро, та не остана място за никакво зло“ и млъкна; после тутакси се изгубиха и аз трепнах, та се събудих. Детето беше момиче. И така се сбъдна. Момичето стана най-хубава мома и се ожени за много добър момък, заможен и красив“ — свърши разказа си баба Стоеница.

А такива също горе-долу, с някои изменения, бяха разказите и на другите баби.

Относно облеклото бабите променяваха формата (носията): всяка е видяла носия на орисниците такава, каквато е носията на мястото, но най-красива. Относително възрастите бяха всички съгласни.

В народните умотворения, песните и приказките тия примери от минало време са изобилни. Аз тука ще приведа само няколко.

1. Орисниците, като решавали съдбата на детето — било момче, най-сетне отсекли: „Детето да порасте, да се ожени, да спечели голям имот и да бъде убито от майка си.“ Така и станало. Момчето отишло на печалба и като спечелило пари, накупило овци и овни и се върнало у дома. Но за да изненада майка си и жена си, то се преправило и преоблякло. Отишло у дома си като пътник и след като вечеряли, легнало си да спи, като оставило да се обади на майка си сутринта. През нощта обаче майка му с цел да му земе парите и стоката отива със снаха си и с една брадва го убива. (Срв. СбНУ, IX,63, Елена; XII, 110, Разлог; Мил. № 134. Съща подобна приказка с вариации ми разказаха и баба Вълкана, с. Литаково,Орханийско, баба Мария Титюва,с. Тодювци,Еленско, и баба Пена Иванова, с. Семисче, Хасковско.)

2. Орисниците решили, щото детето (и то било момче) да расте и порасте и майка му да го ожени. И тая вечер, когато ще го уведат в чертога при булката, то да отиде и да се удави. И така станало. Момчето расло, порасло и майка му го оженила. Вечерта, когато да го въведат в чертога при булката, то отишло, та скочило у кладенеца и се удавило. Гостите се веселили, без да подозират за станалото, и майката и бащата нищо не знаели; те мислили, че той е при булката. И булката нищо не знаяла, понеже мислела, че младоженякът е още при гостите, и го очаквала да влезне при нея. Като се минало дълго време, всички се сетили и почнали да питат: какво стана,та младоженякът не излизал. Отишли при булката, но тя им отговорила, че той не е дохождал и тя го още чека. Търсили го тук, търсили и най-накрай отишли и при кладенеца. Там го намерили, но вече удавен. (СбНУ, XIII, 137.) Същата приказка ми разказаха баба Вида Петровица, с. Жеравино, Кюстендилско, баба Пена Лумбарска, с. Тръновлак, Кюстендилско,и баба Тана Мъглова, с. Ново село, Севлиевско. Същата приказка ми разказа

и баба Деспа, с. Ресен, Търновско, но с това изменение: решението на орисниците чул един търговец от далече пътник, който случайно нощувал тая нощ в тая къща. Той си замълчал, но само много се молил, когато женят момчето, да му известят нему, та и той да донесе подарък. Кога заженили момчето, известили на търговеца и той дошъл; като знаял за орисаното от орисниците, той отишъл тая вечер при кладенеца, заковал капака и седнал на него. Искал да запази момчето. По едно време иде момчето тичешком и право на кладенеца, но като видяло гостенина тамо, то му казало да се махне, защото бърза да извади вода. Търговецът му казал, че вода има в къщи, защото ей сега са отнесли. Момчето се върнало тичешком и се върнало след малко, но вече с брадвата в ръка „Щеш ли да се махаш ти оттука?" — заплашително рекло то на гостенина. И когато последният не отстъпвал, той го ударил с брадвата, та го убил; отковал капака и се хвърлил у кладенеца. „Ето тука и търговецът пострадал — види се тъй му било и нему писано. С това се посочва, че и тоя ще пострада, който би поискал да спре решеното от орисниците" — завърши баба Деспа.

3. Търговец един, като пътувал по търговия, случайно пренощувал в една къща, дето имало бебе. Било третата вечер. Той видял орисниците и чул тяхното решение. То било: това момче да расте и порасте и да се ожени за дъщерята на тоя търговец, та да му наследи имането. Търговецът чул това и решил да погуби детето. Направил всичко, но напразно. Най-накрай опропастил себе си, а момчето му станало зет и наследило цялото му богатство. (Приказката в Ж. стар., I, 29; СбНУ, VI, 110; VII, 175, Дупнишка Джумая; същата приказка разказала и баба Димитра Жекова, с. Комарево, Карнобатско.)

И още много други приказки.

Орисаното може да се видоизмени, ако един отстъпи от своите години или от своето щастие другиму, но тоя друг непременно трябва да бъде близък: брат, сестра, съпруг или съпруга. Така се приказва за няколко примери. Орисниците решили, щото детето — момче, да расте и порасте и да се ожени, но като се ожени, да умре. И така станало: расъл и порасъл, оженил се и умрял. Но невестата харизала половината от своите години и ангелът повърнал душата му. (СбНУ, VIII, 189, Велес; XIII, 138—139, Охрид. Същата приказка ми разказаха баба Пена Ристова, с. Стубел, Кутловско, баба Каля, с. Къзъклисе, Къзълагачко, и баба Жека Байова, с. Риш, Преславско.)

б) Добро и лошо

Видяхме, че между ангела и дявола се води непрекъсната борба около човека и неговия живот. Ангелът гледа да го упъти на добро и да го запази от зло, от беди и пакости и да го накланя да прави добро. Дяволът гледа противното — да го упът-

ва и накланя към лоши работи, гледа да го спъва и да му навлича на главата пакости и беди и да го опропасти. И човек, обект на тая борба, при всичката своя наклонност понякога, в някои моменти пада — извършва лоши работи. За такива случки народът вини дявола и казва:„Издул го дяволът", т.е. накарал го да извърши туй престъпление.

Но има явления в живота на човека, които народното вярване тълкува не като дело на ангела и дявола, а на други сили, които действуват самостоятелно. Тия сили, както и орисниците, се намират под пряката воля на бога и действуват по негова заповед.

Тия сили народното вярване нарича с името *добро* и *лошо*, или тъй наречения дуализъм в невидимия мир.

Туй добро и лошо вярването е подразделило на следните групи:

Добро и *лошо време*, *добро* и *лошо място*, *добра* и *лоша среща*.

* * *

Добро и *лошо време*.

Цялото време в живота на човека народното вярване дели на:

Добра и *лоша година*,
Добър и *лош месец*,
Добър и *лош ден*,
Добър и *лош час*.

Д о б р а г о д и н а. Народното вярване твърди, че добрата година донася на човеците щастие, радост, изобилие и здраве; донася берекет в полето, берекет и здраве в стоката; здраве и веселие на челядта. С една дума, всички земни блага и душевна сладост.

Л о ш а т а г о д и н а, напротив, донася всичко лошо: болести, беди, пакости, война, мор, суша, глад, наводнение, пожар и още много злини на човека.

Понеже човек не знае коя година е добра, а коя лоша, вярването народно е установило да се устроява празненство в чест на всяка година и да се изпросва от бога милост да докарва все добри години.

Такива празненства са устроени на Игнажден—народната нова година, Бъдня вечер — когато ще слезе млад господ, и Сурваки.

Полезникът на Игнажден, коледарците на Бъдня вечер и сурвакарите на Сурваки благославят и благопожелават на всяка задруга и семейство: весела и сурова нова година, с пълен клас на нива, червена ябълка в градина, голям грозд на лозе, пълна къща с деца, пълни обори със стока, живот и здраве на всички. И тия благопожелания, отправяни тъй тържествено, с такова празнен-

ство и жертвоприношение и с такава религиозна искреност, народното вярване учи, че бог ще ги чуе и ще прати добрата година, а лошата ще прати на долния свят. (Баба Деспа Еньова, с. Ресен, Търновско, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка.)

Добър месец и лош месец. Добрият месец донася щастие, радост, здраве, дълъг живот и други добрини, а лошият месец донася нещастия, премеждия, кратък живот или препълнен с мъки, сиромашия и беди.

Който се роди у добър месец — зодията му е добра. Той живее дълго, става щастлив, богат, здрав и във всичко успява. Който се роди у лош месец — зодията му е лоша. Той живее малко или пък, ако живее по-дълго, животът му е препълнен с теглила, патила, сиромашия и премеждия. (Баба Върба Гинева, с. Ресен, Търновско, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка.)

Добър ден донася на човека също: щастие, радост, богатство, сполука и здраве, а лошият ден — донася всички злини и неуспех в нищо. Ако някой се роди в добър ден, той е щастлив през целия си живот; роди ли се в лош ден — през целия си живот е нещастен. Ето кои са добри, а кои лоши дни:

Родила ме мама
На добър ден бела събота.

Баба Дона, с. Шипка. Срв. СбНУ, XIV, Софийско

Родила ме мама
На добър ден Великден,
А кръстила ме мама
На още по-добър — Гергевден

Баба Дона, с. Шипка

Родила те майка ти
У чърн вторник.

Баба Вида, с. Стакьовци

Оттука се вижда, че вторник е лош ден, а събота и неделя — добри дни. Добрите дни са още: понеделник и петък, а сряда и четвъртък са лоши дни. (Баба Деспа, с. Ресен.)

На всичките вторници главатарят е *Чърн вторник* (вторникът през първата неделя на велики пости), на средите е *Лида сряда* (сряда през същата неделя) и на четвъртъците *Вртоглав четвъртък* (четвъртък през същата неделя). (Баба Върба Гинева, с. Ресен, Търновско.) Народното вярване учи, че който се роди в Чърн вторник, той през целия си живот ще бъде нещастен: затова за такъв човек се казва „родил се у чърн вторник". Затова и песента пее: „Родила ме мама у чърн вторник". (Баба Вида, с. Стакьовци, баба Кера, с. Балван, Търновско.)

Във вторник изобщо не се начиня никаква работа,защото няма да има добър и щастлив край; не се тръгва на път, защото из пътя ще се случи премеждие и нещастие; не се сее нищо, защото няма да се роди; не се садят дървета, защото ще бъдат ялови, т. е. няма да цъфтят и да връзват рожба или ако цъфтят—няма да завържат плод. Ако добиче се роди във вторник, било агне или теле — колят го, защото донася нещастие на цялото стадо. (Дядо Кольо, с. Мъглиш, дядо Георги Вълков, с. Брусен, Тетевенско, баба Петровица, с. Брусен, баба Съба Бойчева, с. Лесидрен, баба Руса Николова, с. Тръстеник, Никополско.)

В четвъртък тоже се не начиня никаква работа, защото няма да има добър край; слуга се не ценява, защото няма да доседи до деня си; крава, вол, кон или друг добитък се не купува, защото няма да седи у дома, а бяга; кокошка се не сади, защото няма да лежи на яйцата; сватба се не прави,защото младоженците няма да се доведат, ще се разставят; семе се не сее, защото ще излезне ялово, дърво се не сади, защото ще съхне или няма да връзва рожба. (Баба Руса Николова, с. Тръстеник, баба Мича Илийчева,с. Козар Белене, Свищовско.) На стадото егрек се не прави в четвъртък, защото стадото ще бяга от тоя егрек (Дядо Денчо, с. Какрина, Ловчанско, дядо Георги Вълков, с. Брусен, Тетевенско, дядо Кольо Живков, с. Мъглиш.) Който се роди у четвъртък, ще бъде скитник; никъде не ще може да забие кол. (Баба Пена Мичева, с. Колибите, Троянско.) Къща се не начиня у четвъртък, защото челядта ще бяга и няма да се спира у нея. (Баба Драгана, с. Марашки Тръстеник, Плевенско.)

За сряда толкова страх няма. Само много строго пазят Луда сряда, а другите сряди през годината се считат, както и другите дни. (Баба Рада Тоньова, с. Търново при Сеймен.)

Добър час, както и лошият час като че играят в живота на народа много по-голяма и важна роля, защото народното вярване дава много важно значение на добрия или лошия час. Защото всичко, което човек начене, помисли и пожелае — ако е в добър час, всичко се сбъдва, отива и свършва се добре; ако е в лош час, всичко пропада, върви и се свършва лошо, не успява. Ако дете се пръкне, зачне в добър час — ще бъде честито; ако ли е зачнато у лош час — ще бъде клетиня, ще тегли и ще се мъчи през целия живот. (Баба Рада Тоньова, с. Търново при Сеймен, баба Петровица, с. Брусен, Тетевенско.)

Ако човек е почнал да оре, да сее, да жъне, да коси; или ако жена е почнала да преде, да навива, да тъче (тъче), да крои и пр. у добър час, цялата работа върви леко, лесно, весело и се свършва добре, без неприятности. Случи ли се, та са почнати тия занятия у лош час — тогава работата върви с мъка и неприятности: чупи се, вие се, превръщат се или се чупат колата и пр. свършва се, но с безброй мъки. (Баба Мита Жекова, с. Комарево, Карнобатско, дядо Кольо Живков, с. Мъглиш.)

Ако човек нещо пожелае в добър час, желанието му се сбъдва; ако ли е било у лош час — никога не се сбъдва. (Баба Мита Жекова, с. Комарево, баба Вида, с. Стакьовци, Белоградчишко.)

Ако човек нещо помисли в добър час, сбъдва се, що е помислил, ако ли е в лош час — не се сбъдва. (Баба Вида.)

Майка или баща, свекър или свекърва, ако нещо прокълнат децата си и това се случи в лош час, клетвата се сбъдва; случи ли се добър час — клетвата се разваля. (Баба Пена Мичева, с. Колибите, Троянско, баба Деспа, с. Ресен, Търновско.)

Ако се спомене името на някоя болест в добър час, нищо; но ако се случи в лош час, болестта веднага дохожда в къщата. (Баба Върба Гинева, с. Ресен, Търновско.)

„Човек, като не знае кой е добър и кой е лош час, трябва да мисли все добро, да говори все за добро и всякога да благопожелава" — завърши баба Върба Гинева, с. Ресен.

Добро и лошо място. Народното вярване твърди и учи, че различните лоши духове обитават навсякъде. Но не всякъде те могат да напакостят на човека. Има места добри и места лоши или, както ги казват, *отвратни*. Доброто и лошо място е създадено от бога. (Баба Деспа Еньова, с. Ресен, Търновско.)

Ако човек си направи къща на добро място, там ще благува той и челядта му и ще има щастие, здраве и всичко добро. Никакви лоши духове, болести и други нещастия няма да могат да му напакостят.

Случи ли се лошо или отвратно място, то ще се струпат на главата му и на челядта му всички нещастия и злини.

Ето защо, когато ще се прави къща, гледа се да бъде мястото добро, а това се познава чрез вражане. (Баба Стоеница, с. Балванци, Търновско.)

Ако овчарин направи кошарата или паятата на добро място, овците се ягнят, млечни са и не боледуват; случи ли се на лошо място, те не се ягнят, млякото преслеква и умират. Той трябва да промени мястото.

Ако някой направи воденица на добро място, воденицата няма да бъде отнасяна от водата и ще работи много; случи ли се на лошо място, тя, ако не бъде отнесена от водата, ще запустее по други причини.

Ако работник или пътник седне на добро място да отпочине или да полегне, той няма да пострадае в нищо; случи ли се туй място, дето е седнал да отпочине, лошо отвратно, той ограисва, втресва го, разболява се и умира.

Ако човек, като пътува, пикае на добро място, нищо му няма; случи ли се това място лошо, той ще пострадае: ще го втресе, ще се разболее и ще умре. (Баба Деспа, с. Ресен, Търновско.)

„Има жени-баснарки и мъже-вражалци — каза баба Стоеница, с. Балванци, — които чрез гледане и вражане могат да кажат

дали е едно място лошо и дали болният се разболял от лошо място или от друго нещо."

Добра среща и лоша среща. Когато човек излезне из къщата и вратницата си било да иде на работа или тръгва на път, той е забележил, че работата му върви добре или зле, а на пътя си среща успех и сполука или несполука и беди.

Народното вярване е установило и твърди, че тук действува добра среща или лоша среща, две сили, от които едната е добра сила, а другата лоша сила.

Като тръгне човек, среща го или добра среща, или лоша среща.

Ако бъде посрещнат от добра среща, той пътува с радост, с благополучие, без никакви премеждия и стига до мястото, задето пътува било по печалба, било по работа на нива или в гората, било просто на сбор и разходки. Той стига там добре, свършва добре.

Случи ли се да го срещне лоша среща, той в пътя си ще срещне премеждия, пакости и беди; няма да стигне до насоченото място и няма да постигне целта, за която е тръгнал. (Баба Върба Гинева, с. Ресен, Търновско, баба Мома Стефановица, с. Тодювци.)

Ето защо, когато тръгне човек на път, народното вярване е установило цяла редица обичаи, които домашните трябва да извършат, за да има пътникът добър път, добра среща; установило е още, щото всички, които се срещнат или стигнат, да си благопожелават „добра стига, добра среща, добър път". (Баба Кина Петкова, с. Алтимир, баба Мича Илиичева, с. Козар Белене.)

Дългите патила и премеждия на българския селянин го научили да схване донякъде де се крият тия две сили: добра и лоша среща. Вярването народно е установило, че добрата или лошата среща иде и върви с вятъра, с въздуха, с човеци, с животни; тя се крие в очите на човека, защото има човек с добри и човек с лоши очи.

За тия срещи, които се крият и ходят с вятъра, въздуха, слънцето — народното вярване е останало безсилно да познае. То е дошло само донякъде да разгадае като каква среща ще срещне човек, когато тръгне. Оттамо са тия гадателства, вражания, гледания, сънища и други, за които ще говорим тук по ред.

За срещите; които идат с човеци, с животни или които идат от очите на човека, народното вярване от дълги и предълги опити е установило и казва:

Лоша среща ще срещне човека, ако той срещне из пътя си бележен човек, за който се говори по-горе. (Баба Върба Гинева, с. Ресен.)

Лоша среща ще срещне човек, ако го срещне жена магьосница, човек, който е копиле, мъртвородено дете и други, за които се говори по-горе. (Баба Кера Желязкова, с. Балван.)

Лоша среща ще срещне човек, когато го срещне поп. (Баба Кера Желязкова, с. Балван.)

Лоша среща е и тая, когато те срещне човек или жена, но срещне те с празно. (Същата баба.)

Лоша среща е и в лошите очи на човека, а лоши очи имат: копиле, бележен човек, мъртвороден и повтаран (отбит от сиса и после пак му давали да сучи). (Баба Стоеница, с. Балванци.)

Ето защо, когато човек тръгва на път, като излезне из вратницата, гледа какъв човек го срещнал. Щом види, че насреща му иде човек, който носи лоша среща, народното вярване повелява да се върне от пътя си, макар за един час, и после пак да продължи пътя си.

Също лоша среща е, ако, като излезне вън от селото, в полето или в гората, предръсне пред човека заек.

Добра среща иде, ако го срещне циганин, ако го срещне човек с пълно, ако лисица му мине път.

От лоши очи се лекува предварително, както това се спомена на няколко места. Лекуването се състои, било като му мазнат челото с кал от водника, било като носи у себе си някои вещи, било като му баят и пр. (Баба Дона Узун-Николова, с. Шипка.)

Доброто се нарича още бяло, а лошото черно.

„Аз живях бял свят", „Не видях бял ден" — се употребяват в смисъл на добър свят, на добър благополучен ден.

Има също приказка *бяла събота:* „Мама ме родила у бяла събота" — т. е. у добра събота, съботният ден се епитира не иначе освен бяла събота, защото той е всякога добър. Същото и за неделята; тя се епитира *бяла неделя*. (Баба Деспа Еньова, с. Ресен.)

Лошото се нарича черн, чърно. Черн вторник — лош вторник. „Черн свят потувах» — значи лош свят. Оттамо са и названията: бяло море и черно море, бял вятър (на южния вятър) и черн вятър (северния, студения). (Баба Върба Гинева, с. Ресен, баба Мария с. Дерекьой.)

в) Клетви

Независимо от орисията и нареченото от орисниците на човека народното вярване дава голямо, много голямо значение и на клетвите върху живота и съдбата на човека. Според народното вярване клетвите могат да докарат на човека най-голямо нещастие не само нему, но и на челядта му.

Клетвите са: родителски, чуждии собствени.

Родителските клетви са, когато бащата или майката прокълне някое от децата си.

Чуждите клетви са, когато цяло едно село или отделни лица прокълнат някого, а

собствени клетви са, когато сам човек дава уверение за нещо

или прави някакъв обет (обещание) и за да потвърди своите думи или своя обет, дава клетва, кълне се.

Родителските клетви, т. е. клетвите на баща или на майка, народното вярване счита за много тежки. Да прокълне един баща или една майка своето чедо, което е техният живот, и да му пожелае от сърце и от душа най-голямо нещастие, туй става от голяма мъка, от голямо преслушание на чедото към баща си или към майка си.

Тия клетви на баща или на майка стигат до бога и господ ги веднага зима във внимание и ги изпълнява. Което е по-страшно, тия клетви постигат не само провинения син или провинената дъщеря, но преследват и внуци и правнуци. (Баба Деспа Еньова, баба Върба Гинева, с. Ресен, Търновско.)

Когато орисниците отреждали съдбата на детето, те гледали били има ли бащина или майчина клетва върху бащата или майката на детето; ако има такава клетва, те я утвърждават и си отиват. (Баба Дона Узун-Николова, с. Шипка). В тоя случай те казвали: „Клетвата бащина и майчина не се разваля." (Баба Кера Желязкова, с. Балван, Търновско.) Клетвите бащини и майчини стигали до бога и можали да изменят отнапред отреденото от орисниците. (Баба Стоеница, с. Балванци.)

Ето защо, когато някого връхлети голямо нещастие, а причините не са известни, казват: „Клетиня има; изплаща бащини или майчини грехове", т. е. не свои грехове, а греховете на баща си или на майка си.

Бащата кълне, като свали капа, т. е. гологлав. А гологлав мъж ходи само когато тъжи, когато плаче за смъртта на баща и майка и когато е в черква; значи бащата влиза в най-трагично положение пред бога и пред човеците и изрича своята клетва. Народното вярване дава по-голяма сила на бащините клетви. Те са огън. (Баба Деспа, с. Ресен.)

Майката кълне със свалена забрадка; видяхме, че гологлава жена не може да се види. Значи и тя влиза в едно съвършено трагично положение пред бога и пред човеците. Ето как се описва клетвата на майката:

Па свалила бялата забрадка,
Гологлава люто го проклела:
Проклет бъди, мой мили сине.
Проклет бъди от моята младост,
Що по тебе язе я изгубих.
Да се скиташ по села, по друми,
Нигде мирка и свръшка да нямаш.
Твои двори пусти опустели,
На огнище кумин да не пуши.
. . . . . .

Из сборника ми от баба Пена Ристова, с. Стубел, Кутловско

Забрадката сваля да покаже, че някога е била мома и млада и тая своя младост е изгубила, като раждала и гледала тоя син. (Баба Райка Йотовица, с. Кнежа, баба Съба, с. Лесидрен.)

По някой път майката вади дясната си сиса, на която е сисал синът, и го кълне. Та се среща в една песен:

Не ме прави, мили сине,
Да извадя дясна ненка,
Да извадя и прокълна.

Баба Мича Илийчева, с. Козар Белене

Майката и бащата кълнат сина си само когато той ги пропъди и ги остави да се скитат по чужди къщи.

Чуждите клетви. Чуждите клетви могат да бъдат народни — от цяло едно село и от цял един край, или вдовишки, сирашки и сиромашки.

„Тия народни, вдовишки, сирашки и сиромашки клетви са още по-тежки" — казва баба Десна.

Тия клетви се отправят срещу изедници, предатели, хайдуци и др.

Когато някой насилник, изедник, предател притисне сираци, вдовици или селяните и сиромашта и яде потта им, обира ги или предава отечеството, а тоя насилник е силен, та народът, сираците и вдовиците не могат да намерят правосъдие, тогава го кълнат. Сираците и вдовиците и отделните личности, ограбени от него, го кълнат частно, всеки за себе си. Но когато дойде работата да го кълне цялото село или няколко села заедно, тогава тая клетва намира по-реален израз. Народното вярване за такива изедници, насилници, предатели, които са разплакали много майки, от които е пропищяло селото, е устроило тъй наречените *натемия*, *проклетия*. (Натемия, от анатема, пак проклетия.) Тия клетви са публични и получават реален вид в цяла грамада от нахвърлени проклети камъци. И господ всякога, ама всякога, е прикланял ухото си към тия народни клетви и виновникът е бил наказван по разни способи: или е полудявал, или челядта му измирала и къщата му се разсипвала, или огън го изгарял, или пък е лягал на постелка и лежи дълги години, хеле не остая ненаказан. (Баба Вълкана Пеновица, с. Литаково. За натемията вж. в Ж. стар., VI, 17—23, § 6 и 7; III, 375—380.)

Такива клетви преследват не само виновника, но и челядта му до трето коляно. (Баба Върба.) И орисниците при наричането взимат във внимание тия клетви и ги утвърдяват. (Баба Кера.)

Собствени клетви. Както казахме, тук идат тия клетви, с които човек сам себе си кълне. Тия клетви са:

Когато се закълне за нещо, че право казва, а това не е вярно; това е лъжлива клетва.

Когато се обещае нещо да извърши и това обещание потвърди с клетва, а после не изпълни това свое обещание.

Клетвата, която дава човек, че казва право, а лъже, е много тежка клетва, защото с тая клетва опропастява живота или имота на другиго. Оттамо е и пословицата: „Когато двама си изгубят душата — третият си губи главата“ (Баба Вълкана Пеновица, с. Литаково), т. е. чрез лъжлива клетва погубват невинен човек.

Клетвата, която дава един човек, е различна. Или се кълне в бога, или се кълне в себе си, в челядта си и стоката си.

Кълне се в бога, като го призовава за свидетел, че право казва. Обикновени изрази са: „бога ми“, „бог душа,“ „кръста ми“, „враг душа“.

Кълне се в себе си: или в здравето си, в очите си, в живота:

Заклевам се във моето здраве.
Заклевам се в моята младост.
Заклевам се в чърните очи,

т. е. ако клетвата е лъжлива, кълне се в себе си. И вярването народно твърди, че тоя, който произнася тая клетва лъжливо, непременно осакатява, заболява, ослепява или пък умира. (Баба Върба Гинева, с. Ресен.)

Клетвата се прави в името на децата:

Заклевам се във дребни дечица,
Всички във гроб ли ги закопам,
Ако лъжа, ако душа губя.

Из една песен в сборника ми, слушана от баба Мича Пилипчева, с. Козар Белене

„И господ послушал тая лъжовна клетва: всичките му три деца умрели в един ден и ги закопал в един гроб“ — свършва песента.

Човек се кълне и за душата си: „Враг душа, катран душа“ — и народното вярване твърди, че такъв, ако лъже, си продава душата на дявола. (Баба Върба Гинева, с. Ресен.)

г) Магии

Магиите се правят със силата на дявола, със силата на магьосническите билки.

Дяволът има сила от своя тартор.

Билките имат сила от себе си, още когато са създадени, силата тайнствена е в тях. „Такива са магьосни билки от себе си“ — каза баба Стоеница, с. Балванци.

Тия магии имат голяма сила върху здравето и живота на човека и върху неговите чувства и дела. „Те могат дори да спрат и

съдбата на орисниците“ — казва баба Върба; оттамо иде и възречицата: „Пет пръсти богу надделяват“.

Магиите са различни и се правят при различни случаи, за различни цели.

Магии за причиняване болест телесна или душевна. Със силата на магиите може да се направи на мъж или жена да се разболее и ако се не развалят овреме тия магии чрез силата на противни магии, болният умира.

Магиите се правят или по духовен път, или по веществен.

Духовен тук разбираме, когато магьосницата направи магиите, без да се докосне до обреченото лице, а само магиите тъй отиват и устрелват това лице чрез вятъра. (Баба Върба Гинева, с. Ресен.)

По веществен път се разбира, кога на обреченото лице се даде нещо да яде или нещо да облече, или да изпие. (Същата баба.)

По духовен път магьосницата омагьосва, бильосва и напрча, т. е. заклева и праща направените магии с поръчка:

Да идете при Петкана;
Да я устрелите в сърцето;
Да я сушите и палите,
И у гроб да я изпратите.

Баба Стоеница, с. Балванци

И магиите отивали при Петкана и я устрелвали. Това се казва напратени магии.

Тук иде и случаят, когато магии са правени някъде за някого с поливане и през тъй място мине друг някой — мъж или жена, и се разболява; тъй се казва *прегазено*.

Тук иде и случаят, когато магиите, изпратени от магьосницата, да кажем при Петкана, из пътя тия магии срещнат Тодора и нея устрелват. Това се казва *срещнато*. (Баба Върба Гинева, с. Ресен, баба Мома Стефановица, с. Тодювци, баба Дона, с. Шипка.)

Веществениият път:

Живакът се омагьосва и нарече за Петкана и изпрати да влезне у Петкана. Живакът отива, влиза във ведрото и Петкана го изпива. Тъй се казва *запоено*.

Или на Петкана дават да яде омагьосани билки. В тоя случай се казва *закранено*.

Друг случай. Зима се риза или друга дреха на Петкана, натъркват ги или ги накадват с някакви омагьосани билки или пък пришиват в някой край на ризата и дрехата такава омагьосана билка и Петкана, без да знае, носи тая риза или дреха и се омагьосва. Това се казва *направени магии*. (Баба Върба Гинева и баба Деспа Еньова, с. Шипка.)

Магиите действуват. Петкана залинее, засъхне, крехне и най-накрай умира, ако направените магии не бъдат развалени.

Петкана чрез тия магии може да не умре, ако не е наречено за смърт. В тоя случай тя осакатява с крак или с ръка или може да се побърка с ума си. (Баба Мича, с. Козар Белене.)

Магия за превръщане човека в животни. Със силата на магиите може да се превърне човек в някакво животно: елен, кошута, змия и друго животно. Това става, когато обреченото лице се полее с омагьосани билки или се запои с вода, в която са варени такива билки. Приказките и песните сочат такива случаи. Милена била запоена с билки и омагьосана и със силата на тия магии тя дене си била невеста-жена, шетала из къщи, ходила на работа; но щом се смръкне и настъпи потайна доба, тя изчезвала от постелката. После първи петли тя се връща пак в постелката, но носила на себе си белег за туй свое нощно скитане:

Бели й поли се роса,
Ситни й зъби се трева.

Мъжът й се усъмнил в това изчезване на младата си булка нощно време и като съгледал тия белези, не можал да я не запита:

Либе, Милено, Милено,
Милено първо венчило!
Нещо ще те попитам,
Право да ми откажеш,
Право да ме не лъжеш.
Защо ти са, Милено,
Бели поли се роса,
Я ситни зъби се трева?

И тя не е можала да го излъже, но право му казала.

Либе, Стоене, Стоене,
Стоене първо венчело!
Като ме питаш да кажа:
Твоята майка проклета,
Магии тежки направи,
Та мене млада направи:
Дене млада невеста,
А нощ горска кошута.
Да идем, либе, при майка;
Там има жени билярки,
Та знаят билки всякакви,
Магии ще си развалят.

Милена била омагьосана и със силата на тия магии, като дойде нощно време определен час, тя бивала принудена да става от постелката и да бяга в гората, дето ставала кошута и пасяла трева.

Мъжът й я послушал: отвел я при майка и и тя намерила жени-билярки, които с противни билки развалили първите магии. Милена си станала пак, както си била и по-преди. (Песен из моя сборник, слушана от баба Деспа, с. Ресен. Търновско и баба Морфа, с. Дерекьой. Срв. СбНУ, XIV, 9, Копривщица.)

Друга песен разказва как също свекървата, като мразила

снаха си, намерила циганки, които ѝ дали билки омагьосани да ги свари и с водата да полее снаха си; като награда тя им дала пари и ризата — венчалната, на снаха си. Снаха и била навода и срещнала циганките, в които познала своята венчална риза. Като ги попитала, те ѝ казали, че една свекърва им я дала заради билки. Когато невестата им казала, че тия билки са заради нея, циганките се смилили и я научили: като бъде вечер и тя си легне с мъжа си, да не ляга на досегашното си място, но да остави мъжа си да легне на нейното място, а тя да легне на неговото. Тъй и направила: тя легнала на мястото на мъжа си, а мъжа си турнала на своето. Когато била потайна доба, свекървата тихичко влезнала в стаята с гърнето, в което били варени билките, и наместо снаха си поляла сина си. Син ѝ веднага се преобразил и станал: до половин млад Стоян, а от половина жълт смок — чудовище, и по силата на магиите той веднага се измъкнал из къщи и отишъл в своите ливади.

Невестата, като се пробудила сутринта и не намерила мъжа си, сетила се, станала и веднага отишла у ливадите, дето намерила Стояна: половин човек, половин жълт смок. Тя ходила всеки ден при него, та му носила мляко да пие.

Невестата отишла при майка си и тя ходила по магьосници, та ѝ дали други омагьосани билки, които невестата сварила и отишла, та поляла Стояна. Старите магии били веднага развалени и Стоян си станал пак човек, първият Стоян.

Какво е после Стоян сторил с майка си, песента мълчи. (Из моя сборник, слушана от баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, и от баба Димитра Жекова, с. Комарево, Карнобатско. Срв. СбНУ, X, 19.)

Магии за сваляне месеца. Магиите, със силата на които магьосниците свалят месеца от небето, са най-силните магии, най-тежките. До тях се отнася възречицата „Пет пръсти богу надделяват". Тъй сваляне става по тоя начин:

Магьосницата се съблича гола-голеничка, както я майка я родила, без риза и възседнала на кросно. Магьосници трябва да бъдат две, и то майка и дъщеря, но и двете да са дойки (доили), т. е. да имат деца на сиса.

В бял котел са магьоснические билки, а до котела има и сито. Като баят в котела и около ситото и като ръсят с тая вода около себе си — месецът е омагьосан и почне да се губи на небето, а да свети в къщата, дето се правят магиите. Той се приближава до магьосниците в образа на крава, която те измълзват. С млякото, което има голяма магическа сила, те правят най-силни магии. Само пълен месец може да се мълзе, затова и само пълна свещ свалят. Като го измълзят, пущат го и той пак лека-полека се изкачва на небето и начиня да свети, но само че сега е много бледен и светлината му е слаба. (Баба Стоеница, с. Балванци, Търновско, баба Стояна Павлова, с. Кнежа, Оряховско, баба Мария Йовчева, с. Смо-

ляновци, Кутловско, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка. Срв. СбНУ, XII, 124, Битолско; XIII, 167, Софийско; Ж. стар., I, 51.)

И в песните се пее:

Майка ти е броднѝца,
Броднѝца още вещица,
Вещица та магьо̀сница:
Месеца сваля в по̀дница,
Звездите сваля в лъжица.

Из сборника ми от баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско. Срв. СбНУ, VI, 20, Орхание

Оттука се вижда още, че месецът се сваля и в подници; освен това освен месеца магьосниците могат да свалят и звездите.

Магии за обиране: жито, мляко и мед. Това са магии, за да обират житото от нивите, млякото от стадата и меда от кошарите (пчелите).

Със силата на магиите една магьосница може да обере хлебородието от една нива и да го пренесе в друга или житото от нивите на едно село да пренесе в нивите на друго село. Тогава в обраните ниви класовете са празни — няма ни зрънце или зрънцата са съвършено ялови, — класовете дават много слама, а малко зърно; когато класовете в пренесената нива са пълни и зърната тлъсти и тежки — класовете дават малко слама, а много зърна.

Това става през нощта срещу Еньовден и тия магьосници се наричат *бродници* или *мамници*.

Бродницата се поръси с омагьосана вода, отива в нивите у потайна доба, съблече се гола, възсяда на кросно, като си забоде лъжица в задника и нарами на гърба си бърдо. Така възседнала обикаля нивите. Всичките класове ѝ се кланят, само *царят* (стръкове, които имат по два-три класа) не се покланя. Тя ги вижда и отива, та ги изскубва, омагьосва ги и ги отниса или в къщи, за да ги хвърли в своя арман, или ги хвърля в тая нива, гдето трябва да бъде пренесено житото. Като свърши това, тя извади лъжицата, облизва я, облича се и си отива. (Баба Кера, с. Балван, баба Мария Титюва, с. Тодювци, Еленско, баба Дона, с. Шипка, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско. СбНУ, V, 118, Софийско.)

В изследването ми посочени ми бяха много примери от хванати на самото място жени и мъже, които обират нивите. Такива примери има и в СбНУ, IX, 127, Софийско, как някой си Вуче, както бил с дружина, един от тях обрал нивите, а той тайно откраднал от него царете на нивите и ги отнесъл у дома си, та есента ги хвърлил в хармана. Като зели да прибират житото, то не може да се прибере от жито — слама няма, а само жито.

Тогава баща му зел да се чуди каква е тая работа и Вуче му изповядал всичко. Баща му, праведен човек, не искал да има в хам-

бара си чуждо жито, зел та раздал повечето жито по сиромаси и манастири.

В с. Биримирци един селянин, сиромах, комуто обирали нивата всяка година, уловил в нивата си жена, която му обирала нивата и тъй гола-голеничка с кросното, лъжицата и бърдото я отвел в селото. В с. Требич хванали също някого си Величко и тъй гол с кросното го откарали в селото.

С магии обират млякото от стадото или от кравите и го пренасят в друго стадо или в друга крава; обирачката може да измами млякото и от една жена, та да бъде пренесено у друга жена. Млякото в овците, кравата, биволицата или жената пресеква, а пък у другите овци, крава, биволица или жена почне да иде в голямо изобилие. За да се повърне пак млякото, правят се противни магии. (Баба Стояна Павлова, с. Кнежа, Оряховско, баба Върба Гинева, с. Ресен, Търновско, баба Добра, с. Твърдица. Срв. СбНУ, XII, 152, Неврокопско, 155, Битолско.)

Има някои кошери (пчели), които са слаби, т. е. нямат мед, а пчъ съседите кошерите са яки — имат мед За да станат и неговите кошери силни, правят се магии и със силата на тия магии пчелите от чуждите кошери носят меда не в техните кошери, а в кошерите на тоя човек; така също той изпраща своите пчели, та отиват по чуждите кошери и обират всичкия мед. По тоя начин слабите кошери се напълнят с мед и той вади мед по няколко пъти през лятото, когато в кошерите на съседите няма мед ни колко за пчелите. За да се развалят тия магии, правят се противни. (Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско. Срв. СбНУ, IX, 127, Софийско.)

Магия за привличане купувачи — *навълче*. Някой дукянджия няма мющерии, а другите имат много. За да дохождат мющерии и в неговия дукян, той прибягва до помощта на магьосниците. С крило от прилеп, с глава кромид или чеснов, като се направят магиите и тия неща омагьосани се внесат в дукяна му, то почнат мющерии да летят и дукянът му е пълен от сутрин до вечер. (Баба Стоеница, с. Балванци, Търновско, баба Мария, с. Криводол, Врачанско.) Тия магии се казват *навълче*. (СбНУ, X, 130, Търновско.)

Магии за бубы. Бубите на някоя жена ги не бива — слаби са и мрат. За да станат добри, прибягва се пак до помощта на магьосниците. Със силата на магиите бубите стават добри, прекарват трите сънища здраво и се завиват всички. (Баба Пена Ристова, с. Стубел, баба Стоеница, с. Балванци, Търновско. СбНУ, X, 128, Търновско.)

Магии срещу добитъка. Някой се скарал със съседа си и иска да му напакости и намира удоволствие в това да направи, щото добитъкът му да си не доходи вечерно време в кошарата или поята, а да бяга, та да ходи из шумака да го дири и прибира. Това постига, като отиде при магьосницата и тя направи магии. Доби-

тъкът почне да бяга по шумака и стопанинът му търчи, та го прибира. Понякога добитъкът се изгуби и става плячка на вълци, мечки и друг дивеч. (Баба Петковица, с. Осиково, Врачанско, баба Кына Петкова, с. Алтимир, Оряховско, баба Цона, с. Марашки Тръстеник, Плевенско.)

Магии за връзване младоженека. Връзването на младоженека става или на самия ден на венчаването, или още по-напред, когато се годи. То става за отмъщение от някоя мома, която го искала, и с цел да го мъчи, защото вързаният момък не е в състояние да се съвокупи с булката и това трае дълго време – има случаи и година и повече, ако тия магии не бъдат развалени чрез други противни.

За да бъде предпазен момъкът от тия магии, народното вярване предписва следните правила:

Никога да не стъпва на прага, когато влиза в къщи, а да го прескача.

Когато тръгнат за венчаване, заключват катанеца или ключалката и ключът се пази, додето ги венчеят. Когато ще ги сведат, отварят ключалката.

При венчаването на младите разкопчават всички копчета и развързват всички възли.

Невестата обува единия си чорап наопаки, а младоженекът си връзва гащите с едно парче от серкме.

(Баба Цена Пъчовица, с. Марашки Тръстеник, баба Мина Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско, баба Мома Стефановица, с. Тодювци, Еленско, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка. Срв. СбНУ III, 140; XII, 153, Битолско.)

Ако момъкът е вече вързан, тогава той се развързва чрез противни магии. (Баба Деспа, с. Ресен, Търновско.)

Начинът на развързването е изложен в СбНУ, XII, 153, Битолско.

Магии за любов или омраза. Една мома либи един момък, но той е хладнокръвен към нея, защото има друга любовница, с която се обичат. Но момата го иска. И за да накара момъка да лудее по нея и да намрази другата мома, тя прибягва до помощта на магьосницата. И тая чрез силата на магиите направя, та момъкът намразва първата си любовница и почва да лудее по момата, която най-после зима за жена. Това става или чрез напръскване дрехите му с омагьосана вода, или чрез други някои начини. (Баба Върба Гинева, с. Ресен, Търновско, баба Стоеница, с. Балванци, Търновско, баба Гица, с. Летница, Ловчанско. СбНУ, V, 70, Дупнишко; VII, 145, Ловчанско; X, 129, Търновско; XII, 152.)

Също чрез силата на магиите може да се направи, щото един мъж да намрази жена си и да я остави и да обикне чужда жена. (Баба Гица, с. Летница, Баба Върба, с. Ресен, Търновско.)

Магия да се върне забегналият от дома човек или добитък. Мъжът се скарал нещо с жена си и е забегнал надалече по печалба и се не връща с години. Тамо намерил друга жена и не мисли вече за дохаждане; не сеща се ни за жена, ни за деца, ни за къща.

Със силата на магиите той се привежда у дома си при жената и децата. Магьосницата, като направи магии, мъжът се сеща за дома и у него се появи силно желание да се върне — и връща се. (Баба Мария, с. Тодювци, Еленско, баба Деспа, с. Ресен, Търновско. Срв. СбНУ, X, 129, Търновско.)

Също може с магии и да се задържи някой надалече. Тия магии пък му прави жена, която живее с него тамо.

Кога помисля да се върна,
Тъмни мъгли паднат,
Кога река да остана,
Ясно слънце грее

пее песента. (Баба Петровица, с. Брусен, Тетевенско.)

Някое добиче е забягнало или се изгубило. Със силата на магиите може да се накара кравата, волът, конят — ако не са само вързани или затворени, да се върнат пак в къщи; па ако са вързани или затворени, когато се направят магиите, те ще счупят оградата, плета или ще скъсат въжето и пак ще избягат и ще се върнат. (Баба Кына Кольова, с. Балван, Търновско, баба Цона Пенова, с. Марашки Тръстеник, Плевенско.)

Магия за дъжд, за наводнение или суша. Най-силните магии, които може една магьосница или вещица да направи, са: да докара дъжд, когато иска, да докара такъв пороен дъжд, щото да залее и отнесе всичко — да докара наводнение в един край. Да направи суша, та капка дъжд да не капне цяло лято. (Баба Вида и баба Тодора, с. Стакьовци, Белоградчишко, баба Мария Тодорова, с. Криводол, Врачанско. Срв. Ж. стар., I,40)

д/ Гадателство, гадание

Тайната на орисниците знаят само те и господ. Наистина своето решение за бъдещата съдба на човека те са написали на лоба на главата, но кой може да познае и да прочете туй писмо?

Човекът прочее не знае какво има да прекара през живота си; какви премеждия и напасти има да претегли; какви радости и скърби; какви сполуки и несполуки има да срещне в своите трудове. Пред него е дебела завеса. Но той иска да познае туй неизвестно и тайно свое бъдеще; той иска да надникне зад тая завеса и да види какво

се крие за него. За тая своя цел народното вярване е употребило векове усилия и трудове, наблюдения и бележки и най-накрай е установило едни правила. Всички тия правила и поуки, свързани в едно, се казват гадателство, гадание.

Народното вярване е разделило правилата, науката на няколко начина, а тия начини са:

Гадание чрез вдъхновение, гадание чрез видение, гледане, гадание по сънища, гадание по движенията на някои части от снагата, гадание по огъня и дима, гадание по гласовете на птици и животни, гадание по плодове на Бъдня вечер, гадание по срещите, гадание по разливане някои течности, гадание по наричане.

Целият тоя огромен материал, който имам събран, тук не се излага, защото и тъй книгата стана голяма. Той ще бъде издаден в особен труд под название „Народно гадание". Тук ще се изложат само някои общи бележки.

Гадание чрез вдъхновение. Туй гадание народното вярване дава на лица, които се намират в извънчовешко духовно състояние, на такива господ пришепва какво има да стане. Това гадание могат или са можали да вършат лица праведни. Туй се казва предсказване, провиждане.,

Човек, без да знае откъде и от какво познава, провижда какво има да стане с един човек, с една къща, с едно село и с един народ.

В народните песни се рисуват ония явления, дето известни постници-калугери са провиждали падането на българското царство.

И днеска има лица, които провиждат какво има да стане.

Тук идат *нестинарите*, една религиозна секта, която съществува в някои села на Лозенградско, а преселени в Бургаски окръг. Техният патрон е празникът св. Константин и Елена (21 май), когато те вършат своите традиционни обреди с игри и музика. Тия игри се вършат всред живи въглени и през време на играното някои от играещите падат в един транс (омайване) и в това свое омайно положение изказват изречения, с които се предсказва на събраните селяни туй, което има да стане.

Такъв случай е и с Еньата, която на задавани въпроси отговаря и предсказва каква ще бъде годината в отношение на хлебородието.

Гадание чрез видение. В нашите песни се разказва как някои боляри, игумени и воеводи са видели елени с позлатени рогове, с други личби на себе, както посочихме и по-горе, и тия елени са светци, та предсказвали за пропадането на българското царство.

Има други случаи на гадание чрез видение. Има лица, които са мнимо умрели; в такова мнимо умряло състояние те остаят няколко дни, а после се съживяват. За такива народното вярване разказва, душата им ходила на оня свят, видели са рая и пъкъла, разговаряли са с умрелите и знаят всичко. Такива лица имат дарба да предвиж-

дат и да предсказват какво има да стане. (Баба Стоеница, с. Балванци, Търновско. Срв. Ж. стар., III, 278-279.)

Гледане. Тук идат няколко способи за гадание. Първият способ, че има мъже и жени, които по наследство от баща и майка знаят да гледат на боб, на царевица и от разположението на зърната предсказват какво има да стане на едно лице. Туй гледане се казва *вражане* и жените, които гледат, се казват *врачки*.

Други гледат на книги, на кафе, по бръчките на дланта, по бръчките на челото и оттамо вадят своите предсказвания за бъдещето.

Трети гледат на плешката на животното. На Гергьовден се коли агне; на оброк и служба се коли шиле или овен; на св. Илия колят стария петел; при свършване на вършитбата колят при стожера червен петел; при Заговезни колят кокошки; на Петровден колят пиле. Във всичките тия случаи закланите животни са жертва, с изключение кокошката на Заговезни. Народното вярване е наредило, щото тия животни и птици да се пекат или готвят цели, та плешката и гръдната кост (конякът) да бъдат здрави, за да може на тях да се гледа.

Когато седнат на трапезата или софрата да ядат, плешката и конякът с месо ще се отдели и даде на гледача, който всякога е мъж. Като се наядат, гледачът, като е изял месото от плешката и коняка, почнува да гледа и да отгатва. Ако е в частна къща, отгатването се отнася само до тая задруга или семейство; ако е обща трапеза, на оброк, сбор, кокоша църква, дето се събира цяло село, тогава гледането и отгатването се отнася до цялото село.

Гледачът гледа на плешката или на коняка и отгатва за бъдещето, като че чете на книга. (Баба Стоеница, с. Балванци, Деспа Еньовица, с. Ресен, Търновско, дядо Калчо, с. Горно Павликени, Свищовско. Имам забележени отгатвания от четирима гледачи на плешка.)

Жените се казват *врачки*, *вражарки*, *гледачки*, *баснарки*, а мъжете — само *гледачи*.

На плешка гледа само мъж, а на коняка мъже и жени, но много рядко жени.

Също се гледа на плешка и на жлъдъка на коледното прасе.

Някога във всяко село е имало гледачи, които са викани навсякъде, гдето е имало оброк, служба или друга обредна трапеза, и длъжността им е била да гледат. (Баба Стоеница, с. Балванци, Търновско, баба Вълкана Пеновица, с. Литаково и др.)

Гадание по сънища. Туй гадание се казва *съновник*.

„Когато човек заспи — казва баба Стоеница, с. Балванци — душата му остава при снагата, а сянката ходи, скита се. Сянката тогава ходи навсякъде, на горния свят и долния, защото за нея

спънка няма, пречка няма. Тя тогава всичко види и това, що види, дойде, та го разказва на душата и снагата."

Тия възгледи за състоянието на душата сподели още и баба Върба Гинева, черковната баба от с. Ресен, Търновско, която много знае и много разбира; споделиха и баба Мария Добрева Перфанова, гр. Панагюрище, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, баба Тодора п. Христова, с. Литаково.

„Когато спи човек, душата е при него, защото, ако душата излезне — тогава умира" — казва баба Мича Илийчева, с. Козар Белене.

„Туй, което е видяла сянката и казала на душата и снагата, ние казваме — сънувам, сънища" — казва баба Морфа, с. Дерекьой.

„Сянката е видяла всичко и знае всичко и казала е на душата и снагата що е видяла и що знае — притури баба Дона Узун-Николова, — но снагата не може да запомни всичко." Ето защо ние запомняваме от сънищата си само някои, а някои много тъмно и неясно. Всичките сънища означават нещо; предсказват нещо, но ние не можем да знаем. Но когато ни дойде до главата добро или лошо, ние тогава се сещаме за сънуваните работи и тогава виждаме кой сън е показвал добро, а кой лошо. (Баба Кера Желязкова, с. Балван, Търновско.)

И тъй през хиляди години от патила и добруване и наблюдения българският селянин е успял да долови значението на сънищата и да ги разгадава. Но не всеки селянин и селянка може да разгадава; това знаят само някои: тия, които знаят и да гледат.

По тоя начин народът си създал правила кой сън какво означава.

Имам богат събран материал, но той ще бъде издаден в особен труд.

Предмети на сънуванията са всичките обекти, с които си служи човек в катадневната работа: къща, покъщина, земеделчески уреди, уреди за женско ръкоделие, обекти за храна, за облекло, домашни и диви птици и животни, гора, река, звезди, месец и слънце — с една дума всичко, което човек вижда, което слуша, с което работи, което облича и яде.

Всичките тия вещества, обекти и тела в сънищата се съчетават в разнообразни фантастични образи и действия и в тях човек е или активен участник, или пасивен. Не само самите обекти, вещества, тела и животни с техни фантастични съчетани действия имат значение в разгатване бъдещето на човека, но тук играе важна роля още и времето през нощта, кога е сънувал тоя сън: дали е у потайна доба или у първи петли и у съмнило, дали е у първия сън или после, като е заспал отново, т. е. и втори сън, е видял тоя сън.

Част от тия материали аз изложих, като говорех за обектите, веществата, телата и животните във вярванията на народа.

Гадание по движенията (трепренията)

на някои части от снагата. И самите части на снагата зимат участие в съдбата на човека, заради това и те служат да се разгатне бъдещето му, какво има да тегли или добрува.

Не са всичките части, а само някои: окото, веждата, бузата, мустакът и ухото.

Окото, веждата, бузата и мустакът гадаят със своите движения, треперания, а ухото само със своето свирене.

Дали ви играло лявото или дясното око, дали е треперала дясната или лявата вежда, дясната или лявата буза (страница) и кой мустак, дали на плешката дясна или лява — всичко това показва какво има да се случи на човека — лошо или добро.

Също е важно дали е писнало дясното ухо или лявото; оттамо се познава дали известието, което ще се получи, ще бъде добро и радостно, или лошо и скръбно.

Материалът, събран из тая област, съм нарекъл *трепетник*.

Гадание по огъня и дима. Огънят и димът тоже показвали какво има да става в къщата.

Когато се запали огънят, гледат дали главните пищят (пеят) и пращят; туй пискане (пеене) на главните показва, че някои говорят лошо за къщата, затова повелява се, който е при огнището, да плювне у главнята, която пищи. Вярването твърди, че клеветникът ще си прехапе езика и ще млъкне. Също е важно, когато главните силно пращят — ще има придобив, затова се радват.

Димът, когато излезне из комина, гледат на коя страна ще отиде: дали нагоре или надолу, дали към пладне или към полунощ. Гледат още дали е гъст или рядък, дали е черен или бял. „Всичко това показва какво има да бъде в къщата" — каза баба Стоеница, с. Балванци. Също гледат и на пламъка, който излиза от дърветата.

На огъня и пламъка гледат особено на Бъдня вечер.

Гледа се и пепелта: дали става на буци или е ровка. Първото показвало, че времето ще се развали. (Баба Къна Петкова, с. Алтимир.)

Гадание по гласовете на птиците и животните. И птиците и животните със своите гласове показват какво има да стане в задругата, със стопанина, с челядта му или със стоката. Тук в домашните птици играе голяма роля петелът, по-малко кокошката; а от дивите — враната и кукумявката. От животните домашни кучето стои на първо място, а сетне конят и волът. От дивите животни срещат се заекът и лисицата, а така също се среща и змията.

Петелът със своето кукуригане всякога добро известява: или гост ще дойде, или радост ще бъде, или времето ще се развали.

Кокошката само кога пропее като петел, предвещава лошо.

Кучето, когато вие жално, предвещава лошо. Също и конят, когато цвили нощно време, волът или кравата, когато мукат,

Кукумявката вестява с гласа си всякога лошо; свраката добро. Заекът, като мине път, известява лошо, а лисицата добро. Змията, като се яви в двора или в къщата, вестява лошо.

После тук иде гъската с крякането си, патицата, свинята — от всичко се познава бъдещето в къщата. (Баба Цона Пенева, с. Марашки Тръстеник, баба Вела Вълчанова, с. Кнежа.)

Гадание по плодовете на Бъдня вечер. На Бъдня вечер на трапезата между другите плодове слагат се и кадят се орехи. Те се кадят само защото предсказват бъдещето на човека. После прекадването всеки зима по един орех и го счупва и по това, дали е пълен или празен, или червив — познава се какво ще бъде щастието на човека през годината. Също пукат пъпки дрянови и по тяхното пукане познават щастието или нещастието си.

Гадание по срещите. Тук идат ония материали, които се изложиха по-горе за добрата среща и лошата среща, т. е. как по лицата на животните, които срещне човек, като излезне из вратницата, може да отгатне и познае какво го чака из пътя му или как ще мине денят.

Считам за излишно да приповторя тия сведения.

Гадание по разливане на някои течности. Случва се, та се разлее ведрото или котелът с водата; падне или се извърне чаша с виното и се разлее; сипан е зейтин в тиганя и тиганът гавне, та се разлее; или стъклото се извърне и зейтинът се разсипе; също и оцет се разлее. Всички тия разливания имат своето значение и предсказват какво има да стане. Ако се разлее вода и вино — добро е, ако се разлее зейтин и оцет — лошо е. Това добро и лошо има свои тълкувания и допълнения, които ще бъдат изложени на друго място.

Гадание по наричане. Тук идат ония разгатвания, които са случайни, защото зависят от туй, което човек е нарекъл: ако стане това, което е наречено, показва, че намисленото желание ще се сбъдне. Тук ще изложим само няколко за разяснение.

На Заговезни се пали конецът, на който е вързана била халвата или яйцата за ламкане; като го запалят, наричат: „Ако момата ще се ожени през тая година, конецът да изгори догоре“ — и гледат дали ще изгори според наречено, или не. Ако изгори догоре, вярва се, че момата ще се ожени; не изгори ли, тя няма да се ожени. Ако някой кихне, нарича се: „Ако ме споминя еди-кой си, да кихна още веднъж“ — и ако кихне, вярва се, че нареченото лице го споминя. Хвърлят се машите и се нарича: „Ако отида утре еди-къде си — споминя мястото, — то машите да паднат с куките надолу“ — и гледат как ще паднат машите. Невестата, която очаква някого от нейните домашни из бащината ѝ къща, хвърля огрибката и нарича: „Ако огрибката падне с дръжката към огнището, нашите ще дойдат“ — и гледат как ще падне огрибката. Идат цяла верига подобни наричания, които ще бъдат изложени на друго място. (Баба

Вълкана, с. Литаково, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Мария, с. Лесидрен, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка и др.)

Тук иде и онова гадане чрез наричане, което играе важна роля в ладванията, дето момите чрез наричания мъчат се да отгатнат кой и какъв момък им се пада да земат за свой мъж — наричания, които ще бъдат изложени тук на реда си.

Като заключение ще кажем: цяла дълга верига от обекти, вещества и явления човек е зел като ключ, за да може да отключи тайните врата на съдбата и да разгадае туй, що са му определили орисниците и „пак не може човек да познае пустото орисано" — заключи баба Стоеница, с. Балванци, от която събрах една голяма част от моите материали по гадателството.

5. Русалки

Русалките са женски същества — моми много красиви, с дълги руси коси и с криле.

Те живеят тамо на край свят, а при нас дохаждат само веднъж в годината, през пролетта, когато трябва да росят хлебородие върху цъфналите ниви, та да завързват хляб. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Върба Гинева, с. Ресен, Търновско.) Те ръсят роса, та класовете завързват хляб. Ръсят из рог. (Баба Кера Желязкова, с. Балван.)

Като наросят нивите и свършат своята работа, те си заминават. От тях зависи дали нивите ще завържат много хляб или малко, т. е. дали ще има хлебородие, или не ще има.

Русалките росят хляб през цяла седмица по Спасовден, затова и тая неделя се нарича *Русалска неделя* или *Русаля*. Вярването народно забранява да се работи през тая неделя, защото е посветена на русалките и трябва да се празнува в чест на русалките, в чест на нивите, на хляба. Вярването утвърдява, че който работи през тая неделя, разболявал се.

Русалките дохаждат при нас на Русалска сряда, китят с пелин и росен и пригатвят се за своята работа; щом настъпи Русалската неделя, те почнуват росенето.

(Баба Вида, с. Стакьовци, баба Пена, с. Раковица, баба Стана, с. Криводол, баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Вълкана, с. Литаково, баба Руса Николова, с. Тръстеник.)

ВТОРА ГРУПА

Невидими същества, които, макар и да са свръхестествени, нямат обаче божеско произхождение и имат в себе си

кой повече, кой по-малко някои човешки свойства. Тук идат и болестите.

Най-важната част от народното вярване съставляват болестите. Те пълнят цялото вярване, всичките обреди и религиозните обичаи.

Народното вярване рисува болестите като невидими свръхестествени същества, но те имат много човешки свойства. Болестите са жени, които се намират под пряката власт на бога и той ги праща между нас, когато иска да накаже хората заради техните греховни престъпления.

Те идват при нас в човешки женски образи, говорят като нас, ядат, пият, могат да се подкупват и умилостивяват, а могат да се разсърдят и дразнят.

Болестта иде по божие повеление и носи със себе си регистър, в който са отбелязани селата и семействата, които тя трябва да измори; обаче в много отношения тя е самовластна, т. е. може да мори тамо, дето ище, и толкова, колкото иска. Ако се подкупи с подаръци, тя става милостива и не мори; раздразни ли се, тя изтреблява всичко — цяло село, не само човеците, но и псетата.

Ето защо, когато се чуе, че иде някоя болест, пригатвят се всички да я посрещнат и умилостивят. Но не само когато иде или вече е дошла една болест, посрещат я с чест и празненство, а изобщо на всички болести са устроили празненства с жертвоприношения; и може да се каже, че по-голямата част от празненствата, обредите и от обичаите са устроени и посветени в тяхна чест

Болестите живеят на край свят, дето обитават всичките други духове: самовили, русалки, орисници, змейове и др., дето е и земната къща на бога. Както казахме, те идват при нас не както правят другите същества всяка година, а само тогава, когато ги прати господ. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Върба, с. Ресен, баба Тана Пенкова, с. Ново село, Севлиевско.)

Болестите са от два рода. Едните са познати на всички и всякъде и се наричат *редня*, т. е. епидемия, прилепчиви са и много опустошителни, а другите не са редня. Оттамо болестите ще разделим на две групи.

В първата група идат следните болести:

1. Чума, каран (Хасковско)

Чумата се нарича в някои места още каран. „Бягали сме у карана“ — приказва дядо Димитър Пумпалов Тодоров, с. Оваджик, Хасковско.

Чумата в народните песни се нарича „черна чума“, „огнена чума“. Черна се нарича, защото, дето мине, опустошава и облича всичко в черно, а огнена, защото пред себе си пали и гори, остава след себе си пустиня. (Баба Върба, с. Ресен, баба Стоеница, с.

Балванци, баба Пена, с. Клисура. Срв. СбНУ, XIV, 10,13, Копривщица).

Народното вярване дава на чумата такъв образ: жена стара, грозна бабичка, с дълги разрошени невчесани коси, с дълги ръце и с големи нокти. Много грозна. В ръцете носи коса, с която коса отсича главите на хората. Облечена е в черна дрипа.

Господ я праща не за отделни грешници и престъпници, а само когато голяма част от жителите на едно село, на един град, на един цял край станат грешници и станат лоши и вършат беззакония. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Деспа, с. Ресен, Търновско, баба Руса Славова, с. Кипилово, Еленско, баба Пена, с. Семисче, Хасковско.)

Изначало чумата била много страшна, толкова страшна, щото само като я погледне човек, умирал от страх. И сам господ се уплашил от нея; затова той я треснал; сега тя е схваната във врата си, та не може да се обърне ни наляво, ни надясно, а само гледала напреде си и вижда само това, що е пред нея. (Баба Рада, с. Търново. СбНУ, IX, 130, Велес.)

Когато господ праща чумата да мори, той и дава *тефтер* (списък), в който са записани всички ония човеци и семейства, както и села, дето ще мори. И тя тръгва с тоя тефтер.

Като стигне до някое село, преди да влезне, тя се являва на някои хора във вид на стара бабичка и обикновено сяда край селото при някое дърво или чешма и разпитва за къщите и семействата, в които ще мори, като: еди-коя си къща къде се пада в селото или еди-кой си селянин къде живее и тем подобни. И тогава влиза в селото. (Баба Деспа, с. Деремахле, баба Пена, с. Семисче.)

Макар че има списък, по който ще мори, но в много случаи зависи от нея; дето я посрещнат с почест и дето се пази чистота и грехове не правят, тамо тя не мори. Ето защо, като се чуе за чумата, всеки си помита и почиства двора, къщата, кошарите и зимниците; пазят се от кражба, лъжа; мъж не приходи при жена си никак в чумаво време.

Народното вярване твърди, че чумата има дете *чумниче* и когато тръгне да мори, води го със себе. Ето защо във всяка къща пригатвят корито, гребен и хума и всяка вечер гуждат при тях и котел с топла вода — та през нощта, ако дойде, да се омие и окъпе детето. Също й слагат софра с медена нита, вино и сол — та да хапне.

Тя се благоразполагала и не морила в такава къща.

Най-много върлува в такива къщи или махли, дето има: хайдук, магьосница, курва жена; мори още и кръчмарин или дукянджия, които са давали ексик или са смесвали в ракията и виното вода, в брашното пепел, в пипера керемиди и пр. и пр. Мори също и в къща, дето има изедник, предател и насилник. Ето защо в

някои къщи изморва всички, и псетата дори, а в съседната къща не уморва нито едного; или в едно село, в един край измрели мнозина, а в другия никой. (Примери ми посочиха многобройни. Баба Стоеница, с. Балванци, баба Върба и баба Деспа, с. Ресен, Търновско, баба Кера, с. Балван, Търновско, баба Дона, с. Шипка, баба Рада Тоньова, с. Търново, Хасковско, баба Мария, с. Пашакьой, Ямболско, баба Дона Иванова, с. Карабунар, Бургаско и много още.)

Чумата също не влизала в къща, дето има вдовица със сирачета. (Баба Мария, с. Пашакьой, баба Деспа, с. Деремахле.) Затова има и песен как сиракът Стоян, като срещнал чумата, разказал й, че е сираче, че има само стара майка, която на него гледа. Чумата била решила да го умори, но като чула и разбрала положението му, съжалила се и отменила решението си, като му казала:

Иди си, Стоене, не бой се
Чумата сираци не мори!

Из сборника ми от баба Деспа, с. Ресен

Чумата не смее да влиза в къщи, дето има псета съботници, защото се бои от тия псета:

Чумата навред е морила,
Не смеяла само да влезне
У Петкови равни дворове,
Че тамо има девет псета,
Девет псета съботници.

Баба Тота, с. Клисура. Срв. СбНУ, XIV, 10, Копривщица

Чумата така също не може да влезне в село, което е заорано, защото не може да премине браздата около селото. (Баба Рада Тоньова, с. Търново при Сеймен, баба Пена Иванова, с. Семисче, баба Фила, с. Белица — всички Хасковско).

Обредът заорване ще опиша по-долу на реда.

Чумата не смее също да влезне в село, дето има самовила.

В сп. Труд, год. III, стр. 951—953 се описва една случка, станала в с. Драглище, Разложко. Ето случката;

Два часа от туй село лежи село Белица. В него морила чума. Като изморила много свят, преминала в с. Драглище и влезнала в къщата на Вельо Гърков. Обаче случило се, та в туй село имало самовили.

Тия самовили, като усетили, че в селото дошла чумата, свили се на вихрушка и почнали да се увиват около дванадесетте брястове, които се наричали „самовилските брястове“; оттамо вихрушката налетяла на къщата на Веля и дигнала от покрива керемиди

дите като плява. Чумата, която била вътре, почнала да пищи като жена и излезнала из къщата във вид на син пламък.

Това било чумата. Самовилите, т. е. вихрушката, я погнала и я гонила, додето я пропъдила из селото Драглище и из сънора му. Чумата отишла отново в Белица и като била много разярена, изморила 400 души в 200 къщи. Гробищата, дето са заравяни тия умрели от чумата хора, и днеска носят название *чумови гробища*.

После от Белица чумата отишла в Татар Пазарджик и оттамо в Паничере, но в Драглище не смеяла да влезне и в това село не умрял нито един човек.

На жена, която е рошава в главата, невчесана, неумита и в дрипи, казва се „цяла чума".

[За] лош човек или лоша жена, от които бягат всички, казва се обикновено „бягат като от чумави".

Един род от трънливите растения носи название *чумо трънe;* от това трънe чумата бяга много. Ето защо окопите затрънват с чумо трънe или го садят. Вярва се, че в къща, заградена с окоп, по който има чумо трънe, сухо или насадено, чума не влиза. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Кера Желязкова, с. Балван, Търновско.)

В чест на чумата е устроен празник (10 февруари), наречен *Чумовден*. Тоя ден се празнува, т. е. не се работи нищо, меси се обреден хляб и се разнася за чумно здраве. Св. Харалампи се счита като заповедник на чумата.

2. Холера

Холерата и чумата са две сестри, само че чумата е по-стара, по-лоша и повече мори.

И холерата живее там на край свят и дохожда при нас, когато бъде изпратена.

И холерата е грозна, дрипава, невчесана. Вярването за нея не споминя, че има дете.

И тя се бои от петата съботници; и тя бяга от трънe; не споминя се обаче дали щади сираците, както това прави сестра и чумата.

На жена невчесана, рошава и дрипава се казва „цяла холера".

3. Сипаница

Тая болест има няколко названия: *сипаница, баба шарка, шаруля*.

Народната вяра я представлява като мома; тя живее на край свят, дето и всичките други невидими същества.

Сипаниците са три: едра, средна и ситна, та оттамо народното вярване заключава, че сипаницата не е една мома, но са три моми сестри, от които едрата е най-старата, брусницата е средната, а ситната е най-младата. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Мича

Илийчева, с. Козар Белене, баба Мома Стефанова, с. Тодювци, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка.)

И това вярване се потвърждава и от самата болест, че тя се явява в три вида и че от трите всякой човек не лежи.

а Ситна сипаница

Ситната сипаница хваща всякого; никой не може да мине без тая сипаница. Тя е ситна като просо. Обикновено лови малките деца.

От нея се лежи и леко се минава. Много рядко случаи има, когато едно дете е умряло от ситна сипаница. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Върба, с. Ресен.)

Когато се появи в някоя къща, т. е. щом се някое дете *изсипе*, покрие с просени зрънца, домашните омесват прясна пита, намазват я с мед и раздават в къщата всекиму и разнасят и по комшиите, като казват: „Хапнете за здраве на *сладка и медена*." (Баба Кына, с. Алтимир, Оряховско, баба Вида, с. Стакьовци, Белоградчишко, баба Цена, с. Марашки Тръстеник, Плевенско, баба Мича, с. Козар Белене, Свищовско.)

Додето не премине съвършено болното дете и додето се не види, че другите деца няма да заболяват от сипаница, народното вярване забранява да се пари в къщата заклана кокошка, заклано прасе, заклана гъска, патица или друго; така също се забранява да се пари вълна или друго. Вярването твърди, че ако се попари нещо с вряла вода, попарва се сипаницата и тя от болки се разлютва и умаря болното дете. Затова, додето не мине детето, кокошка, гъска, патица, прасе, свиня или друго се закалва в тая къща, но се отниса в съседната и тамо се попарва. (Баба Сава Иваница, с Бяла Слатина, баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, баба Пена Христова, с. Стубел.)

б/ Средна сипаница

Тая сипаница се казва още и *брусница;* тя е много малко по-едра от просо.

От средната сипаница обикновено лежат момчета и момичета, но не и деца.

И средната сипаница е мома, само че по-старичка от ситната сипаница. Тя доходи при нас, когато бъде наредена за това.

Който лежи от ситната, ще лежи и от средната. Изключенията са много редки.

И тая сипаница, когато върви блага и весела, не прави никаква пакост; но когато се разсърди и разлюти, тогава прави опустошения. За да я умилостивят и да я направят да ходи блага, весела и лека, месят пак питка с мед, раздават и разнасят по комшиите, както и при ситната сипаница. Пазят се ония обичаи, каквито и при ситната сипаница.

Когато тая сипаница ходи блага и лека, тогава и други деца, от други къщи, дето няма заболяло дете, донасят при болното, та и те да прехванат и да боледуват, защото ще преминат леко и благо. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Мома, с. Тодювци, баба Мария, с. Шипка.)

в/ Ёдра сипаница

Ёдрата сипаница излиза колкото царевични зърна. Тя е най-старата и най-страшната, защото тя не ходи блага и лека, а всякога сърдита. От тая сипаница болните ослепяват, оглушеват, осакатяват — ако не умрат. Ако ходи лека и блага, тя все пак оставя белези по снагата, а особено по лицето. От едрата сипаница погрознява най-хубавата мома и най-хубавият момък.

В народните ни песни се разказват много случки за ослепяване на моми и момци, които песни се пеят през Великденските празници на хорото.

В чест на трите сипаници, особено в чест на едрата, народното вярване е устроило празник (9 март), наречен *Младенци*, когато се месят особени хлебчета, наречени *младенци*, които се раздават и разнасят намазани с мед за здраве на баба Шарка.

Други болести от втора група

Във втората група идат другите болести, които не са редни. Тия болести са много, но на първо място стоят седем болести. Тия болести са:

1. Треска.
2. Лоша болест.
3. Огница.
4. Червенка.
6. Безсъница.
6. Руса.
7. Болесчица.

Тия седем болести са под заповедта на „Девица, жена-змеица, която живее, дето слънцето изтича, между девет могили" (СбНУ, VIII 15, с. Брестовица, Пловдивско; вж. по-горе стр. 54).

1. Треска

Народното вярване представлява болестта треска не като една, а като седем, и то седем жени-сестри.

И те живеят на край свят, дето другите болести, но тамо им е къщата, а те постоянно са при нас и зиме и лете — притури баба Кера Желязкова, с. Балван.

Те ходят заедно и когато една намери удобно място у някого, то тя вика и другите.

Приказва се следната приказка:

„Шестте сестри отишли у един овчарин и почнали да го втришат. Той обаче, като вървял след овците, нямал време да легне, но скитал през търнаци и гложаци и шестте сестри станали само кръв от трънето и гложето, а дрехите им станали дрипи, само конци. Едната от тях сестра била се настанила у един богат човек и лежала на душеци от коприна и кадифе. Един ден се събрали седемте сестри и се разпитали за положението си. Шестте сестри у овчарина казали: „Остави се, сестро, не виднш ли ни какво сме станали, само рани и дрипи. Нашият овчар скита и ни влачи през трънаци и гложаци, не дава ни мирка ни ден, ни нощ.“ Сестра им казала: „Пък аз лежа на меки душеци от коприна и кадифе и се храня с най-хубави гозби. Но я да ме послушате. Я оставете вие тоя дрипло-овчар и дойдете при мен!“ И така сторили; отишли при сестра си и налегнали богатия. Една го остави, друга го натисне. И тъй вървяло, додето не уморили богатия.“ (Слушана от баба Тодора п. Христова, с. Литаково, Орханийско.) „И така, дето намерят удобно място и легло, тамо се събират всички и мъчно си отиват и затова, когато втресе някого — казва баба Тодора, — не бива да ляга, а да ходи и да търчи по трънаци и гложаци.“

Треските ходят с уплахата, със самовилите и други лоши духове. Когато някой се хване от уплаха,той веднага вика на помощ треските и уплашения го втресва. Самовилите или самодивите, ако устрелят някого, треските са тук и го втресват.

Посрещнато, прегазено и други лоши дихания нападнат ли на човека, като го устрелят, треските го втресват.

Втресаният се разболее и ако се не пропъдят треските чрез баяне, той умира

Треската се пъди чрез баяне, заклеване и наричане. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Вида, с. Стакьовци, баба Рада Тоньова, с. Търново, Хасковско).

2. Лоша болест

Народната вяра представлява лошата болест като стара бабичка, много грозна и с тояжка на ръце. На гърба си носи торба, в която има написани кои лица трябва да умори. Когато удари някого, цяр няма. Удареният се мъчи дълго време и най-накрай умре. (Баба Стоеница, с. Балванци.) Тя се спира край село и пита за къщите, в които ще мори. Ако се сетят селяните, могат да я измамят и да упътят към друго място. (СбНУ, XII, 128, Битолско.) Лошата болест хваща човека навсякъде: и в дома, и по пътя, и в река. Тя го събаря на земята, зима му разума, та не знае нищо.Много е лошо, ако го хване, когато минава мост или река, защото тогава удареният пада във водата и се удавя. (Баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, баба Вълкана, с. Литаково, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Стоеница, с. Балванци.)

3. Огница, огненица

Огницата или огненицата е тоже жена и дохажда при нас сама или с чумата. Много грозна жена и много лоша и сърдита. Когато удари някого, той се разболява много тежко. Може да се лекува чрез баяне, поливане и запойване. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Вида, с. Стакьовци, баба Къна Пенкова, с. Алтимир.)

4. Червенка

Народното вярване представлява червенката като жена много дебела и много грозна, червена. Когото хване, той за ден, за два умира, ако не бъде лекуван. Тя устрелва човека и на едно място — на ръка, на крак или на друго място; тамо, дето е убоден, става червено и се появи оток. Тоя оток се разпространява по цялото тяло, но върви много бързо към сърцето; дойде ли до сърцето, всичко е свършено, човек умира. (Баба Тодора, с. Стакьовци, баба Петковица, с. Осиково.)

Червенката има друга сестра по-млада, наричана *бяла червенка*. Когото убоде и дека го убоде, появява се пак оток, но тоя оток не е червен, а бял. И тая бяла червенка уморва човека, ако се не познае овреме и прогони.

Както червената, така и бялата червенка се лекува чрез баяне и налагане болката със самовилски или змейски билки, които са брани на Еньовден.

Лошото, че мъчно се познава коя черевенка е; ако се не познае коя е, па на място за червената се бае за бялата, тя се разлютва и уморва човека. Ето защо, когато някой заболее от тая болест, отива първо при врачка да познае коя е червенка. (Баба Тодора, с. Литаково, баба Стоеница, с. Балванци. Срв. СбНУ, IX, 139, Перущица; XI, 87, Велешко.)

5. Безсъница

Безсъницата е дотолкова страшна, щото вярването народно препоръчва да не се споминя името и никак; когато дойде реч да се говори за нея, да се казва *горска майка*, защото, ако й се спомене същинското име, тя чуе и веднага дохожда в къщата.

Народното вярване я представлява като стара жена с дълги, изпъкнали навън зъби, главата ѝ прилича на бик, очите ѝ като на бивол и много страшна наглед. Много хванати от нея са я виждали на сън. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Върба, с. Ресен, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка.) Тя живее по горите и шумата и дохожда в някоя къща само когато се изпрати чрез магии. Когото нападне, тоя човек не може никак да заспи, ни дене, ни ноще; очите му са заклапят сами, но сън няма, защото горската майка го пъди.

Ако се не прогони тая страшна болест, човек от безсъница може да полудее, а после и да умре.

Особено е страшна, ако хване някое дете. Лекува се чрез силата на противни магии; чрез тия магии горската майка се пропъдва пак в гората и болният оздравява. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Деспа, с. Деремахле, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка. Срв. СбНУ, XII, 144, Ломско.)

6. Руса

Народното вярване представлява русата като жена, но все грозна. Тя напада децата. За да отиде в някоя къща, трябва да бъде напратена. Дете, което е нападнато от русата, бива покрито цялото с рани и кели, които сърбят и болят. Името ѝ е *смръдла*, но не смеят никога да я именуват с това име, защото тя постоянно прислушва и ако ѝ се спомене името, разлютва се и веднага напада децата. Затова са ѝ дали хубавото име *руса*. (Баба Тодора, с. Стакьовци, баба Стоеница, с. Балванци. Срв. СбНУ, XII, 145, Неврокопско.)

7. Болесчица (болсичина)

Народното вярване представлява само тая болест като мъж, макар името ѝ да е женско. Той е с едно око и на носа има дупка, а наглед много страшен е.

Като дойде в едно село болесчицата, тя почнува да мори мало и голямо, мъжко и женско, младо и старо — не прави никаква разлика. Много прилича на чумата и холерата. Някои баби я смесват дори с холерата. (Баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, баба Деспа, с. Деремахле.)

И нейното име не смее да се спомене никак, защото и тя прислушвала и щом си чуе името, веднага дохажда; затова я наричат *здравичката*. (СбНУ, XI, 94, Чепеларе.)

Тая болест се изгонва само ако се подмами или умилостиви и склони само да излезне.

Туй подмамване и умилостивяване става по следния начин:

Омеси се пита (погача) от чисто пшеничено брашно, която пита се красиво шари и пише с напръсци, като се опече, намазва се отгоре с мед, та става *медена пита*. В това време се пригатвя китка от всякакво цвете, която се връзва с червен конец и на края на конеца вързва се сребърна пара (наречена *рупче*). Медената пита, китката, още и бъклица с вино се гуждат в новоушита торба и тая торба се отниса в гората, дето се свършва съборът на туй село и начиня съборът на друго село. Там в чуждия сънор се закачва торбата на някое дърво. Това се върши обаче нощно време в потайна доба.

Когато тръгне човекът с торбата за чуждия сънор, бабата, която е месила питата и пригатвяла китката, отива с него до край селото

и тук като че се опроства и изпраща болестта, казва: „Е хайде, мила здравичке; иди със сбогом! Мило ни си, но време е да идеш на гости и на друго село. Хайде със здраве, здрава здравеничке!“ Мъжът пък (той може да бъде момък или по-стар човек), когато стигне на мястото, дето ще остави торбата, като я окачва на дървото в чуждия сънор, казва: „Е хайде със здраве, здрава здравичке! Наручай се и иди със здраве в еди-кое си село (споминя името на селото, дето я праща); тамо хората са добри, та ще те посрещнат и нагостят.“

И вярването народно твърди, че болесчицата напуска това село и отива в другото. (Баба Пена, с. Семисче, Хасковско, баба Фила, с. Белица, Хасковско, баба РадаТоньова, с. Търново при Сеймен, баба Мара, с. Козбунар, Борисовградско.) Такъв случай е станал в 1883 г. Разказа ми го самата баба Мара. Торбата е носил дядоХубан и трябвало да я закачи в землището на с. Пранга. Но тъкмо когато закачвал торбата и пращал болесчицата в с. Пранга, дето хората са добри и ще я посрещнат и нагостят, пъдарът на с. Пранга да бил тамо наблизу и като чул тоя разговор, скочил да види кой е. Като видял дяда Хубана и торбата, той познал, че тук има някаква магия. И когато дядо Хубан изговорил последните думи: „В Пранга хората са добри, ще те посрещнат и нагостят“ — той го уловил и му казал: „Като са толкова добри, ти защо не дойдеш с нея; ела и тебе да нагостят!“ — вързал го и с торбата на рамо откарал в селото. Кметът на сутринта окачил торбата на врата на дяда Хубана и така го прекарали през селото, извели го вън от селото и от сънора и го пуснали да се върне в селото си с торбата. „Така че болесчицата не можала да се отнесе в Пранга“ — завърши баба Мара. (Същият случай е описан и в СбНУ, I, 89.)

Болесчината не може да влиза в село, което е заорвано.

Има приказка как един човек, без да знае, бил на гости на болешчината. (СбНУ, XI, 94, Чепеларе.)

* * *

В народното вярване се споменават още някои болести. Те са:

8. Сътирница

Сътирница — вечерница, вярването я представлява като жена, която ходи и мори децата. (СбНУ, IX, 139, Перущица.)

9. Морáва

Никой не я виждал и не знае каква изглежда. Народното вярване само туй знае, че ходи нощно време у потайна доба и напада на човеците, кога спят, та им пие кръвта. Такъв човек изгубва съвършено сила и почнува да отпада. За него казват „бозала го морáва“.

Моравата не може да се изгуби с друг способ освен с четене молитва и като се полага на болния евангелието. (СбНУ, IV, III, с. Лехово и с. Кърчово, Демирхисарско.)

(Единственият случай, дето болестта се изгонва чрез черковна молитва, а не чрез баяне. Навярно събирачът на тия материали в Лехово е въведен в заблуждение. Защото тая болест, както се описва, че паляга нощно време хората, когато спят, я има и в Западна България, само че не я наричат морава, а е без име. Обаче я гонят чрез баяне, поливане, запойване и магии, а много рядко, както става и при всички болести, прибягват до молитви.)

10. Устрел или ўсов

И той е лош дух, който напада на човека и го мушка като с нож. Изкарва се със силата на баяне, поливане и запойване, а така също и чрез магии. Тоя дух дохажда, когато го напратят чрез магии, а дохажда и от срещане с лош вятър. (Баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко.) Тук е известна тая болест с името *стрелки* — „имам стрелки" или „стрелки го хванали". С това име е известна и в Западна България.

11. Мратиняк

Мратинякът е лош дух, представляван като голяма черна кокошка, грозна, с големи очи. Тоя дух се казва още *кокоша болест*, която пакости само на кокошките и другите домашни птици. В нейна чест има устроен празник (14 ноември), когато ѝ се коли черно пиле като жертва и се извършват известни обреди и обичаи.

12. Влас

Той е дух, който ходи и мори говедата. В негова чест има празник (11 февруари) с обреди, жертва и обичаи.

13. Лисата

Също лош дух, който пакости на човеците. Тоя дух напада човека и му пасе косите по главата, мустаките брадата и веждите. В негова чест има празник с обреди и обичаи.

14. Склопци

Народното вярване ги представлява жени, и то няколко сестри; лоши духове, които ходят само по деца, а много рядко по възрастни хора. Дете, което е нападнато от склопци, склапят му се челюстите и не може да си отвори устата, за

да суче. И това дете умира, ако се не лекува. Лекува се с баяне, разтриване. (Баба Райка, с. Кнежа, баба Вълкана, с. Литаково, баба Цена, с. Марашки Тръстеник.)

15. Бабици

Тоже се представляват като няколко сестри, лоши духове, които нападат само децата, а много рядко и възрастните.

Нападнатите деца *бабичасват*, получават силна диария, която може и да умори болното дете. И човек може да бабичаса. Лекуват го с баяне и запойване. (Баба Тодора, с. Стакьовци, баба Вълкана, с. Литаково, баба Мича, с. Козар Белене.)

16. Клинове

Лоши духове, които на брой са 77 вери. Те нападат на човека и го устрелват в слабините; мъж, който има клинове, не може да бъде мъж. (Баба Морфа, с. Дерекьой. Срв. СбНУ, IX, 139, Перущица.) Лекуват ги с баяне.

17. Половинка болест

Независимо от всички изброени дотук нечисти духове — болести, народното вярване учи, че има други 77 1/2 болести. 77-те болести могат да се изгонят, обаче половината болест, половинният дух е най-лошият, защото за него цяр досега не се намерил и с нищо не може да се изгони. Оттук и тая половинка болест е най-опасна. Тя дебне всяка болест и като някоя болест нападне човека, тя се притури, та й помага и оттамо понякога и всички баяния не помагат.

За да се намери цяр на тая половинка болест, когато се берат другите билки за другите болести, поверието учи да се откъснат и за тия 77 1/2 болести 77 различни билки, каквито и да са, а за половинката болест да се откъсне жмичком половина от който и да било цвят; тая половинка от цвета ще може да изгони половинката дух, половинката болест. (Баба Тодора, с. Стакьовци, баба Йона, с. Раковица, баба Вела, с. Кнежа, баба Вълкана, с. Литаково, баба Мича, с. Козар Белене, баба Стоеница, с. Балванци, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, баба Деспа, с. Деремахле, баба Фила, с. Белица, Хасковско. Срв. СбНУ, IX, 138, Перущица.)

18. Защо идат болестите

Народното вярване утвърждава, че когато орисниците орисват детето, присъдват съдбата му и наричат колко ще живее, какъв живот ще прекара, кога ще умре и от каква болест

ще умре. (Баба Стоеница, с. Балванци.) Отредено е още от коя болест има да лежи и коя ще премине, а от коя ще умре.

Приказва се, че Тодора боледувала от сипаницата, от която оглушала и ослепяла. Обаче вярването твърди, че така ѝ е било отредено от орисниците. (СбНУ, XII, 5, Габрово.)

Ето защо човек, за да умилостиви съдбата, а заедно с нея и болестите, които ще му дойдат на главата, устроил е празници в чест на тия болести, принася им жертва, придружена с обреди, обичаи и песни.

Освен празниците и жертвите човекът е прибягнал и до други средства като: заорване, жив огън и др., които ще бъдат описани, и чрез тия средства народното вярване утвърждава, че човек е успял, т. е. тамо, дето са употребени тия средства, болест не стъпва, или ако е дошла, тя бяга.

ТРЕТА ГРУПА

Невидими същества, които са тоже свръхестествени, но се намират в постоянно съприкосновение с човека, притежават много от човеческите качества и свойства, дори и влизат в съжителство с човека.

Тук идат:

1. Самовили.
2. Вихри, вихрушки, зимни студени ветрища.
3. Змейове, змеици.
4. Ламя, хала.
5. Караконджо.
6. Сейбия, стопанин.
7. Стихия.
8. Сянка.
9. Ехо, екот, ехтава.

1. Самовили

Няма по-познати на народното вярване и на народните песни и приказки невидими същества от самовилите.

Всичките са едно естество, един род с еднакви качества и свойства, само едните са млади, още моми, а другите са стари и повечето от тях са женени. Оттамо вярването ги нарича с две имена: *самовили* и *самодиви*.

а/ Самовили, вили

Самовилите народното вярване представлява като красиви млади моми, които със своята красота са омайвали нашите юнаци.

Те живеят по високите планински руди рудини (поляни), край планинските неначнати езера, под сянката на витките елхи. Те се къпят в езерата, играят хоро по тяхното *хорδлище* и ярят, бръзят своите хвърковати коне по своите *виролища* и мятат своите стрели.

Конете им са „сур-елени", които елени са от друг род, а не от обикновените, защото са крилати, имат криле и хвърчат.

Самовилите носят бяло облекло: бяла риза, много тънка, като сянка, през която се прозира снагата им, а опасани са със *зуница* (опас), която има цвета на дъгата, но само че зеленият цвят е поголям и бие най-много на очите. Косите им са руси, светли и много дълги, та като летят или ходят, веят се далече във въздуха. На главата си носят венец от *самодивско цвете*, с който венец омагьосват или бильосват юнаците. Под мишниците си имат леки криле, с помощта на които могат да хвърчат; хвърчането им е леко, като кога духа тих ветрец, наречен *полибник*. Те летят всякога на групи, много рядко сами. На групи се и къпят, на групи си отпочиват под елхите и играят. Никога песните не споминят сама самовила или вила. Когато ще отидат по-далече или когато ще се борят с някой юнак, те възсядат на сур-елени, които им служат за коне, само че тия елени са хвърковати, с криле. Ето как нашите песни рисуват самовилите, възседнали на елени:

И си язди сȕр-елéна,
Сȕр елéна шестокрúлец;
Стрéмени и зелéн гȕщер,
Юздá и лю́та змúя,
Я камшик и усойница.

Но има елени с още повече крила:

Яздили са до три вúли,
До три вили самовили,
Сур-елени хвърковати.
Първи елен шестокрилец,
Други елен дéветкрилец,
А пък трети дванайсеткрилец.
Него язди Гюргя вила,
Най-младата най-пальúва.

Слушана от баба Деспа, с. Ресен, Търновско и от баба Стояна, с. Кнежа, Оряховско. Срв. СбНУ, IV, 124; V, 7; VIII, 5

Самовилите имат борби и сношения изключително и само с овчарите и юнаците. Овчарите, които пасат лятно време своите стада по високите планински руди рудини и ги поят по неначенатите планински езера, по тоя случай имат ежедневна среща със самови-

лите. Юнаците пък, като са излизали по планините със своите коне да гонят едра лова, сур-елени, срещали са вили и самовили.

Юнаците, като са гонили сурите елени и витките кошути, налитали са на виролището самовилско, дето самовилите се *вирили* (бръзили) със своите хвърковати коне и са мятали своите стрели. Тогава те трябвало е да влизат в борба със самовилите. Но тъй като юнаците обладават свръхчовешка сила, то народното вярване и народните ни песни всякога представляват юнаците за победители. Такава борба на Рабро юнак с Димна юда ни предават коледарските песни.

Рабро юнак се разхождал с коня си по планините да гони сурелени и кошути и налетял на самовилите, дето са вирили своите коне на виро̀лището и хвъргали своите стрели. Всичките самовили и вили застанали да гледат такъв личен и красив юнак как яри своя кон и мята своето копие. Тамо била и Димна юда, стара вила; тя не можала да търпи такъв юнак, възседнала своя хвърковат кон сурелена и връхлетяла на него и почнала да го устрелва:

Юда метна̀ тънка стрела,
Тънка стрела̀ едноперка,
Едноперка, белоперка,
Да устрели Рабро юнак.
Рабро метна̀ щит на себе,
Та запази кон и себе;
Па долови тънка стрела̀,
Долови я, поломи я̀.
Пак си коня разиграва
По планини, по рудини
Самодиви на ядове.
Разлюти се Димна юда,
Па му прати втора стрела̀,
Втора стрела двоеперка,
Двоеперка, чръноперка,
Да устрели Рабро юнак.
Рабро метна щит на себе,
Та защити кон и себе;
Па долови втора стрела̀,
Долови я, поломи я.
Пак си коня разиграва.
Димна прати трета стрела,
Трета стрела, троеперка,
Бильѐнчева, дельѐнчева,
Що бильосва, що дельосва,
Млади момци и юнаци,
Що пробива яки щити.
Рабро юнак щит издигна,
Та защити кон и себе.
И долови трета стрела,
Трета стрела бильелчева.
Долови я, поломи я.
Па си коня разиграва
И метна си буйно копье,
Та удари самодива,
Между двете чърни очи,
Накара я в чърна земя.

Из сборника ми, слушана от баба Вълкана, с. Литаково. Срв. вариант, СбНУ, VIII, 5

Овчарите, ако налетят на група самовили, които се къпят или седят под някоя елха, или играят на хоро̀лището, вършат подвизи, но от друг род. Тук подвизите на овчарите са из областите на художеството, защото тяхното оръжие не е „буйно копие“, но „меден кавал“ или „свирка яворова“.

Понеже самовилите са страстни любителки на музиката и танците, то овчарите са бивали принуждавани да правят облога в

свирнето. Песните разказват за много такива облози със стадници овчари. Муржо, Димитър, Бойко и още др., като са налитали на самовили, подвизавали се да свирят и спечелвали са облога. Димитър ги надсвирил, но му опростили тревнината. (СбНУ, III, 151.)

Божко се хванал и той на облога: ако го надиграят, да му земат сивото стадо; ако ли ги надсвири, да му дадат най-младата самовила за булка. Той свирил и те играли без почивка три дни и накрай те капнали, паднали, а Божко още свирил. Признали се за победени и дали му най-младата самовила Гюрга за жена. Той я отвел у дома си и се оженил за нея. (Баба Вълкана Пеновица, с. Литаково.)

Самовилите са владетели на високите планини, на планинските рудини и езера и зимат за *тревнина* и за *напой* било от стадниците, било от цели села. От отделни стадници зимат черните очи на овчарите, а от селата „три моми песнопойки, три момчета кавалджии, три невести хороигри" (Баба Вълкана, с. Литаково); или пък „две невести бездеткини, две девойки неглавени, два юнака неглавени, две дечица млечничета". (Бъба Вълкана, с. Литаково. Срв. СбНУ, IX, 16, Дупнишко.)

Както споменахме, самовилите обичат много да се къпят в езерата. Когато ще се къпят, те си съблича т самовилските ризи и свалят от главата си самовилските венци — и тогава те остават моми, както всяка мома, и могат да се грабят. Мнозина от нашите юнаци, па и овчари, като са налитали на такава група от самовили, сполучвали са да уловят по някоя. Като се къпят, те играят, пляскат във водата и дотолкова се захласват, щото малко виждат какво става около тях.

Тоя момент издебват юнаците или овчарите, та им откраднат ризите или венците и тогава те стават същински моми.

Народните песни ни сочат на такива случаи.

Димина вила се къпала и оставила ризата си, венеца си, крилете си на брега на езерото. Случило се, та минал по туй време тамо Рабро юнак, който бил тръгнал по лов; той я съгледал, слезнал от коня и като „дебом дебил", „щапом щапал", примъкнал се до ризата, венеца и крилете, без да го съгледа тя, и ги зел. Когато те са били в неговите ръце, той се показал. Димина вила поискала да си облече ризата, но не я имало, венеца и той липсвал, а липсвали и крилете. Тя се почувствувала тогава обикновена мома, защото без тия неща тя не е вече вила и не може да отиде при самовилите. Тя го молила да й върне вещите, като му предлагала „да му стане *помайчима*". „Помайчима си имам" — проговорил Рабро; „да ти стана *посестрима*" — казала самовилата; „и посестрима си имам" — отвърнал Рабро. „Едно си нямам, първо либе си нямам и ти първо либе ще ми бъдеш." Хванал я за ръката и я отвел у дома си. (Баба Деспа, с. Деремахле. Срв. СбНУ, VIII, 23.)

Стоян овчарин също така издебнал три самовили, че се къпали в циброто езеро, и им земал ризите, зелените зуници (опаси) и кри-

лете. Те и трите станали моми и му се молили да им повърне ризите, зуниците и крилете. Той избрал от трите най-хубавата и я зел със себе си, а на другите две повърнал вещите и те станали самовили. Уловената самовила Радка той отвел у дома си и се оженил за нея, но скрил ризата ѝ, зуницата и крилете ѝ. Тя шетала в дома му, както всяка невеста. Минала се година и тя му родила дете — момче. Стоян по тоя случай свикал госте и кръстник, та кръстили детето. Устроил веселба и пир. Във време на пира на гостете скимнало да им поиграе булката самовилската игрилка и Стоян я накарал да играе. Но тя отговорила, че самовилската игрилка може да играе само ако си облече самовилската риза със зуницата и крилете. Стоян обаче не смеял да ѝ повърне тия вещи, защото ще хвръкне. Радка му отговорила: „Не бой се, либе Стояне; посем сега съм твоя та твоя; къ щя си остава мъжкото дете?“ Стоян я повярвал и извадил вещите от раклата, дето ги бил заключил, и ѝ ги дал. Тя отишла в стаята, та се облякла. Като излезнала, Радка вече не била невеста, а самовила. Стоян затворил вратата и Радка почнала да играе. Завъртяла се веднъж, завъртяла се двaж и всички били омаяни. Като се завъртяла трети път, тя излетяла из коминя. Стоян, като видял това, изскокнал бързо навън и почнал да я моли да не оставя детето. Тя му отговорила:

Нали знаеше, Стоене,
Самовила къща не върти,
Самовила деца не храни.
Дири ме, Стояне, там горе,
На връх на Рила планина,
На самовилските игрища,
Край самовилското езеро. . .

От баба Дона, с. Шипка, баба Добра, с. Твърдица. Срв. вариантите в СбНУ, XII, 6, Габрово; приказките в СбНУ, V, 137; XII, 157, Прилеп; XIII, 182, Охрид

Както и по-горе се спомена, самовилите са откърмили мнозина от нашите юнаци. Народното вярване посочва в народните песни няколко примера. Секула детенце е сукал мляко на самовила, затова е станал юнак; Крали Марко — същото; Момчил юнак — същото, и още др. (Баба Съба Бойчева, с. Лесидрен, Тетевенско, баба Вутя Николица, с. Лопян, и баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско. Срв. СбНУ, IV, 65, дето Дена самовила задоила Секула детенце; VI, 112, Орхание, дето Крали Марко тоже сисал от самовила; XIV, 74, за Момчил юнак.)

Съприкосновението на нашите юнаци и овчари със самовилите дотолкова е било близко и интимно, щото много пъти тия самовили са ставали посестрими на някой юнак и им помагал и във време на нужда или напасти. (Баба Рада, с. Търново при Сеймен.) Близкото

познанство на нашите юнаци и овчари със самовилите е било дотолкова, щото те са научили и имената на по-главните от тях, както и коя самовила кое обладава.

Така песните ни казват, че:

Стана-самовила, която се възпява всякога „тънка Стана", „златнокрила", била посестрима и другарка само на свирците и кавалджиите и песнопойките. (Баба Кера, с. Иваляне, Габровско, баба Дона, с. Шипка.)

Дена-самовила била посестрима и другарка на *юнаците-ратоборци*. (Баба Мария, с. Пашакьой, баба Драгана, с. Подвес.)

Радка-самовила била посестрима на овчарите и пастирите. (Баба Вълкана, с. Литаково.)

Магда-самовила била посестрима на *билярките*, които събират *самовилските билки* за лекуване и магии. Тя има своя градина с всякакви билки, с които лекува всякакви болки. (Баба Дона, с. Шипка.) Има билка или *цвете самовилско*, с което и мъртъв човек възкръсва, ако се полее с водата, в която е варено туй цвете. Тя имала билка, с която можала да подмлади човека. Тя знаела още дека има жива вода и само тя можела да отиде да земе от тая вода. (Баба Дона, с. Шипка).

Смита-самовила е посестрима на дърварите, на горите. (Баба Върба, с. Ресен. Търновско.)

Има още самовили: Димна-юда, най-старата самовила, Ирина самовила, Ангелина-самовила, Вида-самовила, Стойна-самовила, Гермеруда-самовила, Гюра-самовила и Гюрга-самовила, която е най-младата от всичките самовили и най-немирната, най-дяволитата и най-паливата за юнаците и момците. Повечето от тия изброени самовили според народното вярване и песните са били съпруги — жени на нашите юнаци, раждали са деца и после пак избягвали в планините. (Баба Васила Моева, с. Байрамдере, Преславско, баба Калинка Кенева, с. Подвес, Карнобатско, баба Дона, с. Шипка, баба Тона Бенкова, с. Ново село, Севлиевско, баба Пена Мичева, с. Колибите, Троянско.)

Самовилите се хранят с бял хляб и мед, а пият бяла медовина, която събират от сърцето на овошките. (Баба Съба Бойчева, с. Лесидрен, Тетевенско.)

б/ Самодиви, юди

Самодивите живеят по полето; в реките, край мостовете, във вировете, край чешми и кладенци; живеят още и в клисурите и пещерите. Есен си отиват в селото Змейково, а се връщат пролет. Те излизат само нощно време, и то в потайна доба, и се къпят в реките, вировете, кладенците и чешмите и перат си

ризите или по поляните играят хоро на самодивските игрища.

Те са женени или застарели моми.

Самодивите причиняват почти изключително само пакости на човеците. (СбНУ, IX, 19, Перущица.)

Лятно време самодивите се намират навсякъде: по моравите, по гористите ниски места, поляните, кръстопътищата, под стрехите, при самодивските кладенци, а най-много под водениците и под мостовете.

Устрелените от тях човеци могат да бъдат лекувани само от *самовилджии*, специалисти по туй лекуване; ако са устрелени през Русалска неделя от самовили, самодиви или русалки, лекуват ги русалии (калушари). (Баба Иона, с. Раковица, Кулско, баба Вутя, с Лопян, Тетевенско, баба Стоеница, с. Балванци, Търновско. Срв. СбНУ, XII, 126, Битолско.)

Селото, в което живеят самовилите, самодивите, юдите и вилите, е на край свят и се казва Змейково. Тамо никой не може да отиде освен свраките. Свраките отиват в селото им и тамо вършат смил и после се връщат у нас. За селото им се отива през три планини и се стига на край свят. (Баба Морфа, с. Дерекьой, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка. Срв. СбНУ, I, 72, Прилеп.)

(Целият богат материал: приказки, песни, вярвания за самовилите, самодивите, съм събрал от следните баби: баба Мария Стоянова, с. Пашакьой, Ямболско, баба Къна, с. Къзъклисе, баба Морфа, с. Дерекьой и баба Деспа, с. Деремахле, всички Къзълагачко, баба Драгана Вълкова и баба Калинка Кенева, с. Подвес, Карнобатско, баба Стана Янева, с. Русокастро, Бургаско, баба Рада Тоньова, с. Търново, Хасковско, баба Дона Узун-Николова и баба Цана Пенковица, с. Шипка, баба Мома Стефановица, с. Тодьовци, Еленско, баба Върба Гинева, с. Ресен, и баба Стоеница, с. Балванци — Търновско, баба Вълка Пеновица, с. Литаково, Орханийско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско, и др.)

Различните варианти за самовилите са събрани в СбНУ, а именно: I, 29, 55; II, 3,29; III, 151; IV, 16, 65, 113. 114, 124; V, 5, 112; VIII, 5, 6, 23, 167; IX, 16, 19, 131; X, 20; XII, 6, 125, 157; XIII, 140. Ат. Ил. №№5, 84, 272, 273, 274, 275, 276, 285, 307. Верк. 279. Мил. №20, №179.

2. Вихри, вихрушки, зимни студени ветрища

Вихрите, вихрушките и зимните ветрища народното вярване препоръчва като сестри на самовилите и помагат им във време на нужда. Когато самовилите имат нужда от тях, веднага долитат.

Стоян пасъл стадото си по самодивската падина и засвирил с

медения си кавал. Дочула го самодивата и се сборила със Стояна; Стоян ще ѝ надвие, тогава самодивата викала:

Вихрове, сестри вихрушки!
Днеска ще ми Стоян надвие.
Вихрушки се спуснали,
Вихрушки се свили,
Че си Стояна хванали,
И си Стояна дигнали,
От дърво на дърво слагали,
От връх на връх дигали,
Къс по къс го кинали.
И стадо му се пръснало.

Ж. стар., I, 24, 25

Зимните студени ветрища не са друго, но пак вихри, вихрушки, пак сестри на самовилите. И те по поръка на самовилите грабнат невести и ги отнисат при тях на връх планината.

Така една песен разказва:

Стоянка харна невеста!
Стоянка на двора седеше,
Мъжко си дете държеше,
И капица му нижеше:
От два ми реда бял бисер,
От три ми реда жълтици,
И си песен пееше.
От де ми дойдоха, духнаха,
Зимни студени ветрове,
Та си Стоянка грабнаха,
И я високо дигнаха,
Та я на Пирин сложиха,
Край пиринските езера,
Дека се Юди люлеха.
Старата Юда ѝ говори:
— Не плачи, Стоянке, не жали,
Ела се с'назе полюляй,
На нашите златни люлчици;
Не бери грижи, ядове,
За твоето мъжко детенце;
Вчера минахме край двори,
Мъжко ти дете видяхме;
Зълви ти дете люлеха,
И си му песен пееха:
— Нани ми, нани, детенце,
Нани ми, горко сираче.
На три недели без татка,
На три месеци без майка.

Из сборника ми от баба Вълкана, с. Литаково. Срв. Ат. Ил., № 272

3. Змейове, змещи

Змеят е свръхчовешко същество, както и самовилите; невидим е, каквото всичките други същества, за които говорихме; но както самовилите, когато иска, става видим и става на момък, ако е змей, и на мома, ако е змеица.

На човека прилича в много неща: яде, пие, жени се, ражда, па и умира.

Народната вяра представлява змея като много голямо чудовище — змия, покрита с люспи като на риба; има криле, четири крака като у гущера. (Баба Вида, с. Стакьовци, баба Морфа, с. Дерекьой, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, баба Кера Желязкова, с. Балван.)

Вярването твърди, че смок, като премине 40-годишна възраст, получава криле и крака и става змей. (Баба Деспа, с. Деремахле, баба Цана Пенковица,с. Шипка, баба Мома Стефанова, с. Тодьовци.)

Някъде се мисли, че змеят е огромна змия с криле, но на челото си има едно око; има и опашка, широка три пръста. (СбНУ, XII, 127, Серинско и Битолско.)

Когато лети из облаците, змеят разклаща въздуха много силно и изпуща от себе си силни искри, с които може и да запали всичко, покрай което мине, а особено сено, плява, снопе и др. Оттамо носи название *огнян змейко* или само *огнян*. (Баба Стоеница, с. Балванци.)

Змейовете ядат и пият; те ядат хляб много бял, защото отбират от нивите най-чистите зърна и от тях правят хляб. Пият вино, но толкова гъсто и хубаво, щото го носят у кърпа, защото отбират от всичките лозя най-зрелите и най-черните и най-хубави зърна. (Баба Вида, с. Стакьовци, Белоградчишко, баба Йона, с. Раковица, Кулско, баба Вела Вълчанкова, с. Кнежа,Оряховско.)

Змеят живее лятно време в планинските дълбоки пещери или във високите грамади, отдето слиза по нивите, лозята и полетата, та обикаля сънорите. Народното вярване го представлява като пазител на нивите; тамо, дето има змей — град не бие, защото змеят, щом види, че се зададе черен облак с град, веднага излиза горе и се бие с халата, която предвожда облака, и откарва градушката на друга страна. (Баба Пена Иванова, с. Семисче, Хасковско, баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко. Срв. СбНУ, X, 10, Серско.)

Змейовете, макар че имат змеици, но много обичат да залибват и да открадват моми и невести, обикновено най-красивите. Също и змеиците изневеряват на мъжете си, та залибват момци най-красивите, само че те не ги зимат със себе си, както това правят змейовете, а самички идат при момците.

Залибената от змей мома познава се по туй, че почнува да бяга от всеки момък; на хоро, на чешма или седянка, т. е. на всякакво събрание, дето има хоро, свирки, моми и момци, не ходи. Освен това такава мома начиня да се не вчесва, да се не плете и китки и венци на главата си не смее да гужда. Всичко това върши по заповед на змея. Той дохажда при нея нощно време и когато е при нея, той е момък красив и тя го вижда, а за другите домашни той е невидим. Домашните, ако вече знаят, че момата е залибена от змея, и я следят, познават, когато змеят е дошъл, само по това, че чуят как се тя разговаря с него.

Когато ще дойде да я земе, той й обажда, та да бъде готова. И дохажда със змейове сватове и змеици — свахи; змейовете са на бели хатове, а змеиците в златни *кочии* (каляски); за булката има особна златна кочия (каляска). Когато дойде тая змейова „тежка сватба", никой не може да я види, а вижда я само момата. Тя е вече в двора, пременена, омита, вплетена и накитена, стои и чека; на домашните, които я обиколили и запитват, тя нищо не говори. Ка-

то се зададат змейовете и змеиците, момата става немирна, обръща се към майка си, ако бъде тамо, или снахите си и им казва „прощавайте, сбогом!“ и в това време изчезва пред очите им—като я вдигат, змейовете правят вече и нея невидима. (Баба Вида и бабаТодора, с. Стакьовци, баба Елка, с. Чупрене, Белоградчишко, баба Йона, с. Раковица, Кулско, баба Петковица, с. Осиково, Врачанско, баба Стоеница, с. Балванци, Търновско.)

Като я заведе в пещерата, змеят я вече има за жена и тя от него ражда момчета и момичета, които са пак змейчета. Такава грабната мома после година или повече може да споходи домашните си, а някои донасят и децата си.

Ако залибената жена е вече женена, змеят я не грабва; тя си остая в къщи, само че ражда от него деца и тия деца са змей-човеци юнаци, с криле. (Баба Върба Гинева и баба Деспа, с. Ресен, Търновско, баба Дона, с. Шипка, баба Рада Тоньова, с. Търново при Сеймен, баба Деспа, с. Деремахле и др. Срв. вариантите: СбНУ, III, 197—198, Прилепско; VI, 21, Търновско, за Калинка; XII, 6, Габрово, за Радка, която била задигната от змей, понеже майка ѝ, когато била още дете, слагала я, дето е стъргала хляба, и мотаяла над нея; XIV, 9, Копривщица, за Кераца, залибена от змей; „Труд“, год. I, 744, за Радина дупка в Котел; Ж. стар., I, 176.)

Когато някоя змеица залиби момък, това тя прави скришом от мъжа си — змея, защото може да я убие и нея, и момъка. Тя го не грабва, а дохожда нощно време при него и ляга в постелката му. От това съвокупление на змеицата с момци тя ражда: ако е момче, ставало човек-змей, ако ли е момиче — змеица. Тия деца обаче тя ражда тайно някъде в някоя отстранена пещера и ги кърми скритом от мъжа си. Повечето обаче змеици са гледали да не зачнуват деца. (Баба Тодора, с. Стакьовци, баба Деспа, с. Ресен, баба Мома, с. Тодьовци, Еленско, баба Фила, с. Белица, Хасковско. СбНУ, X, 22, № 7, Елена.)

Това залибване и съжителство било от страна на змей или змеица народното вярване представлява всякога насила, без волята на залибената мома, невеста или момък; затова всякога са гледали да се избавят от тия свои любовници чрез силата на магиите. Народното вярване посочва и примери.

Ангелинка била залибена от змей и отнесена в пещерата му. Тя го молила да ѝ позволи да отиде при домашните си да ги види. Той ѝ направил опинци от желязо и ѝ казал: когато скъсаш тия опинци, тогава ще те заведа при домашните. Тя гуждала тия опинци в огъня и още насветлени от огъня поливала с вода — и така ги скъсала. Змеят най-сетне се съгласил. Той се направил на венец, който Ангелина турнала на главата, и с детето в люлка на гърбината тръгнала за дома си. Из пътя срещнала кола със сено и му казала да ги запали, но змеят ѝ отговорил: „Не мога, защото в сеното има билки всякакви, а особно билките иглика, кумуника

и овчарската желта тентява, които са лековити, змейски и омайни; тия билки са по-силни от мене и дето ги има — аз не мога да се приближа."

Като стигнали у дома си, майка и я посрещнала и искала да ѝ земе люлката, но тя ѝ рекла: „Остави люлката, но земи венеца и иди в ливадата, та набери змейските билки кумуника, вратика, иглика и тентява, свари ги и с тях ме окъпи на колата на разточника." Майка ѝ сторила това и я поляла. Когато се върнала у дома си, венецът от куката липсвал, а липсвала и люлката с детето. Змеят избягал ведно с детето си, понеже вече при Ангелина не можал да се приближи. (Баба Деспа, с. Деремахле; Ж. стар., I, 176.)

Радка също била залибена от змей и я отнел в пещерата си. Но като сварила майка ѝ на пусто огнище билките вратика, кумуника (кумата кумуника) и едностръката тентява и я поляла — змеят избягал. (Баба Мария, с. Тодьовци, баба Гица Вълчева, с. Летница, Ловчанско. СбНУ, XIV, 5, Габрово.)

Змеица Гинка залибила Стояна и дохождала при него като мечка стръвница, та пропъждала овчарите и псетата и лягала на леглото му като мома. Той криял дълго време, но най-после казал на майка си. Тя го научила да я пита как може кравата да се отдели от бика, който я води, а не завежда.

Тя се сетила защо я пита, разсърдила се и го разкъсала. (СбНУ, XVI—XVII, 50, Копривщица.)

Змеица залибила Стояна и не се отделяла от него. Ако е при овците, тя е при него; ако слезне в селото, тя с него и му носи сготвена вечеря. Като отиде в село у дома си, в селото свети, а в двора на Стояна огън гори, слънце грее. Майка му познала, че това е змеица и го научила да я пита: „Имаме крава, която се води с бик, па нито се завожда, нито бикът я оставя." Змеицата го научила да земат кумата кумуника, вратика, едностръката тентява, да ги сварят в гърне на запустяло огнище и да полеят бика и веднага кравата ще го напусне. Майка му сторила също и като поляла Стояна, змеицата веднага го напуснала.(Баба Морфа, с. Дерекьой, баба Фила, с. Белица, Хасковско, баба Мария, с. Тодьовци, Еленско. СбНУ, X, 22, Елена; XIII, 15. Старозагорско.)

Споменът за змейовете и змеиците и за техните залибвания в моми и момци се пази много живо в нашите песни, от които много са станали обредни. Така хороводните великденски, гергьовски и спасовски, както и еньовски не са други освен змейски песни, т. е. такива, в които се разказват различни случки как змей граби и отнася мома или как змеица залибва момък.

4. Ламя, хала

Ламята или халата е тоже невидимо свръхчовешко същество, което живее в дълбоки пещери или в долния свят, дето има безсметни богатства от злато, сребро и драгоценo камъне.

(Баба Морфа, с. Дерекьой, баба Мария, с. Пашакьой, баба Дона, с. Карабунар, Бургаско. СбНУ, IV, 112, с. Лехово и с. Кърчово, Демирхисарско.)

Ламята народното вярване представлява огромен гущер с кучешка глава; широки уста, та може да глътне цял човек или бивол; очи големи; четири крака с остри, дълги и яки нокти и опашка много дълга, която се завива на колело. Има криле големи, с помощта на които лети силно; тялото ѝ е покрито с желти люспи. Когато хвърчи, тя създава силна вихрушка, която изкъртва из корен вековни дървета, дига и отнася купи със сено, снопе и покриви, а понякога дига и човеци. Черните облаци, които носят поройни разрушителни и опустошителни дъждове и градушка, според народното вярване не са друго, а хали или пък хали ги предвождат.

Най-големите врагове на ламите са змейовете, които постоянно водят с тях борба, за да запазят нивите и сеитбите от опустошителни дъждове или градушка.

Ламята е много голяма и може да глътне цял човек наведнъж; тя обикновено гълта моми и живее в дъното на морето или дълбоките езера.

В някои песни ламята се рисува като голяма змия:

Люта змия троеглава,
Троеглава, шестокрила,
Дванайсет опашата.
Заечала, зафучала:
Със душата порой носи,
Със крилете гора ломи;
Дека мине, все повехне,
Дека стъпи, все изсъхне;
Усили се у планина,
У планина, у пещера.

Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, Срв. СбНУ, II, 7, Софийско

В някои песни ламята се начертава още по-страшна:

Но е била лоша ламя,
Лоша ламя с девет глави.

СбНУ, IV, 12; VII, 152, Прилепско, в приказката за Цане и ламята

В житието на св. Георги се казва, че св. Георги убил такава ламя, та избавил царската дъщеря и отключил кладенците, които тя била заключила. Такава досущ подобна приказка има и в нашите приказки за келеша, който ходил на долния свят и тамо убил ламята, та избавил царската дъщеря, на която бил ред да я глътне. (Из сборника ми приказката за Келеша, слушана от баба Вълкана, с. Литаково.)

Халата според народното вярване пада по долините и по нивите като гъста мъгла, та обира плодовете на класовете; затова някога нашите юнаци, като съгледвали такава мъгла, ходили са, та са се борили с халата и я убивали. (Баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко, баба Стоеница, с. Балванци, Търновско, баба Мича

Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско. Приказка, от баба Мича, допълнена от другите.)

Колкото и да са големи, страшни и силни ламите, все нашите юнаци не са се плашили от тях, не са бягали, а са влизали в двубой и са ги побеждавали — убивали.

Засйлила се страшна ламя,
Троеглава, шестокрила,
Йощ дванайсет опашата,
Засилила се у планина.
Зйме седи у планина,
Лете пада тъмна мъгла
Покрай Трояново село.
Лежала е малко, много,
Малко, много, три години.
Изгладила вси орачи,
Вси орачи, вси копачи.
Не е била тъмна мъгла,
Но е била сура ламя.
Дочул ми я Вранко юнак,
Па я погнал да я гони.
Гонил ми я малко много,
Два дни, три дни, две недели.
Настигнал я в планина,
Извади си тънка сабля,
Преплатй я на три плата,
Та потекли до три реки:
Една река жълто просо,
Жълто просо по орачи;
Друга река бяло мляко,
Бяло мляко по овчари;
Трета река руйно вино,
Руйно вино по копачи.

Из сборника ми от баба Деспа с. Ресен, Търновско. Срв. варианти СбНУ, VIII, 12; IX, 6; XII, 4

Вярването народно намеква в приказките, че има и женска ламя и че тя има ламчета, които дой с мляко. (Срв. приказките в СбНУ, IV, 123, Пещера; VII, 152, Прилеп.)

5. *Караконджо*

Народното вярване го представлява като дух, който борави само веднъж през годината в един период от 12 дни — от Бъдня вечер, па до Водици, т. е. през целите тъй наричани *Мръсни* или *Погани дни*.

Караконджо се представлява от народното вярване като кон с човешка глава и криле, който може да хвърчи; той е половин човек — от горе до предните крака, а половина кон — с четири крака, с копита, опашка конска и криле. (Баба Деспа, с. Ресен и баба Стоеница, с. Балванци, Търновско, баба Анка Димова, с. Бутров, Русенско, дядо Кньо Христов, с. Подвес, Карнобатско.)

В с. Драглище, Разложко, караконджола представляват като нечисти духове много; те са човеци голи, които ходят и мамят хората и ги хвъргат в дълбоките вирове или от високи стени. (Срв. „Труд", год. II, 950, с. Якоруда, баба Дона.)

Щом се свърши Бъдня вечер, т.е. щом се прекади трапезата, караконждо дохожда и тръгва по улиците; той борави обаче само през потайна доба; щом пропеят първи петли, той се изгубва. Той напада на онези човеци, които излизат през потайна доба или пъ-

туват и ги възсяда да го носят по полето, додето пропеят първи петли. Коледарците и тези, които имат в пазвата си чеснов лук от Бъдня вечер, караконджо не ги закача. (Баба Йона, с. Раковица, Кулско, баба Дона Иванова, с. Карабунар, Бургаско, баба Деспа, с. Ресен, Търновско. Срв. Ж. стар., I, 40.)

За да не бъдат нападани от караконджоли, зимат още живи въглени от бъдняка, потопват ги във вода, прекадена на Бъдня вечер, и пият; тая вода пъди караконджолите. (Баба Стамена Минкова, с. Жеравино, Кюстендилско. Срв. СбНУ, VI, 90, Царибродско; XII, 126. Битолско.)

В моите изследвания аз срещнах много конкретни случаи, които ми се посочиха за селяни, яздени от караконджола.

В с. Старо село, Тутраканско, срещнах *караконджо*, когото правят през Мръсните дни. Изкуствено направен човек като голям кон ходи по къщите, придружен от няколко души свирджии, играе и прави смехурии. Тоя обичай се правел, за да бяга караконджо от селото и да не смее да язди никого. Приложената рис. № 148 представлява караконджо.

Има още няколко духове, които са познати не навсякъде в еднаква форма. Тия духове са:

6. Сейбия, стопанин

Туй същество се представлява различно от народното вярване. Някъде стопанинът е смок (змия), а някъде дух.

Главната роля обаче е да пази отреденото му имущество: лозя, ниви, гори, ливади, планина, къща, село и тем подобни недвижими имоти.

Някъде стопанинът на къщата не е друг дух, а духът на отдавна, много отдавна починал прадед от влаката или семейството, но който е бил прочут на времето си човек: войвода, влиятелен селянин, прочут свещеник, владика, калугер, светец и пр. Тоя починал прочут прадед се являва на домашните и ги предупреждава за всичко зло, което има да стане. Той става един вид благодетел на цялото семейство, закриля ги от зло и напътствува към добро. В негова чест има устроен обред с обичаи. (СбНУ, XIV, 185—188, Неврокопско.)

Ако стопанинът на имота е смок, тоя смок не бива да се бие, защото голямо нещастие ще бъде последвало тогова, който се опита да го убие: такъв или осакатява с ръка, с крак, или падал в *ограма* (парализация), или се побъркал с ума, или умирал. (Баба Деспа, с. Деремахле, баба Каля, с. Къзъклисе, Къзълагачко, баба Рада Тоньова, с. Търново при Сеймен, баба Пена Ристова, с. Стубел, Кутловско, и др.)

Смокът пазел сънорите от всяко зло, от опустошение, от градушка, па и от крадци. Ако някой дойде да обере или открадне плодове, сено, дървета, грозде и пр. — смокът се изпречва, до-

стигва го и се увива около него, та му счупва костите. (Баба Вълкана, с. Литаково. Срв. СбНУ, XII, 127, Битолско.)

Ако е дух, той се являвал в различни образи: като старец, като бивол (в Лехово, Демирхисарско), като човек на кон (Кърчово, Демирхисарско), като пръч и пр.

В която къща или в което село няма стопанин — там вълнуват болести. (Баба Рада, с. Търново при Сеймен, баба Морфа Димитрова, с. Дерекьой, Кьзълагачко.)

В Западна България стопанинът на къщата е светец, в чест на когото е устроена служба; също и на сънора стопанинът е пак светец, в чест на когото са устроени оброците; а така и на селата, в чест на когото са устроени сборовете. (За стопаните срв. още СбНУ, IV, 110, Демирхисарско, в мърваците; IX, 130, Велес; XII, 127, Битолско.)

Същият стопанин някъде в Битолско е познат още под името *стихия*. (СбНУ, XII, 127.) Обаче тоя дух е друг.

7. Стихия

Стихия или стихии са жени с много дълги коси, разплетени. Те живеят в най-дълбоките вирове на реките. Когато се къпят човеците, ако попадне някой в това място, дето живеят стихии, те го хващат и удавят. Ако поиска да избяга, те хвъргат след него дългите си коси, сплитат го с тях, улавят и пак го удавят. (СбНУ, IX, 131, Велес.) Тия духове не срещнах никъде. По реките и дълбоките вирове, както се каза по-горе, живеят женски духове, но това са самодиви.

8. Сянка

Сянката според народното вярване е неразделна част от човека и неговата душа. За сянката ще говорим подолу. В някои обаче места сянката считат за особено невидимо същество, което могат да виждат само *въперарите* (тия, които гонят вапирите). Сянката живее в къщите и в която къща има сянка, тамо домашните постоянно боледуват. Тоя дух отивал особно тамо, дето имало трудна жена, за да я мъчи: да боледува и да ражда преждевременно. В Охрид същият дух се именува *сенища*. (СбНУ, XIII, 139.) Подобен дух на друго място не срещнах.

9. Ехо, екот, ехтава

Ехото не е дух, но отклик на такъв нечист дух, който живее в пещерите, скалите, клисурите и други пусти и усамотени места. Затова много лошо е човек да откликва, когато чуе ехо, защото нечистият дух го изпива. (Баба Мария, с. Пашакьой, баба Рада, с. Търново, баба Деспа, с. Ресен, Търновско.)

ЧЕТВЪРТА ГРУПА

Невидими същества, които са произлезли от човека. Тия духове първобитно са били човеци, но отпосле, като са умрели, станали са лоши духове.

Тук идат следните духове:

1. Вещица

Вещицата е лош дух, въплотен в лоша жена, която живее, но чрез силата на тоя дух тя тоже е един вид дух. Жена-вещица хвърчи, преобразява се на гъска, куче, вълк и пр.; тя не се събира с никого, живее край реки в *пусти места* и тамо се занимава с магии, за да прави пакости на хората.

Една жена става вещица чрез силата на лош дух или дявола.

Вещица става само лоша жена: курва, сводница и родена с нишан или пък мъртвородена, а после чрез надуване съживена.

За да стане една жена вещица, трябва да бъде *отродена*, т. е. да не ражда вече, да е прехвърлила 50-те г.; става и по-млада, ако е бездетка. (Баба Пена Ристова, с. Стубел, баба Елка, с. Чупрене, баба Стоеница, с. Балванци, Търновско.)

За да стане вещица, трябва да извърши следното:

На велики четвъртък зима първото яйце, което е снесено от черна кокошка, и то ако е снесено много рано, преди слънце. Това яйце ще носи под мишницата си, додето се излупи. Пиленцето трябва да бъде също като майка си черно; ако е бяло, сиво, червено — не става. Това пиленце заколва на пусто огнище, като се съблече гола-голеничка, и с тая кръв ще намаже всичките стави на снагата си, т. е. всичките места, дето снагата на човека се превива: на краката, на колените, на кълките, на ръцете, на пръстите, лакътя, рамото, шията и пр. После се облича в нова никога необличана или новоскроена и ушита риза; и така с кръвта престоява 40 дни; после пак в потайна доба отива при някоя воденица *ôпачница* или *левâк*,в която витлото се обръща наопаки — наляво; тая воденица е обикновено с едно витло. И тука под воденицата, под самото витло се окъпва и измива. После, пак гола-голеничка, отива на керепа или при яза на същата воденица и се полива с приготвени самовилски билки, сварени в ново гърне и на пусто огнище и на огън от *бял бодил*. Тук тя се вече предава на дявола и като се полее с тия самовилски билки, дяволът става за нея видим. Тя се разговаря с него, получава поука и като се чуят първи петли, тя се връща у дома си, но вече не обикновена жена, а *вещица*.

Тая жена-вещица сега със силата на дявола може да става същество свръхчовек: може да познава всичко, що има да става занапред; може да познава кой какво е правил, какво има да му стане дори и какво мисли. Може да лекува всички болести; със силата на магиите тя може да навежда на човека разни болести, премеждия

и напасти, дори и да го умори, а може и противното: да пропъдва разни болести от човека, да отстранява премеждия и напасти и да дига от легло най-опасно заболелия. Може със силата на своите магии да отдели мъж от жена или отделени пак да ги събере; може да направи, щото по една мома момците да лудеят, а и противното: никой да я не погледва, всеки да бяга от нея. Може да преобразява момък на елен, а мома на кошута и обратното: да повръща пак в първия човечески образ преправените такива.Със силата на магиите тя може: да сваля месеца, да докарва лъжд, па дори и наводнение или да прави суша. Може да обира млякото от стадото, житото от нивите. С една дума, може да върши всичко, що поиска. (Баба Дона Узун-Николова, с.Шипка, баба Морфа, с. Дерекьой, баба Вълкана, с. Литаково, баба Елка, с. Чупрене и др.)

Такива вещици според народното вярване се познавали по това, че устните и снагата им са покрити с черно-модри петна, на пулове. (Баба Морфа, с. Дерекьой, баба Руса, с. Кипилово. Срв. СбНУ, XII, 127, Битолско.)

Вещицата вечер лягала и заспивала; щом заспи, душата ѝ излизала, а трупът ѝ остаял като мъртъв, само че слабо дишал. Душата в образа на жълто-черна пеперуда, наречена тоже вещица, лети цяла нощ и когото срещне или доближи, изпива го. Особно налитала на деца бозайничета и на хора, които лятно време спят вънка на двора или под кошовете.

Така хвърчи, додето пропеят първи петли. Щом пропеят петлите, душата ѝ се връща в тялото и го оживлява.

Ако обаче в това време някой обърне трупа ѝ, душата, като се върне, не може да го познае и не влиза и трупът остая завинаги мъртъв, а душата се скита като нечист дух в образа на жълто-черна или тъмночервена пеперуда и остая вещица. Ето защо човеците бягат от тия пеперуди и ги убиват, като вярват, че те са вещици. Когато хвърчи в образа на пеперуда, вещицата се вижда като огън или пламък и оттамо се познава, че не е пеперуда, а вещица. (Баба Вида, с. Стакьовци, баба Стоеница, с. Балванци, баба Деспа, с. Деремахле, баба Кера Желязкова, с. Балван. Срв. СбНУ, XII, 127, Битолско.)

Всяка вещица обаче не става на пеперуда. Вещицата още може да става невидима и се претваря на разни животни: гъска, куче, вълк и пр. „Така видиш, че иде жена насреща ти, но тутакси не видиш нищо, а после малко хвърчи гъска около тебе или куче се изправи на пътя и те лае, или вълк и клоцка със зъбите си срещу тебе“ — казват баба Вида, с. Стакьовци и баба Пена Ристова, с. Стубел.

Вещиците още се казват и *самодиви* и *самовили*. (СбНУ, IX, 126, Софийско.)

Покойникът йеромонах Иосиф брадати, като говори в своите пламенни проповеди за жените, изобличава ония, които ходят по самовили и бродници. (Вж. статията ми „Йеромонах Иосиф брадати“, принос към историята на българската литература, СбНУ,

XVIII, особния отпечатък, проповед №28, стр. 29.) Това е споминял по тая причина, понеже и народът е наричал вещиците и магьосниците още и самовили.

В с. Кумарица имало такава самовила жена. Тя ходила нощем по реките и вировете и тамо се срещала със самодивите, които й давали сведения, като коя болест с какъв цяр се лекува, кой от какво страдае и пр.

И в с. Суходол имало също такава жена — самовила, по име Хубавела, но тя само лекувала, а никакви пакости не е правила на хората. (СбНУ, IX, 126.)

От моите лични изследвания аз се срещнах с тия конкретни случаи. Вещици са били: Тодора и Мицка в с. Крива бара, Стойна в с. Ковачица, Цонка в с. Комощица, Пена в с. Толовица, Дуда в с. Вълчедръм, Камена в с. Василовци — всички Ломско, и др. в други околии. (Вж. Ж. стар., I, 49.)

Вещиците се наричат още *магьосници*, *бродници*, *билярки:*

Майка ти вещицата,
Мама ти магьосницата,
Мама ти бродницата,
Мама ти билярката,
Що знае много магии;
Що знае биле всякакво,
Та омая младо и старо —

се пее в песента, дето момъкът упреква любовницата си, че го омагьосала, омаяла, бильосала, та лудее по нея.

Б р о д н и ц и са, които бродят нощно време по вирове и пусти воденици и се дружат с дяволи и самовили.

М а г ь о с н и ц и са, които правят магии.

М а м н и ц и са, които мамят млякото от стадото и житото от нивите.

Б и л я р к и, които със силата на билките правят магии.

А всички са вещици.

Вещиците се рисуват в народните приказки, че обитават в пусти места, край реки и че имат общение с дяволите и самодивите. Те имат пиленца, които не са обикновени пиленца, а змийчета. Те могат да правят всичко. (Вж. приказката в Ж. стар., I, 46—49.)

2. Вампир

От човека или някои обекти (особено закопано имане) можал да стане дух нечист, но чието съществуване не е трайно, а временно. Тия нечисти духове стават по различен начин и носят различни имена: *вампирин*, *плътеник*, *въпер*, *лепир*, *вапир* и *дракос*.

Тия различни имена носи душата на човека в различните места и български краища. Плътеник в Западна България; вампир във

Воден, Битоля и Самоковско; въпер в Демирхисарско; лепир в Търновско; вапир в Прилепско; дракос в Хасковско.

Плътеник, *оплътен*, е душата на човека след неговата смърт. Според народната вяра душите или сенките се оплътват после смъртта на такива лица, които са били изедници и грабители народни; хайдуци и паличи, които са ходили по друмищата, та обирали и убивали пътници, или са палили къщи, снопе, сено и пр., изобщо наречени *паличи*. Жени, които са били курви, предателки и ятаци на хайдуци и паличи; кръчмарици, които са били в също време курви и са дружали с турци и които са давали екснк; жени, конто са били вещици, бродници, магьосници, билярки, мамници, та с магии са причинявали злини на света.

Тия всички без друго стават нечисти духове вампири или плътници, защото душата им не може да се изкачи горе на небето, а остая някое време тук на земята да се мъчи и тя със силата на дявола стане вампирин. (Баба Елка, с. Чупрене, баба Вида и баба Тодора, с. Стакьовци, Белоградчишко, баба Йона, с. Раковица, Кулско, баба Пена, с. Стубел, Кутловско, баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, баба Райка, с. Княжа, баба Стоеница, с. Балванци, Търновско, баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко, и др.)

Плътеници, които стават условно:

Тези, които падиат убити от куршум, които бъдат обесени, удавени или посечени. (Баба Стоеница, с. Балванци и баба Деспа, с. Деремахле.)

Тези, които посягат сами на живота си, та се убиват. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Велика, с. Русокастро.)

Тези, които са умрели много стари. (Баба Вида, с. Стакьовци, баба Суса, с. Обеля, Софийско,)

Тези, които, когато умрат, не са кръстени или не са помазани с масло (зейтин) и вино и са погребани непрекадени. (Баба Руса Славова, с. Кипилово.)

Тези, които мъртви не са окъпани, а заровени неокъпани. (Баба Дона Узун-Николова, с. Шипка.)

Тези, които мъртви не са пазени, та ги прескочило нещо: котка, кокошка, или са давали жените една на друга нещо през мъртвия труп. (Баба Пена Ристова, с. Стубел.)

Оплътването на един човек вярването народно счита за голямо задгробно мъчение на умрелия, но в също време то съставлява и голямо безчестие за семейството. Душата на умрелия се мъчи, но мъка и скръб чувствуват и живите.

Ето защо, когато умре човек, първата грижа на домашните е да го окъпят и помажат със зейтин и вино и да го прекадят, а така също и да го пазят да го не прескочи нещо.

Стар ли е много и изпуснат ли да го прескочи нещо — за да се не оплъти, лекуват го. Лекуването се състои в това. Промушват корема му (на пъпъка) с дълъг голям нажежен гвоздей, наречен *паламарец*. Това се върши, когато ще го турат в

гроба. (Срещнах такива сцени в селата Ярловица, Ломско, 1886 г. и в Обеля, Софийско, 1893 г.) Операцията или лекуването по тоя начин се казват *спони*, „турят му спони" (СбНУ, XII, 266, Самоковско.)

Също турят в пояса му запалителни вещества: барут, кибрит, кълчища и др., а ушите му запушват с памук.

В Демирхисарско забиват в корема му голяма игла, а отгоре турят тръне от капина и пак вещ, която лесно гори. (СбНУ, V, 110, с. Лехово и с. Кърчово.) Някъде освен това режат на умрелия петите. (Баба Пена, с. Стубел, Кутловско.)

Вампирът или оплътеният е сянка, а тая сянка според баба Стоеница в с. Балванци е неговата душа. Той ходи нощ и понеже е сянка, влиза през всяка дупчица и пукнатина; само не смее да влезне през куминя, макар че е много широк, и през вратата, ако има на тях окачени нищелки.(Баба Стоеница.) Той ходи, та прави пакости, защото, като грешен и надут от дявола, той е зъл и отмъстителен. Той чупи и хвърля покъщнината: грънци, паници и друго; той излива котлите с водата върху огъня и го гаси; той бие хората с тояга; той натиска заспалите и ги души — а тежи много тежко. (Баба Стана, с. Криводол, Ломско.)

Дене седи в гроба, а нощно време излиза и борави до първи петли; после първи петли той се губи —прибира се в гроба. Така трае до 40 дни; ако не бъде убит, той се *увълчва*, т. е. усилва се и вече ходи не само нощ, но и дене и вече се не прибира в гроба. Ето защо до 40 дни лесно може да се убие, защото се намира дене в гроба, а после 40 дни много мъчно, защото трудно се намира къде е. (Баба Мария, с. Криводол, Врачанско.)

Убиват го само *глогове* (*глог*) — човеци, родени в събота, конто го виждат. Тия глогове или *вампираджии* са човеци освен съботници още и такива,които са зачнати от самите плътеници или вампири. Само тия вампираджии могат да виждат и убиват вампирите.

Ако по разни причини плътеникът доживее до шест месеца, той се *икоства* — както казват в Самоковско, или *увампирва* — както казват в Западна България, т. е. получава плът и става човек, същ, какъвто е бил и преди смъртта си. Само сега тоя вампир има месо и кожа,а няма кости и нокти; костите му са хръщел. Тоя вампир живее като човек, само че пребягва надалече, дето го не знаят и не познават, и тамо се занимава с търговия или занаят. Той се жени като всичките хора и има деца; тия деца от такива вампири са ония вампираджии или глогове, които са единствени способни да познават плътеници и вампири, да ги виждат и убиват.

Тия вампири пият кръвта на добитъка, па и на човеците, защото друга храна не ядат. Познават се по това, че всякога са чипи — без нос, и че тялото им е меко: когато ходят, то се друска и люлее. (Дядо Стойно и дядо Христо, с. Какрина, Ловчанско, дядо Георги и баба Петровица, с. Брусен, Тетевенско, дядо Калчо, с. Горно Павликени и др.)

Вампирът става много пакостен, ако преживее три години. (Дядо Калчо, с. Горно Павликени.)

В народа сочат на многобройни конкретни случаи.

В с. Доспей, Самоковско, се помни и разказва такъв случай. От селото имало човеци, отишли в Стамбол по работа. Тамо един човек умрял и се уплътил. Като преминал времето, той се укостил и тръгнал от Стамбол, та си дошъл в село. Жена му, която била уведомена за смъртта, като го видяла, познала го по носа и по друго, че не е предишният й мъж, а увампиреният. Тя разказала на селяните за всичко и те се събрали, хванали го и като се и те уверили, че е вампир, затворили го в една плевня накрай селото, запалили я и го изгорили. (Лично събрал сведения в с. Доспей, 1903 г., януари 16. Срв. СбНУ, XII, 266.)

В с. Варуш, Прилепско, някой си Паче умрял и се увампирил, а го убил с пушка някой си Гьоре Ачков. На сутринта при гроба на умрелия намерили пихтия кръв. (СбНУ, VII, 148, Прилепско.)

В с. Месимир, Воденско, преди 50—60 г. имало много вампири. (СбНУ, III, 147.)

В Ломско тоже имало много вампири. (Ж. стар., I, 43.)

В записките на пътешественика Герлах, който посетил Турция в 1573—78 г., четем следните редове касателно същите вампири:

„На 19 август 1577 г. Доминик, нашият драгоманин, разказва, че в България и Гърция (тук разбирал Румелия, Тракия) някои умрели и закопани хора, като били отлъчени(?) от църквата или другояче безбожни, не гнияли. Нощем влизал в тях дяволът, щото излизали из гробовете и плашили хората, понякога дори ги заразяват и отравят. Заради това ги изкопават и изгарят. Тогава всеки един от това място принася едно или две парчета дърва на огъня и поповете стоят при него с кадилница и викат: „Господи помилуй!“

Същото се случило в Цариград на 21 май 1575 г. Турците по просбата на гърците изгорили тялото на един грък, който наред две години бил останал в гроба цял с кожата си. Някои приказвали, че са го видели още същата нощ след смъртта му, а според други той нощи излизал и умъртвил 15 човеци. (Gerlach, 94. Гъркът, 375. Разказ на Доминик.)

Тоя разказ е много ценен за нас, защото той посочва как са гледали нашите деди на същия въпрос още в XVI век.

Умъртвяването на вампирите извършват само глоговете или вампирджиите. Начините са различни според усмотрението на глога. Или са вадили трупа и са го изгаряли публично — случаи, каквито ни сочи Доминик; или разравят гроба и промушват трупа с шиш нажежен, а после го заливат с вряло вино и зейтин — случай, какъвто ми посочиха в с. Камено поле, Врачанско; или го убиват с куршум — случаи много, каквито мене лично съобщиха

и какъвто е описан в СбНУ, IX, 130, Велес. При тоя случай се предава, че вампирът много обичал музиката, затова вампирджията му свирел и вампирът излизал да играе. Додето той играял, вампирджията го убивал с пушка.

Убитият вампир става на черна съсирена кръв. (СбНУ, XII, 126, Битолско.)

3. Нави, навяци

Малки дечица, които са умрели некръстени, и ония, които са родени от моми или вдовици, а после умъртвени, и ония, които с билки са умъртвени още в корема на майка си и са избити — те всички не могат да отидат тутакси на небото; душите им за някое време се скитат тук на земята, мъчат се и дирят майките си — виновници на тяхното скитане, да си отмъстят. В това скитане и търсене майките си, за да си отмъстят, те налитат на всяка жена-родителка или още трудна, и им причиняват пакости — устрелват ги и те *навясват*, т. е. падат в несвест и много пъти умират.

Поради това те са духове нечисти.

Тия духове се казват *нави* или *навяци*. (Баба Фила, с. Белица, Харманлийско, баба Рада Тоньова, с. Търново при Сеймен.)

Тия нечисти духове имат образ на пилци, но голи без перушина, големи колкото едно орле и излизат, та хвърчат само нощно време — от *голяма вечера* до първи петли. (Баба Фила.) Като хвърчат, те пищят или пеят и трудна жена или скоро родила, като чуе тяхното пищене или пеене — навясва, т. е. пада в несвяст и мъчно може да се повърне в съзнание. Трият я, дърпат я, па дори и гърмят над нея с пушка за да я свестят, защото, ако остане в несвяст, макар и малко, тя умира. (Баба Фила, с. Белица, баба Рада, с. Търново, баба Велика, с. Русокастро.)

Навите са опасни много, защото те летят през девето село, през полета, реки и планини и отдалече подушат дека има трудна жена или наскоро родила.

За да бъде запазена една жена от тия лоши духове и от тая напаст, вярването народно препоръчва да се зимат следните мерки:

Еньовският венец, изплетен от тревата еньовка и други самовилски билки, се пази и къта до другата година. Когато една жена е трудна и наближава да роди, тя се провира през тоя венец три пъти. Навите, като се приближат при тая жена, усетят силата на еньовката и бягат от жената. (Баба Велика, с. Русокастро.)

Ако няма такъв венец, тогава домашните затварят къщните врата и окачват на вратата нищелките и не ги отварят никак до първи петли; нито пък пускат трудната жена да излиза навън после вечера, па до първи петли и по-късно. Навите пищят, летят около къщата, но на трудната жена не могат да сторят нищо. (Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско.)

Ако жена роди, турят при главата ѝ катраника от колата и една глава кромид, набучена на шиша или на шило. Като мръкне, *родулята* трябва сегиз-тогиз да похапва от кромида и това прави, додето се кръсти детето или до две недели. (Баба Върба Гинева, с. Ресен, Търновско.)

Някъде пък, щом роди жената, вечерно време ѝ връзват краката и така с вързани крака преспива нощта. Туй правят пак, додето се кръсти детето или додето склопи две недели. Навите, ако дойдат и я намерят с вързани крака, не я удряли, защото си казвали: „Това не е наша майка; ако я земем, как ще може да върви с нас, като ѝ са вързани краката. “ (Баба Рада, с. Търново при Сеймен. Срв. СбНУ, VI, 90, № 30, Царибродско; IX, 131, Велес; XII, 268, Самоковско; XIII, 142—146, Самоковско, Битолско, Прилепско, Велешко. Книжици за прочит, Солун, кн. III, 49.)

В Западна България тия духове се казват *лахуси*, *лафути*. (Срв. Ж. стар., I, 27.)

4. Зазидан

Народното вярване утвърждава, че всяка сграда, която се зида от камък с хоросан, като мост, темел на воденица, чешма, бунар, църква, кула или друго, но само не къща, тая сграда не може да трае дълго време, особно мост, воденица, чешма и кладенец, дето се има работа с вода: днеска го градят, нощеска се събаря, особно ако има окна (сводове). (Баба Рада Тоньова, с. Търново при Сеймен, баба Деспа Еньова, с. Ресен, Търновско.) За да трае дълго време и да може да устои на водата, трябвало е да се зазида в темеля човек (мъж или жена).

Зазиданието се извършва по два начина: или се зазидва сянката на човека, или се зазидва самият човек.

З а з и д в а н е н а с я н к а т а става по тоя начин: Главният майстор пригатвя пръчка от тръстика и когато някой от селяните е дошъл да гледа или ако няма никакъв странен човек, тогава се зима някой от работниците-чираци, без да види той, отмерва му сянката и тая тръстика зазидва бързо в темеля. Времето, което е най-сгодно да се зазидва, т. е. да се мери сянката и зазидва, е пладне, едно защото тогава всичките майстори, калфи и чираци почиват — пладнуват, та не могат да видят що прави главният майстор, а друго, че тогава сянката на човека е най-кратка, та и пръчката е малка. (Баба Деспа Еньова, с. Ресен, Търновско, дядо Кольо Живков, с. Мъглиш.)

След зазиданието на пръчката темелът става здрав и зданието трайно.

Зазиданият човек (мъж или жена) начиня да линее, да вехне и съхне и никакви церове, никакви билки, па и никакви магии не могат помогна на такъв — той умира без друго. Когато умре, тялото

му се погребява, но сянката му, т. е. душата му, не може да отиде на небото, а остая някое време на земята да се мъчи: тая сянка се върти всякога около това здание, дето е зазидана, и излиза само нощно време в потайна доба. Тая сянка излиза в образа на човека, който е зазидан: мъж, жена или мома, и ако е мома или жена, тя пее. Ако някой човек мине в това време (потайна доба) наблизо край туй здание, зазиданата сянка се преправя на разни животни и напада го, та го убива, като мисли, че тоя пътник е майсторът, който я зазидал и който е причина за нейното нещастие.

Удареният човек се разтресва, отива си у дома и умира. (Дядо Кольо, с. Мъглиш, баба Желя Райкова, с. Вресово, Айтоско.)

Животното, на което се преправя сянката, когато ще нападне човека, се казва *таласъм*.

Срокът, през който сянката се мъчи и стои на земята, зависи от самия зазидан човек. Ако е мома, невеста, момък или други, които са били праведни — те излизат до седем или девет години; ако ли са били грешни — те се явяват и до тридесет. (Баба Морфа, с. Дерекьой, баба Дона, с. Шипка. Срв. СбНУ, VII, 146, Прилеп; XII, 126, Битолско.)

Зазиданието на самия човек става по тоя начин. Нарече се, кой дойде утре най-рано и пръв да споходи майсторите, тогова ще зазидаме.

Майсторите зидат, но в кьошето оставена е дупка незазидана. Като дойде някой, той се примамва до дупката и като се приближи, тласват го в дупката и отгоре му хвърлят приготвени камъни. Той умира и остава с тялото и костите си в темеля на зданието.

В народните умотворения туй вярване е много разпространено и възпято. Така:

В СбНУ, I, 69, с. Локорско, Софийско, се разказва как майстор Манол зазидал в темеля на моста жена си, защото тъй се паднало на хвърленото жребие.

В СбНУ, II, 72, №3, Пирдоп, пак майстор Манол зазидал жена си Петкана, която дошла най-рано да му донесе обед. Така са били уговорили и додето другите майстори поръчали на жените си да не донасят *ручок* много рано, майстор Манол забравил да стори същото.

В СбНУ, II, 75, Чепино, пак майстор Манол зазидва жена си по същата причина.

В СбНУ, II, 78, с. Арда, Ахърчелебийско. Трима братя градили здание; трябвало да турят в темеля човек и решили: който дойде на другия ден най-рано, него да зазидат. Дошла жената на Стояна, която била най-вредната, най-добрата. Като я съгледал отдалече, Стоян поронил сълзи, но нямало се що, трябвало е да изпълни обета и зазидал я.

В СбНУ, III, 81, №17, с. Устово, Ахърчелебийско. Пак трима братя градили мост. Тук булката е Струна, която дошла найрано. Мъжът ѝ я измамил да слезне долу в темеля, за да му извади венчалния пръстен, и когато тя слезнала, майсторите нахвъргали отгоре ѝ приготвените камъци.

Тук нямаме среща с премерване на сянка, а с насилствено зазидване на самото обречено лице, т. е. втория начин на зазидване.

5. Върколак

Човек хайдук, палич и изедник, когато загине по планините, горите, шумаците или кръстопътищата и друмищата и се сплуе или мършата му изядат орлите, гарваните, вълците и други дивеч — ставал на върколак, дух нечист, лош, отмъстителен, къкъвто е бил и приживе. Душата на такъв човек не можала да отиде на небето, а оставала тука на земята дълги години да се мъчи и да прави зло на хората. (Баба Стана Първанова и баба Йона, с. Раковица, баба Вида, с. Стакьовци, баба Пена, с. Стубел.)

Върколакът се заселвал в пусти воденици, в пусти ханища по кръстопътищата, в пусти кули, пак в горите — т. е. в такива здания, които са далече от села и градове и други населени места и дето човек не пристъпва и не живее. (Баба Вида и баба Тодора, с. Стакьовци.)

Върколакът, който го видял, казва, че имал едно око, голямо колкото едно яйце, и това око е на челото му. (Баба Елка, с. Чупрене. срв. Ж. стар., I, 38—39.)

Той излиза нощно време в потайна доба и борави до първи петли. Кого срещне или който мине близо при мястото, дето е убит или дето живее — върколакът го напада, удушва го и му изпива кръвта. Има много приказки, в които се рисуват пакостите на върколака; една такава е изложена в Ж. стар., I, 39.

За да изчезне върколакът от едно място и да не прави пакости, според баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина и дядо Петко Куковски, с. Горна Кремена, трябва на това място, дето е паднал разбойникът, хайдукът, паличът или друг — да се свети вода, а найдоброто е да се тури на това място кръст и да се направи оброк.

6. Устрел

Устрелът е дух пак на човек, който става устрел след смъртта си. Народното вярване знае за тоя дух следното.

Ако умре дете, зачнато в събота и родено в събота, а умряло некръстено, после девет дни душата му ставала устрел, т. е. лош дух. Той пробива дупка на гроба си и излиза на бял свят. Цяла нощ ходи по гори и полета и дири добитък да пие кръв, защото е жаден и пие само кръв. Като пропеят петлите, той се

прибира в гроба. Той пие кръвта на овци, волове, крави, коне, а много рядко напада на биволи и впрегнати волове.

Дене лежи в гроба, а ноще излиза за плячка. В съботен ден той не излиза никак, защото тоя ден губел всякаква сила.

Като наякне, той начиня да пътува по-надалече от гроба си. Намери ли някъде из гората или полето стадо, той остане тамо и пие кръвта на стадото, додето го не довърши. Той вече в гроба си не се връща, а лежи или между роговете на някой добър юнец, или между задните крака близо до сисите на ялова крава.

Че едно добиче е изпито от устрел, познава се по това, че на заранта се намира мъртво и на гърбината е подуто и посиняло месо или на корема — това е мястото, дето устрелът е пиел кръвта. Добиче, което е изпито, умира още същата нощ.

Най-напред начинял да пие кръвта на най-добрите добичета и след като ги довърши, той начинял по-слабите. Като довърши цялото стадо (съвсем слабите оставял), той се премествал в друго стадо.

Той си менявал тежината: понякога е толкова лек, щото и един овен го не усеща; а понякога е дотолкова тежък, щото под него пада и юнец, па и силен вол.

Като се настърви, той напада и на човек, но само когато спи; той го издебва и го напада, когато заспи, та го изпива. Пие му кръвта от гушата.

Устрелът, ако преминат шест месеца, можел да се укости и да стане човек, както и вампирът. В това си състояние той се женел и от него се раждал вампир.

Устрелът може да се види и убие само от съботник.

Устрел се пропъдвал само чрез жив огън. Затова, когато завладее болест и мор по говедата, селяните правят жив огън и прекарват през него целия добитък и внисат от тоя огън във всяка къща. Тогава устрелът, като се приближи при стадото или при някое добиче и помирише живия огън, бяга, защото живият огън е по-силен от него. (Баба Морфа, с. Дерекьой.)

7. *Мамниче*

Мамничето е дух, създаден от човека посредством яйце.

На Велики четвъртък яйцето, което е снела кокошката рано, преди още да е изгряло слънцето, зима се от жена, която ище да има мамниче, носи го под мишницата си на голо, додето се излупи.

Туй пиле ставало мамниче. То веднага хвръквало, щом се излюпи. Ходи, дека ходи, но все се връща при майка си, т. е. жената, която го излюпила. То донася на майка си, каквото пожелае: пари, злато, пръстене, гривни и други накити.

Но мамничето колко е полезно на майка си — жена, толкова е

вредително и пакостно за другите. Като лети, мамничето издавало много чудна мелодия, която омайвала човеците и като ги омаломощавала, те падат в несвест и умират. Ето защо вечерно време, като чуят гласа му, хората си запушват ушите да го не слушат.

Много голям грях е да се измъква мамниче. (Баба Деспа, с. Деремахле, баба Фила, с. Белица, Хасковско.)

По-горе видяхме, че от това пиле, произведено по същия начин, жена, която го измътила, със силата на кръвта му ставала вещица.

В Ахърчелебийско тоя обичай — да създават мамниче, съществувал и днеска и помаците, когато чуели гласа му, гърмели с пушка, за да го плашат да бяга. (СбНУ, I, 77, № 36.)

8. Таласъм

Той става от з а к о п а н о и м а н е с клетва. Хайдуци, които са хайдукували дълго време и награбили много пари, като не могат да ги носят със себе си, закопват ги из гората и планината някъде под някое дърво или край някой къмък — на лично място. Ако ли са ограбили много пари някъде из полето: обрали царската хазна, обрали някой селянин или пътник, а парите са много и не могат да ги влачат, те ги закопават край някоя чешма или кладенец или край някой брод на река — пак на лично място.

И като не знаят дали ще се върнат живи и здрави да го изкопат и приберат, хайдуците, като закопват туй имане (пари, злато, сребро, накити), заклеват го или заричат: „Туй имане да се явява на човеците като куче, котка, хрът, вълк или друго и който поище да го изкопа, да му се даде само ако извърши еди-какво си“ (тука се нарича: да се убие човек, да хапне нечистотии или друго), и си отидат. Ако се не върнат до девет години, имането се стори на нареченото животно и излиза нощно време. Ако някой мине ноще покрай туй място, имането излизало във вид на нареченото животно и връхлетява на пътника. Ако пътникът е малодушен, той се уплашва, разтреперва се, втресва го и умира. „Таласъмът го давил нощеска“ — казват за такъв.

Ако ли е сърцат и нестрахлив, той се бори с животното и гледа да го улови за ушите; щом го улови за ушите, имането му се подава: в ръцете му остават ушите, но не на животното, а на кюпа, казана или котела или друг съд с имането. (Баба Вида, с. Стакьовци, дядо Живко Петков, с. Чупрене, дядо Мило Стоянов, с. Камено поле, Врачанско. СбНУ, VII, 146, Прилеп.)

Имат и змейовете имане, само че тяхното имане е много огромно; това имане се намира в пещерите. Също и тяхното имане излизало като таласъм.

Има *малджии* (иманяри), които се занимават само с това:

да дирят дека има закопано имане. Те го познават по това, че на туй място нощно време у потайна доба горял огън. Да познаят дека има закопано имане и какъв курбан трябва да дадат —иманярите водят със себе си като съдружници човеци, вещи в гадателството, наречени *вражалцй* (*вражалец*), т. е. който познава къде има имане и какво трябва да се стори, за да се изкопа туй имане (Вж. Ж. стар., I, 36, 37.)

Народното вярване учи, че не всяко имане се подава всекиму: има хора, които, като са намерили и изкопали едно имане, всички участвуващи в това изкопаване са или умирали, или полудявали, или къщите им запустявали. (Дядо Никола Бабин- Предин, с. Орсоя, Ломско, дядо Йото Микоцин, с. Камено поле, Врачанско.)

В моите изследвания ми се посочиха много примери, дето такива лица са пострадали. Баба Вида Петруновица, с. Жеравино, Кюстендилско, ми посочи на такъв пример. Селянин намерил голямо имане и станал богат: купил овци, направил кръчма и станал търговец, но на края на годината полудял и умрял. Син му, който наследил това имане — и той полудял и се обесил. Имал само една дъщеря и тя била оженена в тяхно село. Майка ѝ, като останала вдовица, продала всичко и се прибрала при дъщеря си. Зет ѝ добър и работник селянин със средно състояние, но честит със съпругата си и с петте си дечица, момчета като ангелчета, като видял донесените жълтици — цяла една голяма делва, не рачил да ги прибере. Зел ги, насипал ги в един чувал, вързал за него един камък и ги хвърлил в един вир дълбок. Та си е честит — завърши баба Вида.

Проверих лично тоя разказ. Ходих в посочената къща и от баба Стамена Минкова, същата тъща на селянина, чух същия разказ. От същата баба Стамена зех и рядък, хубав „гайтан“ с всичките принадлежности за Етнографическия музей.

Каквото и да било закопаното имане, според народното вярване то се подавало с щастие и здраве само на сираци. (Баба Руса, с. Вресово, Айтоско, баба Калинка, с. Подвес, Карнобатско.)

Глава трета

ЗАДГРОБНИЯТ ЖИВОТ

А. Душа.
Б. После умирането.
В. Зад гроба, оня свят.
Г. Понятие за грях.

А. ДУША

1. Какво нещо е душа?

Народното вярване представлява душата в два неразделни образа: сянка и дъх. Тия два образа са така свързани един с друг, щото отделно не могат да съществуват. Сянката на човека се вижда, когато свети слънцето и грее месечина, а дъхът (дишането, душата) се вижда, когато е студено. Ако се земе сянката на човека, дишането не може без нея и човек умира, какъвто е случаят, когато премерят някому сянката и я зазидат, както това се посочи по-горе. Също и ако спрат някому дъха — той пак умира, каквото става, когато затиснат някому устата с кърпа и носа, та не дават да излиза дъхът. (Баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко, баба Фила, с. Белица, Хасковско, баба Рада, с. Търново при Сеймен, баба Стоеница, с. Балванци, Търновско.)

Душата не умира никога; когато човек умре, душата, т. е. сянката и дъхът, излиза из снагата му и отива на небото, а трупът му остая тука и изгнива. (Баба Върба, с. Ресен, Търновско, баба Дона, с. Шипка, баба Добра, с. Твърдица.)

Душата обитава в човека в сърцето и непрестанно излиза и влиза — сянката и дъхът, и оттамо ние усещаме, че сърцето тупти. Додето сърцето тупти, дотогава знаем, че душата е в нас, пъпле; като престане да тупти, това показва, че душата е излезнала и човекът е умрял. Когато някой не е умрял, а само се пренесъл, познава се по това, че сърцето му още пъпле, много слабо, но пак тупти. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Деспа, с. Ресен, Търновско, баба Рада Тоньова, с. Търново, Хасковско.)

Когато гледаме във вода, ние виждаме образа си по-ясно — а това е нашата душа, каквито ще бъдем, като умрем. Вечерно време не е добре да се оглеждаме у вода или в огледало, защото виждаме душата си, а тя не бива да се гледа вечерно време. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Дона, с. Шипка.)

Дете, което си гледа сянката, разболява се и начиня да се опиква; мома или булка — ако си гледа сянката, добива главобол, начиня да страдае от глава. (БабаСтоеница,с.Балванци; баба Върба, с. Ресен, Търновско, баба Руса Славова, с. Кипилово.)

Когато човек умира, душата излиза из устата, затова има и приказка на смях „Стискай зъби, та я не пущай!" — каквото сторил един богат човек, като почнал да умира. Той си стискал зъбите, като мислил, че ще спре душата си да не излиза. (Баба Стоеница, с. Балванци, Търновско, баба Мома, с. Тодювци, Еленско.)

Душата, като излезне из човека, става сянка, такава, каквато я виждаме във водата или огледалото, когато се огледваме, и като такава отива на оня свят; като такава се явява на живите; като такава излиза пред бога. (Баба Стоеница, с. Балванци, Търновско, баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко.)

2. Кога и как умира човек?

Човек умира, когато му дойде *умирачката*, а тя дохожда, кога е орисано да умре. У тоя ден, у тоя час, както му е орисано, умирачката дохажда и човек умира. От умирачката никой не може да избегне или да се скрие някъде. (Баба Стоеница, с. Балванци, Търновско, баба Руса Славова, с. Кипилово, баба Мича, с. Козар Белене, Свищовско.)

Като дойде умирачката, душата на човека почне да се стяга за път. Тя почне да се събира из краката, из пръстите, из ръцете — тогава се казва „бере душа". Като се събере цяла — сянката и дъхът, досвидява ѝ да излезне, но умирачката (смъртта) начиня да руши снагата. Тя почне да реже ставите с трион, да разглобва ставите със свредел и длето, да прерязва жилите, да турга перде на очите или ги прободва, та изтичат; да запуша ушите и така върви до шията. Като дойде до шията, тя зима брадвата и отсича главата. В това положение човек не може да мръдне ни с ръка, ни с крак, не усеща нищо, не вижда нищо, не чуе нищо, не познава нищо. Душата обаче още стои, още ѝ се не ще да напусне снагата, макар че тя е вече срутена къща. Тогава ангелът посочва златната ябълка, която носи със себе си, и я подава на душата. Душата се помамва по ябълката и излиза из снагата. Излезне ли веднъж — човек е умрял и нейно връщане не може да бъде вече, освен ако господ каже и заповяда. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Върба и Деспа, с. Ресен, Търновско, баба Мича, с. Козар Белене, Свищовско, баба Руса Николова, с.Тръстеник, Никополско, баба Кера, с. Балван, Търновско, баба Пена, с. Семисче, Хасковско.)

Баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко, казва, че главата не отсича умирачката (смъртта), а св. Рангел с ножа си, който носи. Това мнение споделя и баба Руса Славова, с. Кипилово (Срв. СбНУ, X, 120, Прилеп), дето св. Архангел Михаил се представлява с нож

в ръка и с *терезия:* ножът да отсече главата, а терезията да мери греховете на човека. Тамо смъртта се представлява, че носи торба с всякакви оръдия. С тия сечива начиня да разглобява болния от пръстите и върви до шията. Същите възгледи, т. е. че душата на човека зима св. Архангел Михаил, като я отделя със саблята си — се срещат и в Битолско (СбНУ, XII, 124).

Епитетът на св. Архангел Михаил — *душовадник*, общоупотребяван, утвърждава вярването, че той последен зима душата.

Когато почне човек „да бере душа", дохаждат при него всичките му умрели роднини и родителите, па и децата му, ако има такива, и му се явяват. И той сега в това положение само тях вижда. Ако е бил добър и праведен, на леглото му дохаждат ангели, пеят му и той е радостен, засмян и може да проговори само: „Колко е хубаво!", т. е. вижда рая с хубостите. Ако ли е бил лош, изедник и пр. — грешник, около леглото дохаждат дяволи с различни сечива, готови да мъчат душата; понякога тия дяволи му се явяват като псета, вълци или мечка и налитат на него и той вика: „Отървете ме от тия вълци или от тия псета, или от тая мечка — искат да ме разкъсат." (Баба Рада, с. Търново, и баба Пена, с. Семисче, Хасковско, баба Стоеница, с. Балванци, баба Деспа, с. Ресен, Търновско.)

3. Пренасяне на оня свят

Когато човек няма да умре, а само се *пренася*, тогава умирачката (смъртта) не дохажда, а идва само св. Архангел Михаил, зима душата и човекът остава неподвижен, като че е умрял. Че не е умрял, познава се по това, че сърцето слабо-слабо тупа. За такива се казва: „Душа под нокът остая", т. е. едвам се усеща тупането и мнозина го мислят за умрял, а той се съживява.

Много човеци, тъй *пренесени*, са закопвани и в гроба са се съживявали, но отново умират от задушване.

Св. Рангел като земе душата, води я на оня свят в рая и пъкъла, показва й всичко, вижда всички, разговаря се с мнозина свои умрели сродници и като се свърши всичко, връща я пак в тялото и човек оживява. (Баба Руса Славова, с. Кипилово, баба Стоеница, с. Балванци, баба Върба, с. Ресен, баба Морфа, с. Дерекьой. Срв. Ж. стар., III, 278—279.)

В някой случай св. Архангел Михаил, като дойде да земе душата някому, смилява се и не я зима или я връща пак в тялото. Народната вяра предава в народните песни и приказки такива случаи, но господ му заповядал да не спира орисаното и да изпълнява точно заповедите. (СбНУ, I, 27, №6; III, 39.)

4. Положението на заспал човек

Когато спи човек, душата му къде е?

Когато човек ляга да спи, той заспива два съна: лек, или плитък и тежък, или дълбок.

„Плитко спи, леко спи, спи като пиле, спи като заек" — са изражения за лекия сън.

„Тежко спи, дълбоко спи, спи като заклан" — са изражения за тежкия, дълбокия сън.

Човек, когато е заспал леко, буди се от най-малкия шум. При тоя сън сянката на човека е или в него, или около него близо.

Когато спи дълбоко, човек от нищо не може да се събуди: „Тъпан да бият над главата му", както се изразява народът, пак няма да чуе. При тоя сън сянката на човека е далеко от него, заскитала се ѝ свет, горе на небото, долу под земята и стига до край свят, като вижда чудни неща, които човек не може да види. От тамо е и приказката: „Не съм ни сънувал такова чудо", т. е. нещо, което е много чудно, много страшно. (Баба Върба и баба Деспа, с. Ресен, баба Стоеница, с. Балванци, Търновско, баба Мича, с. Козар Белене, Свищовско, баба Стана, с. Русокастро, Бургаско, баба Муша, с. Риш, Преславско.)

Само като заспи човек, тогава сянката вижда невидимия свят: душите на умрелите, ангелите, дяволите, орисниците, самовилите и др.; само тогава сянката е в общение със задгробния живот. Тя вижда всичко, вижда и какво има да стане, защото бъдещето ѝ се открива, и когато се върне в снагата, всичко, що е видяла, представлява се на човека като сън, като че е сънувал, като че е видял на сън. Само че тоя сън е много тъмен, неясен, защото сянката, като се върне в снагата, разказва на дъха и на снагата, що е видяла, но снагата не може да запомни или да разбере всичко ясно.

Ето защо, който знае и познава от сънища, може да ги разтълкува: кой сън какво показва. (Баба Стоеница, с. Балванци, Търновско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.)

Сънят на човека може да бъде сладък, а може да бъде страшен. „Сладко спи" човек, който няма никакви грижи, като децата, които нямат грехове, та ги не мъчат и са спокойни. На такива люде сънищата са добри, весели и приятни, затова и спят спокойно и весело.

„Страшно спи" оня човек, който има големи грижи и който е вършил страшни работи и грехове; тия грехове го мъчат и не му дават спокойно да спи. На такъв човек сънищата са страшни, защото греховете, преправени на грозни и свирепи духове и видения, връхлитат на него, искат да го разкъсат и той в съня си вика, крещи, сепва се и се събужда разтреперан. Такъв човек сънува още, че се катери по високи и стръмни скали, пада от тях, дави се и много та-

кива страшни сънища. Това са неговите грехове, които, преправени, го носят и хвърлят във вода, в море, в огън и пр. (Баба Стоеница, с. Балванци, Търновско, баба Мома, с. Тодювци, Еленско, баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко.)

Ако човек е много грешен, то когато сянката му пътува, дяволът влиза в тялото, а такъв става като че е жив, излиза от къщи и ходи навсякъде, катери се по дървета, по скали и по стени — тамо дето човек не може да стигне, не може да пристъпи. Такъв човек най-накрай загинва: или се удавя, или пада от висока скала, ако е минало потайна доба и са пропели петлите. Дяволът се губи и човекът погибва. (Баба Тодора п. Христова, с. Литаково, баба Кера, с. Балван, Търновско.)[7]

Човек, който спи дълбоко, „като заклан", народната вяра забранява да се буди с ритане, с тласкане, защото такъв може да пострадае самичък или да направи пакост и другиму. Пострадва самичък, защото, тласнат или ритнат, снагата му се разтърсва и разтреперва и сянката не се връща вече в снагата и той умира. (Баба Кера, с. Балван, Търновско, баба Катерина, с. Рила.)

Може да напакости на тия около него, защото, ритнат или тласнат, той се събужда, но *трепавен*, т. е. още сянката му не влезнала цяла и той още се не съвзел, в полусъзнание може да грабне нещо и да убие човека на място. После нищо не помни. Имало е такива случаи много, затова е лошо да се рита или тласка, а трябва полекичка да се бута и вика.

Такъв дълбоко заспал може и да полудее; имало е такива случаи. (Баба Тодора п. Христова, с. Литаково, Орханийско, баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко.)

Дълбок или дълъг сън спят още: магьосниците, вещиците, жени-самовили, мъже-змейове, които заспиват и на съня си ходят по облаците, под земята и по други места. (Баба Деспа, с. Ресен, Търновско, баба Кера Желязкова, с. Балван, Търновско, баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко.)

5. Смърт от телесно повреждане

Душата, като седи в сърцето, защо човек умира, като го ударят по главата с дърво, промушат с нож или застрелят с пушка? — беше питането, което зададох на няколко бабички.

Ето отговора им.

Баба Тодора п. Христова, с. Литаково:

„Къщата е здрава, но ако земе някой да насече гредите или *билото*, или *мартеките*, т. е. ония дървета, които я крепят — тя ще се срути и ще падне и хората, които са вътре, ще избягат из нея.

[7] Тук е намек за сомнамбулистите.

Така е и душата. Тя живее в сърцето, а снагата е нейната къща. Ако се разруши някоя част от тая снага, която служи ѝ като било, ѝ като мартек и пр. — тогава и тя излиза."

Баба Мича Илийчева, с. Козар Белене:

„Къщата е здрава, но ако отидеш да развалиш покрива, тя вече не е къща, защото в нея не се живее. Така и снагата. Ако счупиш главата, тя не е вече снага и душата излиза из нея."

Баба Морфа, с. Дерекьой:

„Къщата е здрава и хората живеят в нея, но ако отидеш да развалиш вратата, коминя и дуварите, какво остая? Това вече не е къща и хората си излазат. Така и снагата на човека; ако счупиш главата, ако промушиш корема и червата — какво остава? Нищо, един труп и душата я напуска."

Приблизително в такъв смисъл, т. е. че като *снагата* (тялото) на човека претърпи някое сериозно повреждане, което е смъртоносно, душата излиза из човека, така също, както и една къща, която, като претърпи повреди, става необитаема и хората бягат из нея, се изказаха още бабите: баба Дона Узун-Николова и баба Пена Петковица, с. Шипка, Казанлъшко, баба Марина Добрева и баба Дода Генчева, Панагюрище, баба Стоеница, с. Балванци и баба Върба Гинева, с. Ресен, Търновско.

А за внезапната смърт на човека ето какво обяснение ми даде баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско:

„Къщата е здрава отвънка, но отде да знаем, че темелът или билото са прогнили; една силна вихрушка и къщата е паднала; или едно силно наводнение и къщата е срутена. Така е и с човека. Гледаме го здрав, но в сърцето си или в друго нещо е чурук, повреден и едно силно душевно разтърсване и той е умрял."

Б. ПОСЛЕ УМИРАНЕТО

1. Какво става душата?

Като излезне душата от снагата, тя става мъртва, *леш;* тоя леш трябва да се изнася из къщата, защото смърди и донася болести. Около мъртвото тяло идат всички болести, затова за здравето на другите лешът трябва да се изнесе час по-скоро и да се закопае.

Душата, като излезне от тялото, не може да иде веднага на небото, а седи на земята до 40 дни.

До третия ден душата, придружена от своя ангел и дявол, върти се около къщата, около селото; тя вижда всичко, що става около погребението на тялото. На третия ден, като се положи *третини* и *пътнина малка*, тя тръгва на малко и кратко пътуване, да обиколи и види за последен път всичките места, дето е ходил човек в живота си. Ако не е излизал от селото или ако е пътувал,

но все близо, душата му е спокойна,защото няма да се скита много; но ако е бил *гурбетчия* и търговец, та е ходил по *гурбет* и печалба надалече, по далечни страни, тя трябва сега да обиколи всички тия места и да бърза, за да се намери на гроба си на 40-ия ден. Ето защо има приказка за гурбетчиите,които странствуват по много далечни страни: „Има душата му много да се скита." (Баба Петровица, с. Брусен, Тетевенско, баба Камена, с. Бъзовец, Ломско, преселени от Румъния.)

Като обиколи всичките места, на четиридесетия ден се връща с ангела си и дявола и ангелът й показва трупа, като я кани да влезне в него. Тя се отвръща и се гнусе, като казва: „В тоя леш ли съм живяла?"

За тоя ден домашните са приготвили жертва за принос и всичките роднини, събрани на гроба, присъствуват на обреда, наречен *равнене гроба* и на приноса, та за последен път да се опростят с покойния и с душата му, която после равненето тръгва за далечен път — за оня свят. (Баба Тона и баба Тодора, с. Ново село, Севлиевско, баба Върба, с. Крал бунар,Търновско, баба Васила, с. Байрамдере, Преславско.)

Душата, ако е много грешна, ангелът я напуска и тя, дадена под властта на дявола, скита се на земята, страдае и се мъчи. Такава душа се уплътва, т. е. става вампир и като плътеник ходи по земята, додето не бъде убит. (Вж. по-горе — Вампир, стр. 309.)

За такъв голям грешник и в пъкъла няма място, и тамо го не прибират, та трябва и като душа да се скита, да се мъчи на земята и тогава и тамо да го приберат. (Баба София, с. Аязли, Поповско, баба Атанаса, с. Джулюница, Търновско.)

2. Душата на умрелия и домашните

Душата на умрелия явява ли се на домашните и как?

Като излезне душата от човека, тя вижда всичко, що става в къщи и какво правят домашните, само че не може да говори. Вижда как къпят трупа, как го обличат, китят, кадят и как му *полагат* (правят принос). Ако нещо са забравили да извършат — душата се явява на домашните насъне и им казва какво са забравили да сторят.

Така дядо Койчо в с. Вълчедръма се явил на домашните и им казал, че са забравили да го обуят в обуща, защото са го закопали на чорапци, та като тръгнал, минал през поле, обрасло с тръне, и го боло, та краката му станали само кръв. И домашните го откопали, та го обули. Това било вторият ден. Той се явил повторно, та им благодарил.

В с. Алтимир умряла мома. Като я окъпали и накитили, трябвало е да й гудят *покòсняка (лесата);* но една от роднините й

убедила майка ѝ да не закопват толкова имане у земята (покосцякът бил обнизан с едри монети на стойност близо 2000 гроша); закопали я без покосняка. Но момата се явила на майка си насъне и ѝ се оплакала, че всичките ѝ другарки били с покосняци, само тя била без такъв и я молила да ѝ го турнат. И нея откопали и ѝ турнали покосняка. (Баба Къна Петкова, с. Алтимир.)

В с. Бяла Слатина един селянин умрял, но син му отсъствувал, бил по работа в Оряхово. През нощта, когато баща му умрял, той го видял насъне и му казал: „Аз умирам, но да знаеш, че еди-кой си циганин, комуто продадохме биволицата, има да ни дава още 50 лева. Той се сепнал, събудил се и веднага тръгнал за Бяла Слатина. Когато стигнал, баща му вече бил умрял. Циганинът се опитал да забъши, но като му казал селянинът, че баща му е това казал насъне — циганинът се уплашил и признал борча си. (Дядо Златан и дядо Сейно.)

Такива примери и случаи ми се посочиха в с. Враняк, Оряховско, Камено поле и Горна Кремена, Врачанско, Марашки Тръстеник, Плевенско, и в още много села. В обиколката си из селата почти във всяко село ми посочиха случаи и примери за подобно сънуване и видение на мъртвите. Умрелият или умрялата се явява всякога на по-възрастните в семейството: на мъж, жена, баща, майка, брат, чичо, сестра — при това явяване умрелият или е весел, или наскърбен, или сърдит. Той или поръчва за нещо да му принесат, или мъмре жена си, че не гледа децата, че разнася имота, или я похвалява, че не се поженила и не напуснала къщата му. Когато умрелият е сърдит, той псува домашните, понякога дори връхлетява на тях да ги бие. (Баба Съба Бойчева, с. Лесидрен, Тетевенско, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско.)

Има случаи, когато умрелият мъж се явява постоянно на жена си сърдит, напада я да я бие и тя не смее да легне вечер да спи. Такава жена прибягва до силата на магиите, които пропъдват мъжа за всякога. За пропъдването на такъв умрял има и друг начин: зима керемида от пуста къща или от пуста воденица, отива на гроба на умрелия и ще прекади гроба с темян, турнат на тая керемида. После прекадването ще хвърли керемидата и ще каже: „Когато проходи тая керемида, тогава и ти да дойдеш у дома.“ И народното вярване утвърждава, че умрелият престава вече да се явява на жена си и да я плаши. (Баба Стоеница, с. Балванци, Търновско.) Тя ми посочи десетина случаи от с. Балванци и от околните му близки села за явяване на умрелите.

Народното вярване утвърждава, че не е добре за самите умрели да се плаче и тъжи много по тях, защото сълзите, които проливаме, размътвали водата им, та не могат да пият водица и да си разхладят устата. (Баба Вълкана Пеневица, с. Литаково, Орханийско.) Тя ми продиктува следната песен, в която се огледва туй народно вярване. Млад Стоян умрял и го закопали; той бил едничък на

родителите си и те много плакали по него. Най-сетне той се явява на сестра си – бяла Радуна, и й поръчал следната поръка:

Сестро ле, бела Радуно!
Да кажеш, сестро, на тата,
На тата още на мама:
На тата — да се обръсне,
На мама — да се опере,
И кърпа да си забради,
А тизе да се омиеш,
И косата да си оплетеш.
Че гато пойдем с дружина,
Да пием вода студена,
Всичките пият водица,
А язе не мога да пия,
Защо ме много жалите,
Жалите, още плачете.
Кога прийда да пия,
Водата ми се размътва
От вашите сълзи горещи.

Срв. вариант в СбНУ, XVI — XVII, 120, Софийско.

Тая песен днеска се пее на жътва.

Вариант в Ат. Ил., №229, в който се разказва, че Стоян умрял и булката му много плакала за него. Той й се явил и й казал да престане, защото от нейните жалби душата му, която била в рая, хвърлили я в пъкъла.

Народното вярване твърди, че съобщаването между мъртвите и живите става не само чрез сънуване, но още и чрез видение и говорене.

Имало е случаи, когато сянката на умрелия се явявала на домашните и им е говорила и давала или някакви поръки, или ги е предупреждвала да се пазят от някаква си близка напаст, или от злодеянието, кроено за тях от някакъв техен роднина или друг човек. Баба Стоеница, с. Балванци, Търновско, ми посочи няколко случая; баба Неда, с. Табачка, Русенско, баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина, баба Руса Славова, с. Кипилово, баба Рада, с. Търново, Хасковско, и др. тоже ми посочиха всяка по един-два случая.

Народното вярване утвърждава, че мъртвите могат и от гроба да проговорят в някои случаи. Такива се рисуват в народните ни песни.

Такава песен ни разказва следната случка. Яника (в други песни Яница) плакала над гроба на умрелия си мъж Стояна и нареждала:

— Чуеш ли, либе, видиш ли?
Либе ти плаче на гроба,
Майка ти кука по двори,
Дете ти пищи във люлка,
Конче ти цвили в'конюшни?
Стадо ти блее в'обори.
Стоян й продумал от гроба:
— И чуем, либе, и видим,
Ала не мога да стана:
Чърна ме земя притиска,
Тънка ми снага мухляса,
Змия ми очи изпила.
Във коса ми гнездо завила,
Щари змийчета извела.
Стани си, либе, отиди,
Стига ми вече дохождай,

Стѝга си на гро̀ба плака̀ла.
Ста̀дото идете, продайте,
Ко̀нче ми иди, харижѝ
И ти се, лѝбе, оженѝ,
Ако си либе намериш,
Стоя̀нова, лѝбе, прѝлика,
И него Стоя̀н да ка̀зват.

Баба Вълкана, с. Литаково. Срв. вариантите СбНУ, II, 56, №1, с. Дугановo, Ахърчелебийско; IV, 81, №12; VII, 117, №11, Разложко—тия послелните нотирани и влезнали като хороводни. Срв. още: СбНУ, IX, 54, Конушко, 60, Криворечна паланка и XVI—XVII, 94, № 11.

Па това истина ли е? — запитах баба Вълкана. „Да не е било, не би се ни пяло“ — отговори тя.

Народното вярване разказва и за такива случаи, дето умрелите могат да излезнат из гроба, макар и да са умрели отдавна, да земат същия си някогашен образ, да отидат при своите, които не знаят за тяхната смърт, да им съобщят нещо и пак да се върнат в гроба.

Такъв случай разказва една народна песен. Янка имала седем братя, които я дали много надалече. Когато тя се оплакала за това, най-старият ѝ казал:

Недей, сестро, да плачеш,
Ние сме братя седмина;
По веднъж да ти отѝдем,
Много ще ти дотегнем,
А ка̀мо ли да повторим.

Янка се утешила и отишла за далекото място. Но като излезнала из къщи, черна чума ударила, та изморила седемте ѝ братя със седемте снахи и деца, а останала само майка ѝ, която в пустите двори, обрасли с пелин, кукала като кукувица. Янка не знаяла нищо и постоянно плакала и клела най-стария си брат, който я дал толкова далече. Богу нажалело и той дигнал брата ѝ, който отишъл при сестра си да я заведе при майка им. Той стигнал при сестра си и тя го посрещнала и нагостила. Като го видяла толкова блед, а дрехите му миришат на плесен, тя го питала:

Защо си, бра̀те, тъй бледен,
Защо ти дрѐхи мирѝшат на плѐсен?

А той ѝ отговорил, че е бледен, защото лежал болен, а дрехите били скривани в земята.

Тръгнали за дома; минали са девет реки дълбоки, девет поля широки, девет гори високи и стигнали в селото. Край селото са гробищата: като стигнали до тях, той се отбил в тях, като казал на сестра си да върви в селото, той ще я стигне. Сестра му влязла в селото, а брат ѝ влезнал пак в гроба. Като стигнала на двора, видяла го обрасъл с пелин и майка си, че кука. Тогава познала,

че къщата им запустяла. Тя викнала на майка си да стане да й отвори. Майка й станала и като видяла, че е дъщеря й, живи се прегърнали, мъртви се пуцили. (Из сборника ми от баба Кына Петкова Срв. варианта в СбНУ, VIII, 135.)

Мъртвите се явяват всякога в това облекло, в което са закопани. (Баба Тодора, с. Литаково, Орханийско.)

3 Оживяване на мъртвите

Може ли мъртвият да оживее?

„Когато господ йще — може" — отговори баба Деспа, с. Деремахле, и посочи на един отдавнашен случай в ближното село Дерекьой, за който случай се приказвало, как един, като умрял, отнели го в църквата, но понеже било много късно, не го закопали, а оставили го в църквата да пренощува. Децата му и жена му с някои от родните седнали да вечерят. Псетата излаяли, но млъкнали и се умилквали — знак, че в двора влезнал свой, познат човек. Вратата на къщата се отворили и в къщи влезнал мъжът й. Всички избягали от другите врата, а в къщи останали само децата, които, като малки и не знаяли страх, посрещнали баща си и се прилепили при него, като вярвали, че баща им се връщал от път, както им били обяснили: „Тате ви отива на път и пак ще се върне." След малко дошли селяни: кой с дърво, кой с брадва, за да пребият вампира, и умрелият трябвало е да употреби големи усилия и убеждения, че не е вампир, а просто се събудил и като се видял на *носило*, в сандък, разбрал, че го зели за умрял.

После той разказал подробно какво е станало с него, къде е ходил с ангела и как душата му се върнала пак в тялото.

Тук имаме случай за пренесен човек, а не умрял.

Също такъв случай ми разказаха и в с. Желява, Софийско, за някоя си Мария Миткова, която на Великден 1894 г. умряла и после пак оживяла и разказвала чудни неща, що била видяла.

Народното вярване утвърждава още, че имало жива вода, която има тая сила: като се полее умрелият с нея, той оживявал. (Баба Рада Тоньова, с. Търново, Хасковско, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка. СбНУ, X, 87, Серско.)

В ЗАД ГРОБА, ОНЯ СВЯТ

1. Пътуването на душата

Къде пътува душата и какво става с нея?

Като стане равненето на гроба на четиридесетия ден и като се прости с домашните, родителите и света за последен път, душата тръгва за *оня свят*.

Най-напред минава през едно пусто поле, дето владее непро-

ницаем мрак, тъмница. Ако няма свещ, душата се скита из тъмницата и не може да оправи пътя. Затова над умрелия палят свещи и една свещ му дават в ръката. С тая свещ той си свети в тъмницата, а другите свещи са наредени из пътя му като фенери и той пътува във виделина. (Баба Драгана, баба Калинка, с. Подвес, Карнобатско, баба Морфа, с. Дерекьой, баба Пена Иванова, с. Семисче, Хасковско, баба Стоеница, с. Балванци, Търновско, и др.)

Като измине тъмницата, настая друго пусто поле, по-кратко и обрасло с гъсто трънe и гложе; нийде пътека няма, а трябва да с гази из трънето. Ако не е обут в обуща или цървули, той мъчно може да пътува, защото краката му стават само кръв. Затова народното вярване препоръчва умрелият да се не закопва без обуща. Ако домашните са забравили да го обуят или когато го спуснат в гроба, зели са обущата, такъв се връща от пътя си и се явява на домашните да го обуят. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Митра, с Белица (Грозеви Кошари), Ихтиманско, баба Добра и баба Мария, с. Твърдица.)

Като мине и това поле, душата стига до една широка и дълбока река, дето е вече границата между тоя и оня свят. Тук спират всяка душа и гледат на тефтер: дали тя не е била като човек изедник, убийца, хайдук, магьосница, курва и прочее тежък грешник; тук гледат дали душата не е на самоубиец, на удавник. Ако се види в тефтера, че е била такава — връщат я да се скита из пустите полета и тъмницата. Такава душа става плътеник, върколак и др., мъчи се дълго време, додето поизкупи греховете, и тогава я пущат да мине реката. (Баба Върба Гинева, с. Ресен, Търновско.)

Тук спират и тези, които са били длъжни, а не са платили длъжнината си. Затова такъв умрял се явява на домашните си и ги моли да заплатят дължимата сума. И доде тия не заплатят, не ги пущат. (Баба Стоеница, с. Балванци.)

Реката се минава на лодка; за да превезат душата, тя трябва да заплати. Затова дават на умрелия в ръката пари или хвърлят в гроба: „За да има за път, да го превезат през реката." (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Деспа и баба Върба, с. Ресен, Търновско, баба Гица, с. Летница, Ловчанско, баба Кера, с. Топлеш, Габровско и др.)

Най-после превозът е заплатен и душата в лодката преминава реката; още отдалече всяка душа вижда на оттатъшния бряг своите добри или лоши дела. Добрите дела хвърчат като бели гълъби, а лошите — като черни врани.

Добрите дела са: милостиня, която е правила на вдовици, сираци и сиромаси; ако е прибрала пътник да пренощува или го нахранила и напоила; болни ако посетила и нагледала; ако някого откупила или избавила от напасти и пр. пр. добри дела. Тия гълъби посрещат душата с радост и с милно гугукане (песни) и пътуват с нея във вечния живот. Ето защо има приказка, която учи: „Направи

добро, па го хвърли в дъното на морето; то пак ще те намери, ако не на тоя, то на оня свят.“ „Едно луково перо, една чаша вода, ако сме дали с ръка и от сърце, там ше бъдат“ — каза баба Стоеница, с. Балванци, Търновско.

Тия гълъби хвърчат с душата и кацват на *терезите*, когато ще мерят доброто, което е тя правила. (Баба Деспа и баба Върба, с. Ресен, Търновско, баба Мома Стефаница, с. Тодювци, Еленско.)

Като мине реката и излезне на брега, душата, придружена от ангели и дяволи, а така и от гълъбите и от враните — гълъбите хвърчат с ангела, а враните с дявола, — стига до вратата на вечността. Тук има врата, през която трябва да се мине, а тая врата е стражарница, дето се теглят добрите и лошите дела на всяка душа. Едното блюдо е обърнато към рая — изток слънце, другото към пъкъла — заход слънце. Душата застане под блюдата, добрите й дела кацнат на дясното блюдо, а лошите на лявото. Което блюдо натегне, тамо душата отива. Ако натегне дясното блюдо, дяволът и враните избягват със скърцане зъби и грачене, а ангелите и белите гълъби я окръжат, хвръкват нагоре към рая. Натегне ли лявото блюдо, ангелът и белите гълъби с плач се отстраняват, а дяволът и враните я окръжават и като я сграбчват, завличат я към долния свят, дето е пъкълът с тартора, ада-несита и вечен огън. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Върба Гинева и баба Деспа, с. Ресен, Търновско, баба Кера, с. Топлеш, Габровско, баба Драгана, с. Марян, Еленско, баба Руса Славова, с. Кипилово, баба Рада, с. Търново, Хасковско. Срв. СбНУ, XII, 124, Битолско.)

2. Раят

Къде е раят и какъв е?

Народното вярване представлява рая като градина много хубава, с всякакви цветя и дървета, с чешми и извори, дето е вечна пролет и я осветлява едно много голямо слънце. В рая се чуят хубавите песни на ангелите, каквито и най-хубавата музика не може да свири. (Баба Върба Гинева, черковна баба, с. Ресен.)

Раят е на първата дипла на небето, а по-нагоре, на горните дипли са ангелите и светците, а най-горе е господ.

В рая отиват праведните.

Те са като сенки, облечени в бяло. Там се не женят, ни ядат, ни пият. Жената живее с първия си мъж, а мъжът — с първата си жена. Ако момък е зел вдовица, или вдовец-мома, момъкът и момата са слугини. (Баба Кера Желязкова, с. Балван.)

Пред всякого е сложено това, що е сам дал с ръка, и това, което после смъртта му домашните раздават за душата му. Това сложено той не яде, ни пие, но помага му много, ако е в пъкъла. Затова се и правят *приносите* и *задушниците*. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Върба Гинева, с. Ресен, Търновско, баба Руса Славова, с. Кипилово, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.)

3. Пъкълът

Пъкълът или ада-несита, вечна мъка, пъклото.

Това е мъката, в която се мъчат дяволите и техният главатар тарторът. Тамо отиват и грешните души, та изплащат своите грехове, и мъката няма край, няма довършване, затова се и казва вечна мъка. (Баба Фила, с. Белица, Хасковско, баба Вълкана, с. Литаково.)

Пъкълът не може да се насити ни с вода, ни с хора, а постоянно пищи; затова се казва и ада-несита (Баба Фила, баба Рада, баба Вълкана.)

Пъкълът или пъклото е в долния свят и в него гори вечен огън, който постоянно се подклажда с катран, който се излива вътре. (Баба Стоеница, с. Балванци и баба Върба, с. Ресен, Търновско.)

На дъното на пъкъла е тарторът, а над него и около него са грешните души, навързани на синджири. При тартора се мъчат немирясаните, магьосниците, вещиците, бродниците — които са другарували с дявола още на земята. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Върба, с. Ресен, Търновско.)

По-нагоре в реда са другите грешни души, според греховете си.

Всичките грешни души по молбата на св. Богородица се освобождават от мъката само веднъж в годината — от Велики четвъртък, па до Св. Тройца; после пак ги затварят и връзват в синджири до година.

В пъкъла грешните кипят: едни до колена, други до пояса, трети до гушата, а четвърти хич се не виждат—всички според своите грехове.

Едни души горят до колена,
Други души горят до пояса,
Трети души горят до рамене,
И им гори коса на главата,
Я четвърти хич се и не виждат.
Щото горят души до колена,
Тия не са бога почитали,
Стара майка не са почитали,
Просяци не са дарували,
Пътници не са приглеждали,
На телчари млеко не давали,
Сирачета не са подойвали;
Затуй горят тука до колена.
Щото горят души до пояса,
Тия бога не са почитали,
Стари бащи не са почитали,
Затворници не са отпущали;
затуй горят тука до пояса.
Тия, щото горят до рамене,
Тия души върли самовили,
Самовили, върли мъгьосници,
Що са стока люто магьосвали,
Магьосвали, млеко обирали
И на нищи хлеба обирали;
Що са месец на земя сваляли,
Що са слънце на земя сваляли;
И на бога били наделели.
Щото горят, та хич се и не виждат
Тия всички са калугери и попове,
Закон божи във ръце държали,
Но закона не са почитали,
Ни народа на закон учили.

Из сборника ми от баба Вълкана, с. Литаково. Срв. СбНУ, II, 27, № 8, Софийско.

В пъкъла горят грешните и се мъчат за вода, затова народното вярване препоръчва гробовете да се преливат колкото може почесто и с повече вода. Защото, колкото вода се излее на гроба, толко вода се излее на душата в пъкъла. (Баба Катерина, с. Рила Срв. СбНУ, XII, 268—269, с. Доспей, Самоковско.)

В пъкъла кучето носи вода, та гаси огъня под казана, в който гори стопанинът му, а котката носи дърва и духа огъня да гори по-силно. (Баба Стоеница, с. Балванци, Търновско.)

За положението на изедниците, немилостивите и грабителите ни говори следната песен:

Божа майка, Богородица,
Господу се помолила:
„Отвори ми, боже, рая,
Да си видя болярите,
Болярите, богатите,
Що са яли сиромашко,
Сиромашко и сирашко,
Що са яли сиротиня.
Да си видя сиромаси,
Сиромаси и вдовици,
И вдовици със сираци.
Отвори ми долна земля
Да си видя какво ядат,
Какво ядат, какво пият.“
Отвори се долна земля,
Долна земля със пъкъла,
Горна земля с божа рая.
Болярите, богатите,
Богатите скъперници,
Изедници, грабители,
С мермер камик заградени,
По софра им пръст и пепел.
Я сираци, сиромаси
И вдовици със дечица,
Със бъклици заградени,
Със трапези обградени,
На трапези мед и мляко.
Болярите, богатите,
Милно молят сиромаси:
— Ой сираци, сиромаси,
Сиромаси и вдовици,
Дайте и нам с вас да ядем,
С вас да ядем ваши гозби.
С вас да ядем, с вас да пием.
Отговарят сиромаси,
Сиромаси и сираци:
— Ой боляри, ой богати,
Ой боляри, скъперници,
Изедници, грабители,
Ви сте яли, ви сте пили:
Гозба яли — наша мъка,
Вино пили — наши сълзи

Из сборника ми от баба Вълкана, с. Литаково. Срв. СбНУ, I, 26, №1. Ахъчелебийско.

В мъката се мъчат и владици, и попове, калугери и духовници, които са имали закон божи в ръцете, но не са го изпълнявали, не са го държали, а и народа не са учили. И колкото по-високо са стояли, толко по-дълбоко в мъката са паднали: владиците най-долу, а над тях са попове, калугери и духовници.

Една попадия много жалила да види своя поп дали е в рая или в пъкъла. Дълго време се молила на св. Богородица и една нощ сънувала и видяла попа. Той бил в пъкъла. Като го видяла, попадията удивена го попитала:

— Попе, та ти тука ли?

— Благодари бога, че съм стъпил на владиката на раменете,

та ме видиш; ако не беше владиката, ти нямаше хич да ме видиш. (Баба Върба Гинева, черковна баба, с. Ресен, баба Стоеница, с. Балванци, и баба Кера Желязкова, с. Балван—Търновско, баба Тодора п. Христова, с. Литаково, Орханийско.)

4. Излизането на грешните из пъкъла

Грешните, хвърлени веднъж в пъкъла, могат ли да излезнат из него?

Народното вярване на тоя въпрос отговаря утвърдително, но в такъв смисъл и при тия условия:

„Ако децата на умрелия, т. е. синовете и дъщерите, внуците или братята, раздават милостиня по сираци, по вдовици и сиромаси; ако купуват волове на сиромаси; ако правят чешми или мостове и най-главното, ако повърнат всичко, що е ограбил умрелият от някого, и ако всичките ограбени, оскърбени и опропастени от него му опростят, грешният може да излезне от пъкъла" — беше отговорът на баба Стоеница, с. Балванци, баба Върба, с. Ресен, Търновско, баба Руса Славова, с. Кипилово, баба Катерина, с. Рила, Дупнишко. Но понеже са рядко такива деца, то най-доброто е човек още приживе да прави милостиня и добро, затова има и приказка: „Що даде човек с ръката си — това се намира на оня свят" — каза баба Рада, с. Търново, Хасковско.

„Милостинята, доброто и *задужбината* много помагат на умрелите — затова се и правят приносите, задушниците; затова синовете раздават пари, жито и купуват волове на сиромасите — за душите на умрелите си баща, майка или дядо; затова се правят чешма, мост или църква — все пак за душата на умрелите" — беше отговорът на баба Мария, с. Пашакьой, Ямболско, баба Каля, с. Къзъклисе, Къзълагачко, баба Велика, баба Стоя и баба Стана, с. Русокастро, Бургаско, баба Дона и баба Цана, с. Шипка, баба Добра и баба Мария, с. Твърдица, и на още много др.

5. Възкресение на мъртвите

Ще дойде ли някога време, щото душите на умрелите да се върнат в костите, човеците да станат живи?

Такъв въпрос зададох на няколко баби с цел да видя какво понятие има народното вярване относително второто пришествие и възкресението на мъртвите.

Баба Стоеница, с. Балванци, отговори: „От бога всичко може; ако може мъртъв да проговори из гроба, ако може мъртъв и да изглезне из гроба — каквото ни разказват песните, защо да не могат и всичките мъртви да станат из гробовете. Но аз не знам."

Баба Върба Гинева, черковната баба в с. Ресен, отговори: „Душата отива или в рая, или в пъкъла според каквото е правила.

Като отиде на небото, нея не я пущат току-тъй да иде, дето ще, но минава през изпитни — дето я изпитват, теглят добрите и лошите работи и ако я намерят праведна, пущат я в рая, ако ли е грешна, пращат я в пъкъла. Да се връща после, та да я наново съдят — това не знам."

Баба Тодора п. Христова, с. Литаково, сама попадия, отговори почти същото, но малко клони към положителен отговор: „Душите отиват в рая или пъкъла, но това е временно. Господ ще дойде втори път да съди всички, и праведни, и грешни. Това ще стане, щото да бъдат обявени пред целия свят както добрите работи, така и лошите на всякого, та да видят всички кой какво е правил и никому тежко да не е, че еди-кой си е в рая, а еди-кой си в пъкъла."

Другите баби, на които задавах тоя въпрос, дигаха рамене и казваха: „Това господ знае."

Г. ПОНЯТИЕ ЗА ГРЯХ

1. Кои работи са грешни?

Баба Върба Гинева, с. Ресен:

Ако син изпъди баща си или майка си; ако посегне да удари баща си или майка си; ако син или дъщеря дигне баща си на съд; ако кумец не почита кръстника си; ако някой лежи със сестри, майка или снаха; ако жена отиде да легне при чужд мъж; ако жена стане бродница, магьосница, самовила и мамница; ако мъж е изедник, грабител, предател на народа си; ако граби сиромашко и сирашко, и вдовишко.

За всички тия работи душата отива направо в пъкъла

Баба Стоеница, с. Балванци:

Ако мъж или жена открадне, убие, излъже, лъжливо се закълне, запали някого за отмъщение.

Баба Дона Узун-Николова, с. Шипка:

Ако кмет или старейшина, или друг големец яде сиротинята, граби и съди по хатър; ако кръчмарин смесва във виното и ракията вода, каквото прави се оня тамо —(посочи на съседната кръчма); ако дукянджия дава ексик; ако някой преорава чужда нива; ако овчар разбърква стадото си с цел за загреби чужди овци; ако някой смесва пепел в брашно, керемида в пипера и пясък в житото.

Баба Тодора п. Христова, с. Литаково:

Ако жена, която кърми, не рачи да подои сираче; ако жена развали дом и къща, като смрази мъж с жена му; ако разделя момък от мома.

Ако някой бога не почита, у църква не ходи, свещи не пали, у петък и сряда и у пости блажи; ако просяк не дарува; ако пътници не приема у дома си и не ги нахранва; ако жена, която кърми, й донесат сираче бозайниче да го подои, а тя откаже.

Баба Морфа, с. Дерекьои:

Ако някой не пригледа сиромаха, затворник, длъжника не почека, ако няма сега да плати; ако жена сираче не подой; ако орач преоре чужда нива; ако овчар открадне чужда овца; ако овчар или коняр пусне стоката в чужда нива. (Срв. СбНУ, I, 24, № 17, Софийско).

Баба Кера Желязкова, с. Балван:

Ако някоя жена ставала кръстница, т. е. кръщавала, повоят е съкращавала; ако жена е земала брашно у заем, а кога го връща, смесвала вътре пепел; ако на трудна жена се не даде да вкуси от нещо, което е видяла, и се разболее от *пощевци;* ако някой е кършил чужди плетове, та си кладе огън; ако някой продава ексик, или смесва в солта, брашното и пипера други неща, да тегнат; ако кръчмарят смесва във виното и ракията вода; ако жена, като зима да работи чужда прежда, краде от нея; ако терзия краде от шаека, що му е даден.

И още други деяния се считат за грешни, които повреждат живота и имота на другиго.

Народната вяра е посочила подробно всички тия деяния в песните и приказките и част от тях са събрани. (Вж. в СбНУ, I, 14, № 8, 24, № 17; II, 27, № 8; III, 35, № 2, 36, № 3; IV, 6, № 8, 20; VIII, 19, № 21; VII, 9, № 7; X, 25, № 2, 26, № 4; Мил., № 44, 45, 49; Шапк., № 45; Ат. Ил., № 136 и още др.)

Църквата вредва в числото на греховете и тия деяния, с които се нарушава светостта на празниците. Обаче народното вярване извинява, оправдава, дори благославя тия, които работят в неделни и празнични дни, само ако имат чисто сърце, ако работят да нахранят децата си и своите.

Така един орач орал на Преображение господне; това вършил, за да нахрани и отгледа деветтях си сирачета. Св. Илия и св. Петър не само не го осъдили, но го още и благословили и нивата му най много родила. (Баба Стоеница, с. Балванци, Търновско. Срв. СбНУ, XI, 9.)

Друг работил в неделя и празничен ден; но той бил много добър: пригледвал всекиго, никого не обиждал. Господ го благословил и нивите му най-много родили. (Баба Върба Гинева, с. Ресен, Търновско. Срв. СбНУ, III, 78, № 12, Ахърчелебийско.)

Една вдовица, за да отгледа сирачетата си, работила: прела, шила и тъкала в неделя и празник. Един калугер-постник се помолил богу да му покаже може ли праведен човек да има в село. Господ му изпълнил желанието; ангелът му казал: погледай у селото и виж в коя къща излиза пламък светъл — — тамо живее праведен човек. Постникът напуснал постницата си и слезнал от планината в селото и отишъл право на тая къща; било света неделя. Той затекъл вдовицата, че тъкаела платно. Поздравил я и я разпитал как живее и какво върши. Тя му отго-

ворила: „Работя чуждо, та храня тия дечица и себе си. Стана рано, омия се, помоля се богу и седна да работя.“ Постникът я похвалил, но й казал: „Всичко хубаво, само че не бива да работиш в неделя и в празничен ден. Ако пазиш тия дни, тогава още повече ще бъдеш благословена от бога“ — и си отишъл пак в постницата. От постницата той всяка вечер, кога ще легне, всяка заран, когато ставал от леглото си, отивал на могилката, отдето се виждало селото, и поглеждал към къщата на вдовицата. Светлият пламък все горял, но една сутрин липсал.

Вдовицата, като послушала постника, престанала да работи в неделен и празничен ден и в това време ходила по комшиите, дето се говорело за другите хора и дето са се осъждали работите на другите. Оттогава и светлият пламък угаснал.

Постникът, като видял това, веднага слязъл в селото и разпитал вдовицата как живее сега и какво прави. Тя му разказала всичко. Тогава постникът познал грешката си и й казал: „Прави, дъще, както си правила и по-преди; мене недей слуша“ — и си отишъл. Светлият пламък пак се появил. (Баба Върба, с. Ресен, Търновско, баба Стоеница, с. Балванци, Търновско.)

Глава четвърта

БОГОМОЛСТВО

В тая глава ще дойдат следните материали
А. Жреци.
Б. Храмове.
В. Жертви и жертвоприношения.
Г. Моралът на народната вяра.
Д. Народното вярване в християнството.

А. ЖРЕЦИ

Народното вярване, което изложихме дотука, както видяхме, главната негова задача се върти около здравето на човека, неговото щастие и неговото благосъстояние. Главната грижа на вярванията са да запазят човека със семейството му и стоката му. Поради това и виждаме, че всичките съвети, които се дават на човека, имат за задача как и по какъв начин да бъдат пропъдени различните болести.

Болестите са лоши духове, невидими свръхчовешки същества. За да бъдат прогонени, народното вярване препоръчва да се прибягва до магиите и до силата на магьосаните лековити билки, т. е. до средства из областта на духовното.

И такива органически повреди, каквито са: порязано, счупено, контузено, отровено и пр., и тия повреди и болки вярването, като не отхвърга ръчните (хирургическите) операции, масажи, налагания и други, все препоръчва и те да се извършват с духовна подкваса, т. е. да се придружават непременно с баяне, заклинание или магии.

Само, дето не са помогнали и не помагат никакви духовни средства за прокудване на болестите, т. е. лошия дух, народното вярване е препоръчало и е устроило в тяхна чест празненства, придружени с жертвоприношения, обреди и религиозни обичаи.

И тъй народното вярване изтъква тия две категории лични люде: едни, които чрез силата на духовни средства пъдят лошите духове, болестите, а други, които ги умилостивяват.

Тия две категории люде имат еднакво значение, извършват една служба: принасят жертва, вършат обреди и придружават ги с обичаи; само начините са различни: едните заклинят лошите духове, а другите ги молят.

Оттам ние делим тия люде на две:
1. Врачки, гледачки, гледачи, правилци.
2. Жреци.

1. Врачки, гледачки, гледачи, правилци

Лицата, които притежават знание и изкуство да пъдят лошите духове — болести, и да лекуват болните, са мъже или жени.

Трябва да се спомене, че има знания и изкуство в областта на народната медицина, които са обладание само на мъже; а има знания и изкуства, които са принадлежност само на жени. Така щото при пъденето на лошите духове — болести, само дето мъж борави, жена не може и, обратно — дето жена борави, мъж не бива да се бърка, защото нито лошият дух ще бяга, нито болният ще види цяр.

Всички тия лица, които боравят с магьосаните билки, със заклинанията, с магиите и с други средства из областта на народната медицина, някога са съставлявали, па и днеска съставляват едно съсловие, отделено от другите хора. Всички гледат на такива люде с някакво уважение, религиозно почитание дори и със страхопочитание. Всички признават, че със своите знания и изкуства тия люде стоят по-горе от тях, по-високо от всички. Това почитание и уважение произлиза оттамо, че не всеки мъж, не всяка жена знае и притежава тия изкуства, тая вещина; а страхопочитанието и религиозният характер, с който е облечено уважението, произлизат от това, че такива мъже и жени не излизат от всяка задруга, от всяка къща. Задругите и къщите, които дават врачки, гледачки, гледачи, правилци—са отделни, наследствени. Някога, па и днеска само в известни задруги или къщи има такива вещи лица. А това се дължи на условията, че тия знания и изкуства са предавали и предават по наследство. И днеска една врачка и гледачка предава своето знание само на своя пряк кръвен наследник — дъщеря, внучка, правнучка; и днеска един гледач или правилец предава своето знание и своята вещина само на пряк кръвен наследник — син, внук, правнук. На други роднини, напр. на братова дъщеря или братов син вън от къщата, на сестрина дъщеря или сестрин син, на снаха, на зет тия знания и изкуства не се предават. Това не е от егоизъм, защото вярването тъй заповядва — понеже от другите избрани лица лошите духове не бягали, болестите не се плашели; силата се предавала с кръвта. (Баба Стоеница, с. Балванци.)

Споменахме, че има знания и изкуство, които са само в принадлежност на жени, и има, които принадлежат на мъже. Това направлява и предаването на знанието. Една баба или майка не бива да предаде своето знание на сина си или внука си, ако има дъщеря и внучка; също така и един дядо или баща не бива да предава

своето мъжко знание на дъщеря или внучка, ако има син, внук или правнук. Вярването забранява, защото лошият дух няма да бяга, болестта няма да мине.

Изключение се прави, ако в семейството има само момичета или само момчета; тогава момичето се зима за момче и момиче, и момчето за момиче и момче. (Баба Стоеница, с. Балванци.)

Има и друго условие при предаването на туй наследие. В цялата задруга или семейството има много мъжки и много женски деца. Дядото или бащата, както бабата или майката трябва да предпочетат първородените и най-старите. Но има и тук едно условие. Не всички в задругата или семейството мъжки или женски деца имат наклонност или дарба да възприемат знанието и вещината на дяда си или баба си, на баща си или майка си и ако в тая категория се падне първото или второто дете, тогава знанието се предава на други от мъжките или женските деца, които имат наклонност или дарба. Ако първото и второто дете — момче или момиче, се окажат, че нямат наклонност или нямат дарба да приемат знанието и изкуството на дядо си и баща си (за момче) и на баба си и майка си (момиче)— „това е лошо — казва баба Стоеница, защото показва, че тия деца са краднати, донесени са от чужда кръв, не е от тая пряка кръв." Тогава се гледат другите от децата. По тоя разказ на народното вярване излиза, че знанието и изкуството, за което е реч, се предава само по наследство, и то по пряка кръв, и че лицата, които притежават тия знания и изкуство по наследство, са един вид жреци по кръв.

Върху горепри­ведени сведения от народното вярване аз ще приведа няколко примера.

Дядо Пуйо е името на един правилец в Ломско, които живял в с. Дългошевци. Той старец е починал нещо преди 45 г., но за него се приказва и днеска. Той беше прочут правилец, т. е. хирург за счупени кости, изкълчени стави и за контузени (натъртени) мускули. През цялата своя 65-годишна практика (той почина на 95-годишна възраст) той няма нито един-единчък случай на несполука. Имало е и такива случаи, щото болния са докарвали с цяла счупена на парченца свирка от товарни тежки кола, които минали през свирката на крака, но той е намествал тия счупени кости, лекувал ги и болният селянин пак си ходил с тоя крак, работил (копаял) с него. За него се приказвало много и днеска се приказва, че на знаменития видински паша Хюсеин паша дъщерята паднала от люлката и си изкълчила бедрото. Дядо Пуйо бил повикан пред страшния паша и получил заповед: „Да излекуваш дъщеря ми, но да не смееш да я пипнеш с мръсните си ръце, че главата ти веднага ще падне от раменете ти!" И дядо Пуйо я излекувал, без да я пипне с ръцете си. Мислил дълго и измислил: един хат от конюшната, едър, бил избран, хранили го цял ден,

без да му дадат вода На другия ден конят гол бил изведен, кадънчето забулено и покрито цяло било донесено от робините, възкачено на хата да го възседне, краката отдолу му вързани и тогава дали на хата да пие вода Хатът се напил вода, коремът му се подигнал и изкълченото бедро дошло на мястото си и кадънчето било изцерено.

За туй изобретение пашата го надарил богато. Тоя дядо Пуйо научил своето изкуство от майка си, която била единствено чедо на своите родители; и дядо Пуйо нямаше син, а само дъщеря И тя беше научила неговото изкуство.

Баба Стоеница от с. Балванци е научила своите знания от майка си, която ги научила от своята майка. Баба Стоеница беше научила своята дъщеря. Баба Драгана от с. Марян, Еленско знае да бае, да вража и да лекува; това свое знание беше научила от майка си, която пък туй била научила от своята майка, и т.н. От своя страна баба Драгана беше научила дъщеря си Така е с баба Мома Стефановица от с Тодьовци, същата околия, с баба Вълкана от с. Литаково, Орханийско, баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко, баба Дона Узун-Николова, с Шипка, баба Каля, с. Кьосекиое, баба Тота Яръмката, с Клисура, баба Бойка, именувана Баснатарката, с Медвен, и др., понеже от бабите, които разпитвах и от които събирах моите материали, едва ли не само няколко бяха, които да не знаят нищо от баяне и лекуване.

С една дума, вражането, баянето и лекуването с билки и поливания според народното вярване са религиозни обреди, при които има жертви и жертвоприношения, които обреди ще бъдат изложени на пространно при всеки случай в друг труд „Народната медицина“ Врачките, гледачките, правилците и др тук народното вярване представлява като люде отлични от обикновените люде, в които обитава някаква невидима сила — като жреци

Тия лица носят различни названия, защото извършват различни специални функции в областта на народната медицина

а/ Врачка

Врачка — за жена, *вражалец* (*вражалци*) — за мъж, са лица, които извършват в най-широк размер лекувания

Врачката най-напред *вража*, за да установи диагностиката на болестта, т. е да познае каква е болката, от що е дошла и при какви условия и обстоятелства. Като установи това, решава дали тая болка е от кръга на нейната компетентност или не Ако е от кръга на нейното знание, тя начиня да я лекува, види ли, че не е, тя праща болния при друга бабичка.

После вражането иде лекуването. Тук врачката пробира билките, които са нужни за случая, приготвя ги, т. е вари ги според

както е установило народното вярване и пристъпя да лекува.

Тук при врачката се явяват много рядко магиите. Магии при врачката се явяват само в такъв случай, когато болестта е дошла от магии, та трябва да се прогони пак чрез магии. Врачката никога не прави магии за лошо, да причини вреда или да опропасти някого.

Вражалец е мъж врачка. Вражалец върши всички онзи работи, които върши и една врачка, т. е. вража, лекува, бае и пр. Той е научил тия знания от майка си, понеже не е имал сестри.

Вражалци се срещат много рядко, но все ги има.

б Гледачка гледач

Специалното знание на една гледачка е да познае бъдещето на един човек. Вражане и лекуване болести за една гледачка е съвършено второстепенна работа. Ако една врачка не може да познае за някоя болест от що е дошла, тогава болният се праща при гледачката и тя познава. Гледачката гледа на длан-та, на очите, на езика, на челото; тя *лее куршум;* тя *пука валци* тестеви топчета); тя гледа на боб, на карти и още много начини, чрез които отгатва миналото, предсказва бъдещето и обяснява някои явления в сегашното.

Гледач е мъж; той гледа само за бъдещето на човека. За него болести и лекуването им е чуждо. Той гледа също на длан-та на човека, на челото, на очите, на езика — и по гънките познава характера на човека, неговото минало и неговото бъдеще.

Специалността обаче на мъж-гледач е да гледа на плешка (агне, овен, свиня, прасе), на *коняк* (кокошка, петел), на *ядец* (кокошка, петел), на *желъдък* (на свинята за Коледа); той гледа и на книги. Но на боб да гледа той не приема, защото това е работа на жена.

в/ Правилец

То е специално знание само на мъж. Жена правилец се среща много рядко. Това изкуство тя е научила от баща си, понеже не е имала брат.

(Магьосници, бродници, мамници, самовили не припадат тук. Те за народното вярване не са свещени лица; не са добри люде, а лоши и омразни, които боравят със сила на дявола. Тяхното знание се не предава по наследство и няма нищо в себе религиозно.)

2. Жреци

Както се каза по-горе, народното вярване е посочило два пътя, два способа да бъдат прогонени лошите духове

било из самия човек, било из къщата му, било из селото. Единият е заклинание и омагьосване, а вторият е умоление и подмилкване. Първият способ третира народната ни медицина; вторият е предмет на нашите народни празненства и религиозни обичаи.

Празненствата са от две категории: общи или обществени и частни.

Обществени, или публични, празненства са ония, които народното вярване е устроило с участието на всички селяни. Частни празненства са ония, които се устрояват от отделно лице, една отделна задруга или едно семейство.

а/ Обществено, или публично, и частно празненство

Обществените празници се устрояват при следните случаи.

Всяко село има свое землище, свое бранище, свое селище, свои гробища. Народното вярване утвърждава, че всичките тия части земя, които са в обладание на човека, на които той живее, чрез които се храни и в които има свои земни, а и задгробни жилища — гробища, всички се намират под покровителството на някой добър дух. Така землището и бранището се пази от особен дух, селището от особен, гробищата от особен.

Землището, което селянинът работи и чрез което се храни, ливадите, които дават сено за неговата стока и неговия добитък, бранището, което му дава топливо и градиво — се пазят от отделни добри духове. Тия духове са душите на отдавна починали техни лични, прочути, велики и праведни селяни. Тия духове пазят нивите, пазят лозята, пазят ливадите и бранищата от стихии, от лоши ветрища, от огън, от градушка, от наводнение и други нещастия. За благодарност народното вярване е устроило в чест на тия духове празненства, които носят имена: *оброк* (*подкръст*, *запис*), *сбор*, *църква*.

Ако празненството е в чест на добър дух, който пази някой край от землището, лозята или бранищата и ливадите, тъй се казва оброк, или подкръст, или запис.

Ако ли е празненство в чест на добрия дух, който пази селото, тогава то се казва сбор; има друго обществено празненство, наречено църква.

Освен тия празненства има още няколко такива обществени празници, т. е. празници, в които зимат участие всички селяни от селото; за тях ще говорим тук по-долу във втората част на тоя труд.

Частните празненства са устроени в чест на някой добър дух, който покровителствува отделна задруга или отделно семейство и отделно лице. Тия празненства се извършват частно или от

отделна задруга и семейство, или от отделно лице. Тия празненства се казват *служба, курбан*

б/ Жрец и (мъж и жена — старец и бабичка)

На обществените празненства се принасят жертви и тия жертви се освещават по един установен ред. Тоя ред се нарича обред с обичаи. Лицето, което освещава жертвата, извършва обреда и председателствува на празненството, аз нарекох жрец. Не намерих по-подходящо име. И тия люде, които са председателствували на празненствата и освещавали жертвите, са били същите, които са и *жрели* жертвите, т. е. клали ги и принасяли.

Преди 100—150 г., доколко са запомнили старците, когато още са клали селския бик като жертва на покровителя, духа на селото — клал го старецът, който е председателствувал на празненството и освещавал жертвата; когато е трябвало да се коли овен или телец на оброк, тоя овен и телец е клал старецът, който е председателствувал на празненството и освещавал жертвата. Петлите и кокошките на църква клал е старецът, който е председателствувал и освещавал после жертвите и трапезата. Тои само заколи жертвата, а други после я чистят и готвят.

Тия люде се явяват като освещени, като лица, в които обитава някаква сила.

Кои и какви люде са жрели жертвите, председателствували на празненствата и освещавали жертвите в древно време, па и после, след приемането на християнството, ние не знаем и тук не можем говори. Туй, което знаем и за което ще говорим, е за преди 150 г. и за днес.

Едно явление в нашия черковно-духовен живот, което е важно за внимание, е туй, че почти всичките наши народни—суеверни — празненства с техните жертви, обреди и обичаи църквата християнска е приела под свое ведомство и ги облякла в християнско облекло; само много малко е отстранила. За тия явления ние говорим тук по-долу. При такъв случай естествено на празненствата се явява свещеникът като главно лице; обаче той само председателствува и освещава жертвата, но не я коли. Коли я пак старец.

Но преди 150 г. свещеници са били много рядко; па и дето е имало, не са смеяли да се явят публично, т. е. из пътя, защото турчинът е считал за свой дълг да ги убие. Ето защо свещеникът е принуден бил да не излиза или ако е излизал, той се преобличал: обличал се като селянин с бели дрехи селски, с калпак селски, а много пъти и със стригана брада.

Това обстоятелство, т. е. липсата на свещеници и тяхното неявяване, е въздействувало, та всичките обществени празненства, които са вършени вън от селото, някъде из землището, са ставали без

свещеник; и в такъв случай курбанът е закалван от стареца, който после е председателствувал на празненството, прекадвал трапезата и освещавал курбана.

Кои и какви са били тия старци?

От моите лични наблюдения и от събраните лични сведения аз срещнах всякъде същите старци, които по-горе наименувахме гледачи. Тия гледачи някога са клали курбана, председателствували са на празненството, прекадвали трапезата и освещавали жертвата (курбана, хлябовете, коливото, виното и други сложени неща). Тамо, дето такива гледачи са липсвали, тогава за такива жреци са избирани други старци. Старецът, който е клал курбана, а после прекадвал трапезата и седял начело на празенството, е бил избиран всякога измежду първите селски старци. Такъв трябвало да бъде всеобщо уважаван старец, да е домовладика на най-многолюдната задруга; задругата да се наслаждава с добро име; старецът да е стадник (овчар) с много овци или *станеник* (владетел на много земя с многолюдна задруга). Избран веднъж за жрец (*курбанъседжия*), той е остаял такъв до смъртта си. И в случаи че на празненството присъствува свещеник, тоя старец всякога седи от дясната му страна.

При обиколката си аз срещнах случаи, дето на оброк трапезата кадеше такъв старец в много села. Имам забележени тези села: в с. Рещяна, Белоградчишко, в 1885 г., в с. Стубел, Кутловско, 1887 г., в селата Чирен и Осиково, Врачанско, 1888 г.; [в селата] Камено поле, Алтимир и Малорат, 1888 г., в с. Какрина, Ловчанско, 1890 г., в с. Козар Белене, Свищовско, 1890 г., в с. Ново село, Севлиевско, 1894 г., в с. Тодьовци, Еленско, 1889 г., в с. Твърдица, 1893 г., в с. Шипка и с. Мъглиш, 1893 г. и др. още няколко, дето се правеше оброк вън от селото, в нивите. На тия оброци свещениците отсъствуваха, а трапезата се прекадваше от старец; той заместваше отсъствуващия свещеник.

И днеска някои такива старци, които заместват свещеника в селските обществени празненства и извършват свещенически обязаности, се срещат в някои села. Така в Пиянечко, в с. Разловци, дядо Вълчар е комкавал християните на Великден; но не ги е комкавал с комка от вино. Неговата комка е била от особен вид: когато е рязал лозовите пръчки пролет, той е събирал сълзите на лозите в особен съд и с тия лозови сълзи е комкавал селяните. (СбНУ, XIII, 186.)

По-горе споменах, че има обреди, дето мъж не може да кади трапезата и да освещава жертвата, а това е право, дадено само на жена. Тия обреди ще бъдат на реда си описани и посочени както в тоя, така и в други трудове, които има да излезнат последователно.

На тия празненства и обреди жрецът, който коли жертвата (кокошка или петел) и който кади трапезата и освещава жертвата,

е бабичка старица. Тая бабичка не е друга освен врачката или гледачката. Ако такава липсва случайно в едно село, тогава са избирали друга старица, която в тоя случай трябва да има всичките оние качества, каквито изложихме по-горе за стареца, т. е. да се наслаждава на едно без никакъв упрек име, да е баба на многолюдна задруга или семейство; синовете, снахите, дщерите, внуците и внучките ѝ да бъдат с добро име и поведение. Народното вярване не гледа в тоя случай дали старицата има старец, или старецът ѝ е умрял.

Тук трябва да се отбележи още и това явление.

Ако в селото има поп и той по една или друга причина не присъствува на празненството, трапезата се прекадва и курбанът се освещава от старец или старица—правото на попа се не губи; кожата на заклания курбан, порезаниците от предложените хлябове са и остаят право на попа, които му се отнасят у дома. Оттамо е и пословицата: „Що е попово — то е заман готово", т.е. не губи се.

Ако поп няма в селото, тогава неговото право принадлежи на стареца или старицата.

В частните празненства, т. е. такива, които се устрояват частно в задругата, трапезата се прекадва от свещеник. Но ако такъв няма в селото или има, но не може да дойде, тогава пак го замества старец или старица, но тука старецът и старицата са от самата задруга, от самото семейство, от самата къща. Старецът в тоя случай е домовладиката, а старицата е най-стара жена в къщата: свекърва или етърва.

Както при общите празненства, така и при частните има обреди, които могат да се вършат само от мъже, а има обреди, които се вършат само от жени. Между домашните празненства и обреди има такива, които изключват всяко участие и присъствие на свещеника; тук той всецяло се замества или от домовладиката, или от най-старата в къщата жена.

Тия случаи ние ще опишем още в тоя труд по-долу; но има някои, които ще бъдат описани в друг труд, когато се издаде трудът „Вярванията и религиозните обичаи при раждане, сватби и смърт"

Б. ХРАМОВЕ

Местата, дето са славени празненствата, закалвани курбаните, слагани трапезите и вършени обреди и други обичаи, са избирани от народното вярване; тамо е ставала някаква личба. Или гръм е ударял, или някое видение се явявало, или е ставало някакво друго явление, паметно за цялото село; или пък за туй място се присънило на най-видния в селото старец, или най-после на туй място някой недъжен е намирал помощ, излекувал се. Но обикновено това място трябва да е в гора и да има вода.

Такова място се избирало и в селото.

Изобщо такова място е служило за религиозно богомолство, за религиозен дом, за храм или черква.

1. Храм

Казахме, че общите празненства и жертвоприношения са извършвани по полетата и на селските мегдани, а частните в къщата; има и други религиозни обреди — приносите, които се извършват в гробищата.

На всяко от тия места са освещавани жертвоприношенията, тамо са отправяни молби за умилостяване или за покровителство към добрия дух. Тамо, дето е извършвано жертвоприношението, това място се считало свято и никой не смеял и днес не смее да го омърси — народната вяра му предвещава много голяма напаст дори за цялата му къща.

На полето, видяхме, освещаването на жертвата става при оброк; на мястото на оброка ще има кръст от камъни или само един изправен камък, похлупен с каменна плоча. На тая плоча старецът, който ще заколи курбанът — овен или юнец, ще сложи кървавия нож, та да се намокри с кръвчица.

Освен кръста или камъка с плочата на това място ще има непременно и дърво, едно или няколко. Това дърво ще бъде: дъб, бряст, явор, ясен; друго дърво не може да бъде при оброка.

Тия дървета се пазят като свещени.

Те съставляват храма, дето, когато е денят на оброка, се извършва богослужение.

Когато празненството е сбор, тогава се събират насред село или край село, дето пак има кръст или камък с плоча и пак дъбово, брястово, яворово или ясеново дърво или купчина от такива дървета.

Много пъти такъв кръст и дървета са по-далечко край селото; това е селски оброк — ми обясниха; и някога е бил сред селото, но отпосле селото се изместило и оброкът е останал на края на селото.

Тоя селски оброк е замествал някога църквата, дето е извършвано богослужение, освещаване на жертвата.

Пак на туй също място свещеник е причестявал селяните за Великден, когато църкви по селата не е имало, а съществували са само манастирите. (Дядо Денчо, дядо Христо и дядо Стоино, с. Какрина, Ловчанско, дядо Герчо Вълков, с. Брусен, Тетевенско, дядо Калчо, с. Горно Павликени, дядо Кьньо Христов, с. Подвес, Карнобатско.)

Тия оброци са пазени дотолкова, щото и днеска, макар от тях много да са изоставени, защото селата са местени във времето на размириците и робството, все пак споменът за тях живее и народът минава край тях с благоговение, което изказва с прекръстване и, ако е мъж — със сваляне шапката си. Има *оброчища* (стари изо-

ставени оброци), които се познават само по един сух и гнил дънер, остатък от дъба, бряста, явора или ясена, които е служил някога за оброк.

Тия дървета освен място за богомолство служили са и днес ка служат още и за целебни места. Народното вярване утвърждава, че много лоши духове, които причиняват различни болести, могат да се изгонят и болният да изцелее, ако отиде на такива места, при такива оброци. Ето защо, като пътувате по селата, ще срещнете нерядко тия дървета, навесени с разноцветни парцали; тия парцали са оставени от болните в чест на светеца на оброка. Болните оставят още: пели ризи, пешкири, престилки, кърпи и пари — но тия неща се зимат от цигани или други немирници, а остават само парцалите.

Да се отсече такова дърво, па макар останал от него и един дънер, е строго забранено от народното вярване. Това вярване утвърждава, че всеки, който би дръзнал да отсече такова дърво, без друго ще огради, т. е. ще осакатее, онемее или ще го хване друга неизлечима болест. И многото случаи от разболявания утвърждават верността на това, що учи народната вяра.

Къщата тоже се явява като храм за богомолство и жертвоприношения. Ние посочихме с какви обреди се освещава една нова къща и огнището. После тия обреди къщата става за селянина светилище; в къщата се извършват всичките обреди и религиозни обичаи не само на празниците през годината, но и тия обреди и обичаи, с които са свързани раждането, умирането, женитбата, както и другите селски мъжки и женски ежедневни занятия скотовъдството, земледелието и др.

Наместо кръст или камък в къщното богомолство при освещаване на празненството и жертвоприношенията се явява т р а п е з а т а, към която, както видяхме, народната вяра питае голямо благоговейно религиозно почитание и препоръчва един известен култ; после иде о г н и щ е т о.

Тук като жрец се явява или домовладиката — най-старият в задругата (къщата), или най-старата жена.

2. *Гробища*

За гробищата ще говорим на друго място. Тук ще споменем само това, че и те се явяват като място свято, като място за богомолство и жертвоприношение. Народната вяра утвърждава, че мъртвите излизат из гроба, когато пожелаят, и пак си влизат в него (Баба Вида, с. Стакьовци, Белоградчишко.) В гробищата се събират душите на умрелите и понеже у м р е л и т е п р а д е д и са скъпи, то народното вярване е устроило от тях място за богомолство. Както другите места имат своите патрони и покровители-духове, заменени после със светци, така и гробищата

са имали свой дух-покровител, който сега е заместен със светец. На деня на тоя светец събират се всички на гробищата и за душите на всички коли се и освещава курбан.

Поради това и гробищата са станали място за богомолство. Във време на бездъжде ще излезне цялото село на гробищата и тамо ще се молят богу за дъжд.

И днеска, като пътувате, ще забележите кръст или камък при някои дървета, а около тях трапове „Това са стари гробища" — ще ви обясни всеки, когото попитате. И при тия стари гробища, отдавна изоставени, и днеска излизат за жертвоприношения или: богомолство.

3. Оброчища, църковища

В обикновката си аз срещнах такова явление във всеки манастир и в двора на всяка църква — изключения има много малко, едвам няколко — има дървета, които са били някогашни оброци, т. е. дървета, под които се извършвало жертвоприношение и освещавала жертвата в чест на някой светец — покровител. Никъде тия дървета са и днеска оброк с камък, дето в известен ден се свети вода и коли курбан.

Че тия дървета са били оброци, познава се от религиозното почитание, на което са те предмет от страна на веруещите селяни.

И в повечето случаи храмовият празник на църквата съвпада с деня на светеца на оброка.

Като разпитах селяните в много села, аз получих такъв отговор: „Тамо, дето е съградена старата църква, имало е оброк на селото, дето са излизали всичките селяни, та клали и осветявали курбан в името на някой светец. После, когато е станало дума да си направят църква всичките селяни единодушно са избрали за мя то на църквата тоя селски оброк. Ето защо почти във всичките села, дето има стари църкви, съградени преди 50—100 г., всичките са вън от селото; само най-новите са в средата на селото. Но в тия новосъградени храмове не влиза толкова много свят, не се посещават от веруещите жени, колкото в старите църкви, станали отдавна църковища, съборени църкви.

И в тия стари църкви или църковища дърветата, почитани някога религиозно, макар останали някъде и само дънери и сухи пънове и днеска са предмет на същото религиозно уважение. Ще посоча само няколко примера.

В с. Бобошево, Дупнишко, има хубава и красива нова църква, а над селото има стара църква „Св. Атанаси", която е отдавна изоставена и е на път да бъде разрушена. Жените по-рядко отиват в новата църква, отколкото в старата, дето палят свещи и се молят на един дънер „Св. Атанаси".

В с. Сирищник, Радомирско, над селото има църквище съ

седем дебели брястове. Тамо е била църква, днес развалена и отдавна напущена от свещениците, но верующите я ежедневно посещават. В двора и са днес гробища, поради това ежедневно под брястовете се освещава курбан за душата на някой скоро умрял християнин.

В с. Долна лисина, Босилеградско, има стара църква с няколко дървета. Църквата е съборена, но жените и днеска палят свещи при дърветата и закачват по тях разни парцали и пешкирчета.

В малката църква „Св. Петка" в София има пън „Св. Терапонт". От селата идат верующи недъжни хора и палят свещи при тоя пън, като остъргват от него трески, за да се кадят с тях. Това показва че това е било д ъ р в о-о б р о к, дето се освещавал курбан в чест на св. Терапонт, а отпосле е съградена църква.

В с. Железна, Берковско, има стара църква, „латинска" наречена, с три дебели брястови дървета. Тя се пукнала и срутила, затова е отдавна изоставена; не я изоставят обаче жените и недъжните, които ежедневно ходят в нея и палят свещи при корените на дърветата.

Църквата в с. Вълчедръма, Ломско, е във от селото край река Цибрица. Тя е съградена тамо, защото тамо е бил някога селският оброк, от които е останал един дебел бряст.

Такива са старите църкви: в Комощица, Мелковец, Кръки жаба, Дългошевци, Ломско; Чипровци, Превала, Вършец и др., Берковско; Влашко село, Камено поле, Врачанско; в гр. Тетевене и пр. пр. още села, чийто списък е много дълъг.

За манастирите и манастирищата материалите, които имам събрани, говорят същото: тамо някога, много отдавна са били оброци на някоя част от селския сеньор, по-после дърветата при тия оброци са почнали да дават изцеление на недъжните, та са съградили на това място манастирче, което по-после е станало манастир.

Такива манастирчета са: „Св. Димитри" в Бобошево, Дупнишко; „Св. Нина" в гр. Кюстендил; Пчелинският манастир в Пчелинци, Радомирско; Чипровският, Лопушният в Берковско, Изворският във Видинско; Раковишкият в Кулско; „Св. Петър", недалеч от Видин; Добродолският и Брусарският в Ломско; Драгалевският, Горнобанският, Горномалинският, Подгумерският, Сеславският, Кремиковският, Долнолозенският, Кокалянският и още др. в Софийско; „Св. Троица", недалеч от Етрополе, Манастирите в Търновско, Сливенско и др. — материал, който ще бъде обнародван на друго място. (Материалите, които съм събрал за старинските църкви и манастири, са готови; те ще бъдат издадени под заглавие „Градиво за историята на нашите древни църкви и манастири".)[8]

[8] [За съжаление тези свои материали Д. Маринов не публикува.]

Когато са устроявани оброците — селски или сънорски, — гледали са да има дървета; но освен това гледали са още да има и кладенче, т. е. да извира вода. Туй кладенче лека полека, както и дърветата са ставали лековити по силата на някой дух, пре именуван в светец, който е станал покровител на водата, и по тоя начин са възникнали светите води, наречени още с църковното име агиазма.

Ето защо при всеки манастир и при повечето старински църкви освен светите дървета ще има и света вода, агиазма.

В. ЖЕРТВИ, ЖЕРТВОПРИНОШЕНИЯ С ПЕСНИ И ОБРЕДНИ ХОРА

1. Принасяне жертва

Молениятa за милост или благодарност, отправяни към невидимите сили, които са причинявали на човека добро или зло, не са били достатъчни. Човекът се усещал задължен да покаже своята благодарност или своята молба по-реална, по-видима и чувствителна. Средство за това той е намерил в жертвоприношенията.

Народното вярване утвърждава, че невидимите духове ядат и пият. Прочее, когато им се молим за помощ или пощада или когато им благодарим за направеното добро — нашата молба ще хване повече място, ако принесем нещо за ядене и пиене. Ето така при богомолство е дошла и жертвата (курбанът).

И какво друго ще бъде принесено за жертва, ако не това, което човек изкарва със своя труд, със своя пот; това, с което се самичък той храни, което той пие. Само от това нещо трябва да бъде по-хубаво, по-чисто, по-избрано.

Нашият селянин е изкарвал със своя труд и пот пшеница, ръж, просо, ечемик, царевица и други храни, изкарвал е грозде и вино, плодове от различни дървета, развъждал е домашни животни — овци, кози, биволи, свине, и домашни птици — кокошки, гъски, пуйки и пр. Садил е в градините боб, леща, грах, зеле, лук и още други зеленчуци, садил е още и различни миризливи цветя и пр.

И когато е дошло ред да избира като какви предмети ще принася за жертва на бога и на другите невидими същества, той се спрял на произвежданите от него семена, плодове, животни или на такива, които са живяли и расли около него и които са му служили за храна.

Варивата всякога се варят, а лукът и чесънът се принасят и сурови.

Цветята се принасят като китки и венци.

Млякото се всякога вари, а медът и сиренето - сурови; яйцата всякога се варят цели и като такива се принасят в жертва. Рядко се принасят пържени яйца.

Хлябът играе много важна роля в жертвоприношенията: нито едно жертвоприношение не става без печен хляб, в който случай тоя хляб е нашаран отгоре с шарки, които имат символическо значение. Тия хлябове носят общо название *колак* или *погача (бочна пита)* и съставляват тъй наречените о б р е д н и х л я б о в е. За тия хлябове и за символическите им шарки ще говорим тук по-долу.

Виното и водата тоже се явяват при всяко жертвоприношение.

Остатъците от жертвите: кокали, кости, трохи и др., не се хвърлят, а се изгарят или закопават в землята или се хвърлят в някой вир или дълбока течна река; никак не бива да се оставят така на открито, за да се газят от хора или да ги ядат псета. Дивите птици могат да ядат тия остатъци. (Дядо Кольо, с. Горно Павликени, баба Мина, с. Козар Белене, Свищовско, баба Муша, с. Марашки Тръстеник, Плевенско.)

Когато кокалите, костите и другите остатъци се изгарят, гледачът гледа на дима, от който иска да види и познае; той гледа на коя страна ще клони димът: на изток или на запад, на север или на юг; гледа се още дали димът е гъст и черен или ясен и бял. По това той познава дали духът или светецът, или болестта (ако празненството се прави в чест на някоя болест) е доволен от жертвата и молбата; а така също предсказва какво има да бъде. (Дядо Калчо, с. Горно Павликени, баба Стоеница, с. Балванци, баба Върба Гинева, с. Ресен.).

4. Танци, песни и музика при жертвоприношенията

От разказите на бабите, старците и от някои останали материали и явления из далечното минало излиза, че при жертвоприношенията, додето се клал курбанът и приготвял, а така също и после, когато се кадяла трапезата и когато се начинявало религиозното пиршество, някога всичките отделни моменти от жертвоприношението са били придружавани с песни, дори и музика. Песните са били обредни и имали религиозно съдържание — християнско или митическо; игрите са били хора обредни, които са играни в чест на духа-светец или на духа-болестта. Тия игри повечето пъти са играни по мелодията на хороводни песни. Не е изключена била музика: кавал, свирка или гусла.

Песните са пеяли моми, хорото са играяли моми, булки и мом-

ни, а музиката са свирили момци-кавалджии. Че това е така било, свидетелствуват не само разказите на старите за онуй, що е било преди 100 и 150 г. и що им е разказвано от деди и бащи, но туй се вижда и от запазените и до ден днешен обреди и обичаи.

Песни. Днешните обредни песни: коледарски, сурвакарски, водичарски, гергьовски, еньовски, великденски, спасовски, петровски, никулски и много други, в които сюжетите са религиозно-митически, които и днеска се пеят на тия празници, на трапезата, около жертвата, са останали от някогашните песни.

Игри. Игрите на лазарките, Енята, на Великден, Гергьовден, Спасовден, които се и днеска играят като обредни и носят чисто религиозно-митически характер; потропването с крака на коледарците, което потропване с крака някога е било игра; играта на русалците, на кукерите, на водичарките и други са останали от някогашните игри.

Музика. Музиката на русалците, на кукерите, които и днеска ходят със свирци; музиката на Гергьовден, Великден, Спасовден, която и днеска не е изхвърлена; музиката, с която са заравяли умрелия преди 100 г. а някъде и днеска, и мелодиите, които се свирят над гроба, когато вече е заринат, са остатъци от някогашното употребление на музиката при празненствата, обредите и жертвоприношенията.

Г. МОРАЛЪТ НА НАРОДНАТА ВЯРА

Вярата народна, такава, каквата я виждаме, е имала толкова и такова силно влияние върху нравите и добродетелите на нашия народ, което влияние дълбоко се вкоренило в живота и се вижда във всичките негови катадневни занятия, в неговите дела и в неговите понятия за добро и за лошо. Навсякъде и във всичко изпъква следното явление: всеки гледа да бъде честен, добродетелен за себе и полезен за другите; да си помага взаимно, да бяга от зло.

Тая народна вяра е вкоренила дълбоко в душата на селянина и селянката, че всяко добро дело, всяка милостиня, сторена другиму; всяка правда, всяка помощ, оказана и сторена на вдовица, сираче, сиромах човек или на такъв, който е в напаст и беда — не остават без награда от бога с добро и за него и за децата му, и за внуците и правнуците му. „Доброто отива с човека и зад гроба — на оня свят“ — казва баба Руса Славова, с. Кипилово. Напротив, всяко зло дело, всяка пакост, всяка неправда или насилие, сторена другиму; всеки грях и престъпление не остават без наказание не само към самия деец, но и към внуците и правнуците му, до трето, шесто или девето коляно според престъплението и злото. «Злото така също отива с човека зад гроба, при бога“ — казва същата баба Руса.

Така народната вяра учи, че всеки добър, милостив и честен човек не може да бъде сиромах; не може да бъде нещастен, не може да бъде сполетен от пакости, премеждия и болести; неговите ниви не бие град, не носят пороища, не оставят без хляб — неговите житници са пълни.

Един селянин имал обичай да дава жито всекиму, който е нямал, а особно на вдовиците, сираците и сиромасите. Давал е всякога с едно шинче, наречено *кител*.

Когато идвала градушката в сънора на селото, тоя селянин слушал с ушите си как някой говорил и викал на облака с градушката:

„Върти, върти, Вътоломее! Бий, бий, Германе! Кутлова нива да не повредиш!" (Баба Стоеница, с. Балванци, Търновско.)

Неговата челяд била здрава, защото болест в тая къща не влиза.

Неговата стока — овци, коне, говеда, свине, пчели и други, се плоди, защото добрите му дела я пазят от всяка магия, от всяко зло. (Дядо Цако, с. Колибите, Камен дол, Троянско, дядо Георги, с. Брусен, Тетевенско, баба Стоеница, с. Балванци, Търновско.)

Тръгне ли на път — доброто върви с него като ангел и пъди всяка зла среща, всяко зло. (Баба Стоеница, с. Балванци, дядо Цако, с. Колибите, Камен дол.)

С една дума, добрият човек е богат, щастлив, с много челяд, която е умна и послушна. За такъв човек казват „добър", с което се означава богат, заможен с много челяд. „Тая къща е добра" значи богата, честита, добродетелна.

Напротив, лошият човек, който прави всекиму зло; който краде, пали, убива и граби; който яде чуждо; който е насилник, предател — и да има сполука, и да има богатство, но като е спечелено с неправда, то изчезва или още при живота му, или след смъртта му. (Баба Върба и баба Деспа, с. Ресен, баба Стоеница, с. Балванци, Търновско, баба Пена Иванова, с. Семисче и баба Рада, с. Търново, Хасковско). Примери конкретни бяха ми посочени много. (Вж Ж. стар., III, 378—379, VI, 16—21, § 6 и 7.)

Чрез тоя морал народната вяра е изработила правила, по които всеки човек трябва да се ръководи, ако желае да бъде щастлив и дълголетен на тоя свят и праведен на оня.

Тия правила се свеждат в следните поуки:

а/ На първо място всеки трябва да почита, да се срамува и да бъде послушен на баща си и майка си; а когато остареят и останат на ръцете им, децата, особено мъжките, длъжни са да ги гледат, да ги хранят и да ги не наскърбяват. Син, който изпъди баща си и майка си, няма и не може да види добро. Дигне ли пък ръка, та ги удари — такъв ще осакатее без друго и ще го сполети голямо нещастие не само него, но и децата му. „Майчина и бащина клетва

стига до девето коляно" — казва народната вяра. (Баба Драгана Точова, с. Марашки Тръстеник, Плевенско, баба Гица, с. Летница, Ловчанско, баба Мича, с. Козар Белене, Свищовско, баба Деспа, с. Ресен и баба Стоеница, с. Балванци, Търновско.)

б/ Да се пази всеки от кръвосмешение между домашни и роднини, а именно баща и дъщеря, син и майка, брат и сестра, сестра и брат, защото тая къща запустява, осиромашева, а челядта става саката, глуха, няма, непрокопсана и луда — за смях и срам на хората. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Деспа, с. Ресен, Търновско, баба Мома Стефанова, с. Тодьовци, Еленско, баба Руса Славова, с. Кипилово, баба Добра и баба Мария, с. Твърдица.)

в/ Всяка женена жена и женен мъж не бива да ходят с чужд мъж или чужда жена, защото в къщата влиза зло, нещастие, болести и сиромашия. Жената, ако зачне от чужд мъж, това дете ще бъде пияница, курварин, изедник, хайдук, палич и разсипи къща и няма да види *прокопсия*, а за родителите си, които не са негови, ще бъде голямо патило. Мъж, който иде с друга жена и си дойде у къщи, той донася огън и пожар: децата му ще се разболеят и умират; *стоката* му ще почне да мре; *мъката* му (сено, жито, слама и пр.) ще се пали или ще я отнесе вода.

И ако постигне някоя къща едно от тия или няколко нещастия-народната вяра сочи това като наказание божие за сторено прелюбодеяние на жената или мъжа (Баба Деспа, с. Ресен, баба Мома, с. Тодьовци, баба Руса, с. Кипилово и др.)

Не бива никой да води блуден живот. Народната вяра утвърждава, че къща, дето жената блудствува с други мъже — тая къща запустява. Тая къща е курварска и в нея добро не влиза. (Баба Дона Узун-Николова, баба Цана Пеньовица, с. Шипка, баба Руса Славова, с. Кипилово, баба Пена Иванова, с. Семисче, Хасковско.)

г/ Строго се забранява кражбата. Народната вяра утвърждава, че кражбата осиромашева къщата и човека. Ако крадено се внесе в стоката — стоката умира, ако крадено се сипе в житницата или се стовари в двора (сено, слама, дърва и пр.) — огън изгаря или вода отнася цялата мъка. Ако краденото се облече — човекът, който е облечен, ще пострада от някаква напаст. (Баба Стоеница, с. Балванци, Търновско, баба Тона Пенкова, с. Ново село, Севлиевско, баба Гица Вълчанова, с. Летница, Ловчанско, баба Вида Петровица, с. Жеравино, Кюстендилско и др.)

д/ Народната вяра забранява да се убие човек, особно за отмъщение или да се ограби, като утвърждава, че пролятата кръв ходи във вид на сянка след убиеца и вика за отмъщение. Такъв, ако не бъде убит, то децата му и внуците му до трето коляно ще теглят тая кръв и най-накрай син му, внук или правнук ще бъде тоже убит от син, внук или правнук на убития или от негов роднина.

Орисниците, когато орисват децата на убиеца, орисват в та-

към смисъл. (Баба Тодора, с. Ново село, Севлиевско, баба Гица, с. Летница, Ловчанско, баба Мария, с. Тодьовци, Еленско, баба Рада, с. Търново, Хасковско.)

е/ Народното вярване забранява много строго изедничеството, насиличеството, предателството. Който изяде чуждо, който онеправдае вдовица, сираче, сиромах, който предаде брата си — той внася огън в къщата си; имотът му се загубва, децата му умират, сам той полудява или осакатява. (Баба Рада, с. Търново, Хасковско, баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко, баба Стоя Симонова, с. Русокастро, Бургаско, баба Калинка Ценева, с. Подвес, Карнобатско, Срв. Ж. стар., VI, 20, § 7.)

ж/ Повелява се никога да не върнеш от къщата си пътник, който дошъл да пренощува, защото много пъти в лицето на пътника ходи сам господ. Ако повърнем пътника, ние пъдим доброто и берекета из къщата. (Баба Рада, с. Търново.)

з/ Не бива да връщаме сиротица, сираче и сиромах човек с празни ръце, защото техните сълзи са огън и палят всичко наше. Ако ги върнем да не им дадем нищо — ние сами пъдим из къщата си доброто. (Баба Велика, с. Русокастро, Бургаско, баба Каля, с. Къзъклисе, Къзълагачко.)

и/ Народната вяра учи и утвърждва, че чумата, холерата, сипаницата и другите лоши болести морят в такива къщи, дето има курви, изедници, насилници, хайдуци, паличи, магьосници, бродници; че гръм ударя грешници: тези, които са откраднали, убили, ограбили, изяли и вършили други престъпления.

Същото вярване проповядва и за всички, които прекарат някаква напаст, премеждие — че това е наказание за някакво сторено зло.

И тия грехове не могат да бъдат опростени никога. Те се записват веднъж и остаят записани за всякога. (Баба Стоеница, с. Балванци, Търновско, баба Тодора п. Стефанова, с. Ново село, Севлиевско, баба Мина, с. Козар Белене, Свищовско, дядо Стойно, с. Какрина, Ловчанско, дядо Калчо, с. Горно Павликени.)

Наистина имало е и има такива хора, които са гледали да изкупят греховете си, като ходят на Света Гора, на божи гроб и по други манастири, та са давали пари, харизвали са икони, кръстове и други неща; записвали са литургия, перусия и др; давали са милостиня. Но „Господ се не лъже" — казват: баба Стоеница, с. Балванци, баба Върба Гинева, с. Ресен, Търновско, баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачако. Той забавя, но не забравя. Сълзите на вдовиците и сиромасите, кръвта на убитите не се изкупват с молитви, а с повръщане изяденото, отнетото и ограбеното. „Кръвта се кръв откупува" — казват същите баби. И под влиянието на тия правила, които съставляват десетте заповеди на народната вяра, се възпитавал нашият народ през векове. И тия правила са пуснали дълбоки корени в живота народен.

2. От що се принасяло жертва

От животните домашни: бик, вол, крава ялова, юнец (бивол, кон са признати за нечисти, а телето мъничко счело се за грях да се коли); свиня и прасе, макар и нечисти, но и тях принасят в жертва само в един случай.

От домашните птици, макар да са счетени тоже като нечисти, избрали са: петел (червен), кокошка (черна) и пиле (черно). Други птици са изоставени.

Риби. От тях са избрани само тези, които са покрити с люспи: шаран, платика; бива, но много рядко и щука, мряна и др., но с люспи.

Растения: пшеница, просо, царевица, грах, боб, леща, лук, зеле, чесън.

Плодове: ябълка, круша, дуня, тиква, грозде.

Цветя: босиляк, здравец, чемшир, оман, гергевка, еньовка, росен и др. миризливи цветя, от които с едни китят китки и вият венци в различни обреди и религиозни обичаи, а с други кадят.

Храна: хляб, мляко, сирене, яйца, мед.

Питие: вода, вино, па и ракия.

Дивеч никакъв не е избран за жертва.

3. Приготвяне на жертвата

Жертвата, ако е била животно или птица, или [illegible] е принесена печена или варена. Печената обаче се предпочита от варената, защото при печенето на жертвата излиза повече миризма, от която светецът се насища. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Десна, с. Ресен, Търновско, баба Мария, с. Тодьовци, Еленско, баба Рада Тоньова, с. Търново, Хасковско.) Жертвата се варила само тогава, когато поради големината си не е можало да се пече или когато с по-малко жертва трябва да се нахранят повече вервещи и присъствуещи. Така:

Бикът не може да се пече, затова се сече на късове и вари; също и волът и яловата крава. Юнецът обаче в повечето случаи се пече.

Овенът се пече на шиш, но се и готви, ако са много присъствуещи. Яловата овца се само готви. Шилето се пече и готви. Агнето се само пече.

Кокошката се пече; но ако се вари, вари се цяла и после пак се припича на огъня, турната на саджака. Оттамо такава кокошка носи название „печена кокошка". Пилето се вари цяло и после се пече, както и кокошката.

Шаранът само се пече, и то цял; платиката и други риби се варят.

Житото се вари тъй на зърна за коливо; също и другите семена.

Д. НАРОДНОТО ВЯРВАНЕ В ХРИСТИЯНСТВОТО

Народното вярване такова, каквото го изложихме, и религиозните ни празненства, обреди и обичаи, които има да изложим тук надолу — са били заварени в нашия народен живот от християнската вяра, когато приехме християнството, и ето вече повече от тисящелетие как тия две вярвания живеят заедно и като си направили взаимни отстъпки и взаимни заимствувания, крепили са народа ни в неговите добродетели и упътвали го в един добър, доброчестен и щастлив живот тук, като са го водили в същото време и към един блажен вечен живот.

Християнството, като дошло у нас, то е намерило един морал, какъвто и то е проповядвало, и макар облечено в държавна мощ и сила във време на нашето политическо могъщество, не е намерило за нужно да се опълчи срущу народната ни вяра, която е създала и крепила тоя морал, а веднага е влязло в другарски отношения с нея. И тая благост, тая толерантност на християнската вяра и дала голямо преимущество във всичко. Народната вяра отстъпила на своята гостенка във всичко; като видяла себе си непокътната във всичките си елементи, тя сама се облякла в християнска одежда, а така също облякла е с одеждата на християнството и всичките празненства, всичките обреди, всичките обичаи с жертвоприношения; изключенията са много малки. И християнската религия приела я с готовност в своето лоно, облякла я в своя одежда, зела я в свое покровителство и като дала някои неща свои, приела е да се наричат с нейно име — осиновила е нашата народна вяра с нейните празненства, обреди, обичаи и жертвоприношения.

И днеска тая наша народна вяра живее в народа с името, с облеклото и осиновлението на християнството, разбира се, като е отстъпила нещо от своето, а заела е от християнството.

Това явление в народната ни вяра бие много ясно в очи и етнографът, който изучава народния живот с неговите вярвания, се среща на всяка стъпка с това помирение между старото наше вярване и новото учение и установление на християнството

Върху това явление и помирение, както и върху фактите, които представляват туй явление, би можало да се напише цял обемист трактат. Тук аз ще се задоволя да направя един само повърхностен преглед, доколкото е нужно да бъдат ясни за читателите празненствата, обредите, обичаите и жертвоприношенията, които има да изложа.

Християнството е дошло със своите господски — на Спасителя — празници: Рождество, Обрезание, Кръщене, Сретение, Входът му в Иерусалим, Възкресение, Възнесение, Преображене. Народното вярване ги приело без никаква вражда само с това условие, щото и християнството да приеме ония обреди, обичаи, жертво-

приношения, които то е установило в народните празненства и които съвпадат с християнските празници. И станало примирение.

Рождество Христово станало Коледа със своята Бъдня вечер, със своя бъдняк, със своите коледарци и коледарски песни и с всичките обреди и обичаи около каденето на трапезата.

Обрезанието господне станало Сурувакри със своите сурувакари и сурувакания, със своята кадена вечеря и със своята свинска глава.

Кръщението господне станало Водици със своите водичарки и водичарски песни и със своята трета кадена вечеря, със своите къпания и Бабинден.

Сретение станало Трифунци със своите обреди около зарязването на лозята и избиране на царя на лозята.

Входът господен станал Връбница със своите лазарки и лазарски песни, със своята кумица и кумичето.

Възкресение господне станало Великден със своите червени яица, със своите великденски песни и хора.

Възнесение господне станало Спасовден със своите русалци с росена, със спасовските песни.

Каквото е станало с христовите господски празници, това е станало и с богородичните празници, които църквата е установила в чест на св. Богородица.

Християнството е дошло с богородичните празници: Благовещение, Рождество, Успение, Въведение в храма. Народната вяра ги приела, но и тук християнството отстъпило. Народната вяра е поставила условие, щото обредите, обичаите и жертвоприношенията, наредени в празненствата митически, които съвпадат с тия християнски празници, да си останат. Християнството се съгласило.

И така Благовещението станало на Благовец със своите благовещки песни, с кукувишки песни и игри и с други обичаи и обреди. Успението станало Голяма Богородица, Рождеството богородично станало Малка Богородица, а Въведение станало Въведение със своите стари обреди, обичаи.

Така също е станало и с другите големи празници на мъченици, апостоли, пророци и други светци. Св. Иван Кръстител, св. Никола, св. Георги, св. Димитри, св. Илия, св. Васил, св. Атанаси, св. Петър, св. Рангел и др. заместили древните митически същества и техните имена, обаче задържали техните празненства с курбаните, жертвоприношенията, обредите, песните и другите религиозни обичаи.

Както Исус Христос, така и майка му Мария, а така и другите светци са облечени в митическо облекло и в това облекло народното вярване ги посочвало на народа.

Това ще се види много ясно в религиозните народни обичаи и празненства, но тук ще изнесем бегли бележки из народните ни песни.

Майката господная станала св. Богородица, божа майка, св. Мария. Тя се замъчва да ражда; замъчила се от Игнажден до Коледа и родила млада бога на ден Коледа. Тръгнала да дири кръстник да го кръсти; срещнала св. Никола и го поканила той да бъде кръстник; но той отказал, защото млада бога горял като огън. Тръгнала нататък и срещнала св. Василий и него поканила да кръсти млада бога, но и той се отказал по същата причина. Тя срещнала св. Ивана, поканила го за кръстник и той приел и кръстил млада бога, защото, когато се делил с братята си св. Никола, св. Илия, св. Василий, св. Петър и св. Атанас — нему се паднало: кумство, побратимство, още и богомолство. (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Върба Гинева, с. Ресен, Търновско, баба Руса Славова, с. Кипилово, баба Катерина, с. Рила. Срв. СбНУ, I, 13; IV, 10, 13.)

Като родила млада бога, божа майка го турнала в златна люлка и отишла в гората да я върже на чисто място и там намерила златен габер, та на него вързала люлката да го люлее. (Баба Катерина, с. Рила.)

Тук се вижда, че народното вярване, като приело рождението на бога, приело го и предало по своето схващане; то не можало да приеме бога като сиромах и беден, затова го обкръжило с коприна и злато.

Всичките дървета се поклонили, само едно дърво се не поклонило, то е било маждраново (Баба Катерина, с. Рила. Срв. СбНУ, VII, 15; VIII, 23); затова [божа майка] го проклела. Всички дървета спрели листата си да не шумят, та да разбудят млада бога, само едно дърво — трепетлика, не спряла своите листа, затова св. Богородица го проклела. (Баба Стоеница, с. Балванци, Търновско, баба Върба, с. Ресен, Търновско, баба Катерина, с. Рила. Срв. СбНУ, VI, 6; VIII, 24, №29.)

Всичките птици и дихания спрели да пеят да не разбудят млада бога, само една птица-кукувица, не спряла, затова и тя била прокълнена. (Баба Деспа и баба Върба, с. Ресен, Търновско, баба Катерина, с. Рила, Дупнишко, Срв. СбНУ, VII, 15, №20.)

Като родила млада бога или още божйче, божа майка поканила всите жени да й отидат на погача. Поканила и майката на Ангелина, която завела и дъщеря си (момиченце още). Тамо нея накарали да люлее млада бога и тя го люляла и му пяла песни, та божа майка се смилила и й дарила копринена кошуля, шарена и писана: „на гърди й ясен месец, на плещи й слънце грее, по поли й ситни звезди". (Баба Стоеница, с. Балванци, баба Деспа и баба Върба, с. Ресен, Търновско, баба Катерина, с. Рила, Дупнишко. Срв. СбНУ, III, 20; VII, 6; VIII, 4; Ат. Ил. №70.)

Св. Мария (пак божа майка) заспала на скута на св. Петра и той я събудил да види чудо: как грешните, изкупени и измолени от бога чрез милостиня, излизат из пъкъла и преминават в рая през тънко влакно конопено. Тя видяла това чудо — как всичките преми-

нали, само три души не можали да минат. (Баба Катерина, с. Рила Срв. СбНУ, III, 36, №3.)

Всичките тия песни са облечени само в християнско облекло а съдържанието им е установено от народната вяра.

Християнството, както се спомена по-горе, е дошло още с празници в чест на различни заслужили на църквата и вярата: апостоли, мъченици, светители и светци и с празници, посветени на ветхозаветната църква: пророци, патриарси и др. Народната вяра и тук се не противила: тя приела тия празници само с това условие, щото обредите, обичаите и жертвоприношенията, които е тя установила при празненствата в чест на своите някогашни обожаеми същества и духове, да останат непокътнати и при новите празници, които се съвпадали със старите празници било по името на светиите, било по дните на тяхното празнуване.

Християнството и тук отстъпило и етнографът при своите изследвания среща се с такива явления: чисто старовремски, митически обреди, обичаи, песни и жертвоприношения, приети от църквата в християнско облекло, и с имена на светци и богоугодници християнски. Ние и тук ще приведем някои примери.

Св. Никола е църковен светител. Народната вяра приела празника в негова чест (6 декември), но задържала всички обреди, обичаи, песни, жертвоприношения, които тя е била принасяла някога на своя някогашен дух или юнак, който бил обладател на морето, водите и ветровете Рибникът, обредните хлябове, обичаите и песните са останали като неотемлема част от празника на светителя Николай Мирликийски чудотворец.

В песните св. Никола се рисува с криле, с които хвърчи над моретата и много пъти се именува „стари св. Никола", Св. Никола е юнак със свръхчовешка сила. Св. Никола има още петима братя-юнаци и те си разделили света помежду си. В тия делби се паднало: св. Никола по море да ходи, по море да ходи, гемии да крепи; паднало му се още бродове на реките; паднало му се още служби и трапези. На другите му братя: св. Атанас, св. Илия, св. Иван, св. Рангел и св. Петър се паднало — на св. Иван кумство, побратимство и още богомолство; на св. Атанас се паднало зимни ледове и снегове; на св Петър – ключове от рая,той ще седи пред вратата и ще отваря и затваря небесните врата; на св. Илия се паднало летни гръмотевици и светкавици; паднало му се земята в дълбине и небото във висине; на св. Рангел се паднало мъртвите души.

(Песните из сборника ми, слушани от баба Стоеница, с. Бал в анци, Търновско, баба Тодора, с. Ново село, Севлиевско, баба Върба, с. Крал бунар, Търновско. Срв. варианти в СбНУ, II, 26, №7, 27, №8; III, 52, №2; X, 12 и 24; Ат. Ил., №266, 306; Мил., №30 и др.)

Св. Никола се стяга да отиде в рая,а по него тръгнали баща

му, майка му и сестра му, но той ги върнал, че те не са достойни, да отидат в рая. (Баба Стоеница, с. Балванци. Срв. СбНУ, X, 25, №2.)

Св. Никола може да размръзне замръзналото Черно море. Морето замръзнало посред лято по Петровден и корабите останали всред леда. Хората се помолили на св. Никола и той го размръзнал. (Баба Мича, с. Козар Белене, Свищовско. Срв. СбНУ, I, 26, 27; IV, 22, №3.)

Св. Никола се стяга да отиде на погача на млада бога; той си ковал коня в темнина, без борина, на ясна месечина; всички светии като на най-стар диван с тоят и никой не смее да го попита де ка ще отиде; нает се само св. Иван и го попитал; той му обадил, че се родил млада бога и са поканени вси светии да му отидат на погача. Тогава се стегнали всички: омесили пити, напълнили плоски, стегнали коне и отишли. (Баба Стоеница, с. Балванци. Срв. СбНУ, IV, 21, №1.)

Св. Никола е и хороиграч и играе хоро до мома. Св. Никола хоро игра и до него малка мома, „малка мома с тънка риза, тънка риза копринена". Св. Никола я попитал кой й дал тая риза, а тя му обажда, че й е подарила св. Богородица, защото люляла млада бога. (Баба Стоеница, с. Балванци, Търновско. Срв. СбНУ, VIII, 4, №1.)

Св. Никола кораб кове, за да плава по Черно, по Бяло море; като го свършил, тръгнал по морето и на щита, на кърмата седнал брат му св. Илия, който бил заповедник на вихрушките. Като плавали, срещнали са на пътя си морската юда в средиощи, полунощи Тя плавала да удари кораба и да го потопи: тогава св. Никола помолил брата си св. Илия с око да мигне, та зора да дигне (да се зазори), с крило да трепне, та огън да хване. Св. Илия го послушал, вдигнал зора и хванал огън и морската юда отслабнала, та я уловили. Тя им се милно моли да я опростят, защото тя не е морска юда, а е божа майка; те познали, че ги лъже, затова я завели със себе си. (Баба Стоеница, с. Балванци, Търновско. Срв. СбНУ, 10, №12.) (Нашите юнаци срещали вили, улавяли ги и ги водили у дома си.)

В сборниците се срещат още и някои варианти от подобни песни, чието съдържание, както и това дотук изложено има заимствувано от християнството, а повечето е рожба на нашето народно вярване.

Св. Васили е църковен светител. Народната вяра приела да тачи неговата памет, но задържала всичките обреди и обичаи.

Св. Иван Кръстител е приет от народната вяра, която задържала обредите и обичаите старовремски. И днес св. Иван е един от шестимата братя-юнаци, които си разделили небото и земята и песните и днеска се пеят в негова чест, чието съдържание е заимствувано от християнството.

Св. Атанас е светител църковен. Народната вяра го представ-

лява като обладател на ледовете и снеговете; като дойде неговият ден (18 януари), тогава е сред зима и той се облича в копринена риза и тъй по ризица тръгва да ходи.

Св. Георги, великомъченик християнски. Народната вяра го приела като светец и чествува деня му с голямо тържество, но в същото време е запазила всичките обреди, обичаи и жертвоприношения, запазила е и обредните песни, в които св. Георги далече не се рисува и представлява като светец, а като човек, каквото видяхме по-горе за юнаци, които имали девет сърца; които са яздили на хвъркови коне; мегдан делили със самодиви, змейове и хали; които са слизали в долна земя; които са излитали във вишо небо; които са надбързвали ясно слънце — и всякъде победители излизали.

Тръгнал е цветен Георги, на Гергьовден да обиди „зелен сънор", на пътя си срещом среща стара юда, самодива, че си кара три синджира черно робе: първи синджир се орачи, други синджир се овчари, трети синджир се копачи. Цветен Георги дръпнал сабя, та посякъл стара юда и отъмнал три синджира черно робе. (Из сборника ми, слушана от баба Мария Стоянова, с. Пашакьой, Ямболско. Срв. СбНУ, IV, 8; VIII, 15; IX, 6.)

Тая песен се пее, додето се вие венец за жертвата — гергьовско агне.

Тръгнал е цветен Георги да обиди нивен сънор; на път среща сура ламя; път му пречи, ход не дава; затворила шест планини, заключила шест извори, та не дава капка вода. Извадил си остра сабя, та посече сура ламя, трооглава, шестокрила, дванайсетопашата. Отсякъл ѝ до три глави, та потекли до три реки; една река жълто жито по орачи, друга река ройно вино по копачи, трета река мед и масло по овчари. (Баба Мария Стоянова, с. Пашакьой, Ямболско, баба Тодора, с. Дерекьой, Къзълагачко.)

Св. Георги възседнал врана коня да обиди зелен сънор, па отишъл в долна земля; тамо срещнал сура ламя, що е заключила вси извори и не дава капка вода; за чаша вода взима по девойка. Ред е дошло до царската дъщеря, но св. Георги посича сура ламя и отървава царската дъщеря. (Баба Рада Тоньова, с. Търново, Хасковско. СбНУ, I, 30; Мил., №31. Срв. приказката в СбНУ, III, 220.) Пее се на трапезата, когато се яде агнето.

Св. Георги „хоро игра, хоро игра, хоро води; хоролище разиграва, малки моми разтрошава". Отстрана стои неговата мила сестра, мила сестра Рани-поле: накрай стои и говори: „Ой те тебе, мили брате, отпусни се от хорото, та си иди у полето, да обидиш зелен сънор: зимницата изгинала, пролетница не никнала." На Георги е дожаляло, та се пуснал от хорото и отишъл да обиди зелен сънор. Отключил небо и земя и поросил ситна роса, та зимницата пораснала, а пролетницата изникнала. (Баба Пена Таньова, с. Търново, Хасковско. СбНУ, XII, 10; Шапк., №28.) Пее се край реката, когато гребат вода, наречена *цветовата вода*.

Св. Георги улавя ламята в Троя, та накарва троянския цар да повярва в Христа. Това е песен със съдържание, заимствувано от християнството. (Баба Рада, с. Търново. Срв. Мил., №38.)

Св. Спас (Възнесение) язди на кон и се грижи за сеитбите; и той може да отключи небо и земя и да накара да зароси ситен дъждец. (Баба Мария, с. Пашакьой.) Това са спасовските обредни песни.

Св. Илия, вехтозаветен пророк, църквата е вредила в числото на светците и възпроизвежда случката из живота му, когато, за да накаже неверието на еврейския цар, с молитвата си към бога заключил небото, та не капнало дъжд три години. После свършването на своята пророческа мисия той се възнесъл на небото жив на огнена колесница.

Народната вяра е приела неговия празник, като е задържала обредите и обичаите и жертвата — червен петел, с песните. В понятието и вярването на народа за св. Илия има някои неща, сходни с разказа във вехтия завет за пророк Илия, но туи народно вярване го рисува, че той ходи на огнена колесница, лети из облаците с нея и със своя камшик кара конете. Той дава гръмотевицата и светкавицата и той заключва облаците и мъглите, та когато иска, пуска дъжд; когато не иска, прави суша и пука земята в дълбине и ширине, та пропадват хората в тия пукнатини: „Старци с бели бради, юнаци с врани коне, невести с мъжки деца и девойки с цветни китки."

Св. Илия е един от петимата братя-юнаци, които си разделили небото и земята и в тая делба му се паднало летните гръмотевици и трескавици, паднало му се земята в дълбочина, небото във височина и тъмните облаци; под небото да ходи, да лети по тъмните облаци, да си събира мъгли и облаци и да ги заключва в Черното море; да заключва, още да отключва и да дава роса и дъждове (Баба Рада, с. Търново, Хасковско. Срв. СбНУ, I, 158; II, 26; III, 35, №2; 12 и 24; Ат. Ил., №266 и №306; Мил., №30 и др.)

По молбата на св. Богородица и св. Магдалина или св. Неделя той заключил небото три години, та не капнала капка дъжд, та земята пропукнала девет лакти дълбоко и широко. Това сторил, за да накаже безверието на легенци. Те са се разкаяли, та почнали в черква да ходят, да се кръстят и да повярват в бога. Тогава и св. Илия отключил небото и земята и заваляло дъжд. (Из сборника ми, слушана от баба Рада Тоньова, с. Търново, Хасковско. Срв. СбНУ, I, 158; II, 26, №7; X, 12, №4; Мил., №30.)

Св. Илия се разболял и лежал болен на постелка девет години, та девет години не повеял ветрец, не заросил дребен дъждец. Сестра му св. Мария тръгнала цяр да му търси; срещнала я св. Богородица и й казала да го запои с мляко от кошутица и ще оздравееe и тъй станало. Св. Мария отишла на връх планината, дето пасат кошутици, хванала една и я издоила; щом пинал от млякото, вед-

нага оздравял, та отключил Черно море и завеял хладен ветрец и заросил дребен дъждец (Из сборника ми от баба Деспа, с. Дерема хле, Къзълагачко; Срв. СбНУ, IV, 11, №20.) Пеяла се някога, когато са клали петела.

Св. Илия засвирил с меден кавал, та повикал вси светии да ги изпитва кой е сторил тая радост, та огряло лятно слънце и ясна месечинка. (СбНУ, I, 15.)

Припаднала с тъмна мъгла и св. Илия повиква всите светци та намерили две змейчета и ги пуснали в гъста мъгла. То не било гъста мъгла, но е било сура ламя. (Из сборника ми. Срв. СбНУ, IX, 7.)

Св. Петър е апостол Христов, комуто църквата е устроила празненство. Народната вяра е приела тоя празник ведно с преданието на християнството, че той държи ключовете от рая. Народната вяра обаче го представлява като един от петимата братя-юнаци, които са разделили небото и земята, та му се паднали ключовете от рая; той да седи пред вратата на небото да отваря и да ги затваря.

Нему се принася в жертва червена ябълка, наречена „петровка ябълка", в знак, че той пази райската градина.

Св. Димитри е християнски мъченик, комуто църквата е устроила празненство. Народната вяра е приела тоя празник, но е запазила песните, които е създала някога, като заменила името св. Димитри. И св. Димитър е един юнак свръхестествен. Събрали се вси светии небесни и са отишли пред бога да се тъжат, че някой е запалил Света Гора и светогорски манастири. Намерило се, че ги запалил св. Димитри и брат му Михаил. Затова били осъдени и затворени за три години на дъното на морето. Три години лежали: три години ратаите си деня не знаят, на овчарите се срок не знае; капка дъжд не е капнало, спрели се всички ветрове и прахове, всички слани и мъгли.

Св. Петка му е тетка, а св. Неделя — леля. Те се облекли в черно и зелено и отишли при бога да се молят за него. Но господ сърдит им отговорил: „Не е Митре за пущане, но е Митре за морене, че е запалил Света Гора и светогорски манастири. Откога те изгоряха, оттогава дъжд не вали, оттогава са спрели всички мъгли и прахове, всички ветрове и мъгли." Те се върнали и отишли при божа майка и я молили да отиде при бога да го моли. Тя отишла и го молила и той и отговорил: „Леле, мале, стара майко, у тебе са ключовете от тъмниците; иди отключи тъмниците и пущи свети Митре." И божа майка се повърнала и отворила тъмниците, та пущила св. Митра (Баба Върба, с. Ресен, Търновско. Срв. СбНУ, III, 5, №2.)

На св. Иван са откраднали кръстовете, с които е кръстил небо и земя, и той отишел, та се оплакал на бога. Господ повикал всичките светци небесни да ги съди и да види кой е откраднал кръстовете. Намерило се, че св. Димитър ги откраднал, затова гос-

под го осъдил на три години затвор. Затворил го в Джендем земя. Три години дъждец не поръсил, нито ветерец подухнал, та сираните огладнели, а работниците обосели. Смилил се господ и повикал св. Илия, та му дал ключовете да отиде да отвори тъмницата — Джендем земя, и да пусне св. Димитрия. (Баба Руса Славова, с. Кипилово, баба Мича, с. Козар Белене, Свищовско. Срв. СбНУ, VII, 13, №17.)

Св. Димитър се ожженил и взел бяла Неда. Той поканил всички светии за сватове само забравил да покани св. Илия (Мил., №41)

Св. Рангел душовадник е един от шестимата братя-юнаци, които си разделили света, а нему се паднали мъртвите души.

После тия главни светци идат по-малките: св. Игнат –Игнажден, началото на народната нова година; св.Силвестри, наречен Карамановден, на впрегатните волове; св. Трифун мъченик, наречен в народната вяра Трифун зарезан, Трифун чиния, Трифун пияницата — обладател на вълците, на лозята: св.Хараламби — на чумата, св. Власи — на болестта власи по говедата; св. Тудур—Тудурица — на конете: св. Четиридесет мъченици — Младенци — на баба Шарка; св. Сава Стратилат — Ранополия или Раниполе — на зелените ниви и тревата; св. Пророк Еремия — на змиите; св. Герман, наречен Градушкар — на градушката; св. Апостол Вартоломей — на зимата, фъртуната; св. Пророк Елисей — на болестта лисо; Рождество на св. Иоан кръстител — Еньовден — на билките, отдето е наречен св. Иван бильобер; св.безсребреници Козма и Дамиан — наречен св. Врачи — на врачките, баячките и правилците, т. е. на народната медицина и лекари; летни св. Атанас; св. мъченик Прокопи –на пчелите и кошарите; св. мъченик Кирик и майка му св. Юлита; св. мъченик Антиноген и десетте негови ученици и св. мъченица Марина, наречени Горещняци — на огъня, пожара. Св. Марина се нарича още Огнена Марина; св. Пантелей, наречен Пътник; св.Макавей; Сеньовене; св. Нистор – на мишките; св. Апостол Филип — на мратиците (кокошата болест) и на вълците; св. Апостол Андрей — наречен Едрей — на мечката, и още др.

Всички тия празници народната вяра е приела, по приспособила ги към свои някогашни празненства, като запазила непокътнати всичките обреди, обичаи, песни и жертвоприношения, както това ще се види в отдела на обичаите.

Има в народните умотворения, внесени от народното вярване, много материали,заимствувани от събитията във ветхозаветната и новозаветната църква. Така има песни, които разправят за рождението на Исака и как Аврам искал да го принесе в жертва, отдето е навярно зает мотив как Тодор, като нямал агне за Гергьовден, приготвил сина си Истатко да го заколи, но ангелът му задържал ръката и му посочил вакло агне, та него заклал и отнесъл в цър-

квата за курбан на Гергьовден. (СбНУ, II, 25, №4.) Също подобна: Стоян нямал деца и се помолил богу да му даде дете и се обещал,че ще го принесе в жертва богу. Бог му дал мъжко дете и той го приготвил да го заколи. Но когато дигнал ножа, ангелът му спрял ръката и му посочил вакло агне. (СбНУ, II, 24, №3.) Има още няколко варианта.

Има тоже песни с апокрифично съдържание: как св. Богородица ходила по мъките и видяла грешните; как св. Неделя и св. Петка видели мъката; как са намерили честните Христови кръстове, как Христос бил отнесен при бога и др.,но те не влизат тук в нашата задача, та ги изоставяме.

Част втора
РЕЛИГИОЗНИ ОБИЧАИ

Глава първа

РЕДОВНО ОПРЕДЕЛЕНИ ПРАЗНИЦИ И ОБИЧАИ

Редовните религиозни празници и обичаи съставляват живота на народа, неговата религия, а при това и неговия календар. Защото според установените от християнството и от народното вярване празници народът брои дните и месеците, ръководи се по тях в своите полски и домашни работи и управлява се в своя катадневен живот. Ето защо религиозните празници и обичаи на друго място (вж. Ж. стар., I) аз съм ги нарекъл народен календар.

А. ЖЕРТВОПРИНОШЕНИЯ

При празнуване празниците ние се срещаме с три важни явления. Нито един празник не може да бъде празник с религиозно значение, не може да притежава оная духовна умилостивителна сила, каквото й дава народната вяра и християнството, ако тоя празник се не извърши и придружи от тия три условия: да има жертва, да има обредни хлябове и тая жертва с обредните хлябове да бъдат прекадени, осветени. И тъй жертвоприношението се състои от три части: 1. Жертва. 2. Обредни хлябове. 3. Кадене.

1. ЖЕРТВА

Жертвата се коли.

Баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, баба Морфа, с. Дерекьой и баба Кера Желязкова, с. Балван, казват, че животното, което е отредено да бъде принесено като жертва, трябва да бъде живо; мъртвина животно не бива да бъде принесено никак, защото не е приятна жертва и вместо добро ще донесе зло.

Животно, птица или риба трябва да бъдат живи и когато ще бъдат принесени в жертва, да се заколят, та да потече кръв. Без кръв жертва не бива.

Ако като жертва се принасят плодове, те трябва да бъдат зрели, зелени плодове за жертва не са приети.

Ако се принася за жертва някое растение, това растение трябва да е дорасло и да е цъфнало. Недорасло растение не се приема.

Ако за жертва се принася цвете, това цвете трябва да е цъф-

нало; пъпка не се приема; освен това туй цвете трябва да бъде росно, набрано само сутрин; вечерно брано цвете не се приема, а така също и повехнало.

Кои и какви обекти влизат в кръга на жертвите, посочи се подробно по-горе (с. 353.)

2. ОБРЕДНИ ХЛЯБОВЕ

Обредните хлябове при жертвоприношенията и обредите се явяват като толкова важна и съществена част на обреда, щото без обреден хляб обред не може, жертвоприношението е без никакво значение и сила. Напротив, има случаи, когато обредът и жертвоприношението се извършват само с обреден хляб. Обредният хляб не е обикновен хляб, който се меси за катадневна храна. Той се различава от обикновения по начина на приготвянето на тестото, по формата си и по шарките, с които е нашарен.

Тук считам за нужно да дам следното обяснение.

Обредните хлябове, които са събирани от 1883—1900 г., са месени при мене от бабите; месил съм ги аз самичък при тия баби, които поправяха пропуснатите грешки при поставянето на шарките, и после трети път са месени от същите баби. Тия хлябове съм рисувал и от тия рисунки са и тук произвежданите образци. Хлябовете, които съм събирал от 1904 — 1906 г., са събрани все по същия начин; оригиналите бяха в Етнографическия музей и бях почнал да ги гипсирам. Обаче аз бях уволнен от длъжността директор на музея и събраните обредни хлябове останаха негипсирани. Оставени отпосле на тавана на музея на произвола на случая, тия хлябове били изядени от мишките. Оцелелите от мишките хлябове при пренасянето на музея от старото в новонаето здание са били съвършено изпочупени и направени на ситни залъци.

От тия оригинали предварително бях снел рисунки, а от гипсираните — фотографически снимки.

Но във всичките тук представени образци са запазени всичките шарки вярно с най-малките подробности.

а) Замесване тестото

Когато ще се замесва тестото за обредни хлябове, брашното ще е отличено и сеенето ще става по начин особен, и водата ще бъде приготвена по особен начин.

За *колаци* или *боговици* ще има приготвено още през лятото особено жито; ще се избере чиста пшеница — чернокласица или чисто жито; ще се умие туй жито на реката; ще се изсуши и скъта за през годината. Туй жито ще се смели и направи на брашно. Когато ще се меси тесто за обредните хлябове, туй брашно ще се пресее през гъсто сито, а понякога ще се пресее и през три сита, за да

остане само сърцето на зърното. Ръжено, ячмено, овесово, царевично, просено брашно за обреден хляб се не употребява.

Жената, която ще сее брашното — при известни случаи, бива всякога облечена в нова премяна, в празничните си дрехи; додето се сее брашното, ще се пеят песни, които тук могат да бъдат наречени обредни. Ситото, с което се сее брашното, е възпято в обредните песни с епитета „копринено"; понякога тия сита са три и през тях се сее.

Когато брашното е готово, ще се прекади. После прекадването брашното вече става не обикновено брашно, освещава се.

За замесване брашното се донася вода. Тая вода ще бъде донесена от девойка или булка; тая вода се казва *мълчана*, *неначната*, *цветна*. *Мълчана*, защото ще се донесе много рано и додето се налива и донесе, девойката или булката не смее да говори никому и с никого; *неначната*, защото от тая вода не смее да се даде никому да пие, нито да бръкне в нея; *цветна* или *цветова*, защото в повечето случаи, когато ще се донесе тая вода, ведрото ще има цвят, т. е. различни билки — росно цвете, ако е лете, сухо — ако е зиме.

Като се донесе тая вода, ще се стопли на жив огън, т. е. на въглища изгорели, да няма дим. И като се стопли — ни много топла, ни студена, тогава се замесва тестото.

При известни случаи и празници при замесването на тестото ще се вършат някои обреди и обичаи и ще се пеят известни установени за в случая песни. (Баба Вълкана Пеновица, с. Литаково, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Кера Желязкова, с. Балван, баба Куна Петкова, с. Алтимир.)

Тестото е замесено и ще бъде скътано на топло, за да се дигне, т. е. да вкисне, да втаса, защото всичките обредни хлябове се правят обезателно от кисело тесто, т. е. хлябовете трябва да бъдат *квасници*.

Рядко са случаите, когато обредните хлябове са пресни *погачи*, пресни *пити*.

б) Формата на обредните хлябове

Формата на обредните хлябове е валчеста, окръгла, както обикновено се правят всички хлябове. Но тук има, и то в повечето случаи, хлябове, които имат необикновена форма и каквато форма не смеят да имат катадневните хлябове. Формата на тия обредни хлябове е яйцеобразна, продълговата, елипсовидна или окръгла, но тук е колак, т. е. направен от тестево колело. Тая форма играе важна роля в обредите, както това ще бъде посочено.

в) Шарките на обредните хлябове

Обредните хлябове не могат да бъдат без шарки и тия шарки не са случайни. За всеки празник, за всеки случай отделно обредният хляб ще носи отделни шарки. А всяка шарка има своето символическо значение. В тия шарки българската ломакинка изразява вярата народна; в тия шарки се изказват целта и желанието на жертвоприносителите. Тия шарки изказват радост или скръб; тия шарки показват какво се проси: плодородие, сила, благоденствие, живот, здраве, веселие, любов и пр.; с една дума, всеки обреден хляб с шарките представлява една молитва, написана с тестеви символически белези. Шарките се употребяват или отделно, или в съчетание няколко наедно. При моите изследвания аз бях изненадан от обредните хлябове както от шарките, така и от разнообразието, а така също и от тяхното количество. На друго място споменах и тука повтарям да кажа, че обредните хлябове не бяха познати на моята програма; тях открих случайно в с. Стубел при баба Пена Христова. Това беше в 1883г. Когато узнах тяхното голямо значение за обредите и жертвоприношенията, аз обърнах по-нататък всичкото мое внимание на тях.

Шарките бяха предмет на моите най-грижливи изследвания, защото те са именно, които дават значение на обредния хляб. Тия шарки имат значение само за обредите и жертвоприношенията; но те са интересни и от страна на родното художество — те представляват зародишът на нашето родно пластическо и на нашето родно декоративно художество. Поне тъй мисля аз.

Както споменах, тия шарки не са случайни. Всяка от тях има дълбоко символическо значение. Аз благодаря на баба Пена Христова от с. Стубел, на баба Елка от Чупрене; на баба Тодора п. Христова и баба Вълкана от с. Литаково, на баба Кера Желязкова, с. Балван, на баба Върба Гинева, с. Ресен, на баба Неда Кирчева, с. Марян, на баба Мома Стефановица и баба Мария Стоеница Титьовага, с. Тодьовци, на баба Дона Узун-Николова и баба Цана Пенковица, с. Шипка, на баба Морфа, с. Дерекьой, на баба Деспа, с. Деремахле, на баба Бойка Пенчева, с. Медвен, на баба Мария Добрева, Панагюрище, на баба Съба Бойчева, с, Лесидрен, и на баба Руса Николова, с. Турски Тръстеник, които ми обясниха значението на отделните шарки, с които се пишат обредните хлябове. Тия шарки изобщо и месенето им не са достояние на всяка жена, на всяка бабичка.

Както шевиците и везмото по ризите, пешкирите и другите дрехи съставляват специално изкуство на отделни моми и жени, така и шарките на обредните хлябове. В едно и също село аз срещнах обредни хлябове с шарки, но тия шарки представляваха нещо грубо; в същото село аз срещнах същите обредни хлябове

със същите шарки, обаче представляваха нещо красиво, гиздаво и с по-сложна комбинация от шарки. Аз се постарах да събера и едните, и другите.

Ето отделните шарки и тяхното значение:

а) Шарките, отбелязани в рис. № 1 с буквите „а“ и „б“, носят име *кръстец* (кръстецът в снопето, мн. ч. *кръстци*) и означават плодородие, пълнота, берекет; тия шарки са поклонени на събраните в кръстец снопе, на класовете; това се прави, за да бъдат класовете пълни. (Баба Тодора п. Христова и баба Вълкана Пеновица, с. Литаково, баба Кера Желязкова, с. Балван.)

б) Шарката, отбелязана в рис. №1 с буква „в“, се казва *кръсташка* или *кръсташ* (уред при женското ръкоделие); тя означава сила ангелска, сила божия. Тя закриля нивите, овците, говедата и къщята. (Баба Пена Ристова, с. Стубел, баба Елка, с. Чупрене, баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина.)

Баба Къна Петкова, с. Алтимир, каза, че кръсташката представлява още *петината* (при снопето). Тя се прави от две тестеви пръчки, но валчести като черва.

в) *Кръг* или *слънце* е шарка, която се вижда в рис №1 под буква „г“. Тя означава светлина, топлина, плодородие, „защото — каза баба Тодора п. Христова — без слънце нищо не може да никне, ни да зрее. То дава живот, защото дете има слънце, тамо болест бега“. Той е кръг, сплескан и назъбчен с оструика. С друг уред не се зъбчи.

г) *Кръг* или *небо* е шарка, представена в рис. №1 с буквата „д“; представлява връшнякът на небото (небосклона) или небото, отдето иде дъжд, роса, сняг — плодородие; означава плодородие и е посветена на дъжда, росата, снега — небото. (Баба Мина Илийчева, с. Козар Белене, баба Деспа,с. Деремахле.)

Кръгът се прави от тестява пръчка, валчеста, несплескана; тая шарка се среща почти във всеки хляб. Тя опасва всичките други шарки.

д) *Венец* е шарка, която се вижда в рис. №1 с буквата „е“. Венецът представлява цъфналата пролет и означава радост и веселие. (Баба Морфа, с. Дерекьой, баба Дона Узун-Николова и баба Цана Пенковица, с. Шипка.) Венецът представлява венецът на русалките, с който се те китят, когато що росят хлеборадието (баба Вълкана, с. Литаково) и означава щастие и пълнота. Венецът е сплескан тестяв кръг,нарязан отвътре и отвън с оструиката.

е) *Цвят* или *гюл* е шарка, която е представена в рис. №1 с буквата „ж“. Цветът или гюлът представлява цветовете на дърветата и означава младост.(Баба Пена Ристова, с. Стубел, баба Върба, с. Ресен.) Прави се от тестява пръчица, която се назъбчва с оструиката и после се свива на цвят, но тъй се свива, та изглежда като пирамидка с връх.

ж) *Градина* е шарка, която се вижда в рис. №1 в буквата „з“.

Тя представлява моминската градина и означава щастие, здраве, дълъг живот.(Баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, баба Мария, с. Тодьовци.) Прави се от валчеста тестява пръчка, чиито краища са склопени и малко завъртени.

з) *Дъга* е шарка, която се вижда в рис. №1 под буква „и". Тя представлява небесната дъга и означава хлебородие, дъжд, здраве, живот. (Баба Тодора п. Христова, с. Литаково, баба Цана, с. Марашки Тръстеник.) Тя представлява две сплетени за краищата дъги; „така се прави, защото дъгата във въздуха и дъгата във водата се сплитат" — обясни баба Тодора. Прави се от две тестяви пръчки, скачени една с друга в полукръгове.

и) *Лъкове* са шарки, които се виждат в рис. №1 под буквите „к" и „л". Те представляват новата и старата свещ, два полукръга с тилове извърнати, както са извърнати новата и старата свещ; (баба Вълкана, с. Литаково); лъковете в буква „к" са също два ъглести лъка с тиловете си поставени и представляват столовете в колата (баба Мича Илийчева). И двете шарки означават мощ срещу нечисти духове и срещу болестите. Правят се от тестяви валчести пръчки, несплескани.

к) *Плетеници* са две шарки, представени в рис. №1 с буквите „м" и „н". Мъж и жена прегърнати и означават сговор в къщи, сговорна челяд и щастие от тоя сговор. (Баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина, баба Деспа, с. Деремахле.)

л) *Кукла* е шарка, представена в рис. №1 с буква „о"; означава невинност, чистота моминска. Прави се от цяла тестява пръчка, преплетена и със закривени краища. Тая шарка се гужда върху хляб, а и сама за себе представлява хляб. (Баба Върба, с. Ресен, баба Съба, с. Лесидрен, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка.)

м) *Гимно, двор, обор* е шарка, която се вижда в рис. №1 под буквата „п". Представлява оградата на гумното, на двора или на кошарата и означава домовигост, богатство в стока и мъка, стаженик, прочута къща. (Баба Тодора п. Христова, с. Литаково, баба Върба, с. Ресен, баба Дада, гр. Панагюрище.) Прави се от тестява пръчка, чиито краища са завъртени, но не са склопени; отверстието означава вратницата или стръгата. Дворът всякога в обредния хляб ще бъде затворен с остена на орача или с гегата на овчаря, или пък самият овчар е легнал на вратницата, както това ще бъде посочено.

н) *Крива кръсташка* се вижда в рис. 1 под буква „р". Тая шарка или се гужда върху хляба, или се употребява като самостоятелен хляб. (Баба Рада Иваница, гр. Панагюрище.)

о) *Купни* са шарки, представени в рис. №1 с буква „с", те представляват купните от слама или сено и означават спор, берекет във всичко. Те са валчести конуси.

п) *Овци* са шарки в рис. №1, буква „т"; те се посветяват на овците, за да има спор в стадото.

р) *Говеда* са шарки в рис. №1, буква „у"; посветени са на стоката и означават богатство в говеда, крави, коне. Правят се по-едри топчета, а на средата натискат с цев.

с) *Птичка* е шарка, която се вижда в рис. №1 под буква „ф"; означава радостна вест, щастие. Месен като отделен хляб, той се казва *гълъбник, гълъбета*.

Тия шарки, ако бъдат съчетани, означават съчетани пожелания, които ще бъдат посочени на всяко място, дето ще се срещнат хлябове със съчетани шарки.

Освен тия пластически шарки има и други, които се вързват в самия хляб и които представляват китка, листе, клоновци, пъпки и др. Те се срещат повечето в моминските обредни хлябове, както това ще бъде посочено.

При шаренето и писането на хлябовете народното вярване е препоръчало уреди, с помощта на които тия хлябове се пишат и които не бива да се менят или изменят. Такива уреди са:

Просфорник, който е християнско изображение. Той представлява кръст с буквите ic. xp. ni. ka., а в някои просфорници има цялата проскомидия. С тоя просфорник се шарят повечето от хлябовете, особено онния, които се употребяват за принос (на смърт) и служба.

Напрусците са уред за женско ръкоделие. За значението на тоя уред говори се по-горе във вярванията (вж. стр. 213). Със зъбците на напрусци се пишат някои хлябове, както това ще бъде посочено. Тия шарки не бива да се правят с други уреди. Баба Стоеница, с. Балванци, ми прави тия шарки с вилушки две, но туй стори, защото техните напрусци бяха заети на платното. „Но когато се пише хлябът за кадене — ми забележи тя, — трябва да се пише само с напрусци."

Вьртено. Има шарки, които се правят с две вьртена. Тия шарки ще бъдат посочени по-нататък в обредните хлябове; с тях се вади тестото нагоре и се образуват бразди от тесто.

Огрибка. Когато се правят венци, китки или други, та тестото се реже на зъбци, тогава тези шарки се правят само с огрибката; лошо е да се режат с бритва или нож. Тия шарки ще бъдат посочени при даден случай.

Шарило. Има шарки, които представляват десет-дванадесет черти надлъж и напреко кръстосани. Тия шарки ще се посочат на хлябовете. Те се правят с особен уред, наречен шарило.

Както споменах в предговора, аз събрах всичките обредни хлябове, които срещнах в моите изследвания, особено тези, които имат отлични шарки, защото бабите, които знаят да ги пишат, вече са рядко и си заминават, а по-младите вече или не знаят, или си не дават труд да ги пишат.

3. КАДЕНЕ

Каденето съставлява неразделна част на всеки обред, на всяко жертвоприношение и на всеки религиозен обичай. Предложената жертва и обредни хлябове не могат да бъдат осветени и да станат жертвоприношение, ако се не прекадят. Каденето освещава предложените неща и те стават жертвоприношение; стават свещени. Има обреди, дето каденето не се употребява; за тях ще се говори при всеки случай.

Каденето се извършва с *кадилница*; тя е пръстен съд, който правят нашите грънчари; формата на тая кадилница се вижда в рис. №2. Тя носи още и название *ручка*.

Има обаче обреди и обичаи, когато народната вяра е установила, че там каденето ще се извърши не с кадилницата, а с *палежника*, уред, с който се оре, или *ръжена (ожега)*. Тия случаи ще бъдат посочени на своя ред.

Веществото, което се употребява при каденето, е изключително темян; той се употребява при всички обреди и жертвоприношения. Има обаче явления, които показват, че в митическо време темянът не е бил познат. И днеска има обреди, дето за каденето се употребяват вещества растителни—растения, семки, цветя, които имат благоуханна миризма. Така кади се с босиляк, със семки от елха, със семки от дуня, кори от ябълка, листа от тентява, корен от оман и много още др.

Б. ПРАЗНИЦИТЕ С ОБРЕДИТЕ И ОБИЧАИТЕ

1. НАРОДЕН КАЛЕНДАР

Споменах по-горе, че празниците с обреди и религиозни обичаи, установени от народната вяра в съгласие с християнската църква, съставляват не само вярването народно, но и неговия календар, т. е. по празниците народът брои месеците и дните и се ръководи в своите ежедневни, домашни и полски занятия.

Но за да знае кога се пада еди-кой си празник, селянинът се ръководил от два вида календари; имал е два календара: звездите и рабуш-календар или патерица-календар.

а) Звезди

[Звездите и] съзвездията, за които говорихме по-горе, през годната заемат в небесния свод различно положение. Туй положение народът е наблюдавал и по него той е научил не само да познава коя доба е през нощта, т.е. дали е сред нощ, дали е близо

съмняло или още е далече, но той е научил по туй положение на звездите, а особено на съзвездията да определя коя доба е през годината: дали зимата изминава, дали пролетта наближава, дали е дошло време да се оре и сее есенина или пролетнина; дали е близо Младенци, Благовец, Гергьовден, Спасовден, Русаля, Св. Илия и други празници.

И вековните наблюдения са извели нашия селянин на такъв прав и непогрешим път при определяването на времето, щото имало е старци, които с една чудесна приблизителност и точност са умеели да ги кажат: до Младенци има още десет дни, до Благовец още 15 дни; Гергьовден ще дойде после двадесет дни и т. н.

Но тоя народен календар, макар че е задоволявал народа в неговите полски занятия, не е можал да задоволи бабичките, които са били пазителки на вярата и на религиозните обичаи и които са искали да знаят точно кога, в кой ден—в понеделник, вторник или сряда, е Младенци, Благовец или Гергьовден. Ето отде е станало нужда за по-точен календар. И тоя календар ние виждаме в рабуш-календар или патерица-календар.

б) Рабуш-календар или патерица календар

За да знае кога именно се пада известен празник, народен или черковен, народът е прибягвал до свещеника. Но тъй като и свещеникът без Светчето не е можал да покаже кога именно кой празник се пада, а пък то не можало да бъде носено навсякъде и във всички случки, то народната мисъл е изобретила патерица-календар, който в дадени случаи се явява като вечен календар, т. е. календар постоянен и неизменен.

Тая патерица, или тояга-календар, или рабуш-календар е бил обикновена селска старческа или свещеническа патерица, или обикновена селска тояга, каквито се носят постоянно от нашите селяни и които са неотлъчни техни другари.

На тия патерици или тояги са изрязани черти и резки, които показват дните и празниците за през цялата година. Тия черти и резки са разделени на дванадесет части, които показват отделните дванадесет месеца с всичките празници и дни. По тия черти и резки може да се познае и покаже не само на кое число се пада известен празник през един месец, но и в кой ден през седмицата, т. е. понеделник, вторник, сряда, четвъртък, петък, събота или неделя.

По тоя начин народната мисъл е създала подвижни народни календари, с които си служили всеки час.

Приложената тук рис. №2-а представлява двете страни на тая патерица или тояга-календар, от които на едната страна на патерицата са представени месеците март до август, а на другата, като се почне отдолу нагоре — месеците септември до февруари.

Броенето на годината се начиня от септември, както е черковната година, но само че месеците вървят отдолу нагоре. Стига се горе до февруари и сега от ляво на дясно или на патерицата отгоре надолу.

Правите резки представляват обикновените дни, а ъглестите и криви резки, поставени над правите, показват различните празници — господски, богородични или на други светци, които се празнуват от народа и които са важни за неговите обреди, обичаи или селски занаятия.

Като се начне от 1 септември, всеки десети ден отдолу е отбележен с по-дълга права резчица и тия резки отдолу показват десетици. За да се знае като колко дни са изминали от 1 септември или колко още дни има до известен празник, ще се гледа на тия резки отдолу.

На резката, която показва 2 март, отдолу има длаб-триъгълче; тоя длаб пък показва дните през седмицата и от един такъв длаб до друг дните са седем, т. е. тия длабове показват седмиците, или, както народът ги нарича, неделите. За да се познае в кой ден от седмицата се пада известен празник: в понеделник, вторник, сряда, четвъртък, петък, събота или неделя, трябва да се гледа на тия длабове-триъгълници и от тях да се брои. Обаче преди всичко трябва да знаем кой ден от седмицата представлява тоя длаб: понеделник, вторник, сряда, четвъртък, петък, събота или неделя; а това ще се знае много лесно, доволно да се внимава и знае 2 март в кой ден се паднал: в понеделник, вторник или други ден. Ако 2 март се паднал във вторник, тогава през цялата година тия триъгълни длабове показват вторник и оттамо лесно се намира в кой ден се пада известен празник. Също така се лесно намерват и подвижните празници, т. е. тези, които са свързани с Великден; доволно е да се знае кога начиня триодът. Господските празници са отбелязани с четвероъгълници, богородичните — с триъгълници, големите празнуеми празници на мъченици, преподобни светители — с кръстчета, а по-малките — с точки.

Такива патерици, или тояги-календари, аз намерих в Хасковско, в селата Солмас и Караорман, и четири такива има в Етнографическия музей. Но в последната си обиколка аз открих, че такива календари има и в Чирпанско и Старозагорско, а навярно ще има и в други места. (Върху тия патерици-календари, или рабуш-календари, вж. моята статия в „Известия на Етнографски музей", кн. I, 1907 г., стр. 11.)

2. ПРАЗНИЦИТЕ ПО МЕСЕЦИ

Голям сечко, Големина, Януари

а) Игнажден, 20 декември

Църковен празник. Свещеномъченик Игнати Богоносец, архиепископ антиохийски, ученик на св. апостола Йоана Богослова. Той е бил втори антиохийски архиепископ. Бил затворен и откаран в Рим, дето във време на Траяна бил хвърлен и разкъсан от диви зверове в 101 г. след Христа.

Народен празник: *Игнажден* (Западна България), *Идинак* (Плевенско, Ловчанско), *Игнат* (Клисура, Желява, Литаково, Лопян, Семисче, Бъзовец, преселени от Румъния), *Игнет* (Охрид), *Поляз*, *Полязов ден* (Подвес, Медвен), *Идинажден* (в същите места тоя ден се казва и Поляз, и Идинажден).

Тоя народен и църковен празник се пада на 20 декември. Но ние го турихме начело на януари, т. е. на гражданската нова година затова, защото и народното вярване го счита за начало на народната нова година. От Игнажден се начиня *Големият сечко* (т. е. голям месец) и тоя ден се нарича още *млада година* (баба Пена Мичева Платнарката, с. Колибите, Троянско) и *нов ден* (Баба Вълкана, с. Литаково, и баба Събя, с. Лесидрен).

От тоя ден се брои народната нова или млада година; оттамо той се счита за нов ден, *млад месец* (Лопян, Брусен).

До тоя ден, ако кокошка се разклопала да мъти, не я садят; на тоя ден вече я садят, защото е млада или нова година.

На тоя ден в Подвес (баба Калинка Кенева, баба Драгана Вълкова и баба Муша Желева), Вресово (баба Руса Калушева, баба Тодора Велева и баба Желя Ранкова) казват *Идинак*. Думата Идинак значи начало на годината, годиняк. Оттамо и юнец, и конче, които са навършили година, наричат се идинак, идинаци, т. е. *годиняк*.

Тия баби искат да кажат, че тоя ден се наричал Идинак, Идинажден, който отпосле се нарекъл Игнат.

Понеже тоя ден се счита за млада година, то народното вярване е установило обичая *поляз* с *полязниците* с техните благопожелания.

Обичая *полезник* (Кипилово, Твърдица, Шипка, Тетевене), *сполезник* (Клисура), *полязник* (Риш, Подвес, Вресово, Тодьовци, Пиргос — Русенско, Ботево — Добричко), *поддняк* (Плевенско), *поджняк* (Западна България) е установило народното вярване в свръзка със съществуването на добра и лоша среща.

Игнажден е нов ден, млада година.

От обстоятелството кой ще влезне най-напред тоя ден в къщата, т. е. кой ще *сполези* къщата и какъв ще бъде тоя негов *спо-*

лез — добър или лош, народната вяра твърди, че през цялата година в къщата ще бъде добро или лошо.

Ако сполезът е добър, то в къщата през цялата година ще върви на добро, ще има успех и берекет във всичко. Напротив, сполезът му лош ли е, то през цялата година ще върви в къщата на лошо и в нищо няма да има сполука и берекет.

А добрият или лошият сполез зависи от човека, който сполези къщата, т. е. от *сполезника*, *полязника*, *споходжняка*. Ето защо във всяка къща с трепет очакват да видят сутринта на тоя ден кой ще им влезне в къщата най-рано и пръв.

Ако човекът, който ги сполезил, е добър, и сполезът му през годината бил щастлив, то го благославят, радват се и гледат, щото и догодина да им бъде той сполезник; случи ли се, та сполезникът не е добър и през годината сполезът му докара в къщата несполука и нещастие — такъв се посреща с хули и изпраща с ругания. „Кракът си да беше счупил, но да не дойдеше!", „С очите да беше ослепял, та да не видеше вратницата!" — са обикновените хули и ругателства, които има нещастието да слуша такъв след себе си тоя ден или през годината.

Никой обаче не знае какъв ще бъде полезът му, затова и народната вяра е установила, щото тоя ден никой да не ходи по къщите рано, па и през целия ден, защото може сполезът му да не бъде добър за някоя къща, та само да го кълнат.

Някога, преди 100 — 200 г. всяка задруга (къща) е имала свой сполезник. Това е било лицето, чийто сполез излезнал добър и щастлив през годината. Такъв човек се лови от тая задруга за свой сполезник. Тоя сполезник ставал за тая задруга един вид роднина, скъп приятел и всякъде, дето бъде срещнат или когато дойде в къщата, бива посрещан с почести, уважение и голямо внимание.

Когато наближи Игнажден, за полезника се правят приготовления. Още от вечерта срещу Игнажден самият домовладика на задругата (къщата), облечен чисто и спретнато, ще земе бъклица с вино и ще отиде в дома на *споходжняка*, за да го калесва за *сподход*, т. е. да дойде на другия ден рано в къщата им, за да ги *сподходи*, *сполязи*.

На Игнажден, т. е. на самия ден, рано, още пред зори, жените ще станат, ще накладат огъня, ще замесят тесто и ще турят край огнището гърнето за вариво. Бързат да приготвят, за да посрещнат и нагостят скъпия си гост, сполезника, когото очакват. Всичко е готово. Ето че и псетата със своето лаене известяват, че някой е влезнал в гумното (двора) и всички търчат да го посрещнат на вратата. Още е много тъмно, та се не вижда, но домовладиката, който е излезнал пръв на двора, вижда: това е сполезникът. Веселият му глас: „Добро утро! На много весели години! Да ви е честита младата година!" — се вече чуе от всичките в къщи. Той отива право на дръвника, зима една шумка (пръчка от дъбово дърво, пред-

почтелно граница) и влиза в къщи. Той е облечен празнично — с нова дреха. Като влезне, той повтаря поздравленията: „Хайде, нека ви е честита младата година!“ и отива право на огнището. Тук се спира, сваля капата си, прекръства се и като бърка с шумката в огнището и *слави* (благославя): „Колко искрици, толкова пиленца, шиленца, яренца, теленца, жребенца, дечица, а най-вече мед и масло и бяла пшеница по сираци, сиромаси и по цял народ!“ (Баба Гица Вълчова, с. Летница, Ловчанско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско, баба Мария Стоенина Титювата, с. Тодьовци, Еленско, и др.) Додето благославя сполезникът, всички домашни стоят около него с благоговение, мъжете гологлави, а жените с кръстосани ръце и на всяка *слава* викат: „Амин, дай боже!“

Като свърши това, сполезникът гужда шумката на пречника, дето седи до Водици (т. е. 5 януари). Тоя ден, като дойде свещеникът да ръси, като си излиза, една от жените ще вземе шумката и ще я влачи от огнището до вратата след попа, но той да не види, а като излезне навън, гужда шумката в курника, та кокошките да били запазени от всякакви болести.

Полезникът после това ще седне кръстато (по турски) край огнището и дават му в ръцете решето, напълнено с пшеница, а около му посипват боб, леща, орехи, семе от грърти и др.

Като поседи малко, той става, ходи по къщи и сее с решетото пшеницата, като слави: „Да се роди, дето рало ходи; дето ходи и не ходи!“, а другите отговарят: „Амин, дай боже!“ (Баба Мария Стоянова, с. Пашакьой, Къзълагачко, баба Драгана Вълкова, с. Подвес, Карнобатско, и др.)

Полезникът седи край огнището, за да лежат квачките на яйцата, за да носят кокошките на полозите си и да дойдат по-скоро *годежняци*, т. е. момци за момите. (Баба Драгана Точева от Марашки Тръстеник, Плевенско, и др.)

После, като свърши тоя обред на сеенето, полезникът сяда на сложената трапеза ведно с домовладиката в задругата и гощавката се начиня. След гощавката полезникът се изпраща с почест и подаръци. Подаръци са риза или пешкир. Като се свърши обредът на сеенето, къщата е вече *споходена*, *сполязена* и жените си вършат другите обичаи.

Днеска нарочно канен още от вечерта полезник няма; няма вече и традиционния семеен полезник. Канят полезник още само понякъде: Твърдица, Марашки Тръстеник и в някои села в Ломско. Наместо тоя полезник днеска още съществува случайният полезник, т. е. тоя, който влезе в къщи случайно. Някъде, като в Подвес и Ботево, Добричко, Кипилово, ако полезът на тоя случаен полезник е добър, канят го и на другата година. Някъде, като в Лесидрен (Тетевенско), канят и днес полезник, но той е момче.

Случайните полезници, т. е. неканените (а те са люде, които отиват тоя ден в някоя къща или по някоя важна селска работа,

както са селските разсилни, наречени *поляци*, *кехаи* и пр., или по някоя нужда, за да искат нещо), като влезнат в двора, те знаят реда затова отиват право на дръвника и зимат или трески, или шумки, но с празни ръце не бива да се влиза.

Като влезне полезникът в къщи с шумките или треските, а може да бъде и сламица (Топлеш, Габровско, Марашки Тръстеник, Плевенско), ще отиде край огнището, ще ги хвърли в огъня и ще благославя: „Колко искрици, толко ягнища, яренца, дечица, теленца, прасенца" и пр. После сяда край огнището, за да лежат квачките на яйцата и кокошките на полозите, а домашните го посипват с жито, овес, ечемик и друга храна, а така също и с круши и орехи. Някъде тия круши, орехи, сливи и друг емиш му гуждат в пояса.

Някъде (Пиргос, Русенско) треските полезникът гуждa в кринче и сяда да ги мъти, в което време клопа като квачка. В Плевенско тия трески гуждa в полога, за да има в къщи тамазлък. Като гуждa треските в полога, полезникът подражава на всичките домашни животни, като издава звукове като кокошка, петел, овца, крава, пчела и пр.: пиу-пиу!, му-у!, мръ-ъ! и пр. После сяда край огнището да мъти в кринчето пепелта, която са насипали предварително в него от огнището. Тая пепел се пази, та после с нея посипват полозите на кокошките, дето носят яйца, полозите на квачките, дето мътят, и курника, в случай че се появи болест и мор по кокошките. (Баба Руса Николова, Баба Цена Пъчовица, Марашки Тръстеник.)

В Топлеш (Габровско) треските полезникът вниса в къщи, изсипва ги в къта край огнището и сяда на тях да ги мъти.

В Карабунар (Бургаско) полезникът е дете; като внесе треските и ги изсипе край огнището, то сяда на тях и клока като клочка. В с. Ботево, Добричко, полезникът сяда край огнището и тамо седи, додето домашните пукат мамул (царевица) и гледат дали ще са *патлаци* (бели цъфнали пуканки) или не. Ако са патлаци, пилетата ще бъдат ярки.

Полезници домашни животни. Много пъти наместо полезници-люде къщата се спохожда от някои домашни животни. И народното вярване е посрещало и посреща такива полезници с благодарност и радост. Така в много села и къщи, когато са очаквали полезника-човек, в къщата влезне кучето или петелът, или телето, или свинята.

Както на кучето, тъй и на петела, телето или свинята се дава хляб за подарък и техният полез се взима за добър знак. За да се считат тия животни за полезници, трябва да са влезли в къщи, т. е. през прага на къщните врата. (Топлеш, Мария Лекова, по мъж Милчева, родом от с. Зелено дърво; Марашки Тръстеник, баба Руса Николова, баба Драгана Точева, баба Цена Тръчовица, баба Цона Бенова.)

Обичаите на тоя ден. Тоя ден сутринта изобщо

който от домашните излезне пръв и най-рано, обезателно когато се върне, трябва да внесе трески или шумка, или сламица, които гужда зад вратата. В Плевенско (Марашки Тръстеник) независимо от поодника, когото очакват, майката ще излезне с децата на двора много рано и ще събере слама, трески и съчки и се връща в къщи; тук тя сяда в *лебницата* (шиник, с който гребат жито, брашно и др.) и клочи като клочка. Тоя ден не излизат никъде из двора, защото кокошките ще разнасят яйцата по съседите, а квачките нямало да лежат на яйцата, когато мътят. Тоя ден тук готвят сарма, за да бъдат кокошките качулати (с качул).

В Софийско има такъв обичай. Заранта много рано у зори жените ще станат и ще изметат саждите на комина и тия сажди заедно с метлата хвърлят някъде вън от двора на своята къща.

След това замесват тесто за колаци. Като се вдигне тестото, т. е. втаса, зимат дарака и четката, с която чешат гръстите, и с тях вземат от тестото, като наричат: „Това е за кадията!“ Тук под името *кадия* разбират различните болести. От туй откъснато с дарака и четката тесто правят колаче с форма, каквато се вижда в рис. № 3. Туй колаче не пекат, но го оставят някъде да изсъхне само от вятъра. То се къта и употребява за лек. Ако някого боли стомахът или усеща някъде бодеж, турят малко от туй колаче в чист нетопен мед, останал от Бъдня вечер, и дават на болния да яде.

От същото тесто откъсват с два пръста и с туй тесто правят на някоя греда в къщи кръсташка, т. е. знака кръст — да бягат всяко зло. След това разтриват тестото и правят толкова колаци, колкото са души в къщи. След като се опекат, дават всекиму да яде.

Първия колак пазят да бъде каден на Бъдня вечер. (Баба Гина, с. Желява. Срв. СбНУ, VIII, 3.)

В Ловчанско (с. Летница, баба Гица Вълчова) мома, която иска да познае кой момък ще ѝ бъде на късмет, отива на дръвника, ще седне на него и ще сипе върху си ечмик, като нарича: „Кой ми е на късмет, да дойде нощес да го женем заедно!“ После става и загребва с една ръка трески или клечици, а с друга взима ечмик и влиза в къщи. Трески оставя край огнището или ако са пръчки — на пречника в комина на нощуват, а ечмика гужда под възглавницата си, дето ще спи. Когото през нощта сънува, тоя ще ѝ бъде на късмет. За да познае пък дали ще се ожени тая година, тя преброява трески или пръчките: ако са тек, ще се ожени още тая година, ако са чифт — ще се ожени догодина.

В Пиротско, ако иска някой да си мести *тръмките*, т. е. кошерите, на друго място, трябва да ги мести непременно тоя ден, защото, ако ги мести после, пчелите няма да живеят в тръмките, а ще бягат. (Срв. СбНУ, VI, 90, Царибродско.)

Тоя ден като млада година най-старата жена в къщи ще вземе сурова пръчица, ще влезне, дето спят децата, и ще удари

всякое отгоре върху завивката по няколко пъти. Това правят за здраве, за да растат и да са здрави. (Баба Добра, с. Твърдица. Срв. СбНУ, VII, 129. Тоя обичай има и във Велес.)

Тоя ден жените гледат, щото мотовилките им да бъдат намотани с основа, затова ги намотават още вечерта срещу Игнажден. Тоя обичай се прави, за да има спор в къщи и берекет и да не оголява семейството. (Баба Руса Калушева, с. Вресово. Същия обичай срещаме и в с. Ботево, Добричко. Срв. СбНУ, X, 3.)

Още от вечерта зимат три церови цепеници и ги турят на огнището. Главните после кътат за лек през годината.

Варят жито и царевица наедно и ядат, за да има спор и берекет в къщи. Туй варено жито кадят и дават на кокошките. (Рин, Преславско, баба Жека Байова, баба Муша Желева. Срв. СбНУ, XI, 85, Велес.)

Тоя ден някъде бият (колят) свинете за Коледа. Жлъчката окачват под вратата, за да не дохождат турците на конак. (Баба Петровица, с. Брусен). Какво голямо тегло е било туй турско гостуване, та за да го отстранят, са прибягвали и до бога. В Медвен (баба Бойка Пейчева, баснатарката) тоя ден „кръщават" свинете, т. е. събират се селяните и отреждат цената на свинското месо, по колко ще се продава. Тук вдят много свине в балкана.

Тоя ден се събират коледарците и калесват своя *цар*. До тоя ден коледни песни се не пеят, а от него нататък се пеят. Ако се пеят преди Игнажден, хората окраставяват. (Медвен, същата баба.)

Според баба Калинка Кенева и баба Драгана Вълкова, с. Подвес, поповете не казвали кога е Игнажден и кога е първи март, защото съществувало вярване, че ако някой поп каже, умирала попадията му.

Обредни хлябове. На Игнажден в някои места месят колачета и други хлябове, които се кадят и ядат за здраве и берекет в къщи.

В Тетевен и Тетевенско за тоя ден месят във всяка къща *кравайче* и *кукла*. Кравайчето дават на полезника, ако е момче; ако ли е момиче, дават му куклата. Кравайчето е кръг, а куклата плетеница. Кравайчето и куклата са намазани с мед. Тяхната форма се вижда в рис. № 4 и № 5. (Баба Вута Николица, баба Ивана Вълчовица, с. Лопян, 10 авг. 1894 г.)

В с. Войвода (Шуменско) българите говорят само турски език, но не са гагаузи. На Игнажден месят кравайче, наречено *игнашко кравайче*, което дават на полезника. Тук полезниците са момчета. Формата на кравайчето е, както е представена в рис. № 6. Тук е кръг и лък в него. (Баба Бойка Симьонова, баба Велика Янкова, баба Гергина Върбанова, баба Калинка Димитрова, 7 ноемв. 1904 г.)

В с. Хърсово, също Шуменско, месят на Игнажден кравайче, наречено *игнатско кравайче*, което се дава на полезниците. Туй

кравайче се вижда в рис. № 7. Тук кравайчето е градина. (Баба Пена Дочева, 10 ноемв. 1904 г.)

В Смядово и Риш (Преславско) на тоя ден месят особен хляб, който се казва *игнатска пита*; тоя кравай се кади и се раздава на домашните да хапнат за здраве; дават и на стоката за здраве; хвърлят залчовци или трохички и в хамбарите, кошовете за берекет и изобилие. Начертанието на тоя хляб се вижда в рис. № 8. Тук е хляб, отгоре кръстец. (Баба Йова Недева, с. Смядово, 19 ноемв. 1904 г., баба Жека Байова, баба Муша Желева и баба Пена Димитрица, с. Риш, 21 ноемв. 1904 г.)

В с. Конак, Ескиджумайско, месят на тоя ден също особен хляб, който кадят и ядат за здраве и берекет. Начертанието му е представено в рис. № 9. Той се нарича *игнатски хляб*. Хляб и от-, горе му плетеница от две пръчки. (Баба Доца Желязова 24 ноемв. 1904 г.)

П а з е н е к в а с а. Преди да свършим обичаите за Игнажден, намираме за интересно да опишем и обичая, който се запазил само в Русенско в някои села (Табачка) и в самия град в някои махали, дето са селяни, преселени от селата, и който обичай е известен под названието *пазене кваса*, който обичай има магьоснически характер, поради което се и преследва от свещениците. Тоя обичай срещнах в Табачка; трябва да го има и другаде, но го крият. Много строго крият тоя обичай и в града. На 19 декември, т. е. вечерта срещу Игнажден, събират се в някоя къща: моми, булки и жени, но тук ще има и няколко стари жени, обикновено такива, които са познати като добри познавачки на магии, баяне, вражане и др. Тия моми, булки и жени почват да играят хоро; туй хоро става или в стаята около нощвите, или на двора. Докато играят туй хоро, две моми, от които едната трябва да бъде първа на майка си, а другата последна — *изтърсок*, замесват квас, но замесват го обърнати гърбом към нощвите. Когато почват да бъркат брашното, бабичките, под чието ръководство се върши всичко това, гуждат в кваса стрити на прах различни лековити и магьоснически билелчиви билки, сгорени въглени от леска, явор и цер. Тоя квас с тия билки бабите вземат, увиват го и го полагат в едно кюше на стаята и го пазят цяла нощ, т. е. една жена или булка постоянно седи край него будна. Хорото играе цяла нощ, додето се пази квасът.

На другата вечер, Бъдни вечер, тоя квас се отниса в друга къща и го пазят пак по същия начин.

Тоя квас все по същия начин се пази през 12 нощи — от 19 декември до Васил, но обредното тайнствено хоро се играе само три пъти: срещу Игнажден, срещу Коледа и срещу Васил.

На Васил, или Сурваки, рано сутринта всички моми, булки и жени, които са участвували в „пазенето кваса", се събират в къщата, дето е стигнало тестото срещу Васил, т. е. на 12-та нощ, и

бабичките разкъсват туй тесто на толко парчета, колкото души са участвували в обреда. На друга жена не се дава никак от него.

Тоя квас, изсъхнал на вятъра, се пази като драгоценност, защото с него може да се лекува всякаква болест; той гони от къщата всякаква лошавина, всеки лош дух и запазва къщата и домашните от магии. Жена, която го носи, привличала мъжа си да се прилепи при нея и да я обича, а мома, която го носи, ставала изгора за момците, които лудеели след нея. Такава мома се оженва скоро, и то за тогова, когото иска.

Тоя квас можел да привлича и мющерии на дюкяна. Тоя обичай прилича на обичая в Софийско, за който споменах по-горе с тестото за „кадията". (Баба Тонка Обретенова като млада участвувала в един подобен обред, но щяла да яде добър лобут от дяда Тиха, затова и не повторила. Ней дължим тия сведения, съобщени на 20 декември 1889 г. Има описание по тоя обичай и в СбНУ, XIII, 3, г. Сокеров, но непълно.)

б) Малка Коледа, 24 декември.

Тоя ден има още няколко названия: *Манечкото Коледо* (Софийско), *Суха Коледа* (с. Семисче, Хасковско), *Крачин* (с. Марашки Тръстеник, Плевенско), а така го казват и в Ковачица, Мокреш и Вълчедръма, Ломско. Според народното вярване божа майка се замъчила от Игнажден и родила млада бога на Малка Коледа, но обадила на другия ден, както това става обикновено. *Първескиня* жена, т. е. млада булка, която ражда за пръв път, като роди, не обаждат тоя ден, но на другия и тогава се вика и госте на богородична пита. (Баба Заша Стоилкова, с. Баланово, баба Гана с. Вълкова, Слатина, баба Добра, с. Твърдица).

Ето защо тоя ден се празнува като Коледа; но главно тоя ден е празник на децата и булките.

На тоя ден празненството се върти около коледарчетата момчета и техните слави и песни.

За посрещане на коледарчета домакинята още много рано, пред зори, ще е приготвила ония хлебчета, с които ще посреща и дарува коледарчетата. Тия хлебчета според заможността на къщата са повечко или по-малко, като се пресмята като колко коледарчета могат да посетят къщата. Ако задругата е многочелядна и заможна, та има много роднини, тия хлебчета възлизат на 20—30, па достигат до 40—50. Някога, когато е имало многолюдните ония задруги с по 100—180-челядно семейство, тогава са месили и до 100 такива колачета. Тия колачета се дават не само на роднинските и чуждите коледарчета, но и на всяко дете от същата задруга.

Формата на тия колачета се вижда от рисунките №10 и №11. Колачето №10 е градина със закривени рогчета. Това хлебче се вижда в рис. №7. То носи няколко имена: *кофръг*, мн. число *ко-*

фръги, (Ломско), *кравай* и *колаче* навсякъде другаде. Колачето №11 е плетеница, каквато е в рис. №1, буква „н“, но тук се казва *превитък* (Плевенско).

Коледарчета. Те са момчета от 8 до 12 г. На тоя ден те тръгват много рано, от среднощ, и ходят по къщите на роднините, на съседите и на всички други, колкото успеят до обяд. Това ходене се казва *коледване*, а в Ломско — ходят на *потрътица*.

Всяко коледарче носи дрянова пръчка, нарочно пригодена за този случай. Тия пръчки носят няколко имена: *кофръжалка* (Ломско), *коледница* (Семисче, Хасковско), *коледарка* (Софийско), *коледарница* (в Прилепско и Битолско, срв. СбНУ, I, 16) и *клюкалче* (в Охрид).

Формата на кофръжалката се вижда в рис. №12; на коледницата и коледарката—в рис. №13; а тая на коледарница и клюкалче—в рис. №14.

Кофръжалката и коледницата не представляват някакво изкуство; но клюкалчето се прави ъгласто и написано с червени резки.

Първите две са по-дебелшки прави дрянови пръчки, в които на долния край има клинчета, за да се държат нанизаните кофръги, кравайчета, колачета и превитъци. Третата е тоже права дрянова пръчка, но издялана в четири ръба или четири ъгъла (четвъртито), нашарена с резки; някои коледарници или клюкалници са нашарени с червена боя; на горния край имат дупка и връв, с която се прикачват и връзват на пояса с бял и червен усукан конец.

Тия коледарчета ходят на групички по трима-четирима и ходят във всяка къща. Те не са коледари, за които тук ще говорим по-долу при Бъдня вечер; те са нещо като предвестници, че вече млада бога се родил. Тук няма ония коледни песни, за които ще говорим, а кратки слави и припевки.

Като влезнат в къщи, посрещнати от дамакините, коледарчетата питат: „Славите ли млада бога?“, т. е. вярвате ли, че се родил млада бога, на което дамакините отговарят: „Славим млада бога.“

В Софийско коледарчетата се спират на къщните врати и тук ги посреща най-старата жена в къщи — домакинка, носейки в ръцете си сито или честина, напълнена с пшеница, и сшепа загребва от пшеницата, та ги посипва. Додето тя ги посипва, те удрят коледницата на прага и викат:

Тък, тък, тък!
Да се роди, да се роди,
Дека рало ходи:
Дека ходи и дека не ходи.

После влизат в къщи и там край огнището бъркат в огъня и благославят, както и полезниците.

В Ломско, като свършат благословиите край огнището, дават

им сито или решето с пшеница и един ходи по къщи, та сее пшеницата и благославя:

Да се роди, дека рало ходи!
Дека рало ходи и дека мотика копа!
Другите отговарят: Амин, дай боже!

Баба Тодора, с. Стакьовци.

В Софийско (с. Локорско) и Орханийско (с. Литаково), коледарчетата после горните благословии изпяват тая песничка:

Буй, буй Колѐдо!
Долетеха два гълъба,
Та паднаха на ореше;
Откършйха по пръчица,
Занесоха на златáре,
Да им ковáт злáтни клю̀чи,
Да отклю̀чат нѐбо-земя̀,
Да отпу̀снат дрѐбни деца,
Да прославят млáда бóга.
Отклю̀чиха нѐбо-земя̀,
Отпу̀снаха дрѐбни деца,
Прослáвиха млáда бога.
Колко звезди по нѐбото,
Толко здрáве в тая къща.
Тебе пеем, домакине!

Из сборника ми, слушана от баба Вълкана, Орханийско. Срв. СбНУ, II, 1

Подобни кратки песнички се пеят още на други места: в Прилепско (СбНУ, I, 16) и в Охрид.

Днеска никъде другаде не срещнах песнички на тоя ден; някога обаче е имало.

Като свършат своите блогословии коледарчетата, подаряват ги с по едно кравайче или превитък. Освен това сушени овощия, и то всякъде такива,каквито се раждат в селото. Така някъде им дават сушени круши, сливи, орехчета (Семиче); някъде варени кестени (Крушево, Македония), някъде ябълки (Дупнишко, Кюстен дилско), а някъде грозде и пр.

Тоя ден за обяд готвят фасул, пълнени пиперки и сарми, за да бъдат кокошките качулати.

Във Велес тоя ден децата кладат огньове. За тоя огън събират отрано още *валавец* (трева бяла) и *сусерка;* когато няма валавец, горят слама. Когато се дигне първият пламък, децата се нареждат и почват да пеят коледна песен. (СбНУ, XI, 86.)

в) Бъдния вечер

В българските коледни песни името „Коледо, мой Коледо ле", каквото ще видим, се споминя във всеки стих. Освен това названието на деня *Малка Коледа*, *Голяма Коледа*, в който ден се родил млада бога, показва ясно, че тук се касае за едно свръхестествено същество, което се ражда на Коледа и в

чест на туй същество се принасят жертви, предлагат се жертвоприношения, придружени с песни, игри и свирки.

Народното вярване е наредило три *кадени* или *кадовни вечери*, които се казват още *бъдни вечери*. Всяка от тия кадени или бъдни вечери се устроява срещу три големи празници: срещу Коледа, срещу Сурваки и срещу Водици.

Между тях обаче и по богатството на трапезата, и по множеството на обредите, и по значението на обичаите първо място държи коледната Бъдня вечер, която именно означава каденатa вечер срещу Коледа.

Бъдня вечер срещу Коледа. Това е общо название навсякъде. (В с. Драглище, Разложко, тя се казва *Наядка*). Всичките баби тая кадена вечер нарекоха Бъдня вечер, която е първата кадена или кадовна вечер.

На тая Бъдня вечер много важна роля играят бъднякът, трапезата, каденето, обредните хлябове и коледарците.

Бъдняк. Той има няколко названия: *бъдняк* в Западна България и Северна, *колáдник* в Медвен, *прúкладник* в Кюстендилско.

Някога, преди сто и повече години, бъднякът е бил право церово или граница дърво, тригодишно, което се отсичало в гората от момък, донасяло се в къщи и се приготвяло за бъдняк с особен сбред и песен. Ние ще изложим тоя обред, като споменем после от тоя обред къде какви останки още има.

Още на Малка Коледа, след като минат коледарчетата, момъкът, който вече е за женитба, или младоженякът, ако няма момък, ще се облече в празнично облекло и ще отиде в гората. Тамо ще дири да намери тригодишно дъбово дърво, церово или граница; ще го отсече и изкастри клоновете, така щото да изгледва право равно дърво. Дебелия край ще отреже с трион, а тънкия — с брадва. Дървото трябва да бъде толкова дълго, колкото да може да влезне в къщата; ако е дълго, сече се всякога, т. е. скратява се откъм тънкия край.

В дома жените и момите пременени ще го посрещнат. Като влезне в двора,той ще застане на старите врата (къщните врата) и ще пита: „Славите ли млада бога?“ На това жените и момите отговарят: „Славим, славим; добре ни дошъл!“ Момъкът тогава влиза, като говори: „Язе в къщи и бог с мене!“,а другите отговарят: „Амин, дай боже!“

Той влиза в къщи, отива при огнището и слага дървото. Сега иде наред миросването на дървото, което след туй миросване става бъдняк.

Миросването се извършва по тоя начин: момъкът провърта недълбока дупка в дървото, но откъм дебелия край; в тая дупка ще се сипе зейтин, ще се тури темян и восък. Някои наместо зейтин ще турят прясно масло кравешко. След това дупката ще се

затвори с клинче. Като се свърши миросването,тоя край на бъдняка ще бъде увит в чисто бяло конопено или ленено платно. Предпочитали са лененото платно.

Като се увие в платното, бъднякът е миросан, осветен. Сега с него има работа бабата, т.е. най-старата в къщата. Тя го зима и го гужда изправено край огнището, дето ще седи до вечерта, когато после прекадването ще се гуди на огнището.

Додето се върши всичко това, което е цял обред, момите и булките, настаяли около момъка и бабата, хванати на верига през раменете си, са пеели следната песен:

Ой те дръвце, право дръвце!
Де си расло толко тънко,
Толко тънко, та високо?
Отговаря тънко дръвце:
„Ой те тебе, малка моме,
Малка моме, кривоперка,
Я съм расло тамо горе,
Тамо горе на планина,
На планина, на рудина,
Край езеро самовилско.
Отсече ме вакъл овчар,
Донесе ме да ме сади
Край огнище, край трапези.
Я съм, моме, златно дръвце,
Златно дръвце, плодовито.
Ще порасна дор до небо;
Клон ще пусна дор до земля.
Лист ще листна дребен бисер,
Цвят ще цъфна чисто сребро,
Род ще родя сухо злато.
Слез-ще по мен млада бога.
Ще дарува добра дарба:
На момата дребен бисер,
На майката чисто сребро,
На бащата сухо злато,
Сухо злато, пълна къща
Със дечица, със ягънца,
Със теленца, със конченца,
Със яренца, със прасенца,
Със пчелици лекокрилки,
Живот, здраве, весе лие.“

Слушала от баба Вълкана, с. Литаксево, Орханийско

В Кюстендилско с бъдняка се върши следният обред.

Като се отсече дървото, пази се да не падне на земята. Обикновено се отсича много дебел дъб, докаран у дома, и от него се отсича един клон. Тоя клон се вниса в къщи вечерта със залепена на него вощена свещ. Като го вниса, казва: „За много години. Дошъл е Божик, носи ни берекет във всичко: ягнета, ярета, хлебородни ръжове, бяла пшеница, дълги овеси, големи гроздове, натегнали дървета (с плодове) “ и пр. (Баба Пена, с. Тръновлак.)

В това село и в другите околни на бъдняка се казва прикладник. От прикладника правят заглавки за ралника, а от дъба, които бил отсечен и донесен тоя ден в къщата, се правят колци за плет, с които ограждат нивата, за да не могат да я обират бродници.

Такъв е бил бъднякът или прикладникът или коладникът някога. Той е запазен и до днеска, но не вече в тая старинска обредна и празненствена форма.

Така в Марашки Тръстеник е крушово дърво, което се насича на четири цепленки,които гуждат на огнището,та горят цяла

ноц.В Топлеш (Габровско) бъднякът е пън; в Пашакьой (Ямболско) е крушово дърво; в Семисче (Хасковско) е кютук дъбов; в Клисура (при Копривщица) е дърво от горун; в Панагюрище е дърво обикновено; в Шипка е кютук; в Твърдица кютук по-голям; в Медвен бъднякът се казва коладник и е дебело обикновено дърво горуново (дъбово) или друго; в Брестовица (Пловдивско) бъднякът е кютук; в Литаково (Орханийско) е дърво суровица; в Желява (Софийско) е дърво; в с. Петково и други в Ахърчелебийско е голям пън.

В Прилепско гуждат *панютки*, наречени *бадникойца* (СбНУ, I, 17) ; във Велешко е суровица, наречена *бабка* (СбНУ XI, 86); в Скопско е церово дърво (СбНУ, XI, 179).

Бъднякът, както виждаме, под едно или друго название, в една или друга форма съществува навсякъде и неговата служба е да поддържа огъня на огнището цяла нощ да не угасва.

Обредът или обичаят, с който бъднякът се отсичал, донасял в къщи и приготвял, е на угасване; днеска се среща много нарядко.

Обредни хлябове. Обредните хлябове на Бъдня вечер играят много важна роля; без тях Бъдня вечер не може, нито каденето се върши.

Хлябовете са няколко,но по значението и по символическите си шарки те са от три категории или три вида.

Първа категория са хлябовете, които се посветяват на празника, на Коледа, един вид безкръвните жертвоприношения. Те носят различни названия в разни местности: *боговица, богова пита, божичняк, колак, светец*.

Втора категория са хлябовете, които са посветени на селското стопанство: земеделие, скотовъдство, къща, покъщнина, изобщо на селските занятия.Те носят разни названия и имат разни начертания, които ще бъдат посочени тук поред за всеки край.

Трета категория е хлябът, омесен и приготвен за подарък на коледарците,които ще дойдат да коледват. Тоя хляб има няколко названия, но главното му име, възпято в коледните обредни песни, е останало запазено: „вит-превит кравай“ с кръст дукато на него.

Тия обредни хлябове някога, па и сега в някои села се месили, придружени с важни религиозни обичаи и с песни.

Брашното се сее с песни през три сита, възпети „копринени“, кади се с палешника, а водата, с която се замесва брашното, се донася в бял котел от мома или млада булка, оженена тая есен преди Бъдня вечер,която още не е раждала; тая вода трябва да бъде мълчана, неначната и цветна.

Отрано още домакинката е станала,наклала огъня, а момите донели мълчаната вода. Брашното е отсято и домакинката замесва тестото с жегъла от ярема. Някога,когато са съществували задругите, тестото е замесвала най-старата от жените, а другите ѝ помагали.

Когато бъде тестото готово, втасало, почнува се п и с а н е т о н а х л я б о в е т е. Не всяка жена знае да пише; обикновено хлябовете пише най-старата жена, но ако има някоя от снахите или етървите, която да е дошла от прочута къща, дето се знае вещо да се пишат хлябовете, тогава писането се отстъпва на тая снаха или етърва.

Като бъдат готови, иде редът да се пекат. Тук се обръща най-голямо внимание, защото в хлябовете се гледат шарките, но се гледа не по-малко и как са изпечени тия хлябове; от печенето зависи да бъдат запазени шарките добре и да бъдат хубави, да не прегорят, защо тогава хлябът губи своята важност. Особно голяма грижа се полага, когато се пече вит-превитият кравай, който ще се дава на коледарците и на който главатарят ще слави, т. е. благославя. По тоя вит-превит кравай се преценява вредността на домакинката и честта на къщата. „Като баба Ценка никой не може да напише кравай и чисто да го опече", или „Като у Петковата къща нийде не се шари така хубаво краваят и не се пече хубаво"— казват коледарите, като сравняват на другия ден краваите, които са събрали. Вещо нашареният и внимателно изпеченият кравай е гордост и за момата.

[В Западна България].

Хлябът, представен в рис. №15, носи име *боговица*. Месила го Кына Петкова, с. Алтимир, Оряховско, 22 април 1887 г. Той е хляб, а отгоре се шари: кръсташка от две тестени пръчки, чиито краища са закривени, както *кривиците* на пловъка; тия пръчки са назъбени с острушката зигзаг, както се показва светкавицата После всеки край от кръсташката се загражда с тестен лък, тож. със закривени краища, а отгоре е кръг и по средата шарка с просфорник.

В същото село и в много други срещах същия хляб, само че липсват лъковете.

Хлябът, представен в рис. №16, се именува също *боговица*. Месила го баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, Оряховско, 20 април 1887 г. Хлябът окръглест, а отгоре се шари: кръсташка със закривени кривици; кръсташката назъбчена с острушка. Между краищата на кръсташката има четири цветове, а отгоре върху темето на кръсташката, дето се кръстосват краищата, има пак цвят; всичките шарки са от тестени валчести пръчки.

Такъв хляб срещнах в същото село, но без цветовете.

Хлябът, представен в рис. №17, се казва *светец*. Месила го баба Пена Ристова, с. Стубел, Кутловско, 26 април 1884 г. Той е валчест хляб, отгоре се шари: два кръга тестени, назъбчени зигзаг с острушката, а на средата цвят. Единият кръг (колело) е към края на хляба, а другият е наблизо до средата.

Хлябът, представен в рис. №18, се казва *светък* (*светец*). Месила го баба Вида, с. Стакьовци, Белоградчишко, 20 април

889 г. Той е хляб кръгъл, а отгоре нашарен : две тестеви колелета, дното към края, а другото към средата на хляба; първото е назъбчено зигзаг с огрибката, а другото гладко. На средата цвят.

Хлябът, представен в рис. №19, се казва *светец*. Месила го баба Стана Първанова, с. Раковица, Кулско, 24 април 1887 г. Той е хляб и отгоре се шари: на средата цвят, а около него три кръга тестеви и назъбчени с огрибката. В другите села месят същия хляб, но с два кръга.

Хлябът, представен в рис. № 20, се казва пак *светец*. Месила го баба Гана с. Вълкова Слатина, и баба Първа, с. Ярловица, Ломско; той има на средата цвят, а около него три гладки тестеви кръгове.

Тия хлябове: боговица или светец, са посветени на къщата, на задругата.

Другата категория хлябове, посветени на *стоката* и *мъката*, т. е. на добитъка и нивите, са [следните].

Хлябът, представен в рис. № 21, се казва *гумно* (харман). Месила го баба Първа, с. Ярловица, Ломско, 1883 г. Той е хляб и шари се: тестево гумно с вратницата, гумното е изпълнено с купни — тестеви конусчета; на вратницата изправен стои домакинът постоянно буден страж и неуморим работник, който се грижи денонощно за благосъстоянието на челядта, на цялата задруга. Около гумното са налягали петте псета-съботници, които всякога са будни, пазят стоката и мъката на своя стопанин.

Хлябът, представен в рис. №22, се казва също *гумно*. Месила го баба Пена Ристова, с. Стубел, Кутловско; такъв също хляб меси Гика Томова Мъцанкова, с. Вълчедръм, Ломско, а такъв хляб месила и баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, Оряховско. Хлябът е месен 1884 г. В тоя хляб се вижда гумното и купните, но тук липсват псетата-съботници и домакинът не стои на вратницата, а само е положена неговата тояга-патерица.

Хлябът, представен в рис. № 23, се казва *кола* и е посветен на колата с воловете. По-горе, във вярването, видяхме какво значение имат колата и воловете за селянина; а какво място заемат те в неговото вярване, се вижда тук от представения обреден хляб. Месила го баба Елка, с. Чупрене, Белоградчишко. В него се вижда яремът, воловете и орачът, представени, разбира се, в такава форма, каквато селянката е можала да направи. Ние ще видим по-нататък колата, представена повече вярно.

Хлябът, представен в рис. № 24, носи същото название *кола*. месила го баба Вида, с. Стакьовци, 1885 г. Тук представените кола се приближават до истинските. Тук са яремът, процепът, воловете с колелетата, т. е. двата колесара.

Боговицата, като се прекади, ломи се от домовладиката и стопанката му, за да се види у кого ще остане по-голямата поло-

вина. У когото остане по-голямата част, у тогова ще бъде късметът на къщата през годината.

Гумното, като се прекади, разчупва се на парчета и се дава на воловете в триците, хвърга се и на псетата да ги не лови бяс; хвърга се един залък и при стожера — за хармана; един залък в купена със сламата; в хамбара с житото и на купена със сеното.

Колата, като се прекади, разчупва се и едната половина се дава на орача, а другата част се надроби и се дава на оратните волове в триците; дава им се да имат сила и да ги не лови болеста влас.

На тая Бъдня вечер в Западна България се кадят още три обредни хлябове.

Хлябът, представен в рис. № 25, се казва *литургия*. Месила го баба Гана с. Вълкова, Слатина, Ломско, 1884 г., баба Елка, с. Чупрене и баба Вида, с. Стакьовци, Белоградчишко, 1885 г., баба Пена Ристова, с. Стубел, Кутловско, 1884 г., и баба Стана Първанова, с. Раковица, Кулско.

Днеска тоя хляб се кади на Бъдня вечер и се ломи, както и боговицата. Посветен е на млада бога, затова от него турят пред иконата едно парче и там остая да изсъхне и се употребява за цяр през годината. Някога обаче, когато е имало коледарци и са ходили да пеят своите коледни песни, тоя кравай е даван тям и оттам носи още едно име *вит-превит кравай*. Прави се по тоя начин: направи се от тесто особена тлъста кръсташка; отгоре на тая кръсташка в средата се гужда цвят от тесто, а такива също цветове се гуждат на четирите ъгъла на кръсташката. Тоя кръсташ после се опасва с една тестява по-дебела пръчка като колело; а туй колело се опасва с градина не склопена, дебела тестява пръчка със закривени кривици.

Хлябът, представен в рис. №26, се казва *параклис*. Месила го баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина, Оряховско, 1893 г., и баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, 1894 г.

И тоя хляб днеска се кади и ломи. Той е посветен на млада бога и един залък се гужда при иконата. Той после служи за лек. Някога, когато е имало коледарци — тук коледарците са престанали да ходят преди 50—60 г., — тогава тоя хляб се давал тям; оттамо и днеска името вит-превит кравай не е изчезнало.

Прави се по тоя начин: разтрие се по-дълга тестева пръчка, която се увие във вид на яйце и кранщата се кръстосат и закривят на кривица. След това се полага по един венец на тила, при кръстосването на кранщата и на средата на пръчката.

Когато е служил като вит-превит кравай, на трите венеца се забождала вейчица от чемшир, здравец или друго цвете, а на венеца при кръстосването се забождала кръстата пара, наречена *кръстоукато*. За туй кръст-лукато ще говорим по-долу.

Хлябът, представен в рис. № 27, се казва също *параклис*.

Месила го баба Елена Тодорова, с. Чирен, Врачанско, 1893 г. Прави се: разтрива се по-дълъг и тлъст тестев прът, който се увива яйцевидно, краищата му се кръстосат и завиват на кривици. В средата има дупка,но тя е много малка. Около това яйце се увива друг по-тънък тестев прът със закривени краища. Горе се гужда кръсташка от тесто, а отгоре се полага венец. И тоя хляб днес се кади с боговицата, ломи се като нея. Посветен е на млада бога, отдето е и името му параклис. От него се скътва по-голям залък при иконата и употребява се за лек.Някога се давал на коледарците, отдето и неговото име *вит-превит кравай* не е запазено. Долу при кръстосването се забодва кръст-дукато.

Освен посочените дотук хлябове на Бъдня вечер се кади още един хляб валчест, въздълъг, представляващ бъчвата и се казва *бъчва*. Тоя хляб се вижда в рис. №28. На бъчвата се виждат обръчите от тесто; вижда се *вранта*, т. е. горното отверстие на бъчвата. Среща се в целия западен край. Такъв хляб ми месиха: баба Стана Първанова, с. Раковица; баба Рада, с. Стакьовци, баба Елка, с. Чупрене, баба Пена Ристова, с. Стубел, баба Петковица, с. Осиково, баба Еленка Тодорова, с. Чирен; баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина, баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, баба Къна Петкова, с. Алтимир, баба Стояна, с. Кнежа, 1884 г.

Преминавам в Плевенско и по-нататък.

В с. Марашки Тръстеник, Плевенско, 20 юни 1898 г. баба Николина, баба Драгана Точева и баба Цана Пъчовица ми месиха следните хлябове.

Хлябът, представен в рис. №29, се казва *боговица*. Шарят се: отгоре върху хляба се гужда тестев кръст или кръсташка; на четирите краища се полагат тестеви лъкчета, а на средата шарка от просфорник.Тоя хляб се кади и ломи между стопанина и стопанката, за да се види у кого ще остане късметът. Той се разчупва и се яде.

Хлябът, представен в рис. №30, се казва *параклис*. Меси се по тоя начин: от тестева пръчка се прави кукла, както е показана; тая кукла се увива с друга тестева пръчка, чиито краища се кръстосват; после тия две части се увиват с последна тестева пръчка със закривени краища кривици. На четирите краища се полагат цветове.

Тоя хляб се давал на коледарците, които са ходили преди 50—60 г. и носел е името *вит-превит кравай*.

Хлябът, представен в рис. №31, се казва *кравай*. Месила го баба Николина.Тоя хляб се давал на коледарците,а сега се меси в някои къщи наместо по-предния хляб параклис (№30). Прави се по такъв начин: хляб околчест, отгоре се турят два тестеви кръга, а до тях пак кръг, но той се пресича с двата пръста-палеца и показалеца, и по такъв начин тоя кръг представлява редица от продълговати топчета, скопчани едно с друго.

Хлябът, представен в рис. № 32, се казва *гумно*. Обикновен хляб квасник, отгоре се шари с тестева пръчка гумно със закривени краища; вътре са купните, на вратницата стои стопанинът полегнал, а около вън от гумното са трите възпети в песните „три пеета-съботници". Тоя хляб се кади, чупи се и от него дават на домакина, по един залък се хвърга на пеетата от бяс, на купните, в хамбара, при стожера, а останалото се дава на впрегатните волове и на орача.

Хлябът, представен в рис. № 33, се казва *говежда кошара*. Отгоре на хляба се полага тестевата пръчка гумно или обор със закривени краища; вратникът е отворен, но тамо полегнал лежи буден говедар, а оборът е препълнен с говеда. Тук липсват пеетата съботници, но баба Николина каза, че тя гужда и тия пеета. Хлябът се кади, ломи и се дава на говедаря.

Трябва да се забележи, че в Плевенско и част от Свищовско и Ловчанско има само [хляба] говежда кошара, понеже тук се развъждат най-добрите говеда; другаде е застъпен повече хлябът *овча кошара*.

Хлябът, представен в рис. № 34, се казва и тук *бъчва*. Прави се по същия начин, който се описва и по-горе. Тука има само два обръча и стените са отсечени; вранта се вижда и тука. Кади се, чупи се и се раздава на копачите; залък от хляба се носи и хвърга в лозето.

В с. Турски Тръстеник, Никополско, намерихме население, което представлява особна фолклорна група: и по носия, и по обичаи, и по обреди еднакво с няколко села от Свищовско и Ловчанско.

Баба Руса Николова и баба Пена Минчева ми месиха следните хлябове, 22 юли 1892 г.

Хлябът, представен в рис. №35, се казва и тук *боговица*. Шари се по тоя начин. Отгоре на валчестия квасник, който е по-големичък, се гужда кръсташка със закривени краища; на всеки край от кръсташа се полага лък, който е назъбчен с огрибката. На средата на кръсташа се полага назъбчен венец, а в самата среда — малък гюл (цвят).

Тоя хляб е поклонен на бога, на къщата. Като се кади, ломи се между стопанина и стопанката, разчупва се и се яде на трапезата.

Хлябът, представен в рис. №36, се казва и тука *гумно*. Обикновен квасник, отгоре се гужда тестевото гумно с отворена вратница; на вратницата легнал стопанинът, вътре в гумното пълно с купни, а вънка са трите пеета съботници. Кади се и се дава на орача, на впрегатните волове, а по един залък се хвърля на гумното, в хамбара (житницата) и на купните сламени.

Хлябът, представен в рис. № 37, се казва *овча кошара*. Обикновен квасник, отгоре се гужда тестев обор, в обора овците

на стъргата овчарят полегнал, а самата стърга затворена с вратник. Около обора са трите псета-съботници. Като се кади тоя хляб, дава се на овчаря, който го разчупва и дава на овците в кърмилката.

Хлябът, представен в рис. № 38, се казва *параклис*. Прави се по следния начин: Две тестени пръчки, изплетени като коса, стоят в средата; тия две плетени пръчки се обграждат с трета тестена пръчка, назъбчена с огрибката; а тая пак се обгражда с четвърта последна тестена пръчка, чиито краища се закриват на кривици. Тия две последни пръчки имат форма на градина и обграждат първите отдолу нагоре и горе са отворени. Всичките пръчки са по-дебелички и тлъсти.

Тоя хляб някога се давал на коледарците и тогава е имало забодени три вейки чемширови.

Днеска той се кади и се разчупва, та се яде; един залък се гужда при иконата и скътва, та се употребява за лек.

Тоя същия хляб параклис се кади и на Гергевден.

В Свищовско, в с. Трънчовица. За туй село и за още няколкото, които са останали под ведомството на римо-католическата църква, няколко думи. Тия села —Трънчовица, Белене, Ореше и др., които са под режима на католическите патери, наричани тук домини, са станали същински социални парии (роби) на тия домини и изгубили са всичко свое национално освен езика, на който още им е позволено да говорят. Обичаи, обреди, облекло, песни, празници, игри, свирни — всичко е угаснало. Имат празници, но те са римокатолически.

Жътварските песни, сватбарските песни със свирките и хората тук са забранени. В съседната нива, дето жъне българка православна, се пее жътварска песен, но в нивата, дето жъне католичката българка — мома и жена, наведени жънат, без да смеят глас да издигнат. Съседният овчар води овците и свири със своя меден кавал, а овчарят от католишкото село мълчи и слуша. Хора в католическите села са непознати. Пъстрата носия на моми и на жени е изхвърлена, а на мястото ѝ оставена само черна фуста и черни забрадки.

Тоя режим някога не е бил. Той е въведен от 40—50 г. и всеки, който би преслушал заповедите на домина, подлага се на най-строго черковно наказание.

Нещо повече. Узаконено е, щото всяка мома, преди да се ожени,тя трябва обезателно да бъде прислужница на домина, особено по-красивите и когато ще се задоми, момата излиза из килията на домина и отива за тоя момък, за когото одобри тоя домин.

На друго място съм писал с повече подробности.И сред тоя национален мрак все пак аз намерих следи от народни обреди, обичаи и обредни хлябове. В Трънчовица на 4 авг. 1889 г. гостувах у дядо Чанкова, а баба Ана Чанковица ми разказа всички подроб-

ности за положението на жените под режима на домина. Тя ми разказа за народните вярвания, за обредите и обичаите и при най-голям секрет се склони да ми меси няколко обредни хлябове, които някога са месени, но сега не смеят, защото доминът е произнесъл анатема срещу всеки такъв хляб и срещу всяка бабичка, която би посмеяла да меси подобни хлябове.

Хлябът, представен в рис. № 39, се казвал тук *богова пита*. Той е голям валчест квасник хляб, на който с острушката се вади тесто околовръст и изгледва като зъби на воденично колело. Ваденото тесто не се отмахва, а се превръща и се залепва на самия хляб, както се вижда ясно в рисунката. Отгоре се шари с острушката: прави се кръст или кръсташ от вглъбнати резки. Между четирите ръкава на кръсташа пак с острушката се правят две и две противоположни, но различни шарки: две са кръст, обграден с кръгче, а двете са листовци. Тия шарки се виждат в рисунката.

Хлябът, представен в рис. № 40, се казва *вит-превит кравай*. Той се прави от квасник и около него две тестеви пръчки, които са свити и представляват два кръга с несклонени краища, а закривени на кривици. Единият е вътрешен и вратницата му е горе; другият, който опасва първия, вънкашен и вратницата му е долу. Върху им един срещу друг се гуждат два цвята. На цветовете е имало забучени два стърка чемшир, а на долната страна забучено кръст-дукато.

Тоя хляб се давал на коледарците.

Боговата пита се кадяла някога на Бъдня вечер, ломила се за богово име и разчупвала се на трапезата, та се изядала.

В с. Балван, някогашна Павликянска околия, близо до Свищовските села. Тук баба Кера Желязкова, 4 авг. 1889 г., ми меси следните хлябове.

Хлябът, който е представен в рис. № 41, и тук носи название *боговица*. Тоя хляб се прави по следния начин. Обикновен квасник хляб, не толкова голям; опасва се с по-дебела тестева пръчка, а около тоя тестев кръг иде друга по-дебела тестева пръчка, която се кръстосва и краищата се закривят на кривици. Горе и долу се гуждат два цвята, а на средата на квасника — кръсташка със завити навътре краища. На четирите страни на тоя кръсташ има четири топчета тестеви.

Хлябът, който е представен в рис. № 42, се казва *вит-превит кравай*. Прави се от хляб квасник, опасан с по-дебела тестева пръчка, чиито краища са закривени, а наоколо е назъбчен с острушката. Горе и долу има два цвята. Когато се давал на коледарците, в тия цветове са забучвали вейки от чемшир или здравец.

Днеска коледари рядко ходят; затова тоя хляб се кади и ломи, яде се на трапезата, а парче се гужда при иконата и се скътва за лек.

Хлябът, представен в рис. № 43, се казва *арман*. Отгоре

на хляба квасник се прави гумното, вътре са купните, а вънка са трите псета съботници. Тук харманът е без вратница. Кади се и се дава на орача.

В с. Козар Белене, Свищовско, баба Мича Илийчева ми меси следните два хляба, 6 авг. 1889 г.

Хлябът, представен в рис. № 44, и тук се казва *боговица*. Боговицата е квасник и отгоре му се гужда по-тлъст кръстец; на кръстеца в средата има цвят. Той се кади, ломи се за слава божия и се разчупва на трапезата.

Хлябът, представен в рис. № 45, се казва *плетен кравай*. Тоя кравай се прави по тоя начин. Две тестеви пръчки се изплитат, както в хляба в рис. № 38, т. е. като косата на мома, и се гуждат на хляб квасник. Тая плетеница се опасва с една по-дебелшка тестева пръчка, която се малко разплесква и назъбчва се зигзаг с огрибката. В тая плетеница се забучва вейка от чемшир. Тоя витпревит кравай се давал на коледарците, които са ходили преди 40—50 г. Днеска се кади и се ломи в слава на млада бога. Голям залък се скътва при иконата и служи през годината за лек.

В Летница, Ловчанско, баба Гица Вълчова Чорбаджиева, 23 авг. 1889 г., ми меси следните хлябове.

Хлябът, представен в рис. № 46, и тук се казва *боговица*. Тоя хляб прилича на хляба, представен в рис. № 35, който се меси в Турски Тръстеник, само че тук кръсташът е със закривени върхове, а не са разцепени, както в хляба № 35. Има още и тая разница, че тук отгоре на кръсташа е цвят, когато тамо е и венец.

Хлябът, представен в рис. № 47, се казва тука *дългият кравай*. Тоя хляб се прави по следния начин. По-дебела тестева пръчка, яйцеобразна, продълговата, се кръстосва и краищата се закривят. Отгоре после тестева пръчка, назъбчена с огрибката, се полага край вътрешната страна, а отгоре при мястото на кръстосването се полага цвят.

Хлябът, представен в рис. № 48, се казва тук *харман*. Тоя хляб е квасник, а отгоре му оградата, без вратник; гумното пълно с кръстци, а около оградата отвън трите съботници псета.

Боговицата се кади, ломи се и се разчупва на трапезата.

Дългият кравай някога е даван на коледарците и тогава в цвета е имало забучена вейка чемшир или здравец. Сега се кади и ломи за млада бога.

Харманът се кади и се дава на орача и на впрегатните волове, с които се оре.

Същите хлябове видях и в селата: Баховица, Гозница и Какрина. Месиха ми боговицата, само че по-проста: лъковете назъбчени, но не тъй правилни; дългият кравай е по-едро назъбчен полукръг, харманът същ.

В с. Ресен, Търновско, баба Върба Гинева, прозвана Черков-

ната баба, и баба Деспа Еньова Цанева, 26 юли 1891 г., ми месиха следните хлябове.

Хлябът, представен в рис. № 49, се казва *кравай* и се прави от две тестеви по-дебели пръчки; едната пръчка се извива яйцевидно във вид на дъга и се кръстосва с изкривени краища; другата пръчка се увива около него и краищата му не се закривят. Тоя прът е назъбчен (насечен) с огрибка. Отгоре на кръстосаното място на първата пръчка се гужда цвят.

Тоя хляб се давал на коледарците и тогава в цвета имало забучена вейка от чемшир. Днеска се кади и ломи за бога. Едно парче се гужда при иконата и с пази за лек.

Хлябът, представен в рис. № 52, и тука се казва *боговица*. Прави се по тоя начин: отгоре на квасника се гужда кръст или кръсташ; на четирите краища на кръсташа има лъкове; при всеки ъгъл на кръсташа — по един цвят.

В с. Две могили, Русенско, месиха следните два хляба, които са представени в рис. № 53 и № 55.

Хлябът в рис. № 53 се казва *кравай*. Той се меси по тоя начин. Хляб квасника, отгоре му се гуждат две преплетени тестеви пръчки. На средата има дупка, а около нея тестев венец. Тоя хляб се дава на коледарците. Такива хлябове месиха и в с. Тетово, Русенско.

Хлябът в рис. № 55 се казва *боговица*. Той е по-голям квасник, направен по такъв начин. Хляб квасник във форма яйцевидна, нашарен с шарило. т. е. дълги и преки резки, както се вижда в рисунката. Около тоя хляб се опасват по-дебели две тестеви пръчки. Отгоре на четирите страни се полага цвят, а такива два цвята се полагат и в средата на квасника.

В с. Юпер, Тутраканско, месиха следните три хляба, представени в рис. № 50, 51 и 54.

Хлябът в рис. № 50 се казва *кикла*. Той е същият хляб, какъвто е представен в рис. № 5. Той се меси и кади в слава на булка, ако има такава в къщата; но такава булка, която е оженена и дошла в къщата тая зима. Като се прекади, свекървата го дава на булката.

Хлябът в рис. № 51 се казва *колач*. Той се прави от две по-дебели тестеви пръчки, увити във вид на лъкове. Единият лък с роговете надолу, а другият с роговете нагоре. Горе има два цвята, а долу един.

Хлябът в рис. № 54 се казва *боговица*. Тоя хляб се прави от квасник, но по-голям; отгоре му се турга кръст или кръсташ, а всеки стрък от кръста се обгражда с лък. Краищата на кръсташа и на лъковете са натиснати с малък просфорник. На средата има тестев цвят.

Както в Юпер, тъй и в Две могили месят още и хляба *харман*,

също такъв, какъвто представлява рис. № 48, който се прави и кади в чест на нивата и се дава на орача.

В с. Войвода, Новопазарско. Туй село е населено от турци и българи. Българите не знаят български. Старите люде, които ходят по градищата, знаят по малко; също така са научили да говорят български и по-младите, които са служили във войската. Дома обаче всички говорят турски, защото жените и децата не знаят ни две думи български. Сега, които деца ходят в училище, понаучили са по малко да говорят, но много мъчно говорят.

Това е дало повод, та околните села ги наричат гагаузи. Това обаче не е вярно. Аз изследвах обичаите, обредите, покъщнината, храната, облеклото—целия бит и никак не намерих чуждо. Най-добро доказателство, че те са българи, са обредните хлябове, които ми месиха, каквито хлябове и обреди не намерих между гагаузите.

Хлябът, представен в рис. № 56, се казва с чистото българско название *боговица*. Месиха го баба Стойка Семьонова, баба Велика Енчова, баба Гергина Върбанова и булка Калинка Димитрова, 7 ноемв. 1904 г.

Хлябът е квасник и по-големшък: отгоре шарките му се правят по тоя начин. Кръст или кръсташ от две тестеви пръчки с разцепени и закривени на кривици краища; във всеки ъгъл на кръсташа има от тестеви пръчки продълговати склонени лъкове; отгоре на кръсташа и на краищата на лъковете има по-голям цвят (гюл), а около му венец. Покрай всеки стрък на кръсташа от двете страни има по две топчета тестеви. Тия топчета представляват купни. Това посочва, че боговицата тук съчетава в себе си и хляба харман.

Хлябът в рис. № 57 се казва *кравай*. Прави се от две тестеви пръчки, извити като дъги; при възлите, дето краищата на дъгите се свързват, се полагат два тестеви цвята (гюла).

Баба Бойка ми разказа, че някога са ходили коледари, които са пеели коледни песни на български, па и славили са (блажили, благославяли) по български, макар и да не са разбирали съдържанието им, както и момите и булките пеят хороводните, сватбарските и други песни, без да разбират ни дума.

Тоя кравай се давал тогава на коледарите. В двата цвята имало забучени две вейки чемшир или два стръка босилек, окичени с пукани зърна от царевица.

В с. Марковча, Шуменско, баба Васила Попстанева на 14 ноемв. 1904 г. ми меси следните хлябове, представени в рис. № 58, 59, 60 и 61.

Хлябът в рис. № 58 се казва *вит-превит кравай*. Той се прави по следния начин. По-голям хляб квасник, отгоре му се гужда тестев кръг, а на четири места около тоя кръг се гуждат четири цвята. На средата е забодено кръст-дукато.

Хлябът в рис. № 59 се казва *боговица*. Тоя хляб се меси по тоя начин. Хляб квасник, отгоре кръг от тестева пръчка, сплескана и назъбчена с огрибката; в средата има звезда от двойни три тестеви пръчки, кръстосани една върху друга.

Хлябът в рис. № 60 се казва *преплетен кравай*. Хляб квасник, а отгоре му тестев кръг, а в кръга кръгчета, слепени едно в друго, та изглежда една кръстата верижка.

Някъде, в ближните села, па и в самото село в някои къщи, се турят в кръга две кръстосани пръчки, но те се стягат с показалеца и палеца, та пръчките изглеждат като че са направени от топчета, слепени едно до друго.

Хлябът в рис. № 61 се казва *прав кравай*. Той се прави от две по-дебелички тестени пръчки, слепени една до друга със закривени краища.

Витият кравай се дава на коледарците; боговицата се кади и ломи; правият кравай се кади и когато дойдат коледарците, чупи се и им се дава да го изядат; плетеният кравай се кади със сухи варени круши отгоре му, ломи се и се яде.

В с. Смядово баба Йова Недева на 19 ноемв. 1904 г. ми меси следните хлябове.

Хлябът, представен в рис. № 62, се казва *боговица*. Хлябът е по-голям хляб — квасник; отгоре му на средата се гужда цвят; тоя цвят се опасва от кръг, съставен от две оплетени тестени пръчки; около тоя плетен кръг иде втор гладък кръг, а около него — трети подобен кръг.

Боговицата се кади, ломи се за слава божия и после се разчупва на трапезата.

Хлябът, представен в рис. № 63, се казва *кравай*. Тоя хляб е също по-голям квасник, а отгоре му около края се гужда тестен кръг от две плетени пръчки. Някога, когато е имало коледарци, на средата се забождало кръст-дукато, което се давало на коледарите. Днеска няма коледарци, няма и туй кръст-дукато, а хлябът се кади и се яде.

В с. Риш. Това село е разселявано. Ходили са в Бесарабия и се върнали няколко къщи; някога е имало повече турски къщи, които после Освобождението се изселили. Сега е почти чисто българско село, каквото е било преди Руско-турската война от 1828 — [29] г.

Тук в това село на 21 ноемв. 1904 г. баба Пена Димитрова, баба Жека Байова и баба Муша Жельова ми месиха следните хлябове.

Хлябът, представен в рис. № 64, се казва *колак*. Тоя хляб е по-голям квасник и се шари по тоя начин: отгоре му се гужда кръст или кръсташ, чиито краища са потиснати с малък *потисник* (просфорник); също и в четирите ъгъла е потиснат с потисник, а в средата — шарка с по-голям потисник.

Тоя колак се кади и се начупва на трапезата.

Хлябът, представен в рис. № 65, се нарича *кравай*. Тоя хляб е по-голям квасник, подобен на смядовския кравай (рис. № 63), само че тука има два подобни кръга от изплетени две тестени пръчки. Някога, когато имало коледарци, се давало тям и тогава на средата имало забодено кръст-дукато. Сега се кади, ломи се и се яде. Същият хляб се меси и в други случаи, както това ще бъде посочено.

В с. Хърсово, Провадийско. Туй село е преселено от Хърсово, Поповско, преди 100 г. във време на войната от 1828-[29] г. Тука баба Пена Дочова на 10 ноемв. 1904 г. ми меси следните хлябове.

Хлябът, представен в рис. № 66, се казва *боговица*. Тоя хляб е по-голям квасник, който се шари с кръст или кръсташ, краищата на тоя кръсташ се описват с лъкове сплескани. В средата на кръста има цвят.

Боговицата се кади, ломи се и се разчупва на трапезата.

Хлябът, представен в рис. № 67, се казва *кравай*. Съвършено е приличен на кравая в рис. № 63, само че тука около сплетения от две пръчки кръг иде още един кръг. Някога, когато се давал на коледарците, на средата е имало кръст-дукато. Днеска се кади, ломи се и се разчупва на трапезата.

В с. Тюрк Арнаутлар, Провадийско. Туй село е било чисто турско, обаче после войната[8] в него се заселили български къщи, които са дошли от село Деветлиагач, Лозенградско.

Тук баба Неделя Георгиева на 11 ноемв. 1904 г. ми меси хлябовете, представени в рис. № 68, 69 и 70.

Хлябът в рис. № 68 се казва *колак*. Той се шари по тоя начин: отгоре на квасника се гужда пръчка тестев кръг и този кръг се шари с гривната на булката; тия шарки са четири: две горе и долу и две вляво и вдясно.

Тоя колак се кади, ломи се и се разчупва на трапезата.

Хлябът в рис. № 69 се казва тоже *колак*. Отгоре на квасника хляб се гужда тестева пръчка във вид на дъга, но с краища нагоре; краищата са закривени; тая дъга се сплесква и се шари на три места с гривна.

И тоя хляб се кади, ломи се за слава божия и се разчупва на трапезата.

Хлябът в рис. № 70 се казва *наречняк*. Той е квасник; отгоре му се гуждат четири цвята; на средата тоже цвят и в цвета се забожда сребърната пара, възпятото кръст-дукато. Тоя хляб се дава на коледарците. Главатарят на коледарците на тоя хляб *нарича*, т. е. благославя.

В с. Елесфакъ, тоже Провадийско. Някога чисто турско село, сега половина турци, половина българи. Българите са дошли от Мала Азия, Брусенски вилает, от с. Гьобел.

[8] [Има се пред вид руско-турската война от 1877—1878 г.]

Тук баба Мария Иванова на 13 ноемв. 1904 г. ми меси следните хлябове, представени в рис. № 71 и 72.

Хлябът в рис. № 71 се казва *харман*. Той е квасник; отгоре му се гужда полукръг тестев, харман; вътре в хармана има *кладнй* (купи), а при входа е изправен кръстец от снопове. Тоя хляб се кади, ломи се и се дава на орача и на воловете в кърмилото.

Хлябът в рис. № 72 се казва *колак*. Той е квасник и отгоре се шари: на средата е празно място, защото тестото е земено с острушка; около това място има кръг, нашарен зигзаг с острушката. Горе и долу, вляво и вдясно е нашарен с просфорника.

Коледарци имало, но изчезнали много отдавна.

В с. Конак, Ескиджумайско. Жителите са преселени от Лозенградско още през 1828 г. В туй село баба Доца Желязова и снаха ѝ Рада Желязова Златева на 24 ноемв. 1904 г. ми месиха следните хлябове, представени в рис. № 73 и 74.

Хлябът в рис. № 73 се казва *колак*. Той е квасник, а шари се по тоя начин: отгоре му се туря кръст или кръсташ с разцепени краища и изкривени на кривици. Лявата и дясната страна на кръсташа са обградени с два лъка, от които десният е валчест и гладък, а левият е сплескан и назъбчен с острушката. На средата има две кръгчета, от които вътрешното е валчесто и гладко, а външното плоско и назъбчено с острушката.

Хлябът в рис. № 74 се казва *кравай*. Той е квасник, който се шари: отгоре му се гужда тестева пръчка във вид на кръг; тя е плоска и назъбена с острушката. В средата има цвят.

Колакът се кади и се ломи от стопанката и стопанина, а краваят някога се давал на коледарци. Днеска се кади и разчупва на трапезата.

В с. Палимарци, Търновско, баба Иванка Кара-Тодорица, 28 ноемв. 1904 г., ми меси следните три хляба, представени в рис. № 75, 76 и 77.

Хлябът в рис. № 75 се казва *боговица*. Той е квасник и се шари по тоя начин. Отгоре му се гужда кръст или кръсташ; краищата на кръсташа са обградени с лъкове, сплескани и назъбчени с острушката; на средата има цвят.

Боговицата се кади и се разчупва на трапезата.

Хлябът в рис. № 76 се казва *вит-превит кравай*. Той е квасник. Шари се по тоя начин: на самата среда има цвят; в тоя цвят забождат сребрена пара кръст-дукато. Около тоя цвят има кръг от оплетени тестеви пръчки; около тоя кръг идат други два кръга, слепени един с друг. Отгоре върху тия кръгове се гуждат на четири страни тестеви кръстчета, наричани тук *кръст божи*.

С тоя кравай коледарците наричат и после го взимат.

Хлябът в рис. № 77 се казва *арман*. Тоя хляб е квасник и се шари: отгоре се гужда тестев кръг, който представлява дворът,

гумното. Вътре в двора са представени колата с хомота, ралицата, копралята и купните: отвън са трите псета съботници.

Тук тоя хляб се прави в чест на нивата и на колата. Кади се и се дава на орача и на воловете впрегатни, с които се оре.

В с. Тодьовци, Еленско, баба Мария Стоеница, Титьовата, и баба Мома Стефановица на 26 юли 1890 г. ми месиха следните хлябове, представени в рис. № 78, 79 и 80.

Хлябът в рис. № 78 се казва *боговица*. Тоя хляб е по-голям квасник; шари се: отгоре кръсташ, краищата на кръсташа представляват кръстчета, а в средата цвят.

Тоя хляб се кади, ломи се и се разчупва на трапезата.

Хлябът в рис. № 79 се казва *кравай*. Той се прави от три тестеви пръчки. Двете се оплитат като коса, както туй се вижда ясно от рисунката, третата пръчка опасва тия вплетени пръчки и образуват слепен от тях хляб.

Той се давал някога на коледарците, а днеска се кади, ломи се и се разчупва на трапезата.

Хлябът в рис. № 80 се казва пак *кравай*. Той се прави от две тестеви пръчки: едната много дълга се увива около себе на кръг, втората опасва тоя кръг и краищата се кръстосват. На кръстосаното място се гужда цвят, а краищата се назъбват (режат) с огрибката.

Тия два хляба днеска се вече не месят на Бъдня вечер, а се месят на Великден и Гергьовден.

В с. Марян, Еленско, баба Неда Кирчева, по мъж дядо Долчева, и баба Драгана на 23 юли 1890 г. ми месиха следните два хляба, представени в рис. № 81 и 82.

Хлябът в рис. № 81 се казва *боговица*. Тоя хляб се шари по тоя начин. Отгоре на хляба се прави кръсташ, чиито краища са също така кръстчета, [а в средата има цвят]; около тоя кръсташ се прави кръг, а самият квасник се опасва с последен сплескан кръг, който е ваден (вадят се триъгълни късчета с огрибката, та изгледва назъбчен като воденично колело).

Боговицата се кади, ломи се от стопанина и стопанката, разчупва се на трапезата и се яде.

Хлябът в рис. № 82 се казва *кравай*. Прави се от тестеви дебели пръчки. Първият кръг от две [оплетени] тестеви пръчки; вторият кръг, който опасва първия, пак от две [оплетени] тестеви пръчки. [Около тези два кръга има още един кръг от валчеста тестева пръчка.] Последният кръг, по-дебел и сплескан, опасва трите кръга, краищата му са кръстосани. Тоя краен сплескан кръг се вади, както и в хляба № 81. Общата форма обаче на тоя кравай е яйцевидна, т. е. изгледва като елипса.

Преди 50—60 г. е имало коледари и тоя кравай се давал тям. Баба Неда, бабичка на 65—70-годишна възраст, едвам помни, че в къщата им дохождали коледари и им давали такъв кравай.

Но днес тоя хляб се меси на сватба, както ще го видим, когато се издадат „Вярвания и обичаи при сватба, раждане и умиране". Тук говорим за него като за коледарски кравай. При сватбата на него има набучени четири стръка босилек и тамо носи ново название *тиквеник*.

В с. Топлеш и Зелено дърво, Габровско, булка Мария Лекова, по мъж Минчева, родом от Зелено дърво, а се оженила в Топлеш, меси ми на 10 авг. 1890 г. следните хлябове, представени в рис. № 83 и 84.

Хлябът в рис. № 83 се казва *колак*. Той изглежда като голямо сплеснато яйце, т. е. елипсовиден. Отгоре на хляба се гужда въздлъгнеста кръстачка със закривени краища; от страните има два лъка и по три цвята, горе и долу.

Тоя хляб се кади, ломи се и се разчупва на трапезата.

Хлябът в рис. № 84 се казва *арман;* той е квасник и отгоре му се гужда тестева пръчка — гумно с отворена вратница; вътре се виждат купни, а на вратницата кръстец; около оградата са псетата-съботници.

Тоя хляб се кади и се дава на орача.

В с. Колибите, Троянско, баба Пена Минчева, Платнарката, 16 юли 1890 г., ми меси следните хлябове, представени в рис. № 85 и 86.

Хлябът в рис. № 85 се казва *колак*. Той е квасник и отгоре [има] кръсташ; между страните на кръсташа лъкове. Тия лъкове са плоски; на средата и на четирите краища има цветове.

Тоя хляб се кади, ломи се от стопанина и стопанката и се разчупва да се яде.

Хлябът в рис. № 86 се казва *кола*. Отгоре на квасника се правят колата, яремът и процепът, а от двете страни на процепа има купни.

Това е едно съчетание от *кола* и *харман* в чест на нивата и на житото.

Колата се кади и се дава на орача.

В гр. Тетевене баба Велика Дочовица на 12 авг. 1890 г. ми меси следните два хляба, представени в рис. № 87 и 88.

Хлябът в рис. № 87 се казва *боговица*. Тоя хляб е квасник, нашарен отгоре с тестева по-дебела и разплескана пръчка, назъбчена с огрибката; на четирите страни нашарен с потисника (просфорника), а в средата има цвят.

Хлябът в рис. № 88 се казва *вечерница*. Тоя хляб се прави от дебела тестева пръчка, извита във вид на кравай с кръстосани краища. Горе се гужда сплескан тестев лък, назъбчен с огрибката, а долу на кръстосаното място и на двата края на вечерницата се шари с потисника.

Вечерницата по формата и шарките прилича на някогашния

кравай, който се давал на коледарците; но сега няма коледарци и хлябът се кади и се разчупва на трапезата.

В с. Ябланица, Тетевенско, баба Вука Маркова, 14 авг. 1890 г., ми меси следните хлябове, представени в рис. № 89 и 90.

Хлябът в рис. № 89 се казва *боговица*. Тоя хляб е нашарен отгоре с една тестева пръчка във вид на кръг и назъбчена с огрибката, а в средата питка, на питката кръстец, нашарен на средата с потисника.

Тоя хляб се кади и се ломи от домакина и домакинката, а после се разчупва на трапезата.

Хлябът в рис. № 90 се казва *кравай*. Хлябът е разплескано яйце — елипсовиден; отгоре се гужда кръсташка, въздлъ неста, със закривени краища; на средата венец, ваден с огрибката. Опасва се с друга сплескана тестева пръчка, тоже вадена с огрибката.

Тоя кравай някога се давал на коледарците. Сега понеже няма коледарци, то пак в техен спомен се прави, кади се и после се чупи на трапезата да се яде.

В с. Лесидрен, Тетевенско, баба Съба Бойчева, по мъж Милчова, и баба Мария Цанкова, 16 авг. 1890 г., ми месиха следните хлябове, представени в рис. № 89 и 91.

Хлябът в рис. № 89 се описа. Той е същият и в с. Лесидрен.

Хлябът в рис. № 91 тука се казва *ток*. Тоя хляб е квасник, а отгоре има харман без вратника; вътре са купни, а отвън трите псета съботници. Кади се и се дава на орача.

Тоя хляб се меси и в с. Ябланица.

В с. Лопян, Тетевенско, баба Вута Николица и баба Ивана Вълчовица, 17 авг. 1890 г., ми месиха следните хлябове, представени в рис. № 89, 92 и 93.

Хлябът в рис. № 89 е същият, както го описах.

Хлябът в рис. № 92 се казва също *ток*. Той е същият, както в рис. № 91, само че харманът, т. е. гумното, е склопено без вратника. И тук вътре са купни, а отвънка трите псета съботници.

Кади се и се дава на орача.

Хлябът в рис. № 93 се казва *кръсташ*. Той е по-дебел тестев кръст, валчест, нашарен с шарило (резки дълги и преки) или с острушката, на средата топче, обградено с пръстен.

Кръсташът с кади в слава на бога. Тоя хляб рядко се меси на Бъдня вечер, а меси се повечето в други случаи, на служба и на оброк.

В същите две села — Лесидрен и в Лопян, на Бъдня вечер са месили тоже хляба, представен в рис. № 99, наречен *кравай*. Давал се на коледарци, а днеска се меси във време на оброк, служба, а меси се и на сватба с някои украшения.

Тоя хляб е голяма дебела тестева пръчка, увита на кравай, но в яйцевидна, т. е. елипсовидна форма. Краищата са кръстосани и закривени на кривици. На четири места: горе и долу, ляво и дяс-

но, има четири цвята. Горе има тестев лък, назъбчен с огрибката. На четири места между цветовете има забучени вейки от босилек, окичени с венци от пуканки.

В с. Литаково, Орханийско, баба Вълкана Пейовица и баба Тодора п. Христова на 20 авг. 1890 г. месиха следните хлябове, представени в рис. № 94, 95, 96 и 97.

Хлябът в рис. № 94 се казва *черковник*. Той е обикновен хляб, от който се вади с огрибката една сечка; отгоре от двете страни са две надлъж и четири напреко тънки тестеви пръчки, които представляват яремът с жеглите; горе над ярема има цвят. Тоя хляб се кади на Бъдня вечер и се разчупва на трапезата. Тоя същият хляб ще се срещне и при служба и оброк.

Хлябът в рис. № 95 се казва *кравай*. Прави се от дебела тестева пръчка, малко сплескана, с кръстосани краища и изкривени на кривици. Форма яйцевидна. На четири места: горе и долу, ляво и дясно, има четири тестеви цвята. Някога тоя кравай се давал на коледарците; сега се кади и се разчупва на трапезата. В някои села в Орханийско, както и в някои къщи в същото село Литаково, тоя хляб месят за Гергьовден.

Хлябът в рис. № 96 се казва *вечерник*. Той е хляб, който отгоре има гумно, вътре купни и кръстници, а вънка трите псета — съботници.

Тоя хляб не е друго, но *гумно* или *харман*. Кади се и се дава на орача.

Хлябът в рис. № 97 се казва *рало*. Той е посветен изключително на ралото. Обикновен квасник, отгоре му се гуждат три шарки; първата представлява ралото, втората орачът, а третата копралята.

Тоя хляб се кади и се дава на орача.

В с. Желява, Софийско, ми месиха следните хлябове, представени в рис. № 98, 99 и 100.

Хлябът в рис. № 98 се казва *погача*. Тоя хляб е прясна *турта* (пита), в която има колаче. В тая турта още в тестото се гужда сребрена пара. Тая турта се разплесква над най-добрия кошер (пчели), разбира се, ако има кошери в къщата, и после се опича. Като се опече, изнасят я вънка пред вратата, разчупват я и викат облака да дойде да вечеря; това се прави през лятото да не бие град, а да вали дъжд. После вечерята тая турта се разчупва на много залъци и всеки залък наричат: първия на къщата, втория на стопанина, третия на стопанката и на всякого от къщата, като се не забравят още и воловете впрегатни, и после се гледа у кой залък ще се падне парата, у тоя залък е късметът през годината.

Хлябът в рис. № 99 се вижда по-горе. Той се меси и се дава на коледарците; куда-башията благославя на него.

Хлябът в рис. № 100 се казва *пита*. Това е пресен хляб-пита, на която отгоре има сребрена пара, житен клас, тресчица от

ралото, тресчица от къщата и клечица от овчарското перде (овчарската подвижна къщица, каквито има само в Софийско) — всички тия тресчици и клечици обвити във вълна; ще има още и едно вълмо повесма (кълчища). Тая пита се кади ведно с другите хлябове и се чупи да се яде.

В с. Коркина, Кюстендилско, краището, наречено Разметаница. В туй краище влизат селата: Бобов дол, Голема фуча, Малка фуча, Горна Козница, Долна Козница, Габрошевска махала, Бабино, Мламолово, Коркина, Новоселяне, Мало село, Долистово, Шатрово, Паничерево, Голямо село, Палатово, Баланово, Малки Върбовник, Голем Върбовник, Вуково, Добрево, Каменик, Грамаге, Блажуево, Висока могила и Сопово. Баба Петрунка Младенова на 27 февр. 1904 г. ми меси следните хлябове, представени в рис. № 101 и 102.

Хлябът в рис. №101 се кава *божи́чник*. Той е много голям квасник хляб, на който е представено цялото селско стопанство. Начертанието (а) представлява дворът или харманът с купните, кръстците, стожера и конете, които вършат; пред вратницата на двора е полегнал буден стопанинът. Начертанието (б) представлява оборът с две прегради, от които в едната са овците, а в другата говедата и край обора бди вярното куче (д). Начертанието (в) са колата с орача; начертанието (г) са конете и хамбарите.

Тоя хляб се кади и после всекиму се дава отреденото: на орача — колата, на овчаря — обора, на орача — гумното, на коняря—конете и пр.; самият хляб се разчупва на трапезата и се яде.

Хлябът в рис. № 102 се казва *бъчва*. Той се прави от подебела тестева кратка пръчка, на която се гуждат тънки пръчки-обръчи и вранта. Тоя хляб се кади, разчупва се и се дава на копачите, а един залък се занася на лозето.

В с. Баланово, Дупнишко, баба Зана Николова ми меси на 2 март 1904 г. следните хлябове, представени в рис. № 103 и 104.

Хлябът в рис. № 103 се казва *наядка*. Тоя хляб, както се вижда от цялото му начертание, представлява цялото селско стопанство. Тези отдели от целокупното стопанство, [които] в другите села срещнахме представени в отделни хлябове, тук всички са представени в един хляб. Така начертанието (а) представлява оборът — голяма тестева пръчка във вид на кръг с отворена вратница. В тоя обор или двор са представени: вратникът (б), егрекът с овците (в), овчарят (г), който тук е представен с изправено конусче, бъчвата (д), воловете (е), остенът (ж), ралото (м), орачът (н), кръстците (и), купните (з), свинята (о), на вратницата кучето (л) и до него стопанинът (к).

Тоя хляб се кади и после отделните шарки се откройват с нож от хляба и се дават всекиму по принадлежност: овците на овчаря, ралото на орача, бъчвата на копачите и на лозето; купните и

кръстците на всички в къщи и се хвърга и в житницата, а другият цял хляб, който е по-голям, се разчупва и всеки ще земе от него коматче. От него всеки ще земе залък и ще го скрие под възглавницата си, когато легне, за да види какво ще види на съня си, т. е. късмета си.

Хлябът в рис. № 104 е прясна пита, която е нашарена с напрусците или с огрибката. Шарката е кръсташ, а в ъглите клончета. В тая пита гуждат сребрена пара. Тя се кади и разчупва, като се гледа на кого ще се падне парата.

В с. Очуша, Самоковско. Туй село се съставлява от разпръснати махали: Кьосева, Мартинска, Шехтовска, Кулева, Шатърска, Каменченска, Камберска, Ке-Сибирска. В махалата Кулева при черквата булка Милойка Андонова, родом от Средна Василица, от Гледжова махала на 26 ян. 1904г. ми меси следните хлябове, представени в рис. № 105 и 106.

Хлябът в рис. № 105 е голям квасник. Тоя хляб носи название *вечерник*. И тук тоя хляб е посветен на цялото селско стопанство и на него са представени всичките отдели на туй стопанство. Вижда се голям тестев кръг, който е широк колкото и самият хляб, чиито краища се не допират; той представлява дворът, а отверстието — вратницата. Вътре в двора са представени: ралото с ярема — яремът е към вратницата, а ралото — малката дъга през долния край на процепа. Отляво е егрекът с овците и купен, а отдясно — орачът, купен и кръстец.

Тоя хляб се кади и после отделните части се откройват с нож и се дават по принадлежност. Самият хляб се ломи и се разчупва на трапезата.

Хлябът в рис. № 106 се казва *колак*.

Тоя хляб се прави по тоя начин. Тестев хляб в елипсовидна форма се опасва от дебела тестева пръчка, чиито краища се кръстосват. Тая пръчка е малко сплескана. Върху тая пръчка се правят шарки с острушката. На средата има яйцеобразна шарка, извадена с напрусците.

Изглежда, че тоя кравай някога е приготвян за коледарците. Днес се кади и се разчупва на трапезата.

В с. Радоил, Самоковско, Еника Апостолова меси на 2 февр. 1904 г. следните хлябове, представени в рис. № 107 и 108.

Хлябът в рис. № 107 е по-голям хляб квасник. И тук виждаме представено цялото селско стопанство в различните му части. Така отгоре на тоя квасник на средата има малко тестево кръгче, което представлява къщата, а в средата на туй кръгче има изправена малка тестева пръчица, която представлява огнището или *оджакът* (а). Отдясно на оджака са колата с воловете (б); отляво е егрекът с овците (в); горе над тях са: отляво — гумното с купните (г), а отдясно — оборът с говедата.

Тоя хляб тук носи название *вечерник* и се кади. После пре-

кадването с нож се откройват всичките изброени части и се раздават по принадлежност: оджакът на стопанина и стопанката; колата с воловете на воловете в кърмилката; гумното с купните на орача; егрекът с овците на овчаря, а оборът с говедата на говедаря.

Хлябът в рис. № 108 се казва *колак*. Той е по-голям хлябквасник, който на средата е празен, извадено е тестото с огрибката. Около туй празно място има тестев лък със завъртени краища; горе пред отвора на лъка има шарка от преки и дълги резки, които се правят с шарило или с огрибката. От лъка до краищата на хляба има четири ивици, вадени с напръсци или с две вилици. Както от двете страни на шарката с резките, така и между ивиците има шарки — направени с кокалчето от гергьовското агне (кокалчето е пищялката на агнето). Тоя хляб някога се давал на коледарците, а днес се меси да се кади и яде.

В с. Горни Окол, Самоковско, месиха следните хлябове.

Хлябът, [представен] в рис. № 109, се казва *вечерник*. Тоя хляб, по-голям квасник, представлява домашното стопанство с благопожелания. Дворът е широк с отворена вратница, пред която са трите верни псета съботници. Вътре горе са двете птици — „гълъбета", които носят блага вест за рождението на млада бога, който носи в къщата всички земни блага. През средата се вижда овчарската тояга, отдясно—овчарската кошара, а отляво — овците. Тоя хляб се кади и разчупва на трапезата.

Хлябът, [представен] в рис. № 110, се казва *колак*. Той прилича на хляба в рис. № 106, само че тук шарките са инакви. Яйцевидният квасник е нашарен със звезда и вътре в звездата лъчи — всички вадени с напръсци (пред мене ги вадиха с две вилици). Тестева пръчка, която обгръща квасника, е шарена зигзаг с острушката. И тоя кравай, както посочва самата му форма, е месен някога за коледарците. Днеска се рядко меси на Бъдня вечер, а се меси на Рангеловден, посочен там под № 427.

С. Белиците, Ихтиманско. Това село се състои от 17 малки и големи махали: Градеж, Суевци, Барата, Горубиевци, Шопето, Парпандовци, Черквата, Широки рът, Бойчиловци, Каназирите (Цековци), Стара кошара, Шуглевци, Длъга нива, Гроздовци, Ичменище (Пауновци), Горостанеш и Джурлйевци. В махалата Черквата баба Ангелина Маринова на 18 ян. 1904 г. меси следните хлябове, представени в рис. № 111 и 112.

Хлябът в рис. № 111 се казва *колак*. Той е квасник, нашарен отгоре с два кръга, вадени с напръсци, а в средата има гълъб, в знак на добра вест и радост.

Хлябът в рис. №112 се казва *кравай*, и правен от дебела тестева пръчка, изплетена като кукла (рис. № 5), а отгоре украсен с четири цвята.

Тия хлябове са месени някога и двата. Колакът е каден и чупен на масата, а вторият е даван на коледари. Но това е било мно-

го отдавна. Днеска не се месят вече или много нарядко. Кравайт №112 се меси на Великден, но вече малко изменен (вж. рис. № 235).

В с. Брестовица месиха хляба, представен в рис. № 113. Тоя хляб тук носи името *богова пита*. То е прясна пита, нашарена с напрусци. В нея гуждат сребрена пара и след като се прекади на трапезата, разчупва се на много залъци, като наричат всеки залък на всички в къщи и после се гледа в чий залък се паднала парата.

В с. Семисче, Хасковско (днес прекръстено Клокотница), на 10 юли 1899 г. баба Пена Иванова, по мъж Славова, ми меси следните хлябове, представени в рис. № 114 и 115.

Хлябът в рис. №114 е квасник. Той се шари с просфорник на четири страни на кръст, а в средата цвят. Той се именува *колак*.

Тоя хляб се кади и се чупи на трапезата.

Хлябът в рис. № 115 се именува *харман*. Той представлява дворът, препълнен с купни и кръстци. Тоя хляб е посветен на нивата, кади се и се дава на орача и впрегатните волове.

Някога коледарци са ходили и тогава са месили същия хляб, [както] в рис. № 233, украсен с цветя и венец. Днеска тоя хляб се меси за Великден.

В с. Пашакьой, Къзълагачко, баба Мария Стоянова на 2 авг. 1899 г. ми меси следните три хляба, представени в рис. № 116, 117 и 118.

Хлябът в рис. № 116 се казва *боговица*. Той е хляб-квасник, а отгоре нашарен с лъкчета и шарки от просфорник; на средата има тестев цвят.

Тоя хляб се кади, ломи се от стопанина и стопанката в къщи и се разчупва на трапезата.

Хлябът в рис. № 117 се именува *рало*. Той е посветен на ралото. Той е хляб-квасник, а отгоре му тестева пръчка, извита в полукръг, която представлява оградата на нивата; тая ограда е назъбчена отгоре с огрибката. В средата има една тестева права и една пряка пръчка, които представляват ралото. Кади се и се дава на орача.

Хлябът в рис. № 118 се казва *меденик*. Тоя хляб е по-голям, набразден с напрусците или с две вилици и набоден гъсто със стафиди (сухо грозде черно) между браздите. На средата се забучва сребрената пара, наречена кръст-дукато. С тоя хляб станеникът на коледарците благославя и на другия ден го събират коледарците. (Коледарците оставят краваите във всяка къща, защото не могат да ги носят, а на другия ден ги събират.)

В с. Карабунар, Бургаско, баба Дена Иванова Жабова на 23 юли 1898 г. ми меси следните хлябове, представени в рис. № 119 и 120.

Хлябът в рис. № 119 се казва *боговица*. Той е по-голям хляб-квасник, нашарен отгоре със следните шарки: на средата има цвят,

обграден с венец. Тоя венец е заграден с четири по-дебелшки тестеви пръчки, положени във вид на четвероъгълник; на четири места, дето се кръстосват краищата на тоя четвероъгълник, има шарки от просфорник.

Тая боговица се кади, ломи се от домакина и домакинката в къщата и се разчупва на трапезата. Един резен дигат на полицата, за да станат нивите високи.

Хлябът в рис. № 120 се именува *кравай*. Той е хляб-квасник, на средата празен, извадено тесто с огрибката. Отгоре се шари с тестева пръчка лък със закривени краища и на четири места: ляво и дясно, горе и долу с тестеви венци. Лъкът е нашарен с огрибката зигзаг.

В четирите цвята има забучени четири стръка босилек, украсени с венец от пуканки. На тоя кравай куда-башията на коледарците благославя и после се дава на коледарците, които го прибират на другия ден.

В с. Подвес, Карнобатско, баба Калина Кенева на 15 юли 1898 г. ми меси следните хлябове, представени в рис. № 121, 122 и 123.

Хлябът в рис. № 121 се именува *боговица*. Той е по-голям квасник. Шари се по следния начин: на средата шарка с просфорник; около тая шарка иде венец; на четири страни до венеца идат четири цвята; около това иде един по-широк тестев кръг, който е нашарен с четири шарки с просфорник. Тоя хляб се кади и се ломи; всеки чупи от него и гледат после кой какъв къс е можал да отчупи: който е отчупил най-голям къс, в него е късметът през годината. После се слагат тия късове на трапезата и се ядат.

Хлябът в рис. № 122 тук се казва *благословник*. Той е кравай, който се дава на коледарците и на който куда-башията на коледарците изрича своите *блажанки* (благословии). Тоя хляб меси момата, а и тя го шари и пече го с най-голямо старание и грижа, да няма никакво и най-малко прегаряне, защото тоя хляб се дава на коледарците, но ще го земе нейният любовник, който е тоже коледарец. В шарките една мома изказва своите чувства, своята любов.

В тоя благословник, както се вижда ясно в представената рисунка, шарките са: на средата цвят, около цвета венец и на четири места до тоя венец има тоже четири цвята. А около всички тия шарки иде голям тестев кръг. В тоя хляб любовникът ще чете чувствата на своята любовница. Ако момата е още неуметна (млада още) в правеното на шарките и тяхното значение, то тях прави майка й, като й ги тълкува.

Хлябът в рис. № 123 се казва *арман*. Той е квасник, отгоре му се гужда склопен тестев кръг, малко сплескан и назъбен с огрибка. Тоя кръг представлява дворът. Вътре се вижда ралото, купни и кръстец. Той се кади и се дава на орача.

В с. Вресово, Айтоско, баба Руса Калушева, баба Тодора Велева и баба Желя Ранкова на 12 юли 1898 г. ми месиха следните хлябове, представени в рис. № 124, 122 и 123.

Хлябът в рис. № 124 се казва *боговица*. Той е по-голям квасник, който се шари със следните шарки. Най-напред се гужда тестев кръст; отгоре на тоя кръст в средата се гужда малко кръгче, а около него венец. Във всеки ъгъл между стръките на кръста ша се гуждат ъглести лъкове; на четирите края на кръсташа се гуждат четири кръгчета.

Тоя хляб се кади и ломи се също така и с тоя обред, както и в с. Подвес.

Хлябът *благословник* има същата форма, както се вижда в рис. №122; прави се също така от мома или булка и се дава на коледарите.

Хлябът *арман* има същата форма, каквато представлява хлябът в рис. № 123.

В с. Медвен, Котленско, баба Бойка Пенчева баснарката и баба Джеда Милкова на 27 юли 1898 г. месиха следните два хляба, представени в рис. № 125 и 126.

Хлябът в рис. № 125 се казва *боговица*. Той е по-голям хляб, много приличен с хляба в рис. №122, само че вместо венец около цвета в средата тук е кръг. Оттамо може да се заключи, както и самата баба Джеда спомена, че тоя хляб някога, когато е имало коледарци, е бил кравай благословник. Днеска е боговица, кади се, ломи се и се разчупва на трапезата. Тук тестевият кръг е назъбчен с огрибката зигзаг.

Хлябът в рис. № 126 се казва *боговица — арман*. Той е по-голям квасник със следните шарки. Отгоре оградата на двора; вратницата е затворена. В тая ограда има четири отделения; в едното отделение овчарят със своята *кука* (овчарска гега, тояга), в оградата, съседна с него, са овците, а в другите две огради са кучните. Тоя хляб се кади и дава се на овчаря.

Коледарци някога са ходили, но отдавна тоя обичай е изчезнал.

В с. Дерекьой, Къзълагачко, баба Морфа на 25 юли 1899 г. ми меси следните хлябове, представени в рис. № 127 и 128.

Хлябът в рис. №127 се казва *боговица*. Той е по-голям хляб-квасник със следните шарки. На средата цвят, около тоя цвят кръг, назъбчен с огрибката; около кръга има друг кръг, малко сплескан и назъбчен зигзаг с огрибката. Тоя хляб се кади, ломи се и се разчупва на трапезата.

Хлябът в рис. № 128 се казва *кравай*. Яйцевиден хляб, на средата празен ;около хляба дебел тестев лък със закривени краища; на четири страни четири цвята, а на три места вейки от босилек, украсени с венци от пуканки.

Тоя хляб някога се давал на коледарците и на него кудабашията благославял.

В с. Деремахле, същата околия, преселени из Одринско, баба Деспа на 26 юли 1899 г. ми меси следните хлябове, представени в рис. №129 и 130.

Хлябът в рис. №129 се казва *богова пита*. Тоя хляб е поголям квасник с такива шарки: на средата кръст или кръсташ; на четирите края на кръсташа има четири венеца; около вените иде по-широк тестев кръг, нашарен зигзаг с огрибката. Тоя хляб се кади, ломи се и се разчупва на трапезата.

Хлябът в рис. №130 се казва *кравай*. Той е квасник яйцевиден, на средата празен — вадено тесто с огрибка. Около него се обвива дебел тестев лък със закривени краища — кривици; на четири страни четири цвята, а около празното място три стръка босилек, украсени с венци от пуканки. Тоя хляб много е приличен на хляба в рис. №128.

Дава се на коледарците. На него кудабашията изрича своите блажанки.

В с. Шипка, Казанлъшко, баба Дона Узун-Николова и баба Цана Пенковица на 4 авг. 1898 г. месиха следните хлябове, представени в рис. №131 и 132.

Хлябът в рис. №131 се казва *боговица*. Той е голям квасник със следните отгоре шарки. На средата кръсташ, нашарен с огрибката; на средата на кръсташа кръгче; около кръсташа венец поголям, а около тоя венец по-широк тестев кръг. Тоя хляб се кади, ломи се и се разчупва на трапезата.

Хлябът в рис. №132 се казва *кравай*. Тоя хляб има яйцевидна форма. На средата е празен — вадено тесто с огрибката. Около туй празно място има венец; около тоя венец яйцевидна тестева пръчка; около тая елипса иде друга — последна елипса тестева. На четири места: горе и долу, ляво и дясно има шарки, направени с просфорник. Във венеца има три вейки босилек.

Тоя кравай се давал на коледарците.

В с. Мъглиш, Казанлъшко, ми месиха същите хлябове.

В с. Твърдица, Новозагорско, баба Мария и баба Добра на 1 авг. 1898 г. ми месиха следните хлябове, представени в рис. №133, 134 и 135.

Хлябът в рис. №133 се именува *боговица*, той е по-голям квасник със следните шарки. На средата кръсташ без никакви резки; на средата на кръсташа се прави шарка с просфорника; около просфорника кръг със зигзаг шарки, направени с огрибката. На четири страни вън от кръга има шарки с просфорника.

Тоя хляб се кади, ломи се и се разчупва на трапезата.

Хлябът в рис. №134, наречен *кравай*, се прави от хляб яйцевиден, на средата празен, вадено тесто с огрибката. Около туй празно място има четири цвята: горе и долу, вляво и вдясно. Око-

ло хляба и цветовете иде обръч тестев, назъбчен по края с огрибка. Около празното място има три вейки боснлек, украсени с венци от пукана царевица (пуканки). Някога тоя кравай са давали на коледарите. Днес тоя хляб месят много рядко – дето има мома и момък и след прекадването дава се на момъка или момата.

Хлябът в рис. №135 (наречен *колак* или *погача*, е пита; отгоре има следните шарки. На средата шарка с голям просфорник; около тая шарка кръг, а вън от кръга на четири страни: горе и долу, ляво и дясно шарки с малък просфорник.

В с. Клисура (при Копривщица), Пирдопско, баба Тота Яръмката на 8 авг. 1898 г. меси следните два хляба, представени в рис. №136 и 137.

Хлябът в рис. №136 е квасник, отгоре нашарен: на средата с просфорник; около тая шарка сплескан кръг, назъбчен с огрибката. На четири места: горе и долу, ляво и дясно нашарен с просфорник. Тоя хляб се нарича *богова пита*.

Той се кади, ломи се и се разчупва на трапезата.

Хлябът в рис. №137 се нарича *кравай-вечерник*. Прави се по такъв начин: дебела тестева пръчка, извита във вид на яйце (елипса) с кръстосани краища и закривени на кривици. Тая пръчка е сплескана. Горе има дъга, сплескана и назъбчена с огрибката, а долу на кривиците и на кръстосаното място три цвята.

Тоя кравай някога се давал на коледарците, а сега се кади и се разчупва на трапезата. Баба Тота казва, че тоя кравай се рядко вече меси.

Наместо него днес се меси и се кади друг вид хляб, наречен *пита*, нашарена с пет шарки с просфорник. Формата и шарките на тая пита се виждат в рис. №138.

В Панагюрище баба Марина Добрева, по баща Перфанова, баба Дада Генчовица Гимиджийска и баба Рада Иваница Толева на 14 авг. 1898 г. ми месиха хлябове; между тях следния, който се кади на Бъдня вечер и днеска. Тоя хляб е представен в рис. №139. Той е прясна пита, в която се гужда сребрена пара; когато се опече и прекади, начупват питата на толкова залъци, колкото са в къщи, и всеки залък наричат на някого; после гледат в чий залък се паднала парата. Отгоре на питата има кравайче със закривени рогове. Туй кравайче дигат и скътват за лек.

Баба Дада ми каза, че някога се месило богова пита и кравай на коледарците, но това е било много отдавна. Тия хлябове сега месят в други случаи, както това ще се види по-нататък. Старите обичаи в Панагюрище са напуснати.

В с. Дуранкулак, Балчишко, баба Руса Алтъкалъчката на 25 май 1912 г. ми меси следните хлябове, представени в рис. №140, 141 и 142.

Хлябът в рис. №140 се казва *боговица*. Тоя хляб е по-голям квасник, върху който се гуждат следните шарки: на средата

шарка от просфорник; около тая шарка тестени лъкове, разплескани и назъбчени с огрибката; краищата на тия лъкове се допират; тия лъкове се опасват с кръг, назъбчен с огрибката.

Тоя хляб се кади, ломи се и се разчупва на трапезата.

Хлябът в рис. №141 се казва *кравай*. Голям квасник, който се шари от момата или от друга жена, ако момата не умее. Шарките са: на средата кръстосано кравайче; около него кръг, ваден с напръсци. Около тоя кръг иде по-широк венец. Момата го пече най-грижливо, защото той се дава на коледарците. На тоя хляб кудабашията блажи (благославя). На три страни има забучени вейки от босилек, украсени с венци от пукана царевица. Тия пуканки трябва да бъдат бели; те представляват цифрата градина, младост и любов, съпровождани с изобилие и берекет.

Тук баба Руса ми обясни, че всичките тия кравai коледарците събират в дома на царя коледарски и тамо се излагат. После се начиня наддаване, т. е. всеки кравай се продава и всеки от коледарците наддава за кравая на своята любовница и гледа да го откупи. Голямо оскърбление ще бъде за момата, ако нейният любовник остави, щото нейният кравай да отиде в чужди ръце. Ето защо любовникът наддава и не го отпуска да го вземе друг. Като го откупи, той го зема със себе си и после се хвали на любовницата си, че го откупил, като казва кои кравai са продали най-скъпо. От събраните пари устрояват тържество.

Хлябът в рис. №142 се казва *богова пита*. Тоя хляб има съвършена прилика на хляба, посочен в рис. № 66.

В с. Руслар и други села на Варненско и Добричко, които са преселени някога през време на Освободителната война из одрински те села: Сулюолу, Вейсел, Татарлари, Буюнлия, Инджекьой, Кюкюлер и Дивитлер месят същите хлябове, каквито са представени в рис. № 68, 69 и 70, месени в с. Тюрк арнаутлар.

В селата Елеч и Карагюр хлябовете са същи.

В с. Крумово, някога Горна Кумлуджа, тоже преселени из Одринско, месят същите хлябове.

Трапезата с предложените жертвоприношения. Трапезата се различава от обикновените: синия, паралия, софра и пр. Тия са катадневни обреди и вечери; трапезата е тържествена и обредна.

Трапезата се слага само когато има голямо празненство или други тържествени случаи: сватба, кръщение, смърт, служба, оброк, сбор, празници с обреди и жертвоприношения, т. е. случаи, когато присъствуващите са мнозина и когато се кади.

Под името трапеза следователно се разбира обредно или тържествено пируване и ядене. „Слагам трапеза" — значи давам обредно или тържествено пиршество с многолюдно присъствие.

Вънкашна, реална форма на трапезата като покъщнина е всякога дълга, а на челото е кръгла.

Тая обредна и тържествена трапеза в нашите обредни, сватбарски, момински и седални песни се възпява всякога с епитети: „шестореди", „седмополи", които са обикновено „позлатени".

Седнал ми е боляр Пею
със своите дванайсет сина
На трапези позлатени

или

Седнали ми са отбор гости
На трапези шестореди,
Шестореди, седмополи.

Из сборника ми из една сватбарска и седална песен, слушана от баба Мария Сив-Конова, с. Малорат

Тия трапези шестореди и седмополи, и позлатени са били всякога тържествени, т. е. били всякога царски и болярски трапези. Нашите царе, когато са давали пиршества, или нашите боляри устроявали са такива шестореди и седмополи трапези.

Дядо Мило Стоянов и дядо Стоян Петков, с. Камено поле, Врачанско, ми описаха тая *шестореда* и *седмопола трапеза* така:

Шестореда се казва, защото има шест продълговати трапези; седмопола се казва, защото на тая трапеза има седем реда за сядане. Тия трапези са съществували някога преди 100—200 г., когато е имало задруги с по 100—150 членове в едно семейство. Тогава такава трапеза е имало във всяка задруга и се е слагала всякога в обредни и тържествени случаи, когато трябвало да седнат наедно цялата челяд в задругата.

Тая трапеза начело е имала софра като яйце или елипсовидна; до тая софра са прилепени шест други продължени софри, сковани от две дъски. Тия софри съставлявали общата шесторедна трапеза.

Тя се покривала всякога с месали. Домакинът, домакинката и по-старите мъже са сядали на челната софра, а другите са сядали поред по своята възраст и по своя пол на дългите софри. Момите, булките и децата са сядали всякога на крайните места.

Днес от някогашната трапеза е останала само челната софра, наречена в Западна България *ястагач*, и една от дългите софри, скована от две дъски; тя се прилепва към челната софра. Употребяват се отделно, а има ги и цели, т. е. челната софра с дългата.

Трапезата се покрива с *месал*. Месалът е вълнен, тъкан в дома, разноцветен — алено, черно, жълто и др; месалът е дълъг, колкото и трапезата, т. е. не по-кратък от три метра; широк е от две педи, а има ги и от една.

На трапезата има *ръченик*, т. е. кърпа за ръцете; тоя ръченик е конопен, но понякога е смес с вълна; има ги памучни и днеска се срещат повече такива. Ръченикът е дълъг 10 до 15 м., т.е. толкова,

колкото може да послужи на всичките насядали на трапезата гости. Без месал и без ръченик трапеза не се слага.

На такава трапеза се слагат жертвоприношенията на Бъдня вечер.

Жертвоприношенията са: обредните хлябове, които описахме, вино, ястия и други предмети, които са повечето сухи плодове.

Ястия на Бъдня вечер трябва да има обезателно. Тия ястия в различните краища не са еднакви. Те представляват един битов интерес, защото във всеки край на трапезата се слагат такива произведения, каквито произвежда земята в дадения край. Има ястия, които са общи, но все пак се различават в нещо.

Ето защо ние даваме тук един преглед както на ястията (варивата), тъй и на сухите плодове, прибавени към ястията.

В с. Бъзовец (Ломско, преселени българи из Румъния) варят и слагат: боб, тиквеник, бял лук (чесън) и орехи. Ралника турят под масата в сламата. Белия лук нижат на децата на герданчета да го носят от зло. Сламата палят на *тока* (мястото, дето вършат). В селата Вълчедръма (Ломско), Чупрене (Белоградчишко), Чипровци и Клисура (Берковско), Старопатица и Раковица (Кулско), Ново село (Видинско), Бяла Слатина, Кнежа, Алтимир (Оряховско), Чирен, Камено поле, Влашко село (Врачанско), т. е. в целия Западен край, слагат тая вечер на трапезата: тиквеник или само тикви, боб (търкан), сарми (пълнени с ориз, някога с *уров*, т. е. жито, смлято на ръшница); в някои села слагат и пълнени, тъпкани чушки (с. Смоляновци), леща или грах търкани (наместо боб), орехи, чеснов лук, няколко кулени царевица, вино в една паничка: просо, семе от гръсти, солчица, пеплец от огнището, а под трапезата—слама, т. е. всичко, което съставлява селското стопанство. Белия лук хапват и носят от зло; пеплеца хвърлят в хамбаря, за да се запази житото от главня; зрънцата, които намерят в сламата, хвъргат в житото, оставено за семе, за да бъдат запазени нивите от бродници и други злини; солчицата хвъргат в кърмилката на овците и кравите, за да бъдат запазени от мамници — бродници, и от всяка болест. Освен това от тая кадена сол и от просото пазят за лек от уроки и други болести; семето от гръстите хвъргат в семето, което сеят, та гръстите да бъдат добри и запазени от злини. От орехите всеки чупи по един, за да се види късметът: ако е пълен - добро е, ако е шупъл (празен) — не е добро. В селата Ружинци, Дълго поле, Мехмедовци, Карбинци, Медовница (Белоградчишко) взимат саждя от комина и ги смесват с орехи, която смес пазят за св. Трифун, та лекуват с нея лозята, както ще покажем.

В с. Марашки Тръстеник (Плевенско) слагат: сарма боб (търкан), варено жито, тъпкани чушки, за да бъдат пилетата качулати, варени сухи сливи или круши, орехи, чесън, вино, пепел, просо, жито (неварено). Пепелта и просото пазят за цяр; житото

хвърлят в семето, за да бъде запазено от бродници и главня; чесновия лук носят от зло.

В с. Турски Тръстеник и с. Въбел, Никополско, на трапезата слагат: боб (търкан), сарми (с ориз, някога гуждали уров, булгур и орехи), жито, тикви, чесън лук, кромид, сухи сливи, круши, пепел, пясък, тор, просо, ячмик, царевица и вино. Чесновия лук хапват и носят през Мръсните дни от зло; кромида дават на булките и жените, за да имат мляко; просото и ячмика скътват за цяр; пепелта и пясъка хвърлят в семето да не лови главня; торта хвъргат в нивата да ражда, да бъде плодовита.

В селата Козар Белене, Балван, Белица, Две могили, Пиргос слагат; боб (търкан), сарми, тикви или тиквеник, чеснов лук, орехи, вино, ошаф, сол, просо. Чесновия лук кълцат и ядат от бяс; със солта закърмяват добитъка от болест; просото скътват за цяр.

В селата Марковча, Смядово и Риш слагат: фасул (джуркан), *гушки* (сарми) с ориз, понякога с булгур и орехи, орехи, чеснов лук, кромид, ошав (сушени круши и сливи), зеле, вино, грозде.

В селата Войвода и Хърсово слагат: фасул (джуркан), сарми (с ориз и орехи), жито, ошав (сливи и круши), чеснов лук, вино и грозде.

В с. Топлеш (Габровско) слагат: боб джуркан, круши и орехи, и то толкова, колкото са души в къщи, като наричат всекиму по един; после всеки чупи своя орех да види късмета си.

В Тетевене слагат: сарми, боб, ошав (сухи сливи и круши), мед. Също слагат чесън и орехи.,

В с. Лопян (Тетевенско) слагат и кадят: *пилета* (сарми), боб и зеле, чеснов лук и овес. Чесновия лук пазят за цяр срещу уроки и се носи от булка родилка, първескиня (с първа рожба), от деца, от лазарки, от момчета коледарчета, т. е. изобщо конто могат да урочасат. Овеса зимат моми и момци в джеба си, та да видят през нощта кой им е на късмет. Под паралнята (софрата) турят в паница и кадят от тоя мед, който са зели на Прокопие; после служи за цяр. Правят тиквеник и го кадят.

В с. Литаково (Орхание йско) слагат: тиквеник, боб, круши, орехи, в шиник слама и бял лук. После прекадването всеки зима от сламата и гледа да намери зрънце. Белия лук носят на гушата. Ралникът е положен под паралнята; като се прекади, тургат го край огнището, дето седи при главните до Богоявление. На Богоявление го отнасят на реката, окъпват го, увиват го в чист месал и го отнисат у дома.

В с. Тодьовци (Еленско) слагат: фасул, сарма, орехи, чеснов лук и от всичко, що има в къщи.

В с. Кипилово (Еленско) кадят на софрата: цяла зелка, чеснов лук, орехи и сарма и от всичко, що има в къщи.

В селата Лесидрен и Лопян слагат: боб, жито и сарма. Тук не гуждат чеснов лук и орехи.

В селата Желява, Байлово и др.(Софийско) слагат: боб, сарма, жито, вино, просо и всичко, що има в къщи, но непременно трябва да има счукан чесън с орехи и смесен с вода. Всеки, преди да почне да яде, трябва да кусне от чесъна. Под трапезата постилат слама.

В Панагюрище на трапезата кадят девет гозби: *чушки* (сарми), *зелник*, боб (джуркан), мед, *сушалки* (круши, сливи), чеснов лук, орехи, туршия, трици. Зелникът е направен от 9 *пепури* (листове, *обги*). Под трапезата гуждат слама. Чесновия лук кадят да има чест през годината и всеки яде от него да не лови бяс. Медът е за кошерите, да се плодят.

От всичко, що е сложено на софрата и прекадено, зима се по малко и се кърми добитъкът да се плоди и да е здрав. От орехите всеки чупи по един да види късмета си. Трицте гуждат в кърмилката на стоката. А така също закърмят воловете с кравайчето, което е отгоре на хляба (рис. №139) — да са здрави.

В с. Клисура на трапезата слагат и кадят три манджи: сарма, фасул и ошав (круши, *чукундур* и сливи), а трябва да има всичко девет тюрлии [вида], затова слагат още: *рапон* (стрит), вино, чеснов лук, кромид, орехи, бучка сол, брашънце, топла турта с мед; в една паничка гуждат още трички и пеплец. Всичките тия неща, трички-те, пеплецът, кромидът, чесновият лук и солта служат за цяр; орехите чукат още вечерта, а всеки да си види късмета; от солта лизнува всеки за здраве; с трицките пушат децата, когато се уплашат; с брашънцето се лекува тоже от страх. Туй брашънце се пресее и се меси просфора; после от тая просфора се турга във водица и се дава на болния от страх. Когато се сее това брашно, ситото се туря наопаки. Самата просфорка се меси по тоя начин: правят се най-напред девет просфорки, после се отново смесват и се правят седем; после се отново смесват и се правят три; и най-после от тия три се смесват и се прави една. С пеплеца се поръсва гюлът (тук гюлът се обработва за гюлово масло и всяка къща има цяла нива) от буболечки и въшки.

В с. Твърдица на трапезата кадят три гозби: боб, чушки (сарма) и жито. Като прекадят, от хляба, от боба, чушките и жи-тото гуждат в *гавана* (шпиника) и дават на воловете.

Същото е в Мъглиш и Шипка.

В с. Медвен на софрата кадят три манджи: боб, жито и зеле; има и китка босилек и свещ, която се пази за трите кадени вечери. На китката има сребрена пара и ален конец; тая китка се пази до-година и служи за цяр. Свещта се не гаси с духване, а се завре в житото. Всеки хвърга жито из комина, та да бъде житото високо и класовете — големи.

В с. Подвес (Карнобатско) на синията освен трите хляба (№ 121, 122 и 123) слагат още: жито, бял боб, грозде, орехи, вино, овес.

В с. Карабунар (Бургаско) на софрата слагат и кадят: боб *лахна* (варени); още жито и чеснов лук.

В с. Пашакьой (Кърлагачко) слагат: жито, зеле с бял боб, паница с ячмик и вътре глава лук и чесън. В ячмика е забодена свещ с червен конец и босилек. Тая свещ служи за трите кадени вечери.

В с. Семисче (Хасковско) наместо трапеза постилат месал и на него слагат варена *ченица*, фасул, бял лук и орехи.

В с. Брестовица приготвят за паралията девет ястиета: чушки (сарми с ориз и зеле), фасул, ошав (варени сливи и круши), *бурения* (лахна, скълцана с ориз), варена пшеница, наложено грозде, *рачел* (маджун), орехи и туршия от лахна и пиперки. Има вино и ракия. Между чушките (сармите) ще има една по-голяма, напълнена с ориз, леща, фасул, уров (булгур), просо, пшеница, овес, ячмик, гръстено семе и друго, каквото се сее в полето. Тая сарма дават в кърмилката на овците или козите, па и на кравите и кобилите, за да не *бракшисат*, т. е. да не помятат. Освен това на паралията турят чеснов лук, тор, земен от три купища, пясък, слама, земена от три плевни, просо и кисната с парите. Пясъкът се „краде от реката и от чудовището в нея"; краденото се извършва по такъв начин: ще отиде някой от мъжете през нощта срещу Малка Коледа на реката, ще дебне полекичка, никой да го не види и не смее да проговори; ще земе от реката пясък и тайно ще се върне у дома. Торът се хвърга у нивите, сламата се гори на гумното и под дърветата, пясъкът се гужда в житото.

Във Велес тая вечер слагат зелник и *топки* (сарми).

В с. Дабила (Струмишко) слагат: фасул, сарми и ошав.

От туй изложение се вижда, че между гозбите на първо място стоят обикновените постни гозби в българската къща: фасул, зеле, ориз, леща, кромид и чесън; на последните, без които гозба не се готви, е дадено едно много голямо обредно значение.

При това между притурките идат семената на всичките земеделчески растения с торта и пясъка, нужни за усилването плодородната мощ на почвата.

К а д е н е т о. Всичко е сложено на трапезата или край нея: обредните хлябове, гозбите, прибавките и бъднякът. Но всичко това още няма никакво значение, додето не бъде прекадено; каденето дава обредност, осветява сложеното, дава му сила на цяр, сила срещу лошите духове, срещу болестите. Ето иде и каденето.

Всички домашни са прави и стоят около трапезата; жертвоприношенията са готови и чакат жреца. Жрецът не е друг, но дядото в някогашната наша задруга, домовладиката в сегашните семейства — най-старият мъж в къщата.

Тук наместо кадилница служи свещеният за селянина железен уред в ралото или плуга — наречен *палежник*, *палечник* (Софийско), *ѐмеж* (Бургаско, Преславско и Котленско), *лемеж* (Еленско), *ралник* (Ломско, Плевенско). Тоя палежник, емеж, лемеж или ралник е приготвен; на него стопанката туря три въглена от

огъня, като предварително се прекръства и тъй го подава на дядото или домовладиката, като му целува ръка. Домовладиката поема палежника в лявата ръка, прекръства се три пъти с дясна и отново поема палежника в дясната ръка. Стопанката гужда темян (някога се кадило с различни миризливи корени, оман и др.) и начиня да кади от дясно на ляво — както се сее семето в нивата и както се коси. Прекадва три пъти и на всяко прекадване се прекръства. С третото прекадване каденето е свършено и сложените на трапезата хлябове, гозби и други неща са вече осветени. Стопанката гужда на въглените още темян и домовладиката гологлав тръгва, та прекадва всичките стаи в къщата и всичките сгради в двора: пивница, зимник, кошарите на воловете, кошевете, хамбара, дори и курника (в някои села).

Додето домовладиката кади трапезата, той благославя. В с. Семисче ми казаха такава благословия:

За пшеницата:

Да се ражда пшеница
Под път и над път,
И на сух бял камък.
Класовете да станат като лъжици,
Зърната да са като дренки.

За виното:

Да се ражда вино
Под път и над път,
И на сух бял камък.
От всяка лоза и мера,
От дъндармата[9] две мери.

За лука:[10]

Да се роди лук
Под път и над път,
И на сух бял камък.
Главите да станат кат мечешки юмруци.

Баба Пена Иванова, по мъж Славова

Додето домовладиката ходи и благославя, най-старата жена или стопанката взима от темяна и го скътва за лек през годината. С тоя темян се кади от уплашено, от уграма (парализия) и други душевни и нервни болести.

Като се прекади, полагат палежника или край огнището, или под водника (Софийско) и тамо стои до Водици. На Богоявление го отнасят на реката, окъпват го и като го увият в чист месал, повръщат го в къщи и го гуждат на гредата. На Бабинден (8 януари) отвиват го и го турят при другите земеделски оръдия.

Като гуждат палежника край огнището, трите въглена наричат: единия за жито, другия за вино, третия за просо (сега за царевица). Туй наричане обаче не е еднакво навсякъде; то се съгласява с главни произведения, които се обработват и изваждат в дадената местност: гюла, сусама, сливите и пр. После на сутринта гледат кой от въглените е угаснал с пеплец — той показва, че ще

[9] *Дъндарма* е прът от една лоза, превит и насаден на друго място.
[10] Тук става много лук, както в с. Сепарево, Дупнишко.

има богато плодородие от това произведение; ако ли е почернял — ще бъде реколтата бедна.

След прекадването домовладиката ще се прекръсти, ще поеме бъдняка, ще го отнесе край огнището и като погледне из комина, ще каже: „Дядо боже, ела ни на гости да вечеряме!", а бабата (най-старата жена) отговаря: „Вечеряйте, синко, вечеряйте; нека е пълно навсякъде, нека е благословено и на здраве ви!" (Баба Мария Стоянова, с. Пашакьой. Така е слушала от дяда си и баща си.)

После полага бъдняка на огнището да гори.

В с. Дабила, Струмишко, срещаме същия обичай. Като се прекади, стопанинът зима погачата (боговата пита, боговицата), гуждa на нея чашата с вино, която е тоже кадена и свещта, която е кадена запалена, и отива до къщните врата, които тук се наричат „стара врата", и казва: „Дядо Божик, ела ни на вечеря!", а един от синовете или стопанката отговоря: „Вечеряйте, синко, нека ви е наздраве!"

Същия обичай срещнах и в Кюстендилско в селата: Църварица, Грашица и други Пиянечки наречени села.

След полагането бъдняка край огнището иде наред обичаят л о м е н е т о б о г о в и ц а т а, който е важен и неразделна част от обреда. Домовладиката със стопанката, жена си, застават една: домакинът откъм запад или откъм огнището, а домакинката откъм изток или откъм вратата, но над трапезата, издигат високо хляба, хванали го за двата края, и наричат: „То-ол-кова да е житото!", и после го ломят. Едната половина, която е у домовладиката, оставя се пред иконата — на бога, а другата половина се ломи отново от всичките домашни и всеки гледа какъв къс е отчупил: ако е по-голям — значи късметът му ще бъде по-голям, ако е по-малък — и късметът му ще бъде по-малък.

Това е ставало някога в старо време, когато в боговата пита не са гуждали пара. Сега, дето гуждат в нея пара за късмет, погачата се ломи на много парчета, като се нарича: най-напред на бога, после на къщата, на нивата, на стоката, на стопанина, на стопанката и на всички други домашни, дори и на ония, които отсъствуват и после гледат в чие парче се е паднала парата, у тогова е късметът на семейството през годината, и домовладиката го откупва. Парчето на бога се оставя на полицата пред иконата, та житото да расте високо и да класи големи класове.

След ломенето на боговицата всеки ще си земе от житото с два пръста и ще го хвърли през комина; ще хапне от боговицата, но първият залък ще запази; ще хапне от чесновия лук — срещу лоши духове и бяс. На булката освен това ще дадат да хапне от кромида, за да има мляко.

Като се свърши всичко това, ще седнат да вечерят. През цялото време никой не бива да става от трапезата. Ако се появи нужда да се стане за нещо, то става домовладиката и ходи наведен,

за да са наведени и стръковете житни от пълните и големи класове.

Като се наядат, всички стават отведнаж, а орачът ще подскочи, та житата да са високи. Трапезата не се дига, а влачи. После се търкалят из сламата от болест и гледат да намерят зрънца. Тия зрънца гуждат в семето, за да бъде запазена нивата от бродници, а житото от главня.

На другия ден сламата събират и се употребява различно: някъде запалят от нея на гумното при стожера, някъде тургат по дърветата и скътват я за Гергьовден.

През нощта спят на нея, особено жените, които още раждат, т. е. които не са се отродили.

През тая цяла нощ гледат огъня да не угасне; затова жените го пазят подред.

К о л е д а р ц и, к о л е ж д а н ц и (Софийско). Вечерята е свършена и трапезата почистена. Вече е минало *голяма вечеря* и настъпва среднощ или *глуха доба*. Домовладиката е излезнал по двора да навиди добитъка, а булките са сложили на трапезата витпревития кравай и *кондира* с вино. Това показва, че се очакват гости. Тия гости са коледарите.

Коледарите са всички момци или млади мъже, оженени, но трябва да са младоженци. Обикновено те са момци неженени. Предводителят им е женен.

Някога коледарец е ходил всеки момък. От това право са изключени били само тия, които са били с някакъв кусур, ако са били съвършено ниски, ако е роден без баща, т.е. копиле, и други, които са посочени във вярванията.

Още на Игнажден ще се съберат момците, които желаят да к о л е д у в а т и избират свой главатар-учител, наречен в тоя случай *станеник*. Станеникът е мъж оженен, но знае коледните песни добре и може да благи, т.е. да благославя. Като изберат станеника, напълват бъклица с вино и всички вкупом отиват да го канят за станеник.

Станеникът проучва с коледарите всичките коледни песни, които ще трябва да се пеят на Бъдния вечер.

Коледарците се приготвят за тая вечер и с облеклото си: чисто, спретнато.

Като дойде Бъдня вечер, всичките коледарци са събрани в дома на станеника. Всеки е облечен в празничния премяна, обут в навуща бели с черни върви, вещо привързани. Някъде при тоя случай сега обуват чизми (Бургаско и в съседните краища). Като стане среднощ, коледарците тръгват. Някога своето тръгване от дома на станеника са обаждали с пушечен гърмеж, а из пътя те се чували отдалече, защото пеят и дигат шум.

Като се чуе пушечният гърмеж, всички, които са будни в къщите, та пазят огъня, казват: „Ето коледарците тръгват.“ И ако има в къщи мома, събуждат я да се стегне за посрещане коледарите, между които е и нейният любовник.

Първата си песен коледарците, всички вкупом, ще изпеят на стареника си. След това тръгват из селото.

Ако селото е по-малко, та ще могат да успеят да посетят всичките къщи, те ходят на куп; ако ли е селото по-големичко, тогава стареникът ги разделя на *чети* или *куди* по седем или по пет души във всяка чета или куда и на всяка чета поставя *четник* или *куда-башия*. Тоя четник е главатар, той ръководи песните, той заповядва на коледарците и него слушат всички. За четник или кудабашия се поставя момък или женен млад мъж, но който е вещ не само в коледарските песни, а още и в блажанките, т.е. в благословиите. Изобщо за четник се поставя вещ коледарец.

С коледарците ходят по-млади момци, които само помагат в черната работа: те носят големи торби, в които гуждат подаръците; и понеже подаръците не са еднакви, то и торбите са няколко. Тия момчета носят име: *трохобер*, който носи краваите, *магаре*, който носи сланина, и *маче*, което прави смехории и мяука като коте.

„Тая опашка — казват дядо Мило Стоянов и дядо Стоян Петков, с. Камено поле — някога не е имало. Защото краваите коледарците прибирали на другия ден, а от смехории не е имало нужда."

Всеки коледарец носи голяма тояга, наречена *кривак*, а капата му е обшизана с мъниста и венци.

Песните коледарски имат най-разнообразно съдържание: те са исторически, митически и седални, т. е. възпяват хубостта на момата, юначеството на момъка, богатството на някогашните ни задруги — изобщо сюжетът им е из семейния живот. Мелодиите им са чаровни. Събраните и нотираните в Министерския сборник мелодии са осакатени; липсват им ония тънки трептения, които издигат душата високо и раздвижват кръвта до полуда. Тия мелодии, които вече са на изчезване, ще могат да се съберат само и единствено чрез помощта на новоизобретения за тая цел уред, наречен грамофон или фонограф.

И това е желателно да стори Етнографическия ни музей час по-скоро; иначе туй ценно родно богатство от творчеството на родната ни музика и мелодии ще изчезне безследно, защото коледарците са на изчезване, а особно вещите песнопевци-коледарци.

Песните, които се пеят като коледни днеска, според вещите лица-коледарци, са много разбъркани: пеят се като коледарски много гергьовски, спасовски, великденски, никулски, седални и обратно. Това смешение се дължи според дядо Цако от колибите Камен дол, Гетевенско, на обстоятелството, дето вещите някогашни коледарци днес са съвършено изчезнали.

Дядо Мило от с. Камено поле, стар коледарец, ми разказа, че коледарските песни имат своето строго съдържание и назначение. В задругата някогашна е имало дядо-стареник, баба, мома за женене, момци, булка тъкмо женена, имало е новородено дете, имало е

овчар-стадник, имало е орач. В селата е имало кмет, поп, селянин-първенец и прочут или който е ходил на Света гора и пр. На всички тия лица в селото и задругата коледарците имат строго отредени песни.

При моята обиколка и при събирането на други фолклорни материали аз обърнах много голямо внимание на всички обредни песни, а особено на коледарските. Те са записани преди 25-30 г. (1883—1884г. и по-късно), и то от вещи певци-станеници, коледарци, главатари. Лаская се с твърдата вяра, че моите песни са истинските коледни песни и по съдържание, и по назначение.

Песните бях написал на местно наречие, но после ги предадох на литературен език, защото моята главна цел и задача е да предам вярно съдържанието, а за езикословни и диалектични изучвания тия песни ще бъдат предмет в Сборника ми, който тъкмя да издам един ден, ако, разбира се, ще мога намери материална помощ.

За песните, които ще изложа, аз имам да благодаря на долупосочените лица, които са били станеници и са били в свое време коледарци и вещи песнопойци. Тия лица са: дядо Калчо от с. Горно Павликени, дядо Цако от Камен дол, Тетевенско, дядо Мило и дядо Стоян от с. Камено поле, Врачанско, дядо Денчо, дядо Христо и дядо Стойко, с. Какрина, Ловчанско, дядо Кольо, с. Мъглиш, дядо Георги Вълков, с. Брусен, дядо Петко, с. Горна Кремена, Врачанско. Песните съм допълнял и от някои баби: баба Вълкана, с. Литаково, баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, и някои др., които като моми са месили краваи и приготвяли са своите братя за коледарци, та помнят коледарските песни и техните мелодии.

При всяка песен посочвам лицето, от което съм записал песента и слушал мелодията.

Първа песен

На *станеника* (*царя* на коледарците)

(Пее се със същата мелодия, каквато срещам в СбНУ, XI, 44, № 6, в която мелодия липсват ценните нюанси.)

— Станенине, Господине,
Коладе ле,[11]
Господине, болярине!
Бог се кани да ти дойде,
И въз бога сбор ангели.
Мож ли бога да посрещнеш,
Да посрещнеш, да нагостиш?

Отговаря стар старейо:
— Мога, мога, добре дошъл,
Добре дошъл, нека дойде.
Дал ми господ, та си имам,
Три сърпии[12] все пшеница,
А четвърта загарйя,

[11] „Коладе ле“ се повтаря след всеки стих.
[12] *Сърпии*, *сърпия* — житница, хамбар.

Загария, чернокласка.[13]
Дал ми господ три зимника,
Три зимника, девет бъчви,
Девет бъчви руйно вино,
А десета баш ракия,
С тая блага медовина.
Дал ми господ, та си имам,
Триста трънки[14] със пчелици,
Със пчелици, все левашки.[15]
Дал ми господ три обора,
Три обора сиво стадо,
А четвърти сиви юнци.
Дал ми господ три конярки,
Три конярки врани коне.
Дал ми господ до три крила,
До три крила бели овци,
А четвърто вакли овни.
Дал ми господ девет синка,
Девет синка, девет снахи,
А десета млада булка.
Те ще бога да причекат,
Да причекат, да нагостят,
Да нагостят, да напоят,
И въз бога сбор ангели,
Още млади коледари.
Колко звезди по небото,
Толко здраве в тая къща.
Тебе пеем, станенине!
„Коладе ле"
Тебе пеем, бога хвалим.

Песента е взета от дядо Мило, с. Камено поле. Срв. вариантите в СбНУ, II, 3; V, 4; Ат. Ил. № 67

Като изпеят тая песен, станеникът ги почерпва. Ако той сам не ходи, защото станеникът е по-стар мъж, той разделя коледарците на чети или куди и назначава на всяка чета или куда четник или куда-башия и дава на всеки четник или куда-башия бъклица, окичена с венец от сухо зимно цвете и с варак и, като даде последните упътвания, изпраща ги да коледват.

Коледарите из къщата на станеника, разделени на чети или куди, тръгват всяка чета за отредена част от селото. Всеки коледарец гледа да бъде в тая чета, дето е къщата на любовницата му; гледа се още и това, щото никой от коледарците да не ходи в тая част, дето е къщата на баща му, т. е. тяхната къща.

Като тръгнат из къщата на станеника, те дигат шум, гърмят с пищови и пеят песни. Дето минат, цялото село е пробудено. Като наближат до някоя къща, те пеят следнята песен, кратка и с омайна мелодия.

[13]Особен род пшеница, наречена още *чернокласица*, на която класовете са възчерни, като прегорели. Тая пшеница се счита от най-добро качество
[14]*Трънка, трънки* — кошерище с пчели.
[15]*Левашки, левокрилки* — пчели, които правят много мед.

Втора песен

Пред вратницата или пред старите врата на къщата

(Мелодията е подобна на тая в СбНУ, XI, 44, № 5.)

— Станенине, Господине,
Коладе ле, мой Коладе![16]
Господине, болярине,
Заспал ли си, пробуди се,
Пиян ли си, трезвен бъди,
Та отварай чемшир-пòрти,
Чемшир-порти, стара врата,
Че тя идат добри гости,
Добри гости коледарци.
И ти носим добри вести:
Бог се кани да ти дойде.
Мож ли бога да посрещнеш,
Да посрещнеш, да нагостиш,
И въз бога сбор ангели?

Някога, когато всеки мъж е ходил коледарец, та всеки е знаел коледарските песни, на тия вести е отговарял домакинът със своите синове. Той е отварял сам вратницата или старите врата, т.е. къщните врата и е пеел:

Мога, мога, добре дошъл, Коладе ле, мой Коладе,[17]
Добре дошъл, нека дойде!
Да ми седне на трапези,
И въз бога сбор ангели,
С добри гости коледарци.

Изпята от дядо Мило Стоянов и дядо Стоян Петров, с. Камено поле

Вратата са отворени и четникът или куда-башията влиза, а след него коледарците. Те се нареждат на две страни, а по средата им е четникът и почват своите песни.

Коледарските песни в някои къщи са повече, в някои по-малко; това зависи първо от заможността на задругата или семейството, от числото на членовете в семейството, от общественото положение на домовладиката, а второ — от желанието на самия домовладика.

Най-напред ще изпеят песента, посветена на задругата, на семейството, на къщата изобщо.

[16] „Коладе ле, мой Коладе" се повтаря след всеки стих.
[17] „Коладе ле, мой Коладе" се повтаря след всеки стих.

Трета песен

Песен на къщата

(Мелодията е много игрива; подобна е па тия в СбНУ, XI, 44, № 6.)

Изгряло е ясно слънце,
„Коладе ле"[18]
Та огряло едно дръвце.
Едно дръвце столовато,
Столовато, връховато.
Столовете чисто сребро,
Клоновете сухо злато,
Връшето му сйтен бисер.
Под дървото една хубост,
Три черкови белосани,
Белосани, изписани.
Една черква за веселба,
По Иванден, Водокръщи.
Друга черква за венчавка,
Млади момци с млади булки.
Трета черква за кръщавка,
За кръщавка мъжки деца.
Колко звезди по небото,
Толко здраве в тая къща.

Изпята от дядо Цако, колибите Камен дол; допълнил дядо Кьньо, с. Подвес, Карнобадско

След тая песен, ако къщата не е многочелядна и ако не е заможна, четникът зима кравая и благославя. Ако ли къщата е многочелядна и домовладиката заема видно обществено положение, както споменахме и по-горе, тогава коледарците освен горната песен ще изпеят още няколко според положението на домовладиката и неговото желание.

Тия песни са много и аз ги излагам тука пред всички с тяхното разнообразно съдържание.

Четвърта песен

На домовладиката изобщо, т. е на всеки селянин

(Мелодия, подобна на тая в СбНУ, XI, 44, № 6.)

Станенине, Господине,
Господине, болярине!
Коладе ле
Добро утро, болярине!
„
Добър сме ти глас донели
„
Из оздоле, Овчо поле:
Коладе ле
Овците ти изягнили,
„
Все ягънца ваклошатки;
„

[18] „Коладе ле" се повтаря след всеки стих.

Всѐ овчици белошатки,
Всѐ овновци виторожки.
Коладе ле
Добър сме ти глас донели
"
Из отгоре, из Морава
"
Кобилки ти изждребили,
"
Всѐ кончета златогриви;
"
Все кобилки левогривки,
"
Левогривки, конлогривки,
"
Я коньовци патаноги,
"
Патаноги, вихрогони.
"
Добър сме ти глас донели
От планина, от егреци:
"
Козици ти се изкозили,
"
Всѐ яренца праворогн;
"
Всѐ козици виторожки,
"
Я пръчовци ярчорожки.
"
Добър сме ти глас донели
"

Из хубаво Дряно поле:
Кравици се изтелили,
Коладе ле
Все кравици белобоски;
"
Я воловци еленчовци
"
Добър сме ти глас донели
"
Из хубаво Тръно поле:
"
Кошари ти изройли
"
Всѐ пчелици, всѐ леваци;
"
Всяка пчела, лява пчела,
"
Всяка носи на ножица,
"
На ножица по лъжица,
На главица по паница,
"
Всяка носи по жълтица.
"
Тебе пеем, домакине,
"
Домакине, болярине.
"
Колко звезди по небото,
"
Толко здраве в тая къща
"

Изпял дядо Мило, с. Камено поле, а допълнила баба Мича Илийчева, с. Козар Белене. Срв. вариантите в СбНУ, I, 3, 4, 5, III, 5, 23; IX, 4

Пета песен

Ако домовладиката минава като пастир, т. е. стадник, ако има много овци.

Трябва да се знае, че всеки селянин работи всичките полски работи и има от всичките родове домашни животни, обаче всеки е

или повече земледелец, или повече скотовъдец. Това е било някога, а това е и сега. Ако обаче задругата е многочелядна, т. е. има много синове, тогава има синове, които изключително са скотовъдци, а другите са изключително земледелци.

(Мелодия, подобна на тая в СбНУ, VI, 75, №1).

— Станенине, Господине,
Господине, болярине!
Коладе, Коладе ле,[19]
Припаднала тъмна мъгла
По планина, по рудина;
Ту припада, ту се вдига.
Не е била тъмна мъгла,
Но е било Нойко овчар,
Нойко овчар с'сиво стадо:
Девет хиляд сагмалици,
Още толкоз яловици;
Девет хиляд вакли овни,
Още толкоз шилетина.
Напред върви Нойко овчар
И по него Югич овен;
На врата му злато звънец.
Нойко свири с меден кавал,
Югич дръпка злато звънец,
Та приглаша на кавала;
Най-подире сто овчари,
Сто овчари с криви геги.
Сиво стадо зачелева,
Зачелева, закрилева
По планини, по рудини.
Нойко свири, та размамва,
Та размамва и развраща
Сиво стадо по рудина,
По рудина, по зелено
И ги води край езеро,
Край езеро самовилско
Да ги пои цибра вода.
Тебе пеем, станенине,
Тебе пеем, бога хвалим,
Хай на здраве, домакине!

Изпял дядо Цако, колибите Камен дол. Допълнили: дядо Къньо, с. Подгес, и баба Морфа, с. Дерекьой. Срв. вариантите в СбНУ, II, 1, 6; III, 21, 22; V, 7, 14, 15; VI, 5; VIII, 7, 18, 26; XIII, 7

Шеста песен

На орач, т. е. задруга, дето земледелието е главното занятие или пък има мъже, изключително орачи.

(Мелодия съща, каквато в СбНУ, VI, 79, №11.)

— Станенине, Господине,
Станенине, стар старейо!
Хей Коладе ле, мой Коладе ле!
Прочул ми са стар старейо,
Че си има девет сина.
Хей Коладе ле, мой Коладе ле!
Те си орат с девет рала
И си сеят чернокласка.
Хей Коладе ле, мой Коладе ле.
Оран орат до пладнина,
От пладнина лозе копат.
Хей Коладе ле, мой Коладе ле.
Даде господ, та се роди:
Жълто жито, руйно вино.
Хей Коладе ле, мой Коладе ле.
Та напълни стар старейо,
Шест сърпии жълто жито,
Девет бъчви руйно вино.

[19] „Коладе, Коладе ле" се повтаря след всеки два стиха.

Хей Коладе ле, мой Коладе ле
Даде господ суша пролет:
Не роди се жълто жито,
Жълто жито, руйно вино,
Хей Коладе ле, мой Коладе ле
Продавал е стар старейо
Крина жито по жълтица,
Мера вино две жълтици.
Хей Коладе ле, мой Коладе ле.
Та направи сребрò кола
И скова си злато рало.
Хей Коладе ле, мой Коладе ле
Тебе пеем, стар старейо,
Тебе пеем, бога хвалим.
Хей Коладе ле, мой Коладе ле.
Колко звезди по небото,
Толко здраве в тая къща
Хей Коладе ле, мой Коладе ле.

Изпял е дядо Цако, колибите Камен дол; допълнил дядо Георги, с. Брусен, Тетевенско. Срв. вариантите СбНУ; I, 3; IV, 9

Седма песен

Ако домовладиката е ходил на Света гора.

(Мелодия, подобна на тая в СбНУ, XI. 44, №6.)

— Станенине, господине,
Коладе ле[20]
Господине, болярине!
"
Покани се боляр Павел
"
Да отиде Света гора;
"
Покани се, не отиде.
"
Глас му носи паун пиле:
"
Хайде, хайде, боляр Павле!
"
Два товара ситни аспри,
"
Трети товар все жълтици,
"
А четвърти дребен бисер.
"
Па отиде Света гора,
"
Та е седял три години.
"
Дойде време да се връща
"
Натовари три товара:
"
Първи товар всè лъжици,
Коладе ле
Все лъжици светогорски,
"
Светогорски чемширови;
"
Други товар броеници,
"
Броеници светогорски,
"
Светогорски седефени.
"
Трети товар жълти щампи.
"
Покани се да отидеш,
"
На хубава Света гора;
"
Покани се, не отиде.
"
Хайде, хайде, боляр Павле!
"
Да отидеш Света гора.
"
Тогас стана боляр Павле,
"
Натовари два товара,
"

[20] „Коладе ле" се повтаря след всеки стих.

Па си стигна свои двори,
Та покани девет села,
Коладе ле
Девет села добри гости.
"
Па си сложи три трапези,
"
Шестореди, седмополи,
"
Та нагости добри гости.
"
Па си шетна низ трапези,
"
Та си дари добри гости;
Коладе ле
Всяком даде добра дара,
"
По лъжица и по щампа,
"
И седефена броеница.
"
Тебе пеем, болярине!
"
Тебе пеем, бога хвалим
"

Изпял е дядо Кольо, с. Колибите, Троянско; допълнил я дядо Кънъо, с. Подвес. Срв. варианти в СбНУ, II, 12; III, 6; V, 11

Осма песен

Ако в задругата има мъже, прочути като храбреци, или такива, които са войници, т. е. войници в турската войска. Днеска се пее на служили във войската.

(Мелодия, подобна на тая в СбНУ, XI, 44, №6.)

— Станенине, Господине,
Коладе ле[21]
Господине, болярине!
"
Имал Пейо до пет сина,
"
До пет сина, пет сокола,
"
Пет сокола, пет делии.
"
Те не дават царю харач.
"
Завардили три клисури,
"
Та не дават да замине,
"
Да замине царю хазна.
Коладе ле
Цар изпраща до пет китки,[22]
"
До пет китки силна войска
"
Да погубят Пейовите,
"
Пейовите до пет сина.
"
Стигнали са до пет китки
"
На Пейови равни двори.
"
Почукали чемшир порти,
"

[21] „Коладе ле" се повтаря след всеки стих.
[22] *Китка* тук означава хилядо души войници.

Повикали стари Пея,
Коладе ле
Излезнал е стари Пейо;
"
Попитали чохадари:
"
— Ой те тебе, стари Пейо,
"
Дека ти са до пет сина,
"
До пет сина, пет делии,
"
Що са спрели три клисури,
"
И не дават да замине,
"
Да замине тежка хазна?
"
Отговаря стари Пейо:
"
— Ой ви царски чохадари!
"
Мойте сина, пет делии,
"
Възседнаха врани коне,
Отидоха по планини,
Коладе ле
Да прояздат врани коне,
"
Да наловят дребна лова,
"
Дребна лова яребици,
"
Още по-дребна преперици
"
Това Пейо що издума,
"
Ей че идат до пет сина.
"
Разиграли врани коне,
"
Развъртели остри саби,
"
Погубили до пет китки,
"
До пет китки силна войска.
"
Тебе пеем, стар старейо,
"
Тебе пеем, бога хвалим.

Изпял я дядо Кольо, с. Колибите, Троянско. Допълнил я дядо Калчо, с. Горно Павликени и дядо Христо, с. Какрина. Срв. СбНУ, V, 5

Девета песен

На селски старейшина или кмет, или изобщо на съвършено влиятелен в цялото село, без когото се не решава нищо. В Западна България се пяло на *кнеза*.

(Мелодия, подобна на тая в СбНУ, VI, 75, №1.)

— Станенине Господине,
Коладе, Коладе ле,[23]
Господине, болярине!
Дошли са ми до три краля,
До три краля, до три бана,
На банови равни двори,
И на бана проговарят:
— Дане, бане, болярине!
Чули сме те и разбрали,
Че си имаш мила сина,
Златокоса, сребороръка.
Пише му се цар да бъде,
Цар да бъде, крал да стане.
Та сме дошли да го каним,

[23] Коладе, Коладе ле се повтаря след всеки стих

Да го каним цар да стане,
Цар да стане, крал да бъде.
Дай го, дай го, Дане бане,
Дане бане, болярине,
С нас да дойде, цар да бъде!
Дан болярин отговаря:
Имам, имам бъх не ловя,
Ала ми е още малък;
Не ще може кон да язди,
Кон да язди, войска реди;
Не ще може път оправя;
Не ще може бой да бие.
До три краля отговарят:
— Дай го, дай го, Дан войводо!
Тамо сме си до три краля,
До три краля, до три бана.
Един ще го на кон качи,
Други ще му войска реди,
Трети ще му път оправя,
А войводи бой ще бият.
Тебе пеем, Дане бане,
Тебе пеем, бога хвалим!
Колко звезди по небото,
Толко здраве в тая къща.

Изпял дядо Кольо, с. Колибите, Троянско. Допълнил я дядо Кънъо, с. Подвес, Айтоско. Допълнили я още: баба Петровица, с. Брусен; баба Съба Бойчева, с. Лесидрен, Тетевенско. Срв. варианти в СбНУ, I, 12; II, 17; II, 20; V, 6; VIII, 21; X, 4; XII, 4; Ат. Ил. №27, 55, 69, 95

На момък

В къща, дето има момък за женене, коледарците са нагласили няколко песни. От тях те изпяват само една. Тяхното съдържание е любовно (за любов) и юнашко (за борба и юнашки подвизи); в тия последните, юнашки песни, се възпяват ония юнашки подвизи, за които говорих по-горе за юнаците.

Аз записах осем такива песни за момък. Три изпя дядо Кънъо, с. Подвес; други три ми изпяха дядо Йото, с. Камено поле, и дядо Дончо, с. Какрина; а други две ми изпя дядо Цако, с. Колибите, Камен дол.

Тия осем песни са:

Десета песен

Бранко юнак и слънцето

(Мелодия, подобна на тая в СбНУ, VI, 75, №1.)

Похвали се Бранко юнак,
Коладе ле, мой Коладе,[24]
Снощи вечер на кладенци
И пред моми, и пред момци,
Че си има добра коня,
Добра коня, вихрогоня;
Вихри ветри надиграва,
Надиграва и надгонва.
Той си може ясно слънце
Да надбързи, да надмине.
Дочула го слънцу сестра
И на слънце проговаря:
— Ой те, слънце, мили братец
Похвали се Бранко юнак
Снощи вечер на кладенци
И пред моми, и пред момци,
Че си има добра коня,
Добра коня, вихрогоня;
Вихри ветри надиграва,
Ясно слънце надминава.

[24] Думите „Коладе ле, мой Коладе" се повтарят след всеки стих.

Слънце Бранку проговаря:
— Ой те тебе, Бранко юнак!
Похвалил си се снощи вечер,
Снощи вечер на кладенци
И пред моми, и пред момци,
Че си имаш добра коня,
Добра коня, вихрогоня;
Вихри ветри надиграва,
Ясно слънце надминава.
Да си дойдеш утре рано
Тамо долу на изтока,
Дека слънце рог издава,
Да си сторим вяра, клетва,
Вяра, клетва, верен облог,
Да се двама надбързваме.
Ако мене ти надбързиш,
Да ми земеш мила сестра,
Мила сестра, ясна звезда.
Ако ли те аз надбързам,
Да ти зема врана коня.
Ка е било сутрин рано;
Възседнал е Бранко юнак,
Възседнал е своя Вранко,
Па отиде тамо долу,
Тамо долу на изтока,
На изтока, на край земя,
Дека слънце рог издава,
Рог издава да изгрее.
Направили вяра, клетва,
Вяра, клетва, верен облог.
Па тръгнали да се бързят.
Слънце бързи на небето,
Бранко бързи на земята.
Слънце стигна на обяда,
Бранко юнак на пладнина.
Заби копе, върза коня,
Па си легна да почине.
Ка си легна, той заусна.
Слънце стигна на захода,
Бранко юнак не се буди
Вранко цвили, земя копа;
Хем си цвили, хем говори:
— Стани, стани, Бранко юнак!
Отиде ти враня коня!
Слънце стигна на захода,
Ний сме още на пладнина.
Пробуди се Бранко юнак,
Па възседна своя Вранко.
Възседна го, разигра го.
Ясно слънце на захода,
Бранко юнак слънцу порти,
Слънцу порти, на край земя.
Потропал е чемшир-порти,
Излезнала слънцу сестра,
Слънцу сестра, ясна звезда,
И на Бранка проговаря:
— Ой те, Бранко, добър юнак,
Слез от коня да починеш!
Отговаря Бранко юнак:
— Ой те тебе, слънцу сестра,
Слънцу сестра, ясна звезда
Я подай ми студна вода,
Да разкваса сухо гърло!
Повърна се слънцу сестра,
Та донесе студна вода,
И на Бранка чаша дава.
Бранко вода не си гледа,
Но си гледа слънцу сестра.
Той посегна с дясна ръка,
Та улови за ръчица,
За ръчица, през половинка,
И я метна в свои скути,
И си тръгна по друмове.
Насреща му ясно слънце
И на Бранка проговаря:
— Добра среща, Бранко юнак!
Ти надмина ясно слънце,
Нек ти халал слънцу сестра.
Тебе пеем, добър юнак,
Тебе пеем, бога хвалим.

Изпял я дядо Кънью, с. Подвес, допълнил е дядо Денчо, с. Какрина. Сро варианти в СбНУ, III, 12; XII, 3; XIII, 10; Ат. Ил. № 6, 56

Единадесета песен

Рабро юнак с коня си пали и гаси Гюргюмграда

(Мелодията е подобна на тая в СбНУ, XI. 44, №6.)

— Станенине, Господине,
Коладе ле[25]
Господине, болярине!
Задала се ясна звезда
Низ хубаво равно поле,
Край хубава Гюргюмграда
Не е била ясна звезда,
Но е било добър юнак,
Добър юнак, Рабро юнак,
С своя коня, вихогоня
Коня боде, кон въздиша,
Кон въздиша син-бял памък,
Ще запали Гюргюмграда.
Излезнали са гюргюмянци,
Гюргюмянци стари хора,
Та се Рабру милно молят:
— Ой те тебе, Рабро юнак!
Не гори ни Гюргюмграда.
Ще те дарим добра дарба:
Три товара сухо злато
Рабро юнак не склонява.
Коня боде, кон въздиша,
Кон въздиша син-бял пламък,
Та ще пали Гюргюмграда.
Излезнали са гюргюмянки,
Гюргюмянки стари баби,
Та са Рабру милно молят:
— Ой та тебе, добър юнак,
Не пали ни Гюргюмграда,
Ще те дарим добра дара;
Най-хубава гюргюмянка,
Гюргюмянка, малка мома.
Склони ми се Рабро юнак.
Коня боде, кон издиша,
Кон издиша тъмна мъгла,
Тъмна мъгла, ситна роса,
Та угаси Гюргюмграда
На си зема малка мома
Тебе неем, добър юнак,
Тебе неем, бога хвалим

Изпял дядо Къньо, с. Подвес; допълнил я дядо Кольо, с Колибите, Троянско Срв вариант в СбНУ, VIII, 14.

Дванадесета песен

Пейо юнак гони сур-елена

Пее се на войвода, на селянин, който обича да язди на кон и да ходи на лов Днеска се пее на офицерин

(Мелодия, подобна на тая в СбНУ, XI, №6 .)

— Станенине, Господине,
Коладе ле[26]
Господине, болярине!
Изяздил е Пейо юнак,
Изяздил е врана коня,
По планини, по рудини
Да си лови дребна лова,
Дребна лова яребици,
Ощ по-ситна преперици.
Не найде си дребна лова,
Но изкара сур-елена.
Изкара го, подгони го,
По планини, по рудини,
По усои, по присои.
Пейо гони, елен бяга
Елен бяга, назад гледа

[25] „Коладе ле" се повтаря след всеки стих.
[26] „Коладе ле", се повтарят след всеки стих.

И на Пея проговаря:
— Ой те тебе, Пейо юнак!
Не мори си враня коня,
Врана коня и сам себе!
Не съм елен за ловене
Не съм елен за ден расъл,
Не съм елен едногоден;
Но съм елен троегоден
Аз съм елен от кошута,
От кошута първотелка,
Първотелка, първескиня.
Три години мляко сисал,
Мляко сисал, трева пасъл,
По планини, по рудини
Сол съм лизал по кърмила,
По кърмила яловарски.
Вода пиял по езера,
По езера самовилски
Не мож мене ти да стигнеш,
Ни да стигнеш, ни да хванеш
Пейо юнак отговаря:
— Бягай, бягай, сур-елене!
И да бягаш, ща те хвана.
Кон ми не е за ден расъл;
Кон ми не е едногоден
Но е расъл за три годин
Мляко сисал от аткина,
От аткина първескина,
Първескина, първождребка.
Три години зоб е зобал,
Зоб е зобал, зоб белия.
Вода поен руйно вино.
Бягай, бягай, ще те стигна
Подгони го и сгони го,
Татък долу на белилки,
Към белилки, към перилки;
Дека моми платна белят,
Дека булки ризи перат.
Провикна се Пейо юнак:
— Ой ви вазе, малки моми,
Малки моми, сестри да сте;
И ви булки, снахи да сте
Разпрягайте бели платна,
Бели платна, тънки ризи,
Напрарете вита стряга
Бели платна, тънки ризи,
Уловили сур-елена.
Всекиму е дялба делил:
На вси моми, на вси булки;
Мома Види дял не стигна.
Викна мома, та заплака.
Проговаря Пейо юнак:
— Мълчи, мълчи, Видо моме!
Да уловим сур-елена!
Всекиму ще дялба дели.
Разпрегнаха бели платна,
Аз съм самси дял на тебе,
Аз на тебе, ти на мене.
Па си сегна с дясна ръка,
Та я хвана през полвинка,
И я метна отпреде си,
И заведе в свои двори
Тебе пеем, добър юнак,
Тебе пеем, бога хвалим

Изпял дядо Кольо, [illegible] Колибите, Троянско; доизпълнил дядо Кольо, с. Подвес. Срв. варианти в СбНУ, I, 14; III, 11, 12; IV, 13; V, 8, 13; XII, 4; XIII, 6

Тринадесета песен

Данко юнак зима мома Деледнмка

Данко юнак се сгодил за девойка Деледимка долноземка, па поканил слънцето, месеца, звездите и белия вятър, а така също поканил и свети Илия гръмовник, или гръмоломник. Деледимка е от долния свят.

И тая песен е една от юнашките ни песни. Нашият юнак Данко отива в долния свят и оттамо взема мома Деледимка.

(Мелодия, подобна на тая в СбНУ, XI, 44, №6.)

— Станенине, Господине, Коладе ле, Господине,
Коладе ле!

Посгодил се, Коладе ле
Данко юнак, Коладе ле
За девойка „ Деледимка, „
Деледимка, „ долноземка. „
Ка се сгоди, „ той се върна „
И калеса, „ и покани: „
Ясно слънце „ за стара кума, „
Ясен месец „ за подкума, „
Ясни звезди „ за свахици „
Тих бял вятър „ за мил девер, „
Свети Илия „ гръмоломник, „
За побащим „ стар старея. „
Па отишли „ в долна земня, „
Да си земат „ Деледимка. „
Дочекала ги „ Гинка змейца, „
Дочекала, „ нагостила. „
Яли, пили „ до три дена, „
Па си зели „ Деледимка, „
И довели „ на Данкови, „
На Данкови „ равни двори. „
Тебе пеем, „ добър юнак. „
Тебе пеем. „ бога хвалим. „

Изпял я дядо Денчо, с. Какрина; допълнил я дядо Тамян Рогев, с Враняк, Оряховско. Срв. варианта СбНУ, VII, 5

Четиринадесета песен

Павел юнак се сгодил за мома презморка, през Бяло море, и отива да я вземе. Поканил пак слънцето, месеца и тихия бял вятър (юга) и свети Илия гръмоломник.

(Изпял я дядо Мило Стоянов, с. Бяла Слатина, допълнил я дядо Цако, с. Колибите, Камен дол. Срв. варианта в СбНУ, V, 12.

Петнадесета песен

Храбро юнак иска да земе мома презморка, през Бяло море, но турнали му такъв облог: ще я земе, ако преплава Бялото море.

Храбро юнак се хвърлил в морето и го преплавал, та зел малката мома.

(Изпял я дядо Кънъо, с. Подвес; допълнил я дядо Дамян Рогев, с. Враняк. Срв. варианта в СбНУ, III, 14.)

На мома

Песните, които се пеят на мома, са най-разнообразните и най-многобройните от всичките коледни песни.

Аз записах десетина такива. От тях тук излагам цели само няколко, които намерих за най-хубави и интересни.

Шестнадесета песен

Момата прави облог със слънцето

(Мелодия, сходна с тая в СбНУ, XI, 44, № 5.)

Похвали се малка мома,
ей Коладе ле, мой Коладе.[27]
Че е мома най-хубава,
Най-хубава, най-гиздава,
По-хубава от слънцето,
По-гиздава от брата му,
От брата му, от месеца.
Де я дочу ясно слънце,
ей Коледе ле, мой Коледе.[28]
Та на мома проговаря:
— Ой те тебе, малка моме!
Нека сторим вяра, клетва:
Да се двама ние личим,
Да се личим, да се красим,
От изтока до запада.
Влезна мома във келери,
Та облече свилно рухо
И накити бяло лице;
Па излезна във ливада
Да се личат по хубости.
Изгреяло ясно слънце,
Изправила се малка мома
Срещу това ясно слънце,
Та личили по хубости.
Дойде мома по-хубава,
По-хубава от слънцето,
По-гиздава от брата му,
От брата му, от месеца.
Загреяли до две слънца:
Едно слънце на небото,
Друго слънце на земята.
Изгорели копачите,
Копачите по нивите.
Изгорели жътварите,
Жътварите по полето,
Косачите по ливади,
Овчарите по пладнища.
Проговаря ясно слънце:
— Марй моме, малка моме,
Я влезни си във келери,
Че не можат да си греят,
Да си греят до две слънца.
Тебе пеем, малка моме,
ей Коладе ле, мой Коладе.
Тебе пеем, бога хвалим,
ей Коладе ле, мой Коладе.

Изпял я дядо Кольо, с. Колибите, Троянско; допълнили я дядо Кольо, с. Подвес, баба Жека, с. Риш. Срв. вариантите в СбНУ, I, 16; Ат. Ил., № 16.

[27] „Ей Коладе ле, мой Коладе" се повтаря след всеки стих.
[28] „Ей Коледе ле, мой Коледе" се повтаря след всеки стих. По всяка вероятност наличието на два припева се дължи на обстоятелството, че песента, е записана от трима певци от различни села.

Седемнадесета песен

Малка мома получава риза от св. Богородица

(Мелодия съща като оная в СбНУ, VI, 80, № 2.)

— Ой те тебе, малка моме!
Богдане ле, Коладе ле,[29]
Излезнала малка мома
С тънка риза копринена;
И шарена, и писана:
На гърде й ясно слънце,
На рамене — ясен месец,
По поли й дребни звезди,
Та си свети от хубости.
— Ой те моме, Чубравичке!
Кой ти уши тая риза,
Нашарена, написана,
И на игла изнесена?
Дали ти я майка уши?
Или ти я баща купи?
Или ти си сама уши?
Чубравичка отговаря:
— Ой ви вазе, коледарци,
Кат питате, ще ви кажа.
Родило се млада бога,
Млада бога и божича.
Поканиха вските жени,
Поканиха моя майка.
Та отиде със погача,
Със погача „повойница",
Моя майка мен отведе.
Заплака си млада бога;
Аз залюлах млада бога,
Залюлах го и запях му.
„Нуни, нуни, млада бога,
Млада бога и божича!"
Смилила се божа майка,
Та ме дари тая риза,
Нашарена, написана
И на игла изнесена;
На гърди й ясно слънце,
На рамене — ясен месец,
По поли й ситни звезди.
— Тебе пеем, малка моме,
Тебе пеем, бога хвалим.

Изпял дядо Дамян Рогев, с. Враняк; допълнила я баба Мария, с. Пашакьой. Срв. вариантите в СбНУ, III, 20; VII, 6; VIII, 4; Ат. Ил., № 70

Осемнадесета песен

Момата се облага със славея да се надпяват.

(Мелодията е прилична на тая в СбНУ, XI, 44, № 5.)

— Ой те тебе, малка моме!
Ой Коладе ле, мой Коладе,[30]
Седи мома в градинчица,
В градинчица, под люлчица,
Та си шие ситен ръкав.
И си шие, и си пее,
Чудна песен, дивна песен,
Та омая сив славейчец.
Проговаря сив славейчец:
— Ой те тебе, малка моме!
Нека двама да се надпяваме.
Ако мене ти надпееш,
Да ми режеш дясно крило;
Ако ли те аз надпея,
Да ти режа руса коса.
Пели малко, пели много,
Два дни, три дни и три нощи.
Сив славейчец глас изгубва,
Малка мома глас добива.
Надделяла малка мома
И ще реже на славея,
На славея дясно крило.
Пищи славей и се моли:
— Ой те тебе, малка моме!

[29] Думите „Богдане ле, Коладе ле" се повтарят след всеки стих.
[30] Думите „Ой Коладе ле, мой Коладе" се повтарят след всеки стих.

Не режи ми дясно крилце;
Ще зимувам в твойта пазва,
Ще летувам в твойта коса;
Ще излупя пъстри пилци,
Да ти пеем сутрин рано,
Сутрин рано на ставане,
Вечер късно на лягане.
— Хай на здраве, малка моме!
Тебе пеем, бога хвалим.

Изпял я дядо Кьньо, с. Подвес; допълнили я дядо Кольо от с. Колибите, Троянско, и баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, Оряховско. Срв. вариантите в СбНУ, VII, 8; VIII, 17; IX, 4; XIII, 128; Ат. Ил., №34

Деветнадесета песен

Мома град градила — града Тирадина. Градът е бил с три порти. Първата да влизат *женихлите* (сватовете); през втората да влизат сватбарите; през трета да влезне първо либе.

(Изпяла я баба Мича Илийчева, с. Козар Белене; допълнил я дядо Кольо, Колибите, Троянско. Срв. варианта в СбНУ, VIII, 19.)

Двадесета песен

Сънят на момата

Момата сънувала чуден сън. Сънувала е тъмна мъгла, в мъглата нова кула, в кулата до три китки: първа китка — ран босилек, втора китка — жълта ружа, трета китка — ален божур. Никой не е можал да го разгадае; разгадала го божа майка. Тъмна мъгла била тежка сватба, кулата била сватбарите, а трите китки означават: първата китка — младоженека; втората — сама момата, а третата — млад деверко.

(Изпяла я баба Каля, с. Къзъклисе; допълнили я баба Морфа, с. Дерекьой, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка. Срв. вариантите в СбНУ, III-16, VI, 3.)

Двадесет първа песен

Момата плаче, че искат да я женят, а тя още не е довършила даровете си.

(Изпяла я баба Дона Узун-Николова, с. Шипка; допълнили я баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, дядо Денчо, с. Какрина. Срв. вариантите в СбНУ, III, 17; VI, 6; VIII, 26; X, 6; Ат. Ил., №100, №115.)

Двадест втора песен

Грабват момата.

Момата е хубава и я искат, но тя не рачи да отиде за никого, защото си чака свое първо либе; тогава я грабват насила.

(Изпял я дядо Петко, с. Горна Кремена; допълнили я: дядо Цако от Колибите Камен дол, Тетевенско, баба Мария Сив-Конова, с. Моларот; баба Мнча Илийчева, с. Козар Белене, ми изпя вариант от същата песен. Срв. вариантите в СбНУ, III, 17; VII, 7; XIII, 7; Ат. Ил., №71.)

Двадесет трета песен

Двата гълъба и малка мома.

Два гълъба кацнали в градинката на момата и ронят цъфналия ран босилек. Тя ги пъди.

Обаче това не са били два гълъба, но са били два годежника (момци), които са дошли да искат момата.

(Изпяла я баба Мария Титьовата, с. Тодьовци; допълнила я баба Дона Узун-Николова, с. Шипка. Срв. варианти в СбНУ, III, 16; VIII, 25.)

Баба Рада Тоньова, с. Търново при Сеймен, ми изпя друга съвършено нова в същия мотив.

Двадесет четвърта песен

Сокол гони пъстра птичка

Сокол гони да улови пъстра птичка и тя намерила убежище в цветето на момата и се скрила в него. Момата видяла и отишла да я пъди. Птичката й се моли да я не пъди и й обещава да влезне в нейния *ковчег* и в даровете й момински ще излупи пъстри птици, които ще й пеят сутрин рано.

Сутрин рано, кога става,
Вечер късно, кога ляга.

(Изпяла я баба Мария, с. Пашакьой; допълнили я баба Мария Титьовата, с. Тодьовци, Еленско, и баба Каля, с. Къзъклисе. Срв. вариантите в СбНУ, IV, 12; Ат. Ил., № 28.)

Двадесет пета песен

Мома град градила и облог давала.

Мома град градила и правила облог, че тогова ще вземе, който разруши нейния град. Наело се лудо младо, та разбило града й, но тя му предлага нов облог: който насади по море лозе и край брега дюли и й донесе в кошница грозде и в кърпа дюли, него ще

земе. Наело се лудо младо, насадило по море лозе и край брега дюли и донело в кошница грозде и в кърпа дюли. Момата се отметнала и положила нов облог: който усуче от пясък въже, той ще я вземе. Наело се лудо младо и усукало от пясък въже,но момата пак се отметнала и положила нов облог: който направи лък и стрела и устрели синьо небо и удари ясна звезда — той ще я земе. Наело се лудо младо, та направило лък и стрела, но вместо да устрели синьо небо и да удари ясна звезда,то устрелило малка мома; устрелило я в клето сърце.

(Изпяла я баба Дона Узун-Николова, с. Шипка; допълнили я и варианти продиктували: баба Добра, с. Твърдица, баба Морфа, с. Дерекьой, баба Рада, Панагюрище. Срв. вариантите в СбНУ, VI, 5; IX, 10; X, 6.)

Песните, посветени на момата, на нейната хубост, на нейната сръчност, на гласа ѝ, на градинката ѝ, на цветята ѝ, на облеклото ѝ, на накитите ѝ и пр., са много и разнообразни.

Обаче не всички са коледарски песни. В сборниците ги има много, но те са погрешно отнесени към коледарските, защото много от тях са великденски, други гергьовски, трети спасовски, а четвърти — любовни хороводни. Аз употребих всичко свое старание да ги разпределя според указанията на бабите така, както са се пели тия песни преди 100—150 г. И това разпределение ще бъде най-близо до истинското някогашно първобитно разпределение.

Двадесет шеста песен

На булка, която се оженила същата есен до Коледа.

(Мелодия, подобна на тая в СбНУ, VI, 79, №1; а също и на мелодията в СбНУ, XI, 44, №5 .)

— Станенине, Господине!
Ой Коладе ле, мой Коладе.[31]
Бранко юнак коня кове
И си гужда сребро плочи,
Сребро плочи, злато клинци.
Срещу него Бранковица,
Бранковица, млада булка.
Бранко юнак проговаря:
— Ой те тебе, млада булке,
Млада булке, Бранковице!
Да си сгана ситна роса,
Да нарося прашни друми,
Да не прашиш свилно рухо.
Ако удариш долни друми,
Не стой, либе, срещу мене,
Да не мятам мои очи,
На твоето бяло лице,
Ще убода врана коня.
Бранковица отговаря:
— Кови, кови първо либе,
Първо либе, Бранко юнак,
Ти не бой се зарад коня;
Само моля да ми кажеш
Кои друми ще удариш:
Дали горни или долни?
Дали кални или прашни?
Ако удариш горни друми,
Горни друми, прашни друми,

[31] Думите „Ой Коладе ле, мой Коладе“ се повтарят след всеки стих.

Долни друми, кални друми,
Да си стана ясно слънце,
Да изсуша кални друми,
Да не каляш коню плочи,
Коню плочи чисто сребро,
Коню клинци сухо злато.
— Тебе пеем, млада булке!
Тебе пеем, много здраве!
От бога ти много здраве,
А от нази веселие!

(Изпели я баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Неда Кирчева, с. Марян, баба Мома Стефановица, с. Голъвци, Еленско. Допълнили с вариации баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, баба Калинка Кенева, с. Подвес, Карнобатско. Нови вариации с нови мотиви съобщили и изпели: баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко, баба Добра, с. Твърдица, и баба Мария Стоянова, с. Пашакьой, Ямболско.)

Двадесет и седма песен

На младоженек, оженен тая есен до Коледа

(Мелодия, подобна на тая в СбНУ, XI, 44, №6.)

— Станенине, Господине!
Коладе ле.[32]
Походи Стоян, походи,
Надолу с вакли овнови.
Посади Стоян ябълка
У сухо доле без вода.
Минало, що се минало,
Отиде Стоян да види,
Що е станала ябълка.
Когато Стоян погледна,
Ябълка се е хванала,
Пуснала листе сребрено,
Цъфнала цветец маргарит,
Вързала златни ябълки.
Обрал е Стоян ябълки
И ги отнесе дома си.
Кога се Стоян зажени,
Ябълки си нареди
По честни златни трапези.
Трапеза да му веселят,
Веселят още да красят
Тебе пеем, младоженко!
От бога ти много здраве,
От нази ти веселия!

Изпели я: баба Каля, с. Къзъклисе, баба Десна, с. Деремахле, Къзълагачко; допълнили с вариации: баба Дона, с. Шипка, баба Дона, с. Карабунар, Бургаско. Срв. вариант у Ат. Ил. № 109

Същата песен се пее и на сватба, когато слагат на трапезата пред кума *каниската* (обреден сватбарски хляб, накичен с вар рак, китки и по средата златна ябълка).

Двадесет и осма песен

На двама братя близнаци

(Мелодия, подобна на оная в СбНУ, VI, 75, № 1.)

Станеници, два боляра,
Коладе, мой Коладе.[33]
Два боляра, два сокола.
Чува майка два гълъба,
Два гълъба, два сокола.
Един син е сив бял гълъб,
Друг син е сив бял сокол.
Гълъбенце овци пасе,

[32] „Коладе ле" се повтаря след всеки стих.
[33] Думите „Коладе, мой Коладе" се повтарят след всеки стих.

Овци пасе, ниви оре,
Та си храни стара майка;
Соколенце с турци ходи,
С турци ходи, бой си бие,
Та си държи голям тимар
Дойде време да се жени,
Да се жени гълъбенце,
Али няма двесте гроша,
Двесте гроша, триста груди (аспри),
Да заплати тежка сватба.
Отиде си при свой братец,
При свой братец соколенце
И му тихо прогогаря:
— Ой те тебе, сив соколе,
Сив соколе, мой мил братец!
Дойде време да се женя,
Да се женя, да се домя,
Ала нямам двесте гроша,
Двесте гроша, триста груди
Да заплатя тежка сватба;
Да ми займеш двесте гроша,
Двесте гроша, триста груди,
Дой-ще лято и пролято,
Прода-ща си вакли овни;
Прода-ща си загария,
Ще ти върна и надвърна,
Двесте гроша, триста груди.
— На вас пеем до два брата.
Хай на здраве нека бъде!
От бога ви много здраве.

Изпял дядо Къньо, с. Подвес, допълнила баба Велика, с. Литаково

Двадесет и девета песен

На свещеник

(Мелодия, подобна на тая в СбНУ, XI, 44, № 5.)

Рано рани свети Петър,
Коладе, Коладе ле! [34]
Та отина у рай бойки.
Подир него глас се чуе
От негови стари баща:
— Стой, почекай, мили сине,
И аз с тебе в рай да дойда.
Свети Петър отговаря:
— Назад, назад, стари тейко!
Пътя нямаш, място нямаш,
Място нямаш, в рай да бъдеш.
Някога си оран орал,
Сънори си преоравал;
Някога си кръчмарувал,
Вино с вода си размесвал.
Пак си тръгна свети Петър.
Подир него глас се чува
От негова стара майка:
— Стой, почекай, мили сине!
И аз с тебе в рай да ида!
Свети Петър отговаря:
— Назад, назад, мила майко!
Пътя нямаш в рай да дойдеш.
Ти си брашно продавала,
С пепел си го размесвала.
Пак си тръгна свети Петър.
Подир него брат му вика:
— Стой, почекай, мили брате.
И аз с тебе в рай да дойда!
Свети Петър отговаря:
— Назад, назад, мили брате!
Пътя нямаш в рай да дойдеш.
Някога си стадо пасъл,
Чужди овци си примесвал.
Пак си тръгна свети Петър.
Подир него глас се чува
От негови мили стрико:
— Стой, почекай, свети Петре!
И аз с тебе в рай да дойда!
Свети Петър отговаря:

[34] Думите „Коладе, Коладе ле“ се повтарят след всеки стих.

— Назад, назад, мили стрико!
Пътя нямаш в рай да дойдеш
Някога си питропувал,
От черквата скритом зимал:
Пари, восък, бели темян.
Пак си тръгна свети Петър.
Подир него глас се чува
От негова мила снаха:
— Стой, почекай, свети Петре,
И аз с тебе в рай да дойда!
Отговаря свети Петър:
— Върни, върни, мила снахо!
Пътя имаш в рай да дойдеш,
Място имаш в рай да бъдеш.
Ти си вълна продавала,
Въз рунце си придавала;
Брашно ти си продавала;
За подсявка си наддавала
Сираци си приглеждала,
Просяци дарувала.
Поведе я свети Петър,
Та заведе във рай божи
— Тебе пеем, стар духовник
Тебе пеем, бога хвалим.

Изпял я дядо Кънью, с. Подвес; допълнили: дядо Калчо, с. Горно Павликени, дядо Георги Вълов, с. Брусен, баба Мария Сив-Конова, с. Малорат. Срв. варианти в СбНУ, I, 14; IV, 6; V, 17; VII, 9; VIII, 19; X, 25, Ат. Ил., № 29, 75; Мил., № 44

Блажанки, слави, благословии. Като свършат коледарците своите песни, иде ред на блажанките или славите.

Блажанките изказва четникът или куда-башията. С тях се завършва обредът на коледните песни.

Тия блажанки някога са били дълги и обемали всички благопожелания. Днеска много от тях са забравени, затова и в разните села и краища всичките блажанки, земени отделно, са непълни.

Аз се постарах чрез вещите коледарци и четници, които са ходили коледарци като момци, да събера тия откъслеци от блажанките и да съставя едно цяло. Моите изложени блажанки са тия, които са изказвани преди 100—150 г., значи най-близо са до старинските коледарски блажанки. Като се свършат песните, четникът или куда-башията ще излезне малко напред, близо до трапезата, поема кравая, ще свали калпака си и ще почне блажанките:

На домакина

— Ой ви, момци коледарци!
Къде пътя пътувахме,
Къде богу богувахме;
Тъмни нощи прехвърлихме,
Кални друми притъпкахме,
Мед и масло пребъркахме,
Смилни китки изкривихме,
Дрян-криваци поломихме,
Та дойдохме в среди нощи,
В среди нощи, полунощи,
И се спряхме в равни двори,
На тоз наш стар старея
Дваж тропнахме, триж викнахме.
Ний мислихме, че е сърдит,
А той беше весел и превесел.
Та отвори чемшир-порти,
Чемшир-порти, стари врата,
Ни прикани на трапези,
На трапези шестореди,
Шестореди, седмополи,
Де ядеше мрена риба
И пиеше руйно вино.
Му попяхме на весело
Стари песни коледарски.
Той се много развесели,
Та засука свилни скути

И си спретна бели ръце,
Бели ръце, лебедови,
Та ни дари добра дара;
Добра дара, пещник хляба,
Пещник хляба, превит кравай.
На кравай сребро, злато,
Сребро, злато кръст-дукато.
Той зарадва коледарци,
Него господ да зарадва!
— Кажете дружина: Амин!
(Всички извикват: Амин!)
Него господ да зарадва:
Да му дойдат от три страни
Три бъклички, калеснички:
Една — деца да кръщава,
Друга—млада булка да венчава,
Трета—по-стара (булка)
да прощава.
— Речете дружина: Амин!
(Всички извикват: Амин!)
Него господ да зарадва:
С доброчестни синове,
С доброчестни дъщери,
Със оратни волове,
Да си орат черни угар,
Да си сеят бяла пшеница,
Да я жънат малки моми,
Малки моми криволейки,
Млади момци кривошапки.
— Речете дружина: Амин!
(Всички извикват: Амин!)
Него господ да зарадва:
С два коня, два сокола,
Да си ходи в равно поле,
Да обиди желти ниви
Да отиде на планина,
На високо тамо деле,
Дека божа майка дели:
Сребро, злато, мед и масло.
Кому с шлючка орехова,
Кому с лъжица чемширова,
Кому с паница позлатена
А наш стар старея
Да го дари цяло кило,
Дето се с ръка не подига,
Дето се на гръб не товари
А се дига и товари
С нови кола позлатени,
Със два бивола тригодишни.
— Речете дружина: Амин!
(Всички извикват: Амин!)

На домакинката

Тоз кравай:
Коя го вила и китила,
Бог да я надари:
Със щерки златокоси,
Със синовци сребролъки
— Речете дружина. Амин!
(Всички извикват: Амин!)
Кои ръце са го сяли:
Да са велики и честити!
До лактите посребрени,
До нокътите позлатени!
— Речете дружина: Амин!
(Всички викат: Амин)
(Издига кравая високо.)
— Тоз кравай:
Сят, пресят, вит превит!
Пред бога печен,
На нас наречен
Колко зрънца са у него:
Мляти и премляти,
Вяти и превяти,
Сяти и пресяти —
Толкоз здраве, чест и спор
в тая къща
— Речете дружина: Амин!
(Всички викат: Амин!)

На момата

Коя го месила,
Да се носи и подноси:
Като мряна риба в дълбине,
Като орел във висине,
Като сокол във пустиня,
Като елен в планина,
Като кукувица из зелена гора,
Като яребица из зелена трева,
Като паун из болярски двори,

Като годеница по бащини двори
с шарени поли;
Като мома с криво перо позлатено!

— Речете дружина: Амин!
(Всички викат: Амин!)

Поема парата с два пръста, издига я и блажи:

Туй дукато:

Ако е медено — медна му кошара;
Ако е злато — златна му кесия;
Ако е сребро — сребро се ляло и ковало;
Като лед по вода,
Като лист по гора,
Като водица под воденица.
Сребро и злато се ляло и преляло,
И през прагове му преливало.
Да му се лее и белее:
Като зиме ледец,
Като лете цветеп.
Злато и сребро се ляло,
Та му кола посребрили!
—Речете дружина: Амин!
(Всички извикват : Амин!, и запяват в хор):
— Колко звезди по небето,
Толко здраве в тая къща, Коладе ле, мой Коладе!

След това коледарците излизат с песен в хор:

—Рой, рой, момне ле!
Ти русокоса девойко,
Тънка висока тополо,
Бяла червена ябълко!

(Слушани от дядо Мило Стоянов, с. Камено поле, дядо Демян Рогев, с. Враняк, Оряховско, дядо Калчо с. Горно Павликени, дядо Цако, с. Колибите Камен дол, Тетевенско, дядо Стойко, дядо Денчо, дядо Христо, с. Какрина, Ловчанско, дядо Колью, с. Мъглиш, дядо Георги Вълков, с. Брусен, Тетевенско, дядо Петко, с. Горна Кремена, Врачанско, дядо Къньо Христов, с. Подвес, Карнобатско. Срв. вариантите в СбНУ,I, 7, 8, 9; III, 4; VI, 3, 4; VII, 3, 4; VIII, 28, 29; IX, 8, 9; X, 5; XI, 8.)

Като излезнат коледарците, вече се счита, че Бъдни вечер е минала, че мръсните нощи са почнали.

Всичко се дига, всичко се разтребва; всички си лягат, ако още черква не е почнала; ако ли е вече почнала, по-старите отиват в черква, а по-младите — жените, почват да шътат из къщи и около огнището.

Всички могат да легнат, ако още е много рано, един обаче, който е отреден да бди, седи край огнището и гледа бъдникът да не угасне; той трябва да гори цяла нощ.

Тая нощ в някои села има някакви интересни обичаи, във всяко село различни. Ето тия обичаи, които аз срещнах.

В с. Желява, Софийско, а така и в околните села има такъв обичай: преди да седнат да вечерят, жените, децата, па и мъжете сядат на дарака да повлачат малко вълна. От тая вълна изпредват конец; тоя конец на Коледа рано сутринта турят на един от кошерите (пчелите). Това се прави да не бягат рояките (изроените млади пчели) и да не урочасват кошерите.

В с. Топлеш, Габровско, трапезата се не дига, а стои цяла нощ.

В гр. Тетевене тая вечер мият паниците и помията на другия ден хвърлят в курника и по дърветата. Това правят, та кокошките да не мрат, а дърветата да връзват плод.

Медът, който е каден на трапезата, се скътва за цяр; с него мажат децата, когато се шарят.

В с. Твърдица от тая вечер, та до Водици нито перат, нито мажат.

В с. Байлово, Софийско, тая вечер заплашват дърветата, които са ялови, та да раждат.

В с. Лесидрен, Тетевенско, кое дете се роди тая вечер, мъжко или женско, кръщават го не с друго име, а само Христо или Христина.

В с. Барнево, Софийско, от помията на паниците си мият очите; това правят да не влизат през лятото в очите им мушички. От сламата дават на стоката да яде; занасят от нея малко, та запалят, дето е стожерът; а малко скътват в гредата на къщата.

В Прилеп тая вечер ще се ходи при всяко дърво, което не ражда, и го плашат, че ще го отсекат, ако не роди през идещото лято (СбНУ, VIII, 142). Също както се прави и в Байлово, Софийско

г) Мръсници

Това са дни от Бъдня вечер до Водици, т. е. 5 януари, когато мине кръстът. Тия дни имат няколко названия: *Мръсници*, *Мръсни дни*, *Бугани дни* (Ахърчелебийско, Бургаско и др.), *Некръстени дни* (Пиротско, Нишко, Вранянско, Гургусевецко, Царибродско), *Караконджови дни* (в Разложко).

През тия дни има обичаи, които са установени от народното вярване. Така народното вярване забранява да се перат ризи, да си мият главите жените и да си плетат косите. Също не бива да се маже стена и да се чисти.

В Пиротско, Нишко, Царибродско си не мият главите, защото вярването утвърждава, че който си мие главата през тия дни, заболявал от лошата болест, която тука се казва *нижда*; поради същата причина не перат и ризи. (Срв. СбНУ, VI, 90.)

Във Велес през всичките Мръсни дни жените не работят женско ръкоделие, защото св. Богородица е още лехуса (Срв. СбНУ, VII, 127.)

В Прилепско през Мръсните дни не работят, защото лозето щяло да *пръвнее*, т. е. да ражда рядко, грахнато; нямало да има набити гроздове. (СбНУ, VIII, 142.)

В Щип не перат, защото водата не била кръстена (СбНУ X, 122.)

В с. Твърдица през Мръсните дни не перат, ни метат. Празнуват от падаеща болест.

През тия дни не бива да се събират мъж и жена, защото дете, ако се зачне, лошо е. Ако е момче, ще стане хайдук, разбойник, курварин, пияница, изедник; ако е жена — ще стане курва, магьосница, изобщо лоша. (Баба Добра и баба Мария.)

В с. Лопян, Тетевенско, през тия дни, ако се роди дете, трябва да се лекува, защото иначе ако е момче, ще го залиби змеица, ако ли е момиче, ще го залиби змей. Лекуването става по тоя начин. Щом се роди детето, веднага три жени ще вземат вълна, ще отидат на комина и тамо ще изпредат вълната, ще я изтъкат и ще му ушият ризица. В тая ризица трябва да бъде облечено детето, щом се окъпе. Тая риза се казва *риза на Бъдня вечер*.

Има и песен:

— Казват, мале, думат ми:,
Че си ме родила на Васил,
На Васил, мале, на бъдня вечер,
Па не си ми, мале, ушила,
Ушила, мале, ризата.
Та затова ме, мале, днес либят
Четиридесет змейове.

Баба Гена Гелева, с. Лопян.

В с. Кипилово, Еленско, през тия дни седенки не правят и вечер никак не предат, защото е лошо. Който работел през тия вечери, разболявал се от тежката болест. (Баба Руса Славова.)

В с. Петково, Ахърчелебийско, вярват, че през тия Бугани дни ходят *буганци*. Тия буганци приличат на хора, но са с един крак, имали дълга брада, облечени в сини дрехи и яздили на кон. Щом мръкне, те тръгват да ходят по полето; те боравят само до първи петли, т. е. додето пропеят първи петли след полунощ. Който замръкне в полето или излезне нощно време из къщи, за да не го нападат буганците, трябва да носи видело (лампа с газ, свещ или борина). Ако някой няма светлина, той трябва да пуши с цигара или лула, та да святка. И от туй светулкане буганците бягат.

Буганците, като ходели и минавали край някоя къща, обръщали се към къщата и викали на хората:

— Керушу, керушу!

Куга са вудини?

Домашните, ако чуят това, трябвало да отговорят:

— Имаме си рабута;

Чукаме бял лук;

Ни можим да ви кажиме.

СбНУ, XIII, 21

Тогава буганците се плашили и бягали.

К а р а к о н д ж о, к а р а к о н д ж е р. Вярването утвърждава, че през Мръсните дни ходи тоя нечист дух, който носи туй название. От него и Мръсните дни в с. Драглище, Разложко, се казвали Караконджови дни. За тоя дух се говори в първата част на тая книга – вж. [Понятия и] вярвания [за невидимия свят] (стр. 304—305).

Караконджо излизал от голяма вечер и боравел до първи петли, т. е. додето пропявали първи петли след полунощ. Той възсядвал човека и го карал да обикаля цялото село и селския синор, землището. Щом пропеят петлите, той се изгубвал. Да не страдае човек от него, трябва да носи в пазвата си чесънов лук, каден на Бъдня вечер.

В с. Медвен, Котленско, вярват, че караконджерът ходел през тези дни и като срещне някого нощно време, възсядвал го и го карал да го носи край реката. Той бил покрит с трънe-бодли, та като възсядвал човека, бодял го с трънето и го обливал с кръв.

Посочи ми се такъв конкретен пример. Пенчо Златанов веднаж го нападнал караконджерът и много го мъчил; той бил сблян с кръв от бодлите му. (Съобщават баба Бойка Пенчева Баснатарка и баба Джеда Милкова.)

В с. Старо село, Тутраканско, преселени из Одринско още през Руско-турската война в 1828 г. през тия Мръсни дни освен

маскарадите, наречени тук *бръзая*, за които ще говорим тук долу, представляват и *караконджо*. Самия караконджо го правят изкуствено и ходят по селата. В 1904 г. аз придобрих за Етнографическия музей такъв караконджо, от който оригиналът е в произведената рис. № 148, в която се виждат формата и образът на караконджо.

Старци или джамали. През тия Мръсни дни ходят маскаради, наречени някъде *старци*, а някъде *джамали*.

Джамали или джумали е турска дума и означава туй, щото и старци в преносен смисъл, т. е. чудни неестествени лица, съчетание от човек и различни животни и птици.

Старците са маскирани лица, представляещи различни образи на животни, съчетани с птичи части, а надолу облечени с дрипи. Такива старци са представени в рис. № 145, 146 и 147.

Те ходят от втория ден на Коледа, па до вечерта срещу Водици, т. е. до вечерта 5 януари.

Един от тях е старец, а друг облечен в женски дрехи и представлява жена — негова бабичка. Те се съпровождат от 10- 15 души, също така маскирани. Те ходят по къщите и правят различни смехории, но и много неприлични работи.

Старецът най-напред благославя:

Да дава господ воловете от един *дзевгар* (чифт) хилядо да станат!

Да даде господ от една овца хилядо да станат!

Да даде господ от едно дете хилядо да станат!

Още други благословии [казва] и изрежда всичките родове домашни животни и недвижими имоти като: от едно лозе хилядо да станат, от една нива хилядо да станат и пр.

На всяка благословия всички, които стоят около старците, казват: „Амин!“

Такива старци аз срещнах в Трънско, Царибродско, Пиротско, както и Вранянско, Босилеградско. Тука освен старци за подигравка навярно населението ги нарича *празноглавци* или *оалци* (Горна Лисина, Босилеградско, дядо Никола). Старците носят дървени топузи, каквито се виждат в рисунките, които се казват *дзиндзи*. Носят още и дървени пушки. В представените рисунки се виждат пушките и топузите, па има и дървени сабли.

В Солунско, зад планина Нигрита, в с. Сухово тоже ходят такива старци през Мръсните дни. Там се казват *бабугери*. Те носят куки, каквито ще видим в нашите кукери.

В Драмско, в селата Просечен, Плевна и Волак, на Кръстовден, т. е. на Водици, 6 януари, няколко мъже се преобличали и маскирали по всякакъв начин. Едни ставали арапи, други хайдути, трети мечки със звънци и пр. И тука се наричат *бабугери*. Те ходят

по къщите и събират пари, които после дават на църквата. На другия ден, Ивановден, ходят с тъпани и даули и минават за последен път през цялото село. (ПСп, XXXVII—XXXVIII, 1891, в статията „Два санджака от Източна Македония".)

В Скопско през тия дни ходят също такива маскирани хора, само че тука ги наричат *джамали*. Те играят срещу Нова година. Един се облича в мъжки дрехи, а други в женски и се придружават от 20—30 селянчета; те ходят от село на село, та играят и събират пари и други вещи и неща.

Ако има повече такива дружини, гледат с най-голяма грижа да се не срещнат. Защото, ако се срещнат, ще гледат да си отнемат взаимно булката. И това предизвиква сбиване и борба. Всяка дружина ще гледа да запази своята булка, защото да се отнеме булката на една дружина това е голям срам за тая дружина; освен това тая дружина друг път не може да ходи на джамали.

В СбНУ, XI, с. 179, се разправя, без да се посочи именно в кое село е станало това, как две такива дружини се срещнали; в едната бил единият брат, а в другата — другият брат. Сбили се и така се случило, та тия двама брата [се] убили един другиго. Тамо, дето се убили, закопали ги и днеска се сочат гробовете им или мястото, защото гробовете са заличени. Туй място се казва *русалийски гробища*. Оттука излиза, че някога джамалите се наричали *русалии*.[35]

В Южна Македония от Енидже Вардар до Пела, по Солунското поле, по селата, тъй наречени Камбарбачки, и към североизток по Солено-горчивото езеро и Аврет Хисар и по цялата Кукушка каза според Шапкарев („Русалии", древен български обичай в Южна Македония, Пловдив, 1884, брошурка от 29 страници) съществувал обичай да ходят русалии от първия ден на Коледа до вечерта на 5 януари, т. е. цели 12 дни.

Русалиите съставляват дружина, всяка от 20 до 60 души момци или мъже от 20 до 40-годишна възраст. Всеки има свой другар, с когото неотлъчно ходи, така щото всяка дружина се състои от 10—30 двойки.

Дружината се предвожда от двамина—пак другари, от които единият се казва *прот* или *балтаджия*, а другият — *кеседжия*; после тая двойка иде втората, от която първият се нарича *юзбашия*. Освен тия главатари всяка дружина има трета двойка, наречена *чауши*, които вървят отстрани.

Всяка дружина си има 2—4 *слуги*, които носят вещите; има

[35] [Няма достатъчно основания да се приеме твърдението на автора, че някога джамалите се наричали русалии. Джамали и русалии по свой обреден смисъл и функции са два различни обичая.]

двамина *свирци* и двамина *тъпанари*. Освен слугите, свирците и тъпанарите всяка дружина има двамина (пак двойка) *калаузи*, които вървят напред пред дружината, та приготвят легловище или съгледват какво има напред.

Наредбата е чисто военна със строга военна дисциплина.

Всеки от русалиите е облечен чисто с бели *фустанели* (арнаутски), на гърдите си имат прекръстени две червени шамии, накитени с всякакви труфила — пари, мъниста, флорини и пр.

Всеки от дружината е въоръжен: балтаджията със секирата, която носи в дясната ръка, а всичките други с голи мечове, изправени с върховете нагоре в дясната ръка.

В дружината владее един ред, на който се подчинява всеки без роптание. Додето трае *русалията*, т. е. от Коледа до Водокръщи, никой от дружината не смее да говори, да се кръсти, да поздравлява някого и да си ходи у дома. Главатарите могат да говорят.

Те играят на танец, хора, но без да се ловят за ръцете. В някое село, ако пренощуват, всеки бива с другаря си и не смее да говори с никого. Ако пренощуват в село, отдето е родом някой, той не смее да си ходи у дома, а ще спи там, дето му е отредено легловище. Калаузите отиват напред и им приготвят квартира. Селяните ги приемат с големи почести.

Вярва се, че болен, ако играят над него и го кръстосват със своите мечове, оздравявал. Ако се срещнат две такива дружини, те се сбиват и дори падат убити. В местността Китаница между селата Елов дол и Долно Врабче, Радомирско, ми посочиха гробовете на паднали старци при една такава среща и последвалото сбиване.

Да не би да се срещнат, изпращат напред калаузите, та те известяват за идването на подобна дружина и тогава се заобикалят. Вода не газят, но се превозват или прескачат. Мъртвец ако срещнат, свалят го и го прескачат всички. Обяд ядат стоешком, а за вечеря — вечерят всички заедно. Дружината не смее да замръкне вън от селото, затова всякога гледа преди заход слънце да се прибере в село.

Като се свърши срокът, всички отиват в черква и влизат от левите — женски — врата и се нареждат от лявата страна на църквата. Всеки държи меча си изправен и пристъпват един по един при свещеника, който, застанал близо до олтара, чете всекиму молитва. След това свещеникът минава на дясната страна при владишкия трон и държи в лявата си ръка кръст, а в дясната китка босилек. Сега отново всички пристъпват един по един с изправен меч и с капа. Свещеникът поръсва всекиго. Поръсеният отива до външните врата и там си слага меча. Като се свърши поръсването, всич-

ки със свалени капи и със свещ в ръка пристъпват отново и целуват иконите, кръстят се и запалват свещ. Вече са опростени, вече отново са стъпили в общение с Христовата вяра.

После това излизат, опрощават се помежду си и всеки си отива у дома, дето го посрещат с радост, като че се върнал от война.

Който ходи в русалии, счита се като юнак, безстрашен, защото, както се спомена, има голяма опасност да се не върне вече жив, затова и когато тръгва, той се опрощава с всички, като че отива на битка.

И действително местности, които се срещат често под името Русалийски гробища, показват, че сбиванията и убиванията не са били редки и невъзможни случаи.

Тук описаните русалии в много неща приличат на кукерите и калушарите, които ще опишем по-долу.[36]

К о л е д а р ц и-м а с к и. В много места аз срещнах едно смешение между чисти коледарци и между чисти старци. Както видяхме, коледарците нямат в себе си нищо смешно, нищо преправено и те ходят само на Бъдня вечер, срещу Коледа, когато старците или джамалиите ходят през целите Мръсни или Погани дни. Но понеже и обичаят коледарци, и обичаят старци са на издъхване, то от двата обичая станало едно смешение. Такова смешение срещнах в Горна Баня и Суходол (Ссфийско), а такова смешение има и в другите села, дето освен коледарците ходят още: *старец*, *баба*, *трохобер*, *магаре* и пр., всички предрешени и окарикатурени, и правят всевъзможни смехории. В Брусен, Лопян и Лесидрен (Тетевенско) коледарци ходят, но главатарят им е предрешен в попско облекло и се казва *поп*; той води друго момче, наречено *котка*. Попът чете на комина, а котката мяучe; попът благославя: „Под крушица люлчица, в люлчица — момченце, момченце злат кръстец " (жито), т.е. да се раждат деца в къщи, а на нивата златни кръстци (жито).

Чисти коледарци са запазени в Русенско; с тях няма никакви смешници, нито правят смехории.

Б р ъ з а я. Както споменах по-горе, в Старо село, Тутраканско, преселени из Одринско, играят през Мръсните дни бръзая, което представлява някакъв си нечист дух, наречен *бръзая*. Представлява животно с птичи голям клюн, което е вързано и се води от дервишин.

Направата на бръзаята се вижда в рис. №143, а клюнът от-

[36] [Много подробно върху карнавалните игри, тяхната древна основа, функции, развитие и контаминации се спира М. *Арнаудов* (Кукери и русалии. Студии върху българските обреди и легенди, т. II, второ изд., С., 1972, с. 5—218), които вижда в русалните летни аналогии на кукерските игри.]

делно — в рис. № 144. Той е човек, облечен в черги и чулове, и ходи наведен като животно на четири крака. Клюнът е украсен с кърпи. Това е главата на птицата, която има рога.

Бръзаята води човек, преоблечен и представляващ дервишин, който в народните приказки се рисува свръхестествен човек. Тоя свръхестествен човек тук се нарича *ункешин*, дума не българска. С бръзаята има свирец, както се вижда в рис. № 143.

Бръзаята прави разни смехории и смешни игри; той клепе с дългия си клюн и издава глас животински, неразбран. Бръзаята ходи по къщите и играе. Подаряват й пари, брашно, боб, повесма и сланина.

Обичаят се прави за берекет, за здраве.

Понеже един човек не може да изтрае под тия черги и чулове дълго време, той се променява от време на време. Затова те съставляват една дружинка, като ходят след него, готови да го изменят.

Рисунката е снета в Български косуй, а има я в Долно Дряново и Старо село. Срещнах тоя обичай и в Арапово, Карловско; има го в Чирпанско, Хасковско, а разказаха ми, че го имало и в Дедеагачко в българските села.

В Марашки Тръстеник, Плевенско, ми разказаха за същия обичай, съществувал някога, а днеска загазен. Той обаче тук носел название *кьорава кобила* или *камила*. Тоя обичай се правел така. Взимат конска глава гола, само скелета, от полето, на умрял кон; взимат и конска опашка. Главата и опашката нагласяват на дърво, та да изглежда като животно. Сетне един човек, загърнат в чулове, държи туй дърво, също както и при бръзаята, и представлява животно с конска опашка отзад.

Другаде не срещнах тоя обичай.

д) 29 декември

В Родопите тоя ден празнуват и не работят нищо ония жени, които имат деца дребни до три години. Празнуват го, защото в тоя ден изклали децата във Витлеем (СбНУ, VIII, 141). Празнуват и не работят и помакините в Чепинско — селата Костандово, Дорково, Корово и др.

е) Сурваки

Черковен празник: Обрезание господне. Св. Васили Велики, архиепископ Кесарий — Кападокийски, живял във времето на императора Юлиана отстъпника и на Валента, в

5850 — 345 г. Управлявал е църквата Кесарии-Кападокии 45 г.

Народен празник: *Суроваки*, св. Васил, Васил. Срещу Суроваки се прави *втора кадена вечер*. Тая кадена вечер както по обредите, тъй и по обичаите се различава в много неща от първата кадена вечер или Бъдня вечер.

Трапеза. И тук има жертвоприношения и кадене, но няма ония неща, които видяхме при първата кадена вечер. Тук се кадят погача, млин, свинска глава.

Погача. Месят обреден хляб, но той не е квасник, а прясна пита или погача и тя трябва да бъде топла. Тая прясна пита няма никакви шарки. Тя е нашарена само с вилица или острушка.

В с. Литаково ми месиха баба Вълкана и баба Тодора такава прясна пита с шарка досущ подобна на хляба, представен в рис. №139. Като бъде прекадена питата, кравайчето се откройва с нож и на другия ден се гужда в кърмилката на воловете, а другата част се скътва за цяр.

В с. Клисура (баба Тота Яръмката), Панагюрище (баба Марина Добрева) и с. Белиците (Ихтиманско) ми месиха хляб тоже досущ подобен на хляба, представен в рис. № 150. И той е пресен хляб, погача.

В тая пита навсякъде гуждат сребрена пара. Когато прекадят трапезата, тая пита се разчупва на толкова къса, на колкото бъде наречено. Едно парче се нарича за къщата, друго за стопанина, трето за стопанката, четвърто за сина, за дъщери, за снахи, за всяко дете и т. н., колкото, челяд има в къщата; после се нарича на стоката. И после се гледа в кое парче се паднала парата — в това е късметът през настоящата година. Стопанинът я откупва и гужда в кесията.

В Панагюрище според баба Марина Добрева я дават в черквата за откупуване на греховете.

В Скопско пък или стопанинът я носи в кесията си, вързана с червен конец, или я връзват на гърнето, с което пият вино, та да е здрава и берекетна годината (СбНУ, XI, 179).

Жената, която меси тоя хляб, преди да си умие ръцете, додето са още тестени, ще отиде да пипне всяко плодовито дърво, за да ражда и да завързва много плод; ще отиде да пипне всеки кошер с пчелите, за да бъдат плодовити пчелите в роеване и да дават много мед. (Баба Марина Добрева, баба Дада Генчовица и баба Рада Толева, гр. Панагюрище.)

Млин (навсякъде в Източна България), *мйлин* (в Твърдица, Карабунар, Семисче (*бáница*) в Западна България), *плакьá* (в

Еленско), (*тутманик*) в Клисура, Копривщица, Панагюрище, есидрен, Брусен, Лопян, Тетевенско), *зелник* (в Коркина, Баланово и др., Кюстендилско), *булгурник* (в Хасковско) е първото ястие, което се кади и яде на тая Бъдня вечер.

Млинът, мѝлинът, баницата или плакьата се прави от печени на връшняк тестеви листове, помежду които има сирене, яйца и мас с пръжки (някъде). Тутманикът се прави от тесто, което се меси със сирене, яйца и мас, а после се разплесква като пита. Зелникът се прави от тестеви печени листове, помежду които се гужда зеле, спанак, праз или други зелени листа; туй зеле се гужда на средата, а краищата са подгънати; тия краища служат за хляб, а зелето за ястие; името си носи от зеле. Булгурник се прави от булгур, пържи се с яйца и мас, изтърсва се в тепсия и се пече под връшняк; след като се опече, още топъл полива се повторно с разтопено вряло масло и се яде с лъжица, а рядко с ръка.

В млина, тутманика, баницата или зелника гуждат малки клончета дрянови с пъпки; гуждат толкова подобни клончета, колкото са души в къщи, включително и тези, които случайно са отпътували на гурбет, с прибавка още и клончета: за бога, за стоката, за лозето. Тия клончета в с. Карабунар наричат *суровачки*.

Млинът, тутманикът или зелникът се яде с пръсти и който при откъсване залъка земе и клонче, гледат кое наречено клонче е откъснал. Най-напред от млина ще вземе домовладиката и гледат кое наречено клонче е зел; кое клонче се паднало на стопана, в него е късметът на къщата през годината.

Свинската глава е второто ястие тая вечер. Шипара са заклали за Коледа, но главата с краката сурови стоят за Сурваки. Срещу Сурваки ведно с други неща варят се свинската глава и краката. Като се още варят, гуждат в сока сол, чеснов лук и брашно и когато вече са сварени, изсипват сока в паница и правят от нея пача (*пихтия*). В някои места в сока надробват месото и кожата на главата, а мозъка, езика и челюстта с краката оставят настрана; някъде пък — в с. Тодьовци, Еленско, главата и краката, тъй както са цели, се прекадят, а отпосле начупват на късове и ги ядат.

Свинското месо никога и в никой случай и сбреди, както споменах по-горе, не се принася и кади; само в тоя случай свинското месо се принася и кади.

Интересно явление е, че на тая вечер свинска глава кадят и ядат и циганите в селата, били те християни или мохамедани.

Освен питата, млина, свинската глава с начата тая вечер на трапезата слагат още (в някои места) пак орехи, чеснов лук, кромид, мед; а в с. Марашки Тръстеник и Тетевен, както и в с.

Руслар, Варненско (преселени из Лозенградско), колят и кадят петел.

В с. Марашки Тръстеник, Плевенско, колят червен петел; колят го на прага на къщните или стари врата и го оставят да скача; сега гледат дали като скача, ще отиде навътре в къщи, или ще изскокне навънка. Първият случай означавал добро, вторият — лошо. Тоя петел се кади и яде, а главата скътват за цяр; в Тетевен я скътват и лекуват с нея кихавицата. В с. Руслар колят кокошка. В с. Клисура варят още сарми, но сега от месо с булгур или ориз.

В с. Марян, Еленско, гуждат и малко жито, та и него кадят. След прекадването всички хапнуват най-напред от житото.

К а д е н е т о. Когато е всичко готово, донасят пълежника и с него се кади; и тук кади най-старият мъж в къщи. Той после кади и стоката, и сградите.

След прекадването сядат да ядат.

Първият залък момите и момците скътват, та гуждат под възглавницата и гледат да помнят, като кого виждат насън да яде заедно; тоя момък или тая мома ще им е на късмет.

Който кихне на трапезата, харизват му туй, което ще се роди първо пролетта: яре, теле, агне, конче.

След вечерята смитат трохите и тая смет хвърлят в огъня, като наричат „Хайде да се ражда: вино, жито, коприна, тутун и пр!" (Перущица, Брястовица). След вечерята пукат дрянови пъпки и гледат чия пъпка пукне и подскочи, тоя ще бъде здрав и пъргав.

Някои обичаи, които се извършват през тая вечер, са неотемлема част от Василевата или Сурвашката бъдня вечер.

В с. Табачка, Русенско, играят хоро цялата нощ — за здраве и берекет.

В с. Тодьовци, Еленско, от кромида, който е кален, нарязват дванадесет търкалца, като наричат всяко на дванадесетте месеца; после гуждат на всяко колелце сол и го слагат на трапезата. Сутринта гледат дали солта на някое колелце се стопила. На който месец е наречено туй колелце и солта е стопена, през тоя месец ще бъде времето дъждовито: ако ли на наречения месец на колелцето солта не се е стопила, през тоя месец не ще има дъжд, времето ще бъде ясно, сухо.

Дъждът в зимните месеци означава сняг. Това е селска метеорология.

В с. Медвен тая вечер се измиват и оплитат косите, във водата, когато ще се топли на огъня, гуждат дрян.

В Рупчос тая вечер варят фасул и пекат два колака; единия ломят за мечката, а другия за вълка.

Когато ломят за мечката, славят тъй:

Е кугату сам пуд пок,
ти варх пок;
Е кугату сам фаф присойна,
Ти фаф усойна.
Е кугату сам на борцъ (бърдо),
Ти пуд борци.

Оттамо ще е излезнала и приказката:

„Бай ми, бабо, да ме не срещa“ — отговор, който е дал селянинът на оная врачка, която искала да му бае: ако го срещне мечка, да му не стори нищо.

А когато ломят за вълка, славят така:

През мурену лятълу,
Жер му фаф устата;
Госпук да му закувава устата,
Сас жилязни пирони,
И да гу засляпева и закюрева.

СбНУ, VIII, 141

Сурвакането е втората част от сурвашката бъдня или кадена вечер. Като пропеят първи петли, сурвакането почва. Сурвакарите, които са били готови, чакат да мине глуха лeба и щом първите петли пропеят, те тръгват по селото. Те са мъже. Някога са ходили женени, но млади мъже, а сега ходят момци или момчета, но не по-малки от 15—16-годишни.

Сурвакарите имат няколко имена. В с. Пашакьой, Къзълагачко, те се казват *сурваскари*, а пръчките—*сурваски*. В с. Бъзовец, Ломско (преселени от Румъния), те се казват *мяучкари* (защото когато ходят, те мяукат като котки). В с. Литаково, Орханиѐйско, те се казват *василари*. В другите места те се казват *сурвакари*.

Из пътя тия сурвакари мяукат като котки. Всеки сурвакар носи пръчка, наречена *сурвакница*, която е от дрян, сурова с пъпки. Тия пръчки се приготвят нарочно няколко дни преди Сурваки. Всеки момък, който ще ходи на Сурваки, гледа да украси своята пръчка колкото се може повече. В рис. № 149 са представени

три такива сурвакници, които придобрети за Етнографическия музей и от които е снета тая рисунка. В с. Семиче, Хасковско, ми дадоха сурвакница, изрязана във вид на палма, каквато се вижда в рисунката отдясно. Тя се казва и просто *сурва* в Хасковско; така се казва и в с. Руслар, Варненско (преселени из Одринско).

Някога, когато са ходили мъже-сурвакари, те са били не по-малко от 10—12 души. Тия сурвакари, както и старите, гледали са да се не срещнат. Срещнат ли се, те се сбивали. Особно сурвакарите от едно село са пазили да не дойдат в тяхното село сурвакари от друго село. Успеят ли сурвакарите от едно село да се вмъкнат в друго село, то за сурвакарите от туй село това се считало за голям срам. Ето защо много често е ставало сериозно сбиване. В Радомирско, в с. Дивля, при Врабчеиската река има гроб, наречен *сурвакарски гроб*, защото нещо преди 150 г., приказват старите, тук на това място се срещнали сурвакарите и се сбили, в което сбиване паднал убит един от тях и тука го закопали.

Като влезнат в къщи, сурвакарите ще шибат домашните и ще ги благославят. *Благанките* или сурваканията някъде са по-дълги, а някъде — по-кратки.

В Тодьовци и Марян, Еленско, сурвакарите *блажат* или *славят*:

Сурва, сурва година,
Весела година.
Голям клас на нива,
Червена ябълка в градина,
Жълт мамул на леса,
Голям грозд на лоза,
Пълна кесия със пари.
Живо, здраво до година,
До година, до амина!

Някои от сурвакарите, когато бързат, сурвакат накратко:

Сурва, сурва година,
Весела година,
Голям клас на нива,
Живо, здраво до година!
М-ы-й-й-у! или М-я-я-я-у!

В Ахъчелебийско, в с. Петково, сурвакарчетата са момчета от 6 до 10-годишна възраст; те ходят на дружинки по 3—6 души; като влезнат в къщи, те *жилкуват*, т. е. шибат всекиго от домашните с благослови:

Сурва година,

Весела година
И догодина със здраве!

По-възрастни момчета от 10 до 12 г. освен сурвакниците носят в джобовете си речни камъчета, които тука се именуват *папуне* Като влезнат в къщи и свършат сурвакането със сурвакницата, те хвърлят по едно камъче в огнището и говорят следната благословия:

Както тече реката през тез камъчета,
Тъй да потекат парите в кесията.
Както си тежат тез камъчета в реката,
Тъй да ти тежат парите в кесията.

Общата блажанка на сурвакарите е:

Сурва, сурва година,
Весела, весела година.
Голям клас на нива,
Червена ябълка в градина,
Жълт мамул на леса,
Голям грозд на лоза,
Пълна къща със деца,
Пълни обори със стока,
Пълна кесия със пари.
Живо, здраво до година,
До година, до амина!

Някога, когато са ходили мъже-сурвакари, не е имало никакви смехории и смешници. Но по-после и сега, както това вече споменахме за коледарците, почнал да се изражда и тоя обичай. Така днеска, освен дето не ходят вече мъже-сурвакари, а деца и момчета, но и самият обичай е получил на много места, в много села смешен, карикатурен образ. Така в много села аз срещнах сурвакарите в такава смешна форма.

Сурвакарите са трима, рядко шестима. Един от тях се казва *коте*, другият *магаре*, а трети *шиповичар*. Той предвожда другите. Той хлопа да му отворят, котето мяучe, а магарето реве. Шиповичарят носи две много дебели тояги, наречени *шипове*, защото на долния край са издялани като шипове остри, та се забождат в земята. С тия шипове „кова" магарето. Котето носи торба за *стръволинка*, т. е. месо, сланина, сирене и др.; магарето носи дисаги за брашно и други неща.

Като влезнат в къщата, после благословията шиповичарят „кове" магарето, а то реве, рита и прави други смехории, а пък котето мяучe и ходи из кюшетата да тършува, т. е. да дири къде има стръволинка.

Като свършат суроваканeто, сурвакарите почват, ако поиска

домакинът, да правят смехориите си. Котето ходи из къщи, мяучи и превръща паниците да търси „стръволинка", магарето реве и лята да го „коват".

Най-накрай ги даряват. На първо място иде сланина или свинско месо, но сурово; след това иде кравай, а после и други неща, па и пари.

Кравай сурвакарски срещнах няколко вида.

Краваят, представен в рис. № 150. Тоя кравай се прави от две тестеви пръчки: едната вътре, а другата отвънка. Вътрешната е пресечена с пръсти така, та изгледва като да е слепена от тестеви топчета; другата опасва първата, но краищата ѝ са несклопени.

Краваят, представен в рис. № 151, е дълга тестева пръчка, която се увива на колело няколко пъти.

Тия два кравая са месени в с. Смядово.

Краваят, представен в рис. № 152, е *кукла* с кръстосани краища. Тоя кравай се меси в с. Хърсово, Шуменско.

Краваят, представен в рис. № 153, е кукла. Тука тя се нарича *сурувишкар*.

Краваят-*колаче* е досущ подобен на колачето, което е представено в рис. № 3.

Колачето се дава на момчета сурвакари, а сурувишкарът се дава на момичета. В с. Белиците, Ихтиманско, ходят и момичета сурвакарки, дето ми и месиха хлябовете №153 и хляба, подобен на №3.

Пеене пръстените е обред, с който се свършва втората кадена вечер или Сурваки.

Пеенето на пръстените става по следния начин. Момите от една махала в селото ще се съберат в една къща, ще вземат бял котел, ще отидат да донесат прясна вода. Пази се обаче от тая вода никой да не пие, нито да бръкне в нея. Тая вода тука се казва *василева вода*. Тоя котел ще се сложи всред къщи и около него ще се съберат всички моми и момци от махалата и всеки е приготвил своя пръстен.

Една от момите ще клекне пред котела и ще поема от всякого пръстена му; тоя пръстен ще се спусне във водата. Като го пусне, момата ще разбърка водата на кръст и ще извика:

Здрава, здрава, Дойке ле, годинчица!
И ти здрава, и аз здра-а-а-ва!

Додето тая мома пуска пръстените, други няколко моми, хванати през рамо, в кръг около котела пеят:

Берете се, Дойке ле, малки моми!
Да пееме, Дойке ле, пръстените,
Сливи цъфтят в горна страна!

Не са сливи, Дойке ле, пръстени са
Девер сиаха, Дойке ле, води през мостове,
От хубости, Дойке ле, невестини,
Мостове се, Дойке ле, разлюляха

(Панагюрище, изпята от баба Мария Добрева Пейчовина в присъствието на баба Лада Генчовица Гиндилийска и баба Рада Иваница Толева, 14 авг. 1898 г.)

След това покриват котела с една бяла кърпа или с месал, изнасят го навън и го гуждат да пренощува под звездите.

На другия ден много рано, у зори и преди слънце, същите моми и момци се събират в същата къща. Внесат котела в къщи, гуждат под него ячмик. Сега се нареждат около котела на кръг, уловени за раменете, а едно малко момиче, малко забулено с кърпа, сяда край котела. То в дадения случай се казва *булка*. Другите моми играят тихо хоро и пеят **припевките**. При всяка припявка булката бърка в котела и изважда който пръстен налучи. Гледат всички чий пръстен е изваден и сравняват с припявката, та разгатват кого ще земе момата или момъкът.

Във всички села не се върши тоя обред еднакво.

В с. Желява, Софийско, срещу Васил мома майчина и бащина зима бял котел, сипва в него овес и го прекрива отгоре с кърпа. Придружена от други моми, които ще си дават пръстените, отиват на чешмата.

Из пътя до чешмата пеят:

Излязла е Василия,
Василия, мала мома,
На голямото буйище.
Изнела е бяло менче,
Медни пръстене да топи:
Медни пръстене на момите,
Я ножовете на момците.

Додето пеят тая песен, момата, която ще **топи пръстените**, държи котлето; като свършат песента, тя изсипва овеса и всяка мома си земе от него, та го сее на дръника, за да види кой момък през нощта ще й дойде насън да го жъне с него.

После изплакнуват котлето, наливат чиста вода и като го прекрият и превържат с червена кърпа, отнесат го в дома на момата, която ще вади пръстените, и тук всяка мома спуска своя пръстен. Котлето превързано отнасят в градината и го гуждат да пренощува под трендафил.

На другия ден, на Васил, около обяд се събират момите и момците и сега вадят пръстените. Преди да почнат **вадението на пръстените**, пеят:

Василия мала мома!
Излела е Василия
Медни пръстене да вади.

След това начинят да вадят пръстените един по един, като предварително пеят припявка.

В с. Брусен, Тетевенско, по същия начин носят котлето и отиват за вода, само че преди да налеят водата, тургат пръстените. Додето тургат пръстените, пеят;

Берете се, малки моми и невести,
Да пееме пръстените!
Два се млади залибили,
Два са млади и два драги.
Сливен цъфти войну в, страна.
Не е сливен, два са млади,
Два са млади, два са драги.
Отка са се залибили,
Оттогас са невидвали;
Снощи вечер се видели,
Снощи вечер на кладенци.
Та стояли, се либили,
Малко много са стояли:
Кобилица лист пустила,
Дрянов кривак дренки родил,
Та втасали и зобали.

Котела ще го носи момиче майчино и бащино, а пръстените бърка и вади ергенин, момче майчин и бащин.

В Тетевен: Също носят вода в бял котел, само тука пръстените нанизват на дрянова пръчка и отнисат котела край реката или кладенеца. Тук играят и пеят около котела с водата:

Провикна се Здравко из гора зелена!
Здравко, горска билко миризлива,
Що не додат моми да ме берат
Или са се Босилку предали?
Здравко, горска билко миризлива,
Че язе съм и зиме, и лете,
Босилко е веднъж в годината
Без мене се булки не венчават,
Без мене се деца не кръщават
Зиме лежа под дебела пряспа,
Лете седя под дебела сянка.

Под котлето, додето пеят и играят, гуждат овес; от тоя овес зима всяка мома, та го гужда вечерта срещу Сурваки под възглавницата, за да види насън кой ще доде да го жъне с нея.

Като върнат котела, завързват го с червен плат или престилка и го гуждат в градината под трендафила.

На другия ден се събират и един момък, назван тук *наричник*, както и в Брусен, вади пръстените.

Първата припявка е:
1. Здрава, здрава годинчице,

До година живо, здраво! " (Вади пръстена)
2. „Их-х-у-у! На Ивановден."
(Вади пръстен. Чий е пръстенът, тя ще се ожени скоро.)
После следват другите общи припевки.

В с. Колибите, Троянско, отнисат котела на чешмата, наливат вода в него, гуждат пръстените — вършат всичко поред, както това става и в Тетевене, както го по-горе описах. Под котела турят ячмик, от който после свършването всяка мома си взима, сее го на дръвника и гледа кого ще сънува, т. е. с кой момък ще го жъне.

На другия ден *булка*-момиче ще вади пръстените.

Първата припявка е:

Свинска глава Василева,
Тай, ладо ле!
Бръкни, булка, извади пръстен!
После следват другите припевки.

(С. Колибите, Троянско, баба Пена Мичева Платнарката, 15 юли 1868 г.)

* * *

Припевките, които се пеят на Нова година, при пеенето пръстените изоставям, защото те ще бъдат изложени подолу при обичая под заглавие Ладване.

Тоя обред пеене пръстените на Сурваки не се върши всякъде. В моята обиколка аз го срещнах само в следните села: Колибите, Троянско, Топлеш, Габровско, Марян и Тодьовци, Еленско, гр. Тетевен и тетевенските села и Панагюрище.

Тоя обред е общ на Гергьовден и на Спасовден. Ето защо на туй пеене пръстените в тия села трябва да се погледне като чисто местен обичай. Обаче на Гергьовден и в тия села пак се пеят пръстени.

ж) Карамановден, Св. Силвестри, 2 януари

Църковен празник: св. Силвестри, папа римски, живял в 5814—306 г. сл. Христа, във време на Константин Велики, който е покръстил същия император. Управлявал Римската църква 21 години и починал в 328 г.

Народен празник: *Карамановден* (Карабунар и Русокастро, Бургаско, и в някои села във Варненско, преселени из Одринско); *Свети Силвестри* (Твърдица); *Св. Силвестри* навсякъде.

Тоя ден се празнува в чест на впрегатния добитък—впрегатни волове или биволи.

Затова още преди Васил, когато ще месят хлябовете за Сур-

ваки, месят и обредния хляб за Карамановден или за Св. Силвестри.

Тоя хляб обаче се меси само там, дето е запазен обредът, известен под името *ринене*, и дето ходят *ринячи*.

В с. Тодьовци, Еленско, баба Мария Стоеница и баба Мома Стефановица, 26 юли 1890 г., ми месиха хляба, чието начертание се вижда в рис. № 154. Той е голям квасник, шарен със следните шарки: на средата празен; на четири страни около тоя кръг: горе и долу, вляво и вдясно има малки кръсташки. Около тия кръсташки по-голям кръг, но с пръсти притиснат гъсто, та изглежда, че е съставен от много топчета. Хлябът е от много чисто брашно.

В с. Дуранкулак баба Руса Алтъколачката в 1904 г. ми меси хляб за Карамановден, който е представен в рис. № 155. Той е квасник, много грижливо изпечен. Шарки има: на четири страни с просфорник,[37] а около тях кръг, назъбчен с огрибката.

На други места срещнах обикновени квасници, шарени с огрибка или с вилушка.

Като се мръкне, стопанката ще вземе чиста шарена торба, ще гуди в нея кравая, бъклицата с вино, наденици или варено, или печено свинско месо, или сланина и пари, вързани в шарен пешкир. Пешкира го дала момата. Всичко това се вниса в кошарата или зимника, дето е впрегатният добитък: воловете или биволите, и ще се гуди в яслите или ще се окачи на особен гвоздей на гредата.

Кошарата или зимникът не е ринат, т. е. не е чистен от Бъдня вечер. Тая нощ, срещу Силвестри или Карамановден, трябва да бъде изринат и почистен. Тая работа обаче не бива да извършват самите домашни, но ще дойдат нарочно за тая цел мъже, наречени в тоя случай *ринячи*. Ринячите са всякога момци, само в с. Топлеш, Габровско, са по-възрастни женени мъже. Ринячите ще образуват чети, но така ще се устроят, щото една чета да рине в една махала, дето момците имат любовници. Тая чета се състои от трима, четирима, най-много петима момци. Всичките обаче съставят една дружина.

Като настъпи голяма вечера, ринячите тръгват с гайди и песни.

Те влизат във всяка къща, дето има впрегатен добитък, и носят със себе си фенер. За тях кошарата или зимникът се оставят отворени, както и външните врата или портите на двора, ако дворът е ограден със стобор, а не с окоп. И псетата тая нощ трябва да са вързани. Домашните чуят, когато дойдат ринячите, но никой не излиза, защото е лошо да се видят кои са ринячите.

Ринячите, като влезнат, отварят кошарата, изринват тора, почистват кошарата и яслите и турят на воловете нова плява и сено. Това върви много бързо. Торът се хвърля на купището.

[37] [При описанието авторът е пропуснал петия просфорник, поставен в средата на хляба.]

Като свършат риненето, те зимат оставената торба с всичките неща в нея. Торбата и бъклицата после се връщат обратно, и то от любовника, който в тоя случай бъклицата връща пълна, а пешкира зима любовникът. Като излизат из къщата, те пеят с игрива мелодия следната песен:

Благодарим на таз къща,
Да се прелива и пресипва
Сребро, злато, жълто жито,
Жълто жито, руйно вино,
Мед и масло до амина.

Баба Мария, с. Тодьовци

Като обиколят цялото село — а това се извършва до зори — на другия ден всичките се събират наедно, продават сланината и от тези пари и с другите събрани пари купуват ястие и вино и правят гощавка.

Тоя ден, Св. Силвестри, не ядат свинско месо и сланина за здраве на воловете.

Ако се случи, щото един ринач, който не е любовник на момата, варне и порине кошарата, преди да дойде любовникът ѝ, тогава той откупва бъклицата и пешкира от първия; пешкира задържа за себе си, а бъклицата напълнена връща. (Баба Мария Стоеница, с. Тодьовци.)

Има и други неприятни случки. Случва се понякога, та някоя мома се присмяла на някого от момците или го оскърбила с нещо, или се държала гордо към някои момци. Тоя момък с дружината си намира тая нощ за удобен случай да си отмъсти, и то съвършено безнаказано. Той отива с дружината си в къщата на тая мома и вместо да почистят кошарата, те нанесат целия тор от купището и напълнят кошарата, натъпкана с тор така, щото воловете едвам могат да се обърнат. И понеже домашните не смеят да излезнат никак, тия пакостници извършват своята пакост съвършено свободно. Това се върши обикновено след като са минали другите риначи, в числото на които е бил и любовникът на момата. Те крият това от другите, додето го извършат, а после на сутринта, на угощението, го разказват гласно на всички. И това възбужда общ смях.

Тая пакост е новост за домашните, защото на сутринта се надяват да намерят кошарата почистена, но вместо това те я намират задръстена с тор и трябва цял ден да чистят. И тая пакост съставлява голям срам за момата, па и за къщата.

„Ха-ха-ха! На Петкана наринали кошарата! Чули ли сте?» — ще пита някоя завистница другите моми.

— „Мари! — ще отговори друга с присмех, — да е само нихният тор, но тия дяволи (за риначите) пренели всичкия тор и от комшиите! Ха-ха-хи-хи!" — ще придружат в хор всичките моми, а

Петкана потъва в земята, ако е имала куражда отиде навода после тая случка (Съобщава баба Мария от с. Тодьовци.)

— Ашколсун, бре Кольо! — казват всички на пакостника. —Тъй трябва! Да знае мома, че дека стъпи мъж, една пиклива жена не може да помирише. Да знае тая хубостница, че с мъж шега не бива. Нека се присмее пак! (Съобщава баба Мария, с. Тодьовци, баба Добра, с. Твърдина, баба Стоя, с. Русокастро, и баба Дона, с. Карабунар.)

И за тая пакост момъкът не може да бъде наказан. Само бащата на момата, като хубаво напсува самата мома, отиде у дома на момъка и каже на бъща му:

„Бе, бай Добри, ваш Кольо мене ли да стори тоя срам; туй не очаквах!"

„Детински ум — отговаря бащата на Кольо.— Иди, та му казвай ти нему, че това е глупост. Младост — глупост. Не помниш ли, бай Георги, какво вършехме и ние с тебе в младини." И бай Георги изпие чашата с ракийката, па наведе глава и мълчи, защото бай Добри го ударил на най-слабото място — напомнил му работи, свързани с младините, които работи са вършени и от него и които и той самичък е считал в свое време за най-правилни. (Случката е в с. Малка Кайнарджа, Силистренско.)

Тоя обичай срещнах само в Източна България и в Южна. В Западна България той е изчезнал съвършено

з) Погана събота

Това е последната събота преди Богоявление. Който се роди в тоя ден, нему се прикачват всичките болести, а особно дракусът и вятърът (СбНУ VII, 138, Рупчос, с. Чепеларе и Хвойна).

и) Пропъждане Поганите дни, 5 януари

Водокръщи, *Кръстовден* (Ахърчелебийско), *Нечтка* (Битолско), *Ниядка* (Хасковско).

Тоя ден се кръщава водата и попът ходи с кръста по къщите да ръси; оттамо тоя ден се пости: не яде се месо за здраве на стоката. До тоя ден ходят и старците (маските), а така също до тоя ден ходи и караконджо. Тоя ден се пъдят Поганите дни и като мине попът, Поганите дни са пропъдени, а заедно с тях пропъден е и караконджо, а така и другите нечисти духове.

В тоя ден всеки пие от кръстената вода и вече се счита очистен от Мръсните дни.

В с. Петково, Ахърчелебийско, тоя ден се пъдят Поганите дни с особен обред, известен под [името] *сивуйница* или *совойница*.

Тоя същи обичай срещнах и в с. Балван, Търновско. Ето как става.

Преди обяд се събират всички моми и правят едно момиче на „булка", а друго на „момък". Булката превесват (забулват) с було от червен пояс с ресни, от който ушиват було, но ресните да дойдат над очите. Момичето-момък обличат в мъжки дрехи. С тоя момък и булката тръгват момите, които ще пеят, а други по-малки момичета носят торба, дисаги и кошница, в които се гуждат подарените неща: брашно, лук, сланина, пастърма, яйца и др., кой каквото даде. Една от момите носи котле с вода и китка босилек. Водата е донесена от кладенеца или от реката през нощта в потайна доба. Тая вода в тоя случай се нарича *совойнишка вода*. Обредът се казва совойница, а момите, които ходят — *совойници*.

Те ходят по къщите и пеят песни. Додето се пеят песните, булката топи китката в котлето в совойнишката вода и ръси всичките в къщи, тя ръси и всичките сгради. Като преръси хората в къщата и сградите, Мръсните или Поганите дни са пропъдени, къщата е очистена, а мръсните и нечистите духове заедно с караконджо вече са прогонени.

Песните се пеят на една много игрива мелодия.

Совойнице ле, булке ле!
Къде ходиш, все тичаш,
Със бял ми медник на ръка,
Със бял ми медник за вода.
Китка ти босилек на страна.
Совойнице ле, булке ле!
Де ти е войно, булке ле?
Отишъл ми е, отишъл.
За ново лято, пролято.

Сега идат припевки:

Недялковото момиче Мария,
Къде ходи, все тича
Със бял ми медник в ръка,
Китка му босилек на страна.
Стоян си във двори стоеше.
(името на любовника)
Мария през плета пронича,
(името на любовницата)
Та си Стояна заничка.
Стоян си Мария съгледа,
Та си през плета пронича.
Мария му сърце изнича(изважда)
Като малко пъстро змийче.
Стоян си през плет посегна,
Та си Мария улови,
Та си Мария завъртя.

Слушани от баба Кера Желязкова, по мъж Цончовица, с. Балван, Търновско, 4 авг. 1889 г.

Тоя същия обичай срещнах и в с. Леденик и в други околни села. Другаде го няма.

Додето момите пеят тия песни, булката играе, като тича от една редица до друга и ръси с китката. После влиза в къщата и ръси всички и всякъде. Тук се замества попът и черковното ръсене. (Същият обичай е описан и в СбНУ, XVI—XVII, 42.)

к) Водици, Богоявление, 6 януари

В Прилеп тоя ден се нарича *Мъжки водици*. Срещу Водици е *третата* — последната *кадена вечер*. На трапезата слагат пак хляб, но в тоя случай не от чисто пшенично брашно, а смесено с просено брашно в чест на просото; някъде вместо просено гуждат царевично брашно.

На трапезата слагат още: трит (лжуркан) фасул, варено зеле или сарми, орехи и вино. Всички тия ястия са постни.

Трапезата се прекадва пак с лемежа и каденето извършва най-старият мъж в къщата.

В с. Тодьовци, Еленско, тая вечер калят при другите неща още и челюстите на свинската глава, останала от Васил или Суровакн. Това обаче не срещнах на друго място. Питата от смесеното брашно е прясна и без шарки. В с. Тодьовци и в някои други села срещнах шарки, но те се правят с вилица или огрибка и, както забелязах, тия шарки са произволни. Шарките на хляба в с. Тодьовци приличат на тия в хляба, представен в рис. № 395. В тая пита се гужда пак сребрена пара, та трети път да се види у кого ще бъде късметът на къщата през годината. Туй става по препоръка на народното вярване, което утвърждава, че всичко трябва да става до три пъти.

И тоя обичай не съществува днеска навсякъде. В Ахърчелебийско, в с. Петково, се върши така. Като се прекади трапезата, домакинът ломи питата и слави:

Ломите за Госпудя,
За света Бугуродица,
И за свети кърст.
Да ни дават здраве и живот!
Да ни пумага,
И ду гудина сас здраве и берекет
Да дучякваме соя ден.

СбНУ, XIII, 21

После това разчупва питата.

Народното вярване утвърждава, че през нощта срещу Богоявление тъкмо в глуха доба се отваряло небото. И който можел да види това, всичко що пожелае, господ му давал. Затова някога нашите стари не са спали през тая нощ.

По тоя случай има такава смешна приказка. Един човек на основание на това вярване не спал през тая нощ и наистина видял небото отворено. Но в минутата, когато да изкаже своето желание, той се сбъркал. Той мислил да каже: „Боже, дай ми шиник жълтици!", но сбъркал се, та казал: „Боже, дай ми шиник глава!" и господ му изпълнил желанието. На тоя човек главата му пораснала като шиник.

На другия ден, когато се извършва великото водоосвещение, лемежа, с които са кадили през трите кадени вечери, отнисат на реката и го окъпват; после, като го увият в чист месал, отнисат го в дома.

Тоя обред се извършва в чест на нивата.

Също така хвърлат в реката три цепленки от бъдняка (с. Рани, Преславско).

Тоя ден отнисат иконите от всичките къщи на реката и след великия водосвет потопяват ги във водата. При тоя случай, т. е. когато топят иконите, всичките момичета си умиват лицето и ръцете, за да бъдат през годината бели-червени и да не боледуват от пришки по лицето (с. Петково, Ахърчелебийско, СбНУ, XIII, 21).

В Битоля тоя ден на всяка стомна ще вържат по един кръст от босилек.

В Трявна тоя ден гледат да запомнят кой вятър духа в момента, когато се извършва водосвет; такъв вятър ще духа и през цялата година.

Общо вярване е, че ако тоя ден замръзне китката на попа, с която ръси, ще има много голям берекет.

В Ахърчелебийско тоя ден извършват къпане, известно тук под названието *хаскане*. После великия водосвет събират се 5—6 души, които ще ходят по къщите да *хаскат* (да къпят). Те са *хаскари* (къпичари).Те хаскат пеленачета деца, *главеници* (които са сгодени), булки и младоженци, които са се оженили тая зима, па и тези, които за пръв път посрещат Водици оженени. Хаскането става по тоя начин. Улавят лицето, но ако е мъж — подхвърлят го нагоре три пъти и викат: „Х-а-а-а-са!". Затуй и къпането се казва хасане. Главениците и булките не хасат.[38]

Всеки трябва да се откупи; не откупи ли се, улавят го насила и завличат на реката и го окъпват.

Това също се върши и на другия ден, на Ивановден.

Къпането става чрез наддаване. Със събраните пари купуват вол, вино и др. Тоя вол се закалва като жертва, готви се и ядат всички. Ако остане нещо от събраните пари, дават ги на черквата. (СбНУ, XIII, 22.)

Тоя обичай - къпането — е общ. Той се върши навсякъде, само туй става на Ивановден.

Обичаят водичарки. В Мориовско ходят водичарки, моми; те ходят по къщите и пеят песни, каквито и коледарците, за всеки член в къщата. Тия песни приличат много на лазарските песни.

Тоя същ обичай съществува и в Прилеп, само че той се извършва не на Богоявление — Мъжки водици, а на Ивановден — Женски водици.

[38] (Тук авторът има пред вид подхвърлянето на къпаните.)

Обичаят е един и същ, а и песните са еднакви, само някъде по-пълни, а някъде по-кратки, а има и песни с друго съдържание.

Ние тук ще изложим обичая с песните.

В Прилеп на 7 януари, Ивановден, ще се съберат момичета и ще застанат пред църковните врата; когато излизат хората из църква, те ще отворят престилките си (*шнечеки*) и ще пеят песни. Тия момичета са от десет години надолу. Хората, като минават, хвърлят им пари в престилката. После тия същи или други деца се събират на купчинки и тръгват да ходят по къщите и да пеят отредени песни. Тия момичета се наричат *водичарки*, а песните *водичарски песни*. Някога водичарките са били възрастни моми, също както и лазарките, и те на са стояли пред църковните врата; пред църковните врата са били други малки момичета, а водичарките са били моми.

Ето песните.

Пред църковните врата:

Она страна оган горит,
Ветер веит, не го силит,
Роса росит, не го гасит.
Пе ми било силен оган,
Току била божа майка:
Сина носит на кърщене,
Да го кърстит свети Йован.

Мил. № 629. Срв. СбНУ, II, 14; VIII, 123, потирана

След като излезнат хората от църква, водичарките тръгва по къщите.

Още не влезли в къщата, пред вратата пеят:

Стамянине, домакине!
Дома ли си, али не си?
Ако спиеш, разбуди се,
Ако пиеш, весели се,
Кай ти идат мили гости,
Мили гости водичарки.

СбНУ, VIII, 123, потирана. Срв. Мил., № 630; СбНУ, II, 14

Като влезнат в къщи, пеят песни на всеки член от къщата според неговото положение.

На стар човек:

Овде дърво столовйто,
Столовйто, грановйто,
Гранки му се до небеси,
А коренье сура земя;

Гранки му се мили снахи,
А коренье синовите,
А вършките мили внуци.

СбНУ, V, 27, № 8, с. Пещани, Мориовско

Друга:

Седнал ми е стари Яно
И до него Яноица
На постели бубакьерни,
На перници копринени.
Синои му свекьи светат,
А снаи му диван стоят,
А внуци му слуга служат,
Да си чекат мили гости,
Мили гости водичарки.

СбНУ, VIII, 123, № 4, потирана. Срв. СбНУ, II, 15; Мил. № 628

На заможен човек:

Пофалил се богат Иво:
„Аз сум богат и пребогат,
И от цара и везира,
Стреде дворе лепа кукя,
Диредзите позлакени,
До две мъски обружани.“
От сбор на сбор цару пошло,
Пущил царът три абери,
Ми го зеде богат Иво.
Царът велит и говорит:
„Що си било и весело?
Ти си богат и пребогат,
И от цара и везира“.
Проговори богат Иво:
„Не сум богат сос стоката,
Тук сум богат со кукята.
Това що е лепа кукя,
Това ми е домакинка;
Диредзите позлакени,
Тие ми сет синовите;
А мъските обружени,
Тия ми сет мили керки.“

Мил., № 634, Прилеп

На домакинката:

Сон сонила Янкулица
На утрина во неделя:
Изникнала яболшница
Стреде дворе песочина,
Стребрен корен, златни гранки;
Завързала пет яболка,
Пет яболка позлакени.
Говореше Янкулица:
„А Янкула, господине!
Да сум сон я сонила,
Во неделя на утрина —
Изникнала яболшница
Стреде дворе песочина,
Стребрен корен, златни гранки.
Завързала пет яболка,
Пет яболка позлакени“.
Янкула ѝ говореше:
„Янкулице, бре невесто!
То'а ли ти не текну'ет?
Яболшница сама ти си,
А яболка наши деца.“

Мил., № 622, Прилеп

На невяста:

Що е йова долу под село:
Дал е шатър, бел шатър,
Дал е грутка снегова?
Тая не ми е грутка снегова,

Тая не ми е шáтор, бел шáтор;
Тая ми е млáда невéста,
Млáда невéста хубáва.

СбНУ,V, 27, № 9, с. Пещани, Мориовско

Друга:

Невестице црнойоко,
Зашчо ти се поли росни,
Поли росни, ем ракаи?
— Сум си брало росна трева,
Росна трева детелина,
За тоа ми се поли росни.
Синок дойде мили браток,
Си донесе бърза коня.

СбНУ, VIII, 124, № 7, Прилеп. (Имам в моя сборник същата песен, но тамо е по-дълга. Тук като че е недовършена. Моята е сватбарска).

На средна жена:

Жéлимка во двор седеше,
Бела пченúца вúрлеше,
И на гулáби викаше:
– Колвайте, бели гулáби,
На есен да ми дойдете. . .

СбНУ, V, 27, № 6, с. Пещани, Мориовско. (И тая песен не е довършена. Моят вариант е по-пълен; тя се пее на сватба.)

Друга:

Кинúсал, Иво, кинúсал,
Во сéло вúно да пие,
На час невеста по него:
— Врáти се, Иво, врáти се,
Добри ни гости дойдóва,
Машко ни дете сакáйа,
Занаят да го наýчат;
Страшни мостéви да прáви,
Грешните души да вървят.

СбНУ, V, 27, №7, с. Пещани, Мориовско

На момиче:

Има майка мила кéрка,
Та я пущи на вечéрки,
Да се учи три години;

Не се учи три години,
Туку се учи три месеци,
Ми навеси три гергеви;
Еден за майка си,
Еден за татка си,
Еден само за себе си.

СбНУ, V, 26, № 1, с. Пещани, Мориовско

Друга:

Имат майка мила керка,
Промени я, накити я,
Облече я во свилено,
Во свилено, копринено,
Та пущи я во другачки,
Да ти пеит, да ти играт.

Мил. № 626, Прилеп

На мома:

Прошета лудо младо,
Низ Белиграда безистена;
Ништо него бендисува,
Го бендиса црно грозье.
Го бендиса, го докупи,
Да го връза в шамията,
Оди, оди до пол пата,
На пато седна да го зоба.
Изговори црно грозье:
— Варай лудо, лудо младо,
Та не сум си црно грозье,
Црно грозье за зобанье,
Туку сум си мала мома,
Мала мома за лубенье,
За лубенье, за мамненье

СбНУ, V, 27, № 3, с. Пещани, Мориовско

Вариация друга

Продава се црно грозье,
Во чаршия Дренополцка,
Во кошен ракидои:
Едно зърно три иляди,
А две зърна шес иляди
Нема купец да и купи,
Се навати лудо младо.
Не ми било црно грозье,
Тук ми било малой моме,
Малой моме црнооко,
Црнооко, русокосо.

СбНУ, II, 15, Прилеп

Друга:

Мома мети лепа църква,
Со два страка бел босильок,
Со лопата стратрога,
Мете и си бога моли:
— Дай ми, боже, попа свекра,
Попа свекра, гяка луба,
А свекърва попадия.

СбНУ, V, 27, № 4, с. Пещани, Мориовско (Неиълна, следната е пълна.

Трета:

Църква метит мало моме,
Со два страка босилько'и,
Ем си метит, бога молит:
— Дай ми, боже, попа свекра,
И свекърва попадия,
И да зе'ам гяче момче!
Како бога помолила,
Така господ й помогол,
Та й даде попа свекра
И свекърва попадия,
И се зеде гяче момче.

Мил., № 627, Прилеп

На момче:

Има майка мила сина,
Мила сина Костадина:
Промени го, накити го
Во свилено, копринено;
Опаши му свилен пояс,
Закачи му стребрен дивит,
Дай му в раце бела книга,
На пушчи го на манастир,
Да ти учи бела книга,
Бела книга, црно писмо.
. . . . . .
И ете го кай си иди:
— Дай ми, майко, стол да седнам,
Стол да седнам, чаша в раце,
Во чашата — ройно вино,
Во виното — грутка шекьер,
До грутката-бурма пърстен;
Нареди ми до три танци,
До три танци водичерки;
Коя кье я аз бендисам,
Нея кье я пърстенувам.

СбНУ, VIII, 124, № 6, Прилеп. Срв. Мил., № 631

На момък (ерген):

Вода води лудо младо,
Вода му се не водеше:
Нешчо му я препишуе;
Препишуе морска риба;
Не ми било морска риба,
Туку било малой моме.

СбНУ, VIII, 123, №5, нотирана, Прилеп. Срв СбНУ, II, 15, също от Прилеп. Мил. № 624, също от Прилеп. В Мил. тая песен е смесена с друга, непълна, пеяна на невяста.

Друга:

Смилянине, лудо дете!
Смиль ти пояс половина,
Сен ти лудо 'убавина,
Що ти лицо овенало?
Що ти уста потгорела?
Ил дека си неженето?

Ти си имаш мили татко,
Тебе младо нека женит,
Мома имат у комшии.

Мил. №632, Прилеп

Обичаят тайани. В Битоля срещу Ивановден вечерта обнизват един гюм (бакърен съд) с всякакви цветя, тургат му тел като на булка; тоя тел зимат от булка, която е *говяла*. (Това е отделен период време за булката след венчавката.) Тоя гюм ще го покрият с превес — с една дума, ще го украсят като булка. Тоя гюм ще турят на главата на момиче. Около това момиче се нареждат други момичета и ще се уловят за ръцете, но така наредени, щото най-високата да дойде най-напред, а най-ниската — най-накрая. Така наредени ще ходят по чешмите и ще пеят следнята песен:

Тайани гьанизмата,
Кокъза, щма, шмаки къза. . .и др.

Дават им брашно, пари и друго. От събраното брашно ще правят ручок и ще ручат. Парите ще си разделят или ще купят емиш за ядене.

В Крушово в гюма гуждат пръстените и чий пръстен ще бъде по-обелен (тъмно предадено), тая мома ще се ожени по-бързо. (СбНУ, XIII, 144.)

Тоя обичай се нарича *тайани*. Той много прилича на обичая Мара-и-Лишанка, който ще опишем тук по-долу. Аз намирам тоя обичай тайани непълно описан и предаден. Колко съжалявам, че не можах да посетя тия места лично. Щях да изнеса много важни обичаи и обреди.

л) Ивановден, 7 януари

В Прилеп се казва *Женски водици*. Тоя ден още в тъмни зори ще донесат прясна вода от кладенеца или от реката; предпочита се вода, която тече; и в някой голям съд, например в *чъбър*, ще бъдат потопени всичките деца, а върху по възрастните ще се сипе цял котел вода.

Къпането става вън, на отворено. Тъй къпане се върши за здраве.

Тоя ден навсякъде къпят булките и младоженците, които са оженени тая зима до Ивановден; след това ходят момци по селото, та къпят всички Ивановци; къпят първенците и по-заможните. Които не желаят да бъдат къпани, те се откупват с пари. Къпането се върши с наддаване. Така Петко каже: „Ако окъпете Ивана, давам 5 лева“ Иван отвръща: „Ако пък окъпете Петка, аз давам 10 лева.“ И тъй наддаването отива до 20—30, па и 50 лева. Някога са къпели турците: бейовете, пашите и други заможни и влиятелни турци. Къпачите не са можели да бъдат нито съдени, нито наказвани,

ако са окъпали някого насила. Жалби срещу къпачите някога не са приемали по никакъв начин.

(В моите бележки имам записани много примери как къпачите са отвлекли насила някоя силен гражданин българин или турчин и са го къпали на реката и жалбите им турското съдилище е отхвърлило. Турското съдилище е уважавало българските обичаи.)

На тоя ден в Прилеп ходят водичарки и пеят песни, които ние изложихме по-горе.

В с. Семисче и Юнусче, Хасковско, аз срещнах една песен, която се пее като коледарска. Но по своето съдържание тя е водичарска. Ето тая песен:

Замъчи се божа майка
От Игнажден до Коледа,
Бързала е град да стигне.
Не можала град да стигне,
Но стигнала отвън порти.
Там оброди Младен-бога,
Младен-бога, божо име.
Никой няма около нея,
Токо бяха шест ангели,
Шест ангели, шестом-крилци.
Шест ангели погледаха,
Погледаха горе, долу,
Догледаха Свет Ивана,
Свет Ивана Кръщелника,
Що е кръстил небо, земля,
Той ще кръсти Младен-бога.
Повикаха свет Ивана
Да си кръсти Младен-бога,
Младен-бога, божо име.
Свети Иван се зарадва,
Запретна си бели ръце,
Хвана бога с дясна ръка
И във лява честни кръсти.
Ден го носи, ден го ръси,
Надръси го над Йордана.
Дънища се позлатиха,
Брегове се посребриха
И си кръсти Младен-бога.

Слушана от баба Пена Иванова, по мъж Славова, 10 юли 1899 г.

м) Бабинден, 8 януари

Тоя ден народът празнува в чест на детската болест, наречена *бабици* или *сърдешница*. Празнува се още в чест на *бабата*,[30] за здраве на децата и за здраве на родителките жени.

На тоя ден се вършат три обичая.

Първият обичай е къпането на децата от бабата или червяване децата от бабата, както се казва тоя обичай в с. Медвен.

Вторият обичай е гощавката в дома на бабата.

Третият обичай е влечуганего на бабата, т. е. къпането на бабата.

Къпане или червяване на децата. Още от Богоявление бабата ще приготви масло (прясно биволско или кравешко), мед, просо, китка от здравец и червен *влас*

[30] *Баба* се нарича жената, която помага при изражданото на децата.

(вълна). И сутринта много рано ще отиде във всяка къща, дето е бабувала. Тамо първо ще окъпе всяко дете, което е пеленаче, на по-големите умива очите, а пък момите и булките поръсва от уроки.

Като окъпе детето, тя го маже с масло и мед. Туй мазане или миросване в с. Медвен се казва *червяване*, т. е. черви децата. Като черви, бабата блажи, т. е. благославя:

Да си червено като власеца,
Да бръмчиш като пчелица,
Да си сладко като медеца,
Да се въдиш като просото,
Да се гоиш като прасенце!

Баба Бойка Баснатарка и баба Лжеда Милкова, с. Медвен

В с. Марашки Тръстеник бабата носи зърната на суха калинка и когато маже детето, благославя;

Да си червено като калинка,
Да бръмчиш като пчелица и пр.

В Панагюрище, като окъпе детето, бабата, ако детето е момче, маже с масло и просо перчима му,а брадата и мустаките с бяла вълна. Тук бялата вълна означава старост, да остарее. Като маже, бабата благославя:

Да побелееш като бялата вълна,
Да остареш като Рила и Стара планина,
Да се гоиш като прасенце,
Да си здраво като здравец!

Баба Марина Добрева

Тая вълна се усуква наляво и се прави на връвчица. Когато детето проходи, гуждат я в цървулеца. Цървулчето е от коза, т. е. от козя кожа. Това се прави, за да скача детето като козле. (Баба Марина Добрева, Баба Дада Генчовица Гимиджийска, баба Рада Иваница Толева, Панагюрище).

В с. Литаково, Орханийско, бабата маже челото на детето с винце, масло и просо, което означавало: здраве, изобилие и плодородие. (Баба Вълкана.)

В с. Бъзовец, Ломско (преселени от Влашко), бабата е приготвила и малки кравайчета и след окъпването и червенето (мазането) гужда му на главата кравайчето.

Освен децата бабата помазва и булките, и момите. Кога ги маже, тя ги благославя:

На булката:

Да си сладка на мъжа си,
Както е сладък медът.

На момата:

Да си сладка на момците,
Както е сладък медът.

Гощавка в дома на бабата. Като обиколи всичките къщи, бабата се връща в къщи и сега се приготвя за гощавка.

На Бабиден всяка родителка, която има деца, ще стане много рано, та децата ѝ да са ранобудни, ще вземе кърпа и в кърпата ще върже пари и ще отиде при бабата; едни отиват с децата. Тук родителката полива на бабата да се умие и ѝ дарява кърпата, а бабата поръсва родителката и детето.

Тоя ден на децата гуждат на коленцата пеплец и ги карат да го лизнат. Туй правят да не ловят бабици.

Приближава обяд. Всяка жена, на която бабата е бабувала, приготвила е всичко: прясна погача, кокошка, млин (баница) и бъклица с вино. Това, турнато в тепсия или в друг съд, увива се с чиста кърпа или месал и жената отниса в дома на бабата. Там ще има празненство, угощение. И бабата е наготвила като за сватба или кръщене. Трапеза дълга е сложена в най-широката стая или в къщи. Всяка жена, която влезне в къщата, посрещната от снахите или дъщерите на бабата, ще отиде при бабата, която е седнала начело на трапезата, ще ѝ целува ръка и ще ѝ подаде донесеното. Бабата приема принесеното и го подава на снахите си, а дошлата жена сяда на трапезата. Така става с всякоя жена.

Най-после време за обяд е дошло и всичките жени са дошли. Бабата се прекръства, започва да яде, като поканва и другите да ядат. Снахите и дъщерите ѝ, макар и женени, те ще бъдат тоя ден у дома на майка си да слугуват, т. е. принасят на трапезата гозби, хляб, вино и друго нужно. Тук на трапезата се принася всичко, което е сготвила бабата, и това, което е принесено от родителките-жени. Като се наядат, бабата първа ще запее старински песни, за да развесели скъпите си гости. След нея начинят да пеят и другите. В туй време влизат двама-трима гъдулари или цигулари (с гъдулки или цигулки) и развеселяването почва по-силно.

Когато мине обядът, почват да идват и мъжете. Веселбата става по-голяма. Почват се игрите, в които взимат участие не само жените, но и техните мъже. Хорото трае някое време, додето дойде ред бабата да поръси трапезата. Бабата зима решето, гужда в него просо и почва да сее трапезата и жените, за да раждат. След туй стават мъжете и един хваща бабата и казва на другите:

„Тя е къпала всичките ни деца — сега трябва ние да окъпем нея.“ „Трябва!“ — отговарят всички други и хващат бабата.

Сега се изпречват жените и казват: „Ние ще я откупим, недейте я къпа.“ Мъжете се скланят. Всяка жена хвърга по някоя пара в същото решето, с което бе сеяно просото.

Веселбата става обща. На двора вече свирците свирят и всичките жени с мъжете си излизат и почват да играят. Бабата знае, че това излизане на двора показва, че е време и тя да излезне, за да се завърши празненството. Тя се облича в горните си дрехи, забражда от двете си страни на главата две китки здравец и излиза. На двора стои вече приготвен *колесар* (кола на две колелета). Щом се покаже, свирците почват да свирят по-силно, на ръченици; две жени и двама мъже заиграват ръченица, а другите поемат бабата и я гуждат на колесара. Четири мъже напред теглят, а четири жени назад бутат и бабата, седнала на колесара, тръгват да я *влечугат*, т. е. да я къпят на река. Цялото село е присъствуеще. Обща веселба. Откарват я през сред селото към полето или край реката и тамо ще излеят на главата ѝ една чаша вода.

С това влечугането се е свършило. Връщат я пак у дома със същото тържество, с песни, свирки и хора.

Като я доведат в дома, ще я свалят от колесара и ще я внесат в къщи на ръце. Сега всички жени ще ѝ целуват ръка и ще я надарят коя какво е приготвила, но повечето я даряват с пешкири или кърпа, в които има вързани по лев или повече според състоянието.

С това се свършва влечугането, свършва се и Бабинден. Всеки си отива дома.

Рис. № 156 представлява картината на едно подобно влечугане в с. Карапилит, Харманлийско.

Тоя обичай е общ. Обаче вече е почнал да се изоставя. Днеска още съществува в някои села. Булките обаче, които са родили през годината, и днеска още ходят при бабата с турта, вино, кокошка и други подаръци.

И днеска някъде къпят бабата, но къпят я у дома.

н) Южници-верижници, 16 януари

Черковен празник: Поклонение на честните вериги на апостола Петра.

Народен празник: *Южници верижници*, *Св. вериги* (с. Топлеш, Габровско, с. Пиргос, Русенско), *Петрово въже* (с. Колибите, Троянско).

Тоя ден народът празнува за здраве на стоката, да не пада и да не разчеснува краката (с Топлеш, с. Колибите). В с. Пиргос, Русенско, Св. вериги се празнуват три дни (16, 17, 18 януари) за здраве на стоката и да не излизат по лицето бучи и пъпки.

о) Зимни св Атанас, Сред зима, 18 януари

Черковен празник: Светител Атанаси Велики, архиепископ Александрийски, един от най-крепките защитници на православието срещу Ариевото учение.

Народен празник: *Зимни св. Атанас, Сред зима.*

Св Атанас е един от светците, които си разделили небото и земята и комуто се паднали в дял зимните снегове и ледове.

На тоя ден св Атанас се обличал в копринена риза и по ризница излизал на планината и оттамо викал: „Иди си, зимо, да дойде лято!“ И зимата, като чуе тия думи, стяга се да си отиде, а лятото пък се стяга и тръгва да ни дойде (Баба Бойка и баба Джеда, с. Медвен.)

В с. Подвес на тоя ден *кукуват овните*, т. е. лекуват ги от чума Това става насред селото от всичките селяни. След кукуването избират няколко от най-добрите и ги заколват насред селото, готвят ги и ядат селски. Тия овни се принасят курбан на господа. (Баба Калинка Ценева, баба Драгана Вълчева и дядо Кольо.)

В с. Колибите, Троянско, вярват, че в тоя ден се раждала чумата; затова месят хляб и колят черна кокошка като жертва на чумата (Баба Пена Мичева, Платнарката.)

В с Лесидрен, Тетевенско, вярват тоже, че тоя ден се ражда чумата, затова празнуват заради чумата и още да не излизат боси под колената (Баба Съба Бойчева и баба Мария Цанкова.)

Навсякъде тоя ден месят пресни питки, мажат ги с мед и раздават Тия питки бодат отгоре със стрък босилек.

п) Тристопци, три светители

Черковен празник: Събор на три светители — Васили Велики, Григори Богослов и Иван Златоуст.

Народен празник няма; само някъде вярват, какво тия три светители са трите стълбове, които крепят земята; без тях тя би пропаднала (СбНУ, XVI–XVII, 26).

С тия празници се свършва Големият сечко.

Малък сечко, Малкина (Ахърчелебийско), февруари

а) Св. Трифун, 1 февруари

Черковен празник: Св мъченик Трифун, който после жестоки мъки за Христа, бил посечен с меч във времето на императора Деция в 248 г.

Народен празник: *Св. Трифун, Трифун Зарезан, Трифун*

Зарезоя (Пирот, Ниш, Враня, Цариброд), *Трифун чипия* (Медвен), *Трифун пияница* (Охрид и с. Лесидрен, Тетевенско).

Тоя ден се празнува в чест на лозята и св. Трифун се счита за пазител на лозята.

Тоя ден се счита също и празник на лозарите, градинарите и кръчмарите.

Някога св. Трифун в черквите и по иконите е рисуван с косер в ръка (СбНУ, XIII, 185). Такъв образ и аз видях в старинската църква, вече полусрутена, при с. Лютиброд. Тоя празник обикновено в народното вярване е известен с името *Трифунци*, които са три дни: първи, втори и трети Трифунец.

Първият Трифунец е именно св. Трифун. Тоя ден се извършват обичаи, които се въртят около лозето. Тия обичаи са известни под названието: зарязване или закройване на лозята и избиране Трифун или цар на лозята.

Зарязване или закройване на лозята. Още рано сутринта стопанката ще омеси хляб и ще го опече да е готов. Хлябът е пресен, а може да бъде и квасник. Навсякъде е обикновен хляб или пита; но в Шипка, Козар Белене и Стубел аз срещнах тоя хляб нашарен. Тия шарки са символически.

В хляба представен в рис. № 157, шарката на средата е цвят, а около тоя цвят е лоза, направена с огрибката зигзаг. (Месила баба Пена Христова, с. Стубел.)

В хляба, представен в рис. № 158, шарката на средата е пак цвят — цветът на лозето, а около него лозата с реса, направена с две лъжици или с два пръста.(Месила баба Мина Илийчева, с. Козар Белене.)

В хляба, представен в рис. № 159,шарката е също цвят на средата, а около него лозата, направена с огрибката, кръстосана зигзаг.

Освен хляба стопанката ще сготви кокошка; тая кокошка е цяла и напълнена е с ориз или булгур. Тя ще бъде сварена цяла, а после препечена малко на пирустията (саджака). Ще бъде напълнена и една по-голяма бъклица с вино.

Всичко това ще бъде турнато в една нова или чиста вълнена шарена торба. В Скопско и Охрид освен *плоска* с вино, хляб и кокошка зимат още и *кръстòсана* (светéна) *вода* и пепел. Водата ще бъде кръстòсана от селския свещеник и всеки ще отиде в черква и вземе малко от нея. Ще вземе още и пепел. С тая вода ще полее пръчките,които ще реже и ще ги посипе с пепелта. Това на друго място не правят.

Сутринта рано ще тръгнат мъжете, всеки, който има лозе, и ще отидат в лозята.Всеки ще отиде на своето лозе, ще се прекръсти, ще вземе косера и от три кютука ще отреже по три пръчки. Като отреже тия пръчки, ще вземе бъклицата, ще се прекръсти и ще полее порязаните кютуци.

С това вече лозето е *зарязано*, *закроено*. После всички се събират накуп на отредено място, обикновено се събират при оброка и тук всеки изважда хляба, кокошката и виното. Начина се веселба.

Избиране Трифун. Преди обаче да седнат да ядат, те избират *Трифун*, или *цар на лозята*, който и председателствува на тоя пир. Като се наядат, всичките вкупом тръгват към селото, предвождани от Трифун.

Избиране на Трифуна, или царя на лозята, се извършва по тоя начин. Когато са се събрали на мястото, дето ще пируват, на средата на мястото, дето са сложени хлябовете, кокошките и плоските в кръг, ще гудят китка, увита от босилек с червени конци, и три пръчки от лоза; най-старият от селяните лозари ще каже: „Кой е честит, нека поеме китката и да бъде Трифун (в Шипка), или цар.“ Тогава който желае, пристъпва и поема китката. Тогава всеки отива при него и му честити: „Честито трифунство“ (в Шипка) или „Честито ти царство“! Той благодари всекиму. После зима и подава бъклицата всекиму отделно и всеки благославя: „Хайде да бъде честито и берекетлия.На всяка лоза по шиник, а от всеки *гижа* (кютук) по чебър!“ „Амин“ — отговарят всички.

Както се вижда, царят се избира по воля и гледат всякога да бъде по-заможен, защото това е свързано с разноски. Обаче гледат да прензберат оногова, който е бил късметлия, т. е. през неговото трифуноване, или царуване, е имало по лозята изобилно плодородие. (Баба Калинка, с. Подвес, баба Драгана, с. Марашки Тръстеник, баба Пена, с. Семисче, баба Мария, с. Пашакьой и др.)

Като се наядат и напият, всеки прибира торбата си и бъклицата в нея, ако е изпразнена; ако ли има още вино, той я наметва на дясното рамо, а торбата прехвърля през лявото и тръгват за в село.

Трифуна, или царя, окичват с венец на главата и друг през раменете, изплетен от лозови пръчки; поставят го на колесар, който се тегли от самите лозари, и с гайди или гъдулки, а понякога и със зурли и тъпани тръгват с процесия към селото.

В някои села (Бяла, Тръстеник, Пиргос, Русенско) носят пред по двама на раменете си избрания цар.

Като стигнат в село, процесията ще мине през сред селото и при всяка къща се спира. Домовладиката на къщата изниса в голям бял котел вино, дава най-напред на царя да пие, после почерпва всичките други, а останалото в котела вино плисва върху царя с благословия: „Хайде нека е берекет. Да прелива през прагове!“ „Амин!“ — отговаря царят.

Това се прави пред всяка къща, додето достигнат къщата на царя. Цялото село е излезнало и посреща Трифуна, или царя.

Царят, додето да стигне у дома си, е потънал във вино от плискането и от дрехите му тече вино.

Като стигне у дома си, ако е много наквасен, преоблича се и пак с венците на главата и през раменете сяда на трапезата и посреща цялото село. Всеки от селяните отива дома му и царят е длъжен да пои тоя ден всички. Затова и обикновено избират заможен човек.

Царят остава през цялата година, докато се оберат лозята.

В с. Шипка Трифун някога колел овен или вол, за да гости селяните. Това е било курбан — жертва за лозята.

„Трифун пияница" се нарича, защото Трифун, или царят, задължително трябва да се напие; тогава ще има берекет по лозята. Така също са пияни и другите (с. Лесидрен).

„Трифун чипия" или „Трифун Зарезан" е произлезнало от следната приказка.

Св. Богородица отишла първия ден да си чете молитва — 40 дни; стигнала втория ден и си чела. На връщане, третия ден от молитва, минала край Трифуна, който бил в лозето и рязал. Тя го поздравила с „Помага господ", но той не отговорил, а й се още присмял, като я видял с дете в ръка. На св. Богородица много дожаляло и като минала край дома му, казала на жена му: „Трифунице, земи кърпи и връзки и скоро иди при мъжа си, защото Трифун си е отрязал носа!" Жена му тутакси зела кърпи и скоро отишла на лозето. „Защо толко бързаш и си изплашена?" — я попитал Трифун. „Мария мина и ми каза, че си си отрязал носа" — отговорила жена му. „Остави тая копилана! — отвърнал Трифун. — Тя те е излъгала. Не съм пиян да си отрежа носа. Аз режа тъй—показал на жена си с косера, а не тъй" — и в тоя миг си отрязал носа и останал чипи, без нос. Та оттамо му е и прякорът „чипия" и „зарезан".

Освен това през три тия дни — 1, 2 и 3 февруари, наречени *Трифунови дни* или просто *Трифуниците*, празнуват още в чест на вълците, които се бесуват през тия дни. През тия три дни не работят нищо. Ножици не отварят, за да бъдат затворени челюстите на вълците през годината. Тоже за същата цел през тия три дни държат и нощвите захлупени. Не работят, а особено мъжко нещо, защото, ако има някой на себе си работено през тия дни, вълците налитали на него. (Топлеш, Медвен, Вресово, Карабунар и другаде. Срв. Ж. стар., I, 107, 108 и 109.)

Тоя ден (първия) някъде месят колак, който се кади и тъпче да се в кърмилката на овците и говедата, за да ги не нападат вълци. (С. Чупрене, баба Ивка Маркова, с. Стакьовци, баба Тодора, баба Вида, с. Вълкова Слатина, баба Гана.) Тия хлябове са представени в рис. № 160 и 161.

Колакът № 160 представлява кошарата с говедата и овците; на вратника стопанинът буден да пази, а около кошарата са вълците; също е и в рис. № 161, само че говедата са другояче представени.

Има някои обичаи, които трябва да бъдат споменати.

В Царибродско и Пиротско метат саждите от комините на Трите светители или срещу първия Трифунец, за да не пада ресата по лозята.

В с. Желява, Софийско, на палежника гуждат въглени и ги наричат: един за царевица, друг за жито, овес и пр., и полагат палежника зад вратата, та тамо стои през трите Трифунци. Който въглен е станал на пепел, той означава плодородие, а почернелият — неплодородие.

В с. Брусен, Тетевенско, през трите дни не метат дворовете, нито изхвърлят смета — от вълци, защото се бесуват.

В с. Литаково, Орханийско, срещу първия Трифунец турят зад вратата три въглена, като наричат: единия за кукуруз, втория за жито, а третия за кошерите (пчелите); и като престоят през трите дни, гледат кой от въгленчета е станал на пепел, а кой — почернял. Пепелявият въглен означава плодородие, а почернелият — оскъдност. Същият обичай е и в с. Тодьовци срещу Сурваки. Същия обичай срещнах и в с. Бъзовец, Ломско (преселени от Румъния).

В с. Марашки Тръстеник, Плевенско, има такъв обичай. Срещу първия Трифунец зимат люспи от червен лук (кромид), по брой 12, и всякоя люспа наричат на дванадесетте месеца. Във всяка люспа гуждат сол и после на третия ден гледат в коя люспа солта се стопила, а в коя не е; стопената сол означава влажно време през наречения месец, а нестопената — суша през тоя месец.

В Рупчос и в Ахърчелебийско, с. Петково, на първия Трифунец *трифуносват* яловите дървета, т. е. тия, които не раждат. Трифуносването не е друго, но заплашване, както видяхме. То става така. Момче 7—8-годишно взема брадвата и отива при всяко ялово дърво. Като замахне с брадвата високо, пита: „Ражда ли щеш или ще те присякам?“ Домакинът отговаря и се застъпва за него, като казва: „Не мой, хале, не мой! То ще руди лятоска, я знам това.“ (СбНУ, XIII, 22.) Така се върши при всяко дърво, като се вярва, че вече през лятото дървото ще роди.

Тоя ден в същите крайове се извършват и други обичаи.

Мъж, който няма деца, подвързва се на обичая *насичане*. Той става по тоя начин. Ще повика брънчар или друг някой свой съсед, за да го брънсне. Като го обрънсне, с острена на брънсача насича го по шията на три места. Вярват, че вече той ще има деца. (СбНУ, XIII, 22, Ахърчелебийско.)

Някои жени месят тоя ден и така с тестени ръце ходят, та ловят дърветата, добитъка и домашните.

Вторият ден [втори Трифунец] се казва и *Сретене*; месят питки и подаряват на две къщи.

Ако земеш тоя ден пари, ще земаш през цялата година; ако ли дадеш — ще даваш през цялата година (Пиротско).

Ако на тоя ден времето е хубаво, то ще бъде 40 дни все такова (Чепеларе).

Ако през Трифуните вали сняг на парцали, през лятото ще роят пчелите добре. (С. Колибите, Троянско, баба Пена Мичева. Срв. СбНУ, VI, 93.)

Вярва се, че тоя ден, като излезне човек из къщи, каквото срещне, такъв ще му бъде късметът през цялата година. (СбНУ, VI, 90, № 29.)

[На] третия ден (3 февруари) [трети Трифунец], наречен *Семень*, *Симонь* (Подвис и Вресово), удрят главните, за да бягат змии и гущери. А във Вресово не секат дървета, не режат нищо, не метат и не готвят гозби на огъня за вълците и за здравето на добитъка.

В Ахърчелебийско, с. Петково, тоя ден се казва *Божа майка*. Тоя ден младите и ялови жени, ако искат да тръгнат трудни през годината, пекат голяма мисирена пита и после я разчупват и разнасят по комшиите.

Месят и друга подобна пита и я ломят пред иконата със запалена свещ. Тая пита е без шарки.

б) Божеиме, 5 февруари

Тоя ден в Рупчос женените жени празнуват, за да не им умират мъжете. (СбНУ, XIII, 22, Ахърчелебийско.)

в) Св. Харалампи, 10 февруари

Църковен празник: Св. Великомъченик Харалампи, който после големи мъки бил посечен за Христа в 190 г. в града Магнезия.

Народен празник: *Св. Хараламби*, *Свети Араламбос* (Охрид). Той е празник в чест на чумата, затова се казва още *Чумин ден*.

По-горе аз описах чумата като болест, каквато я представлява народното вярване.

В чест на тая болест е устроено празненство на 10 февруари. Дали по едно съвпадение, или под впечатление и натиска на народното вярване, но св. Харалампи на иконите е изобразен, че бие и мъчи чумата.

Тоя ден никой нищо не работи, а особно жените го пазят и тачат.

Всяка домакинка още сутрината рано ще замеси тесто и омеси и опече особен хляб. Начертанието на тоя хляб е представено в рис. № 162.

Тоя колак срещнах в с. Пашакьой, а месила го баба Мария. Същия и в с. Семисче. Шарен е с кръст; тоя кръст е ваден с пръсти и с четири пъпки, вадени с напръсци или вилици, представляващи пъпките от чумата и обкръжени с голям венец за здраве.

В с. Балван месят три пресни питки, които имат обикновено начертание. Такива питки срещнах навсякъде.

Додето се омеси и опече хлябът, ще се земе мед и ще се отнесе в черквата, а после с тоя мед ще се намаже хлябът и като се прекади, ще се разчупи на късове и разнесе на три къщи за здраве на „леля" (така се нарича чумата).

От меда, който е носен в черква, пазят за цяр през цялата година.

В Тетевенe, ако се блажи, т. е. ако не са настъпили още великите пости, наместо пита прави се тутманик и се разнася по къщите.

В с. Вресово, Айтоско, както в с. Балван, Търновско, месят три питки.

В с. Твърдица тоя ден всички излизат край селото и тамо всеки носи хляб, гозба и вино и подават за здраве на чумата. Това е един вид оброк в чест на чумата.

В село, което е заорвано, тоя ден обикалят браздата около селото и после се спират на кръстопът и тук подават за здраве. (С. Юнусче и с. Карашлит, Хасковско.)

г) Св. Власи, 11 февруари

Черковен празник: Св. Свещеномъченик Власи Севастийски, който пострада за Христа; бил посечен в 312 г.

Народен празник: *Власовден*, *Св. Влас*. Той се празнува в чест на впрегатния добитък, за здраве на воловете, които селянинът впряга. Народната медицина е установила, че впрегатният добитък страда и умира от болестта влас — болест, която се вмъквала в червата и стомаха на вола и го уморвала. Болестта е мъчно изцерима, а волът за един селянин-земледелец е скъп. За да бъде запазен прочее от тая болест, устроен е в нейна чест празник, наречен с нейното име Влас.

Във всяка къща още от тъмни зори ще се замеси тесто и ще се омесят обредни хлябове, отредени за тоя ден. В Западна България тия хлябове са два: св. Петка и св. Влас, а в Източна и Южна — само един. Тяхното начертание е представено в рис. № 163, 164 и 165.

Хлябът № 163 — *св. Петка*, се шари с кръст и отгоре пет цвята. (Месили: баба Тодора, с. Стакьовци, баба Стана, с. Раковица.)

Хлябът № 164 — *св. Влас*, се шари: отгоре питка, около питката четири цвята; между всеки цвят лък, а около тях кръг от зигзаг, направен с огрибката. (Месили същите.)

Кравайт е прост кравай, какъвто се начертава в рис. № 3. (Месили го баба Кера Желязкова и баба Къна Кольова, с. Балван.)

Хлябът № 165 — *колак*, е пита, по средата празна, изваденo с малка паница или чаша, а около нея две тестеви пръчки пре-

плетени. (Месили го баба Дона Узун-Николова и баба Цана Петковица, с. Шипка.)

Сутринта рано орачът ще пориие на воловете, ще ги изчеса и ще ги вкара от кошарата, за да ги води на реката или на кладенеца да ги пои. Като тръгнат, домакинката ще излезе с хлябовете, гудени в решето, и ще закачи на всеки вол по един кравай на рогите: ако ли е колак (№165), който е голям, ще закачи тоя колак само на рогите на един вол. В Западна България хлябовете не носят на кладенеца, а ги кадят на софрата в кошарата при воловете, когато се върнат от кладенеца. Орачът, като стигне на кладенеца, ще напои воловете и додето пият, ще откачи краваите или колака, ще ги накваси с вода, ще ги разчупи и малко ще даде на воловете, а останалото ще раздаде на присъствуващите тамо орачи или на който срещне из пътя. Това се раздава за здравето на воловете, да ги не лови влас.

В Западна България, като се върнат воловете от водопоя и ги вкарат в кошарата, ще се внесе софрата със свещ и хлябовете ще се прекадят; хлябът св. Петка ще разчупят и ще разнесат по комшиите за волово здраве, а хлябът св. Влас ще разчупят и ще го гудят да го изядат воловете в кърмилката (трици и сол). С тоя хляб ще закърмят и другата стока за здраве.

В Панагюрище тоя ден месят голяма арабаджийска пита и после я разчупват и дават от нея на който срещнат. Комуто се даде, вика: „му-у-у!", и другият отговаря същото. Подражават на вола. С това воловете били запазвани от болест. (Баба Мария Добрева Перфанова.)

В с. Лопян, Тетевенско, месят хляб и варят царевица, която после разнасят по комшиите за волово здраве. Като подават от царевиците, мукат като воловете. От хляба дават на воловете.

В с. Клисура тоя ден, преди да обгрее (изгрее) слънцето, берат коприва (млада, зелена) и я варят; после раздават с лъжица за „нова кръв".

В с. Перущица тоя ден, който има добитък — волове, крави, телци, овци, коне, — излиза на могилата, наречена Бланевица, и тамо всеки пали свещ за здраве на добитъка. Преди 50—60 г., разказват по-старите люде, на могилата се събирали всички, които имали добитък, и клали са курбан — вол, за здравето на добитъка, яли и пиели. Сега курбанът е изоставен. След като запалят свещта, всеки ще се затича на връщане и ще подражава на тоя добитък, какъвто има в къщи, т. е. мукат като волове, цвилят като коне, блеят като овци и пр. Това продължават и през селото, додето стигнат до домовете си.

Някои орачи излизат на хармана, т. е. вън от селото, дето вършат снопето, и тамо се борят, като се бодат с главите, както правят воловете, и мукат.

Навсякъде тоя ден не работят за воловско здраве.

В с. Тодьовци, Еленско, тоя ден празнуват не само за здраве на добитъка, но още и за нивите, да не ловят *влас*, да не *пласяват*, т. е. да не излизат стръковете без клас.

В с. Петково, Ахърчелебийско, *кехаите*, т. е. тези, които имат големи стада овци, заплащат на свещеника, та им служи литургия и носят в черква петохлебие.

Вярва се, че волът е стегнат и препасан с девет колана, а тоя ден се разпасва; поради това грехота е било да се впряга. Ето защо тоя ден навсякъде не впрягат воловете никак.

В с. Марашки Тръстеник празнуват за болестта влас и я гонят, но не на Власовден, а на втория ден след Св. Никола, в деня на св. Патапия.[40] Сготвят риба, боб и други гозби (рибата трябва да бъде платика), свикват госте и стоешком и гологлави хапват от прекадения хляб и се ритат като воловете и подражават на разните домашни животни — мукат, цвилят, блеят, бръмчат като пчелите и благославят: „Да се влачи влас от амина до века."

Хлябът, който кадят и хапят, е квасник шарен, както се вижда в рис. № 166, т. е. кръсташка с четири цвята и четири лъка (Месила баба Николина.)

После това сядат, ядат и пият, като вярват, че власът е прогонен.

* * *

През тоя месец — Мали сечко — празнуват още няколко празника, които се движат с движението на Великите пости и Великден, т. е. падат се по-рано или по-късно съобразно с това, дали Великден е по-рано, или по-късно. Тия празници са: *Сирница* (Сирна неделя със Сирни заговезни) и *Тудурица* (Тодорова събота).

д) Сирница, Сирна неделя

Преди Сирната неделя предхождат две други седмици, от които едната е наречена *рушна неделя* (неделя блудни син), защото се руши, т.е. яде се блажно и в сряда, и в петък; после нея иде *чиста неделя* (месопусна), защото се пости в сряда и петък, и после настъпва *Сирна неделя* или *Сирница*. През цялата тая неделя се яде само масло, яйца и сирене, а от месо, сланина, мас свинска се заговява на *Месни заговезни*.

Цялата седмица се минава във веселби. Момите и момците се люлеят на люлки и играят на хоро, защото с настъпването на постите забраняват се и хорâта.

[40] [Денят на преп. Патапий е на 8 декември, третия ден след свети Николай (Никулден).]

Някога сватби са се правили само зимно време, и то като се прибере всичко от полето, обикновено от Петковден, па се продължават до Сирни заговезни. С тоя ден се прекъсват сватбите през цялото лято и се начинят пак есента. Люлките се правят в свръзка с тоя обичай — люлеят се само момите и момците, които са останали неоженени през зимата и които ще трябва да чакат до есента.

Сирни неделя, *Сирница*, *Прочка*(Скопско), *Постовете* (Ахрелебийско), *Постна неделя* (с. Тодьовци, Еленско) е цялата неделя, която се завършва със *Сирни заговезни* или *Сирни поклади*, или *Прощани поклади* (Охрид),

При събирането на материалите за обичаите и обредите, вършени както през цялата седмица, така и на самата вечер, аз намерих няколко отделни важни обичаи, които тук ще разгледам отделно:

първия — обичаите на самата вечеря и трапезата;

втория — обичаите, наречени *братник*, *олелия*;

третия — обичаите около *чилкането стрелки* или *чавки*, или *туйкане;*

четвъртия — обичая или обреда, наречен *зора*.

З а г о в я в а н е, з а п о к л а д в а н е. Целият ден, неделя, се минава в посещения; младите ще отидат обезателно у по-старите роднини, у кума и други да се простят, така щото вечерта, когато седнат да вечерят, да заговяват, трябва да са се помирили и опростили с всички. Оттамо тая вечер се нарича и *Прощални заговезни*, *Прощани поклади*.

Жените в къщи приготвят гозбите за поклади; тъй като месото и месните гозби са изключени, от които е заговяно на Месни заговезни, то гозбите са: риба, рибник, масло, яйца, млинове (баници) и др., които са сготвени пак с масло, мляко и яйца. Трапезата е сложена и на нея гозбите. Хлябовете не са обредни, а обикновени и трапезата с гозбите сега не се кади, та затова няма и обреди.

Преди да насядат и да почнат вечерята, извършва се обичаят опрощаване между домашните; туй става, като целуват по-младите ръка на по-старите; при целуване ръката казват: „Прощавай!", на което се отговаря: „Господ да прощава. Да си простен!"

Вечерята трае един-два часа.

Едно време, преди да седнат да вечерят, домакинката отделя от гозбите и раздава от тях на бедни семейства, за които се знае, че нямат с що да заговеят.

След свършването на вечерята начиня се обичаят *хамкане* или *ламкане* (в Драмско). Хамкането става по тоя начин.

Над трапезата насред къщи за горната греда връзват конец. За тоя конец връзват въглен, после яйце и после сирене, отделно. Конецът с въглена, яйцето, сиренето се занишва, залюлява и всеки

гледа да хамка, т. е. да хване въглена, яйцето и сиренето с устата си. Това хамкане, неотемлема част от поклади навсякъде, има характер на обред. После хамкането скътва се въгленът и се употребява за цяр от уроки. От яйцето яде се белтъкът, а жълтъкът ведно със сиренето се скътва и употребява се през годината за лек срещу дрисък; когато някое дете се продриска, дават му от тоя жълтък, смесен със сиренето. Също и агънцата, когато се продрискат, лекуват се с тоя жълтък и сиренето, като се гуждa от тях в кърмилката. Някъде хамкат и халва, но туй е ново и има го само в градовете и някои села.

Като се свърши хамкането, с конеца се върши тоя обред: наричат за жито и го запалят; ако гори бързо — ще има плодородие; угасват го и наричат за царевицата и пак го запалват и угасват; наричат поред: вино, добитък, овци, кошари, стопанина, стопанката и за всекиго отделно от домашните. Ако е наречено за мома или момък и конецът гори бързо, знак е, че те ще се оженят бездруго наесен.

Вторият обичай на Сирни заговезни е тоя, наречен *òратник, олелия*.

Названията на тоя обичай са много и разнообразни, както и начинът на самия òратник. За да имаме един общ и верен преглед, аз давам тук изложение на обичая, както го срещнах в различните села.

В с. Доспей, Самоковско, правят òратник. Дърво, разцепено и набъкано със слама, се казва *òратник*. Тая слама се запаля и върти; като въртят запалената слама, викат:

Ората, кòната,
Дай ми, чичо, мóмата,
Да я вóдя из дóл в дóл,
Да ѝ сеча бела фýрка,
Да ми дава. . .(доста цинично).

В с. Клисура при Копривщица тая вечер знмат *китралника*, издигат го на „простор" (нависоко) и викат. Някога са излизали край селото и тамо са палили големи огньове от натрупан сухар; тия огньове се казвали *ýрбалки*.

В с. Семисче, Хасковско, на Месни и Сирни заговезни палят край селото по върховете натрупана на големи купове слама. Това са *òратници*. Това правят да няма бълхи.

В с. Подвес, Карнобатско, кладят голям огън край селото и го прескачат момците, а момите играят хоро. Това се казва *улелия*.

В с. Колибите, Троянско, знмат кошерище, намазано с катран или напълнено със слама, и го палят. Кошерището се казва *оруглица*, а самото палене — *оруглъване*. Това правят край селото и додето оруглицата гори, момците го въртят и викат:

Въртотé ле, попе ле!

Коя не упрела кълчищата,
Да държи три дни мъдищата,
Да ѝ купя гривни.

Момите играят хора, а момците гърмят, за да бъдат кошерите (пчелите) добри.

В с. Твърдица край селото палят слама, прескачат я момците, а момите играят хоро. Това се казва *ламбадия*.

В с. Козосмаде, Сливенско, палят слама, играят и прескачат. Това се казва *курници*.

В с. Рим, Преславско, палят слама край селото, играят и прескачат; додето горя, те викат:

Олелия, лия!
Да умре Алия,
Да пием топла ракия.

(Смисълът е импуративен и циничен.)

При това хвъргат лугачки, за които ще говорим на друго място.

В Перущица приготвят край селото по върховете копи от слама, хвойна, лозови пръчки, лйстнек, тютюневи стръкове и други сухи неща, натрупани на едно високо място. Тая копа се казва *сирница*, а момците, които приготвят тая сирница, се казват *сирничари* (ед. ч. *сирничар*). Всяка махала отделно си правят подобни сирници. За да свети по-хубаво, приготвят още и *катраници* (тулум от катран), които окачват на високо дърво. Като мръкне, палят тия сирници и катраници.

В Тетевене вечерта палят кошерище или кош: или намазани с катран, или напълнени със слама. Това се казва *урбалки*, както и в с. Клисура.

В Троян, както и в с. Колибите, туй се нарича *оруглица*.

В с. Топлеш и с. Зелено дърво, Габровско, палят слама накрай селото; това се казва *олелия*.

В с. Козар Белене, Свищовско, както и в другите села от тая околия, палят слама по върховете около селото и това се казва *алапунгя* (влашка дума).

В с. Брусен, Тетевенско, тая вечер любовник и любовница се оставят, разделят се до наесен, до първа седянка, понеже през зимата не са можали да се земат, а през лятото не се женят. Той може, ако иска, да залиби друга мома, а тя също може да залиби друг момък.

Тая раздяла правят, когато палят вън от селото *орлата*.

Палят големи купища от слама и друг сухорляк. Прескачат купището и играят хоро. Когато запалят орлата, един момък вика:

— О, ле-ле-е-е!

Друг пита:
— Какъв ти е зора?
Той отговаря:
— Искам на Петко (името на бащата на любовницата му) воловете с капистрите
— Друго?
— Искам му козите с еретата.
— Още?
— Искам му коня със самара
И така изредва всичко: искам къщата, покъщнината— само да зема дъщеря му Ангелина (името на любовницата).

Ако някой момък не нарече името на своята любовница и името на баща ѝ, а нарече името на някой богат човек, само да го изсмее, тогава другарите му или родните на тоя богат човек веднага ще му отговорят:

— Ха-ха-ха! Петко (баща на момичето, богатият) има у гащите си всичко! Иди бръкни, та земи! — На което всички се смеят.

В с. Абланица палят край селото купища слама и това се казва *ойдалелия*.

В с. Лопян, Тетевенско, тая вечер палят кош или кошерище със слама. Това се казва *ойдалелия*. Момите и момците се събират вън край селото и палят ойдалелията, като играят хоро, а момците прескачат огъня. Додето гори ойдалелията, един момък ще вика, както и в Брусен, Абланица, Лесидрен:

„Хо-о-о! О, ле-ле-е-е!"
Други го питат:
„Що ти е-е-е!"

Първият отговаря:

„Къ ще да не ми е нещо и някакво, като си дава Петко (името на бащата на любовницата му) воловете с капистрите, кошарите с овците, козите с козарника, къщата с покъщнината и още ми дава петдесет жълтици и що ще напечели още отсега до на година само да зема Ивана" (дъщеря на Петко, негова любовница). Той вика толко силно, та се чуе в село. Туй повтаря всяко момче поред и всеки споминя името на любовницата си и името на баща ѝ.

Случи се, та някой момък от шега или нарочно, за да изсмее и оскърби, не споминя името на любовницата си и името на баща ѝ, а името на друго момиче, кое не е му било любовница, или баща ѝ много богат, тогава момците — роднини на момичето и бащата, му отговарят, както и в Брусен: „Ха-ха-ха-а-а! Стоян има в гащите си всичко! Иди бръкни, та земи!" И това се посреща с общ громък смях от всички.

Като свършат тоя обичай, всичките ще изгърмят с пушки, за да роеват кошерите. Като се свърши ойдалелията, всички извикват вкупом и високо: „У-у-у-у!", и слушат на коя страна ще "се

сбие ехтавата, екът", т. е. на коя страна ще се чуе отекът — там ще бъде през тая година берекет.

В с. Тодьовци, Еленско, палят каче, намазано с катран, надянато на върлина; додето гори, те въртят качето. Това се казва *олелия*. Момчета и момичета излизат край село и играят хоро.

В Панагюрище палят слама на дървета, наречени тук *рукли*, и ги въртят. После пушкат с пушка, за да се ягнят много агънца.

В с. Петково, Ахърчелебийско, вечерта правят *орада*. Кладят големи огньове по краищата на селото; натрупват сено, *угризи* (огризка), хвойна и сухи *чепе* (съчки) и правят високи купи. Такива купи ще направят десетина около селото и ще ги запалят едновременно. Това е орада. Додето гори орадата, момците и момите играят хоро, а после ще пушкат с пушки.

Тая вечер се събират момите от няколко къщи или от една махала в една градина и тук ще побият два кола, чиито върхове връзват, та правят като свод или мост триъгълен. Всяка мома, която е останала неоженена, се провира през тоя мост и „сее" пшеница. Тоя обичай се прави, за да я не залиби змей през лятото.

Хоро играят после около моста или свода и пеят песни. Хорото се играе, за да се раждат конопе. Песните са три-четири, късички, но не можа бабата, която бе в Перущица, да ми ги каже или не рачи.

В с. Суходол, Желява и др., Софийско, палят слама, вързана на дълги пръчове, които въртят. Това се казва *оратник*. Додето въртят оратника, момците викат: „Ората, копата, дай ми, дедо, момата (Петкана), че ти запалям брадата!"

В Разложко (с. Якоруда и др.) тая вечер се събират момците и отиват в гората, та насичат *туфи*, *овина* (хвойна, смръч), навързват ги на дълги върлини и отнасят в селото на кръстопътищата (*разкръстяците*). Такива разкръстяци се определят за всяка махала по един. На тия разкръстяци натрупват насечената хвойна, понякога висока туфа, в която е натрупано 2—3 кола хвойна, и чакат да се смръкне.

Вечерта, като се стъмни, събират се всичките моми и момци от махалата при натрупаната хвойна, а дохаждат и селяни зрители. Като намерят, че е дошъл моментът, момците запалят копата с хвойната и тя начиня да гори буйно и с буен пламък, който се издига високо. Тоя огън тук се казва *гаро*. Додето гори гарото, момците и момите, наловени, играят хоро и пеят песни, и то поред: едната стръка додето пее, другата на противната мълчи, а като млъкне тя, начиня другата. Момци, за да покажат своята пъргавина и юнашество, прескачат гарото с високия пламък. При това момците хвърлят стрели огнени, за които ще говоря тук отделно.

Тоя обичай *олелия* или *дойлелия* и *оратник* аз срещнах навсякъде в една или друга форма: в Западна България, в Кюстендилско, в Шуменско, па го има и в Македония. От изложения материал

се вижда, че тоя обичай, макар и под разни имена, го има; той се свежда главно в това: палят големи огньове, и то вън от селото и по високите върхове; тия огньове имат за предмет любовта между момите и момците, пушкането за плодовитост в говедата, пчелите, овците и др.

Третият обичай е тоя, известен под името *туйкане, чилкане стрели*. Тоя обичай се състои в това, че момците тая вечер излизат вън от селото и отиват обикновено по високите места около селото: върховете или могилите, и оттамо хвърлят запалени стрели в дворовете на момите. Това стреляне се казва *туйкане лугачки* или *чилкане чавги, стрели*.

Чавгите са стрели, които всеки момък приготвя от *мекиш* (див дрян) или тъй наречен храсталак *кошничар*, от които плетат кошници. Правят ги от по-рано и всеки момък ще има приготвени такива стрели 40 до 50. Направата на стрелата се вижда в рис. № 167. Тук стрелата е с един чифт *уши* или *перки*. Тия стрели се казват чавги, а казват се по-правилно *перници*. Чавгата, или перницата, е дълга 10 до 12 см, издялана е с четири или шест ръба, на единия край е заострена като шило, а на другия е пробита, та през тая дупка са прокарани ушите или перките. На средата чавгата има дупка, в която се въвира пръчката, с която ще се *чилка*, т. е. хвърга.

Има стрели с два чифта, т. е. с четири перки; формата им се вижда в рис. № 168. Те се казват *бутирници* или *сусамници*, защото се хвърлят за плодородие на сусама.

В с. Главан, Каваклийско, има стрели без остър връх, както се вижда в рис. № 169. Тия стрели имат уши, но са тъпи, отрязани; те носят име *кутуп*.

Някои момци вапсуват стрелките с разноцветни цветове или пък само червено.

Перките всякога са намазани с катран и когато ще се чилкат стрелите, тия перки се запалят.

Когато дойде тая вечер, момците излизат вън от селото, накладват голям огън — обикновена олелия, оратник, който в Главан се казва *курковници*, и когато даде голям пламък, всеки момък ще прескочи курковника и веднага начиня да чилка чавгите, или перниците.

Перките се запалят, една по-дълга пръчка се забожда в стрелката и с друга по-дебелшка се удря пръчката и перницата полита. Това чилкане умеят само тия селяни, и то тъй изкусно, щото перницата може да излети колкото един куршум. Колко може да лети, вижда се от това, че перницата, чилкана от някой връх край селото, отива и стига в насочената къща в селото.

Когато чилкат първата стрела, додето лети, те викат:

Кур-кур, дядо господи!

Това е за твое здраве.

После чилкат други наред и на всяка викат: за майка, за баща, за дома, а най-после за любовницата си; при всяко чилкане викат:

Кур-кур, мили татко,
Това е за твое здраве.

Чилкат още за сусама, за жито, за памук и др., което се ражда.

Перницата, чилкната към отреденото място или към отредената къща, полита към селото със запалени перки и описва светла дъга. Момъкът е насочил чавгата към дома на своята любовница и вещо е пернал и измерил, щото наистина тя пада в насочената къща. Чилкането чавгите не е лесна работа. Затова се изисква опит и умение; ето защо по-младите момци почват да се упражняват още от Св. Атанас— по-рано не бива. Всеки гледа да се отличи на Заговезни, т.е.чавгата му да излети по-високо и като опише светла дъга, да падне непременно в насочения двор; всеки промах се посреща с присмехи.

Освен в двора на любовницата си момъкът хвърга от тия стрели и в дворовете на другите моми, които са по-отлични и хубави. Хвърлянето на тия стрели в дворовете на момите съставлява за самите моми една голяма чест, голяма гордост; ето защо всяка мома, па и домашните, грижливо посрещат и прибират всяка такава, пратена от момците стрела и на другия ден се прави справка: коя мома е почетена с повече стрели; момата, на която са изпратени най-много стрели — дадена й е атестация, че е най-хубавата, най-вредната, най-любимата в селото. Тежко и горко на оная мома, на която тая вечер се не изпрати нито една стрела. Домашните, които знаят тоя обичай, понеже в младини и те са вършили същото, още през деня са приготвили в чъбри, котли и други съдове вода, готова за гасене, дето би се появил огън от запалените стрели. Върху къщите, които са покрити със слама, върху кошарите, копите със слама и пластовете със сено са изправени дългите снопени ритли, та по тях се качват домашните да гасят запалените стрели, защото туй чилкане много пъти се е свършвало с нещастни пожари: паднала е чавга на някой висок купен и додето да се покатерят да го угасят, плявата или сеното, или покривът на кошарата, или къщата е пламнала. Ето защо върховете на копните, както и покривите се застилат с намокрени чулове или вехти черги.

Тоя обичай срещнах в цяла Югоизточна България, т. е. в Хасковско, Старозагорско, Новозагорско, Чирпанско, Ямболско, Айтоско, Карнобатско и Бургаско. Срещнах го в Силистренско, Варненско, Провадийско и Добричко. В Западна България тия стрели няма.

В с. Риш срещнах чилкане, но тамо няма стрели (чавги), а има *лугачки*, конто туйкат тая вечер. Лугачките са две пръчки от тръст или „камиш“,от които едната е намазана с катран — тя е лугачката, а другата пръчка служи, за да се чилка запалената лугачка. Направата на лугачка се вижда в рис. №170. В Брястовица намерих същия обичай да се чилкат логачки, но тук *логачките* са от кал направени и на пет-шест места има прокарана прахан. Логачките са топки и длъгнести цилиндри, представени в рис. № 171. Тия логачки се сушат край огнището или в пещта, след като е изваден хлябът, та стават твърди. Тая вечер момците, като запалят праханта,хвъргат логачките в къщите от върха на селото с помощта на *прашка*.(Подобни логачки донесох в Етнографическия музей през 1905 г. и тамо всеки ще ги види.)

В Разложко, с. Якоруда, Драглище и др. села съществува същият обичай, само че тук чилкането на стрелите става с помощта на лък и тетива. Казах по-горе, че и тук правят олелия, наречена гаро (жар, прйгар, угáр, угарче, загáря, отгоря). Като се запали гарото и издигне силен пламък, момците почват да хвърлят приготвените си още от по-рано запалени стрели. Стрелата е направена от борова сърцевина и е напоена с боров катран, та гори от само себе си.Тия стрели тук са по-дълги от чавгите и по-тънки.

На върха на стрелата се лепи катран от колата и когато ще я хвърлят, запалват върха с тоя катран. Като пламне добре, стрелата се полага в длаба на *самострела* и с петела, като се откачи тетивата (жицата), тя тласне силно стрелата и тя полита към даденото й направление.

Самострел е уред, какъвто употребяват децата, само че тук е по-голям. Обръчът е лъкът, с който се опъва тетивата; тетива — жица от жила и дъска с длаб.

Тия стрели момците хвърлят в дворовете на любовниците си или около къщите им.

Тоя обичай съществува в Родопите и Южна Тракия; той съществува и във всички села в Източна България,във Варненско, Добрич, Силистра, Балчик, Тулча и пр., села, които са преселени из Одринско, Лозенградско, Димотишко, Кешан, Малгара, Дедеагач и пр. места в Югоизточна Тракия през миналите руско-турски войни.

Четвъртият обичай е тоя,известен под името *зорá* или *горá*.

Тоя обичай срещнах в Хасковско и в някои села в Бургаско.

Той се прави през цялата Сирна неделя, т. е. начиня се от неделя, когато се заговява от месо, и трае до неделя, когато се заговява от сирене и от всичко.

Обичаят става по тоя начин. Всяка сутрин много рано, още в тъмно, у зори,събират се моми и момци на някоя поляна, която обаче трябва да бъде на кръстопът.Тамо дохаждат и мъже, и жени като зрители.

Като се съберат, те насядат на поляната, но всички с лице към изток слънце, към току-що изгрялата зорница и в хор, задружно, разделени на две групи, пеят следните песни:

Първа песен

Под гора сéло голямо,
В сéлото Пейо чорбаджи.
Той има мома хубава.
— А бре, гирджик Стояне!
Не глéдай горе гората,
Я глéдай долу полéто,
В полéто моми хубави.
— Гледам ги, мамо, гледам ги,
Най-хубава мома Пейова;
Три пъти за нея попросих.
Първата година попросих,
Майка ѝ излезе насреща:
— Дара си няма момата;
Втората година отидох,
Тейко ѝ излезе насреща:
— Малка е още момата;
Третата година отидох,
Сама момата излезе,
Излезе и ми говори:
— Стоéне, гирджик Стоéне!
Върви си търси прилика,
Като на конче пътя далеки
Като на биволи кирийка.

Друга:

Овчар си гора питаше:
— Горо льо, горо зелена,
Доскоро беше зелена,
Сега ми, горо, изсъхна.
Дали те пожар пожарил,
Или те слана сланила?
Гора овчарю говори:
— Овчарко, млади овчарю!
Нито ме пожар пожарил,
Нито ме слана сланила;
Снощи ми, овчарко, минаха
До три синджира със робе.
Първият синджир, овчарко,
Все тез млади девойки.
Когато девойки заплачат,
Гора се с върше превива,
Широки друми метеше;
Девойки плачат и думат:
„Боже льо, вишни божичке,
Тез наши тежки дарове,
Тъкани, недотъкани,
Белени, недобелени,
Кой ще да ги изтъкае,
Изтъкае още добели?
Кой ще да ги довееже,
Довееже, още дореси?“
Вторият синджир, овчарко,
Все тез млади невести.
Когато невести заплачат,
Гората с шума опада.
Невести плачат, нареждат:
„Боже льо, мили божичке!
Тез наши дребни дечица,
Сутрина без майка станали,
За майка си плачат и питат,
Дали е майка при крави?
Да беше майка при крави,
Теленца не щяха да реват.
Дали е майка на вода?
Да беше майка на вода,
Котлите щяха да дрънкат.“
Трети синджир, овчарко,
Все тез млади юнаци.
Кога юнаци заплачат,
Гора с клонове изсъхва.
Юнаци плачат, нареждат:
„Боже льо, мили божичке!
Тез наши цръни биволи,

Прегнати, неразпрегнати,
Кой ли ще да ги разпрегне?
Тез наши црънй угари,
Орани, недоорани,
Кой ще да ги изоре?
Тая наша бяла пшеница,
Сеяна, недосеяна,
Кой ще да я досее?"

Слушана от Мина Тодорова, с. Търново при Сеймен, Хасковско

Трета:

Бял вятър духа,
Гора люлее,
С негове топи,
Три реки течат,
Три билки носят.
Първата билка
За първо либе,
Втората билка
Майци душата;
Трета билка
Самнпка Рада.

Слушана от същата Мина Тодорова

Четвърта:

Оплакало се Калоянчо,
Калоянчо на минзухарче:
— Блазе ти тебе, минзухарче!
Блазе ти тебе и преблазе ти!
Че ти е майка, майка същичка.
Твоята майка тебе те пуска,
Тебе те пуска в топлото време,
В топлото време, по ясно слънце.
Мене е майка, майка мащеха,
Че тя ме пуска зимното време,
Зимното време, под бели снегове.

Слушана от същата Мина Тодорова

Тия песни пеят седишком. Като ги свършат, всичките стават на крака и се налавят за ръце. Тъй наловени, продължават да пеят.

Пета песен:

Ти люлей, горо, люлей, разлюляла се!
Я ми постой, горо, постой да замина;
Постой да замина, горо, отвъдната страна,
Че не ми е време, горо, време за стояне.
Мене за стояне, горо, конче за държане.
Че ми либе, горо, тамо болно лежи,
Че си ище, горо, ледец посред лято,
И си ище, горо, ягне посред зима.
Къде да му найда, горо, ледец посред лято?

Къде да му найда, горо, ягне посред зима?

Слушана от баба Рада Тоньова от същото село Търново

Сега начинят да играят. Като играят, пеят следната песен на много игрива мелодия.

Шеста песен:

Зора́ се зазорѝла!
От Загоре слизат
Три вакли́ овчари,
И на глава носят
Пера́ паунови.
Бял вятър си духа,
Гората люлее;
Гората люлее,
Перата треперят.
Овчари говорят:
— Горо льо зелена,
Водо льо студена!
На тебе оставяме
Наше сиво стадо.
Ти да го напоиш,
Напсиш, накърмиш:
Сено детелина,
Вода гиранова.
Гора отговаря:
— Ей млади овчари,
Хайде ви вървете!
Аз ще да го гледам.
Аз ще да го поя,
Аз ще да го зобя
Сено чаирлия,
Вода джаирлия.

Слушана от Жека Жекова, същото село Търново

Седма:

Недельо льо, Недялке!
Заспала Недялка
Рано у неделя
Майци си на скути,
Тейко ѝ я буди:
— Я стани, Недельо,
Стани ми, погледни!
Либе ти замина,
Къмто нас погледва;
Къмто нас погледва,
Дано види Деля.
По двори да ходи,
Със очи да смаха.
Деля мами дума:
— Мамо, стара мамо!
Лъжеш, кого лъжеш,
Деля немой лъга́,
Деля се не лъже.
Деля ще загине.
Прошка ви не давам,
Клетва ви оставам:
Да ме закопайте,
Дето Мирчо пладнѝ
Свое вакло стадо,
Пладни, мандарува.
Ведра да му мия;
С кавал да засвири,
Аз да му отпявам.
Това що издума,
От душа се раздели.

Слушана от Жека Жекова

Осма:

Радо ле, бяла, хубава!
Що раниш рано в неделя
И си огъня накладваш?
— Мамо ле, мила майчице!

Лоша съм сна сънувала
В събота срещу неделя:
Тейко ми довел дулгери
Къща да ми изградят.
Дулгери къща градиха
С високи мердевени,
Със шарени пердевени,[41]
Във къщи пъстро пиленце.
Ази ще, мамо, да умра.
Майка си Ради думаше:
— Радке ле, бела хубава!
Мълчи ми, Радке, не думай,
Не думай, Радке, не плачи.
Ти няма, Радо, да умреш.
Мама ще те углави
Отвъдна страна бял Дунав.
Дулгерите са ти сватове,
Къщата е колата,
Мердевенът са биволи,
Пердевени са, Радке ле,
Твоите зълви, девери,
Пиленцето, Радо ле,
Саминка Рада във кола.
Рада си майци думаше:
— Мамо ле, стара майчице!
Това не са, мамо, сватове.
Дулгерите са селяни,
Къщата е, мамо, гроба ми,
Мердевенът е носило,
Пердевени са бельове,[42]
Пиленцето, мамо ле,
Саминка Рада във гроба.
Това си Рада издума
И се от душа раздели,
И си Рада загина.

Слушана от същата Жека Жекова

Като изпеят тая песен, слънцето вече дава заря и близо е да изгрее. Те тръгват да се разнасят по къщите; отделят се на групи от всяка махала с песни и игри.

Това се прави през цялата неделя.

Значението на тоя обичай баба Рада ми обясни, че се правел за берекет и за здраве в чест на зорницата.

Тоя обичай срещнах и в с. Опан, Хасковско, обаче тук го казват гора. Тоя обичай не правят друг път и песните се не пеят при никакъв друг случай.

Гора или зора произлиза от горя, жар, заря.

Всички песни съм записал на местен говор; тук ги предадох на литературен език.

е) Тодорова неделя

После Заговезни настъпва *Тодорова неделя*, която в Тетевене се казва *Черна неделя*. През тая неделя за вярването народно важни са: понеделник, вторник, сряда, четвъртък и събота.

ж) Понеделник, Къси понеделник

Тоя понеделник носи няколко имена: *Пъси понеделник* в цяла Западна България; *Песи понеделник* — в Елен-

[41] *Пердевени* е оградата около пруста.
[42] *Бельове* са пречките около носилото (за мъртвеца).

ско, Габровско, Троянско и Новозагорско; *Чист понеделник* в Клисура, Велес, Щип; *Рогач* — в Панагюрище; *Кукеровден* — в Лозенградско.

Тоя ден с толкова названия играе важна роля в народното вярване и народните религиозни обичаи.

Той се празнува в чест на лошия дух и демон, наречен *бяс*. Тоя дух влиза и в човека, но главно в домашното и овчарско куче, което е много скъпо за селянина земеделец, а още повеч за скотовъдеца. На тоя ден се извършват два обичая: люлеене наепсетата и кукери.

Люлеене на псетата. Тоя понеделник е наречен Пъси, Песи, т. е. кучешки понеделник,защото се празнува в чест на кучето. За да не лови през годината бяс, тоя ден го люлеят.

Излизат момците вън от село на някоя могила, дето има приготвена люлка, и всеки води със себе си вързано своето овчарско куче. Тук държат всяко куче на люлката и го залюляват три пъти. Залюляното куче вече е лекувано и през лятото бяс не може да го лови. Подобно люлеене на кучетата става и в Малкотърновско,Одринско и то се казва да *цирят* (т. е. да церят) псетата. (Срв. СбНУ, IV, 273.)

Тоя обичай обаче не се пази днес навсякъде. Люлките се правят по особен начин. Съжалявам, дето не можах да представя рисунки от тия люлки.

В с. Твърдица тоя ден някога на всяко куче овчарско или домашно са вързвали на опашката кратунка, напълнена с пепел, и го пущали да бяга през селото. Тоя обичай е бил много и занимателен, и препълнен със смехове.

Други обичаи, които се вършат тоя ден, продиктувани от вярванията, срещнах следните:

В с. Дерекьой, Къзълагачко, преселени от Новоселска околия, Софийско, тоя ден запалят старата метла и я хвърлят запалена на сметта. Когато една от жените изнася запалената метла, друга върви след нея и я пита: „Какво фъргаш?“, а тя отговаря: „Фъргам бъйли“, т.е. бълхи.Това правят да няма през лятото бълхи.

Във Велес тоя ден, Чист понеделник, не работят заради стоката да не боледува.А също и за мишките. (Срв. СбНУ, XI, 84.)

В Щип тоя ден—Чист понеделник, не месят кисел хляб, защото през годината хлябът ще хваща *свойци*. (Срв. СбНУ, X,122.)

В Ахърчелебийско не се мият този ден, защото през времето на жътва, когато жънат, ще ги боде осилът на стръковете.

Тоя ден не ловят брадва, нож или каквото и да било друго желязо, защото различна живина — насекоми и мишки — ще съсипват нивите. (Срв. СбНУ, XI, 73.)

В с. Тодьовци, Еленско, тоя ден имат обичай, който повече е за смях, защото няма в него никакво съотношение с вярванията. Тоя обичай се състои в следното. Момците, които са били за жене-

не, а останали неоженени през зимата, зимат тулуми и се гонят едни други, та се бият; те бият с тия тулуми и момите, които тоже били за женене, а останали неоженени. Тоя ден в селото до обяд, па и до вечерта цялото село е на крак и потънало в смях.

Тоя ден някога са месили квасник хляб и давали на добитъка в кърмилката срещу бяс. В с. Колибите, Троянско, тоя обред е запазен и до днес. Начертанието на хляба е представено в рис. №172. Месила го баба Пена Мичева Платнишка, 15 юни 1898 г. Отгоре е питка и около нея венец, назъбчен с огрибката. Около питката и кравайчето са четири псета. Хлябът дават на воловете, а кравайчето, питката с псетата се откройват с нож и се скътват за лек срещу бяс.

В с. Топлеш, Габровско, месят тоже хляб и отгоре кравайче. Туй кравайче скътват за лек от бяс, а хляба дават на стоката в кърмилка. Начертанието е също, каквото и хлябът в рис. №98. Хлябът с кравайчето месили: Мария Лекова от с. Зелено дърво, Ваня Тотева и Нада Пенчева-Тотева, 1889 г.

Тоя ден навсякъде празнуват — не предат жените, а особно не предат по вѣсма, а могат да шият.

Други пък почистват цялата къща, изтърсват чергите, измиват всичките съдове за през постите — оттука се казва Чист понеделник.

К у к е р и. Друг много важен обичай тоя ден е ходенето на *куковете* или *кукерите*, от дето се казва *Куков* или *Кукерован*.

П р и г о т в я н е н а к у к о в е т е. Като настъпи Сирна неделя, момците от селото ще се съберат или на едно място — ако селото е по-малко, или на две-три места — ако селото е по-голямо, и ще се сговорят за Куковден. Тук нареждат кои ще бъдат кукове, кои свирачи, кои ще прислужват да носят торбите за подаръците, а най-важното е кой ще бъде *майка* или *баба*.

Като наредят това, всеки си отива и си приготвя облеклото и оръжието.

О б л е к л о т о н а к у к о в е т е е най-разнообразно, но носи характер на местната носия, повечето женска, и то дрипи: сукман, елек, обуща или цървули. На гърба си куковете имат гърбица от парцали; през гърдите са препасани с прерамки от широки липови кори нашарени, а на пояса имат колан от същата липова кора. На тоя колан или *еремик* са надянати 10—15 големи звънци, хлопки, които обикновено качат на конете и добитъка.

Главната част на туй облекло е м а с к а т а на главата. Тая маска представлява разните животни — домашни и диви, и то в най-чудновато съчетание. Така на човешка глава има роги от животни: коза, вол и друго; на птича глава има роги; глава на овен, коза или вол с орлови криле, с петльови криле. Лицата отпреде са направени от кратуни, от конски челюсти, от червена или черна материя, нашарена с разнообразни цветове; нос имат или от червена пи-

перка, или от дръжката на кратуна, или от *какалашка* мисирева мустаки и брада от вълна, козина, от цяла брада на пръч или от околовратни пера на петел, земени цели, или от овча кожа с вълната.

Тия маски са представени в рис. №173, 174, 175, 176, 177, 178, 179. (Вж. още и НЕМ, 21—28.)

Оръжието на кукерите са дървени оръдия: клюнк, топуз и сабя.

Клюнкът е по-дълго и дебелшко дърво — тояга, накрая с уред, закривен като кука. Клюнкът се вижда добре в рис. №174 и 175 в кукера отляво, който в едната си ръка държи клюнк, а в другата дървен *топуз*. *Сабята* е голяма пала, направена тоже от дърво; вижда се хубаво в рис. №176 у кукера отдясно.

Майката или *бабата* е пак момък, но избират по-млад без брада и без мустаки, с женско лице, който облича женски дрехи и представлява жена. Майката или бабата е без маска и спретнато облечена, а няма и гърбица. Тя носи хурка с повесма и вретено и като влезнат кукерите в някоя къща да играят, тя — майката, на средата на тяхното каре преде — символ, че преде щастие на къщата и на челядта в къщата.

Такава майка или баба с хурка представлява се в рис. №173 и 174. В някои села майката не носи хурка, а сабя, както се вижда в рис. №177 (с. Старо село, Русенско).

Майката е главното лице в кукерите. После идат: с в и р ц и т е, които свирят на кукерите; те са момци немаскирани, и други момци с чували, които носят туй, що домакинът подари на кукерите: брашно, повесма, боб или друго. Всичко е готово и чакат да дойде Куковден. Понеделник след Заговезни е тоя ден.

Още от тъмни зори селото заехтява от големия шум на хлопките и звънците. Това показва, че кукерите са вече тръгнали. Понеже от тоя шум на звънците се плаши добитъкът, то или тоя ден ги не пускат никъде, или още от вечерта са ги изкарали далеч от селото по кошари или по паятите.

Тоя ден е царството на кукерите. Всеки от кукерите с клюнка в ръцете си или със сабя поотделно ходят из селото по пътищата и когото срещнат, спират го, закачат го с клюнка или го бият със сабята за пари, но по никакъв начин кукът не смее да говори. Той е ням. И всеки обезателно е длъжен да му даде бакшиш, защото, както казахме, тоя ден е тяхно царство и никакви оплаквания не се вземат. Куковете не задяват само жените. Момите обаче не смеят да се покажат на улицата, защото тях гонят и бият. Затова и през тоя ден всяка мома е у дома си. Ако стане някоя нужда, та някоя мома да отиде някъде или у някого, тя трябва да бъде придружавана от жена, мъж или дете — сама не бива да ходи. И когато куковете влезнат в двора на една къща да играят, момите

в тая къща трябва да бъдат затворени в къщи и никак да се не показват.

До обяд куковете са ходили из селото всеки поотделно: на обяд всички се събират в дома на майката или бабата и предвождани от нея, тръгват по къщите. Във всяка къща те играят хоро под звука на кавала или свирката, а в това време майката преде (рис. №173).

Това хоро в някои къщи трае повече, а някъде по-малко— според заможността на домакина. Има вярване, че в която къща успеят да скрият майката, тамо ще има много берекет във всичко, поради това всеки гледа, додето куковете са залисани в играта, да грабне майката и да я затвори в къщата или зимника. Ако се грабне майката на някои кукери— такива вече не могат да играят, ето защо всеки от тях хем играе, хем бди и пази майката. Ако някой успее да грабне майката и да я затвори в къщи или зимника, то куковете, за да я извадят, имат право да чупят врата, дори и покриви да развалят. И тук става наистина сериозна борба. Куковете се не шегуват със своите клюнкове: ако успеят да уловят стопанина, след извеждането на майката от къщи той бива мъжки налаган. Ето защо не всеки се наема да се бори с 20—30 души здрави и снажни момци и не всеки се наема да прави дори и опит за отвличане майката; направи ли това, той гледа да се скрие или да избяга да го не уловят. Като свършат хорото, домакинът им дава бакшиш в пари, а домакинката подаряват бракно, повесма, боб или друго. Тия неща поемат и носят двамина *трохобери*.

Като обиколят цялото село, събират се всички чети кукове, ако е имало няколко такива чети—насред село, на мястото, дето обикновено се играе селското хоро—*хоролище*, и тук майката впряга двама кукове в ралото, та изорава едно парче място, което засява с жито и го завлича сбрана. След като се свърши това, куковете са свършили своята работа и всеки си отива в къщи.

На другия ден се събират всички кукове, продават на кръчмаря събраните неща и със земените пари устройват угощение и се веселят цял ден; в това тържество земат участие и всички некукове момци.

Куковете ходят, за да има берекет. Ето защо и самите селяни подсещат момците да правят кукове; ето защо и вечерта туй се свършва с изораване място, засяване с пшеница и завличане посятото семе. В къщата пък, дето кукерите са играли и майката прела, вярването утвърждава, че в тая къща през годината ще има щастие, здраве и берекет. Ето защо всеки домакин посреща куковете с радост.

Много пъти куковете от едно село отиват в друго село; това правят, едно, да покажат своето юнашество, а друго, вярването утвърждава, че тогава земали берекета от чуждото село и на връщане донасяли го в землището на своето село. Затова именно пък

и куковете от другото село гледат да не допускат чужди кукове. Ако се срещнат такива две чети някъде в полето, те се сбиват сериозно, от което сбиване много често падат мъртви, както споменах и при русалиите и старците, които ходят през Мръсниците.

По пътя от с. Български косуй за с. Стари Смил, Русенско, в землището между селата Стари Смил, Беловица и Денизлер ми посочиха местност, която и днеска носи името *Кукови гробища*. Тия гробища са на падналите кукове, преди 100 г. нещо, при една такава среща.

Дотук изложените редове описват кукерите, както ги срещнах в селата в Силистренско, Тутраканско и Русенско, и то в селата: Шиковица, Алмалии, Гарван, Попина, Сребрена и Ветрен (Силистренско) и в селата: Кадъкьой, Български косуй, Спанчов, Денизлер, Бабово и Старо село (Русенско-Тутраканско). В тия села живеят т. нар. *гребенци* с изключение на Старо село, дето живеят *главанци*. Кукери срещнах и във всички села в Силистренско, Варненско, Добруджанско, Провадийско, които са преселени из Бургаско и Одринско.

Също кукери има и в Южна България. Имало е кукери и в Родопите между помаците.

В Тутраканско, в с. Козгун, дето жителите са преселени от Лозенградско, срещнах кукери, които бяха с маски и без маски, -но тука ги наричат *арапето*, защото без маските кукери имаха ли -ната си почернени със сажди — същи арапи. Майката тук се нарича *цяганка*. Но тях ще опишем по-долу, при описването кукерите в Малкотърновско (Одринска област).

В селата Подвес, Карнобатско, Карабунар, Бургаско, Вресово, Айтоско и другите села в тоя източен или югоизточен край аз срещнах тоя същ обичай. Ето как се правят кукери тук.

Кукерите и тук са момци, облечени в *чукман* (сукман), какъвто носят жените в тоя край, препасани са с колани, но не от липови кори, а обикновени колани, на които са нанизани около кръста големи звънци и хлопци. Маските им също така представляват разни домашни и диви животни с роги. (Вж. рис. №176, 178, 179, но само маските, без другите оръдия.) Едната ръка е обвита с бяла престилка и представлява, че е бяла, а другата с червена и представлява, че е червена. В една ръка (лявата) държи дървена сабя или дървен топор, а в другата — *патерица*, т. е. по-дълго дърво, на края на което има *помит* (парцал). С това дълго дърво кукерите махат и ако намерят някъде кал, намацват го, та после мацат с него къщите. Със сабите се бранят и бият. Клюнкови тук няма.

Кукерите в туй облекло ходят по селото до обяд и кого дека срещнат, спират го за бакшиш.

И тук момите не смеят да излизат тоя ден из къщи.

Около обяд отиват в дома на бабката, наречена *кукерска*

бабка. То е момче, облечено в чукман, забрадено с *ръченик* (бяла голяма кърпа, с която се забраждат тук жените) и с престилка. Тук е и *арапинът*, също момче, само че той има лицето си намазано със сажди, на главата си има сиреняв тулум, т. е. тулум, в който в тоя край гуждат сирене, и мустаки големи, направени от вълна. Тоя арапин ходи с кукерската бабка.

Те ходят по село във всяка къща и играят хоро.

Като мръкне, кукерите се събират насред село — дето играе хорото, и тук изпъква ново лице, наречено *цар*. Царят е пак момче, но лицето му е намазано с брашно, та представлява побелял старец, мустаки има големи от бяла вълна, а на главата си има бял пояс; заметнат е с голям чул, който покрива цялото му тяло. Арапинът изчезва, а царят е с бабката. Като дойдат насред село, царят сяда, до него сяда и бабката, а около му стоят кукерите прави. Донасят му рало; царят става, премерва една леха, зима ралото, впрягва в него кукерите и изорава тая леха; като оре, той сее ячмик или овес и сетне с ралото завлича оранта. Като завлича, той благославя: „Най-малкото жито да бъде като мене. От едно да стане хилядо!“ Кукерите сега проговарят и казват: „Амин!“

Като завлече оранта, всичките кукери отиват в дома на бабката и кукерството се разваля.

После продават събраното, купуват вино и ракия и правят пир.

Кукерството и тук правят за берекет. Описаното тук изложение е, както става кукерството във Вресово, Айтоско. Същото е и в Подвес, Карнобатско.

В с. Карабунар, Бургаско, майката се казва *булка*, която има и дете; това дете носи един от кукерите, който се казва *бавач*. Детето е направено от парцали. Кукерите са също маскирани и имат саби и топузи. Един от кукерите носи лък и стрела. На края на стрелата наместо острило има кожена фунийка, напълнена с пепел, та кукерът хвърля стрелата, но наместо стрела той хвърля пепел в очите на хората или по дрехите (рис. №182). Образец от тоя лък и стрела има в Етнографическия музей.

В Хасакията — една част от селата в Бургаско има тоже кукери. (Преселени от с. Пирок и с. Курия, Лозенградско.)

Кукерът е облечен във вълнеста кожа от коза с козината навън (рис. №178 отдясно); на главата си има маска от кожа на коза, но одрана от главата, с роги и пера, носът му е от чушка, в ръката си държи топор, има голяма дървена сабя, а някои пък и дървена пушка, а на пояса 5—15 звънци-хлопки; ходят на групи по 6—7 души в едно. Тука има *баба*, която носи хурка и преде; тя е облечена в женски дрехи, местна носия. Лицето ѝ е обагрено, както си правят лицата булките—кадъни, както си правили лицата и булките-българки някога. Всичките са момци.

Тук има и *арапи*, т. е. момци, чиито лица са намацани със

сажди, а на главата си имат висока гугла, направена от цяла кожа с много рошава вълна.

По кукерите върви *мечкар* със своята мечка. Мечката е голямо куче, покрито с голяма мечешка кожа, а мечкарят представлява някогашен Медвенски или Жеравненски циганин-мечкар; той води мечката и прави разни смешни игри и движения.

Кукерите до обяд, както навсякъде, ходят отделно и спират всекиго за бакшиш. В това време някой се направя като *харачар*, който вади някогашния царски харач; той спира всекиго, взема от него пари и срещу това му дава някаква разписка. В тая разписка има или изобразени някои порнографни ликове и предмети, или написани някои порнографни изречения.

Това трае до обяд. На обяд се събират на куп при бабата и тръгват по село.

Привечер бабата отива насред село, дето са насядали старите хора и тука, както и във Вресово, се явява *цар*, който отмерва една леха и с рало, теглено от кукерите, изорава я, посява я с ячмик или жито и завлича.

С това се свършва кукерството.[43]

В Ахтрчелебийско тия кукери се казват *дракуси*. Дракусите имат *баба* и *дядо*.

Дракусите се обличат в женски дрипи, турят си маски с изкуствени бради и опашки, надяват високи калпаци, ушите от вулии, а гърбовете си пълнят със слама, за да изгледват гърбави — подобно както и кукерите в Тутраканско.

Дракусите ходят из селото.

Дядото носи голяма тояга — *топуз*.

Тоя обичай е траял до 1868 г., когато поради скрьбната случка с поповете бил забранен от властите. Поповете, като видели неприличните движения на дракусите, намесили се, но населението зело страната на дракусите и тия последните на основание на тяхната неприкосновеност тоя ден хванали поповете и ги откарали в църква, дето ги затворили до вечерта.

На сутринта свещениците се оплакали; последвало разследване, но никой не бил наказан поради ненаказуемостта на всичките действия на дракусите. Само че обичаят — да ходят дракуси, не се вече повторил. (Срв. СбНУ, XIII, 22, с. Петково.)

[43]Сравни в СбНУ, IV, 273. Почтеният събирач на материалите е направил голяма грешка. Той представлява, че има кукери и кукерки, т. е. момци и моми. Това е голямо заблуждение. Моми и жени никога не играят кукери или русалки. Това са само момци, облечени някои в женски дрехи — чукмани. Че това е така, събирачът ще се убеди, като му посочим редовете, дето казва, че тези кукери правят различни «безсрамни движения». Може ли една мома, колкото и да е свободна, да прави и най-малките безсрамни движения публично пред родители и роднини.

Тая бележка написах, да не би обнародваният в СбНУ, IV, 273, материал да въведе някого в заблуждение. Той е неверен досущ.

канят дъждовните облаци да дойдат на госте да си хапнат, та през лятото да идват с дъжд.

Хлябът, който се вижда в рис. №180, е шарен и обреден. Той е квасник, на средата кръсташка — сила божия; отгоре и долу два кръга — небето, дъждът, отляво и отдясно дъгата — облаци, плодородие. (Месила баба Тодора, с. Стакьовци.)

Тоя хляб се намазва с мед, разчупва се, а един залък се хвърга на покрива на къщата или на кошарата, или на кошa, тоя залък е за облаците; един залък се занася на нивата, която е посята с есенина, а трети залък се отнася, та се хвърга в реката, отдето дъгата пие вода, та да си хапне от тоя хляб. Останалото от тоя хляб се яде в гумното (хармана) при стожера, и то стоешком.

В с. Марашки Тръстеник на тоя ден вземат стола, триножника, намазват един от трите му крака с лой, а после го увиват с парцали и червен конец; като увиват, те наричат: „Да съхне на стола кракът, а на вола не!" Не влизат никак в стан да тъкат за здраве на стоката.

Оттамо в с. Марашки Тръстеник, Плевенско, тоя ден се нарича *Усовски вторник*; празнува се в чест на лош дух, наречен *усов*, който сушил краката на добитъка.

Тоя обичай обаче не срещнах на друго място, а само в Мараците, които населяват няколко села.

и) Луда сряда

Тоя ден празнуват от лудост.

Човек полудява според народното вярване тогава, когато дяволът влезне в него; той му помрачава ума и го мъчи. За такъв се казва, че ангелът му е слаб. В чест на тоя дявол, който полудява човека, се празнува тая сряда. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Вида и баба Тодора, с. Стакьовци, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене.)

В с. Марашки Тръстеник, Плевенско, тоя ден наричат *Разполовена сряда*, т. е. сряда, в която може човек да бъде разполовен, да се разполови, да се сбърка с ума си. (Баба Драгана Точева, баба Цана Пъчовица.)

В Медвен тоя ден наричат *Преговлата сряда*, защото която жена или мъж е *тримирил*, т. е. не ял нищо през три дни, в сряда вечерта отговява и яде; някои канят още и гости да ядат заедно, т. е. гощават ги.

Не работят от лудост. (Баба Бойка Баснатарка, баба Джеда Милкова.)

к) Четвъртък, Врътоглав четвъртък

Вртолома (Марашки Тръстеник и Тодьовци). Четвъртък през седмицата изобщо може да се счита за недо-

Черковникът се носи в черква, а после се раздава за здравина на конете.

В същото село ми месиха още един хляб, наречен *копито* — квасник с четири шарки с просфорник и с огрибката извадена сечка; начертанието му се вижда в рис. № 184. Изваденото с огрибката тесто се оставя при иконата да се изсуши от само себе си и се скътва за лек: на коня, ако хване гутурач, дават му от туй изсушено тесто.

Хлябът, представен в рис. № 185, се казва *конче*. Месила го баба Драгана Точева в с. Марашки Тръстеник, Плевенско, в присъствието на баба Николина, баба Цена Пъчовица. Хлябът представлява същинско конче, доколкото е можала бабата да постигне това. За опашка на туй конче му бодат няколко стръка сух босилек, но клечки без цвят; за очи турят две царевични зърна, но избират ги червени; за уши гуждат пак босилекови клечки, но по-дебели.

Тоя хляб е по-голям. Той се кади у дома; една част се разчупва на късове и се гужда в зобта на конете; другата част се раздава на три къщи за здраве на конете.

Хлябът, представен в рис. № 186, се казва тоже *конче*. Тоя хляб е месен в с. Турски Тръстеник, Никополско. Месила го баба Руса Николова в присъствието на баба Николица и баба Пена Минчева. Това е хляб по-големичък, в който се представлява кон с човек, възседнал отгоре му. Очите са от червени царевици, опашката от стръкове босилек, също и ушите, но стръковете са пречупени; краката са от по-дебели стръкове босилек и пречупени. Отгоре на кончето има седло от тесто, а върху седлото човек, подобие на човешка фигура от тесто: глава, врат, труп, два крака и две ръце. Тоя хляб се пече много грижливо. Кади се и се чупи; от залъците едни се гуждат в зобта, а другите се раздават.

Хлябът *копито* в рис. № 187 е месила баба Велика Дочовица, Тетевене. Тоя хляб е нашарен с просфорник само; на средата с огрибката е извадено тесто. Туй тесто се изсушава на вятъра и се скътва за цяр; дават на конете в зобта, когато заболеят от гутурач. Копитото се кади и чупи на залъци; от тях едни се гуждат в зобта и триците на конете, а други се раздават по махалата за здраве на конете.

Хлябовете *куклата*, рис. № 188, и *кончето*, рис. № 189, ги месила баба Бойка Пенчева Баснатарката, с. Медвен. Куклата е от две тестени пръчки: едната увита на кръг, а другата опасана около първата. Кончето е една по-дебела тестена пръчка, увита на кръг, а краят, разцепен малко, се възвива нагоре. Такива кукли и кончета ще се намесят 15 и като се прекадят, раздават се по комшиите: кончетата — на момчетата, куклите — на момичетата за конско здраве.

бър ден. Ако някой почне нещо, няма да го довърши, ще стане спънка; ако цени слуга — няма да доседи; ако се сключи някакъв договор или пазарлък — няма да бъде изпълнен, ще се развали договорът или пазарлъкът. Оттам е и приказката: „четвъртък-несвъртък". Говедо или друг добитък, купен в четвъртък, ще избяга.

Изобщо четвъртък е лош, както и вторникът. Тоя четвъртък обаче е по-лош. Ако се работи на него, човек става *въртоглав* или *щуроглав*, зашеметен. От тая болест страдат говедата и овците— затова го и празнуват. Тоя ден не варят вода или друга гозба пак за здраве. Някога са месили хляб, *колач*, кадили и после разчупвали, като дават по един залък на всички от домашните, а на стоката и добитъка гуждали в кърмилката — трицте.

Начертанието на тоя колак е представено в рис. № 181. Отгоре се туря кръсташ — сила божия, и върху кръсташа кръг, назъбчен с огрибка — светлина, да няма помрачение на ума. (Месили го баба Вида и баба Тодора, с. Стакьовци.)

От тоя хляб се скътва и за лек, та през годината, ако някому падне *шемет*, т.е. почне да му се вие свят, да му се върти главата, наквасват трохички от него във вода и му дават да пие.

И апокрифната книжнина черковна, като е предала това вярване на народната вяра за тоя четвъртък, вредила го е в реда на ония 12 четвъртъци, които се считат като големи празници и забранява всякаква работа през тях.

л) Събота, Тодорова събота, Тодорица

Тая събота се нарича: *Тодорова събота, Тодорица, Конски Великден* (с. Тодьовци, Еленско, с. Топлеш, Габровско).

Тоя ден е посветен на конете или по-добре на конската болест *гутурач*.

Празнува се още и да се въдят конете.

Тоя ден празнуват особено строго булките, които са се оженили през зимата, за да раждат. Тоя ден всяка къща меси обреден хляб, колак, за конско здраве, а месят още и колаци за булките.

Варят още царевица, в която гуждат леща, боб, семе от гръсти и други семена. Тая смес тургат в зобта на конете или трицте.

Хлябовете са обредни. Начертанията на хлябовете, които можах да срещна, са представени в следните рисунки.

Хлябът в рис. № 182 се казва *колак*. Той е месен в с. Козар Белене, Свищовско; месила го баба Мича Илийчева. Тоя хляб се кади, разчупва се и се гужда в зобта на конете.

Хлябът в рис. № 183 се казва *черковник*. Той е месен в с. Литаково; месили го баба Вълкана Пейовица и баба Тодора п. Христова, 22 апр. 1899 г.

В Рупчоско тоже има кукери. Те си преправят лицата: едни на цигани с почернени лица и дрипави дрехи; други на главата си турят маски, покрити с кокоши пера. Вместо пушки те зимат кросно от стана; някои имат дървени саби.

Тук има *булки* и *старец*.

И тук вярват, че ако не ходели кукери, берекет нямало да има.

В с. Клисура (до Копривщица) ходят кукери с дървени саби, но значението им не е, каквото в другите села, т. е. за плодородие, а само да плашат децата да не искат месо. Затова ги наричат *плашила*.

В Панагюрище тоя ден наместо кукери срещнах *рогач*, т. е. човек, покрит с черга и с рога от елен. Той води със себе си *кошута*. И неговото значение е да плаши децата.

Поради това и денят понеделник се казва *Рогач-понеделник*.

В с. Арапово, Карловско, съществува същият обичай, но тук се казват *старци*. Старците са облечени в сукман до половина, а отгоре е цяла козя кожа с козината отгоре; на пояса имат хлопки (звънци), а на главата си *качули* (маски). Носят дървени саби и дървен *маздрак*.

При обиколката си, която направих през септември 1911 г., аз срещнах, че е имало кукери още в Чирпанско, Старозагорско, Новозагорско, Хасковско, Харманлийско и Казанлъшко, но сега се среща тоя обичай много рядко. Тоя обичай срещнах в цяло Силистренско, Добричко и Балчишко във всичките села.

з) Вторник, Чърн вторник

Чърн вторник, *Сух вторник*, *Усовски вторник*. Тоя вторник носи тия три названия, защото в народните вярвания играе три важни роли.

Първо, той е началото на вторниците, които са лошите дни през седмицата. Във вторник нищо се не начиня; във вторник на път се не тръгва; във вторник се не сее, не се сключва погодба, не се пенява и други подобни, защото всичко наченато няма да излезе сполучливо. А пък тоя вторник е най-лошият от всичките. Ако се роди в тоя вторник човек — ще бъде най-нещастният през годината; ето защо, ако някой е нещастен и го сполитат теглила, казват: „Родил се у чърн вторник."

Второ, той е вторникът, който според вярванията народни е началникът на сушата. Празнуват го да няма суша.

Някога, па и сега в някои села: Стакьовци, Белоградчишко, Марашки Тръстеник, Плевенско, Пашакьой, Къзълагачко, месят хляб, кадят и излизат, та го разчупват навън, на дръвника, като

Краваят в рис. № 190 е месен в селата Тръстеник и Пиргос, Русенско.

Той се прави от две дебели тестени пръчки във вид на кръг, от които едната опасва другата. Такива краваи се месят 15 и се раздават по комшиите за здраве на конете.

Кравая в рис. № 191 е месила баба Мария в с. Пашакьой. Тоя кравай се казва още *св. Тодор*. Кадят го и го разчупват и после част се гужда в зобта на конете, а друга част раздават за здравето на конете.

Общият обичай на тоя ден, който срещнах, е, че тези хлябове, като се раздават по къщите, дават ги жени женени, които не са се отродили (т. е. които още раждат), и ги дават пак на жени, които не са се отродили. Когато раздават от тия хлябове, жените се ритат задницком една друга, скачат и цвилят като кобили.

Тоя обичай в с. Желява, Софийско, правят го в самия черковен двор. Тук освен хляба — колачите, варят още царевица и с една дълга свещ отнасят в черква; с хляба и царевицата носят и рапон (ряпа), нарязан на колелета (търкала), посолени със сол. Като прекади попът хляба, царевицата и рапона, жените излизат в двора и си раздават от рапона; в туй време, когато си подават от рапона, две и две жени се ритат и цвилят като кобили.

Туй ритане и цвилене става, за да се ожребят кобилите.

Освен хляба на повечето места варят царевица или жито; от царевицата разнасят по къщите, но дават и на кобилите.

В с. Желява свещта, както е запалена в черквата, гуждат я във фенер и пазят да не угасне, та запалена да я донесат в къщи; тая свещ внасят в зимника или кошарата и свети, додето стоката изяде кърмилката — зобта или трицте с хляба и царевицата. От рапона тургат ведно със залъците от хляба и царевицата в зобта на конете и кобилите.

В с. Семисче тоя ден всеки впряга воловете в колата и товарят конете с товар и всеки гледа чии волове ще теглят най-тежък товар и чии коне ще носят най-голям товар. Тоя домакин е похвален в цялото село и зима отредената награда. Това показва, че той е гледал и хранил воловете си и товарните си коне — достоен домакин. Ето защо има приказка, когато стане дума за някого (касателно воловете и товарните му коне): „Ще дойде Тодоровден, видя-щем чии волове или чии коне са гледани най-добре" (Баба Рада, с. Търново при Сеймен.)

В с. Тодьовци, Еленско, тоя ден пукат бакла за здраве на конете, да не ловят гутурач.

В с. Топлеш, Габровско, излизат да орат за берекет.

В Ахърчелебийско (с. Петково) носят коливо в черква, а дома варят чорба от жито. Тук съществува обичай, наречен *бекане*, който става по тоя начин:

Още в петък домакинката натопи в топла вода грах в една

паница; тая паница гужда пред иконата. На Тодоровден после черква домакинката със запалена свещ ще отиде да вземе паницата и ще даде по няколко зърна всекиму да ги изяде. После това ще сграби от граха една шепа, ще хвърли от него нагоре към тавана и ще каз-ва: „Хайде, деца, бе-е-е, това е за татко ви.“ Грахът пада и се разпилява, а децата се боричкат да събират зърната. После тя зи-ма втора шепа и казва: „Това е за майка ви, б-е-е!“, и пак хвърга граха към тавана. Така прави за всекиго в къщи, за кравата, за кобилите, за овците, за козите и пр. След свършването на бекане-то (беакане), всеки ще яде от варената пшеница. От разхвърляния грах момчетата правят броеници и ги носят на капите като пискюл, а момичетата — гривни и огърлици, които носят през целия тоя ден. (Срв. СбНУ, XIII, 23.)

В Софийско (с. Желява) варят царевица, носят я в черква да я опее попът, а после хвъргат от нея по земята и децата я съби-рат. Туй се прави за здраве на конете.

В с. Клисура тоя ден жените си мият главите; додето се пле-тат, гуждат на главата си конско петало, за да бъдат запазени от гръм.

В Пиротско тоя ден не ядат зелен лук (праз), защото конете ловили гутурач, а хората побеснявали. (Срв. СбНУ, IV, 90.)

Тоя ден правят надбягване, наречено по турски *кушия* или другояче *домле*. Тоя обичай е основан на вярването, че св. Тодор се обличал в девет кожуха, яхвал коня си и отивал при бога, за да проси да изпрати лято. Като стигал при бога, той слизал от коня, забождал маждрака си в земята и връзвал за него коня си. Додето се бавил при бога, понеже господ му уважавал молбата, та пращал лято, и тамо, дето бил забоден маждракът, излизало вече пара от топлина. (Баба Мария от с. Пашакьой, баба Каля от с. Къзъклисе, баба Рада от с. Търново при Сеймен.)

Тоя ден всеки, който има кон, обезателно трябва да го изка-ра и да прави надбягване.

Някога туй се извършвало с голямо тържество, песни и свир-ки. От една задруга някога са изкарвали по няколко коня и въз-сядвали ги все женени млади мъже, а рядко момци. Конете са били окичени с венци от здравец и кукуряк. Додето мъжете са стягали конете, булките и момите са пеели тая песен:

Свети Тодор коня кове
Сред ливади на зелено,
Сестрица му клинци дава
Низ ръкави копринени:
—На ти, байно, злато-плочи,
Злато-плочи, сребро-клинци,
Да подковеш добра коня,
Да обидиш цибро поле,
Да си видиш есенници
Добре ли са изникнали;
Да набереш росно цвете,
Да увия до два венци,
До два венци за младенци,
Да ги туря в шарен ковчег
Да ми светят даровете
Като слънце по бял Дунав.

Из сборника ми, слушана от баба Вълкана, с. Литаково, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене. Срв. вариантите в СбНУ, II, 26; III, 34

После надбързването конят, който е надбързил всички, върви най-напред. Всички се събират насред селото, на хоролището, и тук момите и момците правят голямо хоро, а в средата са конете с ездачите. Момите пеят горната песен, която е хороводна. После това отиват всички в къщата на стопанина на отличилия се кон и той почерпва с вино всички. Тоя ден в неговия дом е сбор.

(В Летница, Какрина и други някои села в Ловчанско кушия правят на Ивановден.)

Казахме, че тоя ден празнуват и булките, които са женени през тая зима. Всяка булка със свекървата си ще отиде в черква и после се връща у дома, дето я посрещат с кравай. Такъв кравай тя ще получи от майка си, от кръстникови, от девера си и от други роднини. Заради това освен другите тодоровски хлябове за конете във всяка къща ще месят и краван за булки, ако имат някоя булка било в къщи, било в друга някоя къща, своя дъщеря или кумица.

Такива краван аз имах случая да срещна само в три села.

Кравая, представен в рис. № 192, видях в с. Тодьовци, Еленско; месила го баба Мома Стефановица. Той се прави от дебела тестева пръчка, увита във форма на яйце с кръстосани краища и закривени на кривици. На четири места има цветове, т. е. радост и здраве.

Колака, представен в рис. № 193, видях в с. Шипка; месила го баба Дона Узун-Николова. И той се прави от по-дебела тестева пръчка, увита в яйцевидна форма с кръстосани краища. Тая пръчка е малко разплескана и отгоре се опасва с полукръг от тесто, назъбчен с огрибка.[44]

Кравая, представен в рис. № 194, месила го баба Върба Гинева, с. Ресен, Търновско. Тоя кравай се прави от две тестеви пръчки, увити в кръг, от които едната е вътре, а другата вънка. Краищата са несклопени, а завити и на четири места има цветове.

Баба Марта, Март

а) Мартеница, Първи марта Летник (Охрид)

Тоя ден се посреща с радост и в знак на тая радост по къщите гуждат червено или друга червена материя, или пък червена материя навързват на прът и го изправят под стрехата. Туй червено платно трябва да се размята, за да се засмее баба Марта и да пече слънце. (Тодьовци, Топлеш, Летница, Ресен, Шипка, Марашки Тръстеник.)

На децата връзват *мартеници*. Мартеница е усукан бял и червен конец, който се връзва на дясната ръка на всяко дете, на мо-

[44] [Върху кръстосаните краища е поставен цвят.]

ма и на булка, на момите и булките връзват мартеница и на гушата като гердан.

Тия мартеници правят за здраве, от уроки и да са бели-червени.

Мартениците носят, додето дойдат ластовиците и щъркелите. Всяко дете, всяка мома или булка, като види щъркел, ще отиде при зелено дърво и тамо ще върже мартеницата. От тия мартеници запазват за през годината, та връзват на децата, които урочасват, когато ще ги водят някъде на хоро или ги изведат пред човек, който има лоши очи.

Червените парцали по покривите или стрехите стоят до Младенци.

На първи март има още и такъв обичай: изнисат всичките дрехи и завивки на двора, та ги изтърсват. Това се прави, за да няма през лятото бълхи.

В с. Риш, Преславско, запалят метла и обикалят с нея двора и викат: „Вън бълхи, вътре Марта!"

Тоя ден на огъня не гуждат черно котле да няма по житата главня.

В Ахърчелебийско има обичай, щото тоя ден пекат пшенични тънки питки, наречени *пенурки*. Тия питки се намазват с мед, потопват във вода и ги разнасят по комшиите. Туй правят да се умилостивят болесчиците, т. е. епидемическите болести. Пенурките пекат на пръстени (глинени) *пикли*, т. е подници, чирепни.

В една приказка баба Марта се рисува като същество, което раздава щастие. Един беден човек заклал курбан на баба Марта на първия ден и тя за благодарност му дала богатство. (СбНУ, VII,155.)

б) Младенци, 9 март

Църковен празник: Св. Четиридесет мъченици Севастийски, пострадали от Ликиния в 312 г.

Народен празник: *Младенци*

Празнува се в чест на баба шарка, сипаницата, за която болест говорихме по-горе при вярванията.

Тоя ден във всяка къща се празнува — жените не работят нищо, а особно ония, които раждат и имат деца. Месят се обредни хлябове и готвят гозби. Хлябовете и гозбата се носят в черква или ги кадят у дома. После разнасят по комшиите.

Хлябовете, които се месят за тоя ден, в различни краища са различни, т. е. имат различно начертание.

Хлябът, представен в рис. №195, се казва *младенец*. Тоя младенец се меси в Западна България, т. е. в Ломско, Берковско, Белоградчишко, Видинско. Тоя хляб е малък и представлява кукла, отгоре е шарен с цев; тия шарки представляват зърната на сипаницата. Месят 40 такива младенци, мажат ги с мед— да бъде баба

шарка блага — и дават на всяко дете в къщи; другите раздават на комшийските деца за здраве. Булките тоя ден с такива младенци ще отидат у кръстника, у майка си и у девера.

Хлябът, представен в рис. № 196, пак *младенец*, се меси във Врачанско. Той има ръце. Маже се с мед и се раздава. Шарките са правени с цев. Месила баба Елена, с. Чирен.

Хлябът, представен в рис. № 197, пак *младенец*, е месен в с. Марашки Тръстеник, Плевенско, от баба Драгана Точева в присъствието на бабите Цена Пъчовица и Цона Пенова. Шарките, на брой шест: две горе, а четири долу, правени с цев, представляват зърна от едрата баба шарка. Месят 40 такива младенци, мажат ги с мед и раздават за здраве. И тук булките с тях отиват у роднини и кръстника.

Хлябът, представен в рис. № 198 — *квасник*, е месен в с. Шипка от баба Дона Узун-Николова и баба Цона Пеновица, 4 авг. 1898 г. Шари се с четири тестеви пръчки във вид на кръсташ; в средата има шарка, направена с по-широка цев — едно едро зърно на баба шарка. Тоя хляб, като се опече, намазват го с мед, кадят, чупят и раздават за здраве на децата, но още и на овцете да не заболяват от сипаницата или ако заболеят, да преминат леко.

Трябва да се спомене тук, че според скотовъдците овците боледуват тоже много от сипаница и ако ги хване, мъчно преминават, особено агънцата. Понякога сипаницата затрива половината от стадото. Ето защо тоя ден се празнува и раздава още и за здраве на стоката.

Хлябът, представен в рис. № 199 — *боговица*, е месен в Панагюрище (авг. 1898 г.) от баба Марина Добрева Пенчовица, баба Дада Гимиджийска и баба Рада Иваница Толева. Шарките са: тестева полукръгла пръчка, а вътре зърна от баба шарка девет. Маже се с мед и разнася. Разчупва се на много парчета и всяко парче, придружено с неварен прясол, посолен с червен пипер, се дава по всичките махали за здраве на овцете, агънцата и децата. Хлябът е поголям, та да има за всички.

Хлябът, представен в рис. № 200 — *турта*, е малък; той се меси в девет парчета. Месила го баба Тота Яръмката, с. Клисура (7 авг. 1898 г.); шарките са правени с цев; те са шест — шест едри зърна от едрата баба шарка. Като се опекат, намажат се с мед и разнасят за здраве на агънцата. Преди да ги подадат, търкалят туртетата и блеят като агънца. Вечерта пият боза и в бозата тургат *шивалки* (корички) от хляб и блеят, когато ще сръбнат от бозата.

Хлябът, представен в рис. № 201 — *турте*, е месен в с. Риш, Преславско, от баба Жека Банева, баба Муша Желева и баба Пена Димитрица (21 юли 1898 г.). Тия туртета се месят 40 на брой, мажат се с мед и подават за здраве на децата и овците. На средата е цветът (здраве) и около него четири едри зърна — да минава сипаницата със здраве.

Хлябът, представен в рис. № 202— *питка* малка, е месен в с. Вресово, Айтоско, от баба Руса Калушева, баба Тодора Велева и баба Желя Райкова (авг. 1898 г.). Такива питки месят 40, мажат с мед и раздават за здраве на децата и агънцата. Когато подават питката, ще я търкулнат. Шарката е четири едри зърна от едрата сипаница.

Хлябът, представен в рис. № 203, *кравай* малък, месен е в с. Подвес, Карнобатско, от баба Калина Кенева, баба Драгана Вълкова (авг. 1899 г.); такива кравайчета месят 40, мажат ги с мед и подават за здраве на децата и агънцата. Шарките с цев са шест зърна от баба шарка.

Хлябът, представен в рис. № 204, *колак*, малко хлебче, е месен в с. Семисче, Хасковско, от баба Пена Иванова Славова (10 юни 1899 г.). Месят 40 такива колачета, мажат с мед и раздават за здраве на децата и овците.

Хлябът, представен в рис. № 205, *кравайче* малко, месен в с. Тръстеник и с. Две могили, Русенско. Месят 40 такива кравайчета, мажат с мед и раздават за здраве на децата и стоката. Шарки са пет зърна едри от едрата сипаница.

Хлябът, представен в рис. № 206, *квасник*, по-голям хляб, е месен в с. Балван, Търновско, от баба Кера Желязкова Цончовица и баба Кына Кольова Кънчовица. Хлябът е един; шарките му са: отгоре по-дебелшка тестева сплескана пръчка, назъбчена с огрибката, а в средата цвят (здраве); в средата му три едри зърна. Маже се с мед, кадят го, разчупват и подават по комшиите за здраве на децата и стоката.

Хлябът, представен в рис. № 207, *квасник*, е голям хляб, месен в с. Лопян, Тетевенско, от баба Вута Николица и баба Ивана Вълчовица (10 авг. 1894 г.). Шарките са: кръсташка (сила божия) с две едри и четири ситни зърна от баба шарка. Маже се с мед и с гозбите: боб и тъпкани червени чушки носят в черква, дето попът прекадва и очита. След туй тамо в притвора черковен или на двора (ако времето е добро) ще седнат и ще ядат всички. Преди да седнат да ядат, разчупват квасника и си подават за здраве на децата и агънцата.

Като се наядат, булките ще скочат и тичешком ще си отидат у дома. Всяка бърза да грабне котлите и да отиде на реката да донесе вода, която плиска по двора, по къщи, по кошари. Която булка превари, та първа да се върне от реката с вода — тя се хвали като вредна. Вярва се, че в тая къща кравите и стоката ще бъдат пъргави.

Хлябът, представен в рис. № 208, *просфора*, малко хлебче, месено в с. Карабунар, Бургаско, от баба Дона Иванова (авг. 1898 г). Месят 40 подобни хлебчета. На средата се шарят с просфорник, а около него четири по-едри зърна от едрата сипаница. Пекат, мажат с мед, кадят и раздават за здраве на децата и овците.

Хлябовете, представени в рис. № 209 и 210, от които първият е *колак* голям, а вторият — *питка* малка, са месени в с. Медвен от баба Бойка Пенчева Баснатарката и баба Джеда Милкова. Хлябът № 209 е употребяван някога, а днес рядко го месят. Шарки са: град незаграден — бразда, с която заорват селото от болести; вътре четири по-едри зърна, а вънка четири по-ситни. Тоя хляб кадят, раздават от него, а останалото начупват и заливат с вряла вода, та го изядват на попара.

Питката № 210 е малка и нашарена с три едри зърна. Тя се кади, разчупва и раздава за здраве на децата и овците от сипаница.

Хлябът, представен в рис. № 211, *квасник*, голям хляб, е месен в с. Твърдица от баба Добра и баба Мария (авг. 1898 г.). Тоя хляб с тъпкани червени чушки носят в черква, дето попът ги очитва и тамо разчупват квасника и си раздават за здраве на децата и стоката. Тамо ядат.

Хлябът, представен в рис. № 212, *боговица*, по-голям хляб, е месен в с. Лесидрен, Тетевенско, от баба Съба Бойчева и баба Мария Цанкова. На средата е кръсташка (сила божия); горе и долу по три едри, а от страните по три ситни зърна. Подобен е на хляба № 207, само че тука са по три зърна между страните на кръсташа. Тоя хляб се кади и раздава за здраве на децата и овците.

Хлябът, представен в рис. № 213, *кравай* за булките; месен е в същото село от същите баби. Тоя кравай дават тоя ден на булките за здраве. Шарен е с два цвята — здраве, и две едри зърна от едрата сипаница. Месят го и в друга форма, представен в рис. №214.

Освен хлябовете тоя ден готвят боб (търкан) и тъпкани червени чушки, а по някъде и сарми; чушките и сармите са с булгур или ориз.

В с. Литаково, Орханийско, тоя ден момите отиват в планината за съчки. Всяка ще донесе по 40 съчки и като влизат в селото, накихват: „Их-ху-у-у-у!“, и пеят песни.

Тия песни са две:

Едната:

Развидрила се планйната,
Виде се гòре и дòлу,
Виде се лòзе Лáлино,
Лáла по лозе хòдеше,
Бел ѝ косáтник белееше,
Жéраво перò лйлееше
Никой я не съгледа,
Съгледали я овчари.
Между себе си думаха:
— Дали е яре сугáре,
Или е шиле раниче?
Сама се Лала обáди:
— Нито е яре сугáре,
Нито е шиле раниче,
Намѝ е Лала хубава.

Слушана от баба Вълкана Беговица

Другата:

Развивай се, го̀ро,
Че ти заман (време) дойде,
Заман дойде и премина.
Ра̀но назе да събудиш.

Слушана от баба Тодора п. Христова

В с. Колибите, Троянско, готвят тоя ден 40 тъпкани чушки и 40 *птичета* (сарми).

В Охрид тоя ден готвят 40 сарми, 40 пължеви, 40 раци и пият 40 чаши вино и 40 чаши ракия.

В с. Тодьовци ядат 40 залъка хляб и пият 40 глътки вода.

В с. Брусен жените ходят в планината и донасят в къщи 40 съчки, за да ги не боли през лятото кръстът, когато жънат.

Някъде в с. Алъчкьой, Добричко, тоя ден измитват двора и събрания боклук палят, за да няма бълхи.

В Рупчоско тоя ден посадват 40 зелени клона без корени; тия клонове се прихващат, порастват и раждат.

Тоя ден излизали змиите. Който може да убие змия, взема ѝ главата и в нея, като гужда семки босилек, посадва го. Босилекът се употребявал за цяр. С тоя босилек, ако се кити мома, момците ще лудеят по нея и такава мома магии не я хващали. (С. Летница, Ловчанско, баба Гица Вълчова.)

Тоя ден сеят цвете, защото ще цъфти всякога и цветът му ще бъде красив и миризлив.

в) Благовец, 25 март

Църковен празник: Св. Архангел Гаврил съобщил на пресветата Дева Мария благата вест, че тя е удостоена да зачне от св. Духа и да роди спасителя на света.

Народен празник: *Благовец*, *Бла̀гоец* (Охрид), *Благовещене* (Панагюрище, Топлеш, Клисура, Дерекьой, Медвен), *Благощене* (Подвес, Вресово, Шипка), *Благостене* (Тодьовци). Народното вярване утвърждава, че тоя ден дохожда кукувицата от през морето заедно с ластовицата и известявала благата вест, че зимата си отишла вече и лятото приближило.

Според народното вярване змиите излизали из своите зимовища, а те са се прибирали тамо някъде в пещери при своя цар. Тоя ден се връщали из своите крайсветни жилища и самодивите и самовилите. Тоя ден са идели и различните други дихания.

За да се посрещне лятото и лятната топлина, срещу Благовец измитат всичките дворове и боклуците трябва да се запалят да изгорят, та да бъде чисто и прочистено за Благовец.

В Панагюрище измитат и дворовете, и овощните градини, и

цветята. Освен изгарянето на боклука някъде палят още и лайна както в двора, тъй и в къщи (Желява, Софийско). Туй правят да прогонят змиите. Додето гори огънят, момците го прескачат и си пърлят краката.

В с. Тодьовци всички в къщи зимат запалени парцали от конопено платно, и то от риза, и си пърлят краката. Туй правят, та през лятото да не ги хапе змия.

В с. Топлеш срещу Благовец си обуват обуща, та на Благовец ходят обути; които са боси, обезателно трябва да си пърлят краката от змии.

Тоя ден излизали змиите; да не дохаждат в двора или в къщи, защото много лошо предвещава — охраняват къщата чрез един обред. Обредът се състои в това: ще се земе един парцал (Медвен) и с тоя запален парцал ще обикалят двора, като наричат:

Ево! азе, като съм в дòле,
Ти да си в поле.
Като съм в поле,
Ти да си в доле.

Това правят сутринта пред зори.

Интересно е това, дето тук на змията в туй наричане викат *Ево*.

В с. Риш палят метла и обикалят двора, като викат:

Бягайте, змии и гущери,
Да дойде Благощене!

Във всичките други села предпазват двора и къщата от змии и гущери чрез дрънкане на машите с огрибката или с друго нещо. Наричането е различно и аз тук го предавам, както съм го срещнал в различните краища.

В с. Лесидрен дрънкат машите с ръжена, обикалят и викат:

Чӯн, чӯн, чӯн!
Бежте, змии, гущери,
Че иде Благовещене.

В с. Дерекьой дрънкат с машите и ръжена и викат:

Бягайте, мишки, смоци, змии,
Нек ни дойде благо жито!

В с. Вресово, Айтоско, дрънкат с дилафа (машите) в *сахан*.
В Панагюрище дрънкат с машите и ръжена и викат:

Бежте, зъми и гущери,
Че идат щръкелите!

(Тука плашат змиите и гущерите с щъркелите, понеже те се

хранят със змии, гущери и жаби. Народното вярване утвърждава, че и най-големите и ядовитите змии не могат да повредят на щъркелите. Бивало е примери — разказват бабите и старите хора, когато змията е надвивала на орел, но никога не е надвивала на щъркел.)

В с. Шипка дрънкат ръжена с огрибката и викат:

Бягайте, зъми и гущери,
Че иде дели Марко с топуза!

В с. Осиково, Врачанско, дрънкат ръжена и огрибката и викат:

Бежте, зъми и гущери,
Че заран е Благовец!

В с. Клисура дрънкат с машите и викат:

Бежте, бубери,
Потера ви гони!

Пушат и с лайно. Туй правят и на Ирима (Еремия).
В с. Карабунар дрънкат ръжена и казват:

Бягайте, гущери,
Бягайте, мишки,
Бягайте, смоци!

(Мишките са полските мишки, които правят пакост на сеитбите.)

Освен дрънкането има още няколко други обичая, между които най-важният е тоя, дето в някои краища тоя ден ходят моми по къщите и пеят б л а г о в е ш к и п е с н и. В Западна България, и то в планинските села, тия песни се пеят и днеска; в полето те са забравени, обаче старите жени ги още помнят.

В другите краища, в Източна и Южна България, тоя обичай е отдавна изчезнал, та и песните са почти забравени. Аз не намерих нито една баба, която да знаеше да изпее някоя благовешка песен.

В Западна България освен песните, които съм записал и обнародвал в Ж. стар., I, 125—129, аз записах отпосле някои песни варианти в Плевенско, Врачанско и Оряховско, както и обичая, който е извършван до преди 50—60 г.

Тоя обичай бил такъв. Дворовете са помитани, боклукът се запалвал и моми, които вече се момеят, трябвало да ходят по къщите и да пеят благовешки песни.

В тия песни се споминя кукувицата и около нея и нейното вестяване се въртят всички песни: как е дошла кукувицата и какви вести е донесла.

Кукувицата вестява, че са дошли самодивите и самовилите.

Кацнала е кукувица
В градинчица на дюлчица,
Закукала милно-жално,
Хем си кука, хем си дума:
— Коя майка щерка има,
Да я рано не изпраща
На извори, на кладенци,
Че там има до три юди,
До три юди самодиви,
Цвете берат, китки китят,
Китки китят, венци вият,
Хем ги вият, хем наричат:
— Тия китки за момците,
А венците за момите,
Кои рано си подранят
И си дойдат на извори.
Дона мома не слушала,
Не слушала кукувица,
Но ранила на кладенци,
На кладенци преди зори
Да налее студна вода.
Там завари до три юди,
До три юди, самодиви.
Едната й китка дава,
Другата й венец туря,
Третата й песен пее:
— Добре дошла, лепа Доне,
Наша мила посестримо!
Чакала я стара майка,
Чакала я да се върне,
Няма Дона да си дойде.
Пошла майка да я дири,
На кладенци, на извори,
Не нашла е млада Дона,
Но е нашла нейно ведро,
Нейно ведро, нейна чаша,
Нейна чаша с кобилицата.
Ведрото й гъбясало,
Чашата й връз пуснала,
Кобилицата напъпчила,
Напъпчила, лист листила,
Лист листила, цвят цъфнала.

Из сборника ми. Слушана от баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, баба Катя Петкова, с. Алтимир, Срв. варианти в Ж. стар., I, 125

На тоя ден има още и други местни обичаи.

В с. Топлеш, Габровско, вярва се, че на тоя ден, дето има закопано имане, парите излизали във вид на син пламък. Заради това преди тоя ден иманярите ходят по полетата, могилите и планинските усои, дето има вековни дъбове, и гледат дали ще се появи някъде такъв пламък.

В туй село ми разправиха, че като знаят за това вярване, за да подиграят иманярите, някои отивали, та запалвали слама, заклапяли я с кош и тя издавала син пламък. На другия ден това място се намирало прекопано и превърнато. После в кръчмите се подсмивали на иманярите.

Във Велес щом чуят кукувицата, отиват на полето и тамо хапват малко хляб, за да не ги пробие кукувицата (СбНУ, XI, 84).

Когато наближи Благовец, всеки гледа да бъде сит, та да чуе кукувицата сит и да има пари в кесията си. Това се прави, защото вярването народно утвърждава, че който чуе кукувицата сит и с пълна кесия, през годината ще бъде всякога сит и кесията му ще бъде пълна; и, противното, ако я чуе гладен и с празна кесия, през цялата година ще бъде гладен и с празна кесия.

На тоя ден пущат кошерите, т. е. отварят кошерищата и пускат пчелите да хвърчат; също тоя ден подрязват отдолу малко восчина-

та. Кадят ги с черен (тъмен, черен, сив) парцал и с говежди лайна. (Рупчос, СбНУ, VIII, 141.)

Вярва се, ако на Благовещение бъде хубаво времето, т. е. ясно, бубите през пролетта ще бъдат здрави и ще има добър плод; ако бъде дъждливо и облачно, бубите ще бъдат болни и реколтата слаба.

29, 30 и 31 март — тия три дни се казват *заемните дни*. През тия дни садят фасул, защото ставал сладък (с. Солмас, Хасковско, съобщава дядо Гочо Делчев).

г) Лазарница

Черковен празник: Възкресението на Лазара.

Народен празник: *Лазарница*, *Лазар*, *Лазарова събота*.

Народното вярване утвърждва, че тоя ден се празнува в чест на нивите, пасбищата и гората. Баба Мома Стефановица, с. Тодьовци, Еленско, баба Върба Гинева, с. Ресен, Търновско, баба Вълкана Пейовица, с. Литаково, Орханийско, и баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, казват, че Лазар е заповедник на горите, шумаците и той чисти, треби горите да правят хората ниви. Лазар има в ръцете си балтия, с която сече гората, шумака и прави орници. Ето защо тоя ден се казва Лазар.

Тоя ден се празнува в негова чест и ходят лазарки, които пеят песни в негова чест.

На тоя ден най-съществената част от празненството съставлява обичаят лазарки.

Лазарки. Тоя обичай е общо разпространен. Срещнах го в Западна България, и в Източна и Южна; среща се в Родопите, Прилеп, Битоля, Охрид, Кичево, Скопско, Солунско и другите краища в цялото отечество на българите; само в подробностите обичаят се различава. Оттамо и лазарските песни са най-многобройни и най-разнообразни. Както и коледните, лазарските песни са нагласени за всеки член в семейството и за всяко обществено положение на един селянин.

Ходенето на лазарки, т. е. лазаруването, е голям религиозен обред[45]. Мома, която не лазарува, не може да се момее.

Старата сестра — мома, се оженила през зимата, а другата сестра след нея, която е била *подявка*, става мома, т. е. може да либи любовник, да се кити с китки и венец на главата; да се плете в коса и плитки и да носи косатник; да се облича във везана риза с поли; да боде кърпи от двете страни на бедрата; да носи

[45] Не е ясно какво значение влага авторът в понятието „религиозен". В случая се касае не за църковно-християнски, а за твърде стар езически обред (както и самият той по-надолу отбелязва). Вж. *Т. Колева*. За произхода на пролетните момински обичаи. Проблеми на българския фолклор, С., 1972, с. 367—372.

гердан, обици, пръстени и гривни. Но да стане мома, както я описахме, тя трябва по-напред да лазарува. (Баба Тодора п. Христова, с. Литаково, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Кера Желязкова, с. Балван, баба Мома Стефанова, с. Тодьовци, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, и още много др.)

Ето защо на лазарки не ходят моми, които са останали през зимата неженени, нито свършени моми, но всичките са подевки, които встъпват в моминство. После лазаруването една подявка става съвършена мома; тя вече не може да ходи на лазарки. Ето защо една мома ходи само веднъж на лазарки.

Подевките, които ще лазаруват, се свикват още по-отрано, от средопостница, и почват да се приготвят за лазаруване, т. е. учат песните, които ще трябва да пеят. Тия песни ги учат по-старите, било мома, било булка, които са ходили на Лазар.

Тяхното число не е отредено; но ако са много, те се делят на по махали и всяка чета ходи в отредената махала, защото в една къща два пъти да се лазарува не бива. Най-много са двадесет, а най-малко десет момичета.

Две от тях ще носят кошници за яйца. Тоя ден на лазарките се не дарява друго освен бели яйца. Други две носят криваци. Някога едната е носила балтия, а другата кривак. (Кривак и балтия никога жена не носи; тия два предмета са принадлежност на мъжа. Тук двете моми играят мъжка роля.) Момата, която е носила балтията, се наричала *Лазарова булка* и била превесена с превес.

Като влезнат в двора на някоя къща, двете моми с криваците застанат и издигнат криваците; другите лазарки ги заобикалят в кръг. В тоя кръг други лазарки, на брой четири, забулени с превес над очите, играят около двете лазарки с издигнатите криваци. Те играят, без да се уловят за ръцете, а всяка за себе си, обаче една след друга.

В с. Юпер, Балбунарско, аз срещнах лазарки, дето играчките лазарки-булки не са четири, а две, и то в обикновено моминско облекло. Тука всяка от тях държи бяла кърпа в ръцете си.

Когато лазарките-булки играят, около тях наредените в кръг лазарки пеят лазарските песни.

Както споменах, тия песни са нагласени така, че има песен за всеки член в семейството според положението му в туй семейство, а така и за всеки селянин в селото според общественото му положение. Има песни за мома, за момък, за момче, за момиче, за дете, за булка, за домакин, за домакинка, за овчар, за орач и пр.; понататък има песни за кмет, за свещеник, за първенец и пр., отлични в обществото селяни.

Ние тука излагаме тия събрани песни, но в литературен език, а не на местното наречие.

Когато да тръгнат лазарките, те се събират у една от булките-лазарки. Там те изпяват най-напред следната песен.

Елен, делен, девойко, Лазаре,
Елен плава през море, „
С позлатени рогове, „
На рогове му постелка, „
На постелка Лазар, „
Чисто сукно кроеше. „

Придй, Видо, пристъпи, Лазаре,
Земи златна ябълка, „
Прйде Вида, пристъпй, „
Не даде й ябълка, „
Но я хвана за ръка, „

Из моя сборник. Слушана от баба Къна Петкова, с. Алтимир. Срв. СбНУ, V, 18

Като изпеят тая песен на една много игрива мелодия, тръгват по село. Като излизат из къщата на булката, по пътя пеят вкупом следната песен:

Лазар се вози
На златни колца, Лазаре,
Низ село ходи, „
Богу се моли, „
— Я дай ми, боже, „
Ситен ми дъждец, „
Ситен ми дъждец, „
Роса да роси; „
Роса да роси, „

Трева да никне, Лазаре,
Паун да пасе, „
Паун да пасе, „
Пера да хвърга, „
Пера да хвърга, „
Моми да берат, „
Моми, невести, „
Венци да вият, „

Слушана от баба Къна Петкова, с. Алтимир. Срв. Ат. Ил. № 189

Като влезнат в някоя къща, ще гледат какъв е домакинът: богат, орач, поп и пр., та според това първата песен изпяват нему.

На заможен селянин

Седнал ми е стари Яньо, Лазаре,
Край калина, край малина, „
Край червени трендафил, „
На постелка копринена, „
На възглаве извезано, „
На сам ден Лазарница, „
Да си яде, да си пие, „
Тропнали са стари врата, „
Стари врата, чемшир порти, „
Стари Яньо проговаря: „
— Ой те, снахо, най-старата, „

Кой си чука стари врата, Лазаре,
Стари врата, чемшир порти? „
— Ой те, тебе, стари татко! „
Житари са, жито ищат. „
— На ти, снахо, златни ключи, „
Да отключиш шест сърпий, „
Да им дадеш чисто жито, „
Чисто жито, все белия. „
Тропнали се стари врата, „
Стари врата, чемшир порти, „

Стари Яньо проговаря:
Лазаре,
— Ой те, снахо, по-младата!
Кой си тропа стари врата,
Стари врата, чемшир порти?
— Ой те тебе, стари татко,
Винари са, вино ищат.
— На ти, снахо, златни ключи,
Да отключиш три зимника,
Три зимника с'девет бъчви,
Девет бъчви руйно вино,
Тропнали са стари врата,
Стари врата, чемшир порти,

Проговаря стари Яньо:
Лазаре,
— Ой те, снахо, най-младата!
Кой си тропа стари врата,
Стари врата, чемшир порти?
— Ой те, татко, стари Яньо!
Лазаркн са, да ни пеят,
Стари Яньо проговаря:
— Ой те, снахо, най-младата!
Иди скоро, отвори им,
Нек ни пеят, лазаруват,
Дарувай ги сребро, злато,
Сребро, злато, дребен бисер.

Из сборника ми. Слушана от баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка. Варианти срв. СбНУ, I, 24; Шапк. № 68, 98, 116; Мил. № 585, 628, 633; Ат. Ил., № 135, 138, 140, 195

На жена в богата къща

Летели ми са летели, Лазаре,
Девет рала гълъби,
Я десето пауни.
Паднали ми са, паднали,
На царови дворове.
Що правеше царица?
Мъжко дете люлееше,
В позлатена люлчица;
С кутел бисер мереше,
На коприна го нижеше,
Та капица му везеше,
Със две игли сребрени, Лазаре,
Със два конца златени,
На ред, на ред жълтици,
По средата бисерец;
Дребен бисер делеше,
На гълъби ги хвърляше:
— Вити, вити, гълъби!
Вити, вити, пауни!
Да дойдете бисерец,
С тая бяла пшеница

Из сборника ми. Слушана от баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Ивана Палмарица, баба Мария, с. Пашакьой. Срв. варианти в СбНУ, VI, 16. 18; Шапк., № 80; Мил., № 587, 609; Ат. Ил., № 201, 204

На мома

Лазарските песни са най-изобилни за момата. Тук всичките са любовни. Ние излагаме само няколко:

Шетала мома, шетала, Лазаре,
Низ тая росна градина, „
Сеяла мома, сеяла, „
Ситен ми рамен босилек, „
Не се родило босилек, „
Но се родило маргарит, Лазаре,
С безценни камъне. „
Надодоха златари „
Да си ценят камъне, „
Не цениха камъне, „
Но цениха момата „

Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско. Срав. СбНУ, III, 31

Друга:

Брала мома росно цвете, Лазаре,
Във два скута копринени, „
Та увила зелен венец, Лазаре,
На венеца девет китки, „
Девет китки босилкови, „
Я десета стратуркова „

Баба Вълкана, с. Литаково. СбНУ, XIII, 108

Трета:

Тръгна лудо лов да лови, Лазаре,
Срещу иде малка мома „
Пущи хърти по заеци, „
А соколи по еребици, „
Сам се спусна по момата, „
Мома бяга, лудо гони, „
Та я стигна край калинка, „
Сегна с'ръка, та я хвана, „
И я стисна през половина,
Стори му се тръска кърши, Лазаре,
Тръска кърши сред езеро, „
Целува я в'бяло лице, „
Стори му се крушка хрупка. „
Целува я в'черни очи, „
Стори му се грозде зобе, „
Целува я в'кипри уста, „
Стори му се шекер вкусва „

Баба Добра, с. Твърдица. Срв. СбНУ, VI, 11

(Имам записани още шест песни за мома. Срв. вариантите в СбНУ, I, 19,20; V, 19, 21, 22; VI, 10, 11; VIII, 32, 34; Шапк. № 100; Мил.№ 616; Ат.Ил. № 172, 188, 191, 192, 194.)

Както се случва всякога, във всяко село има мома, която всичките момци, моми и хора признават за най-хубава. На такава мома лазарките пеят особна песен. Аз слушах тая песен в няколко

села, но я записах в с.Шипка, пеяна от баба Дона Узун-Николова. Тя се пее на много игрива мелодия и когато я пеят лазарките, играят не само лазарките-булки, но и самите певачки. Тя днеска се пее и на годеница. Ето я:

Радо ле, Радке, Лазаре,
Тънка тръстика! „
Излез навънка, „
Та да ти видя, „
Тънката снага, „
— Ой либе, либе, „
Ой първо либе! „
Не си ли видвал, „
Тънка топола? „
Такава ми е „
Тънката снага. „
— Радо ле, Радке, „
Бяла, червена! „
Излез навънка, „
Та да ти видя, „
Бялото лице, „
— Ой либе, либе, „
Ой първо либе! Лазаре,
Не си ли виждал, „
Прясна сметана? „
Такова ми е „
Бялото лице. „
Радо ле, Радке, „
Бяла ваклушке! „
Излез навънка, „
Та да ти видя „
Черните очи, „
— Ой либе, либе, „
Ой първо либе! „
Не си ли виждал, „
Черни череши? „
Такива ми са „
Черните очи. „

Слушана от баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, баба Морфа, с. Дерекьой, баба Мома Стефановица, с. Тодьовци. Срв. варианти в СбНУ, VI, 21, № 4; Ат. Ил., № 157

На момък

При коледарските песни, които се пеят на момък, повечето възпяват неговото юначество, смесено с любов; тук преодолява чиста любов с хубостта на момъка

Първа:

Димитре ле, пауне! Лазаре,
Прошетъл се Димитър, „
Като елен по гора, „
Като паун по поле, „
Видели го две моми, „
Със око му мигнали, „
Със ръка му кимнали „
— Дойди, дойди, Димитре, Лазаре,
Във моминска градинка, „
Под това дърво Калинка, „
Рудо ягне да ядем, „
Руйно вино да пием, „
Две моми да либиш! „

Слушана от баба Морфа, с. Дерекьой, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка. Срв. Ат. Ил., № 163

Втора:

Момък майка пита, Лазаре,
— Майко, мила майко! „
Мене любят, майко, „
До дзе малки моми: „
Едната сиромашка, „
Но е хубавица, „
Другата богатска, „
Ала много грозна; „
Сиромашка има „
Една тънка риза, „
Една бяла дреха; „
Богатската има „
Девет тънки ризи, „
Девет бели дрехи. „
Коя да си зема? „
Я майка му казва: „
— Синко, мили сине! „
Залюби си, сине, „
Лепа сиромашка, „
С една тънка риза, Лазаре,
С една бяла дреха; „
На госте ще тръгнеш, „
През село ще минеш, „
Село ще те види, „
И ще ти завиди: „
„Ама хубав юнак, „
По-хубаво либе!“ „
Ако, синко, земеш, „
Богатска, но грозна, „
С девет тънки ризи, „
С девет бели дрехи, „
На госте ще идеш, „
През село ще минеш, „
Село ще те види, „
Ще ти се присмее: „
„Колко хубав юнак, „
Колко грозно либе!“ „

Слушана от баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, баба Морфа, с. Дерекьой. Срв. Ат. Ил., № 162

На момък се пеят още песни, от които в моя сборник аз съм записал пет: от баба Мария, с. Пашакьой, баба Каля, с. Къзъклисе, баба Добра, с. Твърдица, и баба Муша, с. Риш. В сборниците лазарски песни са изобилни, обаче те са всички любовни момински, които лазарките днеска са приспособили като лазарски песни по незнание, каквито срещнахме и в коледарските песни. Такива песни са: в СбНУ, I, 19, 20, 21, 22, 23; II, 19; IV, 15; V, 20; VI, 17; Мил. № 578, 614, 617; Ат. Ил. № 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 180, 181, 186, 187, 193, 196, 197, 198, 199.

На невяста

Черноока невясто! Лазаре,
Що си рано ранила, „
Та си двори помела? „
Или чакаш лазарки, „
Да ти двори пометат? „
— Метени са дворове, „
Редени са столове, „
Нека дойдат лазарки. „
Имам с що да ги дарувам: Лазаре,
Кован гердан на гуша, „
Пълна кърпа маргарит, „
Чисто сребро нелято, „
Вити гривни на ръце, „
Златен пръстен на пръсти. „

Слушана от баба Добра, с. Твърдица, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка. Срв. Шапк., № 10, 82, 97

На невяста, която е трудна

Все езеро посребрено, Лазаре,
Кранща му позлатени.
Сред езеро златна вейка, „
Пред вейката шарен одър, „
На одъра млади Янкул, „
Янкулица му на коляно. „
Янкул й дума говори: „

Сирмо, Сирмо, невестице! Лазаре,
Ако родиш момченце, „
Ще те облека във сребро, „
Ще те опаша във злато, „
Ако родиш момиче, „
Ще те облека в червено, „
Ше те опаша в зелено. „

Слушана от баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, баба Деспа, с. Черемахле, баба Добра, с. Твърдица. Срв. СбНУ, VI, 15; Шапк. № 84, 97

На детенце

В коя къща има малко дете, обезателно лазарките ще пеят:

Ой детенце, пръстенче! Лазаре,
Честита ти ризичка!
На бял Дунав белена, „
На мермер камик бухана, „

На трендафил сушена, Лазаре,
На босилек диплена. „
Всяка дипла - трендафил, „
Всяка дипла и китка. „

Слушана от баба Добра и баба Мария, с. Твърдица. Срв. СбНУ, VIII 29; Шапк. № 81

Друга:

Заспало е детенце, Лазаре
У позлатена люлчица,
На главица му до три венци,
До три венци зелен здравец,
Да е дете заман здраво,

Заман здраво като здравец; Лазаре,
У венеца криво перо,
Криво перо пауново,
Пауново, галуново,
Окото му посребрено.

Слушана от същите баби в с. Твърдица, Срв. СбНУ, III

На дете се пеят още няколко песни. Такива съм записал още четири от баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, баба Муша, с. Риш, и баба Драгана, с. Подвес. Срв. варианти в СбНУ, III; V, 11; Ат. Ил., 223, 224.

Където живеят трима братя заедно

Израснали до три бора, Лазаре,
До три бора извишени, „
На върха им до три цвята. „
Не са били до три бора, „
Но са били до три брата, „
До три брата, три юнака. „
До три брата бога молят, „
По-стар братец бога моли: „
— Дай ми, боже девет рала, „
Да изора равно поле, „
Да насея чернокласка, „
Да нахраня сиромаси, „
Сиромаси и сираци, „
И клетите вдовици. „

Среден братец бога моли: „
— Дай ми, боже, сиво стадо, „
Да намълза прясно мляко, „
Да извадя прясно масло, „
Да облажа сиромаси, „
Сиромаси и сираци, „
И клетите вдовици. „
Най-мал братец бога моли: „
Дай ми, боже, добра коня, „
Добра коня, сребро, злато; „
Да отида в Цариграда, „
Да прекупя всите соли, „
Да осоля сиромаси, „
Сиромаси и сираци, „
И клетите вдовици. „

Слушана от баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, и от баба Върба, с. Ресен. Срв. вариацията в Шапк., № 114

На орач

Всичко е мило и драго,
Лазаре,
Като се пролет пукнала,
„
Всичко е излезло на поле:
„
Сиви говеда в гората,
Врани коньеве в полето,
„
На хилядници овчици,
Всичко е живо, весело,
„
Всичко на паша тръгнало.
„
Орач си оре в полето,
„
Полските черни угари,
„
Полските равни целини
„
Оратни му вола ангели,
„

Ралото му стратурково
Лазаре,
Жеглите му босилкови.
„
Босилек много мирише,
„
Та всичко живо събуди,
„
Всичките божи гадинки,
„
Всичките по него тръгнали,
„
Всички се богу молеха:
„
— Я чуй ни, боже, молбата!
„
Я дай ни, боже, подари:
„
На всички здраве и живот
Орачу добър берекет!

Слушана от баба Вълкана Пейовица, с. Литаково. Срв. вариация СбНУ, 1. 23

На овчар

Стоян си стадо размамва, Лазаре,
На връх на Стара планина „
Всред овчо поле широко, „
Пред стадо Стоян вървеше, „
С меден си кавал свиреше. „
Ситна си роса зароси, „
Връла го дрямка налегна, „
Полегнал Стоян, та заспал, „
Под столовато ореше, „
Сепна се Стоян, събуди, „
Сиво му стадо липсвало. „
Погледа горе и долу, „
Нийде си стадо не види. „
Стоян се качи, възкачи „
На столовато ореше, „
Разгледа горе и долу, „
Сиво си стадо съгледа, „
В Кара Влашка широка „
Власи му стадо деляха, „
На девет дяла туряха, „
Останал овен караджа, „
Караджа, овен аладжа, Лазаре,
Що си стадото предвожда, „
Стоян си с кавал засвири, „
Кат'свири, с кавал говори: „
— Овен, караджа-аладжа! „
На кръст ми стадо кръстосай, „
Та ми стадото повърни, „
Ако ми стадото повърнеш, „
Звънеца ще ти позлатя, „
Рогове ще ти посребря. „
Звънеца ще позлатя „
Да пее като девойка; „
Рогове ще ти посребря „
Да лъщят като слънцето. „
Дочул го е овен караджа, „
Караджа овен, аладжа. „
На кръст е стадо кръстосал, „
Та си е стадо повърнал, „
И при Стояна докарал. „

Слушана от баба Вълкана Пеновица, с. Литаково, и баба Съба, с. Лесидрен. Срв. варианта в СбНУ, I, 21; V, 26

На овчар се пеят още песни. Записал съм още четири, слушани от баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Добра, с. Твърдица. Срв. вариантите в СбНУ, VI, 19; VII, 16; Ат. Ил., № 149, 150, 151, 152, 180, 185, 206.

На поп, владика, игумен

Духовниче, книжовниче! Лазаре,
Дотекла е мътна вода, „
Та донесла до три книги, Лазаре,
Една книга писмо пише: „

— Кой не тачи баща, майка, Лазаре,
В огън гори, в пъкъл тлее,
В пъкъл тлее до колене.

Друга книга писмо пише:
— Кой не тачи по-стар братец,
В огън гори, в пъкъл тлее,
В пъкъл тлее до пояса.

Трета книга писмо пише:
— Кой не тачи стара кума,
В огън гори, в'пъкъл тлее,
В'пъкъл тлее до рамене.

Слушана от баба Мома Стефановица, с. Тодьовци, баба Морфа, с. Дерекьой, и баба Тодора п. Христова, с. Литаково. Срв. варианта в Ат. Ил., № 131

Други още две песни, които се пеят на всяко духовно лице, съм записал от баба Тоня, с. Ново село, Севлиевско, и баба Гица, с. Летница, Ловчанско. Срв. вариантите в Шапк. № 117; Мил. № 586. Тия песни показват, че нашето духовенство е търпяло лазарките, дори е приемало и техните благопожелания.

На учител (някога граматик)

Тая песен се пеела някога на *граматик*, т. е. кандидат за свещеник, който е бил учител и помощник на свещеника.

Прочул се Найден граматик, Лазаре,
Че знае много да чете,
Да чете още да пише,
От владиката по-много.
От дека е дочул владика?

Писмо изпрати Найдену:
— Дека е Найден да дойде!

Найдену писмо пристигна;
Найден е писмо отворил,
Владика у писмо пишеше:
— Дека е Найден да дойде,
Да дойде, да го запопя.

Лазаре,
Найден си книга прочете.
Па стегна коня Кулаша,
Облече си рухо хубаво,
Узе си жълти жълтици,
Па си при владика отиде.

От далече му се покланя,
От близу му ръка целува,
Жълти жълтици подава.
Владика поведе Найдена,

У тия владишки метоси, Лазаре,
У тая църква шарена. „
Обу му бели чорапи, „
Облече му черна мантия, Лазаре,
Та си Найдена запопи.

Слушана от баба Вълкана Пейова, с. Литаково, и баба Мария Добрева, Панагюрище. Срв. варианти в СбНУ, III, 26; Ат. Ил., № 227

Пеят се още няколко песни; две съм записал от баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, и баба Върба, с. Твърдица. Срв. варианти в СбНУ, II, 18; III, 27; Ат. Ил., № 132.

На градината

Моминската градина е възпята в моминските песни, защото градината е тясно свързана с моминството на момата; градината и цветята в нея са свидетели на моминските въздишки и нейните мечти; те са слушали нейните песни, нейните въздишки и нейните разговори. Ето защо и лазарките не са забравили моминската градина и цветята. Аз срещнах няколко песни, от които предавам тук следната песен.

На трендафила

Лазарките влезнат в градинката и застават около тоя трендафил, под който са гуждали котела или ведрото с пръстените. Тук изпяват тая песен.

Червено цвете, Лазаре,
Червен трендафил! „
Кой ми те сади, „
Кой те полива? „
— Господ ме сади, „
Господ полива. „
Татко ти ме носи, „
На самурен калпак, „
На самурен калпак, Лазаре,
На бърза коня; „
Майка ти ме носи „
На златна хурка; „
Сестра ти ме кити „
На руса коса; „
Брат ти ме носи „
На ален пояс. „

Слушана от баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, баба Съба, с. Лесидрен. Вариация Шапк. № 104

Тежкото социално положение на нашите селяни под турците, а особено там, дето е имало турски господари, субаши, спахии и други големци, е продиктувало на лазарките да скроят песни и за тях, и за кадъните им. Като са ходили по другите къщи, лазарките не са можели да заминат конака или кулата на бея-господар или на субашата и спахията-турчин и са пеели песен както нему, така и на ханъмата му.

Такива песни срещнах в Шуменско. (Баба Йова Недева, с. Смядово, баба Жека Банева, с. Риш, баба Васила Станевица,

с. Марковча, баба Бойка Симионова, с. Войвода, и баба Пеня Дочова, с. Хърсово.)

Такива песни срещнах в Търновско, Свищовско (баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Кера Желязкова, с. Балван, Търновско), Еленско, Бургаско и всякъде.

Такива песни има и в Македония: Мил. № 589, 590, 591, 592.

Лазарски песни има още:

На ловец. Такива имам две. (Баба Мома Стефановица, с. Тодьовци), която песен се пеела някога на нашите боляри. Тая песен днеска се пее като коледарска.

На терзия. Терзията селски е шиел моминските, булченските и женските облекла; тоя терзия ги шарел и писал със своите разноцветни конци. Лазарките не са можели да го заминат. Ето защо тамо, дето имало терзия, пеели са му особни песни. Такива съм записал три. (Баба Съба, с. Лесидрен, баба Добра, с. Твърдица, и баба Руса Калушева, с. Подвес. Срв. варианти: СбНУ, III, 28; V, 26; Ат. Ил., № 144, 200.)

На търговец: Верк., № 203; Ат. Ил., № 142.

На златар: Ат. Ил., № 143.

На гимиджия. Ат. Ил., № 141.

На арабаджия, който се занимава с тежка кирия. Ат. Ил., № 214.

Като обиколят всичките къщи, лазарките се връщат в същата къща, отдето са тръгнали. Тук за последен път ще изпеят следната песен, придружена с хоро от забулените лазарки:

Мило Понеделниче! Лазаре,
Мила наша раздяла! „
Що се бяхме събрали „
Все еднакви девойки, „
Все еднакви девойки, „
Все еднакви еднолики, „
Все еднакво променени. „
Къ ще да се разделим! „

Слушана от баба Каля, с. Кьзъклисе

Много пъти лазарките из пътя срещат пътник, който минава през селото им. Те го спират, обкръжават го и му пеят тая песен:

Пътниче ле, друмниче! Лазаре,
Честита ти била тая среща, „
Дето те среща млад Лазар! „
Пред тебе Лазар, след тебе Лазар, „
Здраве и живот и добър късмет! „

Слушана от баба Морфа, с. Дерекьой

Вечерта късно се разделят и се сговарят къде на другия ден — Връбница, да се съберат, за да извършат и втория обред — кумичането.

д) Връбница

Църковен празник: Цветоносна неделя, празнуема в чест на входа Господен в Ерусалим.

Народен празник: *Връбница*, *Цветница*, *Куклинден*.

Народният празник Връбница се преминава с един важен обред за момите, наречен *кумичене*.

Кумичането става по тоя начин

Момите, които са ходили на Лазар, събират се на Връбница на отделно място и оттам тръгват задружно за реката, защото кумичането става само на река. Понякога близо до селото няма река (това са случаи съвършено редки, защото почти всичките села са край река), но колкото и далече да е реката, момите трябва да отидат на тая река.

Кумичането става или с *кукла* (обреден хляб), или с венци от върба. Има и трети случай, когато кумичането става с ладийки от папур, обаче тоя случай може да се счита като изключителен, защото е много рядък.

Всяка мома, която има да се кумичи, трябва да е приготвила особен хляб за случая. Тоя хляб се нарича *кукла*, в някои места *кравай*, а някъде *колак*. Начертанието на тоя хляб е представено в следните четири рисунки: № 215, 216, 217 и 218.

Хлябът, представен в рис. № 215, се казва *кукла*. Тя се меси в Западна България: Ломско, Видинско и Белоградчишко.

Хлябът, представен в рис. № 216, се казва също *кукла* и се меси в другата част на Западна България: Врачанско, Оряховско, а и в някои села в Ломско и Плевенско.

Хлябът в рис. № 215 е месен от баба Елка, с. Чупрене, баба Пена Христова, с. Стубел, и баба Пена, с. Раковица. Той е яйцевиден квасник, разплескан; отгоре се шари с една тестева пръчка, увита по начин, както се вижда в рисунката; горе в кръгчето, което изглежда като глава, има три топчета, представление на двете очи и устата.

Хлябът в рис. № 216 е месен от баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, Оряховско, баба Сава Иваница, с. Бяла Слатина, също Оряховско, и баба Съба Бойчева, с. Лесидрен. Той се меси също, само че в кръгчето — главата на куклата, има цветец.

Когато се кумичат, тоя хляб си носи всяка мома на реката, дето ще става кумичането; и тамо с ножле се откройва цветецът в рис. № 216 и очите с устата, т. е. трите топчета в рис. № 215; тях, както ще видим тук по-долу, тургат на бухалката, или, по-добре казано, с тях се кумичат.

Хлябът, представен в рис. № 217, носи име *краиай*. Той се меси в Свищовско (с. Козар Белене), Търновско (с. Ресен и с. Балван), в Габровско (с. Топлеш), в Казанлъшко (с. Шипка). Той се меси от същите баби, вече споменати толкова пъти в реченте села. Той се прави от една по-дебела и по-дълга тестева пръчка и се увива във форма да представлява кукла; краищата са изкривени в кривини, а горе в кръгчето, представляващо главата на куклата, има цвят. Тоя цвят момата вади с ножче и с него се кумичи.

Хлябът, представен в рис. № 218, носи име *колак*. Той е месен в Панагюрище от баба Марина Добрева Перфанова. Тоя колак е квасник, смесен във вид на яйце и сплескан; в средата му тестев цвят. Той се обкръжва с тестева пръчка във вид на лък и със закривени краища; долу на пръчката и хляба има цвят. При кумиченето момата вади цвета на средата и с него се кумичи.

Всяка мома зема куклата, кравая или колака, увити в чист месал, и отива на реката. Тук избират място, дето водата тече потихо. Всяка мома със своята бритвичка (ножче) изрязва тънка кора от хляба, както се каза, на която коричка трябва да бъде венецът или очите с устата (в рис. № 215), и тия залъци гуждат на бухалката. Когато залъците са наредени, една мома ще натисне бухалката да потъне и залъците пливнат върху водата. Като пливнат, водата ги понесе. Сега гледат чий залък е отишъл най-напред, тая мома се признава за *кумица*.

В с. Твърдица всяка мома слага своя залък на дъсчица и всичките дъсчици се пускат едновременно във водата и гледат чия дъсчица е варнала другите.

В Панагюрище залъка си всяка мома връзва с червен конец и на конеца пара; после ги слагат на бухалката, потопват я и като пливнат залъците, гледат чий залък ще отиде най-напред.

В с. Бъзовец, Ломско (преселени из Румъния), момите гуждат залъка си на тресчица, пущат треските със залъка и гледат чия треска ще варне другите.

Тамо, дето става кумиченето с венчета от върба (Марашки Тръстеник, Плевенско; Кипилово, Еленско; Марковча и Хърсово, Шуменско; Сливенско, Старозагорско, Хасковско, Ахърчелебийско), ще отидат на реката и тамо, като се приготвят всички, ще пуснат едновременно всичките венчета във водата и после гледат чие венче ще изпревари другите.

В с. Кипилово венците гуждат на бухалка и тая бухалка потопват във водата и венците пливнат.

В с. Подвес, с. Вресово и други някои села кумиченето става с ладийки от папур. Всяка мома взема стрък папур, издълбава го като ладийка и като отидат на реката, всички пускат ладийките едновременно и гледат чия ладийка ще изпревари другите.

Чий залък, чий венец и чия ладийка е изпреварила другите — тая мома се прогласява за кумица (кръстница). Когато тръгват за

реката, момите, наловени през раменете си в две вериги, вървят и в хор пеят следната песен:

Войнова мале, та чула ли си,
Че войно иде от далечна пътя?
И кара войно до три кочии
(каляски):
Една кочия — войно с невяста,
Друга кочия — бяла премяна,
Трета кочия — тежко имане.

Слушана от баба Петровица, с. Брусен, баба Съба Бойчева, с. Лопян, баба Вълкана Пейовица, с. Литаково

Като стигнат на реката, преди да почнат кумичето, момите всички се налавят и играят хоро, като пеят следната песен:

Злата мома, Златка!
Злата Лазар ходи,
Змейко покрай нея ходи
И на Златка дума:
— Злато, баш девойко,
Златке, пристани ми!
Златка змейну дума:
— Почекаи ме, змейно,
Лазар да походя,
Кума да кумувам
Дор Златка издума,
Вихрушка се свила,
Златка си издигна.
Златкините чехли
По небо хвърчеха
Като две орлета!
Златкини гайтани
На земя летеха
Като ластовици.
Коя мома няма?
Златка мома няма.

Баба Вълкана Пейовица ми изпя тая песен на една много игрива и омайна мелодия; хорото се играе като един вид ръченица на място, само напред и назад до три-четири стъпки. Същата песничка ми продиктуваха баба Съба Бойчева, с. Лопян, баба Петровица, с. Брусен, Тетевенско, и баба Мария, с. Пашакьой. (Срв. варианти в СбНУ, III, 33.)

Като свършат тая песен, пристъпват към кумичето, което става, както описахме по-горе. Като се свърши кумичето, сега вече имат кумица и момите се не боят от змей. Додето се свърши кумичето, всички се боят, че змей може от невидяно да долети и да грабне някоя мома; сега вече тоя страх няма.

Ето защо сега са весели. Смеят се шумно, накичват, викат, скачат и всяка пак си вързва колака или куклата в месала и се нареждат пак в два реда, уловени за раменете, както и по-преди, но сега кумицата върви напред, а те след нея. Като вървят из пътя, пеят следните песни:

Първа:

Кума̀, кума̀, кумѝце!
Сама̀ си се кумила.
Радка се падна кумица,
Кумица, стара сватица.
Напред, напред, кумице!
Напред си се паднала,
Та щеш напред да идеш,
Да пометеш дворо̀ве,
Да паредиш столо̀ве,
Да насядат кметове,
Кметове, още кметѝци
Със алени сукнѝци,
Да разредят жълтици,
Да обнижат кумица
От петите до върха.

Слушана от баба Вълкана Пейовица, с. Литаково, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, и баба Мария, с Пашакьой. Срв. варианта в Ат. Ил., № 311

Друга:

Рада То̀дору думаше:
То̀доре, либе То̀доре!
И туй ли да те науча?
Днеска е света неделя,
Утре е делник, понеделник.
Стани си рано в понеделник,
Обърни кола̀ шарени,
Натварѝ прешѝв със жито,
Та иди в полето на нива,
На нива бащина и майчина.
Крепко покарай ралото,
Жалко засвири в свирката.
Утре ще тейко да мине,
Ще мине и тебе ще види.
Дома̀ ще тейко да дойде,
Ще дойде, на стол ще седне,
На мама тихо ще каже:
— Де гиди Тодор, де гиди юнак!
Като покарал кривото рало,
като засвирил с костена свирка!
Всичко весели в широко поле,
Нека дадем Радка Тодору.

Слушана от баба Дода, с. Конак, Ескиджумайско. Срв. варианта в СбНУ, VII, 21

Като стигнат в дома на момата, която е станала кумица, спират се на вратника или на портите. Домашните на кумицата, предварително известени, че тяхната мома е станала кумица, приготвили са набързо да посрещнат гостите ведно с кумицата. Ако е времето хубаво, приготвят навънка в двора под някое дърво или под коша; ако ли е дъждливо — приготвят вътре.

Тук пред вратите изпяват песента:

Хвърлѝ, метнѝ ябълка! Кумице,
Дето падне ябълка, „
Тамо ти ще да идеш. „
Речете му да дойде! „
Дошъл, недошъл, горко му! „
„
Мене е майка сгодила: „
В долно село за попа, „
В горно село за дяка. кумице,
Ази не ища за попа, „
Нито си ища за дяка, „
Ноло си ища орача. „
Кални му са навои, „
Бели му са хлябове. „
Опра̀-ще му навои, „
Изя̀-ще му хлябове. „

Слушана от баба Калинка Кенева, с. Подвес, и от баба Дона Узун-Николова, с. Шипка

Като влязат вътре, ще насядат на столовете и всяка ще отвие своя кравай, кукла или колак и ги дават на домашните, които ги надробват в паница, поливат ги с вряла вода и ядат попара.

Като се наядат, всичките стават и играят последно хоро със следната песен:

Много здраве на моята майка,
Нека стане рано на Връбница,
Нека иде във гора зелена,
Да набере здравец горско цвете.
Нека слезе долу във селото,
Дето играт момци и девойки,
Хоро води премлада кумица
Да си даде на мома по стръчец,
На кумица цяла росна китка,
Защото е мойто първо либе.

Слушана от баба Дона Угун Николова, с. Шипка, баба Калинка, с. Подвес. Срв. вариант в Ат. Ил., № 312

След като свършат хорото и песните, всички насядат на кръг и завършат кумичето със следните п р и п е в к и. Тия припевки нямат нищо общо с ладването и пеенето на пръстените; тук се припяват момък и мома, за които всички знаят, че са любовници.

Момчетата, които ще бъдат припявани, присъствуват насядали и правят втори кръг около кръга на момите.

Ето тия припевки:

1.

Ред седат моми и момци,
Ред дават по ведро вино,
Драгой дава по две ведра,
Та да седне до бяла Радка.
(Тук момъкът Драгой е припян за Радка, защото му е любовница или ще бъде.)

2.

Вода тече низ бял камък,
Пенка тича да налива,
Да си носи на Стояна
Да си пине студна вода,
Да разхлади клето сърце.
(Тук се припява Пенка със Стояна.)

3

Синьо, бяло цветенце,
На друма си никнеше,
Никнеше още цъфтеше.
Мина елен, опаса го:
Синьо цвете Златанка,
Сури елен Драгойко.
(Златка е припеяна за Драгойко.)

4.

Цъфнало е кокиче
У Златкина градинка,
Вечер го Златка полива,
Сутрин го Стамен обира.
(Тука Златка се припява за Стамена.)

5.

Цъфти ми, цъфти, босилко,
Да ти не вехне коренът,
Че ще дойдат два млади,
Ще седнат под теб на сянка,
Вълчан с Петкана ще седнат
(Тук се Вълчан припява за Петкана.)

Такива припевки продължават, додето се припеят всичките моми, които са кумували. (Слушани от баба Петровица, с. Брусен, от баба Вълкана Пейовица, с. Литаково, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка. Срв. вариации в СбНУ, III, 44; VII, 122, 123; VIII, 39; IX, 31; Ж. стар., I, 141.)

След това припяване се свършва кумичението и всички се разотиват. Тия моми обаче в знак на уважение към своята кумица говеят и, т. е. не говорят никак в нейно присъствие. Това говение трае до Великден, когато всички отиват с колаци и тогава разговарят.

В с. Литаково, като се върнат момите от кумичението с кумицата в дома ѝ, връзват люлка, която в тоя случай е обредна, продиктувана от народното вярване, че после кумичението трябва всяка да се полюлее. На тая люлка се люлеят всички, но най-напред кумицата. Додето една мома се люлее, другите, наредени в редица зад люлката, пеят такава песничка:

Кротко люлейте кумицата!
Кръшливо е дървото,
Късливо е въжето,
Каменито е мястото.

Т. е. да не се счупи дървото или скъса въжето, та да падне на каменистото място и да се убие. Додето се люлеят, домашните на кумицата набързо приготвят коприва и качамак, с които нагостват всичките моми.

„Кумичението става за здраве и берекет“— казва баба Вълкана. „Кумичението става да запази момата от змея; която мома се кумичи, нея змей не може да грабне вече“ — казва баба Мича Илийчева, с. Козар Белене. Това утвърдиха още и баба Кера Желязкова, с. Балван, баба Върба, с. Ресен, баба Мома Стефановица, с. Тодьовци, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка. Те утвърдиха още, че мома, която не лазарува и не се кумичи, не може да се момее: ако се ожени без кумичение, пак ще я грабне змей като булка.

В с. Подвес, Карнобатско, и в с. Церова кория, Търновско, ведно с момите кумичат се и момците. В Подвес избирали за *кръстник* момък. Но това представлява едно израждане на кумичението и доказва, че тоя обред е на изчезване от тия села. Кумиче-

нето е обред момински и там нямат участие момците. Те идват, но след като се свърши кумичането и идват в дома на кумицата, когато почват напевките или припевките.

е) Боенец

През Великите пости не се играе хоро, т. е. хоро склопено, кръг, а танец или тъй наречено *боенец*.

После Сирни заговезни момите се събират и почват да се приготовляват за *боенец* или *боеник* — обред, който начиня от Средопостница,а в Бургаско — от Св.40. В боенеца или боеника участвуват само моми и се състои в игри и песни, които се пеят и играят само при тоя обред.

Приготовленията за боенеца, на първо място, стават да се повторят песните, които трябва да се пеят при играното боенец; на второ място — да изберат мома за боенец. Обикновено *боенец* става мома, която е отворена, не срамежлива, а при това мъжкарица, т. е. да има похватите на момък: пъргава, юначна и безстрашна. Тук боенецът играе роля на младоженек или, както го казват в Русенско, *зет*. На трето място иде да изберат булка. За *булка* се избира момиче малко от 8 до 10-годишна възраст, но гледат, щото туй момиче да е майчино и бащино, т. е. родителите му да са живи. На четвърто място иде да се изберат *песнопойките*, т. е. моми, които знаят добре както боенските песни, тъй и техните мелодии, по които песни и мелодии ще играят булката и боенецът. Тия песнопойки са четири и когато пеят песните, стават две и две с очи, обърнати едни към други.

Облекло и труфило на боенеца и булката. Облеклото и труфилата както на боенеца, тъй и на булката играят много важна роля, защото в тоя случай туй облекло и труфилата са обредни.

Облеклото и труфилата на булката и боенеца в Русенско са различни от облеклото и труфилата на булката и боенеца в Бургаско.

В Русенско (с. Стар Смил, Тутраканско), дето срещнах боенеца, има такова облекло. Роклята е от *шам аладжа* — материя на пръчки или белезнява; отдолу е облечена в мъжка риза, а отгоре в женска с широки ръкави; тия две ризи са запасани с роклята. През кръста е опасана с *пизуняк*, т. е. с колан и пафти, за който колан около роклята са накачени различни *тестимели* (кърпи).

През гърдите има кръстосани два колана с по-големи пафти. На гушата са навързани гердани от бели пари, наречени *рупове* (стари турски алталъъци и стари австрийски цванци и австрийски талири); тия рупове, като играе боенецът, удрят се о пафтите и дрънкат силно. На главата си има мъжки калпак, който е окичен с пешкир и пари.

На рамото си носи по-дълга тояга — *клюнк*, какъвто е при кукерите, само че краят на клюнка тук е от желязо; клюнкът е увит с бял пешкир или с някогашните тъкани и везани учкури (гащници); някъде калпакът е окичен с венец, на който висят пари.

Булката е малко момиче, облечено в обикновени момински селски дрехи, само че са нови и чисти; превесено е или забулено с голям плат. Някога е била тънка бяла забрадка, а сега — цветен чембер, наречен *тюлбен*.

Другите моми, песнопойките, са в обикновена селска момин ска премяна, само чиста и нова.

Боенецът с булката и песнопойките и как играят булката и боенецът се виждат в рис. № 219. В рис. № 220 се виждат само булката и боенецът с клюнка, а в рис. № 221 — как изглеждат изотзад.

Косата на боенеца не е вплетена, а разрошена и спусната надолу, та се вее, както се развейвал някога перчемът на нашите юнаци, чиито перчеми са били също така дълги.

Облеклото на боенеца и булката в Бургаско (с. Русокастро), както и в другите села в тоя край [рис. № 222], е такова:

Боенецът — пак мома, е облечен в чукман, риза и престилка; през кръста е кръстосана с *кованёц*, колан с пафти; през рамото има преметната голяма кърпа (тестимал); на главата носи мъжки калпак, който тук е накичен с всичките накити, с които се кити главата (забрадката) на една булка. В дясната ръка носи брадва (балтия), а в лявата — голяма кърпа. Опасът е *тка̀ница* (зуница), тъкана и везана, каквито носят тук и моми, и жени; той е толкова пуснат дълго, щото се влачи и ще го държи една мома.

Булката и тук е момиче в обикновено момино облекло, забулено с голяма тънка прозрачна цветна кърпа — тюлбен.

Другите моми — песнопойките, са моми в местна премяна.

П е с н и. Песните, които пеят песнопойките моми, са любовни, но и митически, а мелодиите са игриви и весели, защото и игрите са бързи и ситни.

Игрите и песните, вземени заедно, се казват *боенец* или *боя̀ник*.

На Св. 40 или Младенци, или в неделя — Средопостница, начина се боянецът.

Тоя ден — неделя, момите, които ще играят боенец, отиват в дома на боенеца и след като боенецът бъде готов, отиват в къщата на булката. Като приготвят и булката, тръгват и отиват насред селото, дето е широка поляна и дето обикновено се играе селско хоро, на хоро̀лището.

От къщата на боенеца и булката, додето стигнат на поляната, песнопойките пеят няколко песни, от които аз предавам следните две:

Сбйрайте се, сбйрайте,
Всички моми селенки,
Боянчови кехай!
Че Лазар оживя,
Та поиска цярове.
Що му бяха цярове?
В дясна ръка балтия (секира),
Я във лява иглъчка (кърпа).

Друга:

Драгано ле, бройленко! (броялка, която брой пари — бро-ячка)
Постилай, марй, нареждай!
Постилай пъстри постилки,
Нареждай пъстри главници! (възглавници)
Та свали медна синия
Да четем кара грошове,[46]
Карашък жълти жълтици.
Да си, Драгано, напижем,
Широк дукатник[47] до плещи
И огърлица[48], Драгано, до пояс.

Слушани и двете песни от баба Тодора Миткова, с. Русокастро, Бургаско, 25 юли 1898 г.

Като стигнат на поляната, заиграват първия боенец, т. е. първата игра. Тук па полянката или по-добре на хоролището са се събрали почти всички селяни: и стари, и млади, и мъже, и жени, а особно тук са всичките момци.

Като заиграят първия боенец, додето песнопойките пеят песни или припевки, боенецът и булката играят, но тъй,че се разминават. (Вж. рис. № 220.) В това игране боенецът, който, както казахме, има набодени двадесетина *иглъчки* (шарени кърпи), изтръгва от колана (пузуняка) кърпи и ги хвърля на настаялите възрастни мъже. Всякой мъж, комуто се хвърга кърпа, поема я и като върже в нея колкото желае пари, обикновено грошле или

[46] *Кара грошове* са чисти сребрени турски пари, наречени кара грошове; те са били едри като петаци и шестаци.

[47] *Дукатник* е украшение женско; широко е, колкото са широки плешките на човека; той се прави от аба, изрязана окръгло и длъгнеста. Тоя парцал се обнизвал с жълтици, отдето е и името му — дукатник. Сега се обнизва като люспите в рибата с бели стари кара грошове или с турски шестаци, или с австрийски някогашни сребрени талири. Дукатникът е моминско и булчинско накит и се закачва отзад на тила и плешките или гърба; той се привързва с гайтан за косите или за главата.

[48] *Огърлица* е също такъв парцал от аба, обнизан някога с жълтици а сега с бели едри сребрени пари, наречени рупове, но той се връзва за гушата и закрива целите гърди на момата или булката. Той е дълъг по пъпка или до пояса.

20 стотинки, връща я пак на боенеца. И той развързва възела, зема парите и подбажда кърпата в пазуняка! Но това става бързо и боенецът не престава да играе според мелодията на песните. А мелодиите са омайни, игриви и игрите на боенеца и булката приличат на обредните сватбарски ръченици или пайдушки игри.

Песните и припевките, които песнопойките пеят, са нагодени, както и лазарските песни, според заможността и положението на селянина, комуто се хвърга кърпата. А има песни общи, които са обредни и които се пеят само при боенец.

Ето някои от тях, които аз слушах и записах. В моя сборник са записани на местно наречие, но тука ги предавам на общ литературен език по съображения, които изложих по-горе.

Първа:

Разшета се бяла Рада
Низ чадъри по чадъри,
Та налетя на бял чадър
Под чадъра ред седяха,
Ред седяха, ред боляри,
Ред боляри, ред войводи,
Ред се млади граматици,
Проговаря граматиче:
— Дайте Ради по дукато,
Язе давам половина,
Да откупим бяла Рада.
Отговаря бяла Рада:
— Ой ви вазе, ред боляри,
Ред боляри, ред войводи,
И ви, млади граматици!
Не можете мен откупи.
Бяла Рада много скъпа,
Много скъпа, много струва;
Лицето ми сто дуката,
Очи ми са за хиляда.

Слушана от същата баба Тодора

Тая песен боенецът е пеел някога на нашите боляри, войводи, граматици. Но в тъмното робство, когато в селата е имало господари, спахии, субаши и други насилници, тогава при боенеца е дохождал и той и първата песен е трябвало да се изпее нему, и боенецът е хвърлял първата кърпа нему. Тогава песента е изменена така:

. . . . . .
Под чадъра ред седяха,
Ред седяха, ред кадии,
Ред кадии, ред спахии,
Ред се млади язаджии.
Проговаря язяджиче:
— Дайте Ради по дукато и пр.
. . . . . .
Проговаря бяла Рада:
— Ой ви вазе, ред кадии,
Ред кадии, ред спахии,
Ред се млади язаджии!
Бяла Рада много скъпа,
Много скъпа, много струва:
Беним гьозум паалъ-дър,
Паалъ-дър, никяфлъ-дър:
Сексен груша, бин алтъна.
(Лицето ми много скъпо,
Много скъпо, никяфлия.
Шейсет гроша, хиляда жълтици.)

Днеска обаче песента се пее, както я изложих по-горе.

Втора:

Тодоро льо, Омано,[49]
Тодоро льо, Кумано![50]
Белила е Тодора
Тънки бели дарове,
Още по-тънки забрадки.
Кат' белила, все плакала.
Комшийки се беряха
И Тодора питаха:
— Тодоро льо, Омано,
Тодоро льо, Кумано!
Защо белиш и плачеш?
Тодора им думаше:
— Мили мои комшийки!
Къ да бела и пея?
Ето стана девет годин,
Къ ме мен змей залюбил,
На стана ми той доходи,
Поднозете[51] ми той застъпва,
Скрипците[52] ми той запина,
Ваталата[53] ми залавя.
Току това що издума.
Тежки мъгли са паднали,
Та Тодора са дигнали.

Слушана от същата баба Тодора Миткова

Трета:

Прочуло се, Иницо,
Иничерство ще стане,
Че щат моми да берат,
От всяко село по мома,
Иниден село две моми,
Бяла Иница третата.
Иница плаче, не рачи,
Иницините пет братя
Тъй си Иница мереха (тешеха):
— Мълчи, Инице, не плачи!
Не е тежка работа.
С гюгюм вода ще носиш,
Раки сапун ще триеш,
Тестимели ще береш,
Бяло лице ще миеш.

Слушана от същата баба Тодора Миткова

Тая песен е историческа.

Четвърта:

Калугер ходи из село.
От къща в къща ходеше
И у Станкини отиде,
Псетата го емнали (погнали),
Излезе Станка да брани.
Калугер псета не гледа,
Пъм се у Станка углёда.
И си на Станка думаше:
— Станке ле, мари хубава!
От бога ли си хубава,
Или от бяло белило,
От цариградско червило?
Станка на калугер думаше:
— Калугеру льо, брайно льо!
Кога ме питаш, да кажа:
Не съм от бяло белило,
Нито от цариградско червило
Аз съм от бога хубава.
На личен ден съм родена,
На личен ден Великден

[49, 50] Омано и Кумано са епитети. Омана и Кумана се казва на мома или булка, която е омагьосана чрез билките оман и кумунника. Тодора е била омагьосана от змея, т. е. запазена от него за негова жена, и никой момък не е смеел да я либи.

[51, 52, 53] Уреди в стана или съставни части в стана.

А ощ' по на личен кръстена,
На личен ден Гергьовден.
Кръстница ме е кръстила,
Кръстила, още миросала
И ме е на мама занела,
Занела, още нарекла:
— Кумице, мила кумице!
Хубаво гледай детето,
То ще хубаво да стане.
В бяло го мляко къпете,
С дюлеви листе повивайте,
С прясно го масло мажете,
С кунден[54] вежди пишете,
С пара му уста режете,
То ще хубаво да стане.

Слушана от същата баба Тодора Миткова.

Пета:

Чули са се татари,
Татари от Татар хан.
Как са се чули, тъй дошли.
Всичките чули, бегали,
Мара Прихова не чула,
Ни чула, нито бегала.
Тя си работа имала:
Мъжко си дете къпала,
Къпала и повивала.
Тъкмо водата да хвърли,
И татарите насреща.
Мара се назад повърна,
Узе си крондил от сребро
И зема чаша сребрена,
Та си татарите послужи.
Всеки татарин по чаша,
Стари татарин по двенки (чаши),
За най-малкото нямало.
Разлюти се малко татарче,
Та сбоде коня нанапред,
И си на хана думаше:
— Хане льо, хан татарину!
Чу ли, хане, разбра ли?
Праховци ни се присмяли,
Праховци още оряховци,
Че никому нищо не рекли,
Не рекли, ни зло сторили,
Хайде назад да се повърнем,
Да им ифтира метнеме:
— Два ни са коня липсали,
Два коня, два товарника,[55]
Я ни конете найдете,
Я ни две моми давайте.
Праховци се събрали,
Беряха, та се чудеха!
Та коя мома да дадат?
Най-после решили, отсекли:
Да дадем Мара Прахова;
Тя няма майка да плаче,
И няма тейко да кълне.

Слушана от баба Велика, с. Русокастро, Бургаско, 25 юли 1898 г.

Тая песен е историческа, из епохата, когато татарите били господари на България; а може и от по-нова епоха, когато татарите са дохаждали като помощници на турците и минавали през България.

[54] *Кунден* значи калем, писалка, с каквато пишат великденските червени яйца.

[55] Товарник кон е, който е със самар и се товари с товар.

Шеста:

Я ми огрей, месечко,
Дано ми огрееш таз гора!
В таз гора манастир,
В манастира килия,
В килия трудна Мария,
Мъжка си рожба добила.
Още три дни не бе сторила,
На злат се ръжен[56] подпряла,
Вънка пред прага излезна,
Златни пелени да пере.
Прала ги и ги простряла,
Та па се назад повърна.
Че в къщи седят три жени,
Три жени, до три орисници.
Първата пише, орисва:
— Хайде да земнем детето,
Детето още майка му!
Втората пише, орисва:
— Хайде да земнем детето,
Да оставим майка му.
Третата пише, орисва:
— Хайде да оставим детето,
Детето, още майка му.
Да расте, да си порасне,
Да се сгоди, зажени,
За мома от село далечно.
Да идат и да се повърнат.
Да падне зетят от коня,
Да падне, да се удави.
Да остане булка под було,
Със зълви и със девери,
Със кума и със кумица.

Слушана от баба Стана, с. Русокастро, 25 юли 1898 г.

Тия изложени дотук песни са общи, т. е. пеят се общо, като обредни. Но тук идат и песни, които се пеят нарочно на известни лица. Ето няколко от тия песни:

На селски кръчмарин, заможен човек

Хубава Неда лозе садила,
Хем го садила, хем го е клела:
— Ой лозе, лозе, пусто остало!
Кой ще ти бере бялото грозде,
Кой ще ти пие руйното вино,
Кой ще си вари върла ракия,
Като си нямам нийде никого?
Само си имам едного бога,
Едного бога и първо либе:
Бог е високо, либе далеко.
Че се обади Недьо винарят.
Недьо винарят, Недьо кръчмарят,
И си на Неда тихо говори:
- Я ти ми кажи нему цената?
Неда кръчмарю тихо говори:
— Нему цената — върва жълтици (гердан),
Негова мена — маламен пръстен.

На момък, добър, прочут кираджия, който се занимава с возене кирия на дълъг път.

Димчова майка рано рашила,
Рано рашила, Димча будила:
— Я стани, стани, сине мой Димчо!
Дружината ти стават, отодат.
Ще минат, синко, през Карабунар,
Ще си излезнат карабунарки,

[56] Ръжен значи тояга; оттамо е *ръжнище*, прът в ритлата на колата.

Карабунарки, тънки загорки,
Тънки загорки със бели
престилки.
Та ще да кажат: „Гледайте,
моми,
Колък е керванът: сé кираджии,
Сé кираджии, сé арабаджии.
Най-напред върви Димчо
кираджия,
Най-напред върви, най-тежко
кара,
Най-тежко кара сухо желязо.
Биволите му с копринени
чулове,
Колата му са със сребрени
жегли.
Блазе на тази негова майка,
Честита тази, дет'ще го земе".

Слушани от баба Велика, с. Русокастро

На млада булка

Прехвръкнали са до три галуна,
До три галуна, до три гълъба,
Че са кацнали на булкини
порти.
Виком викали, чуком чукали:
— Я излез, излез, булка
Иванке!
(Тук е името на булката)
Поука носим от твойта майка:
Свекра да тачиш като баща си,
Свекърва да слушаш като
майка си,
Девера да слушаш като брата си,
Зълви обичай като сестра си.

Слушана от момите: Друма Василева, Велика Чернева и Ангелина Василева, с. Старо село, Тутраканско, 16 ноемв. 1898 г.

На учител

Граматик се учи, Яньо льо,
Сега девет годин; „
Пак се не научи, „
Раничко да става, „
Раничко да рани, Яньо льо
Клепало да клепе,
Черкова да отваря,
Кандила да пали.

На терзия, дукянджия

Мано льо, Мано терзийо,
Терзийо, дукянджийо!
Маньо на дукен седеше,
Девет чегърчета учеше,
Със неговото десето.
Учил ги Мано, учил ги,
Не можи да ги научи.
Де мина гюзел Калинка,
Той се в Калинка угледа,
Счупи си игла френгия,
Убърка конци ибришим.

На един син в къщи

Димитре ле, Димитре!
Единчък на майка,
На майка и на татка,
На пара изникнал,
На алтъни порасъл,
На поройно вино.
— Порой да притече,
Та да ме завлече

В царьова градина,
Та да си изникна
Бял, червен трендафил;
Та да си ме берат
Царьови робинки;
Та да ме китат
По бели тулпани;[57]
Та да си ме ронят
По пъстри миндери;
Та да си ме метат
С чемшир-метлици
И да си ме ринат
Със златни лопатки.

Слушана от баба Стана, с. Русокастро, Бургаско, 25 юли 1898 г.

Припевки. По указанията на боенеца песнопойките пеят следните припевки на момците, когато боенецът хвърли на някой момък кърпата. Тия припевки са приготвени и песнопойките знаят на кой момък коя припявка угажда.

Боенецът, като изреди старите мъже, отива при групата момци и почва да хвърга кърпа на всекиго. Като хвърли кърпата на един момък, додето той връзва пари, песнопойките пеят. Тия припевки са подобни на ония при кумичето.

Ето някои:

Цъфти ми, цъфти, босилко!
Да ти не вехне коренът,
Че ще дойдат два млади
Да седнат под тебе на сянка.
Драгой със Стоенка ще
седнат.

Друга:

Седнал Богдан на механа,
Та си пие руйно вино,
Руйно вино, баш ракия.
Ой те, Богдан, добър юнак,
Добър юнак, кеседжия!
Гледай горе, гледай долу!
Дека видиш бели двори,
Тамо има малка мома,
Малка мома Ангелина,
Добър юнак, гирджик Стоен.

Трета:

Добре съм аз знайла,
кога съм била девойка,
Пет съм войводи либила,
И петте съм ги мамила,
Та пак ме мама мен даде
На грама, граматика,
На поп Йоргова унука
Кога на събор тръгнеме,
Събор ни отдалеч загледа,
Млади на крак ставаха,
Стари ни място правеха.
— Добре ни дошъл, Соколе,
По-добре ти, бяла Геракина!
Геракина е Стоянка,
Сив сокол Драгойко.

[57] *Тулпан* е особен начин за забраждане. Кърпата се увива на главата като чалма на дервишите. Някога ханъмите са носили такива тулпани. Има в някои краища, та и българските жени носят такива тулпани, само че носят друго име.

Четвърта:

Спощи ми река потекла,
Та завлече дърва и камене,
На Белграда половина
На града мома стоеше,
Китка босилек кичеше,
Вратика венец виеше:
Китка босилек е Петко,
Вратика венец Стоенка

Пета:

Спощи ми слезе Първан Базиргян
От Цариград, от Дрянополе
Кон пряко пречи до мамини си,
До мамини си, до бели порти
Първан повика и кон процвиле,
Първан похлопа и кон потропа
Па е излязла Първанова майка,
Че й говори Първан Базиргян:
— Изжениха ли се моите другари,
Моите другари, моите другарки?
Отговаря Първану майка:
— И се изжениха, и сé останаха.
Сал са останали: Милка, Марийка,
И Маринка, и Узун-Калинка,
Сега минаха, за вода отидоха.

Шеста:

Разигра се бяла Рада, Дойла, Дойла, Дойла,
Пред поповите чардаци „ „ „
На чардаци стари хора, „ „ „
Стари хора и войвода. „ „ „
Проговаря войводата: „ „ „
— Да уловим млад Боенча, „ „ „
Да му земем позунците, „ „ „
Позунците, огърлицата „ „ „

Седма:

Отдолу идат девет коня, Дойла, Дойла, Дойла,
Девет коня, все канели, „ „ „
Една кочия позлатена „ „ „
Ще я тласнем по бял Дунав, „ „ „
Ще отидем на Гюргево; „ „ „
Че Гюргево е пуст останал, „ „ „
Без кадия, без съдия „ „ „
Който няма, да заема, „ „ „
Кой се люби, да се земне „ „ „
Тодор няма, пек заема, „ „ „
Пек' заема бяла Елена „ „

Слушани от момите: Друма Василева, Велика Чернева, Ангелина Василева, с. Старо село, Тутраканско, 16 ноемв. 1899 г.

Има подобни песни още, които песнопойките сами скрояват при дадения случай.

Боенецът играе до деня срещу Лазарница, т. е. до петък срещу Лазарница. Тая вечер се свършва тая игра.

През великите пости хоро се не играе, но само боенец.

Боенец се казва хоро несклопено, несхванато, а е танц; това хоро има *танчарка* — мома, която води танеца или хорото, и *пашкарка*, т. е. опашкарка, мома, която завършва хорото.

Хоро, т. е. склопено и окръгло, играят след Великден през светлата или *празна неделя* и после през цялата година чак до Сирни заговезни.

В кои краища има боенец?

Моите изследвания установиха, че в Западна България и Югозападна (Пиротско, Софийско, Кюстендилско) няма тоя обред, тия обредни игри и песни. В Плевенско го тоже няма. В Търновско го имало, но сега изчезнал.

Има го в Източна и Южна България.

Не срещнах го и в Пловдивския цял окръг.

Какво е значението на боенец и отде тая игра е получила името боенец или боеник?

Боенец се играе за берекет и за здраве. Той не ще да има древно митическо значение. Съществуването му само в едни краища и съвършеното липсване от другите доказва, че тоя обред и обичай не е бил общ на всичките племена, които съставляват нашия народ. А това говори за неговото относително създаване.

При какви условия и обстоятелства е създаден, положително не може да се каже. Една баба Драгана, „глухата" прекорвана, в с. Марян, Еленско, ми разказа, че тая игра се правела в чест на някакъв си царски син — Боян, който бил много хубав, който знаел много омайно да свири и пее и разбирал езиците на всичките животни и когото самовилите са залюбили и грабнали. Ето защо и момата боенец е облечена хубаво и с капа. Наистина това утвърдиха и баба Каля, с. Кълъклисе, баба Жека Байнова и баба Муша Желева, с. Рин; бабите Стоя Симонова, Станя Янева, Велика Станковица, с. Русокастро, и баба Дона Иванова, с. Кара бунар, но много уклончиво и неясно; а всичките други баби отговаряха, че не знаят. Тогава и ние мъчно можем да приемем това разказване на баба Драгана, а остая въпросът да се изследва.

Дето обаче боенецът в Бургаско и днеска се представлява с балтия и досущ такава, с каквато нашите селяни требят (изкореняват) шумаците и ги превръщат в ниви, говори, че боенецът е едно смешение с Лазара, създадено в Югоизточна България в по-ново време — обстоятелство, което говори в полза на баба Драгана.

(За боенеца вж. ИЕМ, 6—11.)[58]

[58] Обяснението, което Д. Маринов се опитва да даде на обичая боенец, е твърде наивно и несъстоятелно. Това дава основание за справедливата

ж) Велигден

Видяхме, че през Великите пости хоро не се играе освен играта боенец; също и свирка се не свири освен на Кукеровден, и то последен път.

Това се тълкува от църковно-религиозна гледна точка, че народът поради дните, отредени за пост и покаяние, си наложил туй отрицание. Обаче в народните ни вярвания ние откриваме, че туй отрицание е наложено на народа и от други сили, от самовилите, които не дават да се свири през Велики пости.

Обредите през Великите пости: боенецът, лазарките и кумичето, които нямат нищо общо с религията и църковните празници, както и великденски някои народни обреди и обичаи, които тоже нямат общо със светлото Христово възкресение, доказват, че тия празници са изместили древните митически празненства и дали са на обредите и обичаите само едно гостоприемство. Казах, че забранението да се свири през Великите пости произлиза не само от църковен извор, но и от митологически — значи туй забранение е съществувало по-рано, преди християнството, и то поради някакво предстоящо празненство, заменено тук с Великден.

Ето песента:

Засвирил Димо с кавала
На връх на Стара планина,
В Кованлъшката курия,
В Дряновската мерия.
Де го дочули две вили,
Два дни са гора ломили,
Три дни са вода сушили,
Додето Дима да найдат,
Та па на Дима думаха:
— Димо ле, Димо овчарко!
Не знаеш ли, Димо овчарко,
Че Велики пости не бива
Кавал и свирка да свирят?
Та па са Димо хванали,
Хванали, та па дигнали,
Дигнали горе високо,
Оттамо са Димо пуснали,
Пуснали долу във низко

Слушана от баба Каля, с. Къзъклисе, и баба Мария, с. Пашакьой

Великден се предхожда от цяла седмица, наречена страстна неделя. Народът обаче тачи само сряда, четвъртък и петък.

критика от страна на М. Арнаудов. Последните изследвания върху буенец и свързаните с него лазаруване и кумичене вж. *М. Арнаудов*, Буенец. Из историята на пролетните обичаи и песни. Очерци по българския фолклор, т. II, С., 1969, с. 343—371; *Р. Ангелова*, Лазаруване в с. Бояново. Сб. Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски, С., 1960, с. 709—730; *Л. Йорданова*. За обичая лазаруване в България, ИЕИМ, С., 1966, кн. 9, с. 107—162; *Т. Колева*, цит. съч.

Велика сряда се казва срядата през страстната седмица и се не работи женска работа, т. е. не тъкат, не предат, не шият.

В Ахърчелебийско тоя ден децата ходят в планината за здравец, когото китят на китки и приготвят за другия ден — Велики четвъртък — да го разнасят по роднини и комшии за здраве.

В Охрид тоя ден вапсват яйцата, та да бъдат готови за сутрината на другия ден.

На *Велики четвъртък*, преди да се покаже слънцето, гуждат две червени яйца в сито, постлано с ален плат, и ги поставят срещу изток; това правят, щом изгрее слънцето, да ги види. С тия червени яйца после *изтриват* (баят) децата по лицето, за да бъдат беличервени.

Вечерта отнасят в черква няколко яйца и ги поставят пред иконите, та да чуят 12-те евангелия.

Тия яйца отпосле скътват за *запойване*. Запасят едно на нивата или лозето и го закопават в земята за берекет. Едно оставят пред иконата за през цялата година. (Срв. СбНУ, XVI—XVII, 30.)

Велики четвъртък. Вече е голям празник и никой нищо не работи; нито жените женска работа, нито мъжете полска. Мъжете прекарват деня около воловете, колата, кошовете— стягат нещо, чистят или пък в градината кастрят (чистят) дръвчетата от въсеници и други тям подобни работи.

Жените са заняти всецяло в къщи: да вапсват червени яйца, да омесят и опекат обредните и другите хлябове, нужни за Великден, и вършат други обреди и обичаи, установени от преданието и запазени от старини.

Вапсването на яйцата съставлявало цял обред някога, па и днеска не е загубило първичното си значение и тържественост.

Яйцето, изобщо земено, както споменах по-горе, играе много важна роля в поверието, обредите и обичаите народни. С яйцето баят от почудване и уроки; с яйцето се отвръща вода на'дете или добитък, когато е заболяло; с яйце се вража и разгатва тайните на съдбата; с яйце се правят или развалят магии и пр. пр. много други поверия и обичаи.

Тук яйцето има по-голяма целебна и магьосническа сила, ако е снесено в четвъртък преди обяд, а особно преди слънце.

Великденското червено яйце има много по-голяма сила, затова и играе много важна роля в баянето, в лекуването и в развалянето на магиите. С червеното яйце се дава само помощ, но с него не може да се нанася вреда, т. е. с него магьосниците не могат да правят магии за лошо, но с него могат да се развалят магиите.

За великденски яйца селянката събира яйца от понеделник, но най-чтими, скъпи и важни са тези, които кокошките са снели във Велики четвъртък. Макар че в друг четвъртък не бива да се бърка

в полозите на кокошките, Великият четвъртък прави изключение: на тоя ден може да се зимат яйца от полозите. Тия яйца обаче, прибрани във Велики четвъртък, се отделят настрана. Тях ще преброят, измият, стипцосат и вапсат първи. Другите яйца идат втори наред.

Преброяване на яйцата. Великденски червени яйца или *перашки*, както ги казват в Западна България, се ядат до Спасовден, т. е. цели 40 дни. Стопанската при приготвянето на яйцата за вапсване трябва да има пред вид това нещо. Ето защо тя ще приготви: първо, за домашните толкова яйца, колкото да стигнат до Спасовден, а, второ, за пътници и друмници, за гости и роднини и за други сиромаси — защото на Великден и през цялата светла неделя, който дойде и влезе в къщи, какъвто и да бил той: пътник, друмник, циганин или просяк, без перашка, т. е. без червено яйце, не бива да се връща, защото късметът на къщата и берекетът на нивите и лозята си отивали от къщи. Ето защо някога домакинята приготвяла цяло кошле с яйца. Сега числото на яйцата в една селска по-заможна и челядна къща не пада по-долу от 500—600.

Първата грижа прочее на домакинката е да преброи яйцата. При това преброяване присъствуват и всички домашни: деца, моми, булки, жени и момци. Стопанката брои и като дойде до 200, 300, пита: „Доста ли са, деца?" „Още, мамо (или бабо), още" — отговарят другите. „И за мене, мамо (или бабо) — обажда се някой от момците или мъжете — тури още, та да има за оране или за овците!" И домакинката притуря още десетина. Това върви тъй с „още" и смехове, додето самата домакинка не изрече своята авторитетна и последна воля: „Е, и това — па доста толко! Догодина, дай боже, още толко"!, т. е. да се умножат у къщи челяд, та повече яйца да вапса.

Измиване и стипцосване на яйцата. Яйцата са преброени и сега иде ред да се измият, да се измият от тях всичките петна. Приготвя се *лишия*, т. е. вода с пепел, и с кърпичка се измиват едно по едно много внимателно, да не остане никакво петно по яйцето, защото няма да се вапса хубаво. След измиването изплакват се още в една или две води и така чисти се потапят в котела, в който ще се стипцосат.

В котела има вода и стипца или пък зелев сок (армеев). Предпочитат армеевия сок, защото с него се стипцосват яйцата по-добре, та вапцилото хващало по-добре. И понеже всяка селска къща има по туй време *армея* или *прясол*, то рядко се употребява стипца.

В котела се варят дотолкова, доколкото желае стопанката: ако перашките ще бъдат преварени, яйцата се варят повече; ако обаче се иска да бъдат ровки, тогава се варят по-малко.

Яйцата са стипцосани и сега идва редът на боядисването или багренето.

Червене или багрене на яйцата. Главната боя, която се употребява в тоя случай,е червената,оттамо е названието „червено яйце", символ на Великдена: „Ще дочекам червено яйце" — значи Великден.

Червената боя се добива от *верзия* (бразилово дърво), което донасят нашите бояджии. Верзията се скълцва на ситни цепленчици, натопи се в топла вода още на Връбница,та кисне три-четири дни. Някъде червената (алена) боя се получавала от *кърмъз*.

А пък още от по-рано, когато верзията и кърмъзът са били непознати —те са влезнали в употребление след откритията на новите земи, — червената боя се получавала от *риган* или *метвици*, цветни растения, които се берат през лятото на Еньовден, сушат се и се приготвят за тоя ден.

Но покрай червената боя стопанката е вапсала и други цветове. Предпочитали са всякога цветовете на дъгата: червено, зелено и жълто. Жълтата боя се получавала от ореховина и ябълчови кори. Зелената боя се получавала от коприва.

Между тия бои има и други цветове:

Бледа (по-слабо жълта) се получавала от *сърпец* или *млечък* (растения). *Турунджиевата* боя се получавала от дървото на смрадликата.

Всяка боя трябва да е отделна в особено ново купено гърне. Грънците са наредени около огнището и чакат да се почне червенето.

Червенето върши най-старата жена в къщи, стопанката. Други жени, ако са млади, не се допускат да присъствуват, а по-старите само помагат.

Стопанката ще запали свещ, ще се прекръсти и ще каже: „Дай, боже, догодина пак да срещаме червено яйце!" Ще се прекръсти пак три пъти и ще подаде свещта да отнесат пред иконата, а тя ще седне да черви яйцата.

Всичките домашни са навънка; понякога вратата къщни са затворени отвътре с *чивия*. Не пускат се, додето домакинката е преполовила яйцата, т. е. додето или е вапсала всички, или са останали много малко.

Най-напред червят яйцата, земени от полога същия ден, т. е. Велики четвъртък. Първом земе едно яйце и като се прекръсти, потопва го в червената боя. Като го държи колкото трябва, изважда го — и то е вече *перашка*, червено великденско яйце.

Това е първата перашка и тя се гужда отделно, защото играе много важна роля в народната медицина и в народното поверие. С туй първо червено яйце стопанката ще потрие лицето на всичките деца, на момите и булките, като благославя: „Да си бяла и червена като туй червено яйце" или „Като тая перашка". И вярването народно приказва, че така пребаени, децата и момите ще бъдат през годината бели-червени в лицата и ще бъдат запазени от лоши

очи, от лоша среща, от направено (магии) и от други зли навети.

Ето защо в песните се пее: Момъкът пита момата защо е толкова хубава, бяла-червена на лице; дали е гуждала бяло белило, или цариградско червило. А тя отговаря:

На личен ден съм родена,
На личен ден, Великден.
Кога ме е мама раждала,
В червено яйце е гледала,
С червено яйце ми е баяла.
Затова съм толкоз хубава:
Бяла-червена на лице.

Из сборника ми; записана от баба Мария, с. Пашакьой

Първото червено яйце се гужда и между бубите, за да не ги съсипват зли очи. То се пази в ковчега при даровете на момата, за да светят, когато се погледнат. Някъде пък се гужда при иконата и се пази до друга година, пак до Велики четвъртък. Когато отнесат новото първо червено яйце, зимат старото и го счупват. Ако яйцето е пълно — значи пълна ще бъде къщата във всичко; ако е изкуфяло — показва лошо. Също не е добре, ако яйцето се увоняло или червясало.

Когато свърши червенето на яйцата, стопанката отваря вратата и всичките влизат вътре. Тя отвива месала, с който е покрила яйцата и пред тях блясва пъстра шарена картина: вещо наредени червени, зелени, жълти, бледи, турунджиеви яйца.

После това домакинката зима първото червено яйце и пребайва на всяко дете отделно, на всяка мома и булка отделно, като изрича оная благословия, която изложих по-горе.

Някога, преди 50—100 г., додето старата е червила яйцата, булките и момите пред вратата са пеели тая песен:

Стоенке, млада змеице!
Стоянка е змей либила,
Либила го три години.
Никой Стоенка не угадил,
Угадила я нейна снаха.
На свекръва е пришепнала:
— Мари майко, стара мале!
Що си става с наша Станка,
Та с толко пребледяла,
Пребледяла, пожълтяла,
Като дуня презряла,
И наранджа прекапала?
Посърнала е като риба,
Като риба отровена,
На сух пясък изхвърлена.
ляб си меси, не яде го;
Вода носи, не я пие.
Като че я змей залибил!
Стара майка Стана пита:
— Мила Станке, що е с тебе,
Та си толко пребледяла,
Пребледяла, пожълтяла?
Кажи, щерко, какво има!
Станка нищо не казала.
Кога било вечер късно,
Та и дошъл змей горянин,
Станка змею проговаря:
— Леле, змею, змей горянин,
Научи ме, що да сторя?
Снахи са ме опазили
И на майка подказали.
Сега майка мене пита,

Аз не зная що да кажа.
Змей Стоянки отговаря:
— Стоенке ле, първо либе!
Кога бъде във четвъртък,
Премени се, накити се;
Аз ще дойда да те зема.
Кога било във четвъртък,
Загърмяло, затрещяло,
Змеи горянин си пристигнал,
Та Стоянка си издигнал,
Издигнал я в ясно небо.

Слушана от баба Мария, с. Пашакьой, и от баба Морфа, с. Дерекьой

(Поверието разказва, че змейовете залибвали и грабели моми; тука имаме случай, дето момата пристанала сама на змея.)

Стопанката дава на момите и булките по едно червено яйце и всяка го носи в пазвата си до Великден, додето се каже „Христос възкресе". Тогава го счупват и ядат.

Подновяване или подмладяване кваса. Тоя ден, като се свърши червенето на яйцата, замесват тесто за обредните хлябове.

Има още един обичай, който се извършва тоя ден при замесването на тестото. Тоя обичай е известен под название *по бнсвяван на кваса*.

Селска къща без квас не бива да остая, защото берекетът си отивал; ето защо всяка добра селянка бере грижа да има квас в къщи. С тоя квас се замесват всичките квасници хлябове — обредни и обикновени. Тоя квас се употребява немалко и в народната медицина.

На Велики четвъртък се подновява квасът за през цялата година, т. е. получава се *нов* или *млад квас*. Това подновяване или подмладяване се извършвало някога с песни и други обичаи.

Днеска всяка баба ще замеси малко тесто много рано, у зори, но в туй тесто няма да се гужда от стария квас, а треви лековити; като се омеси и остави в нощвите на топло място, увито и покрито с месал или черга и така стои, додето от само себе си не вкисне и се не дигне. Това вкиснато от само себе си тесто е новият или младият квас и с него сега замесват тесто за обредните хлябове. Тоя млад или нов квас скътват за през годината и го употребяват за лек и срещу магии. (Баба Вълкана Пейова, с. Лякатник, баба Съба, с. Лесидрен, баба Мария Сив-Конова, с. Малорат, баба Морфа, с. Дерекьой, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, и др.)

Обредни великденски хлябове. Обредните великденски хлябове са също така разнообразни и с различни шарки, каквито са и обредните хлябове на Бъдния вечер. Дори много от великденските обредни хлябове съвършено приличат по всичко на коледните обредни хлябове, само с тая разлика, че във великденските хлябове във венците или цветовете идат червени или бели яйца.

От моите събрани материали великденските обредни хлябове имат тия начертания:

В с. Карабунар, Бургаско, баба Дена Иванова Жабова ми меси хляба, представен в рис. № 223. Той се нарича *кравай*. Той досущ прилича на коледния хляб, представен в рис № 120, само че тук в цветовете са забодени четири червени яйца, а на средата има бяло яйце.

Такива краваи се месят три: единият се отниса на кръстника ведно с кокошка, червени яйца и бъклица вино; другият се отниса на родителите на булката — ако има в къщата млада булка, а третият се разчупва на трапезата. Хлябът е месен на 23 юли 1898 г.

В с. Пашакьой, Къзълагачко, баба Мария Стоянова на 2 авг. 1899 г. ми меси хляба, представен в рис. № 224. Шарките са: четири малки лъка, на средата бяло яйце, опасано с тестев венец. Между четирите лъка има забодени четири червени яйца. Начертанието му е досущ прилично на коледния хляб, представен в рис. № 116, само че наместо шарките от просфорник идат тук червени яйца. Тоя хляб се казва *колак*.

Ако има в къщата млада булка, тогава се месят три такива колаци, от които единият ще се носи на кръстника, другият в дома на булкините родители, а третият ще се чупи и яде на трапезата.

В с. Подвес, Карнобатско, баба Калинка Кънева ми меси на 15 юли 1898 г. хляба, представен в рис. № 225, който носи название *боговица*. Шарките на тая боговица са: на средата бяло яйце, опасано с венец, а на четирите страни червени яйца, сбкръжени с кравайчета, назъбчени с огрибката.

В с. Дерекьой, Къзълагачко (преселени преди двеста и повече години от Софийско), баба Морфа, 25 юли 1899 г., меси великденския хляб, наречен *боговица*, който се вижда в рис. № 226. Той е квасник; отгоре му кръсташка; на четирите краища на кръсташката четири червени яйца, а на средата — бяло яйце, сбкръжено с назъбчен тестев венец. В ъглите на кръсташката пресечени лъкове. Тоя хляб се ломи на трапезата; от яйцата хапнуват. Ако има в къщата млада булка, та трябва да се носи кравай в кръстника и родителите на булката, тогава се меси друг хляб — *кравай*, а казва се и *колак*, който по свсето начертание прилича на кравая, представен в рис. № 128.

В с. Деремахле, Къзълагачко (преселени из Лозенградско), баба Дена, 26 юли 1899 г., меси великденския хляб, представен в рис. № 227. Той е квасник с тестев отгоре кръг, назъбчен с огрибката; на средата бяло яйце, сбкръжено с тестев венец, назъбчен, а на четири страни четири червени яйца, сбкръжени с венци. Тоя хляб се казва *колак*, а казва се и *богова пита*. Тоя колак се меси за трапезата; но ако има млада булка, месят се още два кравая за родителите на булката и за кръстника, подсбни на кравая в рис. № 130. Само че тук има четири червени яйца, а на средата бяло.

В с. Шипка, Казанлъшко, баба Дона Узун-Николова и баба Цана Петковица, 4 авг. 1898 г., месиха великденски хляб, пред-

ставен в рис. № 228 и наречен *колак*. Тоя хляб е квасник с кръсташ, сбкръжен с кръг, сплескан и назъбчен зигзаг с огрибката. Вън от кръга на четири страни има четири червени яйца; на средата на кръсташа отгоре има забучено бяло яйце.

Ако има млада булка, месят *кравай*, подобен на коледния кравай, представен в рис. № 132, само че във великденския кравай на четири страни има червени яйца, а на средата — бяло. Тоя кравай се носи в родителите на булката и в кръстника.

В с. Твърдица, Новозагорско, баба Мария и баба Добра, 1 авг. 1898 г., месиха *великденски кравай*, представен в рис. № 229. Той е квасник, сбвит с назъбчен с огрибката по-дебел кръг; отгоре на квасника, забучени с върховете надолу, четири червени яйца, а на средата — бяло. Както червените, тъй и бялото яйце са обградени с назъбчени венчета.

Ако има млада булка и ще трябва да се носи великденски кравай в дома на родителите на булката и в кръстника, тогава се месят още два кравая. Тяхното начертание е досъщ подобно на кравая коледарски, представен в рис. № 134,само че в четирите цвята има четири червени яйца, а на средата — бяло.

В Панагюрище баба Мария Добрева Перфанова, баба Дода Генчева Гимиджийска и баба Рада Иваница Толева, 14 авг. 1898 г., месиха великденския обреден хляб, наречен *великденски кравай*, представен в рис. № 230. Той се прави от по-дебела тестева пръчка, свита на кравай във вид на яйце, с върхове, кръстосани и закривени на кривици. Горе има забучено бяло яйце, на краищата по едно червено яйце, а на средата — бяло яйце.

В с. Семисче, Хасковско, баба Пена Иванова, по мъж Славчова, 10 юли 1890 г., меси *великденския колак*, представен в рис. № 231. Колакът е квасник; отгоре са забодени на четирите му страни с върха надолу четири червени яйца, а в средата — бяло. Както червените, тъй и бялото са обвити с назъбчени тестеви венчета. Тоя колак се ломи на трапезата, а също такива се носят и на кръстника и на родителите на булката, ако има млада булка.

В с. Чупрене, Белоградчишко, баба Елка Маркова, 1884 г., меси *великденски кравай*, представен в рис. № 232. По-голям квасник, който се шари с венец и две тестеви пръчки — кръгове, назъбчени с огрибката. В средата на венеца се забожда бяло яйце, а вън от втория кръг на четирите страни (горе и долу, вдясно и вляво) има четири червени яйца (перашки), обвити с тестеви колелца или колачета.

Тоя хляб се ломи на трапезата и от бялото яйце се комкат всички домашни; червените яйца се скътват за лек през годината.

Ако има в къщата млада булка,такива краваи се месят още два: единият се носи в кръстника с коксшка и още десетина червени яйца и бъклица вино, а другият се носи в дома на родителите на булката.

В с. Ярловица, Ломско, баба Първа, 1884 г., меси *великденския колак*, представен в рис. № 233. Той е квасник, отгоре нашарен с един тестев кръг, назъбчен с огрибката зигзаг; в средата кръсташ и в средата му забодено бяло яйце. Около кръсташа на четири страни (горе и долу, вляво и вдясно) има забодени в квасника четири червени яйца и обвити в тънки колачета.

Тоя хляб се носи и на кръстник, и на родителите на булката, ако има в къщата млада булка.

В с. Вълкова Слатина баба Гана в 1885 г. меси *великденския колак*, еднакъв с представения в рис. № 233. Тоя хляб се чупи на трапезата; от бялото яйце се комкат всички домашни, а червените скътват за цяр.

Ако има млада булка, месят още два такива колака: единия за кръстника, а другия — за родителите на булката.

В с. Стубел, Кутловско, баба Пена Ристова, 1885 г., меси великденския хляб — *боговица*, представен в рис. № 234. Той е по-голям квасник с тия шарки: на средата се забожда бяло яйце; туй яйце се сбгражда с кръгче, нашарено с огрибката зигзаг; от тоя кръг се прави с огрибката кръст или кръсташ; между клоновете на кръсташа се забождат четири червени яйца (*перашки*), а всяка перашка се обкръжва с пресечен лък, правен пак с огрибката.

Освен тия великденски хлябове в целия тоя край — Ломско, Белоградчишко и Кутловско, месят още едно малко хлебче, наречено тук *перашница*. Перашницата е малък квасник, на средата перашка, а отгоре й кръсташ. Начертанието му тук не давам; ще се види в Ж. стар., III, 291, № 51.

В с. Белиците, Ихтиманско, в махалата Черква баба Ангелина Маринова, 18 ян. 1904 г., меси *великденски краєай*, представен в рис. № 235. Кравайт се прави от по-дълга тестева дебела пръчка, преплетена три пъти, както се вижда в рисунката, и краищата и завити в кръг на две страни. Горе има бяло яйце, а в завитите краища и във втория завитък има три червени яйца.

Тоя кравай носят младите булки на кръстника и на родителите си.

В с. Очуша, Самоковско, Милойка Анденова, родом от [м.] Василиците, 26 ян. 1904 г., меси великденски хляб, наречен тук *плетеница*, чието начертание се вижда в рис. № 236. Прави се от две дебели тестени пръчки, кръстосани като кръсташ; на краищата тоя кръсташ е разцепен с огрибката и са закривени в кръгове. На средата на кръсташа има червено яйце, сбградено с колаче, назъбчено с огрибка.

Тая плетеница младите булки носят на кръстника и на родителите си.

В с. Радоил, Самоковско, Пенка Милчева, 2 февр. 1904 г., меси великденски хляб, наречен *плетеница*, чието начертание се вижда в рис. № 237. Той е квасник, в средата му кръсташка, пре-

карана отгоре на едно червено яйце, което е забучено в средата. На четирите страни на кръсташката са забучени четири яйца,от които три са червени, а [четвъртото] долу — бяло.

Тая плетеница младата булка носи на кръстника и родителите си.

Същият хляб се чупи на трапезата.

В с. Горни Окол, същата околия, Ценка Христакева, Кръстена Йордева и Севастия Ненкова, 28 ян. 1904 г., месиха великденски хляб, наречен *великденски колак*, чието начертание се вижда в рис. № 238. Квасник с яйцевидна форма, на средата има забучено червено яйце; туй яйце се обгражда с кръсташ, нашарен с напрусци. При всеки ъгъл на кръсташа има яйце, но така, щото от двете страни (вляво и вдясно) са червени, а горе и долу — бели яйца. Тия яйца се обграждат с две вейки, които горе се склапят и образуват триъгълници Тия вейки се правят с огрибката.

Тоя колак се чупи на трапезата. Ако има млада булка,тогава се месят още два такива колака: единият за кръстника, другият за родителите на булката.

В с. Баланово, Дупнишко, срещнах *великденски колак*, чието начертание се вижда в рис. № 239. Квасник с по-голям кръсташ, нашарен с огрибка. На четирите страни има четири яйца, от които са две бели и две червени,всяко обкръжено със слънце, направени с оструцка.

В с. Коркина, Кюстендилско, в краището Разметанища срещнах три великденски хляба, чието начертание е представено в рис. № 240, 241 и 242.

Хлябът, представен в рис. № 240, се казва *великденски колак*. Той се прави от дебел тестев прът, разплескан; горният и долният край се разцепват с остружката и тия краища се завиват в кръг. В средата се гужда червено яйце, а в четирите му завити краища — четири бели яйца.

Хлябът, представен в рис. № 241, се казва *великденска кукла*. Той се прави от по-дебела тестева пръчка със склопени краища, кръстосани; с туй кръстосване се образуват две отверстия: горно (по-тясно) и долно (по-широко); долното отверстие е елипсовидно. В горното окръглено отверстие е гудено червено яйце. Тая великденска кукла се носи на млада булка.

Хлябът, представен в рис. № 242, тук носи название *кукулник*. Той е по-дебела и дълга тестева пръчка, увита във вид на кръг, като змия, а на средата червено яйце.[59]

Тоя кукулник се меси в повече хлебчета, защото се дава на деца, които биха дошли в къщата на Великден.

[59] [Посоченият хляб под № 242 липсва в приложенията, тъй като е подобен на хляба в рис № 151, само че при великденския кукулник на средата има червено яйце.]

В с. Литаково, Орханийско, баба Тодора п. Христова и баба Вълкана Пейовица, 20 авг. 1890 г., месиха великденския хляб, представен в рис. № 243. Той се прави от една дебела тестева пръчка с кръстосани и двата краища. Долу и горе са забучени две червени яйца, а отляво и отдясно — две бели яйца. Той се казва *великденски кравай*.

Тоя кравай булката носи у кръстника и в дома на родителите си. Същият кравай се ломи на трапезата. Яйцата се чупят на трапезата.

В с. Ябланица, Тетевенско, баба Вука Маркова меси *великденски кравай*, представен в рис. № 244. Тоя кравай е досущ подобен на коледния кравай, представен в рис. № 90 и прави се по същия начин, само че тука на средата има забучено бяло яйце, а между клоновете на кръсташката — две червени яйца.

Тоя великденски кравай се ломи на трапезата и от яйцата вкусват — комкват се всички, преди да ядат месо.

Ако има млада булка, месят още два такива кравая — единият за кръстника, а другият за родителите на булката.

В с. Колибите, Троянско, баба Пена Мичева Платнарката, 15 юли 1898 г., меси *великденски колак*, представен в рис. № 245. Тоя колак е досущ еднакъв на коледния колак, представен в рис. № 85, само с тая разница, че в тоя — великденския — колак на средата има забучено червено яйце, сградено с венец, назъбен с огрибката; през яйцето преминават двата стръка на кръсташа. Вън от полукръглите назъбчени тестеви лъкове има две бели и две червени яйца.

Тоя колак се ломи на трапезата и от белите яйца се *омрасват* (комкават) всички, преди да ядат месо. Червените се скътват за лек.

В с. Топлеш, Габровско, ми месиха *великденски колак*, който по своето начертание прилича досущ на коледния колак, представен в рис. № 83.

Тоя великденски колак е представен в рис. № 246 с белите и червените яйца, които заместват цветовете в коледния колак. Във великденския има шест яйца: две бели и четири червени.

Тоя колак се чупи на трапезата.

Ако има млада булка, тогава се месят още два такива колака, от които единият се носи в кръстника, а другият в дома на булкините родители.

В с. Тодьовци, Еленско, баба Мома Стефановица и баба Мария Стоянова Титьовата, 26 юли 1890 г., месиха *великденски кравай*, представен в рис. № 247. Тоя великденски кравай прилича досущ на коледната боговица, представена в рис. № 78, само че тука има червени и бели яйца. Отгоре върху тия яйца се прекарва кръсташ тестев, а после през всяко яйце се прекарва тоже малък кръсташ. Средното се загражда още с венец.

Тоя кравай се чупи на трапезата, а с хляба и яйцата се омръсват, т. е. облажват, преди да ядат месо.

Ако има млада булка, месят още два подобни кравая.

В с. Палимарци, Търновско, баба Иванка Кара Тудурица, 28 ноемв. 1904 г., меси *великденски кравай*, който е представен в рис. № 248. Кравая има в средата червено яйце, обградено с кръг от две преплетени тестеви пръчки; от четирите страни има четири яйца; две бели (вляво и вдясно) и две червени (горе и долу), обградени с венци. Носи се на кръстника.

Тук баба Иванка меси още един великденски хляб, наречен *яйченик*, представен в рис. № 249. Тоя яйченик се ломи на трапезата, та се омръсват, т. е. всеки хапнува от хляба и яйцата, преди да ядат месо.

Тоя яйченик е по-голям квасник с яйцевидна форма, сплескан; забучени са две яйца: горе червено, а долу бяло. Отгоре върху яйцата иде тестев кръст.

В с. Конак, Ескиджумайско (преселени от с. Конак, Лозенградско), баба Доца Желязова, 24 ноемв. 1904 г., меси следните великденски хлябове, представени в рис. № 250 и 251.

Хлябът, представен в рис. № 250, се именува *великденски колак*. Той е квасник и отгоре му има такава шарка: кръсташ с разцепени краища; в средата червено яйце, обградено с венец; между стръките на кръсташа три червени и едно бяло яйце.

Тоя колак се ломи на трапезата и всички се комкават (омръсват) от него: залък хляб с малко яйце и после ядат месо.

Хлябът, представен в рис. № 251, се казва *великденски кравай*. Той е квасник, нашарен с два кръга от две преплетени тестеви пръчки; между тия кръгове са забучени, горе и долу, две червени яйца.

Тоя кравай се носи на кръстника.

В с. Риш, Преславско, баба Пена Димитрина, 21 ноемв. 1904 г., меси *великденски кравай*, чието начертание е представено в рис. № 252. Малка кръсташка с четири червени яйца; тая кръсташка е опасана с кръг от две преплетени тестеви пръчки и около тоя кръг по-дебел тестев несклопен кръг.

Тоя кравай се чупи на трапезата и се комкават, а също такъв се носи и на кръстника.

В с. Войвода, Шуменско, баба Бойка Семьонова, баба Величка Янчева и др., 7 ноемв. 1904 г., месиха великденския хляб, наречен *яйченик*, който е представен в рис. № 256.[60]. Квасник с шарки: на средата забучено червено яйце и отгоре му кръстосана

[60] В текста авторът е пропуснал описанието на великденските хлябове, представени в рис. № 253, 254 и 255. В бележка той добавя, че хлябовете № 253 и 254 са месени в с. Смядово, Шуменско, и се наричат: първият — *кравай*, а вторият — *колак*.

тестева кръстачка със завити краища. Горе и от двете страни (вляво и вдясно) три червени яйца, а долу — бяло.

Тоя *яйченик* се чупи на трапезата, та се комкават всички, преди да ядат месо.

Ако имат булка, месят още един такъв яйченик за кръстника.

В с. Хърсово, Шуменско, баба Пена Дочева, 10 ноемв.1904 г., меси два великденски хляба, представени в рис. № 257 и 258.

Хлябът в рис. № 257 се именува *яйченик*. Той е нашарен с кръсташ и с пет червени яйца. Него слагат на Великден на трапезата и го разчупват; всеки взема по един залък (омръсват се), преди да ядат месо.

Хлябът в рис. № 258 се именува *великденски колак*. Той е квасник с такива шарки: на средата червено яйце; около него кръг от по-дебела тестева пръчка, пресеквана с два пръста, а около тоя кръг четири яйца, от които: горе и от двете страни (вляво и вдясно) са червени, а долу — бяло.

Тоя колак се маже отгоре с яйце и се носи на кръстника, на бащата на булката и на девера. Носят още и други червени яйца.

В с. Тюркарнаутлар,Провадийско (преселени от с. Девлетлиагач, Лозенградско, Одринско), баба Неделя Георгиева, 11 ноемв. 1904 г., меси *великденски кравай*, представен в рис. № 259. Квасник с шарки: отгоре два лъка, единият по-голям, а другият по-малък; в недрата на тия два лъка е забучено по едно червено яйце.

В с. Елесфакъ, Провадийско (преселени от Мала Азия, Брусенски вилает, с. Гьсбел), баба Неделя Иванова Добчо Стоеница, 13 ноемв. 1904 г., меси три великденски хляба, представени в рис № 260, 261 и 262.

Хлябът в рис. № 260 се именува *великденски колак*; тоя квасник е нашарен отгоре с пет яйца,от които: горе има червено яйце, сградено с кравайче, а па средата долу и от страните са забучени четири бели яйца. Тоя хляб се слага на трапезата, ломи се и се комкават домашните, преди да хапнат блажно или да ядат месо.

Хлябът в рис. № 261 се нарича *великденска кукла*.

За тая кукла ще говорим тук по-долу, когато се говори за кумиците.

Хлябът в рис. № 262 се нарича *великденски кравай*. Три тестени кръгове слепени; външният с кръстосани краища; във вътрешния забучено червено яйце.

Тоя кравай се носи в кръстника.

В с. Аязли, Поповско (преселени из Одринско, Димотишко), баба София Ангелова, 26 ноемв. 1904 г., меси *великденски кравай*, чието начертание се вижда в рис. № 263. На Великден ще се счупи бялото яйце и ще се комкават с него, като чупят и залък хляб от кравая.

В с. Юпер, Тутраканско, 1899 г., месиха ми *великденски ко-*

лак, чието начертание е представено в рис. № 264. Той е квасник, нашарен с кръсташ и лъкове и четири червени яйца.

Тоя хляб се чупи на трапезата и с него се комкават, преди да се сблажат с месо.

В с. Пиргос, Русенско, 1899 г., срещнах великденски хляб, който носи название *великденски колак*. Той е квасник с шарки: на средата бяло яйце, оградено с несключен кравай; около тоя кравай друг несключен кравай; горе и долу има забучени две червени яйца.

Начертанието на тоя колак е представено в рис. № 265.

Бялото яйце се чупи и със залък от колака служи за комкаване т. е. от него се вкусва малко, преди да ядат блажно.

Като изследвах народния живот в Тутраканско, Балбунарско и др. околии в Делиормана, дето има разпръснати български села, преселени от други български краища, аз срещнах едно рядко явление. Между турското население има една религиозна секта, наречена *къзълбаш* (къзълбаш значи червена глава). Техният живот, а особено тяхното вярване и религиозни обичаи и обреди представляват едно много интересно и важно явление за българския етнограф.

Къзълбашите са разпръснати по много села в Делиормана; има ги в Тозлука, а срещнах къзълбаши и в герловските турски села. Техният живот, покъщнината, ястията, обредите и обичаите при смърт, раждане и венчаване и още много други съвършено са близки към българите. Събраните етнографически материали специално за къзълбашите аз ще обнародвам другаде, а тук само ще спомена моето твърдо заключение, че тия къзълбаши ще са били някога християни богомили, а после чрез голямо насилие били принудени да приемат исляма. За тяхната народност аз без колебание бих казал, че са българи, както са българи и другите наши съграждани, населени в с. Войводакьой и др., които тоже не знаят български.

В Русенско и Силистренско къзълбашите населяват следните села: Месиммахле, Казънлар, Джеферлер, Денизлер, Мешемахле, Дайдър, Енджекьой, Каралар, Ак-кадънлар, Суютчук, Балтаджи еникьой, Голебина и Табаклар.

В някои села са били смесени с турци, но в повечето от тия изброени села те са единствените жители.

Те са много привързани към българите и българските власти, защото в турско време са били жестоко преследвани заради своите религиозни убеждения, а днеска свободно изповядват своята религия. Кадъните им се крият от турците, но от българите никак се не крият. На трапезата сядат и мъже, и жени с гостенина; готвят същи гозби, каквито и в българските къщи; свирят със свирки, играят хоро моми и момци — изобщо когато бях между тях, аз се чувствувах, че бях в българска къща.

В с. Джеферлер пренощувах и в тая къща баба Нефисе Кула-Мехмедова ми съобщи много ценен етнографически материал. Между другите сведения тя ми меси и следните великденски хлябове, представени в рис. № 266 и 267.

Хлябът в рис. № 266 се нарича *колач*. Той е квасник и отгоре нашарен с пет червени яйца: едното на средата, две отляво и отдясно и две горе и долу — обградени с тестеви венци; между всяко яйце има звезди, направени с огрибката или с вилица.

Хлябът в рис. № 267, наречен *кравай*, е квасник с шарки: тестев кръг отгоре върху хляба, а в средата червено яйце. После надлъж и напряко се кръстосват тестеви пръчки в кръга. Кръгът и тестевите пръчки са набодени гъсто с черни стафиди (сухо грозде).

Колача слагат на трапезата на Велики четвъртък и го разчупват, та ядат от него. Другата част оставят за Великден.

Краваят носят в дома на бащата на булката или ако нямат булка, носят го на булка, ако има такава близка роднина, или в някои близки роднини.

В четвъртък отделно червят яйца, както и българите и ги ядат и раздават също както и българите.

В с. Балван, Търновско, баба Кера Жеязкова Цончовица, 4 авг. 1889 г., меси *великденски кравай*, чието начертание се вижда в рис. № 268.

Тоя кравай е квасник с яйцеобразна форма, обгърнат с тестева пръчка, чиито краища се кръстосват и закривят. Отгоре на квасника има кръсташка; в средата на кръсташката червено яйце, а около него в раменете на кръсташката — четири бели яйца.

В с. Козар Белене, Свищовско, баба Мина Илийчева, 6 авг. 1889 г., меси *великденски колак*, чието начертание се вижда в рис. № 269.

Тоя колак е по-голям квасник с такива шарки: отгоре му се слага широк кръг, колкъв е и хлябът; тоя кръг се назъбчва с огрибката, а в кръга вътре кръсташ. В средата на кръсташа има забучено бяло яйце, а около кръсташа четири червени яйца.

В гр. Тетевене баба Велика Дачовица, 12 авг. 1890 г., меси следните два великденски хляба, представени в рис. № 270 и 271.

Хлябът в рис. № 270 се казва *яйченик*. Той е квасник; отгоре му има венец тестев назъбчен, а в средата пет яйца; средното е бяло, а около него четири червени яйца.

На Великден сучупват бялото яйце и хапват от него, а после и от червените.

Хлябът в рис. № 271 се казва *кукла*. Тя е дълга тестева пръчка, увита четири пъти с три отверстия; краищата са закривени. В горното отверстие има червено яйце, а отгоре му кръсташ. Тая кукла се дава на млада булка от роднините ѝ.

В с. Летница, Ловчанско, баба Гина Вълчева Чорбаджиева,

23 авг. 1889 г., меси *великденски колак*, чието начертание се вижда в рис. № 272.

Тоя колак се чупи на трапезата и се яде.

Носи се и на кръстника, а дава се и на булка.

В с. Турски Тръстеник, Никополско, баба Руса Николова и баба Пена Минчова, 22 юли 1898 г., месиха великденски хляб, наречен *великденски кравай*, чието начертание е представено в рис. № 273. Той е квасник, нашарен с кръсташ и лъкове, назъбчени с огрибката; на средата има бяло яйце, обградено с венец, а на четири страни има четири червени яйца.

Бялото яйце се чупи на трапезата и от него се комкават всичките домашни, преди да ядат блажно.

В с. Марашки Тръстеник, Плевенско, 20 юли 1892 г., баба Драгана Тончева и баба Цена Пъчовица месиха великденски хляб, наричан тук *яйченик*. Начертанието му се вижда в рис. № 274. Той е яйцевиден квасник; на средата му червено яйце; отгоре върху яйцето кръсташ; тоя кръсташ е обкръжен с две тестеви пръчки, а най-накрая опасан с две преплетени тестеви пръчки.

В с. Бяла Слатина, Оряховско, баба Сава Иванича, 6 авг. 1889 г., меси великденски хляб, наречен *великденски колач*, чието начертание се вижда в рис. № 275.

В с. Малорат, Оряховско, баба Мария Сив-Конова, 2 авг. 1888 г., меси великденски хляб, наречен *великденска богосица* чието начертание се вижда в рис. № 276.

* * *

Дотук са великденските обредни хлябове. Освен тия хлябове има и други, които също така са обредни; тия хлябове са т. нар. *кумичини колачи*.

По-горе, при кумичането, споменахме, че момите, които се кумичили, *говеят* на *кумицата* от Връбница до Великден. Всяка мома ще приготви още на Велики четвъртък особен колак или кравай и с тоя колак на Великден ще отиде при кумицата да се опрости и от тоя момент вече не я говее, т. е. хортува пред нея.

Тоя кумичин колач, т. е. колак, приготвен нарочно за кумицата, се меси от майката или бабата на момата, шари се и се пече ведно с другите великденски колачи или краваи. И тия колачи са напъстрени с червени яйца; в тях липсва бяло яйце. Те се отличават със своите пъстри шарки.

Ето някои от тия кумичини колачи, които успях да срещна при моите обиколки.

В с. Елесфакъ, Провадийско, месиха такъв кумичин великденски кравай, наречен *кукла*, както е представен в рис. № 261.

В с. Дерекьой, Къзълагачко, баба Морфа меси *кумичин колак* с шарки и пет червени яйца, както е представен в рис. № 277.

В с. Вресово, Айтоско, баба Тодора Велева меси *кумичин колак* с шарки и пет червени яйца, както е представен в рис. № 278.

В с. Шипка баба Дона Узун-Николова меси *кумичин кравай* с шарки и пет червени яйца. Шарките и начертанието на тия шарки се виждат в рис. № 279.

В с. Тодьовци, Еленско, баба Мома Стефановица меси *кумичин колак* с шарки, каквито се виждат в рис. № 280. Тук има пет червени яйца.

В с. Козар Белене, Свищовско, баба Мича Илийчева меси *кумицин колак* с шарки и начертание, каквито се виждат в рис. № 281. И тук са пет червени яйца.

В с. Литаково, Орханийско, баба Тодора п. Христова и баба Вълкана Пейовица месиха *кумицин кравай*, чието начертание е представено в рис. № 282.

В с. Чирен, Врачанско, срещнах *кумичин кравай*, чието начертание се вижда в рис. № 283.

В с. Стубел, Кутловско, баба Пена Христова меси *кумицин колак* с начертание и шарки, каквито са представени в рис. № 284.

В с. Смоляновци, Кутловско, баба Мария Йончевица и баба Мария Вълчева месиха *кумичин колак* с шарки, каквито се виждат в рис. № 285.

В с. Стакьовци, Белоградчишко, баба Вида меси *кумичин хляб*, чието начертание се вижда в рис. № 286.[61]

Тия кумичини или кумицини колаци са вече на изчезване, както е на изчезване и самият обред кумичението. Тия събрани и тук предадени хлябове днеска вече рядко, много рядко се употребяват и в самите посочени села.

* * *

На Велики четвъртък освен вапсането на яйцата и месенето на великденските обредни хлябове извършват се още някои обичаи.

В Ахъчелебийско на тоя ден децата ходят по къщите и подават китки от здравец за здраве на домашните, а домакинката им подарява по едно бяло яйце и по една сребрена пара.

Великият четвъртък е начало на ония четвъртъци, които до Спасовден, т. е. до Възнесение Христово, съставляват седемте четвъртъци, които се празнуват много строго. През тия четвъртъци се не работи нито в полето, нито в къщи.

През тия четвъртъци добитъкът не смее да се впряга. Пазят се от град. В Тревненските колиби, ако някой би посмеял да впрегне воловете си в някой от тия четвъртъци, селяните му счупват ко-

[61] [В приложенията липсва такъв ореден хляб.]

лата на парчета. Това се прави по диктовка на народната вяра, за да развалят лошата съдба и да отклонят облаците с градушката.

Вярва се още, че тоя ден – Велики четвъртък, ако някоя сиромашка жена отиде в богаташка къща и земе, откъсне от младия квас, тя занасяла в къщата си богатството на богатия. Ето защо тоя ден се пазят младият квас и не дават никому от кваса

(Баба Дона Узун-Николова, с Шипка. Срв. СбНУ, V, 111, № 24, Прилеп.)

Разпети петък. Тоя петък е голям празник. Нищо се не работи в полето, нито жена работи в стана или друга някоя женска ръкоделна работа.

Той е начало на 12-те петъци, които се строго пазят от населението пак от град — да не бие градушка.

Тоя ден момите и булките *пишат* великденските яйца.

Писани яйца или шарени перашки. Писано яйце или шарена перашка е възпята в нашите песни и заема видно място в живота, вярванията и обредите.

„Гледа го като писано яйце“ — е узречица, която показва милина, любов, нежност. „Тя е шарена перашка“ (в Западна България) — значи тя е в очите на всекиго и обичта на всички е към нея.

Във вярванията и обредите великденското писано яйце е на първо място.

Писаното яйце стои много по-високо от обикновеното великденско червено яйце, защото в писаното яйце се вижда по-голям труд, по-голяма любов, по-голямо уважение и почитание.

Ако обикновеното великденско червено яйце е за обикновено употребление и за обикновен гост, писаното яйце е за скъп, мил, отличен гост, и то не е и не може да служи за обикновено великденско употребление: то се не яде,с него се не чука; то е само за гледане.

Според моето лично мнение писаното великденско яйце или шарената перашка е първобитен прасбраз на нашето народно живописно художество, както обредните хлябове са прасбраз на народното ни ваятелство (скулптура). И ако в творенията на един художник-живописец и скулптор ние виждаме неговата душа, неговите мечти и блянове — същото виждаме и в писаните яйца, в обредните шарени хлябове.

Във всяка шарка на писаното яйце момата или булката-художник освен вещината си изляла е още и сърцето си,чувствата си,а в много от тия криволички и венчета крие се и по някоя огънсълза.

Тия шарки имат всяка своето символическо значение: радост, любов, уважение, здраве и пр. пожелания; любовникът в тия шарки чете сърцето на тая, която му го е пратила. Някогашните

писани яйца са днешните любовни писма, ако можем да се изразим с такива думи

Шаренето или писането на великденските яйца съставлява един от най-радостните часове през тия дни. Момите и булките, седнали под някое дърво в двора или под коша, пишат яйцата, като гледат щото във всичките криволички, венчета, вейки и кръгчета да излеят душата си. Момата — за своя любовник, булката — за своя войно, за кръстника, девера, баща си и майка си.

Додето се пишат тия яйца, момата някога е пеела песни, посветени на нежна, искрена любов към мечтаемия свой бъдещ другар, а булката — пеела песни, в които блика нежност, чиста любов, преданост и вярност към своя левент — юнак войно

Както шарките при кумовите хлябове, тъй и шарките при писаните яйца са произволни — продукт на лична вещина, на личии чувства и усещания, така и песните, които се пеят в тия случаи, са продукт на личните чувства на момата, на булката. Те са различни и пълни с любов и нежност.

Аз сам наблюдавах една подобна група моми, които пишеха яйца и пееха песни. Тия песни се пеят и на седянка, но главно се пеят и в тоя случай.

Ето някои от тия песни:

Пее мома за своя любовник:

Ой, Стояне, първо либе,
Първо либе, вакъл овен!
Я си земи меден кавал,
Меден кавал, пйсан кавал,
Па застани във ливаде,
Във ливаде шесторедо,
Под ореше седмосълбо.
Па засвири и наляво,
И наляво, и надясно,
Да направиш до три хора.
Да се хванат в първо хоро,
В първо хоро, малки моми,
Да се хвана аз до тебе.
Да те дара добра дара,
Добра дара, росна китка,
Росна китка със перашка.

Слушана от баба Пена Ристова с. Стубел, Кутловско

Друга:

Рано рани малка мома,
Рано рани в градинка,
Да си сее всяко цвете:
Рам-босилек, жълта ружа,
Жълта ружа и червена,
Китен невен шестореди,
Шестореди, чернооки.
Хем го сяла, хем нарича:
— Ой те тебе, всяко цвете!
Да ми никнеш, да си стигнеш,
Да си стигнеш на Великден!
Дошъл ми е ден Великден.
Подранила малка мома,
Подранила в градинка,
Та набрала всяко цвете:
Рам-босилек, жълта ружа,
Жълта ружа и червена,
Китен невен шестореди,

Шестореди, чернооки
Та увила зелен венец
И китила росни китки.
Накитила руса коса,
Па отишла на хорото.
Там е нашла първо либе,
Та му дала росна китка,
Росна китка със перашка
Че е блага росна китка
Като медец по Илинден,
Като пиле по Петровден,
Като агне по Гергьовден.

Баба Гана от с. Вълкова Слатина, Кутловско

Както песните при писането на яйцата се не поддават на описване, тъй се не поддават и самите шарки на писаните яйца. Шарките са разнообразни: листове, триъгълници, четвероъгълници, вейки, птички и разни др. Тия шарки са заети от везмото на ризите, а всяка шарка има своето символично значение.

В моята обиколка аз успях да събера и да съставя една макар още и малка колекция от такива великденски писани яйца, която се намира в Етнографическия музей.

Яйцата, представени в рис. № 287 и № 288, е писала 4 апр. 1904 г. Гинка Минчева, с. Радоил, Самоковско.

Яйцата, представени в рис. № 289, 290, 291, 292, 293, 294 и 295, са писани от Еника Апостолова, с Радоил, същата околия.

Яйцата, представени в рис. № 296 и 297, са писани от Лазарина Николова, с. Долна баня, същата околия.

Яйцата, представени в рис. № 298, 299, 300 и 301, са земени от Милойка Андонова, с. Очуша, същата околия

Яйцата, представени в рис. № 302, 303, 304 и 305, са земени от семейството на Стефан Кирилов Бояджийски, с. Долна баня, Самоковско, 17 ян. 1904 г.

В селата Радоил, Гупал, Долна баня и Костенец, Самоковско, момите и булките не се задоволяват и с тия писани яйца. За да изразят своята почит и своето уважение по-силно, младите булки и момите украсяват и китят тия вече написани яйца с различни китчици, направени изкуствено от разноцветни вълници, които тук носят название *шпаня*, т. е. испанска вълна. Тия китчици от бяла, червена, зелена, жълта и друг цвят шпаня се залепват за яйцето с восък, но така вещо, че китчиците се държат яко. Тогава писаното яйце става по-гиздаво и получава много красив външен изглед. В тоя случай туй яйце стои изправено на тъпия си край като чашка.

Тия писани и накитени великденски яйца носят название *китанче* или *подкитанче*. Тия китанчета се дават на кръстника, на девера, на баща или майка от булката; от мома се прави и дава само на любовника.

В моята обиколка аз успях да приобретя, макар и не лесно, само две такива китанчета. Не лесно — казвам, защото никой не се съгласяваше да даде най-скъпия подарък, който е получил на Великден с толкова скъпи чувства. Аз имам да благодаря на Зашо Апостолов от с. Долна баня, който беше толкова добър да отстъпи

двете китанчета, които беше получил като кръстник. Начертанието на тия китанчета или подкитанчета се вижда в рис. № 306 и 307.

Тия две китанчета се съхраняват в Етнографическия музей.

Писането на яйцата става или додето са още бели, или след като бъдат вапсани.

Белите яйца по най-първобитния начин завиват в различни листа, каквато форма се желае да бъде шарката; тия листове се залепват или увиват с конци и тъй вързани се спускат в гърнето с багрилото. Като постои туй яйце нужното време, изваждат го и като изсъхне от боята, развиват листата. На яйцето се отпечатила формата на листа, която е останала бяла, когато другата част на яйцето е червена.

Тук обаче има да забележа това. Според баба Вълкана Пейовица от с. Литаково и баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, момата, когато ще завива на яйцето един лист, тя избира тоя лист от известно цвете. Защото листът на невена показвало едно, листът на трендафила — друго, листът на седефа — друго, на божура — друго и т. н.

Има още един начин на писане яйца. В паничка се разтопи жълт восък и с перо или *крондил* — перо от орел, гъска, пуйка или от папур,топи във восъка и пише бялото яйце. То трябва да бъде обаче стипцосано. С тоя разтопен восък се изписва яйцето и след като восъкът изстине, пускат яйцето в багрилото. Тамо, дето са били шарките с восъка, остаят бели следи и така става писано яйце.

Тук шарките не могат всякога да бъдат чисти.

Третият начин писане великденски яйца става с помощта на *кезапа* или *витриола*. Представените тук писани яйца са писани с витриол. Пишат се с помощта на един малък уред, който носи името *писец*. Начертанието му се вижда в рис. № 308.

Такъв писец придобретих за Етнографическия музей благодарение на добрата воля на госпожица Христова в Самоков, която ми отстъпи своя собствен писец и днеска се съхранява в музея.

Има още един — четвърти начин за писане великденски яйца. Тоя начин представлява голяма вещина и изисква голямо внимание и голяма похватливост. С малка бритва (ножче) се правят по повърхността на вапсаното яйце различни образи или фигури и украшения.

Тоя начин е много стар. Него са употребявали нашите резбари — калугери, които някога са рязали кръстовете и които притежават и тънки уреди, и голяма вещина. Сюжетът или образците, които те вземали и възпроизвеждали, са църковни. Църковната орнаментика им служила за образци.

В нашите манастири: Рилския, Зографския и Хилендарския, са писани най-красивите великденски яйца. Когато са настъпвали

дните на страстната седмица, калугерите-резбари се заемали за тая благочестива работа. По поръчка на игумена те са приготвяли с десетки такива писани яйца, които игуменът е подарявал на Великден на по-знатните от поклонниците. Шарките обикновено са представлявали на първо място Възкресението Христово; обаче аз срещнах писани яйца и с други мотиви. Има яйца, представляващи Христа в ада, св. Богородица с издигнати ръце към възкръсналия си син, трите мироносици при празния гроб Христов и др. А има яйца и с чудна орнаментика, земена от църковните книги, вред която има петел, който изхвръкнал от гърнето — легенда апокрифична. В стаята на йеромонаха отца Неофита Рилски имаше цяла колекция такива писани яйца, които са му подарявали калугерите-резбари. Сам йеромонах Йосиф Брадати — разказва се, умеел да пише подобни яйца.

В 1912 г., като бях в Света гора, в килиите на хилендарските братя и зографските, аз видях дивно изписани яйца.

Сам игуменът на Зографската лавра архимандрит Калистрат ми даде три такива писани яйца: едното за мене, а другите две за господина Ив. Ев. Гешева. И трите представляват дивна живописна красота. Казаха ми, че тия яйца ги писал самичък отец Калистрат.

И не ще бъде чудно. Трябва да знаем, че всеки монах-писател трябвало е да знае вещо да рисува църковна орнаментика. Следователно такъв монах ще знае и великденски яйца да пише.

Началството на нашия Етнографически музей трябва да употреби всички свои усилия да събере по възможност писани яйца от всички краища на нашето отечество, от всички наши св. обители, защото както всичко, така и писаните великденски яйца са на изчезване. А писаните великденски яйца са ценни представители на нашето първобитно живописно художество.

А и в тая област българският народен дух е дал много силно свое проявление.

Неделя, Великден, Възкресение. На самия ден в неделя, Великден, стават някои обичаи, които са строго религиозни и обредни.

Първият обичай е посещението, което прави всяка млада булка на кръстника, девера и на родителите си, и отписането *поклон*.

Всяка булка, придружена или от мъжа си, или от свекървата, ще отиде първо в кръстника, а после в родителите си, а някъде и у девера си, ако деверът е бил не братът на младоженека, а някой друг. На девера се ходи само първата година, додето не е родила булката; роди ли, тя вече не ходи у девера. У кръстника ходи до три години, а някои ходят и до пет-шест години. И у родителите си булката ще отиде само първата година.

Булката трябва да бъде променена в най-красивата си и гиздава премяна — *великденското си рухо*. Тя носи на първо място великденския колак и писани червени яйца. Някои булки при-

бавят и цяла печена кокошка. Всичко това, гудено в чиста гиздава шарена торба, носи самата булка. Свекървата или младоженекът ще носи бъклицата с вино. Това всичко се казва *поклон*. Като стигнат в дома на кръстника, булката ще целува ръка на кръстника и кръстницата и ще им даде торбата с поклона; младоженекът ще целува ръка на кръстника и ще му даде бъклицата, а после ще целува ръка и на кръстницата. Сетне ще седнат и ще бъдат почерпени.

Кръстницата зима всичко из торбата; от своя страна тя ще дарува булката с великденска кукла, приготвена нарочно за нея, ще гуди и няколко писани яйца и това ще даде на булката. Бъклицата ще бъде изпразнена, но отново напълнена с вино от тяхното вино и кръстникът ще я даде на младоженека.

Същото става и у родителите, и у девера.

При това посещение булката и младоженекът ще гледат да са за обяд тамо, дето тоя ден ще обядват. Обикновено първия ден обядват у кръстника, втория — у родителите, а третия — у девера. Това е първата година. Втората и третата — обядват само у кръстника и родителите.

Тоя ден и момите, които са се кумичили, преди обяд ще отидат с колак и писани червени яйца у кумицата. Всяка мома ще се облече за пръв път като съвършена мома: с покосняка, с панiза, с венец и закитена, ще вземе в шарена торба поклона и ще отиде в кумицата на *прошка*. Като подава на кумата поклона, момата целува ръка и сега ще проговори.

Като се съберат всички моми, сядат и обядват заедно на една трапеза. С това се свършват кумичането и кумството.

Сега иде наред друг обред — *люленките*.

Л ю л е н к и. После обядването всички моми, предвождани от кумицата, отиват на отредено място, дето има високо и клонесто дърво, и там връзват люлка. Тук сега са дошли и момците.

Тия люленки, както и великденските хора, имат голямо религиозно-митическо значение. Те се устрояват в чест на самовилите, змейовете и змеиците, постоянни ревнители на хубавите и красиви моми и на красивите левент-юнаци момци.

Люленките и хората се устрояват и в чест на *лошата* (падане) *болест*, а така също и на едрата сипаница. Затова на тия люленки присъствуват и млади жени и деца и всеки гледа да бъде тоя ден люлеян.

Най-напред люлеят кумицата. Люлеят я или една от момите, или нейният любовник.

Додето една мома се люлее, другите, наредени малко настрана в редици, пеят обредните л ю л е н к и-п е с н и.

Ето една от тия песни.

Пее се на кумицата:

Недка се люлее
В гора зелена.
Насреща ѝ стои
Стоен, първо либе
Тој се милно мсли:
— Кротко ми люлеите
Недка малка мома!
Възлйво е въжето,
Шупливо е клончето,
Чървливо е дървото,
Камливо е мястото.
Дърво ще се скърши,
Въже ще се скъса,
Клонче ще се счупи,
Та Недка ще падне,
Ще падне, ще се утрепе
— Е, бре, лудо младо!
Що ти става тебе,
Ако Недка падне?
Люляла се Недка,
Скъсало се въжето,
Недка е паднала
В тихи бели Дунав.
Недка ще потъне,
Жално се провикна:
— Коса ми се вплете
В люлякови корен,
Та ще да потъна.
Никой не се нае.
Във Дунав да скочи,
Недка да извади.
Стоен първо либе
Във Дунава се хвърлил,
Та Недка извадил.

Из сборника ми, слушана от баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, и от баба Тодора Велева, с. Вресово, Антоско. Срв варианти в СбНУ, VIII, 125; Ат. Ил., № 245; Верк., № 25; Мил., № 636

Освен няколко песни на люленките много се употребяват п р и п е в к и, кратки песнички. Додето една мома се люлее, другите я припяват с нейния любовник.

Ето и от припевките няколко:

Долетели два гълъба,
Два гълъба, два сокола.
Долетели от планина,
Та паднали у Радкини
Не са били два гълъба,
Но са били годежняци
Да си годят малка Недка,
Да я годят за Стоена,
Да я годят, да я женят.

Слушана от баба Дона, с. Шипка, и баба Тодора, с Вресово Срв варианта в СбНУ, XIII, 25, Мил., № 635

Китка лети по небето,
Хабер носи по момците:
Кой е момък за женитба,
Това лято да се жени,
Че ще дойде лоша болест,
Лоша болест, черна чума;
Та ще моми поскъпнеят:
Коя двеста, коя триста,
Станка мома за хилядо,
Та я купи левент Добри.

Слушана от баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко. Срв. СбНУ, VIII, 125

Свий се, свий се, мило дърво,
От вършето до корена!
Да ти кажа, мило дърво,
Мило дърво, вита елха,
Какъв юнак аз залибих:
Мойто либе — вакъл овен,
Сред полето цъфнал невен.

Слушана от баба Десна, с. Деремахле, Къзълагачко. Срв. СбНУ, VIII,126

(За варианти от припевки срв. СбНУ, VIII, 124; XIII, 25, 26, 27, 29; Ат. Ил., № 245, 246, 272; Мил., № 635, 636, Кукуш.)

Великденско хоро. Великденското хоро е тоже обредно с голямо религиозно-митическо значение. Великденското хоро се прави на хоролището през цялата празна или светла неделя.

На великденското хоро някога свирки не са свирили, а хорото се играло според мелодиите на великденските хороводни песни, пени от песнопойки моми, които по две или по четири са пели песните подред, т. е. додето пеят едни, другите мълчат; последната строфа от песента подемат вторите и продължат другата строфа на пеяната песен. Ако хорото е много широко, както обикновено става по Великден,защото цялото село се събира на едно място, тогава има повече от две двойки или четворки песнопойки; в такова хоро пеят четири, шест или осем двойки (по две моми) песнопойки.

Великденското хоро трае повече от час, додето се свърши започнатата песен.

По-голямата част от великденските хороводни песни са митически.

Тук предавам из моя сборник само няколко такива хороводни великденски песни.

Сеяла е Яна
Две поли босилек,
Две поли босилек,
Трета невенова.
Не се чуди Яна,
Как ги посеяла,
Но се чуди Яна,
Как ще ги полива.
Имала е Яна
Орли побратими,
Змейко първо либе.
Яни змей говори:
— Не чуди се, Яно,
Как ще да поливаш
Две поли босилек,
Две поли босилек,
Трета невенова.
Орли побратими
Мъгли ще довеждат,
Змейко първо либе
Цвете ще полива.

Слушана от баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко. Срв. Ат. Ил., № 288

Леле Янко, мили сине!
Ще те питам, да ми кажеш,
Да ми кажеш, да не лъжеш.
Всяка вечер коня ковеш,
Плочи туряш чисто сребро,
Клинци ковеш сухо злато,

Вечер идеш, заран дойдеш,
Я ми кажи, къде ходиш?
— Мила майко, стара мале!
Като питаш, да ти кажа:
Вечер ходя във планина,
Във планина, във пустиня.
Тамо либя самовила,
Самовила първо либе.
Самовила ме заклела
Да не казвам къде ходя.

Слушана от баба Тодора Велева, с. Вресово, Айтоско. Срв. варианти в Мил., № 7; Шапк. № 37

Мари Яно, бяла Яно!
Не найдé ли нейде водá
Да умиеш бяло лице,
Бяло лице от прахове,
Чърни очи от плачове,
Нал отиде на планина
На езеро самовилско?
Там завари две невести,
Две невести самовили,
Де си къпят мъжки деца.
Те на Яна проговарят:
- Бяла Яно, посестримо!
Ние тебе, Яно, дирим,
С нас да дойдеш,
С нас да ходиш,
Да ни носиш вити лъци,
Вити лъци, тънки стрели;
Да ни къпеш мъжки деца.
Яна тихо проговаря:
— Ой ви вазе, две невести,
две невести, самовили!
Много сте ме почекали,
Почекайте ме още малко,
Да поиграм лазарките,
Да си кумя кумичене,
Да преиграм дни хубави:
Ден Великден, ден Гергьовден,
Па дойдете на Спасовден,
На събора, на хорото,
Запрашете, замъглете,
Та ме мене извишете
Вишом небо на облаци,
Кой ме види, да ме плаче,
Кой ме чуе, да ме жали.
Почекали я още малко.
Още малко до Спасовден,
Па са дошли на събора,
На събора, на хорото;
Запрашили, замъглили,
Мома Яна извишили,
Вишом небо, над облаци.
Кой я виде, оплака я,
Кой я дочу, ожали я.

Слушана от баба Тодора Велева, с. Вресово, Айтоско, от баба Морфа, с Дерекьой, Къзълагачко. Срв. варианти в СбНУ, XII, 113; Ат. Ил., № 247. Шапк., № 4; Мил., № 6

Споменах, че великденските хороводни [песни]са много и разнообразни. Имам записани около петдесет. Тях разделям на:

Легендарно-християнски

Как Христос отлетял на небето с 12 ангела. (Баба Морфа, с. Дерекьой; вариант в Мил., № 34.) Как се свили два облака, та взели Исуса Христа от ръцете на св. Мария. (Баба Тодора Велева, с. Вресово; срв. Мил., № 33.)

Самовилски

Юди дигнали Стойна и я отнели на юдино село. (Баба Дона Узун-Николова,с. Шипка; срв. Верк., № 2.) Юда заградила град и

гуждала: стари хора с бели бради за темели, малки деца за зидове, момчета за дирeци, девойки за керемиди, а две невести за две порти. (Баба Тодора Велева, с. Вресово, баба Вълкана Пейовица, с. Литаково; срв. Мил. № 3; СбНУ, IX, 16; Верк., № 1.) Самовила град градила: два юнака за дирeци, две девойки за две порти. (Баба Деспа, с. Деремахле; срв. Мил., № 10; Верк., № 3.) Юда събира моми песпойки и момци каваладжии да свирят и пеят на Великден. (Баба Тодора Велева, с. Вресово; срв. Верк., № 236.) Вихрушка се свила и дигнала Драгана от хорото. (Баба Деспа, с. Деремахле; Ат. Ил., № 307.) Стана самовила заградила град и поискала от кратовчени хора; те и не дали; тя взела насила: сто дечица, сто невести, сто юнака, сто момчета, сто девойки. (Баба Мария Лекова, с. Рила; срв. варианти в Ат. Ил., № 274, 276.) Димо бил овчар и каваладжия; обзаложил се със самовили той да свири, а те да играят. Ако го надиграят, да му земат черни очи, ако ли ги надсвири, да вземе най-младата самовила. Надсвирил ги и взел най-младата самовила за жена. (Баба Деспа, с. Деремахле, баба Мария, с. Твърдина; срв. Ат. Ил., № 273; Верк., № 28; Мил., № 1, 2.) Мирчо войвода бил роден от самовила и бил юнак. (Баба Тодора Велева, с. Вресово, баба Дада Генчова, гр. Панагюрище; срв. Мил., № 4; Ат. Ил., № 235.)

Змейски

Змеят либи Тодора. (Баба Тодора Велева, с. Вресово, Айтоско; срв. Верк., № 5.) Велика била либена от змей, от когото родила Вела; и Вела също ще бъде грабната от змей. (Баба Деспа, с. Деремахле; срв. Ат. Ил., № 277.) Два змея — единият на Пирин, а другият на Беласица, лежали тежко болни. (Баба Вълкана Пейовица, с. Литаково; срв. Ат. Ил., № 278.)

За чумата и други болести

Черна чума уморила девет сина на майка и най-после уморила и последния Димитра. (Баба Дона Узун-Николова, с. Шипка; срв. Ат. Ил., № 257.) Стана ослепяла от сипаница. (Баба Дона Узун-Николова, с. Шипка; срв. Ат. Ил., № 291.)

* * *

Когато седнат на обяд, не вкусват нищо, докато не разчупят колака и счупят яйцата, та с тях се смръсват (комкават). Разчупват бялото яйце от колака. После комкането всички се поздравяват с червено яйце и всеки се *кълца* да види, чие яйце ще излезне най-силно. Люспите от тия яйца се скътват и с говеждо лайно се залепват над горния праг на старите врата. Вярването народно утвърждава, че в къщата не може да влезне никакво зло.

з) Разметаният или разтурни понеделник

В с. Шипка срещнах обичай, наречен *размятване яйца* Тоя обичай се върши по тоя начин.

Тоя ден — понеделник, момците и момите излизат на полянатa, която е сред селото, и тук се разделят на две групи: една група моми и друга група момци. Момците търкалят червени яйца към момите; момите ги поемат, но ги връщат пак на момците. Това върши всеки момък и всяка мома.

Това размятване яйца според баба Дона Узун-Николова и баба Цана Пеньовица се прави за плодородие и да не бие град.

Този обичай съществува още в някои села в Казанлъшко и в Габровско, но другаде не го срещнах.

и) Светла или празна сряда

На тоя ден в някои места се вършат някои обичаи с много старо митическо значение. Тия обичаи се извършват под посочените названия.

Мара-й-лишанка. В сряда след Великден в Бургаско в селата, които са населени от т. нар. *рупци*, аз срещнах обичаи, наречен с горното название Мара-й-лишанка.

Тоя обред аз срещнах в селата: Русокастро, Каракютюк, Гергебунар, Кърчалъ, Айваджик, Мехмечкьой, Карабунар.

Населението в тия села според едно много тъмно предание е слезнало от Родопите. Види се, това е станало при потурчването на помаците в XVII столетие, когато една част от населението било принудено да избяга.

Обичаят, за който е дума, се върши по тоя начин. (Гледан от мене лично в с. Русокастро, 1892 г.)

От три млади булки, женени през зимата (в с. Мехмечкьой — от три моми) вземат по един чехъл червен и жълт. (Тук момите и младите булки носят чехли като *папуци*, които са или червени, или жълти. Тия три чехли въвират един в друг, но така, щото червеният да дойде най-отгоре, а жълтият — най-отдолу.

Тия тъй заврени един в друг чехли направят като образ — кукла, накичват тая кукла с бяло було — ръченик, както се кичи една булка, и наресват, както се реси, т. е. кити главата на булка: *титрици* (сребрени накити), *пёруш* (карнобатски пера, вапсани птичи пера), *спу̀ски* (също родопски сребрени накити), *подбра̀дник* (също сребрен накит). На тая изкуствена булчинска глава обличат мъжка риза и тая фигура, наречена *Мара-й-лишанка*, е готова.

Сега избират мома, която се момее, т. е. която е играла лазарки и извършила кумичането и която да е *майчина* и *бащина*, т. е. на която родителите да са живи — тая мома отреждат да носи изкуствената кукла Мара-й-лишанка.

Мара-й-лишанка се приготвя в къща, дето не е умряло нито едно дете. Тук в тая къща се събират всичките моми, приготвят

Мара-й-лишанка, както се посочи по-горе, и след като бъде всичко готово, тръгват през селото.

Момата с Мара-й-лишанка върви напред, а от двете й страни вървят момите. Спират се насред село на едно отредено място, наречено със същото име *Мара-й-лишанка*. Тук момите се разделят на две вериги, заловени за ръце, но стоят една зад друга във вид на полукръг или полумесец. Момата, която носи главата Мара-й-лишанка, води вътрешната верига; тя зима главата в дясната си ръка, застава срещу двете вериги и сега момите от веригите две по две, но една от вътрешната, а друга от външната, почват да пеят:

Маро-й-лишанко!
Говедар те либи;
Ще ли дойдеш да го земнеш?
Ще ли дойдеш, скоро ли ще дойдеш?

Мара-й-лишанка, т. е. момата, която държи главата, отговаря:

Не ща го, мамо, не ща го.
Скоро догодина,
В празната неделя.

Другите питат:

Ми като дойдеш,
Кого ще намериш?

Мара-й-лишанка отговаря:

Петкана главеница,
Стоян главеник. (Тук се припява мома за момък.)

Двете моми отговарят:

Не я даваме!

Лишанка казва:

Ще я земна.

Първите отговарят:

Ще докараме субаша, кадия.

Лишанка отговаря:

Макар докарали
Субаша кадия,
Ние ще я земнем.

Сега момата подава главата на една от двете моми, на момата от вътрешната верига и тя прави същото с другите, т. е. и тя отговаря на другите, каквото и първата.

Това се повтаря, додето се изредят всичките моми и главата дойде пак у първата мома. После тръгват из селото, съпровождани

от много свят: мъже, жени, деца и момци, и като преминат през цялото село, ще излезнат вън, та минават през нивите и на връщане се спират на реката. Тук ще разкитят Мара-й-лишанка и ще я окъпят, т. е. ще потопят в реката чехлите, ще умият лицата си всичките моми и ще се върнат в селото.

Тоя обичай се правел за дъжд, за берекет, от град, от магии и от лоши болести. Баба Стоя Симьонова, баба Стана Янкова и баба Велика Станьовица от Русокастро и баба Дона Иванова от Карабунар, които ми разказаха подробностите за обичая, казаха: „Това се прави да вали дъжд, да има берекет, да се запазят нивите от град, да не може бродници да сбират хляба от нивите и да не влизат в селото лоши болести."

Същите баби казват, че тая глава Мара-й-лишанка представлява някаква си змеица.

(Тоя обичай е описан в СбНУ, VII, 223, но много непълно предаден.)

Л а д и н о х о р о. Друг обичай, много приличен на първия, срещнах, че става в същия ден в с. Рила, Дупнишко. Ето как става.

Тоя ден се събират всичките моми и момци, па и цялото село на едно по-широко място в селото. Тук става ладино хоро.

Тук хорото не е верига, а *коло*, т. е. колело и са наловени момите по възраст. *Доодните* моми (които чекат женитба) се ловят първи, а след тях идат по-младите. Като се наловят, ще дойдат две жени, от които едната ще влезне вътре в хорото, а другата ще остане вънка от него. Те държат в ръката си кърпа и под тая кърпа ще минат всичките моми и момци, които се наловили в хорото.

Сега момите запяват песни и хорото леко заиграва и минава под кърпата. Мелодията е игрива, а текстът на песента е тоя:

Ой, Ладо, Ладо, момиче младо! (два пъти)
Защо ходите, та що дирите?

Лада им отговаря:

— Момче водиме, мома дириме,
Та коя ви е най-омиляла?
— Омиляла ни е крайната девойка,
Крайната девойка със бялата сая,
Със бялата сая, със алена скутачка.
— Та ете ви я, водете си я!
— Та не е луда, сама да дойде.
— Луда, не луда, сама ще иде.
Сама ще иде в гора зелена,
Гора зелена, вълк ще я яде.

Като се свърши тая песен, друга група моми ще запеят:

Отваряйте се, цареви порти!

Трета група отговаря:

Отворени са, хайде вървете!

Двете жени, които държат кърпата над главите, махват с кърпата и пресичат хорото. Сега има не хоро, а танец или боянец, т. е. несклопено хоро. В тоя танец момата, която е първа и води танеца, се казва *изводчия*, а последната — *опашкар*.

Момите повтарят първата песен:

Ой, Ладо, момиче младо!
Защо ходите, та що дирите? и пр.,

и хорото продължава да играе и да се провира под кърпа, която държат двете жени. Когато дойдат момите на строфата: „Отворени са, хайде вървете!" — женните повторно прекъсват хорото.

Сега има три танца, т. е. несклопени хора, три боянци с три изводчии и три опашкари.

Жените с това са свършили своята работа; хорото има вече три *цареви порти* и те се оттеглят.

Тия три танца гледат отново да се свържат в несклопено хоро. Затова момите запяват друга песен на много игрива мелодия.

Играй, Ладо, да играме, Ладо, Ла!
Играй, Ладо, да играме, Ладо, Ла!

и всички бързо, бързо подскачат, като гледа всяка мома изводчия да се хване с момата опашкар в другия танец. По тоя начин хорото отново е склопено.

Сега на мястото на двете жени доходят двама момци, от които един влиза в хорото, а друг остая вън от хорото; всеки от тях държи по един дълъг прът, готови да се удрят.

Момите запяват на същата игрива мелодия песента:

Играй, Ладо, да играме, Ладо, Ла!
Их, играй, Ладо, да играме, Ладо, Ладо!
Их, чаушн ни надиграха, Ладо, Ладо!
Их, та ни царството превзеха, Ладо, Ладо!
Удрете се, два делии, Ладо, Ла!
Удрете се да видиме, Ладо, Ла!
Да видиме кой ще кому, Ладо, Ла!
Кой ще кому да надвие, Ладо, Ла!

Додето момите пеят тая игрива песен, хорото играе бързо-бързо и обикаля, като минават всички изпод издигнатите и надвесени дълги прътове на момците. Като изпеят последната строфа:

Кой ще кому да надвие, Ладо, Ла! —

двамата момци почват да се шибат с прътовете по главите, но така се бият, без да докачат момите, които минават изпод издигнатите прътове.

После запява втора група същата песен със същите думи, само с някои изменения

Играй, Ладо, да играме, Ладо, Ла!
Их, играй, Ладо, да играме, Ладо, Ла!
Их, чауши ни надиграха, Ладо, Ла!
Их, та ни конярите превзеха, Ладо, Ла!
Их, конярите с конете, Ладо, Ла!
Удрете се, два делии, Ладо, Ла! и пр

и двамата момци се пак шибат с прътовете

Трета група моми поемат същата песен, само с тия изменения:

Их, та ни говедарите превзеха, Ладо, Ла!
Их, говедарите с говеда, Ладо, Ла!
Удрете се, два делии, Ладо, Ла! и пр

и пак момците се шибат.

Четвърта група поема пак същата песен с изменение:

Их, та ни овчарите превзеха, Ладо, Ла!
Их, овчарите със овците, Ладо, Ла!
Удрете се, два делии, Ладо, Ла! и пр

и двамата момци се отново зашибат

Пета група моми поемат същата песен с изменение:

Их, та ни свинарите превзеха, Ладо, Ла!
Их, свинарите със свинете, Ладо, Ла!

Шеста група поема и пее с изменението:

Их, та ни харемите превзеха, Ладо, Ла!
Их, харемите със ханъми, Ладо, Ла!
Удрете се, два делии, Ладо, Ла! и пр

Последната — седмата — група моми повтарят първата строфа с измененията:

Играй, Ладо, да играме, Ладо, Ла!
Играй, Ладо, да играме, Ладо, Ла!
Их, чауши ни надиграха, Ладо, Ла!
Их, та ни царството превзеха, Ладо, Ла!
Их, та ни любнетата превзеха, Ладо, Ла!
Их, любнетата със децата, Ладо, Ла!
Удрете се два делии, Ладо, Ла!
Удрете се да видиме, Ладо, Ла!
Да видиме кой ще кому, Ладо, Ла!
Кой ще кому да надвие, Ладо, Ла!

Момците за последен път се шибат с прътовете. Като свършат с шибането, и двамата счупват прътовете и ги захвърлят в реката.

С това се свършва ладиното хоро. С това се свършват и велик денските празници.

Тоя обичай се прави за берекет, за здраве. (Хорото лично наблюдавах, песните и подробностите ми продиктува и разказа баба Катерина Милованска в присъствието на жените Магдалена п. Илиева, Кера Пенчева и булка Мария Лекова, 16 авг. 1899 г. Върху туй ладино хоро съм писал в „Премия към в. Прогрес", 1895 г.)

Гергьовски месец, април

а) Св. Мартиния, 14 април

Църковен празник: Св. Мартин изповедник, папа Римски. За Христа бил заточен в Херсон от Константина, сина Ираклиев, и тамо починал в 637 г.

Народен празник: *Св. Мартиния*.

Тоя ден се празнува в Охрид. Срещу него ден „връзват" устата на вълците да не ядат стоката. Връзват ги *миженечки*, за да бъдат слепи, та когато минават край овците, да ги не видят. Връзването става по тоя начин. Събират гребените, сключват ги в едно и ги тургат в някой ъгъл настрана.

Срещу тоя ден *запотват* и млякото да го не мамят мамниците. Запотването става по тоя начин. Вземат яйцето от *полджава*, т. е. от полога, пробиват дупка, та изцедват вътрешността и в черупката сипват малко мляко, а после го затварят с квас или с хляб и го закопват в огнището. (СбНУ, XVI—XVII, 31.)

б) Гергьовден, 23 април

Църковен празник: Св. Великомъченик Георги Победоносец. Роден в Кападокия от знатни родители; във военна служба достигнал до висок чин — комис. За Христа после бил мъчен и най-сетне бил посечен в 5796, т. е. 288 г. във времето на Диоклетиана.

Народен празник: *Гергьовден*

Тоя ден се тъй нарича в песните народни:

Хубав ден Великден,
Още по-хубав Гергьовден!

И от обредите, от сбичаите и от песните, които са свързани с тоя ден, се вижда, че за народа Гергьовден е по-мил, по-драг, по-велик.

Великден е хубав, но той се менява: пада се понякога и в такова време — например през марта, когато още е студено, когато още е покрито всичко със сняг и няма никаква зеленина (напр. 23 март), а пък Гергьовден иде всякога със зеленина, всякога с разцъфтяла, със засмяна и ликуваща природа.

Ето защо Гергьовден е по-хубав от Великден.

Първите приготовления за посрещане на Гергьовден се съ-

стоят в това да се наберат цветя из гората или полето, които цветя са нужни: едно за цветната вода, а друго за венците на агнето, което ще се коли, и на овцата, която първа ще се мълзе на Гергьовден.

За цветя ходят моми, момци, па и деца. Събрани на купелки преди Гергьовден, тръгват из селото и отиват в гората или полето да берат цветя. Додето берат тия цветя, момите пеят песни, които някога са били обредни.

Аз записах десетина от тия гергьовски песни, от които тук излагам само няколко.

Ой, девойче, загоренче!
Дали ходи по Загоре,
По Загоре, по планина?
Имаше ли много цветє?
— Ходих, ходих и се връщам.
По планина много цветє,
Много цветє, горско цветє.
Самичко ми поръчало:
— Нека дойдат малки моми,
Да ме берат в престилки,
Да ме берат да си китят,
Да си китят кити китки
И да вият вити венци:
Кити китки за косите,
Вити венци за главите.
Нека дойдат вакли момци,
Нека дойдат да ме берат,
Да ме берат, да ме носят
По калпаци, по силяфи.
Нека дойдат млади булки,
Нека дойдат да ме берат,
Да ме носят в шари пазви.

Из сборника ми, слушана от баба Тодора Велева, с. Вресово, Айтоско, баба Каля, с. Къзъклисе, Кълълиганско.

Друга:

Заспала ли си, Калинке?
— Не съм заспала, Ябълко!
Трендафила съм чакала;
Трендафил вино пиеше
Във кръстника си Босилка.

Като наберат цветето, връщат се и сега момите, родними или съседки, се събират на групички и почват да вият венците. Тук присъствуват и момци, и булки, и деца.

Додето вият тия венци, момите са пели някога тая песен:

Ходила е в гора Рада невяста
Цветє да бере,
Набрала е цветє Рада невяста,
Цветє Гергьовка.
Седнала е под явор Рада невяста
Венци да вие.
На явор славей, Ради невести
Песен си пее,
Песен си пее, тихо говори
Ради невести:
— Иди си иди, Радо невясто,
Гости ти дошли,
Майка и тейко, Радо невясто,
И девет братя.
И ти донели, Радо невясто,
Дари големи:

От злато пафти, Радо невясто, И ти донели, Радо невясто,
От сребро гривни. Ощ' кован гердан

Из сборника ми от баба Дона Узун-Николова, с. Шипка. Срв. варианти, Ат. Ил., № 242, 243, 309

Венци за агнето — жертвата, и за овцата са готови; като ги наросят, оставят ги под трендафила в градината да пренощуват. Други цветя се накитят на китка, която ще се тури в котела или ведрото, с което ще се донесе цветната вода за замесване обредните гергьовски хлябове.

Замесване гергьовските хлябове. За да се замеси тестото за хлябовете, трябва да се донесе вода. Водата ще се донесе или от мома, или от булка, ако има млада булка, накитени с китки и с венци. Водата се носи във ведро или в котел. Като се тръгне на вода, във ведрото или котела се гуждат китки от гергьовка и друго цвете и после се налива вода. Когато се върне булката с водата, слага се ведрото насред двора или при стожера и тук дойдат всички жени и деца; най-старата жена налива котела с вода, в който ще се грее водата на огъня за замесване колачите. Като налее колкото е нужно вода, бабата зима китката и поръсва всичките жени и деца, а сетне поръсва гумното и обора, кошарата (на воловете), къщата и всички сгради. Додето бабата върши тоя обред, момите и булките са пеели тези песни:

Хубав Гьорги, мили Гьорги!
Кой ти рече, та да дойдеш?
Отговаря хубав Гьорги:
— Мене рече ден Великден:
„Цветен Гьорги, мили Гьорги!
Скоро по мен ти да дойдеш,
А по тебе шума, трева.
По тревата овчарите,
По овчари сиво стадо."

* * *

Цветен Гьорги хоро води,
Хоролище разиграва,
Малки моми разтрошава.
Край хорото мила сестра,
Мила сестра Рани-поле.
Мила сестра хоро гледа
И на Гьорги проговаря:
— Ой те тебе, мили брате,
Мили брате, цветен Гьорги!
Отпусни се от хорото,
Па си иди във полето,
Да обидиш зелен сънор.
Зимниците изгинали,
Пролетници не никнали;
Стари баби в гора ходят,
В гора ходят, жир жируват;
Дребни деца в река ходят,
Пясък лижат за водица.
Цветен Гьоргю дожаляло,
Дожаляло, дотегнало,

Та се пуснал от хорото
И си стегна враня коня
И отиде в равно поле,
Та пороси ситна роса,
Ситна роса, дребен дъждец:
Зимниците пораснали,
Пролетници изникнали.

Из сборника ми, слушана от баба Морфа, с. Дерекьой, Къзълагачко; допълнена от баба Кера Желязкова, с. Балван, Търновско. Срв. варианти СбНУ, IV, 22; XII, 10; Шапк., № 28; Ат. Ил., № 241

Тия песни обаче сега се не пеят при тоя случай, а се пеят на хоро.

Като свърши ръсенето, бабата зима котела и го внася в къщи, последвана от всички с песни.

Във водата гужда китката и закача котела на веригата. В с. Медвен в тоя котел гуждат в тая вода и трънчец, и клонче от бук. Котелът е бял и се грее на *жив огън*, т. е сгорели се главни без дим.

Додето се грее водата, бабата е приготвила брашно, сито и нощви и поканва булката — ако има млада булка, да се приближи.

Булката преминена пристъпва, целува ръка на свекървата и замесва тестото.

Оттук нататък нощвите са нейна всегдашна другарка. До тоя ден булката не е месила тесто.

Додето булката меси тестото, момите, застанали в полукръг около нощвите, някога са пеели тая песен:

Ой хубави, цветен Гьорги!
Цветен Гьорги коня кове
Във тъмнина, без борина,
Срещу ясна месечина,
Сребро плочи, злато клинци.
Съгледа го стара майка
И на Гьоргя проговаря:
— Ой те сине, цветен Гьорги!
Защо ковеш врана коня,
Къде мислиш да пътуваш?
Отговаря цветен Гьорги:
— Ой те мале, стара майко!
Ще отида да обидя,
Да обидя росно поле,
Росно поле и зелено,
Та да видя зелен сънор:
Есеница, пролетница.
Па отиде в равно поле,
Сичко му се поклонило:
Ръжовете до колена,
Пченицата дор до земля;
Само жито овесово,
Право стои и трепери.
Цветен Гьорги проговаря:
— Ой те жито, пшеничово,
Мило било, свето било,
Божа служба послужило!
А ти жито овесово!
Мило било за гледане,
Горко било за зобане!
Служба божа не служило!

Слушана от баба Дона Узун-Николова, с. Шипка. Срв. СбНУ, VI, 18; Ат. Ил., № 260, 321

Друга:

Тръгнал ми е цветен Гьорги
Да обиди нивен сънор,
Нивен сънор и зелено.
На път среща сура ламя,
Триглава, шестокрила,
Път му пречи, ход не дава,
Затворила шест планини,
Заключила шест извора,
Та не дава капка вода.
Извади си цветен Гьорги,
Извади си остра сабля,
Та замахна и отсече,
Та отсече до три глави.
Та бликнали, та потекли,
Та потекли до три реки:
Първа река жълто жито,
Друга река ройно вино,
Трета река мед и масло.
Първа река по орачи,
Друга река по копачи,
Трета река по пчелари.
По пчелари, по овчари.

Слушана от баба Тодора Велева, с. Вресово, Айтоско; допълнили баба Деспа, с. Деремахле, и баба Каля, с. Къзъклисе, Къзълагачко.

Тия песни се пеят днеска като коледарски. Обаче горните баби утвърдиха, че те са гергьовски и те са ги пели някога на Гергьовден при посочените обреди и случаи.

Обредни гергьовски хлябове. Тестото е замесено и поставено да втаса. То е втасало, т. е. вкиснало, и редът е да се месят колачите. Тая работа вече върши не булката, а бабата, т. е. свекървата или най-старата жена в къщи.

Както коледните хлябове, тъй и гергьовските в различните краища имат различно начертание. В моята обиколка аз можах да срещна и да видя следните хлябове. (Бележката, която направих още при коледните обредни хлябове, повтарям я и тука.)

В с. Войвода, Шуменско, същите лица, които месиха коледните обредни хлябове, в същия ден месиха и гергьовските обредни хлябове, представени в рис. № 309 и 310.

Хлябът в рис. № 309 се казва *колак*. Той е по-голям квасник с такива шарки: полага се кръсташ или кръст, чиито краища са завити; в средата на кръсташа се гужда малка топка, обкръжена с тестев венец. Между страните на кръсташа има положени четири кравайчета и около всяко кравайче се полагат по четири тестеви топчета, които са сплескани. Кръсташът е обкръжен с несклопена ограда — несклопен сплескан тестев кръг, назъбен с огрибката. Тоя кравай се кади ведно с агнето и попът реже от него порязаница, не по-голяма от четвъртината на хляба.

Хлябът в рис. № 310 се казва *кравай*. Той е малък квасник със склопена кошара (ограда) — кръг, сплескан и назъбчен с огрибката; в оградата има малки сплескани топчета, представляващи овците. Тоя хляб се отниса на кошарата при овците — ако овците са вън от селото, и се дава на овчаря. Овчарят, преди да яде от тоя хляб, ще го търкулне през овците и после ще им даде от него, начупен на много дребни залъци, а останалото ще изяде той.

В с. Хърсово, също Шуменско, баба Пена Дочова, 10 ноемв. 1904 г., меси следните гергьовски хлябове, представени в рис. № 311, 312, 313, 314, 315 и 316.

Хлябът в рис. № 311 се казва *колак*. Тоя колак е кръг, изплетен от две тестеви по-дебели пръчки. Тоя колак се дава на овците.

Хлябът в рис. № 312 се казва *овчарник*. Той е квасник; отгоре тестев прът, незагворена ограда; на вратата полегнал е овчарят и тоягата му (овчарската гега) до него; в оградата са овците, между които и близнакините, т. е. овците, които са близнили, с което се желае овците да близнят. Тоя овчарник се дава на овчаря.

Хлябът в рис. № 313 се именува *пита за господя*. Той е по-голям квасник, отгоре му склопени дъги и от двете му страни по две сплескани питки. Тоя хляб попът реже и зима порязаник.

Хлябът в рис. № 314 се казва *пита за св. Георги*. Той е малък квасник, отгоре му кръстосани тестеви пръчки — кръсташ със закривени навътре краища. Попът го кади и после се разчупва и раздава в къщата за здраве.

Хлябът в рис. № 315 се именува *литургия*. Той е по-дебел тестев кръсташ; носи се в църквата и тамо се раздава.

Хлябът в рис. № 316 се именува *просфор*.[62] Той е квасник, не много голям, шарен отгоре с просфорник. Това хлебче зима попът, след като прекади трапезата; зима го ведно с плешката на агнето и порязаника.

В с. Марковча, Шуменско, баба Васила п. Статева, 14 ноем. 1904 г. меси следните два гергьовски хляба.

Хлябът в рис. № 317 се именува *боговица*. Той е квасник, по-голям, с такива шарки: има тестев кръг, а в кръга три преплетени пръчки, та образува един вид лъчи от слънце.

Отгоре на тая боговица се гужда прясно сирене и тъй се кади. Попът го кади и реже порязаник.

Хлябът в рис. № 318 се именува *прав кравай*. Той е по-голям квасник, яйцевиден, обкръжен е с несклопен тестев прът, отгоре нашарен на пет места с просфорник.

На тоя хляб се гужда курбанът, т. е. агнето, главата и краката. Попът го кади, но не зима от него порязаник. Зима само от агнето. Хлябът се чупи на трапезата.

В с. Тюрк арнаутлар, Провадийско (преселени от Девлетлиагач, Лозенградско), баба Неделя Георгиева, 11 ноемв. 1904 г., меси представените в рис. № 319 и 320 хлябове.

Хлябът в рис. № 319 се именува *колак*. Той е по-голям квасник, отгоре му по-голям тестев лък, нашарен на двете места с гривната на булката, както е посочено: три долу и по три отляво и отдясно. В средата има питка. От тоя хляб попът реже порязаник.

[62] [Този хляб е подобен на хляба в рис. № 208, тук липсват само зърната на баба шарка. Затова изображението му не е дадено в приложенията.]

Хлябът в рис. № 320 се казва *кравай за св. Георги*. Тоя хляб има такива шарки: отгоре ограда незатворена, а вътре четири и при самата вратница една шарка от просфорник.

Тоя кравай за св. Георги се дава на овчаря.

В с. Смоляновци, Кутловско, месиха двата гергьовски хляба, представени в рис. № 321 и 322.

Хлябът в рис. № 321, наречен *овчарник*, е квасник, отгоре оборът с овчаря и тоягата му; вътре в обора са овците, а около обора са трите поста-съботници.

Тоя хляб се дава на овчаря.

Хлябът в рис. № 322, наречен *колак*, е по-голям квасник, нашарен с кръсташка и просфорник.

Кади се заедно с агнето и попът реже от него порязаник.

В с. Смядово, Шуменско, баба Йова Недева, 19 ноемв. 1904 г., меси следните гергьовски хлябове, представени в рис. № 323, 324, 325 и 326.

Хлябът в рис. № 323, наречен *колак*, е квасник с два тестеви кръгове отгоре и вътре друг кръг от две сплетени пръчки.

Тоя колак попът кади заедно с агнето и реже порязаник.

Хлябът в рис. № 324, наречен *литургия*, е кръсташ, по-малък квасник. Него попът кади и го зима цял.

Хлябът в рис. № 325, наречен *кравай*, е по-дебела и дължка тестева пръчка, увита около себе си на колело като змия.

Хлябът в рис. № 326 се казва *кравай*. Тоя кравай се състои от кравай-кръг, обграден с друг несклопен кръг ограда.

Тия два хляба се кадят и после с малко месо от прекаденото гергьовско агне се раздават на комшиите; заради това такива кравай месят по няколко, колкото има комшии.

В с. Риш, Преславско, баба Пена Димитрица, баба Жека Байова и баба Муша Жельова, 21 ноемв. 1904 г., месиха представените четири хляба в рис. № 327, 328, 329, 330.

Хлябът в рис. № 327 се казва *овчарка*. Той е квасник, нашарен отгоре с незатворена ограда, а вътре — овци и овчарят. Дава се на овчаря заедно с агнешката глава.

Хлябът в рис. № 328 се казва *курбански хляб*. Той е квасник с шарки: отгоре две тестеви пръчки във вид на полукръгове, а през долните им краища преминава една пръчка от две преплетени пръчки.

Тоя хляб се кади заедно с агнето и попът го реже и зима порязаник.

Хлябът в рис. № 329 се нарича *кръстниковият колак*. Той е квасник, който се носи на кръстника от младата булка, когато той ще ѝ съблече горната дреха, както това ще бъде посочено тук в гергьовските обичаи.

Тоя колак се меси само ако в къщата има млада булка.

Хлябът в рис. № 330, наречен *кръсташка*, се кади, разчупва се и се раздава на комшиите заедно с агнето. Тоя хляб е подобен на хляба, представен в рис. № 324.

В с. Конак, Ескиджумайско, баба Доца Жекова и снаха ѝ Рада, 24 ноемв. 1904 г., месиха гергьовския хляб, чието начертание се вижда в рис. № 331. Тоя хляб се казва *колак*.

Той се кади заедно с агнето и попът реже порязаник.

В с. Палимарци, Търновско, баба Иванка Кара-Тодорица, 28 ноемв. 1904 г., меси двата гергьовски хляба, чието начертание се вижда в рис. № 332 и 333.

Хлябът в рис. № 332 се казва *господьов колак*. Той е квасник, отгоре нашарен с кръстаци, сплетен от две тестени пръчки със закривени краища. Тоя хляб се кади заедно с агнето и попът реже от него порязаник.

Хлябът в рис. № 333 се казва *кошара*. Квасник със склопена ограда, а вътре овци, овчарят, тоягата и чантата; вън от оградата са верните три псета-съботници.

Тоя хляб се дава на овчаря заедно с агнешката глава.

В с. Тодьовци, Еленско, баба Мария Стоеница и др., 26 юли 1890 г., месиха хлябовете, представени в рис. № 334 и 335.

Хлябът в рис. 334 се нарича *колак*. Той се кади заедно с агнето; от него попът реже порязаник.

Хлябът в рис. № 335, наречен *кошара*, е квасник с ограда; тая ограда има отворена вратница, пред която лежи овчарят, а вътре са овците и двете близнакини-овци.

В с. Ресен, Търновско, баба Върба меси посочените в рис. № 336 и 337 гергьовски хлябове.

Хлябът в рис. № 336, наречен *боговица*, е квасник по-голям, назъбчен с огрибката, като венец има отгоре положен кръг, а в средата цвят.

Тоя хляб се кади заедно с агнето и попът реже порязаник.

Хлябът в рис. № 337, наречен *овчарски кравай*, е квасник; отгоре му има кръг, назъбчен с нож, който представлява оградата при кошарата на овците. В тая ограда са представени овците и овчарят, който е полегнал; около овчаря се виждат трите му верни овчарски псета-съботници.

В с. Топлеш, Габровско, буля Мария Лекова, родом от близкото село Зелено дърво, меси представените в рис. № 338 и 339 гергьовски хлябове

Хлябът в рис. № 338 се нарича *гергьовски колак* и кади се заедно с агнето; попът го реже и зима порязаник.

Хлябът в рис. № 339 се казва *овчарска кошара*. Той се кади и се носи при овците и козите, дето го дават на овчаря. Тамо тоя хляб се ломи и от него се гужда в кърмилката и се дава на стадото; другото яде овчарят.

В с. Колибите, Троянско, баба Пена Мичева Платнарката меси посочените в рис. № 340 и 341 гергьовски хлябове.

Хлябът в рис. № 340 се нарича *гергьовски колак*; той се кади с агнето и попът го реже; от тоя хляб тои зима порязаник.

Хлябът в рис. № 341 се казва *овчарска кошара*; в него се вижда оградата, а при стъргата полегнал овчарят и овците около него; вън от оградата се виждат трите овчарски псета-съботници. Тоя хляб се кади и се дава на овчаря, който го носи при овците, ломи го и дава на стадото в кърмилката.

В с. Юпер, Тутраканско, ми месиха посочения в рис. № 342 гергьовски хляб; той е много приличен на великденския хляб в рис. № 264. Тук се казва *гергьовски колак*.

Тоя хляб е голям квасник, нашарен отгоре с тестева кръсташка и лъкове, назъбчени зигзаг с огрибка; при всеки край на кръсташката има по две малки питки, които означават овци.

Той се кади заедно с агнето, попът го реже и зима порязаник.

В с. Пиргос, Русенско, месиха гергьовски хляб, представен в рис. № 343. Тук той се казва *гергьовски колак*.

Той е квасник по-голям с два несклопени кръга, които представляват оградите на двора и кошарата, а вътре пет питки, които означават овци.

Той се кади заедно с агнето, попът го реже и зима порязаник.

Тия два колака представляват *колак* и *кошара*.

В с. Балван, Търновско, баба Кера Желязкова и баба Къна Кольова, 4 авг. 1889 г., месиха хляба гергьовски, представен в рис. № 344. Той тук се казва *гергьовски кравай*.

Тоя хляб се кади заедно с агнето, попът го реже и зима порязаник.

В с. Козар Белене, Свищовско, баба Мича Илпичева меси хляба, представен в рис. № 345. Той е подобен на хляба № 129.

Тоя хляб се кади на трапезата от попа и реже от него порязаник.

В с. Летница, Ловчанско, баба Гица меси гергьовските хлябове, представени в рис. № 346 и 347.

Хлябът в рис. № 346, *боговица*, приличен на хляба в рис. № 46, се кади ведно с агнето и реже се от попа, а хлябът в рис. № 347 — *кошара*, се дава на овчаря.

В с. Турски Тръстеник, Никополско, баба Руса Николова и баба Пена Милчева месиха гергьовските хлябове, представени в рис. № 348 и 349.

Хлябът в рис. № 348, *боговица*, се кади заедно с агнето, реже го попът и ломи се на трапезата.

Хлябът в рис. № 349, *кошара*, е подобен на хляба в рис. № 341; кади се и се носи при овците, дето с него се извършва обред, за които ще говорим тук по-долу.

В с. Марашки Тръстеник, Плевенско, баба Драгана Точева

и др., показани по-горе, месиха двата гергьовски хляба, представени в рис. № 350 и 351.

Хлябът в рис. № 350 се нарича *боговица* и е подобен на хляба в рис. № 29. Тоя хляб се кади с агнето заедно, реже се от попа и ломи се на трапезата.

Хлябът в рис. № 351 се казва *кошара овча*; той е подобен на *кошарата* в рис. № 335. Тоя хляб се праща на кошарата на овчаря, дето се извършва обред, за който ще говорим тук долу.

В с. Лопян, Тетевенско, баба Вутя Николица и баба Ивана Вълчовица месиха двата гергьовски хляба, представени в рис. № 352 и 353.

Хлябът в рис. № 352, *боговица*, се кади заедно с агнето, попът реже порязаник и се ломи на трапезата да се яде.

Хлябът в рис. № 353, *овчарска кошара*, в който се вижда оградата на кошарата със стъргата; на стъргата ведрото (тестевото колаче), до ведрото овчарят, представен в една тестена пръчица, който мълзе овците.

Тоя хляб се носи на кошарата при овците. На кошарата с тоя хляб едно момиче ще обиколи кошарата и обора на овците до три пъти и после ще го даде на овчаря; овчарят ще го разчупи и от него ще даде на овца с женско агне.

В с. Литаково, Орханийско, баба Тодора п. Христова и баба Вълкана Пейовица месиха гергьовските хлябове, представени в рис. № 354 и 355.

Хлябът в рис. № 354, *боговица*, е подобен на хляба в рис. № 15. Той се кади заедно с агнето и попът го реже; когато да го реже, той първо го подхвърга нагоре, за да бъдат класовете големи, а стръковете високи.

Хлябът в рис. № 355, *овчарска кошара*, се дава на овчаря и се ломи при овците. От тоя хляб се дава на овците в кърмилката, а другата част яде овчарят. В хляба на вратичката е ведрицата, в която се мълзят овците, до ведрицата овчарят, който мълзе.

В с. Бяла Слатина баба Сава Иваница меси двата гергьовски хляба, представени в рис. № 356 и 357.

Хлябът в рис. № 356, *гергьовски колак*, е подобен на хляба в рис. № 25 само с тая разлика, че тук в средата е нашарен с потисник (просфорник), а хлябът № 25 на средата има цветец. Колакът се кади заедно с агнето и попът го реже.

Хлябът в рис. № 357, *кошара*, се дава на овчаря и се носи при овците. Преди да го ломи, овчарят го търкулне на кръст през овците, а после го ломи и дава от него на овците в кърмилката, а останалото той яде с агнешко месо.

В с. Чирен, Врачанско, баба Елена Тодорова Манафова меси гергьовските два хляба, представени в рис. № 358 и 359.

Хлябът в рис. № 358, *боговица*, се кади с агнето на трапезата и попът го реже и зима порязаник.

Хлябът в рис. № 359, *овчарска кошара*, е подобен на хляба в рис. № 21, в който се виждат оборът и овчарската тояга на стъргата, до нея *кьосемът* (овен, който води стадото), а след него вървят овците; около обора са пет *страчове* (ед. ч. *страч* — колибка за псетата), в които спят овчарските псета.

Тоя хляб се носи на кошарата и се дава на овчаря.

В с. Малорат, Оряховско, баба Мария Сив-Конова меси представените в рис. № 360 и 361 гергьовски хлябове.

Хлябът в рис. № 360, *боговица*, е по-голям квасник, който се кади на трапезата заедно с агнето и попът реже от него порязаник.

Хлябът в рис. № 361, *овчарник*, съвършено подобен на хляба в рис. № 21, се носи на кошарите при овците и след като се извърши с него известен обред, дава се на овчаря. Овчарят го ломи и част от него дава на овците в кърмилката, дава и на псетата по един залък, а останалото яде с агнето.

В с. Стакьовци, Белоградчишко, баба Тодора и баба Вида месиха гергьовските хлябове, представени в рис. № 362, 363 и 364.

Хлябът в рис. № 362, *боговица*, се кади на трапезата заедно с агнето и попът го реже и зима порязаник.

Хлябът в рис. № 363, *кошара*, в който се виждат оградата на обора с овците и овчарят на стъргата. Тоя хляб се носи при овците на *държавата (пеята)* и там, като се извърши известен обред, дава се на овчаря, който го ломи и една част дава на овците в кърмилката, а останалото яде той.

Хлябът в рис. № 364, наречен *кьосем*, представлява кьосема, който води стадото, или *дзвънкарката* (овца, в случай че липсва кьосем), която тоже води стадото. Горните клонове в хляба представляват кьосемът (роговете му), а долните — дзвънкарката.

Тоя хляб се кади на трапезата от попа заедно с агнето и другите хлябове и гезби и после с месо от агнето се носи на държавата при овците, дето овчарят го ломи и дава първо на кьосема или звънкарката, а после и на другите овци в кърмилката.

В с. Оснково, Врачанско, пределно със селата в Искърско, баба Стоеница меси гергьовските хлябове, представени в рис. № 365, 366 и 367.

Хлябът в рис. № 365, *колак*, се кади на трапезата с агнето, попът го реже и зима порязаник. Останалото се ломи и яде на трапезата.

Хлябът в рис. № 366, *овчарник*. В хляба се вижда оградата на кошарата или обора; на стъргата стоят двете псета; до тях легнали две овци-близнакини, а по-натам из обора са другите овци. Тоя хляб се носи при овците, търкаля се през тях и се разчупва на много малки залчовци, които се гуждат в кърмилката и се дават на стадото.

Хлябът в рис. № 367 се казва *овчар*. В него се вижда огра-

дата, стъргата, двете псета на стъргата, до тях две овци близнакини, а близо до стъргата отвънка легнал овчарят и настрана овчарската му тояга (гега).

Тоя кваснник се кади на трапезата и после цял се носи на кошарата при овците заедно с месо от агнето и се дава на овчаря да го яде.

В с. Стубел, Кутловско, баба Пена Ристова меси гергьовските хлябове, представени в рис. № 368 и 369.

Хлябът в рис. № 368, *колак*, е по-голям кваснник с пет шарки с просфорник и кръстаци, назъбчен с напръсци или вилушка. Тоя хляб се кади на трапезата заедно с агнето, попът го реже и зима порязаник.

Хлябът в рис. № 369, *овчарник*, по-голям кваснник с ограда, в оградата вътре овчарят, две овци близнакини и други овци, а вън около оградата три псета-съботници.

Тоя хляб се носел при овците на кошарата и тамо се ломял; част от него се давала на стадото в кърмилото, а другата ял овчарят с агнешко месо.

В с. Клисура, Берковско, баба Мария Енишина меси хлябовете, представени в рис. № 370 и 371.

Хлябът в рис. № 370, *боговица*, се кади на трапезата заедно с агнето; попът го реже и зима порязаник

Хлябът в рис. № 371, *кошара*, се носел на кошарата при овците и козите и тамо се чупел и давал една част на стадото, а другата ял овчарят с месото от агнето.

В с. Баланово, Дупнишко, баба Зана Стоилкова меси гергьовските хлябове, представени в рис. № 372 и 373.

Хлябът в рис. № 372, *колак*, по-голям кваснник. Той се кади на трапезата заедно с агнето и другите гозби; реже го попът и зима порязаник.

Хлябът в рис. № 373, *овчарник*, в който се вижда оградата; вътре има преграден егрек с овците, а в другата част е овчарят (изправена пирамидка) с кучето (изправена кукла) и овчарската тояга (гегата), сложена при вратницата.

Тоя хляб се дава на овчаря и се ломи на кошарата при овците и козите. Ако стопанинът има свои много овци, както е било някога, ломи се и се дава на овчаря с агнешко месо.

В с. Горни Окол, Самоковско, Цанка Христакева и др., посочени по-горе, месиха гергьовските хлябове, представени в рис. № 374 и 375.

Хлябът в рис. № 374 е по-голям кваснник, наречен *колак*. Той се кади на трапезата заедно с агнето и другите гозби, реже го попът, а после се ломи и яде.

Хлябът в рис. № 375, наречен *овчарник*, е кваснник с ограда. При вратницата са трите псета, до тях е кошарата на овчаря (кръгче); до кошарата е овчарят, застанал пред овците, а до него овците.

Гоя хляб се дава на овчаря и се носи при овците.

В с. Радоил, Самоковско, Еника Апостолова меси гергьовските хлябове, представени в рис. № 376 и 377.

Хлябът в рис. № 376, наречен *колак*, се кади на трапезата заедно с агнето; тоя хляб реже попът и зима порязаник. Той се яде на трапезата.

Хлябът в рис. № 377, наречен *овчарник*, се носи при овците и дава на овчаря.

В с. Шипка баба Дона Узун-Николова и баба Шана Петковица месиха гергьовските хлябове, представени в рис. № 378 и 379.

Хлябът в рис. № 378, *богова пита*, се кади заедно с агнето и се яде на трапезата. Попът го реже и зима порязаник.

Хлябът в рис. № 379, *овчарник*, се месел и носел на паятата при овците и козите. В него се вижда сборът с овците; на стърната е ведрицата (колело) и до него овчарят, приготвен да мълзе стадото. Вън около обора са трите псета-съботници.

В с. Твърдица, Новозагорско, баба Добра и баба Мария месиха хлябовете, представени в рис. № 380 и 381.

Хлябът в рис. № 380, *боговица* или *богова пита*, се кади от попа на трапезата и той се ломи и яде ведно с агнето. От тоя хляб попът зима порязаник.

Хлябът в рис. № 381, *овчарник*, се месил, а и сега се меси в някои къщи, дето има голямо стадо. Той се кади на трапезата, но не се ломи, а носел се пак при овците и там се ломил, придружен с цял обред. От него се давало на стадото в кърмилката.

В с. Медвен, Котленско, баба Бонка и баба Джеда месиха хлябовете, представени в трите рисунки № 382, 383 и 384.

Хлябът в рис. № 382, *боговица*, се кади заедно с агнето и се ломи на трапезата.

Хлябът в рис. № 383, *овчарник*, се дава на овчаря и носи се при овците. Оградата е затворена с вратница; тя е преградена на четири отделения, от които в едното отделение са овните, в другото — овците, в третото — овчарят с гегата, а в четвъртото — псетата.

Хлябът в рис. № 384 е обикновена питка.[63] На средата има забучено клонче от бук (дърво).

На тая питка гуждат чесън (зелен), вощена свещ и бучка сирене (прясно) и разнасят по комшиите за здраве на стадото и на децата.

В Панагюрище баба Марина Добрева и другите още две баби, посочени по-горе, месиха двата хляба, представени в рис. № 385 и 386.

Хлябът в рис. № 385, *богова пита*, се кади на трапезата с агнето и се яде тоя ден с млад чеснов лук.

[63] [В приложенията липсва начертанието на този хляб.]

Хлябът в рис. № 386, *овчарник* или *овчарска пита*, се кади на трапезата, но не се ломи и яде, а се носел на овчаря при овците.

Първият хляб днеска се рядко меси. Баба Дада Генчовица Гимиджийска го меси и днеска.

Другият хляб днеска никой не меси в града, месили го някога, когато имало стадници в Панагюрище. Днеска обаче се меси в някои села в Панагюрско.

В с. Дерекьой, Къзълагачко, баба Морфа меси двата хляба гергьовски, представени в рис. № 387 и 388.

Хлябът в рис. № 387, *богова пита*, се кади на трапезата с агнето, ломи се и се яде. Попът го реже и зима порязаник.

Хлябът в рис. № 388, *кошара*, се кади и носи на кошарата при овците. Днеска обаче много рядко се меси. Тя го меси и днеска.

Такъв хляб месят и в с. Деремахле.

Агнето или курбанът (жертвата). Агнето, наречено в тоя случай *гергьовско агне*, после обредните хлябове е главният обект, около който се въртят всичките обреди и цялото празненство тоя ден в селската къща.

Агнето, което ще бъде заклано и принесено като жертва на св. Георги, трябва да бъде мъжко, защото женско агне не бива да се коли за жертва. Това агне се избира самичко. За курбан се коли агнето, което първо се обягнило пролетта; ако обаче туй първо агне е женско (както всички желаят, защото в тоя случай се предвещава голям късмет в стадото), тогава се избира второто, третото, т. е. първото обягнено мъжко агне.

В някои места пък, както това се прави в с. Марашки Тръстеник, Плевенско, сутринта много рано на Гергьовден ще отворят стъргата на обора и която овца излезне първа, нейното агне зимат за курбан. На стъргата стои овчарят и на шията на овцата, която излезне първа, гужда приготвения още от вечерта венец от крушово или ябълково клонче с листата. Тоя венец се гужда, едно, овцата много да не блее, да не тъгува по агнето си, а друго, за здраве на цялото стадо. Тоя венец на шията си овцата носи или додето другите овци го не раздърпат, или самата овца го не изгуби.

Тоя ден всяка къща трябва непременно да заколи агне; къща или задруга, дето не се заколи агне на тоя ден, считала се вън от вярата, вън от селото. Тоя строг обичай се е диктувал от условието, че на тоя ден цялото село, мъже, жени и деца, се събирало при черквата, в черковния двор и тамо попът е очитвал всичките агнета, а после ставало общо селско угощение. После угощението тук се извършвали някои обреди и обичаи и играели се хора.

А на тая обща селска трапеза е можел да отиде само този, който отнесе агне; защото, ако не отнесе агне, на какво ще му чете попът, с какво ще седне и той на общата трапеза?

В Софийско, в селата около гр. София: Обеля, Филиповци, Връбница, Илиенци и др., доскоро е имало обичай, па и днеска

съществува, ако някой не заколи агне, не е можал да отиде тоя ден на черква, дето е събрано цялото село и дето всеки е занел своето агне, та тамо събрани всички ядат агнето на обща трапеза.

Тоя обичай някога е бил общ и следователно, който не е имал агне, не е можал да земе участие на общата трапеза, в общото селско веселие и черкуване. Той е трябвало да бъде отделен тоя ден от своите съселяни, комшии и роднини. А това един човек, особно селянин, не е можал и не може да понесе, ето защо всеки — бил той богат или сетен сиромах, за тоя ден ще намери средства да купи и заколи агне и да омеси нужните обредни хлябове, та и той с челядта си да вземе участие в общото черкуване, на общата трапеза.

Тоя обичай, толкова строг, е представен в нашите народни песни в такава трагична форма.

Стоян нямал свое стадо, а нямал ни пари да си купи агне; жена му си отрязала от наниза нужните *цали* (цели, т. е. едри монети) и дала на мъжа си да отиде да купи агне. Никой обаче му не дал, защото тоя ден никой не продавал от стадото си агне. Прочее Стоян на тоя хубав ден трябвало да бъде отделен от селяните, от съседите, от роднините си. Той се съветвал с жена си и най-накрая решили да заколят едничкото си дете момченце и да го опекат, та с него и те да се явят на общата трапеза. Решено, изпълнено.

Детето било заклано, изчистено, насолено и турнато в пещта да се пече. Когато дошло вече време да се иде на черква, на общо черкуване, дето било събрано цялото село, Стоян отишъл, та отклопил захлупака на пещта, за да извади агнето. Какво обаче било неговото удивление, когато в пещта вътре той видял синчето си живо и здраво; то седяло и си играело с един куп жълтици, а в тепсията лежало опечено тлъсто агне. Господ и св. Георги за голямата му ревност и преданост към бога и светеца го наградили: детето му оживили, дали му много жълтици, а още и агне, та и той да иде на общата трапеза, да не остане отделен от селяните и посрамен от света. (Песента е слушана от баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, с вариациите от баба Вълкана, с. Литаково, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, баба Морфа, с. Дерекьой.) А това вярно ли е? — запитах баба Дона. „Да не е било, не би се ни пяло“ — ми отговори тя.

В е н е ц ъ т. Агнето, отредено за жертва богу и на св. Георги, трябва да бъде приготвено предварително и накитено, преди да бъде заклано. Туй накитване представлява венецът. Тоя венец се увива от живи цветя *гергьовка* или *гергьовско цвете* и други треви; гергьовката се увива с червен конец на пръчка от черница, круша или ябълка, но отсечени тоя ден много рано заедно с листата.

Гергьовката се бере из полето един ден преди Гергьовден, донася се у дома и сутринта рано събират се няколко моми в една къща и тука всяка вие венец за своето агне.

Някога, преди 100 г., увиването на тоя венец се съпровождало

с песни и игри. Както песните, тъй и игрите са били обредни. Баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Мина Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско, и баба Върба, с. Ресен, Търновско, ми продекламираха песента, която те са някога пели при вънето на венеца. Песента записах от баба Вълкана, а от другите я допълних. Днеска тая песен се пее, но като коледарска, на Бъдни вечер. Ето я:

Тръгнал ми е цветен Гьорги,
Цветен Гьорги, мйлен Гьорги,
Рано сутрин на Гергьовден
Да обиди нивен сънор,
Нивен сънор, честа гора.
На път среща стара юда,
Стара юда, самодива.
Тя си кара три синджири,
Три синджири черно робе:
Един синджир се орачи,
Други синджир се овчари,
Трети синджир се копачи.
Орачи се милно молят:
—Отърви ни, цветен Гьорги,
Ще те дарим амбар жито.
Цветен Гьорги отговаря:
—Не ще Гьорги амбар жито,
Ноло йще превйт кравай,
И то да е преди слънце,
Преди слънце, с право сърце.
Овчари се милно молят:
—Отърви ни, цветен Гьорги,
Ще те дарим стадо овци.
Цветен Гьорги отговаря:
—Не ще Гьорги стадо овци,
Ноло йще рудо ягне,
Рудо ягне преди слънце,
Преди слънце с право сърце.
Копачите милно молят:
—Отърви ни, цветен Гьорги,
Цветен Гьорги, милен Гьорги,
Ще те дарим бъчва вино.
Отговаря цветен Гьорги:
—Не ще Гьорги бъчва вино,
Ноло йще ведро вино,
И то да е преди слънце,
Преди слънце с право сърце.
Тръгна сабля цветен Гьорги,
Та посече стара юда,
Та оттъмна черно робе.
Рукнали са до три реки:
Една река бяло мляко,
Бяло мляко по овчари;
Друга река желто жито,
Желто жито по орачи;
Трета река руйно вино,
Руйно вино по копачи.

Коледарските варианти в СбНУ, IV, 8; VIII, 15; IX, 6

Като се увие венецът, внася се в къщи и се полага при иконата, додето донесат агнето от кошарата.

В някои села днеска венецът е изоставен, а вместо него увиват дълга вощена свещ, която отпосле се увива като венец с червен вълнен конец и с листа от гергьовка.

Венци от гергьовка срещнах навсякъде, а венец от свещ срещнах само в селата Лопян, Тетевенско, Марашки Тръстеник, Плевенско, Риш, Преславско, Вресово, Айтоско.

Освен венеца ще има и вощена свещ, която лепят на агнето на десния рог.

В с. Марашки Тръстеник залепват още кръст от вощена свещ, и то на челото на агнето.

В с. Бъзовец, Ломско (преселени из Влашко българи), с венеца увиват и свещта, така щото, като сложат венеца на главата на агнето, една част от свещта стърчи нагоре и тая част се запаля, та гори, додето се „чете" на агнето.

Освещаване на агнето. Агнето е донесено от кошарата. Понеже по кожата му има тръне или други нечисти неща, а и вълната му е сдиплена, то момите и булките ще седнат и ще го изчистят, като вчешат с дървен гребен и вълната му,та да стане красиво и гиздаво. Сетне гуждат на шията му венеца, а на главата оплетат в роговете вощената свещ. Сега то е украсено, накитено и готово да бъде заклано като жертва. Обаче то не може да бъде заклано, додето се не освети, не очете, не комка.

Освещението на агнето е ставало някога без участието на свещеник, когато свещеници са били много рядко, на няколко села един свещеник,та не е можал да посети всяко село и да очете живото агне. Освещението се извършвало от стареца в задругата. Това освещение по моето мнение е остатък от древно езическо време. То — освещението — се състои в прекадването на агнето, както се кади всеки принос богу.

Агнето, както е накитено, очистено и вчесано, се принасяло при стареца. Старецът сам белобрад, облечен чисто, ще поеме ръжена или палежника, на която има огън и темян, ще свали капа, ще се обърне към изток и след като се прекръсти три пъти, ще прекади агнето до три пъти. Като свърши туй прекадване, агнето вече е осветено, вече е пригодно за жертва.

При агнето е имало *насолник* или *теляр* сол; когато белобрадият старец кади агнето, той кади в това също време и солта. Като се прекади агнето, старецът зима от солта и дава на агнето да лизне. С това агнето е комкано.

Днеска агнето се освещава от попа, като чете над него молитва. Понеже свещеникът не може да ходи във всяка къща и да чете на всяко агне, то за улеснение негово всичките агнета се носят на църквата и тамо попът чете молитва на няколко агнета заедно. С това очитване агнето е осветено и може да се коли.

Някъде, в някои села, дето попът има голяма енория — няколко села и не може да отиде във всяко село, въведен е друг обичай. Очитването молитвата над агнето е изоставено, а останал само обичаят комкването със сол. Тая сол обаче се очитва или „отстоява", както казват селяните, от свещеника. Всеки ще отнесе при свещеника малко сол, скълцана или на буца, и той чете над тая сол молитвата, която се намира в требника под название „Молитва над солію". Тая очетена или „отстояла" сол всеки занася у дома си и с нея солят брашното за обредните хлябове, закърмват агнето, което ще се коли, а останалото се скътва за лек.

Заколване агнето. Агнето, както някога, тъй и сега, се коли от стареца в задругата. Къща, в която има старец

да заколи агнето, считала се за честита, т. е. богата с умна челяд. На такава къща се сочело с пръст и казвало:„ В тая къща белобрад старец кади и коли агнето.“ Това уважение към такава къща и задруга и днеска се пази. Тоя старец в тоя ден е жрецът на празника.

Агнето се заколва с тоя обред.

Старецът е гологлав и изправен към изток. Пред него е сложена софрата, на която има сол, трички и тревица — троица, символ на общо щастие в къщата. Солта означава спор, ситост, пълнота; тричките — плодородие, а тревицата — да има изобилна паша за овците, а още означава здраве, младост, подновен живот.

Старецът дава на агнето да лизне от солта, да лизне от тричките и да хапне от тревицата. Това му се дава в *кривачка* (шепа) или в *пахарче (гаванка)*. Сега е готово за жертвоприношение.

Старецът, като се прекръсти три пъти, зима агнето между краката си и с него пристъпя три крачки — за да върви в къщата на добро, на напред. В с. Бъзовец, Ломско (преселени българи из Румъния), старецът ще обиколи с агнето синията до три пъти и като дойде на първото си място, спира се, извива му главата и турга ножа на шията му, заколва го.

Навсякъде колят агнето навън край къщата до стената; някъде обаче, както срещнах в селата Подвес, Айтоско, и Церова кория, Търновско, агнето колят вътре в къщи, и то край огнището.

Кръвта на агнето играе много важна роля в народното вярване. Тая кръв е осветена, затова тя се прибира в особен съд и скътват я после за през годината изсъхнала; тя служи за лек.

В селата Риш, Байрамдере и др., Преславско, когато старецът заколи агнето, ще го обърне така, щото кръвта, която блика силно, да бие в стената на къщата и гледат браздите, които ще потекат, какви са: дебели ли са, или тънки. Ако са дебели браздите, те казват, че в къщата ще има плодородие, ще бъде пълно навсякъде; тънките бразди показват, че ще бъде оскъдно във всичко.

Някъде, както в с. Суходол, Софийско, всичките агнета носят в църквата и тамо ги колят; тук в църковния двор има по-дълбок трап и в него голям глинен съд, кюп, и всеки коли агнето си над тоя кюп, та кръвта да тече в него. Някога, когато са клали селски бик на *Прѣсвета* (неделя заговезни за Петровден или неделя Всех святих) като селски курбан, кръвта са събирали в същия кюп.

Събраната кръв от агнетата или от бика се захлупва здраво да не влиза въздух или дъжд и се пази от една бабичка. Тая кръв в кюпа служи през лятото за метеорологическа станция на селото срещу градушка. Като се зададе облак, бабата ще отиде, ще отвори захлупака и ще види: ако кръвта е почнала да ври, това е знак, че облакът иде с град; ако ли не ври — облакът е дъждовен. Тя заклапа пак устата на кюпа. В случай че кръвта ври, тя веднага съобщава на селяните. За да се пропъди облакът с градушката, почват

да бият силно в черковното клепало, а селяните пукат с пушки към облака. Ако облакът носи градушка, той се разтуря и превалява планини и гори и градушката се разминава.

В другите села кръвта се събира в съд и с нея бележат децата по челото; някъде, каквото в Церова кория, Търновско, с тая кръв правят кръст на челото, на носа, на брадата и на бузите. С тая кръв мажат и горния праг на къщните (старите) врата. Колкото остане, отниса се, та се хвърга в реката, за да иде през лятото дъжд.

В с. Семисче и други села в Хасковско тая кръв закопват в земята като жертва на земята, та да получи сила да дава плодородие.

В повечето места тая кръв изсипват в градината, в лехите, които са посети с цветe, или на трендафила; вярването народно утвърждава, че трендафилът и цветята ще цъфтят хубави цветя и миризливи. (В с. Бъзовец, Ломско, с. Шипка, с. Клисура и др.)

В с. Шипка, в тепсията, дето събират кръвта, гуждат петшест стръка коприва, та кръвта шурти върху нея. Тая коприва се скътва и употребява се за цяр. Когато се роди дете *нечисто*, т. е. покрито с пъпки, които тук носят име *занички*, къпят туй дете във вода, в която е натопена тая коприва. Баба Дона Узун-Николова и баба Цана Пеньовица твърдят, че детето се очиствало.

В с. Церова кория, ако агнето е черно, скътват кръвта, защото е лековита; когато някому излизат по лицето пъпки, като намажат лицето с тая кръв, пъпките изчезвали.

Децата мажат по челото да са здрави, да ги не ловят *лоши очи*, да ги не тресе; мажат горния праг на къщните (старите) врата, защото тя пазела да не влизат в къщи болести, магии, напратено и други лоши навети.

Като одерат кожата и разпорят корема да очистят вътрешността, гледат да не падне нещо на земята, та псетата да лижат или ядат. Нечистотиите се заравят в земята или се хвърлят в река, а червата и шкембето очистват и от тях варят чорба или ги турят в *дробенето*: лук зелен, черва, дроб, булгур или ориз.

В с. Шипка разрязват сърцето и гледат пълно ли е с кръв, или е празно. Ако е пълно с кръв, това показва, че в къщата ще бъде пълно, ще има спор и берекет във всичко; празно ли е, ще има оскъдност.

Агнето, очистено, измито, насолено и напълнено, се полага в тепсия и се пече. То се пече в пещ. Всяка къща има пещ и тая пещ отдавна вече е напалена и готова и агнето се хвърга в нея и запушва със захлупака, та да се изпече задушено.

В някои села, макар че всяка къща има своя пещ, аз срещнах устроени само за тоя ден и за тоя случай временни пещи. Тия пещи са дупки, извъртени в брегове. Събрали се всички от една махала или няколко роднински къщи в едно и било в селото вътре или вън край

селото, дето има бряг, и тамо извъртели всяка група за себе си пещ, в която могат да се съберат пет-шест или най-много десет тепсии с агнета. Тия пещи са напалени и в тях пекат гергьовските агнета. Тия пещи се правят едно, че в тях агнетата се изпичат много хубаво и стават много вкусни — задушени, а повечето за веселба. И тоя мотив е най-силният. Тук са насядали мъжете, които пекат агнетата, и закусват зелен лук с оцет и пият ракия, а младите недалече от тях играят, пеят, свирят, а на друго място надхвърлят камъни. Тук са и по-старите жени, а по-младите са в къщи, дето приготовляват обредните хлябове, т. е. пекат ги и други нужни неща за обяд. Обядът тоя ден става не по-рано от пладне, па и по-късно.

Агнетата са опечени, устието на пещта е отворено, но агнетата се не вадят, за да бъдат топли, додето дойде време да се сяда на трапезата.

О б щ а т р а п е з а. Това става само веднъж в годината. Има и други случаи, когато са клали някога селския бик, и на Кокоша църква, когато се събирали всички селяни, но в тия случаи се събирали и днеска се събират само мъже и жени, по-стари, а деца, моми, момци, булки, млади люде не са имали никакъв пристъп. А тука, на тая обща трапеза присъствуват всички: и стари, и млади, и мъжко, и женско. Гергьовската обща трапеза или общо черкуване има голямо, не само религиозно, но още и битово значение. Това значение може да познае само онзи, който е присъствувал на тая трапеза и е проследил онова историческо влияние, което е упражнявал тоя битови обичай върху нашия народ. Тая обща трапеза, дето душите на всички селяни се сливат в една душа, дето всички, скарани дотогава, трябва непременно да се помирят, всички да си опростят и всички спорове, било с граждански или углавен характер, да бъдат изгладени — по моето мнение е била оная мощна морална сила в ония тежки времена, която е сплотявала всички в едно, вдъхвала е кураж и бодрост, давала е надежда и упование.

Това се потвърждава от факта, че на тия общи трапези са присъствували и нашите народни хайдути и оттук са излизали нашите борци по планините. Защото нерядко, както ни разказват народните песни и предания, тук на тия общи трапези са дохождали турци да робят моми и булки, срещу които турци са излизали храбри и смели момци и са ги убивали, а след това забягвали по планините и ставали народни хайдути.

Тук на тая трапеза освен чисто черковен, религиозен обичай и обред се извършват и битови обичаи и обреди; ето защо тук присъствуват всички.

И Стоян, както ни разказва песента, може да се извини, когато е заклал едничкото си дете и го опекъл само да може и той с

вярната си и мила жена да присъствува на тая обща трапеза, да бъде заедно с всичките селяни, да вкуси от общата наслада.

Сега общата трапеза е почнала да се изоставя, а дето я има, върши се в черквата, в черковния двор. Някога обаче тя се вършила в някое скрито място близо до селото, дето е имало черковище или манастирище — обичай, който някъде и до днеска е запазен, макар че в селото има черква. Такъв обичай срещнах в с. Тодьовци, Еленско, дето селяните тоя ден излизат на едно място недалече от селото, наречено Кръста, дето според преданието е имало някога черква.

Агнетата са опечени и готови. Чака се само черковното клепало да извести, че е вече време да се иде на общото черкуване. И клепалото вече кани селяните; и цялото село се напоточва човек по човек към църквата.

Някога църквата е била всякога на най-високото място или всред селото, или близо до него. Такива църкви се срещат и днеска. Върхът, дето е църквата, бил обраснал в гъста гора, която е закриляла църквата да се не вижда, защото е била събаряна или запаляна от турците.

Всяка домакинка носи торба нова, шарена (а някъде торбата е *цедилник*), в която са обредният хляб — колакът, и бъклицата с вино. Стопанинът или друг по-млад носи *цедилото* със сиренето; друг пък носи агнето в тепсията, увита в чист шарен месал. И последвани от синове, дъщери, моми и момци, булки и деца пристъпват по-бързичко към черквата.

Ако е дъждовно времето, трапезата става в притвора, за която цел той е нарочно съграден по-дълъг и широк; ако ли е сухо и хубаво време, трапезата става навънка в двора под дърветата.

Всяко семейство или задруга слага на реда, както е пристигнало: хляба, агнето, бъклицата с виното и сиренето.Много рядко някои носят и *пинти (плоски)* с ракия. Тук *коливо*, *кучя* (жито, пшеница) липсва. Ако един ред не стигне, то нарежда се трапезата на два, па и на три реда, един до друг.

Когато всички са пристигнали и всичко е наредено, попът влиза в черквата и след малко излиза облечен в свещеническа одежда с кадилница в ръце и прекадването почнува. Най-напред той прекадва цялата трапеза, като пее тропара и кондака на св. Георги. Като свърши прекадването, свещеникът очитва молитвата, установена за случая, и начиня рязането на хлябовете и агнето. Трябва да знаем, че според вярването народно приношението тогава се счита напълно осветено, ако попът после молитвата и каденето реже хляба и курбана. Ако не реже хляба и курбана, приношенията не са напълно осветени.[64]

[64] В моята обиколка в 1904 г. в с. Махалата ми разказаха за такава случка Попът бил млад, а и кметът млад; съветниците също. Когато прибли-

Попът начиня от най-горното място и върви към края. Той реже колака и зима порязаница; на агнето реже и зима предната дясна плешка, ключа (крака), с който е заключен коремът на агнето, долната част от главата с езика, т. е. двете челюсти, и два крака.

Както споменах, туй попът зима обезателно, защото, ако не земе порязаница и от агнето, хлябът и агнето не са осветени. Някъде попът зима още и четири ребра и с шепа ще гребне от дробенето. След това ще разреже и прясното сирене и зима от него една филия.

Порязаниците гужда в чувал, месото в чист сандък или кош, дробенето в шиник, а сиренето в каче. За тая цел ходят след него клисарят и негови домашни: брат, баща или синове.

Като обиколи трапезата и реже всичките принесени хлябове и агнета, жертвите са осветени и трябва да се яде. Обаче още никой не сяда, защото иде наред друг битов обред, който обезателно трябва да се извърши тоя ден при тоя случай.

Тоя обред е свързан със сватбата и се нарича с ъ б л и ч а н е и з а б р а ж д а н е б у л к а т а.

Младите булки, които са венчани тая година през зимата, до тоя ден, когато ще излезнат на събор или на госте, или на вода, обезателно ще бъдат в невестинската си премяна: на главата си ще имат *лъба*, кърпата, т. е невестинското украшение, и ще бъдат облечени във връхна дреха.

Тук на тая трапеза те присъствуват в същата невестинска премяна. Като свърши попът прекадването, всички още стоят прави. Кръстниците или деверите, всеки ще се приближи при своята кумица булка; тя ще се наведе и ще му целува ръка, а той ще сегне и ще и съблече връхната дреха (*глухчето*, *контоша*, *джубето*). След това ще сегне и ще ѝ свали *лъба* и ще я забради, както се забраждат селянките жени. Събуват ѝ венчалните обуща, с които досега обезателно е ходила, и ѝ дават някъде цървули, а някъде други обикновени обуща. Става жена, както всички, и може вече да се облича, както всичките жени.

Това като се свърши, иде трети обичай, тоже обезателен за тоя ден.

Всичките младоженци с булките са застанали зад старите. Сега всеки ще се навали, ще земе малко прясно сирене и ще хвърли да удари младоженците; туй сирене зимат децата и го ядат.

жил Гергьовден, кметът повикал свещеника и му казал, че ще му бъде позволено да „чете" трапезата, ако не зима кожите и не реже порязаници; иначе младежите му не позволяват да чете. Свещеникът се съгласил. Когато на Гергьовден отчел трапезата, той си тръгнал: Старите селяни и жени, удивени от това, му казали: „Дядо попе, защо не режеш хлябовете?" Като им обяснил, че това искат младите и кметът, старците и жените възмутени заявили на кмета и на синовете си, че те няма да вкусят от курбаните и ще си отидат, ако попът ги не реже и не земе своето. Младите, засрамени, мълчали, а попът извършил стария обичай.

Тоя обичай се върши, за да бъдат младоженците, т. е. невястата и момъкът, „сладки" като прясно сирене, да имат обич един към друг, а още и невястата да бъде плодовита и родовита – да ражда много деца: прави се тоя обичай още и за овците, да бъдат през лятото млечни.

Като се свърши и тоя обичай, всички сядат и гощавката се начиня.

Всяка стопанка ще разчупи хляба, който тук трябва да се изяде цял; от агнето разчупва половината, а другата половина или част от нея скътва, една част за овчаря, а друга част за другия ден *Ранополия*, когато обезателно трябва да се хапне пак от агнето.

Всяка стопанка ще има грижата да събира всичките кокалчета от агнето, да не би да се разпилее някое; тия кокалчета после заравят в мравуняк, та овците да се плодят като мравките.

Една костчица от свирката оставят за през годината. Тая кост връзват при просфорника и с нея шарят обредните хлябове. Тая кост употребляват още и за цяр. Ако някое дете заболее от гърло, тая кост нагряват на огъня и парят болното място. Вярването народно твърди, че гърлото минавало.

Скътват още и плешката, предпочтително дясната, ако попът не я е зел, та гледат в нея. Ако тамо на трапезата няма *гледалец* или *зналец*, който да гледа и разгадае какво ще бъде в къщата, стопанката я скътва и носи в дома, та после викат зналеца, който по нея ще гадае за щастието на къщата.

Като се наядат и напият, старите ще се оттеглят под сянка и ще продължават да пият и да се разговарят за разни приключения или за селски работи, а младите настрана ще свирят, пеят и ще играят хоро; по-младите мъже пък ще се надхвърлят с камъни.

Песните са хороводни и обредни; тях пеят моми песнопойки и по мелодията играе хорото.

Обреди при овците. Сутрината много рано ще се отнесе на кошарата овчарският хляб, за който се говори по-горе; тамо ще отиде и булката, и момата, ако има в къщи. Едно момиче ще земе хляба и с него ще обиколи три пъти кошарата, т. е. обора, в който са затворени овците, и третия път ще се спре при стъргата.

Тук овчарят ще изкопа трап, в който се помества ведрото; в тоя трап се гужда яйце запъртък и се заравя. Ведрото е окитено с венец, увит от всякакво цвете, между което ще има и герьовка; във ведрото ще бъдат и гривните на булката, а отгоре на ведрото има бърдо. Ще влезне момата с хляба в обора при овците и ще го търкулне на кръст през овците; после зима хляба и изниса го навън. Сега овчарят отваря стъргата и която овца излезне първа, туря на рогата ѝ венец, приготвен още от по-рано, и я измълзва. Измълзва я през пръстена на булката. Нейното агне, ако не е женско-хващат и него ще колят за курбан; ако ли е женско, ще гледат след,

ното и другите после него. Първото мъжко агне ще бъде обречената жертва.

Додето момата обикаля обора с хляба и додето го търкаля през овците, другите пеят следната песен:

Тръгнал ми е цветен Гьорги
Сутрин рано на Гергьовден,
Та отиде в долна земля
Да обиди сиво стадо.
На път срещна свет Ивана,
Проговаря свети Иван:
— Ой те тебе, цветен Гьорги!
Къде с'бога път пътуваш?
Отговаря цветен Гьорги:
— Път пътувам в долна земля
Да обидя сиво стадо,
Сиво стадо със овчари:
Здраво ли са иззимели,
Живо ли са изягнили.
Отговаря свети Иван:
— Ой те тебе, цветен Гьорги!
Сега оттам аз си ида;
Здраво бяха иззимели,
Живо бяха изягнили.
От овчари много здраве
Да им пратиш земля с трева,
Да им пратиш гора с листе.
Зарадва се цветен Гьорги,
Та си бръкна в златни пазви,
Та извади китка ключи,
Та отключи небо, земля,
Та им прати земля с трева
И им прати гора с листе.
Зарадваха се овчарите,
Овчарите, шилигари.
Провикна се Яи кехая:
— Ои ви вазе, триста души,
Шилигари и овчари:
Изберете триста овни,
Ваклошати, къврошати,
Да ги колим гергьовщина.
Цветен Гьорги отговаря:
— Не ще Гьорги триста овни,
Ноло ище едно ягне,
Сутрин рано на Гергьовден,
С чисто сърце подарено,
С права ръка подадено.

Из моя сборник, слушана от баба Дона Узун-Николова, с. Шипка; допълнена от баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Вълкана, с. Литаково. Срв. варианта в СбНУ, XI, 6, № 5

Тая песен се пеела някога; днеска се пее като коледарска.

Като се издоят овците, млякото, което се събере, подсирва се и туй сирене се носи на трапезата. Туй е първо мляко и първо сирене, които се поднасят на св. Георги.

Яйцето остава закопано; то пази стадото от бродници и мамници, които би се опитвали на Еньовден да мамят млякото на стадото.

И обикалянето на кошарата с хляб има същата цел: да запази стадото от мамниците и от други лоши болести.

Хлябът се разчупва и се дава на овчаря и на овците в кърмилката, за да бъдат здрави и млечни през лятото.

Люленки. Люленките на Гергьовден са обред, който някога е вършен навсякъде обезателно. Без люленки Гергьовден не е можал да мине. Мома и мъмък, които не се люлеят на Гергьовден, през лятото според народното вярване ще преминат големи нещастия, големи премеждия и опасности от самодиви, змейове, змейци и от други лоши навети.

Ето защо всяка мома и всеки момък обезателно трябва да се люлеят на Гергьовден

Сутрин рано момците ще се съберат и ще вържат някъде люлка, та додето агнето се пече и дома се приготвят хлябовете и другите неща за общата трапеза, момите и момците се люлеят на люлката и пеят песни.

Люлката е от въже, обикновена люлка, но аз срещнах и друг род люлка от дърво, каквато се вижда в рис.№ 389. Такава люлка срещнах във Върбишко и Котленско. Тук тая люлка се нарича *ключ*.

На един висок клон на някой бук, бряст, липа, явор или *дуд* (черница) е окачено дълго право дърво, но обезателно това дърво трябва да бъде зелено. Туй дърво на един край е *разсохато* (чаталесто) и през двете *разсохи* (чатали) има прокаран клин; тоя клин се гужда, когато ще се люлеят, та заклапа чаталите за клона на дървото. Самият чатал на ключа е положен между два чвора или клонове на дървото, за да не може да изскача настрана. Долу туй дърво — ключът, е провъртяно със свредел и през по-широките дупки има прокаран по-дълъг клин. На тоя клин или жегъл стъпва тоя, който се люлее. Той стои прав и се държи за дървото, а друг го люлее напред и назад. Ако се люлее мома, ще я люлее момък, обикновено нейният любовник; когато се люлее момък, ще го люлее мома, обикновено любовницата му.

Додето се люлеят, било на въже или на ключ, други моми, настаяли прави недалеко и наловили се през рамо една за друга, пеят песни.

Тия песни, както и великденските, са любовни, а има и припевки, каквито и по Великден.

Ето няколко от тия песни, които можах да срещна:

I

Залюляла се Драгана
Сред море на два каика.
Овчар от край викаше:
— Люлей се, люлей, Драгано,
Често се не излюлявай:
Гредите са прогнили,
Тънки конопци претрили,
Ще паднеш, ще се удавиш
Драгана дума овчарю:
— Недей ме, недей, овчарю!
Да падна, да се удавя,
Да се мама нарадва,
Дето ме мама не даде
На тебе, младо овчарче.
Доде Драгана издума,
Гредите са се скършили,
Конопците се скъсали,
Паднала Драгана сред море.
Паднала ще се удави.
Овчар се хвърли в морето,
Та си Драгана извади,
Та я отведе дома си.

Слушана от баба Бойка Пейчева Баснарката, с. Медвен, Котленско

2

Люлчо льо, полюлявко!
Та кой ми бе на люлката?
— Мария ми беше на люлката.
Кой Мария залюлява,
Залюлява, отлюлява?
— Стоян я залюлява,
Залюлява, отлюлява.

Слушана от баба Марина Добрева Перфанова, гр. Панагюрище

3.

Лале ле, Рада байова!
Люля се Латинка
На тънки дълги конопци
Конопци са се скъсали,
Та е паднала Латинка
В тихи бели Дунава.
Та се Латинка провикна:
Толкова село голямо,
Повече моя родина,
Къ нема нейде някого
Из Дунав да ме извади,
Косата да ми откачи
От люлякови корени.
Драган е скочил в Дунава,
Та е косата откачил
И е Латинка извадил,
И право я дома заведе.

Слушана от баба Вутя Николица, с. Лопян, Тетевенско

Че люлките някога са били обред, извършван навсякъде на Гергьовден, показват многото песни и припевки гергьовски, пеяни при люлките, събрани в нашите сборници. Срв. припевките и песните у Ат.Ил., № 245 и № 246; Верк., № 25; Мил., № 635, № 636; СбНУ, VIII, 124, 125, 126; XIII, 25, 26, 27 и 28; Чол., № 38.

Пръстени. После люленките веднага следват пръстените, т. е. припевките, и вадените пръстените из белия котел, в който са турнати още от вечерта. Тия припевки, същите, се срещат и на Еньовден при ладуването. Понеже тамо ще бъдат изложени всичките, то да се избегне едно повторение, аз ги изоставям тука.

Местни обичаи. Дотук изложените обреди и обичаи, извършвани на Гергьовден, са общи, т. е. извършват се във всяко село, във всички краища. Има обаче обреди и обичаи, които се не срещат навсякъде, а само в отделни села, в отделни краища. Тия обреди и обичаи аз нарекох „местни".

В с. Церова кория, Търновско, срещу Гергьовден вечерта всеки пали по една вощеница на вратата на всичките сгради: на кошарата, зимника, плевнята, къщата и при всяка вощеница турят стрък от коприва и по едно клонче от глог.

Вечерта, като ще легнат, под възглавницата турят клонче от глог, за да бъдат през лятото ранобудни, т. е. да стават рано, да се не успиват.

Сутринта, който се събуди и стане пръв, ще земе стрък ко-

прива и ще жули с него нозете на другите, та да се стряскат в съня си. Туй се прави, за да бъдат през годината и лятото пъргави и внимателни за всичко.

Тоя ден жените си китят на главите стрък коприва и клонче от глог.

В с. Медвен тоя ден пред зори садят чеснов лук и когато изникне, кърмят с него стоката и добитъка, т. е. турят го в кърмилката. Туй се прави срещу бродници и мамници, да не могат да обират и мамят млякото на овците и кравите.

Тоя ден разсаждат пелин и на него отпосле изливат водата, с която са плакнени ведрата овчарски. Туй се прави пак срещу бродници и мамници, да не могат да обират *преснака* (млякото) на стадото.

Срещу тоя ден всеки гледа да убие змия и на Гергьовден през устата ѝ пръскат (църкат) мляко, все пак срещу бродници и мамници, да не могат да обират млякото.

Срещу Гергьовден не дават никому нито мляко, нито масло, нито друго нещо, което е станало от мляко, като сирене, извара и пр., защото млякото на овците през лятото щяло да пресъхне.

Сутринта на Гергьовден всеки гледа да пие вода на гладно сърце, но из барде, защото тогава се пречиствала кръвта.

В селата Перущица и Брястовица, Пловдивско, тоя ден у зори зимат от сламата, що е останала от Бъдния вечер, и я носят по могилите, та я палят, за да не бие градушка. Вярването народно утвърждава, че додето се вижда огънят от тия пламъци, дотамо няма да бие градушка през лятото.

В която къща има болник, тоя ден рано ходят да берат тревата *богородична ръка* когато се връщат за село, из пътя берат всякакви цветя и треви, които им паднат; също откъсват листе от всяко дърво, което им се падне на път. Всичко това се турга в котел и нощ в потайна доба се вари от стара жена, която е „водила" само един мъж. Додето се варят тия треви и листа, тая жена трябва да бъде гола — голишава, както я родила майка ѝ. Тогава имало лек; тогава болният в тая къща щял да бъде бездруго излекуван от болестта си, каквато и да била тя. С тая вода се запоява болният всяка заран до 40 дни.

Сутринта на тоя ден всеки си окичва къщата със зеленило. Старите пият ракия през стрък от растението градинско, наречено *селим*.

Тоя ден всеки гледа да се окъпе в реката, защото тоя ден била се къпела и мечката, та който се окъпе, нямало да го тресе през лятото.

В Ахърчелебийско, с. Петково, тоя ден жените ходят да се къпят непременно в течна вода, река или поток.

Западналите хора, които постоянно боледуват, тоя ден водят да ги къпят в *лява вода*. Тая лява вода се образува от вировете под малките водопади, дето водата, като тече бързо, после се по-

връща малко назад, и то от ляво на дясно. Тук се къпят болните. От тая баня болният или умирал, или оздравявал.

Тоя ден, ако вали дъжд, всички излизат да се окъпят или умият очите с тая вода, защото била лековита. А за нивите тоя дъжд е много полезен, казва се: „Всяка капка носи жълтица".

В с. Шипка тоя ден се къпят в реката или в друга течна вода, или пък си мият само лицето с вода или с роса от тревата.

Болните ходят, та се търкалят голи из ливадите. Особно краставите ходят да се търкалят по росата, защото вярването народно утвърждава, че непременно оздравявали. Ходят и здравите да се търкалят по росата, за да ги не лови краста. Обаче много пъти такъв здрав се връща у дома си с краста, понеже се търкалял там, дето преди него се търкалял крастав. „Нямал краста, отишъл, та я донел" — казват за такъв с присмех.

Вечерта срещу тоя ден палят вощена свещ на някое дърво, обикновено плодовито, и я държат да погори някое време, а сетне я угасват. Някои палят вощената свещ, останала от Великден; ако е малка, оставят я да догори, ако ли е по-голяма, като погори малко, угасват я и я прибират.

За здраве на децата, на челядта, тоя ден се теглят на кантар, но непременно кантарът да бъде окачен на зелено дърво. Топа не спират на дроб, т. е. на 1/4, 1/2 и пр., но на цели оки или кила.

В с. Тодьовци, Еленско, сутрината на тоя ден се мият с вода, в която има тревите: *дивисил*, *зеленика*, *здравец*, *дебела мара*, *лиляк*, а между тях и червено великденско яйце. Туй се прави, за да бъдат през годината здрави и червени.

В с. Бъзовец, Ломско (преселени из Румъния), гледат в кой ден през неделята ще се падне Гергьовден. Ако се падне в сряда или петък, радват, се, защото вярването народно утвърждава, че през това лято овците ще пущат много мляко.

В селата Връбница, Суходол, Обеля, Илиенци, Филиповци и др., Софийско, срещу Гергьовден момите зимат два конеца: единият конец червен, а другият жълт. Червения връзват на трендафила, а жълтия — на дясната си ръка. Сутрината рано у зори, преди да е изгряло слънцето, отиват в градината и отвързват жълтия конец от ръката си и го връзват на трендафила, а червения отвързват от трендафила и го връзват на ръката си. Червеният означава здраве, а жълтият — болест. Вярването утвърждава, че болестта, която е вързана на трендафила, с прецъфтяването на трендафиловия цвят отивала в пусти гори, а здравето останяло с момата.

Червеното навсякъде означава здраве, но жълтият цвят само тук означава болест.

Тук, в тия села срещнах още друг обичай, който не се среща никъде другаде. Той се състои в това, че селяните гледат през

нощта да откраднат кожите, които попът е събрал от гергьовските агнета. Тоя обичай е продиктуван от поверието народно, че ако успеят да откраднат тия кожи, без да усети попът, и ги закопат в нивите, през лятото в землището на туй село градушка няма да бие.

Самият обичай се извършва по тоя начин.

Кожите попът е прострял навън, за да съхнат; през нощта у потайна доба нагласените селяни ще издебнат псетата, ще влезнат в двора и ще откраднат вече колкото могат. Тия откраднати кожи вземат и се разделят на две групи. Едните тръгват на една страна, а другите на друга, но противоположна и така ще обиколят нивите. Те ще се срещнат някъде в полето; тамо, дето се срещнат, изкопават по-дълбок трап и в него заравят кожите.

Ако попът узнае кои са крадците на кожите му, народното обичайно право не му позволява да ги съди; туй деяние е ненаказуемо. Попът, като знае за тоя обичай, гледа да си пази кожите.

В тия села съществува още един обичай, който не срещнах никъде. Тоя обичай се нарича *уврат вода*.

Събират се моми и момци, отиват на реката, дето има бързей и дето водата тече бързо и се завъртва, та прави кръг. Тук пускат залък хляб и гледат дали тоя залък ще полети направо, или ще се завърти първо и после полети с бързея. Ако полети направо, без да се завъртва, туй показвало добро; завърти ли се, показва лошо.

От тая вода, дето са пускали залъка, налива всеки в някой съд и отниса в дома си. На връщане от реката към селото всеки бере из пътя всякакви треви и цветя, каквито срещне. Тая вода с набраните треви оставят под трендафила да нощува и на самия ден много рано турят във водата първото великденско червено яйце и се измиват. Туй се прави за здраве, да бъдат през годината здрави, бели и червени.

В с. Клисура (при Копривщица) на тоя ден се китят с тревата *бучимиш*, за да „бучи" млякото из сисите на овците, т. е. да има много мляко.

Във Велес още от вечерта момите и младите жени наливат стомнички (бърдичини) с вода и ги оставят да нощуват вън под бял и червен трендафил. Сутринта на Гергьовден всяка мома и жена взема своето барде и с водата си мие лицето. Туй се прави, за да бъдат здрави през годината и да са бели и червени на лице. (Тоя обичай е досущ подобен на обичая уврат вода в Софийско.)

Момите и момците ходят да берат клонове от зелени върби и тревите *павит* и *лепавец*. Върбите закачват и китят с тях портите и къщните врата, а с тревите се китят момите и момците, да се лепят при гях — при момите да се лепят момци, а при момците — моми, т. е. да се оженят.

Някои тоя ден берат още цветята *огойка* и *вратика* и ги забождат на пояса или на главата, за да се гоят и дебелеят.

Момите правят люлки на сурово дърво.

Тоя ден се теглят, за да види всеки колко е натегнал от миналата година.

В Рупчоско през тоя ден жените събират всякакви билки, та ги сушат и скътват. Тия билки, набрани на Гергьовден, употребяват за цяр: лекуват от главоболие, кърмят добитъка от всякакви болести.

В някои села в Пловдивско срещу Гергьовден ходят бродници, та обират нивите. По другите краища това обиране става срещу Еньовден, а тук — на Гергьовден. Във в. „Балканска зора", бр. 715, год. III от 3 септ. 1892 г. има антрефиле под заглавие „Съдебен куриоз", в който се разправя такава случка

„В с. Бъкорово пъдарят хванал някоя си жена Слава Цонева, че на 23 април сутринта (това ще е било много рано пред зори бел. моя) ходила из нивите и обирала плодовитостта (берекета). Общинският съвет в извънредното си заседание от същата дата (т. е. на 23 април 1892 г.) решил: да я затворят в училището, за да я гледат събравшите се мъже, жени и деца и да зимат пример да се уплашат, та да не ходят да вършат подобни неща."

Това показва, че бродниците ходят и днеска.

в) Ранополйя, 24 април

Църковен празник: св. мъченик Сава Стратилат, родом готянин, бил войник в римската армия; като повярвал в Христа, бил мъчен много и най-после хвърлен в реката, дето предал богу дух в 270 г. във време на императора Аврелияна.

Народен празник: *Ранополйя* (Западна България); *Храниполе* (с. Медвен, Котленско); *Пòле-рани* (с. Абланица, Тетевенско); *Рàни-поле* и *Нàпус* (Панагюрище); *Разпус* (с. Вресово, Айтоско)

Казва се *разпус* или *нàпус*, защото тоя ден всичките слуги се освобождават от господарите си и са свободни да променяват господарите си.

Ранополйя народното вярване препоръчва като сестра на цветен Гьорги и тоя ден се празнува в нейна чест, защото тя го подсетила да напусне хорото, дето от игране бил се забравил, и отишъл да обиди сънорите, нивите и ливадите и да види дали са никнали. Той отишъл и докарал дъжд, та поросил всичко.

Тоя ден не работят нищо: ни жените в къщи, ни мъжете в полето.

Момите и момците тоя ден излизат в полето да берат *киселяк*.

В с. Литаково, Орханийско, празнуват още и от градушка, пак в чест на Ранополията да запази нивите.

В с. Вресово, Айтоско, тоя ден не връщат нищо, което са зели в заем.

В с. Лесидрен, Тетевенско, празнуват от гаргите, които ядат и изкореняват царевицата.

В това село е запазен още старинският обичай, щото момите

и момците да излизат тоя ден из полето и нивите и пеят песни. От някогашните песни днеска е запазена само една, която ми изпя и продиктува баба Рада Кольова. Тая песен се пее на една игрива мелодия, която в същото време е и хороводна; когато я пеят, момите и момците играят. Ето я песента.

Орала е Милкана,
Милкана, Милкана,[65]
На ден на Гергьовден,
На Ранополия.
Изора Милкана,
Къща със имане.
Имане не дума,
Милкани продума:
— Я идй, Милкано
Иди си у вазе,
Заколи, Милкано,
Свекър и свекърва,
Та тогава дойдй,
Та си мене вземй.
Милкана отиде,
Заклала Милкана
Свекър и свекърва
Върна се Милкана,
Имане продума:
— Иди си, Милкано.
Заколи, Милкано,
Мъжкото си дете.
Отишла Милкана
Заклала Милкана
Мъжкото си дете.
Върнала се Милкана,
Та имане взела.

Срв. тук Галасъм, стр. 318—319

В с. Колибите, Троянско, тоя ден празнуват от градушка и от силна вода (Колибите е разположено сред реката, която тече през селото и във време на силен дъжд дохожда внезапно и прави опустошения. Тоя ден празнуват да бъдат запазени човеците, когато дойде водата силна.)

В с. Медвен, Котленско, тоя ден момичета се обличат в стари женски дрехи, които са носени някога, преди сто години, излизат насред село, играят хоро и пеят. Момчетата пък се обличат в женски дрехи, но които се носят днеска. Наловени на хоро, момите пеят и играят.

Песента, която пеят, ми изпя и продиктува баба Бойка Пенчева Баснатарката.

Ето тая песен:

Покара Рада, Радо льо,
До седемдесет кервана,
До седемдесет и седем.
Още седем и трябвало
И тях на път срещнала,
И тях си Рада натовари.
Вървели, що са вървели,
До Трояново са стигнали
Рада Николу думаше:
— Николо, либе Николо,
Хлябът ни се привършил,
Ще ида в село Трояна,
Ще ида да си попрося.
Никола Ради думаше:
— Не ходи, Радо, не ходи,
Трояново, казват, чумаво,

[65] Думите „Милкана, Милкана" се повтарят във всеки стих.

Чумаво, още огничаво,
Рада Никола не слуша,
Ми си в Трояна отиде.
Като в Трояна влизала,
Девет носила срещнала
Клета я глава заболя.
Люта я треска затресе
И веке я не претресе.
Назад се Рада повърна,
Та при Никола отиде,
Та че Николу думаше:
— Ще умра, либе Никола!
Това си едвам издума,
С мила се душа раздели.

В с. Бъзовец, Ломско (преселени българи из Румъния), тоя ден момите излизали в полето да берат киселяк и пеели следната песен:

Отка се е зора зазорила,
Оттогива войска завървяла:
Кон до коня, чадър до чадъра,
Най-напред е Рамо баряктарин
Пушка пукна из гора зелена,
Та удари Рамо баряктарин.
Рамо викна, викна и говори:
— Къде падна, там ме закопайте:
При глава ми байряк забодете,
При крака ми чешма направете,
На сърце ми цвете насадете;
Стар да мине, вода да си пине,
Млад да мине, цвете да откине;
За байряка коня привържете,
Кон да цвили, баряк да се вее,
Дано чуе мойта стара майка.

Слушана от баба Камена Петрова Найденова

Цветен, Спасовски или *Костадиновски месец*, май

а) Еремия, 1 май

Черковен празник: Св. пророк Еремия, който е проповядвал на евреите дохождането на Христа във време на вавилонското робство. Живял е преди Христа 612 години.

Народен празник: *Еремия; Ермия; Ирима* (с. Клисура); *Ерма* (с. Вресово, Айтоско, и с. Карабунар, Бургаско); *Ермя* (с. Твърдица); *Ириминден* (с. Семисче, Хасковско); *Еремия и Зъмски ден* (с. Колибите, Трояно.)

Тоя ден се празнува в чест на змиите и гущерите.

За вярването народно относително змията и гущера аз говорих по-горе в отдела на народната вяра (стр. 165—169). От змията има в народа един страх, съществува една ненавист и, види се, тоя страх е създал празненството в чест на змията. Тоя празник за змията е продиктуван още и от поверието, че лошо е за челядта, ако се появи змия в къщи.

Прочее, едно, да не може змията да ухапе човека, а, друго, да се не явява в къщата, се празнува тоя ден.

Извършват се два обредни обичая: първият е пъденето на змиите, а другият е газене чиреши.

Пъденето на змиите става не на самия ден, а срещу

него и се извършва досущ тъй и по такъв начин, както се описа и срещу Благовец.

Жена или момиче ще вземе машите и ръжена — и двата обекта, с които се борави в огъня, и като дрънка с тях, обикаля целия двор околовръст, влиза в зимника, в кошарата, па и в къщата; туй дрънкане се придружава многогласно със следните заклинания или заричания:

Бягайте, зъме и гущере,
Че е зарàн Еремия,
Ще ви връзва с ремици,
Ще ви стяга с ремици

с. Литаково, Орханийско

Бягайте, зъми и гущери
Че ви гони Еремия!

с. Марашки Тръстеник, Плевенско

Еремия в'къщи,
Зъмя по полето.

с. Турски Тръстеник, Никополско

Бягайте, змии и гущери,
Къде ще Еремия!

Като свърши обиколката, жената, която дрънка с машата и *кацúята* (ръжена), ще ги хвърли през портите навън, а после ще ги прибере (СбНУ, XI, 84, Велес).

Бегай, бегай гъдýрийо (гад)!
Ето ти я Еремия,
Ке ти мотат черевата,
Со железно мотоило.

СбНУ, XVI—XVII, 32, Охрид

Бягайте, змии гушчерици!
Я я арамията зад вратата,
Кьа ви а сече главата,
Кьа ви а фърли у барата

СбНУ, XI, 85, Воденско

Бягайте, зъми и гущери,
Че зарàн е Еремия!

с. Лопян, Тетевенско

Еремия у село,
Змия у поле.

с. Вълчедръма, Ломско

Еремия у село,
Змия у море.

с. Бяла Слатина

Смок, змия у поле,
Еремия у село.

с. Стакьовци, Белоградчишко

Бягайте, змии, гущери,
Че идат татари
Да ви мерят с кантари!

с. Малорат, Оряховско

Тоя обреден обичай и днеска съществува навсякъде.

Другият обичай газене чирепните е цял обред. *Чирепня* или *подница* е покъщнина глинен съд, който се прави

от глина, наречена в Западна България *грънчарска пръст*. В чирепнята се пече хляб· хлябът се слага в напалената чирепня и заклапа се отгоре с *връшник*, тоже глинен обект.

Във вярването видяхме (стр. 192), че чирепнята играе важна роля в някои обичаи и вярвания. Тая особна сила, която се приписва на тоя домашен уред, произтича от обреда, с който се той пригатвя. Тоя обреден обичай днеска се среща много нарядко, но някога преди 50—100 години той е съществувал и е бил извършван навред. Изчезването на обреда се дължи на обстоятелството, че днеска вече много рядко се употребява чирепня в някои краища, а още и от това, че грънчарите почнаха да правят и чирепни.

Обредът се извършва по следния начин.

Още сутринта, много рано у зори, момите, придружени от момците, ще вземат котли и кобилици и други съдове — шиници, кошници — и ще отидат, дето има хума или глина, наречена грънчарска пръст, и като напълнят съдовете си с тая глина, ще я донесат в селото и ще я сипят на едно място.

Някога, когато са ходили за глина, додето са отивали и копаяли глината, момите са пеели песни. Баба Пена Христова от с. Стубел, Кутловско, ми изпя и продиктува долната песен още в 1884 г.

Дали гърми или земля тъпти?
Нити гърми, нити земля тъпти,
Скарали се Нико и Николо
Зарад една Каменка девойка.
Нико вика: — Моя е девойка;
Я Николо — Моя е девойка.
Скарали се, люто са се сбили,
Били са се три дни и три нощи,
Па си надви Нико на Никола
И отъмна Каменка девойка.
Па я качи на свой враня коня
И отведе Нико в свой двори,
Де излезла Николова майка
И девойки тихо проговаря:
— Слезни, слезни, Николово булче!
Булче тука, я Никола няма;
Де е, булче, войно ти Никола?
Мълчи булче, дума не продумва;
Проговаря брат Николов Нико:
— Нико иде със сватове по назе.
Проговаря Николова майка:
— Слезни, булче, сватове ще дойдат.
Отговаря Каменка девойка:
— Аз не слизам, Николова майко,
Дор не дойдат сватове след назе
И не дойде син ти със сватове
Да донесе тежките нахтари,
Да отключи шарени ковчези,
Да извади кърпи и месали,
Да дарувам кумове, сватове.

Пръстта, като се донесе, трупа се накуп във всяка махала отделно. Донасят вода и почват да газят калта. Калта се гази поред от четири и четири моми; като се уморят, дойдат други четири и т. н. Всеки обаче от махалата дойде бос и погази из тая кал, защото се вярва, че който е газил подница, той през лятото и да

настъпи змия, бива неуязвим. Защото змията ухапвала човека само в крака

Някога, додето е траяло газенето на калта, булки и моми са пеели особени песни, които са изчезнали, и никой не знае да ми съобщи поне една.

При тоя обред присъствуват всички от махалата, защото, както казах, всеки, който има работа в полето, гледа да стъпи поне в калта, та да стане неуязвим от змиите

Като се угази калта хубаво, тогава всекиму се разпределя от нея според колкото е пръст донел и всяка сега за себе си прави подници и връшняци. Тук сега тая работа вършат по-старите жени като по-вещи в това.

Подниците и връшняците всеки прави у дома си, защото, като се направят, не могат да се местят, нито пренасят, додето не изсъхнат Правят ги и ги наместват на такива места, дето е сушина и където слънце да ги пече, но дъжд да ги не мокри. Като позасъхнат, тогава ги местят на по-присойно място.

Другите обичаи, които се вършат тоя ден, в моите материали са забелязани следните:

В с. Турски Тръстеник, Никополско, сутринта много рано накладат огън на огнището от тор и като се запали, зимат парчета, та ги турят по дупките в стените на къщите да се пуши, та да бягат змиите. В някои пък къщи наместо тор палят вехти парцали или помийници и с тях затикват дупките по стените.

Тук едно малко обяснение. Къщите в тоя край, в цялото поле от Тимок, та до Янтра — значи и Свищовско, и голяма част от Търновско, Севлиевско, Ловчанско, Никополско, Плевенско, Оряховско, Врачанско, Ломско, Кутловско, Кулско и Видинско, някога къщите са били *ѭзем хижи*, както това ще посоча в оня том от „Жива старина“, дето ще бъдат описани домът и покъщнината. Тия къщи в земята са като трапове и стените им са брегове и препълнени от дупки, които са били жилищата на всевъзможни гадове, па и на змии. Ето тия дупки затискат със запалени парцали.

Тоя ден момците и момите ходят в полето да берат *пѫлчец* (див чесън), който ядат, за да ги не хапе змия или ако ги ухапе, да не ги поврежда.

В с. Лопян тоя ден сеят зелето, за да се свива, както се свива змията.

В с. Български косуй, Тутраканско, тоя ден не месят хляб, за да не мухляса житото. Колкото хляб има тоя ден, трябва да се изяде непременно и да не остане за другия ден, защо щяло пак житото да мухляса.

В с. Медвен тоя ден не предат, за да не срещат змии.

В с. Клисура (при Копривщица) тоя ден рано пият пелин и мляко.

Който има *гуша*, т. е. който е гушав, лекува се тоя ден по

тоя начин. Излизат на полето и носят едно кокалче, скътано от агнето гергьовско, обикновено ребро; с туй кокалче мушкат гушата и го оставят на незнаен гроб. После зимат малки камъчета из пътя и тамо над незнайния гроб ги гълтат. Носят със себе си и просо и едно яйце; с туй яйце обикалят гушата и наричат: „Кога се излупи от това яйце пиле; кога никне туй просо и го окълве това пиле. тогава и моята гуша да порасне.“ После закопват яйцето, а просото хвърлят и се връщат. Това обаче се работи много скритом, защото ако някой види или узнае, лек няма.

Тоя ден се не протакат конци, не сади се нищо, за да расте, не лепи се нищо. И това се прави от змии.

(Съобщава баба Тота Ярмката.)

В с. Шипка, Мъглиш и други села, Казанлъшко, тоя ден много рано бият мляко по росната трева, за да има стоката повече мляко

Тоя ден изобщо се не работи нищо, а особено в полето, защото който работи, непременно ще бъде ухапан от змия. Има три Еремии, т. е. три змийски празници; 1 май Еремия; 8 май летни св. Иван (св. ап. Иван Богослов) и 31 май Еремия (ап. Ермий и св. мъченик Ермий). Тия други два дни тоже празнуват от змии.

б) Герман, 12 май

Черковен празник: Св Герман, патриарх цариградски, който живял във времето на императора Анастасий, прочут с изграждането стените Анастасиеви и достигнал до Лъва Исаврянина. Като се борил срещу иконоборците, най-после напуснал патриаршеския престол и отишъл в пустинята, дето наскоро се скончал в 722 г. сл. Христа.

Народен празник: *Герман градушкар*. Празнува се от градушка.

Градушкари, според народното вярване, има четири: *Герман градушкар* — 12 май; *Вартоломей* — 11 юни; *Лисе* — 14 юни, и *Видовден* — 15 юни. Но от всичките Герман е първият и главният градушкар.

Какви понятия има народът и народното вярване за природната стихия град или, както умалително и мило я наричат – градушка, посочи се в отдела на вярванията (стр. 67—68). Понеже на тая стихия според тия вярвания владее невидимото свръхестествено същество или дух Герман, наречен още *Герман градушкар*, то в негова чест се празнува тоя ден и се празнува много строго. Тоя ден никой не смее да работи каквато да е работа, а особно полска. Тоже не смеят да се впрягат воловете в кола.

Ако някой селянин тоя ден се осмели да впрегне воловете и да излезне в полето да работи, другите селяни го спират, разпряг-

ват воловете, а колата счупват на парчета. Това се прави дане бие градушка. Пред тъй народно вярване и църквата е безсил на Никакви увещания на свещениците не са можали да отклонят се, ляните от тоя суеверен страх. Дори и на самите свещеници не е позволено да работят тоя ден в полето. Всичките насилия: побои, счупване колата, арестуване и др., които биха се извършили над някого, па бил той и самия свещеник, са бивали ненаказуеми, т. е. за тях народното право не е наказвало, па и самите турски съдилища някога са се отказвали да разглеждат подобни тъжби.

Ако през лятото бие градушка, селяните вярват, че трябва непременно някой от селяните да е излизал в полето тайно и не са го видели. В тоя случай казват: „Проклет да е, кой си припалил тая свещ!"

Ако тоя ден се зададе облак и гърми, всички из къщи излизат — мъже, жени и деца, и викат: „Германе, върли (големи) празниче! Пренеси я (градушката) у пусти гори, дето секира не сече, дето колак се не меси, дето петел не пее!"

В Пиротско, Нишко, Вранянско и Лясковешко, когато се зададе облак с град, те палят вощена свещ на къщния праг и викат: „Германе, Германе! Пренеси го (облака) в пусти гори, дека ветли не пеят, дека свинки не квичат и дека колаци се не месят!"

Освен празнуването в чест на Герман градушкаря тоя ден се извършва друг един обред пак в чест на същия Герман. Тоя обред или обреден обичай е известен под названието *Герман*. Той се състои в това, че момите правят *Герман* — кукла или идол от кал, прилична на човек, и над него извършват всички ония обреди и обичаи, каквито се вършат над умрял човек.

Тоя обреден обичай се прави на тоя ден обикновено всяка година, и то с цел, щото тоя Герман да запази селото и полето от градушка.

Същият обреден обичай се прави и в друг случай, но само когато е суша, т. е когато през лятото няма дъжд и се застрашават сеитбите и плодородието. Тоя последният обред е свързан с обичая, наречен *пеперуда*, който се върши пак във време на бездъждие.

Понеже тоя Герман сега на тоя ден и онзи във време на бездъждие са досущ еднакви, също и песните са еднакви, то за да избегнем едно излишно повторение, ние ще изложим тоя обреден обичай тамо при Герман за дъжд.

в) Св. равноапостоли Константин и Елена, 21 май

Църковният празник е Св. цар Константин и майка му царица Елена.

Народен празник е *Св. Константин и Елена*. Празнува се обикновено без никакви обреди и обичаи.

В Южна България обаче, в Бургаско в някои села, преселени из Лозенградско, срещнах обичая, наречен *нестинари* — едно рядко явление, чуждо на нашите вярвания и обичаи.

Нестинари. Тоя обичай или обред не съществува никъде в българските земи, а само в Кърклисийско (Лозенградско), и то само в някои села, и в тия села нестинарството е наследство само на известни семейства.

Прочее тук ние имаме среща не с един народен обред, а с едно чуждо вярване, пренесено и запазено от няколко семейства, чужди на нашата народност, но отпосле натурализирани. Така поне аз мисля. И това мое заключение аз основавам на сведенията, които събрах от селата в Бургаско, съпределни с лозенградските села, па и от самите жители на селата: Стефаново, Маджура, Блаца, Резово, Мързево, Ургари и Пиргоило, в които сега има преселени в Бургаско. Те ми казаха така: „Това не е българско, а чуждо и нестинари са само десетина семейства."

Ето как ми се описа тоя обред или обичай.

Главният нестинар е по наследство, както по наследство е и нестинарството. Той се не избира, а назначава от главния нестинар или при дълбока старост, или при смъртното легло. Той е или синът, или дъщерята (ако няма син) на стария нестинар и се назначава пред всички събрани нестинари. Той става един вид приемник на тая духовна сила, която витае в главния нестинар и която той предава на наследника си.

Само главният нестинар може да предава на другите нестинари силата и вдъхновението. Неговата къща е свята, защото в дома му има един вид параклис, украсен с икони: св. Богородица с Исуса на ръце, Исус Христос, св. Предтеча, но иконата на св. цар Константин и царица Елена ще бъде на първо място и най-голяма. Пред нея има светилник железен. На 21 май тя се окичва с венци от живи цветя. Има още и други икони, които нестинарите купуват и донасят.

Когато настъпи 1 май, т. е. *Костадиновският месец*, както се нарича тоя месец в тоя край, всичките нестинари ще отидат на гости у главния нестинар; всеки носи стъкло с ракия, бъклица вино, млин (баница), печена кокошка и други някои редки за ядене неща. Главният нестинар тоже се готви, за да посрещне скъпите си гости.

Домашните са омесили квасници и на огнището кипят няколко големи грънци или котли с гозби: зеле със солена сланина, сланина с булгур и др.

Нестинарите идват и главният нестинар ги посреща с приветствие: „Добре дошли!" Те му целуват ръка и подават принесеното. Гозбите се слагат на постлания дълъг шарен месал вред шроката стая, а баниците се отнасят край огнището.

Като пристигнат всички, главният нестинар става, а с него стават всички и отиват в параклиса, дето вече е приготвена кадил-

ницата с темян. Тук сега свещеникът е той — главният нестинар, бил мъж или жена. Той прекадва иконите и присъствуващите нестинари, от които всеки държи в ръката си запалена вощена свещ, донесена от дома. След прекадването главният нестинар застава и всичките поред пристъпват и му целуват ръка, като пази ред — да се пристъпва по възраст: най-старите най-първо, а след тях идат по-младите.

С това вече силата духовна, вдъхновението от св. Константин е предадена на всички и те вече стават нестинари.

После тоя обред главният нестинар тръгва, а след него тръгват и другите и дохаждат в стаята, дето вече всичко е приготвено за обяд. Сяда начело главният нестинар, а от двете му страни сядат другите, но пак поред. Като се почерпят по една ракия, обядът начиня. През време на обяда разговорът се води, като коя *аязма* ще бъде сборното място, та тамо да отидат да почистят.

После обяда нестинарите си отиват, изпратени от главния нестинар по същия начин.

На 21 май всичките нестинари са събрани при главния нестинар, отиват в черква, присъствуват на св. служба, а после отпуск всички се упътват с лития към отреденото място при аязмата за гуляй. Най-младият нестинар носи иконата на св. Константин, окичена с венец, а друг от нестинарите ще носи нестинарския тъпан, който през цялата година е държан в черквата до иконата на св. Константин. Тоя нестинарски тъпан е стар; той се предава от поколение на поколение и се нарича *светият тъпан*. Тук с попа ведно начело на процесията върви и главният нестинар.

Като стигнат на отреденото място, там вече има заклани овни, шилета, па понякога и волове сготвени. Свещеникът ще свети вода и ще поръси всичките, а след туй ще се яде, пие, свири, играе — обикновена църковна и мирска веселба, смесени една с друга. Това се казва курбан за селото, за сънора на няколкото села, съседни едни до други.

После това се тръгва към селото. Като стигнат в село все по същия ред, спират на мегдана, дето още от по-рано са докарани и натрупани 40—50 кола дърва и дето ония дърва са накладени на голям огън. Тия дърва в това време са станали вече на ясни въглища, защото нарочно отредени хора с дълги пръстове постоянно разравят огъня, за да гори.

Тук около огъня се прави хоро и играят всички. Най-после засвирва нестинарската свирня. При тая мелодия хорото се прекъсва, защото, който е нестинар, получава сила и вдъхновение; тоя се пуска от хорото и почне да прави движения необикновени. Сега всички бягат от хорото и гледат да заемат място около огъня. Свирката свири и тъпанът бухти, и нестинарите играят. Те са вън от себе си; израженията на лицата им показват, че са в едно изстъпление. Те навлизат един по един в живия жар

и после излизат и газят приготвената край огъня кал. Това става не едновременно, а поред, кого кога хване изстъплението.

В огъня нестинарят, кога играе, откриват му се дверите на бъдещето и той дава знак, та свирката и тъпанът млъкват и тогава той предсказва какво има да става. Той предсказва и на частни лица, и на цялото село.

След това отиват в черква, та полагат иконата и тъпана на мястото им, завеждат главния нестинар в дома му и с това се свършва тоя обред. На другия и на третия ден — само се гуляе.

„И за чудо — свършват баба Стоя от с. Русокастро и баба Дона от с. Карабунар — предсказаното излиза вярно, а краката на нестинарите здрави. Божа работа." (В Цариград един шех (дервишин) персиец ми разказа, че такъв обичай имало и в Персия в някои краища. Доколко е вярно, не зная. Вероятното е, че тук имаме среща с едно вярване на огнепоклонците. Това се утвърждава и от нестинарския тъпан, какъвто има и при споменатите персийски огнепоклонници.)[66]

г) Спасовден, Св. Спас

Тоя ден се празнува като голям черковен празник [Възнесение Господне.] Има сборове по селата, а и на много църкви е храмовият празник.

Народът независимо от черквата празнува тоя ден в чест на св. Спас, като го придружава с обреда ходене на росен, с ходене из полето за дъжд (ако не е валяло отскоро) и със спасовско хоро.

Ходене на росен или *раксосан*. Росенът е диво полско цвете, лековито (лат. Dictamnus albus L.). Расте по ливадите, но всякъде го няма; само в известни места никне. То е високо около един аршин, листата му са копиеобразни, както на *лиляка* (акацията); цветът му е червеникав и се вижда отдалече. Има хубава миризма.

Според народното вярване росенът е мило цвете на русалките и те се китят с него; оттамо е и името му: *росен*, *русалче* (с. Летница, Ловчанско), *русанлийче* (с. Коевци, Севлиевско), *росник* (с. Клисура).

В Сряда преполовения, която се казва *Русалска сряда* в народа, според вярването русалките се стягат на път, заради това и жените не предат, не тъкат, не шият и тям подобни занятия не пипат за здраве.

На Спасовден русалките са вече дошли и се стягат за своя празник *Русалската неделя*, когато ще сеят своята роса над нивите,

[66] [И тук опитът на автора за научно тълкуване е доста повърхностен и неаргументиран. Нестинарските обичаи и игри са особено пълно осветлени от Р. Ангелова, Игра по огън, С., 1955, 231 с., и в обширната студия на М. Арнаудов, Нестинари в Тракия. Студии. . . ., т. I, второ изд., С., 1971, с. 15—161. (Вж. посочената там литература.)]

та после ще си отидат. Те идват и на Спасовден изливат роса над нивите и сеитбите да ловят хляб. От туй тяхно изливане роса зависи дали ще има голямо плодородие или глад. Ето защо народното вярване ги посреща с цяло седмично празненство в тяхна чест.

Но преди да пристъпят към своята много важна и много тържествена работа, те се пременят и накитват като за предстоящо празненство. И има ли по-тържествен момент от тоя, когато се роси и сее благодатното семе над класилите вече и цъфнали стръкове житни и им се дава плод да родят изобилно количество благодатни зрънца?

Цветето, с което се китят, е росенът. Те берат росените цветове през нощта срещу Спасовден в потайно време. Ето защо до тая нощ, разказва народното вярване, цветовете на росена стоят, а на утрето на Спасовден росенът е без цветове, *кръновършени* (отгоре откъснати) са всичките росенови цветове. Откъснали са ги русалките.

В тоя момент, когато берат росеновите цветове и се китят, русалките са весели, радостни, празнуещи. Затова те са и милостиви. Те идат отдалече, знаят всички билки и могат да лекуват всякакви болести. Тая вяра създава обреда да се ходи на росен. Ходят на росен само болни, и то такива болни, които боледуват от незнайна болест или пък са се разболели миналата година през Русалската неделя. Ходят следователно такива, които линеят, чернеят, отпадат и няма за тяхната болест цяр, не помагат ни баяния, ни поливания, ни запойвания.

Болният, ако е мъж, ще хване чужда жена за посестрима и тя ще го води; ако ли е жена, ще хване чужд мъж за побратим и той ще я води. Свой човек не бива.

От къщата на болния ще се приготвят следните неща: нова зелена глинена паница, нов зелен *кърчаг* (стомана, бардук), нов пешкир, хубава нашарена пита хляб, *бъклица* с вино, *пинта* с ракия, печена кокошка и друг пешкир или риза, или чорапи, които ще бъдат оставени на полето като дар на русалките.

Хлябът е *шарена пита*; тя се меси още през деня и се пече с най-голямо внимание да няма никак прегорено; обикновено се пече в чирепня под връшняк. Огрибка на такава пита не бива да засегне.

Шарките на тая шарена пита не са установени; те зависят от умението и произволението на домакинката. Тия шарки се отличават от шарките на другите обредни хлябове: те приличат повече на шарките, с които се шарят *богородичните пити*, т. е. на кръщене, при раждането. С такива шарки се шари и пшеницата, която се принася като коливо.

Шарките се правят с цев, с напръсци, с лъжица, с вртено, с огрибка и др., но никак не с тестеви пръчки, както е при другите обредни хлябове.

В с. Стубел, Кутловско, баба Пена Ристова, 24 май 1887 г., ми меси и шари питите с посочените шарки в рис. № 390, 391, 392.

Питата в рис. № 390 е шарена с половинката от цевта.

Питата в рис. № 391 е шарена с напрусни, вади се тестото.

Питата в рис. № 392 е шарена с две вртена, вади се тестото.

„Но, каза тя, аз съм шарила така, а има други, та ги шарят другояче, кой каквото иска."

В с. Раковица, Кулско, баба Стана Първанова, 17 май 1889 г., ми меси питата, посочена в рис. № 393. Тя е шарена с огрибката и с по-тънка цев.

През 1895 г., като правех обиколката си на 11 май, тъкмо на Спасовден, сутринта много рано тръгнах от с. Брусен, Тетевенско, и минах през землището Скрипов зеб. Поляната беше пуста, само че тук-там се белееха пешкири, чорапи, ризи и др. Когато се отбих от пътеката, която водеше през гъстата гора, да видя що е това, забелязах, че при пешкира, ризите или чорапите имаше сложена пита, кокошка, бъклица с вино и пинта с ракия.

Разбрах, че тук е „Росенова ливада", възпята в песните и която е служила през нощта за лечебно място. Имаше такива предложения на четири места, значи тук през нощта са се лекували четирима болници. Додето наблюдавах шарките на питите, които за мен бяха интересни и важни, ето че откъм горичката изпъкнаха двама овчари и тичешком дойдоха до туй място и лакомо почнаха да събират както пешкирите, ризите и чорапите, тъй и питите, кокошките, бъклиците и пинтите.

„Тука бяха нощеска болни от наше село, Брусен" — ми каза един от овчарите. Те прибраха всичко и седнаха под една липа и почнаха да ядат. Приканиха и мене и аз не отказах. Искаха да ми дадат един пешкир, но аз им го отстъпих, само че вместо него зех една кокошка за из пътя и една бъклица с вино.

Питите бяха четири и имаха шарките, каквито са представени в рис. № 394, 395, 396 и 397.

Питата в рис. № 394 беше нашарена с огрибка, това са кръстовци.

Питата в рис. № 395 бе шарена с цев.

Питата в рис. № 396 бе шарена тоже с цев.

Питата в рис. № 397 е също шарена с цев.

По-късно в 1904 г. баба Вутя в с. Лопян ми меси същите пити, като каза и тя, че всеки може да шари тия пити, както си ще. Тя ми шари пита с шарка, каквато се вижда в рис. № 398.

В 1899 г., 27 май, баба Вълкана ми меси пита с шарки, каквито се виждат в рис. № 399. Тя шари питата с дръжката на лъжицата. Тая бабичка утвърди същото, че тия *росенски пити* се шарят различно.

В 1912 г. бях в с. Дели Юсуфкуюсу, Добричко; то е чисто

българско село от 200 къщи, Баба Неда Станева ми разказа, че в Ямалака в Гергьовия чаир до корията, наречена Росенова коринка, има росен и тамо всяка година ходят болни да се лекуват на Спасовден. На туй място се проявили три кладенчета от само себе си, които са лековити. Спасовден току-що беше минал и тя била посестрима на един болник от селото й. Носила пита, която тя ми меси с шарки, каквито се виждат в рис. № 397, които са правени с цев. Но тя ми същото утвърди, че всяка може да шари, както ще.

Баба Добра, с. Твърдица, в 1898 г. ми меси пита, посочена в рис. № 400. Тук шарките са правени с върха на огрибката.

В с. Марашки Тръстеник, Плевенско, месят три хляба: *боговица*, *параклис* и *кръсташ*. Боговицата болният носи на росен, а другите се чупят, когато болникът се върне от росен.

Вечерта късно болните със своите побратими или посестрими, натоварени на кола, тръгват, защото, както се каза, росенът не расте навсякъде, а само в някои местности, та често пъти от едно село трябва да се мине през землището на две, па и три села.

Като стигнат на мястото не по-късно от голяма вечеря, болният ще се облече в по-дебелшки дрехи и ще се покрие с бяло чисто платно (гр. Тетевене и Тетевенско) и ще легне под един стрък. До него побратимът или посестримата ще простре пешкира, ще напълни паничката с вода, ще я тури под самия росен до главата; до паничката ще сложи и бардук; ще сложи малко по-настрана питата, до нея кокошката, бъклицата и пинтата, а до паничката — отреденият дар за русалките. Като свърши това, ще се отстрани при колата и ще стои буден, докато мине потайно време, додето пропеят първи петли. Настанало е потайно време и русалките вече идат; това се познава от *полибването* (подухването) на тих ветрец, наречен *полибник*, който е другар на самовилите и русалките и който сега като техен другар предхожда ги. Настъпва тайно. Стръковете се люлеят тихичко; ако е месечина, каквото обикновено става срещу Спасовден, будният побратим или посестрима виждат как цветовете на росена падат, като че ги някой кръновръши (кръши) и стръковете остаят без цвят.

„Видях с очите си — разказва баба Вълкана от с. Литаково, която още като мома е ходила на росен като посестрима на един свой комшия — момък — как цветът на росена, под който лежеше Никола, го откъсна някой и стръкът остана без цвят, така се откъснаха и на другите стръкове."

Тамо наблизо в някоя овчарска кошара или пък село петлите кукуригат и обаждат, че потайно време е минало. Тогава побратимът или посестримата слага главата си и задремва малко. Втори петли пеят и после малко ето че на изток се показва първата бледнина — знак, че зорницата излиза.

Побратимът или посестримата отива при болния, събужда го и първата грижа е да види какво има у паничката: има ли цветец

или не. Ако има цветец — това е знак, че русалките са благоволили да пратят на болния изцерение. Няма ли нищо — значи, че болният и тази година ще боледува или пък ще се избави от болките, като умре.

Болните сръбват от водата в паничката, другата се излива в бардука, стават, качват се на колата и тръгват със сметка да влезнат в селото рано, за да ги не види никой, защото ако ги види някой — нямало лек.

От водата ще пие на гладно сърце всяка сутрин до 40 дни, а ще се и къпе у вода, в която са сипали малко от бардука. Ще има откъснати и няколко стръка росен, които се дават на болния, а служат изобщо и за цяр.

Всичко друго е оставено на полето. Овчарите, които са обикновено неприкосновени за самовилите и другите дихания, защото те ходят, та пасат стадото и в потайно време — те са, които могат да земат оставеното, както и правят.

Тая нощ овчарите, които знаят де има росен, упътват стадото си към тая местност с надежда, че ще намерят богат обяд — както и става всякога. И за пътниците е свободно да земат, което е оставено на полето при росена.

* * *

В това изложение съм предал общата картина, ако мога така да я нарека, на обреда *росен* или *раксосан*, както го казват в с. Семисче, Хасковско. Има обаче отделни сенки на тая картина, които аз тука предавам, за да попълня тая обща картина.

Така:

В с. Клисура срещу тоя ден ходят на росен на върха, наречен Богдан. „Да отида на росен», значи да отиде болният тая нощ на Богдан. „Тя е била някога — разказва баба Тота Яръмката — гъста галилейска гора. Тамо, който е отивал тая нощ, оздравявал; тамо имало и вода, с която, като се миели болните, оздравявали. Има поляна и само тамо расте тревата росен."

В с. Твърдица, разказват баба Мария и баба Добра, ходят на росен болните. Росенът има листе като върба и цъфти червено-синкав цвят. На Спасовден цветецът му отгоре е прекъснат; прекъсвали го самодиви, които се казват *русалки*.

В с. Медвен баба Джеда Милкова и баба Бойка Пенчева Баснатарка разказват: „Ходят на росен горе в гората на една поляна. До тоя ден цветът стои; през нощта цветът е откъснат. Питата, която носи болният в чест на русалките, на сутрината ще гледат: ако е разчупена — болният умирал; ако ли е здрава — болният изцерявал."

На росен носят вода, у която търят от тревата росен и после от тая вода пие болният до 40 дни.

В Панагюрище баба Марина Добрева Перфанова, по мъж Пенчовица Нейкова, баба Дада Генчева Гимиджийска и баба Рада Иваница Толева разказват: „В нашето землище нямаме росен, та болните ходят отвъд Ерелия. Тамо дирят един стрък и на него връзват червен конец с пара, а под стръка турят чаша с вода и *медена турта*, т. е. пита шарена и помазана с мед. Ако ще оздравее, то в чашата ще падне зелен листец от росена; ако ли няма да оздравее — ще падне суха шумица или сламчица; ако ли пък ще умре — тогава в чашата няма да има нищо. Тоя зелен листец болният зима и го носи със себе си. Туртата, чашата и друго оставят там на мястото."

В с. Лопян баба Вутя разказва: „Ходят на росен в местността Осмите долове. Раздяват цедилото, та простират дрехата си на три места, т. е. под три стръка, дано падне нещо за в чашата. Туй, което падне на дрехата, стрива се и се изпива, макар и буболечка да бъде."

В с. Шипка ходят на росен в местността, наречена Голямото село.

В с. Брусен, разказва баба Петровица, ходят на росен в местността Скрипов зеб. Росенът е без цвят и с цвят. Мъжкият росен е без цвят. Болният, ако е мъж, туря паничката си под мъжкия стрък; ако ли е жена - под женския стрък.

В Тетевене, разказва баба Велика Дочовица, болният се намятва с бяло платно. На сутрината гледат какво е паднало на платното, това дават на болния да го изпие във водата. „Па каквото и да било, макар и буболечка, и друго; вярва се, че това е оставено на болния от *живи и здрави* (т. е. русалките)."

В с. Бъзовец (преселени българи от Румъния) баба Камена Петрова Найденова разказва: „Ходят па росен болните от *дълги и лоши* (самодивски) болести. Трябва да се ходи три години наред. Първата година отнеса болният една чаша и една парица и ще легне под един стрък; втората година ще отнесе две чаши и две парици и ще легне под два стръка; третата година болният ще отнесе три чаши и три парици и ще легне, дето има три стръка братя. Когато отиде на мястото, болният ще простре пешкир и на пешкира ще тури чашата с вода (тука чашата е кратунка), а на самия стрък ще окачи парицата (парицата е сребрена). Ще легне при росена, а побратимът или посестримата му ще седи по-далече от него и няма да заспива цяла нощ. Кой болник ще има лек, томува в паницата или в чашата — кратунката, ще падне или листец, или цветец, или буболечица."

Тоя обред или обичай ходене на росен с цел да се проси помощ от русалките е съществувал в народа ни от незапомнени времена. Така в нашите древни номоканони срещаме анатеми от страна на църквата ни и църковните ни отци срещу „хож денїа по русали-

ахъ", което означава ходене по магии, врачки, баячки, но още и на росен.[67]

Молба за дъжд. Тоя ден, понеже спасовският дъжд е скъп, както и гергьовският — всяка капка носи и жълтица, — в древно време е имало обичай, та момите и момците са ходили вън от селото през нивите и ливадите, та са молили св. Спаса да даде дъжд. Това е била една процесия, в която черквата не е зимала никакво участие. Из пътя момите две по две, които са били добри песнопойки, са пеели песни, посветени на св. Спас.

Баба Вълкана от с. Литаково, Орханийско, ми изпя и продиктува следната песен на една тиха и бавна мелодия, много подобна на хороводна:

Светй Спас си коня кове,
Сребро плочи, злато клинци
И се стяга да обиди,
Да обиди зелен синор.
Сърдит беше, весел стана:
Есеници изкласили,
Пролетници вртенили,
Ливадите кон не гази,
Я лозята изресили,
Овчарите по бачии,
Сичко поле песен пее.
Свети Спас се развесели,
Та си бръкна в свилни скути,
Та извади леви ключи
И отключи небо, земля.
Поросила ситна роса,
Наросила зелен синор.
Свети Спасе, тебе молим,
Дай ни дъждец и росица,
Да се роди жито, просо,
Да нахраним сиромаси,
Сиромаси и сираци.

Из сборника ми.

Спасовско хоро. Тоя ден са правили хоро без свирки, а са играли по мелодията на песни, пеяни от моми. Тия песни са спасовски хороводни песни, каквито са и великденските, и гергьовските хороводни песни. Съдържанието им е различно. Аз съм записал няколко и тук излагам две.

Първата. Трима братя отишли в Стара планина (Хаин връх) и там заварили три девойки, три русалки. Те са налетели на тях и те побегнали, но най-малкият брат убил най-старата с измама, а другите отстъпили. (Вариант Шапк., № 6.)

Втората. Досущ подобна на песента в СбНУ, III, 37: Магда бездетка дала на бога градиво да доизкара започнатия манастир, а той й дарувал мъжко дете. (Баба Мария, с. Пашакьой.)

Русалски месец, Еньовски месец, юни

а) Русалска неделя, Русаля

Русалките са променени и накитени за своята света и тържествена делателност. На Спасовден начинят

[67] Покойният Славейков споминя за туй ходене на росен в „Читалище", 1871 г., м. май, кн. 16, стр. 503—507.

да сеят семе над нивите и класовете, отворени и засмени, ги посрещат и гълтат тяхното семе. Те — нивите, тия дни сияят, защото са в брачно положение, празнуват брачно тържество.

Това трае от четвъртък до неделя — Св. Троица, когато св. Дух слезнал над апостолите и ги приготвил да отидат по целия свят да сеят семките на Христовото учение, а русалките тоя ден са свършили своята сеитба. В понеделник — празник в чест на св. Духа, начиня се празникът на русалките — и тоя празник трае цяла седмица, наречена *Русалска неделя*, *Русаля*. Русалките какви са същества, аз изложих по-горе, в отдела за вярванията (стр. 279).

През тая седмица къщите са постлани с пелин и всяка мома, жена и дете, па и момци обезателно трябва да носят пелин.

Пелинът запазва от русалките, които в празнуването си са като пияни и правят пакост всякому, когото намерят заспал през деня или го заварят, че работи. Заради това през тая седмица никой не спи дене, нито пък някой смее да работи. Ако някой тръгне за нещо да излезне из селото, да отиде в гората или по полето — особно момите, булките, по-младите жени, които още не са се отродили, — трябва самичък да не ходи, но да пътува всякога с другар. Ако пътува самичък и го срещнат русалките, *ударват* го и той се разболява.

Някога не са работили през цялата седмица; сега не работят само понеделник, сряда и петък; във вторник, четвъртък и събота работят, но до пладне, т. е. до обяд, а след обяд правят хоро.

В с. Твърдица според баба Добра и баба Мария никой не смее да работи през цялата седмица, защото непременно се разболявал от *лошата — русалската — болест*.

В с. Лесидрен —разказват баба Съба Бойчева, по мъж Кочо Недкова, и баба Мария Цанкова — през тая неделя някога работила баба Печовица в сряда, но още до вечерта станала *чалдисана*, т. е. изгубила си ума, полудяла и така луда останала три години, додето умряла. Водили я по църкви и манастири, по русалци и врачки — нищо не помогнало. На росен я водили — все пак не помогнало: „Ударили я силно, били са много разсърдени“—свърши баба Мария.

В с. Медвен празнуват само понеделник, сряда и петък. „Ако отиде някой да кърши лозето си, няма да остане никаква реса — цялото лозе ще се изреси, ще падне *ресата*, т. е. цветът, защото русалките си го зимат“ — казва баба Джеда Милкова.

Ако работел някой в полето, налитал на лоша болест.

В с. Кипилово разказва баба Руса Славова: „Не работят само в понеделник, сряда и петък; не работят от *налет* — налитат на лошо.“

В с. Клисура разказват баба Тота Яръмката и баба Бена Петрова: „Не работят през тая неделя от лошата — русалската — болест.

Който работел, налитал на тая болест и можел да се излекува само ако отиде на росен или от русалиите."

В с. Литаково разказват баба Тодора п. Христова и баба Вълкана Пеювица: „Празнуват цяла неделя от русалките, които ударват, който работи, и му донасят лоша болест."

В с. Шипка разказват баба Дона Узун-Николова и баба Цана Пеньовица: „Празнуват цяла неделя от *налят*, т. е. лошата русалска болест, от която човек се много мъчел, скитал по шумата и лягвал на едно място и най-накрай, ако налятът бил силен, умирал."

В с. Колибите, Троянско, според баба Пена Мичева Платнишка празнуват цяла седмица от лошата болест.

В с. Топлеш не работели само понеделник, сряда и петък.

В Тетевене не работят цялата седмица: не ходят сами и не спят сами, но ходят все по две, та се пазят. Лепят се с *лепка* трева, от която русалките бягали.

В с. Риш баба Жека Банова, баба Муша Желева и баба Пена Димитрица казват: „Младите булки не работят през цялата неделя от лошата болест. Другите не работят само в понеделник, сряда и петък."

В с. Мокреш, Ломско, Първан Младенов тръгнал в петък през тая неделя за в полето; хората му казали: „Не е ли те страх от русалките, бе Първане?" „Мене от жени не ме е страх" — отговорил и заминал. Вечерта дошли у дома му други хора пътници от друго село, които минавали покрай нивата на Първана, и казали на домашните да отидат да докарат Първана, че не може да мръдне. Докарали го, лежал нещо три месеца и като отникъде лек не можало да се намери, най-накрай умрял.

* * *

Това са отделните обичаи и схващания на празненствата през тая седмица.

Картината обаче ще бъде непълна, ако не прибавим и обреда, наречен *русалци*.

Русалиите са мъже, нарочно приготвени за това; те ходят през тая седмица по селата на чети със свои свирци и играят русалски игри.

Те ходят не напразно. Тамо, дето са минали те, нивите ще цъфнат и завържат добър хляб; лозята ще изресят и ще вържат богата рожба, а също така и другите дървета плодовити — защото русалките са доволни. Тамо, дето те минат и дето играят, в село, а особно в къща, никой няма да се разболее от русалската болест; разболее ли се някой, то русалиите го излекуват веднага и сигурно — защото те са русалски хора.

Ето защо навсъкъде са ги посрещали с радост и навсякъде са

ги приемали и във всяка къща са ги викали да играят.

В Западна България русалците наричат *калчшари*. За тяхното устройство, игри и свирни и други подробности е писано в Ж стар., I, 163—175.

Тук излагам тия обичаи по-подробно, защото при обиколките си снабдих се с нови сведения.

При русалците важна роля играят: главатарят на русалците; русалците и облеклото им, числото им; тоягата, която носят, знамето; свирецът; заклинанията; игрите; гърнето с билките и паницата с чеснов лук; лекуването на болните.

Главатарят в Западна България носи името *ватафин*. Тая длъжност и туй звание той заема по наследство: от баща на син, от деда на внук, правнук и т. н. по права низходяща линия, като се пази всякога първородство. Бащата ще завещае и остави в наследство главатарството само на първия, най-стария си син; другите синове не могат да бъдат главатари. Ако първият син умре неженен, тогава главатарството минава на втория син, обаче туй главатарство трябва да му се предаде или от баща му, или ако той е умрял, от брата му. Предаването на главатарството става, ако бащата е вече остарял и не може да ходи на русалци, т. е. да предвожда русалците и да играе, защото тамо се изисква пъргавина.

Главатарството се предава и минава само по права мъжка низходяща линия: по женска линия не се предава—жена главатар на русалците не може да бъде, нито пък русалия.

Ватафинът притежава някаква чародейска вълшебна сила, която сила той може да предаде на своя наследник, а през Русалската неделя я предава и на другите русалци.

Само той може да бере самовилските и чародейни бурени и билки; само той знае каква тайна и чаройдена сила имат тия билки; само той знае ония заклинания и заричания, които трябва да бъдат произнесени над билките, над знамето, над самите русалци, над водата в гърнето и пр., със силата на които заклинания билките добиват чародейна сила, знамето става чародейно, водата става чародейна и лековита; пред тия заклинания се смирявали и самите самовили и русалки; пред тия заклинания и заричания (клетви и заплашвания) отстъпват и самите лоши духове, на тях се покоряват всички невидими сили и се рушат всичките чародейства и магии на магьосниците и вещиците.

Само ватафинът има право да избира русалците (калушарите) и само той може да ги *оглашава* и посвещава в званието русалско.

Само ватафинът може да осветява знамето, да ръководи игрите, да дава на водата чародейна сила, да лекува и дига болните.

С една дума, той е пълнейшият главатар — господар — духовен през цялата Русалска неделя, додето траят русалските игри, и всички трябва да му се покоряват сляпо, без никакво възражение.

Без ватафин русалски игри не могат да бъдат, защото само

той може да се сношава със самовилите и русалките през Русалската неделя и само нему се подчиняват другите невидими сили и чародейства. Той се уважава и през друго време през годината, но през Русалската неделя той става свят и свръхестествен за русалците.

Русалците-калушари. В Западна България русалците носят название *калушари*: „Ходят калушари", а в другите места те се наричат *русалци*. В Плевенско, Ловчанско, Свищовско, Орханийско, и с. Твърдица, дето някога са ходили русалци през Русалската неделя, те са носили название *русалци*.

Ето защо и аз задържах името русалци, което е българско, произходящо от народните суеверни същества русалките.[68]

Русалците са обикновени хора, които стават русалци само чрез посветяване в туй звание и длъжност. Русалец или калушар може да бъде всеки, който, като се подвъргне на изпит, покаже следните качества: а) да бъде пъргав, лек и да може да скача; б) да е вещ играч; в) да не е блудник, хайдук, пияница, палич и изедник — да минава и да е известен за добър и честен селянин; г) да се подлава на внушение; д) да може да пази тайна и да бъде издръжлив и да търпи лишения и е) да им здраво телосложение, да е здрав, да не страда от някаква болест.

Тоя изпит и преглед извършва лично самичък главатарят, а сведенията, нужни, за да се познаят някои качества, се събират от другите русалци или от главатаря чрез селяните, които познават желаещото лице и които заслужават всяко доверие. Тоя изпит, туй преглеждане и събиране нужните сведения траят цели недели.

Когато вече всичките сведения са събрани и ватафинът намери желаещия за достоен, той го повиква и му поръчва да пости едно определено време. Някога новият русалец трябвало е да пости цяла неделя, а сега постят три дни — това зависи от ватафина. Като се минат отредените дни за пост, новият дохажда в дома на ватафина, дето в присъствието на няколко стари русалци той бива поръсван с вода, над която предварително ватафинът е изрекъл заклинания и в която има някои чародейни билки. Той е вече оглашен.

За да бъде посветен, на оглашения се дава като наставник някой от по-старите русалци, който му става като духовен отец, наставлява го, открива му постепенно длъжностите на един русалец, а главно обучава го в русалските игри. Когато вече е изпитан от всяка страна и когато е приготвен добре, главатарят прис-

[68] [В кн. I от Жива старина Д. Маринов навсякъде сочи названията „калушари" и „русалии", а тук приема новото „русалци", което според него е широко разпространено. По този повод М. Арнаудов напълно основателно възразява: „Познато навсякъде, както можах да проверя с разпитване, е само русалии; съществителното „русалци" изглежда да е плод на патриотически спекулации, повлияни от желанието на етнографа да се докаже съществуването у народа на нещо самобитно." (Вж. Кукери и русалии. . . , с. 150.)]

тъпва към посвещаване да го въведе в кръга на русалците. Най-напред иде полагане на клетва от оглашения. Тая клетва той полага пред знамето и русалийската тояга. Клетвата според дядо Марин Станов от с. Калугер махала, Ломско, се състои в тия обещания и заклинания:

„У къщата ми огнище да не гори, комин да не пуши; змии и гущери гнезда да вият в нея; кукумевки и *буляци* (бухали) да живеят и мътят; жена да ми не трае, люлка да не видя; дете да ми не заплаче; в гумното овца да не блее, вол и крава да не мукат, кон и кобила да не цвилят; куче да не лае, петел да не пее; тръне и бурене да расте, пусто и пометено да бъде. Аз самичък с очи да не видя, с уши да не чуя, с език да не говоря, с крака да не ходя, с ръце да не ловя; от нищо наситка да нямам; дето стъпна, да съхне, що похвана, да гори — пред мене чуми, зад мене холера; земя кости да ми не приеме."

Тая клетва освен дядо Марин от с. Калугер махала ми показаха и допълниха и дядо Георги от с. Брусен, дядо Никола бабин Предин, с. Орсоя.

Тоя последният, дядо Никола, прибави в нея и тия думи: „Из кости змии и гущери да лазят, в перчина ми гнездо да вият, да се влача по дупе и да ям под себе си."

Като издума тая клетва, той целува знамето и тоягата; след това главатарят го поръсва с приготвената вода и вече оглашеният е русалец или калушарин. Клетвата, както се вижда, е сбор от всичките народни клетви, с които народът кълне лошите и върлите злодейци и пакостници.

След поръсването новият русалец ще целува ръка на главатаря и ще поеме от него русалската тояга.

О б л е к л о т о. Русалците, т. е калушарите, когато тръгват да играят през Русалската неделя, облеклото им е същото селско, както всеки ден. Те не носят нито маски, нито променяват облеклото. Само на капата имат венец с китка, увит от същите самодивски или чародейни билки, които излагам по-долу и които са известни като лековити или отровни билки и които носят общо название *самодивски билки* или *бурени*. На краката си имат опинци с железни шпори и други дрънкалки, а по вървите на цървулите има малки звънчета или *гъгровци*, наречени топчета, та когато ходят или играят, дрънкат силно и правят шум.

Ч и с л о т о н а р у с а л ц и т е. Числото играе тоже важна роля. Русалците никога не бива да бъдат чифт, всякога тек; така те могат да бъдат: 3, 5, 7, 11, 13 и пр. Най-обикновеното число обаче е седем. Понякога, когато стане нужда да бъдат разделени на групи, може да ходят и трима. Но те не представляват същински русалци и не могат да лекуват; защото тям липсва ватафинът, който ходи всякога с русалци от седем нагоре. Тия русалци само играят по

къщите за берекет. Това става, когато русалците са повече и са в някое по-голямо село, та трябва да играят в повече къщи.

Тоягата русалийска. Не зная дали ще сполуча в сравнението: тоягата за русалеца е също като епитрахилът за свещеника - без тоягата един калушарин не може да бъде такъв.

Тоягата се прави от явор, ясен или дрян — никога от леска. Тя е дълга около метър и нещо, най-много до метър и половина, а дебела около един или два сантиметра, т. е тояга здрава, яка, дебелшка, сигурно оръжие за всеки случай; на долния си край тя е заострена и подкована с желязо остро, та се забожда в земята, когато рече на нея да се подпре при играенето. Тя е шарена и накитена с различни дрънкалки, та когато калушаринът играе и я премята из ръцете си и прави с нея разни движения, тия дрънкалки правят шум и дрънкат.

Тоягата никой друг не може да приготвя освен ватафинът, т.е. главатарят. Казват дядо Марин и дядо Никола, че в горния край ватафинът провъртва дупка, в която гужда билки омагьосани и тая дупка запушва хубаво с клин, та едвам се познава. Така приготвена, тая тояга има вече магическа сила. Без нея калушаринът не може да играе, не може да лекува — не е калушарин. Тоягите на калушарите стоят у ватафина и се дават на калушарите само когато се приготвят да играят през Русалската неделя.

Казаха ми по-преди, че ги хвърлали в реката или закопавали, но това не е вярно — тоягите се прибират и съхраняват от ватафина. „И кой ще хвърли такава тояга, вече нашарена, обкована и окичена с разни дрънкулки" — забележиха дядо Никола и дядо Георги. Значи или дядо Марин не е ми казал правото, или аз не съм можал да го разбера. При второто ми виждане с него той утвърди, че тоягите не са хвърлали. С това изправям погрешното писано за тоягата в Ж. стар., I, 167 и 174, дето съм казал, че тия тояги се счулват и хвърлат в реката или закопват в земята, а също и пръстът на знамето. Всеки калушарин си има своя тояга, с която той играе, додето ходи калушарин, т. е. по 20—30 г. Когато остарее и престане да ходи по русалки, тая тояга се дава от ватафина или на сина му, ако такъв стане калушарин, или другому. Всеки обаче си познава своята тояга.

Знамето. Знамето е емблемата на силата на русалците; в него е всичката магическа сила, която може да омае, да омагьоса, да лекува или пък да блъсне и умори човека. Чего никой не смее да пипне; само ватафинът може да го лови и той го и носи през време на Русалската неделя. Знамето има такава магическа сила, щото и под сянката му не бива да се стои, защото и тя омайвала, омагьосвала: блъсвала го глава, който би се намерил под сянката.

Знамето е плат бял, тъкан у дома от лен. Около тоя плат, за да добие сила магическа, ватафинът извършва цял обред, ако знамето се прави ново. Такова ново знаме ще се приготвя всякога

през Русалската неделя в присъствието на всичките калушари.

Обредът или церемониите около новото знаме са следните.

Отреже плата, широк колкото е обикновено селското домашно платно (рядко ушиват две платна), а дълго около два лакътя и нещо повече, за да достига до изпод половината на пръта. Като се отреже платът, ватафинът го зима и ушива в четирите му краища чародейни билки. Сетне го поръсва с приготвената чародейна вода. Додето това ватафинът работи, калушарите под ръководството на най-стария играят русалската игра по звука на гайда или кавал, които свирят русалска мелодия.

Като се приготви знамето, иде ред до пръта. Той е по-дълъг и по-дебел от тоягите и бива от същото дърво: явор, ясен, дрян. Дървото е издялано, огладено и нашарено; туй дърво ватафинът стърква с магьосани билки, поръсва с чародейна вода и на него се заковава знамето (платът). На връх на пръта ватафинът връзва крепко китка, която се състои от билките: перуника, кумуника, чемерйка, вратйка, тинтява, пелин и росен: на китката се връзват и няколко глави чеснов лук.

И туй додето ватафинът работи, калушарите играят русалските игри.

Сега знамето е готово и ватафинът го изправя. При това изправяне всичките калушари ведно със свирец ще коленичат. Ватафинът ще закрепи пръта със знамето и пръв ще се поклони и целува знамето; после него същото сторват и калушарите, но те целуват само пръта.

И калушарските тояги се приготвят по същия ред и със същите церемонии. Знамето с пръта веднъж очародеяно, добива сила и става светиня за калушарите и за всички. Както се носи през Русалската неделя, то се скътва от ватафина за друга година. Както тоягите, тъй и знамето се пази за други години.

Когато дойде Русалската неделя, в неделя преди Св. Дух събират се калушарите в дома на ватафина и начинят да играят, додето ватафинът изнася знамето в двора. Като го изнесе, забожда пръта в своя двор и поред всички му се покланят и целуват пръта.

При знамето денонощно ще пазят поред калушарите със своите тояги. Това става през цялата седмица.

С в и р е ц и л и с в и р а ч. Свирецът играе тоже важна роля в русалците, защото без музика калушарите не могат да играят.

Някога свирци са били пак селяни, които са знаели много вещо да свирят с кавал. Кавалът е бил предпочителният инструмент; обаче когато кавалджиите — кавал-свирците, почнали да реднеят, прибягнало се до гайдата. По-късно и тя била заместена от турската *зурла*. Тогава вместо селяни за свирачи са зимали цигани. Зурлата е придружавана всякога с тъпана.

Ако има свирач на свирка, предпочитал се след кавала, а после гайдата и най-сетне зурлата.

За свирец се избира човек вещ свирец, който е прочут със своята вещина и който е научил вещо да свири самовилските мелодии, а особно русалската мелодия, наречена в Ломско *Флоричйка*.

Свирецът, един път избран за такъв, тоя остая за дълги години, защото и той става един вид русалец или калушарин.

Някой си Кючук Байрам, циганин от с. Вълчедръма, е бил свирец на калушарите цели 45 г. и при него ватафинът деда оставил на сина си, на внука си ватафството. Това обстоятелство беше го издигнало пред калушарите в Ломско много високо и всичките се отнасяха към него с голямо уважение и благоговение.

„Когато той засвиреше русалската песен Флоричиката, и камъните заиграваха“ — каза старият калушар дядо Опро.

И г р и т е. Игрите на русалците или *русалиите* са от два вида: едните игри се играят само за удоволствие, любопитство на зрителите или за берекет, а другите се играят около болни люде за изцеление, за здраве. Тия последните игри са обредни игри, чисто *русалски игри*.

Обикновените игри на русалците са най-фини ръченици, в най-разнообразни форми извивания, дето русалецът в една минута прави най-чести, ситни и многобройни стъпки и скачки. На тия игри окото се наслаждава на вещина в танци.

Другите русалски игри са пак ръченици с най-разнообразни извивания на краката, стъпките и с такива бързи скачки, щото едвам може човек да ги схване — чини се на човека, че калушаринът не стъпва, не допира земята. Те много приличат на ония седем вида ръченици, които са обредни при сватба и които се играят през брачната нощ, когато момъкът с булката са въведени в чертога.

Особно важна е играта Флоричика, която се играе при лекуването на болния в момента, когато русалците дохождат в изстъпление и падат в несвяст.

Мелодиите на всички тия танци са много игриви и пленителни, но и танците са във висша степен изящни и пленителни.

Когато русалците играят, те придружават тия свои танци с непрестанни възклицания.

Мелодиите и възклицанията могат вярно и точно да се схванат само с апарата фонограф, а танците от апарата кинематограф.

При моите обиколки липсваха ми и двата тия апарата. Препоръчвам на бъдещото управление на нашия Етнографически музей да събере тия мелодии и танци — ценни за нашата музика.

Г ъ р н е т о с б и л к и т е и п а н и ц а т а с ч е с ъ н а. В лекуването на болните от самодивска болест важна роля играят освен танците на русалиите още и гърнето с билките и паницата с чесновия лук.

Гърнето е ново купено от грънчарите. То е глинено и напълнено с прясна неначната вода, в която ватафинът гужда магьосни-

ческите билки, които споменах по-горе, и се покрива отгоре с кърпа или платно, каквото е дал болният.

Паницата е тоже глинена, нова и зелена; в нея има оцет с вода и скълцан чеснов лук.

Тяхната служба ще се види при лекуването на болния.

Лекуването на болните. Русалците лекуват само такива болни, които боледуват от т. нар. *самодивска болест* и *русалска болест*.

Самодивската болест е оная, когато някой е заболял лятно време, като минал през самодивско игрище, или нощно време е ударен от самодиви, като минавал в потайно време през реки и мостове, или ходил в потайно време на самодивски кладенци, или е спал под самодивско дърво, или нощно време е пикал под стряха — изобщо болести, които народното поверие приписва на самодиви, самовили или други тайни дихания.

Такива болни залиняват, начинят да съхнат и вехнат и не могат да намерят никъде лек. Баячки, врачки, молитви, кръстове — нищо не помага.

Тия болести се лекуват според народното вярване само от русалците.

Русалска болест е оная, когато човек се разболее само през Русалската неделя — което става според народното вярване, когато някой работи през Русалската неделя било в полето, било в къщи: прал, ткал, шиел или друга работа, забранена да се работи през тая неделя от народното вярване. Тук болестта е причинена от русалките.

Лекуването на тия болести става по тоя начин. Болният доведе или го доведат при ватафина, който, като прегледа болника, се произнася: болестта е самодивска и русалска или пък не е. В първия случай се наема да я лекува, а в другия — отказва.

Ако болестта е самодивска или русалска, на първо място се уговаря цената, която да плати болният или неговите за труда на русалците. Някога тая цена е била по едно бяло меджидие (25 гр.) и още толкова бешлъци, колкото са калушарите, участници в играта. Ако болният е оздравял, той доброволно е давал отпосле повече.

На второ място се приготвяло: гърнето с билките и водата и паницата с оцета и чесновия лук.

На трето — иде вече самото танцуване.

Болният, облечен и покрит с черга, се донасял пак на черга и се слагал там, дето русалците ще играят. Той е на средата, а до него е гърнето, сложено на синия, покрита с чист месал. Русалците са наредени в кръг и по ред на старшинство, така щото най-старият и най-младият свързват кръга; при дадения знак от ватафина начинят да танцуват под звука на музиката.

Ватафинът, който държи знамето в едната си ръка и паницата в друга, е вън от колелото и с главата си дава наставление и направление.

Изначало танцът бива тих и кротък. Мелодията на кавала по упътването на ватафина посочва кога калушарите трябва да учестят стъпките (да играят по-бързо), кога трябва да ги уредят (да играят по-бавно) и кога трябва да играят „на място". Когато се даде знак „на място", калушарите си подпират гърба с тоягата и играят изпъчени с корема напред. Като играят няколко минути „на място", хващат краищата на чергата с болника и го подхърлят нагоре с викове: „Хай на калуш!" След това се изстъпват назад и ватафинът влиза в кръга на калушарите, отива при болника и го трие с оцета от паницата по челото, ръцете и нозете, надвесва върху него знамето, духа на четири страни, дава му да сръбне от оцета и се оттегля назад. Калушарите начинят отново да играят и сега поред прескачат болния с възклицания и отново играят на колело около него, и отново го прескачат. Това се повтаря три пъти.

Сега, като оставят болника да лежи на чергата, калушарите начинят да играят около гърнето с възклицания. Болникът сега е вън от кръга.

Като обикалят синията три пъти, свирката начиня да свири по-бързо и калушарите играят по-живо. Те минават покрай ватафина, който сега е в кръга и държи в ръката си паницата, запойва всякого с оцета и поръсва с водата от гърнето както болния, тъй и калушарите. Това се повтаря три пъти. Той надвесва знамето над всекиго от калушарите и заклиня нещо.

Приближава се обредът към своя край, защото водата в гърнето е вече очародеяна и тя почва да „влияе" както върху болния, тъй и върху самите калушари. Ватафинът дава знак на свирача и той започва да свири русалската мелодия Флоричика. Танцът е в своя разгар: русалците просто летят в своя танц, като че не стъпват на земята; толкова бързо и леко танцуват. Всички са в захласване.

Сега ватафинът дава знак на най-стария русалец, който върви най-напред, той замахва с тоягата и. . .гърнето с чародейната вода се пръсва на парчета, а водата попръсква както болния, тъй и калушарите.

В тоя момент болният скача на краката си и бяга, съвършено оздравял. Побягват и другите калушари, но не всички. Онези или онния (двама или трима), които са били по-внушителни и върху които ватафинът е хвърлил очи най-много да паднат в несвяст за изкупление на болника – хипнотизирал ги силно, те сега действително падат като мъртви, без чувства.

Това трябва да стане обезателно, защото ако никой не падне в несвяст, болният няма да изцерее. Сега грижата на ватафина се съсредоточава върху падналия или падналите. Ако болестта е била по-лека — пада един русалец; ако ли е била по-тежка тогава падат двама или трима най-много, повече не падат.

Свестяването на падналите русалци става по същия ред и

начин, както и при церенето на болния, само че сега танците вървят в противоположно направление — от ляво на дясно.

Също подхвърлят безчувствения нагоре, поръсва го ватафинът и като се посвести, развържат го двама други, а ватафинът го запойва с друга вода с други билки. Най-сетне и безчувственият е доведен в съзнание.

Казват дядо Марин и дядо Опро, че туй свестяване трябва да стане бързо, защото, ако се позабави и падналият изстине, свестяването е невъзможно и той умирал. Това се случвало два пъти, а особено когато ватафинът е още млад и несъвършен.

Бях любопитен да узная както от калушарите, така и от изцерените болни какво чувствували: калушаринът, преди да падне, а болният при оздравяването. И ето какво ми съобщиха.

Калушаринът Опро е падал най-често, защото е бил повнушаем, а при това и по-як в телосложението (защото забравих да кажа, че ватафинът избира за своето хипнотизиране тогова, който има по-силна конструкция, понеже по-слаб човек мъчно може да издържи тая хипнотизация и не можел да се свести повторно). Тоя дядо Опро ето какво ми разказа:

„Като обикаляме около болника, аз усещам, че се омайвам малко по малко. Когато приида при ватафина, та сръбна от оцета и ме погледа у очите, аз се зашемедвам; кога надвеси знамето над очите ми, аз усещам, че ми се замъглява пред очите, като кога има мъгла. Кога земем да обикаляме около гърнето — аз вече нищо не помня, нити какво прави ватафинът — като че ме носи някой. Кога ударят, та счупят гърнето и се пръсне водата — тогава аз *омалаксвам*, подкосват ми се краката и падам. После вече нищо не помня."

И другите калушари се зашемедват едно от танците, а друго от хипнотизацията на ватафина, но все остаят бодри.

От болните, които са дигнати здрави от русалците, аз разпитах няколко души, а именно: Пуно Мръзин и Велика Джорина от с. Вълчедръма. Ето какво ми разказаха.

„Като ме донесоха и сложиха на чергата, додето играят калушарите около мене, аз усещам, че омалаксвам, дохожда ми дрямка. Като ме подхвърнат калушарите с чергата нагоре, аз се събуждам и зема да ми става по-добро, по-леко. Когато земат калушарите да ме прескачат, аз усещам като че някой зима от болката и мене става все по-леко. Когато ватафинът ме запои с оцета и ме поръси с водата — мене стана леко, леко. А кога се счупи гърнето, мене като че някой каже: „Ставай, па бегай!", и аз скоча и побегна и се усещам съвсем здрав. И оздравявам, па това си ти е."

Русалците ходят от понеделник до неделя, и то до обяд. След обяд вече не играят, но се упътват към селото си, дето стигват вечерта срещу понеделник. Тука сега калушарите изиграват едни

по-голям танц в чест на знамето, което в това време ватафинът го свива и събира около прът и внася в къщи и додето се върне, калушарите играят без спиране. Когато се върне, става в кръга и почне да събира тоягите. Най-напред най-старият ще се приближи, ще коленичи и ще си подаде тоягата, като целува ръка на ватафина, па ще се отдръпне. Другите ще направят нов кръг с танца и когато вторият дойде при ватафина, ще се приближи при него, ще коленичи и ще му подаде тоягата си. Така се продължава, додето и последният си даде тоягата. Ватафинът ще отнесе тоягите в къщи, а свирачът продължава да свири. Като се върне ватафинът, свирката спира и тоя сега пристъпва при всеки калушарин, ръкува се с всекиго и всеки му целува ръка.

После това всеки си сваля венеца и китката от калпака, събува си опинците с железните дрънкала и калушарството или русалците се завършва.

После това влизат в къщи, дето е приготвена трапеза и наготвени са много ястия, та цяла нощ ядат и се веселят.

На разделване ватафинът изсипва на синия колкото пари са събрани и колко дарове (ризи, пешкири, кърпи, чорапи и др.) са подарени и разделя това на всички. Той зима два дяла, а на другите дава по един дял. На даровете, като се разделят на толко купове, колкото са русалците, хвърлят жребие кому кой куп, т. е. какво: риза, пешкири, чорапи или друго ще се падне, него зима.

Уредбата между русалците. Видяхме, че ватафинът е главатар и той има пълно и неограничено право над русалците, когато са на служба, т. е. когато играят. Каквото той направи — направено е. Каквото той заповяда — изпълнява се без всяка дума, без всяко обяснение. Той има власт да приема нови русалци, а също и да изключва стари, ако те са се провинили в нещо.

Всеки русалец е длъжен да се подчинява на по-стария от него, а най-много на ватафина.

Други обязаности на русалците се състоят в това: Да не блудствуват, да не пиянствуват, да не крадат, да не говорят срамни думи, да се не карат и сърдят никак и никому. Русалците са длъжни да се обичат помежду си и да се не карат.

Додето траят танците, никой русалец не смее да говори с никого от селяните. Единственият, който говори, е ватафинът. Ако отиват от едно село в друго и срещнат някого, нито поздравляват, нито отговарят на поздравленията, каквито в тоя край са: „добра среща“, „добра стига“, „помага господ“ или друго.

Ако на пътя има да се минава река, те се връщат, ако няма мост или кола да я минат, защото не бива да я газят с опинците, които са накитени, а пък да ги събуват забранено е строго.

През цялата седмица не бива да се кръстят нито когато сядат да ядат, нито когато стават от софрата—какъвто е обичаят в

тоя край. От неделя преди Св. Дух па до неделя след Русалската неделя никой от русалците не бива да ходи у дома си.

Когато нощуват в някое село, те се не делят, а всички нощуват на едно място.

Две дружини русалци не бива да играят в едно село, нито пък да се срещат. Ако една дружина е дошла в селото по-напред, другата, като се извести за това, заминава за друго село. Но срещането е ставало много рядко, защото обикновено през тая неделя ходят в една околност една или две такива дружини, които още отначало си определили коя дружина в кои села ще играе.

Русалците или русалиите, които описах, е имало в много места, но сега са изоставени. Имало е такива в Ловчанско и Плевенско, но повечето са били от влашките села край Дунава. Имало ги е и в Свищовско и Русенско. Срещнах сведения за тях още в Тутраканско и Силистренско, а така също и в Орханийско. Имало ги е и в Южна България — с. Твърдица, но според баба Мария тия русалци са били *метогонци*, т. е. македонци, каракачани или преселени из Македония жители, каквито е имало в туй село.

При последната си обиколка в 1912 г. аз срещнах калушари и в с. Армутлии, Добричко. Разказаха ми, че калушари имало и в други села, и то българи.

Баба Тодора и баба Вълкана ми разказаха, че в Литаковско землище има местност, наречена *Русалски гробища*. Туй име според тях е дадено от това, че тук се срещнали две такива дружини, сбили се помежду си и паднали няколко души умрели и тамо били погребани, отдето е и названието на местността.

Покойният Славейков в „Читалище", 1871 г., м. май, кн. 16, стр. 503- 507, като говори за една статийка на Ат. Илиев за русалките, казва че на пътя от Трявна за Казанлък, при преслана планински, наречен Бедек, имало малка полянка, в която стърчат обраснали в трева и бурениак големи дълги камъци, на брой десетина. Народът дал на тая полянка название *Русалски гробища*, защото някога е станало сбиване между русалци — люде великани. Аз минах през Бедек и посетих тая полянка.

Накрая считам за нужно да кажа, че русалиите, за които говори покойният Шапкарев в своята книжка „Русалии", Пловдив, 1884 г., не ще бъдат нашите русалии, а повече старци, за които говорих по-горе. Понеже русалиите наши ходят само през Русалската неделя, а другите ходят през Мръсните дни, от Коледа до Водици. А може да бъде едно смешение между русалиите и старците.

И тук имаме среща, както при нестинарите, с обичай или обред, който не е общ народен обичай, в който не участвува населението цяло, а е само една привилегирована митическа древна професия, принадлежеща само на няколко семейства и която старателно се крие от останалите други и се предава по наследство на отделни семейства и люде.

б) Св. Троица

На тоя ден в Софийско някога в селата: Долни и Горни Лозен, Герман, Кокаляне, Драгалевци, Горна баня, Курилово, Подгумер, Сеславци, Кремиковци, Желява и др., в чиято близина има манастир, момите и невестите отиват в манастира, земат икони, каквито има, и с тях обикалят сънора, като пеят песни. После на връщане се спират при *Кръста*, т. е. оброчище, дето пак селяните са се събрали и заклали курбан. Курбанът се прекадва и всички ядат.

Тоя обичай се правел да бъде запазен сънорът от огън и градушка. Днес тоя обичай е изоставен. Но и днеска излизат при Кръста и тамо свещеникът свети масло за цялото село.

в) Куция четвъртък

[Така] се казва четвъртъкът след Спасовден. Тоя четвъртък е един от 12-те и най-лошият, в който не бива да се работи. Ако някой работи, той непременно осакатявал с крак: било ще го счупи или изкълчи, било ще го посече или изгори—ще стане куц. (Баба Морфа, с. Дерекьой; срв. СбНУ, VIII, 141, Рупчос — същото вярване.)

г) Св. Дух

Св. Дух е понеделникът от Русалската неделя. На тоя ден строго празнуват от *лоша болест*.

Вярват още, че от Велики четвъртък до тоя ден душите са били на свобода, а на тоя ден се прибират и затварят. До тоя ден те са ходили по земята, а обикновено са били по цветята на дърветата. За да ги съберат, мамели ги с орехови клончета. (Баба Каля, с. Къзъклисе, баба Мария, с. Пашакьой, баба Стоя, с. Русокастро, и др. Срв. СбНУ, XVI—XVII, 33, Охрид.)

До *Духовден* не бивало да се горят лозовите пръчки, защото русалките се сърдели и ресата опадала, та гроздето щяло да бъде рядко и със ситни зърна. (Баба Морфа, с. Дерекьой; Срв. СбНУ, VIII, 142, Прилеп.) Някъде, като в Прилеп, до тоя ден не ядат череши и любеници. На тоя ден, като си разнесат, после ядат. (СбНУ, XI, 79.)

д) Прѐсвета, Къса прѐсвета, Неделя всех святих

На тоя ден в софийските села някога са ръсили селската едра стока и клали курбан. Това ръсене ставало по тоя начин:

Насред селото, ако има мегдан, ако ли не, то край селото, се събира цялото село и тук говедарите и конярите са докарвали селските говеда и селските коне. Донесен е и цял чебър с вода и попът свети вода за стоката. След като свърши водосветът, селяните — мъже само, ще образуват дълга улица и врата, а зад тях стоят другите. Сега през тая улица и врата се прекарват всичките говеда и коне. Улицата изначало е широка, та говедата влизат, а колкото се отива към свещеника, тя се стеснява и при свещеника, който в пълното си черковно одеяние стои с китката, има четирма здрави едри мъже, които направляват всяко говедо и всеки кон към свещеника, който ги поръсва. Това ръсене се продължава, докато минат всичките говеда и коне с телците и кончетата. Като се извърши тоя обред, всички отиват на приготвеното място. Там пък се вършил друг обред. Заклали са няколко овена, от тях се готвила гозба, жените са донесли хляб, вино и ракия или пък виното и ракията са купени от общо събраните пари.

Свещеникът прекадва трапезата, реже хлябовете, зима своите порязаници и кожите от овните — и обядът начиня.

Това е курбан за селската стока — да я не лови болест.

Има още няколко подобни обреда, които се извършват за здраве на стоката, но тях ще опиша на свое място и по свой ред.

е) Вартоломей, 11 юни

Черковен празник: Св. апостоли Вартоломей и Варнава.

Апостол Вартоломей, един от 12-те апостоли, проповядвал в Индия и превел евангелието от Матея на тамкашния език. Бил разпънат на кръст с главата надолу в гр. Алфени, Армения, и предал богу дух.

Народен празник: *Вьртоломей*, *Вьртомоляй* (с. Солмас, Хасковско)

Счита се за един от четирите градушкари, както това се каза. „Видовден види, а Герман, Лисе и Вьртоломей ще пакостят отстрани.“ (Баба Морфа, с. Дерекьой.)

Празнуват го от град лете и от фъртуна зиме. Кой го не празнува, лете ще го бие град, а зиме ще го завее някъде фъртуна, виелица. (Баба Каля, с. Кьзъклисе. Срв. СбНУ, VIII, 141, Рупчос.)

Вярва се, че тоя ден слънцето се обръщало на зиме, затова стават много рано, преди да изгрее слънцето, та когато изгрее, да го видят как се завръщало назад, към зимата. И за човека е хубаво да го види слънцето, когато се завръща, защото ще бъде здрав и весел.

Според баба Стоя, с. Русокастро, и др. това ставало на Видьо (Видовден, 15 юни).

ж) Св. Елисей, 14 юни

Църковен празник: Св. пророк Елисей, който предварил Христа, 816 г.

Народен празник: *Лисе*, *Лисо*.

Празнува се от град, защото той е един от четиримата градушкари, които водят тъмните облаци, пълни с градушка, а зимно време с фъртуна и виелица. (Баба Морфа, с. Дерекьой.)

Празнува се още от болестта *лисо*, т. е. от която опадва на човек косата, ядат му се и падат мустаките или брадата. За една мома и жена косата е главното украшение, без коса тя става за поругание; също и мъж с коса е хубавец; без коса, а особно без мустаки — той е за присмех. Обикновено такива без коса, брада и мустаки се казват *келеши*. Всеки знае какво нещо е да бъде човек *келеш*.

Съществото или духът, който дава тая болест или може да я излекува, е *Лисо*. Тоя ден келешите много празнуват и свещи палят. Ходят в полето и там се поливат с лековити треви, къпят се в леви води и дават обети. (Баба Стоя, с. Русокастро; срв. Ж стар., I, 175.)

До Св. Елисеи се сее просото (есенина); селяните казват: „До Елисея, ако си сеял, ще жнеш; ако не си сеял, няма да жнеш.“ Като сеят последното тоя ден, казват: „Елисея сея!“ Срв. СбНУ, III, 125, Прилеп.

з) Еньовден, 24 юни

Църковен празник: Рождение на св. пророк Йоан Кръстител.

Народен празник: *Яневден* (Софийско), *Иванден* (Струга), *Ивънден* (Охрид) или *Иван билобер* и *Иван брилю* (Търновско). Празнува се в чест на слънцето и в чест на всичките болести.

Слънцето дотук е стигнало в пътуването си крайната точка на своя път към лятото; оттука ще трябва да се връща към зимата.

Тук си малко почива, та затова стои повечко на небето. Като си отпочине, окъпва се в живата вода и на сутринта на Еньовден, окъпано и подмладено, се обръща, за да тръгне назад.

Тоя ден изгрява много рано и се опрощава с оня свят, когото няма да види освен догодина. То е радостно, че ще се прибере към зимовище, и от радост играе.

Мнозина, които са на полето или на планината и са се сетили да гледат внимателно при изгряването на слънцето, са виждали как то няколко пъти поиграло. Много е хубаво тоя ден да види човек слънцето при самото му изгряване, т. е. когато издаде сърп, и то да те види и да вземе от тебе сбогом, и да те поръси. (Баба

Мария, с. Къзъклисе, баба Стоя, с. Русокастро, баба Неда, с. Табачка, Русенско, и др.)

Тоя ден се къпели и всичките болести в езерото, дето извира живата вода.

Както слънцето, тъй и болестите, като се окъпят, изтриват се и изтърсват и наросват тревите; ето защо тая сутрин ливадите и горите са много росни. (Баба Дона, с. Шипка.)

Тоя ден заслужава да бъдат отбелязани някои обреди и обичаи, които се вършат и които съставляват именно и празника.

К ъ п а н е т о. Като изучавах живота народен, аз срещнах един много скръбен факт, а именно, че нашият селянин, па и гражданин неохотно се отнася към банята; неохотно се къпе.

Снагата му вижда вода само когато е малък: „Да знае мама — казало било бебето, — когато ми никнат зъбки, тя би и хурката си счупила, сгряла би вода и би ме окъпала" — е приказка, която я има в народа, но все пак рядко са майки, които я изпълняват. Къпят бебето до 40 дни и после го изоставят. Къпят човека и когато умре, което къпане е дълбоко-обредно религиозно установление; неокъпан мъртъв човек не го заравят. Значи и в двата случая къпят човека други, без той да знае. Къпят го и като младоженек по Ивановден, но и тогава насила го къпят други и той в много случаи се откупва.

Прочее кога друг път той мие своята снага?

Има дни установени, има случаи наредени, обредно-заповядани, наложени, когато той обезателно трябва да се окъпе.

Тук не говоря за главата, която нашата жена мие поне в месеца, а за снагата.

Първо, той се къпе, когато заболее и бабата-врачка му даде билки и му заповяда да ги вари, да се полива или къпе във водата.

Второ, той се къпе за здраве на Гергьовден, на Еньовден и на Горещниците.

На Гергьовден, както споменах по-горе, нашият селянин се къпе от *треска*, т. е. да го не втриса, макар че и в много случаи той си спечелва треска, без да я има. На тоя ден се търкалят голи из росната трева, което съставлява пак един вид баня: но и това е свързано с възможни лоши последствия: търкаля се от краста, а много пъти получава краста. Къпе се на Гергьовден, защото и мечката тогава се къпела.

На Еньовден се къпе от *лоши болести*. Къпе се, защото се къпели слънцето и болестите. Това къпане е пак обредно.

На тоя ден сутринта много рано, преди още да изгрее слънцето, ще отидат на реката и ще се окъпят, като вярват, че в това също време се къпе и слънцето, къпят се и болестите — и през цялата година болест за него няма да има.

Болничавите се къпят в извори, кладенци и чешми. Има изворчета, които през цялата година са пресъхнали, но на Еньовден ще

изври вода и ще тече. Това е невероятно, но то е факт, в моите събрани материали аз имам записани няколко подобни факта.

Тая вода е лековита, защото вярването утвърждава, че тя се праща от слънцето. От тая вода наливат в бардуци, носят у дома и после, като смесват в друга от реката или кладенеца, се къпят, като тургат вътре и тревата *еньовка*.

Слънцето изгрява окъпано и човеците го посрещат окъпани и празнуват в негова чест, като го изпращат на път към неговото зимовище.

Еньовски венец. Еньовският венец е втората част от обредите на тоя ден.

Билките за тоя венец ще се събират много рано в зори: тия билки са всякакви, каквито срещнат цъфнали из полето, но в него трябва да има следните билки: вратика, кумуника, чемерика и тинтява, но с изобилие от еньовка.

Тия билки набрани, донасят се в къщи и тук от тях увиват еньовския обреден венец.

На връщане обаче от полето с билките ге ще минат през реката и тамо ще се окъпят, та окъпани ще вият венеца.

Такъв венец виела всяка къща някога, а сега се вие в една къща, дето има стара жена, та държи обреда и от махалата дохаждат моми, деца и булки да се провират през него. Увиват го на зелена черничева пръчка, а може и на ябълчева, крушова пръчка; увиват билките с червен конец. Венецът е по-голям нещо аршин в диаметър, колкото да може човек да се провре през него.

Някога според баба Мита Жекова от с. Комарево, Карнобатско, додето са брали билките, додето са се връщали и додето са увивали венеца, пеели са песни, които днес вече са забравени. На молбата ми да ми продиктува или изпее някоя, която помни, тя ми изпя, но песен, която пеят, когато се провират през венеца.

Тоя венец ще го земат две булки в двете си ръце, а около тях моми и жени ще пеят песента, която тук ще дам. Додето пеят тая песен, ще се провират: най-напред децата, след тях момичетата подевки, след тях момите и булките, а най-сетне и жените. В с. Комарево и с. Русокастро видях, че се провират и по-стари жени.

Ето песента, както ми е съобщена от баба Мита:

Змей от гора Руски дума:
— Ой те тебе, Руске либе!
Вчера дойдох в твои дворй,
По двор ходех, с кавал свирех,
С кавал свирех, тебе виках,
Но ти, Руске, не излезе:
Дали не си кавал чула,
Не си чула, не излезна,
Или, Руске, сън си спала?

Руска змейку отговаря:
— Чух го, чух го, либе змейко,
Но не смеях да излезна,
Да излезна дор до прага.
Аз си имам до пет брата:
Тримата са оженени,
А двамата — още момци.
Женените по себ знаят,
По себ знаят, та мируват

Но двамата, що са момци,
На праг седят и си точат
До два ножа, два ханджара,
Един ханджар, либе змейко,
Един ханджар е за тебе,
Един за теб, друг за мене.

В с. Русокастро се пее тая песен:

Ой, Домно, Домно,
Домно, царице!
Тръгнала е Домна
Сутрена рано
Билки да бере,
Билки за рожба.
Гора стигнала,
Билки набрала
И чула Домна,
Клепало клепе,
Клепало клепе
Рано в неделя.
Туй не е било
Боже клепало,
Но ло е било
Сама змеица,
Златокрилица:
Щерка си глави,
Сина си жени.

Из моя сборник

(Като че не е свършена: пяха я момите, дето се провираха през венеца, а после ми я продиктува баба Стоя. В Ломско също се пее песен, додето се провират през еньовския венец. Песента е изложена в Ж. стар., I, 176.)

Като свършат провирането, венеца окачват някъде в къщи или вън под стряхата и го скътват за през годината. Той се употребява за цяр: от него късат да дават на лехусите жени (които са родили), дават на заболели от незнайна болест самодивска, къпят с тия билки моми, булки и деца — които са изпити от лоши очи, които са изпили нещо напратено или на които е направено магии. Венецът е много лековит. В Прилеп с тоя венец лекуват *леунките*, т. е. лехусите жени, заболели от навите. Лекуват ги, като ги провират през венеца три пъти. (Срв. СбНУ, XIII, 144.)

Бильоберба или берба на билки. Билки берат на Гергьовден; берат и на Еремия, па и на Спасовден. Но на Еньовден бильобербата е обредна и повсеместна. На тоя ден не всамо врачките, билярките и магьосниците, които боравят с билки и бурене, берат билки, но бере и всяка жена, всяка баба — защото всяка билка тоя ден, набрана и изсушена, служи за цяр.

Болестите според народното вярване са 77 1/2. Седемдесетте и седем болки имат цяр, т. е. има билки за тях; за половината болест, името на която е незнайно, няма цяр, няма билка. Билярките, врачките и магьосниците знаят коя билка за какво служи, но и те не знаят цера на половината болка. Ето защо тоя ден, като се берат различни билки, ще се отделят настрана седемдесет и седем различни билки, а за половината няма да се земе целият стрък, а ще се разцепи половината с цветеца — ще се зажми и ще се откъсне, която билка попадне на ръката. Така по тоя начин са набрани

77½ билки. (Баба Каля, с. Къзъклисе, баба Стоя, с. Русокастро, баба Мария, с. Пашакьой, Баба Мита Жекова, с. Комарево, баба Мина, с. Жеравна, баба Деспа, с. Деремахле, и др.)

Тия 77½ билки, събрани тоя ден, правят на китка, която в Софийско се казва *яневска китка*. Тая *яневска* китка служи за лек през годината. Ако някой заболее от някаква болест, а не може да се познае от каква, тогава зимат билки от тая китка и го кадят или турят във вода и го запойват. Тая китка служи за цяр и на добитъка: ако стоката е нещо *нефелита* било от някаква болест, било от магии, зимат от тая китка цветове и ги стрият на прах и гуждат в кърмилката, та закърмят стоката.

Билките на тоя ден се берат сутринта много рано — преди слънце. Затова тоя ден полето е пълно с жени, моми и булки. Билярките, врачките и магьосниците се пазят да ги не види никой, когато берат билки, затова те излизат още през нощта у първи петли и берат билки само и по такива места диви и затънтени, дето рядко някой ще може да отиде. За тая цел някои врачки отиват още от вечерта и тамо спят, та веднага после потайно време да берат билките.

Еня, Еньо, Еньово буле (с. Вресово, с. Подвес), Яньово буле (Лозенградско). Тоя ден в някои краища, преимуществено в Южна България, между бургаските села освен другите обичаи, които описах по-горе, вършат още един обичай, който е наречен *Еня*, *Еньо*, *Еньова буля* или *Яньово биле*. Тия различни имена носи поради разница във възгледите, понятията относително главното лице Еньото или Еньовата буля. В с. Риш и др. гледат на него като на самия Еньо, а в другите (с. Русокастро и др.) като на негова булка— Еньова буля, Яньово буле в Лозенградско.

Така или инак тоя обичай се извършва в чест на Еньовден и има голямо митическо значение.

Еня, *Еньо* или *Еньова буля*, *Яньово буле* е момиченце на 3 до 5-годишна възраст, нарочно приготвено и облечено за в случая.

Облеклото на Еня или Еньова буля. Момиченцето преди всичко трябва да бъде *изтърсак*, т.е. последно на родителите си и родителите му да са живи и първовенчани.

Облеклото в разните села е различно. В Лозенградско (разказвала баба Деспа от с. Деремахле, преселена из с. Вейсал) *Яньовото буле* обличат като булка същинска с всичките накити и украшения и пребулват я с червено було. В с. Подвес, Айтоско, *булята* е облечена в чукман, дълга женска риза, и опасват ѝ *уйца*, т.е. женски опас; на главата ѝ гуждат алено було, а отгоре върху булото — ръченик и други булчински накити. В с. Русокастро, Бургаско, *Енята* обличат в женска риза, червен *кивад*, дълга връхна дреха с ръкави до лактите (*долатенка* в Западна България), пребулват я с червено було, а отгоре я наки-

тват като булка; през кръста я опасват с мъжки червен пояс и околовръст набодена с еньовка. В с. Медвен, Котленско, обличат *Енята* като булка с чукман, както носят булките обикновено, но булото ѝ е бяло. В с. Къзъклисе, Къзълагачко, я обличат в облекло, каквото носят момите и жените, само че я украсяват като булка и булото ѝ е алено. В с. Долно Оряхово, Русенско (преселени от Одринско), *билята* обличат в местно облекло: *карлянки* и други булчински накити, а булото ѝ е червено.

Булото обаче навсякъде е тънко, та през него да може да се види. Обличането на Енята или Еньовата буля се извършва от четири моми, които ще я носят поред на раменете си, додето обиколят селото и около селото и околностите му; щом съблекат детските дрехи на момиченцето и облекат женската риза — то става *буля* и ще седи постоянно у полата на една от четирите моми, защото много лошо било да се допре или да седне на земята, на чергата или рогозката. Така пазят докрай, додето се свърши обредът.

Булчинските накити зимат от булки, оженени през зимата. Всяка булка дава си накитите с голяма охота, дори и сама ги предлага, защото за тая булка много добре било с накитите ѝ да се кити Енята. Като бъде готова Енята, момата, която я държала в полата си, ще стане, ще хване за пояса Енята и ще я дигне на раменете си. Вече Енята или Еньовата буля е готова и начинят песните и обиколките.

В дома на Енята. Като дигне на раменете си Енята, момата ще излезне из къщи и ще се спре в двора. Тук тя ще бъде обкръжена от другите три моми. Другите моми, които ще пеят песните, стоят наредени две по две. Щом момата с Енята се спре, момите песнопойки ще изпеят три песни, а в същото време ще обиколят къщата три пъти с Енята заедно, като играят хоро.

Ето тия три песни, чиито мелодии са игриви.

Ой, орехо, ой мой братко!
Като растеш по планина,
По планина, низ здравина,
Слани ли ти люта слана,
Като мене руса мома?
Руса мома росен брала,
Низ росена завървяла,
Завървяла, път затрила.
Та срещнала два овчара,
Два овчара, ялувара.
Те хванали руса мома,
Хвърлили я средѝ морѐ,
Средѝ морѐ, Калѝпоре.
Бяла Рада им се моли:
— Ой овчарьо, брат да ми си,
Сегнѝ с гега, извадѝ ме,
Ще те даря добра дара,
Добра дара, тънка риза,
Тънка риза копринена.
Два овчара отговарят:
— Марѝ Радо, бяла Радо!
Във гората брат не бива,
Брат се хваща средѝ село,
Средѝ село, на мегданя.

Друга:

Ой Стойо, Стойо,
Гидийски сине!
Не ми претицай
Яна за вода,
Че ми е Яна
Още мъничка;
Още мъничка,
Та глупавичка:
Не знае Яна
В разбой да влезне,
В разбой да влезне,
На стан да седне,
Да си наткае
Чукман и риза.

Из сборника ми. Слушани от баба Каля и дъщеря й Марина, с. Къзъклисе, Къзълагачко, 23 юли 1898 г.

Трета:

Ой Яни, Яни, бре Свети Яни!
Тръгнал ми е Яни с кола за биле,
С кола за биле, за яньовиче,
За яньовиче, за камомиче.
Срещба го срещна Яньова майка,
Та си на Яня тихо говори:
— Ой Яни, Яни бре Свети Яни,
Върни се, Яни, върни се, сйнко,
Други отишли, обрали го са,
Обрали го са, върнали са се.

Слушана от баба Деспа, с. Деремахле, Къзълагачко, преселена от с. Вейсал, Одринско

Тая песен, като изпеят до половината, момата, която носи Еньова буля, тръгва към вратницата, така щото додето я свършат цялата, те са стигнали до пътя. Сега Еньовата буля напред, а след нея трите моми, които ще носят булята поред около нея, а другите моми, наредени две по две от двете страни, вървят из селото и пеят песните и играят хоро. Тръгват най-напред към изток слънце.

Пред самата къща, но вън на пътя, ще изпеят тая песенчица, като играят:

Полека клепай, хубави Яни,
Полека клепай, да не напрашиш
На малките моми алени престилки,
Алени престилки, бели ръченици
И тънки ризи със свйлени ръкави.

Слушана от Димитра Жекова, с. Комарево, 19 юли 1898 г.

В това време и през всичкото време на обиколката, додето момите пеят и играят, Еньовата буля ще маха с дългите ръкави на ризата като птица с крилете.

Тръгват из пътя и пеят:

I.

Ой Иване, Иване,
Иван баш-чобане!
Като си овчарин,
Дека ти е стадо,
Стадо и овчари?
Иван отговаря:
— Марино, Марино,
Ти света Марийо!
Моето е стадо
Напреш е увлекло,
Напреш е увлекло
Стадо с овчари.

II.

Ой Домно, Домно,
Домно царице!
Домно царице
И ластовйце!
Пред Домна иде
Хубави Еньо.
По него върви
Домна царица.
По него върви,
По него хвърга,
Облаци кара
Бели червени.

Слушани от баба Каля и дъщеря и Марина, с. Къзъклисе, Къзълагачко, юли 1 8 98 г.

Мари Марино, света Марино!
Домна царица на слънце дума:
— Ой слънце, слънце, ясно високо!
Като ми грееш ясно високо,
Ясно високо, та нашироко,
Дали не знаеш биле за рожба,
Биле за рожба, за клето сърце?
Ясното слънце тихом говори:
— Зная го, зная, Домно царице,
Ала го кажат много далеко,
Много далеко и много скъпо:
За торба платно платно ленено,
За кило жито, бяла пшеница.
вчар го бере, стадо да кърми,
Да има стадо ягнета шари,
Ягнета шари и прясно мляко.
Домна царица тихом говори:
— Ой слънце, слънце, ясно високо!
Наберй ми го и донеси ми,
Та да го варя и да го пия,
Дано си стана пълна, непразна.
Ако се добие момиче рожба,
Ако е момиче, халал да ти е;
Ако е момче, халал да ми е.
Набрало слънце биле за рожба,
Къ го набрало и го занело,
Та го варила Домна царица,
Та го варила и го е пила,
Та е станала пълна, непразна.
И е добила момиче рожба,
Момиче рожба, света Марина.
Гледала го е девет години,
Отвънка прага не го пуснала
Да я не види ясното слънце,
Ако ми я види, ке я отнеме.
Щом е сторила девет години,
Клепало клепе рано в неделя.
То не било боже клепало,
Ноло е била сама змеица,
Сама змеица, златокрилица,
Та да измами Домна царица,
Измамила е Домна царица,
На цръква тръгна, Маринин дума:
— Мари, Марино, хубава керко,
Сичко във къщи да си почистиш,
Отвънка прага да не излизаш,
Да не излизаш смета да хвърлиш,
Да не излизаш за вода д' идеш,
Да не те види ясното слънце.
Че ко те види ясното слънце,
Ако те види, ке те уземе.
Маринините милните дружки
Те са тръгнали за вода д' идат,

За вода д' идат, Марина викали:
— Хайде, Марино, за вода д' идем!
Марина забрави майчини думи,
Менци е зела, на вода отишла,
Вода наляла и се върнала.
Къ я видяло ясното слънце,
Та си посегна от синьото небо,
Та си издигна бяла Марина,
Та я издигна във синьо небо.

Слушана от баба Каля и дъщеря ѝ Марина, с. Къзъклисе, 28 юли 1898 г.

Из пътя, като стигнат на място, където има кръстопът или раздрум, момата, която носи на раменете си булята, ще седне и ще тури булята в полата си, а другите моми пеят и играят около нея.

Когато момата се спре и сваля Еньовата буля, за да седне с нея, момите пеят:

Свалете буля, да си почйни.
Издули ѝ са белите ръце,
Пръснали ѝ са сребрени гривни.

Слушана от същата баба Каля.

Като седне, момите играят около нея и пеят:

По-драго ли ти е
Братец да нямаш?
Братец да нямаш,
Либе да любиш?
Либе да любиш,
Китка да даваш?

Слушана от Жеча Наньова, с. Подвес, 29 юли 1898 г.

Като свършат песничката, момата с Еньовата булка става и отново тръгват из пътя. Момите пеят и играят.

Ой Еньо, Еньо, Еньова булка!
Клепало клепе рано в неделя,
Рада не чула, майка го чула.
Майка го чула, на Еньо дума:
— Я стани, Еньо, я стани, синко,
Чи е припаднала тъмна ми мъгла,
Та е покрила ясното небо.

Слушана от баба Стоя Симонова, баба Стана Янакиева, баба Величка Станковица, с. Русокастро, 28 юни 1898 г.

Като обикалят из селото, те се спират при всеки кладенец или чешма, ще пеят песни и ще играят хоро. Като обиколят цялото село, ще отидат на реката и тука две от момите, които носят Еньо-

вата будя, ще минат отвъд реката, а другите две с Еньовата буля остават отсам. Отвъдните моми ще питат отсамните: „Сита ли ще бъде годината?“ На което Еньовата буля ще отговаря полека: „Сита“ или „Не ще бъде сита“, каквото вече ѝ дойде; но отговаря самичка, без да ѝ казва някой нещо. Ако отговори: „Сита“, двете моми извикват високо: „Чуйте! Сита ще бъде годината.“

После отвъдните моми задават поред въпроси за жито, ячмик, царевица, вино, просо и др. земни произведения така: „Ще има ли пченица?“, „Ще има ли ячмен?“, „Ще има ли вино?“, „Ще има ли царевица?“, „Ще има ли просо?“, „Ще има ли сусам?“ и др. поред, като изреждат всичките растения, които се обработват в тая местност. Еньовата буля ще отговаря на всяко питане: „ще има“ или „не ще има“.

На тия отговори народното вярване дава голяма вяра и всичките са убедени, че случайните отговори на Еньовата буля са вярно и точно предсказание за бъдещото плодородие от всеки род произведение, защото тя отговаря по внушение от бога.

В с. Русокастро, както и в Лозенградско, отиват по-далече; тамо искат да узнаят по-точно какво ще бъде плодородието по цената на всякое произведение, каквато от Еньовата буля бъде посочена. „Ще има ли пченица?“ и като отговори: „Ще има“ или „Не ще има“, ще ѝ зададат допълнителен въпрос: „Колко пари ще е пченицата?“

На това Еньовата буля ще отговори, както ѝ дойде, напр.: „Пченицата ще бъде 60 гр. килото!“, „Ячменът ще бъде 16 гр. килото!“ или „Виното ще бъде 20 пари оката!“ и т. н.

Като свършат тоя обред при реката, сега всички пак в ред ще тръгнат да се връщат за в къщи на Еньовата буля.

Като се връщат, ще пеят долната песен, без да играят:

Прочула се е сипаница,
Голямата погрозница.
Къ се е чула, в село дошла,
У Енини кундисала.
Сипали са всички моми,
Сички моми петнадесет,
С тънка Ена шестнадесет.
Сипали се, преболели,
Тънка Ена не преболя,
Не преболя, не прележа;
С двете очи ослепяла,
С двете уши оглушала.
Проговаря Енина майка:
—Ой Ено, Ено, щерко моя!
Като си заболяла, залежала,
Да беше баре угинала,
Щяла да те съм преболяла,
Преболяла, прежалила.
Отговаря тънка Ена:
—Мари мале, стара майко!
Ако съм ти додеяла,
Додеяла, дотегнала,
Стани рано във неделя,
Премени ме, натъкми ме,
Превържи ме с червен чумбер,
Наметни ми тънко було,
Улови ме за ръката,
Заведи ме на хорото.
Я да умра, я да прогледам,
Да си видя мойто либе,
С коя мома хорутува
И коя му китка дава.

Ени майка Ена слуша,
Стана рано във неделя,
Премени я, натъкми я.
Привърза я с ален чумбер,
Наметна й тънко було,
Улови я за ръката,
Заведе я на хорото,
Я да умре, я да прогледа.
Не умряла тънка Ена,
Но прогледа с двете очи
И прослуша с двете уши,
Та видяла свойто либе
С коя мома хорутува
И коя му китка дава:
Мома Рада китка дава,
Либе китка не поглежда,
Но при Ена си дотича
И на Ена хорутува.

Слушана от баба Каля

Като са обиколили селото, нивите, лозята и полето, връщат се пак в същата къща, отдето са тръгнали. Като влезнат в двора, ще изпеят същите три песни, които бяха пели и при тръгването си, и ще обиколят отново къщата. После това момата, която носи Ёньовата буля, влиза в къщи, последвана от другите моми, сяда на постланата вече постелка и зима Еньовата буля в полата си.

Рис. № 401 представлява Еньовата буля, как я носи момата и другите моми. Тя е снета в с. Оряхово, Русенско, преселени из Одринско преди сто години.

С това се свършва първата част на обреда. Следва втората, а именно ладването.

Л а д в а н е. При сватбата ладването някога е замествало обреда венчаване, замествало го е и през тежките дни на робството, когато за свещеника смъртта е била на всяка стъпка — отдето е въведен обичаят, та венчаването всякога е ставало дома и вечерно време — па замества и днеска в някои редки и важни случки.

Ладването при сватбата съм описал в Ж. стар., III, 117, па ще бъде описано и в една от идещите книги на моите трудове.

Ладването, за което говоря, се върши на Нова година, на Лазарница, на Гергьовден и на Еньовден и тука момите налучкват, гадаят да видят, да познаят като какъв ще бъде техният бъдещ съпруг, а ведно с това и тяхното бъдещо щастие. Тук следователно ладването е бил обред с голямо митическо значение, в който младите се обръщали с молба към Лада, богиня на любовта, на съпружеския домашен живот, да им посочи като какъв ще бъде тоя живот.

Тая молба се извършвала със загадки, а предхождал е цял обред около водата, в която са потопени пръстените или китките.

Както споменах, тая вода се носи с особна церемония, придружена с песни и игри, които тук са обредни. Водата донесена, тя става осветена и носи особни названия: *неначната*, *мълчана*, *васйлевска*, *цветна*, според дните, когато става ладването. Като донесат водата, в нея се гуждат китките или пръстените, закрива се с месал или ръченик (широк пешкир) и се отниса в градината под трендафил или друго цвете, което има в градината, и тамо нощува на звездите.

На другия ден се зима оттамо с церемония, внася в къщи и тъй при закрит котел ладването начиня.

Ладването на Еньовден, дето се извършва обичаят Еньова буля, става непосредствено веднага след свършването на Еньовата буля. А дето няма тоя обичай, ладването става преди обяд по-раншко, веднага след извършването на обичая провиране през венеца.

При Еньовата буля водата се носи също както и при другите случаи още от вечерта в бял котел и това става със следната церемония. Момите ще се съберат в къщата, отдето ще изнесат на другия ден Еньовата буля, и тамо всяка носи приготвена китка за себе си. Като се съберат, всяка ще пусне китката в котела, ще го прекрият с алена *кникава* (престилка), ще го понесат на реката, чешмата или кладенеца, ще напълнят мълчана или цветова вода, ще играят около котела и с песни ще го повърнат. Котела носят четири моми — тия, които на утрото ще носят Еньовата буля.

Тук в къщи ще държат краищата на престилката, ще ги провират през едното ухо на котела, ще го заключат с ключ да не би някой да бърка в котела и тъй заключен го отнисат и слагат под трендафила да нощува.

Като са вече свършили Еньова буля или провирането през венеца, ладването начиня.

Има една разница, която трябва да се изтъкне. При ладването на Нова година, Лазарница и Гергьовден запявката, с която се обръщат към момичето, което ще вади пръстените, е:

Ой Ладо, Ладо, момиче младо!

или

Ладо то, Ладо!,

а тук запявката е:

Ой Еньо, Еньо, Еньова булка!

Другите п р и п е в к и са същите, каквито и на Нова година и Гергьовден.

При припевките има тоже характерни разници; те са две. Има припевки, в които имената на момъка и момата са известни на всички и само ги припяват, къкъвто е случаят при кумиченето, което се завършва с припяване.

Има припевки, които са гадателни, т. е. в които смисълът е алегорически и чрез които момата иска да отгадае какво ще бъде нейното бъдещо щастие, защото само от мъжа ѝ е зависело, па и днеска донякъде зависи нейното бъдещо щастие или нещастие. Такива са припевките тук при ладването.

Има още една черта в тия припевки, която считам за нужно да изтъкна. Както шарките на писаните великденски яйца и шарките на кумичините колаци не могат да се схванат, защото туй зависи от вещината, вдъхновението на момата или булката, така и тук

тия припевки са неуловими, т. е. не са нещо установено, но се създават с импровизация, според вдъхновението минутно на песнопойките моми.

Припевките можем да разделим на няколко категории: едните показват изобщо здраве и чест, другите — положението семейно на момъка, трети — характера на момъка, четвърти — занятието, пети — званието, шести — изключително положение на мъжа и седми — времето и мястото на оженването на момата. Никъде няма никакъв намек на някое лице.

Аз ще ги изложа тъй по категории:

1. Общо здраве и чест (късмет):

Коя е честита,
Напред да излезне,
Ой Еньо, Еньо, Еньова буля.

с. Медвен

Коя е честита,
Клечка да хване,
Сребро да стане,
Ой Еньо, Еньо, Еньова буля.

Панагюрище

Коя е честита,
На стол да седи,
Масло да кръти (гребе),
Свекру да съди (т. е. тя да е заповедник в къщи),
Ой Еньо, Еньо.

Панагюрище

Коя е мома тънкокръста,
Тя ще носи кован кованец.

с. Комарево, Айтоско

Извади, Еньо,
Златна ябълка;
Да видим, Еньо,
Коя е честита.

с. Подвес

Коя е честита,
В нова къща,
Млада невеста.

с. Русокастро

2. Положението семейно:

а) Самец в къщи, без баща и майка:

Сама купичка
На кръстопътя.

Плевенско

Босо зайче
На лазурка.

Габровско

На камък седи,
Въшки чука.

Русенско

Русо зайче
На прътинка.

с. Колибите, Троянско

Три ореха
На попара.

с. Медвен и с. Кипилово

б) Един у майка и баща, но заможен:

Сам си Здравко
На камъче.

с. Тръстеник, Плевенско

Сам си Здравко
При бял камък.

с. Балван, Търновско

в) Много братя в къщи, но бедни:

Съдран чувал,
Пълн със бълхи.

с. Балван

г) Много братя, но живеят заедно и са богати:

Всред полето
Круша столовата.

с. Топлеш, Габровско

3. Занятието на момъка селско:

а) Момъкът ще бъде богат:

Колко листе в гората,
Толко пари в кесия.

с. Две могили, Русенско

Гривни дзвекат,
Под възглавнички.

с. Колибите, Троянско

Крастава гуша,
Върви жълтици.

с. Юпер, Русенско

Кирлива пазва,
Желти алтъни.

с. Подвес, Карнобатско

Черни грошове
В рогове лежат.

с. Медвен

У кочия седи,
Алтъни брои.

с. Комарево, Айтоско

б) Момъкът ще е сиромах:

Три ореха
На попара.

с. Кипилово

Босо зайче
На лазурки.

с. Топлеш

в) Момъкът орач:

Из село излиза,
Копраля дрънка.

с. Тръстеник

Дълга брезна (брезда),
Лиси биволи.

с. Медвен

Превил кравай
На копраля.

с. Балван, Търновско

Къса трапеза,
Гъсти комати.

с. Две могили, Русенско

Голяма нива,
Честом купни.

Мъничка нива,
Честом кръстци.

с. Русокастро, Бургаско

г) Овчар и козар:

Пъстра птичка
Под търничка,
Дъжд я вали,
Тя не бяга.

Русенско

Въшкава гуня
Под стряха стои.

с. Медвен

На стол седи,
Масло вади.

Тетевенско

Повит бръшлян
На стенчушка.

с. Топлеш, Габровско

д) Пчеларин:

Кой е честит,
Честит берекетлия,

На трън да седи,
Пчели да рой.

с. Русокастро, Бургаско

е) Свинярин:

Из село излиза,
Свинете хука.

с. Тръстеник

Мазно гърне
На гробища.

с. Медвен

Свинска глава
В силафа.

Троянско

Свинска глава
Василева.

с. Колибите

ж) Говедар:

Млечени клечки
В бял бакрач стоят.

с. Медвен

з) Воденичар:

Китка плава
Из яз въз яз.

с. Топлеш

и) Кираджия:

Дълга трева
До Дунава.
Троян

Скръбук памук
През планина.
Троян

Самар скрипти
През планина.
с. Топлеш

Ербава кола,
Лиси биволи.
с. Русокастро

к) Селски пъдар:

Попарен петел
Из село бяга.
Търновско

л) Гайдар:

През село върви
Одрано теле.
с. Тръстеник

Коза врещи
През дъбрава.
с. Медвен

Драна крава
По поле реве.
с. Две могили

4. Градски занятия.

а) Джелепин, соватчия:

Кой е честит,
Честит и берекетлия:

На кон да седи,
Стадо да кара.
с. Русокастро

б) Търговец, дюкянджия:

На дукян седи,
Жълтици тегли.
с. Тръстеник

Алено френче
На дукян седи.
с. Медвен

Из дукян ходи,
Лешници чупи.
с. Юпер, Русенско

Алено хренче
На дуген цъфти.
с. Кипилово

Алено фрѐнче
На дуген цъфти.
с. Подвес

Алено вренче
На дуген цъфти.
с. Комарево

в) Терзия:

Златни ножички
Под възглавнички.
с. Тръстеник, Плевенско

На иглица
Вечерица.
с. Колибите, Троянско

Привила се бръшляница,
Бръшляница на иглица.
с. Балван

Скрип ножички
Под коленце.
с. Подвес

г) Бояджия:

На дукян седи,
Коприна тегли.
с. Тръстеник

Синьо сукно
Цвола кърпи.
Троян

Дълга пържина,
Увита с коприна.
с. Юпер, Русенско

д) Златарин:

По небо фърка
Злато, сребърце.
с. Тръстеник

Келави уши,
Златни мингуши.
с. Кипилово

е) Чехларин:

Две се игли
Бодом бодят.
с. Топлеш, Габровско

ж) Дулгерин:

Хлопом, тропом
По къщата.
с. Медвен

Лопа, тропа
По къщата.
с. Подвес

з) Кръчмар:

Червено вино,
Цъклена чаша.
с. Топлеш

На стол седи,
Кофи държи.
Троян

Влязва, излязва,
Вино точи.
Русенско

и) Катранджия:

Черни гарвани
През поле хвъркат.
Русенско

к) Ковач:

Искри искачат
Из кузничка.
с. Топлеш

Фръкна искра
Из кумиия.
Тетевен

л) Рибарин:

Мокри гащи
На стряха висят.
Русенско

м) Гимиджия:

Желта бъклица
На Дунав плава.
с. Медвен

н) Праматарин (манифактураджия):

Червен лястор,
Диплос стой.
с. Медвен

о) Гурбетчия:

През дол бяга,
Връви стяга.
с. Подвес

5. Звание:

а) Хаджия:

Потърбило се
Цялото село.

с. Медвен

Утегнаха ми
Дебели гримни.

с. Медвен

б) Селски кмет:

Злата тояга
Из село ходи.

Търновско

Шарена тояга
Из село ходи.

Гетевен

в) Поп:

Из черква ходи,
Син-зелен кинтиш влачи.

Плевенско

Клон босилек
Черква мете.

с. Медвен, с. Кипилово

Кочи кожи
Черкова метат.

с. Топлеш

Свещи светят
По все поле.

Троян

Китка босилек
Из село ходи.

с. Балван, Търновско

г) Даскал (приспособено сега и за новото звание селски писар):

На стол седи,
Пером пише.

с. Топлеш

На стол седи,
Перо държи.

с. Подвес

Бяло книже,
Черно слово.

с. Медвен

д) Клисарин, епитроп:

Из черква ходи,
Талири трака.

Русенско

6. Характера на момъка:

а) Хубавец:

Сиво небо,
Ясни звезди.

с. Топлеш

б) Кротък, хрисим:

Тиха вода
Под къмъче.

с. Топлеш

в) Зъл, сърдит:

Печени киселици
На стрънище.

с. Топлеш

г) Палич (който ще пали):

Грабна главнята,
Ръгна из махлата.

с. Русокастро

д) Пияница:

Из дюкян излиза,
На стръга го носят.

с. Тръстеник

Мокри гащи
На възглавница.

с. Медвен

7. Изключително положение на мъжа:

а) Хайдутин:

Из вода бяга,
Червул стяга.

Плевенско

Край Дунав бяга,
Червули стяга.

Русенско

Червул стяга,
Въз дол бяга.

с. Топлеш, с. Балван и с. Кипилово, Троян

Пушка гръмна
През дъбрава.

с. Медвен

б) Вдовец:

Вехта крина,
Ново дъно.

с. Балван, Търновско, Русенско, с. Медвен, с. Кипилово

Прегорял гъбер,
Пълен с деца.

с. Медвен

Половин блюдо
На стена виси.[69]

Тетевене

[69] Ето тук показва произволното изобретяване на припевките. Тая припявка е земена от гатанката за ухото.

8. Времето, кога ще се ожени, и мястото, къде ще отиде.

а) Скоро ще се ожени:

Гривните звънкат
По трапеза.
с. Топлеш

Зряла дуля, недозряла,
Дошло време да се откине [70]
Русенско

Шита кърпа, недошита,
Дошло време да се ушие.
Русенско

Шита риза, недошита,
На вратничка овесена.
Троян

б) Ще пристане:

Лапна главня,
Бягай у комшия.
Русенско

Жълто було
Трески сбира.
Троян

Куче бяга,
Червул влачи.
с. Медвен

Шита риза, недошита,
На вратника прикачена.
с. Подвес

в) Надалече ще се ожени:

Жълто було
През поле хвърка.
с. Топлеш, Габровско,
с. Балван, Търновско

Червено було
През поле хвърка.
Русенско

Желто було
През поле трепти.
с. Медвен

Алено було
През поле трепти.
с. Комарево

г) Ще се ожени за комшията:

Желта ружа
През плет гледа.
с. Топлеш

През плет главня,
Та в съсъна.[71]
с. Медвен

[70] Млада ще се ожени.
[71] *Съсън* е име на горско цвете *сънкотка*, както се нарича в Западна България.

д) Ще земе, когото иска:

Зряла дуля, недозряла,
Дето щяла, там паднала.

с. Подвес

е) Стара ще се ожени:

Зреяла дуля
И презреяла.

Троян

ж) Скоро женихлите ще дойдат:

Коне стряха
Огризаха.

с. Медвен

Коне росен
Огризаха.

Троян

9. Каква къщовница ще бъде самата мома:

а) Момата ще бъде мръсна:

Коя е мома сополива,
Нейна е чорба подбръкана.[72]

Русенско

б) Мързелива:

Коя е мома дълга риза,
Нейна къща е пометена.

Русенско

в) Момата ще излезе нечестна:

Сред пазара купа сено,
Кой как мине, откъсне си.

Русенско

г) Ще бъде бездеткиня:

Ниска къща,
Високи прагове.

Русенско

[72] Ще подбърква със сопола си

Припевките, както ги изложих, показват и смехория. Това показва, че тоя обичай от обред се изражда и изродил вече; някога тия смешни припевки са липсвали, а създадени са отпосле от различни песнопойки, които са гледали лекото на обичая.

Повтарям да кажа, че припевките не са изчерпани, защото са неуловими. Има досега обнародвани много. (СбНУ, III, 44; VI, 20; VII, 122; IX, 31. Върху ладването съм писал в „Премия на в. Прогрес", 1895 г.)

Като свършат ладването, става момата с Еньовата буля, скрина я в стая и тамо отписат котела с цветовата вода и в корито я окъпват. Тъй окъпана и облечена в други — нейните си дрехи, дават я на майка ѝ.

С това се свършва Енята.

Обичаят Еня, Еньо, Еньова буля и Яньово буле, както споменах и в началото, срещнах в Тракия, и то в североизточния край: Бургаско, Хасковско, част от Старозагорско, Ямболско, Айтоско, Карнобатско, Къзълагачко и част в Шуменско. Обаче не всякъде става еднакво.

В с. Медвен, Котленско, има Еня, но тя се прави малко по-иначе. Енята е облечена в стари дрехи и навсякъде е накитена с *гюрлук*, т. е. всякакви цветя. В ръцете си държи по един стрък коприва, който постоянно маха, додето вървят из селото. Носят я две моми на раменете си; забулена е с бяло платно. Ходят на манастира „Св. Троица". В с. Риш, Байрамдере, Марковча и др. (всички преселени някога из Тракийско) имало е Еня, но отдавна е загазен тоя обичай. Има обаче баби, които и днеска помнят обичая много добре, а така също и песните, както е случаят с баба Жека Байова, баба Муша Желевска и баба Пена Димитрица от с. Риш.

В с. Подвес начинят да правят Еня две недели преди Еньовден и излизат три пъти по полето; първия път в неделята, която стои две недели преди Еньовден; втория път една неделя преди Еньовден, а третия път на самия ден.

В с. Долно Оряхово, Русенско, тоже срещнах Еня, дори от тамо е и представената рисунка, снета в 1889 г., но туй село е преселено някога през време на руско-турските войни из Тракийско-Одринско.

В Битоля има на Еньовден Еня, но ставало в съвършено друга форма. Момичетата ходели по чешмите и пеели песни, но наместо момиче буля те носели *гюм* (бакърена стомна), украсен като булка, и тоя гюм едно момиче носело на главата си.

В с. Шипка, Казанлъшко, имало Еньо някога, забулен и накитен с китки, когото носили около селото и по полето, но тоя обичай отдавна изчезнал. Баба Дона Узун-Николова и баба Цана Пеньовица, жени вече по на 60—70 г., помнят като момичета, че е имало Еньо, но те не знаят ни една от песните.

В Лозенградско е имало Еньово буле отдавна. Описание на

тоя обичай от самия град ние срещаме в „Читалище", бр. 16, 30 септ. 1874 г.

Значение на Еньото. Навсякъде, където съществува тоя обичай, ми казаха, че той се правел за берекет, за плодородие и за здраве, т. е. да бъде запазено селото от лоши болести. Вярва се, че в туй село, дето е пеяно Еньо и обикаляно с него, болести не идвали. Също и в полето и нивите град не биел, а бродници и житомамници не могат да обират плода на нивите, ни млякото по добитъка. (Върху Еньо съм писал в ИЕМ, 14—20.)

Отделни обичаи на Еньовден. В с. Тодьовци освен различните други билки берат и здравец, и то изскубват с корените толкова стръка, колкото души има в къщи; тия стръкове забодят (засадят) в стряхата на гредата и гледат: кой стрък ще покара, а кой не. Чийто стрък покара, тоя ще бъде през годината най-здрав.

В с. Еродин, Оряховско, тоя ден между другите билки берат и тревата, наречена *метлица*, та от нея правят метли, с които метат около огнището. Тия метли от Еньовден пазят къщата от болести и зли навети.

В с. Лесидрен тоя ден обикалят нивите, та зимат класец и го внасят в къщи за берекет.

В с. Турски Тръстеник срещу Еньовден откъсват *бодил* (магарешко трънe) и го оставят на гредата. Ако се развие, добре е; ако изсъхне — лошо.

В Струга тоя ден стават много рано, преди още да изгрее слънцето, та когато изгрява, да се огледват в него. Можало човек да се огледва у слънцето. Ако се види цял с главата — ще живее до друга година; види ли се без главата — само труп, означавало, че още тая година ще умре. (Срв. СбНУ, IV, 93.)

В с. Семисче бабите тоя ден берат невен и други треви, та кадят децата. Който отбира, той къща тоя ден яньовка и други тревки.

В Охрид вярват, че тоя ден играело слънцето. Изнасят дрехите, разпростират ги да ги види слънцето. На тоя ден събират *Иваньо-цвеке* и го турят в сандъците от молци. Иваньо-цвеке (еньовка) цъфти сини цветовци и мирише хубаво. (Срв. СбНУ, XVI—XVII, 34.)

Бродници, житомамници. Този ден селяните се много боят от жени магьосници, наречени *бродници* или *житомамници*, които ходят по полето нощно време и обират плода на нивите, та го пренасят в нивите на друго село.

Обраната нива се познава: тя става мършава, класовете начинят да тъмнеят и стават празни и леки. На трева е висока, но класът е празен. Напротив, необраната нива е тлъста, класовете тежки, пълни и набъбнали.

Във всяко село знаят кои баби се занимават с магии, та за-

това на селските пъдари се вменява в длъжност още от вечерта да обикалят нивите, особено у потайно време, и откъм междите с другите съседни села, да не би някоя бродница от тия села да прескочи и обере нивите.

А в село, които са магьосници, повикват в общината и забраняват им тая нощ да не излизат наникъде, но да стоят у дома.

Според разказите на всички баби и стари хора бродницата обирала нивите по тоя начин. Жената магьосница ще отиде у полето още от вечерта, без да я види някой, и ще земе със себе си кросно голо и лъжица. Като се стемни хубаво, тя се съблече голаголишава, ще възседне кросното, ще забоде у задника дръжката на лъжицата и като настъпи потайна доба, ще обиколи нивите, които има да обира, до три пъти. После ще се спре, ще извади лъжицата от задника и ще я тури в устата, и пак ще я гуди в задника. (Това не утвърждават всички; види се, то е притурено от презрение.) Сетне ще застане пред нивите, ще направи някакъв знак и ще каже: „Тук ли си, Еньо! Що ме не питаш, защо съм дошла?[73] На това питане цялата нива се прекланя, само *царят на нивата* стои прав. (Цар на нивата се казват ония стръкове, които имат два-три класа, т. е. едно зърно е *бракясало*, изкарало два-три стръка.) Сега бродницата нагазва у нивата и откъсва класовете на царя и ги зима със себе си. Ако обира чужди ниви заради своята, тя отива, та ги хвърга у своята нива; ако ли обира нивите на едно село заради нивите на друго село, тя отива, та хвърга класовете в нивите на другото село. С това нивата е обрана, плодът е вземен и когато се върше, не може да се изкара нищо.

Някъде пък някои бродници скътват тия класове и кога бъде у вършитба, хвъргат ги у армана. От малко снопе изкарва се много жито, когато в другите снопето много, а жито нищо, излиза само на слама. (Срв. Ж. стар., I, 179; СбНУ, V, 118.)

и) Петровден, 29 юни

Черковен празник: Св. апостол Петър, наречен Върховен апостол, брат на апостола Андрея и син Йонин. Той бил разпънат на кръст в Рим с главата надолу във време на Нерона в 61 г. сл. Христа.

Народен празник: *Петровден*

Тоя ден по селата имат сборове. Тоя ден носят колач в черква, придружен с ябълки, наречени *петровки ябълки*, които свещени-

[73] В 1885 г. в с. Метковец една такава бродница, като викнала: „Тук ли си, Еньо! Що ме не питаш, защо съм дошла?“ — скритите в нивата пъдари се изправили и казали: „Тука сме. Ние знаем, защо си дошла.“ Хванали я и в това самодивско облекло с кросното я отвели в селото.

към кади, и от тях се разнася. До тоя ден не се ядат ябълки, а след като си разнесат от ябълките, ядат.

В с. Топлеш жена, която има умряло дете, не яде ябълки до Петровден. Тоя ден си разнася и начиня да яде ябълки.

Тоя ден отговяват от петровите пости.

Колят пилета, наречени *петрови пилета*, отдето е и приказката: „Като прасе по Коледа, като агне по Гергьовден, като пиле по Петровден."

Илийски месец, Горешняците, юли

а) Св. Врачи, 1 юли

Черковен празник: Св. Безсребреници Козма и Дамиян, пострадали за Христа в Рим.

Народен празник: *Свети Врачове, Свети Врачи*

Всичките врачки, баячки, правилци и други, които се занимават с народната медицина, т. е. които лекуват било чрез баяне, било чрез билки и вражане, било чрез изправяне изкълчено и правене счупена кост, тоя ден го имат за свой празник. На тоя ден всичките врачки и баячки изнасят набраните на Еньовден билки и ги сортируват, т. е. разпределят ги коя билка за каква болест се употребява. (Баба Мария, с. Пашакьой.)

б) Летни св. Атанас, 5 юли

Черковен празник: Преподобни Атанасий Атонски.

Народен празник: *Летни св. Атанаси, Сред лято, Жътвар*

На тоя ден св. Атанаси се облича в кожух и се стяга за зима.

Тоя ден измиват или замазват кръвта по стената, дето е пръскала от гергьовското агне, когато са го клали. Тоя обичай, както се посочи по-горе, има в Преславско в селата: Риш, Байрамдере и др.

Тоя ден се казва още и Жътвар, защото обикновено от тоя ден се начиня жътва, защото житото е вече узряло.

в) Прокопи, Пчелар, 8 юли

Черковен празник: Св. великомъченик Прокопий; после големи мъки за Христа бил посечен във време на Диоклетиана в 282 г.

Народен празник: *Прокопи*, светец и покровител на пчелите, затова се казва още и *Пчелар*.

Тоя ден всички селяни, които имат кошери, ще омесят два

обредни хляба[74],от които едният е *боговица*, а другият е *светец* за св. Прокопи, и преди да е изгряло слънцето,т.е. преди да са излезнали пчелите от кошерищата си, отнасят ги в пчелините, кадят хлябовете, а после, като ги намажат с мед, разнасят ги по комшиите.

В Ломско преди 50—100 г. в три села: Метковец, Вълкова Слатина и Сливовик, селяните покрай земеделието и скотовъдството в много голям размер са развъждали пчели: всеки селянин на средна ръка е имал по 50—60 кошери, а по-заможните са имали и до 400—500. В тия села тоя ден е излизало цялото село в полето, дето са били пчелините, и там са клали курбан за здраве на пчелите, т. е. имало е оброк. Там свещеникът е светил вода и ръсил всичките кошери, а после прерязването слагана е трапеза. На трапезата покрай гозбите от курбана овен слагани са и цели пити мед, отрязани от кошерите.

Тоя ден много рано, като прекадят хлябовете, всеки стопанин на пчели ще отиде в пчелина гологлав и ще *подреже* всеки кошер, т. е. ще зима мед.

Тоя мед слагат на трапезата,та попът го кади и от тоя мед скътват за през годината за цяр. Тоя мед употребяват срещу бодеж; с тоя мед лекуват гърлото на децата; сгряват меда на огъня и памук, навит на клечка, потопват в горещия мед и мажат гърлото отвътре; с тоя мед мажат ужиленото място от пчела,оса, стонога, стършел, паяк; с тоя мед мажат и *младенците* на Св. 40 в чест на баба Шарка и още в много случаи, когато народната медицина повелява болката да се цери с мед.

С тоя мед мажат и челата на децата, на момите и булките от уроки.

г) Горещняци, Блъсъци, Германовци, 15, 16 и 17 юли

В живота на българина огънят играе много важна роля и около него и огнището, както видяхме във вярванията, се въртят много обреди и религиозни обичаи.

Стопанката българка гледа много строго и пази, щото огънят й на огнището да не угасне.

Огънят слизал от небето. Той носи благодат: но когато се превърне в стихия, прави опустошения.

В чест на огъня като стихия е устроено тридневно празненство, наречено Горещняци. Но понеже когато огънят слиза от небето чрез трескавица и светкавица,той се придружава и от страшна

[74][Тези обредни хлябове, представени в рис. № 402 и 403, са месени в с. Метковец, Ломско.]

гръмотевица,затова тия три дни празници се наричат още Блъсъщи, Германовци.

Черковни празници: 15 юли. Св. мъченик Кирик и майка му Юлита, пострадали във време на Диоклетиана в 288 г.; 16 юли. Свещеномъченик Атиноген със своите десет ученика, пострадали във време на Диоклетиана в 288 г.; 17 юли. Св. великомъченица Марина, родом от Антиохия, дъщеря на Едесий, жрецът идолопоклоннически, на 15-годишна възраст била много мъчена за Христа и погубена във време на Диоклетиана в 262 г.

Народни празници:

Първи горещняк, *Люта* и *Чурўта* (с. Тодьовци, Еленско), *Чурулига*, *Мурулига* (с. Две могили, Русенско), *Чиреци* (Охрид и Битоля); *Втори горещняк*, *Трети горещняк*, *Св. Марина*, която носи още название *Св. Марина огнена*. Тоя ден празнуват още и от буря.

Св. Марина огнена е владетелка на огъня, св. Илия е владетел на гръмотевицата, а св. Пантелей — на наводнението. Ето защо народът, когато е разгневен от неправдите и насилията на управниците, обръща се към тия три светци и казва:

Удри гърма, гърмовник Илия,
Удри огън, огнена Марино,
Удри вода, воден Пантелеє!

Баба Деспа, с. Деремахле, баба Каля, с. Къзъклисе, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско. Срв. СбНУ, X, 47, Пиротско

Тия три дни празнуват от огън. Най-строго празнуват първия и третия горещняк. Нищо се не работи в полето, а така и в къщи. Не жъне се, не копа се, не коси се, не пласти се, а така и снопе не бива да се вози. Снопето и нивата се запалвали от само себе си, защото огън слизал от небето.

Някога на първия горещняк вечерта се изгасвал огънят на всичките огнища. на втория горещняк огън не се клал на огнището, а на третия горещняк, т. е. на Огнена Марина, се подновявал огънят чрез т. нар. *жив* или *нов огън*. Тоя нов или жив огън се произвеждал всред село по един установен обред и от него са взимали огън всичките селяни. Тоя подновен,или нов огън се пази от селяните до друга година, пак до Горещняците.

Отделните обичаи в отделните места през тия три дни срещнах следните:

В с. Желява, Софийско, гледат и бележат от трите горещняци кой ще бъде по-горещ,а кой по-хладен. Оттука вече се знае какви ще бъдат месеците: януари, февруари и март, понеже първият горещняк отговаря на януари, вторият — на февруари, а третият — на марта. Горещият горещняк показва, че през наречения месец времето ще бъде хубаво и меко, без виелици и силни студове, а

хладният горещняк показва, че през наречения месец времето ще бъде студено с виелици.

Във Велес се вярва, че който не празнува горещняците, наречени там *Чирщи*, къщата му изгаряла. През тия дни празнуват особено строго всички ония, които имат работа с огън, като: ковачи, калайджии, хлебари и други такива подобни занаятчии.

У народа владее поверие, че който се къпе през тия три дни в топли води, които извират из земята, болест не ги хващала. Особено, които са болни, гледат да се къпят в такива топли води. Всеки трябва да се топне само три пъти, като вярват, че ако ще има лек, болният ще се изцери. Три пъти се топват по веднъж на ден. Тия дни ходят да се топят навсякъде, дето има лековити извори.

В с. Мъглиш, в землището мъглишко, има кладенец, наречен Далакбунар, т. е. *далачив кладенец*, защото водата лекува болестта *далак*.

В с. Кремиковци, Софийско, по течението на р. Кремиковци, която тече през една клисура нещо половин час над селото, при местността, наречена Пичкарец, в канарата има изворче, от което извира вода. Тая вода е лековита и на Горещняците тук се събира много свят от околните села; всеки гледа да си наточи от тая вода, да пие и да се умие. Водата изтича из скалата и е прекарана близо до пътя посредством *пиширка* или *пишур* — дълго, издълбано като улей дърво. На тоя пишур има накачени множество парцали и конци разноцветни, защото всеки болник трябва да остави нещо на туй дърво за болестта. Местността е много опасна; реката е пробила скалата и е образувала тясна пътека, едвам колкото да се мине с едни кола или кон. От една страна е скалата, а от друга дълбокото корито на реката, която бучи сърдито. Ставали са много нещастия с кола, коне и пътници, та оттамо туй място е станало светиня. Наричат водата Света вода, па тъй наричат сега и самата местност; старото название се рядко чува, защото е и гадно.

Примери от запалване снопе през тези дни на люде, които са работили, аз съм изложил в Ж. стар., I, 181.

д) Илийнден, 20 юли

Черковен празник: Св. пророк Илия от коляното Аароново. Пророчествувал е през цели 25 г. и бил възнесен жив на небото според Св. писание в 816 г. пр. Христа.

Народен празник: *Илийнден*, *Св. Илия Гърмодолец*, *Св. Илия Гръмоломник* (Софийско), *Св. Илия Гръмовник*.

Според народното вярване св. Илия държи под властта си гръмотевицата и светкавицата, затова се и нарича с посочените прякори.

Според народното вярване целият поднебесен и земен свят е разделен между четири светци: св. Иван, св. Никола, св. Петър и св.

Илия. (В някои песни се посочва, че тук, в тая подялба зимат участие още: св. Атанаси, св. Рангел, св. Пантелей.) Тия четири светци се събрали и си разделили света по тоя начин: св. Ивану се паднало „кумство и богомолство"; св. Николу се паднало „да ходи по море, гемии да крепи", св. Петру се паднало „ключи от райските врата", „да стои на райските врата и да отваря и затваря райските врата", а св. Илию:

Паднали му се летни гърмотеви;
Паднали му се летни трескавици:
Да си лети под синьото небо,
Да си лети със тъмните облаци;
Да събира мъгли и облаци,
Да заключва в Черното море,
Да заключва, още да отключва;
Да си дава роса и дъждове.

Из сборника ми, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско. Срв. вариантите в СбНУ, II, 26; III, 35

Тоя ден в чест на св. Илия Гръмоломник са клали жертва петел, и то стария петел, наречен „баща", като са оставяли нов баща, млад баща на кокошките. С петела са месили и обредни хлябове, наречени *боговица* и *колач св. Илия*. Петелът и хлябовете са кадили, разнасяли и яли на трапезата.

Направата на хлябовете се вижда в рис. № 404, 405 и 406. Хлябът в рис. № 404 се казва *колач*, в № 405 — *боговица*, а хлябът в № 406 — *колач за св. Илия*. Месила ги баба Пена Ристовица, с. Сгубел, Кутловско.[75] Същите хлябове ми меси и баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско.

На друго място не месят никакви хлябове. Петелът се кади и ядат, кóняка (гръдната кост) запазват, та викат гледач да гледа на него и да разгатне за бъдещето на тая къща.

Тоя ден в много села има сборове. Тамо, дето е сбор, селяните някога са клали курбан или петли, или селския бик.

В с. Запалня, Казанлъшко, в 1898 г. срещнах такъв обичаи. Събират по селото пари, купуват млад бик, а стария заколват и го, готвят за обяд. Казанът, в който готвят бика, е общ. Като дойде обяд, всяка жена носи обредни хлябове — колачи, бъклица с вино, паници и лъжици, колкото са души в къщи, и отиват всички или насред село, или край селото при Кръста (оброка, черковището) и тамо попът прекадва трапезата с жертвоприношенията и ядат селски на обща трапеза.

Същият обичай е съществувал в с. Дряново, Айтоско, но от

[75] [Хлябът в рис. № 406 е месен в с. Козар Белене.]

десетина години е изоставен, защото „партизанството разделило селяните и съгласието липсвало“ — каза ми един старец.

Във Велес и днеска срещу Св. Илия излизат на високия рът „Св.Илия“, който отстои от града нещо $1^1/_2$—2 часа и тамо правят веселба. Всеки носи кокошка или петел, или агънце, колят ги тамо сутринта много рано, варят ги или пекат и ядат. Това е к у р б а н н а с в И л и я. Тук на тоя връх имало е дърво бряст с дупка, през която тоя ден се провират. Вярва се, че който може да се провре лесно, той е праведен, а който се мъчи, той е грешен. (СбНУ, XI, 85.) Някога, когато са клали петела, клали са го на прага на къщните или старите врата и като го заколят, гледат дали ще подскача високо и като накъде ще скача, дали в къщата ще влезне, или ще скача на навън. Ако скача високо, това е добър знак. в къщи ще върви на добро, късметът и щастието на къщата „ще скочат“ високо. Така също, ако скача навътре, пак е добро за къщата; отиде ли пък до огнището, това показва извънредно добро; не само че ще има спор във всичко, но ако има мома, тя непременно ще се ожени през тая година. Ако отиде петелът нанавътре, стоката ще се плоди много, ще има берекет във всичко посято, а лозето ще роди грозде в голямо изобилие. Когато са клали петела и лолето е скачал и умирал, някога са пеели тая песен, която е била обредна. (Баба Вълкана, с. Литаково, ми я продиктува):

Разболял се гръмовник Илия,
Та е лежал девет годин.
Девет години не повея,
Не повея хладен ветрец;
Девет годин не зароси,
Не зароси росна роса.
Той си има милна сестра,
Милна сестра света Мария,
Тя тръгнала лек да дири,
Лек да дири за свой братец.
Срещом иде божа майка:
— Добра среща, света Марийо,
Къде си се запътила?
Отговаря света Мария:
— Ой те тебе, божа майко:
Разболял се моя братец,
Моя братец свет Илия,
Свет Илия гръмолюмец,
Та отивам цяр да диря.
Отговаря божа майка:
— Я се върни, света Марийо,
Та си идй назад в къщи,
Та си вземи блюдо трички,
Блюдо трички и солчица;
Па си иди на планина,
Дека пасат кошутици,
Примамй си кошутица,
Та издои прясно мляко
И си запой мила брата,
Мила брата, свет Илия;
Това мляко цяр ще бъде.
Повърна се света Мария,
Повърна се назад в къщи,
Та си узе блюдо трички,
Блюдо трички и солчица;
Па отишла на планина,
Примамила кошутица,
Издоила прясно мляко,
Та запоила свет Илия.
Къ е пинал прясно мляко,
Къ е пинал свет Илия,
Оздравял е и станал е.
Той отключил Черно море,
Га завеял хладен ветрец
И заросил дребен дъждец.

Из сборника ми. Срв. вариант в СбНУ, IV, 11

Вярва се, че ако на тоя ден прогърми, то няма да има орехи и лешници, т. е. ще бъдат всички шупли, кухи. Оттамо е и приказката: „Честити като св. Илия в орехи и лешници."

е) Св. Мария, 22 юли

Черковен празник: Св. Мария Магдалина равноапостолка; била родом от града Магдала, Сирия, отдето носи и прякора Магдалина. От нея Исус изпъдил седем бесове. После изцелението тя станала ревностна последователка на Христа и проповедница на неговото учение. Тя първа е оповестила възкресението Христово, като видяла Христа в градината, дето бил погребан. Проповядвала е евангелието в Масалии и после се върнала в Ефес, дето се настанила при св. Йоана Богослова. Тя починала и била погребана в същата пещера, дето по преданието били погребани и св. Седем отроци.

Народен празник: *Св. Мария*, сестра на св. Илия; празнуват я от гръм.

Тоя ден тя се стягала да отиде в черква. Насреща ѝ идел брат ѝ св. Илия и я попитал: „Къде си се стегнала?"

— Днеска ми е денят, та отивам в черква.

— Кога ли ще дойде моят ден! — казал св. Илия.

— Твоят ден се мина — отвърнала св. Мария, — той беше онзи ден.

— Ах, да бях знаел, та да се повеселя.

Вярването народно утвърждава, че св. Илия си не знаел деня. Ако беше го знаел, той щеше да погуби света със своите мълнии, светкавици и трескавици. (Баба Морфа, с. Дерекьой, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, баба Върба, с. Ресен, и др.)

ж) Св. Пантелей, 27 юли

Черковен празник: Св. великомъченик Пантелеймон, родом от Никомидия, пострадал за Христа във време на Максимилиана в 296 г. Бил пален със свещ, хвърлен в морето, но останал невредим; хвърган на зверове, но останал незасегнат; турган в бъчва с гвоздеи и търкалян, но пак останал невредим. Най-после бил посечен с нож. Наместо кръв потекло мляко, а дървото, за което бил вързан, раззеленило се, разлистило, цъфнало и дало плод.

Народен празник: *Св. Пантелей пътник* или наречен още *Воден Пантелей*.

Празнува се от силни порои и наводнения.

Тоя ден също празнуват врачките, баячките и правилците, защото св. Пантелеймон бил велик церител на всички болести.

Тоя ден лястовиците и щърковете се събират и си отиват на зимовище. Щърковете отиват за сняг.

Август

а) Макавей, 1 август

Черковен празник: Св. седем мъченици Макавеи братя, майка им Соломония и баща им Елеазер.

Народен празник: *Макавей*

Тоя празник се счита 12 дни, т. е. трае от 1 до 12 август

Първият ден се празнува, а най-много от жените, да не им се „ядат" пръстите, когато предат. Тоя ден, първият Макавей, някога е имало такъв обичай.

Всичките зетьове ще се съберат в дома на своя тъст (деда) и тамо ги гощават. След угощението най-старият зет ще земе приготвения вече тулум и с него ще гони да бие другите си по-млади от него баджанаци. Той ги гони, а те бягат из широкото гумно на задругата. Тоя обичай се правел да бъдат овците, кравите и кобилите плодовити. Обаче прави се и за смях и веселба.

Днеска тоя обичай е на изчезване. Съществува само тук-там по селата.

През *Макавеите* съществува друг обичай, който се върши и днеска навсякъде и който стои в тясна връзка с народната земеделческа метеорология. Така 12-те Макавеи са наречени на 12-те месеца през годината. Първият Макавей е наречен на септември, вторият — на октомври, третият — на ноември, четвъртият — на декември, петият — на януари, шестият — на февруари и тъй поред, в който ред август е дванадесетият Макавей и месец. Интересно тук е явлението, че както и в народния рабуш-календар, първият месец се начиня от септември.

Сега гледат и бележат какво е било времето на първия, втория, третия и т. н. Макавеи: дали слънце е хубаво, или кишовито и облачно, или пък ветровито. Каквото е било времето на еди кой си Макавей, народното вярване утвърждава, че такова ще бъде времето и през целия отговарящ месец. А това е важно както за земеделеца, така и за пастиря селянин.

Във Велес гледат и бележат времето само през шестте Макавеи, т. е. от 1 до 6 август, дали ще е ясно, мъгливо, дъждливо, ветровито и пр.; вярва се, че такова ще бъде времето и през наречените месеци, през цялата зима от октомври до март. (СбНУ XI, 85.)

В Рупчос първият ден се казва *Егус*; празнуват го в чест на огъня и вълка. Който работи на тоя ден, народното вярване утвърждава, че или къщата му ще изгори, или вълкът ще изяде някой добитък. (СбНУ, VIII, 138.)

б) Преображение, Преображение Господне, 6 август

До тоя ден не вкусват грозде. Тоя ден ще се отнесе грозде в черква и след като се очете и прекади от свещеника, разнасят си по къщите и тогава ядат грозде.

Преди да узрее гроздето, узряват къпините; обаче никой не бива да зобе къпини, преди да е зобал грозде, защото народното вярване утвърждава, че къпините са грозде дяволско. Дяволът е създал къпината в противност на гроздето, създадено от бога. Дяволът прави, та къпините узряват по-рано от гроздето и с това прелъстява хората да ядат къпини преди грозде и по тоя начин да станат негови. Ето защо народното вярване забранява да се ядат къпини преди грозде.

Във Велес народното вярване утвърждава, че срещу Преображение през нощта на небето се явявала и отваряла *божата врата*: тогава се отваряло небето и сам Господ се явявал на вратата. Който човек е праведен, той можал да види тия врата и що поиска, господ му давал. Затова майките канят децата да не спят, но да са будни и да гледат у небето, та да видят, когато се отварят врата божи, и да се молят да им подари господ богатство. (СбНУ, XI, 85.)

Такова вярване съществува и другаде, обаче, както се каза по-горе, това става на Богоявление; срещу тоя ден не спят и гледат, когато се отворят небесните врата да поискат от бога богатство, щастие и други добрини.

В Ахърчелебийско, в с. Петково, тоя ден цялото население се събира на събор до помашкия мечит и до гробищата и играят хоро. Тоя ден като курбан всеки убива по един кошер (пчели), взема меда, носи го при попа ведно с колак и след като го очете и освети, ломят тоя колак и раздават на събраните, като предварително се топне коматчето в меда. (СбНУ, XIII, 24).

в) Голяма Богородица, 15 август

Църковен празник: Успение Пресветая Богородица

Народен празник: *Голяма Богородица*

Общ празник. Отговяват от *постите богородични*, които пости в Кратовско, Крива Паланка, Кумановско, Кочане и цялото Овчо поле наричат *Якимови пости* в чест на св. Йоаким Осоговски, един от четиримата български преподобни отци: Йоан Рилски, Гавриил Лесновски, Прохор Пшински и Йоаким Осоговски, които са просияли все в едно време, X столетие, в България.

В с. Церова кория, Търновско, тоя ден празнуват за здраве на воловете, които впрягат — туй, което празнуват по другите

кравица на Власовден, 11 февруари. Месят кравайнета такива, каквито се месят другаде на Власовден, и сутринта рано ги раздават по съседите, като казват: „На за господя и за волско здраве!", или някои: „На за господя и за чифчийско здраве!"

В Ахърчелебийско, с. Петково, тоя ден наричат *Голяма черква* и празнуват го нещо като сбор. Всяка къща е длъжна да заколи курбан по едно агне, както на Гергьовден. Понеже свещеникът не може да отиде във всяка къща да благослови и очете туй агне, той зима една торба сол и я очита; от тая сол зима всяка къща и с пея солят агнето, когато ще го пекат. После обяд, около пладне, ще се съберат три-четири домакинства наедно и ще се черкуват. Ще запалят свещ пред иконата, ще кадят трапезата с агнето и хлябовете, ще ломят тия хлябове за здраве. На трапезата ще има и мед. И после сядат, та ядат курбана. На свещеника дават кожата и двете плешки. (Срв. СбНУ, XIII, 24.)

г) Секновене, 29 август

Черковен празник: Усекновение главата на св. пророк и предтеча Йоана Кръстителя.

Народен празник: *Секновене*, *Обсичане*, *Църн св. Іован* (Велес).

Тоя ден се секне (сече) ден и нощ – ставали равни, стават вече по-студени; секне се и водата, става студена. До тоя ден се къпе в реките, после тоя ден вече не бива да се къпе, лошо е.

Тоя ден змиите, гущерите и други вредни влечуги се прибират и заминават за зимовище там на край свят, в пещерата на змийския цар.

Тоя ден и самовилите, самодивите, юдите, змейовете и змеиците и други тям подобни дихания се прибират и заминават в своите зимовища тамо на край свят. После Секновене няма ни змии, ни гущери няма ни самодиви, ни самовили, ни юди.

Тоя ден никой нищо не работи. Не само на тоя ден се не работи, но гледа се в кой ден през седмицата се паднал празникът: дали в понеделник, вторник или друг ден — тоя ден през цялата година се празнува, не работят жените, па не бива и да се начина в тоя ден никаква работа, защото нямало да бъде сполучлива, няма да има добър край. (Баба Морфа, с. Дерекьой, баба Деспа, с. Деремахле, баба Върба, с. Ресен, баба Дона, с. Шипка, и др.)

В с. Колибите, Троянско, и в Тревненско тоя ден в неделята, през който се паднал празникът Секновене, през годината го пазят, защото тоя ден станал *лош ден*. (Баба Пена Мичева, с. Колибите.)

Във Велес, в който ден през седмицата се падне Църният Іован, тоя ден през цялата година се пази да се не крои никаква

дреха, защото, ако се скрои тоя ден дреха и се облече, ще я носи в чернило, ще бъде нещастен. (Срв. СбНУ, XI, 85.)

Тоя ден се не яде черно грозде, нито се пие червено вино: бяло грозде и бяло вино се яде и пие.

Септември

През тоя месец има празници, които са църковни и народни, но на които се не вършат никакви религиозни обичаи.

Тия празници са:

а) *Св. Симеон стълпник*, 1 септември

б) *Малка Богородица* (Рождество Пресветая Богородица), 8 септември

в) *Кръстовден*, 14 септември

На 1-ви ден в някои села бруят орехите.

На 14 септември начинят да берат гроздето, оттамо тоя ден се казва *гроздоберник*. Извършват се някои обичаи, които ще бъдат посочени при гроздобера в отдела Земледелие.

Димитровски месец, октомври

а) Господя църква

Това е един религиозен обичай, който се извършва, след като се прибере всичката летнина, т. е. като овършат снопите, като оберат лозята и царевицата. *Господя църква* става първият понеделник преди *Петковден*.

Господя църква не е друго, но курбан, коли се старият селски бик, ако има такъв; ако ли бикът е още млад, тогава събират пари, купуват овни и ги колят. Бикът или овните се заколват насред село или край селото, дето има оброчище, т. е. тамо, дето ще се обядва.

Тоя обичай е много древен; някога не е можал да мине без бик, когато сега се задоволяват с овни. Той съществува в цяла Източна Тракия и в Одринско; него срещнах и в Източна България в Добричко, Балчишко и Силистренско, в тия села, които са преселени от Тракия и Одринско през някогашните руско-турски войни.

В с. Оваджик, Хаковско, аз се намерих на самия обред и ето как ми се предаде той.

Бикът колят, ако е вече остарял и трябва да се купува нов, колят и млад бик, ако той боде стоката и хората. Ако няма бик, тогава колят вол, а покрай него, ако се види, че няма да стигне за цялото село, тогава колят още и овни. Казанът, в който се гот-ви бикът, волът или овните, е общ; счита се като имот на черква-та и се пази от епитропите църковни. Вола и овните купуват

епитропите с църковни пари, а после събират от всекиго, колкото се пада на човек.

Когато бъде готово за обяд, всеки селянин с жена си отива на оброчището. Отиват само стари хора; млади не отиват. Всеки селянин с жена си носят голям колак, вино, паница и лъжици; носят още и котле, та в него сипват от гозбата за домашните, които не са дошли на оброчището, та и те да ядат.

Попът прекадва казана с гозбата и след това сядат да ядат. Сядат не на една трапеза, а на групи или по махали, или по семейства.

На попа дават кожата на вола или кожите на овните; тук колаците попът не реже, затова не зима и порязаници. Направата и шарките на колаците са представени в рис. №399. Такъв хляб също меси и баба Рада Тоньова, с .Търново, Хасковско.

б) Кокоша църква, Бож дух

И тоя обичай съществува само в Източна Тракия и в Източна България само в селата, преселени отдавна из Тракия и Одринско.Тои става в първата събота преди Петковден, после свършването на всяка полска работа, т. е. когато се овършее, оберат лозята, царевицата, сусамите, анасонът,памукът, тутуните и пр.

Ето как срещнах да става тоя обичай в с. Семисче, Хасковско.

Насред село има накладен огън и на тоя огън голям казан с вода, същият казан, в който се вари и бикът

Тук всяка селянка-стопанка, т.е. която е глава на жените в къщата, донася една,две или повече живи кокошки и няколко глави кромид, малко масло, сол и друго. Кокошките и други зачинки се дават на селските пъдари, които тоя ден шетат тук. Те поемат кокошките, заколват ги, очистват и готвят. Кокошките се нарязват на късове и готвят се в казана на яхния, но по-рядка. Някои кокошки пекат цели, надянати на дълги дървени ръжни-прътове.

Като дойде обяд, ще се събере цялото село и всяка стопанка ще донесе в торба голям колак хляб квасник, бъклица вино, лъжици и паница, а така също и месал за постилане.

Когато бъде всичко готово, попът очита и прекадва казана с гозбата и трапезата и почва се обядът.

Преди обаче да седнат да ядат, всяка жена раздава парче хляб за *Бож дух*, т. е. в чест на бога-дух.

В с. Търново, Хасковско, срещнах същия религиозен обичай, само че тук не месят шарени колаци, а обикновени големи квасници-хлябове. Тук наместо колаци има малки питки и колаченца, които после прекадването раздават за Бож дух и за *леля* (чумата).

И тук се празнува тоя ден в чест на Бог дух, а кокошките са негова жертва.

Така се върши в целия Хасковски окръг и в Одринско.

В с. Дряново, Айтоско, правят *Кокоша църква*, само че я правят на Летни св. Атанас, т. е. 5 юли. Тук кокошките трябва да бъдат само черни. Освен кокошките тук колят черни овни, черни овци (ялови). И тук става насред село, попът кади и всички ядат заедно.

в) Димитровден, Митровден, 26 октомври

Църковен празник: Св. великомъченик Димитри Солунски. Родом от Солун, за Христа бил мъчен и прободен с копие в реброто. Пострадал в 288 г.

Народен празник: *Митровден*, *Разпуст*

Тоя ден слугите се освобождават от господарите или се ценяват.

Някога ратаите *пристават* и момците се *ценявали* за година: от Димитровден до Димитровден

Ценени, *приставени*, *иглавени* веднъж, те не са можели да напуснат службата на господарите си по никакъв начин, при никакви условия, с никакви извинения. Ако господарят излезне добър, слугата е добре; но ако господарят е лош, то слугата тегли черно патило. Ето защо се казва, че на тоя ден „едни се отробват, а други заробват".

На тоя ден гледат каква ще бъде месечината — пълна или празна. Ако е пълна, през идещата година кошерите ще имат много мед; ако ли е празна, то кошерите няма да имат много мед. (Баба Пена Мичева Платнарска, с. Колибите, Троянско.)

Във Велес тоя ден, когато изкарват кравата в говедата, ще гледат дали кравата ще се обляже и къде. Ако се обърне и обляже отзаде, тогава зимата ще бъде назад; ако ли се обляже отпреде, тогава зимата ще бъде напред; ако ли пък се обляже на средата, тогава насред зима щяло да има големи студове. (Срв. СбНУ, XIII, 172 .)

г) Мишинден, Св. Нестор, 27 октомври

Църковен празник: Св. мъченик Нестор, пострадал за Христа във време на Диоклетиана, 288 г.

Народен празник: *Мйшинден* (Ломско); *Нйстор* (Софийско, Русенско); *Разпущене* (с. Подвес, Карнобатско); *Св. Нйстор* (Битолско).

Празнува се в чест на мишките, да не правят пакост на храната, постилките, дрехите, повесмата, сеитбите.

Тоя ден рано сутринта се върши следният обреден обичай. Домакинката — най-старата жена в къщата, ще отиде много рано при кравата и ще земе най-прясното ѝ лайно; ако няма крава, ще земе от биволицата; ако ли няма и биволица — нещо много рядко в селска къща, тогава ще земе лайно от впрегатните волове или биволи; от друг добитък лайно за наречената цел не може да служи.

С това лайно ще се върне в къщи и ще замаже камината на огнището (*камина* или *пезул* се казва стената на огнището), долу кътовете и праговете на вратата; после ще излезне навън и ще мазне кошовете (с царевицата), хамбара (с житото, ръжта, ячмика, овеса и др. ситна храна) и зимника (с дрехите, чергите и други постилки). През всичкото време, додето тя маже, след нея върви една друга жена от къщата и при всяко мазване я пита: „Какво мажеш, бабо (майко)?“ Тя отговаря: „Мажа на мишките очите.“ Додето обаче маже, самата жена трябва да мижи. Като се свърши това, останалото лайно се лепи над горния праг.

Вярването народно утвърждава, че през годината мишките няма да правят пакости нито на храната, нито в полето, нито пък на дрехите, защото остаят слепи.

Тоя ден не работят нищо: не предат, не тъкат, не кроят, не шият; също не бъркат в ковчезите, в кошовете, в хамбара; не бъркат в плявата, в армеята, в боба.

Обичаят почнал да се губи, обаче празникът останал.

В с. Подвес, Карнобатско, с. Медвен, Котленско, с. Клисура, Златишко, с. Колибите, Троянско, и Панагюрище някои не мажат никъде нищо, но празнуват, не барат нищо.

В с. Риш, Преславско, Мишинден не знаят; но на Спрни заговезни мажат очите на мишките с кал, както се каза; мажат обаче само камината.

В с. Шипка мажат само четирите рога (ъгъла) на прага и кътовете край огнището. Жената, която маже, трябва да мижи.

В Тетевене още от вечерта приготвят *логачки* (тръне леплив) и сутринта рано ще земат тия логачки и ги запалят; една от жените върти запалените логачки и казва. „Бягайте, мишки, плъхове, защото ви гонят св. Димитри и св. Нистор с огън и логачки!“ Тоя ден не работят нищо, нито бъркат в кош, хамбар, ковчег или в плявата.

В с. Топлеш, Габровско, мажат с лайно четирите кьошета на къщата отвътре. Тоя ден не предат, не тъкат, не кроят, нито шият, не месят хляб; не бутат нищо в къщи, не бъркат в каната армеята, нито във *вретищата* с фасула, леща и пр.

В с. Пиргос, Русенско, мажат камината, но с кал и додето маже, жената нарича: „Да не салмуват, да не правят пакост“ — като се разбира, че тук се нарича за мишките.

В Битоля празнуват от *глуфците* (мишките), за да не ядат дрехите в ковчезите.

В Щип тоя ден не бъркат в сандъците от мишки. (Срв. СбНУ, X, 122. Вж. Ж. стар., I, 55.)

Рангеловски месец, ноември

а) Р а н г е л о в д е н, 8 ноември

Църковен празник: Събор на архистризите Михаила и Гавраила.

Народен празник: *Рангеловден*, *Св. Рангел душовадник*.

Народното вярване утвърждава, че душата на човека не може да излезне из тялото, ако не дойде св. Рангел да я извади. Според народното вярване св. Рангел е един от шестте братя юнаци, които си разделили небото, землята и света. Нему се паднало *мъртвите души*, т. е. душите на мъртвите хора, затова той взема тия души, отдето е наречен още и *душовадник*. Тоя ден се празнува в чест на умиращите, в чест на св. Рангела-душовадника, та по-леко да вади душата, когато дойде време за това.

Някога всяка къща е клала курбан — или овен, или шиле. Който не е имал да заколи овен или шиле, трябвало е да има поне овнова глава с четирите крака и малко овнешко месо. Главата и краката трябва да бъдат пърлени на огън, т. е. с кожата без вълната. Тая глава и краката се варят цели, после се кадят също цели и само след прекадването се разчупват на късове.

Тоя ден е била обща служба, т. е. всяка къща е клала жертва, обаче днеска тая служба почнала е да изчезва.

На трапезата при главата с краката и гозбата от заклания овен или шиле ще има и обредни хлябове с вино.

Обредните хлябове на Рангеловден са два: *боговица*, *богови пита* или *богов хляб*, *господьов хляб*, а другият е *Рангелово блюдо*, *Рангелов хляб*. Формата и шарките на тия обредни хлябове са представени в изложените тук рисунки.

В с. Раковица, Кулско, баба Стана Първанова меси хлябовете, посочени в рис. № 407 и 408.

Хлябът в рис. № 407, наречен тук *света Петка*, има начертание, каквото е посочено в тая рисунка.

Хлябът в рис. № 408 носи название *рангеловско блюдо*; начертанието му и шарките се виждат в представената рисунка.

В с. Чупрене, Белоградчишко, баба Елка Маркова меси хлябовете, представени в рис. № 409 и 410.

Хлябът в рис. № 409, наречен *св. Петка*, има подобие на хляба, представен в рис. № 95.

Хлябът в рис. № 410, наречен *Рангелово блюдо*, се пише с просфорник и него ще срещнем и при смърт.

В с. Чирен, Врачанско, баба Елена Тодорова Манафова меси хлябовете, представени в рис. № 411 и 412.

Хлябът в рис. № 411 се нарича *боговица*, а хлябът в рис. № 412 — *Рангелово блюдо*.

Същите хлябове, със същите начертания и шарки се месят и в Ломско, само че хлябът в рис. № 411 се меси на сватба, а хлябът в рис. № 412 се меси на смърт.

На Рангеловден се месят хлябовете *св. Петка* или *параклис*, представен в рис. № 413, и *Рангелово блюдо* — хляб, подобен на тоя в рис. № 410.

В с. Кнежа, Оряховско, баба Стояна Павлова, баба Вела Петковица и баба Райка Йотовица месиха хлябове, представени в рис. № 413 и 414.

Хлябът в рис. № 413 се казва *св. Петка* или *параклис*, а хлябът в рис. № 414 се казва *Рангелово блюдо*.

Същите два хляба срещнах и в Плевенско, в селата Махлата и Марашки Тръстеник.

В селата Турски Тръстеник и Въбел, Никополско, и в с. Козар Белене, Свищовско, срещнах хлябовете, представени в рис. № 415 и 416.

Хлябът в рис. № 415 е подобен на хляба в рис. № 29 и се казва *боговица*, а хлябът в рис. № 416 се казва *Рангелово блюдо*.

В селата Балван и Ресен, Търновско, срещнах хлябовете, представени в рис. № 417 и 418.

Хлябът в рис. № 417, наречен *богов хляб* или *богова пита*, е подобен на хляба в рис. № 42.

Хлябът в рис. № 418 се нарича *Рангелов кравай*.

В с. Гагаля, Русенско, и с. Юпер, Тутраканско, месиха хлябовете, представени в рис. № 419 и 420.

Хлябът в рис. № 419, нашарен с просфорник и тестени лъкове, се нарича *господьов хляб*.

Хлябът в рис. № 420 се нарича *Рангелов хляб*.

В с. Дели Юсуфкьой, Добричко, баба Неда Станева меси хлябовете, представени в рис. № 421 и 422. Същите хлябове ми месиха и в с. Армутли, Ямболско.

Хлябът в рис. № 421 се нарича *богов хляб*, а хлябът в рис. № 422 — *Рангелов хляб*.

В с. Дуранкулак, Балчишко, баба Руса Ангъ-Колачка меси хлябовете, представени в рис. № 423 и 424.

Хлябът в рис. № 423 се казва *богов хляб*, а хлябът в рис. № 424, който е подобен на хляба в рис. № 44, се казва *Рангел*.

Такива хлябове се месят и в с. Смядово, Преславско.

В с. Малка Кайнарджа, Силистренско, срещнах хлябове, чието начертание и шарки са представени в рис. № 425 и 426.

Хлябът в рис. № 425, наречен *колак*, е подобен на хляба в рис. № 331.

Хлябът в рис. № 426 се нарича *Рангелов хляб*.

Тия същите хлябове ми месиха в с. Конак, Ескиджумайско; меси ги баба Доца Желязова.

В с. Горни Окол, Самоковско, ми месиха хлябовете, представени в рис. № 427 и 428.

Хлябът в рис. № 427 е подобен на хляба в рис. №135, а хлябът в рис. № 428 е подобен на хляба в рис. № 136.

В другите села хлябовете, които се месят на Рашеловден, са същите, които се месят на служба и оброк (селски курбан, полаγъκ, запис).

Рангеловият хляб, наречен още *Рангелово блюдо* или *Рангел*, се среща с почти същото начертание и при смърт, както това ще бъде указано.

Трапезата кади свещеникът и реже и двата хляба, от които зима порязаници. От главата на овена зима само ухото (дясното) и два крака. Кожата на овена или шилето—ако са заклани такива, са правото на попа.

В с. Колибите, Троянско, тоя ден е общ оброк; колят овни и ги готвят общо в черковния двор и после се събират всички селяни и ядат, както се описа по-горе при Кокоша и Господя църква.

В с. Церова кория, Търновско, срещу Рангеловден вечерта при заход слънце най-старата жена в къщата зима лайно, както правят в другите села на Мишинден, размесено с малко кал, и маже камината на огнището и мижи. Друга жена от къщите я пита: „Какво мажеш, бабо (майко или стрино, според родственото отношение на жената към старата жена)?“ А тя отговаря: „Мажа на дивеча очите да не види, ушите да не чуе и устата да не хапе.“ Тук под думата *дивеч* се разбират вълци и мечки. Това се повтаря до три пъти.

После същата баба почва да връзва веригата и същата жена я пита: „Какво връзваш, бабо?“ „Връзвам на дивеча устата да ги не отваря и краката да не ходи.“ Това се повтаря до три пъти.

б) Мратинци, Мратиняк, 14 ноември

Черковен празник: Св. апостол Филип Един от 12-те апостоли; разпънат на кръст от евреите с главата надолу и умрял в Ерусалим мъченически за Христа.

Народен празник: *Мратинците*, *Мратиняк* или *Мрата* (Плевенско).

Празнува се в чест на кокошата болест, наречена *мрата*, *мратиняк*, *мратинци* — лош дух, който мори кокошките. Тоя дух народното вярване представлява като черна голяма кокошка с криле и с големи очи. В чест на тоя дух тоя ден колят жертва и извършват установен обред. Жертвата е черно пиле, и то петле; ако ли няма черно, тогава може да бъде и друго.

Сутринта много рано домакинката става и първата ѝ работа

е да отиде при кучика и да улови нареченото черно петле. Като го улови, тя ще се върне в къщи и ще върже краката на петлето да не бяга. После това накладва огъня и приготвя ножа да заколи жертвата.

Както споменах по-горе, жена не коли никаква гад, никакво животно. Народното вярване счита като голямо зло за къщата, ако жена заколи кокошка, гъска, патица, пуйка, агне, овца, шиле или овен. Изобщо жена освен за рязане лук или да нареже вече заклана гад за друго нож не бива да зима в ръка.

Днеска при тоя обред тъй народно вярване повелява, че никой друг не може да заколи жертвата *мратйнче* освен жена, и то най-старата жена в къщи, която се счита за домакинка. Петлето, което е обречено за жертва, тук сега носи название *мратинче*. Заколването на мратинчето е обред, какъвто и заколването на гергьовското агне, на илийския петел и други жертвоприношения.

Когато ще се заколи петлето, една от по-младите жени в задругата или семейството ще застане вънка от къщните врата, а домакинката ще остане вътре в къщи. Петлето-мратинче ще се коли през прага. Вънкашната държи краката и крилете на мратинчето, а домакинката с лявата си ръка е хванала главата му, а с дясната държи ножа. Ножът е наостреи на бруса, с който косачът остри лятно време косата, с която коси сено. Мратинчето се коли на самия праг.

Като допре ножа до шията, вънкашната жена пита: „Какво колиш, бабо (или майко)?“ Домакинката отговаря: „Коля мратиняк“, отрязва главата на пилето. Цялото пиле остая в ръцете на вънкашната жена, а главата—в ръцете на домакинката, която стиска клюна да не зева и казва: „Не колим те ние, но коли те Мратиняк, т. е. болестта.

В с. Литаково, Орханийско, мратинчето петле колят в къщи, зад вратата, дето на Игнажден садят човека, който би влезнал пръв тоя ден в къщи, и колят го с ножиците, с които кроят платното. Домакинката, която коли пилето мратинче, когато ще отреже шията, казва: „Що пòфана, да е лековито!“ После, като отреже шията, тя завърже ножиците, които тъй вързани ще стоят до 21 ноември, т. е. до последната мратинска нощ.

Това мратинче после очистват, готвят и ядат като жертва на мратиняка, т. е. на кокошата болест, да не мори кокошките. Главата, краката, перушината и жлъдъка се скътват за лек.

Перушината употребляват, когато някоя родителка жена—лехуса, бъде ударена от лахусите и се разболее: с тая перушина я кадят. Кадят и деца, когато ги хване силна и продължителна треска. С перушината в с. Литаково, Орханийско, лекуват онния, които имат болка в главата, пада им *шѣмет*, т. е. притъмнява им на очите и падат. С тая перушина се кадят и болестта минава според народното вярване. Същата перушина се употребява още и когато

на някого потече кръв из носа и не спира; като го покадят с тая перушина, кръвта спирала.

Главата и краката връзват с червен конец и ги закачват зад вратата (старите,къщните врата) или на *пречняка* на огнището. Някои турят в клюна на главата жив въгленъ Народното вярване утвърждава, че тая глава с краката запазва къщата от всякакво зло, от магии, от напратено и други лоши навети.

Желъдъкът тоже се скътва на комина. Той се употребява за лек. Когато някое дете се опиква и това опикване не може да се излекува с друго, тогава от вътрешността на тоя желъдък, който в Ломско се казва *гуша*, вадят от храната, що се намира вътре,и тая храна тургат във вода,с която запойват болното дете — момче или момиче. (С. Бъзовец, Ломско, преселени българи из Влашко.)

На другия ден —15 ноември, празнуват специално от болестта *бодеж*, която дохажда от настинка или от лош вятър. Тая болест лекуват чрез разтриване, разгряване,налагане, запойване, всякога придружени с баяне; ако всичко това не помогне, лекуват я с перушината на мратинчето.

Мратински нощи се наричат нощите от 11, на до 21 ноември.

Тия нощи са много лоши, по-лоши,отколкото нощите през Мръсните дни, защото през тия нощи може човек да налети на много болести,включително и болестта *лошата болест*(падане отвън).

в) Вълчи празници

Тия празници се празнуват в чест на вълците. Това е второ празненство в чест на тоя хищен и пакостен звяр; първото празненство видяхме през м. февруари, първи, втори и трети дни, наречени Трифунците. Тамо беше тридневен [празник], а тук е три пъти по тридневен, плюс още един, най-последен, в чест на най-опасния вълк. Първият вълчи празник, 11 ноември, или *Дзвериндан*, както го наричат в с. Колибите, Троянско, е зъл, но най-последният, наречен *Куцулан* или *Натлапан*, е най-лошият, най-опасният.

В някои места тия празници са намалени на седем,а някъде на пет, а някъде и на три дни, обаче неработката трае през целите десет дни.

Общото представление за тия дзверини празници е такова: през тия дни престава всякаква женска ръкоделна работа. Никой не преде, не тъче, не крои, не шие, не влачи вълна, не плиге. Ножиците,с които се крои или реже,са заклопени и завързани добре, та никой да не може да ги отвърже. Това се прави, да не би някое от децата случайно да ги земе и отвърже. Но и това не стига; да не ги докачи някое дете и да се мъчи да ги отвърже,тия вързани ножици се дигат някъде нависоко: на полицата,при иконата,на гре-

дата. Ако има в къщи нож *заклопник*, т.е. който се отваря и затваря като бритвите, и той ще бъде вързан и ще се дигне нависоко да не би някой да го земе, отвърже и отклопи. Сол се не чука, защото устата на чутурата трябва да са привързани отгоре със зебло и извърнати надолу; туй се прави да не могат вълците да си отварят устата, защото, както се спомена и по-горе, не всякога вълкът може да отваря челюстите си. Около огъня и зад вратата лепят с кал — да се залепят очите на вълка да не може да види овците, защото, както се спомена по-горе, вълкът само вижда, а не може да подуши, както туй прави кучето. Отделни обичаи през тия дни в отделни краища и места излагам тук долу.

В с. Подвес, Карнобатско, празнуват *Вълчи празници* пет дни: първи и втори празнуват преди заговезни[76]—12 и 13 ноември, а четвърти и пети — след заговезни — 15 и 16 ноември; третият ден — 14 ноември, на самия ден на заговезни. Тоя ден тук носи название *Хилип*, т. е. *Филип*; последният ден от Вълчите празници празнуват на 16 ноември (апостол евангелист Матей), който носи название *Куцулан*, най-лошият, най-опасният вълк. На тоя ден, като почва да мръква, мажат с кал вратата и камината, за да бъдат вълците слепи, та да не могат да виждат овците. Мажат още и външ къщата, т. е. стените. (Баба Казимка Кенева.)

В с. Колибите, Троянско, тия дни се наричат *Зверини празници*; тук под името звяр се разбира вълкът. Празнуват три дни. Средният е на заговезни, т.е. на 14 ноември, а последният се казва *Куцулан* и е най-страшният. (Баба Пена Мичева.)

В с. Твърдица, Новозагорско, се наричат *Вълчи празници* и са девет дни: три празнуват, три работят и после пак три дни празнуват. Последният носи название *Куцулан* и се пада на 21 ноември, отгдето тоя празник тук се нарича *Вълчата Богородица*. „Тая Богородица заповядва на вълците" — забележи баба Добра. Има три Богородици: Голямата, Малката и Вълчата; Вълчата е средната. Тия три Богородици са три сестри. Оттук излиза: празнуват 13, 14 и 15 ноември; работят 16, 17 и 18 и после пак празнуват 19, 20 и 21 ноември.

В с. Медвен, Котленско, тия празници се казват *Вълчите празници*. Празнуват ги една неделя, като начват от заговезни, т. е. от 14 ноември; свършват се на *Вълчата Богородица* (21 ноември, Въведение), който ден се нарича *Куцулан*. Когато почнат празниците, завързват ножиците и ги дигат нависоко да не могат да ги докачат децата. Вързват ножиците, за да са завързани и устата на вълците през годината. Също и не тъкат, за да не отварят кросното и напрусците. (Баба Бойка и баба Джеда.)

В с. Кипилово, Еленско, тия дни се казват *Вълчи празници*

[76] [Тук и по-нататък става дума за коледни заговезни.]

и празнуват цяла неделя, като начинят от заговезни. Последният е *Куцулан* (Баба Руса Славова)

В с. Литаково, Орханийско, тия дни се казват *Вълчите празници* и празнуват една неделя, от 14, па до 21 ноември. На 21 ноември е Куцулан.

На Св. Текла (20 ноември) потекат празниците, а на Куцулан се изкуцват, т. е. изходят. (Баба Вълкана и баба Тодора п. Христова)

В с. Шипка тия дни се казват *Вълчите празници* и начинят от Св. Филип, заговезни (14 ноември) до Богородица вълчата; тоя ден се казва *Куцулан*. Връзват ножиците и ги дигат да бъдат вързани устата на вълците. (Баба Дона Узун-Николова.)

В с. Вресово, Автоско, се казват тия празници *Вълчите празници*; те начинят два дни преди заговезни — от 12 ноември, и траят три дни след заговезни.

В с. Риш, Преславско, тия празници, наречени *Вълчи празници*, се празнуват осем дни, начиная от Св. Мина, 11 ноември. Най-сетнешният е най-големият, най-лошият.

В гр. Панагюрище *Вълчите празници* начинят от Св. Мина, 11 ноември. Ножиците завързват с паршали, а дараците, с които плачат вълна, залепват със сурово лайно говеждо. Нож заклопник не се отклапва; сол не се чука в кутела (чутура), защото тогава на вълците ще бъдат отвързани устата през годината и ще давят много овци и стока. Около огъня и над вратата лепят с кал, та да бъдат залепени очите на вълците да не виждат овците и стоката.

Лепят със замужени (свекърмали) очи и наричат:

Да му залепя устата,
Да му залепя очите,
Да му залепя краката.

Тоя ден не пипали и гребен никак.

В с. Желява, Софийско, тия празници, наречени *Вълчици*, празнуват се цяла неделя, като се почне от Св. Мина (11 ноември). Най-последният, който се пада на *Вълчата Богородица* (21 ноември), се казва *Куцулан*, той е най-лошият.

В с. Лопян, Тетевенско, *Вълчите празници* се наричат още и *Рангелови празници* и се празнуват десет дни. Десетият ден, *Вълчата Богородица*, се нарича *Куцулан*; той е най-лошият.

В с. Брусен, Тетевенско, *Рангелови празници* са седем дни и три дни са *Вълчи празници*. Начинят от Св. Мина. Най-последният е *Куцулан*: той е най-страшният. Тоя ден (21 ноември) се казва Куцулан, защото се празнува в чест на куция вълк.

Има такава приказка за тоя вълк:

„Някога дядо господ дал време на вълците да ядат. Всичките се спуснали да грабят и всеки зел овца, овен, кон или вол и се наситили. Един вълк бил куц, та не можал да стигне навреме и

останал най-назад и гладен. Той не намерил никакъв добитък и се спрял под едно крушево дърво, а на дървото имало случайно човек, който брал круши. „Е, рекъл Куцулан, ти си ми на късмет, тебе ще изям.“ Човекът казал: „Това не е право; аз не съм ни овца, ни вол, ни кон. Хайде да питаме дядо господа да видим какво той ще каже!“ „Хайде“, отговорил вълкът. Отишли при бога и му разправили работата. Господ, като изслушал и двамата, рекъл: „Правото е: кой какво е срещнал, негово да бъде. Другите вълци са срещнали овци, коне, говеда, от които са се наяли; тоя куц вълк е срещнал човек, от човек ще се нахрани.“ И Куцулан нападнал на човека и го изял.“

Ето защо тоя вълк е най-лошият; така останало той да се храни само с човек. (Приказвали баба Петровица, с. Брусен, баба Вълкана, с. Литаково.)

В с. Тодьовци, Еленско, *Вълчите празници* празнуват цяла неделя; начинят два дни преди заговезни (от 12 ноември) и се наричат два предни вълчи празници, после идат два средни, а после — два последни. В началото, т. е. на първия вълчи празник — 12 ноември, на ключалката турят черигата и я връзват и тамо седи цяла неделя връзана. Ножици също така връзват и не ги отварят цяла седмица. Туй правят, за да бъдат устата на вълците заключени.

В с. Пиргос, Русенско, *Вълчите празници* се празнуват пет дена. Начинят от 11 ноември. В някои къщи начинят тия празници на втория ден на Рангеловден. Цървули не дупчат, сапун не пипат и нищо друго не работят.

В с. Топлеш, Габровско, тия празници се казват *Рангелови празници* и се празнуват цяла неделя. Начинят два деня след Рангеловден — 10 ноември. Цялата неделя не предат, не тъкат, не шият. Сутринта на първия празник една жена в къщата ще земе игла и конец и отива зад вратата. Тамо си зашива задната пола на ризата; друга жена ще я пита: „Какво шиеш тамо?“ Първата жена отговаря: „Шия на мечката и на вълка устата и очите.“ Сетне забажда иглата на пазвата.

В Тетевене тия празници се наричат *Вълчите празници* и се празнуват една неделя. Срещу първия вълчи празник вечерта лепят с кал пезуля (камината), за да бъдат залепени на вълците очите да не могат да видят овците. Цялата неделя не работят нищо, ножици не разклапят. Последният вълчи празник се нарича *Куцулан* и се празнува в чест на най-стария вълк, който е най-страшният, най-лошият. Нарича се Куцулан, защото са му пребити краката.

В с. Марашки Тръстеник, Плевенско, тия празници се казват *Хрангелови празници*.

Някога са празнувани шест дни, а в някои къщи и десет дни. Днеска празнуват три дни, като начинят от третия ден след Ранге-

ловден, т. е. от 11 ноември. Третият ден се казва *Куцулан*, *Клекуцан* или *Натлапан*. Тогава нищо, ама нищо не пипат.

Срещу първия празник зимат ножиците и с тях хващат въглен и го гуждат на дарака. После усукват връв, връзват три възела в чест на трите празника и с тая връв увиват ножиците да не би някой да ги отвори. На третия празник развързват ножиците, а самата връв хвърлят в огъня.

В с. Брястовица и Перущица, Пловдивско, *Вълчите празници* празнуват от вечерта на 10 ноември, па до 15 същия месец.

Зимат *помета* — парцал, с който омитат пещта, ожега и лопатата, с която вадят хляба из пещта, и всички тия вещи тургат в пещта и запушват устата на пещта, за да бъдат затворени устата на вълка. Зимат после веригата и я завързват над огнището, за да бъдат челюстите на вълка завързани, а така също и краката.

Жените отиват зад вратата на кошарите и тук зашиват предните и задните поли на ризите си. Кошарите, в които се държат воловете и конете, не ринат, додето траят празниците. През тия дни гребен не пипат и мъжете се не решат, нито обличат нова риза, а жените не пипат нищо: не перат, не тъкат, не шият, не предат, нито плетат. Ножици не отварят, затова и кроячите (терзиите) през тая неделя не работят. Някои дори не режат хляб с нож, а го чупят; други пък не излизат никак по полето и по гората.

В с. Голямо Алтъкьой. Добричко, тия дни, *Вълчите празници*, празнуват от 12 до 19 ноември. Не работят нищо.

Разказва се: „Едно време една жена, като не искала да празнува, закърпила тоя ден на мъжа си *абата* (горната дреха) и турила на рамото една *яма* (закръпка). Мъжът облякъл абата и отишъл в гората за дърва. Един вълк дошъл при него, нападнал го и откъснал само закръпката от рамото на абата и си отишъл.

Друг един човек бил срещнат от вълк. Вълкът искал да го изяде, дето не празнувал тия празници. Човекът му се примолил да го опрости, като му се обещал, че занапред ще празнува празниците му." (Срв. СбНУ, II, 166.)

Във Велес на коледни заговезни, които имат стока: овци, коне, говеда и др., „завързват" устата на вълците. Затварят *гребените* (дараците), с които влачат вълна, и ножовете. Тогава се връзват празниците, защото има няколко празника преди поклади. Празнуват цяла неделя и през тая неделя не секат нищо с нож и не отварят гребените (дараците). (Срв. СбНУ, XI, 85.)

В Гърчос на 21 ноември гледат какво ще е времето. Ако е ясно и хубаво, то през идещото лято пчелите ще бъдат добри, ще се роеват добре и ще дадат много мед; ако ли пък времето бъде мъгливо, или вали сняг, пчелите няма да роят добре и няма да има много мед.

Така също гледат и на 2 февруари, т. е. втория Трифунец, или Сретение. (СбНУ, VIII, 140.)

г) Св. Катерина, 24 ноември

В с. Брястовица тоя ден извършват следния обичай в чест на баба Шарка. (Туй, което се върши в други места и краища на 9 март, Младенци.)

Рано сутринта отиват за прясна вода и омесват тесто. Когато месят тестото, откъсва месачката малко тесто, от което омесват *паторче* (кравайче); туй паторче опекват и мажат с мед или *рачел* (маджун) и го гуждат над вратата на горния праг. Туй паторче се принася в дар на забрадката или булото на баба Шарка. Туй паторче стои тамо, додето го забравят.

От тестото омесват пита, която се пече и после я мажат с рачел (маджун, петмез); ако ли има мед, мажат я с мед. Сетне тая пита още топла увиват в бял месал и изнасят на пътя и тамо раздават от нея, който замине из пътя. Преди обаче да я изнесат на пътя, всеки от домашните ще си отчупи по един залък с думите: „Да ни е на помощ св. Катерина."

Народното вярване утвърждава, че в къща, дето са месили тая пита, тамо баба Шарка не хващала.

От същата пита, додето е още гореща, дават на псетата домашни и овчарски, за да не ги лови бяс.

Същия обичай имало и в Перущица. Аз го срещнах и в с. Ясъкория. (Срв. СбНУ, XII, 10.)

Разказаха ми, че тоя обичай имало и между помаците.

д) Андреевден, 30 ноември

Църковен празник: Св. апостол Андрей Първозвани. Първият цариградски епископ, проповедник на словото Христово между славяните. В Патра Ахаиска мъчен от игемона Егеот и разпнат на кръст, предал богу дух.

Народен празник: *Мечкинден*, *Андрей*, *Едрей* (Клисура).

Празнува се в чест на мечката.

Тоя ден сутринта рано тургат в котле, та варят царевица, която са накваснли във вода да кисне още от вечерта; като се свари, изтургат из комина до три пъти с възклицание: „На-а-ти, мечко, варен кукуруз, да не ядеш суровия и да не ядеш стоката и човеците!" В царевицата в котлето тургат още по няколко зърна от всичко, що се сее в полето и градината: боб, леща, грах, просо, жито, ячмик, овес, гръстено семе, лимец — всичко; туй се прави, за да се ражда и да наедрява всичко, що се сее и сади.

Вярват, че от тоя ден денят наедрявал колкото просено зърно; от тоя ден начинявали дните да растат.

В отделните краища тоя ден се вършат обичаи, които не са общи. За да се представи пълното празнуване на деня, излагам долните подробности.

В с. Клисура при Копривщица тоя ден се нарича *Едрей* и се празнува за мечката. Царевица не варят.

В с. Твърдица, Новозагорско, тоя ден се казва *Андрей*. Пукат пуканици и варят жито; от туй жито хвъргат из комина за мечката и за берекет, да поедрява всичко, що се сее и сади в полето и в градините.

В с. Вресово, Айтоско, тоя ден се казва *Андреевден*. Варят жито, боб и др. и после раздават за мечката и за берекет.

В с. Подвес, Карнобатско, се казва *Андреевден*. Варят жито и раздават за берекет и да наедрява храната.

В с. Карабунар, Бургаско, се казва *Аноеовден*. Варят жито, боб, мамуле (царевица) и всичко, що се сее и сади, после хвърлят из комина за мечката и раздават за берекет и да наедрява, що е посято и насадено.

В с. Литаково, Орханийско, се нарича *Мечкиноен*. Варят кукуруз, боб, гръстено семе и всичко, що се сее и сади, за да се ражда и да наедрява. Хвърлят из комина и викат:

На-а-ти, мечко, кукуруз.

А нам живот и здраве!

В с. Брусен, Тетевенско, се казва *Андреевден*. Варят кукуруз и от всичко: круши, сливи, тиквено семе и после хвърлят из комина за мечката и за берекет.

В с. Лопян, Тетевенско, се казва *Андреевден*. Варят кукуруз, боб, леща, грах и от всичко, за да наедрява и да има берекет. Хвърлят из комина за мечката.

В гр. Панагюрище тоя ден се казва *Андрей*. Варят от всичко и хвърлят из комина и викат:

Да си здра-а-ва, баба Мецо!

Тоя обичай е съществувал някога, днеска е изоставен.

В с. Риш, Преславско, се казва *Андреевден*. Варят боб, жито и всичко, що се сее и сади, за да наедрява всичко в полето и в къщи. От варения боб, жито и друго хвърлят на кокошките и на децата. На комина не хвърлят.

В с. Тодьовци, Еленско, се казва *Андреевден*. Варят папур (кукуруз), боб, бакла, семе от тикви и от всичко, за да има берекет и да наедрява. Из комина някога са хвърлали на мечката, но сега това е изоставено.

В с. Топлеш, Габровско, се казва *Андреевден*. Варят папур (царевица) и хвърлят из комина и викат: „На-а-ти, мечко, варен папур, да не ядеш суров!“ Това правят, защото по планинските места мечките правят големи пакости на царевичните ниви. Варят още боб, жито, круши, за да има берекет и да наедрява всичко посято и посадено. Тоя ден чистят жито за воденица, за да наедрява житото и да дава повече брашно.

В с. Ередин, Оряховско, се казва *Андреевден*. Варят от всичко за берекет.

В гр. Тетевене се казва *Св Андреи*. Варят мамуле и в тях гуждат малко боб, леща, грах и друго, за да наедрява всичко в къщи и да има берекет. Хвърлят на мечката из комина. Младите булки не работят; те ходят по госте, та и те да наедряват, т. е да стават трудни.

В с. Маръшки Тръстеник, Плевенско, се казва *Андреевден*. Варят мамули и в тях гуждат боб, леща, грах и друго от всичко, за да наедрява в къщи.

В Битолско празнуват, но не варят кукуруз. Казват, че тоя ден денят е пораснал колкото една игла *самарка* (дебела игла, губерка, при самарджиите): тая игла власите в Крушево наричат *ъндрейо* (*ъндрей*). (Срв. СбНУ, X, 121.)

Никулски месец, декември

а) Св. Варвара 4 декември

Черковен празник: Св. великомъченица Варвара от знатен род. Баща ѝ Диоскор бил заемал високо звание. Дъщеря му Варвара повярвала в Христа и поради това била мъчена много и после дълги мъчения, като не се съгласила да се отрече от Христа, била посечена във времето на Максимилиана, 282 г.

Народен празник: *Варвара*, *Св. Варвара*

В с. Брястовица, Перущица и други села в полите на Родопите месят пресни питки и мажат ги с мед или рачел (маджун), пализат на пътя и раздават на проходящите. Всеки се прекръсти и отчупи залчец с благословия: „Да дава господ живот и здраве нам, на челяд, па добитък и на всички!“ Празнуват за здраве на децата и на стоката. Съобщиха ми, че същия ден празнуват и помаците, като месят същите пресни питки.

В с. Желява, Софийско, на тоя ден има такъв обичай.

Заранта рано малки момчета и момичета на брой от 3, 5, 7 къщи — числото трябва да бъде тек, никога чифт, се събират на някое бунище или купище и всеки си носи дръвца и по няколко шепи *бабурчета* (фасул); тук всичките бабурчета турят в едно гърне, накладят огъня и варят ги на чорба. Додето още не са турнали сол и лук в гърнето, едно дете *истришок* (изтърсак, последно на родителите си), вади от фасула по три зърна на всяко дете и гужда на всяко на коляното; децата са насядали на кръг и всяко наиждда зърната, без да ги пипа или похваща с ръка.

Стадниците, т. е. селяни, които имат овци, отиват на купището при децата и зимат по няколко зърна от тоя фасул и турят в кърмилката, та закърмят овците от болестта шарка да ги не лови или, ако ги хване, да прекарат леко и лесно.

Същото се прави и в с. Бариево. (Срв. СбНУ, XVI—XVII, 1)

Във Велес вярват, че от Варвара до Игнат денят се дигал колкото иглен връх, а от Игнат до Васил—пак като иглен връх.

На Варвара се заварват денят и нощта и стават равни.

До Варвара расте нощта; от Варвара до Игнат не расте ни денят, ни нощта. От Игнат до Нова година денят расте, колкото петелът може да рипне от прага. До св. Атанас нараства един час.

На Варвара карат децата да рипат да ги не завари Варвара. (Срв. СбНУ, XIII, 172.)

Има поговорка за трите празника Св. Варвара, Св. Сава и Св. Никола: „Св. Варвара меси, св. Сава пече, а св. Никола яде".

б) Никулден, Св. Никола, 6 декември

Черковен празник: Светител Николай, архиепископ Мирликийски, чудотворец. Живял е във времето на Диоклетиана и Максимилиана; като икон за Христа бил гонен, мъчен и затворен; в затвора чакал смъртта. Обаче при дохождането на Константина Велики го извадили из затвора и поставили за архиепископ на Мирликийска епархия. Участвувал в Първия вселенски събор в Никея. Доживял до дълбока старост и починал от своя смърт.

Народен празник: *Никулден, Св. Никола, Рибен св. Никола*

Според народното вярване той е един от шестимата братя светци, които, като си разделили света — небото и земята — на св. Никола:

Дял се паднали води и бродове.
Мътни води със дълбоки морета;
Паднало му се по вода да ходи,
По водите кораби да кара,
По морета ветрове да спира.

Той е властител на реките и моретата и на морските ветрове. Той разлюлява моретата; той спира морските ветрове. Той ходи по моретата и ако има някъде някой кораб в беда, той го спасява.

Тоя празник в чест на св. Никола народното вярване устроява жертви и жертвоприношения, обреди и песни в чест на водната стихия, на моретата, на реките, на езерата. Ето защо Св. Никола празнуват всички: тоя ден е обща служба и всяка глава принася жертва. Тая жертва е риба шаран.

Народното вярване рисува св. Никола като свръхестествен юнак, който има криле и може да хвърчи по моретата и височините; той всякога се намира в моретата и бди да не би морската юда да потопи някой кораб. Това понятие за св. Никола посочва, че днешният християнски светител Никола Мирликийски е заме-

стил някакво друго свръхестествено същество митическо със същите атрибути.

За св. Никола има такава приказка:

Св. Касиян — паметта му се празнува на 29 февруари, т. е. само когато е високосна година — е светец чорбаджия, с лисичев кюрк и с чибук; той седи на миндер и дюшек; ни вятър го вее, ни слънце го пече, ни дъжд го мокри. Мъчно му станало, дето човеците го празнуват в четири години веднъж, и то с никаква почест, с никакъв курбан, когато на св. Никола празнуват празника два пъти — летни и зимни св. Никола, и то с курбани, песни и тържества. Станал със своя чибук, наметнал си кюрка и отишъл при бога, та му се оплакал: „Право ли е това, боже, рекъл св. Касиян. И аз съм светец, и св. Никола е светец. Моят празник се празнува в четири години веднъж, а пък празникът на св. Никола — два пъти в годината, и то с курбани, песни и тържества.“ Господ му казал да почака малко, додето повика и св. Никола. Повикал един ангел и му поръчал да отиде по-скоро и къде-къде да намери св. Никола и да му каже по-скоро да дойде по една много важна работа.

Ангелът отлетял. Долу изпод небето се виждала земята и морето. Морето потъмняло от талази и мъгли и страшно фучало. Не се минало много време и ангелът се върнал. „Намерих го в морето, бори се с бурята, та спасява кораби и човеци. Сега ще дойде“ — казал ангелът.

Минало се множко време и ето че св. Никола лети с крилете си. „Опрости, господи — рекъл св. Никола, — дето позакъснях Борих се с морската юда и с вихрите, които разлюлели морето и искат да потопят корабите и пътниците в тях. Успях да ги победя и да спася корабите и пътниците. Не съм за пред тебе така кален и мокър, но ангелът ми каза, че трябва да дойда тутакси.“ И наистина св. Никола бил кален и вир-вода мокър.

Господ се обърнал към св. Касиян с тия думи: „Видиш ли какъв е мокър св. Никола? Тая мокрота и тая борба с ветровете и бурите, за да спасява корабите и човеците, му са създали празниците, курбаните, песните и тържествата, а не аз. Додека ти седиш на дюшеци и миндери, с лисичев кюрк и с чибук в ръце, и тоя празник ти е много.“

Св. Касиян си отишъл посрамен, а св. Никола отлетял пак към морето, дето го чакала нова борба с морска юда и нейните вихрища и ветрища. (Разказала баба Върба, черковната бабичка, с. Ресен, Търновско.)

С това се обяснява голямото празненство, което народът устроява на св. Никола.

Тоя ден всяка стопанка ще приготви нужните неща за жертвоприношение; те са обредни хлябове и рибник.

Обредните хлябове някъде месят два, а някъде един.

Обикновено тия обредни хлябове на св. Никола нямат специално назначение само за тоя ден, защото някои от тях срещаме и на Рангеловден, а срещаме ги и на служба, на оброк и частен оброк, наречен *параклис*.

Никулските обредни хлябове, които срещнах в моите изследвания, са следните:

В с. Извор, Видинско, месят хляб, наречен *боговица*, чието начертание се вижда в рис. № 407. Другият хляб, който се меси и кади на тоя ден, наречен *св. Никола*, се вижда в рис. №17.

В селата Раковица и Старопатица, Кулско, месят хляба, представен в рис. №16, наречен *боговица*, и хляба, представен в рис. № 95, наречен *светец* или *св. Никола*.

В селата Чупрене, Стакьовци и Горни Лом, Белоградчишко, месят хляба, представен в рис. №16, наречен *боговица*, и хляба, представен в рис. № 360, наречен *светец* или *св. Никола*.

В с. Ярловица, Ломско, и в селата Ружинци, Карбинци, Медовница и Скомля, Белоградчишко, месят същите хлябове, каквито в с. Извор, Видинско - № 407 и 17; тия села, макар че са в разни околии, съставят едно племе, носят еднаква носия, имат съвършено еднакви обреди и обичаи.

В селата Криводол, Прогорелец, Медковец и Вълчедръма, Ломско, месят хляба, представен в рис. №15, наречен *боговица*, и хляба в рис. № 427, наречен *кравай* или *св. Никола*.

В селата Вълкова Слатина, Стубел, Верениците (Горна и Долна), Живовци и Белимел, Кутловско и Берковско, месят хляба, представен в рис. № 413, наречен *параклис* или *св. Петка* и, хляба в рис. №18, наречен *св. Никола* или *светец*.

В с. Чирен и с. Криводол, Врачанско, месят един хляб, представен в рис. № 429.

В селата Алтимир, Малорат, Бяла Слатина и Кнежа, Оряховско, месят хляба, представен в рис. № 430, който е подобен на хляба в рис. № 360.

В селата Марашки Тръстеник, Махлата, Дъбниците (Горни и Долни Дъбник), Плевенско, месят хляба, представен в рис. № 415, подобен [на този] в рис. №29, наречен *боговица*, и хляба в рис. № 431.

В с. Турски Тръстеник и с. Въбел, Никополско, месят хлябовете, представени в рис. № 432 и 433.

Хлябът в рис. № 432 носи название *богов хляб* или *боговица*, а хлябът в рис. № 433, подобен на хляба в рис. № 348 — *св. никулски хляб*. Попът реже и дава хляба с рибника.

В с. Козар Белене, Свищовско, и в другите села в тая околия месят същия хляб, какъвто е представен в рис. № 345 и 129. Попът го реже ведно с рибника.

В с. Балван, Търновско, месят хлябовете, представени в рис. № 434 и 435.

Хлябът в рис. № 434 се казва *боговица*, а хлябът в рис. № 435 *никулски хляб*. Попът реже и двата хляба ведно с рибника.

В с. Тодьовци, Еленско, месят хлябовете, представени в рис. № 436 и 437.

Хлябът в рис. № 436, наречен *боговица*, се шари с просфорник, а хлябът в рис. № 437 носи име *никулски хляб*. И двата хляба се кадят от попа и режат ведно с рибника.

В с. Дурапкулак, Балчишко, месят хлябовете, представени в рис. № 438 и 439.

Хлябът в рис. № 438 се казва *богов колак* и се шари с просфорник, а хлябът в рис. № 439, който е подобен на хляба в рис. № 114, се казва *никулски колак* и тоже се шари с просфорник. Попът реже и двата ведно с рибника.

В с. Дели Юсуфкюсу, Добричко, месят хлябовете, представени в рис. № 440 и 441.

Хлябът в рис. № 440 се казва *боговица*, а хлябът в рис. № 441 — *никулски кравай*. Шарките са правени с просфорника. Попът реже и двата ведно с рибника.

Подобни тям хлябове ми месиха и в с. Марковча, Шуменско.

В с. Малка Кайнарджа, Силистренско, месят хлябовете, представени в рис. № 442 и 443.

Хлябът в рис. № 443 се нарича *боговица*, а хлябът в рис. № 442 — *никулски кравай*.

Тия хлябове, подобни, срещнах и в с. Риш, Преславско.

В с. Търново, Хасковско, месят хлябовете, представени в рис. № 444 и 445.

Хлябът в рис. № 444 се нарича *богов колак*, а хлябът в рис. № 445 — *никулски хляб*.

Някога правели *рибена църква*. Всяка къща трябвало е да омеси тия два хляба и цял шаран в тепсия с булгур или ориз: като приближи обяд, всеки носи тия хлябове и шарана в църквата, дето попът прекадва всички хлябове и шарани, реже порязаници от хлябовете, а от шарана ще отреже опашката. Това е било обща служба или общ курбан на св. Никола, наречен тука рибена църква.

Тая рибена църква срещнах във всички села в Хасковско и Харманлийско и в някои села в Сейменско.

В с. Дерекьой, Къзълагачко, месят хлябовете, представени в рис. № 446 и 447.

Хлябът в рис. № 446 се нарича *богова пита*, а хлябът в рис. № 447 — *никулска пита*. Този[77] хляб е подобен на хляба в рис. № 114.

В с. Деремахле, Къзълагачко (преселени из Одринско, според

[77] [Изображението на хляба не е дадено в приложенията.]

баба Деспа — преселени из Димотишко), същата баба меси два хляба, от които единият е представен в рис. № 448, а другият — в рис. № 449.

Хлябът в рис.№ 449 се нарича *богов колак*, а хлябът в рис. № 448—*св. Никола*. Шарките в тоя хляб № 448 означавали кораба на св. Никола, с който той плавал по морето, а рисунката над кораба означавала самия св. Никола, който хвъркал над морето. Тук св. Никола се представлява с криле.

Баба Деспа ми обясни, че св. Никола имал криле и че хвърчал по морето. За да потвърди тия свои възгледи, тя ми продиктува следната песен, която се пеела на трапезата, когато се яде шаранът:

Събрали се вси светии,
Вси светии редом седят,
Слугар им е свет Васили.
Редом служи с златна чаша,
Наред дойде свет Николу,
Той си пое златна чаша,
Златна чаша с руйно вино.
Къ си пое златна чаша,
Той задряма и заусна
Изкриви се златна чаша,
Изкриви се, та ще падне.
Вси светци се спогледали,
Никой нищо не продума
Трепна с крило свет Никола,
Та прикрепи златна чаша,
Златна чаша с руйно вино,
Нито падна златна чаша,
Ни се разля руйно вино.
Вси светии се спогледали,
Никой дума не продума,
Продумал е свети Иван:
— Ой те тебе, брат Никола,
брат Никола, свет Никола,
Защо с чаша ти заусна?
Отговаря свет Никола:
— Ой те тебе, свет Иване,
Като питаш, да ти кажа;
Враг изнесе силен вятър,
Та разлюля тайно море,
Тайно море под землята,
Тайно море с Бяло море,
Ще потопи вси кораби.
Аз зауснах, та прикрепих,
Та прикрепих вси кораби
И изкарах на бял пясък,
На бял пясък, накрай брега.

Също такъв вариант се среща от Софийско в СбНУ, IV, 21.

В тая песен, както и в посочения вариант, св. Никола се представлява с криле.

Баба Деспа ми обясни, че св. Никола, когато е на трапеза, какъвто е тоя случай, ако се появи беда по морето, той не е напускал трапезата,а с едната си душа отлитал в морето,а с другата си оставал на трапезата.

Тоя възглед на баба Деспа е в съгласие с онуй вярване народното, което видяхме горе при човек-змей. Когато дойде време да лети по облаците и да се бори с халите, той заспивал.

В с. Карабунар, Бургаско, месят хлябовете, представени в рис. № 450 и 451.

Хлябът в рис.№ 450 се казва *боговица*[78]; той досущ е подобен на хляба в рис. № 380.

[78] [Изображението на този хляб не е дадено в приложенията.]

Хлябът в рис. № 451 се казва *св. Никола.*

И двата тия хляба попът кади и реже ведно с рибника.

В с. Твърдица месят хлябовете, представени в рис.№ 452 и 453.

Хлябът в рис.№ 452 се казва *богова пита*, а хлябът в рис. № 453— *никилски хляб*. Попът реже и двата хляба ведно с шарана или рибника.

В с. Шипка, Казанлъшко, месят хлябовете, представени в рис. № 454 и 455.

Хлябът в рис.№ 454 се казва *богов колак*, а хлябът в рис. № 455 —св. *Никола*.Тоя хляб № 455 е много подобен на хляба в рис. № 322,само че тамо липсва шарката *цвят* на средата. И двата хляба се шарят с *писмо* (просфорник). Попът ги кади и реже ведно с шарана или рибника.

В с. Хърсово, Новопазарско, месят хляба,представен в рис. № 456.

В с. Тюркарнаутлар, Провадийско (преселени от с. Девлетли агач, Одринско), месят хляб, представен в рис. № 457.Той се казва *богов колак*; шари се с гривна и *писало* (просфорник). Тоя хляб е подобен на хляба в рис. №68, само че тамо липсват шарките с писалото.

В с. Елесфакъ, Провадийско (преселени из Мала Азия, Брусенска област, от с. Гюбел), месят хляб, представен в рис. № 458, много подобен на хляба в рис. №138. Тоя хляб има на средата си шарка с голямо писмо (просфорник), а около него са шарки с малък просфорник и помежду тия шарки има цветовци от тесто. Тоя хляб се кади за бога и за светого Никола.

В с. Паламарци, Търновско, месят двата обредни хляба, представени в рис. № 459 и 460.

Хлябът в рис. № 459, който е подобен на хляба в рис. № 72, тук носи название *св. Николов кравай*. Хлябът в рис. № 460, който е подобен на хляба в рис.№ 190, тук носи название *господьов краваи*.

Тоя кравай освен на св. Никола месят още на служба за господя и когато свършат вършитбата.В тоя кравай селянката-българка е искала да представи житното зрънце, което храни света. Тоя хляб е посветен на бога и се меси всякога на служби и оброк.

В с. Литаково, Орханииско, месят хлябовете, представени в рис. № 461 и 462. Хлябът в рис. № 461 се казва *богова пита*, а хлябът в рис. № 462 — *св. Николов хляб*.

И двата тия хляба се кадят от попа и режат ведно с рибника.

Това са обредните хлябове, които българката приготвя за св. Никола в различните краища.

Р и б н и к, ш а р а н. Наред с обредните хлябове във всяка

къща ще се приготви и шаран. Тоя шаран всякъде е пресен; тамо обаче, дето няма пресен, приготвя се солен. Соленият шаран се изкисва във вода с *трйна* (ситно сено); така изкиснат, шаранът изгубва своята сол и получава вкус на пресен.

Тоя шаран, напълнен с булгур или ориз, стафиди (сушено грозде) и орехи,се пече цял; цял се после и кади; и след като бъде прекаден от попа, той се разчупва и яде. Попът зима опашката. На много места обаче, почти в повечето села и места, шаранът се увива цял във вкиснато тесто и така увит, той получава ново име *рибник*. Когато се омеси тестото, разплесква се като по-широка пита, намазва се със зейтин или шарлаган (в Хасковско, с. Семисче) и в тая пита се увива приготвеният шаран. Сетне отгоре се правят шарки.

Рибникът отгоре има изглед на хляб с шарки от тестеви пръчки и просфорник. Различните форми на рибника, които срещнах, са представени в рис.№ 463, 464 и 465. Рибника, представен в рис. № 463, срещнах в цяло Ломско, Белоградчишко и Видинско; рибника, представен в рис.№ 464, срещнах във Врачанско и Оряховско, а рибника в рис.№ 465 срещнах в Свищовско — с. Козар Белене, и Търновско—с. Ресен. Малките питки, които се виждат на горния край на рибника, представляват очите на шарана; тестевата пръчка представлява гърбината и гръбнакът, а долу се свършва с опашката.В рис.№ 464 се виждат тестеви пръчки, които представляват крилете на шарана.

Рибникът се пече обикновено под връшняк, много рядко в пещ. Под връшняк се предпочита, защото тестото се пече полека и става като хляб, та после се яде с шарана. Шаранът, печен в тесто като рибник, получава извънредно добър вкус.

Рибникът се пече и после се кади и яде.

С рибника има свързани много епизоди между свещеника и бабата в къщата. Ето един подобен епизод, на който аз бях свидетел. Това беше 1884 г. в с. Криводол, Врачанско.

Баба Мария беше омесила рибник и трапезата приготвена, чакаше се попът. Попът дойде, прекади трапезата, ряза порязаници от хлябовете, отряза и опашката на рибата,според както беше обичаят, и си отиде. Баба Мария, като беше попът вече излезнал, почна да се смее силно. Полюбопитствувахме за причината на тоя смях и тя ни разказа за своята хитрина.Понеже същият поп всякога, когато рязал рибника, отрязвал почти половината от шарана, то сега баба Мария се ухитрила,та шарана увила в тесто,като продължила много опашката на рибника. И дядо поп, като мислеше, че опашката на шарана заема цялата опашка на рибника, отрязва голям къс, но в тоя къс беше отрязал само края на опашката шаранова. Такива анекдоти има много, ето защо и поповете се ухитрили. Преди да отреже опашката на рибника, попът с ножа си ще мушне отгоре опашката на рибника и по ножа познава доде има

шаран. Ако види, че опашката на рибника е само тесто, той отрязва по-горе, та отрязва и от шарана.

Когато е всичко готово, дохожда попът и прекадва. Но понеже на св. Никола почти всяка къща си служи, то попът не успява за обяд да прекади всичките трапези. В тоя случай или всички рибници и хлябове се носят в църквата и тамо попът прекадва всичките с една молитва, или пък праща даскала да му помага. В тоя случай даскалът застъпва свещеника: прекадва, благославя и реже хлябовете и рибника. Някога даскалът се гледал от народа като половин свещеник и негов наследник, в случай че попът остарее или умре.

Трапезата, прекадена от попа, не се дига цял ден. Тоя ден всекиму къщата е отворена за всеки пътник, за всеки гост.

Освен шарана на трапезата има приготвени и други гозби: фасул, зеле, сарми и други постни ястиета, подсладени със зейтин или шарлан. На трапезата някога са пеели песни обредни, никулски, наречени още седални или трапезни. По своите мотиви тия никулски песни имат митическо произхождение.

Ето няколко такива песни:

1. Св. Никола седи да пирува заедно с всичките светци. Слугар им е св. Васили. Когато св. Васили дал чашата с вино и на св. Никола, той задремал и в това време чашата в ръката му се изкривила и щяла да падне; обаче св. Никола трепнал с едното си крило и закрепил чашата и пр. Съдържанието на тая песен се изложи по-горе.

2. Андон гимиджия тръгнал да пътува по море. Той не вярвал ни в бога, ни в св. Никола и се присмивал на ветровете. Св. Никола изпратил вятъра *дели поряз* (лудият вятър; а в един вариант морска юда) и той му разбил гемията. Андон гимиджия останал на една дъска, която се носила от бесните морски вълни и Андон ще потъне. Тогава той се сетил за бога и за св. Никола и помолил св. Никола да го избави. Св. Никола се притекъл на помощ; спрял вятъра и помогнал на Андона да излезне на сухо. (Слушана от баба Десна, с. Деремахле; срв. варианта в СбНУ, XII, 11.) Като никулски се пеят още песните в СбНУ, IV, 22; X, 25; XI, 5.

Както костите на гергьовското агне, тъй и костите на никулския шаран не се хвърлят. Те се или изгарят, или закопават в земята, или пък се хвърлят в реката. От главата на шарана зимат костта от темето, наречена *кръхче* (с. Балван, Търновско, баба Кера Желязкова), и туй кръхче (кръстче) пришиват на капицата на малките деца, понеже народното вярване утвърждава, че то предпазва децата от уроки.

в) Св. Спиридон, 12 декември

Черковен празник: Преподобни отец Спиридон, епископ Тримифиски, чудотворец.

Народен празник: Св. Спиридон

В Рупчос тоя ден празнуват от *струпи* (*живи кели* в Западна България), опасна кожна болест, която покрива цялото тяло с рани, които изпускат жълта вода и лоша воня. Тая болест е толкова по-опасна, защото е прилепчива. В която къща се пренесе, като огън запаля цялата челяд.

Народното вярване утвърждава, че св. Спиридон е светец на тая болест и може да я лекува и предпазва човека от нея.

Тоя ден се месят колаци и раздават по съседите за здраве. Когато раздава жената колаците, казва: „Земете колачьк за струпите, па да ги махка далеч от нас св. Спиридон!" (СбНУ, VIII, 141, №5.)

г) Пророк Данаил, 17 декември

Черковен празник: Св. пророк Данаил и Св. Три отроци.

Народен празник: Пророк Данаил

Празнуват го всички булки и жени, които още раждат и имат малки деца. Празнуват го да не падат децата в огъня или във вряла вода. (Баба Мария, с. Пашакьой и др.; СбНУ, VIII, 141.)

д) Св. Анастасия, 22 декември

Черковен празник: Св. великомъченица Анастасия узорешителница. Пострадала във време на Диоклетиана, 282 г.

Народен празник: *Нашташа* (Рупчос)

Тоя ден в Рупчос се празнува в чест на смъртта. Народното вярване в тоя край — Рупчос, Родопите, включително и помаците, утвърждава, че туй женско свръхчовешко същество, което сега носи християнско име св. Анастасия или Нашташа, е отреждала кой да умре, а кой не. Ако в някоя къща не се празнува тоя ден, т. е. не тачат св. Нашташа, в тоя къща непременно през годината ще умре някой. Затова според народната вяра Нашташа казвала: „Я ме тачете, я ще те почерня без време!" (СбНУ, VIII, 141.)

В. СЛУЖБА, СВЕТЕЦ, КУРБАН

1. СТОПАНИН (СЛУЖБА. СВЕТЕЦ. КУРБАН)

Всяка къща има свой покровител, който е невидимо същество и който пази къщата, пази челядта, принадлежеща на тая къща, пази стоката на тая къща и предупреждава челядта за някое нещастие или напаст, което се готви или има да дойде.

Тоя покровител се нарича *стопанин* или *сейбия*.

Тоя стопанин изначало е бил някой виден член от къщата като: войвода, поп, владика, калугер или знатен селски първенец. После смъртта си тоя виден член е пазил къщата, челядта, стоката на тая къща. По-после, когато са минавали много години, почвала е челядта да гледа на тоя стопанин като на небесно същество и да го тачи като такова: на деня, когато е починал или когато е проявил някаква чудесна тайнствена помощ върху къщата — избавил е къщата от беда,челядта от напасти или се явявал насъне на домовладиката и го предупреждавал за някаква настъпваща беда,тоя ден се посрещал с тържества,с жертвоприношения и празненства.

По-късно, когато християнството е внесло нови понятия в народното вярване, тогава тоя стопанин-покровител е прекръстен на светец и избиран е тоя светец, който се падал по християнския църковен календар на тоя ден. Оттамо и по тоя начин е установена *службата, светецът* или *курбанът* (в някои села в Източна България).

Понеже задругата се разчленявала на семейства и къщи и е ставала цяла многобройна семейна еднокръвна махала, наречена в Западна България *влака*, то службата, светецът, курбанът бил запазван във всяка къща и във всяко семейство от тая влака. По тоя начин ние срещаме днеска една служба,един светец или курбан в 20 къщи, които помежду си имат кръвно родство или които съставляват една влака.

На тоя ден домашните приготвят нужните неща, за да бъде отпразнувана службата,светецът или курбанът колкото се може по-тържествено.Тези нужни неща са: жертвата или курбанът, обредните хлябове, коливо и други гозби.

2. ЖЕТВА. ЖЕРТВОПРИНОШЕНИЕ

Жертвата е била всякога: телец,овен или шиле, оттамо в Източна България се нарича *курбан* по турски. Тоя телец, овен или шиле са били закалвани и готвени на гозби различни по усмотрението на домакинката и по приетия обичай.

Телецът и овенът се насичат на късове и се готвят, шилето

понякога се насича на късове,но в повечето случаи се пече цяло и после се дроби на късове и се яде

Г о з б и Гозбите, които се готвят на тоя ден, са: ориз или уров, булгур, зеле (кисело), картофи, кромид, сушен зелен фасул, грах и праз лук — всички тия варива, отделно варени с месо като яхния (*топан*),никак обаче не на чорба (*кусан*). Чорба се не кади на трапезата Варят се още и зрял фасул и грах с месо, но в повечето случаи туй месо е овнова пастърма; пастърма овча или коя не се кади.

Тия гозби се готвят, ако службата е в блажен ден, т е когато се яде месо

Случи или се обаче службата в постен ден, тогава се готвят следните гозби: фасул, грах и леща — търкани; зеле с ориз или булгур, подсладено с червено масло или шарлаган; гушки от зеле и ориз или булгур, подсладени тоже със зейтин или шарлаган; картофи със зейтин; уров със зейтин; много рядко тъпкани чушки с ориз или булгур; риба — шаран, платика и други, но с люспи, сготвени на яхния (топан) с ориз, булгур, уров или кромид, или печени под връшняка.

Х л я б о в е Хлябовете, които ще се кадят на трапезата, са два и в тоя случай те са обредни Месят се още и други много хлябове квасници, които и колкото са нужни за през деня, но те се не кадят, тях попът не реже

Обредните хлябове всякога биват с шарки: без шарки хляб не е обреден и не се кади.

Тия два обедни хляба носят название: единият — *боговица, богов хляб, богова пита, божи колак* или *божи кравай* и е посветен на бога, на къщата, а другият е посветен на светеца, на стопана и носи името *светец, кравай, колак, колач.*

И двата вида хлябове на служба носят общо име *колак, колач*, мн ч *колаци, колачи* Оттамо е възречицата: „Ни царю харач, ни богу колач", т е човек, който няма нищо, не дава нищо или пък е вироглав, та се не подчинява никому, не слуша ничии съвети

Начерганието и шарките на тия хлябове се виждат в представените рисунки

В с Раковица, Кулско, месят хляба, представен в рис № 17, наречен *боговица*, и хляба, представен в рис. № 191, наречен *светец* или *св. Петка.*

Боговицата е посветена на господа, на къщата, а хлябът светец — на службата, на с в е т е ц а-п о к р о в и т е л.

В с. Извор, Видинско, с. Ярловица, Ломско, и селата Ружинци, Карбинци, Медовница и Скомля, Белоградчишко, месят хлябовете, представени в рис. №18 и 413

Хлябът, представен в рис №18, се нарича *боговица* или *светец* и е посветен на бога, на къщата

Хлябът, представен в рис. №413, се нарича *литургия* и е посветен на светеца-покровител.

В селата Чупрене, Стакьовци и Горни Лом, Белоградчишко, месят хлябовете, представени в рис. №163 и 19.

Хлябът в рис. № 163 се нарича *св. Петка* или *боговица* и се посвещава на господа, на къщата.

Хлябът в рис. №19 се нарича *светец* и е посветен на светеца-покровител.

В Ломско и Берковско месят хлябовете, представени в рис. №16 и 25 (356).

Хлябът в рис. №16 се нарича *боговица* и е посветен на бога, на къщата, а хляба в рис. №25 (356) се нарича *литургия* и е посветен на светеца-покровител.

В Ломско, Белоградчишко, Кулско и Видинско освен тия хлябове месят още един, наречен *вечерница*; него кадят вечерта срещу самия светец, т. е. с него посрещат празника — службата.

Начертанието на тоя хляб се вижда в рис. №164 — в Ломско: в Белоградчишко и Кулско тоя хляб се вижда в рис. №25, 26, и 27 в Ж. стар., III, 289.

В с. Чирен, Врачанско, месят хлябовете, представени в рис. №163 (358) и 27.

Хлябът в рис. № 163 се казва *боговица* и е посветен на бога, на къщата; хлябът в рис. № 27 се казва *параклис* или *светец* и е посветен на светеца-покровител, на деня (празника).

В селата Малорат, Бяла Слатина, Кнежа, Оряховско месят хлябовете, представени в рис. № 26 (192) и 15.

Хлябът в рис. № 26 (192) се казва *параклис* или *колач* и е посветен на светеца, на деня (празника); хлябът в рис. № 15 се казва *боговица* и е посветен на къщата, на бога.

В с. Марашки Тръстеник, Плевенско, месят хлябове, представени в рис. № 29 и 431.

Хлябът в рис. № 29 се казва *боговица* и е посветен на бога и къщата, а хлябът в рис. № 431 се казва *колак* и е посветен на светеца, чието име се слави.

В с. Турски Тръстеник, Никополско, месят хлябовете, представени в рис. № 35 и 348.

Хлябът в рис. № 35 се казва *боговица* и е посветен на бога, а хлябът в № 348 се казва *колак* или *кравай* и е посветен на светеца, на празника.

В с. Лигаково, Орханийско, месят хлябове, представени в рис. № 15 и 94.

Хлябът в рис. №15 се казва *боговица* и е посветен на бога, а хлябът в рис. № 94 се казва *черковник* и е посветен на празника.

В с. Лопян, Тетевенско, месят хлябовете, представени в рис. № 93 и 99.

В с. Козар Белене, Свищовско, месят хлябовете, чието начертание е представено в рис. № 44 и 45.

Във всичките други села обредните хлябове на служба са подобни на хлябовете, които се месят на Гергьовден, Рангеловден и св. Никола, които не представляват нищо ново, защото шарките им са еднакви с шарките на посочените хлябове.В повечето случаи за служба се месят хлябове, каквито на св. Никола и на Рангеловеден.

К о л и в о. Освен гозбите и хлябовете на служба се приготвя още и варено жито. Туй варено жито се казва *коливо* (от коля) или *бука* (Русенско).

Житото е чиста пшеница, приготвена нарочно за коливо. Като се свари, житото се смесва с мед или със захар и скълцани орехи. Туй смесено с орехи и захар жито се насипва в тенсия или блюдо и се посипва отгоре с печено чисто брашно,размесено със скълцани орехи.

Някъде се кади тъй без никакви шарки, а в повечето места туй жито се шари със зърна от грозде, със стафиди (сухо грозде), с резни от дюли, ябълки, а много рядко и с резни от круши. Тия шарки ще бъдат посочени при коливото на смърт и принос, дето са най-разнообразни, а тук ще посочим само няколко подобия, като какви са шарките в коливото. Тия подобия са на хлябовете.

Ако коливото се шари със зърна от грозде или стафиди, шарките имат подобие на шарките в хлябовете в рис.№ 397, 398 и 400; ако ли шарките се правят с резни от дюли или ябълки, тогава те имат подобие на шарките в рис. № 392, 396, 399 и 401.

Някои баби, каквито бяха например баба Върба,черковната баба в с.Ресен, Търновско, баба Тодора п. Христова (попадия) в с. Литаково и баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, шариха коливото с много по-хубави и сложни шарки, които ще бъдат посочени в отдела за смърт и принос.

Житото се кади на трапезата заедно с гозбите и хлябовете; след прекадването то става коливо.

П р е к а д в а н е т о. Трапезата, за да бъде осветена и предложените принощения да бъдат приети от светеца-покровител или д у х а-п о к р о в и т е л, трябва да се прекади.

Някога туй прекадване е извършвал най-старият в задругата станеникът. Сетне, когато във всяко село започнало да се ръкополага свещеник,туй кадене е извършвано от него.Много пъти обаче и днеска, когато свещеникът липсва от село или в село е, но няма възможност да дойде да прекади, тогава туй кадене извършва пак най-старият в къщата.

Тия случки днеска обаче са много редки; всякога ще се чака свещеникът да дойде да прекади или очете трапезата.

Каденето се извършва с глинена кадилница, наречена *ручка*, и с темян.

3. ВЕЧЕРНИЦА

Вечерта срущу самия празник слага се малка трапеза, на която се канят само близки роднини или съседите. Тая трапеза се слага в чест на светеца, с която се просреща, понеже се вярва, че светецът-покровител или духът-покровител е дошъл още вечерта.

Тая трапеза се казва *вечерница*. Такава трапеза се среща само в Западна България; в другите краища някога е имало такава трапеза, но днеска я няма.

И вечерницата се кади, както всяка трапеза, и на нея има обреден хляб, гозби, коливо, само че в тоя случай няма такава тържественост, както на самия празник.

4. ДЕНЯТ, ПРАЗНИКЪТ

На самия ден жените са станали рано и едни от тях готвят гозбите, а другите приготвят другите нужни неща, за да се посрещнат гостите, близки роднини и комшии, които са *калесани*, поканени още от вечерта.

Домовладиката, пременен в празнична премяна, ще отиде в черква, ако има такава в селото, или в манастира, ако има близо такъв. В черква ще бъде отнесено и коливо с хляб да го очете попът. В това време жените са приготвили и наредили трапезата, сложили на нея обредните хлябове, вино и коливо и гозбите в грънците готови, а печеното под врътника — вече опечено.

Вече е обяд и гостите са дошли. Дошъл е и свещеникът и ред дът е да се кади.

Т р а п е з а. Трапезата е същата, каквато описах по-горе на Бъдня вечер.

Попът зима кадилницата, прекадва трапезата с гозбите, хлябовете и коливото, като обикаля цялата трапеза три пъти. После прекадването реже един от обредните хлябове, а именно *светеца*, и зима порязаник. Хлябът *боговица* не се реже; тя стои цяла на трапезата. Ако е заклан овен или шиле, то главата и краката са сварени цели; попът зима ухото от главата и два крака. Другата част се раздробва на трапезата и се яде.

Тая трапеза се нарича цял ден. Гозбите само се променяват.

Тоя ден в тая задруга е пиршество и всеки пътник може да влезне и да седне на трапезата. На всеки нов гост се слага нова гозба, т.е. в друга паница.

Ако къщата е заможна, каквито са били някога нашите задруги, за тоя ден на трапезата ще се намерят един или двама свирци, лаутари или гъдулари, които ще свирят на гостите да ги веселят и ще пеят песни. Предпочитат се такива свирци, които са и вещи песнопойци. Песните, които се пеят в тоя случай, са ис-

торически и религиозни и носят име *трапезни* или *седални песни*. Любовни песни тук не могат да се пеят.

Трапезата се дига едва после *голяма вечеря*, т. е. вечерта много късно. Имало е обаче случаи, когато гостите са осъмвали на трапезата и посрещали деня, наречен *патерица*.

Службата е замествала днешния имен ден. Имен ден някога не е бил познат. И днеска за старите наши селяни имен ден е непознат, а празнуват службата или светеца като празник на къщата, на семейството.

Понеже днеска задругите са изчезнали и от тях са образувани семейства или къщи, то във всяко село ще се срещнат такива случаи, щото една служба да служат или славят десетина, па и повече семейства.

5. ПАТЕРИЦА

Народното вярване утвърждава, че светецът-покровител си отишъл, но в задругата остая още неговата патерица, т. е. тоягата му, с която се подпира. В чест на тая патерица се слага третия ден пак трапеза, обаче вече много скромна и без кадене, без обредни хлябове и без коливо.

На тая трапеза се слагат гозби, които са останали от предния ден, също и хлябовете. На тая трапеза домовладиката с жена ѝ ще ломят *боговицата*, от която едната половина оставят пред оната, а другата чупят и ядат на трапезата.

Половината хляб при иконата после отнасят на нивите и тано я разчупват на ситни залци и ги хвърлят из нивите за бога. (С. Литаково, с. Бяла Слатина, с. Ресен, с. Шипка.) Тоя обичай обаче съществувал някога, днеска го няма.

6. ЧАСТНА, ЛИЧНА СЛУЖБА

Освен семейната служба в много случаи и отделните членове в една задруга имат своя лична служба, празнуват личен светец. Тая *служба* или *слава* е предизвикана от някакво премеждие с тоя член от задругата.

Човек или дете от една задруга случи се, та премине някакво премеждие: разболее се от тежка болест, падне с кола в някаква пропаст, падне в река, избави се от хайдути или от друга напаст. Народното вярване утвърждава, че тук е действувала някаква невидима небесна сила: или ангел, или някой светец, или някакъв дух; прочее избавеният трябва да отдава благодарение, да устрои свой празник.

Много пъти за личен светец, за лична служба се лови денят, когато го сполетяло премеждието, напастта; но има случаи, когато новият светец или служба се лови по такъв начин.

Повикат се всичките по-стари мъже от същата задруга, домашните ще наготвят за ядене гозби. Най-старият в къщата ще земе три вощени свещи и ще нарече всяка на някой светец. Тия свещи ще бъдат залепени по една на трите крака на селския стол триножник и тоя стол, извърнат със седалото надолу, ще се сложи на софрата, която е покрита с месал. Като се прекадят свещите, всичките стоешката около софрата ще се прекръстят и старецът ще изпика избавения от напастта член в туй семейство и ще го покани да земе една от трите запалени свещи. Тоя ще се прекръсти и ще земе една свещ. Тогава старецът ще се прекръсти и ще каже високо: „Хайде нека е честит и благословен светец (който вече се е паднал – св. Илия или св. Георги, или св. Димитър и пр.). Нека те пази и закриля от зло и нека ти бъде помощник във всичко!" Другите се прекръстват и всички казват: „Амин!" (С. Литаково, с. Козар Белене, с. Какрина.) Тоя наречен светец ще бъде личната служба, личната слава на лицето.

После сядат да ядат и да пият.

Някъде пък викат момиченце от комшиите и то зима една от трите свещи. Това се прави, когато лицето, което ще си лови нов личен светец, е стар и болен. (Вж. Ж. стар., III, 305—306.)

Интересно явление срещнах в моите изследвания. Служби се служат само зимно време, след като е свършена всякаква полска работа. Много рядко служба срещнах лятно време, и то само лична служба.

7. СЕМЕЙНА СЛУЖБА

Службата, за която говорихме, е установена в задругата, когато са били заедно десетина и повече семейства. Тия семейства и после излизането от задругата пак са продължавали да празнуват тая обща на цялата задруга служба. Обаче после отделянето или после разтурянето на задругата за някое семейство дошла някаква голяма напаст, сполетяло ги някакво голямо нещастие: пожар, наводнение, нападение на семейството от разбойници и други тям подобни нещастия, от което нещастие семейството щастливо се избавило.

В тоя случай народното вярване учи, че това избавление е дошло от светеца, който се случил на тоя ден, и заповядва, щото туй семейство да празнува тоя ден занапред като своя служба. И семейството е хващало тоя ден за своя служба и празнува го.

По тоя начин туй семейство има две служби: едната на задругата, а другата своята. С време службата на задругата се изоставя, а остая само тая на семейството, която се празнува като истинска служба.

8. ЕСНАФСКА СЛУЖБА

Някога всеки еснаф е бил длъжен да си избере светец, който се приемал като покровител на целия еснаф, на тоя род занятие.

Тая служба се избирала от всички майстори, събрани в лонджа, но при избирането е играла важна роля традицията, като кой светец е служба на еди-кой си еснаф в другите градове. При избирането на светеца всякога се зимало в съображение житието на светеца, т. е. неговото занятие и неговото страдание, и по тоя начин ние срещаме еднообразие в еснафските служби в различни места. Така кожухарите навсякъде имат службата си на св. Илия, от неговия кожух, който хвърлил от колесницата си на пророк Езекия. Чехларите празнуват Св. Спиридон; зидарите и дюлгерите празнуват Апостол Тома, понеже в житието му се казва, че бил дюлгерин, и пр.

(За еснафската служба вж. Ж. стар., III, 303—304.)

Г. ОБРОК, ПОДКРЪСТ, ЗАПИС

Оброк (в Западна България), *подкръст* (в Плевенско), *запис*) в Ловчанско, Еленско, Търновско).

1. КАКВО НЕЩО Е ОБРОКЪТ?

В отдела за вярванията народни видяхме, че народно вярване утвърждава как всяка част от селското землище: лозята, нивите, ливадите, бранищата и други, имат свой *стопанин*, сейбия. Тоя стопанин е или невидим дух, или някой смок, или змей, или орел и пр. Тоя стопанин пази лозята, пази нивите, пази ливадите и другите части от селското землище от стихийни повреди: пожар, от градушка, от наводнение. Проче това също народно вярвне е наредило, щото в знак на благодарност на тоя стопанин да се принася жертва с празненство и пиршество с курбани, песни, игри и свирки.

По-късно, когато християнството е дошло, то било принудено да приеме тия жертвоприношения, обаче облекло е тия празнинства в християнска одежда, като заместило предишния невидим дух змея, змията или орела, т. е. митическия стопанин, с черковен светец. Мястото, дето по-преди са правили пиршества в чест на стопанина, е останало същото, само че и туй място е издигнат краст в знак, че това място е свято.

Това празненство се казва *оброк*, от глагола обричам, давам жертва. Понеже на това място има кръст с надпис, то оттамо са другите две названия: *подкръст и запис*.

На тия оброци по късно се явявали някои чудесни явления и

поради това от оброци преобръщани са в манастири. Ако ли са били близо до селото или край селото, то превръщани са били в църкви.

2. *КУРБАН, ТРАПЕЗА И ПРЕКАДВАНЕ*

К у р б а н. Оброк без курбан не може. Курбанът ще бъде телец, овен или шиле. Някога са клали и вол. Курбанът е общ,т. е. събират се пари от всички селяни, които имат имот в даденото краище, и с тия пари се купува курбанът.

Жертвата ще се откара на самото място, дето е оброкът, и тамо ще го коли старецът, който е отреден за жрец. Като се заколи животното, старецът ще сложи кървавия нож на плочата или на кръста, за да се намокри с кръв, и тогава жертвата била приятна на бога, на светеца.

Други люде, обикновено пъдарите, ще одерат и очистят закланата жертва и ще гответ гозбата. Ако е вол или телец, той ще се гответи; ако е овен или шиле, тогава жертвата се пече на шиш и тъй цели се кадят, а после прекадването се дробят и ядат.

На плешката на овена или на шилето гледачът старец ще гледа и ще гадае за бъдещето на селото, какво има да стане.

Т р а п е з а и п р е к а д в а н е. Когато всичко е приготвено, слага се дълга трапеза. На трапезата се слагат обредни хлябове, гозбата в котела или цялата печена жертва и вино.

Хлябовете са месени в село и донесени от мъжете в торба с виното в бъклицата. На оброка присъствуват само мъже. Жените не присъствуват, освен ако някоя стара жена е случайно минала покрай оброка.

Трапезата се слага близо до кръста или камъка с плочата, но всякога под дърветата, без каквито дървета оброк не бива.

Попът е нарочно поканен да прекади трапезата или да очете жертвата, курбана. Преди да прекади трапезата, предварително попът свети вода, та ръси кръста, мястото, дърветата и присъствуващите, а така и трапезата. После следва каденето. Прекадването се извършва, като обиколи попът три пъти трапезата.

Ако попът поради различни причини не дойде, тогава трапезата се прекадва от най-стария селянин.

За труда си попът зима освен възнаграждение парично, още и кожата от закланото животно и порязаници.

После прекадването присъствуващите сядат на трапезата и пиршеството начиня. Някога туй пиршество се придружавало с музика и песни, а още и с игри. Днеска музика и песни се още срещат, но игрите са премахнати.

3. КАК И КОГА СЕ ЛОВИ НОВ ОБРОК

Два са случаите, когато старият оброк се напуска и се лови нов.

Първият случай е, когато в едно краище стане стихийно явление: силен град, опустошително наводнение или пожар. Удари силен град и опропасти цялата култура. Тоя град се случи, та удари и втората година, па не са редки случаите, когато такава градушка удари и третата. Това показва, че старият стопанин или светец-покровител на това краище е изоставил това землище, и тогава се лови нов оброк. Същото става и в случаите, когато едно краище се отвлече от наводнение или бъде опустошено от пожар, който се приписва за небесно наказание.

Новият оброк се лови или на деня, когато е станало стихийното явление, или пък чрез избор. Изборът става, както се каза за избирането на лична служба: запалят се три свещи вощени, прекадват се и повикват момче или момък да земе една свещ. Земената свещ, която е наречена на името на някой светия, посочва кой ден и кой светия ще бъде новият оброк.

После това отиват на отреденото за новия оброк място в туй краище, като се гледа, щото на туй място да има кладенче и дървета; тук свещеникът свети вода, поръсва цялото място, дето ще се закопа кръстът или камъкът, сипва от тая вода в изкопаната дупка и с това оброкът е установен. Ако денят на светеца е минал, събраните ще се нагостят и си отиват; ако ли не е минал, тогава за тоя ден приготвят курбан и други неща, за да го празнуват с тържество.

Има и такива случаи, щото в едно и също краище да срещнете няколко оброка. Това явление се дължи на тия причини. Ударила градушка в известно краище: ниви или лозя, но не убила цялото краище, а само част от него, а другите лозя или ниви останали невредими. Стопаните на убитите лозя или ниви издигат нов оброк на името на тоя светия, в който ден е ударила градушката. Същото е и когато наводнението е отвлякло или пожарът е унищожил само част от едно краище.

Вторият случай за нов оброк е, когато от ливадите се правят нови лозя, нови ниви. На тия нови лозя и нови ниви установява се нов оброк; туй установяване става по начин и ред, както се каза по-горе.

Ако не се случи някакво стихийно явление, тогава старият оброк се пази. Пази се и тогава, когато дърветата отдавна са изсъхнали. Такива случаи не са рядко, когато един оброк се държи, макар че според преданието е установен от незапомнено време. На мястото на старите дървета садят нови, но пак държат стария оброк.

Оброците стават само лятно време; има някъде и пролети, обаче есен и зиме никъде не срещнах оброк. (За оброка вж. Ж. стар., III, 319—331.)

Д. СБОР

1. КАКВО НЕЩО Е СБОР?

Казахме, че всяко място има свой стопанин. Тоя стопанин е невидим дух или смок, змей, орел. От тоя стопанин зависи, щото една местност да бъде запазена от напасти, беди, стихийни явления или болести. Когато ще се засели едно село някъде, първата грижа на старците е да изберат добро място за селище. Дали е добро едно място или лошо — това познават врачките. Като се произнесе врачката, че мястото, избрано за селище, е добро, заселването се начиня.

Като се засели селото, първата грижа на старците е да изберат ден за сбор, т. е. ден, в който ще честват и празнуват духа-покровител на селото. Тоя ден се избирал или деня, когато е съградена първата къща, или пък избират ден по начин, както за оброка и службата.

Един път избран денят за сбора, той не смее да бъде променен.

Сборът е празник на цялото село, който се празнува много по-тържествено от всеки друг празник, дори и от Великден.

От моите изследвания се установява, че сборът в много случаи не е свързан с местността на селището, т. е. със стопанина на туй селище, а с паметта на някой светец, който се счита за покровител не на селището, а на селото, т. е. на човеците, които съставляват селото. Има села, които са преселени на ново селище, а сборът им е тоя ден, който е бил и на старото селище. Има и такива случаи: селяни — няколко къщи, преселени из Кюстендилско в Делиорман и Добруджа и съставили една махала, сборът на тия махали-селца е старият сбор, какъвто е сборът на селото, отдето са преселени.

2. ПРЕДПРАЗНЕНСТВО НА СБОРА. ВЕЧЕРЯ ПРЕД СБОРА

Едно важно явление срещнах в селския сбор. Сборът на селото е напр. Спасовден. Отивате в селото на тоя ден, но не забележвате никакво празненство, никаква празненствена вънкашност; дори през деня ще видите жени в делничните си дрехи перат, метат, шетат, както във всеки делничен ден.

След като мине пладне, в селото начиня празнично настроение, облича се в празнична вънкашност. Всеки двор е почистен; комините запушват — знак, че около огнището кипи усилена рабо-

та; момите, булките, както и момците вече сновят из селските улици пременени, накитени, нагиздени. Ето дошла икиндия, т.е. слънцето вече превалило към запад, и гайдите писнали. Ето вече и от различните улици влизат гости от околните села.

Сборът селски следователно се начиня от вечерта на самия ден на светеца и трае през целия други ден, когато няма никакъв празник.

Вечерта е сложена дълга сборска трапеза, на която са насядали пристигналите гости и мъжете от къщата. На трапезата слагат гозби, хляб и вино и тържеството начиня: то трае късно след полунощ, а в някои къщи дори и клепалото църковно заваря гостите на трапезата. Туй клепало ги кани, че време е вече да се дига тая трапеза, защото ще дойде друга.

Това пиршество ние нарекохме предпразненство; селяните го наричат *вечеря пред сбора*, а някъде *вечернща*.

3 САМИЯТ ДЕН. СБОРЪТ

Църковният светец, който се счита за покровител на селото, е минал, обаче неговата памет се начиня на другия ден. В църквата [има] тържествена литургия; четат се каноните на вчерашния празник; църквата е препълнена с богомолци, пременени празнично, като на Великден. След св.служба всеки селянин бърза у дома си, дето гостите чакат за обяд.

Додето мъжете и по-старите жени са били в черква, по-младите: снахи и дъщери, са приготвили за обяд. Трапезата е сложена, покрита с чист месал, дълъг ръченик, простряи по целия край на трапезата, възглавници са поставени околоврът, хлябове са наредени, паници, също и лъжици. Гозбите в големите грънци са край огнището и чакат гости. Дошли са мъжете, тук са и гостите и всички насядат на трапезата. После почерпване с ракия обядът начиня.

Домовладиката се погрижил още от по-рано да услови свирци — гайдари, гъдулари, цигулари, без които сборът не бива да мине. Като се понаядат, за да бъдат гостите весели, младите: моми, момци и булки, ще поиграят хоро около трапезата.

Сборът е най-големият празник за селянина; всеки, и най-бедният селянин, за тоя ден ще е заклал поне шиле, а по-заможните ще заколят по няколко овни или ялови овци. На сбор се колят и кокошки, и свине, защото трябва да се запомни, че на сбор трапезата се не кади, няма никакви обредни хлябове, няма никаква религиозност. Сборът е чисто едно мирско пиршество, както и трапезата на сватба и на кръщене. Липсата на тая религиозност и явлението, че сборът се празнувал не в самия ден на светеца, а на другия ден, туй довежда до заключение, че сборът се празнува

не в чест на светеца, а в чест на друг дух, духа на някой юнак от туй село, който се явявал като покровител на туй село.

Трапезата, както и на служба, не се дига никак до вечерта и всеки пътник или странен може без никакво стеснение да влезне в която къща иска и да седне да се нахрани и напои.

4. ХОРОТО

Сборът без хоро не може да мине. После пладне всичките млади са свободни от къщна работа. Моми, момци и булки оставят на по-старите да слугуват на гостите и да шетат около трапезата, а те натруфени отиват на хоролището, място, дето се прави селското хоро и дето сега пищят зурли, думкат тъпани, бръмчат гъдулки, цигулки и пищят гайди.

После икиндия и по-старите жени са пременени и отиват на хорото, а така и мъжете.

На трапезата са останали съвършено старци, които при звука на гайдата, цигулката или гъдулката продължават да подсладват (замезват) виното да върви по-сладко и си приказват из миналите времена своите патила.

Хорото е кръг, и то много голям, в който са уловени всички моми и момци и всички булки в селото. До всяка мома ще има и момък, само булките са наловили отделно в хорото; до булка никой не смее да се хване, нито пък тя смее да се хване до някой мъж. Изключение правят мъжът на булката, брат ѝ или братът на мъжа ѝ (деверът ѝ).

Хорото трае много време; никой не смее да го развали. Хорото се разваля само когато момите песнопойки, които пеят песни и по чиято мелодия играе хорото, са свършили текста на песента или свирците се усетили уморени. Тогава хорото се разваля, но после кратко време отново се начиня.

Хорото селско на сбор е най-гиздавата гледка и най-величавото украшение на тоя народен обичай — сбора.

Сборът се среща навсякъде, във всичките краища на България. Село без сбор няма.

5. ЛОВИ ЛИ СЕ НОВ СБОР, КОГА И КАК

Както споменахме тук по-горе, сборът на едно село не може да бъде променен. Тоя сбор се държи дори и тогава, когато селото се пресели от едно селище в друго или от едно място в друго, какъвто е случаят с българите в Бесарабия и Добруджа, които са преселени из Одринско; тия българи са задържали както името на старото си село, така и стария си селски сбор.

Обаче ако това село бъде нападнато от чума, холера и други напасти; ако го често бие град; ако го носи наводнение или

го напада огън, в такъв случай вярването народно утвърждава, че духът или светецът-покровител е изоставил селото и не го пази вече и следователно селяните трябва да прибягнат към нов светец.

Събират се старците, съвещават се и като се убедят, че е нужно да се лови нов светец, да се устроява нов сбор, пристъпват към избора на светеца.

Попът ще свети вода, ще ръси всички, ще запали три вощени свещи, които нарича на три светци, на три празника и тия свещи залепва на големия черковен свещник. Най-старият от селяните ще пристъпи, ще се прекръсти и ще земе една свещ.

Тогава попът ще извика: „Нека ни е честит и благословен сбор на св. Троица!“ или на друг празник и тоя празник се прогласява за сбор на туй село.

Ако няма свещеник и ако няма черква, тоя обред се извършва на оброка, който е в селото. Така е ставало някога.

Сборът става само лятно време, от Гергьовден най-рано, па до Димитровден най-късно, но всякога в блажно време; през пости сбор няма.

Глава втора

II. НЕРЕДОВНИ, УСЛОВНИ ОБРЕДИ И ОБИЧАИ

Тук идат ония обреди и религиозни и митически обичаи, които се вършат условно, т. е. тогава, когато се появи нужда от тях.

Тия обреди и обичаи са:

А. ПЕПЕРУДА

Тоя обичай носи различни имена: *пеперуда* (общо име навсякъде), *пемперуга* (Западна България), *пеперуг* (Дупница, Струга, Панагюрище), *рохманка* (Трън, Пирот, Ниш Враня), *додола* или *додоларка* (Свищовско, Търновско).

1. КАКВО Е ПЕПЕРУДА И КОГА СЕ УСТРОЯВА?

Пеперудата е обичай или обред, който някога, преди сто и повече години, се правел редовно всяко лято през месец юни или тъй наречен *петровски месец*. Днеска тоя обред извършват само когато настъпи дълга суша, обикновено през месец юли.

Някога се правел редовно и преди да настъпи суша, а сега се прави само след като настъпи суша, та да се махне сушата, да вали дъжд. Според баба Мария, с. Пашакьой, баба Морфа, с. Дерекьой, и баба Върба, с. Ресен, тоя обред се правел в чест на св. Илия, който отключвал небето и давал дъжд или заключвал го, та правил суша. Пеперудата само можела да иде при него и да го моли за дъжд.

2. САМАТА ПЕПЕРУДА И НЕЙНОТО ТРУФИЛ

Кое момиче може да бъде пеперуда? Пеперудата навсякъде срещаме момиче, не по-голямо от 10—12 г. В Битолско и Костурско е 12-годишно; в Западна България—10—12-годишно; в Панагюрище е 12-годишно; в с. Марашки Тръстеник, Плевенско, с. Турски Тръстеник, Никополско, с. Балван и с. Ресен, Търновско, е 12-годишно; в с. Риш, Преславско, с. Подвес, Карнобатско, и навсякъде е 10—12-годишно, т. е. момиче, което още да няма период, да е *чисто*. Другото условие за пеперудата се изисква, щото туй момиче да бъде *изтърсък*,

изтърсък, *изтърсáче*, т. е. последно дете на майка си, майка му да се вече отродила.

Но е много мъчно да се определи коя жена се отродила, защото се случвало, щото жена, за която се мислело, че вече няма да има деца и нейното момиче са зимали за пеперуда, след това е тръгвала трудна и раждала — а това съставлявало голямо зло, голяма напаст за селото; ако след като момичето ходило пеперуда, майка му е тръгнала трудна, то в селото наместо дъжд да вали бие град, а самото момиче ставало щуро. Ето защо в някои места (Трънско и Пиротско) дошли до това средство: когато ще избират момиче, гледат да намерят и земат такова момиче, чиято майка е вдовица попреминала жена и няма вече да се жени, ни да ражда, и което момиче е родено след смъртта на баща си

Както се вижда от изложеното, голяма грижа се полага около избирането на пеперудата — момичето да бъде чисто и невинно и после него да се не ражда друго чедо. Тук пеперудата се явява като един вид жрица, весталка.

Труфилото на пеперудата. Пеперудата е избрана. Сега иде ред да я натруфят, т. е. накитят. Труфилото се състои от зеленило. Туй зеленило навсякъде е *бъзе*, а в Панагюрище е *бученши*, смесен с *росалúя*, т. е. *рóсен*. В Костурско и Битолско според сведенията в СбНУ (XII, 157) пеперудата се кити с широколистно гъсто храсте, но не е казано името на туй храсте; по всяка вероятност туй широколистно храсте не ще бъде друго освен пак бъзе. В Трънско и Пиротско росоманка китят с цветя и *москá*. Тук под думата *москá* се разбира обелена върбова кора.

Момичето-пеперуда съблича по ризица; косата й е разплетена, на главата й ще турят венец от туй зеленило, но от венеца надолу има провиснали цели стръкове. От раменете надолу цялото тяло до над коленете е покрито с цели стръкове бъзе или бученш, навързани гъсто на кръгове, от които горният кръг стига по-долния от него. Като играе пеперудата, тия кръгове отскачат и тогава се вижда част от тялото, което е облечено в риза. В двете си ръце пеперудата държи два стръка от същото зеленило.

Додето другите моми пеят своите игриви песни, пеперудата играе на едно място. Тая игра в Панагюрище баба Марина Добрева и в с. Клисура баба Тота Яръмката и баба Гена Петрова наричат *посадник*; скача на едно място и се върти в колело, като маха с двете си ръце. Додето играе и се върти, пеперудата ръси всички, които са настаяли около нея и домашните, в чиято къща играе.

Така накитена, пеперудата тръгва с момите, които ще пеят пеперугарските песни. Тия моми са десет—дванадесет; има и други две-три момичета, които ще вършат черната работа, т. е. те носят торби и друг съд, в който тургат, щото им подарят.

Преди да тръгнат по другите къщи, те начинят от тая къща, дето е ставало приготвянето на пеперудата.

Песнопойките моми се разделят на две групи: пет и пет или шест и шест, и пеят песните поред, а в това време пеперудата играе на посадник. Като почнат да пеят и пеперудата да играе, стопанката изниса котле с вода и малко вино; водата и виното излива върху пеперудата и тя, като маха с ръцете си и играе, ръси всички домашни, които са настанали близо около нея. После това стопанката ще отърчи и ще донесе в ситото брашно, от което малко посява над главата на пеперудата, а другото изсипва в торбата на пеперугарските момичета. Дават още като подарък: масло, сирене, лук и други неща за ядене, кой каквото обича и има. Тия неща се гуждат все поотделно.

За пеперудата специално има приготвен особен дар: шамия, пари, обечки или друго *китило*. Тоя пеперугарски дар се дава на една от момите, която после ги дава на пеперудата.

3. ПЕСНИТЕ

Песните са обредни; те се пеят само при тоя случай и никога друг път. В различните краища и области те са различни, обаче все се вижда една идея, едно съдържание, а именно, че пеперудата е летяла около бога и го молила да даде ситен или росен дъждец да намокри земята, да се роди пшеница, ръж, просо, вино и друго потребно за храна на сиромасите и сираците.

Ето тия песни, както се пеят в различните краища.

В Ломско, Видинско, Белоградчишко и Кулско:

Пеперуга ходеше, ходеше,
Та се богу молеше, молеше:
— Дай, боже, дъжд, дай, боже, дъжд,
Да се роди жито, просо, ячмик,
Кукуруз, вино, краставици,
Най-много дългото (тулове).
Дай, боже, дъжд, дай, боже, дъжд!

(В тия краища днес ходят циганки да пеят, затова и предишните старински песни са изчезнали.)

В с. Марашки Тръстеник, Плевенско:

Пеперуда ходеше, ходеше,
Та се богу молеше, молеше:
— Дай, боже, дъжд, дай, боже, дъжд,
Да се роди жито, просо, ячмик,
Да се пълнят кошовете, хамбарите.

Баба Драгана

В с. Турски Тръстеник, Никополско:

Пеперуда летеше, летеше,
С бъзето се мяташе, мяташе,
Та се богу молеше, молеше:
— Дай, боже, дъжд, дай, боже, дъжд,
Да се роди ръж, да се роди ръж,
Жито, просо, ячмик, вино,
Дай, боже, дъжд.

Баба Руса Николова и баба Пена Минчева

В с. Литаково, Орханийско:

Лет летяла пеперуга
От орачи до копачи.
Орач стои на орало,
А копач на мотика
И се милно богу молят:
— Дай ни, боже, ситна роса,
Ситна роса, дребен дъжден.
Да зароси, да намокри
Синорите по полето,
Покрай Дунав сиво стадо.
Сиво стадо, жълто просо.
Дай,боже,дъжд, дай,боже,дъжд.

Баба Вълкана

В с. Козар Белене, Свищовско:

Пеперуда лета,
Пред бога се мета
И милно се моли:
— Дай, боже, дъждец
Да се роди жито,
Да се роди ръж,
Да се роди просо и пр.,

като се нареждат всичките културни растения, които се сеят в полето в тоя край.

В Панагюрище:

Летяла е пеперуга,
Дай, боже, дъжд![79]
От орача на копача,
И се богу молила:
— Дай, боже, дъжд,
Да се роди жито, просо,
Жито, просо и пченица,
От два класа шиник жито,
От четири — половница,[80]

[79] „Дай, боже, дъжд" се повтаря след всеки стих.
[80] *Половница* е шиник мярка, 12 оки.

Да се хранят сирачета,
Нас да дарят със ситото,
Да е сита годината,
Да е сита като сито.[81]

Баба Марина, баба Дада

В с. Къзъклисе, Къзълагачко:

Летяла е пеперуда
От овчари на копачи.
Леком лети, бога моли:
— Дай ми, боже, ситен дъждец,
Да нароси хърно поле,
Да се роди жито, вино,
Жито, вино, жълто просо:
Пчениците до гредите,
А ръжове до стрехите,
Да се хранят сиромаси,
Сиромаси и сираци,
Повече са сираците,
По-малко са майчините,
Майчините, бащините.
Поливайте със водица
Да е росна годината.
Дарувайте със ситото
Да е сита годината!

В с. Търново при Сеймен, Хасковско:

Пеперуда лети
И по поле ходи,
Та се богу моли:
— Дай ни, боже, дъждец
Да нароси ниви,
Да се роди жито,
А най-много просо!

Баба Рада Тоньова

В с. Риш, Преславско:

Пеперуда летяла, летяла,
Та се богу молила, молила:
— Дай ми, боже, дребен дъждец, дъждец
Да порасне житото, житото,
По житото — ръжето, ръжето,
По ръжето — ячмикът, ячмикът,
По ячмика — просото, просото,
По просото — овесът, овесът,
По овеса — виното, виното.
Я дай, буле, ситото, ситото,

[81] Тук думата „сито-сито" значи гъсто сито, та и нивата да бъде нагъсто покрита със снопе. Противно на „сито" е думата „гладно"; когато има празнина между гредата и билото, т.е. не е приклонено добре, казва се: „още е гладно", има празно място; изпуснато пръте в плета, казва се: „тука плетът е гладен".

Да ви е сита година, година
Като бяла коприна, коприна...

Баба Жека Баиова

В с. Баланово, Дупнишко:

Пеперуго, летуго!
Вай, дудоле, вай![82]
Пеперуга летела,
От вир на вир ходила
И се богу молила:
— Хвани, боже, летна роса
Да навадим летнините,
Летнините, зимнините,
Да се роди жито, просо,
Да се хранят сиромаси,
Сиромаси и сираци.
Я подайте със ситото
Да е сита годината,
Да направим богу колак.

Баба Зана

В гр. Прилеп и Прилепско:

Тука тоя обичай е облечен в черковно-християнско облекло, но все пак неговата митическа форма е запазена.

Когато стане голяма суша, прави се тържествена черковна лития със свещеници и цялото село излиза в полето, дето се извършва молебен за дъжд според черковните установления. Но покрай туй черковно моление и с туй черковно шествие вървят и момите *пеперудари*, които от своя страна пеят своята молебна песен. Това моление тук носи название *покрести*. Ето съдържанието на тая песен:

Кърсти носам, бога молам:
— Господи помилуй.[83]
Да зароси ситна роса,
Ситна роса берикетна,
Да навади берикето,
Берикето — вино, жито;
Пчениците — до пояси,
А ържите — до стреите,
Царевките — до гредите;
От два класа — шиник жито,
От две зърна — две мешиня;
По полето — мед и мляко,
Мед и мляко, вино, жито:
Да се ранат сиромаси,
Сиромаси, сирачиня.

СбНУ, VIII, 122,

В Битолско:

Пеперуда ходеше, ходеше,
Та се богу молеше, молеше.
Ой леле, дудо ле!

(За жалост не е предадена цялата песен; събирачът само туй бележи, че при всеки стих се повтарят думите: „Ой леле, дудо ле!" СбНУ, XII, 157.)

[82] „Вай, дудоле, вай" се повтаря при всеки стих.
[83] [Този припев се изпява по два пъти след всеки стих.]

В Струга:

Отлетала преперуга, ой люле, ой!
От орача на орача, ой люле, ой!
От копача на копача, ой люле, ой!
От режача на режача; ой люле, ой!
Да заросит ситна роса, ой люле,ой!
Ситна роса берикетна, ой люле, ой!
И по поле, и по море; ой люле, ой!
Да се родит берикети, ой люле, ой!
Берикети вино, жито; ой люле, ой!
Пчениците до гредите, ой люле ой!
Ячмените до стрехите, ой люле, ой!
Леновете до пояси, ой люле, ой!
Уровите до колена; ой люле, ой!
Да се ранят сиромаси. ой люле, ой!
Дарувайте ни със ситото ой люле, ой!
Да е сита годината; ой люле ой!
Дарувайте ни със сшница ой люле, ой!
Да е пълна кошницата; ой люле, ой!
Дарувайте ни със ямача ой люле, ой!
Да е тучна годината. ой люле, ой!

Мил., №660.

В[illegible]с. Подвес, Карнобатско:

Пеперуда лета
Из вода се мята
И богу се моли:
— Дай, боже, дъждец
Да нароси жито
И кичесто просо,
И дребна ръжчица
За дребни дечица.

В Пиротско:

Играла е пеперуга,
Ой дуду ле, вай дуду ле!
Дай ми, боже, ситен дъждък,
Ой дуду ле, вай дуду ле!
Да зароси ситна роса,
Ой дуду ле, вай дуду ле!
Да пороси бело поле,
Ой дуду ле, вай дуду ле!
Да се роди ръж, пшенйца,
Ой дуду ле, вай дуду ле!
Да се хранат сирачета,
Ой дуду ле, вай дуду ле!

ПСп., XVIII, 1885, 453

Същата песен пеят и в Трънско.

4. РАЗНИТЕ ОБИЧАИ ПРИ ПЕПЕРУДАТА

При извършването на тоя обред в различните краища има обичаи, които не са общи.

В Трънско момите с *росоманката* отиват на всичките кладенци и чешми. Из пътя когото срещнат, росоманката го поръсва и всеки поръсен е длъжен да подари нещо. Ако им даде пари, росоманката го само поръсва; ако ли откаже да даде нещо подарък, тогава момата, която носи котлето с водата, плисва цялото котле на него. Тук не гледат кой и какъв е човек.

После отиват на реката и тук всички се окъпват с дрехите заедно, наливат котела с вода и пак се връщат в село. Като влезнат в село, разделят се на две групи. Едната група с росоманката тръгва по къщите да просят и всеки им дава каквото има и каквото желае: масло, сол, мляко, сирене и друго. Другата група тръгва по селото да къпе, де кого срещне. Ако някой им даде пари, т. е. да се откупи, те го само поръсват; не даде ли им нищо, те го окъпват, като плиснат върху него целия котел. Тук не се гледа кой и какъв е човек: стар или млад, сиромах или богат, мъж или жена, па дори и самия поп, и самия кмет.

За тия свои деяния тия моми не могат нито да се наказват, нито да им се прави друга пакост. (За ненаказуемостта в подобни случаи вж. Ж. стар., IV, 40, 41, а така също и моята студия в Юридически преглед, 1895, под заглавие: „Ненаказуемите деяния според народното обичайно право".)

Като свършат обиколката из селото, всички се събират в къщата на вдовицата, дето са приготвяли росоманката, [дъщеря на тази вдовица,] и тамо отнисат всичко, що са събрали. Вдовицата още от по-рано е приготвила хляб и гозба за *росоманките* или *дудулите*. Тук, като преоблекат росоманката, сядат да ядат. Колкото пари има събрани, делят ги по равно, само че на росоманката дават една част повече като награда за по-голямото й участие и по-голямата заслуга.

Колкото остане от събраната *стръволинка*, туй оставят на вдовицата.

Тоя обичай срещнах в Трънско, Босилеградско, Брезнишко, Царибродско; а същият обичай има във Вранянско, Лесковечко и Нишко. Срещнах го в някои села и в Радомирско, които принадлежат към племето *граховци* или *грахово*.

В с. Подвес, Карнобатско, веднага след свършването на пеперудата устройват *Герман* — обреден обичай, за който ще говорим веднага тук поред. Заради това тук на пеперударите подаряват: брашно, масло, лук и други неща, но тука тия неща дават за *почивало*, т. е. за принос на смърт, понеже обичаят Герман е обичай за погребение и тия неща готвят, но не за веселба, както е в дру-

гите места, а за скръб, за принос. (Баба Калинка Кенева и баба Драгана Вълкова.)

В с. Топлеш, Габровско, пеперудата е в дрипи. Тя представлява *булка* и вместо булчински сукай носи кош на главата си; при булката има момиче, което представлява мъжът на булката. През всичкото време, додето ходят по къщите и из селото, те и двамата *говеят*, т. е. не приказват никак.

Момите, които ходят и пеят, са две, но могат да бъдат и повече. Когато момите свършат песента, която изложихме по-горе, булката, придружена с „мъжа", отива и целува ръка на стопанката, която й подарява пари и други неща. (Мария Лекова.)

В с. Козар Белене, Свищовско, се казват *додоли* или *додоларки* и не са българки, а циганки. И тук има пеперуда, което е циганче момиче и в повечето случаи голо, покрито с гъсто бъзе и се казва *додола*.

Додолките тук гледат по всеки начин да откраднат нещо из къщите, в които влизат, като лъжица, метла, бухалка, а особно *помет* (парцал, с който се мете пещта) или други неща, които обикновено стоят вън в двора. Трябва да се забележи и това, че додолките не крадат, нито бива да се краде от всяка къща, а само от такава, дето мъжът и жената са първо венчило. Ако не могат нищо да откраднат, те изливат вода в нъщвите. Туй правят, за да могат да разсърдят стопанката, защото народното вярване утвърждава, че само тогава щяло да вали дъжд, и то колкото повече се разсърди стопанката, толко повече дъжд ще има.

Додето додолките пеят, додолата играе и в това време стопанката излива върху нея цял котел с вода, а сетне изниса, каквото желае и каквото има: сирене, масло, вълна, брашно и всичко това е в сито, което ще тръсне над главата на додолата. Като тръгнат додолите да си излизат, стопанката ще търкулне ситото след тях и ще гледа дали ситото ще падне захлупено или отхлупено. Отхлупеното сито показва голямо хлебородие и плодородие, а захлупеното показва оскъдно хлебородие.

Някога додолки са ходили българки и веднага след додолката са правили Герман. Днеска, понеже ходят циганки, то българските моми са приготвили всичко и щом циганките свършат с додолата, те правят Герман. (Баба Мича Илийчева.)

В Панагюрище, като обиколят целия град с *пеперугата*, пеперугарите ще отидат на реката и тамо ще хвърлят бурената от пеперугата, а тя ще се гурне цяла във водата и после ще се преоблече в приготвеното и облекло.

Други моми в това време са отнесли нъщви и брашно и тамо в реката, дето има *ютока* (в реката сухо място от пясък), и тук на пясъка ще накладат огън, ще омесят пита и в тая жар ще опекат питата. Пеперудата заедно с другите моми ще отидат на тая

утока и всички заедно ще изядат питата. По тоя начин тук свързват пеперудата с Германа.

Пеперудата тръгва не по-рано от *малък обяд* и ходи не покъсно от икиндия, но никога не трае до заход слънце.

Б. ГЕРМАН

Калоянчо (с. Пашакьой, с. Къзъклисе, с. Карабунар)

1. В КАКВО СЕ СЪСТОИ ОБРЕДЪТ ГЕРМАН?

По-горе видяхме, че на 12 май има празненство в чест на *Герман градушкар*, което не бива да се смесва с обреда и обичая *Герман*.

Тук имаме среща не с празник, а с обреден обичай, който се върши само когато настъпи суша или пък когато настъпи киша, т. е. когато вали много и дълго време, та принася голяма вреда на нивите, защото народната наука учи и казва: „От суша пак нещо, но от киша нищо."

Тоя обичай, както ще се види, носи погребален характер, т. е. извършват се всичките обреди и обичаи, каквито се вършат при погребение на мъртвец. Герман се представлява за умрял и го погребват с всичките погребални обреди.

2. КАК СЕ ПРАВИ ГЕРМАН: УСТРОЙСТВОТО МУ

Казахме, че Герман се прави в два случая: когато има дълга суша и когато има дълга киша. Поради това Герман се устроява в две форми: Герман за дъжд и Герман за суша.

Герман за дъжд. Общата форма на тоя Герман се вижда в рис. № 466.

Той се прави от кал, глина и представлява човешката фигура с всичките й части: глава, ръце, крака. Тая човешка фигура е мъж; женска фигура не може, не бива да бъде Герман; значи Герман е мъжко същество. Големината на Германа, както го срещнах в селата: Стубел, Алтимир, Козар Белене, Пашакьой, няма в дължина повече от половин метър. В човешката фигура момите, които го правят, вещо очертават всичките подробни части на човешкото тяло. Очи правят с две зърна на червена царевица или две малки въгленчета; за вежди гуждат две тънки извити начернени пръчици; устата му правят с нож. На главата му гуждат червена шапка, наречена в Западна България и Плевенско *подкапник*; тоя подкапник тук е черупката от великденското яйце и то онуй, което се счупило първо на трапезета. При устрояването на Германа не забравят дори и мъжкия член. Ръцете на Германа ще бъдат

кръстосани на гърдите, както се прави обикновено с всеки умрял човек.

В с. Алтимир, Оряховско, когато правят фигурата на Германа от кал, улавят жаба и жива я гуждат в корема на Германа. Устата на жабата ще оставят да бъдат отворени. Някога убивали жабата и мъртва я тургали в корема. (Баба Къна Петкова.)

След като направят фигурата на Германа, полагат го в сандък мъртвешки, направен от дъски, окичват го с цветя, гуждат му в ръцете вощена свещ и се нареждат наоколо му и начинят да го оплакват, както всеки мъртвец.

В гр. Тетевене и в Тетевенско — с. Лопян, с. Лесидрен и др., правят Герман кукла, обаче тая кукла е от парцали.

В с. Марашки Тръстеник, Плевенско, Германа правят от метла, каквато обикновено употребяват по селата от метличина (храсте полско), но тая метла трябва непременно да е откраднатa от пеперударките моми из някоя къща. Тоя Герман от метла срещнах само в *мараците*, едно племе в Плевенско, а всякъде на друго място Герман е от глина. Има Герман от метла, но той се устроява, както ще видим тук долу, срещу дъжд, за суша.

Герман за суша. Тоя Герман е от метла; тая метла е от метличина, която се бере обикновено на Еньовден (виж. стр. 112).

Метлата се увива в парцали, а дръжката се устроява като глава с очи, вежди, уста. Формата на тоя Герман се вижда в рис. № 467.

3. ОБРЕДИТЕ И ОБИЧАИТЕ ОКОЛО ГЕРМАНА

Оплакване. Герман е положен в мъртвешкия ковчег, накитен, покрит с *покров* и сега наред иде обичаят да се оплаче.

Оплакването (както ще бъде указано при обичая при смърт), съставлява една много важна обредна страна, без която умрелият не може да бъде закопан. Тоя обред оплакване ще се извърши и тук върху Германа. Като се изредят момите, които устройват Германа, да го оплакват, почват да идват в къщата, дето се прави Герман, и съседни жени със свещи и цвете; като влезнат в стаята, дето лежи Герман, накитват го, запалят свещта и начинят да оплакват. Оплакването се състои в такова нареждане:

Мамин Германе; мамин хубавец!

Умря, мамин Германе, умря от суша за киша!

В тия думи се вижда, че Герман е момък, защото жените не биха го наричали „мамин“.

Като се изредят всичките жени да плачат, т. е. като се свърши оплакването, иде редът на погребението.

Погребение. Преди да бъде погребан, Герман тряб-

ва да се опее от свещеника. Някога са викали свещеника да извърши черковното опело и той не се отказвал, понеже му се плащало. Обаче в по-ново време свещениците почнали да се отказват.

Баба Върба, с. Ресен, ми разказа, че и в тяхното село правили Герман и повикали попа да го опее. Попът отказал с такова извинение:

— Как ще опея кал!

— Кал! — се обадила баба Върба; нима човек, когато умре, не е кал, земля? Защо тогава се казва на умрял човек: земля в земля отива?

И тия доводи са убедили попа и той извършил опелото. Обаче други свещеници са отказвали, та от това са изниквали скръбни случки. Съобщиха ми, че в с. Белцов, Плевенско, поп Христо опял Германа, но в с. Пиперково поп Илия отказал да опее, поради туй между него и жените, с които се съединили и селяните, имало силно скарване и казват, че поп Илия дори бил бит.

Види се, че такива инциденти са повлияли, та вече не безпокоят свещениците, но самите моми извършват и тоя обред опелото и погребението.

От дома, дето е устроен Герман, ще го понесат и през цялото село с процесия ще го пренесат и отнесат на реката, дето се извършва и погребението. Една от момите извършва ролята на свещеника, кади го с кадилница и го опява; тя върви напред. След нея вървят момите, които носят самия Герман, а след него другите моми, които тук представляват домашните на умрелия Герман. Една от тях играе ролята на майката на Германа и нарежда след него думите, които изложихме по-горе.

По тоя начин процесията стига до мястото, дето ще бъде погребан Герман. Туй място е пясъкът край реката, или ўтоката сред реката. Някъде, както в с. Турски Тръстеник, Никополско, закопват го вън от селото на кръстопътя; туй се прави, защото в туй село няма река. Като го копаят, извършват се всички отделни обреди и обичаи, установени от народното вярване при погребението на умрял човек. След заравянето тургат му при главата кръст и като свършат всичко, връщат се пак в къщата, отдето са изнели Германа.

В селата, разположени край Дунава, Германа не заравят в пясъка или в земята, но хвъргат го в Дунава да го отвлече.

П р и н о с. Додето момите извършват погребението, други жени са приготвили всичко за принос; сготвили са гозби, омесили и опекли хляб, варили коливо и други потребности. Като се върнат момите от погребение, всички сядат на приготвената трапеза, ядат и пият за „бог да прости Германа“.

Всяка жена, която ще дойде на тая трапеза, ще донесе нещо от дома си за ядене, ще го сложи на общата трапеза и ще каже: „Туй е за бог да прости на умрелия Герман!“

Додето ядат, стопанката в къщата, дето става туй погребално угощение, ще казва няколко пъти: „Я земнете и кажете: „Бог да прости умрелия Герман!“ На това всички ще отговорят: „Бог да го прости!“ (Баба Руса Николова, с. Турски Тръстеник, Никополско, баба Кера Желязкова, с. Балван, Търновско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско.)

После тоя обред всички вярват, че сушата ще бъде премахната и дъжд без друго ще вали. „И всякога после тоя Герман — казаха горните баби — дъжд е валял!“

Тоя обичай срещнах в цяла Западна България, в Плевенско, Ловчанско, Свищовско, Търновско, още и в селата Стари Смил, Русенско, Подвес, Карнобатско, Семисче, Хасковско.

В гр. Тетевене правят Герман, но туй става в неделята след Тодорица, значи в първата неделя на Великия пост. Тук Герман е от парцали. Като го закопат вън от града, отреждат моми, които ходят редовно всяка неделя да го преливат по обичая. Това се върши до Лазарова събота, Лазарница. Тогава се свършва. Тук гледат да предварят сушата през лятото.

В 1891 г., 22 юли, като влизах в с. Балван, Търновско, налетях на тоя обред Герман вън от селото. Трябваше да слезна от коня, да се оставя да ме поръсят и да ми полеят да си умия ръцете и да дам нещо за приноса, за „бог да прости Германа“. В селото после баба Кера Желязкова ми разправи подробно за тоя обреден обичай.

В. ГОНЕНЕ ЗМЕЙ, ГОНИТБА НА ЗМЕЙ, ПОТЕРА НА ЗМЕЙ

1. В ЩО СЕ СЪСТОИ ТОЯ ОБРЕДЕН ОБИЧАЙ?

И тоя обреден обичай, наречен *гонене змей*, стои в тясна връзка с бездъждието, със сушата; устроява се тогава, когато настъпи дълга суша.

Народното вярване утвърждава, че когато настъпи суша и не помогнат нито пеперудата, нито Германът, тогава в околността на едно или няколко села се заселил змей, който или дебне да откраднe някоя мома, върху която е хвърлил око, или пък ще опустошава нивите.

Тук има нужда от едно обяснение. Когато има суша, обща за цял един край, причината се отдава на онуй същество, което владее над дъждовните облаци и тогава се устройват обредните обичаи Герман и пеперуда. Но друг е случаят, когато всякъде наоколо вали дъжд; само в туй село или в тия две-три села ближни едно с друго не капва ни капка дъжд. Облаци се задават, гърми и се святка и вижда се как дъждът луй в околните села, а в туй село няма; облаците заобикалят. В тоя случай народното вярване

утвърждава, че змей се заселил в околността на туй село. Тоя змей не е от ония, които народното вярване счита за домашен, местен змей и който е полезен, защото пази нивите от градушка, но е змей чуждостранен, който е дошъл с грабителска цел и той не дава на облаците да вали дъжд. (Баба Кера Желязкова, с. Балван, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Деспа, с. Деремахле, баба Вълкана, с. Литаково.)

Ето тоя змей се гони; срещу тоя змей се устроява гонитбата, потерата.

2. КАК СЕ ИЗВЪРШВА ТУЙ ГОНЕНЕ?

Когато се решило да се извърши гонката на змея, селският глашатай, наречен кехая, обажда това на селяните с викане по бунищата и с разправянето по къщите. Това е нужно, защото тая нощ, когато ще се гони змеят, трябва всичките псета да бъдат вързани, всичките врата отворени, та гонците да могат да влизат без пречка навсякъде.

Според народното вярване змеят-пакостник се намира или в къщи, или в зимника, или в кошарата, или в окопа, затова и гонците трябва да проникнат навсякъде.

Гонката на змей е тайнствен обреден обичай и него никой не може и не смее да види. Гонците са момци или млади женени мъже, но едри и силни физически. Всеки гонец приготвя дебела тояга, която се нарича кривак (Ломско, Оряховско и Врачанско). С тоя кривак се мушка навсякъде, дето се предполага, че се е скрил змеят.

Когато настъпи голяма вечеря, т. е. близо до среднощ, гонците тръгват. Ако селото е малко, гонците са една чета; ако ли селото е голямо, гонците са по-много и се разделят на няколко чети.

Гонците са голи-голенички, нямат на себе ни риза, ни гащи, ни капа на главата, ни цървули на краката. (Дядо Стоян, с. Камено поле, Врачанско.) Додето трае гонката, гонците не смеят ни дума да кажат, ни глас да издадат; те трябва да бъдат неми. Народното вярване утвърждава, че ако някой от гонците продума или издаде и най-малък глас, той се разболявал, оградисвал от лошата болест; вярва се, че го ударил змеят. Същото сполетва и всекиго, който би видял гонците и би проговорил нещо.

В тая нощ се чуват само псетата, които, като усещат и виждат, че чужди хора тършуват по кошарата, по зимника и къща, силно лаят.

Гонците начинят от единия край на селото, преминават на другия и после, като обиколят целия *топрак* около селото и градините, водениците, овчарски кошари, бачии и др., събират се в реката, окъпват се и тамо ще се облекат и се връщат призори всеки в къщи. Никой от селяните не бива да знае кои са били гон-

ците, защото тогава змеят не можел да бъде пропъден и следователно дъжд няма да вали.

Гонците влизат във всяка къща, във всяка кошара, зимник и др. сгради и мушкат с криваците си навсякъде във всяко кьоше; те влизат и в окопите и мушкат, обикалят около купите слама и пластовете сено и мушкат в тях.

Всички селяни трябва да са скрити, особено женската челяд, защото ако някоя мома, жена или булка се появи, змеят, подгонен от гонците, може да я грабне; па и гонците няма да я заминат без едно хубаво мушкане с криваците. Това се върши и върху всеки човек, който би се появил.

Като се извърши тая гонка, вярата народна утвърждава, че змеят е прогонен и дъжд без друго ще вали. (ДядоКалчо, с. Горни Павликени, дядо Цако, с. Колибите Камен дол, дядо Стойко, дядо Денчо и дядо Христо, с. Какрина, дядо Кольо, с. Мъглиш. Вж. Ж. стар., I, 186—187.)

Г. ЗАОРВАНЕ

1. ЩО СЕ СЪСТОИ ЗАОРВАНЕТО?

Селището е избрано и на добро място: от самото място няма да излизат никакви напасти и злини за селяните, за стоката и за сеитбите им. Обаче зли навети и особно болести могат да дойдат отвън, да бъдат напратени и тогава те правят опустошения било по деца и възрастни люде, било по добитъка и стоката.

За да бъде запазено селото от такива напасти и болести, народното вярване е препоръчало, когато ще се засели едно село или се е вече заселило, да бъде *заорано*, да се извърши обредният обичай, наречен *заорване*.

Тоя обичай се извършва при самото заселване на селото; но може да се извърши и по-късно, когато се чуе, че иде някаква болест, като чума, холера или сипаница по децата, или друга болест по говедата и другата стока. За да бъде запазено селото, прибягват към обреда заорване.

Трябва да забележим, че тоя обреден обичай се върши много нарядко и заорани села срещнах много рядко. Причината за това са тежките условия, при които става заорването, както това ще се види тук долу.

2. КАК СЕ ИЗВЪРШВА ЗАОРВАНЕТО?

Обредът се извършва по такъв начин.

Намери се из гората дърво, което е близнило, т. е. из корена има два клона; тия близнаци се отсичат и от тях се правят *хомотът* (яремът), *вощето* и *ралото*, т. е. дървените части на ралото.

За да се направи *палежникът*, железният уред на ралото, трябва да се събере желязо от девет кази (околии) било от касаби (градове), било от села, но да бъдат от различни околии.

Желязото намерено, трябва палежникът да се кове от двама ковачи, които да бъдат близнаци. Палежникът трябва да се кове само нощно време, и то в потайна доба; като пропеят първи петли, работата се спира. Ковачите, додето ковят желязото за палежника, трябва да бъдат съвършено голи.

Ралото е направено, палежникът скован и натъкмен. Сега иде ред да се намерят волове, които ще теглят ралото, и момци орачи. Воловете трябва да бъдат близнаци, и то юнци, и орачите момци трябва да бъдат също така близнаци.

Намерени са волове юнци и орачи момци.

Когато ще заорват селото, орачите момци трябва да бъдат съвършено голи и един от тях ще води воловете, а другият ще държи дръжката на ралото и ще кара воловете. Заорването се върши също в потайна доба. Браздите на туй заорване са кръгове и трябва да бъдат три концентрични кръга, на разстояние един от друг колкото два до три лакътя или аршина.

Която нощ ще се извърши туй заорване, ще се извести на всички селяни чрез селския кехая, та никой да не излиза от селото навън; също така се не пуща и никой да влезне в селото, за която цел са поставени пъдарите, говедарите и другите селски служители на всичките кръстопътища да не пущат никого. Това се върши по наредбата на народното вярване, което утвърждава, че ако някой било от туй село, било от друго види момците, когато извършват заорването, туй заорване става безцелно, защото губи своята магическа сила и не може да спира болестите.

От изложеното дотук описание на тоя обреден обичай се вижда доколко е той мъчен; поради това и рядко са селата, които са заорани. В моята обиколка аз намерих само едно село заорано: то е селото Белица, Харманлийско. То е заорано още преди повече от сто години и никой не помни кога е заорано, защото са измрели съвременниците, а се помни само по преданне. Това ми разказа дядо Мито от същото село Белица в 1898 г.

Заорването като обред аз срещнах в Хасковско, Харманлийско, Къзълагачко и Бургаско. Срещнах го и в Силистренско и Добричко, и то в селата, преселени из Одринско, от което заключавам, че той съществува и в Одринско, Димотишко, Кешан, Малгара, Лозенград, Дедеагач и др. места в Тракия. В Северна и Западна България тоя обред не съществува.

Покойният етнограф Цани Гинчев в сп. Труд, год. II, стр. 957, споминя за също такъв обреден обичай заорване, което се извършвало от близнаци с два вола, тоже близнаци обаче не само че не е го описал по-подробно, а само е споменал бегло за него, но още не се вижда ясно къде се върши туй заорване. В Търновско,

Габровско и Ёленско, т.е. краища, дето той е живял, такъв обред аз не срещнах. Понеже в тая статия той описва вярванията в Неврокопско, излиза, че и туй заорване става в Неврокопско.

Тоя обред заорване има и във Велес. И тамо се върши тоя обред от град и чума. Според събирача на тия сведения (СбНУ, XII, 131, №18) обредът се извършвал от два бивола близнаци и от две близначета девойчета. Тия сведения са погрешно схванати и погрешно предадени. Обредът, за който е дума, се върши обезателно от мъже, а никак не от жени.

Д. ПРОВИРАНЕ ПРЕЗ ДРЕХА

1. КАКВО ЗНАЧЕНИЕ ИМА ТУЙ ПРОВИРАНЕ?

Заорването, както видяхме, е обред много сложен, много мъчно изпълним, поради това и много рядко се среща. На мястото му народното вярване е изобретило друг обред, много по-лесен, а той е обредът, познат в народното вярване под името *провиране през дреха.*

2. КАК СЕ ВЪРШИ ТУЙ ПРОВИРАНЕ?

Дрехата магическа, която в тоя обред играе главната роля, се приготвя по тоя начин.

Намира се черн овен, но да не е *подвит*; остригва се вълната, изпира се, изсушва, извлачва, изпредва, навожда, изтъкава и от плата скройва се и ушива дреха. Това обаче трябва да се извърши за една нощ. Вечерта вълната да се остриже, и то после заход слънце, а дрехата да бъде готова сутринта преди изгряването на слънцето.

Тая дреха, приготвена по тоя начин, е магическа, лековита.

През тая дреха се провират всички домашни—стари и млади, мъжки и женски. Обаче когато се провират през дрехата, те трябва да бъдат голи, поради това туй провиране става нощно време, у потайна доба и поотделно мъжете, поотделно жените.

Трябва да се забележи и това, че провирането става вън от селото или в градина, или в гръстелник, или в нива.

Такива люде, които са се провирали през такава магическа дреха, стават неприкосновени за никакви болести.

Тая дреха е скъпо достояние. Тя се после дава на съседите, които са помагали при приготвянето ѝ.

Тоя обред съществува и се среща в тия краища, дето съществува и заорването; в другите краища го не срещнах.

Е. ЖИВ ОГЪН, МЛАД ОГЪН, БОЖИ ОГЪН, ДИВ ОГЪН

1. КАКВО НЕЩО Е ОБРЕДЪТ ЖИВ ОГЪН И КОГА СЕ ВЪРШИ ТОЙ?

Тоя обред се извършва при два случая. Първият случай е, когато ще трябва да се произвежда нов огън в къщата, понеже старият огън се угасил, а вторият случай е, когато с новия огън трябва да се пропъди някаква епидемия от селото или пък да се запази селото от такава.

В първия случай огънят се казва: *жив огън*, *млад огън*, *нов огън*, *божи огън*; във втория огънят се казва *див огън*. Обаче тия различни названия означават един и същ обред, един и същ огън.

Когато се подновява старият огън. Огънят в селската къща играе много важна роля в народното стопанство и в народното вярване. Народното вярване препоръчва, щото огънят на селското огнище не бива никога да угасва, защото е лошо за къщата, лошо е за челядта, лошо е за стоката. През деня огънят гори, през нощта той трябва грижливо да бъде заринат на огнището, за да не угасне.

Туй вярване утвърждава, че тоя огън на огнището остарява и губи своята магическа сила, не може да действува срещу лошите духове, срещу лошите навети, срещу болестите. Прочее явява се нужда от нов огън, млад огън, жив огън. При тоя случай старият огън се изгасва в цялото село и се произвежда нов огън.

Това произвеждане става с особен обреден обичай.

Когато се появява някаква епидемия. За запазване селото от епидемия; чума, холера, сипаница, лошата кашлица и други болести, било по човеците или добитъка и стоката, видяхме, че има два обреда: заорване селото, провиране през особна дреха. Обаче и двата тия обреда са свързани с големи мъчнотии, поради които не всяко село, не всяка къща могат да ги извършат.

Ето защо народното вярване е изобретило друг способ и тоя способ е обредът за произвеждане див огън. Тоя огън се произвежда било когато епидемията е влезнала вече в селото, било когато още не е влезнала, но вече е дошла до ближните села, когато се чуе, че иде, че наближава.

2. КАК СЕ ПРОИЗВЕЖДА ЖИВ ОГЪН?

Уреди за произвеждане жив огън. Уредите, с които се извършва тоя обред и се произвежда тоя огън, не могат да бъдат приготвени за момента.

Селянинът, подканян от своя ум да приготвя всичко с вре-

ме, което му е нужно за селското стопанство, не изпуска никога из пред вид да приготви и ония уреди, които са нужни за обредите и обичаите в неговото вярване.

Уредът, с който се произвежда огънят, се състои от два колца и едно вртено. Тоя уред се вижда в рис. № 468. Колците трябва да бъдат от липово дърво, а вртеното — от лесково. Обаче колците от липовото дърво трябва да са близнаци, т. е. две дървета, израсли из един дънер. Селянинът, който знае за това, като ходи из гората, гледа да намери такива близнаци и като съгледа, отсича ги, скътва ги под сушина да съхнат. За да могат обаче да послужат в тоя обред за произвеждане огън, те трябва да са съхнали три години. Вртеното лесково трябва също така да бъде от близнаци, да са отсечени от по-рано и да са съхнали три години.

В Неврокопско тия колци са от хвойна. (СбНУ, XIV, 183.)

Произвеждане на огъня. Колците се забиват крепко в земята да не мърдат при триенето; в тях се въвира вртеното, за която цел в колците има длабове, направени с бургия или сврадел; вртеното се въвира в тия длабове или дупки, но да може свободно да се върти. На средата на вртеното има увит ремик или връв, така щото единия край държи един човек, а другия — други срещу него.

Като се приготвят колците и вртеното, намират се двамина мъже, момци или женени, но да бъдат млади и близнаци. Ако се не намират близнаци, могат да бъдат двама братя, но единият да бъде първото дете, а другият — последното на родителите си.

Тия двама момци хващат ремика и вртят силно вртеното; туй вртено от силното триене запаля се и почне да дими; при длабовете има поставена суха прахан, която се запаля. От тая запалена прахан всеки, който стои тамо близо около тоя уред, запаля своята прахан и раздава на всички, които очакват да земат жив, млад или нов огън, и всеки сега бърза да иде у дома си, за да поднови огъня на угасеното огнище.

Тоя огън в Тракия, в Бургаско, Старозагорско се казва *млад огън*, *жив огън*, *нов огън*; в Станимашко в Родопите се казва *див огън*, а в Неврокопско — *божи огън*.

Ако огънят се произвежда за подновяване годишния огън, всяка селянка си отписа от новия огън, подновява или подмладява огъня на огнището и обредът е свършен.

Ако огънят се произвежда срещу епидемия по човеците, то след като се подмлади огънят на огнището, всички домашни ще пристъпват при огнището и на пламъка ще си пърлят краката и лактите на ръцете. Вярва се, че всеки, който се пърлил на пламъка от живия огън, става неприкосновен за болестта.

В с. Комарево, Карнобатско, от живия огън направят голям огън насред селото и всички мъже боси го прескачат, когато е из-

буял най-силен пламък. С това се свършва обредът и вярват, че всеки, който е прескачал тоя огън, става неуязвим за болестта.

Ако пък тоя жив огън се произвежда срещу епидемия по добитъка и стоката, тогава освен дето пак всяка къща подмладява огъня на своето огнище, но още от тоя огън се накладва друг голям огън в някоя тясна клисура или пък в някоя изкуствено прокопана пътека в някой бряг или могила и през тая клисура или през тая тясна пътека прокарват всичкия селски добитък. Говедарите и конярите, които ще прекарват добитъка, трябва да бъдат съвършено голи; поради това тоя обред се извършва на много отстранено или затулено място и там жена не бива да присъствува, а само мъже.

Моделът от уредите, с които се произвежда жив огън, се намира в Етнографическия музей; тоя модел имаха добрината да ми направят: колците — дядо Кунчо Жеков, ковачът в с. Подвес, а въртеното — братя Злати и Станьо Бозукови от същото село.

В 1896 г. в с. Комарево, Карнобатско, се била появила епидемия по говедата, а после и по човеците. Затова селяните правили нов огън. Дядо Коста и дядо Стоян, братя от същото село, са триели въртеното и произвели новия огън. Дядо Коста е първото чедо на своите родители, а дядо Стоян — последното. (Съобщава Димитър Жеков от същото село.)

В Неврокопско се произвежда божи огън в селата: Осеново, Осиково, Лящен, Ковачовица и Гостун. В тия села произвеждат жив огън не само когато се появи епидемия по добитъка, но и по човеците; такъв огън се произвежда и когато се появи баба шарка по децата. (СбНУ, XIV, 183.)

В Костурско тоя обред се тоже среща във време на епидемия; тук уредите са от лесково дърво. (СбНУ, XII, 156.)

За божия огън има писано в сп. Труд, год. II, стр. 956, от покойния Цани Гинчев.

Обичаят да се кладе голям огън и да се прескача тъкмо когато има най-силен пламък — както се посочи по-горе, съществува при оратника на Сирни заговезни. Да се кладят огньове и да си пърлят краката се среща и на Благовец, когато във всеки двор трябва да има огън от сметта, събрана от гумното.

Ж. СТОПАНИН

1. КАКЪВ Е ОБРЕДЪТ СТОПАНИН?

Когато говорихме за обреда, наречен служба, споменахме за стопанин. Тук в тоя обред изпъква по-ясно същество-то, което носи име стопанин и в чест на което се устроява тоя обред.

Всеки умрял член от семейството или от задругата е скъп за всичките домашни. Но ако тоя умрял член е прочут човек; ако е бил юнак в смисъл, както описахме юнаците: войвода, владика,

поп, виден обществен деец, тогава тоя умрял деда, прадеда, чичо или баща в задругата или семейството, към което е принадлежал, получава положение на свръхестествено същество, на дух, който става покровител на задругата и на семействата, излезнали от тая задруга.

Тоя умрял член от тая задруга според народното вярване пази задругата от напаст, пази стоката от зло и се вестява на някого от домашните, когато ще има да се случи някакво нещастие или на цялата задруга, или на някому от челядта и му предвестява и учи го като какво трябва да се стори, за да се избегне нещастието или напастта. Тоя умрял човек от тая задруга, превърнат от народното вярване в свръхестествено небесно същество, в дух, се казва *стопан*, *стопанин*.

Когато тоя стопан се яви някому от домашните с някаква вест или с някакво желание, туй за семейството е домашно важно събитие и в тоя случай се устроява обредът, наречен *стопанин* или *стопанова гозба*.

2. КОГА И КАК СТАВА СТОПАНИН ИЛИ СТОПАНОВА ГОЗБА

Умрелият прадеда се явява някому от домашните, обикновено на най-стария, и му съобщава, че за такива и такива грешки, за такива и такива деяния на еди-кого си от домашните има да дойде на челядта или на стоката такава и такава напаст или на мъката такова и такова зло. Обаче да се изкупи туй съгрешение и да се отстрани напастта, премеждието или злото, трябва да се направи такова и такова подаяние или на църква, или на манастир, или на сираци и вдовици.

Това явяване на умрелия става и с друга цел, да извести на своите близки, че в къщата, в стоката, в мъката ще има щастие, плодовитост, хлебородие, добро, берекет и пр.

И в единия, и в другия случай домашните с благодарност устрояват стопан или стопанова гозба. Това се прави да го молят, та и той да съдействува да бъде отстранено нещастието, злото, напастта.

Стопановата гозба се устроява по тоя начин.

Най-младата жена в къщи ще донесе вода в бели котли или във ведра, но тая вода ще бъде неначната, мълчана. С тая вода ще се готвят гозбите и ще се замеси тесто за хлябове, за баница, за погача. Пшеницата, от която е приготвено брашното, трябва да бъде *плавена* (мита на реката) три пъти, а брашното пресеяно през три сита. Ще се викат от комшиите три жени попреминали; тия три жени трябва да бъдат от три къщи. Като дойдат тия три жени, ще застанат край огнището, дето има изкопана трапчинка, а над тая трапчинка заколват черна кокошка, която домашните са

приготвили още от по-рано; като колят кокошката, ще гледат всичката кръв да се стече в тая трапчинка. Тая трапчинка след това заравят и замазват отгоре с кал.

Като умре кокошката, очиства се и се дава на домашните. Перушината скътват, а вътрешните нечисти неща се закопват в трап в градината. Месото се готви или се пече цяла.

От тестото ще се отдели, колкото е нужно за млин; другото се меси на по-голяма погача. Тая погача се шари с вилица или напръсци и се пече много внимателно; не бива да има никъде прегоряло по кората, затова се пече в чирепна под връшник. Начертанието на тая погача се вижда в рис. № 469. Шарките обаче са произволни, т. е. не са установени, а зависят от волята на жената, която меси тая погача. Тия шарки срещнах в с. Белица, Хасковско, месила баба Фила.

Когато млинът, погачата и кокошката са готови, най-младата жена в къщата, обикновено булката (в тоя обред участието на мома е забранено), слага край огнището кръгла трапеза, обикновената софра, на която ядат всеки ден. Тая трапеза е покрита с месал и на нея се слагат кокошката, млинът, погачата и голяма кратуна, напълнена догоре с вино. Най-старата жена ще прекади всичко, сложено на софрата и след това ще отделя за *стопана*.

Най-напред зима кратуната (чаша от кратуна) с виното, ще излее половината в огъня, като нарича: „Радувай се, стопане, весели се, също!“ После ще земе погачата, ще я тури на главата си и така ще я ломи; ломи я най-напред на две половинки; после всяка половинка пак на други две половинки, та стават четири късове, на кръст. Едната четвъртинка е отредена за стопана, а другите са за трапезата; четвъртинката на стопана се намазва с мед и масло и се гужда на една тепсия. После се отрязва от млина един къс и него гуждат пак на тепсията при хляба. Кокошката ще се разчупи и една кълка ще се отдели за стопана и ще се тури на тепсията. После напълнят се три малки чаши с вино, които турят на тепсията.

Сега най-старата жена, която е прекадила трапезата, ще земе тепсията с отделените неща и последвана от други две жени, ще отиде на тавана (тук къщите са повечето двуетажни и имат висок таван) и тука в четирите ъгъла в тъмното гужда: в първия ъгъл погачата и една чаша вино; във втория ъгъл парчето от млина и друга чаша вино; в третия — кълката, а в четвъртия — третата чаша вино.

Като извърши това, тя се оттегля и преди да слезне от тавана, покланя се и казва: „Радувай се, стопане, весели се, също!“ Същото правят и другите две жени. После това слизат от тавана и сядат на трапезата.

Преди да почнат да ядат, най-старата жена зема една чаша вино и половината излива в огъня, а другата половина плисва въз

камината на огнището, като нарича: „Цъфти, също, весели се, стопане! Къде ходиш, да ходиш, тук да се връщаш, роса да доводиш. От поле ако идеш, тука да се връщаш — жито да донасяш; от лозе ако идеш, тука да се връщаш — грозде да доносиш!“

После това начинят да ядат. През време на обяда, когато ще пие някой вино, наместо обикновеното поздравление „наздравица“ ще излее малко вино в огнището и ще каже: „Цъфти, също, весели се, стопане!“

Най-накрай, когато ще дигат от трапезата, ще пият последната чаша вино. Тогава стопанката ще излее половината чаша в огъня и ще каже: „Цъфти, също, весели се, стопане! Къде ходиш, да ходиш, тука да се връщаш и да донасяш в къщата: на челядта здраве и дълъг живот; на булките да помагаш леко да раждат; да пазиш и закриляш овците, говедата, конете, пчелите и друга стока живина; да пазиш нивите, лозята, сусамите, памуците, тютюните, царевиците и всичко, що се ражда в полето!“

Другите жени стоешката ще мълчат; кога свърши стопанката тия наричания, те ще кажат само: „Цъфти, също, весели се, стопане!“

Като се свърши и това, обредът се счита за свършен, прибират трапезата и поканените жени-съседки си отиват.

Стопановата гозба или стопанин е свършен и умрелият член от домашните, издигнат в дух или небесно същество, е задоволен. Вярването народно утвърждава, че къщата, челядта, стоката, нивите — всичко бива запазено от беда, от напасти, от град, пожар, наводнение и други злини.

Баба Фила от с. Белица, Харманлийско, от която събрах изложените сведения, притури, че тоя обичай е старински и днеска почти изоставен. Наместо него обаче съществува друг обичай. Когато някой от домашните сънува някой от умрелите, месят погача, варят жито и раздават по комшиите за „бог да прости“, за помен на еди-кого си.

Ако ли е сънувал някой дядото на къщата, тогава се извършва обичай, почти сходен с описания. Колят шиле, готвят гозба, кадят трапеза, като поканват трима мъже от комшиите, обикновено стари мъже, другари на умрелия, ядат и пият за „бог да прости“ на умрелия.

Както ще видим в друг мой труд, дето се описват вярванията и религиозните обичаи при смърт, тоя обичай — *полагане*, когато някой сънува някого от починалите домашни, е общо разпространен. Обаче тук при тоя обичай се прави принос като едно благодеяние на умрелия да му се помогне, когато при обичая *стопанин* тоя обреден обичай има за цел да бъде умилостивен умрелият, вика се на помощ и проси се от него закрила. При полагането имаме среща с обикновен починал човек, когато при *стопана* ние

имаме среща с дух, с едно небесно същество, което народната вяра е създала от умрелия домашен член.

Обредът, който описахме, съществува в Неврокопско; съществува и между помаците в селата: Корница, Лажница и Брязница. От обиколката ми в Пещерско и Станимашко (1912 г.) аз срещнах тоя обичай и в помашките села в тия околии. От бежанците, които срещнах в София, се научих, че тоя обред съществува в Кешанско, Малгарско, Дедеагачко, Мелнишко, Серско. Обаче сведенията ми ще бъдат допълнени от обиколката, която ще направя туй лято в новите земи.

За този обичай има писано в СбНУ, XIV, 185—188.

3. НАМЕСТНИК

1. КАКЪВ ОБРЕД Е НАМЕСТНИКЪТ?

И тук имаме среща с душата на умрелия деда, прадеда или баща, която народната вяра е издигнала в степен на небесно същество, на силен добър дух.

Както при обреда *стопанин*, и тука се призовава тоя дух на помощ, обаче сега се произовава в друг случай, за друга цел.

В къщата има болник; тоя болен човек не може да намери цяр. Тогава се прибягва към духа на умрелия домашен член и го молят той да помогне на болния да оздравее. Това е специална молба към духа на тоя деда или прадеда, признат за покровител на задругата, която някога е замествала молбата към домашния християнски светец. Както ще видим, тоя обичай в много места и днеска замества домашния християнски светец.

Тоя обреден обичай става само в събота.

2. КАК СЕ ИЗВЪРШВА ОБРЕДЪТ?

Когато решат да устроят обреда *наместник*, домашните ще поканят от комшиите един мъж и една жена, които не бива обаче да са те мъж и жена — съпрузи. Тоя мъж става на болника побратим, а жената — посестрима. Тяхната роля е разделена.

Мъжът-побратим отива в овците на болния, избира съвършено черен овен, донася го у дома му и тука ще го заколи със следния обреден обичай. Край огнището в десния кът ще изкопа по-широка дупка; над тая дупка същият мъж-побратим заколва овена, обаче гледа, щото кръвта да тече в трапа. После ще одере кожата, ще извади вътрешностите, които ще тури в същата дупка, която после се заравя, покрива и замазва отгоре с кал. С кръвта ще направи кръстове по другия край на огнището над левия кът. После измива овена и вътрешните части, които се ядат, като червата,

шкембето и други, и така измит и очистен, овена дава на жените да го гответ.

Додето мъжът-побратим върши тая работа около овена, жената-посестрима приготвя хляб за трапезата. Тя ще отсее брашно и замеси тесто; тестото не е малко, защото трябва да бъде хляб цяла пещ. Една пещ хляб, селска пещ, съдържа около 10—15 хляба квасници, по две оки най-малко всеки хляб. Като свърши работата си около хляба, т. е. като ги измеси и опече, жената-посестрима помага на другите жени около огнището и приготвянето на гозбите. Гозбите са различни: месо със зеле, с картофи, с ориз, с булгур.

Трябва да се забележи, че гозбите и хлябът се гответ не за обяд, а за вечеря, защото обредът *наместник* става вечер.

Като мине обяд, нарежда се едно от домашните момчета да отиде и покани съседните мъже на вечеря. То налива бъклица с вино, отива в посочените къщи и кани отредените лица. Поканата се извършва с думите: „Много ви здраве, да дойдете довечера на наместник", и подава бъклицата на поканеното лице, което, като пие от нея, връща я пак на момчето.

Вечерта, *малка вечеря*, в здрач всичките поканени гости ще дойдат. Като отидат на трапезата, преди да седнат, ще се запалят две вощени свещи, от които едната отнисат на северната страна на стаята — полунощ, а другата на южната — пладне, от които едната означава ден, а другата нощ. (Забележително е тук рядкото явление, че свещите се лепят на север и юг, когато обикновено те се лепят на изток и запад).След това приносват и слагат на трапезата гозбите и хлябовете и сядат да ядат. На трапезата ще се сложи паница, напълнена с вино, захлупена с една прясна питка хляб, толкова голяма, колкото да покрие паницата. Паницата е сложена на вълнен парцал или на вълна, та когато се лови, пръстите да не допират до паницата. Когато всичко е принесено и сложено на трапезата, най-старият от поканените гости ще улови паницата и тъй захлупена с питката, ще я завърти три пъти; при тия завъртване от виното ще се разлее малко по трапезата. Това същото вършат всички поканени, па и домашните, които ще седнат на трапезата да ядат заедно с гостите. После тая паница ще се дигне полека и тъй захлупена ще се сложи на полицата, дето остая до идещата събота.

На трапезата е сложена и тепсия с варено жито; отгоре на коливото има един хляб; в друга тепсия има пък месо с дроба на овена. Сега стопанката зема тепсията с хляба и коливото, а друг мъж зема тепсията с месото и дроба и ще отиват при всякого от седналите на трапезата и канят да си земе от коливото и от месото с дроба. Туй се раздава на всички, додето не остане нищо в тепсиите. Досега са стояли на крака. След това вече сядат и начинят да ядат. Като се наядат, всеки си отива.

До другата събота същите съседи ще дойдат втори път. Сега ще свалят паницата с вино от полицата, дето я бяха положили предната събота; омесена е друга питка, с която похлупват паницата, която пак завъртват три пъти, както това бяха правили предната събота. После това изядват и двете питки и с това вече *наместникът* се счита за свършен.

(Баба Фила, с. Белица, Харманлийско, баба Пена Тоньова, с. Търново, Хасковско, баба Пена, с. Семисче, Хасковско. Срв. СбНУ, III, 275, Рупчос.)

В с. Дряново, Търново — Сейменско, в с. Русокастро, Бургаско, има също такъв обичай, но само че тука тоя обичай е редовен и се върши всякога на коледни заговезни, 14 ноември. И тук се коли овен, но сега много рядко; сега обикновено колят кокошка или петел. Овена, петела или кокошката колят не в къщи, а всред хармана, дето се изкопва дупка, та в нея събират кръвта. Овенът (сега петелът или кокошката) се сготвя и се викат трима мъже, комшии, на гости да ядат за здраве на болния.

Вярването народно утвърждава, че болният после обреда наместник, ако има дни, ще оздравее; ако ли са му дотраяли дните, той ще умре.

И. НАТЕМИЯ, ПРОКЛЕТИЯ

1. В КАКВО СЕ СЪСТОИ НАТЕМИЯТА?

Това е един обреден обичай, който се крепи в твърдата вяра на народа в бога, че той „забавя, но не забравя" греховете на човеците и че освен наказанията, които е приготвил на оня свят, той праща наказанията и на тоя свят. Натемията е обред, чрез който обидената, оскърбената и потисната обществена съвест, като не може да намери удовлетворение и правосъдие тук в земните човешки институти срещу злодеянията на влиятелни и силни лица, прибягва към вечното правосъдие, към бога за помощ, за удовлетворение, за закрила.

Лицето е влиятелно пред правителството и никакво наказание за него няма; той граби, угнетява, своеволничи, насилствува и обидените няма кому да се оплачат. Лицето предателствува: лицето е жена блудница, която служи за съблазън; неизвестно лице пали снопе, сено и други селски сгради и неща и не може да бъде открито.

В тия и тям подобни случаи селяните прибягват до обреда *натемия* или *проклетия*. (Натемия е от гръцката анатема, а проклетия е българският превод на думата анатемия.)

Той се извършва публично с участието на всички селяни, но само мъже и става вън от селото, на границата между землищата на две села. Под думата „натемия" или „проклетия" се разбира не само обредът, но и мястото, дето е устроен той.

1е

1и

1ж

1з

1к

3л

1ш

1м

1о

1п

2

2a

3

4

1n

1c

1c

1p

1c

1r

1y

1φ

5

8

9

6

7 и
10

11

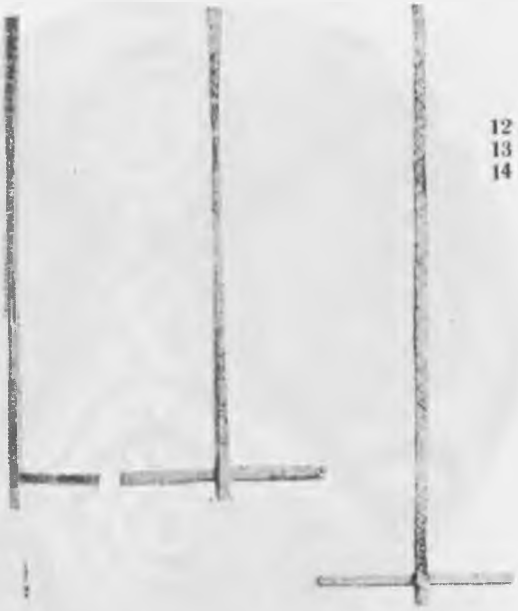

12
13
14

15

19

20

21

22

23

24

16

17

18

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

83

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

51

52

53

54

55

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

88

89

90

91

92

83

84

85

86

87

93

94

95

96

97

98

99

100

101

103

102

104

105

106

107

108

109

111

110

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

144

143

146

147

148

149

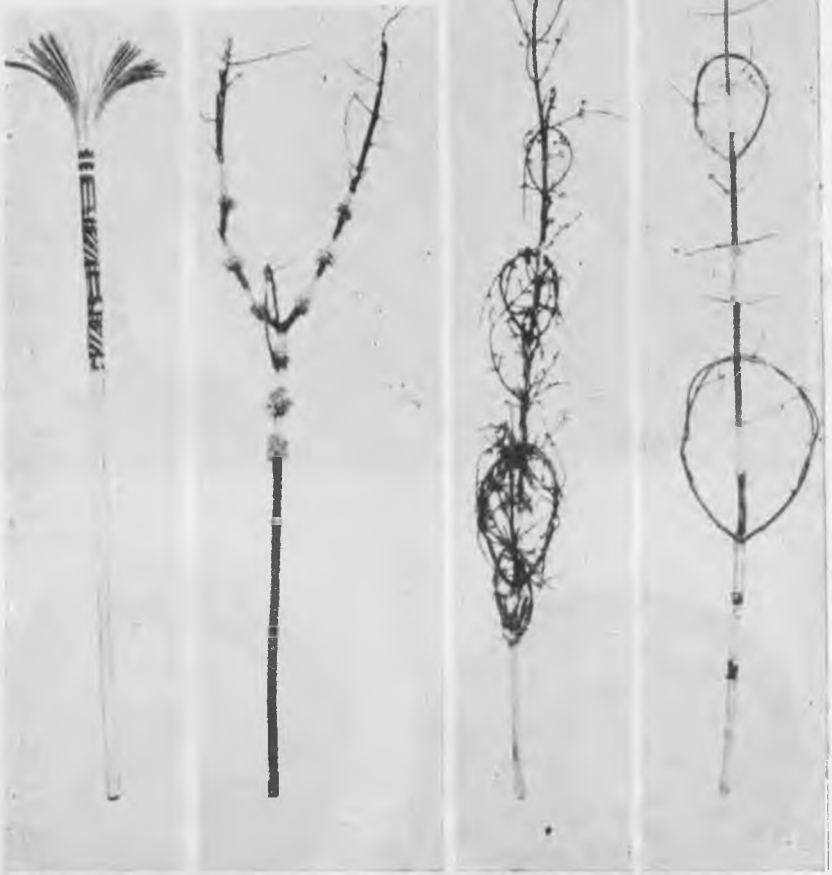

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

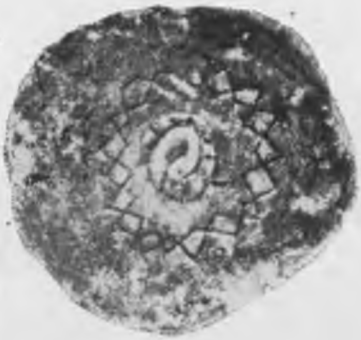

160

161

162

163

164

165

166

168

167

169

174

175

170

171

172

173

178

179

180

181

188

183

184

18

18

187

188

189

190

191

192

193

195

194

196

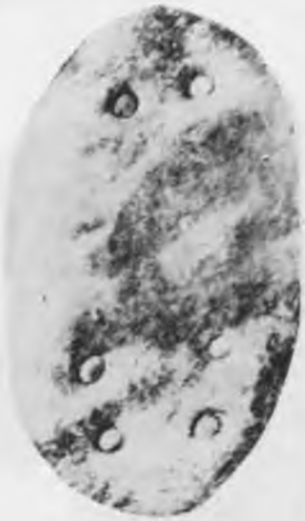

197

198

199

200

201

202

210

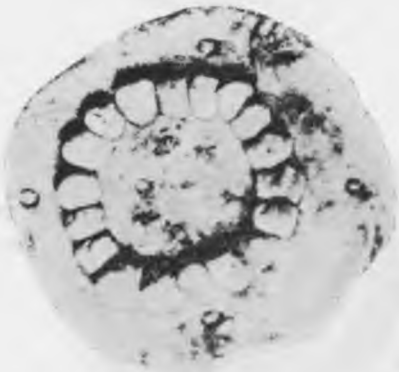

213

214

215

216

217

218

219

221

222

223

224

225

227

229

231

232

233

234

235

236

237

238

239

240

241

243

244

245

246

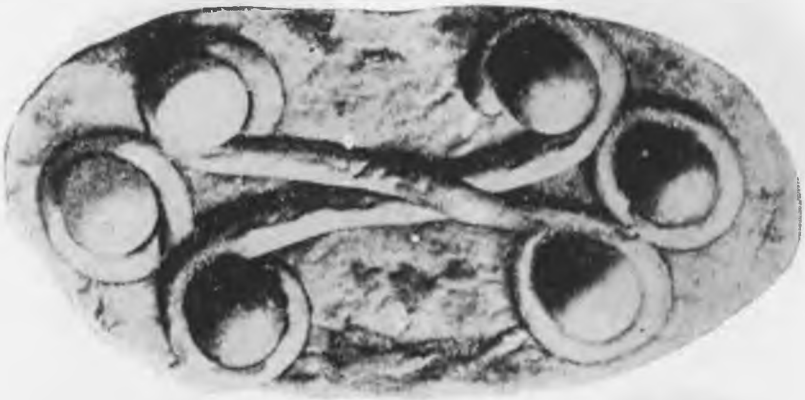

247

248

249

250

251

252

253

254

255

256

257

258

258

260

261

262

263

264

265

266

267

268

269

270

271

272

273

274

275

276

277

278

279

280

281

282

283

284

285

286

287-II

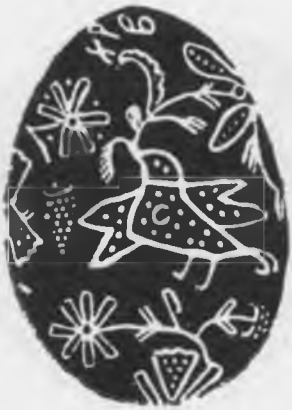

288

288-II

289

289-II

290

290-II

291

291-II

292

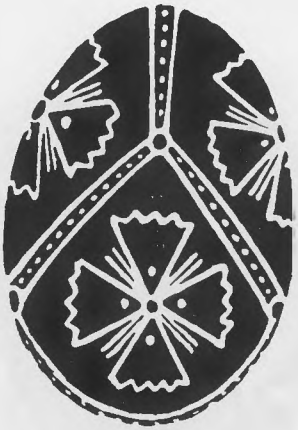

292-II

293

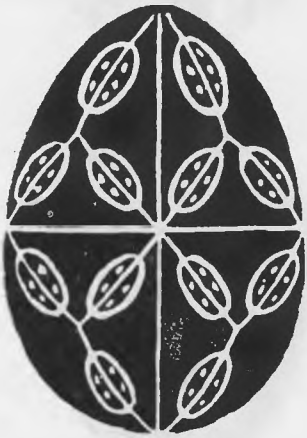

293-II

294

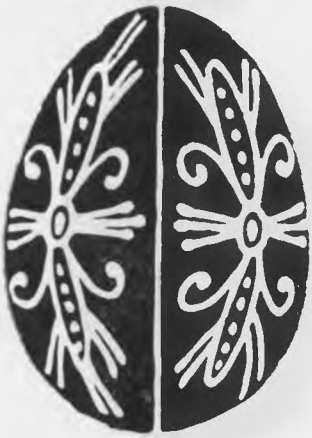

294-II

295

295-II

296

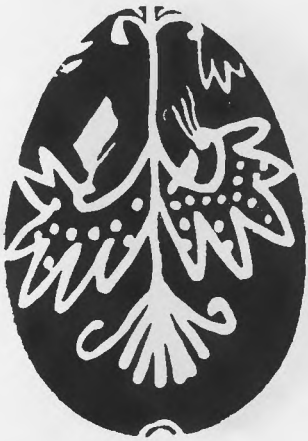

296-II

297

297-II

298

298-II

299

300

301

302

303

304

305

305-II

306

307

307-II

308

309

310

311

312

313

314

315

318

317

319

321

322

323

324

325

326

327

328

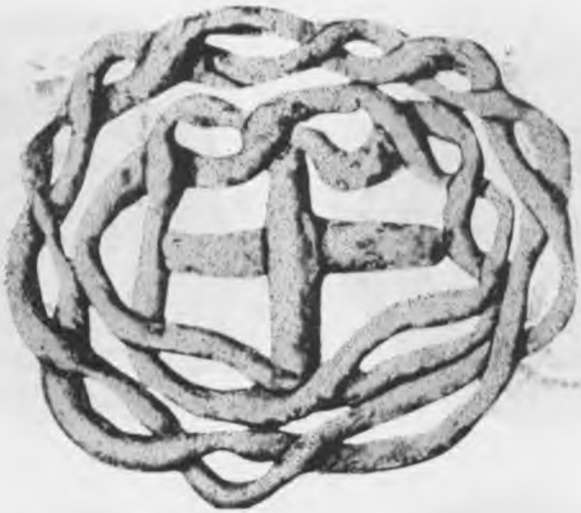

329

331

332

333

334

335

336

337

338

339

340

341

342

343

344

345

346

347

348

349

350

351

352

353

354

355

356

357

358

359

360

362

363

364

365

366

367

368

369

370

371

372

373

374

375

376

377

378

379

380

381

382

383

385

386

387

388

390

389

397

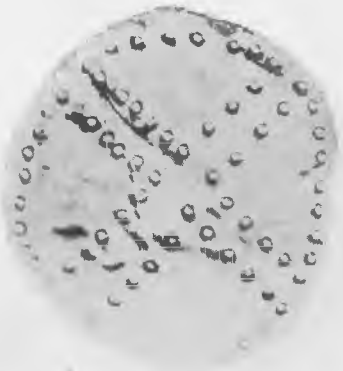

398

399

400

401

391

392

393

394

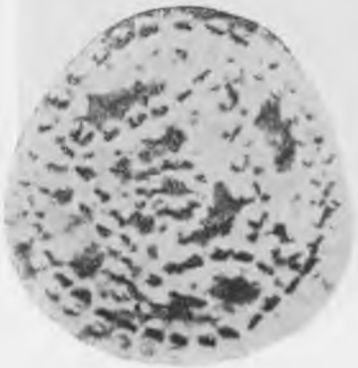

395

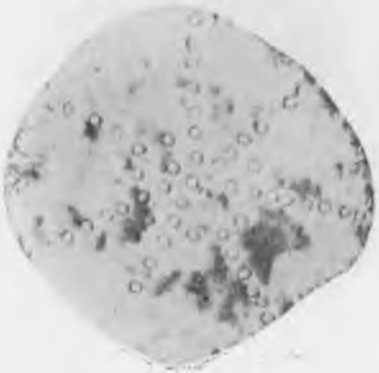

396

402

403

404

405

406

407

408

410

411

412

413

414

415

416

418

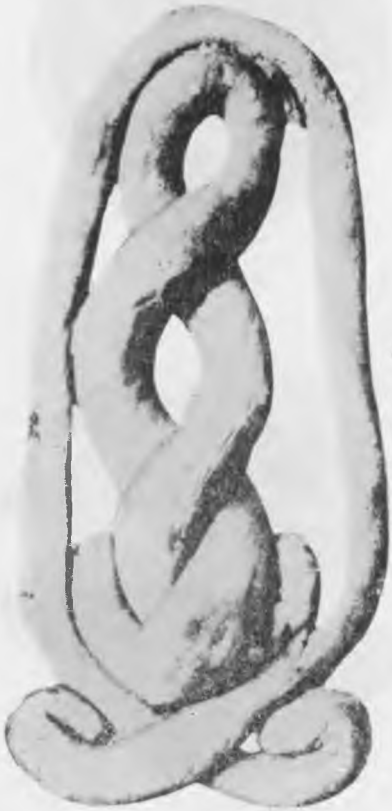

419

426

428

429

427

430

431

432

433

434

435

436

437

438

439

440

441

442

443

444

445

446

448

449

451

452

453

454

457

459

460

461

462

463

464

466

465

467

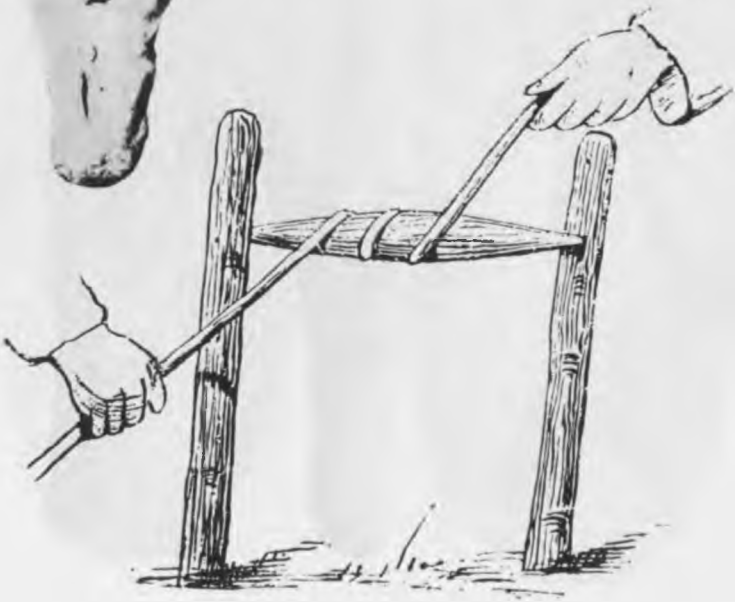

468

469

470

2. КАК И КОГА СЕ ИЗВЪРШВА НАТЕМИЯТА?

Когато първите и старите селяни намерят, че трябва да се устрои натемия срещу някое лице, те избират няколко души да отидат да изберат мястото, дето ще бъде проклетията. Туй място трябва да бъде, както и по-горе се спомена, вън от селото, на границата между туй село и другото съседно, но избират това място да бъде на кръстопът, т. е. да минават оттамо много пътища.

Когато изберат мястото, в събóтен ден ще тръгнат всички мъже и всеки ще има в пояса си камък и свещ вощена. Попът ще бъде начело. Като стигнат на определеното място, попът ще свети вода и ще поръси както мястото, тъй и присъствуващите богомолци. Като свърши това, попът пръв ще хвърли камък на мястото, като каже: „Проклет да е Петко чорбаджията!“ (името на насилника), и ще замине, без да се обръща назад. След него ще се изредят всички поред, като хвърли всеки камък и като повтори думите на попа.

С това е вече устроена проклетията и всеки пътник, бил той пеша, с кон или на кола; бил той мъж, жена, мома или дете (народната вяра повелително задължава всекиго) ще хвърли камък и ще каже: „Проклет да е Петко!“ Ако някой е странен и не знае срещу кого е устроена натемията, той ще хвърли камък и ще каже: „Проклет да е, срещу кого е наречено!“ Ако някой отмине и не хвърли камък, народната вяра утвърждава, че проклетията ще падне на него.

Вярата народна утвърждава по най-положителен начин, че тоя глас на народната съвест бог ще чуе скоро и насилникът ще бъде наказан. Конкретни примери, които ми се посочиха за лица, срещу които е била устроена анатемия, утвърждават това. Всичките тия лица са или полудявали, или осиромашавали и умирали в мъка и нищета. Не само тях лично е сполитал божи гняв и божие наказание, но и техните синове, дъщери, па и внуци.

Натемията се среща много рядко. Причините за това са няколко. Първо, че народът не прибягва към туй последно средство за удовлетворение тъй леко и без дълго обмислюване, и, второ, поверието утвърждава, че тамо, дето имало натемия, бие често град.

3. МОЖЕ ЛИ ДА СЕ РАЗВАЛИ НАТЕМИЯ И КАК?

Натемията, веднъж устроена, не може да бъде развалена от никого. Мястото, дето е устроена натемията, се покрива постепенно с камъни и тия камъни образуват цяла грамада. Осъденото лице вижда с очите си това явно изявление на народния съд, на народното негодуване. Ако се е разбудила съвестта внего,

той отиде при селския поп и го моли да събере селските старци, та пред тях се разкае, изповяда се и даде клетва, че няма вече да върши злите дела и пакости, поради които е устроена натемията, тогава тя се разваля. Развалянето става по такъв начин: отива попът със старците сега и покаялият се насилник на същото място; попът свети вода, поръсва мястото и всички присъствуващи и като свърши преръсването, казва: „Прости, боже!", на което другите казват: „Да е простено!"

Преди да тръгнат, на туй място ще насадят дърво и сега всеки, който види туй насадено дърво, знае, че натемията е развалена; осъденият е опростен. (Дядо Мило и дядо Стоян, с. Каменно поле, и дядо Петко Куковски, с. Горна Кремена, Врачанско, дядо Стойко, дядо Денчо и дядо Христо, с. Какрина, Ловчанско, дядо Георги Вълков, с. Брусен, Тетевенско, дядо Калчо, с. Горно Павликени, Търновско, дядо Цако, с. Колибите Камен дол, Тетевенско.)

Натемията се разваля и от владиката. Владиката дойде в село, свиква свещениците от околните села, отива с тях на мястото на проклетията и там свети вода, поръсва мястото и произнася анатема срещу тия, които биха хвърлали камъци. Това става, когато насилникът отиде при владиката и му даде пари, т. е. подкупи го. „Но това не разваля проклетията — забележи дядо Мило от с. Каменно поле, —защото народът устроява проклетия на друго място, т.е. не хвърга вече камъни на старото място, а на друго място, близо до това."

Имало е случаи, когато видинският владика и врачанският са ходили и разваляли натемията, но народът е устроявал на друго място натемия срещу същото лице.

Натемията се разваля от само себе си. Осъденото лице пада под ударите на божието правосъдие. Той е полудял, заболял, осиромашал и не е в положение да прави пакости. Народната съвест е удовлетворена и селяните престават да хвърлат камъни. Натемията обраства с трева и грамадата лека полека потъва в земята — знак, че бог е чул молбата на сиромашта.

Когато вече насилникът е наказан или умрял, на мястото на натемията насадват дръвце, белег, че няма вече натемия. (За натемията вж. Ж. стар., III, 375—380. VI, 15, § 3.)

К. ПОБРАТИМСТВО, ПОБРАТИМЯВАНЕ

1. В КАКВО СЕ СЪСТОИ ОБРЕДЪТ ПОБРАТИМСТВО?

Обредният обичай, известен под името *побратимство* или *побратимяване*, се състои в това, че две личности — мъж или жена, чужди по кръв, след извършването на обреда стават

помежду си духовни братя, което важи в техните отношения и в отношенията на техните деца като кръвно братство. Тоя обичай се среща много често и играе много важна роля в живота народен

2. КОГА, КАК И ПРИ КАКВИ СЛУЧАИ СЕ ИЗВЪРШВА ПОБРАТИМСТВОТО?

Побратимството, или побратимяването, се извършва при няколко случая.

При оказана помощ за благодарност. Когато някой окаже някому помощ в нещастие, премеждие, напаст, беда или явна смърт. Така, когато някой е паднал във вода и друг се хвърга, та го избавя от удавяне; когато някой се намира в пламъци и друг се хвърга в тия пламъци и го избавя; когато някой е притиснат от паднал бряг или от превърнати товарни кола и друг с риск на своя живот се притърчи и му помага да се избави; когато някой е нападнат от хайдуци и друг се притече и му помогне да се избави; когато животът на едного се намира в немиуема опасност, а друг се притече на помощ и го избави и в други подобни случаи народната вяра тая оказана помощ издига до култ на кръвно сродство и повелително препоръчва побратимяването. Народната вяра учи и казва, че после тая оказана помощ избавителят става кръвен роднина на избавения и помежду им, както и помежду техните деца, плътни сношения се строго забраняват и непременно трябва да се извърши обредът побратимяване. Ако това не стане и ако избавеният и избавителят или техните деца (за внуци се не говори) се земат като мъж или жена или без да се вземат, влезнат в плътни сношения, народната вяра учи, че непременно ще последват нещастия: или ще полудее един от тях, или ще ослепее, или ще падне в друга тежка болест. Прочее побратимяването се извършва, за да бъде отстранена всяка възможност на подобно плътно сношаване. (Баба Вълкана, с. Литаково, баба Мария Конова, с. Малорат, баба Дона Узун-Николова, с. Шипка, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Морфа, с. Дерекьой, и др.)

Как се извършва в тоя случай обредът?

Когато избавеният се върне у дома си и разкаже за своята напаст и за помощта на избавителя, домашните отреждат веднага деня, когато трябва да стане обредът на побратимяването, а стопанката ще земе грижи да приготви нужните за случая неща.

Най-напред ще се увият две вощени свещи по-големшки (някога вощените свещи както за черква, така и за други случаи се правели у дома), от които едната е отредена за избавителя, а другата за избавения.

След свещите ще се омеси тесто за обредния хляб, който и тук играе важна роля. Хлябът е квасник и с шарки. Начертанието на тоя хляб се вижда в рис. № 470. Тоя хляб ми меси баба Ми-

ча Илийчева, с. Козар Белене, Свищовско, обаче по другите села тоя хляб се шари произволно; шарките се зимат от хлябовете на Бъдня вечер. Покрай тоя хляб ще има още други обикновени квасници.

Додето стопанката с къщните други жени приготвят това, един от мъжете ще заколи овен или шиле, ще го одере и очисти и тъй очистено ще го даде на жените да готвят гозби.

Една мома от задругата, придружена от момък от същата къща, и двамата пременени в новите си дрехи и с бъклица в ръка, ще отидат в дома на избавителя и от името на избавения и неговите домашни ще го поканят да дойде у тях на *побратимяване*. После това същите ще отидат да поканят и най-ближните си роднини, само мъжете и по-старите жени да дойдат на побратимяване.

Ако избавителят не е от същото село, тогава или самичък избавеният, или друг мъж от къщата ще отиде в селото, дето живее избавителят, преди един-два дни и по същия начин ще го поканят да дойде на побратимяване.

В определения час — а това става всякога на обяд или най-късно на пладне, ще се съберат всички поканени, които се посрещат от самия стопанин или домовладика на задругата; между всичките първо място държи избавителят, който стои начело и на трапезата.

Трапезата е сложена и при нея всички стоят прави.

Стопанката ще запали двете свещи, ще пристъпи при трапезата и ще подаде една на избавителя, комуто целува обезателно ръка, бил той стар или млад, защото в тоя случай той се счита по-голям и от кръстник, и от стари сват; после ще подаде на избавения, който, ако е по-млад от стопанката, ще ѝ целува ръка, ако ли е по-стар, тя ще му целува.

Сега със запалените свещи в ръка двамата ще отидат при иконата; ако няма икона, ще отидат при огнището и тамо, като се прегърнат, ще се целуват; тук си разменяват свещите и избавеният казва на избавителя: „Правя те брат; моля те, стани ми брат!“ Другият отговаря: „Ставам ти брат, станах ти брат!“ Това се повтаря до три пъти. После това свещите ще се залепят при иконата или ако е това ставало при огнището, свещите ще се залепят едната в единия, десния кът, а другата в левия кът; в десния кът ще залепи избавителят своята свещ, а в левия — избавеният. При залепването на свещта всеки ще каже: „Палим свещи богу да ни пази побратимяването!“

Като запалят свещите, връщат се на трапезата. Който от двамата е по-стар, поема ръжена от стопанката с огън и темян и прекадва трапезата до три пъти. После същият ще поеме *боговия хляб*, ще го хванат двамата и ломят, като казват: „Ломим тоя хляб на бога да ни пази побратимяването чисто като пшеница, благо

като хляба!" Всичките, които са поканени и стоят прави около трапезата, казват: „Амин, дай боже!"

Като преломят хляба на две половини, едната половина гуждат при иконата или в къта при огнището, а другата слагат на трапезата. Първата половина после, когато си тръгне избавителят за дома, дават му я ведно с гозба и бъклица вино да я отнесе дома си.

После това двамата отново се прегръщат и целуват си ръка, като казва избавеният на другия: „Ти си ми брат", а тоя му отговаря: „Аз съм ти брат." После избавеният се обръща към домашните и поканените роднини и казва: „Чуйте — вие рода (роднини), дядо (ако има старец), тато, чичо, братя, бабо, майко, стрино, сестри и деца (ако е женен и има булка и деца), чуйте, брат Петко (името на избавителя) ми е брат, брат ми е и пред бога, и пред вас!" Това казва до три пъти. На това всички отговарят: Чухме и приемаме го за твой и наш брат." После това всички поред отиват при *побратима* и се целуват. Който е от домашните по-млад, ще му целува ръка, а който е по-стар — побратимът нему ще целува ръка.

Това свършено, обредът е извършен и побратимът е станал близък роднина на тая къща. Сега всички сядат и обядът начиня.

Ако има свещеник в селото, повиквал се и той; в тоя случай той прекадвал трапезата и очитвал молитва над двамата побратимени.

Както споменах и по-горе, това побратимяване се счита от народната вяра за голямо родство и не позволява никакъв брак не само между побратимите (ако единият е мъж или момък, а другият е жена или мома), но и между техните деца. (Обреда описах, както ми се разказа от дядо Мило и дядо Стоян, с Камено поле, Врачанско; същото, макар и не толко пълно, разказаха дядо Стойко, дядо Ленчо и дядо Христо, с. Какрина, Ловчанско, дядо Цако, с. Колибите Камен дол, Тетевенско, и дядо Кольо Живков, с. Мъглиш, Казанлъшко, баба Вълкана, с. Литаково, Орханийско, баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, баба Морфа, с. Дерекьой.)

Побратимяване при лекуване. Народната медицина и народната вяра утвърждават, че известни болести могат да се лекуват само при участието на второ лице, т. е. болният, за да бъде излекуван или предпазен от болест, трябва да повика като участник при лекуването друго, чуждо лице. Това лице, което е участвувало като посредственик при лекуването, народната вяра го счита за близък роднина на болния. Това е побратимяване при лекуване.

Случаите на побратимяване при лекуване са следните.

По случай ходене на росен. Обредът *ходене на росен* срещу Спасовден аз описах по-горе (стр. 631—637). Тамо

видяхме, че лекуването на болния не може да стане, ако не се придружава от едно друго лице, което да е чуждо, не роднина на болника. Туй лице бива мъж, ако болникът е жена, и, обратно, жена, ако болникът е мъж. Тук туй лице е посредственик между болестта или духа, който владее над болестта, и има власт да я изпъди из болника.

После свършването на обреда това чуждо лице става *побратим* или *посестрима* на болника и настъпват помежду им такива отношения, каквито и след обреда побратимяване; такива стават родните и помежду им, а така и между децата им бракът се забранява.

Побратимяване по случай лекуване на близнаци и едномесечета деца. Народната вяра утвърждава и учи, че между близначета деца има прилика и единство не само в тяхната телесна външкашна форма, но и в тяхната вътрешна душевна област, т. е. две близначета деца не само си приличат по лице, но си приличат и по душа; в тях като че живее една душа. Така, когато едното близначе спи, спи се и на другото; когато едното е гладно, огладнява и другото; когато се събуди едното, събужда се и другото; когато едното плаче, тъжно е и на другото, макар то и да не знае за плача на първото. Когато заболее едното, заболява и другото почти от същата болест; ако втресе едното, втресва и другото. Баба Морфа от с. Дерекьой ми каза, че ако едно близначе заболее от някоя болест и умре, другото близначе без друго ще заболее от същата болест и непременно и то ще умре.

Ето защо народната вяра е създала обреда лекуването на останалия жив близнак, при което лекуване се явява посредственик побратим или посестрима, според туй, дали живият близнак е момче, или момиче.

Туй, което става с двамата близнаци, народната вяра утвърждава, че ставало и с едномесечета деца, т. е. двама братя или брат и сестра, които са родени в един месец, макар че едното е родено една година, а другото после две, три или повече години. Месецът ги съединява, свързва и помежду им има едно тясно единство в душевно отношение.

Както и при близнаците, така и при едномесечниците народната вяра утвърждава с положителност, че ако умре едното, то без друго после кратко или дълго време непременно ще умре и другото. Затова тая вяра повелително препоръчва, като умре едното, другото без друго трябва да се лекува, додето мъртвото не е още закопано; пропусне ли се туй лекуване, то и другото дете ще умре.

В разни места туй лекуване не е еднакво, обаче побратим или посестрима навсякъде играе важна роля.

В с. Марян, Еленско, баба Неда Кирчева ми разказа, че тоя обред се извършва по следния начин.

Когато гробът на умрялото близначе или едномесече е из-

копан, поканват момче, ако живото е момиче, и момиче — ако живото е момче, обаче туй момче (или момиче) трябва да бъде *бащино* и *майчино*, т. е. да са живи родителите му, да бъде *първенче* или *изтърсък*.

Това момче (или момиче) с живото близначе или едномесече ще отиде при гроба; тамо чуждото момче влиза в гроба и ляга в него с кръстосани ръце. Живото близначе (или едномесече) остая вън от гроба и застая при главата. Чуждото момче, като полежи малко, става, излиза из гроба и прегръща живото, като казва: „Умрялото не ти е брат (или сестра); отсега аз съм ти брат (или сестра)!“

Сетне си отиват двете, хванати за ръце, като гледат да не срещнат носилото с умрялото близначе (или едномесече).

Обредът е извършен, лекуването станало и двете деца стават побратими, роднини и помежду им бракът се забранява, а така също и между децата им.

В с. Тодьовци, Еленско, според баба Мома Стефановица лекуването става по тоя начин.

Когато умре близначе, за да бъде запазено другото, ловят му побратим или посестрима. Туй момче побратим или момиче посестрима ще земе камък, който тежи колкото живото братче или сестриче, теглят го с него и после го спускат в гроба на умрялото. После побратимчето или посестримчето влиза в гроба и казва на умрялото: „Оставям ти за брат (или за сестра) тоя камък отсега нататък ти нямаш друго братче (или сестриче) освен тоя камък. Параскев (името на живото) не ти е вече братче: чуваш ли, аз го имам за мое братче.“ След това излиза из гроба, прегръща живото и му казва: „Ти нямаш друг брат, аз съм ти братче и сестриче.“

С това се свършва обредът. Туй момиче и момчето стават духовни братя помежду си, стават брат и сестра и бракът помежду тях е забранен.

В Тетевене според баба Велика момчето или момичето, което е станало побратимче или посестримче на живото близначе, отива ведно с всичките присъствуващи на погребението при гроба. Когато спуснат умрялото близначе в гроба, побратимчето или посестримчето влиза при него и ляга в гроба; после няколко минути става, хвърга нещо — камък или друго нещо, и казва: „Оттук нататък тоя камък ти е братче. Стоян не ти е брат; той става мой брат.“ После излиза из гроба, прегръща живото и му казва: „Косто (умрялото) не ти е братче; аз съм ти братче.“ След това улавя го за ръката и тръгват, съпровождани от всички присъствуващи. Те отиват право в черква, дето свещеникът им чете молитва. От черква отиват у дома на умрялото, дето е сложена трапеза, тая трапеза сега е и за бог да прости на умрялото, и за живот и здраве на новите побратимчета.

И тия побратимчета стават брат и сестра и брак не се позволява.

Побратимство по мляко. Туй побратимство става, когато едно детенце е останало сираче от майка и друга жена-родилка го подоíва, додето подякне. Вярата народна разказва и учи, че жена-родилка, която би отказала да подои такова сираче, не само на тоя свят ще претегли голяма беда, но и на оня я очаква вечна мъка. Ето защо за много голям грях се счита такова отказване да се подои сираче и нито една родилка жена не е отказвала да помогне на новото дете сираче. Това сираче дете според народното вярване става побратим или посестрима на детето, чиято майка го е подоила, и бракът помежду им се забранява. Те се казват по мляко побратими.

Побратимяване между съпрузи — мъж и жена. Кръвосмешението между близки кръвни и духовни роднини, както и блудодеянието и прелюбодеянието народната вяра и народната етика преследва по един най-безпощаден начин. Мотивите за тая строгост са много и те ще бъдат изложени при брака, тук ще спомена само тоя, а именно, че народното вярване утвърждава, какво от един брак между близки кръвни и духовни сродници ще се раждат деца сакати, с големи недостатъци, или както ги наричат, чудовища, които служат за срам и безчестие на цялата задруга. Явното кръвно родство се знае и на старите лежи в обязаност да пазят, щото двама млади кръвно близки роднини да се не земат. Тъй обаче не стои с тайното кръвно сродство, което произхожда от прелюбодеянието или от блудодеянието. Момък отишъл с жена и тая жена зачнала от него и родила момиче; туй момиче расло и порасло и станало мома, тая мома или се оженва за същия момък — свой баща, или зима негов син — свой брат. Същото и от прелюбодеянието. Мъж с жена и деца отива при чужда жена; тая жена зачнува и ражда дете от туй прелюбодеяние. Туй дете расте и пораства и се оженва за момък или мома на своя баща прелюбодеец. Това никой не знае, а знаят го само мъжът прелюбодейник и жената, изменница на мъжа си, обаче от срам и страх мълчат и крият. Но туй, което те крият, туй бог не крие, а го явява пред всички. Бракът е станал; от кръвосмешението на двамата млади се раждат деца и в лицето на тия деца бог показва престъплението, което е извършено; децата са сакати, неми, луди, епилептици, чудовища с недостатъци свръхестествени или пък от родените деца нито едно остая живо, всички умират. Според баба Мича Илийчева, с. Козар Белене, и баба Вълкана, с. Литаково, кръвосмешението се явява и чрез това, че жената ражда всякога близнета по две, а често и по три деца.

Тия факти и явления показват, че двамата съпрузи са кръвни роднини, че бракът им е кръвосмешение. Обаче описаните факти дохождат не само от кръвосмешение, а още и от тежки магии, от

тежки майчини или бащини клетви. За да се намерят истинските причини, домашните стари прибягват до врачки и гледачки. И когато тия врачки и гледачки намерят, че младите са близка рода и това е причината на техния нещастен брак, тогава прибягват до разтурване брака. Повикват свещеника, който им чете разводна молитва и те пред всичките домашни се прегръщат и целуват, но не като мъж и жена, а като брат и сестра. Всеки от тях става свободен да встъпи в нов брак. Жената отива при родителите си и оттамо се оженва за друг мъж.

Такова побратимяване е много рядко явление, обаче все пак го има. Баба Велика Дочовица в Тетевене, 1898 г., ми посочи на един подобен пример с някого си дядо Стоян Иоришимът. Такъв пример ми посочи и баба Мома в с. Тодьовци.

Има други случаи от побратимяване при сватба, при кръщене, при земледелски или овчарски сдружавания, обаче тях тук изоставям, едно, защото те нямат това значение на побратимяване на посочените случаи, а друго, защото тях ще изложа на друго място.

Л. ЗАРИЧАНЕ, ЗАРЕК

1. В КАКВО СЕ СЪСТОИ ЗАРИЧАНЕТО?

Заричането или зарекът се състои в това, че едно лице дава тържествено обещание по силата на народната вяра, че то няма никога да вкусва еди-какво си или еди-що си; че то няма никога да работи в еди-кой си ден през седмицата и че няма да се къпе и реши косата в еди-кой си ден през седмицата.

2. КОГА И КАК СЕ ИЗВЪРШВА ЗАРИЧАНЕТО?

Заричането или зарекът се извършва при лекуване от различни болести, а особено при лекуването от нервни болести. Тая болест, която е дошла на някого, мъж или жена, е причинена от някой лош дух. Болестта се лекува с баяне, поливане, запойване и къпане във вода, в която са варени различни лековити и магьоснически билки и бурени. Обаче за да бъде задоволена болестта или самият дух, та вече да не се повръща, народната вяра е продиктувала още едно средство — заричането, зарека.

Когато врачката е извършила своето лекуване чрез своите билки, т. е. след като болната или болният пил от лековитата вода, полели са го с нея и се окъпал в нея, ако трябва да се извърши и обредът заричане, пристъпва се веднага към него след лекуването.

Домашните, обикновено стопанката, ще омеси прясна пита за болестта; тая пита е шарена и в тоя случай обредна. Шарките

се правят или с напръсците, или с гривните. Шарките се виждат в хлябовете, представени в рис. № 471 и 472. Първия хляб ми меси в с. Козар Белене баба Мича Илийчева, а втория — баба Дона Узун-Николова, с. Шипка.

Тая пита се пече под връшник, и то много внимателно, да няма никакви прегорели или почернели места. Като се опече питата, изтрива се с месал и после се намазва с мед. Сетне донася се синията край огнището, слага се на нея питата и една чаша вино.

Врачката, която е лекувала болника, ще го хване за дясната ръка и ще го доведе при старите (къщните) врата и ще го накара да се поклони на прага (долния); после се връщат при огнището и тук болният ще си навали главата, а врачката ще поръсва с вода, в която има въглени; ще земе синията с питата и виното, ще я тури на главата на болния и ще каже: „Това е за тебе, сладка и медена; наяж се и напий се и иди си със здраве от Петкана (името на болната). Тя се обрича за твое здраве и за свое да не вкусва никак месо от коза"[84], да не пипа нищо в понеделник[85], да си не мие главата и да си не плете косите в петък."[86] Като извърши това заричане, врачката ще разчупи питата и един залък зима, та го хвърга из комина — това е за болестта; друг дава на болната, а останалата част разчупва и дава на всички в къщи. После зима чашата, излива в огъня за болестта, дава и на болната да сръбне малко, а после сръбнуват всички домашни.

С това обредът заричане или зарек се счита за свършен. Болната или болният е длъжен да пази много строго туй заричане, защото народната вяра утвърждава, че тоя час, когато зареченият е нарушил своя обет и е вкусил макар и една троха от зареченото или е гъдил гребен на главата си, или капка топла вода на главата си, тоя час се повръща болестта.

Ето защо, когато някой не иска да яде или да пие нещо, казват му: „Де, земи, не си заречен!" А когато го канят и той каже: „Не мога, заречен съм да не ям от това!", всички с благоговение казват: „Е, нека ти е здраве!"

Заричането става не само от ястие и питие, но още и от носене еди-какви си шарки: червени или жълти, или други. От какво ще бъде заречен болният или болната, това зависи напълно от волята на врачката; тя това не казва никому и никой не бива да знае от що и от какво ще да зарича.

Това заричане има сила за през целия живот на болника.

[84] Тук зависи от врачката от какво ще заречe да не яде болната: козо месо, риба шаран, овново месо, свинско месо и други неопределени предмети.
[85] Също и денят зависи от врачката.
[86] Също и тоя ден зависи от врачката.

СЪКРАЩЕНИЯ

АЕИМ	— Народописен архив на Етнографския институт и музей
Ат. Ил.	— Атанас Илиев, Сборник от народни умотворения, обичаи и др., С., 1889
Верк.	— Стефан Веркович, Народне песме македонски бугара. Књига прва — Женске песме. Београд, 1860
ГСУ	— Годишник на Софийския университет
Ж. стар.	— Жива старина. Етнографическо (фолклорно) изучване на Видинско, Кулско, Белоградчишко, Ломско, Берковско, Оряховско и Врачанско
ИЕМ	— Известия на Етнографическия музей, кн. I, С., 1907
Мил.	— Миладиновци, бр. Димитър и Константин, Български народни песни, Загреб, 1861
ПСп	— Периодическо списание на Българското книжовно дружество
СбНУ	— Сборник за народни умотворения
Шапк.	— Кузман А. Шапкарев, Сборник от български народни умотворения, С., 1891
Чол.	Васил Чолаков, Български народен сборник, ч. I, Болград 1872

ПОКАЗАЛЕЦ НА ГЕОГРАФСКИТЕ НАИМЕНОВАНИЯ

Абланица (Ябланица), Тетевенско, дн. гр. Ябланица, окр. Ловешки 409, 499, 570, 621
Аврет Хисар, Гърция 458
Айваджик, Айтоско, дн. Дюлево, окр. Бургаски 587
Айтоско 502, 675
Ак кадънлар, Силистренско, дн. гр. Дулово 573
Александрово, Видинско, дн. гр. Димово 81
Александър Войков, вж. Кумарица
Алмалии, Силистренско, дн. Румъния 512
Алтимир, Оряховско, дн. окр. Врачански 40, 56, 63, 65, 69, 72, 73, 112, 114, 115, 145, 158, 174, 213, 214, 215, 216, 219, 223, 224, 225, 227, 262, 272, 277, 284, 287, 326, 327, 346, 373, 375, 394, 397, 421, 529, 532, 706, 736, 737
Алъчкьой (Голямо Алъчкьой), Добричко, дн. Плачидол, окр. Толбухински 101, 526, 700
Антимово, вж. Козгун
Арапово, Карловско, дн. Сушица, окр. Пловдивски 460, 515
Арда, Ахърчелебийско, дн. окр. Смолянски 315
Армутлии, Добричко, дн. Крушари, окр. Толбухински 650, 693
Арчар, Видинско 80
Асеновградско, вж. Станимашко
Аспарухово, вж. Кърки жаба
Ахърчелебийско, дн. окр. Смолянски 42, 48, 82, 89, 103, 108, 119, 141, 156, 188, 194, 318, 334, 337, 393, 454, 473, 476, 487, 491, 492, 496, 508, 514, 522, 544, 561, 576
Аязли (Аязлар), Поповско, дн. Светлен, окр. Търговищки 51, 56, 58, 326, 572

Бабино, Дупнишко, дн. окр. Кюстендилски 411
Бабово, Русенско 512
Байлово, Софийско 423, 454
Байрамдере, Преславско, др. Веселиново, окр. Шуменски 50, 90, 297, 326, 609, 675, 678
Балаково, Дупнишко, дн. окр. Кюстендилски 388, 411, 462, 569, 603, 732
Балбунарско, дн. Кубратско 573
Балван, Търновско, дн. окр. Великотърновски 47, 48, 49, 58, 75, 92, 126, 144, 186, 187, 188, 189, 194, 197, 201, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 216, 217, 222, 224, 225, 226, 228, 229, 239, 246, 259, 262, 263, 264, 270, 273, 276, 279, 282, 283, 285, 299, 308, 321, 324, 332, 335, 371, 373, 374, 375, 400, 422, 474, 492, 493, 524, 531, 542, 544, 548, 574, 595, 600, 666, 667, 669, 671, 672, 673, 693, 706, 711, 727, 739, 740
Балванци, Търновско, дн. м. Балванците, окр. Габровски 225, 227, 228, 229, 237, 238, 254, 255, 261, 263, 266, 267, 269, 271, 272, 275, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 291, 292, 298, 300, 301, 303, 304, 307, 308, 310, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 327, 328, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 340, 341, 342, 353, 354, 356, 357, 358, 361, 362, 363, 377
Балканец, вж. Княжа
Балтаджи еникьой, Силистренско, дн. Брадвари 573
Балчик 503
Балчишко 515, 688
Боня, Кутловско, дн. Николово, окр Михайловградски 90
Бариево, Софийско, дн. Робертово 454, 703
Баховица, Ловчанско 401
Белене, Свищовско, дн. окр. Плевенски 399

Белимел, Кутловско, дн. окр. Михайловградски 706
Белица (Белиците). Ихтиманско, дн. окр. Софийски 76, 86, 112, 118, 331, 413, 461, 467, 568
Белица, Разложко, дн. гр. Белица, окр. Благоевградски 283
Белица, Силистренско (?) 422
Белица, Харманлийско (Хасковско), дн. окр. Хасковски 42, 255, 282, 289, 291, 301, 302, 313, 318, 320, 333, 742, 748, 749, 752
Беловица (?!), дн. Белица, окр. Силистренски или Беловец, окр Разградски 512
Белоградец, вж. Тюркармутлар
Белоградчик 70
Белоградчишко 522, 543, 568, 710, 715, 729
Белцов, Плевенско, дн. окр. Русенски 738
Берковско 351, 522, 715
Бесарабия 404, 725
Биримирци, Софийско, дн. прис. км София 271
Битоля, Югославия 310, 476, 482, 530, 675, 680, 691
Битолско, Югославия 44, 47, 52, 75, 142, 167, 253, 255, 270, 271, 272, 286, 298, 300, 305, 306, 308, 313, 314, 315, 322, 332, 389, 473, 690, 703, 727, 728, 732
Блажиево, вж. Блажуево
Блажуево, Дупнишко, дн. Блажиево, окр. Кюстендилски 411
Блаца, Турция 629
Бобов дол, Дупнишко, дн. гр. окр. Кюстендилски 411
Бобошево, Дупнишко, дн. окр. Кюстендилски 350, 351
Болярово, вж. Пашакьой
Босилеградско, СФР Югославия 457, 734
Ботевград, вж. Орхание
Ботево, Добричко, дн. окр. Варненски 381, 383, 384, 386
Ботров, вж. Бутров
Брадвари, вж. Балтаджи еникьой
Брезнишко 734
Брестовица (Брястовица), Пловдивско 285, 393, 414, 424, 463, 503, 618, 700, 701, 703
Брусен, Тетевенско, дн. окр. Софийски 40, 67, 91, 115, 117, 260, 273, 311, 326, 348, 356, 381, 386, 429, 435, 438, 451, 453, 460, 462, 469, 491, 498, 499, 526, 545, 548, 633, 636, 642, 698, 699, 702, 754
Брязница, Неврокопско, дн. Брезница, окр Благоевградски 750
Букорово, Севлиевско, дн. Младен, окр. Габровски 621
Бургаско 120, 163, 274, 424, 427, 454, 502, 503, 512, 513, 542, 549, 559, 587, 629, 675, 742, 745
Бутров, Русенско, дн. Ботров 63, 75, 304
Буюнлия, Одринско, Турция 419
Бъзовец, Ломско, дн. окр Михайловградски 52, 55, 326, 381, 421, 464, 484, 491, 544, 608, 609, 610, 619, 623, 636, 696
Българи, вж. Уругри
България 312, 686
Български косуй, Тутраканско, дн. Пожарево, окр. Силистренски 460, 512, 626
Бързия, вж. Клисура
Бяла, Русенско 489
Бяла Слатина, дн. гр., окр. Врачански 47, 58, 76, 87, 93, 112, 114, 115, 130, 131, 134, 135, 136, 137, 146, 154, 155, 158, 164, 165, 166, 168, 178, 185, 189, 199, 200, 203, 208, 239, 251, 253, 255, 279, 284, 316, 375, 376, 396, 397, 421, 429, 443, 543, 575, 601, 624, 706, 715, 718
Бяла черква, Търновско, дн. окр. Великотърновски 70
Бяло поле, вж. Климентиново

Ваксево, вж. Ваксово
Ваксово, Кюстендилско, дн. Ваксево 107
Варненско 86, 95, 112, 158, 159, 419, 470, 502, 503, 512
Варненци, вж. Денизлер
Варуш, Прилепско, СФР Югославия 312
Василовци, Ломско, дн. окр. Михайловградски 309
Вейсал, Одринско, Турция 419, 657, 659
Велес, СФР Югославия 47, 48, 49, 52, 62, 64, 65, 72, 75, 83, 188, 231, 237, 250, 254, 255, 257, 281, 306, 313, 314, 386, 390, 424, 455, 508, 529, 620, 624, 681, 683, 685, 686, 687, 690, 700, 704, 743
Велешко, СФР Югославия 237, 287, 314, 393
Велинград, вж. Чепино

Весслиново, вж. Байрамдере
Ветрен, вж. Лаханлии
Ветрен, Силистренско 512
Видин 351
Видинско 351, 522, 543, 626, 710, 715, 729
Висока могила, Дупнишко, дн. окр. Кюстендилски 411
Влашко, Влашка 127, 484, 608, 696
Влашко село, Берковско, дн. Мартиново, окр. Михайловградски 240, 351, 421
Воден, Гърция 310
Воден, вж. Дерекьой
Воден, вж. Солмас
Воденско, Гърция 624
Водно, вж. Суютчук
Войвода (Войводакьой), Шуменско (Новопазарско), дн. окр. Шуменски 386, 403, 422, 542, 571, 573, 596
Волак, Драмско, Гърция 457
Враня, СФР Югославия 727
Вранянско, СФР Югославия 454, 457, 628, 734
Враняк, Оряховско, дн. окр. Врачански 327, 442, 443, 444, 453
Врачанско 528, 543, 626, 710, 740
Вресово, Айтоско, дн. окр. Бургаски 53, 54, 57, 58, 59, 91, 94, 108, 255, 315, 319, 381, 386, 416, 490, 492, 493, 512, 513, 524, 526, 527, 544, 576, 583, 585, 586, 593, 596, 607, 621, 623, 657, 698, 702
Връбница, Софийско, дн. прис. към София 605, 619
Връв, Видинско 80
Вуково, Дупнишко, дн. окр. Кюстендилски 411
Въбел, Никополско, дн. окр. Плевенски 422, 693, 706
Вълкова Слатина, Ломско, дн. Доктор Йосифово, окр. Михайловградски 93, 112, 239, 388, 395, 396, 490, 568, 579, 679, 706
Върбишко 616
Вълчедръм (Вълчедръма), Ломско, дн. гр. Вълчедръм, окр. Михайловградски 309, 326, 351, 388, 395, 421, 624, 645, 648, 706
Вършец, Берковско, дн. гр., окр. Михайловградски 351

Габрешевци, вж. Габрошевска махала
Габрово 51, 55, 62, 67, 194, 255, 292, 296, 301, 302,
Габровско 109, 119, 508, 587, 665, 743
Габрошевска махала (?!), дн. вероятно Габрешевци, окр. Кюстендилски 411
Гагаля, Русенско, дн. Николово, окр. Русенски (сл. с Липник) 693
Гарван, Силистренско 512
Гергебунар, Бургаско, дн. Росеново 587
Герловско, покрайнина в североизточните разклонения на Източна Стара планина 133
Герман, Софийско 651
Главан, Каваклийско, дн. окр. Старозагорски 501
Гозница, Ловешко, дн. прис. към Ловеч 401
Голебина, Силистренско, дн. Поръдново 573
Голема Фуча, Дупнишко, дн. окр. Кюстендилски 411
Голем Върбовник, Дупнишко, дн. окр. Кюстендилски 411
Голямо село, Дупнишко, дн. окр. Кюстендилски 411
Горна баня, Софийско, дн. прис. към София 460, 651
Горна Вереница, Кутловско, дн. окр. Михайловградски 706
Горна Козница, Дупнишко, дн. окр. Кюстендилски 411
Горна Кремена, Врачанско 133, 114, 316, 327, 429, 446, 453, 754
Горна Кумлуджа, Варненско, дн. Крумово 419
Горна Лисина, Босилеградско, СФР Югославия 157
Горни Дъбник, Плевенско 706
Горни Лозен, Софийско, дн. Лозен (сл. с Долни Лозен) 651
Горни Лом, Белоградчишко, дн. окр. Видински 706, 715
Горни Окол, Самоковско, дн. окр. Софийски 95, 413, 569, 603, 694
Горни Цибър, вж. Цибър
Горно Павликени, Ловчанско, дн. гр. Горно Павликене, 92, 115, 126, 133, 275, 311, 312, 348, 354, 358, 429, 437, 451, 453, 741, 754
Горно поле, вж. Оваджик
Гостун, Неврокопско, дн. окр. Благоевградски 746
Гоцеделчевско, вж. Неврокопско
Грамаге, Дупнишко, дн. Грамаде, окр. Кюстендилски 411
Грамаде, вж. Грамаге

Граница, вж Грашица
Граово, (Граховo), покрайнина в окр. Пернишки
Грашица (?!), дн. вероятно Граница, окр Кюстендилски 426
Грудово, вж Карабунар
Гургусевецко, СФР Югославия 454
Гуцал, Самоковско, дн. окр. Софийски 579
Гърция 319
Гьобел, Брусенско, Турция 405, 572, 709

Дабила, Струмишко, СФР Югославия 424, 426
Дайдър, Тутраканско, дн. Шуменци, окр. Силистренски 573
Две могили, Русенско, дн. град 402, 422, 524, 666, 667, 668, 680
Девлетлиагач, Лозенградско, Турция 405, 572, 597, 709
Дедеагач, Гърция 503, 742
Дедеагачко, Гърция 460, 750
Делиорман, дн. Лудогорие, област в Североизточна България 573, 723
Дели Юсуфкуюсу, Добричко, дн. Лозница, окр. Толбухински 633, 693, 707
Демирхисарско, Гърция 118, 237, 306, 310, 311
Денизлер, Силистренско, дн. Варненци 512, 573
Дерекьой, Къзълагачко, дн. Воден, окр. Ямболски 73, 74, 75, 85, 121, 126, 129, 143, 146, 147, 151, 156, 157, 166, 167, 179, 205, 207, 215, 218, 219, 225, 226, 227, 229, 246, 255, 263, 268, 276, 290, 291, 298, 299, 300, 302, 306, 308, 315, 317, 322, 324, 325, 330, 331, 364, 371, 374, 375, 416, 434, 446, 447, 449, 508, 526, 527, 535, 536, 540, 542, 565, 566, 575, 583, 584, 585, 595, 605, 606, 651, 652, 653, 684, 687, 707, 727, 755, 757, 758
Деремахле, Къзълагачко, дн. Долна крепост, окр Кърджалийски 39, 40, 51, 54, 58, 61, 62, 63, 69, 70, 72, 76, 82, 92, 115, 125, 128, 129, 137, 141, 142, 143, 144, 146, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 160, 165, 167, 181, 182, 194, 203, 204, 214, 215, 225, 227, 237, 238, 240, 241, 242, 243, 249, 252, 255, 281, 282, 288, 291, 295, 298, 300, 301, 302, 305, 308, 310, 318, 320, 321, 330, 342, 358, 366, 374, 375, 376, 417, 449, 537, 566, 584, 586, 596, 605, 657, 659, 680, 687, 707, 711, 740
Джеферлер, Тутраканско, дн. Севар, окр. Разградски 573, 574,
Джулюница, Търновско, дн. окр Великотърновски 51, 76, 326
Дивитлер, Одринско, Турция 419
Дивля, Радомирско, дн. окр. Пернишки 465
Димово, вж. Александрово
Димотишко, Гърция 503, 572, 707, 742
Добрич, дн гр Толбухин 503
Добричко 419, 502, 514, 688, 742
Доброглед, вж. Елец
Доброплодно, вж. Елесфакъ
Добруджа, Добруджанско 512, 723, 795
Доганово, вж. Дуганово
Доктор Носифово, вж. Вълкова Слатина
Долистово, Дупнишко, дн. окр. Кюстендилски 411
Долна баня, Софийско 579
Долна Вереница, Кутловско, дн. окр Михайловградски 706
Долна Козница, Дупнишко, дн. окр. Кюстендилски 411
Долна крепост, вж. Деремахле
Долни Лисина, Босилеградско, СФР Югославия 351
Долни Дъбник, Плевенско 706
Долни Лозен, Софийско, дн. Лозен (сл. с Горни Лозен) 651
Долни Лом, Белоградчишко, дн. окр Видински 84
Долно Врабче, Радомирско, дн. окр Пернишки 459
Долно Дряново (?!), дн вероятно окр. Благоевградски 460
Долно Оряхово (Оряхово), Русенско (Тутраканско), дн. Долно Ряхово, окр. Силистренски 658, 663, 675
Долно Ряхово, вж. Долно Оряхово (Оряхово)
Дорково, Чепинско, дн. окр. Пазарджишки 461
Доспей, Самоковско, дн. окр. Софийски 312, 334, 497
Драгалевци, Софийско, дн. прис. към София 651
Драгиново, вж. Корово
Драглище, Разложко, дн. Горно (или Долно) Драглище, окр. Благоевградски 282, 283, 304, 391, 456, 503
Драмско, Гърция 457, 496

Драчево, вж. Къркчалъ
Дряново, Айтоско (?!) 682, 690
Дряново, Търново—Сеймено, дн. окр. Хасковски 752
Дуганово, Ахърчелебийско, дн. Доганово, окр. Смолянски 329
Дулово, вж. Ак кадънлар
Дупавец, вж. Спанчов
Дупница, дн. гр. Станке Димитров, окр. Благоевградски 727
Дупнишка Джумая, дн. Благоевград 257
Дупнишко, дн. Станкедимитровско 91, 106, 107, 254, 272, 295, 390
Дурянкулак, Балчишко, дн. окр. Толбухински 418, 471, 693, 707
Дъбово, вж. Яйкавлии
Дъбравица, вж. Мешечахле
Дълбок извор, вж. Козбунар
Дълго поле, Белоградчишко, дн. окр. Видински 421
Дългошевци, Ломско, дн. Замфир, окр. Михайловградски 341, 351
Дюлево, вж. Айваджик

Елена 256, 301, 302
Еленско 424, 462, 507, 542, 720, 743
Елесфакъ, Пловдивско, дн. Доброплодно, окр. Варненски 405, 572, 575, 709
Елец, Варненско, дн. Доброглед 419
Елов дол, Радомирско, дн. окр. Перишшки 459
Енджекьой, Тутраканско, дн. Преславци, окр. Силистренски 573
Енидже Вардар, Гърция 458
Ередин, Оряховско, дн. Хайредин окр. Врачански 676, 702
Етрополе 351

Железна, Берковско, дн. окр. Михайловградски 138, 351
Желюша, Царибродско, СФР Югославия 134
Желява, Софийско 330, 381, 385, 393, 410, 423, 454, 468, 491, 500, 519, 520, 527, 651, 680, 698, 703
Желязково, вж. Кьзъклисе
Жеравино (Жеравина), Кюстендилско 51, 256, 305, 319, 357
Жеравна, Котленско, дн. окр. Сливенски 39, 40, 48, 52, 657
Живовци, Кутловско, дн. окр. Михайловградски 706

Завет, Разградско, дн. с. гр. т. 89
Замфир, вж. Дългошевци

Западна България 90, 127, 163, 172, 177, 254, 290, 306, 309, 311, 314, 381, 391, 394, 396, 420, 437, 462, 473, 493, 494, 500, 502, 507, 522, 528, 530, 543, 559, 577, 621, 625, 640, 641, 657, 673, 712, 713, 717, 720, 727, 736, 739, 742
Западня, Казанлъшко, дн. заличено 682
Зелено дърво, Габровско 384, 408, 498, 509
Златия, вж. Калугер махала
Здравец, вж. Колибите Камен дол

Иваляне, Габровско, дн. вероятно колиби Иванили, 297
Иванили, вж. Иваляне
Иваново, вж. Юнусче
Игнатиево, вж. Руслар
Извор, Видинско 107, 108, 113, 127, 207, 706, 714
Източна България 462, 473, 493, 503, 528, 530, 559, 688, 689, 713
Източна Тракия 688, 689
Илиянци, Софийско, дн. прис. към София 605, 619
Инджекьой, Одринско, Турция 419

Йорданово, вж. Голебина

Кадъкьой, Тутраканско, дн. Малък Преславец, окр. Силистренски 512
Казанлък 51, 67, 68, 194, 650
Казанлъшко 515, 587, 627
Казънлар (?!) 573
Кайнарджа, вж. Малка Кайнарджа
Какрина, Ловчанско, дн. Кърнина 67, 92, 115, 116, 120, 130, 131, 133, 260, 311, 346, 348, 358, 401, 429, 437, 438, 439, 442, 446, 453, 521, 719, 741, 754, 757
Калугер махала, Ломско, дн. Златия, окр. Михайловградски 642
Камбарбачки села, покрайнина в Солунско и Ениджевардарско, Гърция 458
Каменик, Дупнишко, дн. окр. Кюстендилски 411
Камено поле, Врачанско 58, 131, 132, 133, 200, 312, 318, 319, 327, 346, 351, 420, 421, 428, 429, 430, 431, 433, 438, 453, 740, 754, 757
Карабунар, Бургаско, дн. гр. Грудово 64, 73, 282, 303, 305, 384, 414, 423, 449, 462, 470, 473, 490, 512, 513, 524, 528, 559, 566, 587, 589, 623, 631, 702, 708, 736

Карагюр, Варненско (изсел. 1894 г.) 419
Кара кютюк, Бургаско, дн. Пънчево 587
Каралар, Силистренско, дн. Черник, сл. гр. Дулово 573
Караорман, Хасковско, дн. Черногорово 380
Карапилит, Харманлийско, дн. Медникарово, окр. Старозагорски 486, 493
Карбинци, Белоградчишко, дн. окр. Видински 421, 706, 714
Карнобатско 502, 675
Карпати 127, 128
Керечкьой, Солунско, Гърция 115
Кешан, Турция 503, 742
Кешанско, Турция 750
Кипилово, Еленско, дн. окр. Сливенски 47, 63, 64, 77, 85, 91, 103, 104, 113, 138, 233, 234, 238, 241, 249, 253, 255, 281, 308, 310, 321, 322, 328, 332, 335, 355, 357, 361, 367, 381, 383, 422, 455, 544, 638, 665, 666, 669, 671, 672, 697
Кичево, СФР Югославия 530
Климентиново, Търново—Сеймeнско, дн. Бяло поле, окр. Старозагорски 108
Клисура, Берковско, дн. Бързия, окр. Михайловградски 421, 603
Клисура, Златишко (Пирдопско), дн. гр., окр. Пловдивски 249, 281, 282, 342, 393, 418, 423, 461, 462, 494, 497, 508, 515, 523, 620, 625, 635, 638, 691, 701, 702, 728
Клисура (?!) 381, 463, 520, 526, 528, 610, 623, 631
Клокотница, вж. Семисче
Кнежа, Оряховско, дн. Балканец, окр. Ловешки 49, 50, 75, 87, 112, 113, 115, 116, 117, 143, 184, 202, 204, 211, 213, 215, 224, 239, 253, 265, 269, 271, 278, 291, 293, 300, 310, 397, 421, 693, 706, 715
Ковачевица, вж. Ковачовица
Ковачица, Ломско, дн. окр. Михайловградски 309, 388
Ковачовица, Неврокопско, дн. Ковачевица, окр. Благоевградски 746
Коевци, Севлиевско, дн. махала, сл. Орешак, окр. Ловешки 631
Козар Белене, Свищовско, дн. окр. Плевенски 41, 43, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 174, 178, 179, 181, 182, 183, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 213, 216, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 227, 228, 229, 237, 238, 260, 262, 265, 266, 268, 272, 276, 279, 284, 286, 291, 298, 304, 321, 323, 325, 332, 346, 354, 357, 358, 363, 367, 373, 375, 383, 401, 422, 429, 433, 445, 446, 488, 498, 516, 517, 520, 531, 533, 539, 542, 544, 548, 574, 576, 580, 600, 606, 607, 615, 682, 693, 706, 710, 716, 719, 730, 735, 736, 739, 740, 755, 756, 757, 760, 762
Козарево, вж. Козосмаде
Козбунар, Борисовградско, дн. Дълбок извор, окр. Пловдивски 289
Козгун, Тутраканско, дн. Антимово, окр. Силистренски 512
Козосмаде, Сливенско, дн. Козарево, сл. с Твърдица 498
Кокаляне, Софийско 651
Колибите, Троянско, дн. Черни Осъм, окр. Ловешки 47, 58, 67, 243, 255, 260, 261, 297, 381, 408, 436, 437, 438, 440, 442, 444, 445, 470, 486, 487, 492, 497, 498, 509, 526, 570, 600, 622, 623, 639, 665, 666, 667, 669, 687, 690, 691, 694, 696, 697
Колибите Камен дол, Тетевенско, колиби Здравец, прис. към Тетевен, окр. Ловешки 92, 115, 130, 138, 139, 140, 143, 152, 200, 356, 428, 429, 432, 434, 435, 443, 446, 453, 741, 754, 757
Комарево, Карнобатско, дн. Лозарево, окр. Бургаски 40, 45, 55, 67, 74, 75, 76, 81, 82, 85, 257, 260, 261, 269, 655, 657, 659, 665, 666, 669, 673, 745, 746
Комощица, Ломско, дн. окр. Михайловградски 76, 114, 309, 351
Конак, Ескиджумайско, дн. окр. Търговищки 73, 387, 406, 546, 571, 599, 694
Конак, Лозенградско, Турция 571
Кондолово, вж. Мързево
Конушко, Пловдивско 329
Копиловци, Берковско, дн. окр. Михайловградски 138
Копривщица 87, 104, 106, 122, 124, 163, 243, 244, 268, 281, 282, 301, 302, 462
Коркина, Дупнишко, дн. окр. Кюстендилски 411, 462, 569
Корница, Неврокопско, дн. окр. Благоевградски 750

Корово, Чепинско, дн. Драгиново, окр. Пазарджишки 49, 461
Костандово, Чепинско, дн. окр. Пазарджишки 461
Костенец, Самоковско, дн. гр., окр. Софийски 579
Костурско, Гърция 727, 728, 746
Котел 85, 138, 301
Котленско 424, 616
Кочане, СФР Югославия 686
Кралбунар, Търновско, дн. Чапаево, окр. Великотърновски 51, 326, 362
Кратово, СФР Югославия 153
Кратовско, СФР Югославия 686
Кремиковци, Софийско 651, 681
Крива бара, Ломско, дн. окр. Михайловградски 309
Крива Паланка, СФР Югославия 686
Криводол, Врачанско 81, 186, 239, 271, 273, 311, 706, 710
Криводол, Ломско, дн. Трайково, окр. Михайловградски 186, 240, 241, 279, 311, 706
Криводол (?!) 60, 155, 160, 168, 174
Криворечна Паланка, СФР Югославия 61, 329
Крумово, вж. Горна Кумлуджа
Крушари, вж. Армутлии
Крушево, СФР Югославия 390, 482, 703
Крушово (?!) 237
Кукуш, Гърция 584
Кукушко, Гърция 107
Кулско 351, 626, 715, 729
Кумановско, СФР Югославия 686
Кумарица, Софийско, дн. Александър Войков 309
Курилово (Курило), Софийско 651
Курия, Лозенградско, Турция 513
Кутловско, дн. Михайловградско 568, 626
Къзъклисе, Къзълагачко, дн. Желязково, окр. Бургаски 46, 48, 63, 64, 65, 66, 67, 75, 77, 86, 89, 90, 110, 122, 226, 231, 255, 257, 298, 305, 335, 342, 358, 446, 449, 520, 536, 542, 559, 560, 593, 596, 651, 652, 654, 657, 658, 659, 660, 661, 680, 731, 736
Къзълагачко, дн. Елховско 675, 742
Къкрина, вж. Какрина
Кърки жаба, Ломско, дн. Аспарухово, окр. Михайловградски 351
Кърккликисийско, Турция 629
Къркчалъ, Бургаско, дн. Драчево 587
Кърчово, Демирхисарско, Гърция 290, 303, 306, 311
Кюкюлер, Одринско, Турция 419
Кюстендил 351
Кюстендилско 106, 390, 391, 392, 426, 500, 559, 723

Лажница, Неврокопско, дн. Лъжница, окр. Благоевградски 750
Лакатник, Софийско 565
Лаханлии, Казанлъшко, дн. Ветрен, окр. Старозагорски 70, 71
Леденик, Търновско, дн. окр. Великотърновски 474
Леринско, Гърция 115, 253, 300
Лесидрен, Тетевенско, дн. окр. Ловешки 70, 71, 98, 138, 179, 190, 198, 202, 204, 209, 211, 221, 224, 251, 260, 265, 279, 296, 297, 327, 374, 376, 381, 383, 409, 422, 438, 454, 460, 462, 487, 488, 490, 499, 525, 527, 539, 541, 542, 543, 565, 621, 638, 676, 737
Летница, Ловчанско 40, 42, 58, 70, 97, 253, 272, 302, 331, 357, 358, 383, 385, 401, 521, 526, 540, 574, 600, 631
Лехово, Демирхисарско, Гърция 290, 303, 306, 311
Лещен, вж. Лящен
Литаково, Орханийско, дн. окр. Софийски 39, 40, 47, 56, 57, 59, 62, 64, 66, 75, 76, 112, 125, 126, 128, 129, 132, 136, 137, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 150, 152, 154, 155, 157, 159, 160, 162, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 189, 190, 191, 192, 194, 195, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 243, 245, 246, 249, 250, 251, 252, 253, 256, 265, 266, 270, 271, 275, 276, 279, 286, 287, 291, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 303, 306, 308, 313, 320, 324, 327, 329, 330, 331, 333, 335, 336, 342, 373, 374, 375, 376, 381, 390, 392, 393, 410, 422, 429, 449, 450, 461, 464, 484, 491, 516, 517, 520, 525, 530, 531, 534, 538, 539, 540, 541, 545, 546, 548, 570, 576, 580, 586, 601, 606, 607, 615, 621, 624, 634, 637, 639, 680, 682, 683, 695, 698, 699, 702, 709, 715, 716, 718, 719, 730, 740, 755, 757, 760

Ловеч 253
Ловчанско 109, 142, 272, 381, 398, 626, 641, 650, 720, 739
Лозарево, вж. Комарево
Лозен, вж. Горни и Долни Лозен
Лозенград, Турция 742
Лозенградско, Турция 274, 406, 463, 503, 508, 512, 629, 657, 662, 675
Лозница, вж. Дели Юсуфкуюсу
Локорско, Софийско 70, 84, 315, 390
Ломско 288, 312, 351, 383, 389, 424, 522, 543, 568, 626, 645, 656, 679, 690, 693, 696, 710, 715, 729, 740
Лопян, Тетевенско, дн. окр. Софийски 41, 42, 70, 97, 101, 102, 138, 213, 214, 215, 216, 218, 296, 298, 381, 386, 409, 422, 455, 460, 462, 494, 499, 524, 545, 601, 607, 617, 624, 626, 633, 636, 698, 702, 715, 737
Лъжница, вж. Лажница
Лютиброд, Врачанско 488
Лящен, Неврокопско, дн. Лещен, окр. Благоевградски 746
Лясковешко (Лесковечко), СФР Югославия 628, 734

Маджура, Турция 629
Македония 500, 542, 650
Малгара, Турция 503, 742
Малгарско, Турция 750
Малка Кайнарджа, Силистренско, дн. Кайнарджа 473, 693, 707
Малка Фуча, Дупнишко, дн. Мала Фуча, окр. Кюстендилски 411
Малки Върбовник, Дупнишко, дн. Мали Върбовник, окр. Кюстендилски 411
Малкотърновско 508, 512
Малорад, вж. Малорат
Малорат, Оряховско, дн. Малорад, окр. Врачански 76, 111, 131, 133, 147, 159, 160, 161, 162, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 176, 186, 187, 189, 198, 202, 203, 204, 210, 225, 239, 284, 310, 346, 376, 394, 395, 396, 397, 420, 429, 445, 446, 451, 529, 533, 536, 539, 543, 565, 575, 602, 624, 706, 715, 755
Мало село, Дупнишко, дн. окр. Кюстендилски 411
Малък Преславец, вж. Кадъкьой
Марашки Тръстеник (Тръстеник), Плевенско 43, 81, 97, 98, 104, 148, 194, 201, 205, 210, 224, 232, 233, 234, 235, 236, 239, 260, 272, 273, 278, 284, 291, 327, 354, 357, 376, 383, 384, 385, 388, 392, 397, 421, 460, 463, 484, 489, 491, 495, 515, 516, 518, 521, 523, 544, 575, 600, 605, 607, 624, 634, 666, 669, 693, 699, 703, 706, 715, 727, 729, 737
Марица, вж. Търново (при Сеймен)
Марково, вж. Марковча
Марковча, Шуменско, дн. Марково 403, 422, 542, 544, 597, 675, 707
Мартиново, вж. Влашко село
Марян, Еленско, дн. окр. Великотърновски 168, 332, 342, 374, 407, 449, 463, 465, 470, 559, 658
Махлата, Плевенско 612, 693, 706
Медвен, Котленско, дн. окр. Сливенски 92, 342, 374, 381, 386, 391, 393, 416, 423, 456, 464, 483, 484, 487, 488, 490, 516, 518, 525, 526, 595, 604, 616, 618, 621, 622, 626, 635, 638, 658, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 691, 697
Медковец, вж. Метковец
Медникарово, вж. Карапилит
Медовница, Белоградчишко, дн. окр. Видински 421, 706, 714
Мелнишко 750
Миланово, вж. Осиково
Месимир, Воденско, Гърция 312
Месим махле, Тутраканско, дн. Мъдрево, окр. Разградски 573
Метковец, Ломско, дн. Медковец, окр. Михайловградски 351, 677, 679, 706
Мехмедовци, Белоградчишко, дн. Поп Николаево, сл. с Карбинци, окр. Видински 421
Мехмечкьой, Бургаско, дн. Росен 587
Мешемахле, Тутраканско, дн. Дъбравица, сл. с Варненци, окр. Силистренски 573
Младен, вж. Букорово
Мламолово, Дупнишко, дн. окр. Кюстендилски 411
Мокреш, Ломско, дн. окр. Михайловградски 388, 639
Мориовско, СФР Югославия 476
Мъглиж, вж. Мъглиш
Мъглиш, Казанлъшко, дн. гр. Мъглиж, окр. Старозагорски 130, 131, 133, 249, 260, 314, 315, 346, 417, 423, 429, 453, 627, 681, 741, 757
Мъдрево, вж. Месим махле
Мързево, дн. Кондолово, окр. Бургаски 629
Мъсърска земя 45

Неврокопско, дн. Гоцеделчевско 149, 271, 288, 305, 743, 745, 746, 750
Николово, вж. Баня
Николово, вж. Гагаля
Никополско 626
Ниш, СФР Югославия 488, 727
Нишко, СФР Югославия 454, 628, 734
Новозагорско 502, 508, 515
Ново село, Видинско 213, 421
Ново село, Севлиевско, дн. окр. Ловешки 51, 75, 90, 256, 280, 297, 326, 540
Ново село (?!) 346, 357, 358, 362
Новоселско, Софийско 508
Новоселяне, Дупнишко, дн. окр. Кюстендилски 411

Обеля, Софийско, дн. прис. към София 310, 311, 605, 619
Оваджик, Хасковско, дн. Поляново (или Горно поле) 280, 688
Одринско (Одринска област), Турция 124, 417, 456, 460, 465, 470, 503, 508, 512, 572, 658, 675, 688, 689, 690, 707, 725, 742
Опан, Хасковско, дн. окр. Старозагорски 507
Ореш, вж. Ореше
Орешак, вж. Коевци
Ореше, Свищовско, дн. Ореш, окр. Великотърновски 399
Орсоя, Ломско, дн. окр. Михайловградски 80, 319, 642
Орхание, дн. Ботевград 243, 270, 296
Орханийско, дн. Ботевградско 410, 641, 650
Оряховско 528, 543, 626, 710, 740
Осеновлаг, вж. Осеновлак
Осеновлак, Софийско, дн. Осеновлаг 138
Осеново, Неврокопско, дн. окр. Благоевградски 746
Осиково, Врачанско, дн. Милаково, окр. Софийски 67, 75, 113, 116, 117, 213, 253, 272, 287, 301, 346, 397, 528, 602, 746
Охрид, СФР Югославия 52, 90, 125, 147, 254, 255, 257, 296, 306, 381, 389, 390, 488, 492, 496, 526, 530, 561, 592, 624, 651, 653, 676, 680
Очуша, Самоковско, дн. окр. Софийски 412, 568, 579

Пазарджик, вж. Татар Пазарджик
Паламарца, вж. Паламарци
Паламарци, Поповско, дн. Паламарца, окр. Търговишки 77
Палимарци (Паламарци), Търновско, дн. вероятно Палици, окр. Великотърновски 406, 571, 599, 709
Палатово, Дупнишко, дн. окр. Кюстендилски 411
Палици, вж. Палимарци
Панагюрище 126, 147, 157, 158, 159, 160, 166, 188, 195, 276, 325, 374, 376, 393, 418, 423, 447, 461, 462, 468, 470, 484, 494, 500, 508, 515, 523, 526, 527, 541, 544, 567, 586, 604, 605, 617, 621, 636, 665, 691, 698, 702, 727, 728, 730, 735
Панагюрско 605
Паничере, Пловдивско 283
Паничерево, Дупнишко, дн. окр. Кюстендилски 411
Пашакьой, Къзълагачко, дн. Болярово, окр. Ямболски 42, 43, 64, 65, 71, 73, 76, 82, 83, 85, 91, 95, 108, 231, 232, 236, 255, 282, 297, 298, 303, 306, 335, 364, 365, 383, 393, 414, 424, 426, 444, 446, 449, 464, 489, 492, 515, 519, 520, 533, 536, 545, 546, 560, 564, 565, 566, 637, 651, 657, 678, 712, 727, 736
Патриарх Евтимово, вж. Пранга
Персия 631
Перущица, дн. гр. 78, 85, 103, 287, 289, 291, 298, 463, 494, 498, 618, 700, 701, 703
Петково, Ахърчелебийско, дн. окр. Смолянски 393, 455, 465, 473, 475, 476, 491, 492, 495, 500, 514, 519, 618, 686, 687
Пещани, Мориовско, СФР Югославия 478, 479, 480
Пещера 103, 304
Пешерско 750
Пиперково, Свищовско, дн. окр. Русенски 738
Пиргово, вж. Пиргос
Пиргоило, Турция 629
Пиргос, Русенско, дн. Пиргово 381, 384, 422, 486, 489, 519, 573, 600, 691, 699
Пирдоп 315
Пирдопско 41, 628
Пирок, Лозенградско, Турция 513
Пирот, СФР Югославия 488, 727
Пиротско, СФР Югославия 385, 454, 457, 491, 520, 559, 680, 728, 733
Пиянечко, пиянечки села, покрайнина в Кюстендилско 106, 346, 426
Плаково, Търновско, дн. окр. Великотърновски 42

Плачидол, вж. Алъчкьой (Голямо Алъчкьой)
Плевенско 106, 199, 381, 389, 397, 398, 424, 528, 543, 559, 626, 641, 650, 665, 671, 672, 693, 694, 720, 736, 737, 739
Млевна, Драмско, Гърция 457
Пловдивско 82, 559, 621
Подвес, Карнобатско, дн. Подвис, окр. Бургаски 47, 64, 71, 81, 85, 92, 94, 96, 226, 255, 297, 298, 304, 319, 331, 348, 358, 381, 383, 386, 415, 423, 432, 434, 436, 438, 439, 440, 442, 443, 444, 445, 449, 450, 451, 453, 487, 489, 492, 497, 512, 513, 524, 526, 537, 542, 544, 546, 547, 548, 566, 609, 657, 661, 665, 666, 669, 670, 671, 673, 674, 675, 690, 691, 697, 702, 727, 733, 734, 739, 746
Подвис, вж. Подвес
Подгумер, Софийско 651
Пожарево, вж. Български косуй
Поляново, вж. Оваджик
Попина, Силистренско 512
Поп Николаево, вж. Мехмедовци
Пранга, Станимашко, дн. Патриарх Евтимово, окр. Пловдивски 289
Превала, Берковско, дн. окр. Михайловградски 351
Преславско 133, 424
Преславци, вж. Еиджекьой
Прилеп, СФР Югославия 40, 52, 54, 55, 83, 126, 129, 147, 154, 158, 159, 255, 296, 298, 304, 315, 318, 321, 454, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 530, 577, 651, 653, 656, 732
Прилепско, СФР Югославия 124, 301, 303, 310, 314, 389, 390, 393, 455, 732
Провадийско 502, 512
Прогорелец, Ломско, дн. Якимово, окр. Михайловградски 706
Просечен, Драмско, Гърция 457
Пчелинци, Радомирско, дн. окр. Перишки 222, 351
Пънчево, вж. Каракютюк

Рабиша, Белоградчишко, дн. окр. Видински 127, 128
Равногор, вж. Ясъкория
Радоил, Самоковско, дн. Радуил, окр. Софийски 412, 568, 579, 604
Радомирско 734
Радуил, вж. Радоил
Разградско 153
Разловци (Пиянечко), СФР Югославия 346
Разлог 256
Разложко 329, 454
Разметаница, покрайнина 411, 569
Раковица, Кулско, дн. окр. Видински 83, 112, 114, 122, 126, 129, 141, 143, 145, 147, 148, 155, 160, 183, 184, 185, 197, 209, 215, 239, 279, 291, 298, 300, 301, 305, 310, 316, 395, 396, 397, 421, 493, 543, 633, 692, 706, 714
Ранзани, Битолско, СФР Югославия 57
Резово, Бургаско 629
Репляна, Белоградчишко, дн. окр. Видински 346
Ресен, Търновско, дн. окр. Великотърновски 47, 48, 49, 50, 129, 147, 165, 166, 167, 188, 207, 208, 209, 242, 249, 250, 251, 252, 255, 257, 259, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 271, 272, 273, 275, 276, 279, 280, 281, 282, 284, 287, 293, 297, 298, 301, 304, 305, 306, 314, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 331, 332, 333, 335, 336, 337, 338, 353, 354, 356, 357, 358, 361, 366, 374, 375, 376, 401, 521, 530, 538, 544, 548, 599, 607, 684, 687, 693, 705, 710, 716, 718, 727, 738
Рила, Дупнишко, дн. гр., окр. Кюстендилски 50, 107, 203, 324, 334, 335, 361, 362, 586, 589
Риш, Преславско, дн. окр. Шуменски 59, 133, 257, 323, 381, 386, 387, 404, 422, 444, 476, 498, 503, 522, 523, 527, 536, 537, 541, 559, 571, 598, 607, 609, 639, 657, 675, 678, 691, 698, 702, 707, 727, 731
Робертово, вж. Бариево
Родопи, област на най-обширната масивна планина в Южна България 461, 503, 512, 530, 587, 703, 712, 745
Росен, вж. Мехмечкьой
Росеново, вж. Гергебунар
Ружинци, Белоградчишко, дн. окр. Видински 421, 706, 714
Румелия 312
Румъния 421, 464, 491, 544, 609, 619, 623, 636
Рупчос (Рупчоско), област на едноименна котловина в Родопите 16, 48, 49, 52, 167, 464, 473, 491, 492, 515, 526, 530, 621, 651, 652, 685, 700, 712, 752
Русе 71

Русенско 460, 512, 549, 573, 650, 665, 667, 670, 671, 672, 673, 674, 690, 716
Руслар, Преславско, дн. Игнатиево, окр. Варненски 124, 419, 463, 465
Русокастро, Бургаско 43, 64, 65, 74, 76, 82, 111, 120, 241, 255, 298, 310, 313, 323, 335, 358, 470, 473, 550, 551, 554, 555, 556, 557, 559, 587, 589, 631, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 661, 662, 665, 667, 668, 672, 752

Садовик, Радомирско, дн. окр. Перницки 238
Самоков 72, 580
Самоковско 203, 255, 310, 311, 314
Света гора 358, 366
Светлен, вж. Аязли (Аязлар)
Свищовско 398, 542, 626, 641, 650, 727, 739
Своге, Софийско, дн. гр. 238
Севар, вж. Джефердер
Северна България 391, 742
Севлиевско 626
Сейменско (Симеоновградско) дн. Марица 707
Семисче, Хасковско, дн. Клокотница 43, 53, 61, 62, 65, 71, 72, 73, 81, 85, 86, 90, 226, 256, 281, 282, 289, 300, 321, 322, 331, 356, 357, 381, 388, 389, 390, 393, 414, 424, 425, 462, 465, 483, 489, 492, 497, 519, 524, 567, 610, 623, 635, 676, 689, 710, 739, 752
Септемврийци, вж. Головица
Серско, Гърция 66, 245, 300, 330, 750
Сеславци, Софийско 651
Силистра 503
Силистренско 502, 512, 515, 573, 650, 688, 742
Симеоновградско, вж. Сейменско
Скрищник, Радомирско, дн. окр. Перницки 350
Скомля, Белоградчишко, дн. окр. Видински 706, 714
Скопско, СФР Югославия 393, 457, 462, 488, 496, 530
Скребатно, вж. Скребетино
Скребетино, Неврокопско, дн. Скребатно, окр. Благоевградски 159
Славяново, вж. Турски Тръстеник
Сливата, Ломско, дн. окр. Михайловградски 80
Сливенско 351, 544
Сливовик, Ломско, дн. окр. Михайловградски 679
Смоляновци, Кутловско, дн. окр. Михайловградски 40, 47, 56, 57, 76, 85, 86, 114, 171, 269, 421, 576, 598
Смолянско, вж. Ахърчелебийско
Смядово, Преславско, дн. гр., окр. Шуменски 88, 387, 404, 422, 467, 541, 571, 598, 693
Солмас, Хасковско, дн. Воден 380, 530, 652
Солунско, Гърция 530
Сопово, Дупнишко, дн. окр. Кюстендилски 411
Софийско 41, 47, 49, 53, 55, 60, 64, 69, 70, 72, 83, 87, 90, 118, 119, 122, 125, 149, 152, 171, 175, 198, 237, 238, 253, 259, 270, 271, 303, 308, 328, 333, 351, 385, 388, 389, 411, 423, 424, 425, 427, 559, 566, 605, 620, 651, 653, 657, 681, 690, 708
София 84, 750
Спанчов, Тутраканско, дн. Дунавец, окр. Силистренски 512
Сребрена, Силистренско, дн. Сребърна 512
Сребърна, вж. Сребрена
Средна Василица, Самоковско (вероятно Долна Василица), дн. окр. Софийски 412
Стакевци, вж. Стакьовци
Стакьовци, Белоградчишко, дн. Стакевци, окр. Видински 70, 73, 75, 83, 86, 88, 94, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 120, 122, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 142, 143, 151, 158, 160, 168, 169, 171, 173, 174, 186, 187, 193, 198, 206, 207, 209, 211, 213, 216, 223, 229, 231, 239, 241, 242, 251, 259, 261, 273, 279, 284, 286, 287, 288, 291, 299, 300, 301, 308, 316, 318, 349, 390, 394, 395, 396, 397, 490, 493, 515, 516, 517, 576, 602, 624, 706, 715
Стамбол, Турция 312
Станимашко, дн. Асеновградско 745, 750
Станке Димитров, вж. Дупница
Станкедимитровско, вж. Дупнишко
Стар (Стари) Смил, Русенско, дн. Старо село, окр. Силистренски 512, 549, 739
Старозагорско 163, 302, 380, 502, 515, 544, 675, 745
Старопатица, Кулско, дн. окр. Видински 421, 706
Старо село, вж. Стар (Стари) Смил
Старо село, Тутраканско (двойно

име — Стари Смил), дн. окр. Силистренски 305, 456, 460, 510, 512, 556, 558
Стефаново, Турция 629
Струга, СФР Югославия 39, 188, 653, 676, 727, 733
Стубел, Кулловско, дн. окр. Михайловградски 52, 76, 83, 111, 122, 128, 130, 139, 143, 144, 148, 155, 166, 167, 168, 171, 174, 176, 181, 185, 187, 189, 192, 199, 201, 205, 206, 207, 209, 210, 211, 213, 223, 231, 232, 233, 239, 249, 251, 252, 253, 255, 257, 264, 271, 284, 305, 307, 308, 310, 311, 316, 346, 374, 375, 394, 395, 396, 397, 488, 543, 568, 576, 577, 603, 625, 633, 682, 706, 736
Сулюолу, Одринско, Турция 419
Сухо (Сухово), Солунско, Турция 53, 457
Суходол, Софийско, дн. прис. към София 309, 460, 500, 609, 619
Сушица, вж. Арапово
Сухтчук, Силистренско, дн. Водно 573

Табаклар (?!) 573
Табачка, Русенско 47, 75, 255, 328, 387, 463, 654
Татарлари, Одринско, Турция 419
Татар Пазарджик, дн. Пазарджик 283
Твърдица, Новозагорско, дн. гр., окр. Сливенски 39, 40, 48, 49, 52, 54, 67, 68, 69, 72, 83, 107, 108, 132, 194, 249, 271, 296, 320, 331, 335, 346, 357, 381, 383, 386, 388, 393, 417, 423, 447, 449, 454, 455, 462, 470, 473, 493, 498, 508, 525, 534, 536, 537, 539, 541, 542, 544, 567, 586, 604, 623, 634, 635, 638, 641, 650, 697, 702, 709
Тетевен, вж. Тетевене
Тетевене (Тетевен) 75, 351, 381, 386, 408, 422, 454, 463, 469, 470, 493, 498, 507, 518, 574, 634, 636, 639, 670, 671, 672, 691, 699, 703, 737, 739, 759, 761
Тетевенско 62, 106, 386, 634, 667, 737
Тетово, Балбунарско, дн. окр. Разградски 65, 231, 239, 402
Тодьовци, Еленско, дн. Годювци, окр. Великотърновски 45, 55, 58, 75, 108, 129, 168, 188, 191, 193, 195, 204, 207, 208, 209, 210, 212, 215, 219, 224, 225, 226, 232, 234, 235, 236, 237, 242, 246, 250, 252, 255, 256, 262, 267, 270, 272, 273, 284, 285, 298, 300, 301, 302, 321, 324, 332, 342, 346, 353, 357, 358, 374, 376, 381, 383, 407, 422, 446, 449, 463, 465, 470, 471, 472, 473, 475, 491, 495, 496, 500, 508, 516, 517, 519, 521, 526, 527, 530, 531, 535, 540, 542, 548, 570, 576, 599, 612, 619, 676, 680, 699, 702, 704, 759, 761
Тодювци, вж. Тодьовци
Толук, покрайнина при северните склонове на Стара планина между Елена, Търговище и Омуртаг 573
Толбухин, вж. Добрич
Головица, Ломско, дн. Септемврийци, окр. Видински 309
Топлеш, Габровско, дн. заличено 331, 332, 384, 393, 408, 422, 454, 470, 486, 490, 498, 509, 517, 519, 521, 526, 527, 529, 544, 599, 639, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 678, 691, 699, 702, 735,
Трайково, вж. Криводол
Тракия (Тракийско) 312, 675, 688, 689, 742, 745
Требич, Софийско, дн. прис. към София 271
Тревненско 687
Троян 498, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674
Троянско 508, 667
Трън 727
Трънково, Старозагорско 245
Трановлак, Кюстендилско, дн. Търновлаг 52, 53, 55, 58, 75, 94, 253, 256, 392
Трънско 457, 728, 733, 734
Трънчовица, Свищовско, дн. окр. Плевенски 399
Тръстеник, Русенско 489, 519, 524
Тръстеник (?!) 667, 668, 669, 672
Трявна 46, 47, 48, 67, 188, 215, 476, 650
Тулча, Румъния 503
Турски Тръстеник (Тръстеник), Никополско, дн. Славяново, окр. Плевенски 45, 46, 91, 97, 108, 113, 260, 279, 321, 374, 398, 401, 422, 518, 575, 600, 624, 626, 676, 693, 706, 715, 727, 730, 738, 739
Тутраканско 512, 573, 650
Търновлаг, вж. Трановлак
Търново 74
Търново (при Сеймен), Хасковско 40, 41, 46, 47, 51, 52, 58, 67, 73,

85, 89, 108, 238, 240, 255, 260, 281, 282, 286, 289, 296, 298, 301, 305, 306, 313, 314, 320, 322, 328, 330, 332, 335, 353, 356, 358, 364, 365, 446, 505, 506, 519, 520, 689, 707, 731, 752
Търновско 47, 118, 228, 271, 272, 273, 301, 310, 351, 542, 559, 626, 653, 668, 671, 720, 727, 739, 742
Тюркарнаутлар, Провадийско, дн. Белоградец, окр. Варненски 405, 419, 572, 597, 709

Ургари, дн. Българи, окр. Бургаски 629
Устово, Ахърчелебийско, сл. със Смолян 316
Устово, Търновско, вероятно дн. Шиварово, окр. Бургаски 84

Филиповци, Софийско, дн. прис. към София 605, 619
Флорентин, Видинско 80

Хайредин, вж. Ередин
Хасакия, покрайнина в Странджа 513
Харманлийско 101, 515, 707, 742
Хасковско 101, 280, 310, 460, 462, 465, 473, 502, 503, 515, 544, 610, 675, 690, 707, 742
Хвойна, Рупчос, дн. окр. Смолянски 473
Хърсово, Поповско, дн. окр. Разградски 405
Хърсово, Провадийско, дн. окр. Шуменски 386, 405, 422, 467 542, 544, 572, 597, 709

Цариброд, СФР Югославия 488
Царибродско, СФР Югославия 66, 131, 132, 133, 305, 314, 385, 454, 457, 491, 734
Цариград, Турция 312, 631
Цариград, вж. Стамбол
Церова кория, Търновско, дн. окр. Великотърновски 548, 609, 610, 617, 686, 694
Цибър, Ломско, дн. Горни Цибър, окр. Михайловградски 80
Църварица, Кюстендилско 426

Чапаево, вж. Крал бунар
Чепеларе, Станимашко, дн. гр. окр. Смолянски 288, 289, 473, 491
Чепино, Пещерско, дн. Велинград (сл. с Лъжене и Каменица), окр. Пазарджишки 315
Чепинско 56
Черник, вж. Каралар
Черни Осъм, вж. Колибите
Черногорово, вж. Караорман
Чипровци, Берковско, дн. гр., окр. Михайловградски 351, 421
Чирен, Врачанско 113, 346, 397, 421, 523, 576, 601, 692, 706, 715
Чирпанско 380, 460, 502, 515
Чуйпетлово, вж. Чупетльово
Чупетльово, Самоковско, дн. Чуйпетлово, окр. Перишки 94
Чупрене, Белоградчишко, дн. окр. Видински 76, 88, 94, 113, 114, 128, 129, 130, 131, 135, 138, 139, 146, 148, 151, 154, 160, 167, 189, 209, 213, 217, 221, 232, 233, 235, 236, 239, 240, 241, 243, 249, 250, 252, 253, 301, 307, 308, 310, 316, 318, 374, 375, 395, 396, 397, 421. 490, 543, 567, 692, 706, 715,

Шатрово, Дупнишко, дн. окр. Кюстендилски 411
Шиварово, вж. Устово
Шиковица, Силистренско, дн. Румъния 512
Шипка, Казанлъшко, дн. окр. Старозагорски 48, 51, 67, 68, 136, 137, 147, 151, 160, 167, 168, 169, 179, 181, 182, 183, 185, 194, 195, 199, 205, 208, 209, 215, 217, 218, 219, 225, 227, 237, 238, 246, 249, 255, 259, 263, 264, 267, 269, 270, 272, 276, 279, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 291, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 308, 310, 315, 320, 325, 330, 335, 336, 342, 346, 357, 371, 374, 375, 376, 381, 393, 417, 423, 446, 447, 449, 488, 489, 490, 494, 521, 523, 526, 528, 530, 531, 533, 535, 536, 537, 538, 541, 544, 546, 547, 548, 565, 566, 576, 577, 583, 585, 586, 587, 594, 595, 604, 606, 610, 615, 627, 636, 639, 654, 675, 684, 687, 691, 698, 709, 716, 718, 755, 762
Шуменско 133, 500, 541, 675
Шумени, вж. Дайдър

Щип, СФР Югославия 253, 455, 508, 692

Югозападна България 559
Югоизточна България 502, 559
Югоизточна Тракия 503
Южна България 473, 493, 512, 528, 530, 559, 629, 650, 657
Южна Македония 458
Южна Тракия 503
Юнусче, Хасковско, дн. Иваново 483, 493
Юпер, Тутраканско, дн. окр. Разградски 402, 531, 572, 600, 666, 669, 693
Ябланица, вж. Абланица
Яйканлии, Казанлъшко, дн. Дъбово, окр. Старозагорски 70
Якимово, вж. Прогорелец
Якоруда, Разложко, дн. гр., окр. Благоевградски 304, 500, 503
Ямболско 502, 675
Ярловица, Ломско, дн. окр. Видински 86, 87, 113, 183, 311, 395, 568, 706, 714
Ясъкория, Пещерско, дн. Равногор, окр. Пазарджишки 701

ПРЕДМЕТЕН ПОКАЗАЛЕЦ

Аба 700
Агиазма 352
Агне 117, 119, 120, 605, 606, 607, 609, 610, 611, 612; гергьовско ~ 605, заколване ~ 608, освещаване на ~ 608
Ада неспта 81, 166
Алапунгя 498
Ангел 39, 40, 250—251, 257, 337
Андреевден 181, 701—703
Андрей 701, 702
Апостол Андрей 134
Андреовден 702
Антихрист 251, 252
Арапе 512
Арапин 513
Арман 400, 406, 408, 415, 416
Армея 562
Ат 123, 126
Аткиня 123, 126

Баба 152, 460, 509, 510, 513, 514
Баба Марта 521
Баба шарка 283
Бабинден 79, 360, 483, 485
Бабици 291, 483
Бабичка 246
Бабка 393; ~ кукерска 513
Бабугер 457
Бабурчета 703
Бавач 513
Бадникойца 393
Балтаджия 458
Баница 462
Бара 79
Барде 80
Баснарка 275
Бачйя 121
Бащя 665, 666
Бащино 759
Баяне 342
Бездетка 233, 240
Безсъница 287, 288
Бекане 519
Бивол 120
Биволица 120
Бик 114, 116, 117
Биле 106
Билка 42, 101, 188, 192; берба на ~ 656, ~ за лек 45, ~ за рожба 45, лековити ~ 101, магьосани ~ 340, момински ~ 101, 102, полски магьоснически ~ 101, 106, раздел ни ~ 109, самовилски ~ 297, самодивски ~ 642
Било 324
Бильоберба 656
Биляр 106
Билярка 106, 297, 309
Битанка 179
Благовец 82, 155, 157, 167, 169, 185, 187, 360, 526, 527, 529, 530
Благовещене 526
Благоец 526
Благословии 451
Благословник 415, 416
Благостене 526
Благошене 526
Благун 83
Блажанки 415, 451, 465, 466
Блажат 465
Близнакиня 234
Близнаци 234
Близначе 234
Блъсъци 679
Боб 48
Бог 248
Боговица 372, 393—395, 397, 398, 400, 401—409, 414—418, 523, 525, 566, 568, 597, 599, 600—604, 634, 679, 682, 692, 693, 706—708, 714, 715, 717, 718; ~ арман 416, великденска ~ 575, ломене на ~ 426
Богомолство 339
Богородица 686, 688; Голяма ~ 686, Малка ~ 688
Богородична ръка 618
Богоявление 422, 475, 476
Бодеж 696

Бодил 676; бял ~ 307
Боенец 549, 550, 552, 557, 559, 560; облекло на ~ 549, труфило на ~ 549
Боеник 549
Бож дух 689
Божа кравица 172
Божа майка 492
Боже име 492
Божик 392
Божичник 411
Божичняк 393
Божур 103
Божур дърво 94
Болест 280, 291; говежда ~ 116, дълга ~ 636, кокоша ~ 290, лоша ~ 286, 582, 636, 651, 654, лоша русалска ~ 638, половинка ~ 291, русалска ~ 646 самодивска ~ 636, 646
Болесчица (болеличина) 288, 289
Бор 88
Босилек 102; ран ~ 102, ран бял ~ 102
Бояджия 669
Бояник 550
Брадва 199
Бракнеи 424
Бракясал 677
Бранница 133
Бранище 344
Брат 666; ~ беден 666, ~ богат 666, ~от дърво 242
Брашно 217
Бродница 50, 111, 179, 270, 309, 676, 677
Брусница 284
Бръбиняк 172
Бръзая 456, 460
Бряст 86
Буболечка 170, 173
Буганци 455
Бук 88, 89
Булгурник 462
Буле вньово 657, 675, ~ яньово 657, 675
Булка 468, 513, 515, 549, 550, 735; забраждане ~ 613, Лазарова ~ 531, облекло на ~ 549, труфило на ~ 549, събличане ~ 613, ~ момиче 470
Батова булчица 141
Буля 657, 658, Еньова ~ 657, 662, 663, 664, 675; облекло на Еньова ~ 657
Буляци 642
Бурен самодивски 642
Бурения 424
Бутурници 501
Бухал 162
Бухалка 83
Бученш, бучимиш 620, 728
Бъдни вечер 78, 607
Бъдни вечер 78, 82, 83, 91, 93, 115, 117, 178, 180, 182, 187, 219, 226, 258, 304, 360, 385, 387, 390, 391, 393, 396, 397, 421, 427, 460, 461, 565
Бъдник 178, 391—393, 426
Бъзе 728, 735
Бърдо 212
Бъсса 49
Бъчва 398, 411
Бяс 508

Валавец 390
Валци 218; пукане ~ 218, 343
Вампир 213, 309—313, 317, 326
Вампирджия 311—313
Вапир 309, 310
Варвара 703, 704
Варива 98
Вартоломей 627, 652
Васил 387, 461
Василар 464
Ватафин 640
Вдовец 672
Ведро 197; яворово ~ 197, 198
Велика сряда 561
Великден 104, 131, 182, 218, 225, 360, 560, 574, 575, 581
Великденче 111
Велики четвъртък 179, 218, 317, 561, 562, 575—577
Венец 375, 606—608; ~ еньовски 112, 313, 655, 656, ~ момински 90, ~ невестински 89, 226, ~ самовилски 295
Верзия 563
Верига 186
Ветрица зимни студени 298, 299
Вечер втора кадена 461; трета кадена ~ 475
Вечера голяма 313
Вечери бъдни 391
Вечерник 410, 412, 413
Вечерница 46, 53, 55, 408, 715, 717, 724
Вечеря голяма 718, 427; ~ кадена 391, ~ кадовна 391, малка ~ 751, ~ пред сбора 723, 724
Вещица 168, 173, 179, 307, 308, 318
Видовден 627
Виелица 73

Вила 138, 205, 292; Димна ~ 295
Вино 99, 216
Вирила 294
Виролища 293
Вителник 210
Витриол 580
Вихрушка 71, 298, 299
Вихър 298, 299
Влажняк 66
Влака 713
Влас 290, 484, 495
Власовден 493
Власяват 495
Влачен 178
Влечугат 486
Влечуги 164
Вода 74; василева ~ 467, василевска ~ 663, жива ~ 45, 82, 653, кръстосана ~ 488, ладвана ~ 77, лява ~ 618, молитвена ~ 77, мълчана ~ 78, 373, 663, неначната ~ 373, 663, отвърната ~ 135, света ~ 352, совойнишка ~ 474, уврат ~ 620, цветна ~ 77, 373, 663, цветова ~ 364, 373
Вселен Пантелей 684
Воденица 228, 261; ~ левак 128, 228, ~ пуста 229
Воденичар 667
Водици 178, 204, 219, 304, 360, 383, 391, 457, 475; женски ~ 476, мъжки ~ 475, 476
Водичарки 476, 477
Водник 183
Водокръщи 671
Войще 741
Войно 45
Вол 114
Восък 219
Враг 251
Вража 99, 191, 342
Вражалец 319, 342, 343
Вражарка 275
Вражене 275, 342
Вран 251, 252
Врана 161
Вранта 397
Врата 181—182; божа ~ 686, стари ~ 181, 182
Вратика 110, 620
Вратница 177, 178; влачена ~ 178
Вратничка 177
Вратняк 177
Врахъ 93
Врачка 275, 340, 342, 343, 347
Врело 78, 79
Време добро 258; ~ лошо 258
Вретища 691
Връбница 360, 543
Връчва 87
Връшник 625, 626
Връшняк 39, 41
Вторник 260, 515; сух ~ 515, усовски ~ 515, 516, чърн ~ 259, 263, 515
Възкресение 581; ~ на мъртвите 335
Вълк 130, 131, 133, 134
Вълчата Богородица 697, 698
Вълченца 130
Вълчи празници 130, 133, 213, 696—700
Вълчица 130—132; кучна ~ 132
Вълчяци 698
Въпер 309, 310
Въперар 306
Върколак 316
Въртено 209, 210, 377
Въртешка 210, 211
Въртоглав 517
Въртоглавие 206, 211
Въртолома 516
Въртоломей 652
Въра стара 142
Вярване народно 176, 359
Вятър 58, 68: ~ беген 72, ~ брулен 71, ~ бурен 71, ~ бял 68, ~ горен 72, ~ долен 72, ~ чер 71

Габер 85, 86
Гаван 423
Гаванка 609
Гадание 273, 274; ~ чрез вдъхновение 274, ~ чрез видение 274, 275, ~ по гласовете на птиците и животните 277, 278, ~ по движението на някои части от снагата 276, 277, ~ по наричане 278, ~ го огъня и дима 277, ~ по плодовете на Бъдня вечер 278, ~ по разливане на някои течности 278, ~ по срещите 278, ~ по сънища 275, 276
Гадателство 273, 274
Гайдар 668
Гайтан 107, 156
Галабник 150
Галун 161
Ганосан 198
Гарван 161
Гаро 500
Гащи 222
Гергевден 40, 78, 105, 399
Гергьевка 111
Гергьовден 215, 225, 363, 368, 427,

470, 592, 593, 596, 606, 615, 617, 618, 619, 621, 663, 664
Гергьовка 606
Герман 67, 79, 734—739, 627, 628; ~ градушкар 627, 736, ~ за дъжд 736, ~ за суша 737
Германовци 679
Гижа 489
Гимиджия 670
Глава 78, 79; свинска ~ 462
Главатар 640
Главанци 512
Главеници 476
Гледалец 614
Гледане 275
Гледач 275, 340, 343
Гледачка 275, 340, 342, 343, 347
Глог 93, 311, 312
Глутница 132
Глуфци 691
Глухче 613
Говедо 114, 116
Говеда 377
Говедар 667
Говеят 575, 735
Говял 482
Годежняци 383
Година добра 258; ~ лоша 258, млада ~ 381
Годиняк 381
Гозба 714, 716; стопанова ~ 747
Голям сечко 381
Голяма Богородица 686
Голяма черква 687
Гора 95; пусти ~ 95
Горещняк първи 680; втори ~ 680, трети ~ 680
Горещняци 83, 205, 678, 679
Горняк 68
Горнянин 69
Горун, горуняк 83
Горчивец 106
Госкье 145
Господ 39, 40, 248—250, 252, 254, 337
Господя църква 688
Гощавка 485
Град 67
Градина 375
Градушка 58, 61, 67
Градушкар 67
Граматик 540
Граница 83
Граховци 734
Гребач 186
Гребен 197, 700
Гребенци 512
Грешен 333—335; излизане на ~ из пъкъла 335, ~ работи 336
Гроб равнене 326; сурвакарски ~ 465
Гробища 349—351; кукови ~ 512, русалийски ~ 458, русалски ~ 650, чумови ~ 283
Грозде 99
Гроздоберник 688
Гръм 63
Гръмовник 61
Гръмоломник 61
Гръмотевица 58, 63, 65, 365
Гръсти 101
Грях 48, 336
Гугутка 159
Гугучка 159
Гумно 86, 176, 177, 376, 395, 396, 398, 410
Гурбет 326
Гурбетчия 326, 670
Гутурач 209
Гуша 626, 696
Гушки 422
Гущер 169
Гъгровци 642
Гълабник 224
Гълъб 150, 159
Гълъби 99
Гълъбета 377
Гълъбица 150
Гълъбник 150, 377
Гърне 192; ~ с билки 645
Гъска 148
Гюл, гюлчета 105, 375
Гюм 675
Гюрлук 675
Гявол 251

Далак 56, 185, 681
Дарак 211
Даскал 671
Дафин 90
Двор 176—178, 376
Дебела Мара 619
Деленка 107, 108
Делидже 106
Дели поряз 711
Делянка 107, 108
Ден 687; Бугани ~ 454, 455, ~ добър 258, 259, заемни ~ 530, Зъмски 623, Караконджови ~ 454, ~ лош 258, 259, 687, Мръсни ~ 181, 213, 304, 454—456, 460, 474, некръстени ~ 454, нов ~ 381, Погани ~ 304, 460, 473, 474, пропъждане Поганите ~ 473, Полязов ~ 281, Трифунови ~ 490

Денница 53
Дете 234; ~ Големеше 244, ~ зачато 240, ~ от камик 241, ~ мъртво родено 239, ~ родено 240
Детелина 100
Детенце Секула 296
Джамали 456—458, 460
Джелепин 668
Дживелек 231
Джубе 613
Джудже 231
Дзверинден 696
Дивеч 694
Дилаф 187
Дипла 39, 40
Дирка 132
Дзевгар 457
Дзиндзи 457
Дионисил 619
Димитровден 690
Длака 124
Доба потайна 46
Добро 257
Доведат 48
Додола 727, 735
Додоларка 727, 735
Додолка 735
Дойлелия 500
Дойчин войвода 244
Долатенка 657
Долняк 68
Долнянин 69
Домазет 179
Домле 520
Домовладика 236, 346, 349, 425, 426, 432, 433, 435
Доодна 589
Дракос 309, 310
Дракуси 514
Дробене 610
Дръвник 185
Дрян 93, 94
Дуд 616
Дудула 734
Дукатник 551
Дулгерин 669
Дукянджия 668
Дункя 92
Дух-покровител 350, 716; ~ покровител на селото 723
Духовден 651
Душа 320, 325, 326, 331, 336; ~ грешна 33, мъртви ~ 692, пътуване на ~ 330
Душовадник 322, 692
Дъб 83, 84; ~ стар 84
Дъга 50, 376
Дъжд 58, 60, 61, 65, 66, 70; ~ гергевски 66, ~ кървав 67, ~ мартенски 67, ~ спасовски 66, молба за ~ 637
Дърво 83; ~ буково 88, ~ дафиново 90, ~ кеферично 95, ~ крушово 91, ~ лиляково 90, ~ маждраново 95, 361, ~ оброк 351, ~ орехово 87, ~ чемширово 94, ~ яворово 85
Държава 131, 145, 602
Дърмон 190
Дядо 514; ~ господ 248, 249
Дявол 167, 168, 251—253, 257, 266

Егрек 111
Егус 685
Еднокракият 251
Едномесечета 50
Едрей 701, 702
Еж 142
Езеро 80; неначнато ~ 66, 80, ~ самовилско 160
Екот 306
Елен 138—141; ~ хвъркат 80
Елха 88
Ёмеж 424
Еньо 79, 657, 675
Еньовден 42, 112, 158, 270, 563, 653, 663, 664, 737
Ёньозка 112
Еня 42, 657, 658, 675; облеклото на ~ 657
Епидемия 744, 745
Епитроп 671
Еребица 163, 164
Еремък 509
Еремия 112, 131, 167, 169, 185, 187, 623
Ерма 623
Ермя 623
Ехо 306
Ехтава 306
Ечемик 100

Жаба 169, 170; водна ~ 169, ~ костена 164, ~ суха 169
Жегъл 202
Желка 164
Желъдък 145, 343
Жена 232—234; ~ трудна 91
Женихли 445
Женски водици 476, 482
Жерав 162, 163
Жертва 352, 353, 371, 372, 605, 713; приготвяне на ~ 353, принасяне ~ 352
Жертвоприношение 352, 371, 372,

419, 421, 705, 713; музика, песни, танци при ~ 354
Живак 227; ~ напратен 156
Живи и здрави 636
Живот задгробен 323
Животни 130; диви планински безвредни ~ 138, диви планински вредителни ~ 130, домашни питомни полезни ~ 114, ~ земноводни 164
Жилкуват 465
Житомамници 676
Жребец 123, 126
Жрел 345
Жреци 339, 342, 343, 345, 346, 349, 609
Жътвар 678

Забрадка 222, 223
Завличане 511
Заговезни 144; Месни ~ 495, Прощални ~ 496, Сирни ~ 82, 178, 185, 496
Заговяване 496
Задруга 176, 178, 434, 436
Задушница 332
Зазидан 314
Зазидване на сянка 314; ~ на човек 315, 316
Заклинание 340, 624
Заклопник 697
Заничкн 610
Заорано 741
Заорване, зараване 741—743
Запис 344, 720
Запосно 267
Запоиване 561
Запокладване 496
Запотват 592
Запъртък 190
Зарек 761, 762
Заречен 174
Заричане 761, 762
Заричания 624
Заря 41
Засевки 189
Засяване 511
Затъмнение 58, 73
Захранване 165
Захранено 267
Зашестат 152
Звезда 51, 378, 379; ~ опашата 57, ~ падаща 58
Звериви празници 697
Звънкарка 602
Звяр 167
Здраве 665
Здравец 105, 619
Здравичка 288
Зейтин 219
Зеле 48
Зеленика 619
Зелник 423
Землетресение, землетръс 58, 74
Землище 344, 345
Земя 74, 365; ~ като вещество 75, ~ като планета 74
Зет 549; ~ на къща 179
Златарин 669
Злато 226
Змеица 299—302
Змей 63, 112, 138, 210, 299—303, 739; гонене ~ 739, 740, гонитба на ~ 739, 740, огнен ~ 63, огнян ~ 300, потера на ~ 739, 740, ~ човек 237
Змия 165—169, 623; пъдене на ~ 623, ~ черна 166
Зналец 614
Знаме русалско 643, 644
Зора 41
Зорница 41, 46, 53
Зорняча 53
Зуна 50
Зуница 50, 293
Зунка 51
Зурла 644
Зъмбци 213

Иванден 653
Иван билобер 653; ~ брульо 653
Ивановден 226, 470, 476, 477, 482
Инъинден 653
Игинажден 381
Иглика 104
Иглъчка 551
Игнажден 83, 93, 182, 185, 258, 361, 367, 381, 382, 427
Игнат, Игнет 381
Игри 157, 355, 645; ~ благовещки 157, русалски ~ 639
Игрилка самодивска 296
Игрище самодивско 93, 298
Идинак 381
Изводчия 590
Изтравка 113
Изтравниче 113
Извор 78, 79
Изораване 511
Изтравен 91
Изтриват 561
Изтръсък 234
Изтърсак 657
Изтърсаче 728
Изтърсък 387, 727

Изтърсък 728, 759
Илийнден 681
Имане закопано 318, 319
Ирима 623
Ириминден 623
Истравци 91
Истришок 703

Йопанджак 66

Кавад 657
Кадене 378, 424, 425, 463
Кадилница 378
Кадия 385
Каламанка 141
Калаузи 458
Калем 211
Календар народен 378, 379; патерица ~ 379, 380; рабуш ~ 379, 380
Калесан 717
Калина 90
Калинка 89, 90
Калоянчо 736
Калушари 641—644
Камила 460
Камина 691
Каниска 224, 449
Капа 223
Капистри маламени 120
Кара грошове 551
Караконджер 456
Караконджо 304, 305, 456
Карамановден 470, 471
Каран 280
Кардинка 658
Катралник 497
Катранджия 670
Катраник 202, 498
Катраница 202, 203
Кация 624
Качул 515
Кашлица магарешка 212, 213
Квас 388, млад ~ 565, нов ~ 565, пазене ~ 387, подмладяване ~ 565, подновяване ~ 565
Квасник 373, 516, 523—525, 596, 603
Квачка 53, 55, 144, 146
Кезап 580
Келеш 653
Кели живи 712
Керван башия 239
Керванка 53, 55
Керец 228
Кеседжия 458
Кехая 384, 495
Кираджия 668
Киселяк 621
Китанче 579, 580
Китило 729
Китка 436, ~ моминска 90, ~ яневска 657
Кишка 208
Кладенец далачив 681, самодивски ~ 78, 93
Кладнй 406
Клекуцан 700
Клетва 263, 266; родителска ~ 263, 264; собствена ~ 263, 265; чужда ~ 263, 265
Клетиня 116
Клинове 291
Клисарин 671
Клочка 146
Клюкалче 389
Клюнк 510, 550
Ключ 616
Кмет селски 671
Кнез 437
Кобила 123, 124; кьорава ~ 460
Кобилица 83, 195, 196
Кобилка 195
Кованец 550
Ковач 670
Ковчег 446
Козар 667
Козгун 152
Козица 68
Кокоша църква 689, 690
Кокоша черква 145, 147
Кокошка 55, 144—147, 184; черна ~ 147
Кола 53, 115, 200, 201, 395, 408
Коладник 391, 393
Колак 354, 372, 393, 404—406, 408, 412—414, 418, 493, 517, 521, 524, 525, 543, 544, 566, 567, 596—600, 602—604, 693, 714, 715; богов ~ 707, 708, 709; божи ~ 714; великденски ~ 567—575; гергьовски ~ 599—601; господьов ~ 599; коледарски ~ 598; кумичин ~ 575, 576; кумов ~ 224 никулски ~ 707; ~ за свети; Илия 682
Колач 402, 517, 519, 574, 682, 714, 715; ~ за св. Илия 682; великденски ~ 575
Коледа 343, 360, 361, 387, 390, 391, 399, 457, 460; Голяма ~ 390; Малка ~ 388, 390, 391, 424; Манечкото Коледо 388; Суха ~ 388
Коледарка 389
Коледарница 389
Коледарче 389, 390

Коледарий 427, 428, 430, 431; ~ маски 459, 460
Коледване 389
Коледжанци 427
Коледница 389
Коледуват 427
Колело 201
Колесар 486
Колиба 145, 146
Коливо 92, 96, 612, 716
Коло 201, 589
Комин 181
Кон 123, 125, 126; вран ~ 124; кулест ~ 124; патаног ~ 123; хвърковат ~ 126
Конец 101
Конски Великден 517
Контош 613
Конче 123, 518
Коняк 145, 343
Копилана 235
Копиле 235
Копито 518
Копраля 39, 203
Коританка 196
Корито 196
Коса 204
Косило 204
Костеница 164
Костенурка 164
Котак 129
Коте 466
Котел 198, 594, 595
Котенце 129, 130
Котка 129, 130, 460
Кофръги 388
Кофръжалка 389
Кошак 156
Кочина 184
Кочия 300
Кошава 68
Кошара 117, 145, 599—602, 605; говежда ~ 398; овча ~ 398, 601; овчарска ~ 599—602
Кошничар 501
Кошуля 220
Кошута 138, 140, 515
Крава 114, 115
Кравай 397, 402—407, 409, 410, 413, 415—417, 419, 493, 519, 521, 524, 525, 543, 544, 566, 567, 574, 596, 598, 706, 714, 715; божи ~ 714; великденски ~ 567, 568, 570—572, 574, 575; вит-превит ~ 396, 397, 400, 403, 406, 427; гергьовски ~ 600; господьов ~ 709; дълъг ~ 401; ~ вечерник 418; ~ колаче 467; ~ за свети Георги 598; кумицин ~ 576; кумичци ~ 576; никулски ~ 707; овчарски ~ 599; плетен ~ 401; прав ~ 404, 597; преплетен ~ 404; ранделов ~ 693; свети николов ~ 709; сурвакарски ~ 467
Кравайче 386, 524; игнатовско ~ 386, 387
Край земля 39
Край свет 74, 154
Край свят 39, 40, 169, 254
Кърали Марко 243, 296
Крачун 388
Кривак 428
Кривачка 609
Кривец 70, 148
Кривици 394
Крондил 580
Крондир 427
Кросно 212
Круша 91
Кръг 191, 192, 375
Кръковци 163
Кръновършени 632
Кръст 651; божи ~ 406; ~ дукато 226, 396, 397
Кръстачи орли 62
Кръсташ 375, 409, 634
Кръсташка 210, 375, 599; крива ~ 376
Кръстец 375
Кръстник 85, 548
Кръстовден 40, 473, 688
Кръхче 711
Кръчмар 670
Куда 428, 430
Куда-башия 428, 431
Кука 416
Кукер 513, 514
Кукери 509
Кукеровден 508, 509
Кукла 376, 386, 402, 467, 518, 543, 544, 574, 575; великденска ~ 569, 572
Куклинден 543
Куков 509
Кукове 509, 511; облекло на ~ 509
Кукувица 157, 158, 159, 361
Кукувиче 158
Кукулник 569
Кукумявка 162
Кукурек 111
Кукуруз 99
Култура веществена 176
Кум 85
Куманига 109

Куманика 109
Кумина 544, 575
Кумичене 79, 543
Кумова слама 53, 56, 57
Кунден 554
Купин 376
Курбан 79, 84, 145, 346, 350, 351, 605, 609, 688, 692, 713, 721; ~ за здраве на пчелите 679; ~ за свети Илия 682; ~ на свети Никола 707; ~ за селото 630; ~ за селската стока 652
Курбанкеседжия 346
Курковници 501
Курник 184, 185
Курници 498
Куршум 227; леене ~ 343
Кусан 714
Кутел 356
Кутуп 501
Кушулан 696—700
Куча 612
Куче 121, 122; овчарско ~ 121, 122
Кучка 121
Кучи 716
Кушия 520
Къжел 208
Къзълбаш 573
Кълца 586
Кълчища 101
Къпане 482, 654
Къркъз 563
Кърт 144
Къртина 144
Кърчаг 632
Късия 251
Къща 145, 146, 178, 179, 180, 349; пристройки при ~ 228; пуста ~ 179
Кьосем 602

Ладнане 663, 664
Ладки 92
Лазар 530, 543
Лазарки 530, 531, 537, 540—542
Лазарница 530
Лазаруване 530
Ламбадия 498
Ламкане 496
Ламя 60, 302—304, 364, 365
Ластовица 155, 156
Латвица 198
Лафута 314
Лахна 423
Лахуса 82, 146, 202, 314
Лебница 385
Левак 307
Левашка 430
Левокрилка 430
Леда 73
Лекуване 646
Леля 689
Лемеж 424
Лен 100
Лепавец 620
Лепир 309, 310
Лепка 639
Леса 326
Леска 92
Леша 48
Лиляк 90, 619, 631
Лисата 290
Лисе 653
Лисица 135, 136
Лисо 653
Литрище 206
Литургия 396, 597, 598, 715
Личба 57
Лишия 562
Логачки 691
Лодос 68
Лоза винова 99
Лозе 488; закрояване на ~ 488; зарязване на ~ 488
Лочняк 183, 184
Лошо 257
Лугачки 503
Лудовец 106
Лудо жито 106
Лук бял 48
Лъжица 192
Лъкове 376
Люлеене на пеета 508
Люленки 582, 615
Лъба 613
Лъжи-керван 55
Любиче 107
Любовниче 107
Люта 680
Лютак 83
Лястовица 155, 156

Магаре 428, 460, 466
Магия 181, 192, 266, 267, 271, 340, 342; ~ за буби 271; ~ за връзване на младоженека 272; ~ за връщане забегнал човек или добитък 273; ~ за дъжд, наводнение или суша 273; ~ за любов 272; ~ направена 267; ~ напратена 267; ~ за обиране 270, 271; ~ за омраза 272; ~ за превръщане човека в животни 268; ~ за привличане купувачи 271; ~ за причиняване болест

267; ~ за сеяне месеца 269; ~ срещу добитъка 271
Магьосница 50, 179, 191, 269, 270, 309
Маздрак 515
Майка 509, 510, 665, 666
Майчина и бащина 587
Майчино 759
Макавеи 685
Макавей 685
Малаче 120
Маляжия 318
Малка Богородица 688
Малка Коледа 424
Малкина 487
Малък сечко 487
Мамница 111, 270, 309
Мамниче 317, 318
Мамул 99
Манара 199
Мара й—лапашка 587–589
Мартци 737
Март 521
Мартени 324
Мартеница 521, 522
Мацка 509
Масло 220
Масур 210, 211
Маче 428
Мачение 129
Мачка 129
Мачок 129
Маша 187, 188
Мегдан 70
Мед 219
Медан 134
Меденик 414
Медник 198
Медун 134
Мекиш 501
Мелица 207
Мена 46
Менец 198
Меноник 225
Мера 76
Месад 420, 421
Месец 46; герьовски ~ 592; димитровски ~ 688; добър ~ 258, 259; еньовски ~ 637; затъмнение на ~ 58; изел ~ 49; илиински ~ 678; костадиновски ~ 623, 629; лош ~ 258, 259; млад ~ 46, 381; никулски ~ 703; петровски ~ 727; рангеловски ~ 692; русалски ~ 637; спасовски ~ 623; цветен ~ 623
Месечина 46, 47; нова ~ 46; пълна ~ 48; стара ~ 48; ясна ~ 48
Месници 131
Места отвратни 200
Метници 563
Метеор 58
Метла 194, 195
Метлица 676
Метотонци 650
Мече 134
Мечка 53, 132, 133, 134, 135; голяма ~ 53; малка ~ 53; ~ мръсница 134; ~ стръвница 134
Мечкар 514
Мечкинден 134, 181, 701, 702
Мижешечки 592
Милин 462
Митровден 690
Мишинден 183, 690
Мишка 136, 137
Младенец 522, 523
Младенци 155, 285, 522, 679
Млечък 563
Млин 462
Мбар 70
Моми 589; ~ бездеткина 674; доодна ~ 589; мръсна ~ 674; мърлива ~ 674; нечестна ~ 674
Момиче пеперуда 728
Момък 666; богат ~ 666; занятие на ~ 666; ~ орач 666; ~ сиромах 666; характер на ~ 672
Морава 289, 290
Морал на народната вяра 355
Море 80
Моска 728
Мост 229
Мотовила 210
Мотовилка 210
Мравиняк 172
Мравка 172
Мрата 145, 147
Мрата 694
Мратинче 695, 696
Мратиняк 290, 694
Мръсници 213, 454
Мряна 175
Мрянка 175
Музика 355
Муруз 99
Мурузник 99
Мурулига 680
Мъгла 58, 59, 60; гъста ~ 59; тъмна ~ 59; ясна ~ 59
Мъж 232—234, 672
Мъжки водици 475, 476
Мъка 357
Мънат 207

Мъни 63
Мъртъв 330; оживяване на ~ 330
Място добро 176, 179, 258, 261; лошо ~ 179, 258, 261; пусто ~ 307, чисто ~ 86
Мяучкар 464

Нави 313, 314
Навълче 271
Навясват 313
Навяши 313
Накит 220, 224; женски ~ 224; минерали за ~ 225
Налет 638
Налят 639
Намерено 238
Наместник 750—752
Напой 295
Напрусци 213, 377
Напус 621
Наречница 254
Наречняк 405
Нарича 405
Наричват 254
Наричник 469
Наръчва 254
Наръчници 254
Насекоми 170
Насичане 491
Натемия 265, 752—754
Натлъпан 696, 700
Нашташа 712
Наядка 391, 411
Небо 39, 40, 365, 375
Невен 102; китен ~ 103, чернооки ~ 103; шестореди ~ 103
Невестулка 141, 142
Неделя 581; бяла ~ 263; постна ~ 496; празднa ~ 112, 559, пресвета ~ 609; русалска ~ 112, 279, 631, 637, 638, 643, 644, 650; рушна ~ 495, светлата ~ 559; сирна ~ 495, 496; страстна ~ 560; тодорова ~ 507; черна ~ 507; чиста ~ 495
Нерез 134
Нестинар 274, 629, 631; главен ~ 629, 630, 631
Нефелита 657
Нечестивият 251
Нечиста 79
Нечисто 610
Неятка 473
Никулден 81, 704
Нистор 690
Ницелки 212
Ниядка 473
Нова година 225
Новина 46
Ножици 213, 214
Носило 330
Нощви 188
Нощи мратински 696
Нужда 454
Нъщви 188—191

Оалци 457
Обги 423
Обекти за обличане 220
Обичай 384; местни ~ 617; нередовни ~ 727; условни ~ 727
Облак 58, 61, 62; ~ хала 62
Облекло 642
Обор 376
Обред нередовен 727; условен ~ 727
Оброк 84, 85, 306, 344, 348, 349, 350, 694, 720; нов ~ 722, 723
Оброчища 348, 350—352
Обсичане 687
Обяд малък 736
Овен 117, 118, 120; ~ годежник 119; кукуване ~ 487
Овина 500
Овца 117; обреди при ~ 614
Овци 377
Овчар 602, 667
Овчарка 598
Овчарник 597, 598, 602—605
Оглашава 640
Огненица 287
Огница 287
Огнище 82, 93, 109, 180, 192, 349; ~ парясано 109; пусто ~ 109
Огнян 300
Огойка 620
Ограма 86, 305
Огрань 176
Огрибка 377
Огън 74, 82, 83, 192; божи ~ 745; див ~ 744, 745; жив ~ 595, 680, 745; обредът жив ~ 744—746 произвеждане на жив ~ 744; уреди за произвеждане жив ~ 744; млад ~ 745; нов ~ 680, 744, 745, подновяване на стар ~ 744
Огърлица 551
Оджак 412
Ожег 186—188, 378
Ойдалелия 499
Окоп 176—177
Олелйя 496, 497, 500
Олово 227
Омайниче 106

Омалаксвам 648
Омразниче 108
Омръсват 570, 571
Онзи свят 129
Оня свят 67, 320—322, 330; преназсяне на оня ~ 322
Опъчница 307
Опашкар 590
Опашница 202
Оплакване 737
Оплътен 310—311
Орада 500
Оратник 496, 497, 500
Орел 151, 152; бял ~ 152; кръстат ~ 67, черен ~ 153
Орех 86
Орисват 254
Орисница 44, 253—257
Орлата 498
Оръглица 91, 497
Оръглъване 497
Оса 174
Осен 86
Осотонен 251
Остен 203
Отврътни 261
Отвъртата 135
Отражда 235
Отродена 307
Оцет 217, 218
Оцетняк 200
Очи лоши 610

Павиг 620
Паламарец 310
Пàлежник 203, 378, 424, 425, 742
Палечник 424
Пàлич 239, 310, 672
Памук 101
Паница 192
Панйотки 393
Папуне 466
Папур 99
Папуни 587
Параклис 396, 397, 399, 634, 693, 706, 715
Паралия 193
Патерица 512, 718
Патица 148
Патлани 384
Пàтурче 701
Паун 148—150
Пахарче 609
Пача 127
Пашкарка 559
Паята 602
Пезул 186, 187, 691
Пелин 110
Пеперуга 727
Пенурка 522
Пеперуга 727, 735
Пеперугар 732
Пеперуда 172, 628, 727, 736; трýфило на ~ 727
Перашки 562, 563; шарени ~ 577
Перашница 568
Перници 501
Перуника 108
Перустия 188
Пèруш 587
Песни 157, 355, 550, 729, благовешки ~ 157, 528; боенски ~ 549; великденски хороводни ~ 584, водичарски ~ 477; гергьовски ~ 593, 594—596, 607, 617; змейски ~ 586; коледарски ~ 428—432; лазарски ~ 530, 531, 542; легендарно-християнски ~ 585; люленки ~ 582; никулски ~ 711; пеперугарски ~ 728; самовилски ~ 585; седални ~ 718, спасовски хороводни ~ 637; трапезни ~ 718; ~ за чумата и др. болести 586
Песнопойка 549, 550 559
Пестърва 175
Петел 144—147, 366; червен ~ 147 365; първи петли 147, 311, 313
Петина 375
Петковден 688
Петровден 363, 609, 677
Петрово вúже 486
Петури 423
Петък разпети 577
Пйкла 522
Пиклива 170
Пиле 144; петрово ~ 678
Пилета 422
Пинта 612, 632
Пипрено 217
Писало 709
Писар селски 671
Писец 580
Писмо 709
Пита 373, 410, 418, 633; богова ~ 354, 393, 400, 414, 417—419, 426, 566, 604, 605, 692, 693, 707, 709, 714; богородична ~ 98, 632; ~ за господя 597; игнатска ~ 387; медена ~ 288; никулска ~ 707; овчарска ~ 605; ~ за свети Георги 597; росенска ~ 633; шарена ~ 632
Питка 524, 525

Пихтия 127, 463
Пишур 681
Пишурка 681
Пиявец 106
Пияница 672
Плакия 462
Платика 174, 175
Плач 185
Плашило 515
Плет 176, 177
Плетеница 376, 568, 569
Пловка 148
Плоска 488, 612
Плътеник 213, 309—311, 326
Побратим 757, 758, 759
Побратимство 754, 755
Побратимяване 754—757; ~ при лекуване 757; ~ при лекуване на близнаци и едномесечета 758; ~ сказана помощ 755; ~ при ходене на росен 757
Поведе 116
Повезалка 208, 209
Повесмо 207
Повторено 236
Повързало 198
Погача 354, 373 410, 418, 461
Погибел 49
Погребение 737
Подбрадник 587
Подвит 743
Подевка 196
Подкапник 736
Подкитанче 579, 580
Подкръст 344, 720
Подница 64, 192, 624
Подпаска 208
Подреже 679
Подунавец 68
Подявка 530
Прошчани поклади 496
Поклон 581, 582
Покосняк 107, 326
Покров 737
Покръсти 732
Покъщнина 186; домашна ~ 186
Поле рани 621
Половница 730
Положение семенно 665
Полагане 749
Полджава 592
Полезник 381, 383, 386; ~ домашни животни 384
Полибване 634
Полибник 293, 634
Полинки 79, 91
Половина 170
Полюбе 71
Поляз 381
Полязник 381, 382
Поляци 384
Помет 700, 735
Помит 512
Понеделник 507; песи ~ 507; рогач ~ 515; чист ~ 508
Подняк 381
Пожняк 381
Поп 460, 671
Попадийка 141
Порти цареви 590
Посадник 728
Посветен 641
Посестрима 758, 759
Пости богородични 686; якимови ~ 686
Постник 337, 338
Постница 337, 338
Постовете 496
Потисник 404
Потртица 389
Пофракан 81
Почивало 734
Пощевци 337
Поята 145
Правилци 340—343
Праг 182, 183; горен ~ 182; долен ~ 182
Прадеди 349
Празник змейски 627
Празненство обществено 344, 347, 348; ~ частно 344, 347
Празници и обичаи редовно определени 371; ~ по месеци 381, ~ с обредите и обичаите 378
Празноглавци 457
Праматарии 670
Прасе 129
Прашка 503
Превес 185
Превитък 389
Прегазено 267
Предпразненство 723, 724
Прекадване 716, 721
Прелез 177
Пренася 322
Пренесен 322
Преображене 686
Преображение господне 337
Преперица 163
Препещник 189
Пресвета 651
Преслап 41
Преснак 618
Престилка 221 кникава ~ 664

Пречник 696
Прикладник 391, 392
Прилеп 143, 144
Принос 63, 332, 348, 738
Приодник 179
Пришевки 468, 470, 547, 548, 557, 583, 664, 665, 675; гергьовски ~ 617
Присой 40
Приставка 690; приставен 690
Провиране 743; ~ през дреха 744; значение на ~ 743
Проклетия 265, 752
Прокопи 678
Прокопсия 357
Пролъ 97
Пророк Данаил 712
Просеник 97, 99
Просо 97
Просфор 597
Просфора 524
Просфорник 377, 524
Прот 458
Протък 190
Прочка 496
Прошка 582
Пръвнес 455
Прък 214
Пръст грънчарска 625
Пръстен 617; вадене на ~ 468, 469; пеене ~ 467; топене ~ 468
Прясол 562
Псе 122
Птица 144; дива ~ 151; домашна ~ 144
Птичка 377
Птичета 526
Пузúняк 549, 551
Пуйка 148
Пукал 162
Пулчец 112, 626
Пустиняк 222
Пчела 170, 171
Пчелар 678
Пчеларин 667
Пченица 96, 97
Пшеница 96, 97; плавена ~ 747
Пъдар селски 668
Пъдпъдък 164
Пъкъл 333—336
Първенче 234, 759
Първескиня 202
Пъстърва 175
Пътница 189; малка ~ 325

Разковниче 110
Разкръстяци 500
Разпус 621
Разпуст 690
Разпущене 690
Разсип 49
Разсохато 616
Разсохи 616
Разточник 202
Рай 40, 332, 366
Раксосан 631, 635
Ралица 53
Ралник 424
Рало 53, 410, 414, 741, 742
Рангел 693, 694
Рангеловден 692
Рангелови празници 698, 699
Рани поле 621
Ранополия 614, 621
Ранон 423
Растения културни 96; ~ за облекло 100
Рачел 424, 701
Редия 187, 201, 280
Река 79
Реса 638
Рѐченица 254
Решето 190, 191
Риба 174, 176
Рибарии 670
Рибена църква 707
Рибник 709—711
Ритан 563
Рича 220, 221; ~ на Бъдня вечер 455; венчална ~ 221; самозлтска ~ 295; чиста ~ 221
Ринач 471, 472
Ринене 471, 472
Рис 137
Ротач 138, 503; ~ понеделник 515
Родуля 314
Рожба 42
Росалия 728
Росен 112, 631, 632, 635, 728; дене на ~ 631, 757
Росник 631
Росоманка 727, 734
Рукли 500
Рупсвс 549
Рупци 587
Русá 288
Русалка 635, 637, 638
Русалии 458
Русалия 458, 645, 650
Русалка 279
Русалци 639, 640—642, 645, 646, 650; уредбата между ~ 649; числото на ~ 642; ~ калушари 641
Русалче 631

Русалийче 631
Русаля 279, 637, 638
Рухо великденско 581
Ручка 378, 716
Ручок 315
Ръж 96, 97
Ръжен 186, 378
Ръченик 420, 421, 513

Сабя 510
Сагмалица 117
Саджак 188
Самарка 703
Самец 132, 665
Самовила 112, 138, 292, 293, 298, 308, 309; Ангелина ~ 297; Вида ~ 297; Гермеруда ~ 297; Гюра ~ 297; Гюрга ~ 295, 297; Дена ~ 297; Ирина ~ 297; Магда ~ 297; Радка ~ 296, 197; Смита ~ 297; Стана ~ 297; Стойна ~ 297
Самовилджия 298
Самодива 138, 292, 297, 308, 309
Самострела 503
Сатана 251
Сбор 344, 348, 723—726; вечеря пред ~ 723, 724; нов ~ 725; предпразненство на ~ 723, 724
Сватба 145
Светец 393—395, 679, 706, 713—717; ~ покровител 714, 715
Света Анастасия 712
Свети Андрей 703
Свети Араламбос 492
Свети Архангел Михаил 321, 322
Свети Атанас 361—363; зимни ~ 487; летни ~ 678
Света Богородица 86, 87, 95, 140, 158, 360, 361, 365
Света Варвара 703, 704
Свети Васил 461
Свети Василий 360, 361, 363
Свети вериги 486
Свети Влас 493
Свети Власи 493
Свети Врачи 678
Свети Врачове 678
Свети Георги 363—365
Свети Димитър 366, 367
Свети Дух 651
Свети Елисей 653
Свети Игнат 367
Свети Иван 81, 361—363
Свети Иван Кръстител 363
Свети Илия 81, 82, 140, 144, 337, 361, 362, 366, 367, 727; ~ гръмовник 63, 442, 681; ~ гръмоломник 63, 442, 681; ~ гърмодолец 681
Света Катерина 701
Свети Константин и Елена 628
Свети равноапостоли Константин и Елена 628
Света Магдалина 365
Света Марина 140, 680; ~ огнена 680
Света Мария 365, 684
Света Мартиния 592
Света Неделя 365, 366
Свети Никола 81, 85, 362, 363, 704, 705, 711; рибен ~ 704
Свети Нистор 690
Свети Пантелей 155, 684; ~ пътник 684
Света Петка 366, 493
Свети Петър 81, 337, 361, 362, 366, 677
Свети Прокопи 679
Свети Рангел 321, 322, 362, 367; ~ душовадник 692
Свети Силвестри 470—472
Свети Симеон стълпник 688
Свети Спас 365
Свети Спиридон 712
Свети Тодор 519
Свети Трифун 487
Света Троица 84, 216, 651
Свети Харалампи 492
Свети Хараламби 492
Светкавица 58, 63, 365
Светъц 394
Свещ нова 46—48; пълна ~ 48; стара ~ 48
Свиня 127—129
Свинярин 667
Свирач 644
Свирец 458, 510, 644
Свирня нестинарска 630
Свойци 508
Сврака 159—161
Свредел 206
Свръдел 206
Свят 75, видим далечен ~ 39 горен ~ 75, долен ~ 75, невидим ~ 248, понятия и вярвания за невидимия свят 248, среден ~ 75
Север 68
Седеф 104
Сейбия 166, 179, 305, 713, 720
Секира 199
Секновене 687
Селим 618
Селище пусто 179
Село самовилско 160
Семень 492

Сеница 306
Сено 100
Сестра чумова 142
Сивуйница 473
Силвестри 471
Симонь 492
Синия 193
Сипаница 283, едра ~ 285; ситна ~ 284, средна ~ 284
Сипитлика 88
Сирни поклади 496
Сирница 495, 496, 498
Сирничар 498
Сиси 143
Сито 190, 191
Склопци 290
Слава 393, 451, 718
Славя 383
Славят 465
Сладун 83
Слива 92
Слуга 458
Служба 345, 694, 713, 715, 718; еснафска ~ 720, лична ~ 718, семейна ~ 719, частна ~ 718
Слънце 40—46, 170, 375; затъмнение на ~ 58
Смърт 324
Снага 325
Снователка 212
Сняг 58, 60, 61, 70, 73; кървав ~ 73, пръхък ~ 73, черн ~ 73, щръков ~ 73, югов ~ 73
Соватчия 668
Совойница 473, 474
Сокол 152, 153
Сол 214—216, 218
Сороваки 461
Софра 193, 194
Спасовден 66, 78, 112, 225, 360, 470, 631, 632, 637, 723
Сполез 381
Сполези 381
Сполезник 381—383
Сполязена 383
Сполязи 382
Спони 311
Споход 382
Споходена 383
Споходи 382
Спохождняк 382
Спохожняк 382
Спрежняк 239
Сприя 72
Спружник 99
Спуски 587
Сребро 226
Сред зима 487
Сред лято 678
Сретене 491
Среща добра 258, 262; лоша ~ 258, 262, 263
Срещнато 267
Сряда 260; луда ~ 259, 260, 516; преговяла ~ 516; разполовена ~ 516; русалска ~ 631
Стадник 139, 346, 433
Стан 214
Станеник 346, 427—430
Старейшина 246
Старец 246, 515
Старци 456, 460
Стихия 306
Стока 121, 357
Стопан 747—749
Стопанин 179, 305, 306, 713, 720, 722, 723, 746, 747, 749, 750 обредът ~ 746; ~ покровител 713
Стратур 103
Страч 602
Стрела 108; билянчева ~ 108, делянчева ~ 108
Стрели 65, чилкане ~ 496, 501
Стрелка 210
Стрелки 290
Струни 712
Стръволинка 466, 734
Стръсва 147
Стъпа 199
Стършел 173
Сугреп 123, свински ~ 128
Сукало 210
Сурва 465
Сурвакане 464
Сурвакар 93, 464
Сурваки 93, 104, 204, 219, 258, 360, 387, 391, 461, 467
Сурвакница 464
Сурваскар 464
Сурвишкар 467
Суровачка 462
Сусам 101
Сусамници 101, 501
Сусерка 390
Сушалки 423
Събота 517; бяла ~ 263; лазарова ~ 530; погана ~ 473; тодорова ~ 517
Съботник 121, 122, 238
Съзвездие 55
Сънкотка 673
Съновник 275
Сърдешница 483
Сърпец 563
Сърпия 430

Съсън 673
Сътуринца 289
Сянка 306, 311, 315; зазиждане на ~ 314, ~ на умрелия 328

Тайани 482
Таласъм 325, 318
Танчарка 559
Таралеж 43, 142, 143
Таратор 251, 252
Геляр 608
Терезия 322, 332, 669
Тестимел 549
Тесто 217; замесване ~ 372
Тиква 99
Тиквеник 99
Тинтява 109; едностръка ~ 109, жълта ~ 109, овчарска ~ 109, синя ~ 109
Титрици 587
Тканица 550
Тодорица 517
Тодоровден 520, летни ~ 56
Ток 93, 409, 421
Топан 714
Топки 424
Топола 87
Топрак 740
Топуз 165, 510, 514
Точило 201
Тояга русалийска 643, 644
Трапеза 193, 233, 349, 419—427, 461, 606, 694, 716—718, 721, 724, 725, 748, 749, 751, 756, 759; обща ~ 611, 612; ~ с жертвоприношения 419; седмопола ~ 420; шестореда ~ 420
Треби 107
Трева змийска 167
Тревнина 295
Трендафил 104
Трепавен 324
Треперушка 87
Трепетлика 87
Треска 285, 286, 654
Трескавица 63, 365
Третини 325
Тримирия 516
Трйна 710
Тристопци 487
Трифун 490; избиране ~ 489; ~ пияница 488, 490; ~ чипия 488, 490
Трифун Зарезан 487, 490
Трифун Зарезой 488
Трифуносват 491
Трифунци 204, 360, 488, 490, 492; Първи ~ 488, 491
Трини 220
Грохобер 428, 460, 511
Труфило 727; ~ на пеперудата 728
Тръмка 385
Трън 93
Тръне чумо 283
Трънка 430
Трънометка 93
Тудурица 495
Туйкане 496, 501; ~ лугачки 501
Тулпан 557
Турта 410, 523; медена ~ 636
Турте 523
Туруплжиева 563
Тутманик 462
Туфи 500
Тъпан нестинарски 630, 631; свети ~ 630
Тъпанар 458
Тюлбен 550
Тъмничарки 70
Търговец 668
Тяло небесно 39

Углавен 690
Угризи 500
Угурсуз 126
Ударват 638
Узем 181, ~ хижа 626
Уйца 657
Улелия 497
Умиране 325; после ~ 325
Умирачка 321
Унечеки 477
Ункешии 460
Урбалки 497
Уреди за женско ръкоделие 206; земеделчески ~ 200
Урезало 214
Уров 421, 424
Урчило 208
Усвет 39
Усов 290, 516
Усойни 40
Устрел 290, 316, 317
Утока 735, 738
Уши 501

Фауна 113
Филип 697
Флора 83
Флоричйка 645
Фустанела 458
Фъртуна 73

Хаджия 671

Хайдутин 672
Хала 60, 63, 64, 72, 81, 302, 303; ~ вятър 72
Халетина 244
Халче 236
Хамкане 496
Харачар 514
Харман 401, 402, 406, 408, 410, 414
Хаскане 476
Хаскар 476
Хаскат 476
Хляб 96, 115, 191, 209, 216, 217, 354, 372, 386, 393, 417, 418, 421, 516—519, 522—525, 543, 544, 565—575, 599—606, 705, 714—716; богов ~ 692, 693, 706, 714, 756; великденски ~ 565; гергьовски ~ 596; замесване на гергьовски ~ 594; господьов ~ 692; игнатски ~ 387; кумичин ~ 576, курбански ~ 598; никулски ~ 706, 707, 709; писане на ~ 394; рангелов ~ 692—694; свети никулски ~ 706; хляб на мъката 395; ~ свети николов 709; ~ рангелово блюдо 692—694; ~ рангеловско блюдо 692; ~ на стоката 395; форма на ~ 373; шарки на ~ 374, 375
Хилип 697
Холера 283
Хомот 201, 741
Хоро 725, великденско ~ 584; ладино ~ 589; спасовско ~ 637
Хоролище 293, 511
Храм 347, 348
Храна 214, ~ за добитъка 100; ~ за човека 96
Христови празници 699
Храниполе 621
Хубавец 672
Хума 197
Хумняк 197
Хурка 208, 209

Цали 606
Цар 270, 386, 429, 513, 514; змийски ~ 165, 168; ~ на лозята 489; ~ на нивата 677
Царевица 99
Цвете гергьовско 606; самовилско ~ 297; самодивско ~ 293
Цветница 543
Цвят 375, 709; дрянов ~ 94
Цев 210
Целивник 612
Целило 612
Ценен 690
Ценяват 690
Цер 83
Церак 83
Церовина 83
Циганка 512
Цирят 508
Църква 344, 350, 351
Църковища 350
Църи свети Іован 687

Чавга 496; чилкане ~ 501
Чалдисан 638
Час добър 258, 260, 261; лош ~ 258, 260, 261
Чауш 458
Чекрък 210
Чемерика 109; овча ~ 109
Чемшир 94
Ченица 424
Чепе 500
Червенка 287
Червоточина 48
Червяване на децата 483, 484
Череша 92
Черковник 410, 517, 518, 715
Чернокласица 430
Черўта 680
Чест 665
Честина 190
Чесън 111; панича с ~ 645
Четвъртък 260, 516, 517; Велики четвъртък 179, 218, 317; върголав ~ 211, 259, 516; куп ~ 651
Четка 207, 208
Четник 428, 431
Чети 428, 430
Чехларин 669
Чешал 197
Чивия 563
Чилка 501
Чирей 197
Чирепия 192, 624; газене ~ 624
Чиста 94
Чисто 727
Човек 230; ~ в народното вярване 230; вълшина ~ 230; джидовина ~ 230; забележен ~ 231, 232; кой умира ~ 321; педя ~ 230; положение на заспал ~ 323; среден ~ 230
Човеченце 231
Чукман 512
Чукундур 423
Чума 280—283
Чумниче 281
Чумовден 283
Чўрепи 680

Чурици 681
Чурулига 680
Чутура 87, 199
Чушки 48, 423, 424
Чъбър 482

Шаки 183
Шам аладжа 549
Шаран 174, 175, 709, 710
Шарило 377
Шарлаган 101
Шаруля 283
Шемет 517, 695
Шивалки 523
Шиле 119
Шипар 127, 129
Шипове 466
Шиповичар 466
Шпаня 579

Щурóглав 517
Щенци 121, 130, 132
Щука 174, 175
Щърк 153—156
Щъркел 153, 155, 173, 174

Ъндрей 703
Ъндрейо 703

Юг 68
Югич 119
Юда 297, 298
Южници—верижници 486
Юзбашия 458
Юнак 242, 294; Димитър ~ 245; Димо ~ 244; Мирчо ~ 245; Момчил ~ 296; Рабро ~ 245, 294; Стоян ~ 244
Юнец 114

Ябълка 91, 92; петровка ~ 677; позлатена ~ 92; червена ~ 366
Явление въздушно 58
Явор 84
Явяване на умрял 327
Ядец 343
Яйченик 571, 572, 574, 575
Яма 700
Яневден 653
Яйце 147, 155, 218, 219; багрене на ~ 563; великденско ~ 218, 561—563; измиване и стипцоспане на ~ 562; писане на ~ 577—580; писани ~ 577, 581; преброяване на ~ 562; размятване ~ 587; червене на ~ 563, 564; червено ~ 569
Яловар 140
Яловина 139
Яловица 117
Яребат 164
Яребица 163, 164
Ярем 201
Ярка 144, 146
Ярчица 144
Ясен 86
Яснец 88
Ястаци 420

ОПИС НА ПРИЛОЖЕНИЯТА

1. Елементи от пластичната украса на обредните хлябове
   а,б — *кръстец*, с. Литаково, Орханийско, с. Балван, Търновско
   в — *кръсташка*, *кръсташ*, с. Стубел, Кутловско, с. Чупрене, Белоградчишко, с. Бяла Слатина, Оряховско
   г — *кръг*, *слънце*, с. Литаково, Орханийско
   д — *кръг*, *небо*, с. Козар Белене, Свищовско, с. Деремахле, Къзълагачко
   е — *венец*, с. Черкьой, Къзълагачко, с. Шипка, Казанлъшко, с. Литаково, Орханийско
   ж — *цвят*, *гюл*, с. Стубел, Кутловско, с. Ресен, Търновско
   з — *градина*, с. Малорат, Оряховско, с. Тодьовци, Еленско
   и — *дъга*, с. Литаково, Орханийско, с. Марашки Тръстеник, Плевенско
   к, л — *лъкове*, с. Литаково, Орханийско, с. Козар Белене, Свищовско
   м, н — *плетеници*. с. Бяла Слатина, Оряховско, с. Деремахле, Къзълагачко
   о — *кукла*, с. Ресен, Търновско, с. Лесидрен, Тетевенско, с. Шипка, Казанлъшко
   п — *гумно*, *овор*, *обор*, с. Литаково, Орханийско, с. Ресен, Търновско, гр. Панагюрище
   р — *крива кръсташка*, гр Панагюрище
   с — *купни*
   т — *овци*
   у — *говеда*
   ф — *птичка*
2. *Кадилница*, *ручка* за кадене
   2 а — *Рабуш-календар*, *патериш-календар*
3. Игнажденско *колаче за кадията* (за болестите), Софийско
4. Игнажденско *кравайче* за *полезника*-момче, с. Лопян, Тетевенско
5. Игнажденска *кукла* за *полезника*-момиче, с. Лопян, Тетевенско
6. *Игнашко кравайче* за *полезника*, с. Войвода, Шуменско
7. *Игнатско кравайче* за *полезника*, с. Хърсово, Шуменско
8. *Игнатска пита*, с. Смядово и с. Рищ, Преславско
9. *Игнатски хляб*, с. Конак, Ескиджумайско
10. *Колаче*, *кравайче*, *кофръг*, за коледарчетата на *Малка Коледа*
11. *Превитък* за коледарчетата на *Малка Коледа*, Плевенско
12. Дрянова пръчка на коледарчета — *кофръжалка*, Ломско
13. Дрянова пръчка на коледарчета — *коледница*, с. Семисче, Хасковско, *коледарка*, Софийско
14. Дрянова пръчка на коледарчета — *коледарница*, Прилепско, Битолско, *клюкалче*, Охрид
15. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, с. Алтимир, Оряховско
16. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, с. Малорат, Оряховско
17. Хляб за *Бъдни вечер* — *светец*, с. Стубел, Кутловско
18. Хляб за *Бъдни вечер* — *светец*, *светец*, с.Стакьовци, Белоградчишко
19. Хляб за *Бъдни вечер* — *светец*, с. Раковица, Кулско
20. Хляб за *Бъдни вечер* — *светец*, с. Вълкова Статина и с. Ярловица Ломско

21. Хляб за *Бъдни вечер* — *гумно*, с. Ярловица, Ломско
22. Хляб за *Бъдни вечер* — *гумно*, с. Стубел, Кутловско
23. Хляб за *Бъдни вечер* — *кола*, с. Чупрене, Белоградчишко
24. Хляб за *Бъдни вечер* — *кола*, с. Стакьовци, Белоградчишко
25. Хляб за *Бъдни вечер* — *литургия*, с. Вълкова Слатина, Ломско, с. Чупрене и с. Стакьовци, Белоградчишко, с. Стубел, Кутловско, и с. Раковица, Кулско.
26. Хляб за *Бъдни вечер* — *параклис*, Бяла Слатина и с. Малорат, Оряховско
27. Хляб за *Бъдни вечер* — *параклис*, с. Чирен, Врачанско
28. Хляб за *Бъдни вечер* — *бъчва*, Западна България (с. с. Раковица, Стакьовци, Чупрене, Стубел, Осиково, Чирен, Бяла Слатина, Малорат, Алтимир, Княжа)
29. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, с. Марашки Тръстеник, Плевенско
30. Хляб за *Бъдни вечер* — *параклис*, с. Марашки Тръстеник, Плевенско
31. Хляб за *Бъдни вечер* — *краваи*, с. Марашки Тръстеник, Плевенско
32. Хляб за *Бъдни вечер* — *гумно*, с. Марашки Тръстеник, Плевенско
33. Хляб за *Бъдни вечер* — *говежда кошара* (дава се на говедаря), с. Марашки Тръстеник, Плевенско
34. Хляб за *Бъдни вечер* — *бъчва*, с. Марашки Тръстеник, Плевенско
35. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, с. Турски Тръстеник, Никополско
36. Хляб за *Бъдни вечер* — *гумно*, с. Турски Тръстеник, Никополско
37. Хляб за *Бъдни вечер* — *овча кошара* (дава се на овчаря), с. Турски Тръстеник, Никополско
38. Хляб за *Бъдни вечер* — *параклис*, с. Турски Тръстеник, Никополско
39. Хляб за *Бъдни вечер* — *богова пита*, с. Трънчовица, Свищовско
40. *Вит-превит краваи* за *коледарите*, с. Трънчовица, Свищовско
41. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, с. Балван, Търновско
42. *Вит-превит краваи* за коледарите, с. Балван, Търновско
43. Хляб за *Бъдни вечер* — *арман* (дава се на орача), с. Балван, Търновско
44. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, с. Козар Белене, Свищовско
45. *Плетен краваи* за коледарите, с. Козар Белене, Свищовско
46. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, с. Летница, Ловчанско
47. *Дългия краваи* за коледарите, с. Летница, Ловчанско
48. Хляб за *Бъдни вечер* — *харман* (дава се на орача), с. Летница, Ловчанско
49. Хляб за *Бъдни вечер* — *краваи*, с. Ресен, Търновско
50. Хляб за *Бъдни вечер* — *кукли* (дава се на млада булка), с. Юпер, Тутраканско
51. Хляб за *Бъдни вечер* — *кочан*, с. Юпер, Тутраканско
52. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, с. Ресен, Търновско
53. *Краваи* за коледарите, с. Две могили, Русенско
54. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, с. Юпер, Тутраканско
55. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, с. Две могили, Русенско
56. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, с. Войвода, Шуменско
57. *Кравай* за коледарите, с. Войвода, Шуменско
58. *Вит-превит кравай* за коледарите, с. Марковча, Шуменско
59. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, с. Марковча, Шуменско
60. Хляб за *Бъдни вечер* — *преплетен кравай*, с. Марковча, Шуменско
61. Хляб за *Бъдни вечер* — *прав краваи*, с. Марковча, Шуменско
62. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, с. Смядово, Шуменско
63. *Краваи* за коледарите, с. Смядово, Шуменско
64. Хляб за *Бъдни вечер* — *колак*, с. Риш, Преславско
65. *Краваи* за коледарите, с. Риш, Преславско
66. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, с. Хърсово, Провадийско
67. *Краваи* за коледарите, с Хърсово, Провадийско
68. Хляб за *Бъдни вечер* — *колак*, с. Тюркарнаутлар, Провадийско
69. Хляб за *Бъдни вечер* — *колак*, с. Тюркарнаутлар, Провадийско
70. Хляб за коледарите — *наречняк*, с. Тюркарнаутлар, Провадийско

71. Хляб за *Бъдни вечер* — *харман* (дава се на орача), Елесфакъ Провадийско
72. Хляб за *Бъдни вечер* — *колик*, с. Елесфакъ, Провадийско
73. Хляб за *Бъдни вечер* — *колак*, с. Конак, Ескиджумайско
74. *Кравай* за коледарите, с. Конак, Ескиджумайско
75. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, с. Паламарци, Търновско
76. *Вит-превит кравай* за коледарите, с. Паламарци, Търновско
77. Хляб за *Бъдни вечер* — *арман* (дава се на орача), с. Паламарци, Търновско
78. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, с. Тодьовци, Еленско
79. *Кравай* за коледарите, с. Тодьовци, Еленско
80. Хляб за *Бъдни вечер* — *кравай*, с. Тодьовци, Еленско
81. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, с. Марян, Еленско
82. *Кравай* за коледарите, с. Марян, Еленско
83. Хляб за *Бъдни вечер* — *колак*, с. Топлен, Габровско
84. Хляб за *Бъдни вечер* — *арман* (дава се на орача), с. Топлеш, Габровско
85. Хляб за *Бъдни вечер* — *колак*, с. Колибите, Троянско
86. Хляб за *Бъдни вечер* — *кола* (дава се на орача), с. Колибите, Троянско
87. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, гр. Тетевене
88. Хляб за коледарите — *вечерница*, гр. Тетевене
89. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, с. Ябланица, Тетевенско
90. *Кравай* за коледарите, с. Ябланица, Тетевенско
91. Хляб за *Бъдни вечер* — *ток* (дава се на орача), с. Лесидрен, Тетевенско
92. Хляб за *Бъдни вечер* — *ток* (дава се на орача), с. Лопян, Тетевенско
93. Хляб за *Бъдни вечер* — *кръсташ*, с. Лопян, Тетевенско
94. Хляб за *Бъдни вечер* — *черковник*, с. Литаково, Орханийско
95. *Кравай* за коледарите, с. Литаково, Орханийско
96. Хляб за *Бъдни вечер* — *вечерник* (дава се на орача), с. Литаково, Орханийско
97. Хляб за *Бъдни вечер* — *рало* (дава се на орача), с. Литаково, Орханийско
98. *Погача* с пара за *Бъдни вечер*, с. Желява, Софийско
99. *Кравай* за коледарите, с. Желява, Софийско
100. *Пита* за *Бъдни вечер*, с. Желява, Софийско
101. Хляб за *Бъдни вечер* — *божичник*, с. Коркина, Кюстендилско
102. Хляб за *Бъдни вечер* — *бъчва*, с. Коркина, Кюстендилско
103. Хляб за *Бъдни вечер* — *наядка*, с. Балаково, Дупнишко
104. Пита с пара за *Бъдни вечер*, с. Балаково, Дупнишко
105. Хляб за *Бъдни вечер* — *вечерник*, с. Очуша, Самоковско
106. *Колак* за коледарите, с. Очуша, Самоковско
107. Хляб за *Бъдни вечер* — *вечерник*, с. Радоил, Самоковско
108. *Колак* за коледарите, с. Радоил, Самоковско
109. Хляб за *Бъдни вечер* — *вечерник*, с. Горни окол, Самоковско
110. *Колак* за коледарите, с. Горни окол, Самоковско
111. Хляб за *Бъдни вечер* — *колак*, с. Белиците, Ихтиманско
112. *Кравай* за коледарите, с. Белиците, Ихтиманско
113. *Богова пита* с пара за *Бъдни вечер*, с. Брестовица, Пловдивско
114. Хляб за *Бъдни вечер* — *колак*, с. Семисче, Хасковско
115. Хляб за *Бъдни вечер* — *харман* (дава се на орача), с. Семисче, Хасковско
116. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, с. Пашакьой, Къзълагачко
117. Хляб за *Бъдни вечер* — *рало* (дава се на орача), с. Пашакьой, Къзълагачко
118. Хляб за коледарите — *меденик*, с. Пашакьой, Къзълагачко
119. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, с. Карабунар, Бургаско
120. *Кравай* за коледарите, с. Карабунар, Бургаско
121. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, с. Подвес, Бургаско
122. Хляб за коледарите — *благословник*, с. Подвес, Бургаско
123. Хляб за *Бъдни вечер* — *арман* (дава се на орача), с. Подвес, Бургаско
124. Хляб за *Бъдни вечер* — *боговица*, с. Вресово, Айтоско

125. Хляб за *Бъдни вечер — боговица*, с. Медвен, Котленско
126. Хляб за *Бъдни вечер — боговица-арман* (дава се на овчаря), с. Медвен, Котленско
127. Хляб за *Бъдни вечер — боговица*, с. Дерекьой, Къзълагачко
128. *Кравай* за коледарите, с. Дерекьой, Къзълагачко
129. Хляб за *Бъдни вечер — богова пита*, с. Деремахле, Къзълагачко
131. Хляб за *Бъдни вечер — боговица*, с. Шипка, Казанлъшко
132. *Кравай* за коледарите, с. Шипка, Казанлъшко
133. Хляб за *Бъдни вечер — боговица*, с. Твърдица, Новозагорско
134. *Кравай* за коледарите, с. Твърдица, Новозагорско
135. Хляб за *Бъдни вечер — колак, погача*, с. Твърдица, Новозагорско
136. *Богова пита* за *Бъдни вечер*, с. Клисура, Пирдопско
137. Кравай за коледарите — *вечерник*, с. Клисура, Пирдопско
138. *Пита* за *Бъдни вечер*, с. Клисура, Пирдопско
139. Пита за *Бъдни вечер* с пара, гр. Панагюрище
140. Хляб за *Бъдни вечер — боговица*, с. Дуранкулак, Балчишко
141. *Кравай* за коледарите, с. Дуранкулак, Балчишко
142.* *Богова пита* за *Бъдни вечер*, с. Дуранкулак, Балчишко
143. *Бръзая*, с. Старо село, Тутраканско
144. *Клюн* на обредно-карнавалната фигура *бръзая*
145, 146 и 147. Костюми на обредно-карнавалните лица *старци* и *джамали*
148. Обредно-карнавална фигура *караконджо*, с. Старо село, Тутраканско
149. *Сурувакници*, с. Есен и с. Огнен, Бургаско, с. Съединец, Толбухинско
150. Сурвакарски кравай, с. Смядово, Шуменско
151. Сурвакарски кравай, с. Смядово, Шуменско
152. Сурвакарски кравай, с. Хърсово, Шуменско
153. Сурвакарски кравай за момиче — *сурувишкар*, с. Белиците, Ихтиманско
154. Хляб за *Карамановден*, с. Годьовци, Еленско
155. Хляб за *Карамановден*, с. Дуранкулак, Балчишко
156. *Влечугане* на *бабата* на *Бабинден*, с. Карапилит, Хасковско
157. Хляб за *Трифоновден*, с. Стубел, Кутловско
158. Хляб за *Трифоновден*, с. Шипка, Казанлъшко
160, 161. Хлябове за *Трифоновден* (дават се на добитъка), с. Чуперене и с. Стакьовци, Белоградчишко, с. Вълкова Слатина, Ломско
162. Хляб за *Св. Харалампи* (*Чумичден*), с. Пашакьой, Къзълагачко
163. Хляб за *Власовден — св. Петка*, с. Стакьовци, Белоградчишко и с. Раковица, Кулско
164. Хляб за *Власовден — св. Влас*, с. Стакьовци, Белоградчишко и с. Раковица, Кулско
165. Хляб за *Власовден — колак*, с. Шипка, Казанлъшко
166. Хляб за *Св. Патапий*, с. Марашки Тръстеник, Плевенско
167. *Стрела* за *Сирни заговезни* с един чифт уши — *чавга или перница*
168. *Стрела* за *Сирни заговезни* с два чифта уши — *бутурница* или *сусамница*
169. *Стрела* без връх за *Сирни заговезни — кутуп*, с. Главан, Каваклийско
170. *Стрела* за *Сирни заговезни — лугачка*, с. Риш, Преславско
171. Кълбовидни и цилиндрични *логачки* за *Сирни заговезни*, с. Брестовица, Пловдивско
172. Хляб за *Песи понеделник*, с. Колибите, Троянско
173. Кукерска дружина, с. Старо село, Тутраканско
174. Игра на кукерите, с. Старо село, Тутраканско
175. Кукерска дружина
176. Кукерски костюми, с. Карабунар, Бургаско
177. Кукерски костюми, Тутраканско
178. Кукерски костюми, с. Подвес, Карнобатско
179. Кукерски костюми, с. Вресово, Айтоско
180. Хляб за *Сух вторник*, с. Стакьовци, Белоградчишко

181. Хляб за *Въртоглав четвъртък — колач*, с. Стакьовци, Белоградчишко
182. Хляб за *Тодоровден — колак* (дава се на конете), с. Козар Белене, Свищовско
183. Хляб за *Тодоровден — черковник* (раздава се за здраве на конете), с. Литаково, Орханийско
184. Хляб за *Тодоровден — копито* (за здраве на конете), с. Литаково, Орханийско
185. Хляб за *Тодоровден — конче* (за здраве на конете), с. Марашки Тръстеник, Плевенско
186. Хляб за *Тодоровден — конче* (за здраве на конете), с. Гурски Тръстеник, Никополско
187. Хляб за *Тодоровден — копито* (за здраве на конете), гр. Тетевене
188. Хляб за *Тодоровден — кукла* (раздава се на момичета за здраве на конете), с. Медвен, Котленско
189. Хляб за *Тодоровден — конче* (раздава се на момичета за здраве на конете), с. Медвен, Котленско
190. Хляб за *Тодоровден — краваи* (раздава се за здраве на конете), с. Тръстеник и с. Пиргос, Русенско
191. Хляб за *Тодоровден — краваи, св. Тодор* (раздава се за здраве на конете), с. Пашакьой, Къзълагачко
192. Хляб за *Тодоровден — краваи* (за млада булка), с. Тодьовци, Пленско
193. Хляб за *Тодоровден — колак* (за млада булка), с. Шипка, Казанлъшко
194. Хляб за *Тодоровден — краваи* (за млада булка), с. Ресен, Търновско
195. Хляб за *Младенци — младенец* (раздава се за *баби шарка*) Ломско, Берковско, Белоградчишко, Видинско
196. Хляб за *Младенци — младенец* (раздава се за *баби шарка*), с. Чирен, Врачанско
197. Хляб за *Младенци — младенец* (раздава се за здраве), с. Марашки Тръстеник, Плевенско
198. Хляб за *Младенци — квасник* (раздава се за здраве на децата и овцете), с. Шипка, Казанлъшко
199. Хляб за *Младенци — боговица* (раздава се за здраве на децата и овцете), гр. Панагюрище
200. Хляб за *Младенци — турта* (раздава се за здраве на агънцата), с. Клисура, Пирдопско
201. Хляб за *Свети четирси — турте* (раздава се за здраве на децата и овцете), с. Риш, Преславско
202. *Питка* за *Свети четирси* (раздава се за здраве на децата и агънцата), с. Вресово, Айтоско
203. Хляб за *Свети четирси — краваи* (раздава се за здраве на децата и агънцата), с. Подвес, Карнобатско
204. Хляб за *Свети четирси—колак* (раздава се за здраве на децата и овцете), с. Семиче, Хасковско
205. Хляб за *Свети четирси — краваиче* (раздава се за здраве на децата и добитъка), с. Тръстеник и с. Две могили, Русенско
206. Хляб за *Свети четирси — квасник* (раздава се за здраве на децата и добитъка), с. Балван, Търновско
207. Хляб за *Свети четирси — квасник* (раздава се за здраве на децата и агънцата), с. Лонян, Тетевенско
208. Хляб за *Свети четирси — просфора* (раздава се за здраве на децата и овцете), с. Карабунар, Бургаско
209. Хляб за *Свети четирси — колак*, с. Медвен, Котленско
210. Хляб за *Свети четирси — питка* (раздава се за здраве на децата и овцете), с. Медвен, Котленско
211. Хляб за *Свети четирси — квасник* (раздава се за здраве на децата и добитъка), с. Твърдица, Новозагорско
212.* Хляб за *Свети четирси — боговица* (раздава се за здраве на децата и овцете), с. Лесидрен, Тетевенско

213, 214. Хлябове за *Свети четирси — кравай* (за млада булка), с. Лесидрен, Тетевенско
215. Хляб за *кумичението* на *Връбница — кукла*, с. Чупрене, Белоградчишко, с. Стубел, Кутловско и с. Раковица, Кулско
216. Хляб за *кумичението* на *Връбница — кукла*, с. Малорат и с. Бяла Слатина, Оряховско, с. Лесидрен, Тетевенско
217. Хляб за *кумичението* на *Връбница — кравай*, с. Козар Белене, Свищовско, с. Ресен и с. Балван, Търновско, с. Топлеш, Габровско, с. Шипка, Казанлъшко
218. Хляб за *кумичението* на *Връбница — колак*, гр. Панагюрище
219. *Боенец* с участниците-моми и обредните лица *боенец* и *булка*, с. Юпер, Тутраканско
220. *Боенец* и *булка*, с. Юпер, Тутраканско
221. Групата на *боенеца*, *булката* и останалите моми, гледани отзад, с. Юпер, Тутраканско
222. *Боенец* с участниците-моми и обредните лица *боенец* и *булка*, с. Русокастро, Бургаско
223. Великденски хляб — *кравай*, с. Карабунар, Бургаско
224. Великденски хляб — *колак*, с. Пашакьой, Къзълагачко
225. Великденски хляб — *боговица*, с. Подвес, Карнобатско
226. Великденски хляб — *боговица*, с. Дерекьой, Къзълагачко
227. Великденски хляб — *колак*, *богова пита*, с. Деремахле, Къзълагачко
228. Великденски хляб — *колак*, с. Шипка, Казанлъшко
229. Великденски кравай, с. Твърдица, Новозагорско
230. *Великденски краваи*, гр. Панагюрище
231. *Великденски колак*, с. Семисче, Хасковско
232. *Великденски краваи*, с. Чупрене, Белоградчишко
233. *Великденски колак*, с. Ярловица, Ломско
234. Великденски хляб — *боговица*, с. Стубел, Кутловско
235. *Великденски кравай* (за кръстник и родители на булката), с. Белиците, Ихтиманско
236. Великденски хляб—*плетеница* (за кръстник и родители на булката), с. Очуша, Самоковско
237. Великденски хляб — *плетеница*, с. Радоил, Самоковско
238. *Великденски колак*, с. Горни окол, Самоковско
239. *Великденски колак*, с. Балаково, Дупнишко
240. *Великденски колак*, с. Коркина, Кюстендилско
241. *Великденска кукла* (за млада булка), с. Коркина, Кюстендилско
242.* Великденски хляб — *кукулник* (за деца), с. Коркина, Кюстендилско
243. *Великденски кравай*, с. Литаково, Орханийско
244. *Великденски кравай*, с. Ябланица, Тетевенско
245. *Великденски колак*, с. Колибите, Троянско
242. *Великденски колак*, с. Топлеш, Габровско
247. *Великденски кравай*, с. Тодьовци, Еленско
248. *Великденски кравай* (за кръстник), с. Палимарци, Търновско
249. Великденски хляб — *яйченик*, с. Палимарци, Търновско
250. *Великденски колак*, с. Конак, Ескиджумайско
251. *Великденски кравай* (за кръстник), с. Конак, Ескиджумайско
252. *Великденски кравай*, с. Риш, Преславско
253. Великденски хляб — *кравай*, с. Смядово, Шуменско
254. Великденски хляб — *колак*, с. Смядово, Шуменско
255.* Великденски хляб
256. Великденски хляб — *яйченик*, с. Войвода, Шуменско
257. Великденски хляб — *яйченик*, с. Хърсово, Шуменско
258. *Великденски колак* (за кръстник, девер и родители на булката), с. Хърсово, Шуменско

259. Великденски хляб — *краваи*, с. Тюркарнаутлар, Провадийско
260. *Великденски колак*, с. Елесфакъ, Провадийско
261. *Великденска кукла* за *кумицата* от *Връбница*, с. Елесфакъ, Провадийско
262. *Великденски краваи* (за кръстник), с. Елесфакъ, Провадийско
263. *Великденски краваи*, с. Лязли, Поповско
264. *Великденски колак*, с. Юпер, Тутраканско
265. *Великденски колак*, с Пиргос, Русенско
266. Великденски хляб — *колач*, с. Джеферлер, Русенско
267. Великденски хляб — *краваи* (за млада булка), с. Джеферлер, Русенско
268. *Великденски кравай*, с. Балван, Търновско
269. *Великденски колак*, с. Козар Белене, Свищовско
270. Великденски хляб — *яйченик*, гр. Тетевене
271. Великденски хляб — *кукла* (за млада булка) гр. Тетевене
272. *Великденски колак*, с. Летница, Ловчанско
273. *Великденски краваи*, с. Турски Тръстеник, Никополско
274. Великденски хляб — *яйченик*, с. Марашки Тръстеник, Плевенско
275. *Великденски колач*, с. Бяла Слатина, Оряховско
276. *Великденска боговица*, с. Малорат, Оряховско
277. Великденски хляб — *кумичин колак* (за *кумицата* от *Връбница*), с. Дерекьой, Къзълагачко
278. Великденски хляб — *кумичин колак*, с. Врессово, Айтоско
279. Великденски хляб — *кумичин кравай*, с. Шипка, Казанлъшко
280. Великденски хляб — *кумичин колак*, с. Тодьовци, Еленско
281. Великденски хляб — *кумицин колак*, с. Козар Белене, Свищовско,
282. Великденски хляб — *кумицин краваи*, с. Литаково, Орханийско
283. Великденски хляб — *кумичин краваи*, с. Чирен, Врачанско
284. Великденски хляб — *кумицин колак*, с. Стубел, Кутловско
285. Великденски хляб — *кумичин колак*, с. Смоляновци, Кутловско
286.* *Кумичин хляб*, с. Стакьовци, Белоградчишко
287—295. Писани великденски яйца, с. Радоил, Самоковско
296—297. Писани великденски яйца, с. Долна баня, Самоковско
298—301. Писани великденски яйца, с. Очуша, Самоковско
302—305. Писани великденски яйца, с. Долна баня, Самоковско
306—307. Специално украсено писано великденско яйце — *китанче подкитанче*, с. Долна баня, Самоковско
308. *Писец* — приспособление за писане на великденски яйца, гр. Самоков
309. Гергьовденски хляб — *колак*, с. Войвода, Шуменско
310. Гергьовденски хляб — *краваи* (за овчаря), с. Войвода, Шуменско
311. Гергьовденски хляб — *колак* (за овцете), с. Хърсово, Шуменско
312. Гергьовденски хляб — *овчарник* (за овчаря), с. Хърсово, Шуменско
313. Гергьовденски хляб — *пита за господя*, с. Хърсово, Шуменско
314. Гергьовденски хляб — *пита за св. Георги*, с. Хърсово, Шуменско
315. Гергьовденски хляб — *литургия* (за раздаване в църква), с. Хърсово, Шуменско
316.* Гергьовденски хляб — *просфор* (за свещеника), с. Хърсово, Шуменско
317. Гергьовденски хляб — *боговица*, с. Марковча, Шуменско
318. Гергьовденски хляб — *прав краваи*, с. Марковча, Шуменско
319. Гергьовденски хляб — *колак*, с. Тюркарнаутлар, Провадийско
320. Гергьовденски хляб — *кравай за св. Георги* (за овчаря), с. Тюркарнаутлар, Провадийско
321. Гергьовденски хляб — *овчарник* (за овчаря), с. Смоляновци, Кутловско
322. Гергьовденски хляб — колак, с. Смоляновци, Кутловско
323. Гергьовденски хляб — *колак*, с. Смядово, Шуменско
324. Гергьовденски хляб — *литургия* (за свещеника), с. Смядово, Шуменско
325. Гергьовденски хляб — *кравай* (а за раздаване), с. Смядово, Шуменско
326. Гергьовденски хляб — *кравай* (за раздаване), с. Смядово, Шуменско
327. Гергьовденски хляб — *овчарка* (за овчаря), с. Риш, Преславско

328. Гергьовденски *курбански хляб*, с. Риш, Преславско
329. Гергьовденски хляб — *кръстниковия колак* (за кръстник), с. Риш, Преславско
330.* Гергьовденски хляб — *кръсташки* (за раздаване), с. Риш, Преславско
331. Гергьовденски хляб — *колак*, с. Конак, Ескиджумайско
332. Гергьовденски хляб — *господьов колак*, с. Палимарци, Търновско
333. Гергьовденски хляб — *кошара* (за овчаря), с. Палимарци, Търновско
334. Гергьовденски хляб — *колак*, с. Тодьовци, Еленско
335. Гергьовденски хляб — *кошари*, с. Тодьовци, Еленско
336. Гергьовденски хляб — *боговици*, с. Ресен, Търновско
337. Гергьовденски хляб — *овчарски кравай*, с. Ресен, Търновско
338. Хляб — *гергьовси колак*, с. Топлеш, Габровско
339. Гергьовденски хляб — *овчарска кошара* (за овчаря и овцете), с. Топлеш, Габровско
340. Хляб — *гергьовски колак*, с. Колибите, Троянско
341. Гергьовденски хляб — *овчарска кошара* (за овчаря и овцете), с. Колибите, Троянско
342. Хляб — *гергьовски колак*, с. Юпер, Тутраканско
343. Хляб — *гергьовски колак*, с. Пиргос, Русенско
344. Хляб — *гергьовски кравай*, с. Балван, Търновско
345. Гергьовденски хляб, с. Козар Белене, Свищовско
346. Гергьовденски хляб — *боговица*, с. Летница, Ловчанско
347. Гергьовденски хляб — *кошара* (за овчаря), с. Летница, Ловчанско
348. Гергьовденски хляб — *боговици*, с. Турски Тръстеник, Никополско
349. Гергьовденски хляб — *кошара* (за овчаря и овцете), с. Турски Тръстеник, Никополско
350. Гергьовденски хляб — *боговица*, с. Марашки Тръстеник, Плевенско
351. Гергьовденски хляб — *овча кошара* (за овчаря и овцете), с. Марашки Тръстеник, Плевенско
352. Гергьовденски хляб — *боговица*, с. Лонян, Тетевенско
353. Гергьовденски хляб — *овчарска кошара* (за овчаря и овцете), с. Лонян, Тетевенско
354. Гергьовденски хляб — *боговица*, с. Литаково, Орханийско
355. Гергьовденски хляб — *овчарска кошара* (за овчаря и овцете), с. Литаково, Орханийско
356. Хляб — *гергьевски колак*, с. Бяла Слатина, Оряховско
357. Гергьовденски хляб — *кошара* (за овчаря и овцете), с. Бяла Слатина, Оряховско
358. Гергьовденски хляб — *боговица*, с. Чирен, Врачанско
359. Гергьовденски хляб — *овчарска кошара* (за овчаря), с. Чирен, Врачанско
360. Гергьовденски хляб — *боговица*, с. Малорат, Оряховско
361.* Гергьовденски хляб — *овчарник* (за овчаря и овцете), с. Малорат, Оряховско
362. Гергьовденски хляб — *боговица*, с. Стакьовци, Белоградчишко
363. Гергьовденски хляб — *кошара* (за овчаря и овцете), с. Стакьовци, Белоградчишко
364. Гергьовденски хляб — *кьосем* (за овцете), с. Стакьовци, Белоградчишко
365. Гергьовденски хляб — *колак*, с. Осиково, Врачанско
366. Гергьовденски хляб — *овчарник* (за овцете), с. Осиково, Врачанско
367. Гергьовденски хляб — *овчар* (за овчаря), с. Осиково, Врачанско
368. Гергьовденски хляб — *колак*, с. Стубел, Кутловско
369. Гергьовденски хляб — *овчарник* (за овчаря и овцете), с. Стубел, Кутловско
370. Гергьовденски хляб — *боговица*, с. Клисура, Берковско
371. Гергьовденски хляб — *кошара* (за овчаря и овцете), с. Клисура, Берковско

372. Гергьовденски хляб — *колак*, с. Баланово, Дупнишко
373. Гергьовденски хляб — *овчарник* (за овчаря), с. Баланово, Дупнишко
374. Гергьовденски хляб — *колак*, с. Горни окол, Самоковско
375. Гергьовденски хляб — *овчарник* (за овчаря), с. Горни окол, Самоковско
376. Гергьовденски хляб — *колак*, с. Радоил, Самоковско
377. Гергьовденски хляб — *овчарник* (за овчаря), с. Радоил, Самоковско
378. Гергьовденски хляб — *богова пита*, с. Шипка, Казанлъшко
379. Гергьовденски хляб — *овчарник* (за овчаря.) с. Шипка, Казанлъшко
380. Гергьовденски хляб — *боговица, богова пита*, с. Твърдица, Новозагорско
381. Гергьовденски хляб — *овчарник* (за овцете), с. Твърдица, Новозагорско
382. Гергьовденски хляб — *боговица*, с. Медвен, Котленско
383. Гергьовденски хляб — *овчарник* (за овчари), с. Медвен, Котленско
384.* Гергьовденска питка (раздава се за здраве на децата и стадото), с. Медвен, Котленско
385. Гергьовденски хляб — *богова пита*, гр. Панагюрище
386. Гергьовденски хляб — *овчарник, овчарска пита* (за овчаря), гр. Панагюрище
387. Гергьовденски хляб — *богова пита*, с. Дерекьой, Къзълагачко
388. Гергьовденски хляб — *кошара* (за овчаря), Дерекьой, Къзълагачко
389. Гергьовденска люлка *ключ*, Върбишко и Котленско
390—392. *Шарена пита* за обичая *ходене на росен* на *Спасовден*, с. Стубел, Кутловско
393. *Шарена пита* за обичая *ходене на росен* на *Спасовден*, с. Раковица, Кулско
394—397. *Шарена росенска пита* за обичая *ходете на росен* на *Спасовден*, с Брусен, Тетевенско
398. *Росенска* пита за *Спасовден*, с. Лопян, Тетевенско
399. *Росенска пита* за *Спасовден* с. Литаково, Орханийско,
400. *Росенска* пита за *Спасовден*, с. Твърдица, Новозагорско
401. Групата на момите-участници в обичая *Еньова буля* и обредното лице *Еньова буля*, с. Оряхово, Русенско
402. Хляб за *Прокопи Пчелар — боговица*, с. Медковец, Ломско
403. Хляб за *Прокопи Пчелар — светец*, с. Медковец, Ломско
404. Хляб за *Илинден — колач*, с. Стубел, Кутловско
405. Хляб за *Илинден — боговица*, с. Стубел, Кутловско
406. Хляб за *Илинден — колач за св. Илия*, с. Козар Белене, Свищовско
407. Хляб за *Архангеловден — св. Петка*, с. Раковица, Кулско
408. Хляб за *Архангеловден — Рангеловско блюдо*, с. Раковица, Кулско
409.* Хляб за *Архангеловден* — св. *Петка*, с. Чупрене, Белоградчишко
410. Хляб за *Архангеловден — Рангелово блюдо*, с. Чупрене, Белоградчишко
411. Хляб за *Архангеловден — боговица*, с. Чирен, Врачанско
412. Хляб за *Архангеловден — Рангелово блюдо*, с. Чирен, Врачанско
413. Хляб за *Архангеловден — св. Петка, параклис*, с. Кнежа, Оряховско
414. Хляб за *Архангеловден — Рангелово блюдо*, с. Кнежа, Оряховско
415. Хляб за *Архангеловден — боговица*, с. Турски Тръстеник и с. Въбел, Никополско, с. Козар Белене, Свищовско
416. Хляб за *Архангеловден — Рангелово блюдо*, с. Турски Тръстеник и с. Въбел, Никополско, с Козар Белене, Свищовско
417.* *Богов хляб, богова пита* за *Архангеловден*, с. Балван и с. Ресен, Търновско
418. *Рангелов кравай* за *Архангеловден*, с. Балван и с. Ресен, Търновско
419. *Господьов хляб* за *Архангеловден*, с. Гагаля, Русенско и с. Юпер, Тутраканско
420. *Рангелов хляб* за *Архангеловден*, с. Гагаля, Русенско и с. Юпер, Тутраканско
421. *Богов хляб* за *Архангеловден*, с. Дели Юсуфкуюсу, Доорички
422. *Рангелов хляб* за *Архангеловден*, с. Дели Юсуфкуюсу, Добричко

423. *Богов хляб* за *Архангеловден*, с. Дуранкулак, Балчишко
424. Хляб за *Архангеловден — Рангел*, с. Дуранкулак, Балчишко
425. Хляб за *Архангеловден — колак*, с. Малка Кайнарджа, Силистренско
426. *Рангелов хляб* за *Архангеловден*, с. Малка Кайнарджа, Силистренско
427. Хляб за *Архангеловден*, с. Горни окол, Самоковско
428. Хляб за *Архангеловден*, с. Горни окол, Самоковско
429. Хляб за *Никулден*, с. Чирен и с. Криводол, Врачанско
430. Хляб за *Никулден*, с. С. Алтимир, Малорат, Бяла Слатина и Княжа, Оряховско
431. Хляб за *Никулден*, с. с. Марашки Тръстеник, Мамлата, Горни и Долни Дъбник, Плевенско
432. *Боговица, богов хляб* за *Никулден*, с. Турски Тръстеник и с. Въбел, Никополско
433. *Св. Никулски хляб*, с. Турски Тръстеник и с. Въбел, Никополско
434. Хляб за *Никулден — боговица*, с. Балван, Търновско
435. *Никулски хляб*, с. Балван, Търновско
436. Хляб за *Никулден — боговица*, с. Тодьовци, Еленско
437. *Никулски хляб*, с. Тодьовци, Еленско
438. Хляб за *Никулден — богов колак*, с. Дуранкулак, Балчишко
439. Хляб за *Никулден — Никулски колак*, с. Дуранкулак, Балчишко
440. Хляб за *Никулден — боговица*, с. Дели Юсуфкюсу, Добричко
441. Хляб за *Никулден — Никулски кравай*, с. Дели Юсуфкюсу, Добричко
442. *Никулски кравай*, с. Малка Кайнарджа, Силистренско
443. Хляб за *Никулден — боговица*, с. Малка Кайнарджа, Силистренско
444. Хляб за *Никулден — богов колак*, с. Търново, Хасковско
445. *Никулски хляб*, с. Търново, Хасковско
446. Хляб за *Никулден — богова пита*, с. Дерекьой, Къзълагачко
447.* *Никулска пита*, с. Дерекьой, Къзълагачко
448. Хляб за *Никулден — св. Никола*, с. Деремахле, Къзълагачко
449. Хляб за *Никулден — богов колак*, с. Деремахле, Къзълагачко
450.* Хляб за *Никулден — боговица*, с. Карабунар, Бургаско
451. Хляб за *Никулден — св. Никола*, с. Карабунар, Бургаско
452. Хляб за *Никулден — богова пита*, с. Твърдица, Новозагорско
453. *Никулски хляб*, с. Твърдица, Новозагорско
454. Хляб за *Никулден — богов колак*, с. Шипка, Казанлъшко
455.* Хляб за *Никулден — св. Никола*, с. Шипка, Казанлъшко
456.* Хляб за *Никулден*, с. Хърсово, Новопазарско
457. Хляб за *Никулден — богов колак*, с. Тюркарнаутлар, Провадийско
458.* Хлаб за *Никулден*, с. Елесфакъ, Провадийско
459. Хляб за *Никулден — св. Николов кравай*, с. Палимарци, Търновско
460. Хляб за *Никулден — господьов кравай*, с. Палимарци, Търновско
461. Хляб за *Никулден — богова пита*, с. Литаково, Орханийско
462. *Св. Николов хляб*, с. Литаково, Орханийско
463. *Рибник* — обредно ястие за *Никулден*, Ломско, Белоградчишко и Видинско
464. *Рибник* — обредно ястие за *Никулден*, Врачанско и Оряховско
465. *Рибник* — обредно ястие за *Никулден*, с. Козар Белене, Свищовско и с. Ресен, Търновско
466. Обредна фигура *Герман* (от кал)
467. Обредна фигура *Герман* (от метла)
468. Получаване на *жив, млад, нов огън*
469. *Погача* за обреда *стопан, стопанова гозба*, с. Белица, Хасковско
470. Хляб за обреда *побратимство, побратимяване*, с. Козар Белене, Свищовско
471. Хляб за обреда *зарчане, зарек*, с. Козар Белене, Свищовско
472. Хляб за обреда *зарчане, зарек*, с. Шипка, Казанлъшко

Забележка: Отбелязаните със звездичка в описа №№ 50, 142, 212, 242, 286, 316, 330, 361, 384, 409, 417, 447, 450, 455, 456 и 458 липсват в илюстративното приложение, тъй като това са снимки на обредни хлябове с форма и украса, каквито вече са били показани преди тях. Поредната номерация в описа е запазена, както и в текста на автора, където тези хлябове са описани пълно. Единствено за хляба № 255 авторът е пропуснал описанието му в текста.

СЪДЪРЖАНИЕ

Димитър Маринов и неговото етнографско дело 7

Част първа

НАРОДНА ВЯРА

Глава първа

ВИДИМИЯТ ДАЛЕЧЕН СВЯТ

А. Небесни тела

1. Небо. 2. Слънце. 3. Месец, месечина. 4. Дъга, зуна, зуница. 5. Звезди. 39—58

Б. Въздушни явления

1. Мъгла. 2. Облаци. 3. Гръмотевица, светкавица, трескавица (гръм) мъня. 4. Дъжд. 5. Град, градушка. 6. Вятър. 7. Сняг и лед. 8. Затъмнение на слънцето и месеца. 9. Землетръс, землетресение. . . . . 58—74

ВИДИМИЯТ БЛИЖЕН СВЯТ

А. Земя, вода и огън

1. Земя. 2. Вода. 3. Огън. . . . . 74—83

Б. Флора

Първа група. Дърветa

1. Дъб. 2. Явор. 3. Габер. 4. Бряст. 5. Ясен, осен. 6. Орех. 7. Топола. 8. Трепетлика, треперушка. 9. Елха и бор. 10. Бук. 11. Калинка. 12. Лиляк. 13. Дафин. 14. Круша. 15. Ябълка. 16. Череша, дунка, слива. 17. Леска. 18. Глог. 19. Трън. 20. Дрян. 21. Чемширово дърво. 22. Кеферично дърво. 23. Маждраново дърво. 24. Гора. . . . . 83—95

Втора група. Културни растения

1. Храна за човека.

а) Пченица, пшеница. б) Ръж. в) Просо. г) Варива — боб, леща, грах, зеле, лук (кромид), чесън. д) Царевица. е) Тиква. ж) Винова лоза. . . . 96—100

2. Храна за добитъка.

а) Ечемик. б) Сено. 100

3. Растения за облекло.
а) Лен. б) Конопъ. в) Памукъ. . . . . 100—101

Трета група. Билки моминскн или лѣковити и полски магьоснически

1. Моминскн билки.
а) Босилекъ б) Невенъ. в) Бъзуръ г) Стратуръ. д) Иглика. е) Сѣдеф. ж) Трендафил, ружа з) Здравецъ. . . . . 102—106

2. Полски магьоснически [билки].
а) Биле. б) Омайниче, в) Любиче. г) Деленка д) Перуникя е) Куманика, куманига. ж) Чемерика. з) Тинтява. и) Вратика. к) Пелинъ л) Разковниче. м) Кукерекъ. н) Великденче. о) Гергьевка. п) Еньовка. р) Росенъ. с) Пулчецъ. т) Изтравниче, изтравка. . . . . 106—113

В Фауна

1 Животни

Първа група. Домашни, питомни полезни животни

а) Волъ, крава, бикъ, юнецъ, говедо. б) Овца, овенъ, агне. в) Бивол, биволица, малаче, турме. г) Куче, кучка, щенци, съботникъ, овчарско куче. д) Конъ, кобила, жребецъ, конче, ат, аткиня. е) Свиня. ж) Котка, мачка, мачокъ, котакъ, коте, котенце, маченце. . . . . 114—130

Втора група. Диви планински вредителни животни

а) Вълкъ, вълчица, щенци, вълченца. б) Мечка, медунъ, мецанъ, мече. в) Лисица. г) Мишка. д) Рисъ. . . . . 130—138

Трета група. Диви планински безвредни животни

а) Еленъ, рогачъ, кошута. б) Невестулка, Батова булчица, каламанка, попадийка. в) Таралежъ, еж. г) Прилепъ. д) Къртъ, къртица. . . . . 138—144

2 Птици

Първа група. Домашни птици

а) Кокошка, петелъ, пиле, квачка, ярчица, ярка. б) Пуйка, гъска, патица (плювка). в) Паунъ. г) Гълъбъ, гълъбица. . . . . 144—150

Втора група. Диви птици

а) Орелъ. б) Соколъ. в) Щъркъ, щъркел. г) Ластовица, лястовица. д) Кукувица. е) Гугучка, гугутка. ж) Сврака (стрячка) в Прилепъ. з) Гарванъ, врана, галунъ. и) Кукумявка, бухалъ, пукалъ. к) Жеравъ. л) Яребица, еребица и преперица. 151—164

3 Влечуги, земноводни животни

а) Костенурка, костеница, костена жаба, желка б) Змия в) Гущеръ. г) Жаба. 164—170

4 Насекоми (буболечки)

а) Пчела. б) Мравка, бръбиняк. в) Пеперуда. г) Божа кравица. д) Вещица. е) Стършелъ и щъркелъ. ж) Оса. . . . . 180—174

5 Риби

а) Шаранъ. б) Щука и платика. в) Мряна, мрянка. . . . . 174—176

Г Веществена култура в народното вярване.

1 Дворъ, гумно, огранъ.
а) Окопъ или плетъ. б) Прелезъ. в) Вратняк, вратница, вратничка. 176—178

2. Къща и съставните ѝ части.

а) Къща. б) Огнище, в) Комин. г) Врата. д) Праг. е) Водник. ж) Лочняк. з) Кочина. и) Курник. к) Дръвник. . . . . 178—185

3. Домашна покъщина.

а) Верига. б) Ръжен, ожег, гребач. в) Маша, дилаф. г) Перустия, саджак. д) Нъщви, нощви. е) Сито, протък честина, решето, дърмон. ж) Кръг. з) Чирепня, подница. и) Гърне, паница, лъжица. к) Софра, трапеза, синия, паралия. л) Метла. м) Кобилица, кобилка. н) Корито. о) Гребен, хума, хумняк. п) Ведро. р) Котел, медник, менец. с) Бухалка. т) Чутура или стъпа. у) Брадва, манара, секира. ф) Оцетняк. . . . . 186—200

4. Земеделчески уреди.

а) Кола: хомот, ярем, коло, колело, точило, разточник или опашница, жегъл. б) Катраник, катраница. в) Копраля, остен. г) Палежник. д) Коса. е) Свредел, свръдел. . . . . 200—206

5. Уреди за женско ръкоделие.

а) Мелица. б) Четка. в) Хурка. г) Въртено. д) Мотовила, мотовилка. е) Чекрък, въртешка, кръсташка, сукало. ж) Дарак. з) Масур или калем, калмукан. и) Сноватслка. к) Кросно. л) Бърдо. м) Нищелки. н) Напрусни, прък, зъмбии. о) Ножици. п) Стан и врезало. . . . . 206—214

6. Вещества за храна.

а) Сол. б) Хляб. в) Вино. г) Оцет. д) Брашно. е) Тесто (квас). ж) Яйце. з) Мед. и) Восък. к) Зейтин, елей, дървено масло. л) Масло. м) Трици. 214—220

7. Обекти за обличане и накити.

а) Риза, кошуля. б) Престилка. в) Гащи. г) Забрадка. д) Капа. е) Накити женски: гривни, пръстени, пафти, обици. 220 225

8. Минерали, от които се правят накити и оръдия.

а) Злато. б) Сребро. в) Олово (куршум). г) Живак. . . . . 225—228

9. Пристройки при къщата.

а) Воденица. б) Мост. . . . . 228—227

Д. Човекът в народното вярване.

1. Общи бележки за човека.

а) Джидовина-човек. б) Педя-човек. в) Среден човек. г) Върлина човек. д) Джудже, човеченце, дживелек. е) Забележен човек. . . . . 230—232

2. Мъж и жена със семейство.

а) Мъж. б) Жена. в) Дете, първенче, близнаци, изтърсък. г) Копиле. д) Повторено. е) Халче. ж) Змей-човек. з) Съботник. и) Намерено. к) Мъртво родено. л) Зачнато и родено дете със силата на билки или от бога. м) Юнаци. н) Старец, бабичка. . . . . 232—247

Глава втора

ПОНЯТИЯ И ВЯРВАНИЯ ЗА НЕВИДИМИЯ СВЯТ

Първа група

1. Бог, господ, дядо господ. 2. Ангели. 3. Дявол, гявол. 4. Орисници а) Орисници. б) Добро и лошо; добро и лошо време, добро и лошо място, добра и лоша среща. в) Клетви: родителски клетви, чужди клетви, собствени клетви. г) Магии: магии за причиняване болест телесна или душевна; магии за превръщане човека в животни; магии за сваляне месеца; магии за обиране жито, мляко и мед; магия за привличане купувачи — навълче; магии за буби;

магии срещу добитък; магии за връзване младоженека; магии за любов или омраза; магия да се върне забегналият от дома човек или добитък; магия за дъжд, за наводнение или суша. д) Гадателство, гадание: гадание чрез вдъхновение; гадание чрез видение; гледане; гадание по сънища; гадание по движенията (трепренията) на някои части от снагата; гадание по огъня и дима; гадание по гласовете на птиците и животните; гадание по плодовете на Бъдня вечер; гадание по срещите; гадание по разливане на някои течности; гадание по наричане; 5. Русалски. . . . . 248—279

Втора група

1. Чума (каран). 2. Холера. 3. Сипаница: ситна, средна, едра сипаница. 280—285

Други болести от втора група.
1. Треска. 2. Лоша болест. 3. Огница, огненица. 4. Червенка. 5. Безсъница. 6. Руса. 7. Болесчица (болешчина). 8. Сътурница. 9. Морава. 10 Устрел или усов. 11. Мратиняк. 12. Влас. 13. Лисата. 14. Склопци. 15. Бабици. 16. Клиновe. 17. Половинка болест. 18. Защо идат белестите. . . . . 285—292

Трета група

1. Самовили. 2. Вихри, вихрушки, зимни студени ветрица. 3. Змейове, змеици. 4. Ламя, хала. 5. Караконджо. 6. Сейбия, стопанин. 7. Стихия. 8. Сянка. 9. Ехо, екот, ехтава. . . . . 292—306

Четвърта група. Невидими същества, които са произлезли от човека

1. Вещица. 2. Вампир. 3. Нави, навяци. 4. Зазидан. 5. Върколак. 6. Устрел. 7. Мамниче. 8. Таласъм. . . . . 307—319

Глава трата

ЗАДГРОБНИЯТ ЖИВОТ

А. Душа.

1. Какво нещо е душа? 2. Кога и как умира човек? 3. Пренасяне на оня свят. 4. Положението на заспал човек. 5. Смърт от телесно повреждане. 320—325

Б. После умирането.

1. Какво става душата? 2. Душата на умрелия и домашните. 3. Оживяване на мъртвите. . . . . 325—330

В. Зад гроба, оня свят.

1. Пътуването на душата. 2. Раят. 3. Пъкълът. 4. Излизането на грешните из пъкъла. 5. Възкресение на мъртвите . . . . . 330—336

Г. Понятие за грях.

1. Кои работи са грешни? . . . . . 336—338

Глава четвърта

БОГОМОЛСТВО

А. Жреци.

1. Врачки, гледачки, гледачи, правилци.
а) Врачка. б) Гледачка, гледач. в) Правилец. . . . . 339—343

2. Жрици 343

а) Обществено, или публично и частно празненство. б) Жреци. . 343—347

Б. Храмове.

1. Храм. 2. Гробища. 3. Оброчища, църковища. . . . . 347—352

В. Жертви, жертвоприношения с песни и обредни хора.

1. Принасяне жертва. 2. От що се принасяло жертва. 3. Приготвяне на жертвата. 4. Танци, песни и музика при жертвоприношенията. . . 352—355

Г. Моралът на народната вяра. . . . . . 355—358

Д. Народното вярване в християнството. . . . . . 359—368

Част втора

РЕЛИГИОЗНИ ОБИЧАИ

Глава първа

РЕДОВНО ОПРЕДЕЛЕНИ ПРАЗНИЦИ И ОБИЧАИ

А. Жертвоприношения. 371

1. Жертва . . . . . 371—372

2. Обредни хлябове

а) Замесване тестото. б) формата на обредните хлябове. в) Шарките на обредните хлябове. . . . . 372—378

3. Каде не 378

Б. Празниците с обредите и обичаите. 378

1. Народен календар

а) Звезди. б) Рабуш-календар или патерица-календар. . . . . 378—380

2. Празниците по месеци

Голям сечко, Големина, януари.

а) Игнажден, 20 декември: поляз с полезниците, полезнници домашни животни, обичаите на тоя ден, обредни хлябове, пазене кваса. б) Малка Коледа, Манечкото Коледо (24 декември: коледарчета, в) Бъдня вечер: бъдняк, обредни хлябове, трапезата с предложените жертвоприношения, каденето, коледарци, колежданци. г) Мръсници: караконджо, старци или джамали, коледарци-маски, бръзая. д) 29 декември. е) Сурваки: трапеза, погача, млин, свинска глава, каденето, сурваканото, пеене пръстените. ж) Карамановден, Св. Силвестри, 2 януари. з) Погана събота. и) Пропъждане поганите дни, 5 януари. к) Водици, Богоявление, 6 януари: водичарки, обичаят тайани. л) Ивановден, 7 януари. м) Бабинден, 8 януари: къпане или червяване на децата, гощавка в дома на бабата, влечугане на бабата. н) Южници-верижници, 16 януари. о) Зимни св. Атанас, Сред зима, 18 януари. п) Тристопци. Три светители. 381—487

Малък сечко, Малкина, февруари.

а) Св. Трифун, 1 февруари; зарязване или закрояване на лозята, избиране Трифун. б) Боже име, 5 февруари. в) Св. Харалампи, 10 февруари. г) Св. Власи, 11 февруари. д) Сирница, Сирна неделя: заговяване, запокладване, хамкане, оратник (олелия, оруглъване, ламбадия, ойдалелия.

ж) Понеделник, Пъси понеделник, Кукеровден: люлеене на пеетата, кукери. з) Вторник, Чъри вторник, и) Луда сряда. к) Четвъртък, Вертоглав четвъртък. л) Събота, Тодорова събота, Тодорица. . . . . 487—521

Баба Марта, март.

а) Мартеница, първи Марта, Летник. б) Младенци, 9 март. в) Благовец, 25 март. г) Лазаровица: лазарки. д) Врбовица: кумичене. е) Воскрес. ж) Великден: велика сряда, велики четвъртък (боядисване яйцата, обредни великденски хлябове), разпети петък, неделя Великден. з) Разпетаният, разтурни понеделник. и) Светла или Празна неделя: Мара-илишанка, Ладино хоро. . . . . 521—592

Гергьовски месец, април.

а) Св. Мартиния, 14 април. б) Гергьовден, 23 април: ходене за цвете, донасяне цветна вода, замесване гергьовски хлябове, агнето (курбанът), венецът, освещаване на агнето, заколване агнето, обща трапеза, обреди при овците, люленки, пръстени, местни обичаи. в) Ранополия, 24 април. . . 592—623

Цветен, Спасовски или Костадиновски месец, май

а) Еремия, 1 май. б) Герман, 12 май. в) Св. равноапостоли Константин и Елена, 21 май: цветинари. г) Спасовден, св. Спас: ходене на росен, молба за дъжд, спасовско хоро. . . . . 623—637

Русалски месец, еньовски месец, юни.

а) Русалска неделя, Русалия: калушари, русалии, русалци. б) Св. Троица. в) Куция четвъртък. г) Св. Дух. д) Пресвета, Къса пресвета, Неделя всех святих. е) Вартоломеи, 11 юни. ж) Св. Елисей, 14 юни. з) Еньовден, 24 юни: къпането, еньовски венец, бильоберба или берба на билки, Еня, Еньо, Еньово буле, ладване, бродници, житомамници. и) Петровден, 29 юни. 637—678

Илийски месец, Горещняците, юли.

а) Св. Врачи, 1 юли. б) Летни св. Атанас сре[illegible]ляго, жътвар, 5 юли. в) Прокопи, Пчелар, 8 юли. г) Горещняци, Блъсъци, Германовци, 15, 16 и 17 юли. д) Илинден, 20 юли. е) Св. Мария, 22 юли. ж) Св. Пантелеи, 27 юли. 678—684

Август.

а) Макавеи, 1 август. б) Преображение, 6 август. в) Голяма Богородица, 15 август. г) Секновение, 29 август. . . . . 684—688

Септември.

а) Св. Симеон стълпник, 1 септември. б) Малка Богородица, 8 септември

в) Кръстовден, 14 септември. 688

Димитровски месец, октомври.

а) Господя църква. б) Кокоша църква, бож дух. в) Димитровден, Митровден, 26 октомври. г) Мишинден, Св. Нистор, 27 октомври. . . . 688—692

Рангеловски месец, ноември.

а) Рангеловден, 8 ноември. б) Мратинци, Мратиняк, 14 ноември. в) Вълчи празници. г) Св. Катерина, 24 ноември. д) Андреевден, Мечкинден, 30 ноември. . . . . 692—703

Никулски месец, декември.

а) Св. Варвара, 4 декември. б) Никулден, св. Никола, 6 декември. в) Св. Спиридон, 12 декември. г) Пророк Данаил, 17 декември. д) Св. Анастасия, Нашташа, 22 декември. . . . . 703—712

В. Служба, светец, курбан.

1. Стопанин (служба, светец, курбан). 2. Жертва, жертвоприношение: гозби, хлябове, коливо, прекадването. 3. Вечерница. 4. Денят, праз-ни-

кът: трапеза. 5. Патерица. 6. Частна, лична служба. 7. Семейна служба. 8. Еснафска служба. . . . . 713—720

Г. Оброк, подкръст, запис.

1. Какво нещо е оброк? 2. Курбан, трапеза и прекадване. 3. Как и кога се се лови нов оброк? . . . . . 720—723

Д. Сбор.

1. Какво нещо е сбор? 2. Предпразненство на сбора. Вечеря пред сбора. 3. Самият ден. Сборът. 4. Хорото. 5. Лови ли се нов сбор, кога и как? . .723—726

Глава втора

НЕРЕДОВНИ, УСЛОВНИ ОБРЕДИ И ОБИЧАИ

А. Пеперуда

1. Какво е пеперуда и кога се устроява? 2. Самата пеперуда и нейното труфило. 3. Песните. 4. Разните обичаи при пеперудата. . . . . 727—736

Б. Герман.

1. В какво се състои обредът Герман? 2. Как се прави Герман: устройството му: Герман за дъжд, Герман за суша. 3. Обредите и обичаите около Германа: оплакване, погребение, принос. . . . . 736—739

В. Гонене змей, гонитба на змей, потера на змей.

1. В що се състои тоя обреден обичай? 2. Как се извършва туй гонене? 739—741

Г. Заорване.

1. В що се състои заорването? 2. Как се извършва заорването? . . 741—745

Д. Провиране през дреха.

1. Какво значение има туй провиране? 2. Как се върши туй провиране? 743

Е. Жив огън, млад огън, божи огън, див огън.

1. Какво нещо е обредът жив огън и кога се върши той? — когато се подновява старият огън, когато се появява някаква епидемия.
2. Как се произвежда жив огън? . . . . . 744—746

Ж. Стопанин.

1. Какъв е обредът стопанин? 2. Кога и как става стопанин или стопанова гозба. . . . . 746—750

З. Наместник.

1. Какъв обред е наместникът? 2. Как се извършва обредът? . . 750—752

И. Натемия, проклетия.

1. В какво се състои натемията? 2. Как и кога се извършва натемията? 3. Може ли да се развали натемия и как? . . . . . 752—754

К. Побратимство, побратимяване.

1. В какво се състои същността на побратимството? 2. Кога, как и при какви случаи се извършва побратимството: при указана помощ за благодарност; побратимяване при лекуване; по случай хождение на росен; побратимяване по случай лекуване на близнаци и едномесечета деца; побратимство по мляко; побратимяване между съпруг и съпруга и жена. . . . . 754—761

Л. Заричене, зарек.

1. В какво се състои заричането? 2. Кога и как се извършва заричането? 761—762

Съкращения 763

Показалци

А. Географски 764
Б. Предметен 778

Приложения 752—753

Опис на приложенията 797

ДИМИТЪР МАРИНОВ
ИЗБРАНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Том 1

Първо издание
Издателски № 23867
Литературна група II—6

95314-77812
0638—10—81

Редактор Маргарита Василева
Художници
Олга Пашкалева
Николай Александров
Художествен редактор Светлозар Писаров
Технически редактор Милка Иванова
Коректор Весела Вълкова
Дадена за набор на 1. II. 1980 г.
Подписана за печат на 18. II. 1981 г.
Излязла от печат на 10. III. 1981 г.
Формат 60/90/16
Печатни коли 57,50
Издателски коли 57,50
Услов. издат. коли 65,49
Тираж 1622
Цена 9,21 лв.
Държавно издателство „Наука и изкуство" — София, бул. „Руски" № 6
Държавна печатница „Тодор Димитров" клон 1 — София